

MAGYAR SION.

EGYHÁZIRODALMI FOLYÓIRAT.

~~~~~  
HARMADIK ÉVI FOLYAM.  
~~~~~

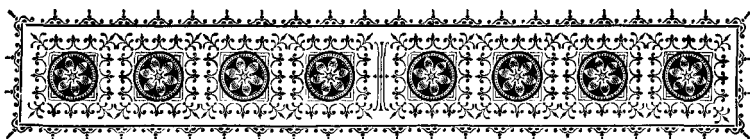
ESZTERGOM, 1889.

NYOMATOTT BUZÁROVITS GUSZTÁVNÁL.

A „Magyar Sion“ ez évi folyamának első lapjára nem tűzhetünk a jelenre nézve méltóbb, a multra nézve megnyugtatóbb, a jövőre nézve biztatóbb és lelkesítőbb bevezetést, mint a Bibornok Herczegprimás Ö Eminentiajának sorait, melyekkel XXI. körlevélben e folyóiratot ajánlani méltóztatott. Ez elismerés behatása alatt tovább haladni s azt kettőzített törekvésünkkel kiérdemelni, lesz hálánk és hódolatunk föladata, s köszönetünk nyilvánítása.

„Scriptum periodicum, quod sub nomine „Magyar Sion“ professores in Lyceo meo Archi-Eppali Strigoniensi, cooperantibus aliorum quoque seminariorum professoribus nec non e Clero Curato scriptoribus, publicant, tam quoad materiarum delectum, quam quoad earumdem pertractationem laudabiliter eminent inter folia periodica, in patria typis vulgata atque similem finem prosequuntur. Optandum sane, ut scriptum hoc periodicum, quod doctrinam assiduumque studium illud exarantium testatur, non tantum quo plures nanciscatur lectores, sed fautores quoque ac propagatores, utque non solum Clericorum ornet bibliothecas, sed in laicorum etiam domos aditum inveniat occupando locum aliorum librorum, pestem indifferentismi et atheismi disseminantium. Fasciculos proinde „Magyar Sion“ omnibus ac singulis impense commendo.“

AFRIKÁBA!

Irta dr. PETHŐ.

A westminsteri katedrális egy sirirata most a félvilág lelkesülésére mond áldást: „Tehetetlenségemben már csak kívánságomat fejezhetem ki, hogy az ég legbősegebb áldása szálljon mindazokra, kik — legyenek bár angolok, amerikaiak vagy törökök — közreműködnek abban, hogy a rabszolgaság borzasztó átka a világból kiveszszzen.“ Idegenszerű, látszólag hideg sirirat; — oh pedig mily nagy emberséges szívnek legforróbb sugallatát fejezi ki! A haldokló Livingstone naplójának ez utolsó soraiban az angol nép a nagy és hősiek utazónak végrendeletére ismert. E sorok jellemzik Livingstonet s e soroknak sirirattá való magasztalása dicséri az angol népet. Nem talált ünnepélyesebbet, fontosabbat, találóbbat, — s Livingstonehoz méltóbbat!

Valóban mélynek kellett lenni a rabszolgaság nyomorából vett benyomásnak, hogy a halál legünnepélyesebb komolyságában neki adatott át a szó, hogy beszéljen ott is, hol minden hallgat; valóban nagyak kell lenni a gondolatnak, mely minden egyéb vívmány és hősiek érdem elhomályosításával méltónak találtatott arra, hogy Livingstone testamentává legyen! Élesnek kellett lenni a rabszolgaság fájdalmai által keltett fájdalomnak, melyről az angol nép azt gondolta, hogy Livingstone örökre elnémuló ajkai e fájdalmat elnémulni nem engedik, s azért a sérthetetlen s az emberi érzés védő szárnyai alatt öröknek ígérkező krypta kövére bízták, hogy hirdesse

a kő azt, miről Livingstone többet nem szólhatott! Fontosnak kellett ez érdeknek lenni, melyet Livingstone, a földet és tengert bejárt Livingstone, az annyi fölfödözés sikerével koszoruzott Livingstone nem akart felejtetni soha, hanem imádkozva megáld mindenkit, ki az érdek győzelemrejutásához kezet nyújt.

A méléző krypta sirirata most a művelt világot eltöltő *rémületnek* és az *irgalomnak kiáltásává* lön, mióta azon sötétségből, mely Afrikán borong, népeket és fajokat irtó pusztulás lángjai világitanak át hozzánk, s a mit rémitő világosságuknál látunk, vérünket fagyasztja!

Elhagyatva, mint a gyalogút füve, melyet mindenki tapos, — egy magán, mint a puszták pity-pangja a süvítő orkánnal szemben, — gyöngén, ellentállás nélkül, mint a pókháló szálai, melyekbe durva kéz nyúl: úgy él tömérdek nép a veszélyek, üldözések s embertelen bestialitások rengetegében, oly elhagyatottságban, hogy még szavát sem vehetni, melylyel elpanaszolja, hogy szenved. Áldozatos élet és a halálbavaló odaadás kellett hozzá, hogy megtudjuk kinjait. Végre megtudtuk. Vér kellett ahhoz, hogy megtudjuk; mennyi vér kell majd, hogy megenyhítsük kinjait. Végre tehát annyi kín és annyi jaj utat tört magának még a puszták borzalmán, ki-elégítette a patriarchális átkot, mely Noe óta Chamot, az elvetemültség gyermekét üldözi s nagy és nemesszívü férfiak halála és vére s másrészt a hazatértek könynyekbe fúló ékesszólása elénkbe állította azt a nyomort, melyről nem hittük, hogy lehetséges a földön, — fölidézte a művelt Európa szemei előtt azt a rémképet, melyről inkább hinnők, hogy kísértet, ha nem látnók az új keresztes hadat hirdetőik szemében a fátyolozott tüzet, melyet a szenvedő lelkesülés gyújt s melyet szinlelni lehetetlen.

1888. május ötödikén XIII. Leo pápa azon sürgős kéréssel fordult mindazokhoz, „kik hatalommal

birnak“, hogy a rabszolgakereskedést Afrikában megszüntessék. A pápa szavától ihletve fölállt egy második amiensi Péter, Lavigerie bibornok, kinek erőteljes ékesszólása a lelkesülés és a könyörület hangulatos melegével tölti el a Princess Halle, Sainte Gudulle, S. Sulpice, Al Gesu falait; London, Brüssel, Párizs, Róma, Nápoly álmélkodó közönségét eltölti azon nagy szerencsétlenségnek sejtelmével, mely alá milliók görnyednek, lelkébe festi azon képeket, melyek rémületes voltáról azt írja Livingstone, hogy fölriasztják álmából a férfit és eltöltik az elkeseredésig fokozott szájalommal, csendes örütséghez hasonló merengésbe mélyeszti azt, ki ez iszonyu kínokat valamikor látta s keresi módját, mint segítsen rajtuk.

Az aequatoriális missiók püspöke, a karthagói érsek, Lavigerie a szegény négerek szabadítója készül lenni; lelkesülése felöleli egész Afrikát. Hogy ez óriási föladat sulya alatt össze ne roskadjon, feszíti lelkét a nyomor, melyet látott. Ne zárjuk el érdeklődésünket e vállalkozó szellem terveitől; az emberiség dicsősége az, hogy ily gondolatokat hajt korhadásnak indult törzse.

A föladat nagy, — de a nyomor nagyobb! Afrika területe 540,000 négyszög mértföld, vagy 30,000,000 négyszög kilométer. Lakosságát természetesen nem lehet megszámlálni, csak átlagos becslésekben többé-kevésbé meghatározni. A missiónáriusok, utazók, kutatók, kereskedők lassankint megbízhatóbb adatokat szolgáltatnak, melyekből levonhatni, hogy Afrikának több mint 200,000,000 lakosa van; erről most már senki sem kételkedik. A népesség a déli részeken a leggyérebb, a belső, aequatoriális területeken pedig a legsűrűbb, — itt suhog a rabszolgaság véres ostroma.

Ez a belső Afrika benszülött pogány, vagy mohamedán főnököket, fejedelmeket, despotákat, sultá-

nokat ural. Az „országok“ melyek lakossága néhol 12 millióra rúg s máshol meg néhány ezerre szorítkozik, nem bírnak jellemző egyediséggel és jelentőséggel, azért nem szükség velük külön foglalkozni. Átlag két nagy tömegrre osztják e népséget. Saharától délre terülnek a Sudan államok, melyek Afrika egész szélességét elfoglalják, nyugaton Senegambiával határosak, keleten Abissiniával; keleti végük az egyiptomi Sudan, melyet ez évtizedben adtak föl az angolok és egyiptomiak s melyek déli csücskében Emin basa tartja magát, ha ugyan nem valók esletének hírmeséi. Délre a Sudan államok Afrika népeinek másik főcsoportjával határosak, mely középbelafrikát lakja. E két főcsoport közt az aequator képezi nagyjából a határvonalat.

A tágabb értelemben vett Sudan $4\frac{1}{2}$ millió kilométerre terjed s lakosságát 80 millióra becsülik; középbelafrika pedig, melynek határa északon a Sudan és Abessinia, nyugaton, délen és keleten a Congo állam, az európai birtokok s a boér köztársaságok, több mint 5 millió kilométert ölel fel s lakossága 50 millióra rúg. E 130—140 millió ember fájdalma, nyögése hallatszik át a sivatagon s a tenger moraján, s Európa nem akar elfajulni annyira, hogy egy irgalmas tekintetet ne vessen ez óriási területek pusztulására s annyi emberélet végveszedelmére. A rabszolgaság ellenes mozgalom figyelmét főleg néhány különösen veszélyeztetett területre fordítja. E mellett nem szabad felejtünk, hogy a két főcsoporton kívül is a rabszolgaság mindenfelé garázdálkodik, hogy a Congo állam is 3 millió kilométernyi területén 30 millió lakossal, valamint a német keletafrikai kereskedelmi társaság területe, mely 1 millió kilométert s egy millió lakost számlál, ugyancsak szomorú színtere a rabszolgahajszáknak, a rabszolgavásároknak és karavánoknak.

Sudan és középbelafrika e néptömegei túlnyo-

móan négerék különféle törzsök és vegyületekben, kelet felé mindinkább az arab elem elegyedik a népességbe, míg végre határozott túlsúlyra vergődik. Ez az arab-néger egyveleg adja a szorosabb értelemben vett Sudant v. i. az egyiptomi Sudant, mely Nubia Darfur, Kordofán, Chartum, Sennar stb. tartományokat foglal magában. Az angolok és egyiptomiak föladták Nubiát és a Sudant; az európai keresztény civilisatió ezáltal véres sebeket vert az izlam. Mindezen föladott területek v. i. a szorosabb értelemben vett Sudan 2,000,000 négyszög kilométerre terjednek 10—12 millió lakossal, míg a még főnálló Egyiptom valamivel több mint egy millió kilométernyi, 7 millió lakossal.

Vallásra nézve a tágabb értelemben vett Sudan lakossága többnyire pogány, de a mohamedánok máris az összlakosság 30%-át teszik. Számuk az utolsó tizedekben folyton nő. Ha az európai kereszténység keresztes hadjáratával, missiójával, telepítéssel, esetleg annexiójával sokat késedelmeskedik; akkor a 80 millió sudáni, amennyiben az emberhajszaki nem írtja, az izlam martalékává válik. A rabszolgaságba eladott négerék ugyis átlag mohamedán országokban élnek. Megtéríteni pedig valakit a mohamedanismusból a kereszténységre, az mindig nehezebb, mint a pogányok térítése. Nevezzünk meg még néhány „birodalmat“ a Sudánban, milyenek Tombo, Mossi, Ashanti, Dahome, Joeuba, Massina, Adamana, Jokoto, Kanem, Bornu, Baghirmi, Wadai és a Mahdi uralma az egyiptomi Sudánban.

Térjünk most át Középbelafrikára. Több mint 5,000,000 négyszög kilométerre terjed az egyenlítő alatt, 50 millió lakossal. Északról szegélyzik a Galla területek, Somali, Suaheli és a Sudan, délről a Hottentottok és Buschmannok, nyugatról sok különféle négertörzs. Az arabok gyéren vannak s az izlam sincs oly mérvekben mint a Sudan népei közt, de folyton

halad és hódít, úgy hogy az európai mozgalom a rabszolgaság ellen tulajdonképen két óriási érdeket érint és emel, melyek elválaszthatlanok: az egyik a rabszolghajsza, a másik az izlam elbnyomulása a civilizáció rovására.

A kereszténység mérkőzése a mohamedismussal, ez tulajdonkép neve az európai ideális mozgalomnak; de melynek reálissá is kell válnia, kell, ha vérnek árán is! Ez a mélységes két áram, mely Európában és Ázsiában már kiküzdötte harczait s a kereszt győzelmes fölmagasztaltatását vonta maga után, Afrikában találkozik, ki nem kerülheti egymást, össze kell csapnia! S melyik fog győzni? A melyiknek fegyvere nemesebb, keményebb, erősebb a halálnál. Fortis ut mors dilectio! Az egyiknek fegyverét a fanatizmus s a szivtelenség szolgáltatja, a másikat győzelemre az áldozat és a szeretet segíti. Lehet-e kétség az iránt, hogy tán nem győzünk? Ó az lehetetlen! Ha szeretni nem bíránk, rémülünk! ha lágyulni nem bíránk, csikorogjunk! Tekintsünk azon millió sebre, melyből a szerencsétlen néger népek vére patakszik, vessünk egy pillantást oda, honnan rémület és kin lett osztályrésze a „testvérnek“; tekintsünk azon szivtelen borzalmas hatalomra, mely mint éjféli wampir szívja vérét millióknak, — s ezt Krisztus után a 19. században! Azon óriási területek, melyek a középbelafrikai, az egyenlítői és a congói missiók körébe esnek, a muhamedizmus vasgyűrűjébe foglalvák, mely vérüket s velejüket préseli, mint sötétvörös fényű drágakövek nemtelen érczben. Részben az izlam uralma gyötri e népeket, a hová pedig még el nem hatott, ott szivtelenségének azon véres ostorát suhogtatja, melynek suhogása végre valahára fölriasztani készül Európa rémületét, értem a rabszolghajsztát és kereskedést.

Az Izlam tanai szerint az emberiség két válfajból áll; a hívők fajából (a mohamedánok), kik uralomra és

boldogságra vannak predesztinálva s az átkozottak fájából, kiknek iszonyú reprobációjuk a szolgaság és szenvedés. Ez átkozottak közt utolsó helyen állnak a négerék; ezek-azok, kikről XIII. Leo erőteljesen mondja „nata jugo jumenta.“ A muzulman előtt oly természetesnek látszik a rabszolgaság, amilyen égbekiáltónak látszik előttünk. A mozlim a négerben átmeneti alakot lát ember és állat közt, kinek nincs hozzá hasonló természete s lelke, a kivel tehát tetszése szerint bánhat, fölhasználhatja bármire, munkára és baromi élvezire, gazdagodására vagy mulattatására. S a mozlin ebből nem enged; el van vakitva, szentnek tartja a feketének nyomorítását. A példa rá nem hat; sajnálja az európai emberségét! Jellemző, hogy rendszeren kevéssel miután európai hatalmak mozlim területeken lábukat megvetették, lázadás támad az európaiak ellen. Így történt Egyiptomban 1882-ben, midőn Arabi basa a francia befolyás ellen föltámad a jelszó alatt „Egyiptomot az Egyiptomiaknak.“ Így történt Sudanban Arabi eleste után; 1882-ben a Mahdi kelt föl. Az angolok megjelenését a vöröstengeter partjain nyomban követte az Európaiak ellen föllobbant gyűlölet s tömeges csatlakozás a Mahdihoz; s mult évben is, alig hogy a németek megjelentek a keletafrikai partvidékeken, lázadásba tört ki a lakosság. Ha e lázadások okát kutatjuk, megtaláljuk azt az európaiak intézkedéseiben a rabszolgaság megszüntetésére. Van a fehér ellen s a keresztény ellen a gyűlöletnek szinte természetes forrása is, de az az érezhető, plausibilis gyújtóok a gyűlölet föllobbanására a rabszolgaság ellenzése. A rabszolgaság sok mozlim és mestiz törzsnek elveszi kezesét s kiszáritja hihetetlen nemi kicsapongásainak pocsolóját, s amily fékvesztett kegyetlenséggel űzi vágyainak emberprédáját, oly kigyúlt szenvedélylyel támad arra, ki a friss emberhúst körmei közül kiragadja. Azonban a rabszolgaság e baromi kegyetlen-

sége és ördögi gazsága sohasem növekedett még annyira, mint most, midőn milliókra menő lakosság pusztul évenként a legembertelenebb kény és kegyetlenség áldozatául és a sivatag egyretovább teríti vörös barnás homok leplét, betakarni vele az ébredő szorgalom és kultúra áldásait.

Összeszorul az ember szive, ha olvassa, hogy nincs nap, melyen a Tanganjika-tó mellett egy-egy rabszolgakaraván el ne haladna. Ó sötét menetei a megtettesült szerencsétlenségnek! mennyi kín és fájdalom, mennyi isszony és elvetemedettség vonul el a tavak partjai mellett föl-föl a puszták homokjába! Vannak-e utaik? vannak-e mérföldjelzőik? Elhullott emberek, fehérülő csontvázak jelzik átkos nyomaikat. Vannak-e kutjaik, vannak-e forrásaik? Csontok sövényezik az üdítő csermelyt; lám a szegény feketékben, kik eddig elmásztak és kúsztak nem volt már annyi erő, hogy életet merithettek. Ily utakon, ily források mellett haladhat-e más, mint a szörnyszülött, mint a bűn? Ez utak vezetnek a fönsikokról, a Congóról, a Nigerről föl Marokkóba, föl Sudan és Egyiptomba vagy keletfelé Sansibarba; elhullott négerék csontvázai és rothadó testeik s a távolba eltöpörődő kísérteties karavánok... íme a mozlím kultúra nyomai.

Marokkóból, Tuaroga vidékeiről való arabok v. meztizek fülig fegyverben vonulnak le Tumbuktunak és a Niger partjaira, az egyiptomi Sudan és Sansibarból pedig a „nagy tavak“ vidékeire — ember vadászatra. A vadászatot egyesek is, de főleg szervezett rablóbandák űzik. Az egyesek elbujnak az ösvények mellett a bozótba vagy buzavetésekbe, s rabolnak asszonyt vagy gyermeket, ki arra egymagán halad. A nagy tavak körül ez állapotok annyira fajtultak, hogy mint a misszionáriusok írják, „minden asszony és gyerek, ki csak 10 percnyire is távozik a faluból, nem tudhatja, visszajön-e?“ Mennyivel kegyetlenebb és borzalmasabb a rablóbandák garázdál-

kodása! Portyázásaikra úgy szerelik föl magukat, mint ha háborúba mennének. Éjjel megtámadják a védetlen falukat, üszköt dobnak a szalmakunyhókba s a fölíjesztett lakosság, mely védelemre is alig gondol, a halál vagy a rabszolgaság prédája lesz. A ki merre bir, fut, menekül az erdőkbe, átkutathatlan bozótba, kiszáradt folyók medreibe, a völgyek ölnyi magas fűvébe. Ott liheg, ott lappang, hacsak nem úzi ki onnan is a láng pattogó, sistergő ostora. A többit üldözik, az öregeket és a védekező férfiakat leölik, az asszonyokat és gyerekeket összefogdossák.

Ez összefogdosott, agyonrémitett tömeget, az élő szerencsétlenség ez ijedező gomolyát a rabszolgasárra hurczolják. Kezdődik a legborzasztóbb életsors siralmainak lánczolata. Az ó-kor Ázsiája zsarnokainak virágzó korában, midőn egynek kénye uralkodott „a folyó viz árkától Egyptom patakáig“ (Izai. 27, 12.), annyi szivtelenséggel sohasem hurczolta prédáját, mint a rabszolgaság Krisztus után a XIX. században, „mikor pedig a mi üdvözítő Istenünk kegyessége és emberisége megjelent.“ (Tit. 3, 4.) A rabszolgák gyalog mennek. Az erős férfiakat, kiknek eszébe juthatna a menekvés egymáshoz kötik lábuknál, kezüknél fogva, úgy hogy a menés magában véve is hatalmas győtrelem; nyakukba eresztik a kangát, e formális villát vagy átlyukasztják füleiket s azokon át zsinórt húznak, mely 8—10 embert összefűz. Egész nap előretörtetnek; este megállnak nyugalomra! Néhány marék főtlen kölest vetnek eléjük hajcsárjaik, sárga bűdös vízzel oltják többnyire szomjukat. Másnap tovább mennek. S hány másnap virrad föl rájuk, rabszolgaságuk hány napja? Messze-messze Marokko pusztai városaiban, a Sahara oázain, a Sudan helységeiben vannak a vásárterek vagy a nagy tavak körül a keleti partok felé. Hónapokig tart az út s pusztákon vezet át, talpukat égeti a puszta homokja, s az aequatori nap függélyes sugarai elcsigázzák a

szomjazó népet. Hajcsárjaik többnyire a Tuareges törzs vad arabjai, kiknek szívük oly kemény, mint lándzsáik hegye. Iszonyu szert sugal türelmetlenségüknek a tömeg lankadása. Az asszonyok s a vének közt találkoznak az első, kik megállanak s tovább nem mehetnek, — hajcsárjaik hátulról hozzájuk lépnek s hogy a tömeget elrémitsék, egyet lendítve, — doronggal leütik, a nyomorult néger fölkiált, le-rogy és vonaglik.

A csorda ismét megindul. A rémület még a legutolsó is erőt adott. Valahányszor valamelyik megáll, ismétlődik a borzalmas jelenet. Ily végtelenül szerencsétlen lét, mely borzalmaiból ki nem fogy, még egy általánosabb megtizedelésben ölti magára egészen ördögi jellegét, a reprobáció valóságos átkát. A hajcsárok néhány nap alatt kipróbálták, hogy prédájuk mire képes s mire nem. Egy tekintetre föl ismerik, hogy kik hullnak el közülök a pusztai utban. Hogy tehát a nyomoruságos tápszert is megtakarítsák, sorba mennek s a gyengéket dorongaikkal leütik. Hulláik temetetlenül maradnak s társaik ott veszik azt a kevés ételt magukhoz, — ott alusznak, ott pihennek!

Oh! de mily álom, mily elkinzott nyugalom! hol a siralmasabb sors kísért, lehet-e fojtó, szivtelen karjaiban pihenni? hol a megtestesült átok sötétül kiszendedett testvéreik földult vonásaiban s kísértetként beleavul a révedezők emlékezetébe, hol rájuk meredt ez iszonyu áldozatok elhaló tekintete, hol látják e kebleknek, melyekbe tenger kín szorult végső pihegését, hol fülünkbe suttog azon ajkak végszava, melyek szintén a szeretet csókjára nyíltak, ha más-hol nem, legalább anyjuk ölében, — s látni, hogy az Isten e teremtéseinek mi lett részük, lehet-e ott pihenni? — nem, ott csak kétségbeesni lehet. Iszonyu elfajulása az emberi gondolat és érzelemnek, mely a rabszolgahajcsároknak öltött hihetetlen valóságot,

hogy epénél keserőbb fájdalomba és a védtelen elhagyatottság kétségbeesésébe fojtsa a föld e számalomraméltó teremtéseit.

„Higyjétek el,“ mondta Lavigerie Nápolyban, „ha a tenger hallgatna s moraja elhalna, áthallanátok az afrikai négerek pokoli kinjainak nyögését.“

Az ifju négerek, kiket a rabszolgaság poklából a keresztény szeretet kiszabadított, hosszú időn át fölszoktak riadni álmukból s ijesztően ordítanak. A szegények azon rémületes véres jelenetekről álmodnak s az álom ködképe is oly irtózatossá, hogy remegve fölugranak.

A bátor, rettenthetlen Livingstone utolsó naplójában ezeket írja: „Midőn számot adtam a kelet-afrikai emberkereskedésről, készakarva messze elmaradtam a valóságtól, nehogy tulzásról vádoljanak. De hogy szabadon szóljak, ebben túlozni nem lehet. A jelenetek, melyek szemeim előtt lejátszódtak, az események, melyek a rabszolgakereskedésben közönségesek, annyi irtózással töltenek el, hogy hiába töreksem azokat emlékezetemből kiszorítani. Hiába, sikertelen fáradozásom. Idővel a legszomorubb emlékek is elmosódtak, de az irtózat e jelenetei, melyeket szemléltem, újra, meg újra feltűnnek képzeletemben, éjjel sokszor iszonyodva s elrémülten fölugrom ágyamban.“

Halljuk Stanleyt, a jelenkor legnagyobb s legmerészebb utazóját, ki Livingstonet Afrika belsejében kereste és megtalálta, ki példátlan fölfödözési utjában a Congo folyását meghatározta és a Congo-államot megalkotta. Ecsetelései nem a „nyomorultak“ regényét, hanem valóságos történetét adják. Ragadjunk ki a sok közül egyet. Midőn Stanley 1883. a Congo egyik mellékfolyójának Aruviminek torkolatát elhagyta, azt vette észre, hogy a benszülöttek félve s gyanakodva huzódnak el tőle. Csakhamar megtudta viselkedésük okát; mindenfelé gyászossá pusztultak.

tulás setétlett, fölperzselt lakok, ledöntött pálmák, üszkös banánok, elpusztított szántóföldek szerteséj-jel s a romok közt vigasztalan emberek tévelyegtek. Az egyik elbeszélte, hogy éjjel váratlanul ordító fegyveres csapatok rohantak rájuk, fölgyújtották a falut s az égő házakkból menekülő népet kaszabolták. A férfiak $\frac{1}{3}$ -a sem menekült meg, az asszonyok legnagyobb részét elhurczolták. A rablók fehérbe voltak öltöztetve s úgy néztek ki, mint Stanley emberei, — arab rabszolgavadászok voltak keletről, Nyangweből. Stanley utolérte őket, hatszázan voltak, jól fegyverezve. 2300 fogolyt hurczoltak, ifjakat gyerekeket, asszonyokat. Stanleyben elhült a vér, midőn a gyermekek nagy, esdeklő szemeit, az anyák beesett arcját, az ifjak vérző nyakát látta. E 2300 fogolyért és 2000 elefántagyarért Irlandnál nagyobb területet pusztítottak el és 117 falut égettek föl. Stanley azt is megtudta, hogy már öt ily karaván vonult erre, melyek szintén annyi rabszolgát hurczoltak. Azután kiszámítja, hogy egy milliót számláló lakosságból 5000 rabszolgának Nyangwebe való czipeltetése 33,000 emberéletbe kerül.

Az emberi nyelv valóban kifogy rémületet jelző szavaiból, de a kép még nincs egészen leleplezve. Thomson, angol geolog ezeket írja: „A szegény te-remtések szájalomra indító látványt nyújtottak. Ugy mozogtak, mint pergamenttel bevont csontvázak, minden csontjuk látható volt. Borzasztó utat tettek s kétharmaduk éhség és betegségben hullt el.“

Még csak Nachtigalt citálom: „Bagirmi királya rabszolgákban is követeli adóját. Hogy az emberhust kézhez kerítsék, védtelen falukat rohannak meg. A gyakori rabszolgahajszáktól kényszerítve, a benszülöttek falvaik mellett, fákon építik kunyhóikat, ott laknak s juhaikat, kecskéiket, kutyáikat is ott rejtegetik. Kötélhágcsók az ő lépcsőik. Megesik, hogy a rabszolgahajcsárok ily favárat néha be nem vehet-

nek, akkor úgy lödözik le az embereket az ágakról, mint a madarakat szokás, vagy fölgyújtják a faalkotmányt. Iszonyu rémjelenetek játszódnak le az uton, ha valaki képtelen tovább menni, hidegvérően leütik óvó például!

Ezen pokoli átoknak, ezen valóságos reprobációknak naponkint 4000 emberélet esik áldozatul, s ezt a XIX. században Krisztus után! Missionáriusok és utazók, angolok és németek, katolikusok és protestánsok, kik e kínt s e gyalázatot látták, nem vittek magukkal szentebb érzelmet, mint segíteni a kimondhatlan nyomoron, nem rejtenek lelkükben mélyebb benyomást, mint, mely az elátkozott s vérgialázott embernek, „a mi testvérünknek“ szenvedő képét idézi föl még álmukban is, szentséges boszút és megtorlást sürgetvén annyi végkeservbe fuló életért és halálért. Lavigerie, az ősz bibornok pedig, ki az új keresztes hadat hirdeti, nem győzi ismételni, hogy soha a rabszolgaság oly ördögi elvetemültséggel nem ijesztett s nem pusztított, mint most Afrika belsejében. Gyorsan segíteni s elfordítani az ostort, melyet a római al Gesu-ban a hevülő szónok „flagello oribile, immenso, sanguinoso“-nak nevezett, útját állni azon vérebi dühnek, melyet ugyancsak ő az emberi nem „infamia“-jának mondott! De gyorsan, mert késő lesz! Középfrikában „van már 5 oly nagy terület, mint Olaszország, melyben kiirtott már az ember, letapostatott már a kalász, rombadőlt a kunyhó.“ Ott évenként egy millió négernek nehezült nyakába a szolgaság véres járma; — ott borult rá az az éj, melynek bús fátyola örökre eltakarta szabadságát s a fölkelő nap ezer halálnál keservesebb s kegyetlenebb életnek kezdé megvilágítani lassan gördülő perczeit. S ami ott történik, ugyanaz nyomoritja Sudant s a mérhetlen területet a vöröstenger partjaitól az atlanti oczeánig. Száz év óta az izlam hódít e vidékeken, száz év óta

tombol sötét vakbuzgósága. Csordái úgy pusztítják Afrikát, mint a népvándorlaskor a barbárok Európát. A pusztulás számokban szembeötlőbb.

Bartle-Frère 1872-ben egy millióra teszi az évenként megsemmisített emberi teremtmények számát, manapság pedig ez a szám gyászos növekvést mutat. Afrika bensejében Lavigerie missionáriusai szerint évenként 400,000 rabszolga kerül a vásárra. Cameron, jeles utazó szerint 500,000. Idézem szavait: „Azt a kérdést kell fölvetnünk a civilizált világ előtt, szabad-e egy rabszolgakereskedést tünnünk, mely Afrikát évenként 500,000 embertől fosztja meg? Szabad-e tünnünk e hajszáék folytatását? Az az ember, ki „nem“-et mondani vonakodnék, elveszti jogát még nevére is.“ (Cameron, Comment j'ai traversé l'Afrique, Paris, Hachette. p. 531.)

De értsük meg jól 500,000 rabszolga kerül a vásárra, de mennyit ölnek meg! Hol maradnak azok, kiket a dulakodásban, vagy mint hasznavehetetlen vadat legyilkolnak? hol maradnak azok, kiket a pusztai út kínja felemészt, kiket az éhség és a kegyetlenség mar ki a világból? Egy élő rabszolgára négy, mások szerint 5—10 kiszendedett embert kell számítani! Cameron megerősíti a becslést. Említést tesz egy rabszolgavadászárról, ki 50 asszonyt akart eladni s e czélből földült 10 falut: „Hogy az 50 asszonyt hatalmába kerítse, 10 falut pusztított el, melyek mindegyike 100—200 lakost számlált, mindössze tehát körülbelül 1500 lelket. Néhány megmenekült, de nagyobb részük, — majdnem mind — elveszett, részint a lángokban, részint családjaik védelmében, részint éhenhaltak a pusztában, ha ugyan a vadállatok nem siettek kinjaiknak véget vetni.“ (Cameron, A travers l'Afrique, edition Hachette. p. 384.)

Ha a pusztulás ezen arányait az átkozott emberhajhászók valamennyi területére alkalmazzuk, ak-

kor évenként két millió négernek részben halálát, részben rabságát kell siratnunk, 50 év múlva egész Afrika ki lesz irtva, kell benne keresni az „ember magvát.“ „Nem csodálkozom e következtetésen — mondja Lavigerie — missionáriusaim tudósításaiban olvasom, hogy nincs nap, melyen a Tanganjika tó mellett rabszolgakaraván nem vonulna el. Tíz év előtt, midőn a missionáriusok Mangéma határáig nyomultak elő, ez volt egyike a legnépesebb provinciáknak, egész terjedelmében a kultúra szolgálatában állt s falvakban bővelkedett. Most a Tipo-Tipo embervadászai oly nagy részét, mint Franciaország egy harmadát terméketlen pusztasággá változtatták, melyben a régi lakosokra csak szerte-széjjel heverő csontvázak emlékeztetnek.“

Az amerikai rabszolgakereskedés sehogysem közelíti meg az embertelen pusztítás modern mérveit; akadályozta azt nyereszkesedésében a tenger, a hosszú út; de különösen a kegyetlenség és állatiasság mérveire nézve nem lehet a kettőt összehasonlítani. Előbb a férfit irányult a hajsza, most inkább a nőre és gyermekre. A férfit leütik, rabszija a nőt és gyermeket fűzik. Ezeket hurczolják a puszták izzó homokján át s prédájuk gyengeségében és tehetetlenségében hatványozzák a rabszolgaság borzalmas fájdalmait. Ezek el nem szöknek, ezek alkalmasok határtalan kicsapongásaikra. A bestiális tisztátlanság, mely a soknejűségben rothasztja az embert, s elállatosítja szívét, a mozlimektől átragadt a benszülött fejedelmekre. Vannak hatalmas főnökök, kiknek, mint Uganda fejedelmének 1200 ágyasa van. Ime az ember állattá lett; — s mivel állattá lett, kéjeit pokoli kinok árán veszi meg! Átkozott hanyatlása és elfajulása az emberi öntudatnak! Rothadás és enyészet, mely a birvagy és a féktelen nemi ösztön izzó, irtó nyomában senyveszti az embert! *Concupiscentia carnis, concupiscentia oculorum!* Hány mértföldre,

mily örvénybe vetitek vissza a kultura s a kereszténység heroismusát, mely vére árán hódítgatja azt, ami az emberben az esés óta bűn és nyomoruság! Lehet-e rátok gondolnunk a nélkül, hogy ne csikorgogjon lelkünk s el ne átkozzuk azokat, kik az embert barommá tették „nata jugo jumenta.“

De lánczoljuk csak e két bestiához a harmadikat! A „concupiscentia carnis, concupiscentia oculorum“ végzetes hatalmához vegyük a harmadikat, melynek neve „superbia vitae.“ Ez ott ül néhány Akadémiának székében!

A ki e sorokat átolvasta, tudja meg, hogy vannak örülésig elvakult „tudósok“, kik az Izlamot a kereszténységgel kedvező párhuzamba állítják,..... az alávalók! *„Higgyétek el, ha a tenger hallgatna s moraja elhalna, áthallanátok az afrikai négerék pokoli kinjainak nyögését“* s e nyögésben mit sottognának azokról, kik nyomoruk s kétségbeesésük egyedüli vigaszát, mentő angyalát, annak a *félreismert keresztnek szerelmét* oly fanatismussal állítják párhuzamba, melynek gyökerén tengerkinjük eredt; — mit sottoghatnának mást, mint, hogy: Alávalók! Oh mennyivel méltóbb az emberi névre és örök dicsőségre az az ismeretlen missionarius, a ki csak egybe is, egyetlenegy négerbe is beleoltja a hit vigaszát és az örök reményt!

A következő cikkben a rabszolgaság ellenes mozgalom eszközeiről lesz szó.

SAJNOVICS JÁNOS ÉLETE ÉS DEMONSTRATIOJA.

Irtta HÁM SÁNDOR.

Az a kor, melynek egy kiváló munkását szándékszunk megismerni, éles ellentétek ideje volt. Mária Teréziának sokszor bírált, leszólt és magasztalt udvara francziás műveltséggel vonzotta magához előkelőinket, kik ennek daczára németekké lettek; — ezen elkorcsosodással szemben a magyar gárdisták tüneményszerű honszeretete meggyújtotta a magyar műveltség fáklóját. A nemzeti lelkesedés és hódolat, mely a pozsonyi országgyűlésen vért és életet ajánlott a trón megmentésére, II. József halálos ágyánál a sértett hazafiság tomboló haragjává és fenyegető méltatlankodássá vált. — Ezen ellentét az irodalmi téren még fokozottabb volt. Az irodalom góczpontjának hire sem lévén, az írók mostoha elszigeteltségnek voltak kitéve; keveset érintkeztek egymással, érintkezések pedig nem volt elég, hogy egymásra irányadólag hathattak voltak. A francziás, újklassikai, népies, görög-német iskolák vitatkozása fényes bizonyítéka az össze nem tartó munkásság eredményének. S hová kell nagyobb ellentét, mint hogy az irodalmi állapotok ily szét-szórtsága mellett is korszak-alkotó művek jöjenek létre. Az írók magukra utalva, magányukban dolgoztak, de alig kevesebb lelkesedéssel, mint bármely más kor írói. Munkálkodásuk lefolyása néma, zajnélküli volt, s a nagy közönség csak akkor vett róluk tudomást, mikor a nyilvánosság elé léptek. Terveikről, fontos, új nézeteikről, mint nagyobb munkák előiskoláiról, vajúdó eszmék tisztázásáról az irodalomtörténetben alig találunk nyomot. A megjelent kész műveket bírálták, s táborszerűleg szegődtek melléjük, vagy foglalt állást ellenök. Így történt Révay Grammatikájával, így Sajnovics Demonstratiojával. Ez utóbbi mű is minden előiskola

nélkül készült. Mutatja annak a kornak sajátságos iránya: a hebraeismus, mely a magyar nyelv ősenek erővel a zsidót akarván bizonyítani, eleddig minden nyelvész e felfogás harczosa volt, mutatja szerzőjének álláspontja, ki matematikus létére egyszerre grammatikai értekezésbe fog, — de legjobban az, hogy könyvének tárgyát maga az író *találmánynak, felfedezésnek* nevezi.

A Demonstratio megjelenésének okát, körülményeit, hatását megvizsgálni és valódi értékét megadni hí bennünket az igazság szeretete. Szerzőjének életét pedig megismerni javálja az utókornak a magyar tudomány bajnoka iránt való kegyelet.*

Sajnovics János élete.

Tordasi és Kálózi Sajnovics János született Tordason, Fehérmegyében, 1733. május 12-én.¹ Születésének ideje és helye felől nincs eltérés a feljegyzésekben. Természetesen a későbbi jezsuita pályájának határpontjai a szerzet évkönyveiben pontosan megjelöltettek, mint ez minden rendben szokás, s minden későbbi életrajzi adat, a mennyiben ezen évkönyvekből lön merítve, hiteles.

A család, melynek Sajnovics sarja volt, régibb nemesi család; czimere egy pajzs, melynek udvarában és a pajzs fölött levő sisak koronáján egy-egy galamb olajágot tart. A családot vagyonossá Jánosunk nagyatyja, Sajnovics (I.) Mátyás tette, ki Győr vármegyének főjegyzője, később alispánja, majd a kőszegi kerületi tábla elnöke volt. E Sajnovics igen nagy birtokot gyűjtött össze: R. Szent-Miklóst,

* Köszönetet kell itt mondanom mindazoknak, kik adat-gyűjtésem néhez munkáját szives segítségökkel megkönnyítették. Különösen Gyulai Pál, Csaplár Benedek, Szilágyi Sándor, Pauler Gyula, Csontosy János, Tagányi Károly, Kurländer Ignác és Rosty Kálmán uraknak, kik utbaigazításaikkal nagy segítségemre voltak.

¹ Stoeger, *Scriptores Provinciae Austriacae Soc. Jesu, Viennae 1775.* 308. lap.

Sz.-Lászlót, Mártonvásárt, Tordast, Kuldó és Kálóz nagy részét, Sz.-Ivánt, Doboz felét, Sávolyban, Felcsúthon és Barokban nagy részeket, összesen több mint 20,000 holdat.¹ Első neje Posgai Katalin volt, kivel Tordasra és Kálózra királyi megegyező okmányokkal (Regestrum donationalium) ment, s e két falu nevét nemesi névül vette fel (Tordasi és Kálózi). Meghalt 1729-ben. Posgai Katalintól született hat gyermeke, két fiú és négy leány; az első fiút, Ádámot, atyja kitagadta, ki utód nélkül halt el; a második fiú, József, örökségül a rendes osztályrészt mellett Tordast és Kálózt kapta. — Leányai: Mária, Mesterházy Józsefné, Julianna, Fehérváry Józsefné, Rozália, Károlyi Mihályné, Katalin, Hevenessy Antalné, utóbb Swaiger Józsefné, de ki második menyegzője első éjjelén meghalt. Rozálnak és Katalinnak nincsenek maradékai, Máriától és Juliannától leány ágon a gróf Hugonnayak, Rostyak, Pethők származnak.

Sajnovics (I.) Mátyásnak József fia Pejers Erzsébetet vette nőül, mely házasságból három gyermek született. A legidősebb: Borbála, leány volt, ki Vigyázó Mihályhoz ment nőül, s utódai sokáig fenmaradtak; második gyermekök *János*, a jezsuita, a Demonstratio írója, s a harmadik gyermek (II.) Mátyás, ki Fehérmegyének főszolgabírója lett. Ennek nejétől, Horányi leánytól, született egy leánya Erzsébet, ki alsó-szomolányi Nagy Ignácshoz ment nőül, s utódai rokonságba jutottak a báró Horváthokkal, Rohonczyakkal, báró Palocsayakkal és Niczkyekkel. E (II.) Mátyás meghalt Budán 1780. decz. 31-én.² — Hogy János alsóbb iskoláit hol végezte, arról nincs semmi adatunk.³ 1748-ban, 15 éves

¹ Rosty Zsigmond családi levelei szerint.

² Nagy Iván. Magyarország családai, X. köt., 10. lap.

³ Általában igen csekély adatot, s még kevesebb életrajzi adatot lehet Sajnovicsról találni. A jezsuita rend 1773-ban feloszlattatván, a szerzet élő tagjainak életrajzát természetesen nem végezték be; a jezsuiták szétzüllöttek a világba, részint más rendekbe léptek, részint világi papokká lettek, egy részök pedig mint magán-ember élt és keresett magának foglalkozást. Ez utóbbiak közé tartozott Sajnovics is, éppen ezért oly kevés a nyom, mely életére nézve bennünket utbaigazit. Sőt nevének írását illetőleg is van némi

korában a jezsuita rendbe lépett. Hogy mi indíthatta a dúsgazdag nemes ifjút arra, hogy szerzetes rendbe lépjen, semmi más okot nem tudunk találni, mint korának azt a szokását, hogy nemcsak köznemesek, hanem főrangúak is felvették többször a szerzetesi öltönyt. A múlt században a kegyesrendiek között is volt nem egy főnemes, mint például báró Cörver János, gróf Königsacker József, a jezsuiták között pedig nagy számmal találunk bárókat és grófokat. Valószínű, hogy a 15 éves Sajnovicsnak, ki még az életet úgy sem ismerte, megtetszett a jezsuita rend, s különben is szelid lelkületű lévén, szülei sem állottak ellen, hogy be ne lépjen. Családjával különben folytonosan jó viszonyban állott, s később is meg-meglátogatta öccsét Toradason. Hogy mely egyetemeken tanult, nincs följegyezve; valószínűleg Bécsben is; de azt tudjuk, hogy már mint theologus hittudományi tanulmányai mellett kiváló előszere-ttel és buzgalommal foglalkozott a matematikával és astronomiával.¹

Egyetemi tanulmányainak elvégzése után, mint a Démonstratio előszavában, melyet a dán tudós társasághoz intézett, maga is mondja, két teljes évig Bécsben az udvari csillagvizsgálóban volt alkalmazva Hell mellett.² 1766-ban a nagyszombati csillagvizsgálóhoz, Weisz Ferencz jezsuita mellé

eltérés. Katona (Hist. crit. Reg. Hung.) Sajnovicsnak írja, míg Stoeger, Pray Sajnovicsnak; s a mennyiben a Démonstratio czimlapján, mely saját felügye-lete alatt nyomtatott, ez utóbbi áll, ezt kell helyesnek elfogadnunk.

¹ Stoeger.

² Hell Miksa jezsuita csillagász, bölcsészettudor, Sajnovics rendtársa és barátja, született 1720. május 15-én Selmeczen. Kitérő matematikus. Ő építette a nagyszombati csillagvizsgálót, a kolozsvári jezsuita kollégiumot és csillagvizsgálót, mindkettőt 1752-től kezdve. 1755-től a híres Marinony után Bécsben udvari csillagászsza és matematikussá neveztetett ki. Főműve: *Astronomiai Napló (Ephemeridák) 1757—1792.*; azonkívül dolgozott egy nagy munkán, melyben azon utazását és megfigyelését szándékozott leírni, melyet a Venus csillagnak a nap korongja előtt való átmenetekor tett, s melynek czime lett volna: *Expeditio literaria ad polum arcticum*; — azonban szerzetesnek eltöröltetése, s valószínűleg más fontos okok is gátolták tervének kivitelében. Meghalt tüdőgyulladásban Bécsben, 1792. ápril 14.

segédfelügyelőül (socius praefectus) rendeltetett. Két évet töltött itt, midőn 1768-ban¹ a gyenge eszű VII. Keresztély dán király nevében a szerencsés, de tragikus sorsú Struensee átírt Mária Terézia kormányához, hogy küldjön az északi sarkhoz tudós csillagászokat, kik Venus átkelését a nap korongja előtt megvizsgálják; sok csillagász ment ekkor megfigyelés végett a földnek több alkalmas pontjára. Mária Terézia az udvari csillagászt Hellt szólította fel a feladat megoldására, ki uralkodójának készségesen engedelmeskedvén, barátját Sajnovicsot maga mellé vette segédnek és 1768. ápril 28-án elindult észak felé.² Hellnek és Sajnovicsnak ezen utazása huzamos, viszontagságos, de érdekes is volt. Először Prágába mentek; innét Drezdán, Lipszén, Hamburgon, Lübecken, Kopenhagán át Svédországba Kristianiába, Drontheimba, végre majd hat hónapi utazás után okt. 11-én megérkeztek a Jegestengerre, Vardö (Vardoehuus) szigetére.

Tartózkodásuk Vardö szigetén oly fontos utjok céljára, Venus átmenetelének megvizsgálására és az ugor nyelvtudományra nézve, és mindamellert oly érdekes, hogy röviden ismertetni el nem mulaszthatom. A szigeten tett több rendbeli megfigyeléseiket és viszontagságaikat a fagyos házában részint Hell írta le a bécsi lapokban, részint pedig Sajnovics Demonstratiojában és azon fenmaradt két levelében, melyeket alkalmasint Benkő Miklóshoz írt, ki akkor a jezsuiták budai társházának kormányzója lehetett.³

¹ Rummy (Allg. Encycl., 153. lap.) 1767-et ír, legtöbben 1768-at, sőt Hölke Lajos (Hell, Sajnovics és a magyar jezsuiták. Athenaeum, 1873. 23. l.) 1769-et. A megfigyelés 1769-ben, az elindulás 1768. ápril 28-án történt; a meghívás történhetett 1767-ben és 1768-ban, amennyiben lehet, hogy nem is intézte el e dolgot egy levél-váltás.

² Mint a Demonstratio előszavából kitűnik, nem véletlenül esett Hell választása Sajnovicsra, hanem: «laborum suorum ac potissimum disquisitionis idiomaticae Lapponicae causa suscipiendorum.»

³ E két levelet ismerteti Vass József az Uj Magyar Muzeum 1857-iki évfolyamában. A levelek latinul vannak írva. Ugyancsak Vass megjegyzi: hogy a leveleket másolatból közli; az első levél jobb szögletére latinul a másolótól különböző írással jegyzés van téve, melyből világos, hogy Benkő Miklós

A mint megérkeztek Vardö szigetére, Hell azonnal hozzá látott a csillagvizsgáló építtetéséhez; azonban a folytonos köd és sötétség miatt a munka lassan haladt, úgy annyira, hogy legtöbbször fáklya-fény mellett dolgoztak, mert a napot november 22-ike óta nem látták, s már az nap is csak rövid ideig.¹ A csillagászati eszközökkel már szerencsésebb volt, mert azokat mind készen találta. Miután a csillagvizsgáló elkészült, Sajnovicscsal együtt felmérték a szigetet és várták a megfigyelés napját.

E várakozás ideje azonban nem valami kellemesen telt el a vak sötétség és a folytonos fellegek miatt, ugyannyira, hogy észlelésüket készültek jobb időre halasztani. Ehhez járult még az óriási vihar; a dühöngő szél faházikójukat majd a tengerbe sodorta; több napon át nem birtak aludni; de a mennyiben az odavalók is csak oly részt kaptak a nyomorúságból mint ők, éjjel elmentek egymáshoz és tea, kávé mellett beszélgettek. Ezen társas beszélgetéseknek a lelke mindenesetre a jókedvű Hell volt, ki derült életfilozófiájával, nyugodt világnézetével és rokonszenves lelkével az embereknek föltétlen, úgy szólván esküdt jóbarátjuk volt. A magasztalás épp oly kevéssé esett neki inyére, mint a mily kevéssé sértette a félreértetés, vagy hálátlan-ság. «Az emberek csak néha ilyenek!» mondá, és tovább kaczagott a vidám társasággal. — Különben az volt a szerencséjük, hogy a dán király jól ellátta őket ruhával, sőt még szakácsot is vittek magukkal. Ebédjük és vacsorájuk

kérésére Ambrus tanár vette az eredetiekről; továbbá, hogy Sajnovics e két levelet külföldről küldötte Budára, az elsőt hihetőleg Benkőnek, s a másikat is ugyanannak, de a végett, hogy azt Nagy-Szombatba küldje Pater Splényinek, melyet — érdekes tartalmánál fogva — az elsővel együtt lemásoltattott a kolozsvári jezsuita házkormányzó számára. E leveleket Vardöböl írta Sajnovics; az első 1769. ápril 5-én, Venus megfigyelése előtt, a másodikat megfigyelés után jun. 6-án. — Az eredetiek vagy lappanganak, vagy elvesztek.

¹ Sajn. I. levele. — E levelet elsőnek nevezem a meglevő kettő közül, noha Sajn. ennek bekezdésében már hivatkozik egy levelére, melyet Benkőnek még a mult (1768.) év novemberében, tehát hamarosan megérkezésök után írt Vardöböl, a melyben utazásukat adja elő; azonban e levél elveszett.

bőven volt, hogy néha fél Vardö étkezett konyhájukból. Viszonzásul aztán ők is kaptak ajándékba tejet, tojást, halat, bányát és marhahúst! maguk pedig a szomszéd Vaczöböll hozattak fürjet, nyulat, szarvast, stb. — Azonban a kegyetlen idő huzamossága nem igen akarta megengedni, hogy ebédjüket tetszés szerint más-más ételekből állítsák össze. Így megtörtént velök gyakran, hogy négy tálás ebédjük minden fogása ugyanazon húsból került ki.¹ De ha vendégeik voltak, kitettek magukért. Ittak vizet, fehér bort, vörös francia bort és sört (*cerevisia duplex*). Kávénak, teának, czukornak bővében voltak, de nem a csokoládénak. Mindazonáltal a jó Sajnovicsot csak az bántotta leginkább, hogy nehezen lehetett bőjtölni, mert friss halat a borzasztó idő miatt nem igen kaptak. — Néha meghívták őket multságba. Így egyszer meghívták a kommandanshoz bálba, hová azonban ők el nem mentek, mert az olyan multságot, ahol kissé több bort szokás inni, vagy hová még nőknek is szabad bemenni, papi állásukkal sehogysem tudták meg-egyeztetni.²

Idejüket különben folytonosan tudományos buvárkodásban töltötték. Dolgoztak a sötétben is. Így foglalkoztatta őket: a Jegestenger csillogása, az északi fény, az északi oceán fogyása, s ennek folytán a száraz földnek nagyobodása, az egyenlítő átmérőjének viszonya a sarkéhoz, és a föld horpadt alakja a sarkon, a delejtű nagy elhajlásai magaslatok meghatározása, különféle folyók esése, az ár és apály váltakozása; mikor pedig január 19-én világosodni kezdett és öt napig teljesen világos volt, ez idő alatt 70 csillag megfigyeléséből a polus emelkedésének meghatározásán fáradoztak, és a sugártörés erejét vizsgálták a 70. szélességi fok alatt.

¹ Quia vero prandium nostrum uti et coena de ordinario quatuor ferculis constant, accidit interdum, ut secundum esset perdix aine Rippen, tertium aine Rippen, quartum aine Rippen. Saj. I. lev.

² Solitudinem nostram, moderationem, sobrietatem et praesertim ipsorum etiam oculorum a sequiori sexu abstinentiam magnopere et nunquam satis mirabantur. U. o.

Ránk nézve azonban legfontosabb különösen Hellnek azon fáradozása, melyet az ott lakó finn és lapp népek tör-ténetének, vallásának, foglalkozásának, de legkivált nyelv-ének tanulmányozására fordított. Itt kezdődnek a Demonstratio forrásai. A lapp nyelvnek megfigyelése, habár inkább csak hallás után, némi homályos sejtelmet keltett Hellben, és úgy érezte a tudós matematikus, mintha a lapp szavak össze-csengenének lelkében a magyar szavakkal. Ő mint művelt ember tájékozva volt a külföldi tudósok azon észrevételei-ről, melyeket azok a magyar nyelv rokonságára vonatkozó-lag tettek.¹ S már elindulásukkor azért vetette szemeit a magyarul jól tudó Sajnovicsra, hogy ez csillagászati, de nyelvtudományi megfigyeléseiben is segédkezni fog neki. A mi valóban sikerült is. Sajnovicsra oly hatással volt Hell meggyőződése a magyar és lapp nyelv hasonlóságát illető-leg, hogy még Vardöben készséggel engedett a felszólítás-nak, hogy e nyelvrokonságról egy teljesen kidolgozott mun-kában győzi meg a dán királyt és a tudós világot.² Vardö-ben ugyan nem foghatott még könyvének megírásához, mert oly nehézségek állottak utjában, melyeket csak visszauta-zásukkor sikerült leküzdenie. Így semmi segédeszköze nem volt a Leem-féle grammatikán és szógyűjteményen kívül, melyeket Storm tanácsostól kapott, mikor Kristianián át-mentek! ezek meg dán nyelven lévén szerkesztve, melyhez Sajnovics nem értett, rá nézve hasznavehetetleneknek lát-szottak. Azonkívül a szógyűjteményben a lapp szavak csupa magánhangzókkal, és bűvésziileg össze-visszahányt mással-hangzókkal voltak leírva, a mint t. i. a dán olvasás köve-telte, s így olvasásuk módját sehogysem tudta eltalálni. Könyvének „kidolgozásával tehát egy kissé várnia kellett. Azonban addig is népisme-i tanulmányokat tett a lappok közt, melyeket aztán meg is irt levelében. Így előadja, hogy a lappok tulajdonképen hegyeken és erdőkben élő ember-

¹ Ismerte Scheffert, Büschinget. Demonstratio 22. lap.

² I. lev.

csoportok, kik nyaranta sátrak alatt laknak, télen pedig földbe ásott kunyhókba húzódnak. Gazdaságuk iramszarvasokból áll, és pedig minél többje van valakinek, annál gazdagabbnak tartják. A mint ezen barmok a mohot lelegelték, összeszedi czók-mókját az egész lapp-család, és másik hegyre vonul. Eledeleket, ugymint: tejet, vaját, sajtót, húst az iramszarvas szolgáltatja, s ugyancsak annál bőréből készítenek maguknak ruházatot; ruhájuk azonban nem valami sokat mutat, mert csak felnőtt iramszarvas bőréből készítik. De ime! kitör már Sajnovicsból ethnographiai előadásánál is a rokonság érzése, mert a lapp ruhadarabokat összehasonlítja a magyar öltözékekkel: bocskorban, csizmában, gatyában és kalpagban járnak a lappok!¹ Hajukat nem nyírják. A nők ugyanolyan ruházatban járnak mint a férfiak; azonban sorukon már szánakozik Sajnovics, mert azt mondja, hogy az előkelők leányai ritkán mennek férjhez, mint általában Norvégiában, s így igen szánandó helyzetben telik el életök. — Legjobban tetszik neki a lappok utazó-eszköze. Ez kis csolnakhhoz hasonlít, mely elé egy iramszarvast fognak; ennek agancsaihoz kötelet erősítenek, hogy kormányozhassák, magukat pedig belekötözik a kocsiba, mint egy bölcsőbe, s úgy vágatnak hegyen-völgyön keresztül. De az is megtörténik, hogy kőben, vagy fatörzsben felborul a csolnak s a bennülők jól megfrissülnek a hóban; s kedélyesen megjegyzi Sajnovics, hogy egyszer vele és Hellel is megtörtént, hogy nem lévén lekötözve, kecsesen (graciosissime) kifordultak a csolnakból.

Ez alatt telt az idő, s közeledett Venus megfigyelésének napja. Ezen észlelésről Sajnovics második levelében szól. 1769. május 27-től június 3-ig nem látták a napot, Venusnak pedig jun. 3-án kellett a nap tányérja alatt átmennie; azonban a szokatlanul sűrű fellegek, melyek e napon fődtek az eget, a szerencsés eredmény minden reményétől

¹ Pars portat perones, diceret *bocskor*; pars cothurnos, diceret *csizma*. Perizomata, seu *gatyas* habent singuli, et supra has caligas pedibus adstrictas, uti *caligae ungaricae* sunt Pileus rude *kalpag* refert. U. o.

már-már megfosztották a szegény csillagászokat. Midőn mégis egy lágy déli szél elűzte a fellegeket, s így a nagy és fáradságos vállalatnak főczélját tényleg megvalósíthatták; jun. 3-án ugyanis teljesen látták a mint Venus elhagyta a nap tányérját. — Az öröm, melyet a két csillagász érzett leirhatatlan volt. Sajnovics hálát ad az Istennek azért a tiszteletért, mely innét rendjére fog háromolni s elérzékenyülve könnyes szemekkel zárja be levelét.¹

Dolgukat végezvén jun. 27-én megindultak Vardö szigetéről. Utjuk célja most Kopenhága volt, mert Hell észleleteink eredményét mind a dán királynak, mind a dán tudós társaságnak előadni szándékozott.² Azonban hajójuk a kedvezőtlen szél által Finnmarchia határára Mauersund ki kötőjébe dobatott, hol kedvező szelet várván huzamosabban időztek. Meglátogatták itt a kereskedőt, kinél Daass nevű missionariussal találkoztak, ki Karjalából származó s a szomszéd tengeren halászatból élő kis nép lelkésze volt. A mint megtudta Hell, hogy a pap lapp nyelvű, kérdezgetni kezdte a lappok szokásai, nyelve felől, mikor véletlenül egy karjalai lapp lépett a szobába, kivel a missionarius Hell kívánságára a lapp Miatyánkot elmondatta. A karjalai beszéde, a szavak, melyek nekik már-már magyaroknak hangzottak, sőt melyekből egyeseket már értettek is, Hell gyanuját a magyar és lapp nyelvek rokonságát illetőleg teljesen megerősítették. S a mennyiben ő Venus megfigyelésének kidolgozásával nagyon el volt foglalva, Sajnovicsot mind erősebben kezdte sarkalni, hogy e két nyelv tüzetes vizsgálatát és

¹ Quis dilectae matri nostrae societati honor inde decedat, hoc praesertim calamitoso tempore, vos ipsi videtis! Proh! quam amaris insultationibus vexata et proscissa fuisset item a malevolis, si tanta expeditio a tali rege, viro de societate nostra tam invidiose oblato, non fuisset assecuta primarium finem! Haec dum animo reputo, prae gaudio mihi lacrimae fluunt. II. lev.

² Megfigyelésének eredményét Hell természetesen közzé is tette, azonban az nem egyezett meg pontosan a föld más tájain tett észleletekkel, mi miatt tudományos vitába is bocsátkozott Lalanddal, a híres francia csillagászszal.

hasonlóságának megállapítását kezdje meg. Sajnovics a munkára rá is állott, és az előkészületeket megkezdte.¹

Könyvének ismertetését, megírásának pontosabb történetét annak értékével és hatásával együtt czélszerűbbnek tartom később venni vizsgálat alá.

Mauersundból egyenesen Kopenhágába mentek, hol hét hónapot töltöttek. Ezen idő alatt Hell a cs. k. tudós társaságban nemcsak vardői megfigyelését adta elő, hanem felolvasott több más tudományos dolgozatot is. Sajnovics pedig lankadatlan buzgalommal, sőt lelkesedve dolgozott könyvén, melyet itt tartózkodása alatt szerencsésen befejezett, s a dán tudós társaság előtt fel is olvasott. Könyvének teljes czime: Joannis Sajnovics S. J. ungarici Tordasiensis e comitatu Alba-Regalensi regiae scientiarum societatis Hafniensis et Nidrosiensis socii Demonstratio idioma ungarorum et lapponum idem esse. Regiae scientiarum societati danicae praelecta et typis excusa Hafniae. Anno MDCCLXX. recusa. Tyrnaviae, typis collegii academici societatis Jesu. — Tehát e munkából két kiadás jelent meg; az első 1770. január havában Kopenhágában, s a második ugyanezen évben Nagyszombatban.² E két kiadás közt van némi eltérés, a mely azonban nem éppen lényeges. Így a II. kiadás meg van toldva a Halotti Beszéddel, melyet Pray szivességéből először itt közöl Sajnovics (II. kiad. 3. lap.); továbbá a *gy*, *ly*, *ny*, *ty* hangok kiejtésének magyarázata francia, olasz, oláh és angol nyelvek segítségével hiányzik az I. kiadásból (II. kiad. 31. lap); a II. kiadás bővebb a Leem-féle szótár-átírás történetével, melyet Sajnovics Porsanger segítségével végzett (II. kiad. 33. lap); hiányzik az I. kiadásból Hell sinai hasonlítása (II. kiad. 46. lap), továbbá azon lapp szavak jegyzéke, melyek más-más hangot fejeznek ki (II. kiad. 80. lap); hiány-

¹ Ezek után talán fölösleges is mondanunk, hogy Sajnovics a lapp nyelv finnmarki dialektusával foglalkozott.

² A Demonstratio második kiadásának évét illetőleg többféle véleménynyel találkozunk: Katona (Hist. critic.), Stoeger 1772-öt emlitenek, mások 1771-et, s csak kevesen 1770-et, holott a czímből ez utóbbi évszám helyessége világosan kiolvasható.

zik az a részlet is, mely a lapp szóképzés bőségét illusztrálja egy gyökérből (II. kiad. 107. lap), és végre nincs meg a II. kiadásban Hellnek a magyarok ős hazájára, Carjeliára vonatkozó okoskodása (II. kiad. 119. laptól).

Sajnovics e munkásságának az volt eredménye, hogy a kopenhágai és nidrosiai tudós társaság őt még a Demonstratio megjelenése előtt tagjává választotta, s a Demonstratio I. kiadásán is már mint a társulat tagja írja nevét.

A két hónap elteltével folytatták utjokat haza felé, és Hamburgon, Göttingán, Augsburgon és Münchenen keresztül 1770. augusztus 12-én, több mint 27 havi távollét után Bécsbe érkeztek.

Sajnovicsnak megérkezése után első dolga volt szeretett öcscsét Mátyást meglátogatni Tordason, kinél kipihente az ut fáradalmait, s vendégszerető kastélyában több napon át tartózkodott. Ezen időzését adja okul, hogy a Demonstratio II. kiadása később jelent meg, mint az érdeklődők várták. (Dem. 4. lap.)

Sajnovics hazatérésekor már 36 éves elmúlt, s ekkor tette le szerzetében a szokásos négy fogadalmat. Az egyetemen bölcsészeti-tudori oklevelet nyert, és a hittudományok borostyán-koszorusává avattatott.¹ Elfoglalta újból socius praefectusi állását Weisz mellett Nagyszombatban, s az 1771, 1772 és 1773-ik éveket itt töltötte. Ezen évben történt a jezsuita rend eltöröltetése, s ugyancsak a nagyszombati egyetem is Budára tétetett. Sajnovics ekkor mint magán-ember lépett az életbe, és soha más rendbe, sem egyházmegyébe nem vétette fel magát. Stoeger azt állítja, hogy 1773-ban a budai egyetemen mennyiségtan-tanár, és a csillagvizsgálóban segéd (socius) volt; ennek azonban én semmi nyomára sem akadtam. Fehér (Historia Academiae) 1773-ban említi utoljára, mint socius praefectust a csil-

¹ Hibázik Szinnyei, ki hittudornak is állítja (Szinnyei József, Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete, 660. lap.); Stoeger határozottan baccalaureusnak mondja, s maga Sajnovics is csak philosophiae doctornak írja magát.

lagvizsgálónál, azontúl nem szól róla, holott a matheseos professorokat mindig felsorolja. A valószínűség az, hogy Sajnovics rendjének eltöröltetése után magánember maradván a budai egyetemi csillagvizsgálónál vitt valami hivatalt, de aligha elsőrangút! ezért nem tartja szükségesnek felemlíteni Fehér. S valóban második munkáján, mely 1778-ban jelent meg, mint *astronomi adiunctus* szerepel. Lehet, hogy 1773. évtől folytonosan adiunctus volt.

E második munkája szintén latin nyelven jelent meg s 1778-ban Budán nyomtatott; czime: *Idea astronomiae, honoribus regiae universitatis Budensis dicata a Joanne Sajnovics . . . astronomi regii universitatis Budensis p. t. adjuncto.* — Jeligéje: *Ignoti nulla cupido. Cicero.*

A könyvecske 86 lapból áll, melyben a csillagászat legelemibb része, úgy szólván ábécéje foglaltatik. A könyv célja, mint maga is előadja a bevezetésben, a járatlanokat az égről tájékoztatni és csillagászat fogalmával némileg megismertetni.¹

Felosztja könyvét három részre; *In astronomiam observatoriam, In astronomiam calculatoriam, In astronomiam physicam.* Ezen részeket ismét alrészekre bontja; így

Az I. rész feloszlik: *De speculis astronomicis,* mely a csillagvizsgálók nevét, rendeltetését magyarázza, és a főbbeket (köztük a nagyszombatit és budait történetükkel együtt) felsorolja. *De instrumentis astronomicis;* e rész a csillagászati eszközöket, a linea meridianat, camera obscurat magyarázza, mely utóbbinak segélyével — mint kifejezi — az égi tűneményeket, kivált a napfogyatkozást szokták megfigyelni. *De observationibus astronomicis;* itt az álló, bolygó

¹ Quarent non pauci: quidnam moles illa sibi velit tectis omnibus eminentior? quos in usus educta? quibus instrumentis et machinis provisa? quanto denique boni publici incremento collocata habeatur? Horum quaesitis ut, parte saltem aliqua, satisfacerem, praesentem dissertationem scribere institui; ex qua generalem quampiam rerum astronomiarum ideam efformare sibi poterit quisque, donec particulariter singula pertractare fuerit concessum. — *Idea astronomiae bevezetése.*

csillagokról, üstökösökről, a nap-, hold-, sőt csillagfogyatkozásokról beszél (*occultatio stellarum*: ha a hold eltakarja); megemlíti itt Venus átmenetét is a nap előtt.

A II. rész felozlik: *De catalogis stellarum*; szól az ismert csillagokról, *constellatiojokról*, *ascensiojokról*, *declinatiojokról*, *fényükről*. *De tabulis planetarum*; a bujdosók tropikus periodusát adja elő év, nap, óra, első- és másod-perczre Halley, Wargentín, Cassinus szerint. *De usu ephemeridum*; elmondja, hogy megjelennek Londonban, Párizsban, Milanóban, Bonnban, Berlinben, Bécsben csillagászati naptárak, melyek közönségesen naplóknak (*ephemerides*) neveztetnek, s elönyük, hogy a bekövetkező tűnemények bennök jelezve vannak, s így megfigyelhetők.

A III. rész felozlik: *De systemate physico astrorum*; szól a csillagok fekvéséről az égen, s hogy megvan a szilárdságuk (*soliditas*), de anyaguk minősége (*qualitas*) és sűrűsége (*densitas*) meg nem határozható, feljegyzi a főbb csillagok távolságát a naptól német mérföldekben, s a napnak, Saturnusnak, Jupiternek s még néhánynak tömötségét köbméterekben. *De influxu physico astrorum*; a csillagok fényéről, melegségéről, nehézkedésükről, vonzásuk törvényéről (*lex universalis gravitatis*; *vis attractrix*) szól. *De influxu morali astrorum*; a csillagjóslást (*astrologia*) említi, s az égi tűnemények babonás magyarázatát elítéli.¹

E három részhez mintegy toldalékkul hozzáad még egy negyediket, melyben a csillagászat hasznáról: *De utilitate astronomiae* értekeznek. E részt ismét három alrészre osztja. *De utilitate astronomiae in chronologia*; szól az idő-felosztásról, s azt állítja, hogy az időt a természet vezetése mellett a csillagok futása méri ki nekünk. *De utilitate astronomiae in geographia*; a föld nagyságának, alakjának, stb.

¹ Errant etiam illi, qui rubedinem coeli nocturnam, aut trabes illas ardentis protensas scopas, discurrentes in coelo ignes, pugnantes acies, et sexcenta, quae nobis interdum vesperi, circa horizontem septentrionalem apparent, pestem, bellum, aut famem aliasquam calamitates praesagire arbitrantur. Idea astr. 63. lap.

meghatározását ismerteti a csillagászat által. *De utilitate astronomiae in nautica*; kifejti, hogy a hajós mennyire tájékozhatja magát a nap és csillagok után a sik tengeren. — Végre mintegy záradékul szól: *De utilitate astronomiae in agnitione Dei*, mely részben vallásos lelke az összes csillagászati tudományokból azt a végeredményt hozza le: hogy az ég és föld az Isten dicsőségét hirdeti!

E munka, mint vázlatából látható, nem önálló tudományos dolgozat, hanem csak rövid összefoglalása a csillagászat ismert principiumainak. Kezdő csillagászok számára irattott, azonban úgy, hogy a művelt közönség is forgathassa és ismereteket szerezhessen magának belőle.

Szándékozott ő írni egy részletes astronomiát is, mint kifejezi az *Idea astronomiae* bevezetésében;¹ de ezen céljának megvalósításában már alkalmasint a halál gátolta meg.

Hogy mikor halhatott meg, nem tudjuk.

Életének folyása éppen nem volt zavaros; a jezsuita rend szabályainak körében mozgott buzgó odaadással egész a rend feloszlásáig; nincs semmi nyoma, hogy valaha visszavágyott volna abba a világba, melyben oly dús vagyonról és szerencsés jövőről mondott le; ellenkezőleg, mint levelei mutatják, hü fia volt szerzetének, melynek dicsősége és szenvedései egyaránt érintették az ő lelkét is, s azok a támadások, melyek a rend eltörlését megelőzték, érzékeny szívet mélyen szomorították. S hogy szelid lelke vallásos érzését megtartotta a magánéletben is, mutatja második művének utolsó fejezete, melyben hattyúdalként magasztalja az Isten mindenhatóságát.

Művei azt mutatják, hogy eltekintve szaktudományában való jártasságától is, S. határozott tehetség volt fegyelmezett szellemmel, kitartó munka-kedvvel és lelkesedéssel; s mind amellettsé vidám, leveleiben is tréfálkozó, jóltevői iránt igen hálás, kedves rendtárs és türelmes jezsuita.

(Folyt. köv.)

¹ Is quidem labor (particulariter singula pertractare) alterius erit temporis, et praesentis opusculi successiva quaedam continuatio. *Idea astr.* 63. 1.

DR. NILLES ÉS A „FOI'A.”

A Balázsfalván szerkesztett «Egyházi- és iskolai lap» (*«Foi'a besericésca si scolastica»*) mult évi folyama a románok görög-kath. egyházának történetére vonatkozólag eddigelé kiadatlan okmányokból néhány igen érdekes és különös figyelmet érdemlő adatot bocsátott a nyilvánosság elé.

Az adatokat *dr. Ardeleanu* belényesi gymnasiumi tanár szolgáltatta a szerkesztőségnek, azonban idegen kéz jegyzeteket csatolt hozzájuk, de olyanokat, melyek éles támadások gyanánt tekinthetők *dr. Nilles Miklós* innsbrucki egyetemi tanár ellen, ki magát e téren néhány év előtt kiadott kitűnő munkáival a legnagyobb szaktekintélynek bizonyította.

Az érintett adatok *Klein Innocenz János* 1768-ban elhunyt püspökre vonatkoznak, ki igen nagy érdemeket szerzett magának nemzete körül, amint ezt a tudós Nilles is többszörösen kiemelte és elismerte.

Mielőtt a «jegyzetek» tartalmára észvételt tennénk, lássuk előbb a felderített új adatokat.

Az első okmány a propaganda titkárának azon *kelet nélküli* értesítését adja, mely a bécsi pronuntius *Paolucci Camill* bibornok közleményei alapján hiteles tájékozást nyújt azon okokra nézve, melyek miatt Mária Terézia királyné legkevésbé sem volt megelégedve a Bécsbe idézett, de onnét titokban Rómába menekült püspökkel. Az idevágó szöveg szószerint a következő: «*Tenutone dal cardinale Paolucci discorso colla regina, questa si mostrò molto esacerbata contro la persona di Monsignor Klain, caratterizandolo per un uomo avaro, temerario, sedizioso, e fomentatore dello scisma.*»¹ (Foi'a N. 11. p. 183.) Nincs okmány,

¹ «Paolucci bibornoknak volt alkalma beszélni a királynővel, ki igen el van keseredve *Klain* püspök személye ellen, kit birvagyó, vakmerő, lázító férfiúnak és a szakadás ápolójának jellemzett.»

amelyben a császári kegyvesztés okai pontosabban és élesebben lennének hangsúlyozva.

Egy további adaléka a román egyház történetének azon levél, melyet Klein püspök 1745. oct. 8. Rómából ugyanazon bibornok- és pronuntiushoz intézett Bécsbe. A püspök e levelében saját észleletei alapján élénk szinekkel rajzolja az erdélyi ügyek kényes állását és megerősíti — mint semmi más egykoru író — azt, a mit a csász. polgári és katonai hatóságok a lázadás fenyegető veszélyére vonatkozólag Bécsbe jelentettek.¹ Ezekre alapítja aztán azon sürgős kérelmét, melylyel ohajainak teljesítése érdekében a legfelsőbb helyhez fordult és egyebek között így ír: «Szabadabban lélekzem, érezvén, hogy ő csász. felsége ha nem is miattam, hanem legalább a szegény katolikusok miatt kész lépéseket tenni, hogy őket felsegítse. Ha azonban ő csász. felsége nem fogja siettetni kegyeit, nemcsak a vallásnak szellemi, hanem ő felségének anyagi érdekei is egészen tönk्रे fognak menni e népnél.»

«Igy beszélek, mert ismerem annak jellemét, ismerem szivét, ismerem kétségbeesett elhatározását. Ha ő csász. felségének ministerei szivesek lettek volna meghallgatni szavaimat, nem jutottak volna az ügyek a jelen helyzetbe, — hiszen megmondottam mindent előre — és a legnagyobb könnyűséggel lehetett volna mindennek elejét venni.»²

Dr. Ardelenau közleményei világossá teszik harmadszor azon jóakaratot és gondosságot, melyet a szent szék a titkos futása miatt rendkívül kellemetlen helyzetbe jutott püspök iránt tanusított. Nem igen törődtek Rómában azzal,

¹ V. ö. Dr. Nicolaus Nilles. Symbolae. II. 564. s kk. lapok.

² «Respiro nel sentire che la Maestà dell' Imperatrice sia se non per me, almeno per quei poveri cattolici inclinata a far qualche passo per sollevarli; ma se la M. S. non si degnerà accelerare le sue grazie, gli interessi non meno spirituali della religione che temporalì dell' Imperatrice medesima anderanno in quei populi affatto per terra. Parlo cosí, perchè mi è nota la loro indole, il loro cuore e la lor disperata risoluzione. Se i ministri della M. S. si fossero compiaciuti a dare orecchio alle mie parole, le cose non sarebbero in questo stato, giacchè tutte da me son loro state predette, ed avrebbero potuto a tutto ovviare con somma facilità.» (Foi'a a. N. 13. p. 215.)

hogy e pártolás hátrányos befolyást gyakorolhat a bécsi udvarral fenállott barátságos viszonyra. Mária Terézia u. i. annyira sértve érezte magát a püspök szökése által, hogy a bibornok pronuntius előtt a püspök elfogatásával fenyegetőzött, ha átlépné birodalmának határait. A titkár idevonatkozólag ezeket mondja: «Klein püspök az udvar meghívására 1744-ben Bécsbe ment. A következő év elején titokban Róma felé utazott a fővárosból . . . kijelentette a királynő t. i., hogy elfogatja, ha birodalmába lép.»¹

Szól még az érintett tudósítás azon lépésekről, melyet a pápa a szökevény érdekében tett. (Foi'a N. 11. p. 183.) Ha nem is teljesítette a szent szék Kleinnek azon kérelmét, hogy védelmének összeállíthatására neki azon tények közlését kieszközölje, melyek miatt az udvar kegyeit elvesztette, mindazáltal bizonyos, hogy XIV. Benedek jóakaró és hathatós módon érdeklődött a püspök kérelmei iránt, melyek nemzetét és személyét egyaránt érintették. Csak midőn Klein a harcz hevében azon sajnálatos lépésre ragadtatta magát, hogy a pápa által kinevezett helynököt letettnek nyilvánította,² csak akkor szüntette be a szent szék a püspöknek Erdélybe történendő visszatérése érdekében kifejtett tevékenységét. Ennyit az új adatokról.

Mint említettük a «Foi'a» nem közölte e becses adatokat szárazon, hanem «jegyzetekkel» kísérte. Ami e jegyzeteknek a «*Symbolae*» tudós szerzője ellen intézett támadásait és azon szemrehányását illeti, mintha dr. Nilles a román nemzet bátor vezérét rágalmazólag vádolta és durva gyalázatokkal halmozta volna el: azt hisszük, dr. Nillesnek nincs legkevésbé sem oka valami visszautasításról, vagy védelemről gondoskodnia.

Minden elfogulatlan és a latin nyelvben jártas olvasó meggyőződhetik arról, hogy a *Symbolae* szerzője ellen hal-

¹ «Portatosi nel 1744. in Vienna Mgr. Klain . . . chiamatovi per ordine della Corte; nel principio dell'anno seguente parti furtivamente da questa capitale verso la volta di Roma . . . spiegandosi (la regina) che se fosse entrato nei di Lei dominii, ella lo avrebbe fatto arrestare.»

² V. ö. *Symbolae*. II. 580. lap.

latlan heveskedéssel és az olvasók nemzeti érzelmeihez intézett hazafias fellebbezéssel szórt ezen vádak — egyenesen a levegőből vannak összekapkodva!

Avagy mit ír Nilles nagybecsü, a magyar és román tudományos akademiák által is segélyezett forrásművének azon helyein, melyekre a Foi'a hivatkozik?

A történelmi kutfő-tanulmányozó szoros kötelessége szerint, *hivatkozással az eredeti okmányokra és hűen tárja elő azon vádakot, melyek Klein püspök ellen a bécsi udvarhoz érkeztek. Ritka aggályossággal óvakodik azonban attól, hogy e vádakot magáéivá tegye, vagy a maga részéről azokat erősítse, támogassa.* Egész előadása magán viseli az egyszerű, tárgyilagos történeti értesítés jellegét, anélkül, hogy csak a legcsekélyebb mértékben is meg akarná erősíteni a különféle okmányokban foglalt panaszok jogosultságát.

A vád főbb pontjait ismerjük már Paolucci bibornok azon értesítéséből, mely szerint Mária Terézia Klein püspököt «vakmerő, lázító embernek és a szakadás előmozdítójának jellemezte.» («Caratterizandolo per uomo temerario, sedizioso e fomentatore dello scisma.»)

Mire hivatkoznak a vádlók? Hogyan kell értenünk a császárné szavait? Mit mond dr. Nilles e tényről? Mit tesz a Foi'a cikkezője a «Symbolae» tudósításával?

Erdélyben ez idő körül egy szerb szerzetes, *Bessarion*, rajongó üzelmei újból életre keltették a szakadást és az *egyesültek* köréből sokakat visszaesésre ragadtak.

E körülményből — mint azt magának a püspöknek fentebb érintett tudósításai is világosan mutatják — a lázas izgalomban levő ország kormányára nézve igen sok nehézség, sok fenyegető veszély származott.

A beérkezett hivatalos tudósítások alapján kénytelennek látta magát a bécsi udvar azt hinni, hogy Klein püspök az ügyek tényleges állását saját előnyére törekedett kizsákmányolni és hogy az ugynevezett «zsinati gyűlésen», melynek tárgyalásai köztudomásra is jutottak, ezen irányban emelte fel szavát is.

Visszatükröződik e feltevés úgy a császárné azon éles

szavain: «Uomo temerario, sedizioso e fomentatore dello scisma», mint azon rendeletén, melylyel a püspököt Bécsbe idéztette. Ez a Klein püspök ellen a bécsi udvarnál emelt vádak és azok közvetlen következményeinek történeti tény-álladéka.

Mit szólnak már most idevonatkozólag a «*Symbolae?!*» Az illető hely (II. 556. lap) szóról-szóra így hangzik: »*De purgatione legitima episcopo Klein indicta. Quum schismate per adventitium monachum resuscitato, episc. Klein publice esset diffamatus, tamquam si illud in causae suae subsidium vocasset defectionemque a fide catholica promovisset, indicta eidem ab Augustissima Aula est purgatio in loco competenti, h. e. in Cancellaria Transilvanico-Aulica legitime facienda, quo objecti criminis suspicio rite deleri publicumque populi scandalum tolli posset.*»

Ez a «*Symbolae*» tudósításának szövege, a melyben — mint azt mindenki láthatja — semmi nyoma sincs a szerző által a püspök ellen emelt vádnak.

Mit tesz azonban a Foi'a cikkírója?

Jellemezhetlen elferdítés segélyével oly értelmet tulajdonít e szavaknak, mintha dr. Nilles arról vádolná *Klein* püspököt, hogy segélyére szólította a szerb szerzetest, *Besariont*, azon czélből, hogy létesítse a szakadást és ez által előmozdítsa az ő ügyét. Miután ekként, mint mondani szokás, «az ördögöt a falra festette», nagy lármával ront a tudós tanárra és az általa elkövetett borzasztó merényletfeletti felháborodásának szemenszedett invektívákban ad méltó kifejezést. (Foi'a N. 11. 282. s kk. lapok.)

Nem szerencsésebb a «*Symbolae*» azon második helyének sorsa sem, a hol azon tényről szól, hogy a püspök a bécsi udvarnál lázítási üzemekről vádoltatott.

Miután magát *Klein* püspök az erdélyi udvari kancelláriánál megkezdett igazolási eljárás alól titkos futása által kivonta, okvetlenül be kellett e lépés törvényes következményeinek, az ugynevezett «eremodicium»-nak, állaniok. Különösen pedig lehetetlen volt azon látszatnak elmaradnia, mintha *Klein* tulengedékeny magatartása által

meggondolatlan módon csakugyan hozzájárult volna a románok között támadt lázadás előmozdításához.

E történeti tény, hogy Klein szökésének a folyamatban levő törvényes eljárás elől, ily következményei voltak, dr. Nilles többször idézett munkája II. kötetének 599. lapján e szavakkal adja elő: «Quod mollibus sententiis nascentem Vallachorum rebellionem inconsiderate corroborare visus esset.»

Mit lát azonban a «Foi'a» e történeti tényálladék ez egyszerű felemlítésében?

Ráfogja azt, hogy vádolja Klein püspököt, hogy ő volt oka a vad *Horjah* lázadásának és mindazon szégyentetteknek, melyek e lázadásból ismeretesek!

Eltekintve attól, hogy dr. Nilles idézett szavait menthetlen módon meghamisítja és az egyszerű tudósítást borzasztó váddá bélyegzi, melyet a tudós tanár Klein ellen emelt volna,¹ még azon hajmeresztő gondolatot tulajdonítja neki, hogy a Horjah-lázadás borzalmait oksági viszonyba állítja a püspök magatartásával és felelőssé teszi az ezen lázadó hordák által végrehajtott kegyetlenségekért.

Az elfogulatlan olvasó az idézett munka II. kötetének 564. lapjából világosan láthatja,² hogy dr. Nilles csak mellesleg tesz említést a Horjah-lázadásról, egyszerűen figyelmeztetni akarván, hogy a kormánynak Erdélyben keletkezhető politikai zavarok iránt táplált aggodalmai nem voltak alaptalanok.

De legyen elég! Oly ellennel, ki a szavak elferdítése által ügyekszik magának támadásaihoz tárgyat szerezni, nem lehet bővebb vitatkozásokba bocsátkozni.

???

¹ A szavakat: «Quod inconsiderate... corroborare visus esset» a 214. lapon egyszerű vád alapjába önti: «Quod episcopus corroboravit».

² «Inanem non fuisse — írja dr. Nilles — Caesareae Aulae timorem, non ita multo post historia immanis illius rebellionis ostendit, quae ducibus Horjah et Klotška Transilvaniam terrore tumultuque complevit.»

KI A JÓ GAZDA?

Irta J. RUSTICUS.

Ebben a congruás világban, melyet most mi falusi papok élünk, egész serege a «jóakaróknak» lebeg mellettünk, mintha csak consiliumot tartanának felettünk, hogy hogyan lehessen «ki» segíteni a falusi papságot, vulgo «alsóbb cle-rust»? Jóakaratból van tehát elég; nem tudom, nem-e járunk úgy a sok jóakaró közt, mint a beteg a sok orvos közt. Megakarnak gyógyítani; mindenki csak a felett okoskodik, hogy hogyan kellene rendezni a zsebünket, hogy oda sok «be», de sok «ki» is folyhasson a Tiszába! Ezen sok tanács és vélemény és eszmecsérének nem utolsó nádparipája ama thezis vitatása: «meg kell-e hagyni a papnak a földbirtokot t. i. a parasztgazdálkodást vagy sem»? Van itt aztán contra és recontra elég; csak győzze az a szegény megcongruálandó pap hallgatni. Hát ha már a gyékényen van a kérdés miért ne philosophálhatna bele a «Sion» is? Én ugyan nem tartok tőle, hogy «illetékes» helyen a congrua ügyszög csatolják értekezésemet okmánynak, de hát azért a themát bonczkés alá veszem.

Megfér-e a lelkész és az oeconomia egymás mellett? Meg hát. Honnan tudod ezt? kérdezték valaha tőlem a kis iskolában. Tudom a «Religióból», a hol 1888. évi 38. szám 304. lap fölülről harmadik sorban ez áll: «hogy a lelképásztorkodás szépen megfér a gazdasággal,» «mert szüksége van (a plébánosnak) a megélhetésre és jötevéssre.» Itt a vis rei! többire nézve hátrább az agarakkal, hogy így amugy árt a papi szellemnek. Árt a hol árt; de ne ártson. Elvonja a papot szellemi munkától; ne engedje magát elvonatni, hisz ő nem csoroszlya. Lám a franczia és német papok, mennyi könyvet irnak?

Uram Isten! hátha nincs más dolguk, hát irjanak; az az ő ekéjük. Irnak a magyarok is, ha nem többet, legalább

annyit, aránylag véve. Itt nem baj, sem nem érdem egyik sem; itt csak a tulzás árt, mint mindenben. Aztán azt a folyton téntapusztító német papot, ha tulságosan «tudós» vagy «irodalmár» éppen úgy elvonhatja a lelkipásztor teendőtől az írás, de még jobban, mint minket az eke! Nem csinál az a legbuzgóbb magyar «gazda pap» oly mustáros arcot, ha a szérűből behívják fungálni, mint az a «tudós» német pap, ha őt az ő szérűjéből» t. i. a téntartótól elhívják. A «Parochus jovialis»-ban maga a német sógor mondja el magáról, hogy a német plébánián a «nagy asszony» úgy igazítja el a feleket: kannst nicht hienin, der Herr Pfarrer studirt juzt! — Nálunk még legalább utánnunk jöhet a fél a «tagra» trécselni. Vagy kiküldik a tintát, tollat, stampigliát, és a kocsi farán aláírjuk, hogy valamely penzionált «államgépezeti kerék» még «él» vagy pedig a «kerékné,» hogy özvegy. Punktum! a porzótartó meg ott van lábunknál.

Sőt ellenkezőleg tartsa meg a papság a szántóvető, de arató munkát is. Igaz, hogy a kataszter, adó, cseléd, no meg az aequivalens nagyon elkeserítik az ember fiát, és úgy csendesesen magában sóhajtozik egy kis árenda után; de ha mégis meggondolja az ember, hogy mennyi érdekes, mennyi érdekesítő van abban, ha az ember a «természet anyatejéből» él, bizony több öröme van, mint sok német sógorinak a kalendárium írásból. — Aztán a földtermékek nem szoktak nyakunkon maradni, mint az irodalmár sok «szellemi» terméke. A mi termékeinkre van mindig elég «előfizető» — — zsidó! A pap reskirozhat is valamit; nem kell neki minden talpalatnyi földet latba vetni. Ott hol más nem, tehet ő kísérleteket a gazdaszat terén, és kész siker után szólva, hivei gazdálkodását is javíthatja. Boldogult V — néhai esperesem nem tudván egy télen foglalkoztatni béreseit, velök tisztította az uton a csatornát, a mely a faluházak alatt elhúzódott. A nép nevette, hogy hogyan tisztíttatja az esperes ur az utcát? De mikor látta a nép, hogy ez a csatornatöltelék, trágyakint kerül a földre, utánna pedig öles rozs nő, csakhamar letiltották az esperes ur embereit a munkától, s mindenki a maga sánczát takarította ki, — — haszonnal.

«De már azt csak megengedi, hogy némely pap tulajdonoson gazda.» — Sajnos igaz! de csak ott, hol a megélhetés korlátján túl, a meggazdagodási vágy szerepel, a hol beáll az «auri sacra fames.» Oh ez igaz! de ennek nem az oeconomia, hanem az «oeconomus» az oka. Jaj bizony vannak oly papok, a kik Fenelon véleményét nem osztják: «desidero sine debitis et pecunia mori.» Ezeknek igen szép bibliothecájuk van takarékpénztári könyvekből, és szép okmánygyűjteményük állampapirokból. Oh igen is vannak «Börzedoktorok» is, kiknek Rector magnificusuk a Judás! Ezek a «napi árfolyammal» usznak, és az «apály—dagály» «housse et baisse» iránt igen fogékonyak. — Pedig hát ezen urak! magis admirandi quam imitandi; ezek miatt nem kell azokat büntetni a kik «csak élnek» a gazdaság «után.» — Persze vannak, a kik a «a jó gazda» czimre igen sokat adnak. Az a plébános is az volt, a ki télen olvasás, vagy hát egy kis «ultimo» helyett, inkább béreseivel együtt faragott a konyhában kapanyeleket, villákat és más hasonló dolgokat. — Vagy az is «jó gazda» volt, a ki egyszer lóbört eladott a zsidónak, mely be volt vágva és a zsidó azt kifogásolta, miért is a «jó gazda» a kocsist szidta. Ez pedig egészen ártatlanul úgy felcél: «hiszen azon a felén t... uram nyuzta.» Ez a lóbőr aztán beillett gazdaszati diplomának! Azt is csak a «jó gazda» teszi, hogy reggel korán (matutinum!) ingujjban és kék köténnyel maga eteti a sertéseket! Persze ezért disznótorkor kap «laudest.» Arczod veritékével fogod keresni kenyeredet mondja az irás. Ezt akarta az egyszeri plébános is «érezni,» azért hordta és teregette ő maga a trágyát a földön. A másik még oly szenvedélyes «guanologus» volt, hogy kocsiján mindig volt egy ládika, melybe felgyűjtötte az uton lelt, gazdasági «aranyat.» És szerzett szegény plébánián jó csomó földet; de Isten bocsássa meg a «passióját,» azt a földet utódjának hagyta, mire majd a «mámi» meghalálozandó volt. Hiába takarékoskodni kell, nem jut mindenre pénz, azért kell azt a cselédet a lehető legszegényebb koszton tartani; hust adni cselédnek luxus, plane kávé! Egy plébános rajtakapta nővérét, hogy

titokban kávéz; mérgében — elverte becsületesen. Minek a «világ» a konyhába, ha a «sporherdtben» ég? Mikor plébániát kaptam, és egyik öreg hivem látta, hogy a szomszéd faluból hust hozattam, felkiáltott: «hej nem úgy tett az «öreg pap» mikor idejött; maga elé vett egy szakajtó sült krumplit, azt ette és vizet ivott. De van is pénze.» Ez volt a refrain! Néha passióból lehet holmi «nemesebb» munkát is végezni, p. o. «anstreicholni», — de hogy «Pilatus székét» is a pap fesse, az már kutyagusztus! Egyszer egy idegen bevetődött bizonyos ügyben a plébániára. Az udvaron javított az öreg kőmives egy sertés-ólat. «Itthon a tisztelendő ur»? «Itthon csak menjen be, majd beküldöm.» A kőmives volt a tisztelendő ur; benn felvette a reverendáját. Nem tudom nem-e úgy köszöntötte őt az ember: «tisztelendő majszter uram»? Ez aztán igazi «szabad kőmives» volt. — Egy másik «majszter plébános» ur meg igen szeretett «suicidium» napján segíteni a — hentesnek a munkában. Hogy a plébános ur, maga megy ki estére a marháknak egy kis lóherét kaszálni, az semmi, az csak gymnastika (?). Csinos fogatot hajtani, plane fiatalabb papnak — no? passirt! ez mulatság; de a lovakat befogni és trágyás-szekéren kucsirozni, mezővároson, más vallásuak előtt, csak «nagy gazdák» szoktak. — Hát még a «nagy gazdák» costumje! ez oly genialis sokszor, hogy akár Sarah Bernard, vagy Coquelin vehetne róla mustrát. Hogy a nyári melegben künn a «tagon» a fekete reverenda kissé «afrikai» izü, az bizonyos; hogy ilyenkor a «segeltuch» néha non attingit veniale, az is áll; hanem hogy a «staubmantel» alatt csak a fehér vászon lábszák van, az már egy kicsit mégis sok!! különösen ott, hol «utriusque generis» munkás nép van együtt! Hogy a «nagy gazdáknál» néha a «nocturnumokat» fáradtan átaluszsza egyik másik, lelke rajta, ha rá nem ér ezt elvégezni, a sok dolog miatt; de két, három órakor reggel az istállóba menni és az etetést végig nézni, arra ráér, persze pipaszóval, propter auctoritatem, vagy tán azért, hogy ne érezze az éjjeli «szönyegek» szagát, midőn előtte kihordják a szolgák, és uj szőnyeget tesznek, vulgó «aljáznak.» Nagyon szép

dolog az a «nagy gazda» titulus, plane ha vele van aztán a vitulus; hogy aztán a minister gyerek, a misénél eltalálja, hogy a tisztelendő ur volt már istállóban mise előtt is, — az őt nem zsinórozza, erre ő egyszerűn azt mondja «ki tehet róla mi szántó fiuk vagyunk.» Habemus curam animalium! De mindez a papnak sokszor igen «sokba» kerül; nem ritkán igazán a főhivatás rovására történik; mert ennek néha nagyon szánalmas következményei vannak, például, a folytonos birvágy. Azt mondja egy szent: «a pokol sohasem mondja, hogy elég.» Így a «nagy gazda» sem. Különösen az amolyan földvásárlásnál, és birtokvételnél; hol a «végrehajtó» és a törvény nyúz, hol a birtokos sirva néz a dobon elvert vagyon után, ott aztán a pap nincs helyén mint vásárló, ha még oly «nagy gazda» is. Pedig hát ez is megtörténik. Zokon esett nekem is hallani egyik hivemtől a panaszt, hogy elődöm árverésen mily potyaáron vette meg a féltelket, és aztán tizszeres áron eladta ugyanazt (300 — és 3000 frt). Zokon esik a fiatal papnak, ha egy vagyonbukott plébániában azt hallja, hogy az «öreg pap» minden licitáción jelen volt, az «urakat» már t. i. a «végrehajtó urakat» etette-itatta, és az olcsón összekapkodott birtokot idegeneknek méregdrágán eladta, és az őslakókat így kiobrícholta a faluból uradalmakhoz cselédnek. Volt egy papi «trias» egy időben, a kik a nagy pesti vásárookra lejártak egy csomó banknótával; ott bizonyos, az embereik által ismert helyeken megszálltak, két-három napig, és «forgatták» a pénzüket, és búsás «rebachchal» haza jöttek. Ugy-e ez szép időtöltés?

Az ily «nagy gazdák» vagyonának pedig sokszor, de siralmas vége van! Male parta, idù dò čerta» mondja a trencsényi sans culotte, vulgo dròtár! Bizony ezen nincs áldás, ha az ilyen «massa» nem valami jótékony célra, hanem a rokonokra vagy plane a «házgondnoknőkre» (uj terminus) marad. Nem megy az a vagyon a harmadik generációra a rokonok között. Nincs azon áldás? Itt áll a német közmondás: «jeder Sparer hat seinen Zehrer!» Ismertem egy «susztert,» a ki öreg plébános bátyjának, ki igen «nagy

gazda» volt, mert alig főzetett, hanem aludt tejet evett csak, azt is köcsögből, poetice fakanállal, — örökölte a vagyónát, és rögtön «földes ur» lett. Élt «nagy lábon» mig tartott — és most deficiente pecu — ismét szegény — — suszter! Ismertem egy kanonok nővért, a ki a bácsi halála után katonatiszt neje lett. A tiszt ur elcommandirozta csakhamar egész vagyónát — a testvér pedig felakasztotta magát bujában! és így megy ez tovább — in infinitum. — Az a «patrimorium pauperum» nem üres szólam, sem comedia; mert azt nem a párizsi akademia találta ki, hanem suadente Spiritu Sancto az egyház. De még a papi birtokokon meggazdagodott gazdatisztek vagyona sem vénül meg. A ki nem hiszi, számitson utánnam. Én eddig azt láttam, hogy minden, de minden papi hagyaték elpusztult csakhamar. Arra is lehetne a multban, jelenben idézni, (és a jövőre ígérni) adatokat, hogy a mint jött, úgy megy, t. i. könnyen. Mert biz még most is áll a régi germán szólam «untern Krumstab ist gut leben.» Mert ezzel nem igen szokták kiporolni «serve nequam»-ot, hanem megvárják mig jól «felszedte» magát, és aztán adnak neki pensiót, és néha ráadásul jó arendát is ugyanabban a birtokrészben, melyben mint gazdatiszt fungált örökös deficittel, és mint arendás most «prosperál»! Filius lucis! Ha némely olyan «nagy gazdák», qui volunt esse divites, meggondolnák, hogy quae parasti, cuius erunt? hogy sokszor mily pazar kezekre kerül koplalva, fázva, törve magát és marva szerzett birtokuk: bizony nem volnának oly nagy «gazdák», hanem beérnék kevesebbrel is, és inkább azt tartanák, hogy kevesebb fáradtsággal éljenek nyugodtan.

Szegény «nagy gazdák» úgy járnak sokszor, hogy életökben a koldusnak csak fél krajczárt adnak, és haláluk után a rokonok még csak sirjukat sem takarítják meg. Sőt élénk emlékekben van némelyek előtt az eset, midőn a kedves rokonok éjnek idején a «bácsit» a sírból akarták kivetni, mert nem elég sokat hagyott nekik, szerencsére elzavarták őket a munkától!

Az újabb nemzedék úgy látszik nem fog oly sok «nagy

gazdát» liferálni, mint a régiek. Ifju káplán koromban az öreg urak, ha nem beszéltek a gazdaságról, hát hallgattak; hála Istennek most már másról is foly a társalgás, nem örökké a piaczi árakról. — Az ifjabb generatio ha vásárra megy is, hazamenet nem ül fel a káposztás zsákok tetejére, mint én láttam az öreg (jubiláris volt) L... bácsit! azri vásárról hazamenni. Hja, «nagy gazdák» voltak ezek!

Hanem hát azért maradjon meg nekünk falusi papoknak a földbirtok. Hisz erre legalább ugy mondják nem «ásítanak» még; és ha a kegyelmes kormány megcongruáz minket, valószínűleg az marad csak nekünk biztos jövedelem fejében.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Jus Ecclesiasticum peculiari respectu habito ad Hungariam. Ex fontibus et pluribus praeclaris auctoribus concinnavit Georgius Demkó archidioecesis agriensis presbyter, SS. Theologiae doctor, in lyceo archiepiscopali agriensi juris canonici et historiae eccl. professor publicus ordinarius. Tomus II. Cum indultu Reverendissimi Ordinarii. Agrariae. 1888. Pretium 3 fl. 20 cr.

Ezen II. kötetben a tisztelt sz. Aichner rendszeréhez ragaszkodva, előadja az egyház tanítói- papi- és kormányzóti tisztjére vonatkozó egyházzogi tananyagot. De administrando s. magisterio, ministerio és de exercenda potestate regiminis. Az első részben szól a hithirdetés- és védelem szabályai- és eszközeiről, a másodikban az annyira fontos házasságjogról és a szentelményekről, a harmadikban az egyházi törvényhozás- és biráskodásról, valamint az egyházi vagyonjogról. Ezen, a németektől átvett rendszerre az a szerény megjegyzésünk van, hogy a helyes tanmódszerrel nem tudjuk megegyeztetni azt, hogy a törvényről, a törvény alanyáról és tárgyáról, a felmentvény- és kiváltságról, a törvény-magyarázatról stb., egy egyházzogi tankönyvnek még csak 848. lapján szerezhetünk magunknak fogalmat.

Kritikánkban vezérelvünk a lelkiismeretes igazmondás, mert a t. olvasóközönségnek, midőn megjelent új irodalmi termékekről informáljuk, főképen ezzel tartozunk, s ezt követve, úgy véljük, a kollegialis jóindulat ellen sem vétünk. Ezen vezérelvet szemünk előtt tartva, írjuk meg a második kötetről kritikánkat, a mely két részből fog állani. Az elsőben megfoglaljuk mutatni, hogy a könyv mennyiben Porubszky új kiadása, a másodikban a szerzőségtől eltekintve, a könyv tartalmára foglaljuk megjegyzéseinket tenni.

I. Aichnerből szóról-szóra vannak kiírva a következő §§: 159, 160, 161, negyedfélsor kivételével, 164, 173, 174, 175, 178, 179, 180, 184, 187, egészen az observatióig, 189, 194, 197, 198, 203, 204 az observatióig, 205, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 133, 263, 264, 266, 267, 268, 274. = 47.

Porubszkyból a kk. §§: 234, 235, 236, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 269, 280, 281, 282, 283, 284, = 40.

Kazalyból a kk. §§: 164 fele és 201.

Szeredyből a 202. §.

Ezekből ismét kiderül, hogy Demkó ur munkája nem Porubszkynak új kiadása.

II. Megjegyzéseink a könyv tartalmára a következők: a 612. lapon ez áll: «Finem matrimonii dupplicem esse Deus ipse indicavit.» A theologusok és kanonisták a házasságnak három célját szokták megkülönböztetni: 1. *procreatio prolis* s ez a főcél finis primarius, 2. *mutuum adjutorium* és végre 3. *remedium concupiscentiae* s ezek másodrendű célok finis secundarii.

Ugyanazon lapon helytelen vagy legalább homályos ez állítás: «Ex dictis Sacrae Scripturae patet, essentiam matrimonii constare in individua vitae societate duarum diversi sexus personarum legitimarum (?) scil. unis viri et mulieris, quae individua vitae societas sustentatur a mutuo amore.»

A házasság lényege ugyanis a *köteték*, vagyis az egymás testére vonatkozó jog és kötelesség. Elegendő lett volna a 614. lapon lévő definitio Aichnerből.

Hogy a házasság kiszolgáltatója nem a pap, hanem az egybekelők, az ma már nem *sententia probabilior*, milyennek 615. lapon a Sz. mondja, hanem *certa et communis*.

A házasság szentségének kiszolgáltatójáról szóló §-t jobb lett volna a 169. §. után tenni, mert ha igaz, hogy a házasságban a szerződés a szentségtől el nem választható, lévén maga a szerződés szentség is, akkor magától következik, hogy a szentség kiszolgáltatói maguk a szerződő felek.

A 172. §-ban, hol arról van szó, hogy az egyháznak és pedig kizárólag van joga bontó akadályokat állítani, s hogy az államhoz csak a házasság polgári következményei tartoznak, helyén lett volna e polgárjogi következményeket részletezni, s hozzáadni, hogy a gyermekek *törvényessége* felett itélni, isteni jog alapján szintén az egyházat illeti meg.

178. §-ban, hol a hirdetés alóli felmentvény okairól van szó, nem történik említés a «*causae exusantes*»-ekről, vagyis azon körülményekről, melyekben nem kell hirdetés alóli felmentvényért folyamodni.

A félelem és erőszak bontó akadályát a Sz. *ex jure positivo eccl.* származtatja. A «*metus reverentialis*»-ról tanítja, hogy nem képez bontó akadályt. Ezt nem mernők feltétlenül aláírni, mert előfordulhatnak körülmények, melyekben a *metus reverentialis* is *gravis*, s ezen esetben bontó akadályt képezne.

A 186. §-ra, melyben a «*disparitas cultus*» bontó akadályáról van szó, azt kell sajnálattal megjegyeznem, hogy hiába keresnök benne csak röviden is megemlítve a keresztények és zsidók közötti házasság érvényét hazai törvényeink szempontjából, pedig a Popper-féle pápai dispensációval kötendő házasság hírének felmerültekör az ujságok közölték azon átiratot, melyben az esztergomi bíboros-érsek és hercegprimás megküldé a magyar kir. kultuszminiszternek ez ügyre vonatkozó szakszerűen indokolt véleményét. Ennek felhasználása is hozzájárult volna a

«peculiari respectu habito ad Hungariam» szavak előnyös illusztrálásához.

Hogy az «impedimentum ligaminis» a protestánsokat is kötelezi, így bizonyítja a Sz. «ratio est, quia vi suscepti baptismi ad jurisdictionem ecclesiae catholicae pertinent etiam protestantes.» (187. §.) Ugy tudjuk, hogy a «ligamen» bontó akadályja positiv isteni jogon alapszik, s ennél fogva kötelezi nemcsak a protestánsokat, de még a pogányokat is, habár ezek vi suscepti baptismi non pertinent ad jurisdictionem ecclesiae cath.

741. lapon, a hol a szerző a kiskorúak házasságát tárgyalja, nincs különbség téve a gyámság alatt lévő és nem lévő kiskorúak között, holott az itt szóban forgó «politicum impedimentum» csak az előbbiekre vonatkozik.

770. lapon ez áll: Bene animadvertendum, valorem dispensationis a reali existentia causarum allegatarum pendere.» Ez mindenesetre igaz, csak hogy különbséget kell tenni a felmentvény módjai között, t. i. vajjon «*in forma gratiosa*», vagy pedig «*in forma commissoria*» adatik-e felmentvény, mert ha ez első alakban adatik, akkor a «realis existentia causae» tempore *concessae* dispensationis kivántatik, ha ellenben a második alakban, akkor tempore *executionis*.

Ezen kalászszerű megjegyzéseink után legyen szabad a II. kötet értékéről általánosabban is nyilatkoznunk.

Szives-örömet elismerjük, hogy a házasságjog, melynek tárgyalásánál a Sz. szép önállóságra törekvést is tanúsított, daczára az említett apró hiányoknak jelesen sikerült, s az Aichnerével akár a tárgy bőségét, akár az előadás alaposágát tekintjük, győzelmesen kiállja a versenyt. Az egyházi törvénykezésre vonatkozó rész is sikerült, csak hogy fájdalom, — nem a szerzőé. Ami a vagyoni jogot illeti, no már ezzel semmiképp sem lehetünk megelégedve. Alaposág dolgában úgy áll, hogy az ellenvetések legkisebb szele is elfujja, e mellett nagyon is soványan ütött ki. Ami 1858. óta Magyarországon az egyházi vagyoni jogra nézve történt, akár az irodalom, akár a vagyoni reformok terén, arról a t. Sz. mit sem tud. A vallás és tanulmányi alapokat egysze-

rően s kényelmesen a konkordatum vánkosára fekteti. Hamar Pál, Gróf Apponyi Albert és Apáthy István kitünő elaborátumait ignorálja. A papi congrua ott van, hol 30 évvel ezelőtt. A párbért sem bolygatja, sem Timon Ákos, sem Kovács Gyulához nem csatlakozik, de ellenök sem fordul, sőt még a kuria döntvényére sem hederit. Kár volt az egyházjognak ezt a fontos részét oly könnyedén venni, oly kényelmesen és perfunctorie végezni.

Dr. Horváth Ferencz.

Viribus unitis coelestibus, vagyis szent Atyánk XIII. Leo pápa legújabb imarendelete, mint a világbéke s egyházszabadság leghathatósabb eszköze. Irta Munkay János. Főmagasságu Bibornok herczegprimás jóváhagyásával. Esztergom, 1888. 8 r. VIII. 232. l.

A czim «Viribus unitis coelestibus», hozzáértve a magyarázatot is, homályos.

A bevezetés szól Szenséges Atyánk imarendeletéről, közli velünk az imákat, felemlíti a biboros hgprimás Ő Eminentíájának erre vonatkozó körlevelét, azután az egyház el-lenségére, a sátánra tér át, melylyel műve tulnyomó részében foglalkozik. Meg nem feledkezik azonban már a bevezetésben sem a politikáról, szól a diplomatákról, liberalismusról, a pápa sanyaru helyzetéről, fegyvergyárakról, háborukról stb., mely viszonyok között a világbékét csakis ezen legújabb imarendelet biztosítja. Ez a bevezetés.

A 46 fejezetre terjedő műben 37 a sátánról s annak cselekedeteiről szól, tehát a mű legnagyobb része czimének meg nem felel. Végig megy szerzőnk az egész világtörténelmen, szól a pogányok törvényhozásáról, véráldozatairól, a jósdákról, általában az összes mythológiáról s a pogányok minden cselekedetét az ördögtől származtatja. Az ó-szövegségi szentirástörténeteket is tárgyalja saját eredeti felfogásaival telítve. A népvándorlást is úgy látszik az ördögnek tulajdonítja. Fölsorolja a góthokat, vandalokat, herulokat és longobárdokat, kiket a sátán izgatott fel, mikor Nyugot-

Európa ellen megindultak (23 lap) a nyolczadik században; holott tudjuk, hogy a népvándorlás már az első századokban vette kezdetét, Decius császár a góthok ellen harczolva esett el, Aurelián pedig (270—275) kénytelen volt nekik Dáciát átengedni. A nyugoti góthok 378-ban győzték le Drinápolynál Valens császárt, 410-ben elfoglalták Rómát s a következő évtizedben már Spanyolországban uralkodtak, honnan a vandalogok 428-ban az afrikai provinciába költöztek. A hunnok és herulok szintén a negyedik század második felében tűntek fel, a longobárdok pedig 568-ban foglalták el felső Itáliát. Mennyire távol voltak e népek a nyolczadik századtól! Hiszen a nyolczadik században már jóformán nyomuk sem létezett; a nyugoti góthok birodalmát 711-ben semmisítették meg az arabok, a keleti góthoké, vandalogké stb. pláne már előbb megszűnt.

Mások a népvándorlásban az isteni gondviselés művére ismernek, mely a pogány alapokon nyugvó, magát kiélt s éppen azért gyökeres átalakulásra alkalmatlan római birodalom helyébe a germán népeket ülteté, hogy azokba az egyház a jobb jövő csiráit olthassa. Ezen alapul az emberiségnek keresztény alapon eszközölt értelmi és erkölcsi megújulása.

A hatodik fejezet ismét az őstörténetnél kezdődik. Az ördög gyilkos természetéről, Kainról stb. szól. Xerxes idejéből egy történetet beszél el, mely e műbe nem való. A pogányok zsarnokságai közé, melyeket természetesen a sántától tanultak, sorozza Sz. azt is, hogy az ellenség fejét, kezét, lábait stb. levágták s vitték diadalmi jelül haza. A zsidók is az ördögtől tanulták ezt?

A hetedik fejezet megint az őskigyóval foglalkozik, s az emberi «nemzet» (?) különféle pogány szokásait tárgyalja, a nyolczadikban kardcsörgés, ágyu, puskapor szerepel, a kilenczedik Jób történetét adja elő egész terjedelmében stb.

A 89. lapon olvassuk: «A sátán gondoskodik bizonyos ünnepélyes napokról, hogy a népeket elcsábítsa s az Isten haragját ellenök felingerelje. Ilyen alkalom gyakrabban kerül elő egy esztendőben. Így p. o., ha valamely házban ke-

resztelés vagy névnap tartatik, vagy mikor a háznál temetés van, a vendégeskedésnek nincs vége-hossza» stb. Bizonyos, hogy a lakmározásokban sok a bűn, s hogy az emberek mindennel visszaélhetnek, de ebben az ördög sokszor ártatlan; nem kell mindent az ő rovására irni. Hiszen a kísértés nem csak az ördögtől származik. Az eszem-iszom bizonyára az érzéki váagnak tudandó be inkább, mint az ördögnek. Sőt még a férfiak *frakkját* is anathematizálja! (92. l.)

Ezek után olvasunk ismét gazdasági gépekről, amerikai gabonatermelésről (93. 94. l.) a munkáskérdésről, mely utóbbi fejezetben (99. l.) többi között ezt is állítja: «Az első francia köztársaság azon törvénye, mely a tizedik napot elrendelte, gunytárgyává lett és a második köztársaság 1848. csakhamar visszaállítja a vasárnapot.» Valaki ezt úgy érthetné, hogy Franciaországban 1792-től 1848-ig a dekadok rendszere divott!

Következnek (122—132. l.) a bálványozás-, boszorkányság-, babonaságról s bűvészetről szóló fejezetek. Igaz, mit szerző ír: «Azonban nem következik, hogy minden, a mi a boszorkányságról mondatik, merő költemény volna», (128. l.) csakhogy a legtöbb eset természetesen is magyarázható. Az ördögnek leírása igen érdekes. (128. l.) Emberalak, lólábakkal és szarvakkal. Szemei vörösek, szája egyik fülétől a másikig ér, nyelve is oly vörös, mint a tüzláng. Kezeinek ujjain hosszú körmök látszanak. Egyik kezében vesszőt tart, a másikban izzó vasvillát. Egész külseje fekete, mint a világítalan sötét éjszaka s tetőtől talpig mezitelen.

Ugyancsak megtudjuk a 130. lapon, hogy «kutya és macska alakját is fel szokták a gonosz szellemek venni», azután «a sátánnak, mint az egerek istenének van egér-féle külalakja.» (131. l.)

Hát még a boszorkányszombatok! (132—133. l. jegyz.) Ekkor az ördögök fekete ostyával miséznek, szentelt víz helyett bakvizelletet használnak stb. Ily undorító phantasticus dolgokat legföllebb privát és a hiszékenység rejtekébe zárt véleményekül tarthatunk. És a szerző azokat való-

ságként adja elő! Mikép kívánhatjuk akkor a néptől, hogy vesse el a babonát, ha egy katolikus pap-író ilyeneket állít?

Térjünk át az antikrisztusra, a kit sz. prófétailag ír le. Előadja egész történetét. Dán törzséből fog származni, (létezik-e még Dán törzse?) Isten őrangyalt fog melléje állítani, azonban eredménytelenül, Béliálnak fog hivatni, előhírnőke is lesz, mint volt Jézusnak ker. sz. János, a zsidókkal el fogja foglalni Jeruzsálem városát, Mória hegyén nagyszerű várat fog emeltetni s annyira viszi majd, hogy az emberiség imádni fogja. Templomok épülnek tiszteletére stb. És ekkor megjelenik Énok és Illés, kik ezerkétszázhatvan napig szörzsákba öltözve, fogják a bűnbánatot hirdetni, úgy, hogy sokan megtérnek. Az antikrisztus a két prófétát megöleti ugyan, de azokat az Ur negyednapra föltámasztja.

Ekkor az antikrisztus kiterjeszti sátorát a holt és a nagy világtenger (?) közé, s mennybe felszállani készül. De Jézus megjelenése véget vet uralmának. Sz. Mihály «lángoló pallosával egy oly ütést mér reá, hogy az istentelennek elmegy minden kedve s ereje repülni.» (174. l.) S ekkor lesz az ítélet.

Míndez persze nagyon részletesen s oly apodictice van leírva, hogy az ember önkénytelenül kérdi: honnan tudja a sz. mindezeket? Ezekiel, Dániel és sz. János irnak ugyan erről, de korántsem ilyen részletesen s ily phantasiával. Ki is tudhat a világ végéről ilyeneket biztossággal állítani?

A 191. laptól 232-ig sz. végre témájával, az imarendelettel foglalkozik. Ez pedig abban áll, hogy az angyali üdvözetet, a Salve Reginát, s az oratiókat exegetizálja. Ez a 42 lap tehát és csakis ez felel meg a mű czimének és mint exegetikus rész, megállja helyét.

Nem bocsátkozunk már bővebb részletezésekbe; azt hisszük, hogy a t. olvasó a fentebbiekből eléggé megismerhette a munka értékét. Annyi bizonyos, hogy akár folytatása e mű a «Sz. Angyalok történeté»-nek, akár nem, elhibázott és czéltévesztett munka. Egyes részletei mint önálló cikkek, megállnák helyüket, de az egész, mint olyan,

mely teljesen nélkülözi az egyöntetűséget, rendszerességet, mely nem egyéb adathalmaznál, a szerző egyéb művei mögött marad. Hozzájárulnak még a primitív és sokszor nevetségig phantasticus fametszetek, «illusztrációk», melyeknek a szöveggel való összefüggését sok helyütt legjobb akaratunk mellett sem voltunk képesek felfogni.

C.

Historia sacra A. T. a Dr. Hermanno Zschokke studii bibl. A. T. in c. r. scient. universitate Vindobonensi prof. p. o. etc. — Editio tertia emendata et instructa quinque delineationibus et tabula geographica. Vindobonae, 1888. Sumt. Guil. Braumüller. Nagy 8° 495. l. Ara ?

Ha az ember szemlét tart az újabb és legújabb szentírási introductiók fölött, a pálmát mindenesetre a PP. Cornely, Knabenbauer, Hummelauer jezsuiták szerkesztésében megjelent eddigi kötetek alapján is már az ő «Cursus s. Scripturae»-joknak kénytelen adni. Azonban iskolai használatra e nagyszabású mű természetesen nem való, hanem inkább mélyebb buvárkodásra. Amaz ó-szövetségi latin nyelvű tankönyvek közt azonban, melyek az iskolai évek szűk korlátai között, mint vezérfonal adatnak a theologusok kezébe, nincs kétség benne, hogy Zschokke könyvéé az elsőség, kivált, ha a kissé nehézkes latinságtól eltekintünk. Hogy ez nem csupán a mi véleményünk, hanem azon sokaké is, akik, legalább az osztrák-magyar monarchia területén e könyvet a semináriumokba, theologiai intézetekbe hozták, s ott állandóan használják: kitünik leginkább amaz előttünk álló tényből, hogy ime, a műnek immár harmadik kiadása vált szükségessé, — ami, egy latin theologiai könyvnél, manapság, ugyancsak a ritkaságok közé tartozik.

Midőn, öt évvel ezelőtt a második kiadás látott napvilágot, alkalmat vettünk magunknak e tankönyv előnyeit részletesebben is taglalni (l. Uj M. Sion 1883. évf. 781. l.). Itt tehát ezeket ismételni, nem látszik szükségesnek, hanem, — azt hisszük — eleget teszünk olvasóközönségünk tudvá-

gyának — nagyrészek előtt az első vagy második kiadás amugy is ismeretes levén, — ha főleg azokat a részleteket iparkodunk kiemelve feltüntetni, amelyek e harmadik kiadásban vagy egészen újak, vagy legalább lényegesen bővítvék. Ilyen mindjárt a hexaemeron magyarázatánál a különböző elméletek felsorolása, — ahol mégis az u. n. idealis-concordistica theoria említésénél valamivel határozottabb kifejezést szeretnénk —; ilyen továbbá a népeknek a teremtésről s bűnbetéséről való hagyományához adott jegyzet (28. és 37. ll.), a paradicsom fekvéséről (31. l.), az emberi nem egységéről (34. l.) a vizözön általánosságáról (47. l.) a nyelvzavarról (51. l.), az áldozatok hatályáról (130. 131. ll.) és egyéb archaelogiai jelentőségű apróságokról adott jegyzetek kiegészítése; az egyes könyvek között pedig kibővítve találjuk a Birák és Rúth (194. l.) a Zsoltárok (221. l.) az Ecclesiastes (234. 236. ll.) Jób (241. l.) Ezechiél (310. l.), Daniel (314. l.), Judith (320. l.) Bölcsesség (375. l.) és Ecclesiasticus (380 l.) könyveihez eddig nyújtott magyarázatokat. Az «Epimetron»-ban is, hol a kánon története van tárgyalva, találunk új hozzáadásokat, úgy, hogy a bővítéseknek összege e harmadik kiadást körülbelül harmincz lappal teszi vaskosabbá a másodiknál.

Ezeket tekintve véve, a munka most még tökéletesebben megfelel céljának, hogy a theologusok kezében támpontul szolgáljon azokhoz, miket az ó-szövetségi előadásokban hallottak. Azonfelül az illető helyeken idézve vannak az odavágó bővebb szakmunkák, monographiák, hol valamely biblikus kérdést aztán teljes egészében megtalálhat a kutató.

Nincs más hátra, mint a tudós szerzőnek sikereihez őszintén gratulálnunk.

Dr. Kereszty Géza.

Tractatus de SS. Eucharistiae Misterio in auditorum usum exaratus, opera Petri Einig. S. Theol. et Philos. Doctoris. Treveris. 8 r. 155. l. Ára?

A pápa jubileumát a tudomány is megülte a maga módja szerint, termékei homlokára irván föl azt, hogy az ész vivmányai a kegyeletes szeretet és lelkesedés révén a legszebb hódolati ajándéktárgyakhoz sorakozhatnak. Az itt jelzett füzet a pápa oltáráldozatának jubileumán az Eucharistiáról szóló tant három részben tárgyalja; első: de reali praesentia corporis et Sanguinis Christi in Eucharistia; második: de Eucharistia prout est Sacramentum; harmadik: de Eucharistiae Sacrificio. Világos fölosztás, precíz kifejezés, szilárd bizonyítás jellemzi a trieri tanár fejtegetéseit; nagy tehetségei teljesen érvényesültek; e tehetségeket van szerencsénk ismerni. A bölcsészeti kérdéseket a kiterjedésről, helyfoglalásról, replicatióról lehetőleg elkerülte, bizonyára methodikus szempontokból, melyek a filozofia hiányában ezt a módot ráerőszakolták. Minél több traktátust és iskolakönyvet és kompendiumot olvasok, annál inkább átértem, hogy *filozofia nélkül theológiát érteni lehetetlen*. Amit enélkül teszünk, csupa diribdarab. Vajjon a speciesek a thomista fölfogás szerint birnak-e realitással, vagy a karteziusi bölcselek véleményét lehet-e elfogadni szükséges realitásuk magyarázására, — e kérdésben a szerző az első véleményt követi. Az áldozat formális ratióját a sz. misében Lugo és Franzelinnal magyarázza. Függelékül szerepelnek Luther idevágó nézetei, melyeket ez az ember vagy élıszóval vagy írásban tett közzé.

Dr. Pethő.

A növényvilág az istentisztelet szolgálatában. Rütter Arnold után magyaráta és saját tanulmányaival bővíté, Hérics Márton györegyházmegyei áldozár, aszari plébános. A szöveg között 71 képpel. Az egyházhatóság engedélyével. Budapest, nyomaltott a „Hunyadi Mátyás“ intézetben. 1887. Ára 1 ft. 50 kr. VIII-ad rét 170 lap.

Nincs kellemetlenebb, bántóbb érzés, mint az, mely mindannyiszor felháborítja lelkünket, valahányszor a sokszor kívülről elég csinos, az építészeti izlés szabályainak megfe-

lelő templom belsejébe lépünk, s ott a barokk-korszak alkotmányaival versenyezni látjuk az ugynevezett «nép-izlést» helyesebben pedig pogány pizokizlést, papírvirág, különféle ringy-rongy, pamut, sőt gyalult faforgácsból összetakolt, virágoknak csufolt férczelményeket.

Láttam már templomokat, hol úgy a szobrászat mint a festészet, de különösen a virágcsinálás művészete a maga nemében a fentebbi értelemben remekelt. Esztergom egyházmegyebeli sz. Mihály arkangyalról nevezett templom főoltárán, a kontár ecsetművész sz. Mihályt magyar huszáruhában, fején német csucsos vassisakkal s kezében görbe török handzsárral mázoló, amint a már legyőzött csunya sátán szárnyas, lólábas fekete testét, csillogó sarkantyujával hasogatja. De a szobrász nem maradt hátra. Kacsarkingós kigyó alaku oszlopcsarnok tartja a fantasztikus oszloppárkányzatot és a sárkányokat, minden fülkéből egy színészi állású szent szobor kandikál, ahová csak lehetett mezitelen, terpeszkedő jól táplált, piros pozsgás arcú angyalokat alkalmazott, oly kacér helyzetben, hogy érzékenyebb ember arczát a szemérem pirja futja be azok megtekintésénél, s hogy a «hatás» annál lélekemelőbb és teljesebb legyen, segítségükre jön a papírvirágcsinálás művészete, a hiányokat kipótolja s a teljes összhangot létesíti, teleaggatván a szent alakokat s a lebegő angyalokat virágfüzér, koszoru, s bokrétákkal, czifrábnál czifrább pántlikákkal.

Amott fönt az oszloppárkányzat legmagasabb csucsán egy agyonkoszorozott angyal kíváncsian néz lefelé, mintha nézegetné a magasságot, ugrásra készen, keze-lába, szárnya a szabadban már, de alatta még néhány angyaltestvér s egy-két szent, irgalomért esdő tekintetet vetnek az ugranivágyó csintalanra, s inkább készörömet neki nyujtják kezökre kötött cifra papir rongykoszoruikat, s ha ezektől szabadulnak, fejöket diszkoszoruját is leveszik s odaadják, hisz amugy is alig látnak tőle; s az angyal kiengesztelődik, nem teszi meg az ugrást, nehogy az alsóbb régióbelieket halálosan megsértse, legfeljebb ha már megunta a kezeibe nyomott koszoruk s bokréták tartását, aláhullatja őket s így gyakorolja magát a

föld vonzerejének, s a függélyesen eső testek sebesedő mozgásának kiszámításában. Lent a tabernákulumot közvetlenül két meztelen angyal környezi, a szobrásznak nem tetszett a hely méltóságához mért összetett kéz, térdepelő helyzet, hanem inkább extazisszerű színészi taglejtés, félig nyitott száj úgy hogy a fogak is kilátszanak. És az ily alakok a legháladosabb tért nyújtják a már említett «népies izlés» egész pompájának kifejtésére. Fejükre hatalmas piros pántlikás koszorut nyomnak, szabadban gesztikuláló kezökre kettőt-hármat is csusztatnak egész a könyökcsuklóiig, ha tehetik szárnyukra, meg a lóbálózó láb hüvelyk ujjára is kötnek czifra papirkoszorut, csak hogy ez utóbbiaknál a pántlika már más színű: fehér, kék, zöld stb, mert hát a «varietas delectat.» Magát a tabernákulumot csináltvirág füzérrel veszik körül, melynek egy-egy végét a két angyal tabernákulum felé fordított kezébe adják, s így előlről nézve kész a komédia. A két angyal harcziás állása, kezökben a virágfüzérrel mint az Eris almájával, úgy tűnik fel, mintha a virágfüzéren versengenének, s kiki maga felé huzná. Az ember szinte hallani véli párbeszédöket: «Ereszd el öcsém azt a virágfüzért, mert úgy vágom hozzád a kezemben lévő virágcsokrot . . . » s szinte lessük, mint szakad el a füzér s hogy fognak a rakonczátlankodók felbukni.

Ime egész rebellió! S ez mind az oltáron, a legméltóságosabb Oltáriszentség jelenlétében, ahol minden tárgynak minden szobor s diszitménynek az ember lelkét szivét, egész valóját áhitatra s imára kellene hangolnia, minden tárgynak e szavakat kellene susognia «Sursum corda!»

Ha elfordítod tekintetedet a főoltártól, mely áhitat helyett mosoly s bosszankodásra keltett, az ily templomban alig van tárgy, mely szemedet, szivedet, jó izlésedet nem bántaná. Amott a mellékoltáron papirrongy, pamut, deszkaforgácsból csinált virág egész halmaza, a tükör üvegcsék, gömböcskék, rezgő, csillogó sodronyocskák egész erdeje, pántlika minden változatban, ha megmozdítod, egész por-felleg száll fel belőle, s a hálójukból felrezzent pókok s egyéb rovarok szanaszét rohannak, — egy szikra s az ékes

lim-lom tüztengerben áll, s vele az Isten háza is elhamvad. Mily folytonos veszedelem a mi gondos egyházi személyzetünk felügyelete mellett!! —

Tekintetedet a sekrestye felé fordítod, ott találsz egy különben kolosszális fekete keresztet, a Megfeszített meg lehetős jó alakjával, leszámítva a sok realiztikus sebet, vérfoltot, s az ütlegek kék helyeit stb. az egész jó hatást, szájalmat gerjesztene az Üdvözítő borzasztó kinszenvedése felett, de ne nézz fel az arcához, mert rögtön el kell mosolyodnod. A fiatalok temetésénél egy tányéron vitetni szokott csináltvirág koronát fogsz találni a fején, rikitó színű rózsákból, s két hosszú fehér szalagból álla alatt gondosan kötött bokros maslit; egészen úgy, mint a mi vidéki iparos asszonyaink hordják főkötyűjüket. Ágyéka köré valami jobb temetésről hozott fekete fátyol van csavarva, kezén, lábán, a kereszt alján csupa koszorú! De minek is folytatnám e félszepségek leírását, melyekre való emlékezés oly keserűséggel tölti el keblemet; mindenütt látni hasonló cifraságokat, melyek különösen a kisebb falusi, s a filiális-templomokban többé kevésbé divnak, csak azt kérdem, ki ennek az oka?

Senki mást sem lehet okozni s hibáztatni, ha templomban izléstelen lim-lomot találunk, mint magát a lelkészt, kire az Isten háza bízva van. S minthogy mégis sok oldalról ily értelmű mentegetőzéseket hallunk: «Nem értek hozzá, mert nem is tanultam, nincs időm, nincs költségem hozzá» stb. ezek hiábavalóságát kideríteni, s az ellenkezőnek könnyűségét bebizonyítani az előttünk fekvő műnek első feladata; a második pedig, mely még fontosabb s azért terjedelmesen fel is van dolgozva: gyakorlati utmutatást adni a lelkészeknek, miként lehet minden lelkész kevés, vagy éppen semmilyen előképzettség, nagy fáradság, s költség nélkül, legalább oly kertészszé, hogy az Isten házát egész esztendőn keresztül az évszakoknak megfelelő virágdiszitással eltarthassa.

A szerző művét két részre osztja. Az elsőben a növényvilágot, mint diszt, általában fejtegeti, a másodikban

ugyanazt, mint speciális templomdiszt tárgyalja. A két részt pedig összesen 34 fejezetre osztja fel.

Az első fejezetben adja a szentírásnak a növényvilágra vonatkozó helyeit, a másodikban tárgyalja azok symbolikáját, evvel összefüggésben, a harmadikban a virágok elnevezését s a szinek jelentőségét. Nagyon érdekes a negyedik fejezet, mely valódi apológia a virágoknak, mint templomdisznek jogosultsága mellett, s igaza is van, mert a virágdisz oly természetes és egyszerű, s mégis oly fenséges, hogy maga az Üdvözítő is mondá, hogy Salamon egész dicsőségében nem hasonlítható a kis virágszálak akármelyikéhez. A következő fejezetekben adja a virágdiszre vonatkozó történelmi adatokat, bebizonyítja a különféle zsinati határozatokból, hogy az élővirág igen, de a csinált papírrongy semmiesetre sem alkalmazható oltárainkon. Majd kimutatja, mily nemes foglalkozás egy lelkészre nézve a kertészkedés, s mily kötelessége a templomdisztés személyes rendezése. Végül adja az izlés alapelveit, a disztés különféle módját, s a költségvetést. Az utóbbinál rámutat a költségek aránytalan csekélységére, «mert — ugymond — nekem körülbelül 200 edényes virágom van, s ritkaság, ha belőlük egyik elvész, s ha a tőkét említem, mely 5—6 éven át 30—40 frtra rúg, Isten elég bőven megadta ez után a kamatot, mert az örömeiket és gyönyörüségeket, melyekkel virágaim Istennek az oltáron, nekem s hiveimnek sziveinkben fizettek, 1000 frtért nem adnám.»

Az egész első rész, valamint a másodiknak két első fejezete, küzd azon barbarizmus ellen, mely oltárainkat újabb időben ellepte, kimutatja azok haszontalanságát, veszedelmes voltát, drágaságát stb., s viszont az élő virágdisz nagyszerűségét s praktikus oldalát. Mindezt meglehetősen éles ellentétbe állítva, nem éppen kiméletes hanganon nekiront mindazoknak, kik a papírrongy izlés hódolói, a mi legkevésbé sem lep meg minket, ha tekintetbe vesszük a hely szentségét, mely azokkal megszenteltelenítettik s a baj elterjedését s a visszaélések sürgős orvoslatának szükséges voltát.

A XI. fejezetben (37—40. ll.) a többi között a követ-

kező pontokban mutatja ki a ringy-rongy virágok méltatlanságát a templomi diszitést illetőleg:

I. Első pontban kimutatja az anyag silányságát, melyet mégis néha drága pénzzel kell megfizetnünk, s a folytonos tűzveszedelmet, mely elegendő ok lenne a csináltvirágok eltávolítására templomainkból.

II. Az ilyen diszletek hamar piszkosodnak, porosodnak, alapos tisztogatásuk pedig teljesen lehetetlen. Innét van azután, hogy sokhelyütt pizsokkal ékesítenek.

III. «Hogy az ilyen aggatott-raggatott lim-lomot továbbra is eltarthassuk, nagyfoku szárazságra és a lég bizonyos sűrűségére van a templomban szükségünk. Mert ha egyszer valamivel párateltebb a levegő, szétbomlik az enyv és a füsték, s kiszórhatjuk őket pénzünkkel együtt.»

IV. «Ezeket használván, nincs semmi változatosság. Mindig ugyanazon csokrok, egyre ugyanazon unalmas alakok, ugyanazon képek. Tehát azért teremté az Alkotó a millió-féle változatu virágokat, hogy mi azok helyett silány utánzatokat helyezünk az ő oltárára? Ugyan mi indokolja, hogy az élőt és a valódit megvessük, a holttal és hamisítványnyal kedveskedjünk?»

V. «Ezen dolgok nem ritkán kelleténél közelebb hozzák a lelkészt a szenteskedők bizonyos osztályához. Az ember kénytelen nekik kedvezni, tőlük kéregetni, s egyszer csak azt veszi észre, hogy többé-kevésbé odalett velük szemben a függetlensége.» Különösen ezen pontot ajánljuk megszívlelésül, mert nem ritka, sőt nagyon gyakori eset, hogy holmi «Mademoisellek», akiket a Fortuna ifjabb korukban üldözött s mostohául bánt velük, később gyengédség s szolgálatkészségük egész erejét a templom, vagyis inkább annak gondozója személyére koncentrálják — hogy mily kétes értékű «buzgóság» ez, nem szükséges bővebben igazolnom, de hogy egyszersmind mily veszedelmes a lelkészre nézve s káros a templom dekorációjára, kiténik a következő pontból:

VI. «Ilyen esetekben a pap igen gyakran nem ur saját templomában. Mert azok, akik az oltárdiszt fabrikálják,

szeretnék azt az oltáron el is helyezni, s néha titokban, egész csöndben meg is teszik ezt, hogy a lelkipásztornak «örvendetes meglepetést» szerezzenek. Ilyenkor aztán a leg szebb holmijukat a tabernakulum fölé helyezik; így kerülnek oda a szálkás kalászok, üvegből készült szőlőfürtök s egy kedves koszoru a tabernakulum ajtaja köré fonva. Elkezdődik aztán a hatásvadászat, s midőn a gyertyatartók, gyertyák, csillárok és minden, czifrarongytól tarkállnak, ne maradjon egyéb hátra, mint a bámulat: vajjon ki tehetette mindezt?» Végül a szerző felhoz néhány idézetet egyik-másik nevesebb író e szakmába vágó művéből, hogy így is bebizonyítsa, támogassa álláspontját.

Őszintén megvalljuk, hogy a fentebbi mutatványok szellemében irt első fejezete, minden fogékonyabb olvasóban kell, hogy megvetést keltsen a csináltvirág, mint templomi diszítés ellen, tehát a szerző czélját tökéletesen elérte, valamint a másodikban pedig helyesen oldotta meg azon feladatát, hogy még az e téren teljesen járatlan lelkészekből is kis kertészeket képezzen.

Ugyanis ebben minden virágfajtnak veteményezését, gondozását, fentartását, telcltetését oly kimerítőleg tárgyalja, hogy egy kis jóakarát s előszeretettel mellett az ember nagy eredményt mutathat fel. A tizenhatodik fejezetben szól a «vadontenyésző virágokról» melyekből szinte igen szép csokrokat lehet készíteni s az ember fáradság s költség nélkül juthat hozzájuk. A XVII. s következőkben: egy nyarat élő kertivirágok-, két éves kertivirágok-, évelő kertivirágok-, diszcserjék s fák-, hidegházi növények-, téli edényes növények-, melegházi edényes növényekről értekeznek. Majd pedig néhány gyakorlati szabálylyal s utmutatással szolgál a «növények teletetésére» nézve, s hogyan kell a növényeket a templomban ápolni. Végül igen helyesen megtanítja olvasóit, miként kell Urnapján — a mikor t. i. a virágdiszítést egész pompájában kell alkalmazni — a templomot, az utczákat s a házakat, a diadaliveket s az urnapi oltárokat izlésteljesen diszíteni. Nem feledkeznek a májusi oltár, a sz. sir és a sz. jászolról sem, hanem szinte alapos oktatást ad, miként lehet

itt is a körülményekhez képest egyszerűbb vagy impozánssabb virágdiszitést alkalmazni. Figyelmét még a temető sem kerülte el, e szent helyre vonatkozólag is igen praktikus tanácscsal szolgál, bekerítését, felosztását, az utak befásítását s az egyes sirdombok diszitését illetőleg.

Vége nem szakadna jelen ismertetésünknek, ha mi mindezekből rövid kivonatot akarnánk nyújtani a szives olvasónak, e helyett ajánljuk magát a könyv megszerzését s olvasását, ami mindenesetre sok örvendetes perczet fog szerezní minden templommal bíró lelkésznek, amint erre nézve elég biztosítékot nyújtanak a fentidézett fejezetek czimei, mint mindmegannyi praktikus tárgyai a templomdiszítésnek.

Hogy tehát a német szerző, valóban életrevaló eszmét ragadott meg ezen művében, s nem kis figyelmet ébresztett vele az illetékes körökben, leginkább a német eredeti mű kelendősége s annak több nyelvre való fordításából lehet következtetni; jó szolgálatot tett tehát hazai egyházirodalmunknak ft. Hérics M. ur, mint fordító, hogy e jeles munkát hazai nyelvünkre fordította s hazai viszonyainkhoz alkalmazta. Szinte jó gondolat volt tőle, hogy a mű végén egy kis árjegyzéket közölt, mindazon virág gumói, hagymái vagy magjára nézve, melyet munkájában ismertetett, s így biztos áttekintést is nyujt a költségekre nézve; emeli továbbá a fordítás becsét azon körülmény is, hogy a fordító, műve számára megszerzett Mauthner Ödön jőnevű budapesti magkereskedőnkől 71 szép illusztrációt, hogy evvel szemléltetőleg is megismertethesse az egyes virágfajokat. Fordítása, leszámítva itt-ott előforduló szórendi hibát és a mű elején hemzsegő sajtóhibákat — a mi különben a javító hibája s nem a fordítóé — jól sikerült, nyelvezete gördülékeny, zamatos, mely utóbbi tulajdonság öregbitéséhez nagyban hozzájárulnak helylyel-közzel alkalmazott szarkasztikus népies kifejezések, minők: «lim-lom, czifrarongy, áta-bota» stb. Sokhelyütt azonban nem szabadulhatott a fordító ur a germanizmus befolyása alól, így pl: «Nagyon szépen jön ki, ha mennyezet előtt . . .» stb. 151. l., «. . . akár in idea tekintsük őket, akár motivumaikban.» 12. l. «. . . «melyek

amazokkal mind a pompás habitusra, mind könnyü tenyésztésre nézve egyeznek» stb. Kár oly helyeken idegen szavakat alkalmazni s a német sógort követni, hol igen szép magyar kifejezéssel is megmondhatjuk mondanivalónkat. Tanácsos lenne, ha minden, a lelkeszkedés nagy mezejére kilépő fiatal áldozár megszerezné e művet, s annak utmutatása szerint rendezné s diszitené templomát.

Sándorfi Nándor.

Geschichte der kathol. Katechese von dr. Ferd. Probst, Domkapitular und o. ö. Professor der Theol. an der Universität Breslau. Breslau, Verlag v. Fr. Goerlich, 1886. 8. 192.

Az előttünk fekvő mű teljes feldolgozása azon tárgynak, melyet ezen tudós szerző «*Katechese und Predigt vom 4—6. Jahrhundert*» czimü munkájában találunk. Arról szól ugyanis e könyv, miképen adták elő a kereszténység kezdetétől napjainkig a *hit elemeit* a kath. egyházban? E mű tárgyát említeni annyi, mint érdekes és tanulságos voltát bizonyítani.

Mellözi a szerző, mint célján tul esőt, a sz. atyák korában az u. n. katecheticus iskolákat, a közép-korban az egyetemeket, az új-korban a papnöveldéket. Kivételt csak a kolostori- és káptalani-iskolákkal tesz; ezeket a 25. §-ban tárgyalja, pedig azokban is többet tanítottak, mint a hit elemeit.

Két fő részre osztja művét: a sz. atyák korára (I—VII. századig) és a későbbi korra (VIII.—XIX. századig.) A sz. atyák korában a hitelei főleg *felnötteknek* adattak elő és legközelebbi cél volt a *keresztség felvételéhez* elkészíteni a hitujoncokat. A *későbbi korban* általánossá válván a gyermek-keresztelés a *hitoktatás legközelebbi célja* a jó *gyónás* és méltó *áldozás* lett.

A sz. atyák korában *történeti* alapon közölték a *hit-elemeit*, ezek tárgya volt: Isten, világ teremtése, anyag és

Magyar Sion. III. kötet. 1. füzet.

szellem, jó és rossz lelkek, gondviselés. A *szentségeket*, közvetlen felvételük előtt, szertartásaik alapján közölték. Az *erkölcsi* tételeket: az Isten és felebaráti szeretet főparancsa alapján; a 10. parancs csak mellékesen vonatott be az előadásba; ámbár már sz. Ágoston évenként tartott beszédet a 10. parancsolatról. Ugyanezen nagy sz. Atya írta az első katechetikát: De catechisandis rudibus.

Az előadás felnőtteknek szólván, folytonos, accromaticus volt. De nem mellőzték teljesen a kérdéseket sem. Sőt «reddere symbolum, orationem Dominicam», nyilvánosan felmondani a Hitvallást és Miatyánkot a keresztség előtt kötelesség volt.

Különösen felemlítendő, hogy a hitujonczok keresztség előtt bűneikről vallást, gyónást tettek a püspöknek, azon célból, hogy a püspök lelki állapotukat megismerhesse.

«Die Verfolgungen machte die öffentliche Predigt unmöglich»; itt ismétli a szerző, mit más művében állított. Ezt tulhajtott mondásnak véljük. Hogy az üldözések dacára — szem előtt tartva az okosság szabályait — a keresztyének nem szüntek meg a pogányoknak az Isten ígését hirdetni, a ker. hitet tanítani, bizonyítja Eusebius Hist. Ecclesiastikájája, a katechetikus iskolák, de maga a szerző is, ki ugyanazon lapon, melyen a fentieket mondja, (p. 14.) alább írja: Verdanken ihren Ursprung (etliche Schriften) . . . der *mündlichen Unterredung mit Heiden.*»

54. lapon is a népvándorlást követő korszakot a kelőnél feketébb színben tünteti fel; állítván, miszerint e borzasztó század (VII.) megelegetett azzal, hogy a gyermekek elméjébe vésse a Hiszekegyet és a Miatyánkot. Hiszen a szerző ugyanezen lapon állítja, hogy a Miatyánk minden kéreése *röviden megmagyarázlatot!*

A *középkorban* elmulván a népvándorlás okozta harczi zaj, új virágzásnak indult a hitoktatás és hitélet. A gyermek vallásos nevelése szívükre köttetett a szülőknek és keresztszülőknek. Kötelességükké tétetett a papoknak, hogy sz. beszédekben úgy a gyermekekre, mint a felnőttekre figyelmet fordítsanak; különösen a plébánosoknak lett meg-

hagyva, hogy minden vásár- és ünnepnapon a hitágazatokat fejteggessék. [Itt idézi a szerző a 114-iki *esztergomi* zsinatot is; hazánkról nem emlékezik meg.]

Igen előmozdították a hitoktatást a plébánia-iskolák, melyekkel, pl. Németország már a VIII. században el volt látva. Meg lett hagyva, hogy a papok a falvakon iskolákat nyissanak, s ha a hívők gyermekeiket oda küldik, azokat *nagy szeretettel* fogadják és *ingyen* tanítsák. De jó volna ily dolgokat olvasni azon liberális uraknak, kik az egyházat vádolják, mint olyat, mely a nép jólétével, oktatásával nem törődik; ohajtja, hogy buta maradjon stb. Ki állította fel az iskolát? az állam? a liberálisok? Ezek nem voltak; annak az adóra volt gondja, nem a népnevelésre. Az iskola [nemcsak a népiskola, hanem az egyetemek is] az egyház leánya.

A 68—69. lapon a szerző mig egyrészt a XII.—XIV. század papjai nagy tudományát kiemeli, másrészt a falusi lelkészek (Landklerus) csekély ismeretét tárgyalja, mely abból állott, hogy a sz. Athanáz-féle és Apostoli Hitvallást, Miatyánkot tudták megmagyarázni, a szentségeket kiszolgáltatni, sz. misét végezni, a vásár- és ünnepi szakaszokat értették stb. De hogy nem mindnyájan voltak ennyire műveltek, bizonyítja a ravennai 1311. zsinat, mely egyszerű falusi (beneficiumra) javadalomra képesítettnek jelenti ki azon egyént, ki *némileg* olvasni tudott. Ha mi, falusi papok («parasztpapok», mint némelyek gunyból, mások dévajságból minket neveznek,) nem tudunk a tudományokban lépést tartani a városi urakkal, ugy ennek csak részben az önművelés elhanyagolása, másrészt a körülmények az okai. Valamint a gyémántot más gyémánttal kell köszörülni, hogy ragyogjon: ugy az emberi elmének is más elmére, eszmecserére van szüksége, hogy tündököljön. A magányban az ember hamar egyoldalúvá lesz.

A középkori katekezis tárgyát a hitvallás s azon szentségek, melyeket a gyermekek felvettek és a Miatyánk, valamint (a XIII. századtól) a X. parancsolat képezte, tehát a tanítás a morális tárgyában, nem történt többé a főparancs alapján. Az iskolában kérdezve tanítottak. A fenmaradt mű-

vekből látjuk, hogy a kérdést a tanuló intézte a tanítóhoz, ki válaszolt, megadva a felvilágosítást. Tehát éppen ellenkezőleg vannak e művek szerkesztve, mint a mi katekizmusaink. Hogy a mi módszerünk jobb; gondolom, senki sem vonja kétségbe. A tanítás támaszkodott továbbá az egyházi évre, oda működött a hitoktató, hogy a tanulók az *egyházi évet átéljék*.

A napjainkban évig magasztalt szemléltető módszer sem napjaink találmánya; régen használta az egyház a «sötét» középkorban: az egyház a hitigazságokat ábrázoló képeket lefestette a templom falaira, hogy a kik nem tudják olvasni a betűt, a képekből ismerjék meg a sz. történeteket. (Gondolom, a szemléltető oktatáshoz sorolhatjuk azt is, mit Jeromos ír Laeta-nak: «Fiant ei (filiae Laetae) literae vel buxae vel eburnae et suis nominibus appelentur. Ludat in eis, ut et lusus ipse eruditio sit.» Megelőzte sz. Jeromos azon ujkori híres paedagogust, ki a pék által süttetett betűket s megetette azok által, kik hangjokat megtanulták.) — Előmozdították az oktatást és hitéletet a sz. történetek színi előadásai is; mily tökélyre vitték ebben, eléggé bizonyítják napjainkban is az oberammergauiak.

Említésre méltó, hogy az Üdvözlégny — melyet a középkorban már előbb kezdettek imádkozni — csak e kor vége felé lett a második, most általánosan használt részszel kiegészítve; ez 1521. Párisban a karthausiak breviariumában jelent meg teljes alakban nyomtatva.

A XIV.—XV. században a tananyag bővült. E korban gyónásra előkészítő és képes katekizmusok is megjelentek.

A szerző 115. lapon azt mondja, hogy a halálos és bocsánatos bűn elnevezése már az első századokban is meg volt, de *más érteményben*, mint most. Nem értem, hogy mit akar a szerző ezzel mondani? Sz Cypriánt olvasva, találkoztam a mortale és leve kifejezésekkel: «Zelare . . . leve apud quosdam et modicum crimen videtur.» De zelo et livore 1. És: «adulterium, fraus, homicidium, mortale crimen est.» De bono patientiae, 14. Gondolom, itt nemcsak a szó, hanem az általa kifejezett eszme is a maiaknak felel meg.

(Sz. Ambrusnál pedig: «Lethale peccatum» De Noe et arca c. 10. és ib. c. 30. «*veniabilia* — errata.») Hogy sz. Ambrosius a «mortale» alatt nem olyat ért, mely «testi» halállal lett büntetve, kitünik e szavaiból: «Ante etiam *leviora delicta mortis nexibus* stringebantur; post adventum autem Domini salutaris etiam *graviora flagitia* sunt remissa.» (In Ps. 45. 16.)

Uj-kor. Tudós szerzőnk alaposan kimutatja, hogy hamisan dicsekesznek a protestáns atyafiak azzal, mintha Luther volna a katekizmus atyja. A középkor is birt ilyféle művekkel, ámbár nem «katekizmus» volt a czimük. Spanyolországban 1429. a tortosai zsinat parancsolja, hogy szerkesztessék és irassék egy könyv, melyben röviden és világosan mindaz foglaltassék, mit a népnek vallásából tudnia kell s ezt szakaszokra osztva, 6—7 olvasmányban, a lelkész vásárnapokon az éven át ismételve magyarázza a népnek. Mi ez, ha nem katekizmus? És az 1535. Lipcsében megjelent «Katechismus Ecclesiae» előszavában azt olvassuk, hogy 60 év előtt Velenczében több katekizmus lett nyomtatva. E korban a katekizmus terén nagy élénkség uralkodott, számtalan lett szerkesztve és kiadva; a Németországban megjelentekkel hosszasan foglalkozik a szerző; ezekből a legnevezetesebb a Canisius-féle. Bővebben tárgyalja a «Római katechismu»-t, mely közkézen forog a papságnál nagy tekintélyénél fogva. Minket, magyarokat az érdekel, — szerkesztését illetőleg — hogy Mutius Calinius, zárai érsek is szerepelt benne. Luther egy katekizmusa ellenében a XVI. században a katolikusok 20-at irtak és adtak ki.

A módszerre vonatkozólag a zsinatok, — melyek a hit-oktatást a lelkészek szívére kötik, — azt írják elő, hogy a hitelemző legyen barátságos, leereszkedő, szeretetteljes; ne csak vesszőt, hanem szelidséget is használjon, kis képek s egyéb ajándékkal ösztönözzön, iparkodjék a tanulást könnyűvé és kedvessé tenni. «Igy beszélt a kath. (konst.) zsinat — szépen jegzi meg a szerző — sokkal előbb —, mint a nevelő philanthropok elméletükkel a világot megajándékozták.»

Ismeretes, hogy számtalan szerzet keletkezett a hit-

szakadás óta, melyeknek czélja a valláserkölcös nevelés. Legkiválóbbak a jezsuiták, kikről verulami Baco írja: «Végy példát a jezsuiták iskoláin, mert jobbak nem léteznek» Így volt az Baco idejében, korunkban sincs máskép.

Méltán értekezik hosszasan a szerző De la Salle-ról, kinek iskolatestvérei azért neveztettek fréres ignorantins-eknek, mivel csak anyanyelven adtak oktatást, a latint mellőzték. Ő szerzője tehát a szorosan vett népiskolának, ő a tanítóképezdének, ő a vasárnapi iskolának. Tehát ismét az egyház előzte meg az államot! Azon egyház, melyet azzal káromolnak, hogy a kortól elmaradt. De la Salle érdemeit az egyház is elismerte.

Mellőzve az újabb kor általánosan ismert tananyagát, csak azt véljük megszívlelendőnek, mit Stolz Albán után közöl a 186. lapon a 6. parancs tanításáról: «Hallgatni vagy általános szólammal a tisztátlanság bűnén átmenni, veszhető.» — Stolz A. fiatal emberektől megtudta, hogy soha sem estek volna e bűnbe, hogyha őket oktatták vagy figyelmeztették volna. Elvakultság azt hinni, hogy legjobban megvédjük e dögvéztől a gondjaikra bizottakat, ha hallgatunk. Természetes, hogy nem szabad kimeritőn beszélni e bűnről, de igen is annyit, hogy megtanulják, mit tilt az Isten a 6. parancsban a legközönségesebb esetekben. Ha ezt tudják, a lelkiismeret felemeli szavát majd a rendkívüliekben. Részemről a Genesis 9. 21—23, veszem alapul, tehát a tisztátalan tekintést. E példában megtanulják a gyermekek, mit nem szabad tenni (Chám)? Megtanulják, mit kell tenni (Sem és Japhet)? Hibának tartom, midőn Róder bibliája euphemismussal adja elő Noe történetét, — mondván róla, — hogy «disztelenül» feküdt, a sz. írás e szava helyett: «megmezitelenülve.» Nem azt mondom, hogy mindent úgy adjunk elő, mint a sz. írásban áll; tudom, hogy sz. Ambrus írja: «Vide quibus verbis utatur propheta, nec refugiat verborum istiusmodi vilitatem. Nos interdum refugimus; non quod nobis, quam illis sit lingua castior, sed auctoritas inferior . . .» De Elia etc. c. 20. Hanem a jelen példában, minthogy kiválóan alkalmas az iskolában a 6. parancs ta-

nitásánál az eredeti kifejezés, míg a változtatás ezen erejétől megfosztja, az eredetinel kell maradnunk.

Egy megyénkbeli plébánosról hallottam, — ohajtom, ne legyen igaz, — midőn látta, hogy bizonyos földműves leánykájával (sajnos!) vezette tehenét a b—hoz; iskolába jöve föl hívja e leánykát és ez esetből kiindulva, azután a 6. parancsot magyarázza. E magyarázat világosnak ugyan nagyon is világos, de aljas! Egy meggondolatlan kifejezés többet képes rontani, mint egész év fáradozása képes fölépíteni. A tisztaság gyöngéd virág, gyöngéd ápolást igényel. Fontosságát bizonyítják sz. Ambrus szavai: «Ubi coeperit quis luxuriari, incipit deviare a fide vera.» (Ep. 58.) És ar. sz. János: «Impossibile est, impossibile profecto, si vitam impuram habeas, in fide non vacillare.» (De verbis apostoli: Habentes eundem spiritum. I. n. 9.) Sz. Ambrussal fejezem be: «Castitas etiam angelos facit. Qui eam servavit angelus est; qui perdidit diabolus.» (De virginibus l. I. c. 8.)

Vajha akadna nálunk is tudós, ki a hittanítás történetét hazánkban megírná!

Spuller.

IV. A BESZTERCZEBÁNYA-EGYHÁZMEGYEI PAPSÁG IRODALMI MŰKÖDÉSE.

Irta SZÖLLŐSSY KÁROLY.

Gf. Berchtoldt Ferencz, Beszterczebánya első püspöke, szül. 1730. jun. 24. Nagyszombatban, meghalt 1793. aug. 14-én. Lásd *Esztergom-főmegyei írói között*, Uj M. Sion 1886. 95—96. lapon.

Chrásztek Mihály, bars-szent-keresztii esperes-plébános, szül. 1825-ben Vág-Ujhelyt, Nyitramegyében. A «Cyrill és Method» című tót egyházi lap szerkesztője volt 3 évig. — Matica titkára s mint ilyen annak évkönyveit szerkesztette; azonkívül kiadta a tót népdalok gyűjteményét és bőjti egyházi beszédeit.

Gregorics Nándor, jalmi plébános, szül. 1845-ben Galiciában, 1877-ben egy tót munkát adott ki, czime: Rozjmanie o tajomstiwách swäteho Ruzenea.

Ipolyi-Stummer Arnold, püspök. Azokhoz, mik a nagynevű püspökről az Esztergom főmegyei iróknál Uj M. Sion. 1886. 117—8. lapjain elmondattak a következő adatokkal járulunk még: Oláh Nicolai Ludovico II. Regi Hungariae et Mariae Reginae a Secretis, Ferdinandi I. Cancellarii, dein Archiepiscopi Strigonientis Primatis Regni Hungariae et Locumtenentis Regii Codex Epistolaris. MDXXVI—MDXXXVIII. Különlenyomat a M. Tört. Emlékekből. Budapest, 1876. A történelem s a magyar történeti szellem. Elnöki beszéd a m. tört. congressuson. Budapest, 1885. — Magyar okmányérdekességek. Századok I. folyamában. — Nyílt levél a szerkesztőhöz, nyílt kérdés és pótlék. U. o. II. foly. — Magyar okmányérdekességek. U. o. — Pótlékul Nagy Iván közlöttes helyi monographiákhoz. U. o. IV. foly. — Szihalmi pogánykoriaknak vélt leletek. U. o. — Utószó a «szihalmi» leletekhez. Magyar ősvallási és nyelvemlék. U. VI. foly. — Beszterczebánya város műveltségtörténeti vázlat. U. o. VIII. foly. (1867—1875.) Életrajzát olvasd Vasárnapi Ujság 1879. 11. számában.

Kamaszy Mátyás, apát-kanonok, szül. 1817-ben Bozókön, Hontmegyében. Mint pesti kispaptól a Munkálatok egy cikket közöltek, czime: Miért lettem én pap? 1840.

Kovács Mátyás, kanonok, szül. 1790. február 15-én Selmezbányán, meghalt 1848. szeptember 7-én. Mint beszterczebányai plébánostól kéziratban maradt tőle: Acta visitationis can. parochiae Neosol, anni 1829.

Krommer József, bábaszéki plébános, szül. 1780-ban Privigyén, meghalt 1843. Van egy latin műve: Considerationes de Ecclesia Romano-Catholica et ei oppositis Protestantibus. Beszterczebánya. 1827.

Lopussny Ferencz, váradi kanonok, szül. 1813. szept. 12-én Breznóbányán. Egyetemi tanár volt és mint ilyen lett váradi kanonok. A «Magyar Encyklopoediá»-nak volt munkatársa. Meghalt 1874. október 7-én Breznóbányán.

Makay Antal, püspök, szül. 1756. február 24-én Rozsnyón, Gömörm., meghalt 1825. január 8-án, Sümegben, Zalamegyében. Lásd az Egri főmegye írói közt. Uj M. Sion, 1886. ? lapon.

Moyses István, püspök, szül. 1797. október 24-én Veszselén, Nyitram., meghalt 1869. jul. 5-én Besztercebányán. A felsővidéki tót művelődési egyesületek és intézetek buzgó pártfogója volt. «Cyrill a Method» című egyházi folyóiratot saját költségén tartotta fenn; a «Matica Slovenská» művelődési egyesületnek 2200 forintot adott. 1863-ban valószínűs belső titkos tanácsos lett. Írói szereplését l. Esztergom főmegye íróinál. Uj M. Sion, 1886. ? lapon.

Muszka Miklós, nagyprépost, szül. 1713. december 3-án Vágh-Beszterczén, Trencsénmegyében, meghalt 1783. szeptember 11-én. Iskoláit elvégezvén Jézus-Társaságába lépett, hol csakhamar hittudori koszorút nyert; majd bölcséleti és hittanár lön Nagy-Szombatban és Bécsben. A társaság fölözslásával Fehérvári préposti címmel 1200 frt nyugdíjat kapott. 1776-ban szervezve lévén a besztercebányai káptalan Mária Terézia királynő nagyprépostnak nevezte ki. Művei: Palatium Regni Hungariae, seu Palatinorum sub Regibus Hung. vitae Pars I. ad an 1515. Bécs, 1736; Kassa, 1740; Nagyszombat, 1762. — Epistolae familiares varii argumenti, versu elegiaco. Kassa, 1739. Absolutae patientiae exemplar D. Franciscus Xav. Nagyszombat, 1711. — Imperatores Ottomanici a capta Constantinopoli. Nagyszombat, 1750. — Dissertationes theologicae de legibus, earum transgressione seu peccatis et peccatorum poenis. Bécs, 1756. — Dissertationes theologicae de actibus humanis et eorum fine seu hominis beatitudine. Bécs, 1757. Dissertationes theologicae de Sacramentis Novae Legis in genere et in Specie. Két kötet. Bécs, 1758—1759. Második kiadása ugyancsak Bécsben 1765-ben jelent meg. — Dissertationes excerptae ex Commentario literali in Omnes N. T. LL. Augustini Calmet Ord. S. Benedicti. Bécs, 1759. Életrajzát l. M. Hirmondó 1786. 76.

Nyizsnyánszky Menyhért Ignácz, nagyprépost, szül.

1747. jul. 30. Bajmóczon, Nyitram., † 1813. jul. 9-én. Lásd Esztergom főmegye iróinál, U M. Sion, 1886. 7 lapon.

Platthy Mátyás, kanonok, szül. 1725. február 2-án Nagy-Palugyán, meghalt 1801. február 24-én Besztercebányán. Tanulmányai végeztével Jézus-Társaságába lépett és mint ilyen hittudor lön és a rendtartományi hivatalban viselt állást. A Társaság elnyomása után 1776-ban besztercebányai kanonoknak és az ottani gymnasium igazgatójának neveztetett ki. Négy latin költői munkát birunk tőle. D. Ivo Sermone panegyrico celebratus. Nagyszombat. 1744. — Nicolaus Zrini elegiaco carmine. Nagyszombat, 1751. — Vindiciae Graecorum carmine Satyrico. Kassa, 1752. — Primordia s. cath. apost. ecclesiae e sacris quatuor primorum saeculorum monumentis graecis juxta ac latinis proposita. Buda, 1790. és Nagyszombat, 1791.

Rómer Flóris Ferencz, hazánk első régiségtudósa, a régészeti irodalom első úttörője, szül. 1815. ápril 12-én Pozsonyban. Azelőtt besztercebányai pap, de csak kis ideig volt az egyházmegye disze, mert három év mulva, vagyis 1877-ben nagyváradai kanonoknak neveztetett ki. Életrajzát és irodalmi működésének teljes sorozatát lásd *Scriptores O. S. Benedicti* 380. Szöllőssy K. szerzetesek rajza 92—98. és *Vutkovich* 126, lapon.

Rudnyánszky József, püspök, szül. 1788. október 28. Nagy-Szombatban, meghalt 1859. nov. 24-én Pozsonyban.

Szabó József, besztercebányai plébános, szül. Győrött. Egész a feloszlatásig Jézus-Társaságának papja volt, de ekkor a besztercebányai egyházmegyébe lépett át és besztercebányai plébános lön. Irodalmi működését *Ferenczy és Dánielik* II. 291. lapon hozza.

Szaszinek Viktor Ferencz, szül. 1830. december 11-én Szokolczán. Tizenhat éves korában a kapucinus-rendbe lépett és egész 1864-ig a rend tagja volt és theologia tanár volt, 1865-ben Besztercebánya egyházmegyébe vétetett föl, itt is egy ideig hittanárkodott, de aztán egészen az irodalomnak adta magát. A magyar-tót írók egyik legmunkásabbika. Jelenleg Prágában él és a cseh tudományos társa-

ság tagja. Kizárólag tót író. Egyik nagyobb munkája: *Dejiny král' posta Uherského*. 1877. — *Dejiny drieonych národov na územi terajsieho uhorska*. 1878. Ss. Method a Uhorsko. 1884. Turócz-szent-Márton. — *Árpád a Uhorsko*. I—II. Pojednává. 1885. Litanie loratanské. Vydal Fr. Osvald. Turócz-szent-Márton. 1885. Ezelőtt majd 20 évvel irt egy magyar czikket is «Bodajk»-ról, megjelent a *Magy. Sion* II. évfolyamában.

Szuppan Zsigmond, Beszterczebánya kinevezett püspöke, szül. 1814. január 18-án Körmöczbányán. Életrajzát és irodalmi működését illetőleg l. *Esztergom főmegye íróinál*, *Uj M. Sion* 1886. ? lapon.

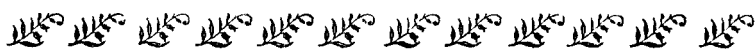
Szvacsiná Tóbiás, hittudor és theologia tanár Beszterczebányán, szül. 1848-ban Klobankban, Morvaországban, meghalt 1885-ben. Idegen származása daczára annyira vitte, hogy az Egyházművészeti Lap 1884. folyamába egy czikket irt, hogy mit tett «Beszterczebánya az egyházi művészetekért.» Kár, hogy oly hamar meghalt.

Tölgyi Gyula, szül. 1845-ben Selmeczbányán. Néhány évig Beszterczebánya egyházmegye papja volt, de azután kilépett és jelenleg tanárkodik. Még pap korában irt egy «Franczia-nyelvtan»-t, melynek I. része 1876-ban, II-ik része 1879-ben jelent meg.

Zaymusz Gábor, gymnáziumi tanár, szül. 1843-ban Zsolnán, Trencsénm. 1879-ben megjelent tőle: *Weniec katolíckych cirkevnych piesni*. Obstaral a vydal Fr. Tagányi.

Zerдахelyi Gábor, püspök, szül. 1742. okt. 16-án Nyitra-Szerdahelyt, Meghalt 1813. okt. 5-én Bars-Szent-Kereszten. *Esztergom főmegye írói között* *Uj M. Sion*. 1886. Írói működéséről már szólottunk. Meg akarjuk még jegeezni, hogy Katona szerint országgyűlési beszédet 1790—91. évről, valamint 1795-ről, ugyszintén «De tolerantia christiana» és «De bonis ecclesiasticis» czimü munkáit névtelenül adta ki.

A források legnagyobb részt az eddigiek. Életrajzi adatokban *Hyross Mihály* prépost-kanonok és irodaigazgató ur kegyeskedett segítségemre lenni.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

A tetterős emberbarát. Ismeretes, hogy Brazília nem rég egy törvényjavaslatot fogadott el, melynek értelmében a rabszolgaság a nevezett császárságban megszűnt. Nem ismeretlen azon jelentékeny közreműködés sem, melyet e tekintetben *Ő Szentsége*, XIII. Leo pápának tulajdoníthatni, ki ez ügyre vonatkozólag gyönyörű és közvetlen eredmény által kísért iratot bocsátott ki. Igen nagy érdeme van ez örvendetes esemény létesítése körül a brazíliai miniszterelnöknek is, ki épp ezért megérdemli, hogy vele kissé megismerkedjünk. Joao Alfredo Correa de Oliveira, vagy mint e hirneves államférfiut röviden nevezni szokták — Joao Alfredo, 1835. decz. 12. született Pernambucoban. Tanulmányainak fényes sikerü bevégezése után a politikai pályára lépett és a konzervatív párthoz csatlakozott. Szülőföldje választotta őt először a tartománygyűlésbe. Azonban csakhamar a birodalmi gyűlés tagjai között foglalt helyet és kiváló tehetségei, meggyőződésének szilárdsága, egyenes jelleme folytán nagy tekintélyre emelkedett, úgy hogy Para helytartójává neveztetett ki. 1870. szept. 29. belügyminiszter lett, mely minőségben különösen nagy gondot fordított a közoktatásügy tökéletesítésére. Buzgó tevékenysége nemes irányú ujitásai általános tiszteletet szereztek nevének. Dusan kiérdemelt nimbusának fényét azonban leginkább azon törvényjavaslatnak köszöni, melyet kevéssel miniszterelnökké történt kineveztetése után nyújtott be a birodalmi gyűlés elé és a mely egyhangulag elfogadtatván, 600,000 rabszolgának szerezte meg rögtön szabadságát! — Joao Alfredo tehát Brazília Lincolnja. Érdeme azonban mégis nagyobb, mert míg az Unióban csak véres küzdelmek árán valósíthatott meg a nemes eszme: addig az Braziliában minden emberáldozat nélkül vitetett keresztül. E tekintetben azonban Clío vésője az egyház dicsően uralkodó fejének is igen sok érdemét fogja hirdetni.

Adat a keleti orthodox hittudomány történetéhez. A görög Halabi Simon 1884. azt kérdezte Ibrahim Churitól (lelkésztől) vajjon Krisztus teste teremtmény-e vagy sem? Ibrahim Churi felelé, hogy teremtmény. Nemsokára Ibrahim három kollegájával találkozott, s panaszkodott előttök sok orthodox kereszténynek tudatlanságáról s elmondá nekik, hogy megkérdeztetett vajjon Krisztus teste teremtve van-e vagy sem. «S mit feleltél» vágott közbe Illés lelkész. «Azt, hogy Krisztus teste teremtve van» felelé Ibrahim lelkész. «Hisz ez eretnokség» kiáltott fel Illés Churi, kinek két társa is igazat adott. Erre vita támadt köztök, melyben Illés lelkész így érvelt: «Krisztus testét a Szentlélek alkotta, már pedig a teremtőtől nem származhatik teremtmény!» A vitának az lett a vége, hogy a lelkészek a kérdést és feleletet papirra tették, s elmentek Sophronius püspökhöz Ibrahim Churit bevádolni. A püspök ezt jelentette ki Ibrahimnak: «Ez eretnokség, többé szót se róla.» Midőn Ibrahim lelkész azzal védte magát, hogy liturgikus könyveik is mellette bizonyítanak, a püspök azt válaszolta, hogy azokba a fordításkor hiba csuszott bele, melyet ki kell javítani, s hallgatást parancsolt papjának. Ibrahim engedelmeskedett. Midőn azonban hívei is megtámadták, a kik a hitvallás e szavaira hivatkoztak *maulud gher machlud* (genitum non factum), Ibrahim nem hallgathatott többé, hanem azt felelé híveinek, hogy a fentebbi szavak Krisztus isteni örök születésére vonatkoznak, s hogy mint ember Szüz Máriától született és teremtetett. A három lelkésztárs erre a püspökhöz szaladt s Ibrahimot újra bevádolta. A püspök felfüggeszté őt, mire Ibrahim hívei- s paptársaitól kerülve nagy inségre jutott.

Hat hét mulva Ibrahimot valami boldog apa keresztapásra kérte fel, de a lelkészek, kik ilyen szigort még a részeg emberekre sem alkalmaznak, attól eltiltották. Miután a vitatkozások el nem némultak, a püspök először a jeruzsálemi azután a damaszkusi patriarchánál jelentette fel Ibrahimot. Ezek mindketten eretnokségnek bélyegezték tanát s Agapetus damaszkusi ősersek igéretekkel s fenyegetésekkel arra bírta a nagy családdal bíró szegény Ibrahimot, hogy

a tant, mely Krisztus testét teremtménynek mondja, ünnepelesen kárhoztatta. Ibrahim később mindent visszavont, s az igaz tan különösen a katolikusok érvelései folytán az orthodoxok közt mindenütt diadalmaskodott, úgy, hogy a patriarchák még fügefalevelet sem találnak, melylyel szégyenöket betakarhatnak.

A szentírás új kiadása keleten. A mesopotamiai domkos-rendi hittérítők szép nyomdával birnak Mossoulban, a melyből már több tudományos, épületes és szertartásos könyv került ki keleti nyelveken. Legujabban a versio simplex (syriaca) vagy Peschito néven ismeretes szentirási fordítás új káld betűkkel való kiadását rendezik. Az ó-szövetség fordítása két kötetben már meg is jelent. E vállalat fontossága kétségtelen. Mint tudva van, a szentírás syr fordítása a kereszténység első századaiban (valószínűleg 2-ban) eszközöltetett, s a szentirási tudomány kiváló eszközeül szolgált, tekintélye is kivált a keleti egyházban mindig nagy volt. A szentírás syr kiadásait ha az 1555. évi bécsit, mely csak az új szövetségre terjed ki, s az 1703. évi római leszámítjuk, kizárólag a protestánsok monopolizták. A jelen kath. kiadás Msgr. Altmayer apostoli delegatus felügyelete alatt egy syr (Dávid) és egy káld (Khayyath) érsek közreműködésével készült el öt év leforgása alatt. Msgr. Abolyonan, babiloni patriárka ez új kiadást jóváhagyta, s nyilvános és magán használatát papjai s hiveinek megparancsolta. Ő Szentisége XIII. Leo pápa, kinek Gormachtign atya, a mossouli syr-káld papnevelde rektora egy példányt belőle elhozott, az ajándékot nagy tetszéssel fogadta, s a munkatársaknak elismerő szavak kíséretében különös apostoli áldását küldé meg.

Liberalis tekintélyek a hitvallásos népoktatás mellett. *Thiers*, a harmadik köztársaság elnöke ki bizonyára nem volt hívő keresztény 1839-ik évben a kamarában ezeket mondta: «kész vagyok a papságnak alárendelni a népoktatást.» Az 1850. évben pedig, midőn az állami iskola-monopolium megbukott így nyilatkozott: «az a jó iskola, mely a sekrestye árnyékában áll;» s ugyancsak 1850.

évben a bizottságban így szólt: «én kívánom, hogy a plébánosnak nagy, eddiginél nagyobb befolyása legyen az iskolára, mert nagy tényezőnek tartom ama józan bölcsészet terjesztésében, a mely az embereket, míg a földön vannak *szüvedni* tanítja, nem pedig, mint ezt más bölcsészet teszi, arra, hogy *élvezzenek*. Én csak ismételhetem: a népoktatás csak akkor fog jó gyümölcsöt teremni, ha a klerusnak nagy befolyása lesz reá.» Cousin, ezeket vallja a vallásos iskoláról: «A vallás a mi szemeinkben a legjobb és az egyedül lehetséges alapja a népiskolai oktatásnak. A plébánosnak ellenőriznie kell nemcsak a kátét, de az oktatás minden egyes ágát; mert az olvasás tanításánál is lehet rossz tanokat közölni a gyermekekkel. Ha valóban úgy vélekedünk, hogy igazi üdvös népoktatás csak a vallás alapján lehetséges, mivel a vallás klerus nélkül nem gondolható, kell, hogy a papot ne engedjük a templom falai közé záratni, hanem hogy előhívjuk onnét s nagy befolyást adjunk neki a népoktatásra. A népoktatásnak vallásosnak az az kereszténynek kell lennie. Én kissé ismerem Európát, s mondhatom, hogy sehol jó népiskolát nem találtam, hol a kereszténység hiányzott.» *Le Play* ezt mondja: «A népoktatás terméketlenné sőt vészthozóvá lesz ott, hol a tanító ellenfele, nem pedig munkatársa a plébánosnak.» Ezen legkevesbbé sem pro domo sua tett nyilatkozatokat figyelmébe ajánljuk a felekezeti vakbuzgó apostolainak és hiveinek.

Apró hírek. A gráci egyetem kath. ifjusága «Carolina» néven kath. tanuló-egyesületet alakított, melynek czélja tiszta erkölcsű, hithű jellemeket képezni, szeretetet Isten és a haza iránt s az ezekből sarjadozó hűséget a magas dynastia iránt ápolni s a tudományos életet kölcsönös szellemi támogatás által emelni. Vajha főiskoláink katolikus ifjusága is lelkes, okos és bátor férfiak által a szükséges *önvédelem* e nemes útjára tereltetnék! A szent hit és ősi erények, nemzeti létünknek századokkal daczó e védőbástyái romboltatnak sehonnaiak által s nincs ki megvédje! — Bécsben a sok mellett új kath. egyelet alakult; neve kath. tanítóképző-

egylet; célja De la Salle János művét gyarapítani vagyis az iskolatestvéreket anyagi eszközökkel támogatni, hogy minél több tagot vehessenek fel s képezhessenek ki jeles katolikus tanítókká. Az egylet elnöke Windischgrätz Róbert herceg. — A németországi protestánsok titkos propagandát üznek az osztrák alpesi tartományokban. Különösen karácsony táján látni az állomásokon nagy ládákkal kiszálni ügynökeiket, kik protestáns ujságokkal — Gartenlaube stb. — traktatuskákkal lepik el a vidékeket, s hogy a méreg édeesebb és kelendőbb legyen, ruhát és imakönyveket is osztanak a mi rosszat sem sejtő nép között. Ily alávaló módon, szemtelen tolakodással proselytáskodnak. — Boszniában daczára a katolikusok aránylag kis számának és szegénységének, a múlt évben hét új templom épült. — Angolország főrendiházának 50 katolikus tagja van, a hadsereg tisztjei között 150 katolikus, köztük 12 tábornok és 20 ezredes. — Spanyolországban nagy katolikus kongressusra készülnek, e célra új lap is indult meg «El Movimiento catholico» czimmel. A mozgalom lelke a toledói érsek. — A párisi «Temps» azt ujságolja világgá, hogy valami Sasz (Sic!) nevezetű magyar püspök szindarabot irt, s kérdi, vajjon a praelatus ur fogja-e vezetni az első próbát? Ha már bitorolják a püspöki czimet atyánkfiai, legalább tegyék ki, hogy «prot.», «luth.» vagy «helv.» püspökök, mert nem jól esik nekünk, ha a külföld a mi püspökeink fejére teszi babérjaikat. — Il potere temporale dei Papi (A pápák világi hatalma) czim alatt egy könyv jelent meg, melyben XIII. Leo Ő Szent-ségének a pápai souverainitásra vonatkozó, különböző alkalmakkor tett összes nyilatkozatai foglaltatnak, számra nézve 59.

Előfizetési díj egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

Szerkesztésért felelősek: **Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.**

GUIZOT, B. EÖTVÖS, TREFORT ÉS A KERESZTÉNYSÉG.

(Adat az újabb hazai korszellem megvilágításához.)

Irta Dr. DUDEK JÁNOS.

(Folytatás.)

A municipális rendszert, mint az új civilizáció tényezőjét, nem tarthatjuk kizárólag a római világ maradványának; tényezővé vált az az újabb társadalmi kialakulásra nézve szorosán a ker. eszmék behatása alatt.

Messze megy további következtetésében Eötvös, midőn a vidéki élet kifejlését kizárólag a municipális institutióknak tulajdonítja. A városok száma igen csekély volt azon roppant területhez mérve, mely rájuk nézve a vidéket képezte, s nincs is meg az okozati összefüggés a municipális rendszer s a vidéki élet kifejlődése között. A mi a *vidéknek* civilisálását, tehát az összes embereknek a polgárosítási processusba bevonását eszközölte, — azok voltak az egyház papjai, kik az új, a ker. világnézetet mindenfelé terjesztették; az volt az új fogalom az emberről s annak rendeltetéséről, mely a megindult mozgalomnak éltető lelkévé lett; ez alá sorakoztak magok a városok is, és a törekvés a municipális rendszer után a ker. eszmék társadalmi keresztülvitelének eszközévé vált.

Eötvös tehát a Róma bukásával fenmaradt elemeket — naturalistikus felfogásához hiven — önmagukban, a kereszténység minden befolyásától elvo-

natkoztatva, vezeti be az európai civilizációba. Mint láttuk, az önálló municipális rendszer utáni törekvést olyannak ügyekezett feltüntetni, mint a mely önmagában képezte volna a *polgári fejlődés* alapját; ám-bár az egyház püspökeinek közreműködését még sem merte egészen tagadásba venni.

Sajátságos, mly módon vezeti be Eötvös az egyenlőség bizonyos fogalmát az új civilizációba a Róma bukásával fenmaradt másik elemből: az ó-kor nemzetiségeinek megszűnéséből. Rendkívül fontos elem az *egyenlőség* fogalma az európai civilizációban. De Eötvös a világért sem eredeztetné azt a kereszténység eszméiből. Párhuzamot vonván a nemzetiségnek a vallás mezején és a nemzetiségnek az állambani megszüntetése között, ezeket írja: „Valamint a vallás mezején a kereszténység által a különféle nemzetiségek közötti ellentét megszűnt, s általánossá vált az eszme, hogy Isten minden embert egyenlő jogokkal ruházott fel: ugy történt ez szint' akkor az állam mezején is, nemcsak azért, mert *despotai államokban* a szabad ember s a rabszolga közötti különbség *kisebbé válik*, mivel az uralkodóval szemközt mindketten egyaránt jogtalanok; hanem azért is, mert a különböző jogosultság, — a mennyiben ilyen még létezett, polgár és nem polgár, szabad ember és rabszolga között, — nem a nemzetiség és a származás eszméjén, hanem az állam által meghatározott viszonyon alapult.“ (I. 180. 1)

Mit kell ezen párhuzamból levonnunk? Az egyenlőség eszméjét az európai civilizatio számára. Eötvös ezen nyilatkozata szerint a nemzetiségek közti különbség megszűnt az egyházban, megszűnt az államban is és pedig — egyidőben. Más oknál fogva az egyházban és egészen más oknál fogva az államban. A nemzeti különbsétek ezen megszüntetése mindkét téren bizonyos *egyenlőség* életbeléptetését jelenti; de a mint egyrészt az a ker. vallás által hirdetett

egyenlőség óriási módon különbözik a másik egyenlőségtől, mely állítólag az államban a nemzetiségi különbségek megszüntetésével létesült, úgy hogy ez utóbbit helyesen elnevezhetjük valamennyi római alattvalóra egyformán nehezedett jogtalanságnak: úgy másrészt ezen két egyenlőség közül egyik sem az, mely az új európai civilizációnak azon alapeszméjét képezné, melyet mi egyenlőségnek szoktunk nevezni.

A ker. vallás által hirdetett egyenlőség — Eötvös szerint — nem vonatkozhatott a földi emberre földi viszonyai között; mert hiszen ezen vallás elveinek alkalmazása a tulvilágra halasztatik; azért ez az egyenlőség az új civilizáció elve nem lehetett.

Az a másik, mely állítólag az állam mezején a nemzetiségi különbségek megszűnésével beállott, minden egyéb, csak nem egyenlőség; e közt s azon egyenlőségi eszme között, a melyből az európai civilizáció kiindult s a mely az ember, mint egyed, jogainak proklamációját foglalta magában, csak oly lényeges a különbség mint az ó-kori s az európai ker. civilizáció között.

Ugyhiszem tökéletesen mindegy az a társadalmi emberre, vajjon a nemzetiség és származás, vagy pedig az állam által meghatározott viszony alapján teszek-e különbséget a polgár és nempolgár, a szabad ember és a rabszolga között, ha e különbség érvényben áll s a rabszolgák ezrei és ezrei viselik igáját a hene szabadnak.

Azt mondta Eötvös a 176. lapon: „Valamint az államban minden jogosultság a polgárság fogalmából indult ki: úgy nem volt vallás az ó-korban, mely ezen nézet helyességét kétségbe vonta volna; s a rabszolgaság fennállását megtámadta, *vagy a polgár jogának ellenében emberjogokat állított volna fel.*“

Pedig az európai civilizáció az ember, mint egyed jogának eszméjén épült; azért fordult Eötvös polgá-

risodásunk kezdeteihez, hogy éppen ezen egyenlőség eszméjének a jelen században ferdén értelmezett jelentményét kiigazítsa — az első fejlemények alapján. Az egyenlőség eszméjében, mely a polgár jogaival szemben emberjogokat állított, van európai civilizációnknak egyik lényeges különbsége az ó-kori civilizációktól.

Ki és mikor állította fel ezeket az emberjogokat a polgár jogaival szemben s ezek felállításával mikor indult meg európai civilizációnk? Ezt Eötvöstől még nem tudhattuk meg.

Letárgyaltuk már a nyugat-európai polgárisodás két elemét: a kereszténység eszméit s azt, a mely Rómának bukása után ránk maradt. Végig elemeztük Eötvös előadását, de civilizációnk egyenlőségi eszméjére nem akadtunk benne. Észrevettük, hogy a *nemzetiségi különbségeknek* az állam terén való megszűnéséből szeretné úgy per sundam—bundam az egyenlőség eszméjét az új polgárisodásba becsúsztatni, de tudjuk, hogy abban emberjogokról nem volt szó.

Mindezek folytán világosan áll előttünk az, hogy Eötvös eddigi két elemét az európai polgárisodásba beilleszteni nem tudta s hogy a municipális institúción kívül, a mely azonban magában véve nem egyéb, mint egy darab anyag az építendő házhoz, egyetlen egy eszmét, egyetlen egy elemet sem tudott az európai civilizáció számára megalapítani; mert „fejlesztési örök törvénye“ a kereszténységet, mint az emberiség életébe a „történelmi időben“ belépett új elemet tulajdonképeni mivolta szerint nem akarta elismerni.

δ) Hátra van még a harmadik elem: a germán világ a maga erkölcsi- és nézeteivel. Ezek meglehetősen későn jöttek elemül az új civilizációhoz, de ennek daczára is mind Eötvös, mind Trefort szerint

fölötte jelentékeny elem az, a melyet polgárisodásunk a barbár hódítóktól kapott.¹

Trefort röviden, de velösen megmondja a maga véleményét: „A germán világ meghozta az új civilisációnak a közös tanácskozás emlékét (miért csak emlékét?), a jog s szabadság bizonyos eszméjét az aristokratikus társadalomban, de főleg az individuális szabadság s függetlenség érzékét.“ (J. mű 100. l.) Eötvös ugyanezt a felfogást részletezi²: „Bármilyen nagy volt a népvándorlás által okozott felforgatás, mégsem forgathatta ki helyéből egészen mindazt, mi az ó-világból megmaradt. A történet nem kezdethetik meg újból, a történet csak folytattathatik. És valamilyen a hódító elpusztított paloták romjaiból házat épít magának: úgy a népek, melyeknek csapásai alatt a római birodalom összeroskadt, kénytelenek voltak a *létező fogalmakat* beigtatni új állami épületekbe; még pedig annnyival inkább, mivel a kereszténységnek elfogadása után az alapzatot, melyen e fogalmak keletkeztek, részben már elismerték.“³

¹ Guizot, a kitél mind Eötvös, mind Trefort tanulta azt, a mit a germán elemről mond (I. I. 68—72. l.), ezeket írja a hódítókról: «a birodalom hódítói ezen időszakban majdnem mind egy fajból valók voltak, mind Germánok, kivéven egy néhány szláv törzset, pl. az Alánokat. Tudjuk továbbá azt, hogy a civilisációnak körülbelül ugyanazon egy fokán álltak mindnyájan.» 68. l.

² I. műve I. 182—4. l.

³ A barbár hódítók maguktartása van e pontban jellemezve azon állapottal szemben, a melyet az új hazában, a meghódított római birodalom különböző téerein találtak. Érdekes a lakonikus jellemzés mindkét szempontból: mind a hódítók, mind a meghódított területek szempontjából. A hódítókról azt mondja, hogy kénytelenek voltak a «létező fogalmakat» új állami épületekbe beigtatni; ezek a létező fogalmak a kereszténység alapján fejlődtek, sőt keletkeztek. Tehát a római birodalom tartományaiban a kereszténység képezte az alapzatot, melyen oly fogalmak keletkeztek, a melyeket lehetett «állami épületbe» beigtatni. Ez a barbárok berohanása előtti időre vonatkozik. Midőn pedig a germán néptörzsek egy-egy új hazát meghódítottak, az ott létező fogalmakat annnyival inkább kénytelenek voltak új társadalmuk megalapításánál igénybevenni; mert hiszen a kereszténység elfogadása

A mit ezek a barbár hódítók fel nem forgattak s a mi e szerint a ó-világból megmaradt volt az az önálló egyház eszméje s a városok municipális rendszere.

„Éppen így kellett — folytatja tovább — *a jog-egyenlőség fogalmának is* — melynek valóságos alapja mindig az *állások tényleges egyenlősége*, — legalább azok között *elterjedni*,¹ kik a hódítók irányában egyenlő

által ugyanis azon fogalmakhoz ragaszkodtak, melyek a meghódítottak között «léteztek.» Mi következik ebből? a) hogy Eötvös a kereszténységből államalkotó eszméket származtat, sőt hogy az ilyenek, mint «létezők» alapján keletkeztek az új országok. b) azt állítja, hogy a barbárok által felvett kereszténység ugyanazon fogalmakat tartalmazta, mint az a kereszténység, mely a hódítók előtt a római birodalom tartományaiban el volt terjesztve. Már pedig a germán népek megtérítése a római pápa küldöttei által történt, azok a katolikus kereszténységet vallották; ez pedig — Eötvös itteni állítása szerint — ugyanaz volt, mint a római tartományok kereszténysége a barbárok berohanásai előtt; tehát Eötvös e helyen a kath. kereszténységet mondja az eredeti kereszténységnek és állítja, hogy annak elvei itt a földön, az emberi társadalom átalakítására alkalmaztattak. Evvel pedig hatalmasan *ellenmond* mindannak, a mit eddig a kereszténységről mondott. Nem baj! Hiszen a tévely nem igazság s azért természetéhez nem is tartozik a logikai következetesség.

¹ Ime a *jogegyenlőség* fogalma az új civilizációban! annak a népvándorlás idejében már el kelle *terjedni*. Tehát nem akkor keletkezett. Az a rövidke megjegyzés, hogy a jogegyenlőség fogalmának «valóságos alapja mindig az állások (!) tényleges egyenlősége,» — figyelmeztet, hogy Eötvös csakugyan a római elemből, a nemzetiségi különbözetek megszűnéséből hozta ki a jogegyenlőség fogalmát. Ismételjük mondatát: «Valamint a vallás mezején a kereszténység által a különféle nemzetiségek közötti ellentét megszűnt, s általánossá vált az eszme, hogy isten minden embert egyenlő jogokkal ruházott fel (ez a túlvilági jogegyenlőség): úgy történt ez szint' akkor az állam mezején is, nemcsak azért, mert despota államokban a szabad ember s a rabszolga közötti különbség kisebbé válik, mivel az uralkodóval szemközt mindketten egyaránt jogtalanok (az állások tényleges egyenlősége): hanem azért is, mert a különböző jogosultság, — a mennyiben ilyen még létezett, polgár és nempolgár, szabad ember és rabszolga között, — nem a nemzetiség és a származás eszméjén, hanem az állam által meghatározott viszonyon alapult» (ez a földi jogegyenlőség fogalma) (I. 180. l.) Ezen kegyetlen állításánál Eötvös először is arról feledkezett meg, a mit egy ponttal előbb mondott, hogy a kereszténységre megtért hódítók a már létező ker. fogalmakat ígatták be

elnyomatás és jogtalanság állapotára jutottak, s kik a nyers erőt, mely ezt eszközölte, semmikép oly valaminek nem tekinthették, a miből valóságos jogállapot származhatnék.“

A hódítás korszakából származik a társadalmi osztályozás is. „Az erőszakos hódítás, mely által valamennyi újabb állam keletkezett,¹ nemcsak a rang és rendkülönbség *alapjának* tekinthető, mely jelenleg létezik; de egyszersmind millió elnyomott szívébe azon meggyőződés első csiráit rakta le, hogy az állam szerkezete erőszakon és nem valóságos jogon alapszik s így *egyenlőségi törekvéseink* kiindulási pontját képezi.“

Erőszak és erőszak! A jogegyenlőség fogalmának azok között el kellett terjedni, kik egyenlő elnyomatás és jogtalanság állapotára jutottak; a rang és rendkülönbség erőszakos hódításon alapszik; erőszak képezi egyenlőségi törekvéseink kiindulási pontját. Ezek igen nemes eszmék, feltűnően karakterizálják azt a lényeges különbséget, mely az új és az ó-kori civilizációk között létezik! Igaza van Guizotnak, midőn azt mondja, hogy az új-kori civilizáció már bölcsőjében oly változatos, oly izgatott, oly zavart volt (72. l.), de ilyen lehetett különösen a barbárok hódításai után; mert ennyi mindenféle erőszak valósággal változatosá teszi az életet.

állami épületekbe; ez az itteni jogegyenlőségi fogalom pedig a legpogányabb, a mi a pogány korban létezett; másodsor mint kultur-történész észrevehette volna, hogy az egész fejlődés az új civilizációban egy egészen más, a jogegyenlőségi fogalom alapján történt, a melynek alapeszméje, hogy minden ember egy közös szülőpártól származott. Harmadsor megfeledezett arról, hogy az uralkodó eszméket, a többi között, az egyenlőségnek elferdített értelmezését akarja igazítani; már pedig ha ő maga is az új civilizáció jogegyenlőségi fogalmát pogány fogalomnak deklarálja, ellenfeleivel ugyanazon alakra helyezkedik s fenséges célja elérése helyett, maga is azok művét segíti elő.

Csak az a sajátyszerű, hogy az ember nem látja be, miként lehetnek egy régi ok s annak a régi oknak nagyon régi fejleményei — egy új civilisációnak jellemzővonásai, kiindulási pontjai?

Az erőszakos hódítás megvolt az ó-korban s a minnek alapjául tekintendő „a rang és rendkülönbség“ régebben is megvolt; sok millió elnyomott szív s az ebből származott egyenlőségi törekvések szintugy léteztek; ezek mindmégannyi régi álláspontok. — Újabb fejleményekhez, egy a régitől lényegesen különböző társadalmi és állami élet kifejléséhez új eszmék, új nézponatok kellene. Én nem hiszem, hogy a barbár germán nép a mi az eszméket, az élet nézponatait illeti, felülmulta volna a régi rómaid, sőt e tekintetben párhuzamba sem hozhatók; mert a rómainak igenis volt egy igen kifejlett civilisációja, mely kimerítette mindazokat az eszméket, a melyekre a görög-római ész emelkedett.¹

De akár a rómaid, akár a barbárt veszszük, honnan nyerték volna ezek az eszmék azon többletét, melynek folytán a régi civilisációban válpont állott be s egy új, a régitől lényegesen különböző társadalom állott elő? Ez Eötvös álláspontjából teljesen megfejtethetlen: az a természetes ember — mig egy és ugyanazon világnézethez ragaszkodott, addig csak ennek megfelelő társadalmi és állami életet is alkotott, — ezek pedig az európai civilisációban lényeges változást szenvedtek.

Egy kellett ehhez: a kereszténység az ő éltető eszméivel! ez az az egészen új elem, mely megváltoztatta a föld színét, ez adta a germánoknak azokat a „lé-

¹ Azért ha a komparációról van szó, inkább igazat adok Trefortnak, aki azt véli, hogy «a legnagyobb s legerősebb elem az új civilisációban a római elem.» (J. mű 100. l.) már t. i. összehasonlítva a germánnal.

tező“ fogalmakat, melyeket új állami épületekbe beigtattak; a germánok nem mint barbárok, hanem mint keresztények szerepelnek tényezőként az új civilizációban.

Hiábavaló minden törekvés; az európai civilizatio lényegileg ker. civilisatio. A kereszténység adta az eszméket; a római és a barbár csak a materiaját szolgáltatta, a mely, mint olyan, az európai civilizatio elemei között a kereszténységgel távolról sem állítható egy sorba.

Az egyenlőségi törekvések terjedését vázolja tovább így ír Eötvös: „Ugyanezen eszmével — csak hogy más formában — találkozunk a hódítónál is. Itt is az egyes csak karjának ereje által vél fegyvertársaitól különbözni; itt is mindenki fenn akarja tartani teljes függetlenségét, melyről hadviselés közben rövid időre lemond ugyan, de a nélkül, hogy az őt diadalhoz vezető vezérnek más elsőséget engedne, mint tán nagyobb martalékrészt s azon kitüntetést, hogy a diadalmi énekben legelől említésék a neve.“ Hogy mi is származott az európai civilizációba ebből a katonai életből, azt legalább világosabban, Guizottól lehet megtudni,¹ bár ez is nagyon tulhajtja a dolgot.

Ezekután még mindig keressük az ember-jogokat; s még eddig nem találkoztunk velök. Az a fejlődési örök törvény még mindig nem hozta őket felszínre! Pedig Eötvös addig hiába bölcsekedik, hiába rakja papírra mesterséges periodusait, míg azokat az emberjogokat az európai civilizációba be nem hozta; az az ki nem mutatta történelmileg, hogy mely elemtől származtak az európai polgárisodásba. Az új civilizatio szerzőnk eddigi fejtegetése szerint csak odáig jutott a régivel szemben, hogy az *emberjogokat* csöbörből vederbe juttatta.

¹ I. 71—72. l.

Tehát a jogegyenlőség fogalmának terjedése, a rang és rendkülönbség, az egyenlőségi törekvések terjedése mind a hódítók, mind a meghódítottak körében a barbárok korszakával indult volna meg polgárisodásunkban; de mindezeknél talán becsebb az, a mit előadása végén származtat a germánoktól: „Az önbecsülés érzetét és az egyéni önállás utáni vágyat azon népeknek köszönhetjük, melyek a római birodalmat megbuktatták.“ Vagy mint Guizot világosabban mondja: „A személyes *egyéni* függetlenség érzelme, a szabadságban kedvtelés — a római társadalomban, a keresztény társaságban ismeretlen volt, és csak a barbárok által hozatott be és tétetett le az ujkori civilisatio bölcsőjébe.“ (I. 71. l.)

Végre valahára, post tanta discrimina rerum, egy elem, mely jellemző és lényeges az új civilisatio-ban! Az önbecsülés és az egyéni önállás utáni vágy. Ez már az emberjogokkal áll kapcsolatban. Ezt pedig sem a rómaiaktól, sem a kereszténységtől nem kaptuk, mert ez az eszme ezek előtt ismeretlen volt, hanem kaptuk a barbár germánoktól. Így véleményezi azt a három férfiú. Tehát ez a valamire való eszme is pogány eredetű! Pedig hogy mennyire fontos eszme ez az új polgárisodásban, abból meglátszik, hogy Eötvös újból visszatér annak kifejtéséhez (I. 187—90. l.) kiemelve annak rendkívüli fontosságát új társadalmunk kialakulására.

Hogyan van az azonban, hogy Guizot a kereszténységet a civilisatio nagyszerű *válpontjának* mondja és pedig arról, mert megváltoztatta a benső embert, *hitét* (talán világnézetét?), érzéseit, — újjá teremté az erkölcsi embert, a szellemi embert. Ez a kereszténység nagyszerű érdeme, mely egyuttal azt is mutatja, hogy az embert erkölcsileg, szellemileg újjá kellett teremteni, a végből, hogy a civilisatio válpontja bekövetkezzék. Az ó-korban ugyanis nem volt vallás, mely a polgár jogaival szemben emberjogo-

kat állított volna fel — állítja Eötvös. És mégis az erkölcsileg, szellemileg átalakított ember legkiválóbb nyilvánulása „az önbecsülés érzete és az egyéni önállás utáni vágy“ — a barbár germánoktól származott? „Az csak a barbárok által hozatott be és tétetett le az ujkori civilisatio bölcsőjébe,“ — mondja Guizot. Tehát azok a Germánok már őserdeik közepezt mint a vadon szilaj fiai, oly erkölcsi magaslaton állottak, a milyenre az ember csak e kereszténység eszméi alatt emelkedhetett?! Sőt a tekintetben felette állottak a kereszténységnek; mert a mit ők hoztak a társadalomnak — az egyéni önbecsülést — az a kereszténységben ismeretlen volt. Ez valóban különös! Majd csak annyit mondunk, hogy ez az állítás: történelmi és lélektani képtelenség, — a melyre még vissza fogunk térni.

„S e szerint, — így végezi Eötvös fejtegetését a civilisatio hármias eleméről — ha figyelmünket azon elemekre fordítjuk, melyekből a jelen társaság megalakult, mindenütt ugyanazon eszmékkal találkozunk. A kereszténység önállóságot (szabadságot) követel magának a szellem mezején. Mindenik város ugyan ezen cél felé törekszik a község körében. A hódító saját személyének legteljesebb önállóságához ragaszkodik. Az egyház mindnyájok egyenlőségét hirdeti isten előtt. A római világ a hódítás s az utóbb mindenkire ruházott polgárjog által nivelliroztatott. A győző egyenlő uralkodásra tart számot. *Nem természetes-e, hogy polgárisodásunk, miután kiindulási pontjainál mindenütt ugyanazon eszmékkal találkozunk, ezen eszméket tovább fejleszté.*“

Hogy a polgárisodás azokon az eszméken, a melyekből kiindult, tovább is fejlődött, azt mindenki természetesnek találja; csak az nem látszik természetesnek, hogy mi — Eötvös vezetése mellett — ezen eszméket, a melyekből a civilisatio kiindult, keresni indultunk s azokat mostanáig, egész a fejtegetés vé-

geig meg nem találtuk. Avagy ki az, a ki az eddigi fejtegetés alapján meg tudná mondani, mi volt: *az egyenlőség és szabadság valódi fogalma* az európai keresztény polgárisodás kezdő korában; ott a polgárisodás kiindulási pontjainál? Mi volt ezen eszméknek eredetök; hogyan léptek az emberiségbe, amely ez eszméket a római civilisatio korában nem ismerte; mi volt fogalmi tartalmuk?

S különösen — és ez volt a fejtegetés főcélja — mit kell állítani az egyenlőség és szabadság divatos értelmezése helyébe, hogy az európai civilisatio történelmi fejlődése útjára — a melyről letéritették — visszatérhessen? Hiszen ez államtudománynak mindaddig sikere nem lehet, míg az alapfogalmak nem alapítatnak meg helyesen!

Ezekre a kérdésekre nézve ott vagyunk, a hol voltunk a fejtegetés elején, az az még rosszabbul állunk; mert megtanultuk azt, hogy a kor bajai igen nagyok, s hogy a bajok a civilisatio eszméinek félremagyarázásából származtak; azonban míg azok, a kik a bajokat létesítették, — bevallották, hogy naturalistikus theoriáik alapján s az eddigi polgárisodási fejlődés ellenére akarják az emberiséget boldogítani: *addig Eötvös és Trefort a polgárisodás egész fejlődését, belevonva a kereszténységet is, pantheistikus felfogás alapján akarják feltüntetni s ez által azt az utolsó tényezőt is, a kereszténységet, a melyből a civilisatio tényleg fejlődött s a melytől már most kizárólag lehetne a kor bajainak orvoslását várni, — még azt is meg akarják fosztani minden jelentőségétől. Medicina ista pejor morbo!*

Ezek után valóságos satyrának tűnik fel, midőn Eötvös, kiemelve az egyéni önállóság eszméjének befolyását polgárisodásunkra, eddigi fejtegetéseinek tudatában mintegy azokra czélozva, a kik a kor vezéreszméit elforgatták, — ezeket mondja; „Csak ha az európai emberiségnek e tekintetben oly követke-

zetes fejleményét helyesen (!) felfogtuk, — csak akkor tűnik fel egész nagyságában a felforgatás, mely bekövetkezni fogna, ha az emberiség most rögtön ellenkező irányban indulna.“

Ha civilisatióknak minden jóra való eleme a pogányságból eredt, nem tudom mely felforgatástól kell tartani, hiszen senki sem mehet a pogány világnézeten túl; Eötvös pedig e miatt nem tehet ellenfeleinek szemrehányást.

3. A részletek teljes kifejtése után vegyük Eötvös civilisatióját általános szempontból bírálat alá. Ő az új civilisatio fejlődésére alkalmazott pantheistikus világnézetével körülbelől azon helyzetbe került, mint egykoron Kant transcendentális idealismusával. Eötvös nem tudta systemájába beilleszteni a civilisatio elemeit s ennek következtében a civilisatiónak keletkezését, természetét megoldatlanul hagyta. Hasonlóképen midőn Kant egykoron azt tanította, hogy az ember gondolkozásával az érzéki világ fölé nem emelkedhetik, Hegel azt az ellenvetést tette, hogy akkor „először is azt kellene felfoghatóvá tenni, miként hat be a gondolkozás az érzéki világba?“

Ha a kereszténység az ember földi viszonyait nem érintette; mert elveinek alkalmazása a más világra halasztatik; honnan vette az emberiség azokat az eszméket, melyeken új polgárisodása fejlődött; oly polgárisodás, mely a régitől lényegesen különbözik s a melynek eszméi a történelem tanúsága szerint határozottan azonosok a kereszténység eszméivel?

A folytonos ellenmondások, melyekkel volt alkalmunk megismerkedni, a római és a germán elemek tulbecsülése, mely feltűnően ellenkezik ezen elemek természetével; továbbá az a körülmény, hogy az egyenlőség és a szabadság elferdített eszméinek kiigazítására semmi oly fogalmat nem nyertünk, a mely a kitűzött czélnak megfelelne, — mindezek mutat-

ják, hogy Eötvösnek, s a ki őt követi Trefortnak, álláspontja a kereszténységgel szemben helytelen.

Az európai civilisatióban a kath. kereszténységnek a fő, az alapvető szerepet kell tulajdonítani. A római és a germán elem sem nem helyezhető egy sorba a kereszténységgel, sem egyáltalán nem foglalja el azt a helyet a civilisatio létesítésénél, a melyet nekik Eötvös és Trefort az igazság rovására tulajdonított. Ezt részben kifejtettük már, részben a következőkben még egyszer szóba hozzuk.

A nyugat-európai civilisatio egy új, a régítől lényegesen *különböző világnézet*en emelkedett; ez az alap; a ker. eszmék képezik a választófalat az ó- és az új-világ között. Minden eszményi jó, a melyel polgárisodásunk az ó-világ civilisatióival szemben dicsekszik: a szabadság, az egyenlőség, a haladás fogalmai a kereszténységtől származnak; ezek képezik a lényegét s ha valami maradt is az ó-világból, az csak annyiban érvényesülhetett, amennyiben a kereszténység szellemébe volt beilleszthető; ugyanez áll a hódítók nézeteiről is. Azért az új civilisatio kezdetének fejtegetésénél *a súlypont mindig a kereszténységre esik*. Vagy a kereszténységben kell Eötvösnek az uralkodó eszmék ferde értelmezésének correctivumát keresnie, miután ezen eszmék eredeti fogalmai abból fejlődtek, vagy a correctivum kereséséről le kell mondania. A történelem az idők tanuja, a kitől csak tanulnunk szabad.

Hogy Eötvös fejtegetése nem sikerült, annak oka magában Eötvösben, az ő bölcséleti és theologikus nézeteiben keresendő. A hamis bölcséleti nézetek, a melyeknek száma újabb időben légio, annyira bejárják a tudomány összes szakait, hogy fergetelmes nyomukkal ott is találkozik az ember, a hol azokat legkevésbé keresné. Mindenütt ezekre kell figyelni első sorban; ellenkező esetben, különösen midőn a bölcséleti theoréma amugy messziről, rejtve,

maga szerint idomitja a fejtegetés szálait, az olvasó könnyen tévedésbe ejtetik.

Eötvös mestere az ilyen fejtegetésnek. Ő a történelem pragmatismusát *pantheista szempontból* méri: e szerint tárgyalja civilizációnk kialakulását, úgy hogy az újabb polgárisodás a régihez képest csak egy újabb fok abban a folytonos fejlődésben, a melynek az emberiség a fejlődés örök törvénye szerint alá van vetve. Ezek a tudós férfiak nem nagy skrupulust csinálnak magoknak a bölcséleti rendszerek megválasztásánál. Ők rationalisták, pantheisták, materialisták vagy skeptikusok, a mint a körülmények hozzák magokkal.

Igy Trefort minden további megjegyzés nélkül elöadja Lukács Móriczról, hogy „elfogulatlan, humanus s a mellett skeptikus volt . . . jó lábra tudott állani a conservatív, valamint a forradalmi emberekkel is, mert látva a különböző irányú, de egyaránt őszinte meggyőződéseket, mindig felébredt benne a kérdés: „Ubi est veritas?“ (J. mű 5. l.) Megjegyzendő azonban az a különös véletlenség, hogy a kath. bölcséletet legtöbbszörre kikerülik!

Eötvösnek bölcséleti nézetéből természetesen következett, hogy ő azt a kereszténységet, mely magát *természetfeletti kinyilatkoztatott vallásnak tartja*, fejtegetésébe be nem foglalhatta; mert a pantheista ilyen kinyilatkoztatást nem fogad el. Fejlődési törvényéhez legjobban illett a Bauer-féle *emberi eredetű kereszténység*, a protestantismusnak ez a végső fejleménye; evvel legalább külsőleg igazolja magát a történelem előtt; mert hiszen ő is beszél kereszténységről a civilizációban, s a mellett bölcséleti nézetét is teljesen érvényesítheti; mert az általa kommentált kereszténységben nincsen semmi „isteni,“ jól illik az be abba a „*purum naturale*“-ba, mely az örök törvény kerekén forog.

E kereszténység azonban sehogysémit illik az

európai civilizációba s Eötvös nem tehetett rosszabb szolgálatot a protestantizmusnak, mint midőn a legújabb vallási nézetét: az emberi eredetű keresztyéniséget ilyen gyakorlati próba alá vetette.

Miután pedig az európai közszellemben meglehetősen szilárdan él a meggyőződés, mely a kereszténységben emberfeletti elemet lát, nehogy ez a természetes menetet, a fejlődés örök törvényét megzavarja; mert ehhez Eötvös erősebb hittel ragaszkodik, mint a mozlimek Mohammed tradícióihoz: ügyes fogással bátyját emeltetett magával a kereszténységgel s tiltakozásra bírta a földi dolgokba való minden beavatkozás ellen.

Eötvös keresztyénisége birodalmát nem a világból valónak hirdeti; ez az elv határozza meg egész természetét, a mely szerint munkásságának ott keres tért, a hová az állam hatalma nem hat; e vallás elveinek alkalmazását a más világra halasztja. Guizot szerint: a kereszténység... semmit sem vonatkozott a társadalmi állapotról... fennen hirdette, hogy nem nyúl hozzá. A tanítvány jól megértette mesterét.

Evvel sikerült Eötvösnek legalább az első zavarból menekülni, mely a valódi kereszténység folytán a fejlődés örök törvényében támadhatott, anélkül azonban, hogy a fejtegetés további folyamában a kereszténységet következetesen a más világon tarthatta volna; mert az a birodalom valamennyi lakosa által elfogadtatva — Eötvös szerint — oly helyzetbe jutott, hogy nemcsak az állam viszonyait kezdte átalakítani, de, hogy a létező államnak összes alkatát megóvjá a rögtöni feloszlástól, azon elv mögé kellett vonulnia: istennek országa nem e földről való.

Minden öröklődés mellett, melyet fejlődési örök törvénye érdekében kifejt, ismételten és ismételten kénytelen a kereszténységet az államban szerepeltetni; annak a fogalmait igttatja be Európának meghódítói által az új-állami épületbe: de azért foly-

ton hangoztatja, hogy a kereszténységnek minden tisztán világi viszonytól távol kell magát tartania, — mintha az embert legalább is két különböző egyedre lehetne felosztani, — sőt azt mondja, hogy még a középkoron át is, midőn a kereszténység befolyása „nagyobb“ volt: a társadalmi rend, melyet anyagi erőszak a többség elnyomására alkotott, a kereszténység elveivel csak annyiban nem volt ellenkező, a mennyiben az nem e világból valónak hirdette országát. (II. k. 6. l.) *Audentes fortuna juvat.* Ha már nem lehet azt a kereszténységet a történelemből kitörülni, legalább meg kell hamisítani; mert a fejlődés örök törvénye szent és sérthetetlen.

Ebből azt is meg lehet érteni, hogy milyen szerepet szánt a mi jogászunk annak az „önálló egyháznak,“ melyet a civilisatio elején az „állam“ mellett kifejlesztett s hogy milyenek nézetei az egyház és állam közti viszonyról egyáltalán. Ez a pont a jelen viszonyok, a mai jogállamunknak az egyházzal szemben tanusított magatartásának megvilágosítására sokkal fontosabb, semhogy bővebb kifejtésétől tartózkodni lehetne.

Isten országa nem e földről való, ez igaz is meg szól- lam is; újabb kormánynak szájában annyit jelent, hogy az egyháznak semmi köze az ember földi viszonyaihoz s miután az európai civilisatio egész története az egyházat a legszorosabb viszonyban mutatja az állammal — az ember földi érdekeinek gondozásában: ki kell az egyházat szorítani minden térről s ennek érdekében a civilisatio történetét is újból meg kell írni.

Miután „kétségbe vonták a kereszténység hit- elveit, de erkölczstanát az egész mivelte világ vallja;“ (Eötvös II. 8. l.) miután „az állam célja, összes polgárai *erkölcsi* s anyagi érdekeinek óltalma“ (Trefort i. mű 134. l.); miután „az egyházi hatalom be- folyást nyert az államban a világi dolgok vezetésé- ben, s a gondolat *fix* formákat nyert s e formákban a

mai napig a szabad gondolatokkal szemben akarja befo-lyásolni az államot“ (Trefort i. mű 99. l.): az egyhá- zat minden társadalmi intézményből ki kell szorítani, hadd alkalmazza elveit a más világra. Nem szolgál- hatna az intéző hatalmi körök ezen nézete komment- árul sok újabb intézkedéshez, mely az egyház jog- körének megszorítására történt?

Eredeti, hogy ezek az államjogászok, a kiknek mindegyike teljes önérzettel ismételhették XIV. Lajos mondását: „Az állam én vagyok,“ — mert valósággal úgy állunk, hogy ha onnan felülről az hangzik: az állam ezt megadja, az állam ezt nem tűrheti, az állam ezt engedélyezi stb., akkor mindig az „állam“ mögött egy ember szerepel, a ki úgy beszél, hogy „én,“ de a ki különben felelős az államnak, — eredeti, mondom, hogy ezek az államjogászok új manipulá- czióikat az egyház jogkörének lassankinti megszorí- tásában az egyház nevében akarják végezni, a mennyiben folyton hangoztatják: Isten országa nem földről való s e mellett 19. századnak törté- nelmét elfelejtik.

Ez az igazán híressé lett mondás, melyet Jókai is olykor-olykor szellemesen szóba hoz, azt a kér- dést vetteti fel velünk: vajjon ezek az urak semmi többet nem tudnak a kereszténységről, vagy a ke- reszténység csak ezen pár szóba szorítva illik be a a pantheismus rendszerébe?

Montesquieu, a ki tekintély a jogászok szemé- ben s a kinek bizonyára tudomása volt a fentebbi mondatról, ezeket írja¹ a kereszténységről: „Csodá- latos az a keresztény vallás, mely semmi más fel- adattal nem látszik birni, mint a tulvilági boldogságra való vonatkozással, — ezen életben is a boldogsá- got megalapította.“ Az pedig annyit jelent, hogy a kereszténységnek igen is vannak érintkezési pontjai

¹ Esprit des lois. XXIV. 3. Hettinger Apologie des Christenth. V. 185. lap.

a földdel, hogy annak hatáskörébe az ember földi érdekei is tartoznak s hogy azokat az emberiség boldogítására jól gondozta az egyház — annyira, hogy e magyar hazában is csukja be szemét az, a ki az egyház alkotásait észrevenni nem akarja.

Tehát annak a mondásnak valami más értelme lesz; Eötvös, Trefort s követőiknek exegesisébe valami hiba, valami „prókatori fogás“ csúszott be, — természetes véletlenül. Valódi értelme nem más, mint: országom nem világi, nem emberi eredetű és természetű, mint akár pl. a római birodalom; mert Jézus, ezen országnak alapítója, Isten. Országom célja nem egyszerűen valamely földi cél, mely kizárólag a polgárok anyagi jólétének és közbiztonságának védelmére szoritkozik; nem vonatkozik az valamely egyszerű természeti jó elérésére, melyet fegyverrel, karhatalommal kellene biztosítani.

Az egyház a világban van, vagyis az emberek között, egész működését azoknak szenteli; amint e mondat is „országom nem e világból való“ lényegesen különbözik emettől: „országom e világon kívül van,“ pedig ezt tartotta szeméi előtt Eötvös, midőn a kereszténység elveinek alkalmazását egyszerűen a tulvilágra utalta; a midőn mint államférfiu, a ki legalább művében perhorrescálja az állami absolutismust, nagyon is kívánatosnak el ismerhette volna, hogy azok az elvek az emberiség jobb sorsa érdekében itt a földön alkalmaztassanak.

A kath. egyház természeténél fogva vallási társaság, de abból csak annyi következik, hogy végső célja, a melyért alapítva van — természetfeletti; az azonban semmikép sem következik, hogy azért az egyház jogköre és eszközei, melyek céljának elérésére szükségesek: *kizárólag* szellemiek legyenek. Hogy milyen az egyház jogköre és eszközei, az függ első sorban alapítójától, Jézus Krisztustól, a ki az ég és föld ura; függ az eléje tűzött céltól, mely

az emberek üdvöztetésében áll: de függ egyszersmind magának az embernek természetétől, a kit e célra vezetni kell s a ki — mind tudva van — nem pusztán szellemi lény.

Innen az egyházjog, mely nem rövidkezü, megkülönbözteti a tisztán egyházi, a tisztán állami és a vegyes ügyeket; míg a modern államjog az egyház jogait konfiskálni törekszik, hogy megbontsa a szükséges társadalmi egyensúlyt s visszaállítsa az ó-kor despotismusát a keresztényileg civilisált Európa nyakára. Valamint az emberi lélek nem anyagi eredetű, nem származik a testi nemzés folytán, de azért nem létezik a testen kívül, sőt a lélek az, mely a testet informálja, élteti és céljaira segédül használja: úgy abból, hogy az egyház nem földi, nem világi eredetű és természetű, — nem következik, hogy a *világon kívül áll*, hogy emberi jogai nincsenek s hogy a föld javait céljára nem használhatja; mert a természetfeletti célnak, mely az ember elé tüzetett, a földön minden alá van rendelve.

Ennélfogva Eötvösnek „az Isten országa nem e földről való“ mondásra való hivatkozással csakugy nincs szerencséje az igazsághoz, mint nincs azoknak, a kik mindannyiszor beállanak evangelistáknak, valahányszor a pápa világi uralmát, egyáltalán az egyház vagyon-jogát tagadni, vagy az egyház jogos és illetékes hatalmi körét bálványuk, az állam javára megszorítani akarják.¹

Az állami omnipotentia hívei arra akarják pusztán feljogosítani az egyházat, hogy a gondolat mezején folyvást ellenmondhasson az államnak. Igen folyvást, éjjel-nappal; mert attól ugyan — felülhetnének újra akár a Capitoliumra is és visszaidézhetnék despotiai államok korát.

¹ L. erről az egész kérdéstről: Bisping Erklär. des Evang. nach Johannes. Münster 1869. 419. l. Hurter i. mű I. 213. p. Palmieri i. mű 493—509. p. Moulart i. mű II. első faj.

Más az egyház hatalma; államjogászaink tegnapiak, az egyház régi s éppen oly koru mai európai civilisatiókn is, melynek sorsa az egyház sorsával összeforrott.

Azon kapcsolatnál fogva, mely az emberben a test és lélek között létezik, az egyháznak a saját független jogkörén kívül a világi ügyekre is közvetett hatalma van,¹ a mely ugy nyilatkozik, hogy ha a fejedelem törvényei a vallásba ütköznének, ha az erkölcsi rendet megtámadnák, kérheti a törvény visszavonását, végső esetben kijelentheti, hogy miután a fejedelem törvénye Isten törvényével ellenkezik, nem kötelező. Ez az egyház eredeti joga, melylyel a világba lépett, melyet az új civilisatio fejlesztésénél érvénybe léptetett s a melynek értelmében az egyház és az állam közti viszony szabályoztatott mindaddig, mig a modern elméletek által elkábitott államférfiaik az egész ker. civilisatio multjával el-lentétbe nem helyezkedtek.²

Az egyház ezen hatalma az egész európai civilisatio korán keresztül az egyéni és a polgári szabadság biztosítékául szolgált. Igen örvendek, hogy e tekintetben senki másra, mint magára Eötvösre lehet hivatkoznom, a ki a katholicizmusnak jobban nem szolgáltathatott volna igazságot és elismerést, mint midőn a következőket megírta: „Ha a befolyást vizsgáljuk, melyet a reformatio a polgári szabadságra gyakorolt, ugy találandjuk, hogy az az első pillanatban (csak?) mindenütt kártékony vala s hogy a fejedelmi hatalom absolutismusa minden államban (!) csak a reformatio által jutott tökéletes győzelemre.“ (I. 485. l.) És mégis azt akarja, hogy az egyház csak a gondolat mezején mondhasson el-lent az államnak?

¹ Hergenröther: A kath. egyház és ker. állam. I. 357—426. l.

² U. az I. 1—72. l.

Ha az egyház benső lényegéhez nem tartoznék az a hatalom, mely őt saját körében és az állammal szemben megilleti s a melyet mindenkor gyakorolt: úgy az sohasem fejlődött volna ki, soha ember avval fel nem ruházta volna, mert az tanainak, egész természetének, a mennyiben tökéletes társaságot képez, kifolyása. Felsőbb eredetű az ugy, mint az egyház maga is.

Eötvös művének azon lapjai helyébe (I. 175—184. l.), a melyeken európai ker. civilisatióink elemeit tárgyalja, az fogja e civilisatio alakulásának igaz történetét megírni, a ki a pantheismust a német philosophoknak hagyja, a ki hallgatva a történelemre, — polgárisodásunk elejére a kath. kereszténységet állítja, s a modern államjogász sokszor igen hasznos, de mindig dicstelen, mert kegyetlen szerepéről lemond.

4. Az eddigiekből igazolva látjuk azoknak a panaszát, a kik a történéstől pártatlanságot követelve, a régi idöket a nekik megfelelő kritika szerint előadni kívánják; mert a kultur-történészek elég gyakori hibája az, hogy koruknak felfogását, nézeteit, sőt saját alanyi felfogásukat is a rég elmúlt századok felfogása, nézetei gyanánt szerepeltetik s ez által megfosztják a történelmet azon fontos hivatásától, hogy legyen *magistra vitae*.

Másoknál talán még nehezebb az ilyen pártatlan ítélet, mert a theologia ismerete a világiak körében kelleténél megfogyatkozott; már pedig theologiánknak ismerete egyik nélkülözhetlen kellék a régibb kor életviszonyainak helyes elbírálására. „Lapozzák át a történetet — mondja Guizot I. 188. l. — az 5-ik századtól a 16-ik századig s a *theologia* az, mely uralja és vezényli az emberi szellemet. — Minden vélemény theológiával van áthatva, — a bölcsészeti, politikai, történelmi kérdések mindég theologiai szempontból tekintettek... A theologia némi tekintetben a vér, mely Bacon és Descartesig az eu-

rópai világ ereibe keringett.“ Erről nem szabad megfeledkezni!

„Az új európai civilizáció... lényegesen különbözik a régi világ civilizációjától, — mondja Trefort, s ez egyúttal a történelem legvilágosabb ténye. Azt a lényeges különbséget a két civilizáció között *egyedül* a kereszténység képezheti; *mert minden, a mi mellette és körülötte létezett, minden az ó-világhoz tartozott; a kereszténység volt egyedül az, a mely mint új elem a világba lépett.*¹

- Hatalmas vonásokkal rajzolja Guizot (I. 38—47. l.) az ó-kori civilizációk és az új, európai civilizáció közötti különbséget. Amazokban (Egyiptom, India, Görögország stb.) feltűnik bizonyos egyszerűség, gyors emelkedés, majd hanyatlás, az erő kimerülése, melynek «más nem jött javítására.» Mindenféle egy korlátlan hatalom, mely «mást nem tűrhetett maga mellett.» — Az európai civilizációban szembetűnő a változatosság. «Láthatni, hogy e civilizációban az emberi lélek több irányban és mélyebben volt megindítva.» Ugyanez látható irodalmán is. «Az európai civilizáció hasonlíthatatlanul gazdagabbnak mutatkozik valamennyi másnál és sokkal több különböző kifejlődést vont maga után. Ime, 15 százada, hogy fennáll és folytonos haladásban van, nem haladt közel sem oly sebesen, mint a görög civilizáció, de haladása nem szünt meg. Nagyszerű pálya nyílik előtte, s napról-napra sebesebben hatol előre, mert minden mozdulatait mindig jobban kíséri a szabadság.» «Ez, Uram! — így szólt hallgatóihoz — valódi, végtelen felsőbbség!» S ugyan mi indította meg a lelket oly mélyen s oly sok irányban ebben az új civilizációban? Mi más, mint a kereszténység. Guizot azt akként fejezi ki: «Az európai civilizáció, ha szabad mondani, az örök igazságba, a Gondviselés tervébe lépett és az Isten jelölte útban haladt. Felsőbbségének (az ó-kori civilizációk felett) ez az észszerű alapja.» Ha valaki Róma ősi emlékeinek megtekintése után Pompejibe utazik, annak házai, templomai és nyilvános épületei között megáll s «könyvel» kezében elmélkedik; azután megnézi a nápolyi muzeumba átszállított házi eszközeit, frescót, szobrait: az maga előtt lát egy élő tanut az ó-civilizációból, a ki sokat, nagyon sokat mond a mai embernek. Pompejiben írta Cicero «de officiis» című munkáját; s máig is fennáll Sallustius háza, a mely valamint a többiek is, jóllehet az előkelő rómaiak villáit képezték, nagyon távol áll a mi kényelmes lakásainktól. Nekem ezen emlékekben, de valamenynyiben, feltűnt a «homo carnalis» a ker. kinyilatkoztatás világossága nélkül, a kinek keze nyomait ugylátszik a Gondviselés a mi okulásunkra tartotta fenn. Ezen falak között lehet jól érteni Plátónak nyilatkozatát, a ki «Alcibiades»-ében Socratest így beszélgeti: «Necesse est expectare, donec dicatur, quomodo erga Deum et homines habere se deceat.» A ki sz. Pálnak nem akarna hinni abban, a mit a pogányokról írt. Ep. ad Rom. I, 26—31. v., az nézze meg Pompeji emlékeit.

Tekintsük hát ezt a kereszténységet valódi természet szerint, mint civilisatióknak alakító elemét! A kereszténység, nem mint autodidakták rendszere, de mint egyház lépett az emberiség közé s megkezdte civilisatori működését.

Miután Eötvös azokat az eszméket akarta kifejteni, a melyekből polgárisodásunk kiindult, mi is a kereszténység tanait és intézményeit csupán a szorosán vett polgárisodásra, vagyis az egyéni, társadalmi és az állami viszonyok átalakítására való hatásaikban vesszük vizsgálat alá.

Az egyház polgárosító hatását két irányban gyakorolta, a mint Guizot szerint — s ezt ismétli Trefort — a civilisatio két főtényben áll: az ember s az emberi társadalom kifejlődésében.

Elsőben is *új világnézetet* terjesztett el, (nagyszerű jellemzése Hettingernél F. Theol. I. 385—391. lap.), teljesen ellenkezőt azzal, a melyen az addigi állammivallás összes tanai és intézményeivel alapult; ez az új világnézet, a megváltás tanában összpontosulva, az emberi ész előtt eddig nem sejtett igazságok országát megnyitotta; az ember egészen új világitásban tünt fel önmaga előtt; kapott oly hittant, melyet isteni tekintély bizonyított s a mely előtt esze hódolattal meghajolt; kapott erkölcsant, mely életének minden mozzanatát, cselekedeteit beszámítás alá vette s az egész embert addig ismeretlen erkölcsi magaslatra emelte. Szóval megváltoztatta a benső embert, hitét, érzéseit, — ujjá teremté az erkölcsi embert, a szellemi embert, — mint azt Guizot igen szépen eléadja.

Azután megtanította az embereket ezen új világnézetnek megfelelő, emberhez méltó *családi, társadalmi és állami életre*, vagy mint Guizot mondja: az egyház volt az, mely meghódította a barbárokat s kötelékké, eszközzé, a civilisatio elvévé vált a római és barbár világ közt.

Az első hatalom, melyet az egyház harcza bocsátott, mindig az eszmék hatalma volt — mondja Balmes.¹ Szerte a nagy római birodalomban, sőt annak határain túl terjesztettek a ker. tanok. Hitetek az egész világon hirdettetik,² — írta sz. Pál a rómaiaknak (1, 8.). Terjedtek az eszmék, megkezdődött a harc, a nagy párviadal, — mint Hurter mondja³ — a kereszténység és a pogányság között, lassan alá lett ásva az ó-civilisatio, kereszténynyé lön először az ember, majd a társadalom.

Nézzük a kettőt — külön-külön.

a) Az egyed az emberi társadalom legegyszerűbb eleme, ha ezt balul fogják fel, ha igazságtalanul becsülik meg, az egyedekből álló emberi társadalom s az azt átható polgárisodás helytelen alapon lesz szervezve.

Már pedig a régiek az embert, mint ilyent, meg nem becsülték eléggé. A hiba nem a szivben, de az észben volt. Hiányzott az ember méltóságának megértése s éppen azért hiányzott a becsülés is, mely az embert, mint embert, megilleti.

Rómában a kapitoliumi muzeumban őrzött „haladókló gladiator“ egy borzasztó eszmét ujit fel az ó-korból a mai ember előtt, a mely eszmének emléke teljes lesz, ha az utas a forum Romanum mellett elhaladva a Colosseumhoz ér; megáll a csonka falak s az állat-ketreczek között és gondol a régi időkre.

Az itt lefolyt borzasztó látványok, a melyek között száz és ezer embernek életét kelle feláldoznia az érzéktelen tömeg mulattatására s a Veszta-szüz ujjmozgása elég volt arra, hogy a megsebzett rab

¹ A protest. és a kathol. vonatk. az európai civilisatióra, I. 144. l.

² Tehát nem azt írta: vallási irataitokat olvassák az egész világon (credimus unicum regulam et normam — prophetica et apostolica scripta V. et N. T.—i.); mert ilyesmit nem is írhatott volna.

³ J. mű I. 82. l.

megkapja a kegyelemdőfést, — kétségtelen jelei annak, mily kevésre becsülték akkor az embert. A rabszolgaság óriási terjedelemben, a gyermekkítétel, a gyermekölés, a népesség szaporodásának meggátlására használt eszközök, — mindezek az ember méltóságáról alacsony eszmének kifolyásai voltak.

Ez az állapot pedig nem valamely társadalmi ferde kinövés számába megy, a milyenektől sohasem ment az emberiség, az *egy világnézetnek* a következménye, mely a régiek rendszeres tanát képezte.

Homer szerint (Odys. 17.): „Jupiter a rabszolgákat megfosztá eszök felétől.“ Plato azt mondja (a törvényekről), hogy „a rabszolgák szellemében, mint mondani szokás, nincs semmi ép és egész, úgy hogy okos ember az embernek ezen osztályára nem hagyatkozhatnak.“ E lealacsonyító tan azonban egész iszonyatosságában *Aristoteles államtudományában* található fel. Műve első fejezetében a család lényegét fejtegetvén s a férfi és a nő, az ur és a rabszolga közötti viszonyt taglalván, állítja, hogy valamint a nő természetileg különbözik a férfitől, úgy a rabszolga is különbözik más emberektől; ezek saját szavai: „Igy tehát a nő és a rabszolga a *természetből* megvannak bélyegezve.“ A harmadik fejezetben tovább fűzi a család taglalását, s miután a tételt — a tökéletes család szabadok és rabszolgákból áll — felállította, figyelmét különösen az utóbbiakra fordítja, hogy leküzdjön egy oly véleményt, melyet részökre igen kedvezőnek talált. „Némelyek — úgy mond — azon véleményben vannak, mintha a rabszolgaság a dolgok természete rendén kívül esnék, miután csak a törvény erejénél fogva szabad az egyik, vagy rabszolga a másik, a természet azonban köztök semmi különbséget sem tett.“ Mielőtt e véleményt megtámadná, a viszonyt ur és rabszolga közt hasonlónak nyilvánítja ahhoz, mely a művész és műszer, a lélek és test közt létezik, — ezután így folytatja:

„Ha most a férfit a nővel hasonlítjuk össze, amaz többséggel bír s azért parancsol, emez alantabb áll s azért engedelmeskedik; hasonló viszonynak kell minden ember közt léteznie: azért azok, kik annyival állnak mélyebben, mint a test a lélek alatt, mint az állat az ember alatt, s kiknek képessége leginkább testi erejökfelhasználásában áll, melyen kívül tőlök misem várható, *a természettől rabszolgául vannak rendelve.*“¹ Egyébként is a görögöknél a görög minden, az idegen a barbár — semmi. Rómában a „civis Romanus“ czim teszi az embert, a ki e czimmal nem bír — az semmi.

Ilyen volt az egyedek osztályozása az ó-kori civilisatióban; e kiáltó egyenlőtlenségek okául magát a természetet tartották, mely az egyik embert szabadnak, a másikat — s ezeket sokkal nagyobb számban — rabszolgának nemzi, a kit, mint alacsonyabb lényt, maga Jupiter is eszének felétől megfoszt. S nem is volt vallás az ó-korban, mely ezen nézet helyességét kétségbe vonta, a rabszolgaság fennállását megtámadta, vagy a polgár jogának ellenében emberjogokat állított volna fel.

B. Eötvös és Trefort erről megfeledeztek, s jóllehet mindketten megtanulták Guizottól, mi képezi a civilisatio fogalmát, mégis a kereszténység hátrahozásával a római és a barbár elemnek főszerepet szántak polgárisodásunk alakításában, sőt az utóbbi egész enthusiasmussal kiemeli, hogy a legnagyobb s legerősebb elem az új civilisatióban a római elem. **Ó felületesség!**

¹ Balmes i. mű 145—6. l. Evvel kapcsolatban különös megszívlelésre méltók Guizot ezen szavai: «A barbároknál (a germán elem) az embereknek helyzetök szerint meghatározott becse volt. A barbár, a római, a szabad ember, a hűbéres nem egyforma becsben álltak, — *életöknek tarifája volt.* A vizi-góthok törvényében ellenben az emberek törvény előtti egyenlő értékének elve megalapított. . . szóval a vizi-góthok törvénye egészen és tökéletesen bölcs, rendszeres társadalmi jellemet hord magán, — *és kirtvó belőle, hogy es ugyanazon papság munkája, mely tulnyomó volt a toledói zsinatokban, és mely oly hatalmasan folyt be az ország kormányzatára.*» I. 99. l.

Mintha maga a természet is bánkódott volna ennyi nyomoruság felett, melyet ember embernek okozott, s mintha az emberekbe bizonyos ünnepszeg elözetét oltotta volna: oly mohó vágygyal fogadták a kereszténységet, midön az minden tájfelé terjedve az ó-kor *első sarkalatos elvét* semmisnek nyilvánította.

A kereszténység új Isten-, világ- és ember-tant hirdetett, a melyben befoglaltatott a kereszténység eszméje, európai polgárisodásunk alphája.

A világnak és az embernek Isten által való teremtése; az emberinémnek egy közös emberpártól való származása; az eredeti bün közös volta; minden ember közössége a megváltásban, melynek következtében minden ember egyformán az Isten fiai közé van hivatva: oly eszmék, melyek az embert legmélyebb alapjaiban érintik. *Ember ember mellett állítatik*, mint ugyanazon egy Isten teremtménye, egyenlő eredetében, egyformán büns, egyenlőképen megváltva.

Az egyenlőség ezen eszméje fenséges kifejezést nyert a nagy parancsban: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat (Máté 22, 29.) s minden embert felebarátának nyilatkoztat ki. Az említett tanokra emelt egyenlőségi eszme oly pozitív alapot nyert, mely örök érvényű, mely magára az ember természetére vonatkozik. Ehhez kapcsolódott a tevékeny szeretet törvénye, mely azt eszközli, hogy a mit a tan az emberre nézve hirdet, az egyuttal cselekedeteiben meg is valósuljon. Az evangelium ugyanis nem tekintette az embert csupán benső egyedi mivolta szerint, elvonatkoztatva annak külső viszonyaitól, hanem olyannak tekintette őt, mint a minőnek Isten teremtette társadalmi lénynek s mint ilyenről állította fel egyenlőségi tanát.

Különös hatályossággal tárgyalja kereszténység e tanát sz. Pál. „Mi mindnyájan, akár zsidók,

akár pogányok, rabszolgák vagy szabadok ugyanazon egy Lélekben vagyunk megkeresztelve az ő (Krisztus) testéhez.“ (I. Korinth. 12, 13.) Krisztus teste alatt érti az egyházat. „Mert valahányan megkeresztelkedtetek Krisztusban, Krisztust öltöttétek fel: itt nincs sem zsidó, sem görög, sem rabszolga, sem szabad, sem férfi, sem nő (szem előtt tartja azokat a különbözeteket, melyeket ezen osztályozások a régieknél jelentettek) mindnyájan *egyenlők* (egyenlő joguk) vagytok Jézus Krisztusban.“ (Galat. 3, 27—8.)

Ezen tan nem foglal magában kevesebbet, mint a nemzetiségi különbözetek jogi következményeinek megszüntetését, a rabszolgák felszabadítását, a nőnek egyenjogosítását¹ a férfival — a kereszténységben. Nagyszerű és a régiek előtt ismeretlen tan ez: egy új, emberhez méltó egyedi, családi és társadalmi élet megalapítására. Mint egy felvillanyozó eszme terjedt el mindenfelé, oszlatta a régi társadalom rémeit, s az történt vele, a mi minden nagy és gyümölcsöző tannal szokott történni: behatott az emberiség legbensejébe, mely őt becses csiraként fogadta magába míg a csira, terebélyes fává növe, üdítő árnyékával előbb a családokat, s azután a nemzeteket befedte.²

¹ L. a nő helyzetét az ó-civilisációban a germán viszonyok s a kereszténység befolyása alatt Guizot I. 119. l.

² Balmes i. mű I. 147. l. A kereszténység elterjedésére jellemző, hogy sz. Pál Rómából írt levelében üdvözlí a Philippieket azok nevében is «a kik a császár házából valóok.» (4, 22.) Tacitus Annál. I. 13. c. 32. Pomponia Graecina «insignis femina»-ról beszél, a ki «superstitionis externae rea» volt. L. Jungmann i. mű 112. l. — Domitian koráról (81—96.) pedig ezeket írja a történelem: «Ez időben a kereszténység már a legelölkelőbb római családok tagjaiban is számos követőre talált, s a mit e pontra nézve eddigelé csak a hagyomány utján tudtunk, azt most az újabb régészeti kutatások fényesen igazolják. A Via Appián levő, sz. Lucina és sz. Kálixtról nevezett katakombákban talált sírkövek tanusítják, hogy a keresztény vallás Domitían alatt az Octaviusok, Corneliusok, Aemiliusok és Aemiliánok házában ismeretes volt; Atticus, Cicero barátja és Asinius Pollio, kihez Horácz több ódáját

A kereszténység kihirdette az embereknek természeteti és természetfeletti egyenlőségét. Ez az alap, a melyhez kapcsolódtak a többi tanok az egyedről. Az ó-kor bűnösökké tette az isteneket, nehogy példájok mellett az ember több akarjon lenni, mint gyarló ember, a kihez a fertelmek illenek: a kereszténység a szent, a tökéletes Isten eszméjét állította az ember elé, hogy küzdve, fenséges tehetségeit és adományait kifejtve megnemesbüljön s mint a teremtés királya — királyi műveket létesítsen; innen *a munkának* megszentelése¹ a kereszténységben s ez által a valódi haladás azon utja megnyitva, a melyet az ó-kor magához méltatlannak tartott.

Az ó-kor szabadon ereszti a szenvedélyek fékét, hogy az ember annyi zsarnoknak legyen alávetve, a hány szenvedély csak uralkodhatik felette: a kereszténység harcot üzen a nemtelen szenvedélyeknek. „Kerüljétek a fajtalanságot. Vajjon nem tudjátok, hogy *tagjaitok* a sz. Lélek temploma, a ki bennetek van.“ (I. Kor. 6, 18—19.) A rómaiaknál: *sua cuique deus fit dira cupido.* Aeneid. IX. 185.

Az egész ember, szava ugy mint tette, sőt a benső ember gondolataival, szándékaival erkölcsi sza-

írta, utódaik között már ekkor keresztényeket számláltak. Hogy a Flaviusok császári családjában szintén találkoztak keresztények, azt Dio Cassius nyomán eddig is határozottan tudtuk. Domitián alatt e család néhány tagja vértanuságot is szenvedett; nevezetesen T. Flavius Clemens, Vespasián császár bátyjának fia, volt consul, 95-ben Kr. u. mint a zsidó valláshoz szító és a nyilvános szokások elhanyagolója, javaitól megfosztva halálra ítéltetett; neje Flavia Domitilla, Domitián unokahuga, Pandataria szigetére száműzetett. Az ifjabb Domitilla, Flavius Clemens nővérének, a szintén keresztény Fl. Plautillának leánya, Pontia szigetére küldetett. Ide tartozik Acilius Glabrio előkelő római főúr is. Dio Cass. LXVII. 14. Kraus Kirchengeschichte 57. l. Rapaicsnál i. mű I. 90. l. Magában Pompejiben is, midőn 79-ben Kr. u. a Vesuv hamuja elborította, találkoztak már keresztények, legalább erre mutat a nem rég talált felirat: «Audi Christianos saevos olores» (cygnos), a mely szavak vonatkozni látszanak a Nero-féle üldözésre. Jungmann i. mű 116. l.

¹ Hettinger Apologie d. Christ. V. 365. l.

bály alá került; örök jutalom vagy örök büntetés lett eléje kitűzve; küzdelmeihez új erő- és életforrás nyílt meg számára az egyház szentségeiben. A ker. hit- és erkölcsant egész terjedelmében kellene ki-irni, ha részletesen akarnók megismertetni azt a hármas viszonyt, a melybe az ember: Istennel, önmagával és embertársával jutott a kereszténységben.

Mindennek természetes következménye volt, hogy az ember tudatára jött annak, hogy ő ember s nem öntudat- és önrendelkezés nélküli része az államnak; ember, ki önálló becszel és értékkel bír, kire nagy felelősség vár, tehát nem oly jelentéktelen atom, melyet a hatalomba burkolt zsarnokság felhasznál vagy elvet, a mint szeszély vagy meggyökerezett előitélete kívánja. Hogy ez a tudat mennyire emeli az egyed erkölcsi érzetét, mennyire ébresztheti benne az önmunkásság és a kötelességteljesítés gondolatát, — tudja mindenki, a ki ker. elvek szerint él.

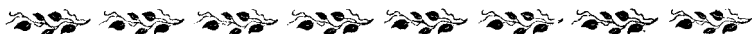
Alkalmazzuk ezt most az összes egyedekre, a mint a társadalmi kötelékek által egymáshoz vannak kapcsolva, viszonyítsuk ehhez azokat a pogány társadalmi viszonyokat, a melyek között a kereszténység az embereket találta, akkor egyrészt elgondolhatjuk azt a forrongást, a melyet az egyednek ezen ker. emancipációja a görög-római civilisatio összes téerein előidézett s a melyet Seneca, ifj. Plinius már ismert panaszai némileg illusztrálnak, — másrészt meggyőződünk, hogy csakugyan a kereszténység és nem más „volt nagyszerű válpontja a civilisatióknak.“ (Guizot.)

Az egyenlőség tehát szorosán és kizárólag keresztény eszme, melyet a ker. világnézettől elválasztani nem lehet. Midőn újabb időben az u. n. egyenlőségi eszmét a ker. tanok ellenére, sőt a kereszténység egyszerű elvetésével hozták forgalomba, az nem többé az az egyenlőségi eszme, a melyen európai civilisatióknk sok századon keresztül fejlődött: az egy

különös fogalom egészen más tartalommal, mint a mit e szó — egyenlőség egyáltalán jelent. Kimutatta ezt Eötvös is I. 60 s. k. I. Uralkodó eszméinknél régi a szó, új a tartalom, egészen a szédelgő kor eszejárása szerint. Azon eszméknek, melyeket egy század óta a társadalmi és az állami viszonyok átalakítására alkalmaznak s a melyeket maga Eötvös is a francia forradalommal hoz kapcsolatba,¹ — egészen más világnézet szolgál alapul. Azok a 16-ik század óta érlelődtek a mindenféle, csak nem keresztény bölcselet keverékéből. Az újabb rendszerek megalkotói letértek a ker. tan utjáról, fogalmaik megszűntek ker. fogalmak lenni, a mint velök együtt az ember fogalma, személyi becse is e doctrinairek szemeiben elveszítette a kereszténység által hirdetett jelentőségét. Igaz, hogy nem tudták a pogánykort vissza-idézni; mert a ker. civilisatio kitörülhetlen Európa közszelleméből; innen az új eszmék nem ker. eszmék, de nem is egészen pogány eszmék, legalább magvukban s innen a rengeteg zavar is, mely azok alkalmazásából származik. Újabb időben világnézetek küzdenek egymással. Azért igen naivul cselekszik, a ki uralkodó eszméinknél egyszerű félreértést tételez fel s azokat egyszerűen corrigálni akarja. Különben Eötvös, ki ellenfeleivel egy gyékényen árul, erre hitvatással nem bir.

(Folyt. köv.)

¹ «A francia forradalom, mely az új kor összes törekvéseinek kiindulási pontjával tekinthető, — a szabadság nevében vette kezdetét. Franciaország alig kezdé meg azonban küzdelmeit a szabadságért . . a szabadság eszméjének helyébe (a melyet különben Eötvös is forradalmilag meghatározott 49. l.) a népfelség elve lépett.» I. 51. l. Trefort pedig a francia forradalmat a renaissance és reformatio szüleményének nevezi. I. mű 58. l.

AFRIKÁBA!

Írta dr. PETHŐ.

«Reményem, hogy Európa népei hiven követik történetük hagyományait és csatlakozni fognak a civilizáció keresztes hadához. Meg fognak emlékezni régi dicsőségükről s kérdés — vagy talán csak álom, de engedjék meg, hogy így álmodjam, — nem akart-e az Ur a végéhez siető XIX. századra nagy feladatot bizni? Sokféle pártviszály és zavar szakít szét minket! Ebben az Európában testvérek tépik egymást! Nem akarja-e tán az Isten az egymást irtó testvéreket a szeretet és irgalom szellemében egyesíteni a szabadítás nagy művére?» Igy szólt Lüttichben Korum, a trieri püspök 1888. Decz. 16-án.

A gondolat igazán oly merész, hogy nem annyira «kérdés» mint «álom»; — de a szeretet és irgalom szelleme, ha nem is képes egységes életet lehelni a rothadó Európába, mégis hathatósan villanyozza népeit nemzet-, vallás-, pártkülönbség nélkül. A társadalom képviseli az ideális irányt, a kormányok a praktikus érdekeket; a keresztény szeretet és az emberi érzés tért foglal a társadalmi körökben; az eltírott négernépek szenvedései kiváltják az európai társadalom könyörületos lelkesedését s lelkesedésében ez a társadalom nem haszonért, hanem csakis az eszméért pénzt és vért ajánl föl; a kormányok pedig gyarmatpolitikájuk, nemzeti kereskedő-társulataik révén kényszerülnek rokonszenvezni a mozgalommal.

Különben az ideális és a praktikus irányzat rendesen kezdet fognak az emberiség nagy vállalataiban. Az amerikai rabszolgakereskedés megszüntetésében is mindkét érdek szerepelt. Angliának s az amerikai uniónak elszánt föllépését a múlt század rabszolgakereskedése ellen nemcsak emberi részvét, hanem fontos anyagi érdek is sürgette. A jövőben is e mozgalomnak hathatós és tartós talaja azon országok-

ban lesz, melyeknek anyagi érdekeit érinti. Valamennyi állam, mely a Congoaktát aláírta, érdekei által vonatik be a hathatós és tartós mozgalomba. Gyarmatosítási érdek nélkül Németország sem vágott volna bele a keletafrikai kérdésekbe, legfőlebb néhány hajót küldött volna becsületből a tengeri zár alkalmazására, mely természetesen nem tarthat sok éven át, — azután kialudt volna a jóakarát. De azért mi sem zárkozhatunk el e nagy, ideális czélokért való lelkesedés elől, mely a társadalom életrevalóságának következménye s kulturájának hathatós előmozdítója. Valóságos kötelesség, mely az emberi névből veszi eredetét s az öntudat nemesbülésével hódító kényszerre fejlík.

Lássuk már, hogy mi történt e téren eddig, s mily *iniciatívákkal* és *főladatokkal* éledt föl újra a mult évben a rabszolgakereskedést irtó mozgalom.

Az amerikai rabszolgakereskedést megtörte az angol, francia, amerikai hajók vaslánczolata, mely a csendes oceánon a humanitás és irgalom jogait győzelemre segítette. A humanitás és irgalom e kötelmének öntudata nyilvánult 1815-ben a Bécsi kongressuson, ugyancsak a Veronain is 1822-ben, itt a hatalmak kötelezték magukat a rabszolgakereskedés kiirtására. Azóta sem szünetelt e mozgalom, sőt lassankint meghódította a társadalom érzelmeit és lelkesülését, s az által a kormányokra a közvélemény hatalmával üdvös nyomást és késztetést gyakorolt. Első helyen áll Anglia. Az angol közvéleményre száll millió rabszolga áldása, «benedictio perituri»; nemcsak Nagy-Britanniában mozdított meg minden követ, de összeköttetéseinek világgrszoló szervezetében mindenütt nyomósította és sürgette a rabszolgaság megszüntetését. Így történt, hogy a hatvanas években az angol közvélemény Egyiptomot szoritotta a rabszolgaság ellen való föllépésre. A Khedive 1869-ben Sir Samuel Baker, angol tisztet bizta meg az expedícióval Sudanba, hogy Gondokorótól délre hódítson és a rabszolgakereskedést megszüntesse. Gondokoró mélyen lent fekszik a fehér Nilus partján az 5. északi szélességi fok alatt.

1874-ben Gordon, angol ezredest küldték Sudanba;

Gordon pasa nem jött csak hódítani, hanem rendet akart teremteni a szervezetlen Sudanban s főgondja volt a déli részeken a rabszolgakereskedők ellen őrskéket állítani. Közbeneső egy évi távollét után 1877-ben főkormányzó lett a felső Niluson. Gordon alatt Emin basa (Dr. Schnitzer) körorvos volt az egyenlítői tartományokban. Schnitzer sziléziai zsidó volt eredetileg, anyja megkeresztelkedett, vajjon fia is követte őt hitvallásában, bizonytalan. 1878. Emin «Bey» czímet nyert és mudir hivatalt Ladóban. Ladó Gondokoróhoz közel a Nilus balpartján fekszik.

Tudjuk, hogy a lakosság nem szivlelte Gordon rendezett kormányát s az avval járó terheket. Különösen felbőszült a rabszolgakereskedés beszüntetése miatt is, mi anyagi kárával járt. Az általános elkeseredés 1880-ban az egész Sudant fölkelésre ragadta és a fanatizált tömegeket Mohamed Achmed Mahdi pártjára kergette. A fölkelést nem vették sokba; az első expedíciót, mely csak 300 katonából állt, utolsó szálig fölkoncizolták Mahdi emberei és Hichs angol ezredes 8000 emberét is ugyanazon sors érte 1883-ban. Ekkor csatlakozott a mozgalomhoz Ozman Digma, kit tévesen francziának tartottak; nagy tekintélyénél fogva csakhamar kezéhez ragadta a mozgalom kormányát s tartja mai napig. 1883. Deczemberében az egyiptomi kormány még egy kísérletet tett, segédhadat küldött Suakinba Baker generális vezetése alatt. El-Teb kutjánál azonban e sereget gyászos vereség érte; az ármádia $\frac{1}{3}$ halva maradt a mezőn. Suakin városát angol tengeri katonák szállották meg. Az angol kormány most Egyiptomnak azt tanácsolta, hogy vonuljon ki Sudanból s Gordont bizták meg a visszavonulás eszközlésével, de Gordont az ellenség Khartumba zárta és e város ostrománál 1885. Jan. 26. gyilok vetett véget e nemeslelkű angol életének.

Khartum eleste után még két alkormányzó erőlködött fentartani hatalmát Sudan legdélibb részében; az angol Lupton-Bey Bahr-el-Ghazalban, a 10-dik szélességi fok alatt, nyugatra a Nilustól és Emin basa Ladóban. Először Lupton-Beyt fogták el a mahdisták, s most is rabszolgaságban él náluk. Emin basa tovább tartja magát egyrészt azért, mert

2000 katonája van, másrészt mert távol van a Mahdi táborától. Miután Bahr-el-Ghazal elesett, Emin basa kényszerült seregét mindjobban összpontosítani, tehát az állomásokat földadni, és folyton dél felé vonul. Egyiptomtól egészen el van zárva, délfelől a Congo állam területeihez, délnyugatra a nyugatafrikai birtokokhoz törekszik magának utat nyitni. 1885. áprilisban Ladót is földadta és Muggi, Laboré, Dufelén át Wadelaiba vonult.

Lavigerie bibornok ki nem fogy Emin basa érdemeinek magasztalásából. Emin hatalma egy óriási területet óv meg a rabszolgaság ellenes nemes vállalat részére; innen az érdeklődés, melyben Emin basa személye mindenfelől részesül.

Ha a Congo folyását a térképen fölfelé követjük, messze Afrika belsejében egy pontozott folyamhoz érünk, melynek neve *Aruwimi*, e folyó azon tájakból jön, melyek Emin basát uralják. A nagyérdemű Stanley e folyón szándékozik Emin basának segítséget hozni. 1887. Julius 2-án kelt utra 520 emberrel. Biztos híreket róla csak 1887. Julius 12-ig birunk, azóta hallgat róla a krónika.¹ Aruwimi állomáson Barttelot őrnagy elsánczolt táborba szállt 130 emberrel, s egy évre rá 1888. Junius 10-én Stanley után akart vonulni és Wadelaibe Eminhez érni, de kevéssel elindulása után meggyilkoltatott. Emin basa hirt vett Stanley vonulásáról s bizonyára mindent elkövetett, hogy csatlakozhassék.

Emin basa erélye tehát roppant nagy területeket óv meg a rabszolgakereskedés átkától. Ugyanazt tette és teszi Stanley. Lavigerie még egy harmadik hőst említ Joubert volt pápai zuav-kapitányt, ki majdnem 9 év óta minden nélkülözéssel és veszedelemmel daczol, hogy egy kis fekete sereget szervezzen, s odaadása s hősies bátorsága által védi

¹ Stanley expedíciójának sikeréről még mindig bizonytalan hírek szállogának. A «Kuryer Warsz.»-nak Janikovszki Lipót lengyel utazó december 22-diki kelettel ezeket írja a Boma folyó partjáról: «Tegnap értem ide egy angol hadihajóval, hogy az ünnepeket e folyón töltsen. Ma érkezett sürgönyökből megtudtam, hogy Stanley szerencsésen visszaérkezett Aruwimibe, vele van Emin basa is. Az expedíció célja tehát eléretett.»

a nagy körben szerteszéjjel lakó törzseket. Ily férfiakra van most szükség.

1885. februárjában nyugati és déli Európa államai Berlinben aláírták a Congo Aktát és fölosztották egymás közt Afrikát: Francia és Németország, Anglia, Belgium, Portugal és Olaszország ünnepélyesen proklamálták jogukat Afrikára, s e jogokkal átvettek köteleességeket is, melyek közt legfontosabb, hogy a fenhatóságuk alá tartozó területek a benszülöttek kiirtása által pusztasággá ne változzanak. E köteleesség hü teljesítését leginkább saját érdekük kívánja. De ha az érdek szava más tekintetek által elnyomatva süket fülekre találna, kényszeríteni kell őket *a közvélemény morális pressiója* által, hogy legalább az *irgalom és könyörület kiáltását* meghallják. Az irgalom és könyörület kiáltása végre mult évben elhangzott; elhangzott azon örfokról, melyről a pápa nézi az emberiség szellemi érdekeit. XIII. Leo pápa, 1888. Máj. 5-én mindazokhoz «kiknek hatalmuk van» azon sürgős és töprengő kéréssel fordult, hogy az afrikai rabszolgakereskedés borzalmait megszüntetni, e csapás átkát száműzni, s a mély sebeket, melyek egy egész népfaj velejéig mélyesztik a halált, enyhíteni siessenek. Azóta a rabszolgaság kérdése, mely eddig is mindig aktuális volt új jelentős életre villanyoztatott s Lavigerie bibornokhoz «lőn az Ur ígéje a pusztában és jöve» Európa minden tartományába hirdetvén az áldozat új módját a bűnök bocsánatjára. A pápa november végén még egy Memorandumot menezstett külön a hatalmakhoz, melyben ünnepélyes felszólítást intéz hozzájuk, hogy a fekete keresztes hadat szent egyesülésben az európai kultúra örök áldására szervezzék. Indítványozza evégből, hogy kongressusra gyűljenek, hol a terv kivitelének módjait megbeszéljék.

Az első hivatalos jelentés e kongressusról Angliából származik. Az angol kormány fölhevta Belgiumot, hogy gyűjtse kongressusba a hatalmakat Lavigerie terveinek megbeszélésére. Azóta a kongressus eszméje folyton halaványodik s ugylátszik, hogy a hatalmak a kongressusról tudni nem akarnak.

A tervezett kongressuson kívül Anglia és Németországnak vannak más tervei is, melyeket valósítani törekszenek. Alakult Németországban egy keletafrikai kereskedő és gyarmatos társaság, mely a Sanzibari partokon néhány 100 kilométernyi területet vett át a Sultántól majdnem független adminisztrációra. Ugyanezen vidékeken terjednek az angol keletafrikai társaság ültetvényei. 1888. szept. 29-én Salisbury memorandumot nyújtatott át Berlinben, mely a német és angol érdekek közösségét, Sanzibarban elismeri és azon meggyőződésnek ad kifejezést, hogy csak kölcsönös bizalom alapjára vetett összeműködésüknek fog sikerülni Afrikában a ker. civilizációnak utat nyitni. Ugyanekkor a német kormány is memorandumot adott át Londonban, mely ellenzi a katonai expedíciót Afrika belsejébe és csak a tengeri zár alkalmazását indítványozza, melynek föladata legyen a rabszolga-kivitel és a fegyver- és lőpor-bevitel teljesen megakadályozni. Ez a tengeri zár decz. 4-én kihirdettetett. A tengeri zárból most már kis háború lett: az arabok föllázítják a partok s a belvidék lakosságát a keletafrikai német társaság ellen, s Németország, mely kezdetben csakis a rabszolgakereskedés elnyomásának czégére állította föl a tengeri zárt, most már gyarmati érdekeinek megvédésével is foglalkozik. Senkisé tudja, hogy e veszedelmes tünetek mivé fejlődnek.

Egyrészt bizonyos, hogy a legújabb rabszolga-ellenes mozgalom iniciatívája a pápát és Lavigeriet illeti; Németország is e benyomás alatt intézte a parti zárt; másrészt azonban bizonyos az is, hogy a parti zárral a hatalmak nem feleltek meg Lavigerie terveinek a rabszolgakereskedés elnyomására s félni kell, hogy a lázadás el ne mérgesitse a belföld lakosságát. A modern afrikai rabszolgakereskedés jellemző vonása, hogy átka és nyomasztó súlya nem a tengeren való kivitelben, hanem Afrika belsejében folytatott üzérkedésben fekszik! ezt a partok elzárása nem fogják megakadályozni; ehhez a belföldre irányuló akcióra van szükség.

Ezt hangoztatja Lavigerie bibornok, ezt akarja a kor-

mányok segítsége nélkül is társadalmi uton megvalósítani. Erőszakos kézzel kell megtörni Afrika bensejében az ember vadászatot. A hithirdetők nem boldogulnak, a meggyőződés hatalma vajmi kis léptekkel nyomul előre a szenvedő népek közt, a gyorsan előrerontó dulás minden jót megszüntet. — Épügy nem vezet célhoz a rabszolgák kiváltása. Voltak, kik nagylelkű pénzáldozatok által akarták a sebeket enyhíteni. Az európai civilizáció bizonyos korában a nagylelkűség e neme csodákat művelt. Két szerzet fáradt a foglyok fölzsabadításán. A trinitáriusok és a «rabváltás rendje» nagy-szerű érdemeket vívtak ki. Egy egyetlen kolostor, a burgosi, Spanyolországban a XII. századtól a XVI-ig 124,000 rabszolgának oldotta meg rabszóját. A XVI. századig a trinitáriusok és a «rabváltás» lovagjai több mint 1,400,000 rabszolgát szabadítottak ki. Hatezer frankra becsülik egy rabszolgának váltságdíját; ha ez igaz, akkor e rendek a keresztény Európában 8 milliárdnál többet gyűjtöttek a leggyengédebb irgalom szolgálatában.

De a szabadítás e módja most teljesen téves fogás volna! mert az emberirtás egyik rúgója éppen a birvagy s szíves örömet üznék tovább mesterségöket, ha tudnák, hogy az irgalom összekuporgatja garasait — számukra, s hogy szivtelenségüknek biztos kilátása van meggazdagodásra. Nem ez kell, hanem erőszak: fegyveres erőre van szükség. Amint-hogy nem boldogultak az amerikai rabszolgakereskedéssel, míg a hadihajók a gázságnak véget nem vetettek; épügy Afrika bensejében csak az erőszak nyomában fog fölvirulni a hajszában bizalmatlanná lett népek békéje. De az afrikai rabszolgakereskedés megszüntetésére hadihajók nem elegendők, s ami most jön, ez jellemzi Lavigerie tervét, — hanem Gordon mintájára gátakat kell emelni magában Afrikában azon utak mentében, hol a karavánok haladni szoktak. Alakítani kell helylyel közzel állomásokat, melyek ügyes, önfeláldozó férfiak vezetésére bizassanak, Emin, Stanley, Joubert példájára. Ezek saját szakállukra mind meg annyi «birodalmat» alkothatnak s védelem és megtorlásra képes négerse-regeket szerveznek. Azonkívül néhány könnyű fegyverzetű,

gyorsan mozgó csapatot kell fölszerelni. E «hadseregeknek» és «iramló csapatoknak» pedig nem az volna föladata, hogy formális háborút indítsanak, hanem inkább, hogy a magvát képezzék a négerék szervezkedésének; a négereket kell képesíteni, hogy maguk tömörüljenek, ellentállást kifejtsenek.

A terv sokkal eredetibb, elszántabb, hogysen az emberi vélekedés mint a bomló kéve szerteséjjel szét ne er nyedjen. Az érdem azé lesz, ki a kísértésben megáll s a nehézségek árjában el nem bukik! Azért appellál a bibor nok az egész művelt Európához.

A nehézségek valóban nagyok! Lavigerie a Tanganjika tó vidékén üzött kereskedés megszüntetésére 500 derék katonát kíván, másfelé százat emleget. A helyi körülmények aszerint amint, itt kevéssel, ott többel beérik; Stanley az Aruwimi folyón 600 fegyveres rabszolgavadászsal találkozott egy csapatban, evvel szemben 100 ember bizonyára kevés. E számok csak egyes vidékekre s nem az egész területre vonatkoznak. Ha a kikötőkben lerakott fegyver és löpormennyiségből, mely a mult években a belföldre vándorolt, következtetést akarunk vonni az arab erőre, akkor megértjük, mily gyerekes azok fogalma, kik az egész rabszolgaságot 100 fegyveressel akarják a világból száműzni! Lavigerie több fegyveres csapatot akarna fölszereltetni; Bismarck herczeghez irt levelében (1888. aug. 24.) a Tanganjika tó keleti partjaira 500 fegyverest mond elegendőnek. A Tanganjika tó keleti partjai tudvalevőleg a Congo Akta szerint Németországnak jutottak osztályrészül. Ugyanakkor azonban a belgák közt más fegyveres csapatot tobo roz, mely a Tanganjika tó nyugati partjain manővrirozna.

De utóvégre is nem szükség a fölszerelendő csapatok létszámát eldőtérbe állítani; a földolog nem a sokaság, hanem az, hogy Afrikán keresztül oly állomások lánczolata huzódjék át, mely a rabszolgaság utjait mindenfelé elvágja. Első sorban tehát ez állomások alakítása, fölszerelése és épen tartása, — szó van itt, természetesen nem egy hónapról, nem is egy évről, hanem oly időközről, mely alatt a letelepedő négerék elég erős «államokat» képeznének, — aztán

az egyes állomások összeköttetésének föntartása afrikai távolságok és afrikai akadályok közt, ime ez a föladat nehézsége, melynek leküzdésére Lavigerie Európa áldozatadományait gyűjti pénzben s vérben!

Tagadhatatlan, hogy e vállalatnak nehézségei — nem épen arra nézve, vajjon összehoz-e annyi pénzt, a mennyi erre szükséges, mint inkább az állomások lehetőségét illetőleg, — még most is megosztják a hozzáértők véleményeit. Különben is, nincs ez ügyben senki másnak szava csak azoknak, kik személyes tapasztalatból ismerik a körülményeket. «Hogy lehet, mondja a «Mouv. geogr.» kétszáz mértföldre távol minden támponttól a Tanganjika-tó partjaira fegyveres csapatokat küldeni, hogy Manyema, Uha, Ugomaban hadakozzanak a rabszolga-vadászokkal? Hogy lehet-e csapatokat élelmezni, esetleges szükségeikben új szerekekkel ellátni? A kultura lassan hódít. A Congó-állam is feladatául tűzte ki magának a rabszolgakereskedés megszüntetését és a Congó-hajózás legvégső pontjának megszállása, a vizesés-állomás újból való megnyitása utat nyit eddig majdnem ismeretlen vidékekbe, melyeket eddig csak két fehér látogatott s ezek is csak Nyangué-ig jutottak. Hogy a vizesés állomásig nyomulhasson a Congó-állam, egymásután fölállította Vivi, Issanghila, Manyanga, Lukungo, Leopoldville, Kwamuth, Bolobo, Aequator és Bangala állomásait; mindenütt megszüntette a rabszolga-kereskedést, ott van már Afrika szívében, a vizesés-állomáson, mely mindkét tengerparttól egyforma messze van. Lépésben mehetünk csak előre.» Így a Congó-kormány!

De a bibornok éppen azt hangoztatja, hogy e kése-delmező előnyomulásban, az állomások e lassu fölállításában van a baj. Senkisem akarja 200 mértföldre a pusztaságba belcállítani összekötő kapcsok és utak nélkül a rabszolgaság ellenes expediciót, hanem a közlekedés áldozatkészsége révén siettetni azt, mit a kormányok önző, számító lassúsága csigaléptekkel készül megcselekedni; fölállítani azokat az állomásokat, melyek gátot képeznek, — tovább fejleszteni e láncolatot, mely ahol eddig fönnáll, a rabszolgaság átkát

már is számüzte, — szervezni a fegyveres erőt, mint a hogy a Congó-állomás ismét 1000 emberrel szaporította seregét, összekötni a Congó-állomásait a keleti állomásokkal, melyeket az angolok alakítanak a Nyassa-tótól nyugatra Livingstona, Bandave és Karongában, aminthogy ugyancsak az angolok uttal kötik össze a Nyassa és Tanganjika tavakat, apró őrségeket állítván föl Muando, Kirlugi, Fuambo és Niunkortóban.

Siettetni tehát e praktikus előnyomulást, tovább építeni azokon az alapokon, melyek erőseknek bizonyultak. De ne késedelmezni! ahol naponkint 5000 emberéletéről van szó, ott ne csak hidegen számítani, hanem lelkesen áldozni. Ötezer áldozatra mutatva, naponkint ajkunkra vehetjük Szent Vinczének nagy hatással mondott szavait: «Uraim, hölgyeim! ha Önök könyörülnek, ezek élni fognak, ha nem könyörülnek, holnapig meghalnak!»

A hősi tetteknek, az erénynek, az erkölcsi kihatásoknak édes anyja a társadalom, nem az állam. A szellemi élet a tudásban s az erényben, s a népek erkölcsi ereje nem azon hideg, élettelen fogalmon pezsdül föl, melyet «államnak» hívunk, s melyet régen nem ismertek, pedig ugyancsak erőteljes nemzeti szellemben, a tudomány és művészet eredetiségében s az egész vonalon termelve s művelődve éltek. Ügyefogyott s inaszakadt fölfogás volna az, mely a társadalmat az állammal azonosítaná s nem ismerne föl benne külön erőt, külön életet, külön nagyra való képességet. Erkölcsi erejét vesztett, kimerült, a gyámság hámjába fogott népeknél a társadalom semmi, az állam minden, a társadalom tehetetlen, magán segíteni nem képes s egy szellemtelen fogalmat imád, államnak mondja, melynek fönségében ügyes, nagyra való egynéhány él és uralkodik.

Ha az államok nem tesznek, tegyen a társadalom! A keresztény népek sokkal többre képesek, mint az államok. A két legnagyobb hatalom: «az odaadás és önfeláldozás» a társadalom sajátja. Ki hirdeti az evangéliumot? ki téríti a vadakat? ki terjeszti a kulturát? ki teszi mindazt, mit a hithirdetés áldása magában foglal? bizonyára nem az állam,

hanem a keresztény társadalom. S ha lelkesülésében a misziók óriási terhét vállaira vette, s nem zúgolódva, hanem önként viszi, nem volna-e képes egy magán «államok» nélkül a rabszolgakereskedést megszüntetni. Áldozatokra mindig hevülni képes; pénzét, vérént nem kiméli; mi állhat ellen neki?

A mi keresztény, magyar társadalmunkban is a rabváltás nem idegen fogalom. Hazánk résztvett a «testvérek» megváltásában; voltak virágzó trinitárius rendházai. Saját fiai gyötrelmén, kik a török rabságban nyögtek, kiknek kiváltásáért pénzt nem kimélt, tanult irgalmasnak és könyörületesnek lenni. Gyarmatok nélkül, kereskedelmi kilátások nélkül, csakis irgalomból és szeretetből résztvevően tekintett oda, hol az emberiség egyik legnagyobb szenvedése sötétlik.

«Van-e tehát okunk kétségbeesni jelen társadalmunkon és századunkon? Nem vagyunk-e mi is keresztények és katolikusok mint atyáink? Nincs-e ugyanazon hitünk? Nem ad-e Krisztus nekünk is az övékéhez hasonló nagy lelket? Mi, akiknek pénzük van hangversenyekre, mulatságok és tánczvigalmakra, nem fogunk-e találni néhány garast elnyomott, szenvedő négertestvéreinkre? Az egyháznak lesz pénze, bőven ajánlják azt föl mindenfelől, hogy a Congó polgárosítóit, a missionáriusokat segíyezhesse. Némelyek pénzt adnak az emberiség és a szabadság nevében, mások a hit és a ker. szeretet nevében. Mindezen források összefolynak és Afrikára árasztják azt, ami szükséges a kard gyámolítására, mely oltalmaz és utat tör s a kereszt segítészére, mely áldoz.»

«Keresztények, keresztelt népek! vonakodjunk-e könyörödományainkat a szabadság, az evangelium, a hit oltárára letenni? Gyermekeitek nevében könyörüljete a néger gyermekeken! Nejeitek nevében, kiket itt tisztelet s keresztény méltóság környez, könyörüljete azon vértanukon, kiket férjeiktől s csecsemőiktől elragadnak. Emlékezzetek meg, hogy keresztények vagytok s hogy épp azért mindazoknak, kik szenvednek, joguk van figyelmetek és segítségetekre!»

«Elfelejtetik-e a keresztény népek, hogy a kereszt alatt nagyranőttek, — hogy Krisztus vére harmatával meghintve virágoztak, — hogy történetük legdicsőbb lapjain a keresztény odaadás hősiessége ragyog? Ha csak érdekeiket hajhásznák; ha csakis aranyat és élvezetet keresnének s ha még most is, midőn szemükbe szúr s lelkükbe sir egész Afrika borzalma, érzéketlenek merészelnének lenni: akkor megvalósul rajtuk, mit a madridi parlament egyik szónoka mondott; sirjukra véshetnék e szavakat: «Itt fekszik a nemzet, mely az aranyat és az élvezetet elébetette az igazságnak és a becsületnek s az Isten szent s büntető akarata szerint az aranyat nem találta és a becsületet az igazsággal együtt elvesztette.»

Magyarország nem gyarmatosít s a Congo-aktát nem irta alá, de az emberi részvét és a keresztény szeretet jogai és kötelmeinél fogva nem zárkozhatik el Afrika elől. Lehetetlen, hogy ránk illjék a trieri püspök imént citált beszédének utolsó passzusa.

SAJNOVICS JÁNOS ÉLETE ÉS DEMONSTRATIOJA.

— A Demonstratio története. —

Irtá H Á M S Á N D O R.

(Folyt.)

Igen helyesen jegyzi meg Munkácsy, hogy «általában a tudományok történetében sohasem fűzhető valamely nagyobb mozgalom eredete pusztán egyes személyhez, vagy eseményhez.»¹ Az előszóban mondtam, hogy a Demonstratio minden előiskola nélkül jelent meg, a mennyiben

¹ Igen jó hasznát vettem Munkácsy Bernát értekezésének: Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára Nyelvőr, 1882. évf.

nálunk e kérdéssel oly irányban mint Sajnovics, még nem foglalkozott senki. De a tudomány e tere nem állott oly parlagon a külföldön; sőt mondhatjuk, a Demonstratio megírásában tetemes részök van a külföldi tudósoknak, mert ezek közül néhánynak a magyar-lapp nyelvrokonságot tárgyaló művét Hell ismervén, ezen tudattal kezdette meg Sajnovicscsal a kutatást, és maga is azért fordult e kérdés felé kíváncsian és kutatólag, hogy a külföldi tudósok állítása felől magának biztosságot szerezzen. — Hogy kik voltak azok, a kik Sajnovics előtt már foglalkoztak e kérdéssel, és minő eredményt értek el, fölöslegesnek tartom itt fejtegetni; hisz irodalmunkban erről már többen értekeztek és pontosan beszámoltak.¹ A ki a Demonstratiót figyelemmel forgatja, azt is látni fogja, hogy Sajnovics azoktól, a kik előtte irtak e tárgyról, édes-keveset vett át, már csak azon oknál fogva is, mert ezen írók nem igen voltak keze ügyében; azok az esetek pedig, melyekben Sajnovics előzőivel mégis megegyez, inkább véletlen összetalálkozásnak, mint kölcsönvételnak tudhatók be. Bármit hoz fel Sajnovics másoktól, pontosan jelzi, hogy honnét vette, s idéző-jel közt adja. Most tehát, hogy a Demonstratio taglalásába akarunk belefogni, teljesen fölöslegesnek tartom annak forrásairól értekezni, mert a forrás, mint látni fogjuk a munka történetéből, maga Sajnovics volt; hanem egyenesen az események és körülmények leírását és az eljárás ismertetését adom, melyek közt a Demonstratio létre jött.

Tudjuk már, hogy a Demonstratio megírásában közvetve nagy érdeme van Hellnek, ki a lapp nyelvrokonságról még itthon létekor tájékozva volt idegen írók munkáiból, sőt — maga nem tudván jól magyarul — azért vitte éppen Sajnovicsot magával, hogy mint jó magyar személyes ta-

¹ Bátran utalhatom az olvasót Munkácsy fentebbi dolgozatára (lásd 1. jegyzet), melyben a Demonstratio előtti írókat jól jellemzi és kellőleg méltatva sorolja fel. — Érdekes és tanulságos még Erdélyi Károly értekezése: Vázlatok a magyar nyelvészet köréből, (A nagy-kanizsai főgymn. értesítője. 1885.) melyben az összes magyar rokonsági és nyelvrokonsági mozgalmak fel vannak tüntetve.

paszталatból győződjék meg a dolog mibenlétéről. Sajnovics valóban meg volt lepetve, mikor a lappok beszédét meghallotta, s már Vardö szigetén gyűjtögette az adatokat, melyek a két nyelv rokonságára vonatkoztak; a mint pedig visszautaztak s a mauersundi kereskedésben találkozott Daass missionariussal, és beszélt a karjalai lappal, határozottan hozzáfogott könyve megírásához, elkezdte a magyar-lapp nyelvhasznítás munkáját.¹

Először csak Leem lapp nyelvtanába és szógyűjteményébe fogózkodott, mert más segédeszköze nem volt.² Csak-hogy mikor Sajnovics meglátta a grammatika dán nyelven irt szabályait, lehettek azok ő tőle akármilyen szépek és találók, ő azokból egy szót sem értett; ha pedig a szótárt nyitotta föl, csupa magánhangzókból, vagy mássalhangzók zavaros csoportjaiból álló szavak tárultak szeméi elé. S lelkesedése már-már lankadni kezdett, mikor segítségül jött a csüggedhetetlen Hell először biztatásaival, majd maga is hozzá látott a dologhoz, s a szavakat dán szótárból értelmezgette, olvasni tanulta: s mikor olyan szót találtak, mely kevés változtatással valamely magyar szóhoz³ hasonlított, keresték, vajjon annak a lapp szónak értelme is közel áll-e a magyaréhoz. — Azonban ez a módszer rendkívül lassú és terhes volt; azzá tette még inkább az a körülmény is, hogy a szótárban a lapp szó csak dánul volt megmagyarázva, s ők dánul nem tudván, ezt még dán-latin szótárban is ki kellett keresniök, s csak így a latin után tudhatták meg, hogy mit jelent magyarul. Sőt még ez sem volt elég: hozzá járult gyakran még az is, hogy sokszor a dán szót nem találták meg a latin szótárban, vagy a keresgélés alatt annyira elváltoztatták, hogy a magyarban nem ugyanazt jelentette, a mit a lappban. Ekkor új betűváltoztatásokhoz folyamodtak, s a keresgélést elülről kezdték. Nem csoda tehát, ha Sajnovics újból elcsüggedt; e csüggettség azonban azonnal megszűnt, a mint hegyvidéki lappok érkeztek tiz

¹ Demonstratio 22-ik laptól.

² Leem Kanut, dán tudós, Nidrosiában a lappnyelv tanára volt, s mint ilyen adta ki lapp nyelvtanát és szótárát 1748-ban, Kopenhágában.

mérföldről. Ezek közül Hell többeket magához hivatott, és olyan szavakat kérdeztetett tőlük, melyek minden népnél közös használatúak, mint: a test részei, az emberi cselekvés, az időjárások szavai, stb. S így már talált oly szavakat, melyek nemcsak magyarosan hangzóttak, hanem egyes magyar szavaknak értelemben is hasonmásai voltak. A hasonlónak talált szavakat feljegyezték, és ezen jegyzéket folytonosan szaporították, a mint más-más lappok vetődtek hozzájuk. Most már oly eredményre jutottak, mely Sajnovicsot is kielégítette; már napról-napra lázasabban dolgozott, s a növekvő szógyűjtemény Hellnek is igen nagy örömet, de mondhatni elégtételt is szerzett. S hogy az se akadályozza további munkájában Sajnovicsot, hogy a dán nyelvet nem tudja, a Leem-féle szótárt latinra kezdte fordítani, a mi Kauriing helybeli pap segítségével és tolmácsolásával néhány hét alatt sikerült is neki. A mennyiben azonban azt is belátta Sajnovics, hogy a nyelvek rokonsága nemcsak, sőt nem is annyira a szavak egyezéséből, mint inkább alaktanából fejthető ki, el kezdte tüzetesen tanulmányozni a Leem-féle grammatikát, mely munkáját Kauriing utbaigazítása és segédkezése nagyban megkönnyítette. S mikor már jegyzetekben a szóhasonlítások össze voltak gyűjtve, s az alaktani formulák megállapítva és összevetve, hozzáfogott az anyagot egységes egészszé önteni: «*quaenam autem invenerim convenientiam idiomatis ungarorum et lapponum evidentem probantia, inferius referam.*» (Dem. 25. lap.) Hogy mi volt az eredménye Sajnovics e fáradozásának, legvilágosabban feltünteti a Demonstratio tartalma.

II.

A Demonstratio tartalma.

Szerzőnk könyvének elején művét Thott grófnak, Dánia kancellárjának, a dán tudós társaság elnökének ajánlja, mint a kinek részéről valahányszor hozzá segélyért fordultak, vagy életrevaló tervet terjesztettek eléje, mindenkor a legnagyobb figyelemben és jóakarattal részesültek.

Ez után a dán tudós társasághoz tart allocutiot, melyben kifejti, hogy daczára hogy ő matematikus, magyar születésénél fogva legilletékesebb a magyar-lapp nyelvrokonság bebizonyítására, melyet más nemzetek tudósai megkísérlettek ugyan már többször, de egynek sem sikerült. Ilyen két nemes nyelvvel való foglalkozás ugyanis nagyon méltó a fáradságra, sőt a többi rokon nyelvek is megérdemelnék azt; de hogy ő csak a lappra szorítkozik, s még a karjalai dialektust sem öleli fel, mely pedig Hell szerint talán még a lappnál is közelebb állna a magyarhoz, csak azért teszi, nehogy értekezése nagy halommá nője ki magát. Különben is ha azt kimutatja, hogy a távol eső lappok nyelve azonos a magyarral, a többi közelebbi rokoni nyelvek egyezése magától érthető lesz.

Erre felosztja könyvét 12. fejezetre: I. A magyarok és lappok nyelve azonos lehet a nélkül, hogy egymást megértenék. II. A két nyelv azonosságát e népek könyveiből nem szükséges nyomozni. III. Az azonosság bizonyítéka a nyelvek hangjainak egyforma kiejtése. IV. A Leem-féle lapp írás összehasonlítva a magyarral. V. A Leem-féle írásnak átváltoztatása s a magyar helyesírás. VI. A dialektusról általában. VII. A tenger- és hegyvidéki lapp dialektusok eltéréséről. VIII. A magyar-lapp nyelv-azonosság kitünik a két nyelv közös szavaiból. IX. A két nyelv egységét bizonyítják a szavak ragozása, melléknevek fokozása, a kicsinyítő képzők és számnevek. X. A bizonyításhoz járulnak a névmások, ragok és előjárók. XI. Bizonyítanak még az igék hajlítása és a segédigék. XII. Megerősítik a vitatást egyes tekintélyek, kik szintén ugyanezen nézetten vannak.

1. A magyarok és lappok nyelve azonos lehet anélkül, hogy egymást megértenék.

Különböző népek nyelvének egyezésére legnagyobb bizonyíték, — mondja a szerző — ha egyik a másikat megérti; de a kik ezt a magyar és lapp nyelvekre nézve is kívánják, lehetetlenséget óhajtanak, mert az esetben el kell

fogadniok a következő feltevések egyikét: 1. a magyar és lapp nép eredeti nyelvöket elválásuk óta, tehát 13 századon át minden nagyobb változástól és dialektussá fejlődéstől megőrizték; vagy 2. ha változáson mentek keresztül, ugyanaz volt a változás a magyaroknál, a mi a lappoknál; bármelyik nyelv ment változáson keresztül, világos, hogy nem érti meg a két nép egymást, még kevésbbé pedig akkor, ha mindkét nyelv másféleképen változott meg. Az első állítást, hogy mindkét nyelv ugyanaz ma is, a mi 13. évszázad előtt volt, a nyelvek történetének ismerője el nem fogadhatja; a betűk felcserélése, elhagyása, egyesek elavulása, ujak képzése, a rövidség, választékosság után való törekvés a nyelveknek egészen más formát ad. Régi könyveit nem érti meg a német; az ős norman nyelven irt törvényeket az új norman nyelvre le kellett fordítani, hogy érthetők legyenek. Ha már élő, virágzó nyelvek ily változáson mennek át, mennyivel többet módosulhatott a lapp nyelv, melynek régibb alakjait sem írás, sem nyomtatás nem tartotta emlékezetben, s mely csak mintegy hagyományképen, szájról-szájra jutva ért keresztül 13 századon. Mikor tehát a nyelvek annyira változnak, az volna csoda, ha a lapp és magyar ma kölcsönösen megértenék egymást. Hogy a magyar nyelv mennyit változott, bizonyítja a Halotti Beszéddel, melyet Faludi átírásában közöl, s mely általában érthető ma is, de melynek néhány szavát (feleym, eleve, isemüküt, heon, feze) már csak egyeztetés által lehet a mai nyelvben felismerni. De abból, ha esetleg valaki a régi magyar beszédet meg nem érti, következik-e, hogy a régi és mai magyar nyelv idegenek egymáshoz viszonyítva? A német, holland, angol, dán nem értik meg egymás beszédét, pedig tudjuk, hogy mindenik germán nyelv. A latin nyelvet tudhatjuk, de azért a spanyolt, francziát, olaszt, melyek pedig szintén nem idegenek a latinhoz képest, nem fogjuk megérteni. Még közelebbi példa az, hogy a tengermenti lapp nem érti meg a hegyi és erdei lappot, a finnmarki lapp a svéd-lappot, és Svédország különböző tartományainak lakói sem értik meg egymás nyelvét. De mindebből következik-e, hogy pl. a

tengermenti lappnak más nyelve van, mint a hegyinek, vagy az erdeinek? Hogy a dialektusok valóban egy nyelvet képeznek, a hegyi és tengermenti lappokat illetőleg hivatkozik Leemre, a lappokat illetőleg Högströmre, a finneket illetőleg Schefferre, kik munkáikban ugyanazt állítják.

II. A két nyelv azonosságát e népek könyveiből nem szükséges nyomozni.

Némely kritikuskok, mondja Sajnovics, azt is eljárásnak tartják két nyelv egyezésének vagy különbségének bizonyítására, ha a nyelvek írásbeli termékeit összehasonlítják. Ezen eljárás azonban három szempontból kiváló óvatosságot igényel. 1. Az értelemnek mindkét nyelvben ugyanazon szavakkal kell kifejezve lennie, és pedig lapp könyvben csak pusztá lapp, magyar könyvben csak pusztá magyar szók fordulhatnak elő, s nem szabad más nyelvből vett szavakat használni, a mi pedig a lapp hittérítőknél igen gyakran megtörténik. Sőt nemcsak a szavaknak, hanem a kifejezéseknek is azonosoknak kell lenniök, a mi pedig szintén ritka dolog, mint kimutatja a grönlandi és latin Miatyánk közlésével. 2. A két könyvnek ugyanazon dialektust kell elárulnia, a mi szintén igen ritka, mert egyes gyakrabban előforduló szavak pl. az imádságban gyakran máshová kerülnek, betűik megváltoznak, elenyésznek. 3. A könyveknek ugyanazon helyesírást kell mutatniok, mert különben igen nehéz a szavakra rá ismerni; s erre felhossa «atyám csordája megyen» mondatot Leem-féle lapp kiírással: «azhiam zhiordaiaa megien», melyre bizony magyar ember alig ismerne rá. — Nehéz volna tiszta lappságú könyvet találni, mert azok a hittérítők szavai, tájnyelvek ferdeségei és kuszált írásmódjuk által a magyartól nagyon is elütő külsőt mutatnak.

III. Az azonosság bizonyítéka a nyelvek hangjainak egyforma kiejtése.

A lappok írásmódja bármily különösnek tünt is fel Sajnovics előtt, midőn beszélgetésüket hallgatta, ugy tet-

szett neki, hogy hazájában van, (dum ipsos sermocinantes audirem, in patria, inter ungaros me versari crederem). Az *s*, *gy*, *ly*, *ny*, *ty* hangok, melyeknek kiejtése más nemzeteknek nagy nehézségeket szokott okozni, neki egészen otthonosan hangzottak; s ő maga is oly könnyen ejtette ki azokat, hogy a lappok azt hitték és hiresztelték, hogy Sajnovics tud lapp nyelven, s szükség esetén képes volna velök beszélni is. — Itt elöadja mauersundi időzésüket és foglalkozásukat.

IV. és V. A Leem-féle lapp írás összehasonlítva a magyarral és átváltoztatva a magyarra.

Leem lapp helyesírása a bizarral határos. Van 46 magánhangzója és 17 mássalhangzója; a magánhangzók közül egyszerű öt: a, e, i, o, u, a többi ikerhangzó; ezek közül ime néhány hangzatosabb: ia, iaa, iae, iai, iau, ieu, ioe, iui, oaa, oai, uaa, uou, stb. Pl. egy pár magyar szó ilyen betülabyrinththal kiírva: vaj=vuoigi, szarv=zhioarve, nyalom=niaalom, főzője=vuosshiuoie. — Thottnak ajánlotta Hell, hogy ezen írásmód egyszerűsítették, a mi úgy történhetik ha egy lappul jól tudó ember segédkeznek Sajnovicsnak. Thott rögtön irt Gunner nidrosiasi püspöknek, ki *Porsanger András* több nyelvben jártas papot küldte segítségül. — Az átírást Leem szótárán kezdték, melynek Porsanger minden szavát tollba mondta Sajnovicsnak, ki azután a szavakat hallás szerint magyar helyesírással feljegyezte. Így jött létre a következő egyszerűsítés: lapp aa, magyar a, a=á, o=a, ae=e, i=e, oaa=ó, uo=ü, ni=ny, gi=gy, gn=ny, zhi=ty, s=sz, sh=s, zhi=cs, dzhi=zs, z=cz, — s, — ss, sk=z. — Ezen helyesírás szerint átdolgozták a szótárt, sőt a hol lehetett, Molnár Albert szótárából a rokonhangzású magyar szókat is oda irták. A végzett munka Thott grófnak annyira megtetszett, hogy megígérte, miszerint tüstént nyomtatás alá adja, s küld belőle Magyarországba is.

VI. A dialektusokról általában.

Ganander, Högström és Fielströmre támaszkodva elmondja, hogy különbözteti meg egymástól a dialektusokat; Fielström szerint a dialektusok eltérése némely hangzók váltakozásában, néhány szó eltérő jelentményében, egyes esetragok és képzők változásában áll. A magyar nyelvet illetőleg azt mondja, hogy szoros értelemben vett dialektusai nincsenek, mert a dunáninneniek, dunántúliak és székelyek is megértik egymást.

Ezután felemlíti Hellnek egy levelét, melyet hozzáírt, s melyben a magyar nyelvet a *sinaival* is rokonnak találja. Azt véli ugyanis Hell, hogy a sinaiak minden ázsiai népnek, tehát a magyaroknak és lappoknak is ősei. Állítását erősíti öt érvel: 1. a sinai kiejtés ugyanaz mint a magyar, 2. a magyar szógyökerek ép úgy egytagúak, akár a sinaiak, 3. az összetétel egytagu szavakból képeztetik mindnyelvben, 4. mindenki tudja, hogy a Deguinesius által mondott Hunnia Sinának szomszédja volt, végre 5. a tatár nyelv rokon a sinaival, rokon a törökkel, a török rokon a magyarral: tehát a magyar nyelv rokon a sinaival. Hanem ez még nem kielégítő bizonyíték Hellnek; folytatja érvelését és kiindul a lappok nevéből, kik magukat *same*, *sabme*, vagy *samelets*-nek hívják, és azt mondja, hogy a sinai faltól északra a jeges tengerig elterülő sivatag sinai nyelven *lop*, tatár nyelven *same*-nak neveztetik: világos tehát, hogy a lappok valamikor itt lakozának s innét nevezik magukat *samelets*-nak. Már pedig ha ott laktak, okvetlenül egy és ugyanazon nép voltak a sinaiakkal! De még ez sem minden: Kircher missionárius utleírásából kivesz néhány sinai szót, melyeket összehasonlít egyes magyar szavakkal; ilyenek: sinai *je*= magyar *éj*, *syn*=*sziv*, *ge*=*ég*, *tu*=*út*, *tam*=*kelet*, (*tám*=*adat*), *ham*=*hajó* stb. S nem is kell hiedelme szerint nagyobb furfang, hogy a sinai szavak magyarokká legyenek, többnyire elég őket megfordítani.¹ — Sajnovics Hellnek

¹ Observo voces Sinensium nonnullas, si cancrino modo, seu retrograde legantur, cum Ungaricis prorsus convenire. Dem. 49. lap.

ezen nézetét és okoskodását természetesen elfogadja, s miután meg is nyugodott benne, tovább folytatja értekezését.

VII. A tenger és hegyvidéki lapp dialektusok eltéréséről.

Ő is tapasztalta, de Leem is kifejti, hogy a lapp dialektusok közt legkevesebb az eltérés a hegyi lakók között. Közli ezután a Leem grammatikájából kölcsönzött összehasonlító táblázatot, mely az egyes mássalhangzóknak dialektusok szerinti váltakozását mutatja. Ennek ő — mint mondja — a magyar-lapp szóhasonlításoknál vette hasznát, mert volt magyar szó, mely a hegyi lapp-pal nem egyezett meg, de a tengermenti teljesen egybe vágott.

VIII. A magyar-lapp nyelvazonosság kitűnik a két nyelv közös szavaiból.

Mielőtt az összehasonlító szójegyzéket közölné, néhány megjegyzést bocsát előre: a szókincs csak azon lapp szavakból van merítve, melyek Leem szótárában, s azon magyar szavakból, melyek Molnár Albert szótárában előfordulnak; nehogy valaki azt higgye, hogy nagyobb szó-lajstrom kedvéért hamisított lapp vagy magyar szókat közöl. Továbbá csak a népek tulajdon szavait vette tekintetbe s a kölcsön szavakat, melyeknek az Istenre, vallásra vonatkozó kizárta a jegyzékből; úgy szintén mellőzte a kulturális szavakat is, melyeknek az állami élet, hadügy, gazdaság, földmivelés körébe tartozók, valamint a termények, szárnyasok, butorok, stb. nevei. A betűk felcserélésénél, pótlásánál a legnagyobb óvatossággal járt el, s csak ritkán folyamodott e segédeszközkhöz. Oly szavakat hoz csak fel, melyek mindkét nyelvben vagy teljesen ugyanazt, vagy majd ugyanazt jelentik, mert ha a jelentményekre nem lett volna tekintettel, akár az egész szótárt leirhatta volna. Összetett szavakat nem igen közölhet, mert Leemnél is csak igen kevés van.

Ezután adja az Elenchust, mely 150 lapp és magyar

szó összehasonlításából áll! azonban nemcsak töszavakat hoz fel, hanem származottakat is, (pl. élem, élet, élő, élés, éltetem: nyelem, nyeletem; nyalom, nyalatom) s így a töszavak messze járnak a 150-től; ezeken kívül hoz fel többet a rokonságot jelentő szavak közül is, úgy szintén ide csatolja a lapp nyelvnek különféle hangokat kifejező szójegyzékét, melylyel mutatni akarja, hogy e tekintetben a lapp nyelv is épügy bővelkedik, akár a magyar. — Az ugor nyelvészet mai álláspontján elfogadja egybevetéseiből a következő 36-ot: ad: adde-; anya: aedne; áll (maxilla): aalon-dafte; ár (pretium): arvo; árva: oarbes; csillag: shiaelgad; elme: mieel; epe: saeppe; éj: ije: él: aela; fél (dimidium): baelle; fészek: baese; jég: jegn; kéz: giet; közt: gask; lyuk: luokko; mell: mieelg; mony: manne; nyal; nialo; nyel: niela; nyíl: niuol; nyug-: nogo; sugár: suongiar; szarv: zhioarve; szem: zhialbme; szén: zhiidn; szép: zhieppe; tél: dalve; toll: dolge; tud: duouvda; ük: akko; üres: kuorras; vad: vuodno (= vadászni); vaj: vuoigi; vér: vuor; világ: vielgad.

IX. A két nyelv egységét bizonyítják a szavak ragozása, melléknevek fokozása, a kicsinyítő képzők és számnevek.

A főneveknél sem a magyarban, sem a lappban nem fordul elő a *nem* jelzése;¹ azonban az már feltűnőbb, hogy a lappban kettős szám is szerepel, holott ez a magyarban hiányzik; azonban megvígasztalja őt Ganander grammatikájának az a megjegyzése, hogy a kettős szám csupán ragozva fordul elő. S arra az eredményre jut, hogy a kettős szám annál jobban háttérbe szorul, minél távolabb esik valamely nép északtól, mint pl. a finneknél, észtek és magyarok.

¹ A Nyelvtudományi Közlemények XVI. kötetében Budenz a grammatikai genus különösebb hasznát kétségbe vonja; elvesztették ugyanis jelentőségüket, sokféle alakjuk meg zavaró. De ezen grammatikai genust még az indogermán nyelvek sem fejlesztették ki általánosan; pl. a névmások első és második személyén a nőnem a himnemtől nem különböztethető meg; úgy látszik tehát, hogy e nyelvek sem fektettek a nemek jelölésére valami nagy súlyt.

Ezután közli az esetragokat, és pedig a lapp-pal összehasonlítva az észet, finn, svéd-lapp és magyar ragokat s lehozza, hogy a finnmarki lapp legközelebb áll ezek közt a magyarhoz. — A *mellékneveknél* a közép fok épügy képződik a magyarban mint a lappban (magyar — bb, lapp — b képzőkkel); a felső fokot a lappban —*mus* képző alkotja, vagy a név megkettőzése is (boanda boanda = gazdagnál gazdagabb). A melléknevek egyedül állva mindkét nyelvben ragoztatnak, jelzőként szerepelve egyikben sem. — A *kicsinyítő* képző a lappban *tzh*, a tengermellékieknél *sh*, mely a magyar *cs*-vel rokon (pl. köve-cs). — A *számnevek* közlésekor megjegyzi, hogy 10-ig jól egyeznek a számok mindkét nyelvben; de a nagyobb számoknál már eltérés mutatkozik; pl. *húsz* lappul *gouft laage* (=kétszer tíz), minek oka abban keresendő, hogy a lappok tizen fölül nehezen számolálnak.

X. A bizonyításhoz járulnak a névmások, ragok és elöljárók.

A névmásoknál a nyelvekben és dialektusokban eltérések vehetők észre, a mi észlelhető a lapp és magyar nyelveket illetőleg is. A *személyes* névmások nem igen egyeznek (lapp: mon, ton, son; mü, tü, sü, = magyar: én, te, ő; mi, ti, ők); a *visszahozó* egyezik (lapp: ki, mi, = magyar: ki, mi); a *birtokos* névmás a magyarban a birtokos és birtok számai szerint változik, a lappban mindig ugyanaz (lapp: -am, -ad, -se; -amek, -adek, -asek), minek okát abban keresi, hogy a lappban a birtokos névmások kivesztek, s csak kevés maradt meg, éppen a nélkülözhetetlenek. — A kérést, ohajtást, parancsolást mindkét nyelv egyformán fejezi ki. A határozókat illetőleg pedig szintén egyformán ragokat használnak.

XI. Bizonyítanak még az igék hajlítása és a segédigék.

A ragok a magyarban többfélék s változatosabbak mint a lappban, minek okául Sajnovics szintén az elkopást

veszi. Az idő- és módképzők közül az imperfectum még csak egyeznék (magyar: -ék, -ém; lapp: -im), de az imperativus és infinitivus már nem igen. Összehasonlítja a két nyelv lét-igéjét, perfectumát, futurumát, melyek közül a lét-igék és a futurum megegyeznek, de már a perfectumok nem, mert a magyarban nem összetettek, a lappban pedig *lem* segédigével fejeztetnek ki; mire megjegyzi, hogy lehet, hogy a lappoknak ezen összetett perfectumon kívül van még más, bár ritkán használatos perfectumuk. A mediativ, inchoativ és diminutiv igék mindkét nyelvben megegyeznek, mi a rokonságnak világos bizonyítéka. Ezután néhány lapp szógyökér származékait adja Leem után, hogy e nyelv képzőinek bőségét kimutassa.

XII. Megerősítik a vitatást egyes tekintélyek, kik szintén ugyanezen nézetten vannak.

A Demonstratio ezen utolsó fejezetében kifejezi Sajnovics, hogy állítása a magyar és lapp nyelvek rokonságát illetőleg nem új, mert már ezt mások is hirdették, bárha nem is bizonyították be; s felsorolja ezen tudósok műveit.

Előnek mondja a svéd *Rudbeck* Olafot, kinek munkáját Thott gróftól kapta meg. Czime: Specimen usus linguae Gothicae in erudiendis atque illustrandis obscurissimis quibusvis Sacrae Scripturae locis: Addita analogia linguae Gothicae cum Sinica, nec non Finnonicae cum Ungarica. — Mint látható a czimből is, célja volt e könyvnek a héber szentírás homályos helyeit a góth nyelv segítségével megvilágítani. E ferde törekvés: minden nyelvet az ősz, nemes zsidóból leszármaztatni, nem az ő büne: koráé. Ugy szintén az is, hogy a gótot a sinaival, mint keleten az emberi nem bölcsője körül élő ősz nyelvvel hozza kapcsolatba. — Ezeknél jobban érdekel bennünket a mű utolsó tétele, melyben a finn és a magyar nyelvet hasonlítja össze. Erre Wottonius állítása készíti őt, ki Chamberlain János által 152 nyelven kiadott Miatyánk-ra értekezést irt, melyben így szól: linguam esthicae et letticae dialectos esse linguae fennicae,

ungaricam vero toto coelo ab omnibus Europæis differre. Wottonius ezen állítására felháborodva megjegyzi Rudbeck, hogy a szerző (Wott.) nem is hasonlította összes a finnel a magyart, mert különben arra az eredményre kellett volna jutnia, a mire ő jutott, hogy t. i. oly közeli rokonságban állanak egymáshoz, *ut consanguineae merito dici queant.* Bizonyítékul finn-magyar szóegyeztetéseket ad, a magyar szavakat Megiserus és Calepinus szótárából vevén (Dem. 113. lap). S igaz ugyan, hogy Rudbeck finn szavakat hasonlít össze a magyarral, Sajnovics mindazonáltal hivatkozik reá, mert Rudbeck munkájának 83 lapján azt is mondja, hogy *a finn nyelv meg a lapp-pal egyezik.*

Rudbeck után *Ihre Vant* említi Sajnovics, kinek *Glossarium Suio-gothicum* című művét Luxdorfftól kapta. Ihre a magyar és finn nyelv rokonságát oly határozottnak állítja: hogy a minapi háboru alkalmával — mondja — melyet Németországban viseltünk, finn katonák jutottak Magyarországra, és *intra perexiguum tempus cum regionis eius incolis colloquia miscere potuerunt.* Közli azután Velin János szóegyeztetését, melyben magyar és finn szavakat hasonlít össze. A magyar szavak Molnár Albert szótárából vannak véve. (Dem. 114. lap.)

Ezután felhossa *Strahlenberg* János Fülöp német munkáját: *Descriptio imperii Russici* (német czime: *Der Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia...*), Stockholm, 1730. Strahlenberg svéd tiszt lévén a szerencsétlen pultavai ütközet alkalmával az oroszok elfogták és száműzték Szibériába; itt az északi népek nyelveit tanulmányozta, s északkeleti, vagy mint akkor nevezték: tatár népek nyelveit hat főcsoportra osztotta: felső magyar és finn (Ober-ungarische und finnische), török, szamojéd, mongol-mandsu, tunguz és a jukagir és szomszéd népeinek csoportjára. Munkájának 32. lapján azt mondja, hogy Europa és Azsia északi és keleti részét hat néposztály lakja, melyek egy névvel tatároknak neveztetnek; ezek: mordvin, cseremis, permi, votják, vogul, osztják, melyek hajdan a finnekkel, lappokkal, észtekkel és magyarokkal egy népet képeztek. S midőn e hat

nép nyelvéből egy összehasonlító táblán (Harmonia linguarum) szavakat hoz egymással párhuzamba, újból figyelméztet, hogy közéjük sorolandó a magyar és finn nyelv is, és azért e nyelvekből is közöl szavakat.

A Demonstratio megjelenése előtt kapta meg Suhmtól Fischer János Eberhard Quaestiones Metropolitanac című művét, mely Göttingában jelent meg 1770-ben.¹ E munkában Fischer a magyar nyelvet határozottan ugor eredetűnek, az észti, finn, lapp, zürjén, permi, mordvin, cseremiszi, vót és vogul nyelvekkel azonosnak tartja: Subjungit dein tabellam harmonicam vocabulorum his gentibus usitatorum, *eaque ungarica esse* ostendit. (Dem. 119. lap.) Azonban a szóhasonlításokra Sajnovics is megjegyzi, hogy azok Strahlenbergtől vannak kölcsönözve.

A tekintélyek után előadja Sajnovics Hellnek véleményét a magyarok őshazáját és eredetét illetőleg. Hell tudniillik kiindul *Carjelia* nevéből, mely szerinte minden, a magyarral rokon nép őshona volt; sőt a név maga is összetett magyar szó: *kar+jel*, s értelme annyi, hogy ott *jeles karú* hősök laktak. Hell ezen okoskodásához kapóra jön Carielia czimere, melyet Bleau geographiájában talált, s melyben két kar egymás ellen csapásra készül, az egyik nyíllal, a másik karddal. S a mennyiben a magyarok Szent István óta folytonosan vitézkedtek, világos, hogy . virorum fortium abnepotes sunt!

Természetesen Sajnovics Hell ezen nézetét föltétlenül magáévá teszi, s a czimert meg is éneкли latinul és magyarul. Ime a magyar vers:

Mely vitéz szív lakott hajdan eleinkben?
Mutatja fegyveres *Kar—jel* czimerökben.
Mint Márs nép-rettentő karját forogtatja,
Ugy *Karjel* hatalmas nyílát villogtatja.
Itt van eredete, innét szívárodott
Mely erősség magyar népünkre áradott

¹ Ugy látszik, hogy Sajnovics Fischer másik művét: *Sibirische Geschichte*, St.-Petersburg, 1768., mely pedig szintén ugor-magyar irányt árul el, nem ismerte.

Régi magyaroknak ritka vitéségök
Még mostan is fenn van s hagyott örökségök.
Ez ősi királyinkrólunk dicsérete,
Ez nagy Terézia igaz ítélete.

S elmondja és könyvét be is fejezi avval, hogy a magyar-lapp nyelvrokonság hírének Mária Terézia királyné mennyire megörült, s megparancsolta, hogy minden újabb felfedezés, mint a magyar dicsőség hirdetője: in gentis Ungaricae gloriam vulgaretur. (Dem. 127. lap.)

(Folyt. köv.)

RUDOLF KORONAÖRÖKÖS A MODERN NEVELÉS ÁLDOZATA.

Elmultak a gyász napjai. A botrányos hírek szennyes árja is, melyben az erkölcstelen, kivált német sajtó mind a négy lábával vájkált, végre valahára elapadt; vége szakadt ama találgatásoknak is, melyek az erkölcsi rendnek mérczéjén, melyet a tiz parancsolat 10 fokra oszt, a hatodik és kilencedik fokot jelölték meg e gyászos és nyomoruságos történet rettentő magyarázatául. Mi másfelé fordítjuk figyelmünket. Van e történetnek fontos háttere, melyet a «Germania» ekkép ismertet: A trónörökös tanítói között nem találunk embert, aki képes lett volna az ellenkező befolyásokkal szemben az élő hitet a királyfiiban föntartani. Mayer kanonok oktatta őt a hittanban, azonban úgy látszik, hogy ezt az oktatást, mint Uj-Ausztria iskoláiban szokás, elnyomta a tantárgyak gondolatölő tömege. Hogy ki tanította a trónörököst a bölcsészetben, azt nem tudjuk, de katolikus bölcsész aligha, aligha egy Rauscher, ki Ferencz József tanítója volt. A történelemből Leiszberg volt tanárja; irányát jól ismerjük; a természettudományokat Hochstetter adta elő, s ami keresztény természet-nézet még megmaradt az ifjunak lelkében, azt a frivol Brehm, a cynikus zoologus és

telivér szabadkőmives hívségesen kitakarította. Ezután a katonai szakok lepték el a nevelési programot.....

Exner volt mentora a jogban, Menger a politikai tudományokban, dr. Neumann tanította az államjogot, dr. Zhis-
mann az egyházjogot, Bartos a magyar államjogot, Rimely
apát a magyar irodalomtörténetet és két és fél éven át
(Romany ?) Rónay Jácint adta elő az általános és a magyar
történetet. Rónay emlékiratai bizonyítják, hogy a későbbi püs-
pök a trónörökös világnézetének képzésében egyházellenes ér-
dekeket szolgált, hogy a történeti tényeket nem fogta föl va-
lóságukban s a történetet a liberális irányzatok szekere elé fogta.
Egy radikális német lap (N. Fr. Pr.) ezt a történettanárt, a «fölvilá-
gósult püspököt» következő dicséretben részesíti: «A ma-
gas egyházi méltóságok hordozói átlag nem rokonszenveznek
a szabadabb világ- és életnézettel. Azért gyönyörüségünkre
szolgál, ha hébekorba oly magasrangú papra akadunk, ki e
szabály alól kivételt képez, ki azon előítéletek kötelékeiből,
melyben egyenrangú társainak tulnyomó része botorkál, ki-
szabadul.....»

A jellemző cikk vége magasztalja a püspök érdemeit,
melyeket az «ő» történettánításával a liberalizmus körül
szerzett, azután e szavakkal záródik: «Ő (Rónay) egyike
azon tanítóknak, kikről az irás mondja: tündökölnék mint a
csillagok.»

Hogyha egy egyházi férfi, plane egy volt szerzetes oly
keveset ért az egyház és az igazság világtörténeti szerepé-
nek megértéséhez, hogy a felekezetenküli oktatás lejtő-
jén a koronaherczegnek támaszt nem nyújtott, akkor ebben
rá akadunk sok érthetetlen dolognak nyitjára.

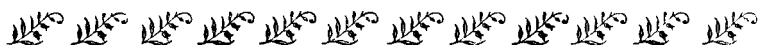
Ha egy későbbi c. püspök a keresztes hadak indító okát
leplezetlenül az önzésben és a hiuságban mondja feltalálhatónak,
s az eszmét a csöcselék szenvedélyével összezavarja, honnan
merithetett volna akkor a királyi növendék meleg érdeklődést s
bensőséges lelkesülést korunk eszményi s hitből kiinduló törek-
vései iránt? Ha egy katolikus papnak lelkén szárad, hogy II.
Ferdinánd nemes alakját egy vakbuzgó rajongó karrikaturájává
torzítja el, aki Lorettóban megesküdött, hogy az eretnekek

romjain az egyház uralmát újra fölmagasztalja, ha egy katolikus papban csak annyi szellem van, hogy ezen legkitünőbb Habsburgit a késő unokának mint a harminczéves háboru szenvedélyes «arrangeurjét» mutatja be: akkor aztán értjük, hogy mért nem érdeklődött a koronaherczeg a pápa és püspökök iránt, s hogy miért volt ő az egyedüli császári főherczeg, ki pl. Rudigier «föl nem világosult püspök» gyászolói közül hiányzott.

Hogy tehát Rudolf trónörökös ide jutott, az nem az ő hibája kizárólag. Későbbi nevelése, későbbi környezete elidegenítette őt kora ifjúságának és atyjának elveitől. A modern nevelésnek, a modern műveltségnek, a modern társadalomnak lett áldozata ő. Eddig a «Germania.» Nagyon furcsa existenciák sütkéreztek legutóbb Rudolf fhg. kegyének sugaraiban, oly emberek is, kiknél az élet mélyebb fölfogása ledér erkölcsi nézetek posványában bukott el. Ezek közt nagyon emlegetik Jókait is. Hogy milyen befolyása volt Jókainak a koronaörökösre, azt nem tudjuk; hiszszük, hogy nem sok; — de annyi tény, hogy az ő életnézete s tompultsága minden természetfölötti eszme iránt teljesen képviseli azt a modern műveltséget és modern társadalmat, mely egy koronaörökösben nem tud nagyobb becsülést ébreszteni élete és földadata iránt, mint egy köznap emberben, a ki megunja életét. Hogy dől ez a kába szellem Jókai műveiből, a melyekben Isten, malaszt, Krisztus, kereszt, örök élet egy zsákba dobvák házasságtörő szépekkel és csókokkal! Olvashatunk köteteket tőle, melyek életet, társadalmat akarnak festeni, s nem találunk egyetlen egy erkölcsi motivumot, ami az emberben nemes érzelmet ébresztene; mind aljasit. Vigyorog mindenre, szájában minden nagy szó elveszti értelmét, a gondolat kiesik belőle; azért nincs előtte semmi, ami komoly, ami szent; mert csélcsap képzelettel képtelen érteni és mélyre hatni; speciem habet, cerebrum non habet. Mélyebb fölfogást találok az élet komoly kérdéseiről, feladatáról és értékéről egy jóra való parasztban, mint az ő alakjaiban. Tanulok tőle szókat, de vesztek gondolatokat s bepiszkitom képzeletemet.

Mily szellemmel töltheti el az ily ember környezetét? aligha másfélével, mint olvasóit, kiknek erkölcsi és vallási nézeteit beteges halványsággal borítja, tetterejüket erőtleníti,.... s gyászos soraikban hüllyéket toboroz.

Gyászoltuk a szerencsétlen áldozatot, fordítsuk már most javunkra azon egyedül hasznos és reális figyelmeztetést, melyet a ravatal első sorban Ausztria-Magyarország népeinek hirdet. Ez a *modern nevelés*, ez a *modern történet-tanítás*, ez a *modern olvasmány* nem teremt oly jellemes és eszményekért lelkesülő férfiakat, kik, ha kell, tudnak egy harminczéves háboru borzalmaival is megküzdenni, mint a milyen II. Ferdinánd volt, hanem beleállit a világba gyöngé unokákat, kik nem tudnak lemondani kicsinyes örömeikről még népek és birodalmak boldogításáért sem.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Jézus Krisztus a papok példaképe. Irtá Frassinetti József genuai plébános. Fordította Fischer Ágoston főv. hitoktató. Budapest, 1889. A sz. István kath. müintézet nyomdája. Ára 40 kr. Kapható a jelzett müintézetnél.

Korunkban a keresztény szellemek bizonyos tévkörben mozognak, mely szerint a rohamosan terjedő erkölcsi sülyedésért a világiak a papokat, a papok a világiakat okozzák; e tény eszünkbe juttatja a nagy Viktorinus azon szavait, melyekről Gennadius¹ tesz említést. Midőn ugyanis tiszteletére szobrot emeltek s ő remete szent Antalról s műveiről értesült még mint pogány, barátai előtt odanyilatkozott: «Ó mi balgák, az egyszerűek s a tudatlanok erővel ragadják magukhoz a mennyországot s mi okos emberek elharácsoljuk az időt üres okoskodással s kutatással.»

¹ De viris illustribus, cap. 60.

Az általános tévedésnek okát Raüsch¹ helyesen abban találja: hogy megsokasodott azoknak száma, kik az Ur szelid igáját magukra venni s könnyü terhét hordani nem akarják; de azért sem az ember természete, sem életfeladata meg nem változott s mindenkinek szól még most is e szabály: Quia unus est, magister vester Christus.² Nehéz e feladat megoldása kivált a papra nézve annyira, hogy már nagy sz. Gergely mondá: Grave pondus sacerdotii.³ E nehézség leginkább abban leli okát, hogy főkép a pap tartozik igazolni sz. Ambrus⁴ e szavait: Jam non vivimus vitam nostram, sed vitam Christi. Hogy a pap e tekintetben némi lelki készsége szert tehessen szükséges, hogy szüntelen tekintsen Jézus Kisztusra mint mesterére s példaképére — à son modèle! S ámbátor e részben sok s jeles művekkel bővelkedik a gyakorlati hittannak, az aszkezisnek irodalma, mégis a genuai plébános fennti művecskéje igen gyakorlatinak bizonyul alapos s vonzó tartalmánál fogva; azért nem vélünk fölösleges dolgot mivelni, midőn azt egy kis szemelvényes ismertetés alakjában minden papnak ajánlani sietünk.

A neves szerző jeles művét három fejezetre osztja. Az elsőben szól a pap belső életéről; a másodikban foglalkozik a pap erényeivel; a harmadikban előadja a pap buzgóságát.

I. A pap belső életét egészen jogosan abba helyezi: Ut declinet a malo, et faciat bonum; vagyis hogy megfontolva ne kövessen el soha egy vétket sem s legyen ekkép: speculum sine macula. A pap külső élete alatt azt érti: Ut sit omnibus in exemplum akkép, hogy ne látszassék semmi különös életében s viselkedésében.

II. A pap erényeiből egyedül azokat említjük fel, a melyek épp oly egyszerűen mint alaposan okadatolvák; mint p. o. az *alázatosság*, mely szerint: non quaerit, quae

¹ Die Ascese. Wien, 1865.

² Matth. 23, 10.

³ Epist. 30.

⁴ De fuga saeculi.

sua sunt s hogy a rejtekben is előmozdithatjuk az Isten dicsőségét s pedig jobban mint gondoljuk. A *szelidségről* azt mondja, hogy tudja magát alkalomadtán az elszenvedett igazságtalanság miatt meg nem boszulni s ellenségeit meg nem alázni; ezt pedig csak akkor érendi el: si non erit acceptator personarum. Az *engedelmességről* azt hozza fel, hogy annak az alázatossággal egyesülve kell lennie s hogy püspökének sem földi tekintetből, sem azért hogy a kegyét megnyerje, szabad engedelmeskednie; hanem azért, mivel az az Istennek tetszik. A *tisztaságot* ekkép okolja meg, hogy az már azértis lehetséges, mivel az Isten kegyelme mindenható, melynek segítségével sokan már a földön úgy éltek s élnek még most is, mint az angyalok; egyetlen mentőszerét helyesen látja az alkalom kerülésében, mert csakugyan: In fuga salus. Az *Isten akaratán való megnyugvást* azzal ajánlja, hogy mindent a hit szemével kell tekintenünk, mert akkor az is, ami különben szenvedést vagy szomorúságot okozna, az öröm forrásává válik; tehát: Fiat voluntas tua a jelszó. Az *imádságot* — ugymond — Krisztus Urunktól kell eltanulnunk s azért folyvást kell az apostolokkal fohászknunk: Domine doce nos orare; az imádság különös módjáról, az *etmelkedésről* azt írja, hogy arra a szent könyvek s valamennyi szentek serkentenek, mert örökké igaz: Memorare novissima et non peccabis.

III. A pap buzgóságáról szólva, legelső helyen felhossa az *Isten házát*, melyről Krisztus Urunk nevében szólt a próféta: Zelus domus tuae comedit me; tehát teljes erővel ellene kell állani a templom megszenteltségtelenítésének s gondoskodni annak tisztaságáról s diszítéséről kivált azért, mert az: Domus Domini. *Isten ígéjének hirdetése- s a példás életéről* azt jegyzi meg, hogy mily nyomorult prédikáció az, ha a kevély ajánlja az alázatosságot, a fősvény az adakozást, az érzéki ember az önmegtagadást; miértis arra kell törekednünk, hogy szavaink szívünk érzelmeivel ne legyenek ellenmondásban. A *buzgó szentbeszédről* emlékeztvén akkép érvel, hogy az nem áll a mesterkéltn buzgóságban mely a szinpadra való, de nem a szószókrc; legyen a szív szent,

tiszta szeretettel teljes s akkor szavaink a hívek szívében gyökeret vernek s százszoros gyümölcsöt teremnek. A *bűnösök elfogadására való készségről* szólva azt ajánlja, hogy ne legyünk azok sorából, kik ha alkalmatlan órában, vagy nem a meghatározott napon hivatnak a gyóntatószékbe, e hívásra nem hallgatnak; aki így tesz, az nem tudja, mily borzasztó baj a bűn s nem ismeri a veszélyt, melyben a kegyelemfosztott lélek forog.

E kevés szemelvényből is látni, hogy a kis műben egy oly fontos tárgyról van szó, melyről csakugyan el lehet mondani: Porro unum est necessarium; s mivel a válságos időt tekintve alig lesz keletje, kívánatos volna, ha a ft. papnöveldei előjáróság kedveskednék vele minden kilépő papnövendéknek, mert azt nemcsak hodegusnak, hanem lelki olvasmánynak is használhatja s elsajátíthatja belőle azon tudományt, melyről a szentírás is azt mondja: Fac hoc et vives!

A fordító a netáni jövedelmet a budapesti Jézus szent Szíve templomának javára szánta, s így e munkájával úgy az emberek, mint a jó Isten előtt kedves dolgot mivelt.

Krizsán Mihály.

Krisztus. Irta Nicolas Ágoston. Ford. gr. Bethlen Emil. Bpest, 1889. Szüts és Társa. 8-rét, 346. lap. Ára füzve 2 frt. Diszkötésben 3 frt 20 kr.

Nicolas Ágost, a nagyhirű francia apologeta neve elégséges arra, hogy érdeklünk oly mű után, mely őt szerzőjének vallja. Avagy van-e valaki, ki elolvasta volna valamely munkáját a nélkül, hogy róla nem csupán — megleg elismeréssel, nagy méltánylással, hanem valódi elragadtatással ne szólt volna?! Művei hazánkban is nagyon elvétve terjedve, sokkal ismeretesebbek, hogysen róluk bővebben szólani kellene, vagy megjegyezni azt, hogy az előttünk fekvő fordítás is általános érdeklődést keltett.

A munka, mint czime is mutatja, az Üdvözítő isteni *Magyar Sion. III. kötet. 2. füzet.*

személyével foglalkozik. Két részre oszolva, 26 fejezetben mondja el mindazt, a mit Krisztus Urunk felől a történelem tud és a mit róla a hittani tudomány tart. Az első rész a lehető legérdekfeszítőbb, a második a legtanulságosabb. A munka egész főségében tárja elénk Nicolasnak mély gondolkozását, alapos tudományát, terjedelmes olvasottságát, ritka szellemességét és ragyogó irályát. Nicolas valóban született a magasztos, de épp oly nehéz feladatra, melyet maga elé tűzött akkor, midőn az Údvözítő személyét akarta ismertetni, de ugy, hogy munkája ne csak meg legyen írva, hanem — olvasva is!

Tökéletes igaza van u. i., midőn előszavában megjegyzi: «A komoly olvasmány csakugyan nincs a mai szellemek igényéhez mérve: ez jellemzi a kort. A gonosz, mely a szellemeket ma foglalkoztatja és a társadalmat veszélyel fenyegeti, magán kívül ragadja és oly végzetes cél felé viszi, mely rosszabb annál, a mit kikerülni igyekeznek. Mindenki az élet gondjaival küzd és feláldozza azt, a mi életet és állandóságot nyujt; feláldozza a becsületet, a mint azt a nagy római satyrikus szemére veti azon kornak, mely annyira hasonlít korunkhoz:

Summum crede nefas animam praeferre pudori
Et propter vitam vivendi perdere causas.»

Vigasztaló jelenség bizonyára, hogy világi katholikusaink közt találatnak, kik az ily, tisztán theologiai tárgyú mű magyarosítására vállalkoznak. (Nicolas egy másik munkáját is (*Études philosophiques*) világi fordította — Majer Károly). Sajnos azonban, hogy Bethlen gróf fordításának kiviteléről nem nyilatkozhatunk oly előnyösen, mint annak eszméjéről. A fordítás egészben véve — nagyon gyöngé. Szinte rosszul esik olvasni nehézkes, számtalan helyen egészen magyartalan szövegezése miatt. Ismerjük a fordítás fáradtságát és azon nehézségeket, melyekkel az ily munkánál küzdeni kell. Mai nyelvérzékünk mellett azonban nem lehet kibékülnünk oly fordítással, melynek csaknem minden sora kellemetlenül érinti a fejlettebb nyelvérzékkel bíró olvasót.

Örömmel üdvözöljük tehát a fordítás eszméjét, de forróan óhajtjuk, vajha gyökeresen átdolgozva, az eredetihez méltóbb alakban látna minél előbb napvilágot.

Dr. Walter Gyula.

Berchmans Szent János, jézus-társasági hitvalló a ker. ifjúság példányképe és pártfogója. Hausherr Menyhért S. J. után magyarul átdolgozta Raile Ede S. J. Kalocsa, 1889. Ára 40 kr.

Ha az erény oly alakban lép föl, mely kellemes főnséget lehel: minden romlatlan szívet magához vonz és hatatosan szól mindenkihez: «törekedjél utánam, kövess.» Ezt irhatnók jelmondat gyanánt az előttünk fekvő 152 lapból álló mű homlokára. Elején ott látjuk a szent ifjunak régi képét, melyen az egyszerűség, szerénység s a szende ártatlanság tűnik szemünkbe. De úgy lesz legtökéletesebb e kép, ha végig olvassuk az életrajzot. Éppen nem valami száraz elbeszélés ez, hanem telve épületes oktatással, elmélkedésekkel, melyek közé vonzó illusztrációk gyanánt a szent ifjunak életeseményei sorakoznak. Az életrajz után közölve vannak B. sz. János életszabályai és 31 elmélkedés augusztus havára; végül az egyház imája képezi a befejezést.

Adjuk e könyvet főleg a tanuló ifjúság kezébe; elkel nekik, hogy ily példán okuljanak.

Horváth György.

A Socialismus. Pályanyertes mű. Irta dr. Ambrus István tanulmányi felügyelő az egeri papnöveldében. Eger. Lyceumi nyomda. 1888. VIII°, 244. l.

Tavaly ilyenkor egy a *liberalismust* kimerítően tárgyaló spanyol munkát mutattunk be olvasóközönségünknek (l. 1888. évf. 125. és 207. l.), melynek azután magyar fordításáról is referáltunk (u. o. 794. l.): most egy a *socialismust* leíró eredeti, magyar művet van alkalmunk röviden ismertetni. Nem ok nélkül utalunk a liberalismusról szóló

fejtegetésekre, mikor egy, a socialismus eredetét, mibenlétét, veszélyeit taglaló mű recenziójával akarunk foglalkozni. A kettő szorosán összefügg egymással, s a socialismus csak a végkövetkeztetést vonja le amaz elvekből, melyeket a liberalismus vall magáéinak. A liberalismus — az a bizonyos, theologikus értelemben vett liberalismus t. i., — emancipálni akarja a társadalmat Istentől, s akit ő küldött Krisztustól, száműzni a vallást a családból és iskolából, az egyházat legfőlegb mint «nemzetit» s mint a kormányoktól függő intézményt tünni; — a socialismus nyíltan vallja az atheismust s minden vallást el akar törölni. A liberalismus nem Istentől származtatja a törvényeket s azok kötelező erejét, hanem a nép souverainitását állítja fel jogforrásul, mely a közvéleményben, «közlelkiismeretben» nyilatkozik; — a socialismus ez eszmét mohón felkapja, de a főhatalmat kizárólag a munkások számára vindikálja, mint akik nemcsak tulnyomóak számra nézve, hanem egyedül hasznosak a társadalomnak, míg a gazdagok és előkelők szerintök csakis az ő fáradságuk gyümölcseit élvezik. A liberalismus továbbá a jogokat is csak az államtól eredetezvé, nem tartja sérthetetlennek az egyház birtokjogát; — a socialismus tovább fűzi a következtetést s egészen logice a mások tulajdonjogát sem tartja érinthetetlennek, hanem mindazoknak birtokát, kik ezt nem kezök munkájával szerezték, fel készül osztani a munkások között. A liberalismus végül az állam anyagi jólétét állítja fel mint végczél; — a socialismus ezt a tant is megragadván, azt hozza le belőle, hogy e földi jólét a czélja mindenkinek, s ezért azt mindenki számára hozzáférhetővé is kell tenni.

Ilyenek lévén a socialismusnak elvei, melyek minden társadalmi rendet fölforgatnának, ha gyakorlatban ki is vitetnének, csak üdvözlünk lehet az irodalmunk mezején megjelenő oly munkát, mely ezen elveket a maguk ijesztő meztelenségében az olvasó elé állítja, veszélyeikre utal, — s a socialis bajok orvoslásának mikéntjéről értekezik.

Sz. munkáját a következőkép osztotta fel: A socialismus eredete, — a melynek kutatásánál visszamegy a XVI. század u. n. reformatiójáig, s nagyon igazán kimutatja, ugy

tekintélyekből, mint a dolog természetéből, hogy az a legelső, vallási forradalom volt előhírnöke a XVIII. század bölcseleti forradalmának, ez eredményezte a politikai forradalmakat, a melyek aztán mintegy szükségképen kihívták a társadalmi forradalmat, azaz: a socialismust. Átmegy aztán a hitetlen alapon nyugvó álbölcseletre, mint szintén szülőanyjára e szörnyetegnek, a manchesterismusra, a modern államtheoriákra, melyekben a socialismus már-már előre veti árnyékát, fejtegeti továbbá a socialismus mibenlétét, vallás- és erkölcszabályát, ha ugyan az atheismust és a «független morált» e nevekkel illetni lehet, — társadalmi és közgazdasági elméleteit; a különböző socialista írók által kigondolt kiviteli módozatokat. Majd érdekes képét nyújtja a socialitikus mozgalmaknak a különböző országokban, melyek közt Németországé és Angliáé az elsőségnek szomorú dicsősége, míg Magyarországnak az utolsó hely jut. Hála Istennek, hazánkban a socialismus még nem hóditott tért; az egyetlen socialistikus színezetű lapnak (Népszava) tirádái a tulajdonképi magyar néphez el sem hallatszanak, de még ha elhallatszanának is, józanabb felfogásán, reméljük, még nagyon soká hajótörést fognak szenvedni. — Következik a végczikk a socialis bajok orvoslásáról, mely, mint Sz. pontról-pontra kimutatja, a liberalismusnak bár jóakaratu örököségei által soha nem lesz eszközölhető, hanem egyedül a keresztény elvek pontos alkalmazásával érhető el. Valóban, egészen természetes, hogy aki meg van győződve egy jószágos, igazságos Isten létéről, ki a jövő élet édes reményével, boldog kiegyenlítésével vigasztalja a fáradozó, szenvedő embert: az nem lehet socialistává, s nyugodtabban türi az élet ezer bajját; míg ellenben a hitetlen nem akarhat szenvedni, tünni, lemondani, számára csak az élvágy kielégítése lehet a végcél, melyet bármi áron elérni törekszik. Sz. jól áttanulmányozta a francia és német socialista írókat, ügyesen kiválogatta legpraegnansabb helyeiket, s feladatát, e veszedelmes bajt megismertetni s gyógyszerre utalni, egyszóval: jól megoldotta. Csupán egy kifogásunk lehetne a kész könyv ellen: a correctura nem volt

elég gondos, bosszantóan sok a sajtóhiba. Reméljük, hogy ha majd a fiatal szerzőt viszontlátjuk az irodalom terén — ez a kis panasz is fölösleges leend.

Dr. Kereszty Géza.

Pastoral-Psychiatrie. Zum Gebrauche für Seelsorger. Von Dr. Anselm Ricker O. S. B. k. k. Universitätsprofessor. Wien. 1888. Selbstverlag. 8-rét. 146. l. Ára ?

Azon odaadó tevékenység és buzgalom, mely a hazánkban eléggé ismert kitünő bécsi egyetemi tanárnak, a közkedveltségü „P. Anselmnek“ működését jellemzi, több becses munkával gazdagította a theol. irodalmat. Nem említve hitszónoklati munkáit, irt hallgatói számára egy vezérfonalat, mely a lelkipásztorkodást adja elő. Két év előtt közrebocsátott egy katechetikai tankönyvet. A mult évben pedig kiadta jelen munkáját, mely az elmezavarban szenvedők lelkészi kezelésével foglalkozik.

Valamint egyéb szakművei, ugy e pszichiatría is fényesen igazolja, hogy a tudós tanár nemcsak az elméletet, hanem a gyakorlati lelkészkezdés pályáján szerzett gazdag tapasztalatait is ügyekszik a jövendő lelkészek számára érvényesíteni, anélkül mégis, hogy csak valamit is levonna az elmélet becséből, hasznából, szükségességéből. Kevesen vannak, kik a gyakorlatot oly szép összhangzásba tudnák hozni az elmélettel, mint éppen dr. Ricker. Ő e tekintetben valódi mester. Amint páratlanul érdekes előadásait fűszerezi tapasztalati élményeivel, ugy találkoznak irodalmi munkáiban is minden lépten-nyomon oly adatokkal, melyeket saját életéből merített.

A jelen munka, mely e téren az első önálló terjedelmesebb mű — 10 előadást foglal magában. Az első bevitatván a felvett tárgy különös fontosságát, megállapítja a következő előadások tárgyát és megmagyarázza azon jelenséget, miért szerepeltek az ó-kori népeknél a papok egyuttal orvosok gyanánt is.

A további előadások a test azon szerveit ismertetik, a melyek ez elmezavarral oksági viszonyban állanak. Szó van továbbá mindazon különféle testi és lelki okokról, családí és társadalmi bajokról stb., amelyek e betegséget létrehozhatják, nemkülönben ez állapot tünetei- és gyógyszeréről, ahol érdemlett magasztalással van említve azon eljárás, melyet e szerencsétlenek kezelésénél istenes sz. János, az irgalmasok szerzetének alapítója követett, ki már több, mint három századdal ezelőtt hirdette és alkalmazta ugyanazon elveket, melyeket százados tévedések után végre napjainkban kezdenek újból méltányolni.

Az egész mű rendkívül érdekes, tanulságos, és meleg ügyszeretettel van írva. Megérik ugyszólván minden során, mennyire óhajtaná Sz. saját lelkületét átönteni mindazokba, kik hivatva lesznek majdan e téren munkálkodni. «Ich möchte Allen», mondja zárszávaiban, «denen das edle Werk der Menschenbildung anvertraut ist, aus der Tiefe meiner Seele zurufen, diese aufgestellten psychiatrischen Grundsätze zu beherzigen und zur Anwendung zu bringen! Insbesondere sollen die Priester, die mit dem Amte der Seelenheiligung betraut sind, an diesem Rettungswerke unermüdet arbeiten.»

A t. szerző e lelkes felhívása annál jogosultabb napjainkban, mennél kétségtelenebb azon szomorú jelenség, hogy a társadalmi élet mai szánalmas viszonyainál fogva mind ijesztőbb mérveket ölt az elmezavar terjedése. E körülmény folytán kívánatos valóban, hogy e szavak élénk visszhangra találjanak, és minél nagyobb elterjedésnek örvendjen e becses munka mindazok körében, kiket a hivatás kötelmei az elmezavar szánalomra méltóáldozataival érintkezésbe hoznak.

Dr. Walter Gyula.

Új katolikus folyóirataink :

„Egyházi Közlöny“ a magyar kath. papság részére. Szerkeszti Dedek Crescens Lajos. 1. évfolyam. 1—4 szám. E czimmal határozott haladást jelzünk irodalmunkban; az elkopott, elcsépelet időszakai egyházirodalmi irányzat helyébe

uj, életrevaló, valóban «jól forgolódó» irmodor lép. Mint minden kezdeményezéssel, úgy az «Egyházi Közlöny» is több rendbeli fölfogás néz farkasszemet. A farkasszem nem annyira a farkasoknál, mint az embereknél található. Hogy az «Egyh. Közlöny» fiatal kezek műve, azt sokféle variációkban hallani. Én egyrészt azt tartom, hogy «apud senes consilium», másrészt azonban nem vagyok az «Ochsentur» barátja. Mindenütt két elem uralkodik: a pezsgő, létesítő erő és egy darab forma. Mindkettő jogos, mindkettővel kell számolnunk, de mértékkel: omnia in numero et pondere. Mindkettő követel és kifogásol; az az istenadta prudencia éppen abban áll: e kettő közt tapintatosan eligazodni. Ezt kívánom s hozzá férfias, komoly munkásságot.

„**Magyar Szemle**“ *kath. társadalmi és irodalmi folyóirat. Szerkeszti Rudnyánszky Gyula. I. évfolyam. 1—9. sz.* A kath. sajtó terén ez a második, ujszerű tünemény, mely megérdemli figyelmünket. Kifejezését látjuk benne azon elégedetlenségnek, mely kath. szépirodalmunk iránt, melyről igenis szó lehet, öntudatos körökben mutatkozik. Hogy az elavult, korlátolt, megszokott gondolatok helyébe kellene újak, — hogy a vallásosság nem annyi mint egyoldalúság — hogy azt a vallásosságot az életbe kell bevezetni, ime ezek azon törekvések, melyekkel eddig mostohául bántak. A «Magyar Szemle» e követeléseknek jogosultságát elismeri. Fogja-e birni a vallásosságot világyiasítani — jó értelemben veszem e szót, — az majd később elvállik. A föladat nagyon nehéz, főleg nálunk, hol ha a tágabb igényekhez akarunk alkalmazkodni, a pozitív vallásosság érdekei nagyon háttérbe szorulnak. Ezért talán jobb is lett volna a pozitív ker. irány föntartásával a czimből a »katholikus« jelzőt elhagyni. Az irány ugyanaz maradna, s a czim többet hódítana.

A mindjárt kezdetben megtörtént fuzio nincs a lap előnyére. A közönség minden fuzionálást bizalmatlansággal fogad. Ez önkénytes hangulatának bizonyára van alapja. Épp úgy helytelen és pedig azért, mert nem igaz, mindenfélét katholicusnak kihirdetni; így például Körössy, tehetséges írónk regényéről, melyet a «Szemle» ismertet, lehet mindenféle

jót és dicséretest mondani, de hogy mért mondja katolikuskusnak, azt nem értem. Nem lesz-e ezáltal szintén egyoldalú, ha mindenben «katholikust» lát? Ezek következtetések, melyektől új irányokat valló vállalatot óvnunk kell, főleg az olyat, mely nem akar egyoldalú lenni. Különben telve vagyok jó reménységgel, hogy érvényt szerez elveinek, melyeket Pater Laurentius ügyesen fejteget kritikái leveleiben; de nem volna-e jobb, ha megtudnók, hogy ki az a Páter?

Dr. Pethő.

Dogmatische Predigten über die göttliche Tugend des Glaubens. És Grabreden von dr. Constantin Mattner. Breslau Verlag von Franz Guerlich.

H . . . kapucinus atya mondta nekem tavaly, hogy a budai zárdában tartott centenariumi prédikációk igen sokat hoztak a gyónószékbe olyat, a ki őszintén bevallotta hogy a prédikációk indították a gyónószékbe. Igaz, hogy non qui seminat — est aliquid, sed qui incrementum dat — hanem sokat tesz a készütség. Descendit enim sine honore, qui ascendit sine labore! Hanem hát — egyet engedjünk meg. A zárdai és ex professo hitszónokoknak sokkal előnyösebb a helyzetük, mint a lelkészkedő papságé, — mert azok csak is szónokok, ezeknél pedig a quotidiana sollicitudo ecclesiae et materialis vitae hányszor elveszi az időt, hogy minden jóakaratum mellett sem fordíthatnak annyi időt a készülésre mint amazok. Itt tehát egy kis segítség, egy kis promptuarium igen jó szolgálatot tesz, csak okosan kell használni. A kész szónoklatok segítsenek, — de ne ők magok beszéljenek, ezeket nem tanulni, hanem tanulmányozni kell; azért nem lehet quid pro quo minden ilyen művet felhasználni; mert őszintén szólva, nem mind érdemli meg azt, hogy napvilágot látott. Most pedig úgy nálunk magyaroknál — mint a németeknél igen szaporán születnek a szónoklati művek, lehet tehát válogatni. Különben a lelkész-

kedő papságnak ezek jó szolgálatot tesznek, főleg olyanoknak, kik hosszú időn át egy helyen lévén, és lelkiismeretesen töltvén be a szónoki tisztet, bizony mi tagadás benne, «ki-beszélik» magokat. Ha az ember friss materiát nem talál, könnyen megtörténik, hogy bele jő egy mederbe — (németül «Steckenpferd») melyből ki nem bir kázmálódni, és aztán a kántor az orgonán, a plébános pedig a szószéken csak egy «nótát» énekelnek, a publicum pedig alszik, vagy bevárja a templom mellett, míg vége lesz a prédikációnak.

Az előttem fekvő két szónoki mű méltó arra, hogy használatba vétessék. A dogmatikus beszédekben nincs valami száraz kathedrai stylus, hanem a dogmaticus mag könnyed modorban van a mostani phrázisokkal szemben állítva. Az irány könnyű, nincs elhalmozva idézetekkel; nincs benne abstract eszmemenet, hanem olyan beszédek ezek, hogy magasabb műveltségű publikum igényét épp úgy kielégítik mint ahogy elmondhatók az egyszerű falusi népnek is, és a mi fő, a mostani időviszonyokhoz vannak alkalmazva; nem hosszúk, 30—40 percz alatt elmondható egy-egy.

A második kötet halotti beszédeket tartalmaz. — No ezekre nálunk magyaroknál nem igen van szükség. Ismerek ugyan néhány plébániát, a hol szokásban vannak a halotti beszédek, jobban mondva (máshol a kántor által végzett) bucsuztatók ezek a beszédek, és egy ily beszédnek rendszeren 2 frt a stólája. — Nem akarom én a halotti beszédeket absolute kárhoztatni, de hogy nálam és több más helyütt nincsenek szokásban, annak csak örülök. Mindég eszemben van Emmerich Katalin egy mondása, hogy «a halottaknak igen fáj az, ha az emberek őket haláluk után nagyon dicsérik.» Az egyháznak is a sirnál utolsó szava az: «requiescat in pace.» Nagyon hihető tehát, hogy a dicséret is zavarja a holt békéjét, mert fél nehogy itt «recipiat mercedem.» — Az ily halotti beszédeknél nagyon kényes a pap helyzete, mert alig lehet elkerülni a dicsérést — és ha nincs valami sok dicsérni való, quid tunc? — De hát itt-ott mégis lehet az ily beszédekre nálunk is szükség, — sőt

mondom vannak helyek, hol nem mondom, hogy divatban, de szokásban vannak. Ott a Mattner által kiadott «Grabreden» jól szolgálhatnak. Ezen beszédeket Mattner több szerző és szónok után csak gyűjtötte és kiadta, nem maga mondta. A kötet elején vannak I. a «Musterreden», 4 beszéd. Ezek között két igen szép beszéd van. Egyiket a néhai bibornok Diepenbrock halálánál mondta Förster; a másikat pedig Napoleon herczeg felett mondta Monning érsek.

Ezen beszédek egyszerüek, de eszmedusak, és olvasásra ajánlhatók; mert tartalmok olyan, mely nemcsak halotti beszédekhez, hanem különösen morális prédikációkhoz sok anyagot szolgáltathat; sőt eltekintve azon részeket, melyek egy-egy halottra vonatkoznak, néha egész terjedelemben használhatók. Nem hosszuk, de kellő anyagmennyiség van bennük. Azt hiszem, a mi szónoklati folyóiratainkba pl. a «Jó pásztorba» lehetne néhányat belölk felvenni.

Ad vocem halotti beszédek még azt jegyzem meg, hogy néha jól teszi a pap, ha (2 frt nélkül) egyes kirívóbb eseteknél pár szót szól a koporsónál, ez néha odavág. Én két esetben szóltam. Egyszer a halottat nagyon siratta a nővére, és igen nótázott mellette; ennek az «elsiratásnak» egyszerüen véget vetettem azzal, hogy elmondtam, hogy jó lett volna eljönni meglátogatni a beteg testvért, a ki kétszer hívatta magához, hogy vele kibékülhessen, és a sirató testvér nem ment el, hanem gorombán odaüzent. Egyszer meg egy concubinárius a kutba esett és meghalt, olyan ember, a kit többször figyelmeztettem, hogy esküdjék meg, és nem tette. Ez utóbbi felszólalás használt több olyan vadházasságban élő gyári munkásnak. Hoc intra parenthesesim.

J. R.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

Nagy öröm- és hálaünnepé lesz Spanyolországnek ez évben. Május havában 13 száz esztendeje lesz annak, hogy I. Rekkaréd király egész Spanyolország püspökeivel és grandjaival a toledói zsinaton az arián eretnekséget elvetette s visszatért a kath. egyház kebelébe. I. Rekkaréd király fivére volt sz. Hermenegildnek, ki az eretneki tanban neveltetett ugyan, de jámbor katkolikus nejének *Ingondának*, ki frank herczegnő vala, gyengéd kérései, és szent Leander szevillai püspök buzgó, atyai intelmei visszaterelték őt az üdvösség aklába. Királyi atyja, Leovigild, e fölötti elkeseredésében nemcsak a neki átengedett szevillai királyságtól fosztá meg, de halállal is fenyegette, ha az arián tanokhoz vissza nem térne. Hermenegild habozás nélkül azt üzeni atyjának, hogy a sz. hittől soha el nem pártol; mire a felingerült apa ostromolni kezdi Szevillát. A fiu az apai tulnyomó erő elől Kordovába menekült, mely ekkor még a rómaiak kezében volt, de ezek kiszolgáltatták apja dühének. A hős királyfi az apai ígéretet, az eretneki ravaszság és a fejedelmi harag felett egyaránt diadalmaskodván vérével tön bizonyságot szent hite mellett. Vérének gyümölcse: királyi testvérenek és a legkatholikusabb spanyol népnek megtérése 589. valamint Spanyolországnek e fölötti öröm- és hálaünnepé 1889. évben.

Pápista szellem protestáns gyűlésen. Az angolok földrajzi társulata népes gyűlést tartott Manchesterben a rabszolgakereskedés megszüntetése érdekében, melyre a salforti kath. püspök és Lavigerie bibornok is meghivatott, daczára annak, hogy az egybegyűltek majd mind anglikán protestánsok voltak. Lavigerie bibornok, az új keresztes háború lángnyelvű hirdetője levelet irt a társulatnak, melyben a meghívást megköszöni s távolmaradását a távolság nagyságával kimenti, egyuttal örömeinek ad kifejezést a fölött, hogy

a feketék szabadsága iránti lelkesedés Manchesterben is lángra lobbant, tudtára adva az egybegyülteknek egyzsersmind, hogy Ő Szentsége a Pápa is nagyon megörült nemes buzgalmuknak, s lelkes vállalkozásukra áldását is küldi. A gyűlés többszörös tetszésnyilvánítással szakítá félbe a levél olvasóját s végül egyhangulag azt határozta, hogy a Pápanak a rabszolgák felszabadításának kezdeményezéseért s apostoli áldásáért köszönetet szavaz s egyuttal megbizta az elnökséget, hogy a gyűlés ezen határozatát hiteles másolatban Ő Szentségének megküldje. Ime, hogy düledeznek a felvilágosodottabb népeknél a protestans fanatizmus és előítélet falai!

Virgilius és Darwin. Eltekintve a kinyilatkoztatástól, melyet igaz darwinista következetlenség vádja nélkül el nem fogadhat, különösen három érv bizonyítja, hogy a darwinismus csak a képzelem szüleménye, s ezek *a*) a természettörvény, mely állandó. «Nem szül gyáva nyulat Nubia párducza»; mint a költő énekli. «Neque enim creatura legem tribuit, sed accipit et servat acceptam,» (s. Ambros. Hexaëm. I. c. 6.) A természettörvény, ennek állandósága és változhatatlansága alapja a természettudományoknak: nyugodtan építjük a vasutat, mert tudjuk, meg vagyunk róla gyöződve, miszerint a gőznek nemcsak tegnap volt feszereje, hanem holnap is lesz . . . (Ha a természet törvényének állandósága oka haladásunknak a természettudományok terén; «a simili» beláthatnák elleneink, hogy a dogma változhatatlansága is a haladásnak nem akadálya, hanem alapja.) Különben nem is volna ros néha némi darwinismus! Nem lenne megvetendő dolog, ha a gazdaasszony tyúkjá csibék helyett borjukat keltene ki! *b*) Ellenmond a darwinistáknak a bölcsészet, mely jogosan és okosan azt állítja, hogy nem lehet több az okozatban, mint volt az okban. Igaz ugyan, hogy mi magyarok nem szeretjük a mély bölcselkedést; hiszen «a haza bölcse» mondotta: úgy vagyok a bölcsészettel, mint a zsirral, ha semmi sincs belőle az ételben, élvezhetetlen; ha sok, megcsömörlöm tőle. De hogy a fenti igazságot belássuk csak józan észre van szükségünk s nem sok

bölcsészeti tanulmányra. c) Ellenmond a tannak a történelem, mely azt tanusítja, hogy a növények és állatok olyanok voltak évezredek előtt, mint most: semmit sem tanultak, semmit sem feledtek; nem haladtak, nem fejlődtek tökélesebbé; tehát nem igaz a darwinismus. (A kövületek bizonyítják, hogy valamikor voltak növények és állatok, melyek most nincsenek; de nem azt, hogy azokból lettek a jelenleg élők...) Az ember észszerű gondozása képes ugyan bizonyos fokig a növényeket és állatokat tökélesíteni, fejleszteni; de ezen haladás egyrészt csak a faj korlátai közt létesülhet; másrészt amint az emberi kéz gondozása megszűnik — visszafejlődnek; tehát épen ellenkezője áll be annak, mit a darwinisták tanítanak. Ezen visszafejlődést nemcsak most tapasztaljuk, hanem így volt ez a régi időkben is; majdnem kétezer éves tanu rá Virgilius, ki így énekel:

«Iam quae seminibus iactis se sustulit arbos,
Tarda venit seris factura nepotibus umbram,
Pomaquæ degenerant succos oblita priores
Et turpes, avibus predam, fert uva racemos.
Scilicet omnibus est labor impendendus et omnes
Genda in sulcum ac multa mercede domanda.»

(Georgic. lib. 2. v. 57–62.)

A természettudományoknál az inductiv módszer van helyén: az észlelt és nem *képzelt* esetekből kell a természet törvényét levonnunk, akkor lesz ez is való és nem képzelt. «Error circa creaturas redundat in falsam de Deo scientiam et hominum mentes a Deo abducit.» (S. Thom. Aqu. Summa philos. contra gentes, l. 2. c. 3.)

Buddhista folyóirat indult meg mult év július havában Japánban (Miako) angol nyelven. Célja terjeszteni a buddhismust a keresztények között; czime: Bijou of Asia, kiadója valami Mr. M. Matsuyama. Annyira vitték tehát azok a czimzetes keresztények, a buddhismusért való rajongásukkal, hogy a pogány táborban komolyan hiszik, miszerint Buddha templomát csak megnyitniok kell, hogy kereszténység-untak tömegesen betóduljanak.

Az első szám vezérczikke azzal kezd, hogy a négy nagy világvallás: Mohamedanizmus, brahmanizmus, buddhizmus és kereszténység bölcsője Ázsia, hogy a kereszténység, — ugymond — Európa- és Amerikában jelenleg gyors hanyatlásnak megy eléje, vesztí befolyását a társadalmi életre, s rendszerének alapelveit maga adja fel. Ezután helyesen megjegyzi: «A míg az emberi természet ugyanaz marad, addig a vallás az embernek elkerülhetlenül szükséges. A feladott vallás helyét tehát más vallásnak kell elfoglalnia, és pedig annak, mely az előrehaladott és felvilágosodott szellem igényeinek megfelel.» Kérdi már most Mr. Matsuyama: «Ha a keresztény vallás a nyugat népeinek szívéből kihalt, melyik vallás lesz az, a mely képes lesz a támadt ürt betölteni?» A felelet nem nehéz neki, lévén szerinte a buddhizmus a legfensőbb és legtisztább vallás, merő bölcsélet csodaszép erkölcsstannal. A személyes Isten feladásával a buddhizmus szerinte a bölcséletnek a kereszténységet is messze tulszárnyaló magasztára emelkedett. A kereszténység fogalmát Istenről, mint barbár eszmevilág maradványát kell tekinteniünk; a keresztények Istene az ember által alkotott bálvány, milyennel a buddhizmus nem bír, sőt ez meg sem kísérti, a *mindenhatóról* magának fogalmat alkotni, lévén ez az ismeretlen „*the Unknowable!*“ Spencer Herberten a sokat olvasott és magasztalt angol bölcsészten tulesz a buddhista Matsuyama! A szabadkőmivesek páholyában Budapestten bátran tarthatna felolvasást. Mint rokont és testvért fognák fogadni, mert a bölcsélet azon magasztán, mely a személyes Isten elvetésében áll, ők is mozognak.

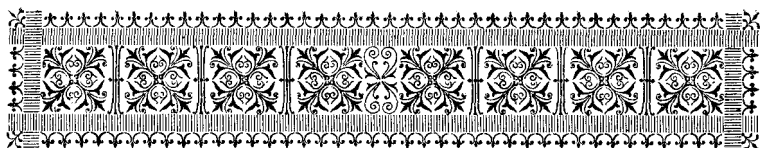
Szörnyen veszedelmes könyv birtokába jutott legujabban a párizsi rendőrség. Czime: «Indicateur anarchiste.» A 40 lapra terjedő könyvecske állítólag a Londonban titkon működő nemzetközi anarchista nyomdából került ki. Szerzője, ki jeles vegyész, több mint száz romboló és gyilkoló gépre adja benne a legalaposabb utasításokat a legnagyobb szabatossággal. Már régebben is el voltak terjedve ily irányu kézi könyvek a munkások között; de a pokolgépek készítésére adott hibás utasítások a szakférfiaknál csak mo-

solyra találtak. Ez egyszer azonban egészen máskép áll a dolog. A mi a rombolás gyászos műhelyében csak képzelhető, az e kis könyvecskében röviden s legnagyobb szakavatottsággal elé van adva. Nitroglycerin, dynamit, benzin, puskapor, hullaméreg, petroleum, lögyapot stb.; ezek azok az elemek, melyekkel az anarchisták boldogítani akarják a világot. Gépek ajánlatnak e könyvben, melyekkel egy egész csapat lovasság légbe röpíthető, dynamittöltények ismertetnek, melyek a «bourgeois»-nak zsebébe dughatók stb. Borzad az ember, lélegzete eláll, midőn a rombolás és enyészet iskolájának e tankönyvét olvassa. A szerző külön fejezetekben szól a bomba-készítésről, a forradalmi harcsmódról, a barrikádokról s egyéb eszközökről, melyekkel a felforgatás szövetkezetének győzelme biztosítható. Szerinte mindent le kell bontani-rontani, rombolni s összetörni, a fenséges dómokat sem véve ki, melyek ugyis csak a „buta reakzionarius világnézet hirdetői.” E szörnyű könyv ezer és ezer példányban van elterjesztve a munkások közt s a colporteur-öket még nem sikerült kézre keríteni. — Az istennélküli, független morál gyümölcse szépen érik. Hja! ki szelet vet, vihart arat.

Rövid hírek. Az olaszországi szabadkőművesek nagymestere Lemmi, ponyvanagyságu falragaszokban hívta fel az olasz szabadkőművesség barátjait, hogy Haug Ernő tábornok temetésén jelenjenek meg. Haug 1848. részt vett a bécsi forradalomban, Olaszországba menekülvén, Garibaldi zászlájához szegődött, később olasz hadseregbe lépett, melytől, mint tábornok vált meg. A páholyban liberális lapok szerint magas fokkal birt. — Azarian örmény kath. patriarcha kérelmére a török belügyminister körendeletet bocsátott ki, melyben utasítja a kormányzókat, hogy az örmény szakadároknak a kath. egyházba való visszatérését nem csak ne akadályozzák, de a mennyire a törvények engedik, támogassák.

Előfizetési díj egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

Szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

FÖMAGASSÁGU és FÖTISZTELENDŐ

S I M O R J Á N O S

bibornok és hg-primás ő eminenciája
elnöki megnyitó beszéde

a Szent-István-Társulatnak 1889. márcz. 21-iki
nagygyűlésén.

Dicsértessék az Ur Jézus Krisztusban!

Ezen szent névben üdvözlöm társulatunk idegyült tisztelt tagjait, s ez ünnepélyes alkalommal szentséges Atyánknak azon örökké emlékezetes köriratára¹ irányszom szives figyelmüket, melyben atyai szívének legbensőbb háláját fejezi ki ama lelkesült ragaszkodás felett, melyet hivei félszázados áldozáságának alkalmából tanusítottak az apostoli Szent-szék iránt, bámulatra ragadva az egész világot. Ez apostoli szózatban a szent atya rámutat korunk főbajára, de egyszersmind feltünteti a gyógyszert, a mely egyedül képes üdvöt hozni a világnak.

Katholikus szent hitünk, ha aszerint élünk, nem csak nem zavarja meg az állam működését, a társadalom biztos fejlődését, emelkedését, sőt biztosítja azt, és a tévedéstől megóva termékenyíti is. A gyászos elpártolás e szent hittől szülte a nemzetközi vi-

¹ «Exeunte jam anno.»

szonyokban épen úgy, miként az egyes nemzetek benső életében a béke, a rend, a nyugalom hiányát. Ezen elpártolás a keresztény hittől korunk nagy baja. Visszatérés a keresztény hithez fogja enyhíteni a nyomort, fogja orvosolni a társadalmi sebeket, fogja visszahozni a bizalmat, fogja érlelni a szélesre terjedt munkásságnak jogosan várt gyümölcsseit.

Egy tekintélyes angol lap a szent atyának legújabb konzisztoriumi apostoli szózatát¹ is, amely a jelzett körlevélnek rövid visszhangja volt, a kereszténység és műveltség nevében hálával üdvözölte.² Molinari, kinek legújabb gazdasági műve a múlt hónapban Say Leon által a párizsi Akadémiában bemutatott, elvitázhatlan igazság gyanánt állítja oda a tételt, hogy a nemzetgazdaság a keresztény religio szabályait saját kára nélkül nem nélkülözheti.³

Tisztelt nagygyűlés! Mi határozottan mondhatjuk, ami keresztényellenes, az főképp a keresztény nemzetek mai küzdelmes életében káros, sem a családra, sem a népre, sem a társadalomra, sem a trónra, sem a műveltségre és áldásos fejlődésre nézve nem lehet előnyös. A keresztény hitnek épen mivel isteni mű, az a rendeltetése, hogy az egyesek, a családok, a társadalmak, a nemzetek belső életének minden mozzanataival összeforrjon; mellőzése tehát az élet működéseiben ingadozást, bizonytalanságot, eredménytelenséget vonz maga után, maradván már az első kísérletnél is eredményül a tévedés, az elmaradhatlan bünhődésnek csirája.⁴

A múlt év, katolikus szent hitünk a világot bámulatra ragadó nyilvánításának s a remegve őrzött

¹ Nostis errorem maximum.

² Daily Telegraph — Unit. Catt. — 45. n. 1889. febr. 21.

³ L'union 7729. sz. febr. 25. 1889.

⁴ Nihil attinet considerationem intendere in victricia facinora . . . gerunt tamen in imis visceribus inclusum semen miseriarum. Encycl. «Exeunte jam anno.»

anyagi világbékének éve volt; adja a népek irgalmas Istene, hogy a folyó év, nem a kérkedő százas hitetlenségnek — miként némelyek ohajtanák — hanem a keresztény szent hitünk mindenkit s mindenben boldogító ereje elismerésének és az isteni alkotójának készséges lélekkel megadott hódolatnak éve legyen; s a világbéke, amely ma csak a kész fegyvernek szünetelése, keresztény szent hitünk sugalmaival egyesülve, az igazi, a mindenkit megnyugtató szív- s lélekbékét hozza meg az erőszakos helyzetek küzdelmeiben már csüggedésre hajló elfáradt öreg világrészben.

A rendszeres kétkedésben rendszeres makacssággal kérkedők, kényszerítve sejtetik, amit a hívők meggyőződésből hirdettek: csak szent Péter széke s annak örököse, csak a bölcs, az igazságos, az engesztelő szentatya lehet a társadalmi, az állami, a nemzetiségi, a nemzetközi bajok eloszlatója, a békés kibontakozás vezére, mert minden más magas tiszteltreméltó tekintély ingadozásai és bizonytalanságai között ő az egyedül sértetlenül, egyedül csonkítatlanul fennálló tekintély a világon, amely tekintély valamint milliókat megindítani, úgy milliókat csillapítani is képes, ha egy feltétel beáll, s ez az, hogy az államok, a társadalmak hajója a kereszt felé veszi irányát. Az anyagi baj rendszeren a szellemi baj szülöttje, mert amilyenek a gondolatok és az érzelmek, olyanok a cselekedetek is, a lelki bajoknak orvosa Krisztus egyháza.

Egyesek vétkeznek, s a földön néha nem bűnhődnek, mert az Isten örökkévaló lévén, ítélőszéke elé bevárhat minden egyes embert; de a népek, nemzetek, országok mint egyes erkölcsi testek, csak e földön léteznek,¹ emiatt tetteikért csak e földön vehetik el a megérdemelt jutalmat vagy büntetést.

¹ Conticescant aliquando suspiciones etc.

Ez a földi nyomorok megfejtett titka. Az Isten mindig irgalmas, mindig igazságos.

A szentatya fájdalommal szemléli, mint kerüli szándékosan a nyilvános élet a keresztény hit szabályait, s ezt gyászos elpártolásnak nevezi; de közeledik hozzá, miként az atyai szív a veszélynek indult gyermekhez, hogy erőre ébressze, hogy a roskadástól megmentse, közeledik hozzá, hogy a keresztény hitnek nem ismert, mert nem tanulmányozott s azért nem becsült, nem keresett javaiban¹ részesítse.

Elzárták a szentatyát mi tőlünk, úgy, hogy az ő mentő szava csak őreinek kegyelméből juthat el hozzánk. Leborultunk ugyan lábaihoz, vigaszt vihettünk neki, vigaszt vehettünk tőle, mert ellenségei, kik minden katolikusként ellenségei, ismert tekintetek miatt azt minékünk még megengedték. Meddig fognak ezen állapotok tartani, ez a jó Istennek titka; a keresztény hit elhidegülése tette azokat lehetségesekké, annak felébredése s mindig győztes elevenése fogja amaz állapotok változását az Istentől kiérdemelni. Hogy egy ország a katolikus világgal, sőt saját polgáraival kihívó dacban maradván megerősödjék, s fennállhasson, hazánk első szent királyának itélete, irányelve czáfolja. Hogy valamely állam az ő fennállhatását a pápaság és az egész katolikus egyház megdöntésének sikerére alapítsa, hogy állami életének egyik feladatául a keresztény hitnek kiirtását tűzze ki, s emiatt miként egyik főembere bevallja,² egy lépést se tehessen anélkül, hogy a keresztet ne kelljen tipornia; ez természetellenes vállalat.

Tisztelt nagygyűlés! Isten ítél, Isten fog ítélni. Az egyház, ha szenved is, fenmarad, a szenvedések,

¹ Esto iurium suorum ubique compos ecclesia, tunc licebit experiendo cognoscere, quid virtus Christi redemptoris possit. Enycl. «Exeunte anno.»

² Non avanzaeremo un passo se non atterendo la croce. Ferrarí a képviselőházban. Unit. Catt. 154. sz. 1876. jul. 13.

miként az ő isteni alkotójánál az ő dicsőségének fényforrásai. De mi történik ezen elpártolás után a keresztény hittől az állami, a társadalmi renddel, békével?¹ A szentírás szerint, mikor a pokolból egy ördögöt hívnak, legio az ő neve. A gonosz szellemeket felidézni könnyü vállalat, sötét helyükre viszszerelni — hic labor, hoc opus.

Mennyi megoldatlan új meg új kérdés sulya nyomorit mindenütt? Európai, nemzetközi, népfaji, társadalmi kérdés, gazdasági, földművelési, ipar- és kereskedelmi válság, — a szerény birtokosok, mint az őszi levél hullanak, a nyomor és az éhség házaiból nagy tömegek futnak, menekülnek, hozzá még a már kész s a még készülő fegyverkezésnek,² a mely elengedhetlen ugyan, de mindig ijedelmes, a bizalmatlanságnak, a bizonytalanságnak már majd a fulladásig szorító gyűrűje, a legjelentéktelenebb tény is lángot csaphat, a legkisebb figyelmetlenség is tüzet gyujthat, melynek pusztításait számba venni emberi elme nem képes.

A betűszámтан műszavával élek: ez a kitevője az állami, a társadalmi elpártolásnak a keresztény hittől s egyháztól Európában. Ne vegyék szavaimat édes hazánkra; de ha az egyik ház ég, a viharban a tizedik szomszédot is a tűzveszély fenyegeti. Nem lephet meg tehát senkit, ha ily helyzetben Krisztus Urunk helytartója, a népek és nemzetek szerető atyja, a kormányok igazi barátja, szavát emeli és a kibontakozást abban jelzi, hogy az állam hajója, a keresztény hit, a keresztény egyház felé vegye az ő

¹ Nihil anxii Ecclesiae causa sumus, nec esse possumus: angimur earum causa civitatum, quas spectare cogimus aversas a Deo, et summo rerum omnium discrimine stolidi securitate indormientes. Encycl. «Exeunte anno.»

² Ingentes copiae, quietem parare securam et stabilem non possunt. Arma ad alendas sunt, quam tollendas simultates ac suspiciones aptiora. Alloc. 11-a febr. 1889.

irányát; s a bajok, a nyomorok éle megtörik.¹ Lasan, lépten történt az elpártolás, így tört be a veszély és a vizsály is a népekre, lassan lépten jövend a bajok orvoslása is.

Egy akadályja van az orvoslásnak, egyetlen szülője az elfogultságnak, hogy vannak törvényhozók és államférfiak, kik a keresztény igazságok tanulmányait egészen abban hagyták, s azért minden jogi tudományuk tapogatódzás a sötétben. Az egyházat a bizalmatlanság üldözte, pedig ő nem bizalmatlankodik senkiben, még ha üldöztetik, ha szenved is, Istenbe veti reménye horgonyát. Az ő bölcsője az állami hatalom közreműködése nélkül helyzetetett e földre; ma is legtöbb helyütt az államhatalom segélye nélkül működik, népeket boldogít, mert az Isten műve; sőt az ellenséges állam ellen is, miként a multban angol földön, tudott erősödni; habár ily helyzetet, mert természetellenes, az egyház mindig kerül. De ahol és amikor az isteni alkotója emez ösvényen akarja őt az emberi salaktól megtisztítani, képes ő e keresztet is feláldozó lélekkel viselni. Efölött ma kevesen kívánnak elmélkedni, pedig az állambölcséségnek egyik kulcsa, a lelkek, a szivek örömben áldozó erejének ismerete. A katolikus egyház ama szellemi, teljes szervezetű világ-ország e földön, amely, mivel isteni, mindenütt a fejedelmeknek Istentől eredő hatalmához tisztelettel közeledik, bizalmat nyújt zálogba, bizalmat keres, habár függetlenségét és működési szabadságát soha sem adja fel; mert csak így képes hatni, képes áldást hozni.

Amely pillanatban az állam gépezetébe engedné magát beleillesztetni, isteni alkotóján ámulást követne el, katolikus megszűnnék lenni, meddővé válnék.

¹ In hoc posita malorum sanatio est, ut mutatis consiliis et privatim, et publice remigetur ad Jesum Christum christianamque vivendi viam. Encycl. «Excunte anno.»

Krisztus urunk mondá: én vagyok a világ világossága¹ én vagyok az ut az igazság és az élet.²

Ez áll az egyes emberre, egyes családra, egyes nemzetre nézve épügy, mint az egész társadalomra nézve. Amily fogalommal van az ember az Istenről, aszerint rendezi be minden viszonyát. Ázsia, Afrika más életet él, mert más fogalma van az Istenről. A természet fiának vallási fogalma elégséges a szánandó megállhatásra, fejlődésre elégtelen, de a keresztény egyház által a hibátlan, a tökéletes hitigazságokban nagyra nevelt s folytonos tökélyesbülés, művelődés és emelkedésnek indult keresztény nemzeteknél, a született pogánynak természeti állására visszahelyezkedni, vagyis a keresztény religiót mellőzni akarni, nagy rombolás, visszaesés nélkül lehetetlen. A született pogány az ő tökéletlen vallási fogalmaival természetes lelkiismerete szerint indul; a keresztény nép tökéletes hitigazságait elvetve, s hitnélküli alapra helyezkedve, természete, lelkiismerete ellen működik, nem nyeri el született pogány homályba borult lelkének benső nyugalját sem, mert nem is válhatik pogánynnyá, marad hitehagyott, az apostazia gyűlöletének háborgásaival. E természetelleni törekvések tarthatlanok, s mindig vésteljesek. Joggal kéri egy angol bölcész: „irtsátok ki a társadalomból a keresztény religiót, érdemes lesz-e még élni?“³ A szentatya pedig szintén kérdezi: „ha a lélek természetére nézve azonos a testtel, s evvel elenyészik, lesz-e legkisebb indok az élet nehéz feladatainak kererőségeire válalkozni?“⁴

Kimondhatlan sok jó távozik a társadalomból a

¹ Ján. 8. 12.

² Ján. 14, 4, 5.

³ Lily Chapters Europaen history. V. 2, 149.

⁴ *Sí animus non est a corpore natura distinctus, proptereaque intereunte corpore spes aevi beati ceterique nulla superest: quid erit causae, quamobrem labores molestiaeque in eo suscipiantur? Encycl. «Exeunte anno.»*

keresztény religióval s helyébe a nehézségek hosszú lánczolata lép. A keresztény religió kipótolhatlan nagy politikai s társadalmi hatalom, mert nem csak tökéletes, teljes hitszabály, hanem társadalmi életrend is.¹ Erre czéloz a szentatya mondván: akik az állami és társadalmi zavarokat törvénnyel iparkodnak megfékezni, az igazságért küzdenek ugyan, de törekvésüknek, ha az evangélium erejét s az egyháznak segítő közreműködését, mely a zavarok forrását zárja el — mellőzik, vagy semmi vagy vajmi kevés eredménye lesz.² Portalis a forradalomnak bizonyos fokig kijózanodott gyermeke mondá e század elején: „a haza a vallásos lelkeken alapszik.“ Vinet pedig: ha a család csak a religió árnyékában élhet, a vallástalan népnek nincs hazája, az saját faja, szülőföldje iránt érzéketlen, kóbor, szivtelen kozmopolita lesz. Manap a rendszeres kételkedőknél is megvan a sejtelem, hogy az állami, a társadalmi feszült viszonyokat csak felsőbb szellemű hatalom és tekintély közreműködése mellett lehetséges a természetes fejlődés ösvényére terelni, amit a kételkedő akaratlanul sejt, azt — miként láttuk — szentes Atyánk ismételten hirdeti. Uhlhorn locumi prot. apát írja: „a keresztény egyháznak sorsa manapság a társadalmi kérdéseken fog eldőlni.“

Azon egyház (a tisztelt nagygyűlés felismeri az idézetnek nem katolikus szótárát) azon egyház fog diadalt aratni, amely a társadalmi kérdések megoldásához leghathatósabbban fog hozzájárulni s a nép életére döntő befolyást gyakorolni.³ Kétségkívül azon

¹ Ad christianum nomen, praeter professionem fidei, necessariae sunt christianarum exercitationes virtutum. E. «Exeunte.»

² Qui cupiditatum popularium crescentem flammam nituntur oppositu legum exstinguere, ii quidem pro justitia contendunt sed intelligant nullo se fructu aut certe perpaucos labores consumpturos, quamdiu obstinaverint animo respuere virtutem Evangelii, Ecclesiaeque nolle advocatam operam. Encycl. «Exeunte anno.»

³ Vaterl. 354. sz. dec. 24. 1887.

egyház fog a nevezett kérdések megoldásához leginkább hozzájárulni, amelyben semmi feloszlató elem nincs, s amely a sérthetetlen és elismert tekintély vezénylete alatt önmagában a legtökéletesebb társadalom. Ha képes volt a kath. egyház a romokba dőlt pogány világból új társadalmat alkotni, vajjon nem lesz-e ő inkább képes a mai tévedésekből a tévedőket kiemelni, visszavezetni?¹ — Tisztelt Naggyűlés! Lehetnek bajok, nyomorok, egyes politikai vagy törvényhozói tévedéseknek szüleményei, ezek korszakiak, orvosolhatók. De figyeljük a lelkek, a szívek titkait. Régen meg van írva: „küzdelem az ember élete a földön,“² még a gazdagság, a jólét csillogó meze alatt is az embert mindenütt az elmaradhatlan bajok, aggályok, tünődések küzdelmei kísérik. Az élet a siralom völgyén folyik le. Az el nem ért, vagy az elvesztett öröm, saját hibáink, mások igazságtalansága, hálátlansága szomorítanak, keserítenek, szívünket, keblünket nyomják, nincs ember akinek kezében a keserűség poharát nem látnók, mindenikünk saját keresztjét viseli, letevén az egyiket, más nehezebb áll előtte. Honnan virrad fel egy fénysugár, amely az elsetétült elmét felderítené, amely a sajongó szívet a csüggedés ádáz sugalmaitól, rémeitől megszabadítva, a teljesített kötelesség szentesített nyugalmaiban megtartaná? A ker. hit képes erre, és csak ő képes egyedül, mint amely a kálvárián álló keresztre mutat, annak bátor átkarolására buzdít, mert a megváltó Istenember keresztje, minden lelki erőnek forrása, a kebel bármily magasra csapott hullámainak is csendesítője. Az ő keresztje minden keresztet megnevesített, a megnyugvás, a vigasz, az öröm, a lelki felelevenedés forrásává s így türhetővé tette. — Képzeltetjük-e, hogy a küzdő, csüggedő tömeg, melyet

¹ Quae virtus (evangelii) senescentem vitis perditum superstitione mundum liberavit, quidni devium recreabit? E. «Exeunte.»

² Job. 7, 1.

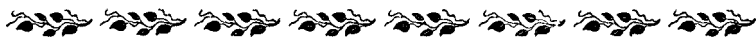
emberiségnek nevezünk a Megváltó keresztyére tűzött reményei nélkül maradjon? hogy a földi örökségből kiesett nagy tömeg ne szárihassa az ő forró, az ő keserű könyeit Jézus Krisztus keresztye alatt? A ker. hittant az iskolából kitiltó intézetek ezt czélozzák. De mi lesz ennek a következménye? Amely pillanatban a ker. religió a szivekből távozik, az élet titka megfejthetetlenül lesz, a kisebb nyomornak is türhetősége megszűnik, a lelki sötétség rémeket szül, a roskadozó lélek gyilokról révedez, gyilokról másnak vagy magának számára! Egy világ kereszt, hit, remény, szeretet nélkül, ily világ nem világ, hanem pokol, melyben semmi rend, hanem az örök irtózás lakozik.¹ Simon Gyula, a megöszült deista, a francia iskolarendszerről, melyből az Istennek neve is kiirtatott, saját lapjában,² írta: „a zablya tehát össze van törve, a remény megsemmisítve, a jövő élet vonzó képe a mesék közé számkivetve, a tisztelet, a hagyomány letaposva, a kötelesség a jognak feláldozva, a jog önérdekkel azonosítva, minden háboru joggal felruházva.“ Ez a mi társadalmi rendünk, ez a mi állambölcsességünk. Polgárok! — mondják — ti testvérek vagytok. Elhiszem, voltatok, de ti farkasokká váltatok, farkasok testvéreivé lettetek! — A mi bizalmunk az isteni gondviselésben van, amely az időt, az eszközöket megválasztja. Mindig erős és mindig tevékeny hitben működni, ez vigaszteljes kötelességünk. A szaporodó nyomor, a veszélyek jóslója az egyik, Üdvöztönk irgalma az Ő ker. népe iránt, a másik ébresztő. Szentséges atyánk, ki 80 éves kor és a világegyház 11 éves kormányzásának terhe alatt az egyház feje, Ő int, buzdít mindenkit, hirdetvén: „a jelen aggasztó helyzetek orvoslása nem abban rejlik, ha kath. hitünket takarjuk, hanem abban, ha szándékot változtatva, a magányos és nyilvános életben

¹ Job. 10, 22.

² Le Matin.

kiki, az oltár szolgája ép úgy, mint a világi hívő Krisztus Urunk felé veszi működésének irányát.“

Ezek után társulatunk nagyérdemű elnökének, kit fájó szívvel kísérvnk, midőn elnöki székétől megválik, ugyszintén a társulat nagyérdemű alelnökének, buzgó hivatalnokainak eredménydus fáradaimaikért, a nagygyűlés jelen tagjainak szives figyelmökért köszönetet mondva, a nagygyűlést megnyitottnak kimondom!

GUIZOT, B. EÖTVÖS, TREFORT ÉS A KERESZTÉNYSÉG.

(Adat az újabb hazai korszellem megvilágításához.)

Irta Dr. DUDEK JÁNOS.

(Vége.)

A ker. egyenlőség eszméjével legszorosabb kapcsolatban áll a szabadság eszméje.¹ Az erkölcsi beszámítás, az erény és a bűn, a jutalom és a büntetés ker. fogalma az emberi szabadság corolláriumai.

Ugyanazon ker. világnézetnek folyománya a szabadság, mint a melyből az egyenlőség eszméje származott.

Tudta azt a kereszténység, hogy nemes függetlenség érzete honol az ember szívében, a mely nem veti magát könnyen más akaratja alá, míg ez első-ségi igényeit jogos alapon érvényesíteni képes. — Az ember nagy arra, hogy egy más embernek, mint ilyennek engedelmeskedjék.² — Azonban a szabadság e méltánylása által a kereszténység nem bontotta fel a fellebbvalói és az alattvalói viszonyt; hanem nemesbitette; mert midőn az egyéni szabadság

¹ XIII. Leo levele: az emberi szabadságról. Religio 1888. I. félév 52. sz.

² Hettinger Apologie V. 404. l.

mellett az engedelmességet, mint társadalmi szükséglet hangoztatta, isteni jogczimre alapította azt s a jogokat, melyeket az uraknak biztosított, szigorú kötelekhez kötötte, a lelkiismeretre viszonyította, úgy hogy az urak és a szolgák között a jog és a kötelesség kölcsönössé vált. Nem bontotta föl a társadalmat; az egyed a társadalom tagja maradt, de a társadalom sokszerű viszonyai azon mértékben módosítottak, a mint azt az egyedre vonatkozó ker. egyenlőség és szabadság eszméi követelték.

Ugyanaz az apostol, a ki a rabszolgákat a szabadokkal egy sorba állította, ismételve engedelmesésre serkenti a szolgákat uraik iránt; de az indokokat, melyeken a szolga engedelmességének alapulnia kell, oly módon adja elő, hogy az urakat is megható és hatályos szavakkal figyelmezteti kötelességeikre. Az uraknak egykori élet és halál feletti joga eltűnik és helyébe lép a ker. szeretet törvénye, mely az egyenlőség elveit a társadalmi tagozottság szükséges különbözeteibe viszi be. „Szolgák — mondja Ephes. 6, 5—9. — engedelmeskedjétek testszerinti uraitoknak . . . nemcsak szemre szolgálván, hogy az embereknek tesseetek, hanem mint Krisztus szolgái . . . És ti urak! ugyanezt tegyétek szolgáitok iránt; mert hisz tudjátok, hogy nektek is mint azoknak van uratok a mennyben, kinél nincs személyválogatás.“

Az a kis levél, melyet szent Pál Philemonhoz írt Onesimus megfutott rabszolga érdekében egy *magna charta*, melyet a kereszténység adott az ó-korban megvetett ember-osztály számára. „Fogadd őt, nem mint szolgát, hanem mint legkedvesebb *testvért*,“ a kitért én nemzetem (a keresztség által) a bilincsekben, „fogadd őt, mint engem,“ kéri szent Pál Onesimus urát.

Ily módon értelmezte a kereszténység az egyenlőséget és a szabadságot az egyed érdekében s azt az addig elfajult társadalmi rétegekben *tényleg* is

megvalósítani törekedett ; mert a kereszténység életelv, mely csak akkor valósul meg teljesen, ha az az ember cselekedeteiben, családi és társadalmi viszonyaiban kifejezésre talál.¹ — Hatalmas volt a keresztény eszmék befolyása magoknak a pogányoknak gondolkozására már azon időben, midőn elnyomatva, nyilvános jogi elismerésben még nem is részesült a kereszténység.

A történetírók jelentékeny különbséget vesznek észre a Krisztus előtti és utáni stoikus bölceletben.² A mióta ker. község alakult Rómában s ahhoz a nép különböző rétegeiből sőt a magas osztályokból is többen és többen csatlakoztak, úgy hogy Suetonius szerint: „Claudius judaeos (a mennyiben a pogány ember a keresztényeket a zsidó vallás tagjaiul tekintette) impulsore Chresto tumultuantes Roma expulit ;“ a mióta a keresztények ezen s a Nerói üldözés következtében közzrésztétet ébresztettek, amint ezt Tacitus jelezi: „unde quamquam adversus sones et novissima exempla meritos miseratio oriebatur“ (Annal. 15, 44.): azóta a római bölcelet képviselői-

¹ Hogy a ker. tanok, különösen a ker. egyenlőség és szabadság eszméje csak lassan lépett életbe ; hogy a társadalmi viszonyok összességükben csak hosszú századok lefolyása alatt alakultak át teljesen ker. társadalommá, ki az, a ki ezen csodálkoznék ? «Inter vicissitudines mundi et consolationes Dei peregrinando procurrit Ecclesia», mondta már sz. Ágoston (De civ. Dei I. 18, 51. c.) Egy új civilisatio alakítása nehéz mű, hosszú mű. Igazságtalanul jár el azonban, a ki az egyháznak a társadalom javítása körüli fáradozásait csak azért kicsinyelvé, mert lassan ment a munka, amint ezt teszi pl. Guizot, midőn kételkedik, vajjon a rabszolgaság megszüntetése tökéletesen a kereszténységnek köszönhető-e ? (I. 182. l.) Az ilyen ember nagyon a szobájából nézi a világ folyását s nem tudja, mit tesz az : régi megrögzött előítéletekkel megküzdni, különösen, ha azok a hatalmasoknak kedvezők. (L. Balmes I. 135—143. l.) De különben maga Guizot is eleget mond, midőn ezeket írja : «A legtöbb felszabadítási formula különböző időkben vallási indokon alapul, s a felszabadítás majdnem csak vallásos eszmék, jövő remények, az emberek vallási egyenlősége nevében van kimondva. Hasonlóképen fáradozott az egyház számtalan szokások korlátozásán és a büntető és polgári törvényhozás javításán.»

² Tárgyalja ezt Hettinger Apologie V. 395. sk. 1.

nél új, azelőtt ismeretlen eszmék kezdenek jelentkezni: a könyörületesség, áldozatkészség sőt az alázatosság némi sejtelme is.¹ A személyi jog becsülésben kezd részesülni s módosítólag hat a törvényhozásra.

A pogány bölcselet észrevétlenül került a ker. eszmék befolyása alá s az ó-világ az emberies bánásmód felé kezdett hajolni, mielőtt a ker. vallást befogadta volna.

Észrevehető e változás Seneca iratain; ifj. Plinius, Plutarch, Epiktet és Marc Aurélról hasonlót lehet állítani. Egyes gondolatok, a melyek műveikben előfordulnak: az állami életről, az ember méltóságáról, a házasság és gyermeknevelésről, már is a megszokott egoismuson felül állanak; sőt a közéletben is: a szegények, szerencsétlenek, magok a rabszolgák enyhébb bánásmódban kezdenek részesülni. — Nerva felkarolta a szegény gyermekeket és elrendelte, hogy közköltségen tartassanak el. Traján öt-ezer ilyen elhagyott gyermeket tartott Rómában; ugyan ő alatta enyhültek a rabszolgákra vonatkozó törvényes intézkedések s még inkább Hadrián, Antoninus Pius és Alexander Severus alatt. Hadrián megfosztotta az urakat az élet és halál feletti jogtól, a melylyel rabszolgáik fölött rendelkeztek. Antoninus alatt valamely rabszolgának megöletése a gyilkossággal azonosnak nyilvánított. Alexander Severus alatt Ulpianus jogtudós először kimondta, hogy a rabszolgaság a természetjoggal ellenkezik.

Ezen nézetváltozás magyarázatául elég utalni arra, hogy Hadrián Krisztust az istenek közé felvenni s bálványok nélküli templomokat tervezett építeni; hogy Alexander Severus különös tisztelettel viselkedett Krisztus személye s erkölcstanának tisztasága iránt annyira, hogy még szobrát is imatermében (lararium) felállította, palotája homlokzatára pe-

¹ A humilitasról Hettinger Apol. V. 294. l. V. ö. Hurter i. mű I. 80. l.

dig Lukács evang. 6, 31. szavait véseté: „Valamint akarjátok, hogy nektek cselekedjenek az emberek, ti is hasonlóképen tegyetek nekik.“¹

Az új világnézet terjedésével visszanyerte az ember önrendelkezési jogát s megindult az új civilisatio. — *Ez tehát az egyenlőség és szabadság eszméinek eredete s jelentése az európai civilisatióban.* — Miután láttuk, hogy a kereszténység volt az, mely a társadalom legegyszerűbb elemét: az egyedet az új polgárisodás számára kiképezte s ez által megvetette az alapot, melyen egészséges, ker. emberhez méltó új társadalmi szervezés megindulhatott s tényleg meg is indult, most még egyszer visszatérünk a germán elemre, miután Guizot s utána Eötvös és Trefort éppen az egyed kifejlése szempontjából ezen elemből sokat, mindent származtatnak civilisatiónk számára, hogy így a contrario is megerősíthessük, a miket az előzőkben a kereszténység elévülhetlen érdemeinek méltatására mondtunk.

Téved Eötvös, midőn Guizotot dicsérve ezeket mondja: „Az önbecsülés érzetét és az egyéni önállás utáni vágyat azon népeknek (éjszak barbárainak) köszönhetjük, melyek a római birodalmat megbuktatták.“ (I. 184. l.) Téved Trefort is, ki ugyanezt ismétli (i. mű 100. l.) Ezt a nagy horderejű állítást ekként értelmezi Guizot: „A személyes egyéni függetlenség érzelme, a szabadságban kedvtelés, mely a véletlenre majdnem más cél nélkül mint saját kielégítésére fejlődik ki, ezen érzelem a római társadalomban, a keresztény társaságban ismeretlen volt és csak a barbárok által hozatott be és tétetett le az új-kori civilisatio bölcsőjébe. És itt oly nagy szerepet játszott, oly szép eredményeket hozott létre, hogy lehetetlen azt, mint alap-elemeinek egyikét nem kellő világosságba helyezni.“ (I. 71. l.) Eötvös pedig műve 184—198.

¹ Rapaics Egyháztört. I. 107. l.

lapjain részletesen kifejti ennek hatásait az európai civilizációra.

Jóllehet oly egyéni önállásról s az önbecsülés oly érzetéről van itt szó, mely „a véletlenre majdnem más cél nélkül mint saját kielégítésére fejlődik ki,“ a mi eléggé pogány érzet; mégis, miután ők azt az egyéni önállás utáni vágyat kontemplálják, *a mely oly nagy szerepet játszott s oly szép eredményeket hozott polgárisodásunkban s azt a kereszténység egyenes kizárásával a germán elemnek tulajdonítják, tehát az egyed kifejlődését a barbároknak tudják be érdemül: mi ezt Balmessel egyenesen tagadjuk; mert ezt az állítást senkifia sem történelmileg sem lélektanilag bebizonyítani nem képes. Hogy igazunk van, azt Guizotnak saját szavaival fogjuk kimutatni.*

A mi a történelmet illeti azt mondja Guizot: „A barbárok társadalmi állapota, szokásaik, majdnem tökéletesen elvesztek (azaz többé azokat nem ismerjük), mi kénytelenek vagyunk ezeket a legrégebb történeti emlékek után vagy *képzeletünk megerőltetésével kitálatni.*“ (68. l.) Mi pedig úgy ismerjük a tényálladékokat, hogy amint az éjszak népei a történelem szinpadán feltűnnek, már is köztük járt a kereszténység s amint a szilajságot levetve olyasmit alkottak, a mi a civilizatio fogalma alá esik, azt már mint keresztények tették.

Azért hagyjuk el a történelem terét, mely a Germánok ősi állapotára vonatkoznék, nehogy „megerőltessük képzeletünket,“ vegyünk a dolgot inkább lélektanilag, hiszen Tacitus rajzait Guizot is ábrándnak nevezi. (I. 120. l.)

Hogyan jutottak a barbárok a „személyes egyéni függetlenség azon érzetéhez,“ mely oly nagy szerepet játszott, oly szép eredményeket hozott létre az új polgárisodásban, a midőn ezen érzetre a déli népeknél, a melyeknél különben a politikai függetlenség érzete oly hatalmasan kifejlődött, nem akadunk?

Talán az éghajlatok a szabadság e két nemén, mintegy örökségen, megosztottak? Hogyan kelljen azt egyáltalán felfogni, hogy az, a mi a barbárságnak századokon keresztül sajátsága volt, idővel a legnemesebb polgárisodás termékeny magva lett?

Ugy látszik, hogy e kérdésnél a dolgok külszine (s a mint alább említendjük, még más valami) veszélyes tévedésre szolgáltatott alkalmat, s hogy Guizot „dús szellemi tehetsége, megragadó ékesszólása a szigorubb vizsgálat mellett pusztá képtelenségnek látszót is valószínűnek s elfogadhatónak ecsegette,“¹ — a mi hogy csakugyan sikerült neki, mutatja nálunk Eötvös s Trefort példája.

Guizot a barbárban feltételezett „egy nemes és erkölcsi érzelmet, — mely hatalmát az ember erkölcsi természetéből meríti“ (70. l.), de arról megfeledkezett, hogy annak előbb a ker. eszméken kellett átszűrődnie, hogy európai civilizatióknk egyik legjelentékenyebb elemévé fejlődhessék. Majd megmondja azt ő maga is.

A barbárok erkölceinek és nézeteinek méltatásánál csakugyan beteljesedett Eötvös nyilatkozata. „Vannak a történetben tünemények, melyek éppugy kétségteleneknek látszanak (legalább némelyeknek), mint azon tétel, hogy a nap a föld körül forog s melyek alapos vizsgálat után éppen ugy csalódásoknak mutatkoznak és ha a bizonyítékokul felhozott tények alapos vizsgálata helyett csak a külszinre ügyelünk, gyakran nagyobb tévedéseknek vagyunk kitéve, mint ha az abstractio száraz ösvényén maradtunk volna.“ (I. 191. l.)

Vegyük a dolgot alapjában. Minden emberben egy kiolthatlan érzet él, mely őt arra serkenti, hogy a rosztat kerülje, a szerencsét, a boldogságot keresse. Ezen érzet közös minden emberrel, a beduinna csakugy mint a Szajna-partján sétáló dandyval, a

¹ Balmes i. mű I. 211. l.

régi plebejussal csakugy mint Japán trónján ülő Mikádóval, egyike csakugy mint másika gyűlöli azt, a mi őket tehetségeik használatában gátolja. Ez az önfentartás érzete, a melyhez egy másik: az önbecsülés, az önméltóság érzete csatlakozik; ez már a gyermek szívében ébred, s mely nyugodni, pihenni az élet egy szakában sem enged. — E kettős érzetből támad a függetlenség szeretete, a mely szintén közös minden emberrel, mert természetében gyökeredik.

A mint azután az egyed más és más, physikailag és erkölcsileg különböző helyzetekbe kerül, változnak e beléoltott érzetek árnyalatai, legeltérőbb szokások és erkölcsökké fejlenek, a melyek tényleg a különböző népek életét oly sajátszerűen jellemzik.

Minden attól függ, milyen képzzettel bir az egyed önméltóságáról s azon boldogságról, a mely után tör. Ismertessétek meg őt azon fogalmakkal, melyeket a kereszténység s az általa kiművelt ész tanít, — s jó polgárt neveltek belőle; rekeszszétek őt ki a kereszténységből, helyeztétek Európa vadonjaiba, hagyjátok őt elfajult fogalmai mellett s a függetlenség vad kitérésénél és egy szánandóan alacsony helyzetenél egyebet nem észleltek rajta.

Ha most az éjszak egykori barbárait e szempontból teszszük vizsgálódásunk tárgyává, ugy bizonyára semmi olyast nem fedezhetünk fel náluk, a mi a parancsoló s kényszerítő szükségesség fokán felül állana. Társadalmi viszonyaik olyanok voltak, a melyeneket babonás nézetek, durva szokások, szilaj erkölcsök mellett várni lehet. Szigoru és mostoha éghajlat alatt születve, elszaporodásuk folytán minden oldalról korlátoztatva ösztönszerűleg rávetették szemüket a szomszéd tájakra, a hol bő zsákmányt éreztek. Valami különös akadályokkal nem találkozáván zúdultak a római birodalomra, mint a hegyi folyam,

mely magas szikláról alárohanva elárasztja a szomszéd mezőket.

A társadalmi kötelékek, melyek e népeket régi területükön, erdeik között összetartották, felbomlottak. Elvegyülvén az új népek közé, új szokásokra akadtak; a műveltebb társadalom a hódítók fegyverei alatt pusztul, minden a mi régi elvész, mielőtt valami új helyét elfoglalhatná. Éjszaka zabolátlan fia ott áll új és szokatlan helyzetében, homályos emléket őrizve szülőföldjének anélkül, hogy a leigázott népeket meg tudná kedvelni, anélkül hogy valami törvényt tisztelne, embertől félne, vagy valami erkölcshez ragaszkodnék.

Ez az a nyers individualizmus, a függetlenség elvadult érzete a barbárban, a melyet maga Guizot is Thierryt javítva hangsúlyoz (I. 70. l.); a mely érzet sem az egyed valódi jólétével, sem méltóságával meg nem egyeztethető, mely távol attól, hogy az új polgárisodás csiráját rejtette volna magában, éppen a legalkalmasabb eszköz volt arra, hogy Európát a vadság állapotába sülyeszse s a régi polgárisodás minden maradványát megsemmisítse.¹

Hogyan van az mégis, hogy Guizot ezen barbároktól származtatja új polgárisodásunk egyik legjelentékenyebb elemét: az önbecsülést s a személyes függetlenség érzetét?

Guizottal e kérdés vitatásakor az történt — fejtegeti szellemesen Balmes — ami nagy szemekkel gyakran történik; valami sajtószerű jelenet felizgatja őket s vágyat ébreszt bennök ennek okát kutatni; azonban a titkos hajlam által, melynél fogva a jelenetnek valami új, váratlan, meglepő eredetét óhajtják feltalálni, félrevezettetve, gyakran letérnek az igaz utról s hibába esnek.

Guizotnál ehhez még egy más ok is járult. Ő

¹ Balmes i. mű I. 21-ik fejezet.

már első tekintetre, melyet az európai polgárisodás különféle elemeire vetett: az egyházat ismerte fel ama leghatalmasabb és legbefolyásosabb erőnek, mely a társadalmi rend felépítésére közreműködött; erről ő maga tollának szokott magasztos irányával tett bizonyosságot. Midőn az egyéni önállás kérdése felmerült, ezt is meg kellett magyarázni; de vajjon ismét a kereszténységből? Ez által a polgárisodás nagy művét egyedül a kereszténységnek tulajdonította volna; pedig Guizot mindenáron munkatársakat akart melléje adni, s ezért esett tekintete a barbár csordákra, azt állítván, hogy az erdők fia megbarnult homlokán, vad vonásaiban, nyugtalan és lángoló tekintetében található fel az európaiak lényébe oltott függetlenség és méltóság nyers, de valódi ősképe.

Ugy látom, hogy Balmes Guizot álláspontjára nem találta meg a valódi okot. Hogy Guizot európai civilisatióink egyik legjelentékenyebb elemét a barbár germánoktól származtatja, *az szükséges következménye a kereszténységről ápoli nézetének.* A ki a kereszténységtől minden befolyást megtagad a társadalomra, a ki, mint Eötvösünk, a ker. elvek alkalmazását a más világra tolja, az, ha a civilisatióinkban nyilvánult eszmék eredetét megfejteni akarja, miután a római elem nyilvánvalóan alkalmatlan e célra, a barbárokhoz kénytelen menekülni s megtagadni azt a kézzelfogható elvet: *nemo dat, quod non habet.*

Ime újabb érv arra, hogy az eredeti kereszténység — a katolikus kereszténység volt!

Azonban Guizot minden protestantismusa mellett nem ferdíti el a tényeket annyira, hogy a barbárok-ról világba bocsátott véleményét saját szavaival meg ne czáfolhassuk.

Először maga írja, hogy ezeket a barbárokat az egyháznak kellett megcivilisálni. Felveti ugyanis a kérdést (94. l.): miként és mikor szűnt meg a barbárság? Egyes jelentéktelen okok felemlítése után

igy folytatja: „Volt még egy harmadik tényező, mely mindenki szemei előtt lebeg, a keresztény egyház. Az egyház egy rendszeresen alkotott társaság volt, mely elvekkel, szabályokkal és fegyelemmel birt, és mely égett a vágytól befolyását kiterjeszteni és ezen hódítókat meghódítani. — Ezen korszakbeli keresztények között a keresztény papságban voltak férfiak, kik mindenre, minden erkölcsi és politikai kérdésekre gondoltak, kik minden dolgok felett határozott véleménynyel, erélyes érzelmekkel és azon élénk vágygyal birtak, hogy ezeket elterjeszszék és uralkodókká tegyék. Soha társaság oly erőlködéseket, fáradozásokat nem tett, hogy környezetére hathasson és magához hasonlítsa a külvilágot, mint a keresztény egyház az 5-ik századtól kezdve a 10-dik századig. Ha majd történetét tanulmányozandjuk, látni fogjuk, minden kísérleteit, és *miként támadá meg némi tekintetben minden oldalról a barbárságot, hogy fölötte uralgva, civilisálja.*“ (I. 95—6. l.) Ez tehát civilizációnk fontos eleme, a barbárság, melyet előbb meg kellett civilisálni? Különben az idézett sorok oly szép elismerést foglalnak magukban a kath. egyház irányában, a milyent sem Eötvös sem Trefort művében nem találtam.

Másodszor maga Guizot annyira izzé-porrá törí a barbárságot, hogy kizárja előttünk a lehetőséget is a barbárságból bármi jelentéktelen elemet származtatni civilizációnk részére.

„Világos az, — mondja — hogy ha nem birnak az emberek oly eszmékkel, melyek saját létezésükön tulterjednek, ha szellemi láthatáruk önmagukra szorítkozik, ha szenvedélyeik és akaratjuk szeszélyeinek rabjai, és végre ha nincsenek köztük bizonyos fogalmak és érzelmek, melyek körül csoportosulnak, mondom világos, hogy köztük társulat nem fog létezhetni, s hogy *minden egyén azon társulatban, melybe lépend, csak a zavar és felbomlás elve leend.* Mindenütt,

hol az egyéniség majdnem korlátlanul uralkodik, hol az ember csak önmagát veszi tekintetbe, ahol eszméi önmagán túl nem terjednek, s a hol csak saját szenvedélyeinek hódol, a társadalom (értve egy kissé kifejtettebb és állandó társaságot) reá nézve majdnem lehetetlen. — És azon korszakban, mely minket foglalkodtat, *ilyen volt Európa hódítóinak erkölcsi állapota.* Utolsó előadásunkban megjegyzém, hogy *mi* a germánoktól sajátítottuk el az egyéni szabadság, az emberi egyéniség erélyes érzelmét, *de ezen érzelem a durvaság és tudatlanság rendkívüli állapotában, az önzés egész baromiségében és egész társaságtalanságában,* — és ez ilyen mértékben volt meg a germánoknál az 5-ik századtól kezdve a 8-ik századig. (Ez gyönyörű elem a műveltség megalapítására!) — Mindegyike csak saját érdekével, saját szenvedélyével és akaratával gondolt, hogyan alkalmazkodhattak volna tehát egy valóban társas állapothoz? ebbel beléptetésöket megkísérlették ugyan, de mindannyiszor ebből valamely gondatlan tett, vagy szenvedély kitörése következte, vagy végre az értelmiség hiánya miatt csakhamar kiléptek. Minden perczen látható a társaság megalakulási törekvése, de egyszersmind látható minden perczeni felbomlása is az ember tettei által, és az erkölcsi feltételeknek hiánya miatt, melyekre mulhatlanul szüksége van a társadalomnak, hogy fenállhasson.“ (I. 93—4. lap.)

Tehát mi a civilisatio a kereszténység nélkül? Az, a mik voltak a germánok sz. Bonifác és papjai nélkül. És midőn Guizot, önmagának ellentmondva, a germánokra nézve ezt kiemeli, és éppen azokat a nemes tulajdonokat, melyeket a civilisatio számára szolgáltatniok kellett volna, tőlük egyenesen megtagadja, — Eötvös és Trefort mint oly híres gondolkozók nem vették azt észre Guizotban? Azért a germán elemet Guizot, Eötvös, Trefort értelmezése

szerint a tudomány nevében — servatis servandis — európai civilisatióink *alkotó* elemei közül kitöröljük s helyébe a kereszténység elveit írjuk, mint a melyek a germánokat is képesítették arra, hogy az új civilisatio tagjai lehessenek.

Ha pedig a személyi önbecsülés s az egyéni önállás utáni vágy a kereszténységnek, eszméinek köszöni eredetét, mint a mely által az a minden emberben található természetes önérzet megnemesült, tartalmat és czélt nyert; ha, amint ismeretes, a kereszténység kész eszméekkel lépett a világba: akkor fölötte téves Eötvösnek azon további állítása is, mely az első keresztények között a szabadság valamelyes érzetét egy tani szempontból egészen lényegtelen s csak utóbb bekövetkezett körülményből, — *az elnyomatásból* eredezteti; másrészt azt engedi gyaníttatni, mintha a kereszténység éppen azért, mert tagjaiban a szabadság utáni vágy csak az elnyomatás folytán keletkezett: az egyed kifejlését bizonyos *álmisticus irányban* mozdította volna elő.

„Mindenki, a ki magát elnyomottnak... érezte... egyenlő vágygyal tekintett azon világ felé, hová az elnyomónak hatalma nem terjed s magát e világ polgárának tartotta. Minden elnyomottnak eszménye a szabadság s így a kereszténység is szükségkép a szabadság elveit állította fel.“ Mindez pedig oly értelemben történt volna, hogy „a kereszténység oly elnyomottak vallása volt, kik nem remélhették, hogy bilincseiktől megszabadulnak s kik *ennélfogva nem is törekedtek e célra.*“

Azonban történelmileg véve a tényálladékokat: azokról az első keresztényekről éppen az ellenkezője áll annak, a mit Eötvös rólok mondott.

Az első keresztények a szabadság és függetlenség elveit, mint keresztények bírták a hit felvétele első pillanatától; mert a kereszténység legbensőbb lényegében a szabadság vallása és az elnyomatás

csak alkalmat szolgáltatott nekik, hogy ország-világ előtt kimutassák személyi önbecsülésüket, egyéni önállóságukat, magas értelmiségüket s tanúságot tegyenek arról a legnemesebb értelemben vett ker. szabadságukról, mely éppen úgy távol állott a rideg, józan eszme nélküli fanatizmustól, mint a féktelen, mindent rombolni kész szabadosságtól.

Az apostolok ugyan folyton intették a hívőket, hogy a fennálló hatalomnak engedelmeskedjenek,¹ de egyuttal oly határokat szabtak a keresztények elé ezen hatalommal szemben, a melyek között az egyed. vallási és ker. polgári joga oly mértékben érvényesülhetett, a mint az a pogány absolutismus alatt egyáltalán ismeretlen volt.

Adjátok meg a császárnak, a mi a császáré — mondta Krisztus. (Máté 22, 21.) Ez az „adjátok meg“ kiterjed mindarra, a mi a fensőbbiséget a jog és a törvény szerint megilleti. *De nem többre!* mert a világi hatalom felett, legyen az bár legmagasabb, áll még egy magasabb: az Isten (Ján. evang. 19, 11.), a kinek minden alá van rendelve.² Midőn az apostol kimondta a hatóság előtt, a mely elé állított, a nagy szót: Istennek inkább kell engedelmeskedni,

¹ Hettlinger Fund. Theol. II. 51. I. (3)

² Mennyire különbözik ettől a rationalista Trefort felfogása. Értekezvén a felsőház reformjáról (1882.) ezeket mondja: «A pairie örökösödése nincs nagyobb mérvben elítélve a népsouverainitás által, mint negyven év előtt a két kamara s maga a királyság. De mint akkor, úgy ma is, szabad a zajongó földszinttől egy figyelmesebb közönséghez appellálni, s a népsouverainitástól egy más souveritáshoz fordulni, mely egyedül érdemli meg e nevet: *az éssz souverainitásához, mely a népek s királyok fölött áll s az igazi törvényhozója az emberiségnek.*» (J. mű 150. l.) Tehát az éssen kívül a jognak más forrása nem létezik; a föld színén levő embertől — a bársonyszékben ülő emberhez kell appellálni; így majd védve lesz a polgári szabadság! És ezek az emberek még merik megvetni a kereszténységet! Vagy csak úgy lehet a fennebbihez hasonló elveket hirdetni s a profanum vulgus felett uraskodni? Mit is mondott Moulart? «A világon csak két jog lehetséges: Isten joga, vagy vagy az erőszaké.» (J. mű I. 79. l.) Melyik e kettő közül biztosítja a szabadságot?

mint az embereknek (Ap. csel. 5, 29.), megnyitotta az egyén önállóságán és ker. függetlenségén alapuló civilisatiót összes szabadalmaival. Az a sötét Mamertini börtön ott a Capitolium lábánál látta a régi szabadságok áldozatait, Catilina czinkos társait, kik a szabadság színe alatt a szabadosságért küzdöttek; látta a keresztény szabadság áldozatait: Pétert és Pált is; amazok azért kerültek a börtönbe, hogy megsemmisüljenek; emezek, hogy megmutassák, mennyire magasabban áll a ker. világban az egyén szabadsága és függetlensége minden hatalmi erőszak felett.

Ez a két apostol s az első keresztények egész serege tanui annak, hogy bennök nem az elnyomtatás ébresztette a szabadság utáni vágyat; de ellenkezőleg: a ker. eszmék, melyek az ember jogait s a többi között a szabadságot is hirdették, — juttatták őket a despotiai hatalom elnyomtatása alá.

Azért történelemellenes és civilisatiónk pragmatismusába ütköző az oly nézet, mely az egyéni szabadság elveit a ker. tanoktól elválasztja s azt véli, hogy az első keresztényeknél a szabadság elve bizonyos álmistikus érzelmekbe olvadt.

Van még egy harmadik ok, miért fordultak a mi tudósaink a germánokhoz, a midőn az egyéni önállás s az önbecsülés eszméjét az új civilisatióban magyarázták, és a mely ok ugyancsak az eredeti kereszténységről vallott hamis nézetüknek a folyománya.

Guizot szerint¹ valamint a régi rómaiakban, úgy az első keresztényekben is hiányzott az egyéni függetlenség érzete; mert amazokat az állam, ezeket pedig az egyházközség teljesen magába olvasztotta. A keresztény ember, így vélekedik Guizot, hitközségének volt szentelve, kész volt magát érte felál-

¹ J. mű I. 71. l.

dozni, egyáltalán, hogy a ker. ember egész cselekvésmódját a hitközség érdekei határozták meg. Azért a személyes egyéni függetlenség érzelme, mely ilyen körülmények között a keresztényekben ki nem fejlődhetett, a barbárok által hozatott be . . . Lássuk a dolgot a maga valójában.

Annyi tény, hogy nagy volt az első keresztények ragaszkodása az egyház iránt; de e ragaszkodásuk az egyház iránt a valódi öntudat, az egyéni önérzet kifejlését legkevésbé sem zárta ki. A hívő semmiesetre sem hasonlítható a régi republikánushoz, a kinek egyediséget az állam, a társadalom ugyszólván elnyelte. Nagy a különbség a kettő között. „A római kész volt meghalni hazájáért, a hívő, hiteért; ha a római meghalt, honáért halt meg, — de ha a keresztény meghalt, nem az egyházért, hanem Istenért halt meg,“ — mondja Balmes.¹

Nézzük azonban magokat az első keresztényeket, miként fogták fel, miként töltötték be egyedi önállásukat szabadon és függetlenül?

Mihelyt valaki lelkiismeretük jogaihoz nyult, lett volna a hatalmas Caesar, vagy szolgálalkü proconsul, kemény ellenállásra akadt. Nero kertjeiben, midőn a fáklyák gyanánt égő keresztények között járt a vad zsarnok „habitu aurigae permixtus plebi vel curriculo insistens“ (Tacitus Annal. 15, 44.) éppen úgy mint Ázsia sivatagjain visszhangzott: Istennek inkább kell engedelmeskedni, mint az embereknek. Daczolt a keresztény a hatalmasok haragjával, nem fegyveres kézzel, nem népzendülésekben, a hol a lélek a szenvedélyek örvényében pillanatnyi tetterőt nyer, — hanem a börtönök homályában *oly helyzetben, melyben az ember egyedül, az egész világtól elhagyatva áll* s hol az állhatatosság, mely inogni nem tud, a méltóság, melyet feltüntet, szükségképen az

¹ J. mű I. 233. l.

eszmék befolyását, az érzület nemességét, s rettenthetlen lelkinagyságot tételez föl. Rómában, a szent Cállixt-katakomba egykor népes falairól, szivhez szóló emlékeiből ilyesmit véltem leolvasni.

A ker. ember lelki nagyságát, egyediségének teljes tudatát akkor méltányolhatjuk teljesen, ha meggondoljuk, hogy az nem azon érzéketlen stoicismusból származott, mely minden észszerű ok nélkül magukat a természet törvényeit ügyekvék leküzdeni, hanem hogy annak oka: a kötelesség szentségéről alkotott mély meggyőződésben s annak megfontolásában rejlett, hogy az embernek, minden akadály daczára, mit a világ eléje gördít, határozott léptekkel rendeltetése felé kell haladnia, melyet Megváltó-Istene jelölt ki számára.

Ha már az önbecsülésről, az egyed önállóságáról van szó, a melyek polgárisodásunk nemes eszméi, akkor az erkölcsi, a benső élet kifejlését, azt az életet, a melyben az ember, bensejébe vonulva minden tettéről számot szokott magának adni, ezt az életet a melyben az önbecsülés, a személyi függetlenség érzete befoglaltatik, — kizárólag a kereszténységnek s azon befolyásnak lehet tulajdonítani, melyet a ker. elvek az emberre minden állapotában, léte minden pillanatában gyakorolnak.

Az egyedi élet ilyen kifejlesztésével, akkora erkölcsi felelősséggel nem lehetett volna többé meggyeztetni azt, hogy az egyed a társadalomban olvadjon annyira, hogy vak önmehtagadásában ne is gondoljon másra, mint a társaságra, a melyhez tartozott. Az ilyen állapot szükségszerű folyománya volt a régi társadalomnak, de a ker. világ lényegesen más alapra van építve.

Ezen benső, erkölcsi élet hiányzott a régieknél; mert nem voltak erkölcsi elveik, melyek azt megalapították, utasításaik, melyek szabályozták, ismereteik, melyek ápolták volna, nem volt penitenciatartás

szentségük, melyben már itt a földön belső életök felett itéletet gyakorolhatott volna az Isten-helyetese. S mondhatunk e többet, különbet a barbár germánokról? Hiszen maga Guizot az egyházra utalt, mint a mely e szilaj népet a polgárisodásba bevezette!

Az egykori római birodalomban mihelyt a politikai elem elvesztette a lelkek feletti hatalmát, mihelyt a belvillongások lelohasztották a lelkesültséget s a türhetlen kényuralom, mely a köztársaság vég-rázkódtatását követé, minden nemes érzetet elfojtott: azonnal erkölcsi romlottság s elgyengülés állott be; mert midőn a lélek tevékenysége, mely azelőtt a népgyülekezetek vitáira s a csaták dicsteljes tetteire irányult, többé tápot nem talált, — érzéki gyönyörökbe merült.¹ A régieknél az ember mindig rabszolga volt, vagy saját szenvedélyeinek, vagy más embernek, vagy az államnak rabszolgája.

Ha az új civilisatióban arról az egyéni önértékről, az önállóság utáni vágyról volna szó, mely önmagát keresi, mely az egyedben, romlott természete önző törekvéseiben birja alapját, azt Guizot, Eötvös és Trefort csak úgy megtalálta volna a görögök és rómaiakban, mint a milyen előszeretettel kereste a barbároknál; de ha az európai civilisatiót az egyén azon önbecsülése, önállóság utáni azon vágya tette nagygyá, mely a legnemesebb eszmékből, egy új világnézetből kiindulva rendszeres, emberhez méltó társadalmi állapotokra vezetett s az ó-civilisatiókkal

¹ Mennyire semmit-mondó, ellapult, felszínes Trefort felfogása a régi világ enyészetéről! Midőn mint elnök az akadémia ünnepélyes közülését először megnyitotta, a többi között ezeket is mondotta: «Azon népek éltek s tartották magokat legtovább fenn, a melyeknek legtöbb kulturájok volt s a népek elvesztek, mikor a kulturában nem tudtak haladni. Igaza lehet azon irónak, ki azt mondja, *hogy a régi világ nem veszett volna, ha nagyobb érsekte lett volna a természettudomány iránt.*» (J. mű 172. l.) Gyarló felfogás a népek életéről s a történelem pragmatizmusáról. Más tényezők azok, melyek a népeket emelik vagy veszni engedik!

szemben a fejlődés végtelen utját megnyitotta: akkor azt a kereszténységből származtatni vagyunk kénytelenek.

6) Az egyedről, mint a társadalom első eleméről, menjünk át azon elvekre, melyeket a kereszténység — új világnézetének megfelelően — az újonnan alakítandó *társadalom* számára felállított s a lényeges különbség az ó-kori civilizációk s az európai társadalom alakulása között nem kevésbé lesz szembeesőbb, mint az egyedről szóló tanoknál.

Az első társadalmi elv, melyet az egyház „az európai világba“ elterjesztett, volt az önálló egyház léte az állam mellett.

Az ó-korban az állam és a vallás benső kötelek által voltak összekapcsolva, a minek következménye volt, hogy a polgári társaságnak alapul szolgáló viszonyokat soha sem roszalhatta oly vallás, melynek fennállása az állam fennállása által volt feltételezve. De éppen azért nem is volt az ó-korban oly vallás, mely a rabszolgaság fennállását megtámadta vagy a polgár jogának ellenében emberjogokat állított volna fel.

A kereszténység az egyedről hirdetett tanai által az embert az őt megillető jogokba visszaállította, s mint önálló, tökéletes társaság az állam mellett oly erkölcsi erőt képviselt, mely a mint a közszabadságok megteremtője, úgy azoknak ápolója s kérlelhetlen őre volt mindenkor. Európai polgárisodásunk történelmének legszebb lapjai az egyház ebbeli szereplésével vannak beírva. Az egyház küzdelmei egy IV. Henrik, Rótszakállú Frigyes, II. Frigyes, szép Fülöp, II. Henrik (angol), I. Napoleon ellenében, ebbe a számba mennek. Ez azonban csak példa legyen most. Egészben véve az egyház működésének, az állami tulkapások korlátozására gyakorolt befolyásának, az emberjogok védelmében kifejtett szigorának méltánylására még egyszer ide írjuk Eötvös

szavait: „Ha a befolyást vizsgáljuk, melyet a reformatio a polgári szabadságra gyakorolt, úgy találjuk, hogy az az első pillanatban (?) mindenütt kártevény vala s hogy a *fejedelmi hatalom absolutismusa* minden államban csak a reformatio által jutott tökéletes győzelemre.“ Megmondja az okát is: „*A protestáns országokban az egyházi uralomnak megszüntetése által azon hatalom, mely a fejedelemséget előbb korlátozta, elenyészett.*“ (I. 485. 1.)

Egy tekintet az orosz birodalomra, a melyben az egyház (de nem a kath. egyház) összeolvadt az állammal s a kancsuka pótolja a közszabadságokat, vagy a kelet despotiai államaira — felvilágosít az iránt, mit bir Európa az önálló, nagy erkölcsi hatalmat képviselő kath. egyházban s hogy mindazok, a kik befolyását csökkenteni, jogait az államba beolvasztani ügyekeznek, a mi iránt nálunk ujabban nagy hajlamot mutatnak, — nemcsak nem barátai európai civilizációnknak, hanem határozottan a „kegyetlen hazafiak“ számba sorozandók.

Az egyház elválasztása az államtól s egy önálló erkölcsi hatalom felállítása az állam irányában az első lényeges elv, a melylyel a kereszténység a civilizációt megkezdette.

A kath. egyház továbbá a *politikai hatalom eredetét*, jogkörét és feladatát tisztán, határozottan és tekintélylyel megalapította. E téren is az eszmék hatalma volt az, melyet az egyház először harczba küldött; ezen eszmék idővel diadalmaskodtak s a mint a hatalom kezelői az egyház tagjai közé sorakoztak, — kifejlett a ker. királyság, a melynek — mint Eötvös mondja „nagy részben köszönhetjük jelen polgárisodásunkat.“ (I. 186. 1.)

A kereszténység világba léptekor magával hozta az elveket, melyek szerint az összes társadalmi viszonyoknak át kellett alakulniok.

A politikai hatalom eredetét illetőleg az egyház

hirdette: „Féljétek Istent, tiszteljétek a királyt“ (I. Petri 2, 17.), mert „nincs hatalmasság, hanem csak az Istentől.“ (Pál. Róm. 13, 1—8.) A hatalom *forrását* abban találta, a kinek helyettese a király, a császár, — az Istenben, a természet alkotójában, ki az embert társadalmi lénynek teremtette s ez által megalapítója, végső forrása a társadalomra nélkülözhetlen hatalomnak.¹

A ker. ember engedelmes volt, de nem az embernek, mint ilyennek, hanem engedelmeskedett azért, mert a hatalom, melyet ember visel, de a melyhez csak kellő jogczimen juthat — Isten rendelése. Tulajdonképen az Istennek engedelmeskedett az új civilisatio embere akkor, midőn a hatalom parancsait végrehajtotta; mert a fejedelem Istentől kapja hatalmát, a kinek helyettese, s a kinek sz. akaratját végrehajtani tartozik; a kit tehát szintén jog köt sokszerű kötelelességekkel, a melyekért számolni fog. A kereszténység a jog és kötelelesség viszonylagos fogalmait meghonosította a társadalom összes rétegeiben a fejedelmi tróntól le a legegyszerűbb kunyhóig, a mint azt az egyedről szóló tanai követelték.²

A hatalom eredetéről hirdetett ker. eszme alapján fejlődött a fejedelmek *koronázása*, mint a ker. tannak látható, gyakorlati kifejezése.³

Ezen tannal tehát a második lényeges elv lépett az új társadalomba, a minő, rideg hatalom helyébe a tekintély elve, mely az ember természetére és Isten akaratára támaszkodik s a mely elv az új világnézet által felvilágosult ész folyamánya. Ezen tana

¹ L. e fontos tétel kifejtését a hatalom eredetéről, forrásáról Moulart i. mű I. 70—9. l. — Moulart végső következtetése ez: «A világon csak két jog lehetséges: Isten joga, vagy az erőszaké.» Méltó tárgya a művelt emberiség s különösen államjogászaink elmékedésének!

² Magasztalólag ír az egyház ebbeli tanításáról Guizot, végtelen előnynek nevezi erkölcsi befolyását, I. 65. l.

³ Hengrenöther: *A kath. egyház és ker. állam.* I. 7. l.

által az egyház az ó-kor despotismusa helyébe erkölcsi jelentőséggel felruházott hatalmat állított, a melyet megszentelt és vallásos czélt tűzött eléje s ily módon azt, a mi előbb a nyers természetű és egoismus eszköze vala: az emberi jólét előmozdítására rendelt isteni közeggé alakította. Isten kegyelméből való király — ker. fogalom.

A kereszténység továbbá a *törvény lényegét* és természetét teljesen átalakította. Mihelyest az emberek gondolkozását ker. eszmék járták át, nem lehetett többé mondani azt, a mi a római jog alapeszméjét képezte: a mi a fejedelemnek tetszik — az törvény. Az a négy betű a Capitoliumon: S. P. Q. R. (senatus populusque romanus) az eszmevilágban, a jogi téren az, a mik az assyr régiségek a Louvre-muzeumban Párisban; fenn van mindkettő; az európai civilisatio emberére tanulságos mindkettő, de csak mint emlék egy rég letűnt világból. A jog, melyet hirdetett amaz; az eszmék, melyek akár a cseréptáblákra, akár a sphynx oldalaira vésvék, egy új jog és új eszmék, a ker. eszmék folytán a történelem multjába temetkeztek, hogy ne legyenek más, mint tanúi azon kornak, a melyben az ember a kinyilatkoztatás világa nélkül a sötétben botorkált.

A tekintély a kereszténység életbelépte után csakugy érvényesülhetett, ha a ker. jog czimére hivatkozhatott, s ha az, a mit parancsolt, jó és igazságos volt. Önkényre nem lehetett többé appellálni; az ész és a lelkiismeret képezték intézkedéseinek alapját s egyuttal önmagával szemben mindkettőnek jogát el kellett ismernie. A ker. ember engedelmessége, melyet a tekintély irányában tanusított, szabadságának egy ténye volt, mely tény a helyett, hogy lealacsonyította volna, felemelte inkább, jólétét előmozdította s a jogok és kötelességek viszonyossága mellett egészséges társadalmi helyzetet teremtett számára. A tekintély illetén megszentelése nélkül, a törvény

vallási s észszerű alapja nélkül: a hatalom despotismussá, az engedelmesség szolgasággá fajul, a mint azt több mint egy század példái időnkben bőségesen igazolják.¹

Egészen véve a kereszténység magáról az állami társadalom lényegéről és hivatásáról új eszmét állított fel, a mely egyrészt szükséges folyománya volt az általa hirdetett világnézetnek, másrészt természetes betetőzését képezte az egyedről és a hatalom eredetéről szóló tanainak. Az állam, a ker. felfogás szerint, „nem oly összetett valami, a miben — a kellő jogcimeken nyugvó törvényes tagozottság hiányával — az egyed a nagy összeségbe olvad akként, hogy jogalanyisága jóformán semmivé lesz; hanem ezen felfogás szerint az állam oly tagozott egésznek képez, a melyben az egyed működésének — különös vonatkozással élete végcéljára — önálló tér jut, a mely téren egyediségét kifejtheti s a jogok és kötelességek kellő szemmeltartásával a ker. felfogás szerinti hivatását betöltheti. *Nem többé az állam azon végcél,* a melynek az egyedek mindenüket, jogaikat sőt személyiségüket is kénytelenek feláldozni, hanem ellenkezőleg az állami hatalom tartozik szegődni azon végcél szolgálatába, a mely az egyedekből álló nagy összeségnek célját képezi. Hatalmas ker. elv az, a mely az eddigieket ekként fejezi ki: nem a kormányzói hatalom van a király miatt; de a király van a kormányzói hatalom miatt.

Ez volt a ker. állam, melyet az egyház az ó-kor despotiai államai helyébe állított mindazon kellékekkel, melyek a politikai és a társadalmi egyensúlyt minden irányban biztosították, minthogy maga az

¹ Guizot a visigóthok törvényeiből vett példákkal igazolja, miként fádorozott az egyház a büntető- és polgári törvényhozás javításán; mely észszerűbb, jogszerűbb eszközökkel törekedett *helyettesíteni* azokat az eszközöket, melyek addiglan az igazság felfedezésére használtattak. I. 183—8. l.

egyház a megvetett alapoknak mindenkor hű öre maradt. Hobbes, Rousseau utódai, az u. n. „új, modern jog“ emberei, képteleneknek bizonyulnak azon elvek felértésére, a melyek a középkor politikai és vallás-társadalmi alakulásainak alapját képezték s a melyeket a haladás józan fogalma szerint tovább fejleszteni, de nem egyszerűen elhagyni illett. Az új utak, melyeket a modern jogászok törnek, nem az európai civilisatio utjai; azokon — Eötvös szerint — az emberiség nem találndja megnyugvását s jövőnd idő, a midőn a szenvedések iskoláján áthaladt ember az elejtett fonalat újból fel fogja venni s a „régí fénynél gyujtand új szövétneket.“

De mindez még nem meritette ki az egyház hivatását. Tanain kívül voltak és vannak egyház-társadalmi intézményei. S a midőn tanaival átalakította a polgárisodás alapjait képező fogalmakat: intézményeivel, melyekben isteni szervezete, hivatásbeli működése kialakul, alkalmas előképeket szolgáltatott az új, ker. társadalmi és állami szervezet kifejléséhez.

A hierarchia, vagyis a tanító egyház tagozott szervezete, ez a sokak által megcsodált acies bene ordinata, alaptervet nyujtott a világi hatalmak alakulásához. A pápa egyetemben a világegyház püspökeivel oly senatus, melynek nincs párja. A dioecesis felosztás végig vonul a keresztény világon s magasabb egységbe fűzi a népeket. Az első királyságok megalapításánál ez a szervezet erős utánzásra talált, hozzávéve, hogy a püspökök és papok, mint koruknak legtudományosabb s a közügyek vezetésére legalkalmasabb férfiai a politikai életben tevékeny részt venni kényszerültek s már ez által is az állami alakulásoknak az egyház szervezetéhez való alkalmazkodását magok után vonták. A tartományi s az egyházmegyei, különösen az u. n. vegyes zsinatok nyilvános iskolái voltak a jogi kérdések megvitatásának. Az egyházi ítélőszékek előképezték a világi igazság-

szolgáltatást; fejlesztették a jogi érzéket, szelidítették, korlátozták az önkényt. A miért is az egyház elterjesztésére, a püspökségek megalakulására a politikai hatalom rendszeres szervezésének kellett következnie. Az egyházi kisebb társulatok mintájára alakultak a polgáriak, sőt amazokkal szoros kapcsolatban állottak.

Az európai polgárosítás részletes és tulajdonképeni megvalósítása akkor vette kezdetét, midőn vidékenként szerveztettek a kath. püspökségek, a midőn az egyház papjai a népek között állandóan letelepedtek. Az egyház nem oly módon bocsátotta eszméit a világba, a mely módon ma szokás az eszméket, jókat és rosszakat a sajtó útján a világba bocsátani; nem ez volt a világ módja a civilisatio kezdő korában; hanem a hithirdetőkben megtestesült tan letelepedett a nép közt, bevette magát az élet minden intézményébe s meghonosította a rendszeres életmódot, a földművelést és a mesterségeket.¹

¹ Miként törekedett az egyház a magán és a nyilvános élet összes institúcióiba a kereszténység szellemét beplántálni, arra érdekes példát találtam egy vidéki városban, a melyben egy iparos czéhnek szabályzata «Artikuli» czim alatt (pecsétje 1718-ból) került kezembe. Felette érdekesek e szabályzatnak pontjai. Leírtam azokat, melyek a társadalmi erényekre, az ősi erkölcsökre vonatkoznak. 1. Maga az Ur Jézus meghagyta, először keressük a mennyek országát, a többi megadatik nekünk. 7. A czéhbeli tagok kétszer jönnek össze évenként. Ugy mint az Urnapján processióra a zászló alatt úgy a külső mint a helybeli mesterek, senkinek sem szabad hiányoznia egy ezüst forint büntetés alatt, — és a sz. Háromkirály napján. 13. Ha a tisztességes czéhbeli tagok közül valaki az összejövetelnél a másíkról valami tisztátalant vagy illetlent mondana, azt a Czéhmester meginti. 16. Ha valaki a tisztességes czéhből tisztátalanságba vagy tisztátalan életbe esznék, azt a tisztességes czéh azonnal a maga kebeléből kizárja. 17. Ha valaki a tisztességes czéhbeli mesterek közül egy esztendőn át meg nem nősül, fizet egy forintot, ha a következő évben is nőtelen marad, fizet két forintot. 24. Ha a tagok közül valaki valami nagyobbat követne el, mint a fennebbi pont mondja, annak nem szabad mesterségét folytatnia, míg a tisztességes czéh előtt magát nem igazolja tisztátlan és piszkos kihágásáért. 31. Ezek a pontozatok kétszer olvasatnak évenként az említett összejövetelnél.

Ez a kath. egyház nagyszerű műve részleteiben tekintve. A történelem mindent megmond; utal az egyházra, midőn valamely nép művelődésének kezdetéről tárgyal s kereszténység nélkül a kezdet leírását meg sem kíséri; ott szerepelteti az egyház papjait, majd a szerzeteseket is, a mint messze a városoktól, ember által alig járt utakon felkeresik a legutolsó elhagyott embert is, az evangelium tanaiba beavatják, új intézményekre tanítják s egyéni kifejlődését lehetővé teszik. A 4-ik századból szerte megalakult kolostorok körül népcsapatok telepednek le; egy-egy ilyen kolostor egy új vidéknek központjává lesz. — Ettől tanul, általa művelődik a nép. Tanul szervezkedni; tanul tanácskozni, előjárókat választani. Az egyháznak ezen kisdied telepei által a tekintély és engedelmesség, a törvényesség és a ker. szabadság eszméivel megbarátkoztatva: munkához, fegyelemhez, rendes élethez szokik; ily uton képződtek az állami egyesülés egészséges elemei, a községek, melyek nélkül szervezett ország nem képzelhető. S míg az alsó papság a vidék polgáriasításán fáradozott, addig püspökei mint a fejedelmek első tanácsosai, a közügyek intézésének legjelentékenyebb

Büntetést szabnak a pontozatok azon mesterre, a kire rossz munka miatt panaszt emel valaki; gondoskodnak a betegekről, özvegyekről, a mesterlegényekről. Innen lehet érteni, hogyan terjedt egykoron a vidéken tisztességes, erkölcsös élet s a mesteremberek, kik ilyen fegyelemben nevelkedtek, igazán tisztességes, erkölcsös, komoly, megbízható emberek voltak, a kiket azonban legnagyobbbrészt az új aera, a szabadipar emberei helyettesitenek már; de elmondhatja is az illető vidék, hogy egykori takarékos, tisztességes polgárait nincs ki helyettesitse! S az ősi erkölcs!?

Evvel egyuttal egy példát akartam bemutatni, miként juttatta érvényre az egyház gyakorlatilag is tanait s miként ügykezett minden intézményben egyszersmind egy munkatársat is szerezni a vallás-erkölcsi élet s a ker. szellem ápolására. Most egymásután vonják ki kezéből a régi munkatársakat; azért a papságnak nagy figyelemmel kell kísérnie az új embereknek, a hatalom kezelőinek operatióit erről az oldalról; mert hamisak ők, mint az egyzseri mészáros, ki máshová nézett és máshová ütött.

tényezői az ország törvényeit, a közhatalmat keresztény szellemmel hatják át.

Lassan-lassan, hosszú időn s nagy munka árán fejlődtek az európai társadalmak, de fejlődtek a kath. egyház képére és hasonlatosságára. Koronás fő, ker. szellemű törvényhozás, rendezett társadalom — a kereszténység civilisátori eszméinek alkotásai.

Ezzel végére értünk felvetett kérdésünknek s azt hisszük, hogy Guizot, Eötvös, Trefort történelemellenes nézeteivel szemben eléggé megvilágítottuk mind európai civilisatióink lényegét, mind pedig a kereszténységnek a civilisatiohoz való viszonyát. Kereszténység és pedig a kath. kereszténység végezte e nagy művet, polgárisodásunk munkáját. Történelmünk írta azt lapjaira s e történelem nem vezett el. Azért azt a két elemet, melyet a három férfiú civilisatióink kezdetére a kereszténység mellé egy sorba, sőt a kereszténység fölé irt: a római és a germán világ eszméit és institutióit, a kereszténység mellől töröljük s egészen más lapra írjuk, arra a helyre, a mely e két elemet megilleti.

A mi a római civilisatióból átment az ujba, az mind az új fejlemények külső, anyagi oldalát illeti; tartozik a materialéhoz, melyhez az éltető szellemet; a lelket, a kereszténység szolgáltatta. A régi civilisatio összes maradványainak jelentőségét az új civilisatio keretében azon állapothoz tartom hasonlóknak, a melyben Rómában a Pantheon, az egykori Minervatemplomot, vagy a sz. Péter-téri nagy obeliszket láttam. Állnak a régi kövek, áll a régi structura, de Agrippa épülete (pantheon) S. Maria ad Martyres, a Minervának szánt egykori épület S. Maria sopra Minerva templomává lett; a nagyszerű obeliszk tetején pedig diszlik — a kereszt. A régi anyag egy új világnézet szolgálatába szegődött, a mint ezt az obeliszkbe vésett felirat hirdeti: Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat. A kereszténység mind-

azt megtartotta a régi maradványokból, a mit alakító szelleme életrevalónak, az új épülethez alkalmasnak talált. Az egyház megőrizte a régi idők irodalmának és művészetének klasszikus termékeit, különösen kezdetben, a római korból az egyes polgári institutiókat is; hanem azt egy új, szellemének megfelelő társadalom keretébe illesztette.

De valamint a dolgok lényegét nem szoktuk összezavarni ugyanazoknak külső, esedékes járulékaival: úgy senkinek sem szabad polgárisodásunk kezdő korát illetőleg tévedésbe esnie, akár azért, mert a ker. eszméknek megfelelő külső eredmény csak lassan, talán századok fordultával mutatkozott szembe-tűnőbben; akár azért, mert a pogány elemek vegyest a ker. institutiókkal, különösen a nemzetek összetételét tekintve, sokáig felszinen maradtak. A kinek e tekintetben nehézségei volnának, az körülbelől három körülményről feledkezniék meg. Megfeledkezniék a ker. tan fenséges voltáról, a melynek erkölcsi szabályai oly annyira nem hizelegnek az érzéki embernek, hogy inkább hadat üzennek mindannak, a mi a roszra hajló testnek kedves. Megfeledkezniék arról, hogy a katholicizmus nélkülözte mindazokat a kedvezményeket és kedélyességeket, a melyek miatt pl. a protestantismust sokan a renaissance által megdolgozott korban felkarolták, a midőn az egész új valóság a régi vallástól való egyszerű elpártolásban állott. Megfeledkezniék a kereszténység szelleme által követelt terjesztési módról, melyből hiányzik a fegyver, mely a muhammedanismusnak országokat hódított. — A meggyőződés a lélekre tartozik; a meggyökerezett előítéleteket kiirtani századok munkája.

Ez a munka természetesen lassu, de folytonos, s ebben áll nagyszerűsége. Így aztán az elmúlt századok is más ítélet alá esnek, semhogy a haladás lassuságát ócsárolni lehetne. Ma szemünk előtt űzik a párba brutálisait, a melyeknek észellenes volta

szembetűnő; az egyház a legszigorubb intézkedésekkel küzd megszüntetésén és mit eredményez? Vajjon a jövő századok történésze ezért is fog szemrehányást tenni a mai egyháznak, hogy nem irtotta a barbár szokásokat a felvilágosodás századában?

Ám ebből az egy tényből vonjunk ítéletet a 4, 5, 6-ik századra; vegyük az akkori embereket, szokásaikkal, életviszonyaikkal s nem lesz feltűnő, hogy a civilizatio munkája lassan haladt. A ki olvasta Simárnak „A babonáról“ irt munkáját, a harmadik fejezetből megtanulhatta, hogy milyen munkát kellett végeznie az egyháznak míg azokat a sokszor emlegetett germánokat csak némileg is megcivilisálta.

A kereszténység egyedül lépett a világba mint új elem s új világot alkotott; minden a mi mellette és körülötte létezett, minden az ó-világhoz tartozott; övé polgárisodásunk megalkotásának dicsősége — egyenrangú munkatársak nélkül.

HOGY EXEGETIZÁL VERNES MÓRICZ?

Irta Dr. FISCHER-COLBRIE ÁGOST.

«Vala egy ember Istentől küldetve, kinek János vala neve. Ez bizonyságul jött, hogy bizonyságot tegyen a világosságról, hogy mindnyájan higgyenek ő általa.»¹ Valamint a régi farizeusok nem fogadták el Isten küldöttjének tanubizonyosságát, ugy a mostani farizeusok és írástudók sem hisznek a próféták legnagyobbikának bizonyágtételében; az «elfogulatlan kritika» és «szabad vizsgálódás» nagyobb

¹ Joan. 1, 6—7.

dicsősége kényök-kedvök szerint állapítják meg, hogy mit mondhatott és hihetett a bűnbánat nagy hirdetője az isteni Bárányról, és ezen kegyes engedelmséggel elmondott tanubizonyoságból azt magyarázzák ki, ami nekik tetszik.

Hogy hosszadalmas ne legyen csak egy ily «tudományos» kísérletet mutatok be, hogy meggyőződünk, mennyire vész az alapos tudomány iránt való érzék ott, hol avval dicsekesznek, hogy a «dogmatikai előítéletektől ment» kutatás egyedül náluk található. E dicső kutatás, midőn állítólag a «dogmatikai előítéletek» szeméjét kihordja, ugyanakkor a logika, a történeti tudományok és a természettudományok principiumait is kitakarítja és az emberi gondolatból, mely hajdan tógában járt, egy köpönyegforgató s bankrott existenciát csinál, melynek gondolathianyja a multat megvető kérkedésben, dőresége pedig erőtlen nyelvezetében és frázisaiban nyilvánul. Új tudományok feltűnését ünnepli, de azokat annyi hibával és következetlenséggel ékteleníti, hogy végre is újra letűnnek, ha a régi iskola logikája nem siet segítségükre. Ily fölületes signaturával ékeskedő tudós Vernes Móricz, az összehasonlító vallástudomány egyik kiváló korifeusa és ezen önálló, független theológiának tanára a párizsi liberális egyetemen. Ezen úr tulajdonképen a régi zsidók vallási történetének előadására lett kinevezve. Hogy előadja-e ezt, nem tudom, de irodalmi működése után ítélve alig hiszem. Irt ugyan sokat, fordított még többet, de a zsidók vallási történetéből csak két művének címét vette. Ezek «Izrael népe és ennek reményei jövőjét illetőleg, kezdettől a perzsa korszakig» és «A messiási eszmék története Nagy Sándortól Hadrián császárig.»¹ Az isteni Megváltóról és ennek szent előfutójáról szóló káromlások ezen második műben vannak.

Nem is mondjuk, hogy Vernes nemcsak keresztelő sz.

¹ Le peuple d'Israel et ses esperances relatives a son avenir depuis les origines jusq' à l'époque persane (Ve siècle avant J. C.) Paris, 1872. és Histoire des Idées Messianiques depuis Alexandre jusq' à l'Empereur Hadrien Paris, 1874.

Jánosban nem lát prófétát, hanem még a Megváltót is közönséges embernek tartja, mert különben nem is lenne kellő módon képesítve az elfogulatlan vallástudomány előadására. De ha Jézus közönséges ember volt, ha ker. János nem birt prófétai adományyal: akkor nem állhat mindaz, ami róluk az evangéliumokban olvasható, és különben sem illik egy fölvilágosodott «kritikus» valláskutatónak mindent elfogadni, amit az evangéliumok állítanak. Miért is nagy alaposággal distinguálni kezd a tudós tanár ur, azt hivén, hogy qui distinguit, bene docet, holott csak qui *bene* distinguit, bene docet. Elfogadja, hogy sz. János a pusztában élt, hirdette Isten országának elközeledtét, buzdított a bűnbánatra és életjobbulásra és megkeresztelte a megtérőket. De ami a Megváltóhoz való viszonyát illeti:

- a) nem hitt *személyes* Megváltóban, és így
- b) nem is ismerte el Jézus Krisztust Megváltónak.

E két pontot szerelnők kissé megbeszélni.

Ami az elsőt illeti. Vernes sok csürés-csavarásának ez volna az értelme: keresztelő János csak azt hitte, amit kortársai hittek; már pedig kortársai nem hittek személyes Megváltóban: tehát ker. János sem hitt személyes Megváltóban.

Csak syllogismusba kell szedni a fölvilágosodott modern tudományt, és a czáfolat rendesen fölöslegessé válik. Így áll a dolog itt is; elég világosan megmondani, hogy mit állít a kereszténység eredetének «elfogulatlan» kutatója és azonnal szembeötlik a sületlenség. Ezért nem is czáfolatképen vesszük itt taglalás alá ezen rationalista bölcseséget, hanem csak azért, hogy lássuk, mily rozsdás fegyvereket használnak néha vallásunk ellenei.

A fent kiirt syllogismusból tagadjuk először is a főtélt. «Keresztelő János azt hitte, amit kortársai.» Hogy keresztelő szent János mit hitt, az a történelem tárgya. A történelmet pedig nem apriorisztikus elvek alapján, hanem a kutfők adatainak nyomán kell összeállítani. Előre tehát józan észjárás szerint nem azt kell mondani, hogy «szent János azt hitte, amit kortársai hittek,» hanem azt, hogy «Szt. János azt hitte, amit eziránt hiteles kutfőkben olvasunk.»

Föl sem vennök a dolgot, ha a syllogismusban csak a főtétele volna hamis, de mit szóljunk, ha az altétel éppen olyan? «Szt. János kortársai nem hittek személyes Megváltóban» — így kell Vernesnek szólnia, hogy következtetését lehozza. Hát miben hittek? Hittek politikai természetű megváltásban, hitték, hogy felszabadulnak a római iga alul és ők (már t. i. a zsidók) lesznek a világ urai. Hogy voltak ilyenek a Megváltó és keresztelő sz. János kortársai között, kik Isten ígéreteit így értelmezték, azt régen tudja a keresztény világ, ezt tudják az elemi iskolák növendékei is és ennek felfödözése éppen nem képez elégséges érdemet az «elfogulatlan theologia» kathedráján való pöffeszkedésre, annál is inkább, mivel a kis normalista abécések többet is tudnak ennél, tudván azt is, hogy igenis voltak olyanok is, — kik nem földi, hanem szellemi királyságot, prófétai hivatalt tulajdonítottak az eljövendő Megváltónak. De ezt Vernes ur persze nem fogadja el. Okot nem hoz fel, nem is lehet más, mint az, hogy mást mondjon, mint amit a keresztény világ mindeddig hitt. Elég az ő elfogulatlan kritikai tekintélye, hogy minden neki nem tetsző adatot a mesék országába száműzzön — elég annak, akinek nekünk nem!

A második pont Vernes ur előtt már oly világos, mint Drummond fénye. Ha szt. János nem ismert személyes Megváltót, nem is ismerhette el ennek Jézus Krisztust. Az evangéliumok minden ellenkező bizonyossága ugyan mit nyomhat a latban a szabadelvű tudomány emancipált tanítványa előtt? Ő csak jobban tudja, mi történt tizenkilencz század előtt a Jordán partján, mint azok, kik ott jelen voltak! És ha valaki, mint pl. sz. János evangelista másképp tudja ezen dolgokat, mint Vernes ur, akkor ez nem is lehetett szemtanu! Szt. János apostol nem lehet a róla elnevezett evangéliumnak szerzője, mert Vernes ur tudja, hogy ezen evangéliumban oly dolgok meséltetnek, melyek meg nem történtek!

Saját tekintélyének ugyanis már szinte tulságos súlylyal bíró bizonyító erejét Vernes ur azonban még növeli egy bizonyítókkal az apostolok cselekedeteinek könyvéből. A következtetés ez: «Ha ker. sz. János elismerte volna Jézus

Krisztust Messiásnak, János tanítványai nem különböztették volna meg magukat mesterük halála után a keresztényektől. Ámde ezek megkülönböztették magukat . . . tehát ker. János nem ismerte el Jézus Krisztust Messiásnak.» Az altétel bizonyítására felhossa az apostolok cselekedeteinek egy helyét.¹

Nézzük előbb a főtételt. Bizonyos értelemben némi valószínűség van benne, de ily általános alakban mégis hamis. Képzeltető ugyanis ezernyi eset, hogy a tanítványok nem csatlakoznak egészen a mester felfogásához; történhetett, hogy pl. sz. János tanítványai elmentek más országokba, mielőtt Krisztus Urunkat látták volna stb. Épen ezért a főtételt meg kell különböztetni. «Ha sz. János elismerte volna Jézus Krisztust a Megváltónak, akkor azon tanítványai, kik mindvégig vele maradtak, és szent János halála után Jézus Krisztust és tanítványait közről szemlélhették, nem különböztették volna meg magukat a keresztényektől»: transeat; minden más értelemben: tagadjuk.

Hogy már most a következtetés megállja a helyét, az adott megkülönböztetés alapján kellene az altételt is besorozni: be kellene bizonyítani, hogy valóban oly tanítványok, kik mindvégig sz. Jánossal voltak, kiknek tehát tudomással kellett volna birniok arról, hogy ő Jézus Krisztust a Megváltónak elismerte, akik továbbá azután is Palesztinában maradtak és szemlélhették a kereszténység alapítását Jézus Krisztus által, hogy — mondjuk — ily tanítványai sz. Jánosnak nem csatlakoztak a keresztény egyházhoz. Már most nézzük meg, mit mond a Vernes által idézett hely: «Lön pedig, midőn Apollo Korintusban vala, hogy Pál eljárván a felső tartományokat, Efezusba érkezék; a hol néhány tanítványt találá, és mondá nekik: Vettétek-e a Szentlelket, miután hittetek? Azok pedig felelék neki: De még azt sem hallottuk, ha vagyon-e Szentlélek? Ő pedig kérdé: kiben vagytok hát megkeresztelve? kik felelék: János keresztségében. Mondá pedig Pál: János a bűnbánat keresztségével keresztelte a népet, mondván: hogy aki utána jövendő abban

¹ Ap. csel. 19, 1. és kk.

higyenek, azaz Jézusban. Ezeket hallván megkereszteltetének az Ur Jézus nevében.»

E helyet elolvastván világosan látjuk, mennyi oly föltétel hiányzik, hogy a «tudós» Vernes következtetését le lehessen hozni! Nincs szó oly tanítványokról, kik a helyszínén láthatták a kereszténység megalapíttatását. Természetes tehát, hogy ezek nem is lehettek azonnal sz. János halála után keresztények, és ebből éppenséggel nem következik, hogy sz. János Jézus Krisztust nem ismerte el Megváltónak. Igen érthető az is, hogy Vernes miért nem idézte a szavakat, s miért utalt csak az illető szövegre. Ha a szavakat kiírja, minden olvasó azonnal látja, mily sánta az egész okoskodás; így azonban biztos lehet róla, hogy liberális olvasóinak kilenczven százaléka meg nem nézi a szöveget és szentül hiszi az egész okoskodást az «előítéleteken fölülálló tudomány» nagyobb dicsőségére.

Nem sikerült tehát a szabadelvű vallástudománynak az isteni Megváltótól elszakítani utjainak egyengetőjét, az anyaszentegyház völegényétől barátját, az Isten Bárányától az Ő utolsó prófétáját, ki nem az eljövendő Üdvözítőt jósolta, hanem a megjelentre ujjal mutatott. Erősen áll a tanubizonyosság, melyet Isten Fiáról tett az emberek legszentebbike; ma is hangzik minden keresztény szivben az Atyaisten szava, melyet akkor hallatott, midőn Egyszülöttjét Szent János megkeresztelé: «Ez az én szerelmes fiam, kiben nekem kedvem telik.»

SAJNOVICS JÁNOS ÉLETE ÉS DEMONSTRATIOJA.

— A Demonstratio története. —

Irtta H Á M S Á N D O R.

(Folyt.)

III.

A Demonstratio értéke.

A Demonstratio értéke és jelentősége már eddigelé is sokféle bírálatot állott ki. És a mint a legenyhébb bírálók is találtak benne kevésbé helyeselhető pontokat, úgy a legszigorubbak is határozott elismeréssel adóztak a szerző lelkesülésének, körültekintésének, tapintatosságának, helyes érzékének és hangya-szorgalmának, melylyel könyvét kidolgozta. E bírálatok közül mindenesetre igen fontos az a kettő, melyet a Nyelvőr VI. kötetében Munkácsy Bernát és a Budapesti Szemle 1880. évfolyamában Halász Ignác irtak. E két bírálat álláspontja röviden összefoglalva:

Munkácsy Sajnovics felfogását a magyar-lapp rokonságról általában helyesli; védi az író, kit meg-megtámadnak azért, hogy e két nyelvet azonosnak (idem) állítja, s kifejti, hogy habár a czim túllő is egy kicsit a célon, a munka csak annyit törekszik bebizonyítani, a mennyi rokonság a két nyelv között tényleg észlelhető is; helyesnek mondja a Demonstratio bizonyítékainak összegyűjtését és elrendezését: de a módszer ellen, melylyel Sajnovics a bizonyítékokat feldolgozza és alkalmazza, tiltakozik. Kimondja, hogy Sajnovicsnak a hangtanról, a mi pedig a nyelvhasználatnál legfontosabb, fogalma sem volt, — a szóhasználat-soknál, különösen Leem szótárának átírásánál több helyen önkényesen járt el, sőt bizonyos fokig hamisított is. Mindazonáltal tekintetbe véve a nyelvészet akkori álláspontját és

a segédeszközök tökéletlen, hiányos voltát, Sajnovics a szóhasonlításban is kielégítő eredményt ért el, a grammatikai rendszerre, s mondattani tekintetben is több egybetalálkozást fejt ki, minek folytán könyve és munkássága tiszteletet érdemel. — Halász kissé szigorúbban nyilatkozik Sajnovicsról. Azt mondja, hogy Sajnovics nem volt nyelvész, hanem magyar hazafi, ki északon nem lapp rokonokat, hanem lappoknak nevezett magyarokat akart felfedezni, minek folytán abban a balhitben ringatta a világot, hogy a magyar és lapp nyelvtudomány bebizonyított, hogy a lapp közelebbi rokona a magyarnak, mint a finn vagy észt. Különbözik csaknem minden túlzás, a mit a két nyelv rokonságáról mond. A szóhasonlításban önkényesen jár el, noha összehasonlításainak jó része ma is megállja helyét; miért is munkája ma gyerekes, kezdetleges hasonlításnak, naiv következtetések lánczolatának tünik föl. S érdeme ezekkel szemben a magyar-lapp és részben a finn rokonság felfedezése, mert első volt, ki e téren tüzetesen és némileg tudományos készültséggel foglalkozott. S így korához mértén nagy munkát végzett: uttörő volt.

A mi a mi véleményünket illeti, a leghelyesebb fölfogást nem annyira a hagyományos középuton, mint inkább e két vélemény egybefoglalásában találunk.

Először is a munka címét: Demonstratio idioma ungarorum et lapponum *idem* esse, mondhatjuk bátran az elfogultság, a magyar hazafiság nyilatkozásának, mert valóban többet fejez ki, mint a mennyit kellene. Rajongásában ugyanis azt képzelte már Sajnovics, hogy magyarok közt forog,¹ s azt hitte, hogy ha a lapp szavakat magyar orthografiával adnók magyarok kezébe, azok olvasnák is, ki is ejtenék, sőt meg is értenék.² Mindazonáltal az ily tulbuzgalomból kiejtett állítását maga

¹ Quamvis lapponibus voces enunciandi modus singularis prorsus sit, mihi tamen accidit, ut dum ipsos sermocinantes audirem, in patria, inter ungaros me versari crederem. Dem. 21. lap.

² Si voces lapponicas . . . ungaris . . . litteris Leemianis ex ungarorum orthographia desumptas, idem tamen sonantes, substituero, ungaris voces lapponum et legent, et pronunciant, et intelligent. U. o. 32. lap.

sem tartja meg mereven, sőt könyvében nem is annak bizonyítására törekszik, mert kimondja, hogy a nyelvrokonság nem kívánja, hogy a beszélők kölcsönösen értsék egymást, és hogy a magyarok és lappok csak valamikor régen beszéltek egy és ugyanazon nyelvet.¹ Már most, hogy milyennek tartja ő az *idem*-et, mily értéket köt hozzá, az teljesen attól függ, hogy minő hatással volt rá a lapp nyelv. Mert nagyon természetes, hogy a szavak felfogása hangzás után nem minden embernél egyforma. Pl. ha én elferdített magyar szavakkal beszélek, egyik hallgatóm esetleg semmit sem fog belőle érteni, míg a másik mindent érthet; egy harmadik talán azt sem tudja, milyen nyelven szóltam, míg a negyedik legalább annyit kivesz, hogy magyarul beszéltem. S az oly (helytelen) állításai, hogy a magyar és lapp nyelv közt kevesebb dialektusi különbség van, mint a német és a dán, a finn-lapp és észti, vagy a finn és svéd-lapp közt, egyszerűen abból magyarázhatók, hogy ő e nyelvek közül egyet sem bírván, sokkal elütöbben hangzottak neki, mint a lapp; mert magyarul jól tudott, s nyelvérzéke mintegy áthidalta a magyar és lapp szó közti különbségeket. Így voltak ők Mauersundban, mikor a karjalai lapp elmondta nekik a Mi-atyánkot: néhány szót megértettek, a többi szó meg olyan-
nak tetszett nekik, mintha magyarok lettek volna.² A lap-
pokat tehát ő sem érthette meg, amint a Kopenhágában el-
terjedt hir ellen, hogy érti a lapp beszédet s szükség esetén
tudna is lappul beszélni, többször tiltakozik is; nagyon termé-
szetes tehát, hogy egyes jól meg nem fontolt kifejezései
daczára nem vehette az *idemet* abban az értelemben, hogy
a két nyelv között semmi különbség sincs; hanem úgy, hogy
oly különbség van, mely nem volt örökös, hanem idő
folytán állott csak be, s mely sok tekintetben áthidalható
lesz, s így e rokonságból nagy előnyök fognak e két nyelv

¹ Utramque gentem, ungaram nempe et lapponicam unum, eundemque olim populum constituere, eandem linguam, eandemque dialectum locutas fuisse. U. o. 1. lap.

² Praeter voces aliquas, quas omnino intelleximus, reliquas enunciandi modus is erat, quem non nisi ex hungarico ore sperare posses. U. o. 22. 1.

fejlődésére, gazdagulására háromolni.¹ Tehát ha a czim a felfogás szerint többet mond is, a könyv nem akar többet bizonyítani, mint hogy a magyar és lapp nyelv egy tőből hajtottak, s ma is egyek, bár összehasonlító nyelvészeti s nem köznapi értelemben véve.

A második pont, mely vita tárgyát képezi, az hogy mennyiben volt Sajnovics a magyar-lapp nyelvrokonságnak feltalálója? Halász azt állítja pl. hogy a magyar-lapp és részben finn-rokonság felfedezése Sajnovics dicsősége. Ellenben Munkácsy azt mondja: hogy 1770-ben, a Demonstratio megjelenésekor a tér, melyen a helyes irányú magyar nyelvészkedésnek mozognia lehet vala, már teljesen ki volt jelölve; külföldi tudósok annyira kimutatták a magyar nyelvrokonságának minden egyes tagját, hogy ezt illetőleg újabb felfedezni való nem is maradt. — Az igazságot illetőleg e két állítással is úgy vagyunk, mint az idem-mel; egybe kell őket olvasztanunk.

A mi Sajnovicsot magát illeti, tulbuzgalma, vagy mondjuk, lelkesedése itt is tovább ragadja a valóságnál, mert első levelében, melyet Vardöböl irt, valósággal abban a nézetben van, hogy ők fedezték fel a magyar-lapp nyelvrokonságot; s az első hevületben, naiv örömeiben csak annyit ír Benkönek, hogy *felfedezést* tettek, mely közelről érdeklí hazájukat, Magyarországot, de titokban akarják tartani, és senkinek sem árulják el, mielőtt a dán királylyal nem közlik;² s valóban nem is írja meg, hogy mit ért ezen felfedezés alatt. — Sőt még a Demonstratióban is szinte jól esik neki, ha hivatkozhatik a tudósokra, kik mikor Finnmarchiából visszatért, a magyar-lapp rokonságot quasi tot sae-

¹ Lappones Finnmarichiae eandem cum ungaris scribendi rationem deinceps a suis missionariis edocerentur, inque usum deducerent, quo *et ungarí lapponum et lappones ungarorum libris tamquam suis uti*, suumque idioma invicem conservare, augere perficere, exornare possent. U. o. 33. lap.

² Az eredetiben: Inventum nostrum, quod patriam nostram Ungariam mire attinet, tantae magnitudinis existimamus, ut inventionem adhuc velimus celatam, et nemini ante, quam ipsi potentissimo Daniarum regi oretenus velimus communicatam. I. lev.

culis ignotam, *novae inventionis* laude decorare non dubitarunt. (Dem. előszó.) — Sajnovicsnak e hite azonban csak addig tartott, míg azokat a szerzőket kezébe nem kapta, a kikre az utolsó fejezetben mint tekintélyekre hivatkozik. Mikor Rudbeck, Velin, Strahlenberg műveiből látta, hogy nem ő az első e téren, hanem mások is mondták már ezt, bárha be nem is bizonyították, a *felfedezés* dicsőségéről kénytelenül érzi magát lemondani s meglegedni a *bebizonyítás* érdemével.¹

Ez a Sajnovics nézete. A mi nézetünk sem lehet más, mint hogy a felfedezés éppen nem Sajnovics érdeme; s bárha ő meglehetősen önállóan és függetlenül dolgozta is könyvét, sok pontban, pl. a szó-egyezések nagy részében megegyezik előzőivel, s a Demonstrationak tudományos értéke tisztán csak annyi, a mennyire sikerült neki kitűzött célját elérni: a két nyelv rokonságát bebizonyítani.²

E bizonyításról azonban nem mondhatjuk, hogy föltétlenül sikerült. Pedig ő tisztában van céljával és minden alkalmasnak ígérkező eszközt felhasznál, argumentummá tesz célja érdekében. Mi haszna, ha inkább szóval erősíti, mint igazi nyomós érvek sulyával dönti el a magyar-lapp rokonság kérdését. Lépten-nyomon látjuk könyvében annak előtérbe tolását, hogy a magyar nyelv rokona a lappnak, hogy közelebbi rokona mint a dán a németnek, hogy rokona lehet anélkül, hogy megértenék egymást, felhoz bizonyítékokat a szótárból, grammatikából, hivatkozik tekintélyekre — és mégis talán senki sem hitte el a mit állított, vagy ha elhitték is, nem volt meggyőződve róla senki. Mi volt ennek az oka?... Maga a kor, a nem tökéletes módszer és a nemzeti hiúság!

¹ Obtinui . . . celebriorum quorundam authorum opuscula, in quibus idioma ungaricum cum fennico atque lapponico convenire, etsi non demonstrant, ita tamen luculenter asserunt, ut hac in re novae *inventionis laudem* mihi arrogare non possim, licet forte possem *certitudinis* atque *demonstrationis*. Dem. III. lap.

² Még Beöthy is azt állítja, hogy Sajnovics a lapp földön rokonságot fedezett fel a magyar és lapp szavak között. A magy. nemz. irod. tört. I. 86. lapp.

Hogy a korban kereshető az ok, a miért a lapp rokonságot nem hitte el a nemzet, az nagyon természetesnek fog tetszeni, ha meggondoljuk, hogy az akkori tudományos világ még éppen nem volt ahhoz hozzá szokva, hogy ily fontos kérdést egy csapással s hozzá még némi grammatikai adatokkal eldöntöttnek tartson. Fölbukkan az irodalomban egy állítás, melyről tudósaink közül csak kevésnek volt sejtelve, de mely még azokra is teljesen az ujság ingerével hat, s ezen állítást csak úgy hamarosan magáévá tenni a gondolkodó főhöz talán még méltatlannak is tartották. Ezen kívül mögöttük volt még a nemzet régi tudósainak, íróinak, kivált historikusainak általánosan elfogadott s kedves előadása vitéz eleinkről, mely kegyeletes hagyományt holmi hamaros s különben sem tetszetős állításért nem igen voltak hajlandók sutba dobni. Holmi jött-ment csillag fényeért bűnnek tartották volna elcserélni azokat a napsugarakat, melyek annyi zivataros századon keresztül melengették a nemzeti érzést!

S hogy véleményem nem puszta okoskodás, bizonyítja pl. egy Bessenyeinek nyilatkozata Sajnovics teoriájáról, melyet *Magyarország törvényes állásának* ötödik könyvében mond: «Egy író vélekedett úgy, mintha a magyar nemzet Lapponiából származott volna az okonn, mivel tanáltatik nyelveken olyan szó, mely magyarban is azt teszi, a mit ott jelent. De ilyen kicsiny oknál fogva oly nagy tekintetű dolgot *helyéből kivenni* s más fundamentomra állatni nem lehet.»

A kornak ezen hangulata semmi esetre sem volt az a talaj, melyben egy lapp-rokonság elve könnyü szerrel meggyökerezhetett volna. Még kevésbé pedig akkor, ha a Demonstratio módszerével adjuk azt elő. E módszert illetőleg elítélő nyilatkozatot tett Hunfalvy Pál is (Akad. ért. 1855. 102. lap): «Sajnovics — ugymond Hunfalvy — többet ígért és kevesebbet adott, mint kellett, ha nem beszél is azonságról. Némileg teljes nyelvtan, szöveg és szótár, mi mind az értekezés terjedelmén elért volna (mert 132 lap, 4. r.), sokkal többet hat vala. Így nem győzött meg senkit

nálunk, senkit nem ösztönzött az illető nyelvek tanulására.» — Hunfalvynak igaza van, mert végig tekintvén a Demonstration meggyőződhetünk, hogy a módszer sok kívánnivalót hagy maga után.

Sajnovics először azt bizonyítja, hogy a magyar és lapp nyelv rokon lehet anélkül, hogy a beszélők egymást megértenék. Itt igen helyes fölfogással vitatkozik, hivatkozván a nyelv 13. százados különfejlődésére, melynek valódiságát a Halotti Beszédnek a mai nyelvtől való eltérése is igazolja. Helyes a második pont is, hogy t. i. nem kereshető a nyelvrokonság a két nemzet könyveiben; pl. hiába akar-nók két nyelven a Miatyánk minden szavát azonosnak találni; mert a gondolatok kifejezésében a nyelvek nem járnak el egyformán, pl. «szenteltessék meg a te neved», a grönlandi nyelven így van kifejezve: «a te neved dicsérettel emeltessék az emberektől.» — Mind ép és egészséges nézetek, melyek még ma is figyelemre méltók. — Azonban elhibázott már a III. rész, melyben két nyelv hangjainak egyforma kiejtésével akar bizonyítani. A hangtani törvényekről természetesen nem lévén fogalma, egyforma hangzásu szavakat keresett, s nem vette figyelembe, hogy az összehasonlító hangtan szerint bizonyos szabályszerű váltakozással felelnek egymásnak a mássalhangzók; mi azt is tudjuk, hogy a mi nyelvtudomány szerint két nyelv rokonsága nem annyira azok hasonlóságában, mint szabályos eltérésekben áll. De ő ezt nem sejtette; s hogy a szavak jobban hasonlítsanak egymáshoz, azért írja át Leem szótárát, a mi pedig a magyar-lapp rokonság kérdéséhez, bár magában dicsérendő munka, nem tartozik.¹ A dialektusokról (VI. rész) más szerzők után több-kevesebb jót mond; pl. hogy a dialektusok eltérése némely hangok változásában, néhány szó eltérő jelentésében, stb. áll.² Ide szövi Hell sinai hasonlító-

¹ A Leem-féle írásmód megváltoztatása és egyszerűsítése általában jól sikerült Sajnovicsnak, csak egyes jelenségeket nem vett észre a lapp hangoknál; így pl. a hehezetes consonans Sajnovics átírásában hiányzik, mert a magyarban e hang nem lévén meg, ő a lappban sem vette észre.

² A magyar nyelvre azt mondja, hogy tulajdonképeni dialektusai nin-

sát is, mely a tárgy körébe tartozhatnék ugyan, de nem bizonyít semmit. Különbén is felületes naiv tudákoskodás az egész, melyre Hellt mindenesetre hiányos grammatikai ismeretei s némi tulbuzgalma ragadták.¹

A lapp tenger- és hegyvidéki dialektusok eltéréséről jól beszél szerzőnk, és a táblázat is, mely a mássalhangzók dialektusok szerinti változását adja (15 esetet) megállja helyét. S igen helyes az az észrevétele is, hogy e táblázatot a magyar-lapp szóhasonlításoknál használta, mert némely magyar szó nem a hegyi, hanem a tengermenti lapp-pal egyezett. — S ekkor közli a 150 szóból álló jegyzéket. E szójegyzékből, mint mondtuk, 36 ma is helyes; a többinél azonban hibát követett el, a mely hiba nem csak abban áll, hogy nem ismerte fel jól az egyezést, hanem abban is, hogy meghamisította a helyes összehasonlító módszert; így pl. ha valamely lapp szó a magyarhoz nem hasonlít eléggé a Leem-írásból való áttétel után sem, folyamodik a dialektusok hangváltozásának táblázatához, s az ott felállított esetek után csinál olyan alakot, mely hasonló ugyan a magyar szóhoz, de a valóságban nem létezik; pl. a *szem* szó Leemnél *zhiablme*-nak van írva és *csalbme*, vagy *salme*-nak hangzik, tehát így kellett volna Sajnovicsnak is átírnia; de ezen alak neki nem hasonlított eléggé magyar társához, s a táblázathoz folyamodott, mely szerint az *a* és *e*, *s* és *sz*, *lm* és *m* hangok váltakozhatnak, s kihozza, hogy a magyar szem lappul *szemme* vagy *szeme* alakkal bír. Ezzel szemben azonban mily éles megfigyelésről tanuskodik az a felfogása, hogy a kölcsön és kulturalis szavakat kizárta a jegyzékből; ellenben a testrészek, időjárások neveit és a cselekvés-szókat

csenek is, mert a dunántuliak, dunáninneniek és székelyek is megértik egymást. Ez már tágabb állítás, mert a dialektusoknak általában meg is kell egymást érteniök. Ugylátszik Sajnovics szerette volna a lappot adni dialektusnak a magyar mellé, mint melyet a magyar nem ért meg.

¹ Sajnos, nemcsak a mult században és nemcsak Hell volt a sinái-magyar rokonság hirdetője. Ott van Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasonlítása, melynek azonban — s vele együtt a sináiságnak — Budenz adta meg a kegyelemdőfést (Értekezések a nyelv és széptudományok köréből, VII. k. II. szám. 1877.)

fontosaknak tartja, mint melyek a legkisebb szókinccsel bíró népeknek is ős tulajdonát képezik. (Dem. 24. lap.) Különben az egész 150 szó nem oly nagy szám, hogy abban a korban, melyet az összehasonlító nyelvészet bölcsőjének is csak nagy megszorítással nevezhetünk, valakire meggyőző benyomást tett volna.

A szójegyzék után áttér a grammatikai formák összehasonlítására; jól tudta ugyanis, hogy a szók egyezésével még nincs minden bebizonyítva, s azért még maga is nagyobb súlyt fektet ezen egyezéseknél a grammatikai formák hasonlóságára.¹ Itt is több helyes észrevételt tesz, de az egésznek az a legfőbb baja, hogy nem a teljes grammatikai vázat hasonlítja össze; ő ugyanis legtöbbsnyire azokat a grammatikai jelenségeket hozza fel, melyekből hasonlóságot tud kimagyarázni, s szívesen mellőzi azokat, melyek első tekintetre talán nem csengenek össze; holott neki a teljes nyelvtant kell vala hasonlítva adnia, s a nem feltűnően hasonló eseteket is az összehasonlító hangtan szabályaival kifejtenie. Így mert nem állítja szembe és nem bonczolja előtünk szét teljesen a két nyelvet, nem hathat meggyőzőleg az emberre. — Felhozott grammatikai formái közül pl. helyes a többesszám, a középfok ragjainak egybevetése, de a többi esetrágok, a mint ő adja, nem ígérkeznek egyezőknek; továbbá a felhozott egy (cs) kicsinyítő-képző sem bir nagyobb rábeszélő erővel; a számnevek összevetése szerencsésebb; de ez is csak tizig terjed. A névmások közül a visszahozó egyezik, de a többi már jobban elüt egymástól. Végre az igék képzőinek, ragjainak összevetése mutat egyezést, de eltérést is, mint a Demonstratio tartalmában láttuk. Megjegyzendő még egyszer, hogy mind e hasonlításoknál ő *hangzás* után indult s nem hangtani megokolások mellett adta elő nézetét, s olvasóit is csak a hangzás után akarta meggyőzni, a mi pedig kétes sikerrel kecsegtető ut; mert

¹ *Vocabula utriusque gentis combinare et quod praecipuum est, nomina ac vocabula construendi modum, affixis et suffixis utendo rationem inter se comparare.* (Dem, bevezetés.)

okoskodó levezetés és bizonyítás még hathat a látszólag eltérő dolgoknál is, de a hallás és általában az érzékek nagyon illetéktelenek a tudományos vitáknál.

Igaza van tehát Hunfalvynak, hogy némileg teljes nyelvtan, szöveg és szótár többet hatott volna. Mert bármily lelkiismeretes és körültekintő volt is szerzőnk tárgyának kidolgozásában s korához, az összehasonlító nyelvészet akkori álláspontjához képest bármily okosan végezte is feladatát, az eredmény a módszer gyengesége és az anyag lézagossgága miatt nem felelt meg a várakozásnak.

A hatást pedig, a Demonstratio meggyőző erejét a nagy közönségre bénította még egy más ok is, melyről most szólunk: a nemzeti hiuság!

(Folyt. köv.)

TREFORT KERESZTÉNY MÉLTATÁSA.

Dr. Dudek János mély s valóban keresztény szellemű tanulmányt közölt a többi közt Trefortról. A fogalmak zürzavarában s a kriterium azon elmosódott halványságával szemben, mely Trefort egyes érdemei fölött megeresztett dicsériádáktól a lényegét, a legvitálisabb érdeket, a kereszténységet elfelejti: nagy érdemet szerzett magának Dudek, hogy e szempontot kiemelte s a modern kultuszminiszter fölületességét, ki a hazai korszellem karavánját vezeti, e részben kimutatta. Így kell tennünk, ha nem akarjuk eszméinket elveszíteni s ha nem akarjuk, hogy a keresztény életerőt divatos «nagy» emberek téves eszméi s frázisaik lim-lomja elborítsa. Mennyire különböző irányt követett e tekintetben Szász Károly «püspök» Ur!

Dudek tanulmányának megírása közben Trefort Ágoston meghalt. Szelleme azonban éppen úgy mint sógoráé s

benső barátjáié, Eötvösé közöttünk él irott műveiben s valóság- és közoktatásügyi alkotásaiban, él mindazok körében, a kik iskolájához tartoztak s a kik ennek az elhatalmasodott szellemi iránynak folytatói lesznek. Ez a szellem mélyen anti-keresztény s hivatva van egy merész férfiú kezében hazánk történelmi multját alapjában megrendíteni s a katholicizmust értékében, befolyásában a minimumra leszállítani. Az oly kereszténység, melyet Eötvös és Trefort vallott, nem számíthat nagyobb becsülésre, mint a bölcseleti systemák bármelyike, melyeket a haladó idő feledésnek szán.

Trefort a legújabb divatu keresztények egyike volt, sem katolikus, sem protestáns, egyaránt nem volt valamely tételes vallás hive, hanem természetelvi vallási nézeteiben, skeptikus a vallások megkülönböztetésében. Nagyrabecsülte Herdert (J. mű 5. l.), a kit Hagenbach így jellemez: «Er war ächter Supranaturalist, und ächter Rationalist, zugleich orthodox und heterodox und auch keines, wie man's nimmt.» Szakasztott ilyen volt Trefortnak keresztény jelleme. Jelmondata volt: *Quieta non movere* és mégis megtagadta e hazának ősi nevelőjét a katholicizmust s újból hirdette azt az emberi eredetű kereszttyénséget, melyet lehetetlen definiálni; tiszteletet hirdetett a vallások jogai iránt és bolygatta nem csak a papnevelő intézeteket, hanem a középiskolákat; ugyszólván konfiskálta, természetesen a katolikusok intézeteit; mert ezeknek a modern kereszttyéneknek jóakaratú kizárólag csak a katolikusokra szokott nehezedni. Nem is lehetett ez másképp oly nézetek mellett, mint a milyeneket Trefort a kereszttyénségről s a polgárisodásról vallott, s a melyeket a fennebbiekben volt alkalmunk megismerni. *Viharokat rejt magdban e folyton elhatalmasodó nézet hazánk katholicizmusára*, melyet a korifeusok elaltatni szeretnének, hogy szendergésében feledtessék el vele jogait, igazait.

Hogy milyen a gyakorlati életben az olyan keresztény, a ki az eredeti kereszttyénségről s polgárisodásunkról a fennebb tárgyalt nézetet vallja, arról hü képet nyujt Szász Károly Trefort életrajzában (Kortársaink, Stampfel kiadása 32. l.) Trefort intimusa ekként mutatja be Trefortot, a kereszt-

tényt: «Még a mi az emberek legtöbbszörének a leggyöngébb oldala: a vallásos eszmék irányában való állása is az *egyetemesség* jellegét viseli magán. Keresztyénnek és katolikusnak született s nevedett s valóban érzi is a keresztyénség becsét, magas jelentőségét s egészen oly jó katolikus is, mint csak kívánni lehet. Az igazi vallásosság iránti közöny senkitől sem lehet távolabb mint tőle. De a felekezeti szükkeblősége vagy kizárólagossága szintoly távol van. Nemcsak hogy türelmes, mint ma már minden művelt ember; hanem megérti s méltányolni tudja minden vallás sajátosságát, szellemét és hivatását. Talán ezért van, hogy katolikus oldalról nem egyszer vádolták a protestánsok iránti kedvezéssel, protestáns oldalról ultramontán hajlamokkal, sőt a főpapság irányában szervilizmussal is. Egyik úgy nem igaz, mint a másik. Ő tudja mi a katholicizmus, mi a protestantizmus hivatása a világban s különösen hazánkban is. Sőt méltányosságát még a keresztyénség *határán túl* is ki tudja terjeszteni, bár nincs ember, a ki a keresztyénség becsét elfogultság vagy bigottság nélkül jobban fel tudná fogni vagy elevebben érezni.»

Milyen szép köteg az értelmetlen phrasisokból: egyetemesség, igazi vallásosság, türelem, ultramontán, méltányosság, elfogultság, bigottság és hivatás! Multa licent — poëtis. Trefort keresztényiségével tisztában vagyunk, a melyről jól tudjuk, hogy Szász Károly szemében nem hágy kívánni valót; hogy pedig oly annyira türelmes volt e keresztyénsége a kath. egyházzal szemben, — mert csak erről lehet szó, — hogy sem a porosz Falk, sem az osztrák Stremayer szerepére nem vállalkozhatott, nem Trefort keresztényiségének tulajdonítjuk, mely elvileg amazokétól nem különbözött és sok irányban gyakorlatilag is érvényre jutni próbálkozott, de tulajdonítjuk hazánk még ki nem veszett ősi erényének s ha tetszik, Trefort izgékony természetének, a mely terveinél csak pillanatig tudott megállapodni, hogy ismét ujat gondoljon. — A szerencsen-mosás pedig, melyet Szász — ő tudja miért — oly neki gyürközött kézzel végez, éppen oly szerencsétlen, a milyen nagy az ignoranciája, melyre közbeékelte vádjait

alapítja. Türelem, türelem, te a műveltségnek állítólagos signaturája, mikor jönnek már veled tisztába az emberek! El kell-e tűrni a képtelenségeket is? Legalább az, aki képtelenségnek és nonszensznek ismer egy állítást, nem lehet türelmes annyira, hogy el ne ítélje.

Szász Károly állítása, hogy Trefortnak: a vallásos *eszmék* irányában való állása az egyetemesség jellegét viselte magán — képtelenség s nem is felel meg a valóságnak. Ismerjük Trefort nyilatkozatait a kereszténységről; ő azt tartotta, hogy a kereszténység a zsidó és hellén elemekből alakult bölcséleti rendszer; ez egy tétel, éppen olyan egységes tétel, mintha én azt mondom: a kereszténység isteni eredetű, kinyilatkoztatott vallás, mely nem alakult az emberi ész okoskodása folytán. Ha pedig Trefort azon pogány nézete folytán a katholicizmust úgy vette, mint az u. n. protestantismus száz-féle felekezeteit, az egyiket csakugy tartotta igaznak mint a másikat s az ilyen gondolkozást egyetemes jellegűnek mondjuk: akkor az annyit jelent, hogy Trefort a katholicizmust csakugy mint a protestantismus felekezeteit nem igazaknak tartotta s helyesnek vélte saját nézetét, a melyben különben a «művelt» protestánsok osztoznak vele. Az ilyen gondolkozás lehet modern, eldicsérhetjük azt a mennyire tetszik, de még az is a valóságban mindig türelmetlen, és sohasem tudományos, az észnek nem felel meg, legfellebb akkor, ha az arra az öngyilkosságra vállalkoznék, hogy a skepticismusba merülve lemond az igazság kutatásáról. Az új civilisatio fejlődésének történelme nagy érveléssel járult ahhoz, hogy ismerjük el a kath. kereszténységet Krisztus intézményének, isteni műnek s mint ilyenhez szívvel-lélekkel ragaszkodjunk; a melyhez különben az ész oly szívesen ragaszkodik, ha azt tanáiban *igazán ismermi* megtanulta. Ezt tartjuk mi katólikusok igaznak s a mi vele ellentétben áll, — hamisnak; mert az igazság természetileg türelmetlen a tévelylyel szemben. Különben tudja minden művelt ember s tudja Szász Károly is, hogy oly tani rendszer, a milyen a mai protestánsok között divik, nyilvánvalólag nem Krisztus tana. Mi a katholicizmust tart-

juk Krisztus igaz letéteményének s be is bizonyítjuk annak. Ez tehát a *tani* türelmetlenség, mely a tévelyt tévelynek mondja; de a tanoktól, a vallási nézetektől megkülönböztetjük az azokat valló *személyeket* s ezekre a ker. türelem és szeretet parancsát kiterjesztjük.

Kath. ember a más vallásuakkal szemben sz. Ágoston tanát követi: «Diligite homines, interficite errores» (Serm. 49. n. 8.) «Szeressétek az embereket, irtsátok ki a tévelyeket.» Ez a *polgári* türelem. Hogy a katolikusok milyen különbséget tesznek a vallási és a politikai türelem között, azt hazai protestánsaink saját történelmükből megtanulhatják; mert úgy hiszem, hogy meg nem feledkeztek arról, miszerint autonómiájuk stb. kivívásában, megóalmazásában a kath. főpapok szószólóik. Ha pedig így áll a dolog a hitbeli, vallási türelemmel: miként lehet az oly ember hibáit, — a milyen Trefort, ki az isteni eredetű kereszténységet megtagadta, egyszerűen a «türelem» szóval elütni? Bizonyára nem Szász Károly fogja azt meghatározni, kit tartsunk jó ker. katolikusnak; jobban tenné, ha a fölött elmélkednék, milyennek kell lenni egy protestáns superintendensnek Calvin reformatiója szerint, nehogy neki legyen szüksége a türelem palástjára hitfeleivel szemben, ha majd egyszer azt a kérdést teszik: hisz-e Szász Károlyuk, «a püspök» a háromszemélyű egy Istenben és a Jézus Krisztusban — Isten fiában? Mert a kereszténység ha mindjárt keresztényiség is bizonyára nem komoedia a protestáns atyafiak szemében sem!

Mi Trefort tanaival foglalkoztunk, a melyek irataiban le vannak téve s azokat oly hamisaknak találtuk, mint Szász Károly fennebbi jellemzését, mely a személyi vonatkozásokat nem tudja a tanoktól megkülönböztetni.

Jöjjünk már egyszer tisztába a fogalmakkal; mert phrásisokat gyártani még nem műveltség!

Oly szép, oly érdemesült az a kath. kereszténység, hogy megérdemelné, miszerint legalább önfiai, az államférfiak megismerjék s önérzetesen védjék ősi jogait, melyeket a társadalom és a haza javára érvenyesít mindenkor. Majd

ha az alapos képzettség nagyobb tért hódítand, akkor fogjuk hallani világi férfiainak szájából a fiui szózatot:

Ne bántsatok, ha egyházamért
Szívem dobog,
Nevével fölkelhettek akkor is
Ha meghalok.

RÓNAY JÁCINT ÉS A TRÓNÖRÖKÖS.¹

(Válasz a „Magyar Sion“ ily czimű cikkére: „Rudolf koronaörökös a modern nevelés áldozata.“²)

Irta PÓR ANTAL.

Rónay Jácint, pozsonyi prépost a halállal vivódik... Képes lesz-e az orvosi tudomány e nemes életet Isten kegyelmével még egyszer a halál torkából kiszabadítani? Ezért buzgón imádkoznak velünk együtt ezren, kik az ő jótékony-ságát élvezik.

E komoly pillanatban tehát kettősen sért azon aljas-ság, melyet az «erkölcstelen német sajtó»³ be nem érve «a botrányos hírek szennyes árjával», melyeket a szerencsétlen főherczegre koholt, tanítói iránt tanusított.

Vajha ne érnők meg soha azon keserves időt, midőn tények fognak derüt hinteni a boldogtalan trónörökös utolsó perczeire... Kérjük az Istent, hogy ha már reményeink nem

¹ Szívesen engedünk tért e védelemnek, de sajnáljuk, hogy az nem egyenesen azon laphoz intéztetett, a honnan a kérdéses közlemény merített. Sőt még most is tanácsosnak vélnők azt az illető «forráshoz» juttatni, mert kevés reményünk van, hogy a «Sion» útján tudomást szerezhessen róla.

A szerkesztőség.

² Megjelent 1889. évfolyam 139—142. l.

³ «Erkölcstelen német sajtó» alatt senki sem értheti a «Germaniát», mely erkölcsösség tekintetében minden kifogáson felül áll, s korrekt iránya és következetessége által kivívja mindazoknak elismerését, kik szorgalmasan olvassák. — *Szerk.*

teljesülhetnek, melyeket — mint hittük — leendő királyunk nevéhez fűztünk, legalább enyhítse jelen és jövőendő keserveinket...

Rónay, kit ama sajtó¹ leginkább meghurczol, nem szorul védelmünkre.

Azon körülmény, hogy Ő felségeik, miután fenséges fiok tanítását befejezé, kedves leányok, Mária-Valéria főherczegasszony nevelését reá bízták; a pozsonyi préposti javadalom és scutarii püspöki czim, melyeket a trónörökös körül végzett fáradozása jutalmául nyert; a sz. István jeles rend lovagkeresztje, a vaskorona rend nagykeresztje, a valóságos belső titkos tanácsosi méltóság, melyek az igénytelen szerzetest diszitik; a kegy, melylyel a Felségek hű szolgálókat *maig szakadatlanul* elhalmozzák,² és fenséges növendéke *mind e napig* vele levelezést folytat: Rónay minden barátját és ismerőjét fölmenti attól, hogy egy szót, egy csöpp tintát vesztegessen védelmére. Különben is egész Magyarország tudja, hogy ő «integer vitae, scelerisque purus.»

A védelem fölösleges is volna azért, mert nem hatna azon *német* körökre, honnét a Germania tudósításait meriti. Hisz épp az elmondottak az oka annak, amiért eme körök első megjelenésétől fogva a csász. és királyi udvarban gyűlölték a *magyar* főpapot, és nem volt a mende-mondának, megszólásnak és rágalomnak azon neme, melylyel évek során titkon és nyiltan ne üldözték volna.³

Míg e lapok t. olvasóinak, ha soha semmit se hallottak volna is Rónayról, elég tudniok, hogy megyés püspöke,

¹ Rónayt nem az «erkölcstelen német sajtó,» hanem a hithű, kath. sajtó támadta meg. — *Szerk.*

² A fenséges királyné nemrég mindkét leányával meglátogatta Rónayt szerény lakában; nála étkeztek; betegségről folyton tudósítást kívánnak sat.

³ Nyomára jöttek ennek a legmagasb uraságok is, s innét azon szokatlan és rendkívüli kiténtetések, melyekkel Rónayt megóalmazni törekedtek. Egy alkalommal azon pletyka terjedt el bizonyos bécsi nagyuri hölgykörökben, hogy Rónay excommunicált és suspendált pap, kinek nem szabad miséznie. Mire ő felsége kiváltképen Rónayt szólította fel, hogy (ha jól tudom) a csillagkeresztes hölgyek évi főünnepén celebrálja az ünnepélyes nagy misét, s ez által a gonosz sugdosásnak egyszerre végét vessen.

Simor János ő főmagassága, mihelyt Rónaynak leendő előmozdításáról értesült, «örömmel» hozta javaslatba Rónay pozsonyi prépostságát és előzetesen saecularizatioját nemcsak, hanem sajátkezüleg fogalmazta a kérvényt, melyet Rónay Rómába intézett dispensatiójáért. Mely főpásztori kitűnő kegynek jelét maig is őrzi a pozsonyi préposti lak.

És most nézzünk a «Germania» czikkirója szeme közzé.

Legelőbb is feltűnhetett, hogy czikkiró áldozata nevét se tudja. *Romany*-nak nevezi. Hanem ez csak a német Gründlichkeit rovására megy. Ellenben *nem igazat* mond, midőn állítja, hogy Rónay «*két és fél*» éven át tanította a trónörököst. Az igazság annyi, hogy Rónay 1871. évi október hava 21-én kezdette meg Rudolf trónörökösnel előadásait. Hetenkint három előadást tartott: kedden, csütörtökön és szombaton reggeli 9 órától 10 óráig, s e több ízben rövidebb, hosszabb megszakítást szenvedett előadásai is 1872. évi december 23-án, a Gödöllőn tartott záróvizsgával mindenkorra befejezésüket nyerték.

Téves állítás az is, hogy Rónay az *általános* történetet adta elő a trónörökösnek, mert *csupán* Magyarország történetéből adott neki tanítást. Mit adott elő Rónay a magyarok történetéből, azt az ő Emlékiratai egyik kötetében jegyezte föl azon lelkiismeretes pontossággal, mely minden tettének lényege. Ezeket az Emlékiratokat, kézírata ellenőrzése végett, nyolcz kötetben és tiz példányban nyomatta ki a szerző; a tizenegyedik példánya a correctura ivekből került ki. — Az volt eredeti szándéka, hogy e példányok halála után adassanak át a végrendeletében megnevezett intézeteknek és személyeknek. Azonban tudomásra jutott nem éppen rejtegetett ezen szándéka, s így részesült azon szerencsében, hogy már életében kedveskedhetett: királyné ő felségének, bold. Rudolf trónörökösnek, József főherczeg és Mária-Valéria főherczegasszony ő fenségeiknek, végre Simor János biboros herczegprimás ő főmagasságának egy példánnyal. A többi példányok még kezei közt vannak.

Látott-e a Germania czikkirója e kiadott példányokból egyet is, hogy tartalmokat oly pontosan meghatározza?

Igen-igen kétlem.

Honnét merít tehát?

A *Neue Freie Presse* (indiscretio utján-e, vagy a tisztelettel érintett uraságok egyike kedvezéséből? nem tudom) hozzá férhetett a szóban forgó Emlékiratok némelyikéhez; vagy hogy talán neki is az volt föladata, hogy Rónayt a különféle hamis vádak és rágalmak ellen ótalmába vegye: a maga módja és izlése szerint tehát kidicsérte, magasztalta Rónayt. Velünk is, másokkal is, de XIII. Leo pápával is megtörtént hasonló dolog. Ha nincs is köszönet benne, de agyba-főbe nem verhetünk mindenkit, ki bennünket egyetlenül dicsér, vagy ügyesen gyaláz; absolute lehetetlen dementálni mindent, amit rólunk ma-napság valótlant, akár jó szándékkal, akár rosszakarattal állítanak. S ily, a cikkíró által kicsinyelt és megvetett forrásból itélni el valakit, hozzá még papot, mi több: tenni őt felelőssé egy nagy monarchia szerencsétlenségeért?

Vajjon mit szólana hozzá a Germania, ha főntebbi denunciációja szerint itélnők meg őt és minden egyéb működését?

Néhai Rauscher említése pedig éppen kapóra jött. Legalább megértjük, honnét, mely sötét zugolyból fúj a szél. Mert ha nem vagyunk is hajlandók nagy befolyást tulajdonítani Rauscher philosophiájának a hajdani «összmonarchia» története azon gyászos szakára, amint az 1849-től 1866-ig vagyis a magyar szabadságharcz leverésétől Solferinoig és Sadováig képződött, noha erre cikkíró fontoskodó enunciatioja feljogosítani látszik; el nem feledtük még, hogy Rauscher volt, ki a magyar szent Siont primatiájától megkísérelte megfosztani.¹

Ennyi elég nekünk; felvilágosít arról, kivel van dolgunk.

Végszavunk pedig ez: Lehet valaki jó katolikus és szerencsétlen osztrák politikus; és viszont jó magyar hazafi, igaz barátja a Habsburgi fens. háznak és hü katolikus.

Ilyen ember Rónay Jácint.

¹ L. *Török János* Magyarország Primásai czimű közjogi műve. 265. és 276. lapjait.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Reflexio,

a „*Viribus unitis Coelestibus*“ című művem birdlatdra.
(V. ö. *Uj Magyar Sion*. 1889. 51. l.)

A bíráló kötelessége, ha tisztében igazságihiven el akar jární a szerzőnek gondolatmenetét, érveit s okoskodását hiven előterjeszteni; *ferdíteni* vagy *egyed szavakat kikapkodni* s erre azután alapítani a bírálatot — éppen nem szabad. C. ur nem követte e szabályt. Már az Előszót is elferdíté mondván: «A bevezetés szól Szentséges Atyánk imarendeleteről, közli velünk az imákat, felemlíti a biboros hgprimás Ő Eminentijának *erre vonatkozó körlevelét*, azután az egyház ellenségeré, a sátánra tér át, melylyel műve tulnyomó részben foglalkozik. Meg nem feledkezik azonban már a bevezetésben sem a politikáról, szól a diplomatákról, liberalizmusról, a pápa sanyarú helyzetéről, fegyvergyárakról, háborukról stb., mely viszonyok között a világbékét csakis ezen legujabb imarendelet biztosítja. Ez a bevezetés.» Felelet: Éppen nem! Ez az Előszónak elferdítése s összekuszált tartalma.

Az Előszó igen is közli a Szent Atyánk rendelte imákat, felemlíti a biboros herczegprimás körlevelét, de nem a *főnebbi imarendeleterre vonatkozólag*; mert a primás ott egészen másról beszélt. Ugylátszik, hogy C. úr csak felületesen olvasta az *Előszót*, mert különben ilyesmit nem állítana; s nem zavarná össze-vissza a többi fogalmakat sem, melyek az Előszóban *kellő rendben s következetességgel* feltüntetvék. (V. ö. VI.—VIII. lap.)

Nem egyéb merő ráfogásnál a bíráló azon állítása is, mintha az én felfogásom szerint a világbékét *csakis* ezen legujabb imarendelet biztosítaná; a világbékeért nem csak imádkozni, hanem tenni is kell, amit hivatásunk tőlünk követel. Művem czime is azt hirdeti: „*Szent Atyánk imaren-*

delele, mint a világbéke s egyházszabadság leghathatósabb eszköze.“ Ilyformán C. úr *készakarva* elferdíté az *Előszót*, hogy az *egészet neveltségessé* tegye. — Az *Előszó* után következik a tulajdonképeni Bevezetés, mely két czikkből áll a) *Az Isten és a sátán országa*, b) *Az Istenországja erőszakot szenved.* — Ezen két czikkről, melyek az egész műnek tájékoztatására szolgálnak, a bíráló mélyen hallgat, hanem a helyett azt mondja: A negyvenhat fejezetre terjedő műben 37 a sátánról s annak cselekedeteiről szól, tehát a mű legnagyobb része czimének meg nem felel. Bizony szépen vagyunk. „*Az Isten és a sátán országa*“ czimű cikk felvilágosítást nyújt, hogy a kétféle szeretet kétféle várost emelt magának. Az egyik *Istennek földi országa*, Jézus Krisztusnak igaz anyaszentegyháza. A másik az *ördögnek országa*, melynek szolgálatában és hatalmában vannak mindazok, kik az örökkévaló törvény előtt meghajolni vonakodván, törekvéseikben Istent nem ritkán mellőzik, sőt gyakran nyiltan fel is láznak ellene.

Hogy tehát igen is létezik az *ördög vagy sátán országa*, mely *Isten földi országának ellenében engesztelhetlen harcot vív*, melynek csak úgy mint az egyháznak meg van a maga szentírása, ígérete, vannak ugynevezett apostolai, papjai, templomai, titokteljes alakigéje, szertartása, *ünnepei*, kiváltságos *szentélyei*, bucsuhelyei: van saját *művészete, tudománya, zenéje, fesztérszete, szobrászata*, irodalma, költészete, bölcsészete, politikája, államgazdászata, polgárosodása.

Tehát valamint az *Előszóban* röviden elő van terjesztve korunk tényleges állása s meg van említve, kik azok, kiknek uralma alatt sinlik az *egyház* s sinlődik *Szent Atyánk* s fel van említve különösen az *engesztelhetlen ellenség* is, kiről már az első római pápa is azt mondotta: a ti ellenségtek az *ördög* (Sz. Péter I. lev. 5, 8.): — úgy a Bevezető czikkben fel van tüntetve az Isten és a sátán országa közti különbség, a miről megfeledekeznünk nem szabad.

C. úr figyelmét kikerülte a következő cikk is, mely szintén *bevezetésül* szolgál, melynek czime: „*Isten országja erőszakot szenved.*“

Midőn a világ kereszténynyé lett, az Üdvözítő legyőzte

a sátánt, szelleme áthatotta a *társadalom* minden viszonyait, a *törvényhozást*, a *jogrendet*, a *hadügyet*, a *kormányzást*, a *fegyelmi ügyet*, az *ifjúság tudományos kiképezését* és a *népnevelést*. A világ azonban most megunta a kereszténység áldásait; ugylátszik, hogy a társadalom maga mindinkább ki akar vetközni a kereszténység jellegéből. Korunk *válságos viszonyai* fensőbb ördögi befolyásra vallanak, mely győzelmesen nyomul előre. Hogy pedig a harczoló sátán eszméje nem *mesebeszéd*, hanem *valóság*, erről a következő három czikk meggyőz bennünket, melyek czimei: «A sátán befolyásának nyomai a *pogányvilágban*»; «a sátán incselkedésének nyomai az *ó-szövetségben*»; s a «sátán befolyásának s gyűlöletének nyomai az *újszövetségben*.»

A sátán befolyása leginkább a pogányvilágban érvényesíté magát. Itt ütötte fel oltárait és templomait; itt fogadá a bálványimádók hódolatát, mint egy igaz Isten. (9—14. lap.)

C. úr mondja: Végig megy szerzünk az egész világ-történelmen, szól a pogányok törvényhozásáról, véráldozatairól, a jósdákról, általában az összes mythológiáról s a *pogányok minden cselekedetét az ördögtől származtatja*. Felelet: Hogy a pogányok a sátán incselkedései folytán minden gonoszságokra hajlandók voltak, s tömérdek sok rosztal követtek, bizonyítja szent Pál apostol. (Ad. Rom. 1. 18.—31.) Mindamelltt távol van tőlem a pogányok minden cselekedetét az ördögtől származtatni, hisz a romlottság közepette a pogányoknál is találkoztak *épeszü emberek*, józan gondolkozású férfiak és asszonyok, kik a köz- és magán életben kivételt képeztek olyformán, hogy minden cselekedeteiket az ördögtől származtatni vakmerő igazságtalanság volna.

De a pogány népek bálványozása az ördögök tiszteletén alapszik, amint a szent irás is mondja. 95. Zsolt. 4. — Kor. 1. lev. 8, 4. 10. 20. — Itt az apostol minden kétséget kizárólag mondja, hogy amit a pogányok áldoznak, *ördögöknek áldozzák* és nem Istennek. V. ö. Tertullian Liber de Idololatria. Sz. Cyprián: de idolorum vanitate. Laktant. Libri VII. Justit. divin. adv. Gentes. Szent Ágoston:

de Civitate D. lib. 1—10. Aquinói szent Tamás: Summa Theolog. 2, 2. q. 94.

A bálványozás tehát olyan fa, melyen az ördögök incselkedései folytán keserü gyümölcs termett; melyben mind a barbár, mind a felvilágosodott népeknek foga bele vásott. Oly forrás a bálványozás, melyből mindig a keserűség vize fakadt föl, s a merre folyt, mindenütt szellemi s erkölcsi romlottság s bánatvirág növekedék nyomában. V. ö. «A szent angyalok története» I. k. 63—68. l.

A következő cikk a címet viseli: „*A sátán incselkedéseinek nyomai az ó-szövetségben.*“ Erről azt mondja C. ur, hogy szerző az ó-szövetségi szentirási történeteket is tárgyalja *saját eredeti felfogásaival telítve.* Ez is nem egyéb vakmerő ráfogásnál. Olvassa el bárki figyelemmel a deductiót s megfog győződni felfogásaim igazságáról. V. ö. 15—17. l. Az ó-szövetség rendeltetése tudvalevőleg nem egyéb vala, mint az *igaz hit fentartása s előkészület a Megváltó eljövételére.* Ezzel leginkább ellenkezett a bálványozás v. i. az ördög-imádás. Mózes II. könyve 20. — Bölcsesség könyve 14, 27. — Baruk 6, 3—14. — Mózes III. könyve 20, 26. Olvassuk át a helyeket s meggyőződünk, hogy az ördög cseleitől mennyire kellett óvni a zsidó népet.

Bossuet: Sur les démons, *Addison*: The religion christ. s egyebek vastag köteteket irtak a görögök és rómaiak történetében előforduló ördögi incselkedésekről; még inkább szabad feltételeznünk az ő gonosz beavatkozását a választott nép csábitása, szellemidézési superstíciója s bálványozása történetébe. (V. ö. Kir. 1 könyv 28, 7—20. — Móz. 4. k. 25, 1—9. — Móz. 5. k. 17, 2—5. — Kir. 4. k. 17, 7—23. — 23, 4—24. stb.)

A sátán irtózatos gyűlöletének és izgága ravaszságának nyomait feltaláljuk *az új szövetségben* is s erről szól a következő cikk. Isteni Üdvözítőnk több ízben a sátánt e világ fejedelmének nevezi. (Ján. 12, 31. 14, 30. 16, 11.) Jól tudjuk, hogy mit lehet ezen kifejezés alatt érteni; de ha megfontoljuk, hogy a sátánnak minden hatalma csak meg-

engedett, és az isteni mindenhatóságnak s az ő intézkedésének teljesen alá vagyon vetve: akkor a kifejezés: *fejedelem, uralkodó, a világ ura s parancsolója* igen erős s nem is vehetjük azt az ő teljes erejében, ha nem akarunk az egyház tanításába ütközni és gnostikus tévedésekbe esni. Másrészt pedig nem hihetjük, hogy Üdvözítőnk a szavakkal játszani akart volna, használván erősebb kifejezéseket. Ugy látszik tehát, hogy a nevezetben: „*világ fejedelme*“, netalán valamely mélyebb igazság rejlik, t. i. fenyítő emlékeztetés a sátánnak eredetileg valódi uraságára a látható világ felett. S olyformán vélekednek némely tudós férfiak, hogy a sátán egykor valóban fejedelem, ur és király vala, az ő és angyalai számára teremtett világon; most pedig e név az elesettre nézve fegyszó, igazi pokol, kiválólag, ha elveszett dicsőségére gondol, s büntetés ígéje annak szájából, a ki megjelent a világon, hogy ármányos *gonosz cselekedeit* megrontsa. Egybevétvén Üdvözítőnk ama nyilatkozatát a sátán dicsekvő szavaival, melyeket használt, midőn *Urunkat megkísérté*: semmi kétség nem marad az iránt, hogy furfangos bitorlás fejeztetik ki e szavak által, aminthogy az ördög szájából csak is hamisság és csalfaság származhatik (Ján. 8, 44.), de azon állításából: *enyém minden s én a kinek akarom annak adom*, világosan kivehető a sátán nyakas és szilárd ragaszkodása ahhoz, a mi egykor volt, de már nincs többé. S éppen ez jellemzi a hazugság atyjának mélységes fonákságát, melylyel mindig s örökké ámitja magát s izgatja pártfeleit.

Valótlan C. urnak azon állítása, mintha én a népvándorlást az *ördögnek* tulajdonitanám. Tudom, hogy az Isten hozta mozgásba a világot, hogy a népvándorlás által szétrobantsa a korhadttársadalmat s szabad tért adjon a keresztény fejlődésnek, azonban nem ok nélkül gyanítjuk, hogy a sátán izgatta föl a *gólokat, vandalokat, herulokat és longobardokat*, hogy a keresztény hitet alapjában kiirtsák. Ezen barbár nemzetek többnyire *Ariust* követték, a ki gögös fel-fuvalkodásában arra vetemedett, hogy a kereszténység alapigazsága elleni harcot lángra lobbantsa. Szerinte Krisztus nem

többé az örök Ige, az út, igazság és élet, mely fentartja az egészet, Árius tana az igazság leple alatt világszerte borzasztó felfordulást idézett elő.

A népvárdorlás mondja C. ur, már az első keresztény században vette kezdetét. Jól van; de ha én a gótokat a vandalok, herulok és longobardok társaságában még a VIII. században is szerepeltetem, azt állítván, hogy őket a sátán fölzigatta s a napkelet felől futamodó egyház után mintegy kiküldé, úgy itt különösen a *kegyetlen gótokat* értem, kik árián eretnekek lévén már megelőzőleg a *hunokhoz* csatla-koztak nemcsak a zsákmány reménysége tekintetéből, hanem a kath. vallás iránti gyűlöletből. Hogy pedig a gótok még a VIII. században is fentartották magukat, tanuskodik *Alzog Fdnos*: Universal Geschichte der Christlichen Kirche. Mainz 1850. 1. Abtheilung 340. lapon.

A vandalok és longobardok mennyi kellemetlenséget okoztak az egyháznak, bizonyítja a történelem. Árián eretnekségtől áthatva az egyházat Afrika s Európában megsemmisítéssel fenyegették.

A hetedik fejezet mondja a bíráló, megint az ős kigyóval foglalkozik s az emberi nem különféle pogány szokásait tárgyalja. A nyolczadikban kardcsörgés, ágyu puszkapor szerepel. A kilenczedik Jób történetét adja egész terjedelmében.

Igy ismerteti C. ur ezen fontos és a *Viribus unitis Coelestibus* jellegére fényt derítő cikkeket. Ilynemű elbánás méltatlan egy körültekintő bírálóhoz. Igaz, az ős kigyó történetével foglalkozik a főnemlített fejezet, de mily irányban? a bíráló semmikép nem tájékoztatja olvasóit. Itt tehát arról van a szó, hogy minden nemzetek történetében előfordul a kigyó vagy sárkány története s *egy-egy hős, aki a kigyónak vagy sárkánynak fejére hág s azt megöli.*

Hasonlóképen a következő cikkben nem *holmi kardcsörgés, ágyu s puszkaporról* van szó, hanem fel van mutatva, a mint maga a czim is jelzi, hogy *kicsoda a kegyetlen pártviszályok sugalmazója és szerzője?* E cikkben tehát fel van tüntetve a különbség a régi s az új fegyvernemek közt s

constatálva, hogy a haladás e tekintetben semmikép sem szolgálhat az ember javára.

Hogy pedig a lázadásokban van az ördögnek része, kitűnik abból, hogy a forradalmak a maguk lényegében folytatásai azon ősz régi lázadásnak, mely az égben kezdődvén, a pártos angyalok kiüzetésével végződött. Említés tétetik az újabbkori forradalmakról, a fejedelmek élete elleni összeesküvések a lázadásokról.

A következő cikk a kültermészet, a fizikai világ megháborítójáról szól. A bíráló pedig azt mondja, hogy a szerző *Jób történelét adja egész terjedelmében*; ez nem bírálat, hanem félrevezetése az olvasó közönségnek.

A cikknek feladata kimutatni, hogy az ember büne következtében az átok súlya a fizikai világra is nehezedik. Következőleg van az ördögnek a természet fölött hatalma, melyet Krisztus sem szüntetett meg végkép, s a természet romboló művében az ember ellen Isten megengedése folytán igen gyakran *bűneink miatt* a gonosztevő sátánnak is lehet része.

«Az *ordítózó oroszán* a mulató helyeken s csapszékekben» című fejezet arról szól, hogy a sátánnak mily része lehet *a mulató helyeken, csapszékekben elkövetetni szokott visszaéléseknél*? Itt C. ur a helyett, hogy az előzményre és contextusra figyelmeztet volna, e következőket idézi: «A sátán gondoskodik bizonyos ünnepélyes napokról, hogy a népet elcsábítsa s az Isten haragját ellenük fölingerelje. Ilyen alkalom gyakrabban kerül elő egy esztendőben. Így p. o. ha valamely házban keresztelés, vagy névnap tartatik, vagy mikor a háznál temetés van, a vendégeskedésnek nincs vége hossza stb. Bizonyos, hogy a lakmározásokban sok a bűn, s hogy az emberek mindennel visszaélhetnek, de ebben az ördög sokszor ártatlan, nem kell mindent az ő rovására írni. Hiszen a kísértés nemcsak az ördögtől származik. Az eszem iszom bizonyára az érzéki váagnak tudandó be inkább, mint az ördögnek. Felelet: Itt nem közönséges eszem iszomról van szó, amiben az ördög sokszor ártatlan, hanem arról, hogy a sátán a legszentebb dolgokat is elferdíti s megrontja s

például felhozom a Móz. 26, 32, 1—8 előadott ördögi mulatságot a pusztában, midőn az aranyborju tiszteletére égő- és békeáldozatokat mutattak be Izrael fiai és leüle a nép enni és inni és fölkelének játszani.

Bő aratás kínálkozik továbbá a sátánnak különösen a *lábrakapott pálinka ivás* által, mely a népet anyagi és erkölcsi romlásához viszi. Hány helység van az országban, mely egykor jól birta magát, de mióta a pálinka ital elharapódzott, iszonyuan megszorodott a szegények száma is.

S hány ember van a helységekben, kiket ritkán láthatni józanan? Hány törvénytelen gyermek születik a község s az állam terhére? Évtizedek előtt napszámos és szegény ember józan vala, aki ámbár csak kenyér, viz s tejjel élt, mindamellét egészséges, izmos volt, mert a természetes eledel s ital nem teszi az embert gyengévé és betegessé. A pálinka által kiforgatják a zsidók jószágából a keresztény népet, testileg lelkileg pedig megmérgezik s kárhozatba taszítják. A sátán elérte célját.

C. ur mondja, hogy Szerző a *férfiak frakkját is anathematizálja*. Felelet: Épen nem. A frakk különös ruha ugyan, de persze nem bűn; megróván a most divatozó tánczokat. Szerző azon nézetnek ad kifejezést, hogy ezek annyira elkorcsosodtak, mintha csak a gonosz lélektől volnának sugalmazva és betanítva.

Ezek után olvasunk ismét, *mondja C. ur*, gazdasági gépekről, amerikai gabonatermelésről, a munkáskérdésről, mely utóbbi fejezetben ezt is állítja Szerző, hogy az első francia köztársaság azon törvénye, mely a 10-ik napot elrendelte, gunytárgyává lett és a francia köztársaság csakhamar visszaállítá a vasárnapot. Valaki ezt úgy érthetné, hogy Franciaországban 1792-től 1848. a dekadok rendszere divott. Felelet: Ilynemü bírálat után azt lehetne gyanítani inkább, hogy C. urat nem is a könyv ismertetése, hanem egész más szándék vezérlé. Először is azt hihetné az olvasó közönség, hogy az idézett 93. 94. lapokban a gépek használata s az amerikai gabonatermelésről adatik valami felvilágosító oktatás; pedig tulajdonképen a vitatkozásnak egészen más iránya van.

A fejezet e címet viseli: «Az elégedetlenség szitója», s ki van benne mutatva, hogy a megváltozott termelési tényezők, a birvagy és az üzérkedés hatalmuk alá juttatták a földbirtokot s ezáltal azon széles rétegekbe, melyeknek ha meg volt kenyerük, elégedettek voltak, az elégedetlenség és az erkölcsi romlás csiráit hintették. Ekkép a mindennapi kenyér a kiméretlen időviszonyok miatt nyereség tárgya lesz, ami nem volt egykor.

Mi már a munkás kérdés sikeres megoldásának ügyét illeti, erre szintén egy külön fejezet van szánva. Itt tehát arról van a szó, hogy míg a *keresztény hit* honolt a szivekben s a *szeretet* vezérlé a munkás kezeket és az urakat, a *megelégedés is otthonos* vala; de amint a munkások és uraik a hitben hajótörést szenvedtek s a zsidóság fölkerekedett, azóta megváltozott minden. Főleg a vasárnap megszentelésének szükségét hangoztatom.

Meddig divott a dekadok rendszere, ennek meghatározása egészen mellékes; az 1848-dik évvel azért hozom összeköttetésbe a dekadokat, mert akkor a proletár nap-szamosok kigunyolták a mult században behozott dekadok rendszerére hivatkozó szabadkőműveseket.

Következnek, mondja C. ur, a bálványozás, boszorkányság, babonaságról s bűvészetről szóló fejezetek. Igaz, mit Szerző ír: Azonban nem következik, hogy minden, mi a boszorkányságról mondatik, merő költemény volna; csakhogy a legtöbb eset természetesen is magyarázható. Felelet: Helyes, sok eset természetesen magyarázható, én is azt mondom, de nem igaz-e az is, hogy van valóságos bűvészet, ördögi jelenés, necromantia stb.?

C. ur érdekesnek, nevetségesnek találja az ördögnek leírását. Emberalak lólábakkal és szarvakkal, szemei vörösek stb. E leírás által első sorban nem mondok többet, mint azt, hogy a festők így szokták jelképezni az ördögöt; mert hogy nem állithatom, hogy az ördögnek valóságos teste van, annyit csak feltételez rólam C. ur. Azonban evvel nincs kizárva, hogy az ördög nem jelent volna meg akár ezen, akár más alakban; ezt gondolom C. sem állítja. Azután felkiált:

Hát még a boszorkányszombatok! Ekkor az ördögök fekete ostyával miséznek, szentelt víz helyett bakvizelletet használnak stb. Felelet: Ily vádalkozásra nem is volna érdemes felelni, s ha felelek, a «M. Sion.» t. közönsége iránti tiszteletből teszem azt. Boszorkányszombatokról s általán az ördög incselkedéseiről életemben sokat hallottam és olvastam s meggyőződtem, hogy lehet *valami* a dologban, mert az ördögtől a ki a pogány népeket s Izrael fiait az ó-szövetségben oly iszonyatos bűnökbe keverte, kitelik minden. Nem *Görres* Mystikájában, hanem *Cantu Cézár* világtörténelmében, stb. találtam adatokra, melyek ezen ügyre némi felvilágosítást derítenek, s azért jónak láttam művemben a boszorkányszombatokról jegyzetképen koczkáztatni *valamit, anélkül, hogy annak történeti bizonyításába bocsájtkoznám!* Még ennél is iszonyubb dolgokat olvashatunk, hogy tudnillik, a boszorkány asszonyok néha valódi szentelt ostyákat is vittek magukkal s ott az Ur Jézus testével iszonyu becstelenségeket követtek el. (V. ö. *Cantu Caesar: Világtörténelem XII. kötet. 1220—1252. lap.*) Egyébiránt határozottan itt ez ügyben nyilatkozni felesleges volna, — azért nem is foglalkozunk vele tovább.

Térjünk át, mondja C. ur, az antikrisztusra, akit Szerző profétailag ír le. Előadja egész történetét. Mind ez persze nagyon részletesen s oly apodictice van leírva, hogy az ember önkénytelenül kérdi, honnan tudja Szerző mindezeket? Felelet: Ha a bíráló figyelemmel elolvassa: „*A gonoszság fiának, filius iniquitatis, személyes fellépése*“ című cikk jegyzetét, kapott volna ohajtott felvilágosítást némely adatok egybevetésére. Teljesen osztom ugyan ama t. férfiak (v. ö. *Havi Közlöny 1889. január havi füzet Viribus unitis coelestibus bírálatát.*) meggyőződéseit; kik állítják, hogy *positiv adataink* az antikrisztusra vonatkozólag csak a szentírásban vannak és ezekből vajmi nehéz egy egységes képet alkotnunk magunknak, azonban úgy hiszem, nem vétettem sem az egyház, sem az igazmondás ellen, ha összegyűjtvén az őshagyomány, szent atyánk, világi és egyházi írók, részint istenfélő személyek kinyilatkoztatásait, a gonoszság fiának fellépéséről egy egységes képet iparkodtam adni; szorgal-

matosan megkülönböztetvén, mi foglaltatik erre vonatkozólag a szentírásban, s mit mondanak egyes Szent Atyák, s más istenfélő személyek, akiknek állításait, illetőleg *kijelentéseit* felhasználtam, fontos okoknál fogva meg sem nevezvén őket, s ekkép a t. olvasó azonnal tudni fogja, a *hihetőleg, mondják, mondatik* szólamoknak mily bizonyítékot lehet tulajdonítani.

Végre talál C. ur is valami helyeselni valót mondván: A 191. laptól 232-ig Sz. végre thémájával, az imarendelettel foglalkozik. Ez pedig abban áll, hogy az angyali üdvözetet, a Salve Reginát, s az oratiókat exegetizálja. Ez a 42 lap tehát és csakis ez felel meg a mű czimének és mint exegetikus rész, megállja helyét. Felelet: C. urnak ezen nézetét nem osztom; mert elébb kellett megismertetni a helyzetet, korunk veszedelmes irányát s a közös ellenséget, s azért nem csak ezen részlet, hanem az egész tartalom a mű czimének megfelelő; mert miről is van szó; ki ellen fordul az imarendelet s mit akar elérni Szent Atyánk?

C. urnak azon ráfogására, hogy művem teljesen nélkülözi az *egyöntetűséget, rendszerességet*, s nem egyéb *adathalmaznál*, — ugyszintén azon alaptalan kifogására a fametszetek (illusztrációk) ellen; csak azt felelem, illetőleg kérem a pártatlan t. olvasót, sziveskedjék *jóakarattal és figyelemmel* elolvasni az egész művet elejétől végig s úgy hiszem megfogja találni az egyöntetűséget és rendszerességet, s meg fog a t. olvasó az *illustr. képekkel* is barátkozni, melyek *sem nem primitív, sem nem nevetségig phantasticus képek*, készítvék aprobált régi s újabb minták szerint; csak ismerni kell *azok magyarázatát*. — Metszette H. Lajos ur budapesti fametsző; s ha mégis itt-ott egyik másik darab a művészi tökélynek meg nem felelne, a szives olvasó vegye kérem tekintetbe az eszközök szerény állapotát is, melyek felett a szerző rendelkezik.

Bezárom Reflexiómat Sz. Ágoston azon nyilatkozatával: In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus charitas.¹

Munkay János.

¹ Természetes, hogy a bíráló élhet a zárszó jogával. Szerk.

A Szenvedő Jézus Győzelemjelvényei. Nagybőjti beszéd-sorozat. Szószéki használatra s családi olvasmányul közrebocsátja Babik József alsó-miskolczi segédlelkész. Miskolcz. Forster Rezső. 1889. k. 8. r. 110. l. Ára 80 kr.

A t. szerző családi olvasmányul is közrebocsátja e beszédeket; őszintén szólva, úgy gondolom, hogy családok közt kis kötete ugyan kevés czímet fog találni. A nép közt tán akadna, de a beszédek nincsenek falusi népnek szánva. Ez a megjegyzés inkább alakjukat mint tárgyukat éri; mert tárgyuk igen gyakorlati, közelfekvő s kevés kivétellel minden embernek való. A szónoki alak különös dicséretre méltó; ez a dicséret főleg a jó amplificationra vonatkozik. A szónok bőven szól tárgyához, nem unalmasan, de jótévő s a figyelmet és fejtörést megkimélő sokoldalú megvilágítással. Ez megvan Babikban. Jóizüen és kellemesen beszél meg tárgyát. Szétszedi, anélkül, hogy sietne s kapkodna még sok más mondanivaló után. Nem halmoz sem dolgot, sem gondolatot s következőleg nem is tart számot azon kifogásos dicséretre, hogy minden mondatában új gondolat legyen, a mit közéletünk némely szónokairól mondani szokás. Az efféle dicséret ráillik, ha ugyan megérdemlik, az akadémikus előadásokra; de beszédet, mely indítani akar, mely nem nyújt átnézetet a tudásról, hanem azt akarja, hogy rajta, tegyünk már mi is valamit, semmiesetre sem dicsérhetünk meg így. Nyelvezete kellemes, folyékony és természetes, s ha itt-ott «még kissé virágos,» másrészt van számtalan jel arra, hogy a macskakörmös virágok nem sokára lehullnak, s helyükbe a természet képeit és üdeségét visszaadó nyelvezet fog lépni. Csak még egyet: A francziák ellen harczolt Winkelried?

Dr. Pethő.

A tékozló fiu. Nagybőjti beszédek. Irta dr. Karsch Lollion. Nagyvárad. 1889. ifj. Berger Sámuel. 8-rét. 110. lap. Ára 80 kr.

Azon örökbecsü és páratlan szépségű példabeszédek között, melyeket a szent iratok számunkra az Üdvözítőből

megőriztek, alig találunk tartalomdusabbat és jelentőségtelesebbet, mint az, mely a «tékozló fiúról» szól.

A gyarlóságokkal terhelt és a kísértések örökös támadásai által zaklatott földi halandó közös sorsa oly plasztikusán tárul e példabeszédben szemeink elé, hogy lehetetlen azt a legélénkebb érdeklődés, a legüdvösebb tanulság és benső meghatottság nélkül olvasni. Magasztos egyszerűsége, áttetsző világossága és a tanulság, melyet önkéntelenül is vonhatunk belőle, magyarázhatja meg azon körülményt, hogy számtalan hitszónoklati munkának képezte már anyagát és fogja is képezni mindaddig, míg kebel lesz, mely a szépért, jóért és nemesért lelkesülni képes.

A jelen munkában egy nagybőjti beszédkör alapjául lőn az érintett példabeszéd választva és hat beszédre osztva, bővebben kidolgozva.

Az első az ember eredeti állapotát tünteti fel és párhuzamba állítva azt a tékozló fiu sorsával, melynek az atyai háznál örvendett, kimutatja, mily boldogságban élt az ember a bünbeesés előtt.

Azonban valamint a tékozló fiu nem tudta megbecsülni előnyös helyzetét és rendetlen vágyainak engedve, könnyelműen bucsut vett az atyai háztól: úgy kicsinylé és kicsinyli az ember is az ártatlanság boldogságát és engedve a *kísértéseknek* tévutakra lép. Ez a második beszéd.

A harmadik tovább kíséri a bün szolgaságába került ember sorsát és kimutatja, hogy a tékozló fiu példájára mind távolabb- és távolabbra tér a jó Atyától, mind mélyebre sülyed a bün és gonoszság lejtőjén.

Megegyezik az ember sorsa a tékozló fiu sorsával abban is, hogy — mint a negyedik beszédből látjuk — beköszön végre a *csalódás* korszaka, melyben el kellene csüggednie, ha a legjobb atya nem gondolna még ekkor is szeretettel az eltévedt fiura, nem részesitené őt — mint az ötödik beszéd kifejti — malasztjában, melynek támogatása és jó felhasználása által kivezeti őt kegyesen a tévedések és sanyarúságok tömkelegéből.

Szerencsés, a ki követve a tékozló fiut tévedéseiben,

követi töredelmében, megalázódásában és bűnbánatában is. Szerencsés, mert nemcsak lelkének szerezte meg nyugalját és üdvét, hanem — mint a hatodik beszéd tárja elénk — a szomorkodó atya megvigasztalódását és azon örömét is, melyet oly sokáig kell nélkülöznie.

Ez röviden a gondolatmenet, mely a t. szerzőnek az érintett példabeszéd alapján készült beszédsorozatán huzódik keresztül. Van még egy hetedik beszéd is a munkában, mely a nagypénteki szertartások értelmét fejtegeti, azonban mi összefüggésben sincs a beszédkörrel.

Több oldalról lőn már hangoztatva, hogy hanyatlás vehető észre újabbban a hitszónoklati irodalom terén és az e nemű újabb termékek koránsem emelkednek a Mayerek és Szabók beszédeinek magaslatára. E szempontból tekintve az előttünk fekvő munkát, nem mondhatnók, hogy az a fentebbi állítás czáfolatát képezhetné. A beszédek tanulságos fejtegetések, félreismerhetlenül nemes szándékból folyó oktatások, de nem oly beszédek, melyek megvalósítanak sz. Ágoston amaz ismert szabályát: «Ut veritas pateat, placeat, moveat.»

A két első követelménynek ugyan még megfelelnek, de az érzelmek felkeltésére, az akarat megindítására vonatkozólag kevés erővel rendelkeznek. Pedig azt hisszük, hogy ha a hitszónoklatoknak általában is, úgy főleg a nagybőjti beszédeknek kellene oda törekedniök, hogy mélyebb hatást keltsenek a hallgatóságban és azt egészen megragadják.

A nyelvezet általában véve választékos, könnyen érthető, világos, mindazáltal nem ment oly hibáktól, a melyek szinte meglepők. «Egyik — mondja pl. az 5. lapon a t. szerző — az Isten malasztja, mely elegendő mértékben *mindenkinek*, még a legnagyobb bűnösnek is, *megadatik*.» Nem mondom — *magyarán*, de legalább is magyarul mondania kellett volna: «mely elegendő mértékben adatik meg mindenkinek, stb.» Ily magyartalan a szövegezés a 10. és 11. lapon a következő mondatban: «Elég volt annyit mondania, a mennyit a bevezető sor mond: «Egy embernek két fia vala,» hogy evvel a tékozló fiu állapota olyanul legyen fel-

tüntetve, mint a minő dolga rendes körülmények között bármely gyermeknek van otthon, atyja közelében.» Zavaros a következő mondat: «főleg az atya volt az, ki őt a leggyöngédebb, legönfeláldozóbb szeretettel ölelte magához, mely *szeretet* akkor sem hidegült meg iránta, mikor világgá ment, sőt inkább nap-nap után *ki-kijár a házból* (a szeretet?) nézni: vajjon nem tér-e vissza, a ki atyai házát ok nélkül elhagyván, messze tartományba méne?» (12. lap.)

Sokszor fordul elő, hogy az elválasztható igekötők rosszul alkalmaztatnak; pl. «rosszul felcserélni» (21. lap) rosszul cserélni fel helyett. Nem helyesek sok helyütt a ragok és névutók alkalmazásai; pl. «mesterségében jól be legyen avatva»; «az ajtó *előtt* kiállva.» (78. lap.) Kellemetlenül érintenek a helytelen egyeztetések is. Így számnevek után többessel találkozunk. A birtokos és birtok rosszul használtatnak; pl. «*Istennek* a próféták és legutóbb egyszülött Fia által kinyilatkoztatott *igazságok* közül» stb. (75. lap.); vagy: «a *vétkek* sokaságára, rütságára és rettenes *következményeikre*» stb. (82. lap.)

Nem magyar kifejezések is fordulnak elő; pl. «próbára állítani» (24. lap.); «áll ki egész lényege» (27. lap.); «eny nyiből áll ki.» (83. lap.) A választékosság elleni hibák pl.: mindenünnen, valamig, őrá, őneki, rája, sejdíteni s hasonlók.

Nem akarunk azonban e megjegyzések által mitsem levonni a munka azon értékéből, a melylyel a bennefoglalt beszédek, mint gondosan készült oktatások birnak. Készséggel elismerjük, hogy a nagybőjti sz. idő alatt jó sikerrel használható a könyv és éppen azért ajánljuk is t. olvasóinknak.

Dr. Walter Gyula.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

† **Rómer Flóris.** Nemcsak a nagyváradi l. sz. káptalannak, illetőleg a szent Benedekrendnek, hanem az egész magyar egyháznak és hazának is halottja volt e hó folyamán,

midőn márczius 18. Rómer Flóris jobblétre szenderült. — Született Pozsonyban 1815. jómódu polgári szülőktől. Tizenöt éves korában a sz. Benedekrendbe lépett és Pannonhalmán végezte felsőbb tanulmányait, különös előszeretettel mutatva ugy a történelem, mint a természettudományok iránt. Először Győrött, később Pannonhalmán, majd Pozsonyban tanárkodott, hol előadásait nagyszámu rendkívüli hallgató is látogatta. Ez idő körül leginkább a természettudományokkal foglalkozott és mint nagy botanikus saját költségén hozta létre a pozsonyi füvészkertet. A szabadságharcz idején odahagyta a Muzsákat és lelkesedéssel csatlakozott Mars fiaihoz. Honfiui lelkesedése árát több évi várfogsággal fizette meg. Majdnem 10 évet töltött ekként hivatáskörén kívül, midőn 1857. év elején, ujból Győrött kezdett működni. A hatvanas évek elején Pesten találjuk, mint főgimnáziumi tanárt. Később, a hetvenes években, Ipolyi Arnold a besztercebányai egyházmegye kötelékébe vette fel és apátságot nyert. Nagyváradi kanonokká 1878-ban lőn kinevezve. Rómer igen nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki. A különféle folyóiratokban megjelent számtalan cikkén kívül, több önálló művel is gazdagította az irodalmat. Nevezetesebb munkái a következők: «Győri történelmi és régészeti füzetek.» 4. köt. — «Művészeti kalauz, különös tekintettel Magyarországra.» (Pest, 1886.) — «Árpás és móriczhidai, sz. Jakabról czimzett prépostság története.» (Pest, 1869.) — «Magyarország földirati és földrajzi tekintetben a középkorban. — «A Bakony.» stb. Tudományos érdemeinek méltánylásaul a magy. tud. akademia már 1860-ban levelező, majd 1871-ben rendes tagjává választotta. Ezenkívül tagja volt több külföldi tudományos testületnek, valamint számos rendjellel is ki lőn tüntetve. — Mióta Nagyváradra költözött, csendesebb életet folytatott, anélkül mégis, hogy megszünt volna érdeklődni a hazai tudományos élet mozzanatai, a közművelődés fejlődése iránt. Sőt inkább igen sokat tett ezen irányban ugy Nagyváradon, mint a vidéken is. A haza méltán egyik legérdemesebb és leghüebb fiát gyászolja Rómerben. Áldás emlékezetén!

Dr. Parcker, londoni anglikán lelkész igen humánus (!) ember lehet. Tartván attól, hogy hivei megunhatnák magukat az isteni tisztelet alatt, vagy megárván nekik azon nagy önmegtartóztatás, hogy ez idő alatt nem élvezhetik Nicot híres fűvének kellemét, templomában behozta — a dohányzást az isteni tisztelet alatt. E ritka isteni tisztelet, melynek Parcker a „*Smoking service*“ nevet adta, minden hétfőn tartatik a déli órákban. Látogatói leginkább a munkások osztályához tartoznak.

Érdekes jelszava miatt említést érdemel a «Telegramm» czimű lap, mely Guadalajara, mexikói városban jelenik meg és alakjára nézve a világ legkisebb lapja 5" hosszú és 4" széles. Egy-egy száma 4 lapból áll, de azért tudósít az egész világ eseményeiről. Mottója ez: „*Kevés szalma, sok buza.*“ Megszivlelhetné e jelszót sok magyar lap is!

Gutenberg-biblia. Angolország Earl of Hopetoun ősi kastélyában egy rég nem használt szekrény fiókjában rövid idő előtt egy oly szentírásra bukkantak, mely a legelső mozgatható betűkkel lőn nyomtatva. A rendkívül becses munka két kötetből áll. Mindegyik kötet e czimet viseli: „*Biblia Sacra Latina E Versoine et Cum Praefatione S. Hieronymi.*“ A lapok nincsenek számozva. A betűk feltűnően nagyok. Csaknem bámulatos, mily tökéletességre vitték már a feltalálók a nyomtatást. A papir szilárd, a betűk tiszták, a nyomás egészen egyenletes. A nagybecsű ősnymotatványt Angolország legelső antiquariusa, *Quaritch*, aránylag igen olcsón, 24000 frton vásárolta meg.

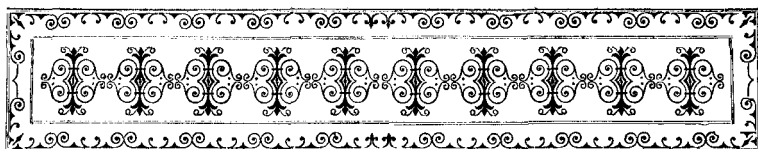
Mit kell ezután a „Jó Szivről“ itélnünk? Hogy ennek a «Jó Szivnek» iratos jósága merre folydogál, azt csodálkozva szemléltük; megtudtuk ugyanis vastag s ezrekbe kerülő argumentáció által, hogy a «Jó Szivnek» édeskés kegyelme előretervezett, de titkolt csatornában, mely később 13 ezer frt erejében kiszélesedett, a «Tiszába» folyik, másik része pedig oly vállalatokban és intézetekben akad meg, melyekből nem von hasznot a *keresztény* Magyarország. A «Jó Sziv» kimutatta, hogy miféle tóga alatt dobog s hogy a jóságon kívül nagy adag vakmerőséggel rendelkezik, mely

a pénzt ravaszul kicsalja, s miután már szorongatja a bankót, akkor fügét mutat. A «Jó Szív» nagyon szerény, míg koldul; sok forint, melyet most nagylelküen osztogat, nem nyomta volna a «Jó Szív» oldalát, ha előre kimondja, hogy hová másznak el tőle a bankók. Tanuljunk ebből, hogy a «Jó Szív» iránt köszívüek legyünk, mert az efféle adakozás, míg egyrészt minden érdemet nélkülöz, másrészt oly intézmények előmozdítására tereli pénzünket, melyek szempon-tunkból határozottan károsak; s így az egész vállalat szem-einkben erkölcstelen. A «Jó Szív» részben a «szerény» felekezet érdekeit szolgálja, — másrészt pedig oly jótékony-ságot üz, mely a határozott keresztény jellegtől borzad. Hiába kérkedik jó szívével, szive csak annyira jó, mint az alázatos macskáé; pártérdek, számítás, divat az egész!

Apró hírek. Szalonikiban Sadok zsidó orvos roskadozó házát lebontván, ujnak építéséhez fogott. Midőn a kőmive-sek az alapokat ásták, a föld mélyében elpusztíthatlan kő-falra bukkantak. A falon freskókra is akadtak, melyek ugyan már nagyon elmosódtak, de a görög feliratok segélyével meg lehetett tudni, hogy az egyik a Szentháromságot, a másik kettő a bold. szüz Máriát és sz. Györgyöt ábrázolja. Az egyik kápolnában talált sirkő feliratából kibetűzték, hogy a templomot 3- vagy 4-ik században valami Georgios Pa-ragamas építette. — Pekingben, China fővárosában Taglia-bue püspök felszentelte az új székesegyházat az európai kö-vetek és a chinai császár képviselőjének jelenlétében. A diszlakomán Shun Ő Excellentiája a császár nevében örö-mének adott kifejezést a felett, hogy a katedralis oly rö-vid idő alatt elkészült s biztosította a püspököt s ker. hit-küldéreket felséges urának jóindulatáról.

Előfizetési díj egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

HOSIUS SZANISZLÓ BIBORNOK

(1504—1579.)

és

ÉLETRAJZIRÓI.

(1587—1888.)

Emléklap, arczképével.

Irta Dr. DANKÓ JÓZSEF.

I. 1504—1551. Azon megragadó vándorkedvtől inditva, mely a german fajnak sajátja, a tizenhatodik század elején a pforzheimi *Hosz* (Hose) Ulrik nejével Annával sok járás-kelés után Krakkó királyi székvárosban letelepedett, hol csakhamar keresethez és tekintélyhez is jutott. Itt született 1504-ben fugyermekök, ki a szent keresztségben, a lengyel népnél nagy tiszteletben álló híres püspök és vértanútól Szaniszlónak neveztetett. Atyja nemsokára Vilnában Litvánia fővárosában vár- és pénznagynak alkalmaztatott, hol Szaniszlónk első tanulmányait végezte, és ama három nyelvet, t. i. a latint, lengyelt és németet, melyen beszélt és irt, egészen magáévé tette. A magasabb tanulmányokat tizenöt éves korában, szülővárosában Krakkóban, a jagelloni egyetemen kezdte meg. Korának általános szokása szerint nevét *Hosiusus*-ra latinositá. Két éven át philosophiát tanulmányozott, s elnyervén 1520-ban a baccalaureus rangfokozatát, csakhamar elhatározta magát, a görög és

latin philologia dúsabb forrásait felkeresni. Ezeket *Liegnitz A.* tantermében találta meg, kinek legszorgalmasabb tanítványa lett. Haladásának e téren jeltét adta, midőn 1526-ban rotterdami Erasmus védíratát: „Hyperaspistes diatribae adversus servum arbitrium“ egynéhány epigrammával megtoldva Krakóban, Vietornál kinyomatta. *Erasmus* humanismusa Hosius felfogásában csak úgy megvált a reformatio mozgalmaitól, mint nálunk is Oláhéban, ki Erasmusnak mindvégig csodáló hive maradt. *Oláh M.* Erasmus íránt való nagyrabecsülésével eltelve, ennek halála alkalmából két latin és egy görög epikediont írt, ezek elsejében felkiált: „O nimium felix essem, si fata dedissent Cernere viventis, lumina clara viri. Quid juvat at lacrimis nostros augere dolores. Tundere et immiti pectora nostra manu.“ Hosius pedig a következő évben 1527. u. o. u. a. ismételvén Erasmus epistoláját Zsigmond lengyel királyhoz, így emlékezett meg róla: „Cuius imago haec est? Erasmi cuius Erasmi Quo nil immensus doctius orbis habet.“ Hosius nemcsak a latint kitűnően bírta, hanem a görögöt is. E nyelv alapos ismeretéről tanúságot tészén Scharffenbergnél Krakóban 1528-ban megjelent kiadása és fordítása aranysháju János homiliájának: „*Divi Joannis Chrysostomi* libellus elegans in quo confert verum monachum cum principibus, divitibus ac nobilibus huius mundi,“ (Migne-nél I. 581.) mely egyszerűs mind a krakkói görög nyelvű nyomtatványok zsengeje. Tudományos előmenetelével karöltve járt jellemének miveltsége és példás élete, iskolatársai már akkoron joggal hasonlították össze sz. Vazullal, s csakhamar magára vont a figyelmét *Tomicki P.* († 1535.) krakkói püspöknek és Lengyelország kancellárjának is, kinél mint titkár működött. Tomickinél, ki a legnemesebb férfiak egyike vala, Hosius alkalmat talált arra, hogy az állam dolgaival és azok vezérférfaival megismerkedjék. Emellett folytatta tanulmányait és

buvárkodásait, különösen a Szentírás és a szentatyákkal foglalkozott sokat mióta 1543-ban pappá szenteltetett és kanonokká lett. Nagyszivű pártfogója Tomicki 1529-ben Olaszországba küldötte Hosiust, ki legelőször Bolognában a híres *Parrhisius P. P.*-nál jogot, *Amaseus*-nál pedig philológiát hallgatott. Két év múlva 1532. Páduába költözött, hol *Bonamici* retorikát s a classicus irodalmat adta elő; midőn pedig e nagynevű tanár a bolognai egyetemhez szegődött, Hosius őt oda követte, hol 1534. július 8-án forma szerént juris utriusque tudornak felavattatott. Felavatásánál közbenjárt *Buoncompagni H.*, később XIII-ik Gergely név alatt római pápa. Visszatérván hazájába 1536-ban régi nyilvános állását elfoglalta, 1538-ban királyi titkárrá lett. Hatásköre közvetlen összeköttetésbe hozta a királylyal, ki Hosiust megszeretvén s a wicluni és vislicai prépostságon kívül egy ermelandi és krakkói javadalmat adományozott neki. Zsigmond király alatt Lengyelország fénykorát élte, levén keleti Európának leghatalmasabb állama. Hosius, ki urának teljes bizalmát bírta, az ország ügyeiben gyakran döntő befolyást gyakorolt. Kedves tanulmányairól ez állásában sem mondott le, így 1539-ben Krakkóban Vietornál újra nyomatta lirini Vincze commonitoriumát mint alkalmoszerűt ezen czimmel: „*Vincentii Lirinensis Galli pro catholicae fidei antiquitate et universitate adversus profanos omnium haereseon novatores ad haec nostra tempora valde accomodatus.*“ Nálunk is Draskovich Gy. ugyane miatt fordította magyarra lirini Vincze commonitoriumát s Bécsben 1561-ben nyilvánosságra bocsátá: „Igen zep kenyw, az kezenseges igaz keresztyen hytnek regysege, es igassaga mellet, mynden Eretneksegnek wysaghy ellen. Mellyet az Lirinay Vincze ennek elewte, ezewr eztendewvel zewrzett.“ Elhalozván 1548-ban I. Zsigmond, utódja fia Zsigmond Ágoston 1549-ben Hosiust daczára lengyel születé-

sének és annak hogy porosz nem volt, a megürült kulmi püspöki székre megválasztotta, mit III. Pál pápa is helybenhagyott, azonban csak 1550. bőjthavában szenteltetett fel püspökké *Macejowsky* püspök és kancellár által, mivel kineveztetése után ura parancsára Ferdinánd királyhoz utazott Prágába, innen pedig Belgiumba V-ik Károlyhoz küldetett egy védés dacz-szövetség megkötésére ezen uralkodókkal, mi sok nehézség leküzdése után végre sikerült. Kulm megye, sajnos azonban nem soká örvendett lelkes püspökének, ki sulyos hivatalát hozzá méltó oda adással, soha sem lankadó buzgalommal töltötte be. Az ermelandi püspök *Giese T.* 1551-ben bekövetkezett halála alkalmat szolgáltatott a királynak mindent elkövetni, hogy Hosius ezen sok tekintetben nevezetes püspökséghez jusson, mi csakugyan april 27-én III-ik *Gyula* pápa által meg is történt.

II. 1551—1558. Az ermelandi (Varmiensis) püspökség, még mielőtt a Visztula és Memel folyók közt elterülő földet a német rend elfoglalta volna, 1243-ban IV-ik *Incze* pápa meghagyásából, legatusa *modenai Vilmos* által állíttatott fel. Székesegyháza a frauenburgi dóm, valamint a püspöki vár Heilsberg, az éjszaki német gótika e két remekje, a tizennegyedik században épült. Manap a megye tizennégy esperesi kerületre van felosztva, melyekben 270 lelkész működik, a hivek száma a háromszázezeret megközeleli. Mint püspök Hosius buzgó munkásságot fejtett ki, a vallásos élet emelésére főgondja levén, mindenáron a protestantismus elterjedését törekedett akadályozni, védelmezte a katolikus tanokat és jogokat, kiirtani igyekezett a káros visszaéléseket, papneveldét és iskolákat alapított, templomokat épített és ezereket vezetett vissza az egyház kebelébe. Ifju korától fogva legkedvesebb foglalkozása lett volna a

prédikálás. Midőn 1545-ben a golombiei plébánia reábizatott, mindent elkövetett, hogy a néphez szóljon, de gyenge hangja, ismétlődő betegségei, tüdőbaja végre meggyőzték a felől, hogy ez neki a jó Istentől nincs megadva: „quod illi — jegyzi meg biografusa — dominus talentum hoc non est donare dignatus. Cum itaque pro concione non posset, scribendo verbum veritatis praedicare adgressus est, Magni illius Gregorii Pontificis exemplum imitatus.“ Ő maga pedig kedves barátjának Cromernek azt panaszolja: hogy mennyire sajnálja, hogy 1553-ban az elbingi tárgyalásoknál kénytelenítettett *Erdmann* példás lelkésznek írott beszédeit átadni, hogy mondaná el: „erat mihi propositum ipsi de superiori loco in templo verbum Dei renuntiare sed animadverti, hoc a me praestari recte non posse.“ Ez időben Ermelandban kevés katolikus iskola volt, felsőbb nevelő-intézet pedig még kevesebb. Észlelte továbbá Hosius, hogy az ujhitűek azért terjeszkednek ki elannyira, mert nem állott utjokban senki sem. Nagy munkával és költséggel azon volt, hogy iskolákat s papnevelvét alapítson. A tanítást és nevelést pedig a jezsuitákra akarta bízni, mert jól tudta, hogy ezek leginkább értenek a tanításhoz és a neveléshez is. Már 1555. május 15-én kéri b. *Canisiust*, hogy segítsen rajta: „Atque utinam cuius tu societatis es, ex ea possem aliquos nancisci; tibi similem quempiam sperare non audeo, sed contentus eo tamen forem, qui quam proxime accederet. Nam haec dioecesis mea, si quae alia, talium virorum vehementer indigere videtur. Curaveram Cromero nostro sexaginta aureos hungaricos numerari Cracoviae, quos in urbem transmitteret, sed fecerat me is suis literis certiozem, prius ad Pontificem ea de re scribendum esse, quam ea pecunia transmitteretur. Quod a me ita factum est, scripsi ad Pontificem et ad cardinalem Puteum, et ad alios nonnullos, responsum haetenus nullum accepi.

Quaesio te, velis me adiutum, ut aliquos de vestra societate habere queam; magno abs te beneficio affectum interpretabor. Nam cuius hic opera recte uti possim in revocandis ad unitatem ecclesiae his, qui temere segregaverunt semetipsos, neminem habere videor. Mihi quidem voluntas prompta non deest, sed peccatis meis factum est, ut hactenus conatus mei mihi parum successerint.“ Azonban Hosius forró esdeklése csak tíz év múlva hallgattatott meg. erre rátérünk. Mint jó hazafi bár Poroszországban élt, Lengyelországról soha sem feledkezett meg. Fényes bizonytságot tesz erről megjelenése 1551-ben a petrikovi tartományi zsinaton, melyen a gneseni érsek-séghez tartozó püspökök egybegyültek. A király Hosiust a trienti általános zsinathoz mint követet szándékozott küldeni, és a lengyel püspökök is részükről ugyanott szintén képviselőjükkel bizták meg. Hosius azonban ekoron Trientbe nem utazott, de tanácskozáván a püspökökkel az üdvös reformatórius gyógyszeréről, a zsinat kérésére négy nap alatt egy katolikus hitvallást szövegezett, melyre nemcsak mindannyian megesküdtek, de amely nyomtatásban is megjelent és szerzőjének nagy nevet s dicsőséget szerzett nem egyedül Lengyelországban, hanem azon kívül is. E kiadvánnyal „*Confessio catholicae fidei christiana*“ egy új irányt honosított meg a theologia terén. Az „*augustana*“-nak ellentéte, alakjára és anyagára egyaránt mintaszerű. A római „catechismus“ nemkülönben Canisius kátéja és Oláh *Catholicae ac christianae religionis praecipua capita* (Bécs, 1561.) Hosius confessióját nagyban felhasználták.

Hosius Confessiója kiválóan méltó még ma is írójáért és tárgyáért, hogy ismertessük fontosságát, s ez alkalmat felhasználva mondjunk el némely bibliografikus adatokat. Hosius könyvét nem a mai idő szigorú kritikai szellemének mértékével szabad mérni: Célja nem volt egy rendszeres iratban a katolikus

hittant előadni, hanem az egyház egyes hitágazatait, p. o. az oltári szentségről, a házasságról; szertartásait, fegyelmi eljárását, melyeket az ujhitűek hevesen megtámadtak a positiv tudományos apparatus széles felhasználásával megvédeni. Első része 1553-ban névtelenül jelent meg Krakkóban IV-rétben, Scharffenberger M. örökösénél. Scharffenberger ötszáz példány után ugyanannyi forintot kívánt a nyomtatásért, ha pedig két vagy háromezer állíttatnék ki, kész példányát 26 vagy 24 garassal számítani. A javítókat Górski Sz. krakkói kanonok ejtette meg. Ezen kiadás ismételtetett 1557-ben Dilingenben (4 és 8. r.). Ugyanazon évben látott világot a *Confessio teljes kiadása* (ivrét) Mainzban Patruus könyvkereskedő költségén. Ismételtetett 1559-ben Antverpiában (Steels.) és Párizsban 1560-ban névtelenül. Nevével, maga a nagyhirű szerző művét, melyet túlszerényen: „*Articulos uno ore ab Episcopis iuratis comprobatos, et manu singulorum subscriptos, ac nonnihil expolitos atque in iustum volumen redactos*“ nevez. Zymmermann M. Bécsben 1560-ban sajtó alá rendezte és ily czimmel bocsátotta ki: „*Confessio Catholicae fidei Christiana: Vel potius explicatio quaedam Confessionis, in Synodo Petricoviensi a patribus provinciarum Gnesnensis, et Leopoliensis in Regno Poloniae factae. Anno domini 1551. Authore Stanislao Hosio, Varmiensi Episcopo.*“ Ivrét. Az ezeröttszáz példányban nyomtatott vaskos és drága könyv oly gyorsan és teljesen elfogyott, hogy Zymmermann még azon évben újra kiadta és a reá következőben ismételte. Összesen a *Confessio*, harmincz év alatt: Antwerpen, Bécs, Coeln, Dilingen, Krakkó, Lyon, Mainz, Párizs, Róma, Velence városában húszszor, illetőleg harminczszor jelent meg, utoljára 1639-ben Coelnben Cholinusnál. Francziára és németre is fordíttatott, a lengyel kiadás, melyet Hosius 1557-ben a lengyel koronához tartozó püspököktől elvárt, fájdalom

nem jött létre. Általán nem egyszer panaszolja a híres szerző, hogy iratai jöllehet első sorban a lengyel és porosz olvasó-körnek vannak szánva, még is a külföldön ismeretesebbek mint otthonukban.

Hosius az elsőrendű katolikus polemikus írókhoz tartozik, ha valakivel polemiába keveredett sikra szállt, s derekasan megfelelt ellenfelének, kereken ki mondja az igazságot, azt sem nézi ki és micsoda a tévely hirdetője. A k. vallás ügye Lengyelországban akkor legsiralmasabb állapotban volt. "Quis sit hic rerum status, írja 1557. május 10-én a petricovi zsinaton egybegyült atyáknak, nihil opus est me scribere: cognoscent ex v. d. Petro Visczelski paroco Gedanensi. Ego quidem iam stupeo nec quid consilii capiam, scio. Cum autem divina providentia factum sit, ut nunc unum in locum R. Dnes. V. convenirent, quamvis conventus istius alia dicitur esse causa (hadiköltségekre való összegnek megszavazása), tamen ut eam, quae proprie pertinet ad R. Dnes V. ne putent posthabendam, etiam atque etiam maiorem in modum ab illis peto. Non ignorant R. Dnes V. quae sit hominum de nobis opinio: praeter ista temporalia, quae data sunt propter spiritualia, curae nobis esse nihil: his salvis non magni nos facturos quidquid fieret de spiritualibus. Hae voces publice sunt jactatae in iis, quae proxime sunt habita commitiis Varsoviensibus; quas ego quamvis falso de nobis iactari persuasum habeo, tamen hanc esse de nobis opinionem conceptam et in multorum animis magnas radices egisse, non possum non vehementer dolere. Quaeso R. Dnes V. iterum atque iterum, ut commissi sibi gregis ab eo, qui pretioso sanguine suo eum congregare gravatus non est, curam ne abiiciant, sed quibus possunt rationibus omnibus eius saluti prospectum velint." Hosius jól felfogván, hogy nem kevesebb jót tehet irataival mint hivataloszerű püspöki teendőivel, 1557-ben ismét más könyvet irt a sváb születésű hitujító

Brenz J. ellen. *Vergerius* a hitehagyott capod'istria püspök 1557-ben Daubmannál Krakóban nyomatta a württembergi theolog értekezését: de officio principum secularium in Ecclesia Filii Dei. De auctoritate S. Scripturae. De Traditionibus. De Catholica Ecclesia. Hosius megragadván a tollat ugyancsak keményen válaszolt 1558-ban. Válaszát, mely Coelnben Cholinusnál nyomtatott, b. Canisius előszóval látta el, melyben szerzőjéről így nyilatkozik: De auctore ipso, ut qui superstes est non adinet dicere, quem pro dignitate laudare tam sit nobis difficile, quam praeclarum aliis Episcopum spectatissimum imitari. Hosius ellinaratat Verae, christianae catholicaeque doctrinae solida propugnatio una cum illustri confutatione prolegomenorum quae . . . J. Brentius scripsit . . . mindjárt elkapkodták, azért 1559-ben Antverpiában, 1560-ban Coelnben és u. a. Párizsban adatott ki, összesen tizenegy kiadást érven. Hosius azon hittani írók egyike, ki korának tévelyeivel szemben fáradhatlan a czáfolatokban. *Vergerius* ellen van irányozva: de expresso Dei Verbo libellus his temporibus accomodatissimus, mely 1558. télen jelent meg Zsigmond Ágoston lengyel királynak ajánlva. Czáfolja az ismeretes protestáns állítást, mely szerint a Szentírás fő és egyedüli kutfője a kinyilatkoztatott vallásnak. Hosius világosan kimutatja, hogy a Szentírás bár azon gyöngy, mely felér a világ minden kincseivel, nem lehet a hit és erkölcs dolgában az egyedüli szabály, lévén szüksége egy tévmentes magyarázóra, tudniillik a tanító anyaszentegyházra. Az erélyes püspök fájlalta, hogy az állami közegek a vallási ujitásoknak mindenütt kedveznek. Különösen nehezére esett, hogy a király személye körül találkoztak, kik irataikkal a katholika egyházat megtámadták. Ilyen volt *Fricius* (*Frycz*) András udvari titkár és ügyész, ki könyvében de emendanda republica, (Krakkó 1551. ism. Basel 1554.) tévelyeit a Szentírásról, a legszentsé-

gesebb oltári szentségről, a miséről, a papi nőtlen-ségről fennen hirdette. „Nunc, jelenti Hosius 1555. január 25-én Zebrzydowski András krakkói püspöknek, liber is in Cromero mihi missus est multum diligentius et castigatius typis excussus, quam nostra confessio, quo non credo quicquam adhuc in Regno Poloniae scriptum esse perniciosius et ad inflammandam contra nos invidiam saecularium aptius. Dat enim nobis honorificos titulos: vocamur personati, larvati, homines inertes, ventres otiosi, quibus nihil minus curae est quam religio. Judicium de Scripturis, penes quemvis de plebe vult esse potius, quam penes nos episcopos, quin et nos ipsos a laicis iudicari debere scribit.“ Eme tévelyeket s a püspöki kar ellen emelt vádakát, a tudós főpap confessiójának újabb kiadásában megczáfolta, illetőleg visszaverte.

III. 1558—1569. Vészek és viharok közt a lángbuzgalmu Hosiusnak egyetlen egy támasza vala *Lipomann Alajos* veronai püspök, Ő Szentsége a pápának követe a lengyel udvarnál. Lipomann, kinek oldala mellett *Salmeron* hirneves theolog volt, dicsőségesen töltötte be állását. Ugyanis kitűnő tudománya és példás élete a különben gyáva királyra, ki őt szivesen hallgatta, nagy hatást gyakorolt, de a romboló elemek mind ellene fordultak, örökké kár, hogy rövid idő múlva Rómába visszatért. Lipomann IV-ik *Pál* pápának az egyházi ügyekről tüzetes jelentést tett és sürgősen kérte arra, hívná meg Rómába Hosiust, hová amaz különben is nagyon kívánczozott. „Bis, írja Lipomann 1557. szept. 30-án, iam locutus sum cum Sanctissimo Domino nostro Papa de negotio Dts. V. R. et Sanctitas S. contenta est, quod omnino huc veniat.“ Késvén Hosius a szentséges atya 1558. marczius 8-án erélyesen felhivta az ermelandi püspököt, hogy elbucszván a királytól: „post-

quam nostras has literas acceperis, compositis Ecclesiae tuae rebus et his quae ad iter necessaria sunt comparatis iter quamprimum ingrediaris.“ Sürgette, sőt parancsolta a Pápa, hogy rögtön utra induljon, mert mint korábban már vele tudatta, szándéka volt Hosiuossal a trienti zsinat folytatásáról: „Constituendae, — mondja 1857. decz. 18-án kelt levelében — Ecclesiae causa et extirpandarum quatenus Deus permiserit haeresum“ dolgairól tanácskozni.

September elején az örök városba érkezvén, annak vége felé Ő Szentsége által a legkitünőbb szivességgel fogadtatott. „Credibile non est, írja Cromernak 1558. oct. 1-jén, quanto fuerit cum affectu locutus, quam sibi meum huc adventum esse gratum ostenderit.“ IV. Pál a kiváló egyháznagyot tüstént teljes bizalmával tisztelte meg, és Lipomannak oda nyilatkozott: hogy áldja az isteni gondviselést, hogy e nehéz időben egyházának oly vitéz vezért adott mint Hosius. *Sirlet* bibornok leveleiből tudjuk, hogy a Pápa a bibornoki méltósággal kitüntetni akarta, mit azonban az alázatos férfiú tőle kitelhető módon megköszönt. Ezután nemsokára 1559. augusztus 18-án IV. Pál kimult, négy hó leforgása után decz. 25-én Medici J. D. bibornok Pápának választatott, ki IV. *Pius* nevet vett fel. A négy havi pápai széküresedés idejét Hosiusunk arra használta fel, hogy iratát „de oppresso Verbo Dei“ végkép befejezze. „Anno proximo superiore, szól a királyhoz ajánló levelében, *de oppresso*, nunc autem de oppresso quoque Dei Verbo, ut aliquid ad te scribere adgrederer Rex Auguste (Báthori István), facit Joannis a Lasko libellus de hoc ipso oppresso per se suosque Dei Verbo editus.“ Laski a siradai nádor Laski Jeromos fia, a hasonnevű Laski J. gneseni érsek unokája, gneseni nagyprépost, döllyfős, nagyravágyó, testi gyönyöröknek élő ember vala. Atyja, ki Zápolyának a magyar korona elnyerésére irányzott kísérleteit elősegítette, fiát a vesz-

prémi püspöki székbe szeretne volna általa beültettetni, mi azonban egyházunk szerencséjére meghiusult, Laski pedig elhagyta vallásunkat és Brabantban házasságra lépett, végre mint emdeni lelkész 1560-ban meghalt. Hosius Laski könyvecskéjére megadta a választ fennevezett értekezésében, mely nagy hatást is gyakorolt.

Mindezekután könnyen megértjük, hogy az ujonnan megválasztott Pápa IV. Pius ugyanazon bizalomban részesítette őt, mint Istenben boldogult elődje; 1560-ban böjthavában Hosiust Bécsbe küldötte, hogy I. *Ferdinánd* császár-királylyal és *Miksa* cseh fejedelemmel a trienti szent zsinat újból való megnyitása ügyében tárgyaljon. E tárgyalások sikere arra bírta Ő Szentségét, hogy Hosiust 1561. febr. 26-án más tizenhét kitűnő férfival (köztük *Granvella*, *Madrucci*, *Seripandi*) bibornokká nevezze ki. Csakhogy Hosius a szerény püspök, most is vonakodott e diszes méltóságot elfogadni. Ferdinánd cs. és kir., ki magasztaltatását örömmel fogadta, értesülvén Hosius ellenállásáról, *Draskovich Gy.* pécsi püspököt „virum insigni in Deum pietate et optimis consiliis abundantem“ mint Rescius jellemzi, hozzá küldötte, hogy a bibor elfogadására rábirja, de hasztalanul. Evégre maga sietett Hosiushoz s ekkép szólítván meg: „Scio tibi mandatum esse in virtute sanctae obedientiae, ut oblatam a Pontifice Cardinalatus dignitatem accipias. An tu non es filius obedientiae? an eandem a nobis semper exigis? Quid igitur? Num etiam utrum Pontifici obedire debeat Hosius dubitabit?“ Rómából is érkeztek megsürgető levelek, melyek Ő Szentségének e tekintetben visszautasíthatlan szándékát tudatták vele, mire végtére Hosius megadta magát. A biretumot Gyümölcstó boldogasszony ünnepén kapta meg, míg a biborkalapot Soldonieri Strassoldo husvét előtt hozta Bécsbe, hol sz. István templomában, a felséges udvar jelenlétében ápril 6-án husvétnapján *Olah* primás mint Ő

Szentségének képviselője a diszsüveget fejére tette. Ezért gyönyörűen magasztalja kartársa Madrucci K. april 10-én kelt levelében: „Et in hoc vehementer laudo, quod in die Paschatis nostri ordinis insignia summere destinaverit. Fuit namque tantis incoeptis tempus valde idoneum, tum propter Varmiensem novum ecclesiae sponsum tunc primum corona decoratum, tum propter communis salutis resurgentem Dominum. Omnes enim hac in die vivunt ei, sed precipue qui docti sunt *D. V. R. persimiles fulgebunt quasi splendor firmamenti, et qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellae in perpetuas aeternitates.*“

Nemsokára az az 1561. márczius 10-én Hosius bibornok, ki nemcsak a császárt és magyar királyt, de a német katolikus fejedelmeket, továbbá a lengyel és spanyol királyt rábirta, hogy az ismét egybehívott trienti általános szent zsinatra követeket küldjenek, ugyanezen gyülekezetről a Pápa által apostoli legatusnak szemeltetett ki. Hosius, kinek legforróbb vágya volt, hogy a zsinati tárgyalások sikeresen folytattassanak és szerencsésen befejeztessenek, Julius havában a legnagyobb melegben „per saxa per ignes“ mint írja Trientbe sietett, hol augusztus első felében megérkezvén értesült, hogy Ő Szentsége neki a *S. Laurentii in panisperna* bibornoki címet adományozta. Hosszúra nyulna, ha Hosiusnak a zsinaton viselt dolgairól kimerítően akarnánk szólni, mily befolyást gyakorolt nem egy hitágazati s fegyelmi határozatra, erről csak akkor szólhatni majd tüzetesen, ha Hosiusnak ez időből származó emlékiratai és levelei, a most folyamban levő kibocsátvány következő köteteiben teljesen napfényre lesznek hozva. Feladatunk lévén azonban a magyar olvasót szolgálni, el nem mulaszthatjuk e helyen egy magyar epizodról megemlékezni. Tudvalevő dolog, hogy a trienti szent zsinat harmadik vagy is utolsó ülészá-
kában a magyar clerust *Draskovich Gy.* a nagytudo-

mánu és erkölcsös életü főpapon kívül, ki I. Ferdinánd magyar király követje volt, a magyar püspököket a korán elhalt *Kolosvári* csanádi püspök és később *Dudich Endre*, sbardellatus melléknévvel (melyet anyjától kölcsönzött), tinnini püspök képviselték. Dudich, ki varázsló ékesszólásával remekelt, mindenkép Hosius pártfogását igyekezett megnyerni. 1562. april 6-án tartott első beszédében e magasztaló szavakkal üdvözölte a biboros pápai legatust: „Nam satis praeclare mecum quidem in praesentia actum putarem, szólítja meg az egybegyült zsinati atyákat, si vel illud dicendo consequi possem, ut eam quam dixi, nostrorum antistitum laetitiam vobis ante oculos ponerem, ac simul ostenderem eximiam eorundem in catholicam ecclesiam observantiam ac studium quoddam singulare. In quo tamem me illud consolatur, quod spero, id ipsum vobis omnibus aliqua iam ex parte esse persvasum, tibi que imprimis *Stanislae Hosi*, Cardinalis amplissime, qui Nicolaum Oláhum, Strigoniensem Archiepiscopum, quem saepe honoris causa nomino et alios nostros Episcopos, et novisti et eis familiariter etiam usus es. Te igitur, Illustrissime Hosi, testem adpello, tuoque gravissimo testimonio D. Archiepiscopum ac D. D. Hungariae Episcopos honestari ornari que, et meae cursum orationis adjuvari cupio.“ Mindezek daczára Hosius nem bizott Dudichban, sőt környezőinek előre mondotta, hogy e kérkedő, indulatos, gyenge jellemü férfit bukni fog, mi sajnós elég hamar 1565-ben csakugyan meg is történt. Érdemes lesz erről Hosius biográfiáját meghallgatni: „Erat, beszélí Rescius, in eodem Concilio, qui post aliquot annos apostatae Vergerii exemplum secutus a fide Christiana ipse quoque, ut ita dicam apostata vit, Andreas Dudicius Sbardellatus, qui tum Episcopus Tinniniensis vocabatur et a Clero Regni Ungariae deputatus venerat. Is propter quandam eloquendi elegantiam et orationis ubertatem

non obscuri erat inter caeteros Episcopus nominis et familiaritate Hosii cum primis delectari videbatur. Hosius tamen de eius in fide Catholica constantia vehementer dubitabat; ac sicut olim Gregorius de Juliano, cum adhuc iuvenis Athaenis operam navaret literis, periculum defectionis imminere privatim coram suis memorabat, quod etiam aliquot annis interjectis cum oratorem Caesaris apud Sigismundum Poloniae Regem ageret, consecutum est: ubi Dudecius, sicut olim Vergerius, relicta maiorum nostrorum fide, Calvini perfidiam est amplexus (később az unitariusokhoz csatlakozott) et refractis pudoris repagulis, mulierem quandam nobilem (Strass Reginát, a királyné egyik udvarhölgyét) sibi copulavit eamque uxorem vocare non dubitavit. Quo tempore querebamus ex Hosio, quibus olim indiciis futuram levitatem hanc et inconstantiam hominis et hunc tam gravem casum deprehendisset: qui nobis respondit, quod ex sola superbia, quod magnus et doctus in oculis suis videbatur, multum suo iudicio tribuebat, caeterorum auctoritatem, iudicia, consilia et sententias flocci faciebat, quod omnium haereticorum est proprium.“ Hosius, kiről kor- és kartársai a tisztelet meleg hangján szólnak leveleiben, a sz. zsinat tartalma alatt veszélyesen megbetegedett, egészségének helyreállítását b. Canisius imáinak tulajdonította.

Deczember 4-én 1564-ben befejeztetvén a zsinat, Hosius rögtön a zord időben visszatért hazájába szeretett hiveihez. Eközben a lefolyt hat év alatt, midőn Hosius másutt működött, a hitujítás az ermelandi megyében nagy pusztitást vitt véghez. A bíbornok mindent elkövetett, hogy a hit- és erkölcsös életet a papoknál úgy mint a világiaknál emelje, két kézzel látott hozzá munkájához. Miután 1564. aug. 7-én a trienti szent zsinat határozatainak Lengyelországban elfogadását a parczovi országgyűlésen törvénybe igtatni sikerült, 1566-ban megyei zsinatot

tartott papjaival, kikkel komolyan tanácskozott, hogy a rossz ellen Isten segélyével, egyértelműleg üdvös gyógyszerekről gondoskodják a gyülekezet, mit csakugyan az egész zsinat el is határozott. Visszatérte előtt Trientben *Laynez Jakab*-bal, a Jézus-társaság rendfőnökével tanácskozott, hogy immár most küldjön neki megfelelő számmal egyéneket, kik az ujonnan felállítandó iskolát és tápházat Braunsbergben átvennék, mit a generalis legszivesebben kilátásba helyezett. November elején érkeztek Heilsbergbe a püspökhöz e páterek, de az iskola csak 1565. febr. 19-én nyilt meg. A braunsbergi kollegium legfontosabb feladata volt hittérítőket nevelni a lengyel és porosz tartományok részére ; de nem egy került ki belőle, ki Magyar, Dán, Svéd, Norvég, Oroszországban működött. Hosius leginkább szerette volna alapítványát a neki oly kedves b. Canisiusra bizni, ki is hajlandó volt kívánságának megfelelni : „Non potest mihi non esse gratum, írja neki 1564. aug. 8-án, hoc studium tuae pietatis, quod Societatis nostrae tangatur desiderio, cupiatque nonullos ex fratribus, et in his Canisium suum illuc accedere. Quare scripsi Romam et commendavi hoc institutum r. patri nostro Generali, qui sane Celsitudini tuae, ut par est, libenter gratificatur. Quod ad me attinet non ego gravatim in Prussia vivam duce sancta obedientia, meamque polliceor operam optimo patrono debitam, etsi parum, (teszi hozzá a szerény szentéletű férfit,) fortasse isthuc videar effecturus. Fiat autem Domini voluntas, a Cardinale (Truchsess biboros ágostai püspöktől) ad Cardinalem, ex Sueuia (Bajorország sváb kerületéből) in Prussiam Christus me transferat, si hoc nomini suo sancto gratum et Ecclesiae commodum esse queat.“ Mély fájdalmára b. Canisius, ki az ujonnan alapított kollégium diszére nem kevesbbé, mint előnyére bevált volna, sulyosan megbetegedvén, szándékától Hosiuszt szolgálni, elállani kénytelenített.

A bíbornok, mint barátai kívánták, most is könyveket irogatott, ha szükségét látta, csakhogy igen el levén foglalta, kevesebbet. Ezekhez tartozik Cholinnál Coelnben 1564-ben névtelenül megjelent magvas irata: *Judicium et censura de iudicio et censura Heidelbergensium, Tigurinorumque ministrorum in dogmate contra adorandam Trinitatem in Polonia nuper sparso.* Ez időtájt a heidelbergi és zürichi theologusok Krakkóban a lengyel Antitrinitariusok ellen egy polemikus értekezést tettek közzé, melyben egészen katolikus alapon való állást foglalván el, a szentírás és hagyományból a fondor antitrinitarius tant megczáfolták. — Ez eljárásukat Hosius dicséri is, megjegyezvén: „*Quam vellem ut sicut hoc, sic alia pleraque omnia scripsissetis. Utinam in ceteris quoque dogmatibus, de quibus hac aetate controvertitur diiudicandis eadem usi norma fuissetis, et aliquid Patribus, vetustati, Conciliis tribuendum esse putavissetis. Non videremus nunc Ecclesiam tot ita foedis erroribus miserandum in modum deformatam, nec tam gravibus eam tempestatibus et procellis agitari.*“ Hogy tehát a többiben nem így jártak el, következetlenség vádja alól fel nem menthetők, és e miatt az Antitrinitariusok ellen semmire sem mentek. Hosius könyve anyagi és alaki tekintetben remekmű.

IV. 1569—97. Hosius bíbornoknak, kit *V. Pius* pápa, a szent, pápai l. legatusnak nevezett ki a lengyel koronánál, fáradságán, buzgóságán, térítői fellépésén mi sem mult, de nemsokára bekövetkezett megválása nyájától. Zsigmond Ágoston 1569-ben Hosiust lengyel követnek küldötte a szentszékhez. Miután a pápa és király egyetértésével *Cromer Márton*, régi barátja coadjutora cum iure successionis rendeltetett, Augusztus 20-án utra indult Róma felé. Hosius kíséretében volt *Treter T.*, ki a braunsbergi kollegium-

ban képeztetvén, szép ismeretekkel rendelkezett. Rómában nemcsak hazája érdekeit szolgálta, de az összegyházra is, különösen Anglia, Német és Svédországra kiterjedt munkásságot fejtett ki. Harmadik János svéd királylyal és a királyasszonynyal, jagelloni Katalinnal sűrűn levelezett, Svédország visszatérését az anyaegyházhoz buzgón sürgetvén. Közeledvén a nagy jubileum XIII. *Gergely* 1573-ban poenitentiarius majornak nevezte ki „ut,“ mint biográfusa írja, „de peccatis alienis iudicandi ei potestatem tribueret, qui priorum peccatorum minimum haberet.“ Hosius az örökvárosban minden alkalmat felhasznált, hogy a tudományt és jótékonytságot hathatósan előmozdítsa. Legszívesebben társalgott még is tudós emberekkel, számos levelei bizonyítják, mily körrel állott baráti viszonyban: *Amerbach, Canisius, Eisengrein, Latini, Nedeki, Orzechowski, Osorius, Pflug, Pogiani, Pole, Salmeron, Sander, Sirllet, Solikowski, Staphilius, Tapper, Torres,* fényes neveikkel találkozunk azokban. A Coelnben tervezett nagy conciliaris kibocsátványnak, mely az összes zsinatokat egybegyűjtve tartalmazná, ügyét erélyes pártolásában részesíté. Szenvedélyes könyvgyűjtő volt, bárhol fordult meg, amint csak egy kis szabad ideje volt, a könyvkereskedőkhöz látogatott el. Legnagyobb öröme lelt a könyvbuvárlatban. Visszatérvén Trientből hazájába, helyenkint öszvéren kényszerült menni társával, ki valamely könyvből tartozott neki felolvasni. Az orvosok ismételve tiltották el minden foglalkozástól, különösen az olvasástól, de nem fogadott szót, mert mint mondá: „hoc est vitam mihi adimere, et vivum viventemque sepulturae commendare; tollite libros, eadem opera vitam quoque auferetis.“ A szegényeket, különösen földieit, bőkezűen segítette, minek maradandó emléke az általa alapított lengyel zarándokház. Hosius a bottegehe oscure-féle utczában, „apud s. Salvatorem ad tabernas obscuras,“ szent Szaniszló tiszteletére egy templomot

és mellette hospitiumot épített, melyről minap hire futott a lapokban, hogy az orosz kormány eladni szándékozik. A jó püspök azonban az építkezéseket nem fejezhette be, közbejött halála miatt. Báthori István hirneves lengyel király e nemzeti emléket saját költségén betetőzte: „quod, tamen“ teszi hozzá biografusa, „morte praeventus perficere non potuit, Deo occasionem istam Principum nostrorum pietati reservante Stephano regi gloriosissimo.“ A halhatatlan alapító tetteit hirdeti a fekete márványlapra vésett felirat: D. O. M. Stanislao Hosio polono, episcopo primum Culmensi deinde Varmiensi, S. R. E. Cardinali majori poenitentiario, editis libris sacris, legationibus, moribusque sanctissimis de universa christiana republica optime merito, oecumenici concilii Tridentini praesidi integerrimo, huius templi, diversorii peregrinorum Polonorum conditori munificentissimo ad S. Mariam transtyberianam sepulto And. Wolovicz Can. Plocen. D. N. P. rector C. M. P. Anno post Christum natum MDCLXXVII. A szent Szaniszlóról nevezett templom egyszersmind fényes bizonyága annak, hogy a nagy férfiú a művészeteket is pártfogolta, erre vall különben végrendelete is, mely egyebek között a püspökségnek hagyományozza azon drága alakos kárpitokat, melyekkel Hosius a heilsbergi vár termeit diszította.

Rescius miután Hosius bőkezűségét magasztalta, ekkép folytatja: „Germani, Angli, Ungari, Sclavi, Moschi in domum Hosii tanquam ad commune miseriarum perfugium confluebant: neminen a conspectu atque a colloquio reiecit, sed cum portas domus et ingressum scalarum obsedissent, pro veteri sua consuetudine audiebat singulos placidissime, libellos supplices ex omnium manibus ipse excipiebat; nec unquam quenquam supplicantem indonatum admittebat: immo saepe verbis placidissimis, exilium, egestatem, nuditatem et alia incommoda, quibus se opressos queritabantur, consolatus est. Saepe etiam Rescium illis os-

tendit: Nolite inquit istum in Regnum coelorum intrmittere, si vos male expedierit. Innuens eo—sicut olim ad suos quoque familiares solitus erat dicere S. Odo Abbas Cluniacensis — paradisi janitores et coeli ostiarios et propterea in honore habendos.“

Áldásdus életének utolsó éveiben, szent Ágoston művein kívül, melyeket ismételve átolvasott, sz. Bonaventura irataival foglalkozott, és Surius L. karthauzi barátjának „de vitis Sanctorum“ nagy munkáját szorgalmasan forgatta. Egészségét mely nagyobbra gyarló volt, megviselte a sok láz, köhögés, a folytonos fáradság és munka. Hatvan éven keresztül tanulni, irni, dolgozni, mélyen érezni, küzdeni, önmegtadásban élni úgy, mint Hosius ezt tette, bárkit is tönkretett volna. A nyári hónapokon át Subiacoban szeretett mulatni, hol a sz. Scholasticához címzett sz. Benedek rendü apáczáknak sz. Cleridonia szüz művésziesen kiállított ereklyetartóját ajándékozta, mely, sajnos, a francia forradalom idejében elveszett. Halála előtt Capranikában nyaralt, hol augusztus 5-én 1579-ben a szentségek ájtatos felvétele után jobb életre szenderült: „die beatissimae Virginis, quam singulari devotione semper prosequabatur, Transfigurationis Domini festum praecedente, ipse quoque transfiguratus de morte ad vitam.“ Hült tetemei aug. 9-én titularis egyházában S. Maria Trastevereben helyezték öröknyugalomra. Az emlékbeszédet fölötte aug. 14-én Treter Tamás mondotta. Halálának hírére XIII. Gergely pápa e szavakra fakadt: az Isten egyháza erős oszlopát, kollegiumunk disztét és fényét vesztettük benne, immár most érettünk imádkozni fog a szent bibornok. Fehér márványból faragott siremléken, melyet mellszobra és cimere (kétfelé osztott vért, jobbra kék mezőben hat aranyos golyó, balra vörös mezőben nadrágdarab — czélzás nevére) disztit, következő Rescius által szerkesztett epitaphium találtatik:

D. O. M.

STANISLAO. IOSIO. POLONO. S. R. E. PRAESB. CARD. VARMEN.
EP. MAIORI. PAENIT. VITAE. SANCTITATE. ERVDITIONIS.
ET. ELOQVENTIAE. GLORIA. CELEBERRIMO.
CATHOLICAE. FIDEL. ACERR. PROPVGNATORI.
QVI. CVM. ANTIQVAE. PROBITATIS. ET. EPISCOP. VIGILANTIAE.
PRESTANTIAM. IN. HVMLITATE. CHARITATE. CASTITATE. BENE.
FICIENTIA. EXPRESSISSET. HERET. SECTAS. SCRIPTIS. ET. CONSILIIS.
SAPIENTISS. FERVENTER. OPPUGNASSET. MVLTOS. AB. ERRORIB.
REVOCASSET. GRAVISSQVE. LEGATIONIB. PRO. PACE. ECCL. DEL.
CVM. APVD. CAROLVM. V. ET. FERD. CES. TUM. PRECIPUE. IN.
S. CONC. TRID. PIL. III. PONT. NOMINE. FELICISS. PERFVNCTVS.
CHRISTIANAE. REIPVB. PLVRIMVM. PROFVISSET.
OMNIVM. VIRTVTVM. LAVDE. ET. EXEMPLO. AD. IMITAM. —
DVM. ABVNDANS. OBDORMIVIT. IN. DOMINO. NONIS. AVG.
ANNO. SALVTIS. M.D.LXXIX. AETATIS. SVAE. LXXVI.
STANISLAVS. PATRVO. ET. STAN. RESCIVS. PATRONO. BENE. —
FICIENTISS. EXECVT. TEST. POS.

HAEC. SCRIPSI. VOBIS. DE. HIS. QVI. SE—

DVCVNT. VOS.

CATHOLICVS | NON EST | QVI. A RO | MANA. EC | CLESIA ||
IN FIDE | I. DOCTRI | NA. DIS | CORDAT.

Külsejét ismerjük. A kopasz fejü, nagyszemöldökü, éles látásu szeme, magas bölcseségre valló homloka, hajlott orra, szép szabásu szakáll, melyet az évek megfehéřítettek vala, középmagasságu testállása, a férfunak tekintélyes kinézést adott. Beszéde gyenge hangu, de választékos, szokásai műveltek, de egyszerűek valának. Az étel nemében mértékletes, a szeszes italoktól pedig éppenséggel tartózkodó.

Záradéku álljon itt Treter Tamásnak, kinek a nagy ember arczképét is köszönjük, századik vagy is befejező odája :

«Non tibi marmoreis monimenta innixa columnis
 Nec statuo artificis signa peracta manu,
 Ipse tibi virtute tua maiora locasti,
 Quae sublime tuum nomen in astra ferent,
 Dive senex, te pro meritis ingentibus apte
 Laudare humanum non valet ingenium.
 In te divinum quiddam conspeximus, unde
 Quis poterit laudes enumerare tuas?
 Grandia conamur tenues tamen, ut datur, et nos
 Et canimus parvis hic tua gesta modis.
 Insuper aeratis insculpsimus illa tabellis,
 Allicere ut plures inspiciendo queant.»

* * *

Amir Kadir Husni.

V. 1587—1888. E rendkívüli férfit életét gondosan és nagy részletességgel megírni, elsőül kísérlette meg a poseni születésű *Rescius* (Reszka) Szaniszló, apostoli sigillator, jedrzejowi apát és ermelandi kanonok, ki több mint húsz éven át Hosius oldala mellett titkári minőségben működött: „per octo fere (1558-tól kezdve) dierum millia paene in sinu et gremio eius“ éltem; hangsulyozza tovább, „nos qui per viginti annos“ tőle oktattattunk. Feljegyzéseit már korán, s mindenesetre Trientben kezdte (diaria) naplójába beírni. Végrendeletében a bibornok kedves emberének kézíratait hagyományozta: „Volo ut libri mei et epistolae nondum in lucem editae remaneant in potestate R. St. Rescii sigillatoris.“ Pártfogójának halála után tüstént kinyomatta hálás kegyeletének zsengéjét: *Epistola de transitu et dormitione im. et remi D. Stanislai Hosii. Roma. 1579.* Daczára az erélyes V. *Sixtus* P. kívánatának, hogy Hosius életírása napfényre jusson; *Rescius* 1582 auguszt. 11-én jelenti Cromernek: „Vitae historia latet in tenebris, Sirletus Card. optimus vellet eam in Vaticana Bibliotheca reponi. Dies quid facto opus, docebit.“ Nyolcz év mult Hosius halálától, míg végre Rómában e czimmel: *D. Stanislai Hosii S. R. E. Cardinalis Maioris Poenitentiarum et Episcopi Varmiensis Vita. Auctore Stanislao Rescio Protonotario et Referendario Apostolico. Romae impensis Jacobi Tornerii. Apud Zanettum et Ruffinellum. 1587. VIII. r. 400. l.* jelent meg Hosius arczképével. Hibásan ismételve u. o. 1690-ben. Németre fordítva Fickler által Ingolstadtban 1591. Ezen életírás három időszakra oszlik. Az elsőben 25. fejezet az 1561-ig történeteket beszél el, vagy is Hosius bibornoki kinevezéséhez, a másodikban 34. fejezet második utjához vezet az olvasót, a harmadik végre 20. fejezetben élete végét rajzolja. Biztos rajza és kellemes színezése folytonos szellemi gyönyörben tartja az olvasót, nyelv-

vezete, mint a fentebb közlött idézetekből, melyekkel emléklapunk szárazságát fűszerezni iparkodtunk, kitűnik, folyékony. Nem merül fel kétség az iránt, hogy Rescius egyénisége kiválóan alkalmas volt arra, hogy Hosius biográfusává legyen, kora felfogása szerint ő sem menekült ugyan meg az azon időben virágzó életírók tévedéseitől, kik a dicsbeszéd modorát követték. Egy-két botlástól eltekintve, mindazáltal nagy jellempéldányát hiven ecsetelte. Menynyire becsülték kortársai Resciust, kitűnik *borromei Károly* leveléből, „studium ipsius, bizonyítja a szent, eximia quadam animi simplicitate conditum est, et ad Jesu Christi nomen amplificandum, quod nobis omnibus propositum esse debet.“ *Baronius* pedig így nyilatkozik róla: „Stanislaum Rescium optimi illius atque doctissimi Cardinalis Stanislai alumnum ob morum egregiam integritatem et insignem eruditionem plurimi facio.“ Megemlítendő, hogy somlai Báthory András, Báthory István lengyel király unokaöcscsésének, ki ermelandi püspökké és bibornokká lett, s Mihály szerb vajda bérenczei által 33 éves korában, nevelője volt.

Ezzel majdnem egyidőben jelent meg: *Theatrum Virtutum D. Stanislai Hosii S. R. E. Cardinalis Majoris Poenitentiarum. Per Thomam Treterum Polonum, Regium et eiusdem Cardinalis Secretarium Pietatis et Eruditionis amatoribus repraesentatum. Romae 1588. IV. 100. l. E kiadásnak, mely Janozski J. D. szerint száz csinosan metszett rézmetszettel diszitve, a gróf Zaluski-féle könyvtárban (L. Nachricht von denen in der hochgraeflich-Zaluskischnen Bibliothek sich befindenden raren polnischen Buechern. Boroszló 1753. II. 54. k. l.) találtatott, ma legkisebb nyoma sincs. Azonban ismételve megjelent a *Theatrum virtutum D. St. Hosii*. Krakkóban 1685. és 1686-ban unokája lubomierzki Treter János költségén, Cezary könyvnyomdásznál. Szerencsénkre a Janozkitól kidi-*

csért metszetek eredetiei fenmaradtak a varsói Zamojski-féle könyvtárban őrzött kéziratok között. Treter frauenburgi örkanonok, Rescius jó barátja, ki mint fennebb említők Hosius háznépéhez tartozott, élete pályafutását 1610-ben mint a frauenburgi káptalan fődékánja fejezte be. Klasszikus műveltségű, különösen Horác ismerője és becsülője volt, szerkesztette azon páratlan Indexet in Q. Horatium Flaccum, melyet Bentley és Verbury kibővítésével (L. a Wetstenél Amst. 1728. megjelent 3. kiadását.) ma nap is csudálva használunk. Horác tanulmányozásával annyira elsajátította, ennek nyelvét és metrumait, hogy ujlatin költeményei az e fajta irodalmi sikerültebb termékekhez sorolandók. Száz Hosius odáiban, melyekből hatvanhárom egyes személyiségeknek van ajánlva, versekbe foglalja mit Rescius prózában megírt, úgy mindazonáltal, hogy újabb adatokkal kibővíti. P. o., hol Hosius viszonyáról a lengyel királyokhoz, XIII. Gergely Pápához, Báthory, Sirelet, Caraffa, Farnese, Sittich, Borromeo, Sabelli bibornokokhoz, és így tovább intézi énekeit. Treternek, ki a festészetet és rézmetszést is szorgalmasan mivelte, köszönjük Hosius bibornok arczképeit Rescius bio-grafiájához, és saját verseihez ő készítette az eredeti táblákat. A berlini királyi könyvtárban őriztetik Treternek egy rajza, mely után Hosius arczképe s. *Pietro in Vincoli*-ban, melyet jelen emléklapunk is közöl, készült; hasonmása a frauenburgi káptalannál létezik. Subiacoban egy kéziratban Vita s. Cleridoniae, a kezdőbetű Treter által festve Hosius arczképét utolsó éveiből tünteti fel. „Nihil, írja Treter felől Schönfeld (Symbolica Christi meditatio. Braunschweig 1612.) ipsius lare pictius, nihil doctius. Ommis paries, omne lacunar, speciosis emblematis et ingeniosis lemmatibus eruditionem spirat. Sanctos ipse Principesque viros nunc apollineis, nunc vice grata, coloribus appellaeis animi causa eleganter expressit.“

Rescius egyszerű másolója a lengyel dömés *Bzovius* Ábrahám, ki vita-jának legnagyobb részét „*Annales ecclesiastici*“ (Róma, 1616. ad a. 1558. 62.) művében változatlanul lenyomatta; ugyanezt cselekedte *Attichy* L. D. „*Flores historiae sacri Collegii S. R. E. Cardinalium*“ (Paris, 1660. III. 417. k. l.) kibocsátványában. *Eggs* „*Purpura docta*“ (München, 1714. IV. k. 666. k. l.) röviden kivonatolja Resciust. Hasonlóan *Thevenot*, *histoire de plus illustres et savans hommes* (Paris, 1695. II. 275. k. l.). Alaposság szempontjából legigénytelenebbek következő encyclopaedicus munkák: *Ciaconi-Oldoni*, *Dupin*, *Ghilini*, *Freher*, *Föcher*, *Miraeus*, *Moreri*, *Oudin*, *Petramellarius*, *Possevin*, *Sacchini*, *Sanderus*, *Saussay*, *Starovolski*, *Zedler* idevágó cikkeik. Gondosabban állítá össze *Brischar* (Kirchen-Lexikon. Freiburg, 1850. V. 339. k.) Hosius ismertetését, magasabb igényekre azonban ő sem tarthat számot. *Eichhorn* A. frauenburgi kanonok monografiája: *Der ermländische Bischof und Cardinal Hosius. Vorzüglich nach seinem kirchlichen und Literarischen Wirken geschildert.* Mainz, 1854. 5. II. k. VIII. rét, maga korában jeles mű volt, ma már többet kívánunk egy életrajzírótól. Feladatát abba helyezzük: hogy források után kritikailag szerkesztett művészi előadással tűnjék ki. Feltűnő, hogy *Ranke* L., *die römischen Päpste ihre Kirche und ihr Staat im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert.* V. kiad. Lipcse, 1867. I. 329. k. l. ismeretes művében Hosiusról teljesen halgat. *Fraknoi* történészünk: a magyar főpapok a trienti zsinaton, czimü értekezésében, Magyar Sion. 1863. 333. k.l. 585. k.l. szól Hosiusról. *Sudhof* K. (Real-encyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. Stuttgart, 1856. VI. 278.) pártiróvá lett, ki még *Baylet*-t (L. Hist. und krit. Wörterbuch. Godsched I. K. kiadásában. Lipcse, 1742. II. 848. k.) is hibáztatja, hogy a trienti dolgokról szólva többet hallgatott *Pallavicinire* mint *Sarpira*.

Mindezekután örömmel referálunk *Hipler* X. F. frauenburgi kanonoknak, Hosiusra vonatkozó sokoldalú dolgozatairól. A derék szerző sok évi kutatás után szorosabb hazájának, hol 1836-ban született és meggyéinek, melyben fáradhatlanul működik, történetírására szenteli idejét. Ezen irány vezérelte őt, midőn: Des ermländischen Bischofs I. Dantiskus und seines Freundes N. Kopernikus geistliche Gedichte. Münster, 1857. — Meister Johannes Marienwerder und die Klausnerin Dorothea von Montan. Braunsberg, 1865. — Zur Erinnerung an J. A. Geritz Bischof von Ermeland U. o. 1867. — N. Kopernikus und Martin Luther. Braunsberg, 1868. — *Analecta Varmiensia*, Studien zur Geschichte der ermländischen Archiven und Bibliotheken. U. o. 1872. — Literaturgeschichte des Bisthums Ermland. U. o. u. a. é. — Die Schweden in Braunsberg. U. o. 1874. — *Spicilegium Copernicanum*. U. o. 1873. — Die Biographen des N. Kopernikus. U. u. o. a. é. — Die Porträts des N. Kopernikus. Lipsce, 1875. — Kopernikus in Bologna. Braunsberg 1875. — Die Chorographie des Joachim Rheticus. Dresden. 1876. — Christliche Lehre und Erziehung in Ermland und im preussischen Ordensstaate während des Mittelalters. Braunsb. 1877. — Die Grabstätten der Ermländischen Bischoefe. U. o. 1878. — Die Vorläufer des N. Kopernikus insbesondere C. Calcagnini. Thorn. 1882. — *Illustrium Virorum ad M. Cromerum epistolae*. Braunsb. 1882. — Briefe und Tagebücher des Fb. von Erml. J. v. Hohenzollern. Braunsb. 1883. — Braunsberg in der Schwedenzeit. U. o. 1884. — J. Marienwerder, *Septililium b. Dorotheae montoviensis*. Brüssel. 1885. — Die ältesten Schatzverzeichnisse der ermländischen Kirchen. 1886. U. o. — Kupferstechen in Ermland. U. o. — J. H. Schmülling der Nachfolger Overbergs. Braunsb. 1886. — Zum Andenken A. St. von Hatten Bischof von Ermland. Brausb. 1887. címü könyveit megírta. Nem

lévén feladatunk az ermelandi egyházi, kulturális és politikai történetnek megírásához szabatosan hozzá szólni, csak néhány sorban kívánjuk Hiplert jellemezni.

Hipler munkálkodásának átnézete őt, mint az ermelandi provincialis történelemnek serény művelőjét tünteti fel. E historia műveléséről tesz tanuságot leginkább Hosius bibornok leveleinek kiadásában. Tíz-ezernél több levél és egyéb emlékirat maradt fenn Hosiustól, melyekből körülbelül egyezer darabot nyomtattak le: *Karakowski Sz.*, *Illustrium virorum epistolae*. Krakkó, 1578. — *Rescius Sz.*, *Stanislai Hosii oper. t. II. Coeln.* 1584. — *Cyprian E. S.*, *Tabularium Ecclesiae Romanae saec. XVI.* Frankf. 1743. — *Pogianus Gy.*, *Epistolae et Orationes.* Roma. 1756–62. 4. k. — *Friedlaender G.*, *Beiträge zur Reformationsgeschichte.* Berl. 1837. — *Theiner A.*, *Schweden und seine Stellung zum h. Stuhl unter Johann Sigismund III. und Carl IX.* Augsburg. 1838. E hiányon csak is társulati együttműködés és nagy-szabású pártfogolás által lehetett segíteni. Hipleré, ki *Zakrzewski Vincze* krakkói egyetemi tanárral szövetkezett, volt a kezdeményezés érdeme megteremteni Hosius leveleinek kiadását, melynek első kötete halálának háromszázados évfordulóján, a krakkói akadémia költségén látott napvilágot ily czimmel: *Stanislai Hosii S. R. E. Cardinalis maioris Poenitentiarum episcopi Varmiensis et quae ad eum scriptae sunt epistolae.* Editionem curaverunt dr. Fr. Hipler et dr. V. Zakrzewski. Krakkó. 1879. LII. * CLIX. és 476. l. n. VIII. r. Hosius eltörődött aggkori arczképével, melyet *Klaus J.* bécsi művész a bielanyi camaldulensis kolostorban levő olajfestmény után elég ügyesen karczolt. A második kötet „*Epistolae tum etiam eius orationes legationes*“ első része u. o. 1886-ban, vége 1888-ban jelent meg. XCIII. és 1119. l. Mint jártak el a kiadók a szövegre nézve, arról I. IX—XXVII. számolnak be s még tüzetesebben II. k. XIII. l. Az első

kötetben a leveleket és egyéb okmányokat egészen az eredetiek után szószerint közölték, ellenben a másodikban sok helyütt kurtitva: „ob insignem, mint mondják, earundem copiam . . . tantummodo graviora ex epistolis excerpta vel ipsa earundem argumenta.“ A figyelmes kutatót azzal vélik megnyugtatni: „Id certe egimus, ut et licentia terminis quam arctissimis contineretur et ne quid ulla ratione gravius praetermitteretur.“ Ehhez azután komoly szó fér. A forráskiadó feltétlenül köteles az eredetieket tartalmilag és alakilag teljes épségükben adni, egy kritikai becsre tartó munkában, mint a szerkesztők codex epistolárisában, nem szabad a szövegből valamit is elhagyni, mert miről viszonyaik közt azt hiszik, hogy olvasóiknak egy része bátran nélkülözi, annak évek multán másoknál nagy becse lehet. Visszatérve az első kötet tartalmára, az előljáró adparatusban közzétetik I, I—CXXIV. Hipler recensiójából a római princeps editio után: Rescius, St. Hosii vita, itt-ott megigazítva és jegyzetekkel kísérve. Ezt követi Treter fencicsért parentatiója, Hosius irodalmi apróságai, köztük a „Vita Petri Tomicii,“ mely után 1—310-ig, levelezése 1525—50-ig foglaltatik, összesen 437 darab, (Ep. 391. app. 46.), melyek közül négyszáz eddig kiadatlan vala. Mig az elsőben huszonöt évi levelezését leljük fel, a második 1974 darabot, 1551—8-ig tehát hét évről mutat fel.

A kiadók minden bárhol rejtve volt Hosiusra vonatkozó adatot a legkisebb iratka és levelkéig egybegyűjtve az egyház történelem komoly művelői részére köztudomásra hoztak, mely adataik alkalmasak a nagy férfiú életrajzíróinak hézagait pótolni. Jegyzeteik, különösen Hiplernek, sajnós, igen apró betűkkel szedett könyvészeti excursusai teljes elismerést érdemelnek, s csak azt kívánhatjuk, hogy a megjelent két vaskos kötetet a többi szaporábban kövesse. Ugyancsak az említett jubileumra Hipler ön-

állólag adta ki: „Theatrum virtutum Stanislai Cardinalis Hosii episcopi Varmiensis per Thomam Treterum Canonicum Custodem Varmiensem centum odis illustratum primum Cracoviae A. 1685. luci publicae exhibitum, nunc tertio post optimi praesulis mortem saeculo elapso denuo recognitum atque episcopo cle- roque Varmiensi ad instar Xenii dedicatum in piam memoriam diei V. Augusti 1879. Braunsb. k. VIII. r. XII. és 120 l. Ennyit a levélkiadásról s annak köz- egyházi becséről. Hipler azonban nemcsak különös figyelembe vételt igénylő folyóiratban, mint *Zeitschrift für die Geschichte Ermlands* 1879. VII. 113. k., *die Biographen des Stanislaus Hosius*, hanem ügye- sen szerkesztett „*Pastoralblatt für die Diocese Ermland*“ havi közlönyében (1874. 10. sz. — 1877. 8. sz. — 1879. 5. 6. 8. sz. — 1885. 8. sz. — 1886. 7. sz.), tovább folyó tanulmányaiban is: *die deutschen Predigten ung Katechesen der ermländ. Bischöfe Hosius und Cromer Coeln.* 1885. és a *freiburgi Kirchenlexikon.* m. k. VI. k. 295. k. l. hasábjain az előmunká- latok alapján értekezett Hosiusról. Tekintve, hogy a Hosiusra vonatkozó anyagot senki úgy nem ismeri, mint Hipler, ki java korában levő férfit és a lengyel nyelvet is bírja, ő volna első sorban hivatva a sok- szor említett nagy férfit életét, az újabb adatok hal- mazával gyarapodott anyag helyes feldolgozásával kerekdeden előadni.

Vége érdekes megemlékezni arról is, hogy Hip- ler volt az, aki mint fiatal lelkész, a königsbergi könyvtárban buvárkodván, az ugynevezett königs- bergi töredéket, mely a szűz Máriáról való egy ma- gyar elmélkedésnek vége, felfedezte.

SAJNOVICS JÁNOS ÉLETE ÉS DEMONSTRATIOJA.

— A Demonstratio története. —

Irtta H Á M S Á N D O R.

(Vége.)

IV.

A Demonstratio hatása.

Hogy a Demonstratit sok jó oldala daczára sem fogadták általános helyesléssel és érdeklődéssel, mindenesetre nagyrésze van benne a nemzeti hiúságnak. Hogy mennyire megsértette a szerencsétlen Sajnovics a jó magyar önérzetet és hazafiságot, világosan kifejezi Hunfalvy idézett cikkében: «A magyar közönség sokkal fényesebb eldődöket óhajtott, s tudósai könyveiben talált is, hogysem szivesen fogadták volna nyelvök rokonságát a lappal. Mert a nyelvrokonság egymástóli eredés volt még akkor!» — Azt hitték ugyanis, hogy ha már a lappokéval rokon a nyelvünk, egyszersmind tőlük is származtunk; már pedig mily szégyenletes és lealázó dolog volna ha a vitéz, okos és deli magyarnak a törpe, hülye, halzsírevő lappot, vagy finnt kellene őse gyanánt tisztelnie. — Különben az ellenszenv Sajnovics tana iránt legjobban megérthető azokból a nyilatkozatokból, melyekkel a Demonstratit illeték, vagy melyek által méltatlankodásuknak adtak kifejezést. Álljon itt a sok közül egy pár mutatóul.

Legismeretesebb Barcsai Ábrahámnak azon intő felkiáltása, melyre Bessenyeihez irt levelében fakad:

Sajnovics jármától óvjuk nemzetünket,
Ki Lapponiából hurczolja nyelvünket!

És ime Bessenyei csakugyan meg akarja óvni nemzetét a gyászos atyafiságtól, mert *Magyarország törvényes állásában* komolyan kikel Sajnovics szó-hasonlitásai ellen, mondván: «Nem a szavakat kell nézni, hanem az *erkölcsi tulajdonságot!*»

Nem tetszik az új irány Horváth Istvánnak sem; kézírataiban (a nemzeti muzeum levéltárában) idézi Tacitus leírását a finnek vadságáról, földhöz ragadt szegénységéről, vallástalanságáról; a leírás tehát a finneket a legnomádabb és műveletlenebb népnek festi,¹ — Horváth komoly méltatlankodással teszi hozzá: «Már hogy találhatott ezek között és Ammianus Marcellinus Hunnusai, vagy Frisingai Ottó és Leo Sapiens magyarai között hasonlatosságot a tudós Pray?» (Dissert. in Ann. Vet pag. 8—9.)

Vagy vegyük Pápay Sámuel, ki különben elég szabadgondolkodású s nem vonakszik sem a zsidó sem a finnlapp rokonságtól, mégis mennyire fáj neki, hogy éppen ezekkel kellene atyafiaknak lennünk! S mikor már-már elfogadja, hogy «a nyelvek szembetűnő hasonlatosságánál fogva» e nyelvek csakugyan rokonok, komoly érveléssel nem mulasztja el utána mondani: «Ugy de már akkor azt is kellene egyszersmind állitanunk, hogy nemzetünk maga is rokonságban vagyon a zsidó és más napkeleti, úgy a finn, lapp és ezekkel atyafias északi nemzetekkel: ebben pedig nem kis akadályt vet nekünk annak meggondolása, hogy mintegy képtelennek látszik nyelvünket napkeleti természetűnek s eredetűnek tartani, s mégis annak rokonit egyszersmind északon is keresni, és hogy a mi vitéz, egyenesszívű, nemeslelkű nemzetünk természete ellenkezik a zsidóságnak erkölcsi tulajdonságaival; de a finn és lapp nemzetek felől

¹ Tacitus leírásából a finneket illetőleg ezeket idézi Horváth: Fennis mira feritas, foeda paupertas; non arma, non equi, non penates, victui herba, vestitui pelles, cubile humus; sola in sagittis spes, quas inopia ferri ossibus asperant idemque venatus viros pariter ac feminas alit. Nec aliud infantibus ferarum imbriumque suffugium, quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur . . . etc.

sem tudjuk, hogy valami jeles nagy tetteik által magukat a mi velünk való atyafiságra méltókká tették volna, ugymind kik Európának északi szuglyáiban meghuzván magukat eleitől fogva ismeretlen alacsonyásban éltek, az igaz vér pedig, közmondás szerint, nem válik vízzé!» (magyar literatura esmérete. 67—8. lap).

Az ily nemü komoly aggodalmak és érvelések mellett nem hiányzik a gúny sem, melylyel egyesek Sajnovics nemzetét nevetség tárgyává tenni törekedtek; idézzük pl. az öreg Orczy versét, melyben szerzőnket kicsúfolta :

Tudom megörültél az atyafiságnak
S ily nemes nemzettel való rokonságnak
Nagy hire volt mindég hires Lappságnak,
Valamint most köztünk a jeles tótságnak,
Te pedig csillagász, bár akárki lehetsz,
Kedves rokonaidhoz tüstént visszamehetsz,
Vélek száraz halból készült máját ehetsz,
Mert lám itéletet nyelvünkről nem tehetsz.

És ez így megy csaknem egyhangulag az egész nemzetnél. Nagyon kevés az, kinél a Demonstratio nemcsak nem szült visszatetszést ujdonság-szerű irányával, hanem tudományos értékével meggyőződést is birt kelteni. Mindenesetre első helyen kell emlitenünk Mária Teréziát, kit, a mint minden Magyarországot illető hirnek és dicsőségnak örülni szokott, a Demonstratio megjelenése is nagy örömmel töltött el. Azt hitte ugyanis, hogy ebből új tisztesség fog országára háromolni, s mint Sajnovics mondja (Dem. 127. lap.), meghagyta, hogy minden újabb felfedezést, a mi csak a magyarok rokonságára vonatkozik, azonnal közzé tegyenek.

A kevés hívők közé tartozik a tudós Pray, ki 1761-ben¹ még maga is ellenzi s rossz szemmel nézi az északvidéki nyelvrokonságot, de a külföldi tudósok nézete különösen pedig a Demonstratio megjelenése után álláspontját

¹ 1761-ben jelent meg Praynak nagy munkája: Annales veteres Hungarorum, Avarorum et Illyngarorum, Vindobona. — Ebben Eccardot emliti, ki nek finn-magyar rokonsági teoriáját nem igen hiszi.

teljesen megváltoztatta, s nyíltan kimondja, hogy a Demonstratio igen fontos munka e tekintetben, s hogy a finnek (ugorokat értetve), hunnok, magyarok «egy többlől eredtek.»¹

A második tudós, kinél a Demonstratio kedvező fogadtatásra talált: a zseniális Révay. Ő ugyan hatása alatt áll még korának, mert a zsidó, káld, szír, arabs, perzsa, török nyelveket egyáltalán a magyar rokonainak tartja; de a «közelebbi rokon nemzetek közé tiz különös nevezetű nemzeteket sorol, kik velünk nyelvben közelebről atyafiságosak noha nem mind azon egyképen: lappok, finnek, észtek, sziránok, permiek, vogulok, vótok, cseremiszek, modrinok, osztok (oszttyákok).» És pedig olyan formán, hogy «sem ők mitőlünk, sem pedig mi ők tőlük nem származtunk egyenesen, hanem mind a ketten feljebb való közös eleinktől.» S hogy általában e rokonságnak sokan ellene vannak, az ő figyelmét sem kerülte ki: «Alacsonyságnak tartják vala a mieink mind az otromba lappokkal, mind a csufos zsidókkal egyesüléseket.» S mindjárt igyekszik is az egyensúlyt helyreállítani: «Hagyjuk oda az alacsonyságot. A zsidóság is virágzott valaha; a lappok és a többiek sem voltak mindig a legalábbvalók e kerek földön.»²

A Demonstratio e kevés illetékes és avatott hive, és az igazság ellen tusakodó nagy többség mellett szinte jól esik a kutatónak, ha egy-két szépirodalmi férfiura is akad, a kikre e munka termékenyítő hatással volt.³

Az első irodalmi ember, ki Sajnovicsot többszörösen üdvözli új tanáért: Molnár János, a «Magyar Könyvház» szerkesztője. A folyóirat helye foglalkozik Sajnovicscsal és munkájával, s éber rokonszenvet tanusít a magyar-lapp rokonság eszméje iránt. De legérdekesebb az 1783-iki évfo-

¹ Dissertationes criticae in Annales vet. Hunn., Av. et Hungarorum, Georgius Pray, Vindobonae, 1774. — Itt már úgy nyilatkozik Pray, hogy «eadem ortu gens sunt populus.»

² A magyar deák történet. Révay kéziratai, V. k., a Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárában.

³ Igen szépen tárgyalják ezt Halász és Munkácsy.

lyam III. szakasza, hol dicsőítő hymnussal üdvözli a Demonstratio iróját. A vers jó hosszú, és szórványosan lapp szavakkal van tarkázva, mi az egésznek igen eredeti jelleget kölcsönöz. Ime mutatványul néhány sor:

Tordasi Sajnovicsom! Vardhúszai, Karjeli félem!
 Édes hazánk hálákat adat, s méltán is adathat.
 Mig pora tart bölcs elmédnek, s ily gondra tekintő
 Fáradságodnak. Te vagy az, kinek általa nyelve
 Uj fénynyel tündökleni kezd
 Nincs az az *addaldds*,¹ noha szinte *bodndamus*² ország
*Csákesszel*³ vinné, s szint oly hévséggel elődbe
 A gyöngyöt vagy aranyt
 ninc oly kincse, minél még
 Sok százsorta *bodndábbat* nem érdemlene könyved.

 Énekeket Muzsák! harsogjon trombita, dobszó!

Az egész vers 66 sorból áll, s ezzel köszönte meg a neki küldött Demonstratiót.

A második szépirodalmi férfiú, kit Sajnovicsnak szintén sikerült meghódítania, a lelkes regény- és színmű-író: Dugonics András.

Azonban Dugonics már nem elégszik meg azzal, hogy magát az északi rokonság hívének vallja, vagy köszöntse Sajnovics érdemét; ő azon térre lép, melyen később Horváth István remélte tudományos buvárlatainak sikerét: az álmodozás terére. Csakhogy Dugonics e téren csak költői műveiben mozog, a mennyiben a magyar-lapp rokonságot Etelka és Jolánka regényeiben és Etelka Karjelben című szindarabjában igyekszik értékesíteni.

Tudjuk a Demonstratióból (120. lap), hogy Karjeliának nevét Hell kar+jel magyar szóval azonosította, s így *Karjelia* értelme nem más, mint jeleskarú hősök hona.

¹ ajándék.

² leggazdagabb.

³ zsák.

Dugonitsnak nem kellett több; képzeletében a jeleskarú hősmagyarok és az észak-lakók teljes tudatában vannak rokoni viszonyuknak, s egymás országában mint rokoni földön járnak. Sőt a karjeli birodalmat magyaros etymológiával le is írja Jolánka regényében: «Az a karjeli birodalom, mely Etelének örökös jószágá vála, észak felé vagyon a Balta-tengörnek finomi öble mellett. Ezt a sok részekre eloszlott tengört azért nevezhették édes eleink *ballá*-nak: mert (az ő képzelődésük szerint) balta formája volt, vagyon mostanában is. A karjeli birodalomnak határai ezek. I-szer a finomi öböl, és Honvár (Hongria, Jugria, Ingermanland). II-szor: napkeletre, egy gyönyörű kis ország, melyet így neveztek: Holmi; mostanában Holmia. III-szor: észak felé vagyon egy hosszú ország, melyet a régiek Savónak mondtak, most Savólandiának is, Savólaxiának is. IV-szer: napnyugotra vagyon Botország (mostanában Bothnia). Aztán Finnország (most Finnia). Ismét Nyílország (most Nylandia). Végtére Kajánország (mostanába Kajánia.) *Ezek bizonydra mind magyar nevek, s azt jelentik, hogy magyar eleink ezen tartományokat birtokukban tartották és innét mentek azután a világon széjjel.* Karjel országnak Any városát régi eleink Vigvárnak nevezték, utóbbiak Vigburgnak, a mostaniak Vi-burnak.»

A magyar és rokon északi népek sorsát pedig így adja elő Etelka II. kötetében: Amint Attila meghalt, Csaba királyfit viaszszoritották Szittyiába. Csabának két fia Ed és Emed ott összevesztek, s mivel Emed nem akart kutjairól lemondani, *Kutigur*-nak nevezték. Ed pedig *észak felé indult utnak*, s lett a neve *Utigur*, s azt az országot, a hol állandó lakást választott, népének szépségéről, *finomságról Finomország*-nak nevezte. Ezen Ed utódai az északi rokonok, a Szittyiában maradt Emedé pedig a magyarok.

Dugonics idézett három művének meséjét mellözve felhozzuk, hogy ezekben Sajnovics theoriáját annyiban értékesítette, hogy a cselekvények szintere részben Magyarország, részben az északi vidék, — úgy szintén a szereplők is magyarokból, finomokból (finnek) és lópokból (lappok)

vannak összeszedve. Igy *Etelka* regényének cselekvénye Magyarországon történik, s Etele is magyar leány, Árpád leánya: de lovagja, Etele, már karjeli hős, ki csak fejedelmi menyasszonyért jött Magyarországba, s sok baj után Etelekát el is veszi. — *Jolánka* színtere kezdetben Magyarország, majd Honvár, utóbb Karjel, s végre ismét Magyarország. Jolánka Etele *karjeli* fejedelem leánya, Gyulafi Gyula *magyar* vezér fia. Rusa Kapor *honvári* fejedelem leánya. — *Etelka Karjel*-ben című színmű cselekvénye teljesen egy Karjel melletti szigeten történik. Hősei: Etele *karjeli* fejedelem, neje Etele, a *magyar* leány, Széplaki, a *lápok* (lappok) fejedelme, Ete, a *finomok* fejedelmének fia.

Látható ebből is, mennyire összeszötte Dugonics az országokat és népeket, mennyire közeli viszonyba hozta őket egymással. Természetes, hogy erre phantasiáját a Demonstratio buzdította, s ő aztán e könyv állításai alapján az eleinkről szóló kevés történeti adatot mesével kibővítette. Ő is úgy volt, mint Mária Terézia, hogy az új rokonságban nemzetünk dicsőségét sejtette, s ezt törekedett legalább regényileg megvalósítani. Ezen ősz-dicsőség keresésében és hirdetésében nyugszik művei hatásának sulypontja.

Dugonics példájára írta Perecsenyi Nagy László *Szakadár esthonnyai magyar fejedelem bujdosása* című eposzát 1802-ben. Perecsenyi Nagy még lelkesebb hive volt Sajnovicsnak, mint Dugonics. Célja sem más, mint a mi magáé Sajnovicsé volt, hogy a magyarok és lappok azonosságát hirdesse; e szándékát a szerző ki is fejezi: «Ezen könyvem egyik részének az a célja, hogy a fenniai és lapponi, esthonnyai szavakból megmutatnám a magyar nyelvnek és nemzetnek azokhoz való tulajdon atyafiságát.» De jó is, hogy legalább annyi értéke van a könyvnek, mert mint eposz minden kritikán alul áll. Főhőse, Szakadár, Esthonnyából hajókon felkerekedik melegebb hazát keresendő. Hajótörést szenved, mialatt a ruszusok Esthonnyát megtámadják. Titkon haza tér, de megverik. Erre ő leveri a gothusokat s kincseikkel Grönlandba, majd Amerikába érkezik. Itt megveri az Erős föld lakóit és a gujáni fejedelmet. Az amazo-

nok e híres lappokat magukhoz hívják; de ezek ott nem az öregekkel, hanem a fiatalokkal kezdenek mulatni, mi miatt az öregek fellázadnak s Peru lakóit segítségül hívják. A harczban Szakadár is elesik, miután több ezret lekaszabol. — Bizarr anachronismusokban (Amerika stb.) és jegyzetekben dus vers ez, melynek érdeme nem több céljánál, noha a szerzőben igen érdekes önbizalom szólal meg, midőn az Előszóban kijelenti, hogy műve mily tisztességes és hasznos, «mivel a magyarok régi hazájukról s nyelvekről az éjszaki ég sarkánál lakó lapponokkal való megegyezést hirdeti, mely a közhistóriát, azaz: idők tanubizonyságát, az esetek jámborságából szürt-mézeltetett követésre méltó igazságnak megismerését segíti.»¹

Ennyiben foglalható össze mind az, a mit a Demonstratio hatásáról mondhatunk. Ma még ennyi hatása sem volna, mint megoszlik a mai tudományos értékű nyelvhasznító dolgozatok közönsége is, a mely pedig különben sem nagy.

S most mielőtt szerzőnktől elbucsuznánk, vessünk egy tekintetet arra is, hogy mennyire volt ő megelégedve könyvének sikerével, minő benyomást gyakorolt reá a Demonstratio által elért hatás? Sajnovics igen érzékenylelkű ember lévén, igen természetes, hogy nagy reménnyel, mondhatni ideges figyelemmel nézte könyve fogadtatását. S mikor látta a méltatlankodást, melylyel a nagy többség munkáját fogadta, az elfogultságot, melylyel az illetéktelen kritika megjegyzéseket tett könyvére: elkeseredett, s nyelvészeti buvárlatainak folytatásáról lemondott. Pedig hogy a megkezdett irányban tovább is szándékozott foglalkozni a nyelvtudománnyal, kiolvasható Demonstratiojából.²

¹ Perecsenyi Nagy is bele kever néhány lappsztót a magyar beszédbe, például:

Isa nem vagy bizony te *Samelets Menna*
Heon nemzett téged a tigris, hienna.

Hol *isa* = bizony, *Samelets-Menna* = lapp-szülött, *heon* = hanem.

² Num ex his innumerisque aliis quaequam sint, quae cum emolumento nostro non modico, civitate ungarica donari possit? nunc perquirere minime vacat; *alterius temporis id erit labor.* Dem. 83. lap.

Végre általános jellemzésül és áttekintésül elmondhatjuk Sajnovicsra, hogy elég jó, becsülésre méltó munkát végzett. A *Demonstratio* — noha ma már olyan kö, mely az első kilométert mutatja — mindig tisztességgel fogja jelölni a magyar összehasonlító nyelvészet történetében azt a pontot, melyen a kutatás helyes irányt vett. Sajnovicstól pedig méltóbban nem vehetünk búcsút, mint ha a nagy Révai ítéletét olvassuk reá: «Örök dicséretet érdemel fáradsága csak azért is, hogy ebben első volt közülünk!»¹

KULTURÁLLAPOTOK NÉMETORSZÁGBAN A REFORMÁCIÓ UTÁN.

Janssen nyomán összeállította: Dr. VARGHA DEZSŐ.

I.

Janssen híres munkájának hatodik kötete áll előttünk. Lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson e könyv látásakor sz. Pál mondása: *Infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia*; nemcsak azért, mert a német történelmi irodalom terén eddig (éppen úgy mint nálunk is) a protestáns irányzat vitte a «fortis» szerepét, de különösen, mert a hat vaskos kötetet egy mellbeteg ember hozta létre. Aki megpróbálta, hogy mily physikai és psychikai erőfeszítésbe kerül az írás mestersége, bámulattal fog adózni Janssen szorgalmának, aki az óriási szakirodalom terén mindent felkutatott és amellet még önálló forrástanulmányokat is tett. A szegény kis Janssen, midőn kis diákocská korában az *Annegarn* világtörténelmének olvasása által a történet tanulmányozásához kedvet kapott, és midőn később magasabb tanulmányai közt a vérhányás elfogta és pedig annyira, hogy az orvosok az

¹ Révai kézíratai, V. k.

írás- és olvasástól is eltiltották, bizonyára nem gondolta, hogy mily magas szerepet jelölt ki neki a Gondviselés. Infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia.

A gyenge, beteges ember munkája valóságos revolúciót keltett Németországban. Az orthodox és nem orthodox prédikátorokat lázba hozta, rémlátomásaikban látták, hogy az annyira magasztalt «reines, lauterer Evangelium» veszedelemben van; a pápista könyv nagy rést ütött a Gottesreichen. Elkeseredésükben maguk ujitották fel a rémes inquisitiót: autodafé-*ket* rendeztek, elégették Janssent (de szerencsére csak a könyvét), kiátkozták azokat is, akik a kárhozatos munkát olvasni merik. A józanabbak azonban belátták, hogy így semmire sem mehetnek; pályadíjakat tüztek ki megczáfolására. Ez sem sikerült, Janssen egyetlen adatát sem tudták megdönteni. A kisebb, de józanabb rész elhallgatott, akik pedig jóakarólag keresték az igazságot, azok megtértek. A conversiok egész sora, melyet munkája által előidézett, Janssen legédesebb jutalma, melyet fáradságáért még ezen a földön élvezhet. A nagyobb, de ostobább rész, az érdekelteké, folytatja tovább is a lármát, rozsdás fegyvereit csörtetvén. Ezzel azonban csak saját tehetetlenségét dokumentálja, és jó szolgálatot tesz Janssennak, életben tartván az érdeklődést iránta, ami a legjobb reklam. Hja a reklam! Mai napság, midőn a tudós, bölcs és körültekintő németek a reklam philosophiájáról theoretisch-practisches Handbuchokat is irtak, erre nagy szükség van. Enélkül a legnemesebb fáradozás is halva született gyermek. Ne resteljük tehát mi sem a nemes ügyért kissé megverni a dobot. Si fueris Romae, romano vivito more.

Érdekes ez a Janssen könyve. Ha az ember, a különben fényesen kiállított vaskos köteteket látja, kissé borsószik a háta tőle; olyasmit érez, mintha oly helyre hívnák vendégségbe, ahol tudja, hogy se vége se hossza nem lesz a mindenféle pecsenyéknek, süteményeknek és a konyhaművészet egyéb remekeinek; már előre izzadunk és huzzuk ki zsebkendőnket a sűrű izzadságcseppek letörlésére, ha meggondoljuk, hogy majd mit fogunk felelni a sok kínál-

gátásra: tessék ebből, vagy talán amaz jobb lesz; ne zse-
niroztassa magát, csak úgy mint otthon; ugy-e talán nem
jó, rosszul van elkészítve; bizonyára jobbhoz szokott, de a
mi szegény házunktól különb nem telik, stb. Végre leülünk,
elöveszszük a természetes könyvet és alighogy felnyitjuk, meny-
nyire csalódtunk!

Mennél tovább olvassuk annál nagyobb kedvet kapunk
a folytatáshoz, csak azt sajnáljuk, hogy még a 7-ik, 8-ik és
a többi kötet nem jelent meg. Nincs itt csömörítően zsiros
pecsenye, nincs itt émelygős sütemény, hanem az egyszerű
egészséges házi koszt. Nincs itt a vendégeknek ételekkel
való teletömése, az elveknek, eszméknek az olvasóra való
ráocroyálása, mintha az asztalon látnánk a tábladisztt, egy
középkori lovagot, zászlóján e felirással: «Es wird nicht
genöthiget.» Mégis mohón kapunk a könyv után. Janssen
oly egyszerűen, oly természetesen ad elő mindent, hogy azt
hiszszük, hogy a rabló és gyujtogató landsknechtek, az in-
trigáló, hütlen, csalfa és áruló durchlauchtigste Landesher-
rek, a disputáló prédikátorok és a boszorkányégetés korá-
ban élünk. És mindezt maguk a korabeli források után írja
le. Némely lap telve van idézetekkel, az író maga alig mond
többet: wie X, Y sagt stb. A polemiának nyomait is alig
találjuk, csak néhol tör elő a bánatos érzés a sorok közül,
midőn hazájának sülyedését írja le a reformáció után. Mintha
a zsoltárossal sirna: Super flumina Babylonis, illic sedimus
et flevimus, in medio eius suspendimus organa nostra.

A sokat dicsért ujkor mit hozott a nemzetekre? Test-
vérvizzályt, fejedelmi absolutismust, a törököt és általános
sülyedést. Mikor volt Németország fénykora? Luther után?
Vagy Nagy Otto, szent Henrik, Fekete Henrik, és Barba-
rossa idejében? Melyik időre gondol a magyar, ha a régi
dicsőség sugaraiban akar sütkérezni? Bocskay, Bethlen, Thö-
köly korára? Vagy pedig szent István, szent László, Kál-
mán, Nagy Lajos és Mátyás idejére? Érdekes, hogy min-
den modern nemzet virágzási kora a középkorban volt. A
német nemzet, mely a középkorban európai vezérhatalom
volt, a reformáció után nemcsak nagy hatalmi állását vesz-

tette el, hanem daczára nagy kiterjedésének, sűrű népességének és vagyonosságának, politikai zérussá törpült. Helyét elfoglalta a török, a spanyol és a francia. I. Miksa alatt elvesztette Svajczt, V. Károly alatt Poroszország lengyel hűbér lett, Franciaország elfoglalta a legfontosabb nyugati várakat. Később a legfontosabb északkeleti tartományokat vette el az orosz. A spanyolok és hollandok lefoglalták a Rajnát. A töröktől a békét időről-időre pénzen kellett megvenni. «Das römische Reich, Anfangs stark und eisen, ist jetzund,» írta 1583-ban Lambert Floridus Plieninger, «irden und schwach worden, aufs Aeuszerste gekommen, von allen umliegenden königreichen bedrängt und angefochten; die Zahl der römischen Kaiser lauft zu Ende, dagegen ist jeder Fürst und Herr seines landes gleich ein könig und Rex, und ist ihm gegeben, mit seinen Unterthanen zu handeln und zu gebieten wie er will und ihm für gut ansieht, beides in Religionssachen und bürgerlichen Handlungen.»

A territorialis fejedelmek felhasználták az «uj evangeliumot,» hogy saját érdekeiket mozdítsák elő vele. A souverainitásra törekedtek, és céljukat el is érték. Németország nem létezett többé. Létezett helyette egy tucat apró fejedelemség.

II.

A politikai hanyatlás rendesen kifolyása a közszellem hanyatlásának. A vallásos érzés, az erkölcsös élet súlyedésével eltűnik a nemzeti öntudat és a politikai becsületérzés. A reformáció története erre a legcsattanósabb példa. Mióta Luther elrugta maga alól az ősi vallást, sectája kénytelen volt szakítani az összes nemzeti hagyományokkal, melyek avval szorosán egybe voltak forrva. A középkori tudomány előttük pokoli szajha volt, a középkori művészet az ördög hálója, melyet a római Antichristus és csapata a lelkekre kivetett (Zwingli). A svájcz reformátorok szerint a szentírás azt tanítja, hogy képeket nemcsak tisztelni, de még festeni

sem szabad. Farel szerint Ilona császárné átkozott az asszonyok között, mert a kereszt feltalálása által a bálványimádását honosította meg a keresztények között. Beza különösen a fészület ellen dühöngött.

A képek lerombolására a főök az volt, hogy ezáltal a régi vallásra való emlékezés a nép szivéből kiirtassék. «Félre a képekkel — mondá Zwingli — mert ezek a pápisták támaszlopai; ha a fészkek le vannak rontva, akkor a gólyák többé vissza nem térnek.»

Borzasztó képrombolások következtek, eleinte Svájcban, Zürich, Bern, St. Gallen, Baselben és más helyeken. (Lásd Janssen III. 86—93.) St. Gallenban 1529. minden oltár szétzúzatott, a képek fejszékkal és kalapáccsal morzsoltattak szét, több mint 40 szekéren vitték ki a remek műdarabok romjait, és mindent porrá égettek. Borzasztó dolgokat ír Baselről Erasmus. Neuenburgban a szentek és a bold. Szűz szobrainak orrait, füleit vágták le, szemeiket pedig kiszúrták.

A művészi ötvösmunkákat összezúzták, és az arany s ezüsből pénzt vertek.

Ulmban nemcsak minden szobrot és képet pusztítottak el, hanem a pompás orgonát is, mert utálták ránézni az «ördögi alkotásra.» De mert a törpe utódok a romboláshoz sem értettek annyira mint az óriás elődök az építéshez, az orgonával nem egy könnyen tudtak elbánni. Azért az egész alkotmányt lánczokkal és kötelekkel átcsavarták, lovakat fogtak eléje és mindenestől rántották le a chorusról. Így ment ez mindenütt, ahol a protestánsok vergődtek felszínre.

Luther maga nem volt ellensége a keresztény művészeteknek, énekes könyve előszavában határozottan kiemeli, hogy az új evangelium nem akarja, hogy a ker. művészetek a földre dobassanak, hanem inkább, hogy szolgálják azt, a kitől származnak és aki adta őket. «Sokkal jobb — mondja — ha a falakra a világ teremtését, a vizözönt vagy jó historiát festenek, mint valami más világias szemtelen dolgot, sőt arra szeretném rávenni a gazdag urakat, hogy az egész bibliát házaikra festenek kívülről és belülről, hogy mindenki szemei előtt lennének; az volna keresztényi cselekedet.»

Végtelenül sokat ártott azonban az által, hogy éppen azon dogmákat akarta megsemmisíteni, melyek a műrecek legtermékenyebb tárgyait és legfenségesebb inspiratióit szolgáltatták. Hány pompás szentségházat, ciboriumot, urmutatót, oltárt stb. hozott létre a transsubstantiációban való hit? Mennyi gyönyörűbbnél gyönyörűbb szobrot és képet alkotott a Szűzanya és a szentek tisztelete?

Mint a keresztény erkölcsöknek, épúgy a ker. művészeteknek is legtöbbet ártott a: sola fides. A katolikusok mindenkor Istennek tetsző jó cselekedet gyanánt tekintették, ha templomokat, kápolnákat építettek, ha képeket, szobrokat emeltek. Mindenkor erős meggyőződésük volt, hogy ilyen czélokra adakozni éppen olyan erővel bír, mint az alamizsnálkodás, t. i. hogy megtisztít a bünöktől. Azért is bőven folyott a pénz, ha valamely egyházi építményről volt szó. Így jöttek a középkorban létre azok a pompás templomok, még a kisebb városokban is, milyeneket korunk állami segélylyel is alig tud csak renoválni és fenntartani. Hány magyar püspöki város cserélné fel cathedrálisát ezekkel a kisebb helyeken, sőt falvakon, még a középkorban létrejött templomokkal!

De épen ezek voltak azok az elvek, melyek ellen Luther leginkább kikelt. Ha elméletileg a képek ügyében félig meddig katolikus álláspontra helyezkedett is, a gyakorlat egészen mást mutatott. «Die grösste und fürnehmste Ursache, wesshalb es besser sei gar keine Bilder zu haben, besteht darin, dass wenn einer ein Bild in einer Kirche setzen lässt, er balde meinet, er thue Gott einen Dienst und Wohlgefallen daran und habe ein gut Werk gethan, damit er etwas von Gott wolle verdienen, welches dann rechte Abgöttereien ist. Man muss predigen dass die Bilder nichts seien, dass man Gott keinen Dienst daran thäte, wenn man Bilder aufrichte; alsdann würden diese von selbst vergehen und umkommen.» Öt évvel később, az első parancsolat magyarázásánál a következőket mondotta: «Wo das Volk unterweiset würde, dass für Gott nichts helfe, denn sein Gnad und Barmherzigkeit, so würden die Bilder von ihnen selber

wohl fallen und in Verachtung kommen, denn sie würden gedenken: soll's denn kein gut Werk sein, Bilder machen, so mache der Teufel Bilder und gemalte Tafeln; ich will fortan mein Geld wohl behalten oder besser anlegen.» — Ilyen beszédekkel a keresztény művészetek kiapadhatlan forrását, a jócselekedetek hasznosságában való hitet, száritotta ki. Nemso-kára beteljesedett jövendölése, hogy nem sokáig fognak ott templomokat, oltárokat építeni, képeket és szobrokat készíteni, ahol nem fogják azt hinni, hogy azáltal szolgálatot tesznek Istennek. Az egyházi építőművészet a protestáns területeken megszűnt, nemcsak új templomokat nem építettek, hanem a már megkezdettek is félbenhagyták. Sok templomot lerontottak, mert az új szellemnek nem volt szüksége rájuk, köveiből fejedelmi palotát és kastélyokat építettek.

A művészetek hanyatlottak, a művészek és műiparosok kenyér nélkül voltak.

Glockengiesser und Organisten,
Goltschlager und Illuministen
Handmaler, Goltschmit und Bildschnitzer
Rotschmit, Glasmaler und Seidenfitzer
Steinmetzen, Zimmerleut, Schreiner
Den allen ist Luther ein Bschwert,
Von dir wird ein Urtheil begert.

Mondja Hans Sachs. De nemcsak a művészeknek, hanem a muzsáknak is volt okuk a panaszra. Mindenki csak a pénzt hajhászsa, a művészetekkel senki sem törődik:

Ach merk doch du
Wie Wucher und Betriegerei
So unverschämt in Teutschland sei.
Wer Geld hat der hat was er will,
Deshalb so gilt die kunst nit viel . . .
So müssen wir nun wol Hungers sterben
Mit dem thörichten Volk verderben,
Drumm wolln wir räumen Teutschland,
Lassen es kunstlos und ohn Verstand.

Érdekesen illusztrálja ezeket az állapotokat az ifjabb Hans Holbein élete. Még 1526-ban alkotta a régi kath. fel fogás és a középkori művészet szellemében tartott páratlan «Meyer polgármester madonnáját.» Ez volt utolsó nagyobb-szerű műalkotása. Baselben, ahol Holbein élt, a vallási felfor-gatás következtében a művészet terén teljes pangás állott be. Pompás falképeit a baseli városházán abba kellett hagy-nia, és a mindennapi kenyér megszerzése végett közönséges mázoló munkákat vállalnia. A keresethiány kényszerítette őt, hogy Angliába vándoroljon. «Itt megfagynak a művé-szetek,» írta Erasmus 1526-ban egy levélben, melyben mű-vész barátját az antwerpenieknek ajánlotta. Midőn 1529-ben Holbein Baselbe visszatért, ott javában dühöngött a kép-rombolás. Saját művei közül is nem egyet tettek tönkre. Az utasítás, melyet a baseli tanács az ő «rendeletében» («Ordnung») a vallásos képekre nézve adott, («az Isten meg-átkozta mindazokat, akik ily képeket festenek») nem nagy reményt adott a művésznek új megrendelésekre; avval biz-ták meg, hogy a rajnai tornyon a «Lallenköniget» újra mázolja be. Munkát keresendő ismét Angliába ment, ámbár a baseli tanács biztosította, hogy ezentúl jobban gondosko-dik arról, hogy magát, feleségét és gyermekeit eltarthassa. Angliában VIII. Henrik udvari festője lett, és a királyt, an-nak udvaronczeit és ágyasait kellett lefestenie. Magasabb művészi munkássága megszűnt. Meghalt 1543. szegénységben és nagy adósságokkal.

Igy fejezte be életét, idegen földön a legnagyobb mű-vész, kit Németország valaha szült.

Az új vallás mellett mint kárhozatos tényező működött a képzőművészetekre Németországban: a renaissance. Az antik művészetek Itáliában teljesen soha sem veszték ki. Még a XI. és XII. század építményein is találunk klasszi-kai reminiscentiákra. A román architectura szívesen vette ott át a korintheta oszloprendszert. Sőt mondhatni, hogy a középkori építészeti systemák Itáliában alkalmas talajra nem találtak. A román és góth styl Itáliában, ami a tektonikai tagozottságot, átlátszóságot, a vonalakban fekvő harmoniát

illeti, össze sem hasonlítható az alpokon inneni műemlékekkel. Amit mégis e nemben (és hozzávehetjük még a biznanci stílyt is) kitűnőt találunk olasz földön, az többnyire német és görög mesterek munkája. A derült éghez szokott itáliai szereti a napfény nagyobb mértékű benyomulását, szereti a nagy kiterjedésű sima falakat, melyeket, eléggé meg lévén azok világítva a beömlő fény által, szeret fényes frescókkal ékesíteni. Az olasznak nemzeti művészete a képirás, és hogy e kedves passziójának hódolhasson, a szerint osztja be az épületeket is. Mindez akadálya volt a félhomályos, a boltgerinczek, oszlopok, pillérek stb. által művésziesen össze-vissza tagolt csúcsíves építkezésnek. Így tehát az ó-klasszikai építés bizonyos nemzeti jelleget hordott magán Itáliában, megfelelt a nép kedélyének. Az egyház, mely minden nemesnek és szépnek istápolója, nem is vetette azt meg. Nem rombolta le a Pantheonokat, a Thermákat, a Basilikákat, hanem átváltoztatta azokat keresztény templomokká és keresztény jelleget nyomott rájuk. Így származott az a bámulatos szép ó-keresztény építő rendszer, melynek számtalan emlékei vannak elszórva Itáliában, de különösen Rómában. A humanisták az ó-klasszikai képzőművészeteket is iparkodtak felébreszteni, és ebben az olasz nép szunyadó művészi öntudatával teljesen összhangzatosan cselekedtek. Az olaszok a csúcsíves ízlés komoly méltóságát hidegnek találták, a mysticus félhomályt sötétségnek, a boltrendszernek és a gerincezetnek az alaprajz geometriai formái szerint való tagozását barbar zagyvaléknak tekintették, a hagyományok és kitűnő mesterek tapasztalatai által szentesített szigorú szabályszerűséget bilincsnek, mely a szellemnek szárnyait szegi. Ezért nevezték el a csúcsíves rendszert gótnak, azaz barbárnak, ámbar sem a gótoktól, sem a németektől nem származott, hanem a francziáktól. Mindazonáltal, hogy az ó-klasszikai építésmód felújításának Itáliában nemzeti szempontból bizonyos jogosultsága volt, mégis a renaissance művészet itt is igen rövid «Sturm und Drang-Periode» után rohamos hanyatlásnak indult. Oka ennek az volt, mert valamint a humanisták, úgy ők is nem magát az ó-klasszikai művészet

szellemét tanulmányozták, hanem csak annak külső sallangjait utánozták. A humanisták közt az volt a legnagyobb hős, aki minél több frázist tudott felhalászni Ciceróból vagy Salustiusból, minden tekintet nélkül arra, hogy odaillettek-e e frázisok, ahova tétettek, vagy sem. A képzőművészek még azt a baklövést is elkövezték, hogy nem a classicismus fénykorát vették példa gyanánt, hanem a modoros alexandrin művészetet. Tele tömték épületeiket oszlopokkal, karyatidákkal, minden tekintet nélkül a célirányosságra és a természetességre.

Még egy más oka is volt a hirtelen hanyatlásnak. Nem vették ugyanis tekintetbe, hogy az antik művészetek szelleme alapján pogány, és mert e pogány szellemű művészetet, minden változtatás nélkül alkalmazták keresztény dolgokra (nem úgy mint az V—IX. század ó-keresztény művészetében) ennek következtében a keresztény tartalomnak kellett csorbát szenvednie, és az eszme ellenében győzedelmeskedett a merő forma. Ez pedig mindig a modorosság kezdete. A formát többre becsülték mint a tartalmat, az eszmét. És ha a nagy mesterek is, mint Michel Angelo, nem kerülhették ki e hibát, mennyivel inkább kellett abba beleesniök a kisebb tehetségeknek. A tizenhatodik században még számtalan nagy mester élt, de ha műveik eszmei tartalma után kutatunk, akkor a létrehozott munkák száma rémitő csekélyre fog leolvadni, a legtöbb művész egyénisége elvész a typicus modorosságban, mely majd mindegyiknek közös tulajdona. A nemzeti önálló gondolkozás a renaissancban teljesen tönkre ment. A holt, modorossággá fajult olasz művészet a divat ellenállhatatlan erejével uralkodott egész Európa fölött. Különös sorsa a modern subjectivismusnak, melyet Michel Angelo proclamált legelőször mint legfőbb művészi törvényt! Lerontotta ez az üdvös szabályszerűséget, mely az antik és a középkori művészetben uralkodott, a művészt tárgya és anyaga föltétlen urává tette, de az individualis alkotást éppen ez által tette tönkre. Az individualis szellem szabadsága csak a törvény korlátai között fejlődhetik, az anarchia lábrakapásával pedig megszűnik. A

művészet igazi törvényeinek megszűntével a hamis modorosság szabályaihoz fordultak. Elvonatva a népelet termékenyítő talajától, a művészeteknek el kellett száradniok. A művészet már nem a nemzet szellemi életének nyilvánulása volt, hanem a «felsőbb körök» dilettantismusának játéklabdája. Innen az eszmék hiánya, a frázisok özöne, innen a hidegség, innen a tartalomnak elfojtása a forma, a dekoratív ékesség által.

Ha a renaissance Itáliában, ahol mégis megvolt számára a szükséges homogen talaj, ennyire sülyedett, mi várt rá Németországban? Itt a renaissance, kivéve talán a heidelbergi Otto-Heinrichsbaut semmi remeket nem alkotott. A gótnak az antikkkal való keverése a legcsodálatosabb szörnyalkotásokat hozta létre. Az alaprajzban, a rendszerben megtartották a gothicát és azt azután telezsufolták antik ornamentikával. Klasszikus példája ennek a nürnbergi Peller-ház. A német művészek seregestül özönlöttek Itáliába az «antikisch-wälsche Maniert» tanulmányozni. Legtöbben azonban nem bírták felfogni az «antik» szellemet. Mindenki ujat akart létrehozni. Így jöttek létre a csodálatos elméleti művek, melyekben mindenki egy új építészeti rendszert akart alkotni. Kiszámíthatlan szerencséje a művészetnek, hogy e tervek többnyire papíron maradtak. Dürert például csak halála akadályozta meg egy diadalkapu felállításában, mely által az 1524-ben fellázadt parasztok leveretését akarta ünnepelni. Ezen «monumentumnál» az oszlopokat felállított ágyúcsöveknek kellett volna képezniök, az alépitmény puskaaporshordók és ágyúgolyókból állott volna. Egy részegesnek siremlékén az alapzatot összekötött tehének, birkák és sertések ékesítették volna. A sarkokon kosaraknak kellett volna lenniök sajttal, tojással, vajjal, fokhagymával, füvekkel. Különbén a művész — mint mondá — tehet még oda, amit akar. Ő maga az alapzatra még egy zabosládát, erre egy felfordított üstöt, erre egy tányérral leborított túrószacskót, erre egy köpüllöt, erre pedig egy tejes köcsögöt szándékozott elhelyezni. A köcsög fölött egy buzakévének kellett volna lennie, melybe lapátoknak, trágavilláknak és csépeknek kellett volna kötve lenniök.

Egy felfordított tyúkborító képezte volna az oszlopféjet, melyen egy zsirosbödönön ülő, karddal átszúrt «szomorkodó» paraszt ékesítette volna a diadaloszlopot. Nemde szép poézis?

«Költői dolgok mindenek felett
Csakugy hízik tőlük a képzelet.»

Mily egészen másként nyilatkozott Dürer hatalmas szelleme, még mielőtt Velenczében a hamis naturalismust és subjectivismust magába szivta? Mily hatalmas alkotások az ő Apocalypsise, a «Ritter Tod und Teufel,» az ő szent Jeromosa és «Melancholiája!»

A galimathiaszkodásban jóval felülmúlták Dürert Rivius, kit német Vitruviusnak szerettek nevezni, és különösen a straszburgi építőmester Wendel Dietterlein. Elve: «Jeder künstler solle etwas Fremdes aufstellen; denn wenn auch Vitruvius und Andere gesucht und gute Dinge gefunden hätten, so sei damit nicht aufgehoben, dass nichts Anderes, das auch gut sei, möge gefunden werden.» Dürer csodálatos oszlopai mintául szolgáltak neki egy «culinarisches Portal» tervrajzához. Az atlasokat itt szakácsok helyettesítik fejükön két fazékkal, és kezükben merőkanállal. A «frozen» keresztbe állított főzőkanalak, a párkányzaton pedig vaddisznó fejek ékeskednének. Pro coronide az egész felett nyúl- és zerge-csoportok lennének, konyhaüstök és nyársakon lógó kolbászok mellett.

Ez lett volna a művészet reformja. Ha a gastronomicus ékességek a gyakorlatban gyéren találtak is alkalmazást, annál inkább a banalis dekorációk. Mindenféle atlasok, karyatidák, oszlopsorok, szoboréitmények, a természetességre és célirányosságra való tekintet nélkül. Az anyag természetét semmibe sem vették. A fatechnikát átvitték a köre, a kőtechnikát a bronzra és az érczekre. A főczél volt: fényeskedni, ragyogni. Nem mint a középkorban, midőn a művészetek a nép szívéből, szelleméből származva, a templomokban, városházakban és egyéb középületekben a néphez szólottak, kedélyét nemesítették és szívét a szorongattatásokban viaszalták; most ugyancsak a fejedelmek és meggazdago-

dott polgárok fényüzésének szegődtek szolgálatba. A fejedelmeket valóságos építésdüh fogta el, és ezáltal országaikat a pénzügyi tönk szélére juttatták. Egyedül a jezsuiták építményeiben lehetett még nagyszerűséget, izlést és szellemet találni. Szép példái ennek a müncheni Mihály-templom és a bécsi Assumpta temploma.

A gót stylt, melynek nagyszerűségét a XVI. század korlátoltsága nem bírta felfogni, a hitujítók dühösen üldözték. Katholikus tájakon elég soká ragaszkodtak a régi művészethez, protestáns vidékeken azonban, éppen azért akarták elpusztítani, mert «a régi» volt; a régi katolikus vallással összenőtt művészet, melyet csak «pápista művészetnek» neveztek. Midőn a straszburgi tanács 1582-ben Caspar Weinhartot építőmesterré választotta, meghagyta neki, hogy: «die Gebäu, so er machen würde, sollen nicht papistisch sein.»

A szobrászat együtt süllyedt az architecturával. A szoros kapocs, mely az építés, szobrászat és képirás között az ó-klasszikai és a középkorban létezett, meglazult, és ezen lazulás szomorú gyümölcseit meg is termette. Sehöl semmi erőteljes, szabályszerű, eredeti.

A Peter Vischerek, a Veit Stoszok, az Adam Krafftok, a Jörg Syrlinek kora elmúlt. A régi Bauhütték, a művészi hagyományok ápolói és fenntartói, a zabolátlan zseniknek pedig fékentartói, lassan-lassan megszűntek, olasz és németalföldi művészek özönlettek be az országba. Komolyságról, nemes felfogásról, egyházas szellemről szó sem volt. Ezek helyét elfoglalta az üres, felületes formai szépség, modoros kosztümök, érzékeny szcénák, színházi attitűdök. A régi törvényeket az individualis alkotás nevében megdöntötték, és a nagy szabadság azt eredményezte, hogy a renaissance szobor alkotásai úgy hasonlítanak egymáshoz, mintha egy mester kezéből jöttek volna ki. Érdekes pl. a renaissance mater dolorosáit megfigyelni. Háttal szokott a kereszt alatt állani a szent Szűz fejét természetellenes módon hátravetve, hogy a keresztre tekinthessen, kezeit vagy tördeli, vagy balkezét szívére teszi, jobbával pedig magasan gesztikulál, ruháit azonban a kalvaria szele kivétel nélkül úgy lebbenti,

hogy inkább valamely lebegő tündért, vagy dreisrittező fannymp hát képzelünk magunknak, mint a fájdalmas Anyát. A művészet elvonatva a keresztény ideáktól, csak a külső szépséget, a tagok arányosságát, a reddzet festőiségét keresve, tárgyával ellentétbe jött és egy fenséges műdarab helyett adott: komikumot. Mennyivel más a középkori Mater Dolorosa! A nyugodt fenséges állás, a szügies ruházat, a fájdalom, de megadásteljes tekintet! Ez igazán mint szt. János mondja, mater Ejus, az ő, t. i. az Isten Fiának Anyja.

Ha lehetséges, még nagyobb esett a képirás. A protestáns vidékeken természetesen teljesen megszűnt az egyházi képirás, a katolikusokon pedig csak tengődött. Hanyatlását ugyanazon okok idézték elő, melyek a többi művészetekét. A német festőművészet, mely a középkor végén a kölni és a németalföldi festőiskolákban van Eyck, a két Holbein, Hemmelinck (Memling) által virágzásának tetőpontja felé közeledett, a renaissance és a reformatio által elvesztvén vallási és nemzeti talaját, hirtelen fonnyadásnak indult. Míg a német-alföldi festők saját nagy mestereik példái után dolgoztak, addig virágzott a képirás mint azt Quentin Massys († 1529.), Peter Claessens, Peter és Franz Purbus példái mutatják. Jan Schoreel kezdte meg az Itáliába való vándorlást; ezzel a nemzeti szellemnek nyakát szegte. Az egyházi festészet elvesztette vallási jellegét, lassanként teljesen profán lett. Már Dürer és Holbein megkezdték saját magukat mint szenteket lefesteni. Azelőtt — panaszkodik egy egykorú — a megrendelők alázatosan az Isten és az angyali seregek előtt térdepelve festették le magukat, most azonban az a gonosz szokás jött divatba, hogy magukat, feleségeiket, gyermekeiket és barátjaikat mint szenteket festetik le a templomokban, sőt még magának az Üdvözítőnek alakjához is mintául állanak. Szászországban az Urvacsora képeken az összes a reformációban szereplő egyének mint szentek figuráltak, Luther mint szt. Péter, Melanchthon mint szt. Lukács, Agost választófejedelem, mint maga Krisztus.

Gyakran a fejedelmek ágyasai és kedvesei mint szüzek szerepeltek az oltárokon.

Szent tárgyakból gyakran karrikaturákat csináltak. Így állította elő Urs Graf a szent családot, Krisztus Urunk elfogatását. Sebastian Brancs az emmausi jelenetet egy korcsmába helyezi, ahol a vendégek dözsölnek és kártyáznak. A nürnbergi Hamer, Jónás prófétát úgy ábrázolta, hogy a kép ha oldalt nézzük, egy embert mutat, aki természeti szükségét végzi.

Mindenki azon volt, mint a fennemlített író mondja: «etwas Neues, absonderliches erfinden.» Egyik a sebeitől vérző Üdvözítővel teperteti a földre a szarvas ördögöt; — egy másik a Boldogságos Szűznek kezébe fejszét ad, amelylyel összemorzsolja a sátánt.

Keresztény és mythologiai képeket zagyválnak össze. A megfeszített mellett Hermesek és Karyatidák állanak; egy szent Margit mellett ölelkező Amor és Psyche; egy tengeri syren mellett szt. Kristóf. A harangokat tánczó faunokkal és bacchansnőkkel ékesítették.

Legszomorúbb, hogy az istenházába még fajtalan képeket is bevittek. «Procaces imagines, et nimio artis lenocinio ad mundanae potius vanitatis speciem, quam ad pietatis commotionem effigiatas, in templis poni omnino vetamus,» mondja a straszburgi zsinat 1540-ben. Sokszor magát az Üdvözítőt is teljesen ruha nélkül ábrázolták. Egy rajz 1603-ból az Üdvözítő előtt térdelő Magdolnát teljesen ruhátlanul ábrázolja, mert: «castis sunt omnia casta» mondja a bölcs aláírás. Legkedvesebb témáik voltak az akkori festőknek (most sem vagyunk jobban!) Bethsabee és David, Loth históriája, Putiphár felesége és József, Ábrahám amint enyeleg Hagarral stb. és az ily képek ráadásul még nem egyszer holmi erkölcsnemesítő aláírással is voltak ellátva.

Ily szemérmertlenségekkel voltak tömve a lutheránus biblia-illusztrációk, sőt az 1579-ben megjelent diszkiadásu Luther-katechismus is. A negyedik parancsolatot a gyermekek előtt Chamnak kellett kedvessé tennie, midőn a sátorban alvó atyját felfedezi. Erkölcsös életre a VI. és IX. parancsolatnak a fürdő Susannával és Putifarnéval való

illustrálása lett volna hivatva szoktatni. Sajnos, még katolikus munkákba is becsempésztettek hasonló obscoenitások, bár nem oly nagy mértékben.

Az ördög, ugyilátszik, amint Luthernak, ugy tanitványainak sem igen hagyott békét. Erre enged következtetni legalább az, hogy az ördögöt számtalan variációban látjuk ábrázolva. A középkor mystikája nem tetszett a reformatorknak, azért mindenféle ördög és boszorkány historiákhoz folyamodtak. Hisz a reformatio kora a boszorkányperek klaszikus százada! Mintha a nemes, szép és jó iránt való érzék teljesen kiveszett volna, mindenütt az utálatosat a borzasztót látjuk előtérbe nyomulni. Az erkölcsi és érzéki rútat nem arra használták, mint előbb, hogy mint másodrangú tényező a szépet annál inkább kiemelje, hanem mipt önczél tekintették, mely művészi ábrázolásokra ép ugy fel van jogosítva mint a szép.

Már Dürer panaszkodott, hogy «Viele suchen mehr das Hässliche als das Schöne, und dieser Irrthum sei jetzt namentlich bei uns.» Berugott parasztok duhajkodása, mindenféle természeti szükségek kielégítése, trágyadombok, öszszezsúfolt rothadó élelmiszerek, dulakodó házastársak, ezek voltak a legkedvesebb genreképek. Kedvelt alakok voltak a papucshősök is. Egy képen az asszony ostorral veri a négykézláb mászó férjet, egy másikon az asszony kezében ostorral egy kosárban ül, melyet férje kötélén húz. Urs Graf egyik képén Aristoteles négykézláb mászik, rajta kedvese lovagol.

Nagy vonzódást éreztek a monstrosus szörnyszülöttek iránt is. Hieronymus Bosch képei tele voltak szörnyszülöttekkel. Egyiken nem kevesebb, mint harminczegy nyomorék látható. Ötlábu borjúk, macskafejü kutyák, kétfejü csirkék stb., igen kedvelt témák voltak. Heinrich Goedig szász udvari festő a következő képeket készítette: egyiken egy vadász volt lefestve csupa vadászfegyverekből és vadállatokból összeállítva, orrát egy szarvasfej képezte; a másodikon egy madarász ékeskedett, madarász-eszközökből összeállítva, orra egy bagolyfej volt; a harmadikon halász volt,

békaorral; a negyedik zenészt ábrázolt hangszerekből kirakva, mellette egy kancsó.

A főczél volt: «Alles was immer nur Erschröckliches und Wundersames am Himmel und auf Erde zu finden, zu Neugierde, Furcht, Angst, Entsetzen der Menschen gar neu und künstlich abzubilden.» Ezért mindenféle égen hadakozó seregeket, kigyóhaju emberfejeket, ördögjelenéseket stb. mázoltak a vászonra.

A milyenek voltak a képek, olyanok voltak festőik is. Az erkölcstelenség rémitő volt. Dürer bevallja, hogy a velencei festők legnagyobb része «an den Franzosen leiden.» Ugylátszik ő maga sem maradt egészen érintetlen a kor szellemétől. Legnagyobb részük hitetlen is volt, Barthel bevallotta, hogy sem Istenben sem Krisztusban nem hisz. Maguk a protestáns prédikátorok is kikeltek a művészetek romlottsága ellen. Eltévesztvén igazi céljokat, a szépnek és nemesnek előállítását, az ocsmányság szolgálatába állottak.

Legtermékenyebb forrását ennek a ronda kloaka-művészetnek a felekezeti polemia, a sectarius düh képezte. Amint Luther az ő ocsmány irataiban minden lehető pizokkal igyekezett a pápát, papságot, kath. egyházat bemocskolni: úgy tettek az ő festő-tanítványai is képeikkel. A gúnyképek, karrikaturák száma végtelen. Jellemző, hogy a sectarius düh, a bujaság és a rutság ölelkeznek ezeken. Luther maga bátorította a harczra hiveit, hogy a római Antikrisztus bálványimádó nemzetségét képekben is támadják meg. «Man muss dessen Dreck, der so gern stinken wolle, weidlich rühren, bis sie Maul und Nase voll kriegen, unselig sei, der hie faul ist, weil er weisz, dasz er Gott einen Dienst daran thut.»

A fő matador Lucas Cranach volt. Már 1521-ben neki ment a pápaságnak a «Passional Christi und Antichristi» című rajzaiban, özönét küldte azután gúnyképeinek Wittenbergből, s még 73 éves korában is egy kimondhatlan ocsmányságú munkán dolgozott «Abbildung des Papstthums,» melyet Luther látott el versekkel és adott ki 1545-ben. Egyik fametszetén a pápa bullát tart, melyből kövek és tűz hul-

lanak két előtte álló férfi leleplezett gözölgő hátulsó részére. Egy másikon a pápa egy sertésen lovagol, és áldást ad a balkezén tartott gözölgő emberhulladékra. Egy harmadikon egy ember a felfordított tiarába üriti ki magát, egy másik készül épen ugyanazt tenni, a harmadik már begombolkozik. A kép alatt Luther következő versei olvashatók:

«Bapst hat dem Reiche Christi gethon
 Wie man hie handelt seine Cron.
 Macht's ir zwiefältig, spricht der Geist (Apoc. 18.)
 Schenckt getrost ein: Gott ist's der's heist.»

Száma nem volt a «művészeknek,» akik Cranach utánzóí voltak. Johannes Nas ferenczrendi több mint harminczről beszél, akik törekedtek: «den Papst und ganze Clerisei als Christi Feinde, Ungethüme und Sendboten des Teufels vorzustellen und dem Volke gehässig zu machen, Sie geben auch der Jugend unzüchtige Bilder von Mönchen, Geistlichen und Nonnen in die Hand und setzen darunter schandbare Reime, und schicken Alles durch Briefträger und Hausirer in's Land.» Pirulva olvassuk e ronda ocsmány-ságokat, melyek Luther iratainak méltó pendantjai és illusztrációi voltak. Különösen fenték fogaikat a jezsuitákra, a kiket «Suitáknak» szoktak nevezni. Egy képen a pápa mint sertés párnákon fekvé szüli a jezsuitákat a papság imádkozása mellett, a bábaasszonyi szerepet furiák viszik.

A legszentebb sem maradhatott tisztán ocsmány pizkolódásaiktól. Egy gúnyképen a «giftiger Brodgott» ábrázolatik a következő kommentárral: Dieser Brodgottsvater, der Müller, der ihn mület, ist ein Dieb; die Munn, die ihn backt ist ein Hur; sein Vetter, der Pfaf, der ihn consecrirt und den Namen gibt oder ihn zum Gott macht, ist gemeintlich ein Verhurter Schandbub. Diesen ist des Brodgottes herrlich Geschlecht und stattlich Ankunft der heut zu Tage schier die ganze Welt bedört.»

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

A városi kegyuraság Magyarországon. Jogtörténeti tanulmány. Oklevéli nyomozások alapján írta Timon Ákos jogtudor, képesített egyetemi magántanár, a jogtörténet és az egyházjog nyilvános rendes tanára. Budapest, Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság. (154. l.) 1888. Ára 1 frt 60 kr.

A jogtörténeti irodalom mezején ujabban feltűnt, fáradhatlan szorgalmu s hasznos pozitív tevékenységű tudós szerző hivatásos tollal irt jelen érdekes és szép tanulmányával nagybecsű szolgálatot tett nemcsak a magyar tudományosságnak, hanem az igazság-, jog- és a gyakorlati életnek is. Míg egyrésről vezérfonalul szolgálhat munkája a kosmopolitikus doktrinairek által előidézett jogfogalmi labirinthban, addig más részről e fogalomzavarból támadt jogsérelmek eddig több helyütt gyáván elhanyagolt orvoslásához is segédkezet nyujthat. Szerző oklevéli nyomozások alapján írta művét, megírta azt alaposan, a kegyurasági joggal szervesen összefüggő jogi intézményeink kellő ismeretével, *részrehajlatlan* tárgyilagossággal. Igaz, hogy kutatásának eredménye a katholicizmusnak van javára, de ennek oka a felderített igazság természetében, nem pedig a szerző felekezeti jellegében keresendő.

Szerves egészzé alakított művét Sz. a következő négy részre osztja. I. A városi kegyuraság eredete. II. A városi kegyuraság gyakorlása hitfelekezeti szempontjából. III. A városok kegyuri terhei és a hitfelekezetek községi segélyezése. IV. A városi kegyuraság viszonya az alapítványokhoz.

A városi kegyuraság eredetét Sz. a királyi főkegyuraságban találja, «melyen mint alapon a magyar különleges egyházjogi fejlemények nyugszanak, s melynek legfontosabb alkotórésze az általános kegyuri jog.» (Jus patronatus universale.) Ezen az 1569. évi XXXVI. t.-cikkben praegnansan

kifejezett általános királyi kegyuraság következtében Ő Felsege minden kisebb javadalmat is betölthet, privát kegyurasági jogot adományoz, a kegyurak jogait és kötelességeit szabályozza, vitás k. u. jog felett ítél, mulasztás vagy visszaélés esetén azt visszavonhatja. A XIII. század elejéig nálunk nem volt magán kegyuri jog, ez csak a földesuri hatalom keletkezésével kezdett terjedni. A városok is csak akkor kapják a királytól a kegyurasági jogot, midőn a XIII. század folyamán királyi kiváltság-levelek alapján kiválni kezdenek a megyei szervezetből és a földesuri hatalomtól függetlenítettnek. Így lesz a városi kegyuraság a városi szabadság s önállóság lényeges része. Magyarországon a magán k. u. alapja tehát sem a dominium, mint a germán jogban, sem az egyház alapítás, mint az egyetemes egyházjogban, hanem királyi kiváltság, s a városoknál célja ezek exemptioja és szabadsága. A XIII. században a városi közönség a városi területet szabad (földesuraktól független) tulajdonul kapja a főtulajdonostól, mely az ország területén a szent korona, s mely a szabad királyi városoknak egyedüli földesura, úgy hogy ezek amannak peculiumát képezik; azért tagjaivá lesznek a szent koronának mint a földes urak, s rendiségre tesznek szert s testületileg ők is földesurat, nemességet képeznek. Ezen közjogi állás elnyerésének *szükségszerű* következménye a k. u. jog, tehát az ezzel járó terhettől semmiféle szab. kir. város nem szabadulhat, mint ezt a többi között Debreczen példája is mutatja.

A k. u. jog *gyakorlását* illetőleg szerző tudományosan kifejti, s okmányokkal is igazolja, hogy a *bemutatósi jog* (jus praesentandi) sem politikai sem polgári, hanem egyházi jog s mint ilyen királyi rendeletek alapján az egyház szabványai szerint, tehát csak *katholikusok által gyakorlandó*. Az ellenkező joggyakorlatra nézve a Sz. kijelenti, hogy ez csak a kath. egyház türelmességén (vigilantibus jura!), de nem valamely jogkövetelményen nyugszik. A püspök tehát megtagadhatja az investitiót a sz. kir. városok által bemutatott paptól, ha a választásban protestánsok vagy plane zsidók is vettek részt, mert az ily esetekben a bemutatás

olyantól történt, kinek bemutatási joga nincs. A felmerült beszterczebányai eset folytán, hol protestánsok is résztvettek a kath. plébános választásban kiadatott 1818. máj. 27. kanzelláriai rendelet (normale), mely új választás elrendelésével a nem-katholikusokat a kath. plébános választásból kizárja, hivatkozással a többi szab. kir. városok ellenkező szokására. Jelenleg némely szab. kir. városokban (Budapest, Esztergom stb.) e normaleval ellenkező joggyakorlat divik, másokban megőriztetett a szent kánonok által elészabott régi praxis (Győr, Sopron, Pozsony stb.) azzal a különbséggel, hogy régente majd a lakosok összesége majd a nagy tanács vagy (XVIII. század) a magistratus, most meg az 1870. 42. tcz. 18. §. alkalmazásával a törvényhatósági közgyűlés kath. tagjai gyakorolják a bemutatási jogot. Tehát kétféle egymással ellentétes joggyakorlattal találkozunk, noha a jogalap a kegyuri jogositványra nézve ugyanaz valamennyi sz. kir. várost illetőleg. E kétféle joggyakorlat már magában véve is *anomalia*. Királyaink a reformáció után majd világosan rendelkeztek arról, hogy a k. u. jog a szab. kir. városokban a katolikusok által gyakoroltassék, így Zombor 1749. évi kiváltságlevelében: *ius praesentandi penes solos catholicos cives et incolas permaneat*, majd az által, hogy a sz. kir. városok kathol. jellegét a hol lehetett megóvták, így Szeged 1729. évi kiváltságlevelében: «*nemo a vera rom. cath. religione alienus in concivem admittatur aut tolleretur.*» A reformáció előtti kiváltságlevelében ily rendelkezések nincsenek ugyan, mert nem is volt rájuk szükség, de hogy a k. u. jog a katolikusok által gyakorlandó azokban a városokban is, melyek kiváltságlevelüket a reformáció előtti korban kapták, mutatja az 1790. évig létezett folytonos joggyakorlat, s azon cancellariai rendeletek, melyek a régi joggyakorlatot ott hol bolygatni kezdék, védték s visszaállították.

Ámbár a *ius praesentandi* csak katolikusok által gyakorolható, a városi kegyuraságnak *jog-alanya* még is nem a város katolikus lakossága, nem az egyházközségi testület, hanem *a város mint jogi személy* tekintet nélkül polgárainak

hitfelekezetére. *Positív jogba* ütközik tehát a helyi autonómiával bíró egyes kath. hitközségek törekvése, mely szerint eddig a várost megillető kegyuri jogokat elsajátani iparkodnak.

A kegyuri joggal kegyuri *terhek* s kötelezettségek járnak: a *kath. egyházi* szükségletek ellátása s *kath. népiskolák* fentartása. A teherviselés anyagi alapját a királyi kiváltság által biztosított *városi közjövedelmek* az u. n. iura regalia képezik s a városoknak átengedett szabad földtulajdon. Ezen városi törzsvagyon és kegyuri terhek között történelmi fejlődés szerint kétségkívül fenálló kapcsolatból azonban nem következik, hogy a városi kegyuraság a városi törzsvagyonhoz csatolt *dologi jog*. Ha tehát valamely sz. kir. város törzsvagyonát elidegenitené is, a városi k. u. az új tulajdonosra át nem szállhat; ez esetben tartoznék a város a kegyuri terheknek, és pedig miután ezek különös jogczimen nyugszanak, minden egyéb közszükségleteinek fedezése előtt más jövedelmi forrásokból eleget tenni, mert a kegyuri terhek a magán jog elvei alatt álló különös egyházi terhek, melyeket a város közönsége mint jogi személy föltétlenül viselni tartozik. A kegyuri terhektől még a kegyuraságról való lemondás által sem lehet menekülni.

A más hitfelekezeteknek városi községi *segélyezésére* vonatkozólag a Sz. először az 1790/1. évig érvényes *Explanatio Leopoldina* elveit fejtegeti, melynek alapján még a nyilvános szabad vallásgyakorlattal bíró tehát articularis helyeken is megtiltatott a protestans iskolák javára a városi pénztárból bármilyen segélyt adni; azután 1799. évi helytartó tanácsi szabályrendeletet taglalja, mely szerint mindaddig mig valamely sz. kir. város kegyuri terhei a törzsvagyon jövedelméből nyernek fedezetet, a nem kath. hitfelekezetek számarányukhoz képest segélyt nem igényelhetnek, mert a hitfelekezeti segélyezés ezen különös teherviselési vagyonalapra nem támaszkodhatik.

A kegyurasági jogot sem 1848. évi törvényeink, sem újabb «történelmi intézményeink alapos ismerete nélkül absztrakt jogelvek alapján készült» törvényes intézkedéseink nem érintik. Az 1868. évi LIII. t. cikk 23-§, mely a hitfelekezetek

községi segélyezéséről szól, a kegyuraság szempontjából legfelebb «számos jogzavarnak okozója a mennyiben a városi kegyuraság terhei e törvény alapján bár tévesen, a történelmi jogfejlődés ellenére a községi segélyezéssel több városban azonosíthatnak hely adatván a nem kath. hitfelekezetek ama követelésének, mely szerint számarányukhoz képest ugyanoly mérvű segélyben részesíttetnek, mint a milyen mérvű a a kegyuri teher a kath. lakosok számarányát tekintve. Ezen törekvése a nem kath. hitfelekezeteknek szükségkép nivelláló hatást gyakorolt a városi kegyuraságra. Az egyházi terhek viselésének régibb jogalapja, a városi kegyuraság, *lassanként kezd feledésbe menni*, hogy helyt engedjen az újabb jogalaphoz, a községi segélyezésnek. A sz. kir. városok csakugyan egészen elfelejtették kegyurasági kötelezettségeiket *a kath. népiskolák fentartására vonatkozólag*, hol iskoláikat vagy *elközsítették*, vagy ha ezt nem tették a különböző hitfelekezetű lakosok számarányához képest nem kath. iskolákat is segélyeznek az 1868. évi népiskolai XXVIII. t. cz. «község» neve alá bujván. A törvény ezen értelmezése Sz. szerint mindaddig, míg a városi kegyuraság újabb szabályozást nem nyer, történelmileg kifejldött jogrenddel ellenkezik; mert a városi kegyuraság, mint történelmileg kifejldött pozitív jogintézmény *külön* törvényhozási vagy legfőbb kegyuri intézkedés nélkül módosítást, csorbitást, megszüntetést sem részben sem teljességben meg nem tűr, már pedig sem a községi segélyezésről sem a községi iskolákról szóló törvény a kegyuraságot nem érinti.

A városi kegyuraság viszonyáról az alapítványokhoz szintén szakszerűen helyesen és alaposan ír a Sz. Tudva van, hogy hazánkban több szab. kir. város mint kegyur a kánonszerűleg biztosított felügyelettel be nem érve kezeli is a templom és kegyes czélu alapítványok vagyonát. Sz. kijelenti és beigazolja, hogy ezen alapítványok nem képezik tulajdonát a városnak, nem a város törzsvagyonához tartoznak, hanem *kath. vagyont* képeznek egyházi vagy kath. iskolai czállal. Azért, a hol kath. hitközség tartja fenn teszem a kath. felekezeti iskolákat, a város a régi iskolai

alapítványokat ennek átadni tartozik nem úgy, mint Győrött történt, hol a kath. hitközség 660 frt évi bérletet fizet azon kath. iskola alapítványi épületért, melyben jelenleg a kath. népiskolák elhelyezve vannak.

A 121—154. lapok függelékképen a városi kegyuraság vezérlő okmányait tartalmazzák számra tizenhatot.

Ezzel a tudós Sz. hasznos és korrekt, fáradságos kutatással jogtörténelmi érzék és képzettséggel irt művét t. olvasóközönségünkkel megismertettük. Ajánlásul még csak azt adjuk a mondottakhoz, hogy Sz. e szép tanulmányát a budapesti tudomány-egyetem theologiai kara jutalomban részesíté és pedig . . . méltán.

Horváth Ferencz.

Der dogmatisch-ethische Lehrgehalt der alttestamentlichen Weisheitsbücher. Bearb. von Dr. Hermann Zschokke, k. k. Hofrath, Prof. d. alttest. Bibeltudiums an der Univ. Wien. Manz. 1889. VIII. 230. lap. Ára?

A tudós szerző, kinek már annyi művét mutatta be folyóiratunk a t. közönségnek, ismét egy új kötettel szaporította eddigi munkáinak számát, s gazdagította a biblikus irodalmat. Meglepő szorgalmát és termékenységét már eddig is volt alkalmunk elismerően méltatni, — s habár ismerve az ő újabb széleskörű elfoglaltságát, méltán róhatnók le újból az elismerés adóját a fáradhatlan kutatás iránt: nem akarunk ismétlésekbe esni s mindjárt magára a munkára viszzük át a szót.

Ugy véljük, hogy mikor e munkának tervéről gondolkozott a Sz., egy másik alkotása lebegett szemei előtt, az 1877-ben napvilágot látott «Theologie der Propheten.» A vázlat, a felosztás, erre engednek következtetni. Ezt különben előszavában elég világosan ki is mondja. Továbbá, hogy éppen az u. n. «sapientialis» könyvekben letett hit- és erkölcstani igazságokat érezte magát hivatva összegyűjteni, s mintegy a szöveg tömkelegéből kiválasztani, kihüvelyezni, miután ugyanezt már a próféták könyveiben megtette volt: azt a

véleményt szüli bennünk, hogy a próféták után, dogmatikus és etikus szempontokból éppen a «sapientialis» könyvekre fekteti a legnagyobb súlyt. És ebben teljesen igaza van. A történeti könyvek első sorban eseményeket akarnak feljegyezni, (a melyek természetesen a kinyilatkoztatással a legszorosabban összefüggenek, — s amelyek mellett igen sok nagyszerű hit- és erkölcstani kinyilatkoztatás is van megörökítve); — a messiánus idea teljes kifejtése, tehát az összes történelem centrumának megközelítése a prophetismust illeti; — de a kinyilatkoztatott igazságnak objektív tartalmát az életbe átvinni, az Isten törvényét megtestesíteni s a zsidó népnek mintegy vérévé átalakítani: ez a «sapientialis» könyveknek lett hivatása. Ezek, mint ismeretes, a «Példabeszédek», «Énekek éneke» «Prédikátor», «Bölcsesség», és «Jézus Sirák fia könyve.» Szerzőnk még «Jób»-ot, sőt «Baruch»-ot s egykét zsoltárt is, hozzájuk számítja; ezek azonban már nem tartoznak szorosan és tulajdonképen a «sapientialis» közös elnevezés alá, akár a rabbik hátrahagyott emlékeit, akár a szentatyák idevonatkozó észrevételeit tekintjük. Szerző a mű során Baruchra s az említett zsoltárokra nem is vesz tekintetet, utalva egyéb munkákra; de Jóbra mégis, ami neki persze, ki nagy kommentárt irt Jóbhoz, új munkát és fáradságot nem okozott.

Volt azonban elég dolga és fáradsága azon adatok összehalmozásával, melyeket a voltaképeni őt «bölcseleges» könyvből összegyűjtött, ama hit- és erkölcsi fogalmak illusztrálására, melyek e könyvekben kifejezést nyernek. Felosztása a következő: I. Dogmatikai rész: Az Istenről szóló tan (lényege és negatív meg pozitív tulajdonságai, háromszemélyisége stb.) a teremtményekről szóló tan (angyalok, az ember, a természet), eschatologia. II. Morális rész: Az erényekről szóló tan (mi az a subjektív bölcsesség, erényesség? mik e bölcseségnek gyümölcsei, továbbá az isteni és sarkalatos erények, vallásosság, társadalmi erények stb.) A bünről szóló tan (bün, büntetés, megigazulás, egyes bünök stb.)

Mindeme részletek a «sapientialis» könyvekből vett sűrű és bő idézetekkel illusztrálván, vagy helyesebben amaz

idézetekből összeállítvák, úgy, hogy az olvasó tiszta képet alkothat magának arról, mily hitfogalommal bírtak a zsidók erről vagy arról a dogmáról, mily erkölcsi fogalmakkal az élet ezerféle viszonyaiban: s az így nyert tiszta kép arról fogja őt meggyőzni, hogy a zsidók hitbeli és erkölcstani ismeretei éppen nem voltak oly elmosódottak vagy homályosak, mint azt némelyek képzelik, vagy feltüntetni is akarnák.

Sz. e legujabb munkája nemcsak a hivatásszerű bibliikusok számára becses darab, hanem a lelkészkedő papok számára is, amennyiben szentbeszédek készítésénél benne gazdag tárházat fognak birni s dús anyagot, a melyet nagy haszonnal értékesíthetnek. Nagy kár és semmiesetre nem helyeselhető eljárás, hogy egyházi szónokaink az ó-szövetségi szentírást olyannyira mellőzni megszokták, holott abban igen sok tartalmat, tömérdek szép példát s buzdító erkölcsi tanulságot találhatnának.

Dr. Kereszty Géza.

Vasárnapi és ünnepi egyházi beszédek, Ujév napjától Adventig. Az Erdélyi Kath. Hítség IV. kötete. Szerkeszti Veszely Károly prép. pléb. 1889. 644. lap. Ára 3 frt.

Nem tartozom azok sorába, kik előnyösnek vélik a minél nagyobb számú egyházi beszédek megjelenését. Az egyházi szónok nem egyszer boszankodva kénytelen bevallani, hogy sok e szakbavágó mű selejtességénél fogva nem hogy könnyiténé, de sőt megnehezíti az előkészületet.

Már pedig az lenne az ily művek rendeltetése, hogy tartalmasságukkal érveket szolgáltatassanak, új gondolatokat ébreszsenek, szerkezeti tökélyüknél fogva pedig mintákul szolgáljanak. Csak is az ily célnak megfelelő egyházszónoklatok közzétételét tartjuk indokoltnak.

S ilyeneknek találtuk a fent czimzett egyházi beszédeket. Erdély régibb, nagynevű egyházi szónokainak remekeit találjuk itt egybegyűjtve. Szabó János 41, Biró Márton 6, Kovács Antal 6, Szakácsy Vitus 13 szentbeszéddel van képviselve, melyeket Veszely 13 beszéde egészít ki.

Veszely hasznos szolgálatot tett az egyházszónoklati irodalomnak, midőn Erdély jeleseinek szónoklatait egybe- gyűjtve: «Erdélyi kath. hitszónok» czimű vállalatában azokat közzétette. Még 1863-ban látott napvilágot az I. kötet, mely Szabó János néhai károlyfehérvári kanonoknak ritka- becsű vasárnapi homiliáit tartalmazza. Az 1867-ben megje- lent II. kötet ugyanannak ünnepi homiliáit foglalja magában. Mig az 1878-ban közzétett III. kötet Advent I. vasárnaptól Ujévig tartalmaz Szabó, Szakácsy és Kovácstól igen jeles szentbeszédeket. Ennek képezi folytatását s kiegészítő ré- szét a most sajtó alól kikerült IV. kötet, melyet bátran so- rolhatunk egyházszónoklati irodalmunk gyöngyei közé.

Biró, Szabó, Szakácsy, Kovács, nemcsak nevüknél fogva, de az egyházi szónoklat terén is igazi mesterek, s mintha csak egy szónoklati iskolát képeznének olyannyira hasonli- tanak egymáshoz. Legkiválóbb azonban mégis Biró Márton az 1823-ban elhunyt jeles minorita. Sajnos, hogy itt csupán egy nagybőjti folyamat képező 6 beszédje van közölve iz- lelőül, de e kevésből is fölismerhetjük szónoki nagyságát. Ezeknél eszmékben gazdagabb beszédeket még nem olvastam. Rövid, szabatos, sokat kifejező mondatokban tanít, úgy, hogy a legelvontabb dolgok is könnyen érthetőkké válnak általa. Már pedig: «Omnis scriptionis excellentia in hoc consistit, ut verba numero pauca, multas gravesque sententias com- plectantur», mondja helyesen egy tudós püspök. (Anton. Guevarae Horolog. princip. XII.) Így pl., midőn a kereszt- utjáról beszél a többi közt, ekként szól: «Más uton járni le- het, de boldogulni nem lehet. El lehet a járt, poros uton menni a veszélyre, de csak a daraboson juthatni el az üd- vösségre. Balgatagság a boldogságra vezető utnak darabos- ságától félni és a veszélytől, melyre a sima ut vezet, nem félni. Mi egyéb ez, mint a rosza, melyet kerülni akarsz, készakarva belékerülni és a boldogság képében a legnagyobb nyomoruságot megölelni» (stb. 197.)

Ilyen tartalmas minden mondata. Nincs egy fölösleges szava, minden mondata egy-egy mesterileg kifaragott kő, mely egészen beleillik adott helyébe. A logika kérlelhetlen

következetességével érvel és czáfol lépten-nyomon; — mélyreható okoskodásával, meglepő fordulatok-, hasonlatok- s ellentétekben gazdag előadásával meggyőzi az értelmet, megteríti a szívet, meghajlítja az akaratot; bár egyenesen az indulatgerjesztést, lelkesítést már csekélyebb mérvben találjuk föl nála. Ez izlelő után igazi forró kívánatunk, bár sikerülne fölböngészni még netán meglevő többi beszédeit is.

Nem kevésbé dicsérendőknek itéljük Szabó János sz. beszédeit is; sőt amennyiben nemcsak az értelem, hanem a szív megindítására is arányosan több figyelmet fordít, előnyt is adhatunk neki.

Az ő előadását is szabatos tömörség egyszerűség és mélyrelátó értelmesség jellemzik. Beszédei rövidek s ebben is fekszik egyik kiváló művészetük, mert Ovenus szavai szerint; «Crede mihi, labor est non brevis, esse brevem»; szabályszerűen tagoltak, a bevezetésben megkapó vonásokban, világos tájékozást nyújt, igazán mesteriek bevezetései, feltüntetett tárgyát aztán érdekesítőben, megragadóan tudja végig tárgyalni.

Nincs beszédje, melyből az ember sokat ne tanulna; még a legismeretesebb tételeket is annyi közvetlenséggel, mély lélektani s tapasztalati belátással fejtegeti, hogy kedélyük rokonszenvét teljes mértékben megnyeri, érdeklődésünket leköti.

E két kiváló szellemü szónoknak erősen nyomukban járnak Szakácsy és Kovács is, kik mindketten hasonlóan alapos képzettséget, kedélymélységet tanúsítanak műveikben. Sajnáljuk azonban, hogy már a t. szerkesztő ur sz. beszédeit nem állíthatjuk az előbbieik színvonalára; s míg amazok ritka tartalmasságát, mintaszerűségét elragadtatva csodáljuk: addig ezeket csak a türhetőség szelid kifejezésével lehet csupán jellemeznünk.

De igenis egész elismerésünkkel adózunk az irodalom terén különben előnyösen ismert szerkesztőknek, hogy a nevezett kitűnő szónoki termékeket megmenteni s a nyilvánosságra hozni szives volt. Érdemesnek tartanók Szabó egyebütt (Szalaynál, Vidos.) megjelent sz. beszédeit is e vál-

latban ujjal kiadni. Segitse Isten a t. sz. urat, hogy minél előbb újra ily nagybecsű gyűjteménnyel örvendeztethesse meg a szónoklat művelőit.

Ferenczy György.

„Jézus Szentséges Szívének Hirnöke,“ „Szűz Mária Virágos Kertje.“ Szerkeszti Tóth Mike S. J. Kalocsán, árak együttvéve 2 frt 30 kr. Külön 1 frt 50 kr és 1 frt. — „Hitvédelmi Folyóirat.“ Lepsényi M. Pozsony. Ára 4 frt.

Vannak jelek, melyek arra mutatnak, hogy a bevallott kath. sajtó talál utat a napi közönséghez. Meglehet, hogy e jelek szétfoszlanak s marad a rideg semmiség vagy inkább az a rideg valóság, hogy sajtó terén a «katholikus» szó annyit jelent, mint «papi» «papnak való.» E kedvező jelek újabb keletűek. A «Magyar Állam» nagy érdemeit bizonyára nem tagadjuk akkor, midőn azt mondjuk, hogy e jelek fiatalabbak, mint érdemei. A «Magyar Államot» kizárólag papi lapnak tartják, s bizonyára nem tévednek; s hogy papi lap, annak oka és bizonyítása az, hogy átlag papi dolgokkal töltekeznek. Most ugyan változatosabb, megnyerőbb s törekszik a közönség azon egyhamar meg nem változtatható izlésének megfelelni, melynél fogva az olvasó az ujságban közvetlenül nem akar tanulni, de szórakozni, nem akar ezerszer hallott elvek fejtegetésében unatkozni, de gyönyörködve kíván tudomást szerezni a világ mozgásáról s mozgató erőiről; — igaz, hogy akár akarja, akár nem akarja, ragad rá más is, az t. i. hogy utbaigazítást is visz haza magával a lap százjize szerint, csak hogy ez inkább közvetve s nagyrészt szinte öntudatlanul esik meg rajta. A művelt közönség ez élvágányának a kath. napi sajtó még nem bír megfelelni s azért még nem érte el a népszerűség stadiumát. Hol venni tehát észre a népszerűsítés némi jeleit a kath. sajtóban? Egyik-másik havi folyóiratunkon; milyen «Jézus Szive Hirnöke,» «Mária kert,» «Hitvédelmi folyóirat.» Ezek törekesznek a papi körökből ki, a kath. olvasó közön-

ségben tért foglalni. Igaz, hogy ezek a kath. sajtó elszigetelt s kizárólagos tárgyú irányait képviselik vagyis szaklapok és semmi esetre sem azonosíthatók a kath. sajtóval, vagy kath. szépirodalommal; aminthogy a rész nem az egész. Csak így akarjuk érteni a «M. Szemle» nem egészen szerencsés megjegyzését azok vélekedésére, kik a kath. szépirodalmat a «Hirnökkel» és a «Rózsagyöngyfüzérekkel» azonosítják. A ki a «Hirnököt» vagy a «Mária kertet» egyszerűen kath. szépirodalom mondja, az helytelenül cselekszik, csak oly helytelenül mint az, ki «rózsagyöngyfüzérek» emleget. Hozzá kell tennünk még azt is, hogy e kifejezésen megérzik a hozzá nem értő gúnyja, ami csakugyan nem katolikus. De a «Hirnök» és a «Mária kert» azért nagyon jól teszi, ha kizárólag a sz. Szívvel s Szűz Máriával hozza viszonyba a vallásos szív érzelmeit, fájdalmait, szenvedélyeit, egész való életét. A «Hirnök»-kel mindenfelé találkozunk, s országos utjain áldást osztogat, ugyancsak «Mária Kert»-jének iratos kelleme s gyógyereje szét fog áradni a hívő nép ezzeire, ha az élet minden viszonyát, az emberi szív tágas, akár derült akár borus világát bearanyozza ez áhitat fényével. Ezek nem elavult eszmék, nem kopott nézetek; elavult és kopott csak a szív és az ész, mely tüzüktől nem gyullad, s életerejüktől nem pezsdül. E folyóiratok bevezetik a lelkeket a bensőséges életbe s csendes, kedves gyönyört hintenek az elvont dogmára. Belevonnak hitünkbe s lelkesülésünkbe minden eseményt s minden körülményt, minden küzdelmet, s minden törekvést s az arra hajlandókat egy egészséges miztikával gyönyörködtetik, mely a szent Szív szerelmét fölhaladja hegyen-völgyön, a hűs, titokzatos berken s a napos, izzó vad szegfűvel behintett hegyoldalon, a dongó zsongó réten s a mélázó alkonyatban, a lehetgyengéd, érintetlen hajnalhasadáson, mikor élet szállinkózik a düllökre s a kapás-kaszás nép kivonulva kalapot emel a szürkületben álló keresztképnek.

Ha e folyóiratok szelleme utat fog magának törni a magyar közönségben, akkor es ipso föl fog éledni a kath. irodalom; pang a kath. irodalom, mert nincs a világi kö-

zönségben bevallott kath. szellem, praktikus keresztény élet. Ezt a szellemet nem lehet megteremteni kath. szépirodalommal. A szépirodalom hajtása már és virága azon gyökérnek, melyet a lélek mély és praktikus hite képez. Az osztrák népmonda szerint sok száz év előtt valahol nagy éhség volt, melytől kidőlt állat és ember, végre egy jóságos de szeleburdi szellem minden áron könyörölni akart a népen és hullatott a csillagokból — — petrezselmet. A könyörület szép, de a petrezselembe nincs köszönet. Én a szépirodalmat nagyrabecsülöm, hiszen másképp nem is tehetek; de szépirodalommal akarni fölsegíteni a kath. szellemet, nem annyi-e az, mint az éhezőknek petrezselemmel szolgálni? Tehát száműzzük-e a szépirodalmat? nem; de ne vessük meg az *irodalmat a szépirodalomért!* A kalocsai folyóiratok határozottan szolgálják a kath. szellemet, már csak azért, mert a természet szépségei fölött bűgő «istenszeretet» és «istentisztelet» helyett, a hiszek-egyet s a tizparancsolatot adják versben és prózában.

Ugy gondolom, hogy a kalocsai folyóiratokban ne nézzük első sorban azt, hogy mennyire jöhetnek szépirodalom-számba; sokkal égetőbb és vitálisabb szükség az, melyen segítenek: de evvel nem azt mondom, hogy tényleg nem szolgálják a szépirodalmat is; csak azt az eljárást akarom kárhóztatni, mely valamely irodalmi vállalat fölött pálczát tör azért, mert az a vállalat nem szépirodalmi.

A «Hirnök» s «Mária kertje» mindössze 7000 előfizetővel birnak, s e számot bátran kitehetik a kalocsai kollégium ablakaiba. E hétezerben, ha van is sok pap; de bizonyára van sok nem pap. Az alsóbb osztályokban fogja olvasni sok férfi is, a műveltekben átlag asszony-nép. Ez az olvasó-közönség egészen a pozitív vallásos táborból való; — boldog egyoldalúság, mely a két folyóiratka kizárólagos irányának természetes egyoldalúságát tünteti föl. A két folyóirat közönsége csak akkor lesz általánosabb, ha az férfi, s kivált az uri férfinép is kezeihez venne hasonló olvasmányt; ahhoz a társadalomnak megtérése kívántatnék ami ugyan nagyon távol fekszik.

Irályukat nem mondhatni mindig népszerűnek; sokszor

az egyszerű olvasók értelmi szintája fölött lebeg; ezt mások panaszkép emlegetik; azonban a közönség nagy részének ez is megfelel. Irályuk átlag egyszerűsége törekszik s ezt nem lehet eléggé ajánlani. Egyes cikkei és költeményei számot tesznek a szépirodalomban is; P. Molnár régi zamatú nyelvezete kellemes változatot képez s eredeti fölfogásában szerencsésen eltalálja a népszerűsítés művészetét.

Még kizárólagosabb Lepsényi «hitvédelmi folyóirata.» Mindazon dicséreteket, melyek a «bunkózás,» «dögönyözés» dicsőségét háritják fejére, méltán megérdemli. Vannak, kik irányát egészen elítélik, de a tulajdonképeni népszerű elemek ugyancsak kedvelik. Megnyerő styl, finomság nincs benne s irodalmi szempontból a 17-dik század vasgyurós alakjait utánozza. Hogy Masznyikon elverte a port, azért közelismerést érdemel; de miért nem teszi meg azt szépszerével, vetik ellen a szépirodalmárok? Azért, mert az írás célja nem az, hogy *szépirodalom létezzék*, hanem első sorban, *hogy az illető érdeket győzelemre jutassa*; már pedig néha a körülmények csakugyan olyanok, hogy követni kell a német közmondás tanácsát: auf einen groben Klotz, gehört ein grober Keil, s ugyanezt magyarosan megmondva: Masznyiknak olyan kell, ki reá teritse a vizes pokróczot, így aztán nem kísért többet. De van ilyen Masznyik több is; mert ott tul a szerénység nem divat s a szép szót gyöngeségnek tartják.

Dr. Pethő.

Válasz Munkay Fánosnak reflexióira. (L. M. Sion III. 3. füzet.)

A reflexiókban foglalt állítások tulnyomó részét soha senki, s így én sem vontam kétségbe; azok magukban igen jó s helyes állítások, csakhogy az az egy bajuk van, hogy a «birálattal» vajmi kevés összefüggésben állanak, és még kevésbé lehet belőlük a bírálat rossz voltára következtetni.

A propositio maior helyes mindenütt, de a minor hiányzik.

M. ur általában tagadja az általam közölt tartalom ismertetésének igazvoltát, azt mondja, hogy *ferdítettem*. Közli műve fejezeteinek tartalmát, azonban ad normam: nem tizenkilencz, hanem egy híján husz.

M. ur abbéli állításomat, hogy a mű 46 fejezetéből 37 a sátánnal foglalkozik, tehát czimének meg nem felel, nem tagadja, azonban azt iparkodik bizonyítani, hogy mindez szükséges előismeretül szolgáló műve tulajdonképeni tárgyához. Éppen ez az én kifogásom, hogy inkább az előismeret, mint a czimben jelzett tárgy foglaltatik a műben.

M. ur vitatja reflexióiban az Isten és ördög országának létezését, ez utóbbinak működését az ó- és uj-szövet-ségben stb. Ki kételkedett ezekben?

M. ur tagadja, hogy a népvándorlást az ördögnek tulajdonítja. Ugyan mit szól műve 32-ik lapján? «A VIII. században már nem sok hiányzott, hogy ama barbár nemzetek, ugymint a góthok, vandalok, herulok és longobardok, *kiket a sátán felizgata*, s a napkeletről *futamodó* (?) egyház után mintegy kikülde, kevés hiányzott, hogy azt tönkre tegyék és megsemmisítsék.» Gyönyörű magyarság!

Még most is kételkedik állításom helyes voltán? Hivatkozik a *kegyetlen gótokra*, kik a VIII. században még léteztek — ezek üldözték e században és megsemmisítéssel fenyegették az egyházat. Minek akkor a többi népeket elősorolni, melyek akkor már rég megszűntek? Különben M. ur feledni látszik, hogy a nyugoti góthok, (mert a keletiek már előbb megszűntek mint nemzet létezni) a 6-ik században a katolikus vallásra tértek Spanyolországban: mikép gyűlöhették tehát a katolikusokat, mikor maguk is azok voltak?

Még csak egyet jegyzek meg. M. ur műve egyöntetűségét, rendszerességét bebizonyítandó, az olvasót magára a műre utalja. Én is az olvasóra bízom ügyemet! — Miután pedig az illusztrációk M. ur szerint sem nem primitív, sem nem a nevetségig fantasztikus képek, őszintén mondom, hogy e műizlésből nem kérek.

Ennyit a reflexiókról. Legyen meggyőződve M. ur, hogy nem a ferdítési szándék vezérelt akkor, midőn művét

kellő értéke szerint ismertetem, hanem egyedül azon jó elhatározás, hogy föltüntetve a műnek minden tekintetben czéltévesztett voltát, a kath. irodalomnak ezzel is némi szolgálatot tegyek.¹

C.

F. Sander. Lexicon der Paedagogik. Handbuch für Lehrer und Erzieher. Zweite durchgesehene und vermehrte Auflage. Breslau. 1889. 8-rét kétmásodszoros 729. lap. Ára 3 frt 60 kr.

Tekintve ugy a pedagogiai irodalomnak csaknem áttekinthetetlen gazdagságát, mint azon ismeretek mennyiségét, a melyre a tanügy terén működőknek szükségök van: fellelte kívánatosnak mutatkozik oly rövidebb kézikönyvek szerkesztése, melyek czélszerűen készült kivonatokban adják elő a legszükségesebb tudnivalókat. Kívánatos az ily munka a kezdőknek, hogy könnyebb szerrel vethesse meg további tanulmányainak alapjait; kívánatos a tájékozottabbra nézve, hogy annak segítségével gyorsabban felujithassa netán elmosódott ismereteit. Nincs is az ily munkákban hiány. Van sok és nagy gonddal készült pedagogiai encziklopédia, mely mind a fentebbi czélt tűzte maga elé. Ezen encziklopedikus munkák közé tartozik Sander «Lexicon» is, mely az idén második, átnézett és bővített kiadásában került a könyvpiacra.

Nagy előnye e munkának, hogy kis terjedelemben igen bő anyagot karol fel. Tájékoztat a pedagogia elméletére és gyakorlati kérdéseire nézve. Ismerteti a nevelészet történetét. Közli e tudományszak korifeusainak életét és megismerteti az oktatásügy jelen állásával is a világ minden részén. Hogy érintett terjedelme mellett (729. lap.) nem szólhat behatóbban, részletesebben a különféle tárgyakról és kérdésekről, az magától érthető. Mindazáltal nyújt annyit, a mennyit e szó alatt «legszükségesebb ismeretek» érteni szoktunk.

Más kérdés az, vajjon a munka tartalmi gazdagságával

¹ Ezzel immár a vitát befejezettnek szeretnők tekinteni. — Szerk.

és a czélszerű összeállítás előnyével összhangban áll-e a műszelleme? Erre nézve nem mondhatnók ugyan, hogy egészen elfogult, protestáns felekezetiességgel van a munka irva, de teljes részrehajlatlanságát sem magasztalhatjuk. Általánosságban jellemezve, mondhatjuk, hogy inkább protestáns Sander műve, mint katolikus. Elismeri ugyan a katolikusok érdemeit is, de csak kelletlenül. Nem ignorálja a katolikus pedagógusokat és azok érdemeit, de a dicsszólamok azon forrásai, melyekből oly gazdagon ömlenek a protestáns szakférfiak glicsériái, nagyon szerényen kezdenek csörgedezni, mihelyt katolikus férfiakról, vagy intézményekről van szó.

Kár volt a második kiadás *átnézésénél* e régi hiba előtt szemet húnyni. A munka ezáltal igen sokat nyert volna és ajánlatunkat sem lettünk volna kénytelenek úgy megszorítani, mint azt így tennünk kell.

Dr. Walter Gyula.

J. B. de la Salle. Kurze Vorträge für Lehrpersonen und Alle, welche sich mit der Erziehung der Jugend befassen. Nebst einem Anhang: „Die 12 Fugenden eines guten Lehrers“ von demselben Verfasser. Aus dem Französischen. Düsseldorf. 1889. Schwann. 16-rét. 77 és 106. l. Ára 60 kr.

A rövid előadások, melyek ez alkalommal először jelennek meg német fordításban, a közelebb boldoggá avatott *la Salle Fánostól*, azon férfiutól származnak, ki a XVII. században Franciaországban élt és ott a népiskolákat megalapította.

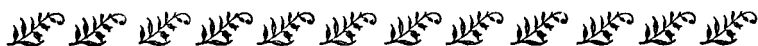
Igen előkelő kath. családból származott bold. la Salle és 1651. april. 30. született Rheimsban. Meghalt 1719. apr. 7-én. Korán szentelte magát az Ur szolgálatára és már 17 éves korában rheimsi kanonok lett, még mielőtt áldozárrá szenteltetett volna. Felvevén az egyházirendet, kizárólag az ifjúság nevelésének szentelte magát és lemondván a kanonokságról — 1681-ben megvetette alapját «az iskola-testvérek» szerzetének, mely jelenleg mindenfelé, de különösen

Franciaországban, Belgiumban, Amerikában stb. van elterjedve és összesen több, mint 12,000 tagot számlál.

Az alapító a szünidők alatt rendszeren összegyűjtette tagtársait lelki gyakorlatokra. Az egész ájtatosságot ő maga vezette. E lelkigyakorlatok alkalmával tartott beszédeit tartalmazza az előttünk fekvő kötet. Összesen 16 előadást foglal magában, melyek a nevelés és oktatás céljáról, fontosságáról, eszközeiről szólnak. Utánzandó mintakép gyanánt a tanítók számára la Salle az Üdvözítőt állítja fel és több előadásban át tárgyalja miként lehet és kell a nevelőnek az Üdvözítő példáját követnie. Ezen előadások képezik a könyv első részét. A második részben a tanító 12 erényét találjuk, a melyekhez *Agathon* testvér, a rendnek főnöke, 1777-ben igen érdekes és tanulságos kommentárt írt.

A munka igen érdekes, vonzó és tanulságos, amiért is forrón kívánjuk, hogy minél nagyobb elterjedést nyerjen.

Walter Gyula.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

A kath. ifjuságnak szánt folyóirat első Füzetében a bold. Szűz kétszer egymásután «Istenasszonynak» nevezetik. E kifejezésen fönakad minden gondolkozó olvasó. A füzetben, melyet mástól kaptam, e kifejezéseket aláhuzva találtam. Valóban igaza van a privát censornak. Ezen összetett szónak «Istenasszony» két értelme lehet; vagy azt jelenti, hogy «Istennek asszonya» vagy azt, hogy «isteni asszony.» Az első jelentés határozottan téves, — a másik helytelen, legáltalább azért, mert nem szokásos. Ha még azt mondaná «isteni asszony,» hát transeat; de bizonyára sért, ha az asszony «isteni» vagyis fönseges, ragyogó, magasztos voltát összetett szóval jelezzük «Istenasszony»; mert ha netán mondhatni is:

«isteni ész», «isteni méltóság», véges észről és véges méltóságról, összetett szóval ezek jelölésére nem élhetnénk. Hiába vetné ellen valaki, hogy a latinban is mondják «Divus Thomas» s miattam használhatnák azt is, hogy «isteni Tamás», de lehetne-e mondani «Istentamás» ad normam «Istenasszony»? Akkor ez az «Istenasszony» Istenember! Még helytelenebb, ami következik: «mert a ti hazátok *Isten-asszonydél* az a világraszóló jubiláció»; tehát nem «isteni asszony», hanem «Isten asszony»? A szöveg pedig szinte kizárja az «isteni asszony» jelentést: «mily dicső a ti atyáitok nagy Istene és hazátok nagy Istenasszonya!» Nem fordítaná-e ezt a pogány latin, ha magyarul tudna: «Deus patrum vestrorum Deaque patriae»? Tartsuk meg a tiszta, világos nyelvet, mely annál átlátszóbban tünteti fel a sz. Szüz kiváltságait, minél szabatosabb és határozottabb, főleg vigyázzunk a sok rozszakaratóu eretnek miatt. «Istenanya» vagy «Isten anyja», mindkettő jó, ugyanazt jelenti; annál rosszabb az «Istenasszony»: e párhuzam világosan érezteti velünk a kirivó különbséget.

II. Vilmos császár a berlini egyetem rektorához olyan dorgatorium-féle iratot küldött, melynek mi nagyon örülünk. Nehogy káröröm gyanujába essünk, sietünk kijelenteni, hogy a dorgatorium nem a rektor személyét sujtja, hanem a keresztényellenes zsidó-liberalis szellemet, mely az egyetemeken is oly mérvü pusztításokat vitt már végbe, hogy szinte sir az ember lelke. A világ leghatalmasabb birodalmának feje roszalását fejezi ki a fölött, hogy az egyetemeken az ifjuság a tudomány leple alatt *megfosztatik keresztény hitétől*, hogy ennek következtében elvadul és *korcsma látogatóvá lesz*; nem helyesli, hogy a tanuló ifjuság annyit *párbajoz*, hogy a *zsidóság* oly aránytalanul nagy számmal lepi el a főiskolát, s egyuttal utasítja a rektort, hogy e bajokat szüntesse meg. E fejedelmi *intés* vigaszszal tölti el keblünket, mert fényesen igazolja a keresztény elvek terjedését s regeneráló hatalmát, de egyszersmind azt is, hogy a zsidó-liberalismus lábai alatt inog már a talaj, hogy többé értéktelen phrazisaival senkit meg nem csal, mert mindenki látja már az örvényt, melybe Európát vitte.

Égbekiáltó gazság s az ártatlanság elleni kvalifikálatlan merénylet az, mit a párizsi tanács a tanügy terén mível. Lamarzelle képviselő nemrégben előadta szellemdus beszédben, mikép mérgezi meg Párizs város tanácsa a gyermekek lelkét modern tankönyvekkel. Jó ideje dühöng már e tanács a régi tankönyvek szelleme ellen, s nem nyugodott míg Isten elleni gyűlöletének eleget nem tőn modern atheus tankönyvek behozatalával. Legujabban egy grammatikát küszöbölt ki a városi iskolákból, mert benne e mondat volt példa gyanánt olvasható: «Nagy az Isten, a lélek halhatatlan.» Jutalmat tűzött ki új nyelvtan megírására; e jutalmat valami Dacosta kommunista nyerte meg: kinek nyelvtanát a tanács elfogadta s 600,000 franknyi költségen számtalan példányban ki is nyomatta, Dacostát pedig 60,000 frankkal jutalmazta. Jó üzlet! A kommunistának nyelvtana a tanács szája ize szerint készült, az anyagelviség hitvallása alapján. Előfordulnak benne ily épületes mondások is: «Az ember emlős állat. A gondolkodás az agyvelő működése. Ha tiszteljük s szenteknek tartjuk a királyokat a fejükre öntött néhány csepp olaj miatt, mennyi tisztelettel kell lennünk a szardiniák (halacszkák) iránt, melyeket olajban tartunk.» Nem örültség ily pizsokkal szennyezni be az ártatlan gyermeki lelket?! A felekezetenélküliség örve alatt így graszszál a gyermekek között a leggyalázatosabb felekezet: az anyagelvi szabadkőmivesség.

Katholicizmus Berlinben. A szent Bonifác-egylet lapja 296. számában a berlini katolikusok egyházi állapottait vizsgálván arra az eredményre jut, hogy a német fővárosban legalább husz új plébánia felállítására s ugyanannyi templom építése okvetlenül szükséges. A hivatalos kimutató szerint Berlin katolikus lakosainak száma 110,000, valóságban azonban legalább is 150,000. Ezeknek mindössze csak négy templomuk van u. m. sz. Hedvig, sz. Sebestyén, sz. Mihály és sz. Mátyás temploma; az elsőbe 2500, a második és harmadik ezer-ezer, a negyedikbe csak 6—7 száz ember fér bele. A protestáns prédikátorok névszerint a városi misszió küldérei az embereket — katolikusokat is — felke-

resik házaikban, s köztük nagy számban traktatusokat osztogatnak. A vegyes házasságu családoknál többnyire kiviszik azt, hogy ezek protestáns iskolába küldik s protestáns vallásban nevelik gyermekeiket. A katolikus hivek panaszkodnak, hogy kath. pápok nem igen mutatják magukat náluk meg nem gondolván, hogy ez teljesen lehetetlen a mostani viszonyok között, mikor $1\frac{1}{2}$ millió lakost számláló városban csak 20 katolikus pap van, s e mellett a katolikus hivek az egész városban szerte szét laknak. Hasonlóan szomorú az iskola-ügy. A városi statisztika szerint a nem katolikus gyermekek száma 195,000, a katolikusoké 10,800, ámbár a katolikus lakosság számának 20,000 felelne meg. A katolikus gyermekek nagyrésze nem szülei vallásában neveltetik. Berlinben 170 községi iskola közül csak négy katolikus, a többi protestáns. A protestáns iskolákban a katolikus gyermekek is protestáns vallásban nyernek oktatást, miután a helyi viszonyoknál fogva lehetetlen a gyermeket egy órányira fekvő katolikus iskolába járatni, a hol egyedül nyerhetne katolikus vallásban oktatást. A boroszlói egyházmegyében, hova tudvalevőleg Berlin tartozik 2,014,500 katolikus hívő van, s csak 947 pap, tehát minden egyes lelkészre 2127 lélek gondozása nehezedik.

Megmentett műkincs. Alsterhofen bajorországi községben nem sok idő előtt egy régi oltárt találtak, mely az 1520-ban elhalálozott *Traut* festőnek műve. Az oltár hét képből és 4 predellából áll és egészben véve az ó-német festészet egyik legbecsesebb kincsének nevezhető. Traut egyike volt Dürer Alb. legtehetségesebb kortársainak, de a műtörténelem eddigelé igen keveset foglalkozott nevével. Az érintett oltár felderítése azonban elégséges lesz arra, hogy ezentúl a leggyakrabban említett nevek közé tartozzék. Az oltárt a bajor kormány vásárolta meg és stýlszerűleg kijavittatván, a bajor nemzeti muzeumnak ajándékozta.

Van Eyck Madonnáját, a hirneves festő egyik terjedelmére nézve kis, de belértékét tekintve annál jelentékenyebb művét, Exeter lord gyűjteményéből a berlini porosz nemzeti képtár szerezte meg. A gyönyörű kép oly épen

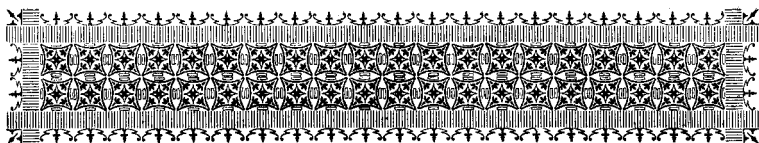
van fentartva, szinei oly élénkek, üdék ma is, mintha pár nap előtt vették volna le a művész munka-támlájáról. A b. Szűz az isteni kiseddel karján egy nyílt csarnokban áll. Előtte térdel egy pap, kinek háta mögött sz. Borbála alakja tűnik elő. A háttérben egy város látható.

Szerzetesi szorgalom. A nápolyi származásu **Cassovel** sz. Benedekrendü szerzetes Dante «Divina Comediá»-ját, mely 14233 versből, 96000 szóból, 400000 betüből áll — közelebb leírta egy papírlapra. A nevezetes papirdarab közszemlére van jelenleg kitéve Nápolyban. Olvasni — csak jó nagyítóüveg segélyével lehet. Valószínű, hogy a Dante társaság fogja a lapot megvásárolni.

Apró hírek. A Collegium Germanico-Hungaricum Szt. Szába nevü villáját megtartotta, a mely nem ment át, mint szó volt, a benczések birtokába. — Torlonia herczeg Rómában egy imakönyvet nyomtatott sok példányban, melyeket a nép között kiosztott — ingyen. Szép és időszerű neme a jótékonyságnak. Torlonia herczeg különben is kitűnik jótékonysága által, naponkint vagy 2000 frankot oszt ki a szegények között. — Az amerikai «fekete» katolikusok (négerék) ez év elején katolikus gyűlést tartottak Washingtonban. A nagymisét az egyesült Államok egyedüli fekete papja Tolton A. mondotta, melyen Gibbons bibornok érsek is jelen volt. A Pápához küldött hódolati feliratban elmondják, hogy a fekete katolikusoknak van az egyesült Államokban 20 plebánia-templomuk és iskolájuk, 65 másnemű iskolájuk, három árvaházuk. Az iskolába jár 5000 néger gyermek, az árvaházakban eltartatik 300 árva. A gyűlés végeztével egy néger deputatio tisztelgett Cleveland elnöknel, ki valamennyiökkel kezét fogott s megdicséré valóságukat, mert, ugymond, jó vallás nélkül lehetetlen jól kormányozni.

Előfizetési díj egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

A FRANCZIA FORRADALOM SZÁZADOS ÉVFORDULÓJA.

(1789—1889.)

Irtá SZENTIMREY M.

A százéves *cyclus* Franciaország történetében 1889. Május 5-én bezáródott. E napon a francia nemzet a nagy forradalomnak századik évfordulóját ünnepelte és ez ünneplésre Európa népeit is meghívta.

Franciaország, az egyház legidősebb leánya, melynek történetében megírják *Gesta Dei per Francos*; az ős Gallia, mely megállította diadalaiban Caesart és megreszkettette nem egyszer a köztársaság és az imperátorok Rómáját; Franciaország, melynek királyai törvényeket irtak a középkor legtöbb népének s melynek nemessége és lovagjai korszakokat jelzőleg vettek részt a világtörténelemben a 9-ik századtól a 18-dikig; Franciaország, melyet saját egyénisége és királyok hatvan nemzedéke tett nagygyá és egygyé és helyezett a népek élére, hogy legyen sokban vezér és fáklyavivő, mindig részvevő mindazon nagy és dicső dolgok létesítésében, melyek az emberiséget közel egy évezred óta megdicsőítik: e szerencsétlen ország, négy utolsó Bourbon-királyának végzetes hibái, tévedései és visszaélései folytán összes állami és társadalmi életében elfajulván, az encyclopaedisták vészes behatása alatt bölcs reform alkalmazása helyett forradalomban tör ki. Szakit ösz-

szes és egész közel ezeréves nagy és dicső multjával és intézményeivel, vérpadra viszi egyik legjobb királyát, vérpatakokkal önti el egész területét, kiirt mindent a mi multjára emlékezteti, s végez oly rettenetes fölforgatást önmaga keblében, melynek gyöngé árnyékát csak a Sulla-féle római proscriptiók képezik. Azután a vérontásban és fölforgatásban kifáradva egy eszes és gögös szerencsefi vaskarja alatt meghunyászkodik, vagy, hogy szelidebben szóljunk, e vaskar alatt keres és talál nyugtot és megpihenést és kezd uj, rendezett államéletet, miután e gyászos korszaknak elveivel az egész szárazföldet elárasztotta.

E forradalomnak emlékét ülte meg a francia nemzet. Azóta száz év mult el. Ez idő kelleténél több megítélésére annak, hogy uj elvek és intézmények mily eredményeket létesítettek, mily gyümölcsöket termettek valamely nemzetnél. Ma tehát előttünk áll a kérdés, mily állapotokat teremtettek a forradalom elvei és intézményei Franciaországban, mily hatásokban domborodnak ki 1789-nek vivmányai és hirhedt elvei, valjon politikai, vagy erkölcsi és társadalmi, vagy anyagi és gazdasági vagy általán mily természetű azon javulás, melynek magvait „les glorieux péres de la révolution française“ elvetették, szóval, valjon 1789 oly év-e Franciaország történetében, melynek emlékét 1889-ben méltó megünnepelni. E kérdésre akarunk röviden felelni, hogy a francia forradalom emlékét e lapok hasábjain mi is hozzánk méltóan ünnepeljük.

I.

Lássuk először az általános politikai és államéletet.

A forradalom előtti francia Bourbon-királyoknak, IV. Henriknek, XIII., XIV., XV. és XVI. La-

josnak uralkodása, daczára mindazon bűnöknek, melyek e királyok emlékét terhelik, Franciaország legdicsőbb történeti korszakainak egyikét képezi, amint ezt újabb és kitűnő francia történeti művek elismerik és méltányolják.* IV. Henrik volt az, ki az Ivry melletti csata után, melynek koronáját köszönhette fölkiáltott: „Jó Isten! ha úgy látnád, hogy azon királyok közül való vagyok, kiket haragodban adsz a népeknek, vedd el életemet, add, hogy halálom megszabadítsa Franciaországot a háboru veszedelmeitől s hogy az én vérem legyen az utolsó, mely e vitában ontatik.“ Azután 16 éves uralkodása alatt beváltani iparkodott programját, hogy minden parasztjának legalább vasárnap tyukja legyen levesében; oldalán az ő nagy miniszterével Sully-vel, begyógyítá a hugenotta-háboruk sebeit; kibékíté a protestánsokat; a földművelés, ipar, kereskedelem, állattenyésztés, bányaművelés s hasonlók fölvirágoztatása által leszállítá az államadósságot, szaporítá az államjövödelmeket, javítá a tengerészetet és a gyarmatokat, előkészíté kilencz tartomány annexiója által Franciaország egységét s meghalt 1610-ben Ravailac töre alatt, 46 milliót hagyván az államkincstárban, ő, ki trónraléptekor 1589-ben nem tudott új inget vásárolni magának.

Utóda XIII. Lajos, becsületes, jóakaratu, jámbor és vitéz fejedelem volt, ki Richelieu-ben fölismerte Sully méltó utódát. Vége lett volna Franciaországnak, ha a 16-ik században nem akadt volna királya vagy államférfia, elég bátor föláldozni az ország javának azok fejeit, kik a polgárháboru tüzét folyton szították. Richelieu volt az államférfi, ki hazája egységét és az európai egyensúlyt megalapította, és a francia koronát öt tartománynyal gazdagította. Mit

* «*Les Origines de la France contemporaine*» H. Taine-től; »*L'Economie rurale de la France*» Léonce de Lavergne-től; »*L'Ancien régime*» De Broc-tól; és mások.

tett a francia szellemi tudományos és művészeti életért, ismeretes. Politikájának vannak nagy hibái, de hazájának soha francia miniszter nálánál nem tett fontosabb szolgálatokat s utóda Mazarin, habár nagy tehetségekkel birt, sohasem volt annyira mint ő, a helyzet embere.

Szükséges-e jelezni azon fényt és dicsőséget, melyet Franciaországra XIV. Lajos király hozott? Pericles, Augusztus, X. Leo és XIV. Lajos az ő neveikkel az emberiség történetének legragyogóbb lapjait és korszakait jelölik s Lajost az ő népe nem hiába nevezé el nagynek. XIV. Lajos, támogatva kitűnő államférfiaknak, minisztereknek és hadvezéreknek, körülvéve épp oly hirneves tudósoknak, művészeknek, költőknek és szónokoknak fényes csoportja által, megteremté Franciaország politikai és szelleméleti aranykorát. A francia iparnak, kereskedelemnek és gyarmatpolitikának szerencsés fejlesztése által nagyban emelé az ország anyagi tehetőségét, mint elődje ő is gyarapítá az ország területét és pedig őt szép és gazdag tartománnyal, szépíté Párist, megteremté Versaillesst.

XV. Lajos, magánéletét tekintve, gonosz életet élt, de uralkodása szerencsés volt és hatvan évig tartott. E szerencsétlen királyban általában a történelem nem méltatta eddig eléggé, hogy valóban fejedelmi tulajdonokkal birt, hős és vitéz volt, mint ezt Fontenoy-nál megmutatá, szellemes és értelmes, telve jóakarattal és becsületességgel és élő hittel, aki még tudott a megpróbáltatás óráiban Istenhez fordulni, szóval oly egyéniség, mely jó tanácsadók mellett jó, sőt kiváló királylyá válhatott volna. De fő hibái ledérsége és jellemgyöngesége voltak, s így oly miniszterek, kegyenczek és kegyencznők körében, kiknek állandó törekvése az volt, szenvedélyeinek hizelegni s azután helyette uralkodni, okvetlenül el kellett romlania. Így lett első sorban zsákmánya az encyclopaedistáknak,

kik a forradalmat előkészítették. Egy istentelen, gonosz nő lett az eszköz, mely e szerepre vállalkozott, Pompadour asszony. Mig a papság a királyt minden módon szenvedélyei bilincseiből kiragadni erőlködött, Pompadour hiven teljesíté az encyclopaedisták által reá ruházott missiót s a királyt tervszerűen és pokoli módon csakugyan tönkretévé. Ezért volt Pompadour oly kedvence a bölcsészeknek, különösen Voltaire-nek. XV. Lajos uralkodása különben, nem tekintve a harci gloire csorbáit, átlag elég szerencsés és boldog volt a francia népre nézve s négy tartománynyal gyarapította a francia koronát.

XVI. Lajos a legjobb királyok egyike volt. Eltörölte a jobbágyi terhek nagy részét és a kinpadot az igazságszolgáltatásban, a büntető törvények codexét kijavittatá, a gyarmatpolitikát tökéletesíté, az Egyesült-Államokat függetlenségi harczukban segíté s így Angolország hatalmát meggyöngíté, saját koronáját pedig két tartománynyal gazdagítá. Anyagilag alatta Franciaország igen boldog volt, a városi polgárság gazdagabb és hatalmasabb mint a nemesség, s újabb történeti művekből tudjuk, hogy ő alatta indult meg azon democratikus mozgalom és áramlat, melynél fogva a szabadság, egyenlőség és testvériség, ha nem is léteztek még alatta jogilag, de kezdtek létesülni tényleg és békés uton, mint ezt a francia papság és nemesség 1789. auguszt. 4-diki nagylelkü, nemes magaviselete is bizonyítja.

Ime, az annyira gyalázott francia Bourbon-királyok, az ancien régime uralma, 1589-től 1789-ig. Igaz, hogy nagy bűneik is voltak; és éppen e királyok bűneit, hibáit, tévedéseit és visszaéléseit és az ezek által okozott politikai és társadalmi zavart és elfajulást, névszerint a rendi alkotmány föllépő hiányait és tökéletlenségeit, a fejedelmek absolutismusra törekvő hatalmát, a jobbágyok elnyomott helyzetét, az aránytalan teherviselést, az óriás államadósságot,

a botrányos és pazarló udvari életet, az encyclopaedisták vallás-erkölcsi rombolását és hasonlókat bölcs reform által gyógyítani, nem pedig az országot e bajok miatt véres felforgatás útján összes multjától elszakítani és egész szervezetéből kivetkőztetni, — a fának moháit, parazitáit és kinövéseit lenyesni, nem pedig a fejszét magának a törzsnek emelni: *ez lett volna 1789-nek helyes célja és okos munkája.*

A rendi alkotmányokat átalakítani, a jobbágy-ságot megszüntetni és a törvény előtti egyenlőséget mindenkinek megszerezni, — ez egyik uralkodó áramlata kezdett lenni a XVIII. század végének európaszerte, — kivéve minálunk, hol II. József erőszakoskodásai a régi alkotmányhoz való ragaszkodást tartották ébren, — és valamint ez eszmék diadalra jutottak minden más népnél forradalom nélkül, úgy diadalra jutottak volna a nélkül Franciaországban is, annyival inkább, mert e demokratikus áramlat, mint főlebb említettük, XVI. Lajos alatt igen szép reményekre jogosítólág, úgy mint nálunk a negyvenes években, ugyis megkezdődött, de fájdalom, éppen a forradalom kitörése által szakítottott és rontatott meg. Ez főtévedése korunk liberális politikusainak, hogy a francia forradalom vér- és rémtetteit elítélik ugyan, de a népszabadságot, törvény előtti egyenlőséget s hasonlókat a forradalom érdemeiül és vivmányaiul tudják be, s e czimeken akarják azt jogszerüsíteni.

Nem kívánunk félreértetni. Daczára mindazon adatoknak, melyeket a Bourbonok uralmának dicsőségét és jótékonyágát illetőleg felhoztunk, nem vagyunk elfogultak az ancien régime mellett s annak minden bünét és baját el és beismerjük. A föld két harmadánál több a nemességé és a papságé volt, a többi a népé, mely a roppant terhes adókon kívül még igen terhes földesuri jogositványoknak és különösen visszaéléseknek volt alávetve. Ipar, kereskedelem és

földművelés mindennemű korlátok által volt lekötve. Tartomány és tartomány közt sem adókban, sem közigazgatásban, sem igazságszolgáltatásban semmi egyenlőség, hanem mindenütt szabadalmak és kivételek. A kiváltságos osztályok a tehermentesség mellett még a katonai és birói hivatalok monopoliumát is birták, sok hivatal öröklő volt, sok más pénzen vehető és igen sok teljesen fölösleges. A személyes szabadságot az ugynev. pecsétes levelek fenyegették; a büntetőjog a kinpadra volt alapítva; a büntetés a bűnösök állapota és a bíró belátása szerint különböző. A kiadások eszelős költekezések miatt nagyban meghaladták a bevételeket. A rendi gyűlések másfél száz év óta össze nem voltak hiva.

Mindezek és sok más ilyes baj — tények. Hasonlókép tudjuk, hogy a jószándéku és nemeslelkű XVI. Lajos és miniszterei Turgot, Necker, Calonne és mások reformjait részben az érdekelt kiváltságosok akadályozták meg. De nem ez volt a reformok békés menetének fő akadályja. Hanem igenis azon veszedelmes és mérges tanok, melyekkel a „bölcsesek“, az egész francia társadalmat megmételyezték. A tanok, melyeket a bölcsesek államról, társadalomról, népről, nemességről, papságról, ezek egymáshoz való viszonyairól, a jogokról és kötelességekről és hasonlókról terjesztettek és a mely tanok nem a régi kereteket kijavítva, nem a visszaéléseket megszüntetve, nem az ország földjéből és százados multjából kinőtt alkotmányt reformok útján az idők haladott szelleméhez idomítva, hanem tabula rasa-t csinálva, és az államot és társadalmat egészen új alapokon éppen a bölcsesek agyafurt tanai alapján fölépítve akartak hatni: e tanok voltak a reformok fő akadályai és a forradalom fő okai. E tanok voltak, mint Taine mondja, azon báránka, melylyel először csak a palotákban játszadoztak, fölpántlikázva és fölciczomázva azt, de a melyet azután lebocsájtottak a paloták ablakaiból az utcára,

meg nem gondolva, hogy ott azon féktelen vad bika lesz belőle, mely bőszerűen mindent elgázol és agyon-típor, a forradalom.

De térjünk vissza tárgyunkhoz, a forradalom politikai eredményeihez. Láttuk mily politikát képviselnek a Bourbon-királyok a francia történetben. Lássuk most, mily változásokat létesített e tekintetben a forradalom, az eltelt száz év alatt napjainkig.

Létesítette első sorban azt, hogy a francia nemzet, létföltételeitől elszakítva és egy ideális világból kapkodott doctrinair elvekre épített államérettel, ez aránylag rövid idő alatt *hétyszer kormányformát cserélt*, két kisebb forradalmon ment keresztül, — létesítette azt, hogy a szerencsétlen nemzet, mint nehéz lábbeteg az ő ágyán, száz év óta jobbról balra, balról jobbra hánykolódik szüntelenül, anélkül, hogy nyugtot és megpihenést találhatna vagy a szükséges erőhöz juthatna, az összes közállapotok kívánatos megszilárdulásának és termőképességének roppant hátrányára és kárára. Lássuk röviden e kormányformákat.

A forradalmat követte a directorium, mely tartott 1795-től 1799-ig vagyis négy évig; ezt követte a consulus 1799-től 1804-ig, ez is négy évig; erre következett Napoleon császársága 1804-től 1815-ig, tartott tizenegy évig; ezután látjuk a Bourbonok restaurációját 1815-től 1848-ig, két részben: szorosan a Bourbonok 1815-től 1830-ig (XVIII. Lajos és X. Károly) tehát tizenöt évig és az orleansi polgárkirályság 1830-tól 1848-ig, (Lajos Fülöp) tizennyolcz évig, az egész időszakban két forradalommal, a júliusival és a februárral. Ezután soros a második köztársaság 1848-tól 1852-ig tehát négy évig, melyre III. Napoleon második császársága következett 1852-től 1870-ig, vagyis tizennyolcz éves tartammal, fölváltva a 3-ik köztársaság által, 1870-től napjainkig.

Az első császárság előtti kormányformák Franciaországnak lassu szabadulást hoztak a forradalom

iszapüledékeiből, Európának azonban tömérdek bonyodalmat. Az első császárság Franciaországnak fejlődő jogrendet s meglehetősen anyagi és szellemi lendületet hozott, de egyszersmind végtelen megalázásokat egy gögös imperátor előtt, szakadatlan háborukat egész Európával és a waterlooi csata után a felosztás veszélyét Lengyelország módjára. A restauráció szakadatlan és terméketlen parlamenti vilongásoknak és pártagyarkodásoknak volt korszaka, a polgár-királyság pedig az európaszerte uralomra jutott gögös pénz-bourgeoisie-nak megalapítója.

A második köztársaság vérontás és anarchia után a második császárságban merült el, mely utóbbi hozott ugyan Franciaországnak ujjal békét, benső megszilárdulást, fejlődő anyagi és szellemi jólétet, sőt megengedhetjük, hogy visszahozta a nemzetnek az eljárt régi gloire-t és európai vezérszerepet: de hozott egyszersmind Franciaországnak államszűnyt és kalandor politikát, égbekiáltó corruptiót a közkormányzatban és a magasabb körök erkölcsében, hozott szerencsétlen mexicói hadjáratot, „új elvek- és erkölcsök“-et, melyek világrészünknek már annyi vérre kerültek s a mai rettenetes fegyverkezéshez vezettek, mint a non-intervenciós elv, vagy a nemzetiségi, mely Olaszország egységesítése kedvéért lett kitalálva és Franciaországnak szegte nyakát oly iszonyu módon 1870-ben. Ez évnek hadjáratát, öt milliárd franc fizetését és két szép tartomány elvesztését is a második császárságnak, vagy, ha úgy akarjuk, az ezt követő harmadik köztársaságnak köszönhetette Franciaország.

És ez utolsó manap is uralkodó harmadik köztársaság mily ajándékokat hozott még Franciaországnak? Valóban, fájdalom szorítja össze szívünket, ha Franciaország dicső multját mai kínos vergődésével és rohamos hanyatlásával összehasonlítjuk; a mely szerencsétlen ország, ha közállapotai még so-

káig így tartanak, nemsokára utolsó lesz a latin országok közt s a mely szomorú példát nyújt arra nézve, hová jut oly ország, mely összes közel ezer éves multjának talajából, történelmileg fejlődött egész szervezetéből erőszakosan kiragadtatván, Rousseau-féle kísérletező elméletek prédájaként hanyattatik. A harmadik köztársaság Thiers és Mac Mahon óta conservatív minőségeiből mindinkább kiforgattatva mindjobban balra hajolt, eddig az összes francia államférfiakat s az összes köztársasági pártokat lejártá, egynek, a legszélsőbbnek kivételével, mely még hátra van s melyre valószínűleg a kormány öröksége néz. E harmadik köztársaság tizenhét év alatt oda juttatta az országot, hogy az manap tekintély nélkül, pénz nélkül, hitel nélkül, szövetségesek nélkül, — kivéve Oroszországot, manap, a forradalom századik évfordulójának alkalmakor!! — pusztuló anyagi érdekekkel, a pártvillongások által gyökeresen megzavart közkormányzattal és közigazgatással, pártérdekekből tönkre tett igazságszolgáltatással, iszonyúan megrendített finaciális háztartással, óriásilag növekedő államadóssággal, — ügyvédek, orvosok mérnökök, kereskedők és tudósok iskola és hagyomány nélküli csoportjaiból kikerülő képtelen államférfiakkal, politizáló hadsereggel, elvadult féktelen közerkölcsiséggel, oktanal revanche-álmokkal ünnepli forradalmának centenáriumát, melyre félelemmel vagy részvétlenül tekintenek Európa többi országai, ünnepli ez évfordulót két „legnagyobb“ államférfiával élén: Floquet- és Boulanger-vel! kiknek mindegyike egyegy dologról híres, az egyik, hogy „Vive la Pologne!-t kiáltott a czár kocsjába Páris utczáin, a másik — fekete lováról! Quomodo cecidisti de coelo Lucifer!¹

Ime, politikai és államéleti eredményei és hatásai az 1789-iki vívmányoknak és elveknek!

¹ E czik irásakor Floquet még a kormány élén volt, Boulanger támadásainak kitéve.

És míg Franciaország ide jutott az anyyi vérébe és javaiba került forradalom után, a világ többi culturnépei és országai, melyek a 18-ik század végének democratikus áramlatát és annak intő szavát megértették, saját történelmi multjokat szét nem rombolták, hanem bölcs reformok által az idők szelleméhez idomitották, forradalom nélkül hová jutottak?

Angolország, hol a főhatalomnak rázkódások nélküli folyamatosságát látjuk, a nemzetek első sorában halad; bár államadósága nagy, de arányban van roppant tehetőségével; ipara, kereskedelme, földművelése virágzó; hajóhadának nincs versenytársa; gyarapodott területben és gyarmatokban; vallásos és keresztény, catholicismusa pedig napról-napra jobban kiterjed.

Poroszország, hol a főhatalom szintén nagyobb rázkódások nélkül ment át uralkodóról uralkodóra, egy század alatt megkettőztette lakosságát, magába olvasztott egész új országokat s a német birodalom élén áll; az anyagi és szellemi érdekek terén óriási haladást tett; uralkodóháza legnagyobb mértékben népszerű; s bár a vallási téren sok hibát tett, azokat lassankint jóvá tette és hasznára fordította.

A kath. Austria-Magyarország, mely a főhatalomnak szintén nagyobb rázkódások nélküli átruházását látta, közállapotainak mindennemű kedvező kifejlődését tapasztalta; lakossága tekintélyesen növekedett, területe, megfogyva nyugaton, gyarapodott délen; fejedelme népszerűsége irigységet keltő s általán a monarchia a legvirágzóbb, leghatalmasabb európai nagyhatalmak egyike.

Az amerikai Egyesült-Államokat, 1787-ben vallási alapokra építve, bennök a kereszténységet tisztelve és gyakorolva látjuk, alkotmányának védőszavai közt, melyet a nagy Washington a francia „Assemblée Constituant“ alkotmányáéival homlokegye-

nest ellenkező elvekre épített. E nagy népet manap erőben, nagyságban, gazdagságban és jólétben óriásilag megizmosodva találjuk; államadóssága közel semmi, az ó-világ bajainak igen nagy részét nem is ismeri.

Igy a kis Schweitzban, Belgiumban és más csekélyebb országokban is. Ellenben Oroszország, a mennyiben a 18-ik század democratikus áramlatát (bár békés reformok útján) vette föl szervezetébe, és a francia forradalom elveit szivta magába, a nihilismus rákfenéjét ültette öntestébe.

Magok a fölsorolt országok valamennyie pedig, a mily mértékben a francia forradalom elveit saját államéletök illető ágaiba, a kormányzatba, az igazságszolgáltatásba, a nemzetgazdaságba, az egyház s állam közti viszonyba, a közoktatásba, a társadalomba fölvette, paralyzáló mérget öntött saját szervezetébe. A polgári házasság, az egyház elválasztása az államtól, a vallás nélküli iskola, a liberalis és capitalistikus nemzetgazdasági tanok és hasonlók valamennyi említett országban kísértének és valamennyinek megfelelő bajait képezik.

Ime tehát vannak országok, melyek az emberi haladás vivmányait hasznukra fordították, mielőtt a francia forradalom kitört volna és a melyek mindig ellenesei a forradalomból született eszméknek. Sőt vannak ezen országok közt, melyek a régi feudális hagyományokkal sem szakítottak teljesen, hol a nemesség még előjogokkal bír, a polgári egyenlőség nem föltétlen, (Mecklenburg) és mégis ezen országok egyforma színvonalon állanak Franciaországgal anyagi és szellemi érdekek, sőt magának a szabadságnak tekintetében. Ide jutottak ez országok békés uton, forradalmak nélkül.

Hol volna tehát manap minden emberi számítás szerint Franciaország, ha ősrégi dynastiáját megtartva, folytatva békés fejlődését, mint ez az 1789.

előtti valóban boldog és szerencsés években történt, bölcsen az idők szelleméhez idomítva törvényhozását és egész állami életét: a forradalom felhőjének rettenetes jégverésétől megkímélve maradt volna s oly dicső és nagy multjának gazdag tőkéjéhez még egy század szép fejleményeit csatolhatta volna?

Ismételjük: ime politikai és államéleti eredményei a forradalomnak!

Azt mondtuk az említettük országokról, hogy a legtöbb területben gyarapodott, népességben megszaporodott az utolsó száz év alatt, egyik másik az ő népességét megkétszerezte. Mit mutat e tekintetekben Franciaország az utolsó száz év alatt?

A mai Franciaország királyai alatt és által létesült. Történetének öt korszaka van: a Capet-ház (987—1328) az öregebb és az ifjabb Valois-ház (1328—1589) a Bourbonok (1589—1789) és a forradalomtól napjainkig. Mig immár Franciaország a Valois-házak uralmának végén tizenkétszer akkora lett mint volt a Capet-ház uralmának elején; mig a Bourbonok alatt XVI. Lajosig területének egy negyedrésszel megnagyobbodott: addig a forradalom utáni száz év alatt I. Napoleon alatt nagyon kiterjesztette ugyan határait, de 1815-ben ismét a forradalom előtti hatáira szorítottatott vissza (Wellington nagyylelkűségének folytán kikerülvén ekkor a szomszéd hatalmak közti fölosztatás veszélyét;) újabb időkben pedig elvesztette két szép és gazdag tartományát, Elsasszt és Lotharingiát, kapta ellenben Nizrát és Savoyát, két szegény országrészt; vagyis területének egy huszadrészét elvesztette.

A mi pedig a népesedést illeti, itt még sokkal szomorubb jelenséggel állunk szemben. Franciaország népesedése oly lassu, sőt a születési többlet általi gyarapodás folytonosan oly mértékben fogy, hogy az „Économiste français“ szerint Franciaországnak 271 évre volna szüksége népessége megkettő-

zésére, holott más országokban sokkal kevesebb, Németországban például csak 50 évre van e tekintetben szükség. De e népesedési mozzanat egy más térre, a forradalom erkölcsi és társadalmi hatásaihoz és eredményeihez vezet át bennünket, a miről egy jövő cikkben.

BUDDHISMUS ÉS KERESZTÉNYSÉG.

(Dr. GIESSWEIN SÁNDOR.)

Buddha és az általa alapított vallás, vagy talán jobban mondva világnézet, újabb időben bizonyos körökben nagy népszerűsége telt szert. S ha azt vizsgáljuk, mely körökben lett oly népszerűvé, valóban nem fojthatjuk el csodálkozásunkat, mert azt tapasztaljuk, hogy ép ott, ahol a válásra, vallásos életre nem sokat adnak; még inkább fokozódik bámulatunk, ha azt halljuk, hogy a buddhismus külső formáiban több analogiával bír a katolikus egyház szervezetével és ritusaival, s mégis ott dicsérik leginkább Buddha vallásának fönséges eszméit, ahol a katholicismus leginkább discreditálva van. Csakugyan, ama keresztény missionáriusok, kik Kelet-Azsiában, Buddha vallását követő népek között az evangéliumi igazságot hirdették, nem egyszer adtak kifejezést a fölötti csodálkozásuknak, hogy a buddhismus külső vallásgyakorlatában több oly dolgot találtak, mely a katolikus egyház intézményeivel hasonlónak látszik. Abbé de Huc, ki a jelen század közepe táján Tibetet beutazta, a következő szavakban írja le e téren tett észleleteit. «Az ember okvetlenül meg van lepetve a buddhista szertartásoknak a katholicismussal való hasonlatossága által. A pásztorbot, a főpapi süveg, a dalmatika, a pluviale, melyet a lámák (buddhista papok) utazás alkalmával vagy a templomon kívüli szertartások végzésénél viselnek, a két karra osztott

officium, a psalmodia, az exorcismusok, az öt lánczon függő füstölő, melyet tetszésszerint lehet kinyitni s elzárni, a lámák által kézföltétel által a hiveknek kiosztott áldás, a rózsafüzér, a papi nötlenség, a szellemi visszavonulás, a szentek tisztelete, a böjtölés, a körmenetek, a litaniák, a szentelt-viz, mind meg annyi olyas dolog, melyben a buddhisták hozzánk hasonlítanak.»

A régi missionariusok ennek alapján azon reményüknek adtak kifejezést, hogy e külső hasonlatosság folytán a Buddha vallását követő népeket könnyű lesz a keresztény igazság számára meghódítani. E föltevésükben — sajnos — nagyon is tévedtek. A hasonlatosság alaposabb vizsgálat mellett eltűnik, s a buddhismus ugynevezett kánoni könyveinek tanulmányozásából az tűnt ki, hogy a két vallásrendszer között a lehető legnagyobb ellentét van.

A tudományos, vagy jobban mondva tudományosnak látszó világ egy része azonban ezt a látszólagos megegyezést arra használta föl, hogy ennek segítségével a kereszténység isteni eredetét megtámadja. A buddhismus, így vélekednek, régibb mint a kereszténység, s ennél fogva, ha van valami megegyező a két vallásrendszer között, azt a kereszténységnek kellett a buddhismustól kölcsönöznie. E következtetés azonban igen sok hamis föltevésen alapul. Az első az, hogy ha két dolognak hasonló alkatrészei vannak, akkor azokat az egyik a másiktól kölcsönözte. A másik pedig az, hogy a buddhismus már legrégebb, a keresztény aera előtti alakjában birt a keresztény tanra, egyházi fegyelemre és szertartásokra emlékeztető alkatrészekkel. Mig ez bebizonyítva nincs, és nincs is remény arra, hogy valaki bizonyítsa, mert a buddhismus kánoni könyvei jelenlegi alakjukban csak a keresztény aera első évszázadaiban készültek el, — addig mindig jogunkban áll azt következtetni, hogy ez analógiák a kereszténység befolyásának tulajdonítandók.

De a kereszténység elleneinek elég volt az a látszólagos hasonlóság arra, hogy abból fegyvert kovácsoljanak, melylyel a kereszténység isteni eredetét megdönthetni vélték. Mit kérkedtek ti, — így szólnak ők, — azzal, hogy az

egyház megalapítója a nyugati műveltségnek, hogy Krisztus tana legyőzte a pogány kor erkölcsi romlottságát, hogy vad népeket szelid erkölcsökre tanított, hisz mindezt már leg-alább is öt századdal Krisztus előtt megtette Buddha; a kereszténység maga nem más, mint Buddha tanának hebraizált alakja, zsidó lével föleresztett buddhismus. A kereszténység tehát csak közvetítő szerepet játszik; érdeme csak annyiban áll, hogy Buddha vallását terjesztette.

Igaz, hogy a buddhismus kánoni könyveiben, a sok badarság tengerében a buvár találhat egy-egy igaz gyöngyöt is; akadunk egyes mondatokra, melyek oly erkölcsi igazságokat tanítanak, amelyek a keresztény morál elveit csaknem megközelítik. De kit jogosít ez föl arra, hogy e kiszakított mondatok alapján, melyekről azt sem tudjuk, hogyan és mikor kerültek a buddhismus kánoni könyveibe, Buddhát Krisztus mesterévé tegye? S mégis vannak *költő tudósok* és *tudós költők*, kik e merész eszmét megragadták és azt nem csak kötetlen, de még kötött beszédben is földolgozták és terjesztették. Különösen népszerűvé tette Buddhát és tanát Arnold Edwin, aki Buddha állítólagos életét és tanát eposban megénekelte, mely 1879-ben ily czim alatt látott napvilágot: *The Light of Asia or the great Renunciation. Being the Life and Teaching of Gautama, Prince of India and Founder of Buddhism* (Azsia világossága vagy a Nagy Lemondás. Gautama indiai fejedelmnek, a buddhismus megalapítójának élete és tana.)

Arnold azonban túlságosan igénybe vette a költői szabadságot. Ő az evangelium tanait egyszerűen Buddha szájába adja, s így vele oly szavakat mondat, melyek Buddhának soha eszébe nem juthattak, mert tényleg az általa alapított vallás alapdogmaival a legélesebb ellentétben vannak.

De nemcsak a költészet, hanem a tudomány terén is akadtak a Buddhusmusnak, mint a kereszténység alapvetőjének, szószólói. Így a többi között: Birnie Gy.,¹ Bunsen

¹ De invloed van de Hindoebeschaving. Deventer 1881.

Ernö,¹ Seydel Rudolf,² és legujabban: Lillie Arthur.³ Igaz, hogy e tudósok nem tartoznak éppen a szaktudósok közé, és alapos gyanu fér ahhoz, hogy ismereteik a buddhismus terén ép oly kevésbé alaposak, amint tény az, hogy az evangéliumban és a kereszténység dogmáiban és szertartás-tanában többé-kevésbé járatlanok.

Igy például a föntemlitett Lillie szerint, Krisztus tanítványai már az Ur életében a sabbathot vasárnapon ülték meg (275. l.); Victor pápa Krisztus halálának emléknapiját husvétnapjára tette át. Ez által lett Krisztus husvétü bá-ránynya. (288. l.) Mennyire jártas szerzőnk az egyháztörté-nelemben kitűnik abból, hogy Irenaeus szerinte szerzetes volt; a Nestorianusokat pedig Unitariusoknak tekinti. Nagyon természetes dolog, hogy ily íróknak nagyon kevés aggodal-mat okoz az, ha a szentírás egyik másik része egész elmé-letüket halomra dönti. Evvel ők nagyon könnyen végeznek. Az illető könyvet egyszerűen apokryphnak jelentik ki. Persze, hogy e tekintetben nem következetesek, mert ha ugyanazon könyv más helye alkalmasnak mutatkozik elmé-letük látszólagos támogatására, mi tarthatja őket akkor at-tól vissza, hogy hitelességét elismerjék? Ez az oka annak, hogy Lillie a Timotheushoz irt I. levelet majd hitelesnek (148. l.), majd megint apokryphnak tekinti. (299. l.)

Ily előzmények után kevés bizalmunk lehet mindahhoz, amit az ily fajta írók a buddhista kánonból idéznek.

Az összekötő kapocs a buddhismus és kereszténység

¹ The Angel-Messiah of Buddhists, Essenes and Christians, by Ernest de Bunsen. London, 1880. Hasonlóképen egy Párizsban 1881-ben névtelenül megjelent munka, ily czim alatt: Jézus—Buddha. Ennek írója mintegy 400 lapon keresztül azon témát fejtegeti, hogy a kereszténység nem más mint buddhista felekezet.

² Das Evangelium von Jesu in seinen Verhältnissen zu Buddha-saga und Buddha-lehre mit fortlaufender Rücksicht auf andere Religionskreise. Leipzig. — Die Buddha-Legende und das Leben Jesu nach den Evangelien. Erneute Prüfung ihres gegenseitigen Verhältnisses von Rudolf Seydel, Prof. an der Univ. Leipzig, 1884.

³ Buddhism in Christendom or Jesus the Essene. By Arthur Lillie. London, 1887.

között állítólag az essenusok és therapeuták voltak. Ez tudvalevőleg két ascetico-mysticus zsidó felekezet, az egyik Palaestinában, a másik az egyiptomi zsidó gyarmatban, melyeknek legrégebb nyomai a Kr. e. II. századig kisérvők vissza. Ámbár Plinius (V. 15.) azt mondja az essenusokról, hogy már sok század óta (per saeculorum millia) léteznek, Philo pedig (Eusebiusnál, praep. evang. VIII. 11.) Mózesből származtatja őket.

Az essenusok és a buddhisták szokásai és törvényei csakugyan több tekintetben hasonlítanak egymáshoz. Így például mindkét felekezet irtózik a húsevéstől, s követőinek csak növényétplálkozást enged meg. Az essenusok úgy mint Buddha követői tilosnak tartották a rabszolgaságot, háborút, gyűlölséget, földi kívánságokat, s miként a buddhismus beavatottjai zárdai élet folytattak.

Az essenusok tanaiban és életmódjában ugyan már régebben fölismerhetni vélték az idegen, — perzsa — befolyást. Angelológiájuk, a nap iránt tanusított rendkívüli tiszteletük csakugyan némileg Zoroaster tanára emlékeztet.¹

Így tehát magában véve nem lehetetlen, hogy az essenusok vallási eszméinek és szokásainak fejlődésére a buddhizmusnak is volt befolyása, ámbár bebizonyítva ez még mindeddig nincsen. De ugyan ki állíthatja azt tudományos alapon, hogy e zsidó felekezet buddhista szekta volt. Az essenusok a zsidók szent könyveit használták, a szombatot még lelkiismeretesebben ülték meg, mint a zsidók; másrészt pedig az essenusok gyülekezetei és a buddhistáké között az a lényeges különbség van, hogy az előbbieket kézimunkával foglalkoztatták, melyet a buddhista beavatottak, mint tökéletlenséget utáltak; ők csupán koldulásból éltek. A therapeutákról csak Philo irataiból (De vita contemplativa) értesülünk. De az újabb kritika Philo idevonatkozó iratainak hitelességét nagyon is kétségessé tette. Lucius nagyon is valószínűvé tette, hogy a vita contemplativa (περι βίου θεωρητικου) későbbi

¹ Sepp, S. Leben Jesu. 3. Bd. 282. 1.

kor gyártmánya;¹ úgy hogy nagyon is kétséges, vajjon léteztek-e egyáltalán terapeuták.

Ime tehát ez az alap, melyre az evangélium ellenei okoskodásaikat építik. Szerintük Buddha tana a keleti népekkel többszörös összeköttetésben álló Alexandriába hatolt el; a Moeris tó környékén lakó terapeuták buddhisták voltak, innen a tan Palesztinába hatolt, ahol az essenusok gyülekezetét teremté, s Jézus, az essenus (!) ezektől sajátítá el bölcsességét.

Hogy e tételt elfogadhatóvá tehesék, látszólagos bizonyítékát is találták annak, hogy a buddhismus már a Kr. e. 3. vagy 2. században Egyiptomban és Nyugat-Ázsiában el volt terjedve. Erre vonatkozólag egy régi ceyloni krónikára (Mahavansza) hivatkoznak, — amelynek legrégebb része különben csak a Kr. u. 5. századból keltezendő,² — melyben az olvasható, hogy a ruanwelli buddhista szentély (tope) fölvatására, a világ minden részéből számos buddhista szerzetes sereglett össze, a többi között Alaszadda, Jonaország fővárosának környékéről harminczezer ily szerzetes jött volna. Sokan azt hiszik, hogy *Alaszadda* Alexandria, a Jona azaz görög (?) birodalom (görög-macedon) egyik fővárosa. Ha azonban Alaszadda csakugyan Alexandria corruptiója volna is, akkor sem gondolhatunk itt a görög uralom alatt álló Egyptom fővárosra. Lightfoot azt véli, hogy Alexandria ad Caucasum értendő, mely a jelenlegi Kabul táján feküdt.³ Egyptom fővárosára már csak azért sem gondolhatunk, mert

¹ P. E. Lucius, die Therapeuten und ihre Stellung in der Geschichte der Askese. Strassburg, 1880.

² Müller Max, Essays I. 175. l.

³ Panini híres indiai grammatikus arról tesz említést, hogy a jelenleg használatos szanszkrit írásmód (az u. n. devanagari) előtt, melynek legrégebb nyomai a Kr. e 3-ik századig vezethetők vissza, a *javana*-féle írásmód volt használatos. Müller Miksa megczáfolta azt a véleményt, hogy e *javad*-k a görögök volnának. (Hist. of Anc. sanskrit Litterature, 520. l. k.) Az indusoknál tehát *javana*, *Jona* nemcsak görögöt, Göröghont jelent, hanem valamely eddig ki nem kutatott népnek s országnak neve. Ilyformán tehát Alaszadda a Jona ország fővárosa, valamely eddig föl nem derített régi indiai tartomány fővárosa lehet.

ha onnan 30,000 buddhista szerzetes indulhatott volna Ceylon szigetére, az akkori művelt világ, nevezetesen a görög írók nem ignorálhatták volna teljesen Buddhát és az általa alapított vallást. Pedig az első görög író, aki Buddha nevét említi, Alexandriai Kelemen.

Még tarthatatlanabb azon állítás, hogy Jézus essenus volt. Lillie, e nézet fő előharcosa, hogy e tételét bebizonyítsa, egyszerűen azt tételezi föl, hogy Krisztus és tanítványai az essenusok szokásához alkalmazkodva a husevéstől és borivástól tartózkodtak. E föltevésnek ugyan az új-szövetségi szentiratoknak számos helye ellene mond, — s egyetlen egy helye sincs az újszövetségi könyveknek, ahol akár a husevés, akár a borivás magában véve bűnös cselekménynek mondatnék. De ily körülmények a modern hyperkriticizmus eszméin fölnevelkedett ember számára nem képeznek nehézséget. Tudjuk, hogy e hyperkriticizmusnak fölve: minden, ami az előre megállapított terv keretébe bele nem illik, az későbbkori interpolatio. Ennélfogva az evangelistáknak az utolsó vacsoráról szóló igéi interpoláltak, mert itt azt olvassuk, hogy Jézus tanítványaival a husvéti bárányt elköltötte, s hogy az ur a kehely tartalmát „szőlőtermés-nek” nevezi. Lillie azt hiszi, hogy az urvacsorára vonatkozó helyek közül, csak sz. Pálnak a corinthusiakhoz írt első levele eredeti (11, 24.), amelyben semmi említés sincs téve arról, hogy a kehely tartalma bor. Szerinte ez az őskeresztények urvacsorájának hű leírása, s miután itt nincs említve az, hogy a kehely tartalma bor, Lillie följogositva érzi magát arra a következtetésre, hogy abban csak víz volt, mert csakis így lehet aztán bebizonyítani, hogy az őskeresztények ép úgy mint az essenusok, enkratisták voltak, kik a bor élvezetétől tartózkodtak. Persze az ilyenmü exegéták nem szokták a szentírás szavait összefüggésben olvasni, mert különben, ha Lillie csak néhány a hivatolt szöveget megelőző verset olvasott volna, rájövendett arra is, hogy a korinthusiak gyülekezeteiben nem vetették meg a bort. Sz. Pál itt azokat dorgálja, akik a gyülekezetbe hozott oblatiójukat maguk költötték el, — s a szegényebbeknek mit sem juttattak: «Midőn tehát ősz-

szegyültök, immár nem az Ur vacsoráját eszitek. Mert kiki maga vacsoráját eszi meg előbb, és némelyik ugyan éhezik, más pedig részeg.» (20, 21, vv.)

Egy másik hely, melyből kritikuskunk azt következteti, hogy az első keresztények enkratisták voltak. Szent Pál Timotheushoz írt levelének azon passusa, melyben tanítványának a borivásra vonatkozólag így ír: «Ne igyál mégis csak vizet, hanem egy kevés borral élj gyomrod és gyakori betegeskedésed miatt.» (I. Tim. 5, 23.) Ha a keresztények összes étkezése, csak az Ur-vacsorájának megünnepléséből állott volna, akkor még némileg elfogadhatónak látszhatnék Lillienek az a következhetése, hogy Timotheus azelőtt az Ur-vacsorájánál csak vizet használt. De ha exegetánk annyi fáradságot vett volna magának, hogy a Timotheushoz írt első levelet egészen elolvassa, akkor maga is láthatta volna, hogy az első keresztények a borivást magát nem tartották tilos, és legfőlegb egészségí szempontból kivételesen megengedett dolognak. Szent Pál ugyanazon levélben azt követeli, hogy a diakonusok legyenek . . . nem *sok* bort ivók (3, 8.), tehát még az egyházi rendhez tartozóktól sem kívánja azt, hogy bort ne igyanak, hanem csak a mértékletességet követeli náluk az apostol. Ennyi elég a legújabb hermeneutika és exegezis jellemzésére. Az ily eljárásnak legszabatosabb neve: a tudománynyal való visszaélés.

Még ha egy Strauss vagy Renan szemeivel nézzük is az új-szövetség iratait, Krisztust és tanítványait nem tekintetjük essenusoknak. Látjuk tehát, hogy ama theoria, mely a kereszténységet a buddhismus leányának, — vagy mondjuk unokájának — tekinti, csakis azok elbóditására szolgálhat, akik a buddhismus és kereszténység tanainak ismeretében egyenlőn járatlanok.

Komoly tudósok, bár különben positiv keresztény alapon nem állanak, az elméletet tudományos szempontból elvetendőnek nyilvánították. A sok közül csak az egy *Kuenent* idézem, aki minden tekintetben a legtulzóbb rationalismus álláspontjára helyezkedik. «Bármily vonzó (?) legyen is ama hypothesis, mely Jézust a buddhistákkal összeköttetésbe hozza,

— így ír a nagytekintélyü kritikus, — s bármily alkalmas arra, hogy romantikus mezbe burkoltassék, a józan és szigoru történeti kritika azt nemcsak nem ajánlja, hanem inkább megczáfolja.»¹ Hogy mennyire igaz ez, arról meggyőződhetik mindenki, aki a buddhismus tanaiba és belső életébe kissé betekint; ezt kívánjuk jelen sorainkkal elérni; s azt hisszük, hogy a buddhismus és kereszténység közti párhuzam más tekintetben is nagy haszonnal jár. Erre vonatkozólag Barthélemy Saint-Hilaire nézetéhez csatlakozunk. A tudós francia akademikus, ki a buddhismus legalaposabb ismerői közé tartozik, így nyilatkozik: «Az egyedüli, de ropant nagy haszon, melyet a buddhismus nekünk nyujthat, abban áll, hogy hitelveink megbecsülhetetlen értékét még inkább méltányoljuk, miután megmutatja azt, mennyibe kerül az emberiségnek, ha azok ismeretét teljesen nélkülöznie kell.» Valóban, a buddhismus kérdéseket vet föl, melyekre kétségbeejtő kétkedéssel felel, s amelyekre csak a kereszténység ad kielégítő választ.

I.

Mielőtt a buddhismus tanaival foglalkoznánk, nem lesz fölösleges alapítójának életével megismerkednünk.

Természetes, hogy itt szoros értelemben veendő történeti elbeszéléstől nem lehet szó. Indiában a történelem egyáltalán ismeretlen fogalom, annál kevésbbé jutott eszébe Buddha korában valakinek, hogy Buddha életrajzát leírja. A Buddha életére vonatkozó legrégebb adatok, legalább is két századdal a mester halála után irattak meg (*Mahaparinibbana sutta*, vagyis a nagy halál könyve), de ezek csak Buddha haláláról szólnak. Egy másik szintén a Buddha éle-

¹ A. Kuenen, Volksreligion u. Weltreligion. Fünf Hibbert vorlesungen. Berlin, 1883. 235. l. Az e téren fölhozott ellenvetéseket alaposan megczáfolja Kellog, *The Light of Asia and the Light of the World*, (London, 1885.) címü művében, mely eltekintve néhány ferde nézettől, apologetikus szempont-

tét tárgyaló, részben régi munka a *Dzsataka*, vagyis születési mesék. A buddhisták véleménye szerint kánoni könyvek közvetlenül Buddha halála után gyűjtettek egybe, de ezt a könyvek tartalma maga megczáfolja. A *Dzsataka* kisebb része talán a Kr. e. 3. vagy 4. században vette eredetét, nagyobb része, mely az előbbinek commentárját képezi, csak a Kr. u. ötödik század terménye.¹

Legterjedelmesebben tárgyalja még Buddha életét a *Lalita Visztara*, mely azonban az orthodox buddhisták kánonába, az ugynevezett pali kánonba nincs felvéve.²

Ez a könyv valószínűleg a keresztény aera első századában készült, — de vajjon oly alakban-e, aminőben most bírjuk, az nagyon kétséges. E könyv különben Buddhának élettörténetét csak nyilvános fellépéseig írja le. Mindezekből kitetszik, hogy merő igazság az, amit Oldenberg mond: «Buddhának a régi korból származó életrajza nincsen; a sz. páli könyvekben nem foglaltatik, és biztossággal kimondhatjuk, hogy nem is létezett.»³

Ilyformán nem számíthatunk arra, hogy Buddha hű élettörténetét valaha adhassuk; amit a forrásművek róla mondanak, az a mythusnak, mondának és hagyománynak csodálatos keveréke. Még ha mindent, ami absurdum benne, belőle levonunk, a maradék nem tarthat igényt történeti hitelességre; a Buddha legenda csak annyiban történet, mint az Ilias vagy a Nibelungok énekei.

A Buddha-legendának főbb vonásai a következők. Az indiai vallásalapító, kinek neve később *Buddha* — azaz a felvilágosított, az ihletett, — Kapilavasztu városában, a hasonló

¹ Rhys Davids, *Buddhist Birth Stories*, vol. I. p. II. III.

² A buddhisták legrégebbi szent könyvei az ugynevezett páli-nyelven írvák. E nyelv a szanszkritnak leánya, körülbelül oly viszonyban van hozzá, mint az olasz a latin nyelvhez; valamikor India keleti részében beszélték, jelenleg már a holt nyelvek közé tartozik. Mídon Ceylonba a buddhismus át lőn ültetve (talán a Kr. e. 3. században), a szent könyveket e nyelven hozták át, s ezt beszélték a sziget első térítői. Ezért lőn a pali Ceylonban a buddhisták egyházi nyelve.

³ Oldenberg, *Buddha. Sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde*. Berlin, 1881.

királyság fővárosában született körülbelül a Kr. e. V-ikban.¹ Kapilavasztu a Himalaya tövében feküdt, kissé éjszakra a jelenlegi *Oude* királyságtól. Buddha atyja állítólag e város királya volt,² ki a Gautama törzshöz tartozó Szakja-családból származott. Ezért szokás Buddhát, megkülönböztetésül a számos többi Buddhától, kik Indiát boldogították, Gautama-Buddhának, vagy pedig Szakja-Muni-nak azaz a szerzetes Szakjának nevezni.

Születése után ötödik napon összejöttek a brahmanok, hogy a gyermeknek nevet adjanak és jövődő sorsát megjósolják. E jövődölés szerint, — így szól a monda — Gautama miután négy jelet látandott, elhagyja a világot, hogy belőle *buddha* azaz ihletett, fölvilágosított legyen. E négy jel pedig a következő: egy elaggott, egy beteg, egy hulla és szerzetes.

Ép ez oknál fogva Kapilavasztu királya gondoskodott arról, hogy egyedüli fiának kedvét semmi ineg ne rontsa, nehogy a világot megunva asketává, kóborló szerzetessé³ legyen, minők akkortáiban Indiában már nem csekély számban léteztek. Fényes palotákat építtetett fia számára, melyek a keleti luxus minden kigondolható kellékeivel voltak felszerelve; későbbi mondák szerint hat myriad udvarhölgy volt arra rendelve, hogy az ifju királyfi jókedvét föntartsák s minden bút és bánatot vele felejtessenek. A régibb, — úgy látszik több hitelt érdemlő, — források szerint a kis Gautama tehetséges ifjává nőtt fel, ki ugy a tudományokban mint a testi ügyességekben és harczi művészetben csakhamar mestereit fölülmulta; de mindig komoly volt, s nem talált kedvet kortársai mulatságaiban és szórakoztató játékaiban. Huszonkilencz éves korában megnősült, s neje őt

¹ Buddha halálát maguk a buddhista források különböző időre teszik. A ceyloni krónika szerint a Nirvana (Buddha halála) a Kr. e. 543. évre esik a kínaiak és japániak hagyománya szerint 949. évre; legvalószínűbb, hogy a Kr. e. 5-ik század közepe táján halt meg Buddha, (Kern 480-han; Müller M. 477-ben, Rhys Davids 410-ben.)

² Így az általános nézet, melynek azonban Oldenberg ellene mond.

³ Minő értelemben veendő a szerzetes szó, arról alább leendő szó.

egy fiuval ajándékozta meg. Ekkor azonban négy dolog látása arra határozta el, hogy családját és a világot elhagyva remete életet folytasson.

Egyik nap, — így szól a monda, — Buddha sétakocsizásra indult; elhagyván a városnak keleti kapuját törődött aggastyánnal találkozik.» Ki ez ember?» — kérdezi kocsisától — teste erőtlén, kiaszott, meghajlott, feje ősz, arczát ránczok borítják, fogai inognak, alig képes néhány érthetetlen hangot kiejteni, tagjai remegnek, s botjára támaszkodva is alig vánszorog. Ez az állapot csak az ő családjának különös baja, avagy az összes teremtetett lények közös sorsa?»

«Uram» — válaszola a kocsis — ez embert az öregség törte meg, a betegség erőtlenné tette. Az emberek magára hagyták, mint az erdőben a korhadó ledölt fát. De ez nem az ő sajátlagos baja; minden teremtményben az aggkor megtöri az ifjuság erejét, — ez a természetes vége minden teremtménynek.»

«Mikép van az,» — volt a királyfi felelete» — hogy az emberek oly balgatagok s tudatlanok, büszkéek ifjuságukra, s nem gondolnak az aggkor kellemetlenségeire? Én visszamegyek. Kocsis! fordulj meg gyorsan! Mit érnek nekem, ki az aggkor rabja leendek, az ifjuság örömei.»

Más alkalommal a királyfi a város déli kapuján hajtattott ki diszkertjébe. Ez alkalommal láztól didergő beteget pillant meg, ki hajlék és ápolás nélkül, piszokkal borítva az ut mentében fekszik, borzadva várván a közeledő halált. Miután kocsisa megadta neki a kellő felvilágosítást, a királyfi elkomolyodva felkiált: «Tehát az egészség nem más mint álmkép. Ki az a bölcs, aki még örömet és élvezetet találna e világon, miután látta, hogy minden oldalról fájdalom s nyomor környez bennünket?» S a királyfi ismét visszahajtatott a városba.

Ismét más alkalommal a nyugati kapun keresztül hajtattott diszkertjébe. Ekkor halottas menettel találkozott. Hullát hoztak szemfödővel betakarva, körülötte az elhunyt barátai és ismerősei állottak, kik hajukat tépék, mellöket verték és jajgatásba törtek ki. Midőn a királyfi megérté, hogy ez

közös vége minden halandónak, s hogy minden ember csak arra születik hogy meghaljon, buskomorrá lön. «Jaj neked ifjuság — mondá — melyet az aggkor tönkretesz! Jaj neked egészség, melyet annyiféle nyavalya megtör! Jaj neked élet, mely csak oly rövid tartamu! Csak ne volna aggkor, betegség és halál! Csak e bajokat le lehetne győzni! Induljunk vissza — szól ismét kocsisához — hadd gondolkozzam afölött, miként lehet e bajoktól megszabadulni.» Gautama ezóta teljesen magába zárkózott lön, kedélyét nem vidította föl semmi, sem palotájának pompája, sem udvartartásának fénye, sem udvarhölgyeinek szépsége.

Minden gondolatja csak akörül forgott, mi szabadithatná meg az embert az őt környező nyomortól. Végre egy negyedik látványosság azon utra terelte, melyet célhozvezetőnek gondolt. Amint a város éjszaki kapuján át diszkertjébe hajtattott, koldust pillantott meg, ki rongyokba takarva s bögréjét kezében tartva, földre szegzett tekintettel, egészen nyugodtnak és elégedettnek látszott. «Ki ez ember?» kérdé a királyfi kocsisától. «Uram» — válaszola ez — ez az ember *bikkhu* vagyis kolduló remete. Lemondván minden élvezetről és vágyról önsanyargató életet folytat. Önönmagát legyőzni törekszik, s anélkül, hogy szenvedély vagy kívánság gyötörné, barangolva alamizsnát kér.»

«Igazad van,» felelé a királyfi. «Az önsanyargató remete életét bölcs férfiak mindig magasztalták, ez az életmód lesz menedékem, ez lesz számos teremtmény menedéke. Ez vezeti az embert az igazi boldogsághoz.»¹

¹ Hasonló eseményekről olvasunk sz. Barlaam és Jozafát legendájában. A tudományos kutatás azon eredményre jött, hogy e szentek legendája a Buddha-monda modificatioja, s ennek alapján a katolikus egyház infallibilitásának oldalrugást véltek adhatni, mert a fennevezett két szent a «Martyrologium Romanumban» is előfordul. E tudósok evvel csak theologikus tudományuk hiányosságáról állítottak ki bizonyítványt, mert különben tudniok kellett volna, hogy a katolikus egyház a Martyrologiumot nem tekinti csalhatatlan auctoritásnak, amint ez kitűnik XIV. Benedek pápa világhírű könyvéből: *De servorum Dei beatificatione et canonizatione* (L. IV. p. II. c. XVII.); amelyben a nagy tudományu pápa kimondja, hogy ámbár a római pápák rendkívüli gondot fordítottak arra, hogy a Martyrologium Rom. minél gondosabban állit-

Buddhát ezután már sem atyja, sem családja nem volt képes visszatartani attól, hogy a világ zajától teljesen félrevonuljon. Egy éjszaka álmából felébredve az őt környező, felvidítására rendelt tánczosnőket és dalosnőket álomba merülve megpillantja, — s disztelenül heverő testeik úgy tűntek föl előtte, mintha mindmegannyi hullák volnának. Nyomorúság környez engemet; — így kiált fel, — elérkezett az idő, hogy a nagy utat megtegyem! Nejére és ujdonszületött gyermekére végső pillantást vetve, palotájából az éj sötétében megszökik és előbb Vaiszalába, majd Ragzsagrihába, Magadhaország fővárosába ment, hogy az ottani két hírneves brahmantól a bölcseséget tanulja. De egyik sem elégitette ki szomjuhozó lelkét. Ekkor őt tanítvány társaságában Uruvilva helység közelében a magányba vonult vissza; hat évig tartózkodott itt, míg végre belátta, hogy az önsanyargató élet sem képes az embert a lét nyomorúságaitól felszabadítani.

Fölhagyott tehát az önsanyargatással s teljesen a contemplationnak adta át magát.

A buddhistáknál ez oknál fogva szentnek tartott fügefafa (Bo-fa, ficus religiosa) alá ült, s itt hét napig (más források szerint négyszer hét napig) folytonosan böjtölve a lét nyomorainak okairól elmélkedett, s azon módról, miként lehetne e nyomoroktól megszabadulni. Ez időközben meg kellett küzdenie Marával, a gonosz szellemek fejedelmével, aki rengeteg szörnyeteg alakjában megszámlálhatatlan serege élén megjelent előtte. Mara, a monda szerint, 2400 mértföldnyi magas elefánton nyargalt, melynek ötszáz feje volt, ezer vörös szeme, ötszáz tüzes nyelve, ezer karja, mindegyik-

tassék ki, az még sem egész hibamentes. Barlaam és Jozafát nevei különben csak Greven (Grefgen) kiadásában jelennek meg először (1515); belekerültek a correctores Romani által 1584-ben XIII. Gergely parancsára szerkesztett kiadásba is, mert a róluk szóló legendát Joannes Damascenus művének tartották. Azonban már Bellarminus is azon véleménynek ad kifejezést, hogy e munka nem tarthat igényt történeti hitelességre. L. Emman. Cosquin. La Légende des Saints Barlaam et Josaphat, son origine. Revue des questions historiques, Oct. 1880.

ben más-más fegyvert tartott. Az ijesztő és utálatos alaku démonok serege pedig oly nagy volt, hogy 164 mérföld hosszúság és szélesség mellett 9000 mértföld magasságig terjedt. E részletet csak azért közöljük, hogy az olvasó fogalmat alkothasson a buddhisták phantasiájáról.

Azonban Mara seregével egyetemben nem volt képes Buddhát elhatározásától eltántorítani.

Végre a hét nap elteltével Gautama a Bodhiszvat, vagyis a buddhaság, fölvilágosodottság után törekvő, megismerte a négy fölséges igazságot (Csatur árjāni szatjāni), melyek a buddhismus alapdogmáit képezik.

E négy sarkalatos igazság röviden a következők:

1. A fájdalom általános volta. 2. A fájdalom okai a vágyak és kívánságok. 3. A fájdalom csak a vágyak teljes kioltása által semmisíthető meg. 4. A fájdalom megsemmisítéséhez nyolczféle ösvény vezet, t. i.: jó meggyőződés, jó elhatározás, jó beszéd, jó cselekedet, jó élet, jó törekvés, jó gondolkozás, jó önmagábaszállás. Ez a nyolczféle út vezet a Nirvaná-hoz (a tökéletes megsemmisüléshez). E négy alapigazságot hirdeté Buddha első nyilvános fellépése alkalmával, Benareszben az indusok szent városában. Más monda szerint Buddhának a gonosz szellemmel való harcza a négy igazság megnyerése után volt, afölött, vajjon ő ez igazságokat magának megtartsa-e vagy az emberiségnek hirdesse-e? Buddhának nyilvános tanítása ezután főképp Magadhaországban s a szomszédos Koszálában ment végbe. Miután atyja, neje és nagynénje tanát elfogadta, ahhoz csatlakozott az egész Szakja törzs is. További mondák még számos csodatételeiről beszélnek. Végre 70 éves korában egy fa alatt elhunyt, mint az egyik monda megjegyzi, a disznóhus élvezete folytán.

Ime ezek Buddha életének főbb vonásai, mennyi történet ebből, mennyi rege, ki mondhatja meg? S ha ez élet-történetet összehasonlítjuk az Ur Jézus életével amint az evangéliumokban olvassuk, ki nem csodálkoznék azon, hogy mégis találkoznak oly merész phantasiával bíró tudósok, a kik a kettőt párhuzamba merik vonni? Ha a lényegben ily

nagy az eltérés, az egyes mellékes epizodokban való meg-
egyezés nem lehet más mint esedékes, vagy annak követ-
kezménye, hogy midőn a kereszténység keletfelé elterjedt,
az evangélium egyes részletei belekeveredtek ama tömke-
legbe, melyet a buddhisták szent könyveknek neveznek.

Valóban figyelmet érdemel, hogy ama parallelismusok
között, melyeket Buddha és Jézus élete között föltalálhatni
vélték, a legfrappansabbak az ó-szövetségben találják antity-
pusukat. Így például a nyilvános föllépést megelőző böjtölés,
melyet nemcsak Jézus és Buddha, hanem Mózes történe-
tében is föltalálunk. Hogyha már mindenütt analogiát kere-
sünk, s minden hasonlót egy forrásra akarunk visszavezetni,
akkor azt kellene mondanunk, hogy Buddha legendájának
szerkesztésére Mózes története birt befolyással.¹

Mert ha épen párhuzamot akarunk vonni Buddha legen-
dája és a szentírás között, az analogont nem az új, hanem az
ó-szövetség könyveiben találjuk. A *Prédikátor könyvének* egy-
részén hasonló gondolatmenet vonul végig, mint Buddha le-
gendájában és tanában. Hiuságok hiusága — így kiált föl Dávid
fia, Jeruzsálem királya, — hiuságok hiusága és minden csak
hiuság! A bölcs, hatalmas és gazdag királyon, ki a világ
minden élveit és gyönyöreit megizlelte, ugyanaz a pessimi-
sticus érzet vesz erőt, mely Buddhára a világ örömei kö-
zött nehéz sulyként ránehezedett. «Semmit sem tagadtam
meg szemeimnek, amit kívántak, és nem tiltottam meg szí-
vemnek, hogy ne éljen minden gyönyörűséggel, és ne gyö-
nyörködjék azokban, miket készítettem; és azt tartottam
osztályrészemül, ha élvezem munkám gyümölcseit. És midőn
mindazon műveimhez fordultam, melyekben kezeim működ-
tek, és a munkákhoz, melyekben hiába fáradtam, láték min-
denben hiuságot és lélekgyötrelmet, és hogy semmi sem
marad meg a nap alatt.» (2, 10, 11.)

Látjuk, az indiai királyfi és Jeruzsálem királya egy
problémával foglalkoznak, az emberi lét nyomorának talá-

¹ Buddha és Krisztus történetének párhuzamára vonatkozólag. Kováts
Sándor, Buddha és Krisztus. Bölcséleti folyóirat. 1888. 1. és 2. füzet.

nyával, melylyel mindenütt találkozunk, a gazdag palotájában, s a szegény kunyhójában; de e problémát mégis egészen másképp oldja meg Salamon és Buddha. Jeruzsálem bölcs királya Istenre veti tekintetét, a mindentudó és végzetetlen Istentől reményli a nyomor enyhítését. «Az ember minden napja fájdalmakkal és nyomorúsággal teljes,» így sóhajjt fel egy helyen, de csakhamar így vigasztalja bús szívét! «Isten az ő színe előtt való jó emberének bölcseséget és tudományt és vigasgot ad; a bűnösnek pedig gyötrelmet és hiábavaló gondot.»

Az Istenbe vetett bizodalom egyenesíti föl lelkét, s azért könyvének végén ezt a hathatós intelmet adja.» Az Istent féljed, és tartsd meg az ő parancsait; — mert ez az egész ember; és mindazt, mi történik, akár jó legyen, akár gonosz, minden tévedésért eléhozza Isten az ítéletre.»

Buddha előtt e vigasz el volt zárva, tanai Istenről, s a tulvilági igazságszolgáltatásról mit sem mondanak. Ő sem a nyomorúság valódi okát, a vétket, föl nem fedezi, sem igazi szabadulást nem képes nyújtani. Az a mód, melyen Buddha az embert a nyomorból kiszabadithatni véli, nem más mint a végső kétségbeesésből származó szellemi öngyilkosság. Itt is újra bebizonyul, mily nagy a különbség az emberi korlátolt ész bölcselkedése és az isteni kinyilatkoztatás fenséges igazsága között, mely utóbbi egyedül képes az embert nyomorából fölemelni.

II.

Szakjamuni tana, mely különben a hindu bölcséletnek a végső consequentiáig való kifejlesztése volt, Indiában gyorsan elterjedt; különösen, miután Aszoka király, a buddhismus Constantínusa azt kiváló pártfogása alá vette. Az új tan még a Kr. e. 3-ik században átültetett Ceylon szigetére, melynek lakói leghüebben ragaszkodtak hozzá; Ceylont tekinthetjük jelenleg az orthodox buddhismus fészkeének, az ugynevezett déli buddhismusának, mely innen

terjedt el Hátsó-Indiába. A tulajdonképeni Indiában a buddhismus körülbelül a Kr. u. V. és VI. századokban érte el legnagyobb virágzását, azután hanyatlás korszaka állott be, s az arabok inváziója folytán csaknem egészen letűnt.

Csak a Himalaya völgyeinek lakói maradtak hivek Buddha tanához, különösen Nepal királyságot tekinthetjük az indiai buddhismus képviselőjének. Chinába az új tan körülbelül a keresztény idősámítás kezdetével hatolt; Ming-ti császár, ki annak híret vette, Kr. u. 61. évben Indiába küldött ténitőkért, hogy Buddha tanát országában hirdessék. A hetedik századtól kezdve a buddhismus Tibetben is talált követőkre, — ámbár nagyon is megváltoztatott alakban, — teljesen azonban csak a 15-ik században honosodott meg. Chinából a buddhismus Koreába, Japánba s a Mongolok közé terjeszkedett.

Ebből láthatjuk, hogy a buddhismus keleti Ázsiának nagy részében el van terjedve. A különböző vallásrendszerek statistikai összeállításában rendszeren a *buddhismus* van mint legtöbb követőt számláló vallás feltüntetve. Igy péld. Chantepie de la Saussaye összeállítása szerint a keresztények száma 432 millió, azaz az összes emberiség 30,2 százaléka, ellenben a buddhistáké 503 millió, azaz 35 százalék.

A kereszténység álláspontját ugyan ez a szám nem döntheti meg, mert mikor arról van a szó, melyik az igaz vallás, nem a követők száma határoz. Mégis, nem mulaszthatjuk el kételyünket kifejezni a fölött, hogy a fönjelzett statistikai összeállításban a buddhismus követőinek száma a valót megközelitené. A buddhisták számát csak megközelítőleg is meghatározni lehetetlenség; ezeknek nagy zöme ugyanis Chinában lakik, már pedig a mennyei birodalom akárhány lakója maga sem tudná megmondani melyik valásfelekezethez tartozik; vajjon Kong-fu-cze (Confucius), Tao vagy pedig Fo (Buddha chinai neve) tanítványának tekintse-e magát. A mennyei birodalom lakói nevezetesen vallási közönyösségükről, nincs valami külső jel, a mi őket megkülönböztetné, s Buddha vallásának laikus követői oly elemeket vettek föl vallásukba, melyek a szigoru buddhismus tanaival

egyenes ellentétben vannak, úgy hogy őket is csak névleges buddhistáknak tekinthetjük. A Mandsuknál és a chinaiak nagy részénél Buddha tanának befolyása arra szorítkozik, hogy az eme népek által tisztelt daemonokhoz Buddha személye is hozzájárult, s itt-ott néhány külső szertartás. Buddha előttük csak egy új, eddig ismeretlen szellem, nem pedig egy új vallásnak szerzője, melynek magukat alája vetnék.¹

A. S. Harper, régi chinai (anglikán) hittérítő azt vitatja, hogy a chinaiaknak aránylag csak igen csekély része követi Buddha vallását, úgy hogy az összes buddhisták számát mintegy 72 millióra kellene tenni.² Bár e szám sokkal kisebb mint az általánosan elfogadott, s ennél fogva talán azon gyanut kelti bennünk, hogy ez a buddhisták számának tulságos leszállítás, másrészt mégis nagyon is kétségessé teszi azt a gyakran hangoztatott állítást, hogy a buddhismus a világ legerjedtebb vallása.

Miután ezeket mellesleg megjegyeztük, térjünk át azon kérdés megoldásához, vajjon van-e valami összefüggés a buddhismus és kereszténység között?

Amint láttuk történeti adat nincs, a mely azt bizonyítaná, hogy a kereszténység csiráját a buddhismusban kell keresnünk, mert, — még ha a buddhista források hitelességét el is fogadjuk, — az a néhány jelentéktelen analogia, ami Buddha és Jézus története között főnforog, mitsem bizonyít a közös eredet mellett. De felhozhatná valaki, — pl. Lillie teszi, — hogy a buddhisták és a katolikus egyház szertartásai és intézményei is több tekintetben megegyeznek. Hogy e megegyezés csak látszólagos, hogy az részben az emberi természet azon tulajdonságából származtatandó, melynél fogva vallásos érzületének külső jelek által kíván kifejezést adni, szóval, hogy a kereszténység és buddhismus között okozati összefüggés nincsen, az azonnal szembeötlő, ha a buddhismus dogmatikáját egybevetjük a keresztény tannal. E kettő úgy különbözik egymástól mint

¹ Harlez, La Relig. Nation. Des Tartares orient. Paris, 1887. 51. 1.

² Kellog, The Light of Asia and the Light of the World. 4. 1.

tűz a víztől, nem képzelhetünk magunknak vallást, melynek tanai élesebb ellentétben volnának a kinyilatkoztatott igazsággal, mint Buddha tanítása.

A keresztény hit symboluma, mint tudjuk, így kezdődik: Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek teremőjében! A kereszténység emez alapvető igazságáról a buddhismus mit sem tud, mert a buddhismus in theoria, sem Istent nem ismer, sem a világ teremtéséről nem szól.

A buddhista könyvekben ugyan többször találkozunk «istenekkel», de ezeket mi még oly értelemben sem tekinthetjük isteneknek, a minőben a polytheista pogányság főistenségeit isteneknek mondjuk. Mert ez utóbbiak még mindig többé-kevésbé eltorzított alakjai az önmagától létező, a világot föntartó örök lénynek. Ellenben ama lények, melyeket a buddhisták szent könyvei isteneknek neveznek, sem önmaguktól sem öröktől fogva létező szellemek, de még a a halhatatlanság adományával sem dicsekedhetnek. Ők egyszerűen csak felsőbbrendű szellemi lények, melyek bár hosszabb életnek örvendenek, mint a föld lakói, mégis az enyészetnek, a teljes megsemmisülésnek vetvék alája.

A buddhismus ugyan nem volt képes azon népekben, melyek között elterjedt, az istenség fogalmát teljesen kiirtani; de tény az, hogy a buddhisták szent könyvei egy szót sem szentelnek arra, hogy e fogalmat tisztázzák, az emberrel teremőjét megismertessék, őt hozzá fölemeljék. Sőt ellenkezőleg találunk oly passusokat, melyek határozott atheismust hirdetnek. A tudósok nézetei e pontra nézve legfőlebb annyiban térnek el egymástól, hogy némelyek Buddha eredeti tanát atheistikusnak, mások agnosticizmusfélének tartják, azaz olyannak, mely ámbár Isten létét nem tagadja, mégis Istent fölismerhetetlennek állítja. Ez nem változtat a dolgon semmit, mert elvitázhatatlan tény marad, hogy a buddhismus, mint ilyen, végtelen, önmagától létező szellemi lényt nem ismer, azt pedig egyenesen tagadja, hogy e végtelen lény a világot semmiből teremtette. Ha van valami, ami öröktől fogva létezik, akkor az a világ. «A létező-

ket sem Isten (Iszvara) nem teremtette» — így szól Vaszumi-
mitra, buddhista egyházi író, — «sem a szellem (Purúsa)
«sem az anyag (pradhâna). . . . Szakja fia (Buddha) határo-
zottan tanítja ezt az elvet, hogy a világ viszontagságainak
és életének soha kezdete nem volt.»¹

Egész világosan szól e tekintetben a Brahma dsala
szûtra, amely első fejezete a Dirgha nikája nevű könyvnek,
mely ismét első részét képezi a Szûtra-pitaká-nak, vagyis
a Szutrák (pali nyelven Szutták) Buddha beszédei gyűjte-
ményének, mely a buddhista kánonban a második helyet
foglalja el. E könyvben Buddha a szekták ellen beszél, s a
18 eretnek felekezet között felsorol egyet, amely Teremtő-
ben hisz; s e felekezet ellen érvel Buddha beszédében.
Buddha szerint egy felsőbbrendű szellemi lény, mely azon-
ban sem öröktől fogva nem létezik, sem örökké nem él,
azon gondolatra jött, hogy ő a világ mindentudó ura és
kormányzója, s ezt elhitette másokkal.²

De ez nem az egyedüli hely a buddhista szent köny-
vekben, melyben Buddha a végtelen lény s világot teremtő
személyes Isten fogalmát balhiedelemnek jelenti ki. Ama
vitatkozásokban, melyeket Buddha a különböző bölcselekkel
folytatott, ahányszor csak alkalom kínálkozik, mindig kikel
a legfőbb lény fogalma ellen,³ s határozottan atheistikus
tant hirdet. Így adják elő a dolgot a buddhista orthodox
iskola által is elfogadott kánoni könyvek, s ez atheistikus
irány éppen a déli buddhismus területén van leginkább kép-
viselve, amely kétségkívül leghívebben őrizte meg az ere-
deti tant. Mint említők a déli buddhismus kiindulási pontja
Ceylon szigete, ahová Szakjamuni tana már a Kr. e. 3. szá-
zadban eljutott. Itt e tan a brahmanok bölcsekedése és a
néphit befolyásának kevésbé volt kitéve, mint egyebütt, s

¹ Burnouf, Introduction à l'histoire du Bouddhisme Indien. 572.
Koeppen, Die Relig. des Buddha, u. ihre Entsch. 1857. 228—30 l. Puini, il
Buddha, Confucio e Lao-tse 139. l.

² Müller M. Dhammapada, Sacred Books of the East. vol. 1. p.
XXXII—XXXVI. l.

³ Bigandet, The Life or legend of Gaudama the Buddha. 2. l.

igy eredeti tisztaságából is kevesebbet vesztett. S épp a ceyloni gyülekezet hirhede atheismusáról.

Egy anglikán missionárius, a ki több évet töltött Ceylon szigetén, azt mondja, hogy az ottani buddhisták között vannak ugyan néhányan, akik mindenható Istenben hisznek, nevezetesen azok, akiknek alkalmuk volt az isteni kinyilatkoztatás igazságával némileg megismerkedni: de mások csak devákat (felsőbbrendű szellemi lények) ismernek, s a missionarius többször kénytelen hallani, hogy a keresztény vallás szép tan volna, hacsak el lehetne hagyni belőle mindazt, ami a Teremtőre vonatkozik.¹

Hasonló nézetet vall Csao Phya Thipakon (Praklang), Siam kiérdemült külügyminisztere, aki mintegy a keresztény missionariusok tanításának ellensúlyozására «kitcsanukit vagyis magyarázó könyv» című munkájában a buddhismus szempontjából megtámadja a kereszténységet és mahomedanizmust azért, mert a világnak az öröktől fogva s önmagától létező Isten általi teremtését tanítják.²

Legujabban egy német nyelven szerkesztett buddhista káté jelent meg ily cím alatt: *Buddhistischer Katechismus zur Einführung in die Lehre des Buddha Gautama. Nach den heiligen Schriften der südlichen Buddhisten zum Gebrauche für Europäer zusammengestellt und mit Anmerkungen versehen von Subhadra Bickshu. (Braunschweig, 1888.)* E könyvnek kétségkívül az a célja, hogy a buddhista tant Európában is bővebb körben megismertesse és talán megkedveltesse. A káté maga Istenről, a világ teremtéséről, az isteni gondviselésről egy szót sem szól, de a hozzácsatolt jegyzetekből megtudjuk, mit kell mindezekről a jó buddhistanak tartania. A buddhismus tanai nem függnek a megfoghatatlan Teremtő-Isten akaratától vagy természetfölött

¹ Hardy, *Legends and Theories of the Buddhists.* 221. l.

² *The modern Buddhist; being the views of a siamese Minister of State on his own and other Religions.* Transl. with Remarks by Henry Alabaster. London, 1870.

kinyilatkoztatástól;¹ isteneket a buddhismus nem ismer el, de nem is tagadja azok létét; nincs rájuk szüksége, — így szól a káté magyarázata, — de hozzáteszi mégis, hogy a ki istenekben akar hinni, annak meg kell emlékeznie arról, hogy ezek is véges lények, s hogy a Buddhához képest elenyésző törpék.²

Hogy a buddhismusnak az *istenek irányában* tanúsított e nagylelkűsége egyértelmű a határozott istentagadással, az bizonyításra nem is szorul. Tehát a brahmanok joggal nevezik a buddhistákat *Nasztikas* guny névvel, a mi Müller Miksa szerint annyit tesz mint: a semmi létezik,³ vagy Kellog szerint annyi mint «nem létezik» (non est, scil. Deus); bármily értelemben vegyük is e szót, ami fogalmaink szerint körülbelül annyit jelent mint «nihilista» s e czímet az igazi buddhismus csakugyan megérdemli.

Ez oknál fogva csakugyan azon tudósok nézetéhez kell csatlakoznunk, a kik azt állítják, hogy a buddhismus, metafizikáját tekintve nem nevezhető vallásnak, hanem philosophiai rendszernek.

Mert ha a vallás alatt ama kapcsot értjük, mely az embert Istenhez fűzi, ha az ama kötelmek összesége, melyek teljesítése által az ember Istentől való függését nyilvánítja s Istennek a kellő tiszteletet megadja, ha a vallás gyakorlata abban áll, hogy az ember Isten irányában engedelmességet tanúsít és tisztelettel viseltetik; akkor azt kell mon-

¹ Buddh. Katech. 8. l. Anm.: «Er (der Buddhismus) stützt seine Lehren nicht auf den Willen eines unbegreiflichen Gott-Schöpfers oder eine übernatürliche Offenbarung, sondern auf die Allen vorliegende natürliche Beschaffenheit der Welt und des Lebens.

² Götter leugnet der Buddhismus weder, noch erkennt er sie besonders an: er bedarf ihrer einfach nicht, weder zur Stütze seiner Moral noch zur Erlangung der Erlösung. Wer an Götter glauben will, mag es thun, nur darf er nicht vergessen, dass die Götter, wie alle übrigen Wesen, vergänglich und der Wiedergeburt unterworfen sind, mag ihr Leben auch nach Millionen Erdenjahren zählen, und dass der zur Erlösung gelangte Heilige, vor Allem aber der Buddha, weit über alle Götter erhaben ist. — Bei obiger Anführung sind unter, Göttern' die Bewohner der lichten Himmelswelten gemeint.

³ Müller M. Essays. I. 240.

danunk, hogy a buddhismus, in theoria, nem vallás, hanem vallástalanság, vallási nihilismus, vallásnélküli bölcsekedés. S bár Buddha maga talán, mint Müller M. véli, nem volt a szó szoros értelmében atheista, hanem csak agnosticista, ki Isten létét nem tagadta, hanem csak ignorálta, s a határozott atheismust csak az általa alapított iskola vette föl rendszerébe, őt magát mégsem nevezhetjük vallásalapítónak, miután minden vallás alapját, Istent ignorálta. Azért igen helyesen mondja maga a fönnemlitett híres orientalista, hogy ha a buddhismust saját kánoni könyvei szerint ítéljük meg, akkor nem oldhatjuk föl a nihilismus vádjától.¹ Nem mondhatjuk ugyan határozottan, hogy ezt a tant már Buddha maga így terjesztette, de tény az, hogy azok, akik az általa letett alapra közvetlenül építettek az első buddhista metaphysikusok, teljesen elnyomták az emberi szivbe oltott amaz érzést, hogy egy felsőbb lényhez függő viszonyban áll, kit félve tisztelnie kell, a vallásos érzületnek azt a minimumát, amely még a legdurvább fetisimadásban is, mint a vallásnak torzalkja bár, nyilvánulásra jut.

Természetes dolog, hogy a hol Isten nincs, ott nem lehet szó sem isteni gondviselésről, sem isteni igazságszolgáltatásról. A buddhismus tehát bizonyos tekintetben a fatalismusnak hódol. A világ folyását a *Karma*, (páli nyelven Kamma) az erkölcsi világrend vezeti, amelynek a physikai világrend csak mintegy halvány visszfénye. A buddhismus tana szerint minden, ami akár az erkölcsi, akár a physikai világban létezik és történik, csak az ok és okozatnak nexusából származik. Erre nézve a már többször idézett buddhista Káté így szól: «Nem létezik Teremtő Isten, akinek kegyelmétől vagy akaratától a világ fönmaradása függene. Minden önmagától származik és önmagából fejlődik, az ő saját akaratja erejénél fogva, és az ő belső természete és mivolta (Karma) szerint. A személyes teremtő Istent csak az emberek tudatlansága találta föl. (!!!) A buddhisták azon-

¹ Müller M. i. h.

ban teljesen elvetik a személyes Istenbe való hitet, és a semmiből való teremtetést tévhitnek tartják.»¹

Ez világos beszéd, amely eléggé megmagyarázza, miért talál a buddhismus a XIX. század egyik-másik felvilágosodott bölcsekedőjénél rokonszenvet s meleg pártfogást, (pl. Schopenhauer, Hartmann).

Hasonló nihilismust vagy legalább is agnosticizmust tanít a buddhismus a lélek halhatatlanságára nézve. A buddhista tan szerint ugyanis az ember végcélja a Nirvâna. E szónak ugyan különféle értelmezést adtak; a Buddha valóságát követő népek alatta jelenleg többnyire bizonyos mennyei paradicsomot értenek; de ha azt kérdezzük, mit jelentett ez az ősbuddhismus felfogásában, s mit jelent még most is az orthodox buddhismus theologikus iskoláiban, a legnevesebb auctoritások alapján azt kell mondanunk, hogy a Nirvâna nem más mint az individualis lét teljes megszűnése. A szó etymológiája magában véve többféle magyarázatot enged ugyan meg. *Nirvâna* szanszkrit szó (amiből a páli nyelvben *Nibbâna* lett), mely a következő két elemből van összetéve: *nir* (nisz) tagadó szócska a. m. nélkül, és *vâna* (fuvallat), a *vâ* gyökből (funi) (németben *Wēh-eu*, amely gyökből származik: *ventus*, *Wind*).

Szószerint tehát nirvâna a. m. fuvallatot, lehetet nélkülöző, a tűzre vonatkoztatva kioltást, eloltást jelent. Nirvâna tehát jelenthetné az élet, t. i. a földi élet megszűnését is, s ily értelemben találjuk alkalmazva a buddhismus előtti bölcseleknél.

A buddhisták különböző iskoláiban szintén más-más értelme volt e szónak, de az igazi orthodox buddhismus azt a lét, vagy legalább az individualis lét megszűntének tekintette. A buddhisták szent könyveiben följegyzett régi hagyomány szerint Buddha e kérdésre vonatkozólag is az agnosticizmus álláspontját foglalta el. Válasza e kérdésre: van-e az embernek halhatatlan lelke, ez volt: «ignoramus—ignorabimus.» Így például az egyik buddhista szent könyv-

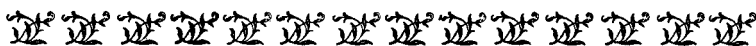
¹ I. m. 55. l. k.

ben a következő párbeszédet olvassuk: Buddhához egy alkalommal a tiszteletreméltó Málukja közeledett, s a fölötti csodálkozását fejezte ki, hogy a mester tanításaiban éppen a legfontosabb igazságokat hagyta érintetlenül. Örökké áll-e fenn a világ avagy csak bizonyos ideig? Végtelen-e, avagy határai vannak-e? Vajjon a tökéletes Buddha a halál után is él-e, vagy pedig megszűnik-e lenni? Hogy mindeme kérdésekre fölvilágosítást nem adott, — mondá a remete Buddhához, — nem tetszik nekem, azért jöttem most hozzád, mesteremhez, hogy e kételyeimet eloszlassad.» A kérdés tehát egész világosan volt föltéve: tovább folytatása-e a létnek a Nirvâna, avagy annak megszűnt-e? De Buddha felelete csak kitérő válasz volt. «Mit mondtam én neked, Málukja? — így szól a mester tanítványához — azt mondtam-e neked, jöjj Málukja, légy tanítványom, én majd föltárom előtted: örökké áll-e fenn a világ, vagy csak bizonyos ideig? végtelen-e, vagy véges? azonos-e az életerő (lélek) a testtel, vagy különbözik-e tőle? él-e a tökéletes a halál után, vagy nem?» «Ezeket te nem mondad — válaszolá a tanítvány.» «Avagy talán te, — így folytatá Buddha beszédét, — azt mondtad nekem: tanítványod leszek, ha ki nyilatkoztatod nekem, örökké tart-e a világ sat?» «Én ezt nem mondtam» volt a tanítvány válasza. Erre Buddha parabolákban fejtegeti azt, hogy az ő tanítványainak e kérdéseket föl sem szabad vetniök. Egy embert, így mond, nyilal megsebeztek; rokonai s barátai ügyes orvost hívtak, hogy meggyógyítsa. Mi történnék, ha a beteg így szólana: «Én nem engedem sebemet gyógyíttatni, mig nem tudom, ki az az ember, a ki engem megsebezett, nemes-e vagy brahman, . . . mi neve, mely család ivadáka, magas-e vagy alacsony termetü, milyen volt a fegyver, melylyel meglőtt? Ugyan mi lenne a dolog vége? Nemde ez az ember sebében meghalna.»

Végül azután a mester a következő szavakkal fordul tanítványaihoz: Tehát miért nem hirdetem nektek véges-e a világ avagy nem? Azért ó tanítványaim, mert ez semmi haszonnal nem jár, mert nem segíti elő az életszentséget,

nem von el a földiektől, nem vezet a vágyak kioltásához, nem a békére, megismerésre, fölvilágosodásra, Nirvánához.»¹ Ebből legalább is annyi tűnik ki, hogy Buddha tanítványainak semminemű felvilágosítást nem adott arra nézve, mi az ember jövője sorsa. De a buddhizmus egész rendszere már magában hordja az e kérdésre való választ: az egyedüli boldogság a lét megszűnése. S habár teljes bizonyossággal nem állíthatjuk, hogy Buddha maga ezt nyilvánosan tanította, annyi kétségtelen, hogy a buddhisták szent könyveinek több helye a legfőbb jónak az abszolút semmit, a teljes megsemmisülést tekinti. Ezt elismeri maga Müller Miksa, ki újabb időben Buddhát a nihilizmus vádjá alól fölmenteni iparkodott, ámbár régebbi irataiban egész határozottsággal ki mondja, hogy Buddha tana szerint a boldogság netovábbja a lét megszűnté.²

(Vége következik.)

KULTURÁLLAPOTOK NÉMETORSZÁGBAN A REFORMÁCIÓ UTÁN.

Janssen nyomán összeállította: Dr. VARGHA DEZSŐ.

(Folytatás.)

Az illusztrált biblia-kiadások is hemzsegnék ilyféle képektől. A Luther-biblia híres frankfurti kiadásában az apocalypsis bestia, pápai tiarát hord, és a pápa imádja a hétfejű szörnyet. Még a templomi képekre is átvitték a pole-

¹ Oldenberg, Buddha, 281. l. k.

² Essays. I. 202. In der Erkenntniss von der Nichtigkeit aller Dinge und in der Sehnsucht, nichts zu werden, zu verlöschen, in Nirvána eingehen, besteht die wahre Weisheit. Nicht durch das Aufgehen in Brahman, nicht durch die Rückkehr der Seele zu ihrem ursprünglichen Zustand, sondern nur durch gänzliche Vernichtung erlangen wir Befreiung. Ist es ein Unglück zu existiren, so muss das Nichtexistiren Glückseligkeit sein, und diese Glückseligkeit ist der höchste Lohn, den Buddha seinen Anhängern verheisst.

miát. Így a wittenbergi vártemplomban Luther van lefestve amint jobbával a megfeszített Üdvözítőre mutat, baljával pedig a pápára és a biborosokra, amint a pokol torkába belesznek. Egy svájci üvegfestményen két ördög felkötött köténnyel, hányják be a malomgaratba a pápát és a kardinálisokat, a szóróból pedig kigyók, sárkányok jönnek elő. Alul a mondás: «Wie's Korn ist, also wirts Mäl.»

Ily támadásokra a katolikusok azt hitték, hogy nekik is hasonlókkal kell felelniök. Műveik azonban sem számra, sem ocsmányságra, sem dühre nézve nem vetekedhettek a protestánsokéival. Thomas Murner 1527-ben «lutherisch-evangelisches kirchendieb und ketzer-kalender»-t adott ki. Egyik képen Mózes és Krisztus egy mondatszalagra utalnak néhány egyházi tárgyat lopó embert, melyen áll: «Du sollst nicht stehlen.» Egy akasztófán Zwingli lógg «in Person und Namen,» mert mint az aláírás mondja: «ein vierzigmal meineidiger, ehrloser, diebischer Bösewicht, ein verleugneter Christ und Verfierer der armen Christenleut ist.» Egy nagy fametszet az 1521-ik évből egy barátot ábrázol, kinek fejét egy duda képezi, a barát fülébe egy ördög dudál, és a nyert hangot a klarinétá változott orron eregeti ki rajta ujjaival játszván. Az egész alak Lutherhoz nagyon hasonlít. Egy másik kép «Abbild von dem gebrandmarkten Sodomit Johann Calvin» három részből áll, a középben Servet látható a máglyán, balra Calvin amint Noyonban megbélyegeztetik, jobbra Beza az ő ágyasával Candidával és az ő kedves Aubert-jával. Egy sokkal régibb kép a kath. egyházat mint hajót ábrázolja, a kormányon a pápa ül, angyalok eveznek, dagadt vitorlákkal siet a hajó a menyország felé, ahol már a bold. Szűz és az angyalok várnak rája. Három más hajó a pokol torka felé közeledik, mindegyiken az ördögök eveznek, egyiket Luther vezeti, másikat Zwingli, a harmadikon ujrakeresztelők ülnek, széttörött hajódarabok usznak a vizen, Arius, Mahomet, Wiclef és Hus felírásokkal.

Elvonatván a művészet a vallási és a nemzeti tradíciók termékenyítő talajától a pusztá naturalismus posványában hervadni kezdett és a roccoco és barockba fajult. A

fejedelmekben sem volt semmi műérzék, mutatják ezt II. Rudolf és V. Albert bajor választó fejedelem nagyrészt értéktelen kuriozumoktól és csodálatos szörnyetegektől hemzseggő gyűjteményei. A művészeket nyomoruságosan fizették, minek következése a «svindli» lett. Johann von Aachen tehetséges festő II. Rudolftól 25 frt havi bért kapott, míg ugyanaz az angol ördögidézőnek Kelleynek nagy vagyont ajándékozott, a lengyel alchymista Sendivoj pedig két jószágot és egy házat vásárolhatott. Valóságos árverezés tört ki a festők között; jelszó volt: aufs Schönste, Schleinigste und Billigste liferálni. Ennek természetes következménye a szédelgés volt. Midőn Paul Dax, 1554-ben az einsisheimi városháza részére festett üveglakait készítette, azt találták, hogy a festék nagy része nem volt beégetve, hanem csak rámásolva, úgy hogy az eső nemsokára lemosta azokat. A XVII. században az üvegfestészet teljesen tönkre ment, és csak a legujabb korban sikerült azt halottaiból föltámasztani.

Az ugynevezett kisebb művészetek és a műipar szintén tönkre mentek. A régi időben a fiu apjától tanulta azokat, a czéhek megőrizték a kipróbált szabályokat, lelkesedést pedig a vallásból és a nemzeti életből merítették a művészek. Most doctrinär elfogultság uralkodott, mely antik példákön rágódott, és a szabályokat ügyetlenül készített theoretikus könyvekből szivta; a művészt elválasztották az iparostól és így a műipar éltető gyökerét vágták el.

A képzőművészetek terén mindenütt szomoru pusztulás. Bánatosan kell látnia az emberiség szellemi kulturája iránt érző szívnek, mint esik le az ujkor kezdetén magas polczáról a keresztény nemzeti művészet, mely még oly szép virágzást ígért; mint foglalja el helyét az idegen, szellemtelen és keresztényellenes kontárkodás.

Non ragionam' di lor, ma guarda, e passa!

III.

A középkor végén az ének és a zeneművészet Németországban csodálatos magas fokon állott. Valamint a legjobb orgonaépítők onnét kerültek ki, ép úgy a legjelesebb orgo-

nászokat és énekeseket is a német föld szolgáltatta. Németalföldi és délnémet karmesterekkel találkozunk nemcsak a császár és a német fejedelmek udvaraiban, hanem Flórencben a Medicieknél, Velenczében, sőt Rómában is.

Az egyházi zene virágzása még a XVI-ik században is tartott. A legnagyobb mesterek egyike Heinrich Isaak, I. Miksa császár énekkarának «symphonistája» volt. Zenéjének alapját a gregorián ének képezte, művei mély érzelem s ragyogó technika által tüntek ki. Őt felülmulta a «német Palestrina» Orlandus Lassus, előbb bécsi, majd müncheni karmester. A bold. Szüz iránt való mély kegyeletét mutatja, hogy a «Magnificatot» több mint százféleképen zenésítette. Kitűnik különösen gyönyörű német népénekei által. Óriási tevékenységet fejtett ki, műveinek száma meghaladja a 2000-et. Emellett a vallásos buzgóság és a szerénység példaképe volt. Ezért tette meg őt XIII. Gergely aranyarkanyus lovagnak. Mindenben, az életben és a művészetben, szilárdon állott a keresztény-germán világnézet alapján. Kortársával Palestrinával az egyházi éneket nagyságának és magasztosságának legnagyobb fokára emelte: ők a szó igazi értelmében reformátorok voltak; telve tisztelettel a hagyományos műformákhoz, sehol sem törték meg a művészet organismusát, hanem inkább annak mélyére hatolva megnemesítették azt.

A másodrangú német compositoroknak, akik számos bájjal és erővel telt alkotásokkal gazdagították a zeneirodalmat se szeri se száma.

Mint a képzőművészeteken úgy a zenén is megpróbálták az antik ujraszületését. A német humanisták, élükön Celses Konráddal, ezt az által akarták elérni, hogy a zenei rhythmust amennyire csak lehetett a szóbelihez idomitották, és ez által a prosodiai hangmennyiséget követő zenét teremtették. Horác és Vergil költeményeit, Prudentius és Sedulius hymnusait és saját költői erőlködéseiket egy hangra zenésítették és a többi hangokat egyszerűen melléje tették. Amit így összegyártottak, az nyárspolgári laposságra egy fokon áll az akkori mester dalnokok fabricatumaival. Horác,

Catullus, Vergilius és Propertius által akarták az antik zenét életbe léptetni. Míg a szellemes firenzei körök a zenével kísért antik tragoedia életbeléptetésén fáradoztak, de nem a betűszerinti utánzás, hanem a szellem és igazság alapján: addig a zenei ujjászületést Németországban formailag, külsőségeken kapva, iskolamesteresen fogták fel. A német iskolamesterek római tógában, egymásnak kölcsönösen babérkoszorút nyújtva komikus hatást tesznek.

A renaissance még más irányban is károsan hatott az egyházi zenére: elvilágiasította azt. Az orgona hangját már már elnyomja a sipok, dobok, trombiták, hegedük stb. lármája. Lindanus a jeles theologus 1559-ben így panaszkodik: «Statt die Anwesenden zu religiösen Gefühlen anzuregen und zu andächtigem Beten zu stimmen, wirken gegenwärtig die Sänger durch ihr Singen vielmehr dahin, dasz dieselben im Gebete gestört und der Andacht entfremdet werden; man vernimmt beim Gottesdienst nicht Gesang, sondern ein Gemenge immer auf's Neue wiederholter Silben, ein Durcheinander von Stimmen, ein verworrenes Schreien und wildes Brüllen.» Daczára a trienti zsinat idevágó rendeleteinek ezek a visszaélések nem nagyon szüntek meg. Lorichius breisgaui theol. tanár 1593. így ír: «Man vermeint mit viel Saitenspiel und figurirter Musik Gott sonderlich zu ehren und zu loben, aber es sei hierin eine gute und scharfe Ordnung zu halten, damit man aus dem Dienste Gottes kein weltliches Schauspiel mache, und die Gemüther mehr von der Andacht abziehe, denn darzu befördere, man muss mit gebührender Ordnung, Bescheidenheit und Andacht vorgehen, denn nicht ein jeder Gesang gehört in die Kirche.» Aegidius Albertinus bajor udvari titkár így panaszkodik: «Die Musik wird in der Kirche niemals missbraucht: man brauchet nicht eine männliche, bescheidenliche, deutliche und verständige Stimme, sondern eine weibische, unbescheidene, liederliche; est ist der wunderseltsamen Colorirens, Grillens und Radbrechens so viel, als wäre die Musik nicht gestift zum Lob und Ehr des Herrn, sondern nur zur Ostentirung der Kunst und Hoffart.»

«Man hört — mondja más valaki 1581-ből — Schöne Bulerliedlein in den Kirchen auf den Orgeln schlagen, welcher dermassen Gesang nit aus dem hl. David, nit aus dem Evangelio oder Paulo, sondern aus dem Cazopori, Rollwagen, Gartengesellschaft, oder wälschen unflätigen Gesangbüchern stammt.» Hasonlóképen nyilatkozik az ulmi protestans prédikátor Conrad Dietrich is: «Es giebt der Componisten viele, die ihre musikalische Kunst an Concerten, Madrigalien sehen lassen, aber die gehören in die Kirche nicht. Andere machen liebliche, anmuthige, galliardische Hüpfen, setzen darunter allerhand leichtfertigen, unzüchtigen Buhlen- und Bubentext; die gehören auch nicht in's Herrn Singhaus, sondern in Frau Venus Spielhaus, o ihr Cantores, wie schwere Rechenschaft werdet ihr einmal geben müssen, die ihr eure Schüler und Singknaben zu der gleichen gewöhnet.»

Luther nagy barátja volt az egyházi éneknek; a régi kath. énekek szépségei elől sem zárkózott el. «In Papstthum — mondá — hat man feine Lieder gesungen: «Der die Hölle zerbrach und den leidigen Teufel überwand,» Item: «Christ ist erstanden von seine Marter alle.» Das ist von Herzen gesungen.» Mint a népénekhez úgy a choralis és figuralis énekhez is nagy vonzódást érzett. Maga ugyan nem szerzett dallamokat, de az énekhez értett. «Musicam hab'ich allzeit lieb gehabt; ich wollte mich um meiner geringen musica nicht um was Grosses verzeihen.» «Musica ist eine halbe Disciplin und Züchtmeisterin, so die Leute gelinder und sanftmüthiger, sitzsamer und vernünftiger macht.»

A német egyházi ének a középkorban oly elterjedésnek örvendett, minőt később soha sem ért el, és a főmaradt dalok kedvességre, gyöngédségre, erőre, komolyságra, ünnepiességre az újabbakat százszorososan felülmulják.

Luther bár maga az ének lelkes barátja volt, rendkívül sokat tett annak megrontására. Ő maga 37 egyházi dalt irt; ezek közül 12 «corrigálása» a régi kath. énekeknek, 8 a régi latin hymnusok fordítása; 8 zsoltár fordítás, 3 különböző bibliai helyek átdolgozása, tehát eredeti igen kevés. Ezek mint valódi költőt mutatják be Luthert, különösen

a hatalmas «Eine feste Burg ist unser Gott.» Romboló befolyása inkább közvetett volt. Itt is, mint a képzőművészeknél, a polemia lépett előtérbe. Az ének arra volt hivatva, hogy a hallgatókba a papismus, a papság és a kath. egyház utálatát, gyűlöletét és az új evangéliumot csepegtesse be. Kizökönt ezáltal a lyricus hangból, melynek az egyházi dalokban alapul kell szolgálnia és száraz didacticismusba esett. Elősegítette nagyban ezt még az is, hogy a prot. isteni szolgálat csupán csak prédikációból állván, az ének is nem lett egyéb, mint a prédikáció rimes ismétlése. Innen van a prot. énekekben oly gyakran a szentírás idézése.

Es schreibt im sechsten Sanct Matthes
 Niemand kann zweien Herren
 Im Dienst treulich erzeigen sich
 Und behalten beider Gunst,
 Entweder er befeisz sich des
 So er anhanget geren,
 Schaffet demselben eigentlich,
 Den andern läst er sunst.
 Derhalb kannst du nicht dienen Gott
 Und dem seuchtigen Mammon,
 Steh ab vom Geverb, ist Pauli Rath
 Im sechsten Timotheon,
 Recordier hiermit beschliesslich
 Auch Sanct Matthes des sechsten:
 Kein Schätze sollst du samlen dir
 Allhie auf dieser Erd.

Alapos oktatást nyernek az apák, hogy gyermekeiket ne nagyon verjék, nehogy ezáltal őket haragra ingereljék, hanem szeretettel békeségben neveljék fel őket; a házi asszonyok «von einem gottesfürchtigen und husslichem Weib,» hogy szorgosan szöjének, fonjanak, hogy nevetessenek a hidegben, selyem kendőket készítsenek, hogy pénzt zsebelhessenek be stb. Az alaptonus azonban mindig a pápaság elleni gyűlölet volt. Vezér ebben is Luther volt.

A pápáról így énekelt:

Hat viel Abgöttereie gestift
 Und Christum hoch geschändet

Mit Heuchelei und Teufelsgift
Die Menschen gar verblindet,
Hat sich gesetzt an Gottes Statt,
Sich lassen auch anbeten,
Hat Christus Leiden, Blut und Tod
Mit Füßen gar getreten.

Máskor meg így esdekelt:

Erhalt uns Herr bei deinem Wort
Und streu des Papsts und Türken Mord
Die Jesum Christum deinen Sohn
Wollen stürzen von seinem Thron.

Nem csoda ha tanítványai meg így dicsérték az Urat:

Martinus hat gerathen,
Man soll die Pfaffen braten,
Und soll mit Mönchen unterschüren
Und soll die Ninnen in d'Trauhäuser führen, Kyrie eleisen.

Vagy pedig:

Nun treiben wir den Papst hinaus
Aus Christi Reich und Gottes Haus
Darin er mörderlich hat regiert
Und unzählig viel Seelen verführt,

Troll dich auch, du verdammter Sohn,
Du rothe Braut von Babylon
Du bist der Grewel und Antichrist
Voll Lügen, Mord und arge List.

Justus Jonas meg ezt énekeltette a templomban:

Schütt deinen Grimm auf Rom die Stadt,
Die Christum längst verrathen hat,
Auf gottlos Mönche und Pfaffen!
Schütt deinen Grimm aufs heillos Volk,
Das dich, Herr Gott nicht kennt,
Auf all Papisten, Teufels Volk,
Die dein Wort Irtumb nennen
Die gar nicht wissen, was beten ist.
Vertrauen auf ihre welsche List
Aufs Bapsts und Pfaffen Ränke.

Nem csoda, ha a katolikusok is hasonlóval feleltek. Daczára azonban, hogy a katolikusok a protestánsok által minden módon vérig voltak sértve, mégis a kath. dalok és polemiák gúny, élesség és dühöngés tekintetében, messze elmaradnak a protestánsokéi mögött. Meglátszik rajtuk a katolikus szellemnek fékezõ hatalma, mely ocsmányságokat nem enged napfényre jutni. Inkább védik magukat, hogysen másokat támadnának. Például :

Bei deiner Kirch erhalt uns Herr,
Behüt uns vor aller Secten Lehr,
Dein Kirch ist einig unzertrennt,
Bei deinem Rock man sie erkennt.

Der Secten Lehr sind Menschen Fund,
Sie sind zertheilt und han kein Grund,
Verführen manches frommes Herz
Vor Gott ist es fürwahr kein Scherz.

Beweis o Gott, dein gwaltig Kraft,
Damit der Türk an uns nicht schafft
Hilf dass die Secten ausgerott
Werden durch dein göttliches Wort.

Egy másik a hét szentségrõl, már kissé élesebb

Drumb weit hindan
Der gottlos Man,
Luther, sambt seinen Gsellen,
Die uns aus Tratz
So edlen Schatz
Mit Trug abstelen wõllen!
Einer wil ains:
Der ander kains,
Der drit zway, drey oder viere
Darbey man leicht kan spüren,
Was für ein Geist
Sie lehrt und weist,
Nemlich die Schlang,
So von Anfang
Ein Lügner ist gewesen:
Hilf Gott, dass wir
Ganz bald und schier
Von ketzereyen gnesen.

A katolikus dalok sokkal inkább megtartották eredeti érzelmességüket, mert céljukat nem a dogmatizálásban, a polemiában, hanem a vallásos érzés kifejezésében keresték. Alig itt-ott csendül meg a didacticalai hang, különösen a jó cselekedetek védelmében. Pl.:

Der in Lieb so thätig ist
Nach Gottes Wort und Willen,
Vermag allein in Jesu Christ
Des Vaters Zorn zu stillen.

Míg az egyházi költészet a német könyvpiacot ily értéktelen holmival egészen elárasztotta, addig az előbb oly friss népköltészet is homoksivatagokba fulladt.

Érdekes, hogy a protestánsok kommunisztikus hajlamai mindenütt mily egyformán nyilatkoznak. Templomok, iskolák, alapítványok, egyházi birtokok lefoglalása voltak legfőbb rugói cselekedeteiknek. De nemcsak az anyagi téren jártak így el, hanem a szellemin is; a műveltség, tudomány hazafiság egyedüli birtokosainak tekintették mindig és mindenütt magukat. Így jártak el az egyházi énekkel is. Kikürtölték, hogy a katolikusok németül nem is énekeltek Luther előtt, és számos katolikus eredetű egyházi dalt, maguk számára füleltek le. Szerencsére kritikailag be lehet bizonyítani, hogy azok már a XIV-ik században léteztek.

IV.

Sokoldalú, öserővel teli költői hajlamokkal és kifoghatatlan dalkedvvel lépett a német nép a XV. századból a XVI-ikba. Minden osztály örvendett a hatalmas dalkincsnek, a korábbi idők örökségének, mely most mint mindnyájuk közjava, a mindennapi életet felvidította, megdicsőítette; az ünnepiességeknek pedig fényt és ragyogást kölcsönzött. Midőn később az egyházi és a polgári felforgatás vihara kitört, és a nép erejét és egységét megrázkodtatta, az ifjúságban, mely a rettentő megrázkodtatások közepette nőtt fel, még sokáig megmaradt a nemes kedvtöltés, az ősök kedves és

szivből fakadó dalain gyönyörködni. Mialatt a társadalmi rend alapjaiban ingadozni kezdett, és a belső szakgatottság, a véres küzdelmek és a nép rohamosan növekvő nyomorúságai miatt jajok kezdettek hangzani: még mindig tovább csengtek a régi dalformák, és egész a XVI. század közepéig, újabbak is járultak hozzájuk.

De a költésnek új tavasza nem virulhatott fel oly időben, mely csak lázadást, pusztítást és a nemzetnek egymástól messze álló, egymást halálra gyűlölő pártokra való szétosztását eredményezte. Gyűlölet, irigység, féltékenység, kölcsönös gyalázkodások, léptek elő, mint az akkori élet uralkodó hatalmai, és a vidám természetes hangokat, a szivnek legmélyebb, legnemesebb érzelmeit, melyek hajdanta a népi költésben nyilatkoztak, hallgatásra kényszeríték. A világi dal gorombasággá, legjobb esetben pedig száraz didaktikus tartalmú kínrimekké fajult. A költemények rendszerint nem mások, mint hosszú, unalmas prózának rosz rimekbe való bujtatásai.

A bordalok elvesztették előbbi kedélyességüket, tele vannak reflexióval vagy brutálissággal. Pl.:

Sauf dich voll, und leg dich nieder
 Steh auf und füll dich wieder
 Spey aus Leber und Lung,
 Das heisst gesch. . . . über die Zung,
 Also, schreibt der gross Alexander,
 Vertreibt ein Füll die ander.

Jellemző a XVI-ik század dalaira, hogy bennük az ember legalsóbb funkciói jellemeztetnek kiváló előszeretettel és oly természetességgel, mely rendesen a brutalitással határos. Az élet elvesztette eszményi, magasztosabb jelentését, Luther felszabadította a testet, és ez magának mindenfelé utat tört, a képzőművészetekben épp úgy mint a poézisben.

A katonadalok nem bátorságról, vitézségről zengettek már, hanem rablás, gyujtogatás és pusztításról. Elénk képzeljük a landsknechteket, ha e dalokat olvassuk, a török

után Európa legnagyobb csapásait ez időben, akik ellenség vagy barát földét egyformán pusztították.

Pide, pide, pum,
Hüte dich Bauer ich kum
Denn ich bin nicht frum,
Ich stele und raube um und um.

A szerelmi dalokból eltűnt az érzelem mélysége, a gondolat gyengédsége, az a szüzsies tartózkodó hang, mely a Minnegesangot és a korábbi népdalt jellemezte. Helyét mindenütt az eroticus tartalom és hang foglalta el. «Es werden — írja Cartharina Zell 1537-ben — nun so viel schändlicher Lieder von Mannen und Frauen auch von Kindern gesungen in der ganzen Welt, in welchen alle Laster, Buhlerei und andere schändliche Dinge den Alten und Jungen fürtragen werden und die Welt je gesungen will haben.» Johann Herolt 1542-ben panaszodik, hogy számtalan éneket terjesztenek apró lapokra nyomtatva, melyeket a leányoknak fejből kell megtanulniok, melyeknek a tartalma rendesen az, hogy miként csalja meg az asszony férjét, hogy hogyan őrzik a szülők leányaikat híjába. Vannak szülők, akik az hiszik, hogy leányaik nincsenek is finoman nevelve, ha ilyeneket nem tudnak. «Ist es nicht über die Massen unverschamt und teuflisch — mondja egy «Ermahnung wider Huren- und Buben-Schand» című, 1557-ben megjelent könyv — dass man an vielen Orten schier nackend Schwerttänze aufführt unter Absingung Huren-und Venuslieder, deren mit jedem Jahr immer neue gemacht und verkauft werden?»

Hogy mily tartalmuak voltak e dalkönyvek mutatják czimeik is: Venus-Kränzlein, Venus-Glöcklein, Güldener Venuspfeil, Musikalische Wollust, allerhand neue, anmüthige, amorousische Sachen, stb.

A népdal régi egyszerű formáit gunynyal emlegették, és szövegeik oly hamar mentek feledésbe, hogy már a XVI. század végén is alig lehetett őket egybegyűjteni.

A fokozott mesterkéltség és a mindenféle olasz versformák behozása tönkre tették a népdalt.

Minden könyvvásár új madrigalokat, canzonettokat, motettokat, triciniakat, intradákat, villanellokat, galliardokat, courantokat, paduonokat, neapolitanokat, saltarellokat, voltákat, ballatákat, parodiákat, passamezzokat, stb. hozott forgalomba. Olasz gondolkozásmód kapott lábra, minden természetes és nemzeti eltűnt, a dalok duzzadtak a tudákoságtól, mindenféle allagoriáktól, mythologiai nevektől és vonatkozásoktól, idegen szavaktól és szófűzésektől.

Különös satyrája a sorsnak! Luther a legnagyobb dühhel rontott neki a katolikus egyháznak, a «welsch» pápaságnak, mégis a katolikus vallás egyeduralmának idejében, daczára a hatalmas egységnek, Németországban minden nemzeti volt: az építés, a szobrászat, a képirás, a költés, az államforma és a jog. Luther föllépése után minden «welsch» lett: a képzőművészetek, a poëzis, még az ő s germán jogot is kiszorította az idegen, a római. Különös satyrája a sorsnak. De talán még sem a sorsnak? Talán van benne része a belső szükségességnek is? A katolikus egyház mindenütt gondosan ápolja a nemzeti szellemet, és azt hatalmas épületének egyik támogató oszlopává teszi, míg Luther szakítván a régi vallással szakítania kellett a nemzeti tradíciókkal is, melyek avval szorosán össze voltak nőve. Ezért üldözte a góth stylt, a scolasticus bölcseletet, a régi alkotmányt. Leromboltatván a nemzeti tradíció, idegen befolyások annál könnyebben érvényesülhettek.

Mily szellemtelen lett a népköltés mutatják a számtalan alkalmi költemények. Nem volt lagzi, keresztelés, temetés, disznótör és egyéb családi ünnep, melyen a prédikátor vagy az iskolamester ki ne rukkolt volna zöngeményével.

Igy énekelte meg Bartholomäus Ringwalt prédikátor, a ki kitünő poéta hírében volt, az összes vendégeket, akik egy prédikátor lakodalmán jelen voltak, a következő szellemes módon:

Der ehrlich Heinrich Meder ist
Ein Schöppe und Gastgeber.
Gar gern von jungen Hühnern isst
Und von des Hechtes Leber

Der wohlgelehrt Herr Gorge Worst —
(Wie man ihn nennet) macher
Itzund nach hohen Dingen forscht,
Ist niemands Wiedersacher.

A frankfurti polgármesterről így zöngicsél:

Gott halt ihn ja noch lange frisch,
Wie auch sein Kinder wollen,
Er schenkt mir oftmals Berger Tisch —
Wein, schwedisch Käs und Zschollen.

Egy záporosó által okozott vizáradást így énekelt meg
Johann Ebert, kúndorfi prédikátor:

Claus Sturm, ein frommer Mann und Schneider,
Margareta sein Eheweib, ach leider,
Anna ihr Tochter, ungefähr
Von sechs Jahren, sodann noch mehr
Hanslein ihr Söhnlein, ungefähr
Von zwei Jahren, mussten halten her,
Solch vier Personen gar geschwind
Mit Haus und Hof ertrunken sind.

A reformáció megdöntötte a középkori német-római birodalmat, helyébe a számtalan territorialis fejedelemség zagyva tömkelege lépett. Ekkor kaptak fel az ugorkafára az allerdurchlauchtigste Landesfürstök. Minden herczeg, gróf egy-egy souverain lett, kik fényes udvart tartottak, fényezésükkel, építkezéseikkel, kicsapongásaikkal országaikat adóságokba verték. Udvaraikból nem hiányozhattak az udvari bolondok és az udvari poéták sem. Főkülönbség köztük az volt, hogy a bolondok sokkal jobban voltak fizetve, mint a poéták. A dresdai udvari listában a «gemeines Hofgesind» czime alatt fordulnak elő a «Hackbrettschläger, Löwenbändiger und Mäusefänger»-ek közt. Ezek teremtették meg az udvari költészetet, melynek tartalma száraz, unalmas dicsőítés, Jupiterrel, Junoval, Herculeussal való összehasonlítás, a fejedelmeknek az antik istenektől való leszármaztatása, hangja pedig az undorító talpnyalás volt. Georg Fund brandenburgi «Hofmusicus» több mint 2000 verssel gazdagította a Par-

nassust a következő czim alatt: «Freud, Leid und Hoffnung, das ist etliche denkwürdige Sachen von unserer hohen Obrigkeit und löblichsten Herrschaften in der hochlöblichen Chur und Mark Brandenburg.»

Az egyszerű népdal mellett a középkorban a művészes udvari Minnegesang is virágzott, mely nem elégedve meg a költői érzelmek egyszerű kifejezésével, hanem a gondolatokat és az érzelmeket architektonikailag tagolt és zengzetes strofákban iparkodott érvényre juttatni. Igazi, hivatott költők által kezelve, mentve maradt a pusztaság és élettelen formaiságtól. A szellem kerekedett felül a művészi alak hajlott utána. Bármily kimértek voltak is a strofák, mégis ugyanazon nyüzsgő élet mozgott bennük, mely a népdalt létesítette. Még akkor is elég ereje volt a költői geniusznak, hogy a forma sulya alatt meg ne merevedjék, midőn a műköltészet a sziklavárakból a polgári osztályhoz a czéhszobába szállott le. De a veszedelem megvolt, és mindig nagyobb és nagyobb lőn. Ahol minden szabályok szerint történik, ahol a munkának, az ájtatosságnak, a szórakozásnak és mulatozásnak megszabott órája van, ott félni való volt, hogy a művészet is czéhszerűleg fog kezeltetni. Amily üdvös volt a kézimunkára és az iparra, valamint a munkás osztály jólétére a czéhrendszer, oly fenyegető a költésre. Daliskolákat alapítottak, a versformákra és rimekre szabályokat alkottak, a költői alkotás a legkisebb részletekig ki volt szabva. A mechanikus készítmények korlátozottságát átvitték a művészetek legszabadabbikára, a poézisre.

Kétségtelen, hogy még ezen körökben is győzedelmeskedett volna a költői szellem a pusztaság felett. Mert a műhely nem szűkölködött szivből eredő kedélyesség híjával; a czéheknek meg voltak a szabadban tartott nyári ünnepeik, a népköltés minden zöngéi visszhangra találhattak volna a tisztes kézművesek között. És valóban a XIV-ik század mester-költése nem bukott még el a pedans mesterkéeltség és a száraz didactica alatt.

Midőn azonban a városok és a czéhek, a forrongó mozgalomba, az egyházi és politikai felforgatásba beleragadtat-

tak, midőn a régi meggyözdés ingadozott és a népelet nem lett más, mint gyűlölet és pártoskodás: akkor nem virulhattak a népköltés gyenge virágai; az idők szele letarolta azokat. A kedély helyébe a dühöngő polemia jött, mely a költői inspirációnak már eleve nyakát szegte. A tartalom helyét elfoglalta a forma, itt is mint a képzőművészeteknél. A «pá-pistaság» ostromlásában a legocsmányabb eszközök: az ut-széli gorombaság, trágárság és rágalmazás mint legnemesebb fegyverek tündököltek. Ez okozta, hogy a forma leggondosabb ápolása mellett is a legnagyobb izléstelenség kapott lábra. A kritika nem választotta el a buzát a konkolytól, magasabb képzettség hiányában a klasszikus minták után nem indulhattak; a legroszabb volt azonban, hogy ők a híres lovagköltők igazi követőinek és örököseinek adták ki magukat, a «göttliche Poeterei» egyedüli képviselőinek, kik a legfőbb művészi hatóságot képviselik; mert így veszítették el lassankint a törzsgyökeres népszellemet, mely a természetes hangot mindig megtalálja.

Klasszikus példája az e fajta poétáknak: Hans Sachs, a nürnbergi csizmadia. Szellemi munkássága a költemények számára nézve óriási. Élt 82 évet, irt több mint hatezer költeményt, több mint félmillió verssorban. Műveinek költői értéke: semmi. A kulturtörténetíró azonban haszonnal tanulmányozhatja verseit, mert azokban a kor hü képét fogja találni. Mint buzgó lutheranus, ő is keményen neki ront a pápistáknak, kénytelen azonban ő is beismerni, hogy a reformáció a vallás terén a legnagyobb zavarokra adott okot, a szentírást mindenki a maga feje szerint akarja magyarázni.

Kein Ketzer nie so grob,
Der nicht hält der Schrift Prob . . .
Das ist auch unter ihn
So viel köpf, so viel sinn.

Ein jeder nimmt zu Heil
Die Schrift auf seinen Theil,
Seine Meinung mit zu stärken,
Hierbei magst du wol merken,

Dass es jetzt steht gefährlich,
Verderblich und gar schwerlich,
Weil die Gelehrten sind spaltig.

A szentírás csak takaró, amelylyel büneiket leplezik.

Verspotten und verhöhnén
Die Schrift auch an viel Oertern
Mit Märlein und Sprichwörtern
So grob und unbescheiden,
Als ob es wären Heiden,
*Und muss an allem Ort
Das theuer Gotteswort
Nur ein Schanddeckel sein.*

A «sola fides» megtette hatását, jót senki sem akar cselekedni, sem büneit megbánni, mert Krisztus már ugyanis eleget tett mindnyájunkért. Azért panaszkodik az Evangelium:

Im Mund führens mich eben,
Verleugnen mein im Leben,
Wenig Lieb und Treu man sicht,
Der meiste Teil der spricht:
Christus hab genug gethan,
Kein gut Werk sehens an,
Gehn mit verkehrtem sinn
Also ganz sicher hin,
Sam sei die Höll verdorben,
Der Teufel längst gestorben
Und lieg der Tod gefangen
Das streng Gericht vergangen . . .
Haben mich nur angenommen
Soweit ich ihn thet frummen
Zu ihrem eignen Nutz,
Zu Freiheit, Ehr und Guts . . .
Und wo sie Gott beleidigen
Sie's als mit mir vertheidigen.

Mindenütt a legnagyobb fényűzés, e miatt adják el a fejedelmek a falvakat, várakat, ezért uzsoráskodnak, ezért szivják ki a népet adó, vám, rév és egyéb czimeken. Vádászataikon elpusztítják a parasztok vetéseit, szőlőit, rabolnak, gyujtogatnak, egymás ellen hadakoznak.

Ihr Hurweisz, Ehbruch, Jungfrauschänden,
Ihr Zutrinken, den Wein verschvänden,
Ihr Spielen, Fluchen und Gotteslästern,
Das Alles heut mehr zunimmt, dann gestern.

Az egész világ romlik és pusztul.

Die Land und Leut verderben schier!
Ich glaub, es sein die wilden Thier,
Von den schreibet Ezechiel,
Die Gott droht' dem Volk Israel
Zu einer Straf ihr schweren Sünd,
Weil Esaias auch verkünd:
Wo das Volk sei in Sündenleben
Thu ihm Gott bös Obrigkeit geben,
Dem Volk zu Straf, übel Regierer
Wütrichen und Tyrannisierer.

(Folytatása következik.)

A PAPI NYUGDIJ.

Irta V. K.

Dignus est operarius mercede sua. Az evangelium állította fel ezen elvet, a méltányosság elfogadta, a szeretet ápolta; az eszélyességé azonban a hivatás, hogy azt a körülmények számbavételével, a legczélszerűbben érvényesítse.

Nyugdíj! Mily szánalmas fogalom! Fázik tőle az ember s részvétellel veszi tudomásul: ha ismerőse, hozzá jó barátja szorul rá. Pedig ki az, ki mereven ki akarná rugni maga alul a talajt, mely minden fázása s idegenkedése daczára, mégis a vigasztalás utolsó reménysugaraként zárkozik szive rejtekében?

Isten az élet Ura, bölcs keze irányítja az ember napjait s szövi számára e földi élet bizonytalan esélyeit. Ki még ma, erejének delén, örömmel, bátor kitartással működik a számára kijelelt pályán, holnap — egy szerencsétlen csapás folytán — már mint megbénult, tehetetlen, szárnyaszegett

madár, hever lesújtva a küzdés terén; és kit a nem számított csapás megkímél e hirtelen fordulattól: azt a lassan muló idő romboló törvénye — mint tölgyet lombjaitól — fosztja meg egymásután, először tevékenységének kedvétől, azután kellő képességétől, végre tetterejétől. Mily hideg öntudat, a délibáb mily szánalmas képe ez, a képzelet messze, beláthatlan jövő pusztáján! Pedig ettől elzárkoznunk nem lehet, ez physical törvény.

Megértette ezt a társadalmi méltányosság; könyörölni iparkodott rajta a kölcsönös működési vonzalom; a «ma nekem, holnap neked» nagy elv pedig megteremtette az ugynevezett nyugdíjrendszert. Most már nincs kézi s szellemi munkája után élő osztály, mely ne gondoskodott volna egy nyugdíjrendszerben sorsosairól s benne minden tagja önmagáról.

Nem szándékom beavatkozni s részletezve bírálgatni a különféle nyugdíjazási operatiokat; minden testület saját legjobb belátása szerint megbeszéli s intézi nyugdíjügyeit. Engem közelebről csak a papi nyugdíj kérdése éget és érdekel. Nem felfedezésekkel állok elő, nem új terhekre gondolok, csak a már ugyanis sok helyt elfogadott elvre akarok rámutatni, az önmegadóztatás elvére: hogy miként lehetne ezt úgy pénzügyi, mint egyéni tekintetek szemmeltartásával czélszerűbben gyümölcsösíteni.

Lássuk, hogy állunk mi ma a nyugdíjintézménnyel.

Ki ma nyugdíjat kér, az biztosan csak 400 frtra számíthat évenként. Ily vékony biztatással szemben, nem csoda, ha a szegény öreg pap, az utolsóig, körömszakadtáig küzd ama gondolat ellen, hogy ily kegyelmekben részesüljön. S mi azután ennek a következménye? A jó öreg ur szemévelébe mindinkább ugrándozni kezd a betükön, nyelve nehezedik, gondolkodása csak igen is kimért, lassu tempóban halad; ezek folytán bizony nagyon furcsa dolgokat olvas ki a ritualéból s ki tudná megmondani: benedictio helyett hány-szor mond maledictiot? Egészen a jó Istenre bizakodva, hogy az jobban hallgasson, azaz inkább olvasson, mint hallgasson reá. Mig ez latinul megy, csak megjárja — emberileg okos-

kodva; de ha valami egyházi rendeletet kell neki magyarul közhírré tennie: dr. philosophiae legyen az a jámbor hívő, ki el tudjon rajta okosodni. Minthogy pedig kevés ilyen bölcs ember találatik a faluban, ergo nincs is, ki megértse a jó lelkipásztor szavát. De hát ezzel ő nem törődhetik «dixi et salvavi animam meam.» Sokkal keményebb dió az rá nézve, ha nyelv- és szembotlásait az ájtatos hallgatók mindinkább ismétlődő mosolya kíséri s ez által az olvasó «főurat» még inkább zavarják; ez már az elevenébe vág; de «ne per eum scandalum veniat» máskor elhagyja az egészet, punctum.

A rubrikák, ezek rég kimentek nála a divatból: keresztjáró napok alatt elmondja a «Requiem»-et cum tumba, — (magam láttam) mert az napra hoztak manuale stipendiumot, s feketében kivánták végeztetni — ezután vezeti a körmenetet; az ő számára hiába toldották meg a Direktoriumot holmi «Praenotandákkal», ez neki nem szól; számára a Congregatiók szabványai sub rosa születnek, a dioecesanus rendeletek szépen felvágatlanul ad acta tételnek «megőrzés végett.» A mit pedig nem lehet így agyon hallgatni, például a jubileumi ájtatosságot, rózsafüzér ünnepélyességet: no ezt már nem tudja szó nélkül hagyni, de nincs is azután köszönet az ő fájdalmas megjegyzéseiben; és ha valami fárasztóbb vagy kombinálóbb föltételek vannak előírva, ezeket a jó bácsi «cum potestate plenaria parochiali» sutba helyezvén, ő csinál újakat, még pedig «jobbakat» is — mondja ő. — De így csak is a buzgóbb öreg urak gondolkodnak és tesznek; a kevésbé buzgók és még öregebbek, azok egyszerűen elhagyják. Ha hivei szóbeszéd közben elujságolják neki: hogy a szomszéd plébánosok így, meg amugy szép ájtatosságot végeznek, «menjetek oda ti is fiaim, mert én már öreg vagyok ilyenekre» a felelet. A jó nép pedig nagyon természetesnek találván e választ, belenyugszik, de a legtöbbje még természetesnek tartja azt a közmondást: «A szomszéd pap prédikációja nekem nem szól» — s nem mennek oda. Ily kölcsönös egyetértésben leledzván a hivek a lelkipásztorral, nehogy terhére legyenek törődött korában, nem is alkalmatlankodnak neki, sokan még a husvéti szent gyónásukkal

sem, sőt halálos ágyukon, különösen rossz időben, vagy plane éjjeli órákban nem is merik hívni, mert tudják, hogy először nem jönne, másodszor nem is bír jönni. Mindent csak a jó Istenre bízunk, így élnek és halnak.

Végre a jó collegák belátják, hogy ez így még sem mehet, megjelenik nála a «Vice-oculus Episcopi» s addig beszél úgy szõrmentében a bácsinak, kinek a nyugdíjat még említeni sem szabad, hogy folyamodjék segédért, ki õt támogatni, vigasztalni levén hivatva, õ lesz a «ház öröme», mig nem hangzik el a «No jó lesz!» Tehát legyen!

Az esperest megbizzza, hogy tegyen hát rendet oda fõnn az aulában, a házbelieknek meg megparancsolja, hogy tegyenek rendet a házban, mert megjön «mostanában a ház öröme.»

Nagyon sok principális van a világon, ki a káplánokkal sehogy sem tud egy tálból enni, pedig egész életükben mindig oly plébániájuk volt, mely káplántartással van egybekötve: már most hogy kívánhatja az ember, hogy az egyszerű falusi magányban, in simplicitate cordis et mensae megöszült fejben öreggé gyurt kemény akarat meghajoljon a fiatal öcsém stehkraglis, keményített kézelõs, csiszolt izlésü reformjának? Eleinte ugyan az öcsém uram lesz az ur a házban, neki hódol s felé fordul mindenki: pontosabb a házi rend, tisztább a kiszolgálás, ünnepi hangulat visszhangzik benn és künn, mint erre a jó öreg ur — felhuzott szemöldökeivel — fontos beszélgetés közt kitanitotta házi népét; de rendesen õ az elsõ, ki megszegi ez új rendet, nála köszönt be legelőbb a régi hétköznapi epocha, de azért, ha igaz a közmondás: hogy az öreg emberek kedvét ritkán lehet eltalálni, a káplány lesz az, ki soha sem tud kedvére tenni. Nem, különösen akkor, ha a fiatal segéd mindazt, mit a semináriumban tanult, a lelkesültség egész hevével szóról-szóra életbe akarja hozni e parochián.

És elkezdzi először a sekrestyében. Itt decennalis piszkot, port, hulladékot talál, a merre tekintete fordul. Minden sekrestyében van egy szöglet, mely privilegiummal bír, hogy azt soha söprõ ne érje: itt tartatik a thuribulum tüzét élesztõ

szén és hamu, az öröklámpa olajos edénye teljes fénytelen diszében, az alatta levő padlózat oly vastag olajváladékkal van benöve, hogy ezt nemcsak a lustráló szem igen könnyen észreveszi, de az orr is csakhamar megboszankodik fölötte; megnézi ezután a ruha-szekrényt, honnét kiömlő penészes parfüm azonnal elárulja a status quot, itt látja, hogy a legszebb ornatások — talán az oltár-egylet ajándéka — mily összegyűrött, hányott-vetett állapotban van a legrövidebb idő alatti tönk्रेjutásnak odadobva; természetes, hogy ezeket szó nélkül nem lehet hagyni, mi a harangozónak ezután több dolgot, de boszúságot is okoz. Szemben csak végig hallgatja a fáradságba kerülő utbaigazítást, nem szól, de annál többet gondol s hadi tervekkel foglalkozik, hogy mint fogja ő utját szabni az ilyen mindenféle fölösleges, itt soha nem látott, nem hallott ujitási viszketegnek; és ezzel a harangozó titkos ellenségévé válik az új vendégnek s a világerért sem mulasztana el alkalmat, hogy szíve nehéz panaszait, velős hozzáadásaival spékelve, az öreg urnak ki ne tárja.

A templom fehérneműje: corporalék, purificatoriumok, oltárterítők, albák stb. holmi pamutféle szövetből készítvék és mosáshoz nem szokvák, ezeket a segéd mind félre teszi s megkeresi az öreg urat, hogy nevében ujakat és pedig vászonból fog rendelni; husvét és karácsony ünnepein kívül is, minden két hétben tiszta albát, minden két-három nap tiszta purificatoriumot vesz; a corporalék keményítését illetőleg utbaigazításokat meg kifogásokat is tesz. Minthogy pedig a templom ruháit faluhelyen a plébánián szokták mosni: a káplán ur ily föllépésével szemben, itt is beáll ellene a rebellio, ellenségeinek száma növekedik, de csak alattomban, a nyilvános kitérést ezek is az öreg urra bizzák, s hogy ez megtörténjék, van rá elég gond és mód.

Elmegy az új segéd az iskolába, a tanító ur nincs jelen, az egyik nagyobb fiu kezeli a tananyagot — úgy mint tudja — s emlézteti érthetlenül s értelmetlenül a földott leczkét. Ezt látván a káplán, első esetben szó nélkül napi-rendre tér. Előveszi a hittant, kezdődik egy új beosztás, magyarázat, feladat, s a tanító ur számára egy új kötelesség:

a hittanár által kijelelt leczkét beemléztetni, se többet se kevesebbet, tekintet nélkül arra, vajjon krumpli ültetés ideje van-e, vagy nagy vásár volt a közeli városban, hol a tanító urnak jelen kellett lennie. Megy, mint igazgató-helyettes máskor, megy harmadszor, a tanító ur soha sincs az iskolában, egyszer a birónál, máskor a kovácsnál van dolga, majd ide hívták őt kontraktust irni, majd hetipiaczra kellett mennie stb. stb.

Ekkor előveszi a tanító urat s elmondja neki saját véleményét, az ő kötelmeivel s a tanügygyel szemben, mely a tanító ur nézeteivel több pontban nem egyezik; s ha nem is kezdődik rögtön erősebb szóváltás a fölött, hogy ez eddig mind nem így volt, mégis megéltek; hogy a pap vizsgán kívül sohase tette lábát az iskola küszöbén át, mégis kijárták a gyermekek az iskolát stb. de bizonyos, hogy egy új ellenlábásra tett szert lelkes segédünk a tanító urban, ki alig várja, hogy a jó öreg urat meglátogathatván, szélesebb mederben s tüzelőbb kiadásban folyik az, minek ágyát a harangozó s a házi nép eddig készítgette.

Jön egy öreg anyóka hozzá s kéri, hogy megholt férje lelkiüdvéért holnap egy csendes sz. misét mondjon feketében, itt az 50 kr. Holnap, édes lelkem — mondja a káplán — feketében nem lehet misézni, de majd színben elvégzem. Ránéz egy sürüt az asszonyka s majd azt akarta már mondani, hogy akkor hát adja vissza a pénzét, de megakadt benne a szó s egy nem szivből jövő alázatos: «No hát jól van»-nal Isten áldját mond neki s kimegy. De alig lépte át az utcza küszöbét, a legelső komaasszonyát az uton megragadja, ki előtt az elfojtott szó nagy eloquentiával követeli kitörését s elkezdik rostálni az új papot jobbról-balról, aki még a halottjaikért sem akar úgy misézni, mint a jó öreg alatt megvoltak szokva stb. stb. A resultatum az, hogy ha már hirtelenében nem mehetnek az ő lelkipásztorukhoz ez ügyben panasza, a nagy fenyegetés és plébánia felé menesztett erősebb gesztikulacio kicsalja a parochia legkíváncsiabb fehér személyét a gazd'asszony alakjában, kit most mind a ketten agyba-főbe vernek argumentumaikkal az új káplán e minden

kegyeletet sértő eljárása végett. S hogy a mit e trias végzett, az inkább többesben, mint csak egy árva betű kihagyásával melegiben elmondatik az öreg urnak, arról kétség nem is lehet.

No szegény káplán, már ez sok! A belelovagoltatott öreg sem bírja oldalbordái közt megtartani e rettenetes evolútiót, melynek jól megnyult szemöldöke borongása s egy-egy sivár tekintete az uram öcsémre jelezik, hogy fekete pontok tornyosulnak a házi béke egén, melyek nemsokára az öreg ur szobájában rettenetes szózápor és indulatviharban öntik nyakon s hütik le a lelkes segéd buzgalmát. Ezzel vége a barátságoknak, nincs az odaadó alázatosság s szerény engedelmességnek az a flastroma, melylyel a káplán képes lenne betapasztani azon sebeket, melyeket az így összeszedett ellenségei az öreg ur szívéen ejtettek. Dúl az egyik, fül a másik a házban, a harangozó bajusza, a tanító ur kalapkarimája alatt erősen idomitják szájizmaikat, beszélni ugyan nem mernék, de annál többet mondóan mélyen hallgatnak. Hogy ily körülmények közt a káplán sem pihen rózsaagyon, azt mondani is felesleges; nem csoda tehát, ha mind a kettő véget vetendő e tengervészes existenciának az asztal- s lakástóli elválást megindítják az illető officiumnál, és gyakran a szegény káplán távoztával a házból, tőle talán örök időkre bucsút vesz a szerencse, mert megférhetlen természete constatáltatik; az öreg ur pedig fényes elégtételét elbeszéli a falunak, nem legelőnyösebb emelésére a papi tekintély s békés szeretet példaadásának.

Hogy ily spectaculumok minél gyérebbek legyenek s hogy a testileg-lelkileg megfogyatkozott lelkész ne tapadjon oly elválaszthatlan erővel a plébániájához, — melyet adminisztrálni már nem képes — de jövedelme nélkül annál kevésbé tud megélni: erre egyedüli mód, a méltányos és illő nyugdíj, mely legkevesebb 800 frtban állapíttatnék meg, tekintet nélkül a szolgálati évekre. Ugyanis nálunk mindig a legfőbb hatóság elbírálása alá esvén a nyugdíjazás ügye, csak azok részesülnek benne, kik önhibájukon kívül képtelenek szolgálni, már pedig a testi fogyatkozás ápolása épp

oly költséges és dusan fizetendő azoknál, kik tíz évig szolgáltak, mint azoknál, kik 50 évig működtek. De ez nem zárja be a deficientia kapuit azok előtt, kik önhibájuk miatt a szolgálattól fölmentetnek, s ezen eljárás nem is adna nekik jogot az így megállapított nyugdíjösszeg követelésére.

Most nézzük a pénzügyi oldalt.

Nálunk Esztergomban például van tekintélyes alap, melyet nagylelkű adakozók, részint hagyományaik, részint adományaik által gyarapítanak, a lelkészkedő papság pedig évi illetékkal nevel. Így haladva, józan emberi számítás szerint, igaz, hogy végre czélt érhetünk, de kérdés, valóban érünk-e? Az általunk szorgalmasan ültetett gyümölcsfát letörheti egy vihar s így az utókor, minden fáradozásunk daczára sem részesülhet annak gyümölcsében. Ugyanis ki áll azért jót, hogy a XIX. század merész röptü finansziális operatioinak divergentiái, a józan ész számításait kinullázva, egy szép reggelen e kérdést dörgik — mint ítélet trombitáját — végig a nyugdíj-alapra összehalmozott tőkék Wertheim cassái fölött: «Quae parasti, cujus erunt?» Nem mondom, hogy elraboltatik — mint a tanulmányi alapról sem lehet ezt mondani — mert ezen kemény szó az érzékeny jogi fogalmakat fejlesztő századunk humanus szellemével homlokozni; de 1% vagy 2%-ra venni fel pénzt ott, hol van és adni nem akarnak: ez a jogi fogalmakat mérlegelő kor áradatával éppen nem ellenkezik.

Mi lehet tehát ez ellen a legbiztosabb óvadék? Az élő capitalismus, melyről már egyes esp. kerületekben volt szó, s mely mig egy részről a lelkészkedő papságnak, a nyugdíj-alap nevelésére évenként eszközölt fizetéseit csökkentené, másrészt minden nyugdíjas számára egy méltányos és illő összeget fizetni tudna. És ezt éppen most, midőn a congrua ügy már oly előrehaladott stádiumban van, hogy actái az asztalfiában megtalálhatók, lehetne legjobban eszközölni, a mennyiben minden plébániának jövedelme lelkiismeretesen ki van tüntetve s ezek haszonélvezői képezik az élő capitalis ügy fő részét.

Különben, hogy könnyen megérthető legeyek, tervemet példában fejtem ki.

Minden lelkész, jobban mondva áldozár, érezvén nyugdíjaztatásának szükségét, az év december 31-ig jelentkezik a megyei főhatóságnál, mert csak ez lehet illetékes forum, ugy az indokok, mint a nyugdíjazás elbírálásánál. A főhatóság által így kijelelt nyugdíjasok számát, az eddig élő nyugdíjazottakkal összegezve, nyugdíj illetékeiket összeadva, evidens lesz az összeg, mely fedezésre vár.

E fedezet első sorban a meglevő s bármi néven nevezett nyugdíj-alap kamataiból eszközöltetnék, a fedezetlenül maradt összeg pedig, az egész egyházi megyéhez tartozó s jövedelmet élvező egyének, nyilvántartásban vezetett, a congrua bevallásban összeirt tiszta bevételük szerint, forint után kivetett százalék hányadban vettetnék ki s az esperesség utján szedetnék be.

Mennyi sok jó oldala volna ennek?!

a) Sok plébános, daczára hogy a legjobb beneficiumok egyikét birja, a nyugdíj-alapra most csak 1 vagy 2 frtot fizet. Nomina sunt odiosa. Mig ellenben mások, igazán szüken dotált plébánián, most 3 vagy 5 frtot fizetnek. Igaz, hogy ez említésre sem méltó kicsinység, de az «*aequa divisio*» elvét zavarja és sokaknál rossz vért szül.

b) Vannak megyénkben sokan, kik nyugdíjat soha sem fognak kérni, például a kanonok urak. Én hiszem, ezek sem tagadnák meg, sőt szívesen hozzájárulnának jövedelmeik százalék hányadában, az évenként kivetett quotához annál inkább, mert hisz a meglevő alap egy jó részét eddig is ők adták s alig van kanonok, ki e célra nem adományozott volna. De mert elvünk nem holt capitalist, de élőket szerezni, melyhez a jó indulatu adakozók hozzájárulása sokkal kevesebb összegben kéretik évenként így, mint ők eddig tőkékben egyszersmindenkorra följánlották: azt hiszem már e szempontból sem szerénytelenség tervezetem, ha a *fraterna charitast* nem is említem.

c) Eddig a lelkészkedő papságnak évi 1 vagy 5 frt befizetése után, nyert az alap folyó összegek fedezésére, ezen 1 vagy 5 frtnak 5% kamatjában 5—25 krajczárt évenként; ha azonban én élő capitalist képviselek, s évenként 2 vagy

5 frot fizetek (a kivetett százalék hányad szerint), akkor ép annyit segíték a folyó szükséglet fedezésére, mintha a mostani holt capitalis rendszer szerint 40 vagy 100 frtot fizetnék. Mily lényeges különbség! A nyugdíjasok évközben beállt halálával — minthogy járadékuk az egész évre ki van vetve s be lesz szedve — esedékes ki nem fizetendő összeget pedig vagy a jövő évi budgetba, vagy pedig a már meglévő holt tőkék alapjához lehetne csatolni. Mi által ez alap is növekednék. Hozzá biztosra lehet venni, hogy az évenként így kivetendő fizetéseink sohasem haladják meg a most megállapított összeget, de ha meg is haladnák néha, a nyugdíjasok nagyobb száma arányában: szomorú vigasztalás ugyan, de való, hogy ezek mondják fel leghamarább a nyugták aláírását s köszönik meg végső lehetetükkel a testvéri szeretet eme filléreit s így a másik évben mitsem kellene fizetnünk, vagy igen keveset.

Ezzel végére jártam volna az egész nyugdíjadaléknak. Egyszerű, könnyen kezelhető, a lelkipásztori téren működő testvéreink részére pedig valóban megnyugtató ha tudják, hogy éltük végnapjaiban, midőn igényeik nagyobbak, legalább 800 frttal könnyebben kijönnek, mint eddig 400 frttal kellene, mely összeg — nem csoda — ha borzalmassá tette előttük e szót: «Pensio!» és pedig nem ritkán — mint főnebb kimutattam — a lelkészkedés nem kis hátrányára.

Végül csak arra legyen szabad utalnom, hogy az ily holt capitalisra való gyűjtési fizetések vagy önkénytes adakozásoknál, nagyon elevenen merülnek fel az ember előtt egyes esetek, hol a gyűjtött tőkék mily könnyen mulnak el, mállanak szét és hányszor reducáltatnak?! Ezen körülmény — tudom — sokaknál visszahatóan működik legszebb s legnevesebb szándékuknak alapítványok általi érvényesítésében.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

A Budapesti katolikus kör és társadalmi jelentősége. Irta Kánter Károly. Budapest 1889. Hunyadi Mátyás nyomdaintézet.

E füzetben Kánter Károly ur kiadta a kath. körről szóló cikkeit, melyeket a «M. Államban» tett közzé. A cikkekhez több rokontárgyu fejezet csatlakozik s függelékül a kör alapszabályait vesszük. A cikkeket élénk toll írta s eltekintve a közönséges hasonlatoktól fesztelen, közlekedő modor jellemzi.

Azon nyomoruságos és tehetetlen helyzet, melyben a magyar catholicismus sinlik, ismét egy mozgalom megindítására ösztönzi a jólelkűeket, kiket a skepsis halványsága még nem bélyegez. Ez az indítás is már nagy érdem főleg a papság körében, mely nagyon jól ért hozzá, az idealismusnak neki menni, bölcsen lemondani és — savanyuan sopánkodni. A füzet célja tisztázni e tehetetlen nézeteket; belevilágítani a próféták soraiba, kik természetesen bal és jobb pártra szakadva körülállják a «kath. kör» bölcsőjét, egyik pártjuk «quod felix, faustum»-ot hangoztat, a másik gyors véget jósolgat. A próféták e két válfaja csak olyan jelenség, mint a kertben a keserü és édes mandola. Szerencsére a «tisztességes és nagy célokat szem előtt tartó társadalmi intézmények kezdeményezésére senkinek sincs patentje» s hozzáteszem, hogy nálunk felülről semmi jót sem várhatunk s azért nagyon jól teszszük, hogy a nem papi, katolikus közönség érdekeinek előmozdítása által e közönségben szervezünk kath. pártot.

A «kath. körnek» bizonyára legtöbb tagot fog szerezni az az érv: «ne türjük a kálvinista terrorizálást», s ez az érv egészen tisztességes és érdemet szerző Isten és emberek előtt; — hogy azonban az a kör ne legyen nagyon is távoleső elemek fölvevője, ahol azután a háziur találkozik a

házmasterrel, azt az «igazgató választmány» határozata bizonyára megfogja gátolni.

A «kath. kör» céljáról és eszközeiről a szerző bőségesen ír. A cél mindig az marad: «a katolikusok egyesítése és érdekeik előmozdítása.» Azt mondják, hogy e cél elérhetlen és addig meddő is marad a törekvés, míg nincs az országgyűlésen határozottan bevallott kath. párt; belátom e követelményben a dolgok összefüggését, de nem módosítható-e a nézet ekkép: ha a kör valóban foganatosítja a «katolikusok egyesítését és érdekeik előmozdítását», akkor e cél döntő terét, az országgyűlést természetesen nem fogja ignorálni?

Helyeseljük a szerző fejtegetéseit, hogy a k. kör központjává válhatik a vidéki katolikusoknak is, kik a fővárosba rándulnak, — hogy érdeklődését kifejtheti az egyetemi ifjuság nevelése iránt, — s támpontul szolgálhat a «Szent Imre önképző-egyletnek», — a kath. socialis működésnek.

Jól tették az intézők, hogy a «kath. kör» elnevezést választották s tovább ez irányban nem mentek; a szentek nevei bizonyára nem arra valók, hogy a körtől az embereket elijeszszék; kívánjuk, hogy sz. Imre nevének áldásosabb szerep jusson.

Részünkről a legjobb kívánságok kísérik a kath. kört és Kánter ur eszmetisztázó fejtegetéseit. Örömmel csatlakozunk lelkesülésükhöz s elítéljük a skepsist. A «Hunyadi Mátyás nyomda-intézetnek» a kiállítás fejében elismerésünkből semmit sem utalványozunk.

Dr. Pethő.

Pontius Pilatus, der fünfte Prokurator von Judea und Richter Jesu von Nazareth. — Mit einem Anhang «die Sagen über Pilatus» und einem Verzeichniss der Pilatus-Literatur. Von Gustav Adolf Müller. Stuttgart, Metzler 1888. — 8° 59 lap. Ara 1 frt.

Ezzel a czimmel hirdettek a német irodalmi lapok nemrégiben egy új könyvet, s azt egyszersmind mint nagyon

érdekeset ajánlották. S valóban, a körülményekből ítélve, azt kelle hinnünk, hogy az «érdekesség» csakugyan jellemzi a könyvet; mert midőn a stuttgarti kiadó-könyvvarúshoz fordultunk, az már nem szolgálhatott példánnyal, s várunk kellett, amíg a bizományba szétküldött és esetleg fenmaradt példányokból kaphattunk egyet.

Mohón fogtunk az olvasáshoz, mert hát mégis csak kell valami különösséggel birni a könyvnek, melyet oly hamar szétkapdosnak. Azonban, végig lapozva a füzetet, e különösséget nem találtuk meg. A szerző mindenesetre jól ismeri a Pilátus-irodalmat — könyve elején nem kevesebb mint száztiz idevágó munkát sorol fel; — továbbá, s ez dicséretére legyen mondva, szorosán a történeti adatokhoz igyekszik magát tartani, s az oly hagyományokat, melyek inkább a monda jellegével birnak, külön fejezetben tárgyalja. Azonban, éppen a már ugyis ismert történeti adatok csekély száma folytán, jóformán semmi újat nem nyujthatott. A szentírás relációját a priori, feltétlenül, mint hívő, nem fogadja el; ő — ugymond — minden irányzatosságtól távol akar maradni; de a posteriori, és pedig ismételten kijelenti, miszerint meg van arról győződve, hogy az «evangéliumok, kivált pedig azoknak történeti fejezetei teljes érvényü források, amelyeknek tiszta voltában a józan kritika nem kétkelkedhetik, miért is a Strauss-féle iskolát, amely az apostolok iratait még történeti becsüktől is meg akarta fosztani, szigoruan elítéli. Hát ez a nyilatkozat, a mai világban, egy úgy látszik, telivér protestáns, német írónak tollából (akik jobbára már csupa hitetlen racionalisták) elég méltányos.

Pontius Pilátusról körülbelől ezt az élet- és jellemrajzot adja: Ő nem volt közönséges ember, már csak egyéniségét is tekintve. Mielőtt nejevel, Claudia Proculával (ez az, a ki Urunk kinszenvedése alkalmával, álmoktól gyötörtetve, férjét óva intette, hogy ne avatkozzék amaz «igaz»-nak dolgába) mint Valerius Gratus utódja küldetése helyére, Judaeába ment volna, dicséretesen futotta végig a Rómában akkor divott katonai carriéret. Nem ő volt oka, hogy Judaeába nagyon szerencsétlen időben érkezett. A zsidók elégtelensége a «tisztátalan» pogány iga alatt

ekkor kezdett a tetőpontra lépni, — amelyet aztán a «bellum judaicum-»ban ért el; — eddig, miként egy durva ütéstől ájult ember, nem érezték annyira fájdalmas, lealázó helyzetöket, de most, mintegy magukhoz térve, égtek a gyűlölettől szabadságuk eltiprói ellen. Hasztalan iparkodott Pilátus eleinte enyhén bánni velök, a zsarnoktól még a kedvezést, még a jótéteményt sem fogadták szívesen; nem birta őket megnyerni magának. Lassankint tehát ő is elidegenült tőlük, kemény vasvesszővel kezdett fölöttük uralkodni. (A szerző elmond egy-két, ez állítását véresen bizonyító esetet.) Philo Pilátust már mint hajlíthatlan, nyakas férfiut ismeri, s e jellemzésnek nem igen látszik ellentmondani a bibliai «amit irtam, megirtam.» De hát hogyan egyeztetendő meg e nyakasság Pilátusnak avval a magaviseletével, melyet a zsidókkal szemben akkor tanusított, mikor ezek az ártatlanul vádolt Megváltót az ő ítélőszéke elé hurczolták, akiről pedig a kihallgatás után ő maga kijelentette, hogy nem talál benne bünt, — s akit, bár hosszasabb tárgyalás és az áldozat megmentésére célzó többféle kísérlet után, végre mégis átadott a zsidóknak, hogy megfeszíttessék? Olyképen, hogy nyakasságánál még sokkal erősebb volt félelme: a császár nemtetszését magára vonni, amivel a zsidók őt fenyegették.

A zsidók ugyanis Krisztust nemcsak mint istenkáromlót, hanem mint politikai lázítót is vádolták előtte, mint olyat, aki királyságra törekszik, sőt magát már is királynak nevezi. Tudták ugyanis, hogy a pogány római az ő vallástételeikkel nem fog sokat törődni, s az «istenkáromlás» czimén nem fogja vádlottjukat elítélni; ellenben politikai lázadással szemben kénytelen lesz szigort alkalmazni. Viszont Pilátus jól tudta, hogy a zsidóknak ez az egyszerre oly erős és ismételten kifejezett loyaltása a császár iránt, nem egyéb ugyan, mint képmutatás, de azt is tudta, hogy ez emberek a színlésben még tovább is tudnak menni, s képesek lesznek egyszer azt a szerepet eljátszani Rómában, mintha ők lennének az imperatornak leghivebb alattvalói, csak hogy boszujokat ő rajta kitöltsék s őt tönkre tegyék. Im ez változtatta meg egyszerre az Üdvözítő iránt eleinte tanusított jóakaratu mo-

dorát, ez ragadta ki az ő erkölcsi öntudata alól a talajt. Mily szívesen appellált volna közvetlen föllebbvalójához, a syriai helytartóhoz! de ez az állás szerencsétlenségre, épp akkor nem volt betöltve, miként azt a legújabb kutatások (Borghesi, Zumpt) világosan kimutatják. Megtette tehát amit tett, kiadta Jézust a zsidóknak, lelkiismerete, meggyőződése ellenére. És ezért soha menthető nem lesz, — de az is kell, hogy qui tradidit Christum illi, majus peccatum habuit.

És mégis, az a gyöngeség, amelyet ez egyszer a zsidókkal szemben elárult, az okozta Pilátusnak vesztét. A zsidók e tapasztalatukat jól felhasználták. Csakhamar találtak alkalmat — mily könnyen talál, aki akar találni! — feladni őt Vitelliusnál, az akkor már működő syriai helytartónál. S hogy a vádat jól kifőzték, kitetszik abból, hogy Vitellius minden hosszabb tárgyalás nélkül utódot állított Pilátus helyébe (Marcellust), őt pedig azonnal Rómába utasította hogy tizévi sáfárkodásáról a senatus előtt számot adjon. A senatus, bizonynyal ugyanazon Vitelliusnak információi szerint, csakhamar ítelt Pilátus felett, s őt a galliai Viennába küldötte számkivetésbe, ahol nemsokára, és pedig elég szilárd hagyomány szerint mint örült és mint öngyilkos fejezte be életét. — Vajjon eszébe jutott-e az egykori judeai procuratornak, számüzetése keservében, az az isteni dicsfényből övezett férfit, akit oly gyáván szolgáltatott ki a vérszomjas zsidóknak?

Ez életrajzi vázlat után, melybe több, nem minden érték nélküli latin- és görög irodalmi észrevétel van szöve, még három kis függelék következik, az első a már érintett, Pilátusról keletkezett mondákat, a másik az ő, Krisztus ügyében Tiberius császárhoz állítólag intézett levelét, a harmadik a judaeai procuratorok hivatalos nyelvét tárgyalja.

Dr. Kereszty Géza.

Bölcseleti folyóirat. Szerkeszti és kiadja dr. Kiss János. IV. évfolyam. I. füzet. Budapest. Sz. István-műintézet. Megjelent a «bölcseleti folyóirat» negyedik évfolyamá-

nak I. füzete gazdag tartalommal. Bátran elmondhatni róla az új frázist, még pedig nem csak mint szót, hanem mint valóságot, hogy «irodalmi szintájon» áll. Elismerésünkkel, főleg az «Értekezések» részének adózunk. Csupa, szorosán bölcséleti tárgynak van szentelve. S ezt nagyon kívánatosnak tartjuk. Széptani értekezések vagy egyes társadalmi bajokról való általános szemlélődések által a bölcséletet föl nem segíthetjük. A bölcséletet tanulni kell; hogy pedig mi tartozik a bölcsélet keretébe, azt a szerkesztő ur első vagyes közleményéből határozottan megtudhatjuk. E füzetben a logica, psychologia, ontologia, cosmologia, ethika szépen van képviselve és pedig nem főséges diatribák által, hanem «elemiesebb», valóban oktató és «szoktató» értekezések által. Ez uton a szerkesztő ur bizonyára remélhet valami összefüggőt alkotni a magyar bölcsélet körakásaiból; ez az út fogja biztosítani a bölcséleti folyóirat fönállását, mert a hol általában nincs bölcséleti iskola, a hol még a semináriumokban is a bölcsélet átlag egyenlő a semmivel vagy legalább egy a semmihez közeljáró mennyiség: ott a bölcséleti folyóiratnak főleg e hiánynyal, ez ürrel kell számolni.

Az értekezéseket követő rovatok milyenek: a bölcséleti mozgalmak, vegyesek, a bölcsélet magyar nyelve, irodalmi értesítő, igen változatosak, érdekesek s a szerkesztő buzgalmáról és tehetségéről tanuskodnak.

A «bölcséleti folyóirat» úgy áll előttünk, mint egy folytonos interpelláció az intéző körökhöz a bölcsélet emelésének érdekében. Folyton az iskolát kell sürgetnie, enélkül lehet sok előfizető, természetesen javarészben olyan, a kit fogni kell, de olvasó kevés lesz. Mi pedig azt kívánjuk, hogy olvasó és előfizető is annyi legyen, a mennyit a t. szerkesztő ur áldozatkészsége és szorgalmának jutalmazása eddig is bőségesen kiérdemelt.

Dr. Pethő.

Az 1789-iki francia forradalom századik évfordulójára. Irta Freppel Károly E. Fordította dr. Csápori Gyula. Esztergom. Buzdrovits. u. 8. r. 115 l. Ára 1 frt.

Freppel könyve ugyancsak időszerű! Midőn a turibu-

lum kézről-kézre jár, amelylyel a mult század végső megbolondulását korunk hangadó megfüstölik; midőn a liberális lapok betüszedői nem győzik szedni azt a sok piszkos betüt, mely az emberi gondolat megzavarodását egy utópia imáadásában megörökítse: akkor tűnik föl e mű s a sötétben botorkálóknak vagy pláne az árokban fekvőknek megmutatja a józan ész országutját, merre van. Nyugodtan, dörmögés nélkül ír Freppel; a pathosz és a szenvedély feltűnő fékezésével imponál; szinte csodálkozom, hogy francia irta e művet, annyira uralkodik kedélye hullámlásán, csak abból a tiszta, átlátszó, világos előadásból ismerek rá; a könyvnek 12 fejezete preciz kifejezésben, a tétel és az érvek impozans logikai erőben emelkednek föl az olvasó előtt. Szemeink előtt nő a bevágó anyag; egymásba fogódnak, izülnek a különböző oldalról vett adatok és reflexiók. S mily lesújtó és megalázó ítélet az, melyet fejére olvas annak a szalmakoszorus kiszenvedett furiának: «mondom, hogy ez (a forradalom) nemzeti történetünk legszomorubb és leggyászosabb eseménye.» (104 l.)

S e megdöbbenő tételt megvilágítja a 12 fejezet. Kiténő tanulmányt végez a ki ez igazságról meggyőződik. *Mindenütt megkülönbözteti az 1789-iki reformmozgalmat a forradalmi mozgalomtól.* A javítások mind tervben voltak; de a forradalomban a javítók megbolondultak s javítani akartak ez által, hogy mindent fölforgattak és ledöntöttek. Egy gondolatuk volt: tabula rászát csinálni mindenből, szakítani a multtal, építeni a házat, a nemzeti lét házát, de nem a multon, nem realis alapokon, hanem a levegőbe.

A francia forradalom egy utópia, doktrínerek agyréme, mely a kereszténység vesztét megálmodta s azután a szekták gyűlöletével a rémnek vérben akart adni életet.

A francia forradalmat dicsőítő frázisok sorba vannak véve s ki van mutatva, hogy kávéházak szónokainak ajkaira méltán termettek! *A francia forradalom nem nemzeti, (III. fej.) nem francia,* dühében saját kezeivel rombolta össze nemzeti nagysága tényezőit. A francia forradalom nem a

szabadság anyja (IV. fej.); az 1789-iki reformmozgalmak megakarták törni a centralizációt, a forradalom más alakban a legesztelenebb centralizáció, az állam békőiba szorított mindent, családot, községet, egyházat, egyedet. A francia forradalom nem teremtette meg az egyenlőséget (VI. fej.); *teremtett idétlen jogokat oly lények számára, melyek az élet valóságában nem léteznek*; kiszakította az embert viszonyaiból, jellemző tulajdonságaiból kivetkőztette s alkotott számára törvényeket, s mivel ez a képzelt lény soha sem létezett: mindaz, amit a forradalom annak érdekében létesíteni akart, merő tévely és ábránd.

Azonban úgy gondolom, hogy főleg a forradalom viszonyának föltüntetése a *tulajdon és munkához* fogja leszakítani a forradalom állatias homlokáról azt a sok sallangot és rongyot, melylyel föl akarták czifrázni azok, kik a nép és a munka egészségére nagyokat szoktak mondani, meg írni, no meg természetesen inni. A porosz parlamentben a forradalom ez érdemeit már kitűnően méltatták. Hazugság és ostobaság, ez megfejtése valamennyi frázisnak, amit ez irányban a forradalom dicsőségére pattogatnak.

Következik a forradalom két más áldása: *az oktatási monopolium és a militarizmus*. Szintén két igen ismeretes tárgy, de Freppel előadásában új. Az oktatás száz év óta haladt, többet tanulnak, többet tudnak, aminthogy jobban szántanak és okosabban trágáznak, de *nem a forradalom miatt*. S ezt jó újra hangoztatni. A skriblerek és a szóonokok ragyogó logikája a post hoc és propter hoc közt úgy válogat mint a tót a vadkörteben.

A végső két fejezetben határozottabban lép előtérbe a hazafi. Franciaország jövőjéről elmélkedik Chambord gróf volt hive szemközt azon forradalommal, mely *«igéreteiből egyet sem tartott meg s a szabadsághoz épen oly hűtlen lett mint többi nagy elveihez.»* A végszó összegezi azt, amit a reakciónak tenni kell, — a józan ész, a valóság, a tapasztalás reakciójának, az utópia, az agyrem, a csalódás ellen.

A fordítás nyelvezete nagy haladást mutat; Taxil Leo «Önvallomásai» messze hátul maradnak. A kereszténység

és az emberiség ügye pedig hálásan üdvözlik a lelkes fordítót, ki a magyar «izgoncz»-oknak is fejébe világít.

Dr. Pethő.

Szív és lant. Versek. A. Aranyossy J. Celesztin. Pozsony. A befolyó jövedelem szegény, árva-gyermekek javára fordítottatik.

A czimtéblán lévő följánlás a szegény, árva-gyermekek javára — leginkább közérdekű e kötetben. Nem lehet azt mondani, hogy minden tekintetben rossz verseket tartalmaz e csinos kiállítású kötet, de nagyobb része bizony gyarló, másrészt meg inkább személyes érdekű a szerzőre és rokonaira nézve. Verseinek külalakja — a metrum és a rím — ugyan többnyire elég zengzetes, de a nyelvezet ugyancsak alantas és prózai. Egy pillantást vetve a szerző arczképére rögtön kitaláljuk, hogy miért van az odatűzve s mondhatjuk, hogy ez a legsikerültebb a könyvben. A többi elaboratum közt, a zsongéket természetesen beleértve, nem sok van, a mi a szépirodalmat érdekelhetné.

Nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül, hogy kár a szerzőnek a nők hajfűrtjeivel, arczszínével, havával, pihegő keblével stb. foglalkoznia; maga is úgy dalolja, hogy «Veszélyes.»

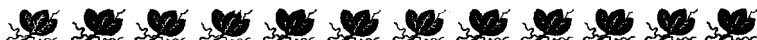
De mit szóljunk ezen — egy lapot betöltő emlékversről:

«Csáni Csány János rokonomhoz.

Soh'se hallgass a németre,
Hívjon akár mennybe;
Azt ajánlom: a némettel
Még oda se menj be!»

Én meg azt ajánlom, hogy örüljön a költő, ha oda bejuthat, ha mindjárt némettel vagy akár cigánynyal kell is bemennie. Mily költői gondolat a mennyországot ily henczegésben emlegetni!?

E kötet kiadása még nem bizonyítja, hogy Aranyossy költő, — hogy az lehet, nem tagadom. A kath. szépirodalom érdekében jobb lett volna, ha e kötet az évek terhe alatt összezsugorodott volna, — akkor aztán az arczkép is több redőt és ránczot fogna mutatni. *Horváth Zoltán.*

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

Rousseau, Voltaire és I. Napoleon. A budapesti tanítónők egyike nemrég tanulmányt irt Rousseau fiatal éveiről; a francia forradalom 100-ik évfordulója alkalmából bizonyos zsidó-liberalis lap Voltaire-t és Rousseau-t magasztalta, mint kik «fényt árasztottak az egész világra»: ezek ellenében halljuk I. Napoleon ítéletét ez írók felett! Nem gyanus tanu! Isten létében hitt, de kath. hitét már 13 éves korában — maga beszéli — elvesztette. «Talán ismét fogok vakon (?) hinni, adja Isten! Nincs ez ellen kifogásom, sőt óhajtom, mert érzem, mily nagy és igaz boldogság rejlik a hitben.» (Denkwürdigkeiten v. Sankt Helena. Stuttgart. 1823. V. 250.) — Napoleon gyönyörködött Racineben, Corneille műveit csodálta; «de Voltaire-t kevésre becsülte, mint ki dagályos szószátyár, tévutakon jár és sem az embereket, sem a tárgyakat nem ismeri.» U. o. II. 234. Csodálkozott környezete, midőn egyszer Voltaire oedipusát dicsérte: «Voltaire e dicsérete feltűnt; uj volt előttünk.»¹ U. o. VII. 109. — «Azután sokáig és igen érdekesen beszélt Rousseau-ról, tehetségeiről, befolyásáról, különczködéseiről, *alattomos gyaláztatosságairól*» stb. U. o. V. 285—6. Bonaparte Lajosra tette a megjegyzést: «Rousseau olvasása elrontotta.» U. o. VI. 199. — Bizony jobb volna, ha a tanítónők azok életét és műveit tanulmányoznák, kik képesek bennünket megjavítani s nem azokét, kik képesek minket elrontani.

¹ «Nincsen oly rosz kert, melyben hasznos füvecské nem található», mondja erre Pázmány P.

Le Musée des Fastes eucharistiques, az oltáriszentség történetének csarnoka Paray-le-Monialban örvendetes virágzásnak eredt. Célja fölébresztetni az ur Jézus szentségi jelenlétében való hitet azon impozáns benyomás által, melyet a szemlélőben a világ minden tájáról s a keresztény századokból összehordott s az oltáriszentség valóságát hirdető emlékek keltenek. Sarachaga Alexis, gazdag spanyol báró áldozatkészsége fődözi a tetemes kiadásokat. E jeles, hitbuzgó férfiú többek segédkezése mellett először is megszerezni törekedett az eucharistia csodáira és dicsőséges eseményeire vonatkozó bizonyítékokat; beutazták Európa nagyobb részét s mindenütt sikerült buzgó párhiveket szerezni a vállalatnak. A muzeum méltán az oltáriszentség dicsőségének csarnoka! Áll először könyvtárból, melyben 500 mű, — részint theologiai, részint szépirodalmi vagy történelmi, — hirdeti a kereszténység hitét az Oltáriszentségről. Van a művek közt több antik ritkaság s a legtöbb igen nagy jelentőségű. A könyvtárhoz képtár sorakozik részben mesterművekből, részben jeles kopiákból összeállítva; 120 nagy képen az eucharistia csodái és azon események vannak megörökítve, melyek az Oltáriszentség imadására s dicsőítésére vonatkoznak; van azonkívül nagyszámu aquarell, aczélmetszet, fénykép, kő- és fametszet s nem hiányzanak azon régi és új edények képei, melyek valamikor az isteniszteletnél használatban voltak. A Parayi muzeum már is fényes eredményekről beszélhet. Ezek lelkesültek, épültek, szilárdultak hitükben a dicscsarnok megtekintésekor. Mindenfelül lelkükbe világlik az a mély és fönséges hit: a tudósok tanaiból, a királyok és az ész arisztokracziájának példáiból, népeket mozgató csodákból s a csodákra emlékeztető közvetlen adatokból, melyek ott összegyűjtve oktatnak, fölvilágosítanak, megszilárdítanak. Sarachaga báró most mindazokhoz, kik az eucharistiára vonatkozó képek vagy másnemű tárgyak birtokában vannak, azon merész, de az istenszeretet által sugalt kéréssel fordul, hogy engedjék át ezeket a Parayi muzeum számára. Fontos és kiváló tárgyakat kész megvenni is. A Parayi muzeum az ur Jézus szentségi jelenlétét

bizonyító hagyománynak egy új, meglepő, impozáns csoportosítása!

Egyházkormányzati bölcsesség. «Eddig a fiatal emberek félték a kicsi egyházaktól, mert a kit egyszer Bagos megtisztelt bizalmával, az menthetlenül odaveszett. Nem volt előmenetel. Hogy aztán mégis Bagos se maradjon pap nélkül, a vizsgálatokon mindig eresztettek át egy-két censendust — Bagosra való tekintetből s azzal a világos kijelentéssel, hogy az illetőnek hivatása éppen ama hires ekkleziát elfoglalni, a mit az néha meg is fogadott, de néha beletévedt abba az egyházba, a mit az első eminens szánt magának.» Igy ír talpraesetten a protestáns egyházi és iskolai lap. Eugénia császárné azt mondta: Tout comme chez nous! Az ilyen «Bagosok», «censendusok», és rosszul járt «eminensek» másfelé is találhatók.

A ft. papság figyelmébe ajánljuk dr. Pruner, eichstätti kanonok kis füzetét, mely magyar fordításban e címmel: «A gyóntatásról, missiók alkalmával» Buzárovits G. nál megjelent. A jeles moralista e kis füzetben röviden és világosan összefoglalja mindazt, a mit a jó gyóntatónak szemelőtt kell tartani. A missionáriusok alapos és egyöntetű eljárás érdekében mindenütt ajánlják, s az ő felszólalásukra lett a füzetke lefordítva. 16. rétd. 36 l. Ára 7 kr.

Bosznia. A jeles történetbuvár báró Helfert a «Historisch politische Blätter» című folyóiratban (1888. 101. és 102. köt.) érdekes képét adja Bosznia egyházi állapotának. Szerinte Bosznia és Hercegovinában az utolsó népszámláláskor (1885. máj. 1.) volt körülbelül 1336000 lakos. Az egy nyelvű és nemzetiségű népet, mely bevándorlása után csakhamar a katolika egyház kebelébe lépett (640. Kr. u.) később a görög szakadás és a muhammedanizmus három egymás iránt engesztelhetlen gyűlölettel viselkedő pártra osztotta s a szép Boszniát árulás és testvérgyilkosság színhelyévé tette. A véres harczok megszűntek ugyan, de a három felekezet közötti ür most is ép oly mély, mint volt századok előtt. Legtöbb követője van a görög schismának (511250), ezek hrišćaniknak és orthodoxoknak nevezik magukat; azt

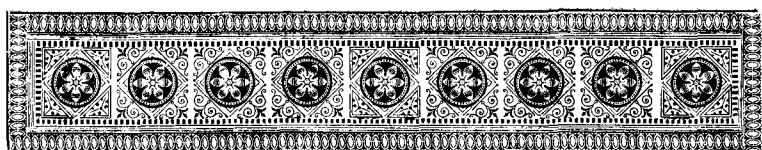
is szívesen veszik ha Szerbeknek hívják őket, mert a szerb propaganda nagy hódításokat tett közöttük. A török a szerbeket ép úgy, mint a katolikusokat vlahoknak vagy rajáknak (alattvaló) vagy gjauroknak (hitetlen) nevezi. 492710 ember hódol az islamnak. A bosnyák muhamedánok törököknek nevezik magukat, az «Osman» név nem kell nekik, igazi «Osman» Boszniában csak néhány van. A lakosság legkisebb része 165788 tartozik az Úr nyájához. Sed noli timere pusillus grex. 1776. évben csak 50000 hive volt az egyháznak Bosznia- és Herczegovinában, száz év múlva e szám már megnégyszereződött. A bosnyák törökök most is rajongó muhamedánok, bort és sertéshúst nem izlelnek meg — — mások előtt. Most is érzik, hogy ők az urak, s büszkén tekintenek le a rajára, mint Isten-adta szolgáljukra. Tényleg a katolikusok többnyire csakugyan szolgálják (kmet). Azonban a katolikus embernek most már nem kell rejtegetnie a fészületet a török elől, s nem is kell a Szultán elé vinni dolgát, ha valami roskadozó kápolnát akar kijavítani s halottjait sem kénytelen már az erdő sűrűjébe temetni, s attól sem kell félnie ha egy török falun keresztül megy hogy mint a kutyát agyonütik; városba is mehet élelmet venni biztos lévén, hogy nem veszi el tőle a török, s ha elvonná igazságot kapna vele szemben is. Egyébiránt a törökök már szelidebbek mint régente voltak. E században csak 7 ferenczrendi atyát ütöttek agyon, holott a multszázadban harminczhárman meg egy püspök estek török rajongásnak áldozatul. Egy ferenczrendi barát 1868. évben megírta a törökök iszonyatos véres tetteit krvava kujiga — véres könyv — czimű könyvében. Egy nemzet 405 éves kinjai vannak benne megírva vérrel és könnyekkel inkább mint tintával. Az akkori szerajevói basa 400 aranyat ígért annak ki e «véres könyv» szerzőjét megnevezné. E könyv megczáfolja Asbóthot, ki művének (Bosznia és Herczeg.) II. részében 137. lapon a mohamedánok nagylelkü türelmességét hirdeti. Ha e nagylelkü türelmesség a keresztények iránt meglett volna a törökben, akkor a bosnyák katolikusok nem üdvözölték volna oly örömmel és lelkesedéssel

a boszniai okkupációt. Ők bennünk szabadítókat láttak s remélték, hogy leveszszük nyakukról a török iga szegyen-
teljes jármát s a szolgaság rozsdás rablánczait. Innét van,
hogy okkupacionális seregünket minden módon támogatták,
a kik pedig ezt nem tették, azok templomaikba elzárkózva
fegyvereink győzelméért esdettek a népek Urához. Legna-
gyobb érdemet szereztek maguknak az okkupacio alkal-
mával a bosnyák nép atyái és vezérei a ferenczrendi bará-
tok; nem egynek mellét disziti az arany érdemkereszt. Mu-
sicz Iván a stoláci hős azonban nem volt barát, mint ezt
Helfert tévesen állítja, hanem világi pap. E szerencsétlen
ember, ki később egy nővel Szerbiába szökött s Belgrádban
mint póstamester halt meg (1888. decz.) tanuja a régi igaz-
ságnak, hogy könnyebb várakat bevenni, mint önmagát le-
győzni. A bosnyák katolikusok közös kormányunk részéről
nem részesülnek ama figyelemben, melyet hozzánk való,
kimutatott s a netán bekövetkezhető válságos napokban nagy
értékű hűségük megérdemelne, sőt mi több Himmel őrnagy
tanúsága szerint azt a gyengéd figyelmet, melyet a kormány
a mohamedán uralkodó osztály s a vagyonos szakadárok
íránt tanusít, illetékes részről a szegény katolikusokkal szem-
ben feleslegesnek tartják. Buta politika az ellenséget dédel-
getni, a jó barátot dorongolni. Arról ugyan meglehetnének
győződve politikánk intézői Boszniában, hogy a szakadárok
jósántukból soha sem lesznek barátaink.

A Jézus-társaságának az Osztrák-Magyar tartomány-
ban jelenleg 613 tagja van, huszonkettővel több, mint
megelőző évben. Ezek közt van 269 pap, 118 skolasztikus
és 199 laikus testvér. A német tartománynak volt 1872.
évben 764 tagja, most van 1012. A társaságnak valamennyi
(23) tartományában 1888. végén volt összesen 12,305 tagja.
Adja Isten, hogy e század végén számuk elérje a huszszet!

Előfizetési díj egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

HUMANISMUS VAGY CHARITAS ?

(VÁRNAI R.)

Hallottam különböző véleményeket arról, hogy minek lehetne századunkat elkeresztelni? Az egyik a találmányok, a másik a gőz, a harmadik a papír, a negyedik a jubileumok, az ötödik a humanismus századának akarná elnevezni, s 'meg kell vallani, hogy jogosult mindegyik vélemény, és hogy bajos a választás. Várjuk be, míg a fontos kérdést valamely tudós areopag vagy nyilvános pályázat eldönti.

Ha szabad volna itt is ugy eljárni mint gyermekkeresztelésnél: ugy századunkra bizvást ráadhatnók, mint valami spanyol grandra, mindaz öt nevet, mert ráfér valamennyi. De mivelhogy a humanismus, mint erkölcsi jó, az emberiségre nézve fontosabb s jótékonyabb, mint akár a gőz, akár a papiros: azért én ezt adoptálnám a többi fölött.

A jogosultság kérdésen kívül áll, mert azt tagadni nem lehet, hogy korunk minden irányban humanus. Humanus az előrehaladt állam: nézzük akár bünyfenyitő eljárását, akár fegyenczeinek tartását, akár dologházainak, javítóintézeteinek szervezetét. Humanus az iskola: a szülő egyetlenegy ütegért, melyet rakoncziatlan gyermeke az iskolában kapott, a noli me tangere §. czimén fülén foghatja a tanítót s elhurczolhatja valamennyi instanczián keresztül. Humanus a katonai rend: elég nézni a gyakorlótéren az „uj anyag“ begyakorlását. Az egykori brutalitás

helyett csak szép szó járja, és ha a százados ur jó kedvében néha elreczitálja az ujonczra az emlős állatokat, a pachydermatáktól kezdve: úgy ő a zoológiának illetően népszerű ismétlésével csak nagyobb gaudiumot akar szerezni a bámész dajkanépnek és a munkától szökött mesterinasoknak. Humanus a szabadkőmivesség: minden munkájánál köröz az „özvegy perzselye.“ Humanus maga a háboru is, ámbár ez *contradictio in termino*, de mégis úgy van. Mert ha a tizenegy miliméterről nyolcz miliméter átmérőre leszállított puskagolyó nem is czukorgolyó: tagadni nem lehet, hogy az már három miliméterrel kisebb lyukat fúr az emberi testbe. Szóval, minden intézményünk, talán az egy adóbehajtást kivéve, a humanismus jellegét viseli homlokán.

De nem elég, hogy korunk humanitása az emberséges érzés és a kiméletes bánásban nyilatkozik oly fényesen: szintannyira humanus az a jótékonyság gyakorlásában, az emberi nyomor enyhítésében is. Sok városban, hol félszázad ezelőtt még kórház sem létezett, ma kórházat, árvaházat s elaggottak számára menhelyet is fogsz találni. A különféle egyesületek és társulatok, melyeknek neve pedig legio, ugyanannyi segélyző egyletek egyszersmind. És ha elemi csapás ér valamely várost vagy vidéket, akár itthon, akár a külföldön: megnyílik adakozásra minden kéz, s kész azonnal a jótékonysági táncz, szini előadás, akademia, hangverseny. Jótékonyságában mindenki siet — vigadni a károsultak jajveszéklése, nyomora fölött. Ez a jótékonyság a „*hilarem datorem*“ szót úgy fordítja, hogy „vigadó adakozó,“ és a vigadozás után bejön néha oly töméntelen pénz, hogy a kezelő bizottmány szinte zavarba jön, a segély jóval meghaladván a szükségét. A bécsi „Ringtheater“ károsultjainak javára befolyt százezrekkel nem tud mit kezdeni a directorium, substratum hiányában.

Ez a nyilvános jótékonyság (mert nyilvános)

rendesen hangosan, sarkantyút pengetve lép föl, a sajtó veri hozzá a nagy dobot. De ebben ki fog gáncsoskodni? A trombita és dob nagy közönséget hoz össze, versenyre buzdít, lelkesít. A régi toborzás is így szerzé a hadurnak a harci anyagot.

Egészen másképp lép föl a jótékonyosság egy másik alakja: a keresztény Charitas. Ez fekete vagy sötét szürke öltönyben járja be az utcákat, lesütött szemmel, mintha keresne valamit. És csakugyan keres: fölkeresi az emberi nyomort az ő sokféle alakjában s titkos rejtekében, nem várja, hogy ez őt keresse föl. És ha megtalálta: befogadja az irgalom házába, ápolja, enyhíti, gondozza, szolgálja, szó nélkül, feltűnés nélkül, díj, jutalom nélkül. Mivelhogy művei szeretetből erednek, azért csak Isten tudja, hogy mi és mennyi jót mivelnek. A világ keveset tud róluk, mert a sajtó nem is képes eléggé felfogni értéküket, nem érti bensőségüket s a mikor szól külső sikereikről, minden szaván meglátszik „fölvilágosult“ korlátoltsága. A liberális sajtó annyit tud a keresztény Charitasról mint az occeánba süllyedt hatodik világ-részről „Lemuriáról.“

A mondottak után a humanismus két nemét különböztetjük meg: a profán és a keresztény humanismust. De mi különbség lehet köztük, miután mindakettő ugyanaz egy célét követi, ugyanazon eszöközökkel él, ugyanazt a jót eredményezi? Nem inkább egy közös anya gyermeke-e mindakettő?

A ki csak emberileg nézi a dolgokat, az csakugyan nem fog különbséget találni, mert enyhít az emberi nyomoron ez is, az is, mindegyik a maga módja szerint, ez elég, érdemök egyenlő. De ha a hit világánál nézzük, és így illik keresztény embernek nézni, az erkölcsi dolgokat: úgy könnyen felismerjük a kettő között létező lényeges különbséget s a szerint a különböző érdemet is.

A profán humanismus socialis szükség, erkölcsi

kényszer, opportunitástól, a keresztény Charitas a hittől veszi impulsusát. Őbenne összpontosul mindhárom sarkalatos erény: a hitből kiindul, a jövő élet reményében kitart, a szeretet lángjában mint áldozat megemészti magát. Ime a különbség in radice.

A profán humanismus nem ismer áldozatot, amely után pedig mérjük az érdemet. Aki a nyomor enyhítésére odateszi obolusát, hogy azután mulasson érte, az mi áldozatot hoz? Ha az állam, ha a község jótekonny intézeteinek föntartására pótdótot vet ki, igénybe veszi a közalapokat, ugyan mi áldozatot hoz? Az adózók nem spontán, csak kényszeráldozatot hoznak, melynek erkölcsi érdeme semmi. A keresztény Charitas ellenben áldozattal szerzi be szükségait: koldulva gyűjt alamizsnát, szorult kebellet keres jótévedőket, megkúsz napjában száz emeletet; elvisel elutasítást, mogorvaságot, szeretetlenséget; tür hőiséget, hideget, szükségét, nélkülözést, — élete szakadatlan áldozat. Aki csak egyszer izlelte meg a koldulás, a mogorva elutasítás keserüségét, akinek csak egyszer remegve vert a szive az ajtókopogtatásnál, az tudja, mily áldozat ez a házaló koldulás.

Még kevésbé ismer önfeláldozást a profán humanismus: ő jótekonny művét díjazott személyzettel, fizetett szolganéppel, burocratikuss józansággal, szellem nélkül, ihlet nélkül végzi. Sem miniszterről, sem polgármesterről, sem jótekonnyági bizottmányi tagról nem hallottuk még, hogy ők valamely szabad órájukban odaültek volna a kórházba, himlő-, typhus-, cholera-betegeket ápolni. A keresztény Charitas ellenben személyesen végzi emberszerető nehéz munkáját, nem gondolva a ragály veszélyével, nem iszonyodva a fekélyes sebektől, nem undorodva a betegek bűzétől, szennyétől. Kitart hősieen azoknak szívzaggató kinjainál, az élethalálra szóló orvosi műtéteknél, a haldoklók végvonaglásánál. Leküzdí érzékeit, magába fojtja szivét, feláldozza nappalát, éjjelét, fel

végerejét, miglen emberşzeretõ mûvében kimerülve, mint áldozat alszik ki. Charitas charitatis victima — ez az önfeláldozás.

És még egy lényeges különbséget kell, hogy hangsulyozzunk. A profán humanismus csupán csak az anyaggal, a testi nyomorral foglalkozik, mig a keresztény Charitas a lélek nyomorát is gondjába veszi. A lélek sok izben nyomorultabb, betegebb, elhagyottabb a testnél, neki annál több, annál gyöngédebb gond kell, mennél nemesebb része az az embernek. Mig tehát a profán humanismus az irgalmasságnak csak testi, — azalatt a Charitas annak lelki cselekedeteit is gyakorolja.

Látjuk tehát, hogy van igenis, még pedig lényeges különbség a kettõ között, olyan körülbelül, mint egy profán és épület a templom között: ez meg van szentelve, amaz nincs.

A felsorolt megkülönböztetõ jelek után könnyü felismerni, hogy melyik részen nagyobb az elõny a szenvedõ emberiség számára, melyik részen nagyobb az érdem. Kétséget nem szenved, miszerint a nyomorultra nézve elõnyösebb a szeretetbõl kiinduló jótékonyosság annál, melyre csak az opportunismus vagy a szükség indit, elõnyösebb neki a szeretetteljes ápolás annál, melyet az administratív ridegség nyujt, a mint másrészrõl nagyobb az érdem ott, hol a jótékonyosság áldozattal, hõsies önfeláldozással gyakoroltatik, — tehát a keresztény Charitas részén.

Ez annyira bizonyos, hogy nincs aki tagadásba vegye. De nekünk nem elég negativ hit, mi positiv hitet szeretnénk kelteni azokban is, kik negative hisznek, mire nézve tételünket concret párhuzamos tényekkel akarjuk begyõzni, megvilágítani. Mít midõn teszünk, nem akarunk a profán humanismus ellen, melyet mi érdeme szerint becsülünk és méltatunk, ütõkártyát kijátszani, mi inkább csak visszaverjük a szabadgondolkozóknak támadását, kik megátalkodott

elfogultságukban, ha nem épen gyűlöletökben, még a jótékonytságot is gyanusítják, lealacsonyítják, pro-scribálják, mihelyest az vallásos jelleget visel vagy épen fekete öltönyben jelenik meg. A szabadgondol-kozók odavetik nekünk a keztyűt, mi fölveszszük azt — ezen fordul meg igénytelen dolgozatunk.

*
*
*

Az állam feladata, összes polgárainak, tehát a nyomorultaknak, az elhagyottaknak javáról is gondoskodni. Ez a gondoskodás adja a közjótékonytsági intézeteket, milyenek az általános kórházak, tébolydák, a siketnémák, a vakok intézete, az árva-, a lelenczházak sat. És amint az állam tág körben, épugy tartoznak a községek szűkebb körben nyomorultjaikról gondoskodni. Innen a városi kór-, szegényházak, az elagottak házai.

Az állam, a világvárosok jótékonytsági intézeteik fentartására milliókat jelölnek ki költségelőirányza-taikban, és helyesen, mert amely nap megszűnnének ez intézetek, a betegek az utcán hevernének, ragályos betegségek tizedelnék a lakosságot, a gyermekeket ki-tenni vagy épen meggyilkolni napirenden volna, az éhenhaló szegénység megrohanná a kenyérboltokat, az élelmiszerkereskedéseket, a nép fellázadna, meg-zavarná a közrendet. Ez állapotok nagyobb mérve-ket öltenének különösen a világvárosokban, hol a millió lakossággal arányt tart a nyomor is.

Midőn tehát az állam, a község oltalmukba ve-szik az emberi nyomort, egyuttal önnönmagukat vé-dik. Jótékony intézeteik tehát, mint látjuk, merőben socialis szükségnek, önvédelemnek, a közrend fentar-tásának, államraisonnak köszönik létüket.

Látszassanak egyébiránt előirányzataik még oly jelentékenyeknek is: tényleg mégis csekélyek, elég-telenek. Sokkal nagyobb ugyanis az emberi nyomor s annyiféle alakban jelentkezik, hogy a közjótékony-

sági intézetek sem minden egyesén, sem minden bajon segíteni nem képesek. Legyen valamely kórházban a rendszeresített ágyak száma betöltve: úgy a legközelebbi üresedésig új beteg föl nem vétetik, ha még annyi volna is. És így van az egyéb intézeteknél is.

Ahol a közjótékonyosság tehetsége határát érte, ott közbeveti magát a magán, a keresztény jótékonyosság. Ez nem kötelességszerűen, nem szükségből tesz, mint az állam, hanem merőben könyörületből, isten- és emberszeretetből, egészen önkénytesen. És mi több: kiterjeszti gondját a nyomor azon nemeire is, melyeket a közjótékonyosság oltalmába nem is fogadhat. Az ő szeretetművei épen csodálatosak.

Csodálatos ezekben első sorban az adakozás kiapadhatlansága. Mert a szeretet sohasem fogy ki, olyan az mint a csörgedező forrás: merítsd ki bár nappal, éjjel újra megtelik, soha ki nem apad. Hogy honnan kerül az a sok, az a dús adomány, mely egyre új műveket létesít és tart fön, azt részben nem is tudjuk meg, mert ez a jótékonyosság szereti a névtelenséget, a mi csak növeli érdemét. Ő jutalmát magában a jó tettben és főleg abban találja, aki titokban is lát. Mi csak a folyam árját látjuk, hogy honnan veszi az vizét, azt nem nyomozzuk. És ha ismerjük is az egyes folyókat, melyek behordják vizöket: a titkos forrásokat, melyek a föld alatt szivárognak belé, nem ismerjük.

A keresztény jótékonyosság műveiben két csoda ujul meg szemeink előtt: a kenyérszaporítás csodája: ma ezren étkeznek az öt kenyérből, melyekkel valamely jótékony egylet működését csak tegnap kezdte, azután a manna csodája: ez naponta hull a szegényeknek a szeretet adományaiból.

És vajjon kevésbé csodálatos-e a szeretet ereje az irgalmasság azon embereiben, férfiakban s nőkben, kik lemondva mindenről, amit nyújt a világ, a

mit szerettek a világban, amit elérhettek volna a világban, fölkeresik a nyomorultakat, hogy szolgáljanak nekik? Nem kell e csodálnunk a szeretetet, mely a bűn seprejével, mely a végtetheletlenséggel érintkezik folytonosan, vele él, neki szolgál? Vajjon mi indítja ezeket a lelkeket, hogy büzös, undorteljes kórházakba temessék magukat, kik szellős házakban, talán márványpalotákban kényelmesen lakhattak volna? Mi indítja őket a csodálatos szeretetre, mely soha ki nem fárad, sőt új erőt merit sulyos feladatában? Nem egyéb, mint hogy Istennek tessenek és a nyomor szolgálatában megnemesüljenek.

A világ fia nem érti ezt a hitet, ezt az istenszeretetet, mert nincs érzéke a szellemiség iránt. A világ nem érti azt, hogy a „spiritualismus nemzetekre úgy mint az egyénre nézve élet, a materialismus halál. Aki a léleknek csak átmenetes létet tulajdonít, aki azt csak az élet tusájára s csalódásaira kárhóztatja s őt éltető s világító tehetségeivel együtt a földi lét után elenyészni engedi, aki megtiltja neki a jövő itélettől remegni, neki a semmit helyezi kilátásba, őt kevesebbre becsüli, mint a physikai életben a moleculát, mely változik ugyan, de el nem vész, el nem enyészik: az megfosztja az embert az ő életleheletétől és baromiasságra ítéli.“ Ellenben aki ismeri a hitet, mely képes hegyeket áthelyezni, aki ismeri a szeretetet, melyről azt mondja sz. Pál, hogy az nagyobb a hegyeket áthelyező hitnél is (II. Corinth. 13.): az meg fogja magának magyarázhatni a keresztény jótékonyság műveinek minden csodálattosságát.

Ha mi ezeket sokoldalúságukban, sokneműségökben ismerni akarjuk: Franciaországba kell néznünk, azon országba, mely — nagyítás nélkül lehet mondani — a jótékonysági intézeteknek hazája par excellence. Nemzetének jótékonysága lehetségessé tette az emberszeretetében annyira találékony, sőt

kifogyhatlan páli sz. Vinczének a maga csodáit mivelni, és e jótékonyság csakugy nem fogyott a nemzetben, amint él benne tovább is a szentnek szelleme. A francia jótékonyság tovább füzi páli szent Vincze csodálatos műveinek lánczát, ujjabb meg ujjabb gyűrűket tűzvén bele, és amint e nemzet hazaszerezetében milliárdokat teremtett elő, hogy megtisztítsa földjét az ellenségtől, épugy jótékonyságában milliókat tud áldozni, hogy kipusztítsa hazájából az emberi nyomort vagy legalább enyhítsen rajta. És ezt korántsem hiu gloireból teszi, mert hol van az a hiuság, mely annyira kitartó tudna lenni az áldozatban, hogy végre ki ne fáradna? Hogy e jótékonyság hitben, mély vallásos érzésben gyökerezik, arról eléggé tanuskodik már az a tény is, hogy a francia nemzet vallásos vállalatoknál, az általános egyház műveinél s szükségeinél is adakozásra nézve a világ valamennyi nemzetének élén áll. Olvassuk csak a kath. missiók értesítőit.

Kezernél van Du Camp Maxime, a francia akademia tagjának, a párisi jótékonysági intézeteket megbeszélő legujabb publicatiója,* melyet már más idevágó publicatiói előztek meg, névszerint „Les Convulsions de Paris“ és „Paris, ses organes, ses fonctions“ mindakettő több kötetes munka. A jeles akademikus tanulmánya tárgyává tette a párisi jótékonysági intézeteket, s tanulmánya beható, kimerítő. Leírja minden egyes műnek történetét, keletkezésétől egész a jelenig. Az intézetek belszervezetét, működését, kezelési módját, minden részleteikben, személyes szemlélés után ismeri, ami hitelességéért kezeskedik. Amily hő az ő érdeklődése, oly meleg, oly lelkes nyelvezete is, könyve lekötő érdekes, kedves olvasmány.

Tekintsünk be ennek nyomán a keresztény hu-

* Die Wohlthätigkeits-Anstalten der christlichen Barmherzigkeit in Paris, von Maxime Du Camp, Mitglieder der franz. Akademie. Autorisirte Übersetzung nach der zweiten Auflage. Mainz, Kirchheim, 1887.

manismus „szeretettárába“ s ismerkedjünk meg valamennyire a párisi jótékony intézetek némelyikével, olyanokkal, melyek nálunk még kevésbé ismeretesek. Nevezzük első helyen

A *szegények kis nővéreinek* intézetét. Ennek egy együgyü szolgáló adott létet. Jugan Johanna szolgált egy öreg, igen jótékony kisasszonyt. Urnője halála után Saint-Servanban (Bretagne) megvonult egy mansardban, huszévi szolgálatában megtakarított százszáz franckal. Könyörületében egy nap fölszedett az utczáról egy elhagyott vén koldusasszonyt, ki szegénységében, betegségében, szennyében már-már utolsót lehelte. Nemsokára felvett egy másikat s ápolta mindakettőt. Könyörülete nagy lévén, szobája pedig szűk: bérelt egy nagyobbat s fölvelt annyi nyomorultat, öreget és gyermeket, amennyi csak belefért. A város és a lakosság megindulva irgalmasságán, fogadott számára egy házat, mely csakhamar harmincz elhagyottal telt be. Johanna maga koldulta be a könyörödományokat a ház mindennapi szükségére. Jótékonyága annyira elismerésre talált, hogy a francia akadémia háromezer fr. erényjuttalomban részesítette őt, egy kezelése alatt lévő alapítványból.

A példa vonz. Johannához csakhamar egy asszony és két értelmes fiatal leány szegődött, és most már négyen osztozkodtak a szeretet munkájában, melyet Johanna egymaga többé nem győzött volna. A művet felkarolta Le Pailleur, helybeli legfiatalabb káplán, s bizonyos rendszert hozott bele, jövő rendeltetését csupán csak elhagyott, munkaképtelen öregekre szorítván meg. Ő a kis közönség számára szabályt is irt s szerzetesi formát adott neki. Ez a kis nővérek eredete.

A kis mustármagból terebélyes fa lett: 1885-ben az intézet Francia- és egyéb országokban már kétszáznegyvenhét házat számlált, négyezer nővérrel s huszonhétézer ápolttal. Kiterjeszkedett egész Ame-

rikába s Ausztráliába. „Kivánjuk — mondja szerző — hogy e számok ne vonják a szentéletű nővérek fejére a kormány-olympusznak villámaint.“ A mű kezdetét vette 1840-ben, Le Pailleur abbé még életben van s élvezi örömét az áldásos mű folytonos terjedésében.

A kis nővéreknek Párisban öt házuk van, ezekben középszámmal ezerkétszáz öreg, férfi és nő, ápoltatik mintegy száz nővér által. A házak merőben könyöradományokból tartják fön magukat, Le Pailleur abbé, a buzgó szervező, ugyanis nem akarta, hogy a nővéreknek alapítványaik vagy egyéb biztos jövedelmök legyen, hanem hogy azok Istenbe vetett bizalommal, alamizsnával keressék a mindennapi kenyeret. Nagy volt e férfit hite: ő nem kételkedett Istenben, de nem kételkedett az emberekben sem, s hite az egyik részen sem csalta meg. A kis nővérek nem tudják, de nem is kérdik, hogy holnap mit esznek. Isten gondoskodni fog, mondják, és ő gondoskodik is, ugy amint gondoskodik a légi madarokról és a mező liliomáról. Sőt odáig megy ez az eleven hit, hogy a házaknak nem szabad egyik napról a másikra megtakarításokat tenni, ami megtakarítatik, az az anyaháznak szolgáltatik be.

Amennyire szigorú a szabály a nővérekre, olyannyira enyhe az az ő ápoltaikra nézve. Ezek az urak, a nővérek a szolgálok. Ők főznek, mosnak, vasalnak, gyűjtenek alamizsnát, ápolják a betegeket; ők szorgoskodnak, hogy öregeik éhség, hideg, nyomor ellen védve legyenek; ők táplálják őket, vetik meg ágyaikat, változtatják fehérműjüket, virrasztanak betegágyuknál, vigasztalják, buzdítják őket a halál óráján, és ha elhaltak, ők öltöztetik fel, teszik koporsóba őket, imádkoznak lelkökért.

Szolgalatuknak legnehezebb részét azonban azon öregeknek ápolása képezi, kiket az aggság eltompított, tehetetlenné tett, kik már ugy nem bírnak magukkal mint a gyermek. A szolgálatukra levő nővér

kénytelen őket fölemelni, ha leesnek; tartani őket, hogy a székről le ne csúszszanak, kénytelen eltalálni gondolataikat, melyeket ők kifejezni nem tudnak, kénytelen orrukat törülni, ajkukat tisztítani, pipájukat tömni, a burnótot orrukba segíteni, kénytelen úgy bánni velök mint gyermekkel, mert ők már semmiről se tudnak, még a természet szükségeiről sem. E szerencsétlenek egy teremben együtt vannak egy nővérnek folytonos felügyelete alatt. Ez a nővér sokszor visszagondolhat a tiszta üde levegőre, melyet a világban szítt, mert daczára a töméntelen tömjénnek, mely itt elégettetik, a bűz alig elviselhető. Itt tartják a bénákat, vakokat, a nehézkorban sinylőket, az elmebetegeket is, amíg ezt állapotuk a többinek veszélyeztetése nélkül engedi.

Az emberi nyomornak mennyi szárandó, rémes alakja egy helyen! Valóban hősieks elszántság, bámulatos önmegtágadás kell hozzá, ezt a nyomort, ezt a végtelenséget, ezt az undort szolgálni. Ide velök, a szabadgondolkozókkal, kik nem szünnék meg a kórházak secularisatióját követelni! Tegyéék meg ezt a munkát fizetett laicus kezekkel. „Mily barbárság! — kiált fel a szerző — Ismerem én, ugymond, az ápolónőket a kórházakban, láttam őket a munkánál, szagoltam belőlök a pálinkát és a kolbászt, a mit zsebökben hordanak.“

A párisi nép ismeri a kis nővéreket s az ő odaadásukat, szereti, becsüli őket s szívesen juttat nekik alamizsnát, még a szegény munkás is zsebébe nyúl, találkozáván velök. Valóban csodálatos, amit az adakozás készségére nézve a szerzőtől megtudunk.

Minden házból naponta két nővér megy alamizsnát gyűjteni. Történik pedig ez bizonyos jegyzék után, melyen a látogatandó házak s személyek megnevezve vannak. Nem csekély fáradság az, öt-hat órán át a járdát taposni és a legmagasabb emeleteket megkúszni, mert az irgalmasság nem mindig s nem is

csupán az első emeleten lakik. Az emberek ismervén szeretetműveket, jól fogadják a nővéreket s el nem bocsátják őket egy-egy ezüst- vagy aranypénz nélkül. „Ismerek — beszéli szerző — egy nagy könyvkereskedő céget, mely tágan nyitja ki ajtaját, ha a kis nővéreket jönni látja.“

A könyöradományok jelentékenyek ugyan, de nem egyformán folynak be, amiértis sohasem tudni, vajjon bőséget vagy szűkölködést hoznak-e. Télen, tavaszon, mikor Páris otthon van s Lucullusnál ebédel, bővebben folynak az adományok mint nyáron, amikor a jótévők fürdőben vannak vagy utaznak. Télen sok a lakoma: vannak társasbédek, estélyek, lakodalmak, bankettek, amikből kijut a szegényeknek is, mert a kis nővérek bizonyos előkelő vendéglőkből naponta hazahozzák a maradékot. A legfinomabb luxust szolgáló czégek szolgálják ily módon a kis nővérek konyháját is. És ez a maradék épen nem megvetendő jószág. Láthatni a nővéreket, mint emelnek le a kocsiról füstölt nyelvet, mely alig volt megkezdve, tyukot, melyen csak egy szárny hiányzott, őzszombot, mely csaknem érintetlen volt. E válogatott falatok fenn tartatnak a betegeknek, kiknek táplálóbb étel kell.

A kis nővérek sokat kapnak természetnyekben, de ezek hazahozatalára lovakat tartani képesek nem volnának. A jótékonyság itt is segít: a bérkocsi társaság igazgatója, Bixio ur, naponta mindegyik házhoz egyfogatu éléskocsit állít, melyet még újra meg is festet minden évben. Keressük ennek párját! A vasosztályokra berendezett kocsi magával visz néhány zsákot is. Állomásai a nagy éléstárok, a nyilvános piacok, hol soha el nem utasittatik. Itt ismerik és szeretik a kis nővéreket, kikkel még a Commune idejében is jól bántak. Bőven juttatnak nekik zöldséget, burgonyát, gyümölcsöt, néha vaját is. Jó kezeset jó indulatot szül az árusoknál, nem ritka tehát,

hogy ez egy zsák babot, amaz egy zsák rizst, a harmadik egy süveg czukrot dob föl a kocsira.

Nem csodálatos-e ez a jótékonyági versengés? Mivelje ezt a csodát valamely polgármester! Indítsa ki, nem mondjuk minden nap, csak minden héten vagy minden hónapban fertálymestereit, szegények számára alamizsnát gyűjteni. Ezeknek nem fog kelteni kocsí, hazahozzák hónuk alatt is, amit gyűjtöttek. És ezek a kis nővérek nem bírják kifárasztani a párisiak jótékonyágát! Honnan van az? a fekete ruha, a tiszta kéz, az önzetlen szeretet teszi ezt. A nővérek a szegényeknek bizalmi emberei, az ő kezökbe teljes megnyugvással tehetik le, úgy mint az oltárra, amit a szegényeknek szántak. Ez a keresztény Charitasnak a hitele.

Különösen ki kell emelnünk, hogy a párisiak jótékonyági versenyében előkelő részt vesz a napisajtó is. Az egy „Figaro“ tíz év alatt 3,541.063 fr. gyűjtött jótékony czélokra, és részben el nem maradnak a radikális lapok sem. Legyen az elhírhedt Babylonnak, a frivol Párisnak, még annyi büne is: dimittuntur illi peccata multa, quia dilexit multum.

Nagyon keresett czikk a kis nővéreknél a kávé alja, melyet ők szorgalmasan összekeresnek a házaknál és még egyszer kifőznek. Ez az ital nem sok coffeint tartalmaz ugyan, de megvan legalább az illusio, és a párisi szegény boldog, hacsak illusorius kávé is ihatik. Lehet-e gyöngédebb az anya, hogy gyermekének kedvében járjon?

A kenyéret, illetőleg a kenyérmaradékot a kis nővérek a szomszédos táp- és nevelőintézeteknél, iskoláknál, kolostoroknál találják. Ahol sokan étkeznek s különösen gyermekek, ott nem hiányzik a kenyérmaradék. Szerettem volna a kis nővéreket odavinni ahhoz a mindennapi czipóosztogatáshoz, hol az alamizsnásnak felállított koldusbíró malaczt hizlalt a czipón, amit részben ártatlanul megtakarított, részben

pedig harmadárán megváltott oly részesektől, avagy mondjuk részegesektől, kik a kenyeret inkább folyékony alakban veszik magukhoz. Mennyi ment itt veszendőbe a drága kenyérből!

De nemcsak pénzt és természetményt fogadnak a kis nővérek alamizsnaképen, hanem elfogadnak akármi elviselt jószágot is: ruhát, lábbelit, fehérneműt; elfogadnak vászon-, pamut-, posztóhulladékot, gyertyamaradványt, szóval minden haszontalanságot, mert nekik semmitem hasznavehetetlen, ők mindent fel tudnak használni, dolgozni öregeik számára. Mikor hurczolkodás van, elhívják őket a házakhoz, és ők szépen fölszednek minden ringy-rongyot, még a betört skatulyákat is, mert ezekkel alá lehet gyujtani. Ebben áll a kis nővérek létének titka s csodája. Ők mindent tudnak értékesíteni, s a maradék s hulladék felhasználásában bámulatos gazdag phantasiát fejtenek ki, melyet misem hoz zavarba.

Ápoltjaik, kik nemre nézve tökéletesen el vannak egymástól különítve és csak a közös sz. misénél találkoznak, mindennel el vannak látva. Ők szörzsákon, meleg takarók alatt fekszenek, a nővérek szalmazsákon, ők elsők étkeznek, a nővérek utánok esznek, azt ami maradt. Ellátásuk jobb a katonai „menázsinál.“ — „Ugyan miért hijátok ti azt a katonakosztot menázsinak“ — kérdi az apa katonafiától. „Az onnan van, édes apám — felele ez — hogy nálunk is csak egyszer etetnek, mint a menazseriában.“ A kis nővérek házánál három etetés van: reggel, délben, este.

Kétszer egy hétben szabad kimenet engedtetik azoknak, akik még járhatnak. Megtörténik, hogy az egyik vagy a másik tántorogva, nehéz fővel kerül haza, ami a szabályba ütközik. A jó nővérek ilyenkor úgy tettetik magukat, mintha észre nem vennék. Ha már nem hagyhatják szó nélkül a dolgot: az öregek mentetegetődzésökben subtilis distinctiókat tesz-

nek jókedv, nehéz fő, spitz között, amin a járatlan nővérek nem tudnak eligazodni. Kérdik azért egyszer Le Pailleur abbétől, min lehet bizonyossággal megismerni, hogy valaki részeg. Az abbé ezt felelé: „Ha valamelyik kedves öregünk nem képes többé megkülönböztetni a szamarat a négylovas szénaszekértől: akkor fel kell tenni, hogy az „talán“ részeg.“ Ez eléggé jellemzi a szeretetteljes elnézést. Az agastyán gyermek.

Ime, ez az elaggottaknak sorsa a keresztény Charitas házáinál. Mit tesz a profán humanismus?

Voltam egy népes városban, hol az elaggottaknak igen diszes házuk van. Tizenkét elaggott keresztképtelen polgár éli benne végnapjait. Mindegyiknek a maga különszobája van, melyben vagy maga, vagy valamely családtagjával: nejével, leányával lakik. A tüzelőfát a város szolgáltatja, a városi orvos ex offo jár a házhoz. Ez mind igen szép. De mi az élvezésök? Szobánkint öt krajczár napjában! Ebből éljen meg az öreg, és még családtagja is, ha van! Mivelhogy pedig ilyen jótékonytság után épen éhen kellene halnia: kénytelen koldulni menni, ami a zord téli időben soknak halálába kerül. Az orvos mondá nekem: hogyha a város minden látogatásomra öt frtot adna, öregeim közt szétosztandót: úgy az többet használna minden orvosságnál. Mert hogy üdüljön fel a beteg, ha, amig csak bírja magát, a legrosszabb időben is kimegy kenyeret koldulni? Itt tehát az az elaggott akár éhenhalhat, és ha csak maga van egyedül: úgy tökéletesen el van hagyva, testileg is, lelkileg is, még halála óráján is. Vessük ezt össze a kis nővérek házával.

A városnál vannak régi szegény-alapítványok, történnek végrendeleti legatumok, a szegények alapjába folyik az ebadó, két forint minden ebtől, folyanak különféle birságok, táncz- és egyéb engedélyek után bizonyos járulék, minden önkénytes elárverezés-

nél bejött pénztől kétszázalék, minden lakbérforint után három százalék, úgy hogy a ki lakáért háromszáz forintot fizet, az kilencz forintot fizet a szegények alapjába, ami népes városban nevezetes összeget tesz. És ezt a százalékot a háztulajdonos is fizeti a maga laka után. Mennyi jövedelmi forrása van tehát a szegények alapjának, és a város mégis koldulásra utalja elaggott polgárait, ezt az elite-szegénységet! A kis nővér már megszánná s házához venné ezt az éhező öreget: a polgármester, a várostanácsos azon megnyugtató öntudattal megy el mellette, hogy a város nagylelkűen gondoskodik róla.

Honnan van az, hogy nincs áldás a szegények ezen pénzén? Az áldást elviszi a költséges kezelés, a sok díj és honorarium, mert még a számadásvizsgáló is honorariumot kap az absolutoriumon felül. A nővéreknél nem számítatik kezelési költség, nem jár díj, nem tiszteletdíj: ők mitsem emésztenek a szegények pénzéből. Ez a szegények előnye.

Ismerek egy más várost, mely elaggott polgárait, ugyanazon előnyök mellett mint amaz, harmincz krajczár napidíjban részesíti. Itt meg az a tapasztalat, hogy ezek az öregek díjuknak nagyobb felét megiszszák, többiben pedig szükölködnek. Ám mindegyik magára van hagyva, senki se viseli gondját, pedig az aggastyán ép úgy szorul erre, mint a gyermek. Hogy lelkére, a közel halállal szemben is, csak annyi gondja van, amennyit ő maga szán neki, azt mondanunk se kell: ezt a profán humanismus nem ismeri feladatának.

Lássuk a párisi keresztény jótékonyságnak egy másik, a közéletet érintő kitűnő művét.

Az elhagyott gyermek nem kevésbé méltó számalomra, mint az elhagyott öreg, sőt még nagyobbra, mert a gyermek még csak elébe megy az életnek,

melylyel az aggastyán már leszámolt, neki van jövője, melyre nevelni, képezni őt, bizonyára még fontosabb szolgálat a társadalomnak, mint öregeket ápolni. Helyesen mondja Du Camp: „Igen jó, elhagyott öregeket hajlékba fogadni, ruházni, táplálni s őket végórájukra előkészíteni: de még jobb, gyermekeket fölvenni s őket a rosztól, a büntől és a bűnnek büntetésétől elvonni. Az első esetben fölkaroljuk s segítjük a szerencsétlenséget s jóváteszünk némely igazságtalanságot: de a másodikban erkölcsi sebet gyógyítunk s elejét vesszük a veszélynek, a mely egyéni s általános egyszersmind. Aki megakadályoztatja a jövő gonosztévőt, az neki és a társadalomnak fontos szolgálatot tesz.“

Párisban százhuszonhat jótékony intézet van, melyekben 10.180 gyermek él, oktattatik s valamely mesterség elemeire tanittatik. Ezen intézetek közül harminczegy páli szent Vincze leányainak kezén van. A szajnakerületnek van százhatvanhárom ilyen menhelye, de csak tizennyolczba vétetnek fel fiúk, a többi mind kisebb nagyobb leánykák számára van. Ez az aránytalanság azt okozza, hogy az elhagyott kóborfiuk száma roppant nagy. A statisztika a kis csavargók számát, kik Franciaországban mint az urát vesztett eb bolyongnak, 160.000-re teszi. Roppant szám, s elláthatlan veszély, ha ezeknek csak tizedrészéből is munkakerülő proletárius vagy épen gonosztévő válik! Pedig erre vezet a henye csavargás. „Hányat ismertem — mondja szerző — akik csavargáson kezdtek, azután lassan-lassan korhelyek, tolvajok s végre gyilkosok lettek.“ Elismeréssel, hállával tartozik tehát a társadalom a jótékony férfiaknak, kik e szerencsétlen gyermekeket a büntől megóvandók, maguk köré gyűjtik s nevelésükről gondoskodnak.

Ezen férfiaknak egyike Roussel abbé, a *tanoncok árvaházának* alapítója. Mi vezette az abbét e

műre? Az életben sokszor valamely véletlen irányt, hivatást ad az embernek, azaz mondjuk helyesebben: a véletlen színe alatt Isten. Ugy volt itt is. Roussel abbé (szül. 1825.) az 1865-ki tél végén egyik este észrevett egy fiut a szemétdombon kotorászva valamit keresni. „Mit csinálsz te itt?” — kérde tőle. „Ennivalót keresek” — válaszolta a fiu. Az abbének megesett rajta a szíve, magával vitte a fiut, lecsillapította éhségét s elszállásolta őt szobájában. Ez volt istenes vállalatának a kezdete. Másnap újra ki ment keresni s hozott magával egy másik fiút, nyolcz nap mulván már hatan voltak együtt.

Az abbének sem módja, sem helye nem lévén: csakhamar zavarba jött hat fogadottjával. De lelke nem ijedett vissza, mert nagy volt az ő hite, még nagyobb istenbeni bizalma. Fordult bizalmasan néhány barátjához, s ezek legalább annyira segítettek rajta, hogy a fiuk éhen nem haltak. Amint úgy nézte őket az abbé, fájdalommal arra gondolt, hogy mennyi ilyen elhagyott gyermek csavaroghat még a világban, növekedve oktatás, vallás, erkölcsösség nélkül, saját vesztökre, és a társadalom kárára. Nem volna-e lehetséges — kérde magától — őket a vallás és a tudásnak legalább elemeire oktatni és a jóban növelni?

Ámde az abbének sem háza nem volt, sem pénze, hogy házat vehetett volna, szánalma másrésztől nem engedte őt nyugodni. Talált Auteuilben, a város külrésztében, egy eladó roskadt nyaralót. „Ennek az enyémmnek kell lenni” — mondá, és csakugyan az övé lett: megvette. És miféle pénzen? A keresztény jótékonyosság pénzén. Rendkívüli, sokat ígérő vállalata talált pártfogókra, s Roussel tudta beszédjével a szíveket megindítani. Így hozta be lassan a nyaraló árát.

1866-ki márcz. 19-én már megnyitotta „az első áldozás intézetét.” Az abbé eredeti terve ugyanis ez volt: a fölvelt kóborfiukat írni, olvasni, számolni

tanítani, őket a katekismusra oktatni és az első áldozásra elkészíteni, ezután pedig beszegödtetni őket jóra való mesterekhez, hogy valamely mesterséget tanuljanak. Az intézet már mint ilyen is szép eredményt mutatván fel: segítettett alamizsnával, sorsjátékkal, magánadományokkal.

A szabad élethez szokott kóborfiúkat nehéz volt fékezni, fegyelemre szoktatni, de az abbé jó példája s szeretetteljes bánásmódja erőt vett rajtuk. Ő első kelt, utolsó feküdt le, ő a szorgalomnak mindenben példáját adta. Csaknem mindig a fiuk között volt, oktatta őket, étkezett velök, játszott velök, ő igazgatójuk, mesterök, pajtásuk volt. Nevelészetű bölcse sége s tapintata mintául szolgálhatna sok paedagogusnak.

1869-ben Roussel abbé ama belátásra jött, hogy az ő intézete csak előkészítés, hogy azt még ki kell bővíteni. Ahelyett, hogy a fiuk 12—13 éves korukban mesterekhez adassanak, jobbnak tartotta, őket saját szemei alatt képeztetni, hogy 18—19 éves korukban már mint kész iparosok léphessenek ki s kereshessék kenyeröket. Ő tehát eddigi iskolájával egyesített egy ipariskolát. Nyitott cizmadiaműhelyt, egy mesterrel és tanonczczal.

E műhely azonban csakhamar kénytelen volt szünetelni, kitörvén a háboru. Ki gondol háboru idejében kóborfiúkra? Árvákban, elhagyott gyermekekben pedig nem volt hiány, sőt fölszaporodott számuk. Sok gyermek maradt hátra, éhségnek kitéve, az utczai harczokban elesettek, az elitéltek, a deportáltak, a menekültek után. Oly nagy volt e tekintetben a nyomor és az inség, hogy Guibert érsek, kinek elődjét a communardok csak imént agyonlőtték, hő szavakban ajánlotta hiveinek jóakaratóba e szerencsétlen gyermekeket, melyeket ő magáénak fogadott. „Ha ez az az elhírhedt klerikalismus — jegyzi

meg szerző — úgy meg kell engedni, hogy megvan annak a maga jó oldala is.“

Roussel abbé sem maradhatott érintetlen az eseményektől. Gyermekeinek száma fölszaporodott háromszor annyira, és mivelhogy az ipar pangásánál fogva épen lehetetlen lett volna a fiukat tanoncoknak elhelyezni: azért az abbéra nézve elutasíthatlan szükséggé vált, műhelyeket házánál felállítani. Nyitott tehát ilyeneket egymásután asztalosok, lakatosok, szabók sat. számára.

(Folyt. köv.)

BUDDHISMUS ÉS KERESZTÉNYSÉG.

(Dr. GIESSWEIN SÁNDOR.)

(Vége.)

Az emberi természet visszaretten ama gondolattól, hogy végczélja a teljes megsemmisülés legyen, — s ez lehet az oka annak, hogy Buddha maga nem vonta le tanának utolsó consequentiáját, vagy legalább a nyilvánosság elé nem hozta. De úgy látszik már Buddha korában is levonták e consequentiát mások. Ezt onnan következtethetjük, mert Kapila hindu bölcs, ki körülbelül Buddhának kortársa volt és tanításában elég világos célzásokkal Buddha rendszerét megtámadja, a többi között szükségesnek tartja azt is, hogy mintegy ezzel ellentétben a lélek halhatatlanságát bevitassa. Kapila először a buddhismusnak ama tanát taglalja, mely szerint minden, a mi létezik mulandó és létezni megszűnik, mert ez a dolgok természetében fekszik. Erre nézve azt mondja a hindu bölcs, hogy az csak az *a-buddhák*, a föl nem világosodottak a tudatlanok nézete lehet. Az *a-buddha* kifejezés nyilvános célzás Szakjamunira vagy tanítványaira, kik mesterüket *κατ' ἐξοχῆν* fölvilágosodottnak nevezték.

Ezután ama tant támadja meg, mely szerint a teljes megsemmisülés végcélja az embernek s egyedüli eszköz arra, hogy minden szenvedéstől megszabaduljon. Ez ellen Kapila így érvel: «Hogy az emberi szívnek (boldogság utáni) vágya teljesüljön, szükséges, hogy halhatatlan lélekkel bírjon, s ha ti tagadjátok azt, hogy e lélek létezik, akkor ne beszéljete az ember végcéljáról.»¹

A hindu apologeta ez érvelése föltételezi, hogy Buddha tanítványainak legalább is tekintélyes része nyiltan azt vallotta, hogy a boldogság netovábbja a teljes megsemmisülés. A buddhismus e fundamentalis tanával ellenkezésben látszik lenni az, hogy a buddhista kanoni könyvek mennyországokról és poklokról beszélnek. De ez ellenmondás csak látszólagos, mert a buddhismus tana szerint se a mennyországok, a viszonylagos boldogság honai, se a poklok, a büntetések helyei, nem tartanak örökké. Ezek mind csak átmeneti állapotok, melyeken az ember halála után keresztül megy, míg végre a Nirvâna részesévé lesz; legboldogabb az, aki ezt minél előbb elérheti. A buddhista tan szerint ugyanis az emberre, a karma, vagyis az uralkodó világrend szerint a halál után a következő sors várhat: a leggonoszabbak az egyik vagy másik pokolba jutnak, hol bizonyos ideig bűneikért szenvednek; a középszerűk, kik csekélyebb vétségeket követtek el, s azok, kik a pokolban vétkeikért bűnhődtek, ismét a földre jönnek akár mint emberek, akár mint állatok, hogy újból e szenvedésteljes földi életen áthaladjanak; a jók, a mennyország egyik vagy másik részébe mennek, ahol szintén nem maradnak örökké; egyedül az igazán tökéletesek osztályrésze a Nirvâna. Ily értelemben nyilatkozik a Dhammapada, a törvény ösvénye, egyike a legrégebb buddhista szent könyveknek: «Egy része az embereknek újra születik, a gonoszak pokolba mennek, a jók mennyországba, aki pedig ment minden vágytól, az Nirvâna békéjét élvezi.» (IX. fej. 126. vsz.)

Ebből is kitetszik, hogy a mennyország még nem a fő boldogság hona; az igazi buddhista szemei előtt még más

¹ Müller i. m. 203. l.

valami lebeg az ember végczélja gyanánt, a mennyország csak ut, mely e célhoz vezet, s e cél a Nirvána. Ugyanazon kanoni könyv egy másik helye ezt a „mozdulatlanság állapotának“ (acsjutam stantham) nevezi, (XVIII. fej. 225. vsz.)

Magában véve e szólások mind többféle értelmezést engednek még meg. A mozdulatlanság tétlenség állapota ugyan a lélekre nézve csaknem egyértelmű a nem léttel. A buddhista kanon más helyein azonban oly kifejezésekkel találkozunk, melyek a Nirvána alatt a halhatatlanság s teljes béke állapotát engedik sejtetni. De nem szabad elfelejtenünk, hogy halhatatlanság és teljes béke buddhista szempontból csak annyit jelenthet, mint oly állapotot, melyben halál nincs, mivel élet sincs, szenvedés nincs, mert a szenvedés alapoka, az individualis lét megszűnt. E kétértelmű kifejezések okai annak, hogy a buddhista irodalom legalaposabb ismerői eltérő nézeten vannak az iránt, mit kelljen a Nirvána alatt érteni. Burnouf, B. St. Hilaire, Spence Hardy, Bigandet, Koeppen, Childers, d'Alwis és Puini határozottan azt állítják, hogy a Nirvána egyértelmű a teljes megsemmisüléssel; ellenben Colebrook, Eitel, Beal, Feer és Oldenberg a Nirvána alatt hajlandók az örök boldogság állapotát érteni, míg Foucaux, és Müller Miksa, a két nézet között ingadoznak.

Annyi azonban bizonyos, hogy Buddha nem adott fölvilágosítást arra nézve, halhatatlan-e az ember lelke vagy nem, s hogy a buddhisták között mindig léteztek olyanok, kik a lélek halhatatlanságát egyenesen tagadásba vették, s ép ezek tekintik magukat az orthodox buddhismus képviselőinek.

A már idézett „Buddhista káté“ e kérdésre: Van-e pokol és mennyország? a következő választ adja: „Nincs, legalább nincs olyan, milyent a keresztények, zsidók és mohamedanok tanítanak. Vannak ugyan sötét világok, hol kinok és kétségbeesés honolnak, melyekbe a szabadító megismerés sugara nem hatol. Itt a nehéz bűnökkel terhelt mindaddig lakik, míg rossz cselekedeteinek gyümölcsét meg nem

emésztette. Ezután jó sorsa (a karma) újból a világra hozza mint embert, s így megint alkalom adatik neki az igazság megismerésére, s hogy igaz életmód által az üdvösség ösvényén haladhasson. — Hasonlóképen vannak örömteljes, tündöklő világok is, ahol az igaz, aki azonban a megszabadulásra még nem ért meg, erényeinek gyümölcsét élvezi. De ha erényérdemeinek gyümölcse elfogyott, neki is, mint embernek e földre vissza kell térnie, mert az élet vágya benne lakik.»¹ Az igazi boldogságot, — már t. i. a buddhista értelemben vett boldogságot, — tehát csak az érheti el, a kiből az élet után való vágy nincsen, s ez élet alatt itt nem a földi lét értendő, hanem minden lét egyáltalán: a mennyei viszonylagos boldogság után való vágy is bűnös gerjedelem a tökéletes buddhista szempontjából. A kiből ez a tökéletlenség megvan, az nem mehet be Nirvánába; ha ide akar jutni, szükséges, hogy előbb szellemileg öngyilkossá legyen, ki kell oltania a lét után való vágyat. A ki ezt szívéből kiirtotta, az már a földön bizonyos tekintetben a Nirvána részesévé lesz, s ha haláláig semmiféle vágy szívében nem háborgatja, átlép az örök Nirvánába. Ebből világos, hogy a Nirvána a létnek, vagy legalább is az öntudatos létnek egyenes ellentéte. Hogy a Nirvánában az öntudatosság teljesen megszűnik, azt — amennyiben a hagyománynak hitelt adhatunk, — Buddha egész határozottsággal, minden kételyt kizáró módon tanította.

A kelet fölvilágosodott (?) mestere egyik tanítványának halálakor így szólott: «A test megtörött, a képzelet kialudt, az érzetek megszűntek, az átalakulások nyugalomra tértek, az öntudat elmúlt.» Más alkalommal egészen meggyező értelemben nyilatkozott a mester. Midőn a tiszteletre méltó (arahat, tökéletes) Godhika erének fölmetszése által öngyilkos módon véget vetett életének, a tanítványok holtteste körül sötét füstfelleget láttak terjeszkedni. Megkérdezik Buddhát, hogy mit is jelentsen e fölleg.

«Mára az, a gonosz szellem, — így válaszola a mester — ki a nemeslelkű Ghodika öntudatát keresi.» A tanít-

¹ I. m. 65. l. 125. kérd.

ványok most még egy kérdést intéznek mesterükhöz: «Hová lett a nemeslelkű Ghodika öntudata?» S a mester válasza ez volt: «A nemeslelkű Ghodika Nirvánába ment, öntudata sehol sincsen!»¹

Ha a Nirvâna alatt mégis a létnek bizonyos állapotát képzele Buddha tanítványa, ez az állapot hasonlít az opium-élvezettől elmámorosodott állapotához, ilyen állapot a lélekre nézve, melynek élete az öntudatos tevékenységben nyilvánul, egy jelentőségű a nem léttel.

Nem szenvedhet tehát kétséget, hogy a buddhismus e tekintetben is a leghatározottabb ellenkezésben áll a kereszténységgel. Mennyire különböznek a Buddhának tulajdonított szavaktól az Űdvözítő ama szavai, melyeket Lázár halála fölött mondott: «Én vagyok a feltámadás és az élet; aki énbennem hiszen, ha szintén meghal is élni fog, és minden, aki él és énbennem hiszen nem hal meg mindörökké.» (Sz. János ev. 11, 24. 25.)

És mégis az evangelium nem volna más, mint a Buddha monda visszhangja? S lehetséges-e, hogy sz. Pál, ki így ír: „Nem akarjuk pedig atyámfiai! hogy tudatlanságban legyetek az elaludtak felől, hogy ne bánkódjatok, mint egyebek, kiknek nincs reménységük, mert ha hiszszük, hogy Jézus meghalt és föltámadott: úgy Isten azokat is, kik elaludtak Jézusban, éléhozza ővele,»² bölcsességét ama hindu remete tanából merítette, ki az elhunytak jövődő sorsáról semmit mondani nem tudott, vagy azt sejtette, hogy az ember vég-célja a teljes megsemmisülés?

E két alapigazságra vonatkozólag, t. i. hogy Isten létezik s hogy az ember lelke halhatatlan a buddhismus még a természetes vallással is ellentétben van; míg a kereszténység ennek tökéletesítése, addig a buddhismus bizonyos tekintetben annak lerombolása, vagy legalább is, ha sensu meliori értelmezzük, annak ignorálása.

Természetes dolog, hogy ily talajon a megváltásról s

¹ Oldenberg, Buddha 272. l. k.

² Thessal. 4, 12. 13.

az isteni kegyelem szükségességéről szóló dogmák nem sarjadozhattak. A Buddhismus szintén emlegeti ugyan a megszabadulást, a megváltást, de e szónak egészen más értelme van, mint a keresztény tanban. Buddhista felfogás szerint a megváltás a szenvedéstől való megszabadulás, s miután minden szenvedés alapja a lét, ennél fogva a tulajdonképeni megváltás a létről való lemondás. Aki le tud mondani mindarról, mi őt a léthez fűzi, még a lét után való vágyról is, az önnönmagának szabadítója, megváltója lesz. Ha minde mellett valaki azt állítja, hogy a kereszténység a buddhismus szülöttje, elárulja azt, hogy a kereszténységet nem ismeri.

III.

De főkép a buddhismus etikája az, amely egyik-iná-sik európai tudóst elragadtatásba hozott. Igaz, hogy a buddhista kanoni könyvek egyes erényeket magasztalnak és követésre ajánlanak, igaz, hogy a sok abszurditás közepette találunk bennök lélekiemelő, magasztos részleteket, melyeket a jó szívűség, szelidség, lemondás, irgalom szelleme leng át, — de ezek egyes drága gyöngyök, melyeket csak hosszas keresés után találunk meg a sok képtelenség oczeánjában. Különösen a Dhammapada (törvény ösvénye) című tanköltemény az, melyet etikai tartalmánál fogva kiemelendőnek tartottak, s némi megszorítással hozzájárulhatunk Spence Hardy, a buddhista irodalom és élet alapos ismerőjének nézetéhez, ki e verses gyűjteményről így nyilatkozik: «E műben foglalt szabványokból oly gyűjteményt lehetne összeállítani, melyhez az erkölcsstan tisztasága szempontjából alig találnánk hozzáfoghatót a *pogány* irodalom terén.»¹

De talán ezt is csak cum grano salis kell venni; a Dhammapada föltétlenül dicséretet érdemel, mint emberi mű, ha az erény és bűn fogalmát keresztény szempontból

¹ Spence Hardy, Eastern Monachism. 179. l.

fogjuk föl, — de egészen más színezetet nyer a dolog, ha meggondoljuk, hogy e kifejezéseknek a buddhismus szempontjából egészen más értelmük van. Ha a Dhammapada szavait nem keresztény exegesisssel értelmezzük, akkor ott akárhány oly állításra akadunk, mely nemcsak a keresztény, de a természetes etikával is egyenes ellentétben van. A keresztény morál az Isten és felebarát szeretetén sarkallik. A buddhismus Istent nem ismervén nem ismerheti Isten szeretetét sem. Az a szeretet, vagy inkább jó indulat, melylyel a tökéletes buddhista nemcsak a felebarát, hanem minden lény iránt viseltetik, inkább a stoikus egykedvűség jellegét viseli magán. A buddhismus nem annyira a felebarátnak és ellenségnek szeretetét parancsolja, hanem e tekintetben is, mint egyáltalán a morál többi pontjaiban, csak tilalma van; tiltja azt, hogy felebarátját, legyen az bár ellensége, valaki gyűlölje. A szeretet maga már nem volna erény, hanem tökéletlenség, mert a buddhista szemében a legfőbb, sőt talán az egyedüli erény az egykedvűség, a teljes közönyösség.

Igen jól jellemzi a keresztény és buddhista felebaráti szeretet közti különbséget a tudós Oldenberg, ki így szól: «A buddhismus nyelvezete nem képes arra, hogy a keresztény szeretet ama magasztos eszméjét kifejezze, melyet sz. Pál költői ihlettel magasztal, ama szeretetét, mely nagyobb mint a hit és reménység, s amely nélkül az, ki emberek vagy angyalok nyelvén beszél, csak zengő ércz és pengő czimbalom; s a buddhismus történetében nem is találjuk ez eszmének megvalósulását, mely a keresztény világban testté s vérré lön A buddhismus nem annyira azt parancsolja, hogy ellenségünket szeressük, hanem hogy azt ne gyűlöljük; fölgerjeszti és táplálja ugyan a baráti jóakarát és könyörület érzetét minden teremtmény iránt, de ez érzetnek indító oka nem a szeretetnek alapjában titokzatos odaadása, hanem a számító ész, az a meggyöződés, hogy ez válik mindenkinek leginkább javára.¹

¹ Oldenberg i. m. 298. l. Chr. Pesch, die buddhistische Moral, Stimmen aus M. Laach. 1887. 17. l. k.

S mégis találkoztak oly tudósok, akik nem átalították azt mondani, hogy a lények általános szeretetében s a korlátlan odaadásban a buddhismus a kereszténységet fölülmulja.¹ E merész állítás talán az által menthető, hogy aki mondta, nem birt tiszta fogalommal a keresztény morál tanairól és felsőbb motivumairól, mert tényleg ugyanaz a tudós elismeri, hogy az egész buddhista morál más motívumot nem ismer, mint a jövőendő ujjászületésekben való jutalom reményét és a büntetés félelmét; tökéletes szeretetről tehát a buddhismusban nem lehet szó, — minden csak speculatio, ügyes politika,² vagy a legjobb esetben rideg stoicismus.

Lássunk ennek illusztrálására néhány a buddhista irodalomból vett példát. Egy valószínűleg későbbi időből származó mondában a következőket olvassuk Kunála herczegről, Aszoka király fiáról. A szépszemű Kunála a királyi udvar örömeit és gyönyöreit elhagyva magába vonult életet folytatott. A király egyik neje szerelemre gyuladt iránta, de sem csábításai, sem fenyegetései nem tántorították el a herczeg szívét. Ekkor a megvetett nő boszut lihegett; kieszközölte, hogy a herczeget távoli tartományba száműzték, ahová azután a király tudta nélkül parancsot menesztett, hogy a királyfi szemeit kitépjék. Eleinte nem találkozott ember, ki a királyfi szép szemeit kitépje; ekkor maga a királyfi jutalmat tűzött ki annak számára, ki a vélt királyi parancsot végrehajtja. Erre azután mégis akadt egy rút külsejű ember, aki e kegyetlenségre vállalkozott. Midőn ez a körülállók hangos zokogása között az egyik szemet kitépte, Kunála azt kezébe vevé így szólván: «Miért nem látod már az alakokat, melyeket az imént láttál, te durva husgolyó? Mennyire csalatkoznak ama balgatagok, kik hoz-

¹ Köppen, die Religion Buddha's.

² V. ö. Oldenberg i. m. 302. l. Wenn der Buddhismus Vergebung des Unrechts, das man uns gethan, predigt, so darf man den Gedanken, der gelegentlich aus dieser Moral hervorblickt, nicht übersehen, dass in den Händen der Welt Verzeihen und Sichversöhnen eine vortheilhaftere Politik ist, als sich zu rächen.

zád ragaszkodnak!» Mikor pedig másik szemét is kitepték, így szólt a királyfi: «Elvették tőlem a testi szemet, de e helyett a bölcsesség tökéletes, tiszta szemeit nyertem el. A király elhagyott engem, de én most az igazság fönséges királyának fia vagyok.» Midőn pedig Kunála értésére jött, hogy a királynétől jött ki a parancs, mely szemevilágának vesztét okozta, így szólt: «Legyen még sokáig szerencse, élet és hatalom annak osztályrésze, aki nekem ily nagy jót szerzett!» Mint koldus vonult tovább nejével együtt; így ért atyjának királyi székvárosába, hol a királyi palota előtt megállva énekel, s dalát lantjával kíséri. A király a vak dalnokban fiára ismer, s megtudja a történt dolgok lefolyását. Haragra gyuladva elrendeli, hogy a királynénak kínos halált készítsenek, de Kunála közbeszól: «Nem illik hozzád, hogy életét vegyed. Tégy úgy, amint a becsületéret kívánja, s ne ölj meg asszonyt. Nincs szebb jutalom, mint a jó akaraté; a tökéletes ember a türelmet mindig nagyra becsüli.» Végre a király lábaihoz borulva így szól: «Uram én nem érzek fájdalmat, s daczára annak, hogy kegyetlenül bántak velem, nem ég bennem a harag tüze. Szivemben csak jóindulat van aziránt, a ki szemeimet kitepetni parancsolta. Amily igazak e szavak úgy ragyogjanak újból szemeim» — s ime szemei ismét régi tűzökben világítottak.

E mondában van valami poesis, s talán a legszebb, melyet a buddhismus teremteni képes volt, — de mégis joggal elmondhatjuk Oldenberg után, hogy itt is észrevehető az a hideg lehelet, mely az egész buddhista morált átlengi.¹ Azt hiszem, senkinek sem jut eszébe a hindu királyfi ellenségszeretetét párhuzamba állítani egy sz. Istvánéval. Az előbbié tulajdonképen csak a bravour bizonyos neme; nem magasabb célért való odaadás, nem az igaztalanság megbocsátása nyilatkozik e monda hősnél, hanem ama stoikus erény, mely mindent egykedvűen vesz, mely a gonosztettet nem bocsátja meg, mert megbocsátani valót nem ismer, mert az igaztalanságot egyszerűen föl nem veszi. Ezt

¹ Oldenberg i. m. 304. l.

az erényt magasztalják a buddhisták kanoni könyvei minduntalan; a buddhismus ideálja szerint a tökéletes ember (arahat) érzéketlen, mint a föld, mint a kapu bálványá.¹ Az igazi bölcs az, ki így szólhat: «Egyformán viselkedem mindenki irányában, akár fájdalmat, akár örömet szerezzenek nekem; szeretetet s gyűlöletet nem ismerek, öröm és fájdalom, tisztelet és gyalázat engem érintetlenül hagy; kedélyállapotom nem változik. Ez az én közönyösségem tökéletessége.»²

Szóval a buddhismus etikájában hiányzik az a szeretet, Isten szeretete, mely nélkül minden erény csak pengő ércz és csengő czimbalom. Kunála története elég világosan mutatja, hogy e nélkül, minden heroismus mellett, igazi erény el nem képzelhető.

Ez tehát az, mit a buddhismus erénynek, tökéletességnek nevez. Lássuk most mit nevez bűnnek.

A buddhismusnak is van tíz parancsolata, melynek egy része a természeti törvényen alapszik s mindenkire nézve kötelező, a másik pedig a szerzeteseknek szól.

A buddhista tízparancsolat a következőképen hangzik:

1. Nem szabad ölni, sem öletni semmiféle élő lényt; nem szabad a mások által végbevitt ölést jóváhagyni, minden teremtmény bántalmazásától tartózkodni kell.

2. Tartózkodnia kell az embernek annak elvételétől, ami nem adatott neki, tudva (hogy az másé); más által sem szabad elidegenítést végbevitetni, sem az elidegenítést jóváhagyni: az orzás minden nemét kerülni kell.

3. A bölcs a tisztátalan életet kerüli, mint egy halom égő szenet: aki nem képes szüzi életet folytatni, az ne vesse kezébe más feleségével.

4. Nem szabad hamis beszédet mondani a törvényszék előtt, sem a gyülekezetben, nem szabad ezt másnak parancsolni, sem pedig dicsérni azokat, kik ezt teszik; minden álnokságot kerülni kell.

5. A családatyának, ki a dhammát (Buddha törvényét)

¹ Dhammapada, 95. v.

² Csarijá Pitaka, III. 15.

elfogadja, nem szabad magát részegítő italok élvezetére adni! másokkal sem szabad ilyeneket itatnia, sem pedig dicsérni azokat, kik ezt teszik, tudván azt, hogy ennek vége a részegség (őrülés).

Aki ezt az öt parancsolatot szigoruan megtartja, az halála után valamelyik mennyországban ujrászületik; de az embernek — buddhista felfogás szerinti — végcélját, a Nirvánát el nem éri. Erre csak az lesz érdemessé, aki szerzetesi életet folytatva a harmadik parancsolatot oly értelemben teljesíti, hogy egészen szüzi életet visz, s azonkívül még a következő öt parancsnak tesz eleget:

6. Nem szabad enni tiltott időben.

7. Nem szabad koszorut hordani, s illat- vagy szépítőszereket használni.

8. Nem szabad magas és széles ágyban hálni.

9. Minden táncztól és zenétől tartózkodni kell, a színi előadásoknál nem szabad jelen lenni.

10. Aranyat és ezüstöt nem szabad elfogadni.

Ezek képezik a buddhista szerzetes főszabályait, melyeken kívül azonban van még egy egész legio aprólékos.

Ámbár e parancsok száma megegyezik azokéval, melyeket Jehova a két kőtáblára irt, lényegre nézve nagyon is eltérnek egymástól. Igaz, hogy az első öt közül négy befoglaltatik a mózesi tizparancsolatban is, de ezek a természeti törvénynek általános követelményei. Csakhogy a buddhismus tizparancsolatja nem tökéletesítése annak a természeti törvénynek, melyet Isten az ember szívébe irt, hanem inkább annak megcsonkítása. Kihagyta azt a parancsot, mely nemcsak a kinyilatkoztatott, hanem a természeti törvényben is első helyen áll: «Imádjad a te Uradat Istenedet.» S ez a buddhismus rendszeréből természetszerűleg folyik; ki kell hagynia ezt a parancsot, mert mint láttuk, *ex offo* Istent nem ismer.

Nem nevezhetik tehát a buddhismus tiz parancsolatját Isten parancsainak; nem azért kötelezők, mert azokat felsőbbrendű hatalom állapította meg, s a buddhista sem az Isten iránti szeretetből, sem pedig a legigazságosabb ítélő-

birótól való félelemből tartja meg e parancsokat, hanem egyedül csak azért, mert ezek megtartása mellett halad a tökéletesség útján, mely a Nirvánába vezet. Buddhista felfogás szerint a bűn nem az Isten parancsának megszegése, hanem egyszerűen csak oly cselekedet, mely következményeiben az emberre nézve ártalmas, az erény pedig oly cselekedet, mely következményeiben üdvös és hasznothozó. De nemcsak ebben áll a buddhista és keresztény felfogás különbsége; a buddhismus, az egész szervezetén átlengő pessimistikus világnézet folytán oly dolgokat tekint vétkes cselekményeknek, melyek a keresztény ethika szerint közönbösek, sőt jók lehetnek. Mit tart a buddhismus bűnnek, illetve a tökéletesség útjáról elterelő dolognak, azt legvilágosabban a *tíz bilincsről* szóló tan mutatja meg.

Tíz bilincznek nevezi a buddhista ama — az ő fölfogása szerinti — tökéletlenségeket, vagy mint mások mondják bűnöket, amelyek az embert mintegy békóba verve nem engedik rendeltetése céljához eljutni. E tíz bilincs a következő:

1. Önámítás.
2. Kétely.
3. A szertartásokba vetett bizalom.
4. Érzékiség, a földi dolgok szeretete.
5. Gyülölködés.
6. A földi élet szeretete.
7. A tulvilági élet után való vágy.
8. Kevélység.
9. Önmagában való tetszelgés.
10. Tudatlanság.

Már csak e pusztá nevek is azt mutatják, hogy a buddhista az erkölcsi tökéletességet máshol keresi, mint a keresztény morál. A buddhista szerint nemcsak a földi élet *szertelen* szeretete, hanem az élet szeretete egyáltalán, sőt még a mennyországban töltendő boldogság után való vágy is tökéletlenség. Még nagyobb különbséget fogunk találni a keresztény és buddhista morál között, ha a föntebb elősorolt tíz tökéletlenséget nem a keresztény theologia terminusaival

jelöljük, hanem Buddha tana értelmében magyarázzuk. A már többször idézett buddhista Káté elég világosan mondja, mit ért az igazi buddhista e tökéletlenségek alatt, s ezen értelmezésből megtudjuk, hogy az önámitás (Szakkâja-ditthi) alatt értendő: «ama tévhit, hogy az én, az egyéniség, a lélek halhatatlan.» A harmadik bilincs e káté magyarázata szerint: ama balhiedelem, hogy külső vallási cselekmények, imák, áldozatok, az ige meghallgatása, ereklyék tisztelete, bucsujárás és bárminő vallási szertartások a megszabadulásra vezetnek!

Magát az imát a buddhismus tökéletlenségnek, babonának tartja; a tökéletes, a szent nem szorul imára; ő tökéletességét nem Istentől nyeri, nem az isteni malaszt segélyével éri el, hanem egészen csak önmagától, a contemplatio, a szemlélődés, az önmagába való elmerülés által. Ez a contemplatív élet egészen más, mint a keresztény hajdanakor anachoretáinak szemlélődő élete. A buddhista, ki a tökéletesség felé törekszik, nem Isten végtelen bölcsesége fölött elmélkedik, amint az a teremtésben nyilatkozik, nem az ő határtalan szeretetét csodálja, mely a megváltás művét hozta létre, nem siratja Isten iránti hálátlanságát, engedetlenségét, — ő csak elvonja figyelmét, tekintetét mindentől ami környezi, csak önmagára gondolva, mintegy központjává válik a világnak, s e gyakorlat folytán bizonyos szellemi hypnosisba esik.

A tökéletesség e nemét a buddhista kanoni könyvek szerint a mester nagyon ajánlotta, mint a leghatalmasabb eszközt a gonosz szellem elűzésére; utasítást is adott követőinek, mikép gyakorolják magukat ez önszemlélődésben: «A szerzetesnek, — így szól Buddha tanítványaihoz, aki erdőben tartózkodik, vagy egy fa tövénél letelepedett, vagy pedig üres szobában lakik, lábait keresztbe fonva leül, testét egyenesen fölemeli: tekintete éber (!?) gondolkodásba merül. Öntudatosan szivja föl a lélekzetet s öntudatosan leheli azt ki. Midőn nagyot lélekzett föl, tudja hogy nagyot lélekzett, s mikor nagyot lehel ki, tudja, hogy nagyot lehelt ki; s mikor kicsit lélekzett föl, tudja, hogy kicsit lélekzett» sat.¹

¹ Vinâja-pitaka, III. köt. 70. lap. k.

Ime ez a buddhista tökéletesség egy neme, melyet maga Buddha szokott különösen az esős időszak alatt gyakorolni.¹ Az ily szemlélődés nem volt amaz iskola, mely a keresztény értelemben vett contemplatív élet volt, ahol egy nagy szent Vazul, nazianzi Gergely, szent Jeromos és assisi sz. Ferencz nevelkedett. Mig a keresztény értelemben vett contemplatív élet a gyakorlótér, ahol ama hősök képződnek, kik Istenért, a maguk és felebarátjuk lelki üdveért a legnagyobb áldozatokra is készek; mig ez éppen a leghősiebb tevékenységre ösztönöz: — addig a buddhismus szellemében vett szemlélődő élet éppen a tétlenségre, az absolut quietismusra vezet.

A buddhista tökéletesség e természetét legjobban Buddha maga illusztrálja a teknyősbékáról és sakálról szóló meséjében. A teknyősbéka, — így szól a mese, — egyik este a folyó partján járt élelmet keresendő; de ugyanekkor a sakál is zsákmány után nézett. Mikor a teknyősbéka meglátta a sakált, minden tagjait pánczélja alá vonta be, s lassan félelem nélkül a víz alá rejtőzködött. A sakál odasietett s várakozott arra, hogy majd csak egyik-másik tagját kinyújtja. De a teknyősbéka nem mozdult meg; azért a sakál kénytelen volt zsákmány nélkül távozni. Hasonló módon leselkedik Mâra, a gonosz szellem is reátok, — így folytatja Buddha példabeszédét — folytonosan és szünet nélkül, s azt gondolja: az ő szemük, az ő fülök, orruk, nyelvük, testök, gondolataik sat. kapuján jutok be hozzájuk! Ezért, ó tanítványok! őrizétek meg érzékeitek kapuit, hogy Mâra a gonosz szellem távozzék tőletek, miként a sakál távozott a teknyősbékától.

Ez a hidegvérü, félénk, tunya, önnönmagába visszahúzódozó állat valóban legmegfelelőbb symboluma a buddhismus tétlenségének. Ha a keresztény remeték vezeklő életet folytatva visszavonultak a világ zajától, ez az élet nem volt a tétlenségben töltött élet; az Istennel folytatott társalgás volt az, s a puszták lakói még azt a keveset is, amit életük föntartására igényeltek, saját kezük munkájával szerezték

¹ Szamjutta-Nikája III. köt. 6. 1.

meg. Szent Pál, ki mindenkinek mindene lön, ki Jézusért minden földi dolgot csak szemétnek tekintett, ez a fáradhatatlan, rendithetetlen apostol a buddhismus szempontjából tökéletlen ember volt, — mert ő apostoli működése alatt is kezei munkájával kereste kenyerét, ő dolgozott, s a munka az igazi buddhista szemében tökéletlenség, mert a teljes törvényt nem tarthatja meg az, ki földi dologgal foglalkozik.¹ Azok a szentéletű szerzetesek, kik nemcsak Krisztus üdvözítő tanát hirdették félig vad törzseknek, hanem ásóval kapával kezükben Közép-Európa vadonait cultivált földdé varázsolták, azok, kik elhagyva hazájukat Ausztrália és Afrika rengetegeiben vad törzsek között életük, egészségük veszélyeztetésével ugyanezt a kettős munkát végzik manapság is, a buddhismus szempontjából e munkájuk által bünt követnek el, mert vétket követ el az a szerzetes, ki a földet fölássá, vagy más által fölásatja.²

S ez a szerzetesi életmód nem csak tanács, nemcsak azok számára való, kik a tökéletesség magasabb fokát akarják elérni, — nem, a buddhismus tana szerint ez kötelesség mindazok számára, akik az ember végcélját el akarják érni. Aki a világban élve, bármily erényes életet folytat, bármint őrizkedik a büntől, bármennyi jó cselekedetet visz végbe, ez által más érdemet nem szerez magának, mint hogy újjászületése, akár a földön, akár a mennyben, szerencsés körülmények közé hozza. Igazi rendeltetését, — a Nirvánát — csak az érheti el, aki a Samghá-ba, a szerzetesek gyülekezetébe belép, s annak minden szabványát szigoruan megtartva, szivéből nemcsak minden gyűlöletet és szeretet egyaránt kiküszöböl, hanem a lét után való vágyat is kiirtja. Aki a tökéletesség e fokát elérte az már itt e földön a Nirvána egy nemének részesévé lesz, s halála után egyenesen a Nirvánába lép.

¹ Szutta Nipáta; Dhammika Szutta, 18.

² Oldenberg i. m. 364. l. Y. ö. U. o. 374. «Regelmässige Arbeit welcher Art auch immer war dem Mönchsleben fremd; lag es doch tief in der buddhistischen Auffassung des Sittlichen begründet, dass der erziehende Werth der Arbeit hier nicht erkannt werden konnte.»

Ép e tekintetben különbözik a buddhismus ismét lényegesen a kereszténységtől. A kereszténység a tiszta, szüzi életet nagyra becsüli, magasztalja és ajánlja mint kiválóbb jót, — de nem mint egyedüli jót; Krisztus a házasságot szentség méltóságára emelte, — Buddha oly tökéletlenségnek tartja, mely akadály a végcél elérésére. S e tulzó irány volt az oka annak, hogy a buddhismus nem volt képes a polygamiát kiirtani, mert az ő szempontjából a monogamia épp oly tökéletlenség, mint a polygamia; azért a ki nem érez magában arra hivatást, hogy a Szamghába, a szerzetesi rendbe belépjen, az semmi scrupulust nem talál abban, ha anyagi körülményeihez képest több nőt vesz el.

E ferde irány az oka annak, hogy bár a buddhismus igen nagy és népes földrészen terjedt el, mély gyökeret sehol sem vert. A buddhismus mindig és mindenütt inkább csak szerzetesrend maradt mint vallásrendszer; mert a laikus, bár buddhistának nevezze magát, nem tekinthető a szó szoros értelmében Buddha igazi követőjének. A laikus osztály inkább csak valami szükséges rossz, melynek az a hivatása, hogy a tökéletes buddhistának, a kolduló szerzetesnek adjon valamit, amiből megélhessen. Müller Miksa egy helyen így szól: «Oly vallás, — mely, mint a buddhismus, fő jutalom gyanánt a teljes megsemmisülést helyezi kilátásba, — tébolyda számára készült.» Az emberiség józan esze csakugyan nem vette be azt a vallást, mely Istent nem ismer, s legfőbb jónak a nemlétet declarálja. Azért, bár igen nagy a buddhisták száma, nagyon csekély Buddha tanítványaié. Ámbár sok és különböző fajú nép mondja magát buddhistának, Buddha tana nem irtotta ki belőlük az istenségben való hitet; Indiában Brahma helyét Buddha foglalta el, Buddha a nép szemében főistenné lön, minő a tulajdonképi Buddha tan szerint nem is létezik. Másutt pedig a polytheismus és bálványimádás érintetlen maradt. Ép oly megfoghatatlan volt a philosophiai skepticismus által meg nem rontott népek előtt a megsemmisülésről szóló tan. A Nirvâna képzeletükben a tulvilági boldogság helye lön, melynek örömei az izlam paradicsomától nem különböznek.

Mint láttuk, az igazi buddhismus minden külső szer-tartást, magát az imát is elvetendő dolognak, vétkes cse-lekménynek tekinti, mindennek daczára a Buddha vallá-sát névleg követő népeknél e külső vallási cselekmények fölötté jelentékeny szerepet játszanak. E cselekmények azon-ban ép az oknál fogva, hogy Buddha vallásának rendszere azokat elveti, nem fejlődhettek a Buddhismusból, azok vagy a pogány népek régi szokásainak maradványai, vagy pedig kívülről csempészettek be. Ha tehát azt tapasztaljuk, hogy a buddhista népek, főkép Tibet lakói vallási szertartásaiban több oly dolog van, amely a katolikus egyház szertartá-saival bizonyos analogiával bir, akkor semmi esetre sem gon-dolhatunk arra, hogy ezeket a kereszténység a buddhismus-tól kölcsönözte, mert azok a buddhismus rendszerében ta-lányszerűek, minthogy avval egyenes ellentétben vannak; és ha kölcsönvétel forogna fönn, ennek a buddhismust követő népek részéről kellett történnie.

Kissé feltűnő dolog talán az, hogy a buddhistáknál is találunk olyasmit, amit elneveztek buddhista gyónásnak. Ez a pratimoksa¹ (pali nyelven patimokkha) nevű vallásos szer-tartás, melyet a buddhista szerzetesek havonként kétszer el szottak végezni.

E szertartás elvégzésére az egy kerületbe tartozó szer-zetesek és remeték előre megállapított helyen, akár zárdá-ban, akár barlangban vagy erdőben megjelennek, laikusnak jelenléte csak kivételes esetekben engedtetik meg. Éjnek idején összegyülekezvén leülnek s bizonyos hymnusok eléne-kelése után a legöregebbik tudomására hozza a gyülekezet-nek, hogy a patimokkhat, a poenientialét fel fogja olvasni, s felszólítja a jelenlévőket, hogy ha e könyv egyik vagy másik szabványa ellen vétettek, bűnüket a gyülekezet előtt nyilvánosan vallják be. A patimokkha régi mű, mely mintegy kétszáz, a szerzetesi életmódra vonatkozó szabványt tartal-maz, s egyszersmind felsorolja a regula ellen vétőkre kizsa-

¹ E szó a *mucs* gyökből származik, melynek jelentménye = solvere, liberare, dimittere. *Prati* előjáróval összetéve = exuere, deponere. Ennél-fogva pratimoksa = lerakása valamely tehernek (Entlastung).

bandó büntetéseket. Az első helyen említett négy bűn: a lopás, bármely élő lény megölése vagy megöletése, a felfuvalkodottság, s a paráznaság a rendből való kizárással fenytetik. Miután az előlülő az ezekre vonatkozó tilalmakat felolvasta, háromszor azt a kérdést intézi a gyülekezethez, vajjon a jelenlevők mindnyájan tiszták-e az említett vétkektől. «Mindenki hallgat» — így szól maga a formulare szövege, — azután az előlülő tovább folytatja: «Tiszták mindnyájan a tiszteltreméltók, azért hallgatnak.» A szövegnek e passusa eléggé mutatja, hogy ez nem annyira a bűnök, áthágások bevallása, hanem a regulának felolvasása; a jelenlegi praxis legalább azt követeli, hogy az enemü összejövetelekre csak a tiszták jelenhessenek meg; aki vétséget követett el, annak a poenitentiát megelőzőleg el kell végeznie.¹ A könyv többi szabványai a szerzetesek étkezésére, öltözködésére, életmódjára vonatkoznak, melyek áthágásai kisebb fokú büntetést vonnak maguk után, részben már az által is megbocsáttatnak, hogy a vétkes azokat megvallja. Minde körülmények elég világosan azt bizonyítják, hogy a patimokkhának nevezett szertartás lényegileg különbözik a gyónástól. A patimokkha csak szerzeteseknek van előírva, mindig nyilvánosan történik, csak a szerzetesi életmód szabványaira vonatkozik. Főczélja tulajdonképen az, hogy a szétszórva élő szerzetesek között az összeköttetés és szabályok egysége föntartassék. Ez az egész szertartás tehát nem más, mint fegyelmi eljárás; a bűnöknek az isteni kegyelem által történendő megbocsátása a buddhismus előtt teljesen ismeretlen. A patimokkhát tehát sem «külső formájánál, sem belső jelentőségénél fogva a katolikus egyház gyónásával párhuzamba nem állíthatjuk.

E rövid fejtegetésből kiviláglik, hogy a buddhismus és kereszténység között semmiféle lényeges dologban közösség nincsen; — a mi hasonlatosság van a két

¹ L. Oldenberg i. m. 381. I. V. ö. Dickson, The Patimokkha being the buddhist office of confession of Priersts. Journ. of the Asiat. R. Soc. 1875. I. kk. Dr. Hardy, die Beicht bei den Buddhisten. Katholik. 1886. Februar, März, April.

vallásrendszer között, az csak látszólagos. Azért még azon esetben is, ha a keresztény vallás isteni megalapítása nem volna történetileg megállapítható tény, merész és indokolatlan hypothesisnek kellene azt declarálnunk, hogy a kereszténység a buddhismusnak leánya.

Fejtegetésünk folyamán egyszersmind alkalom kínálkozott arra, hogy a buddhismus belső életével, gondolkozásmódjával, világnézetével megismerkedjünk. S ez sem lehet tanulság nélkül. Láttuk, hogy a buddhismus nem más, mint a hitét vesztette szív reménytelensége, a világ gyönyöreitől megundorodó kebel szellemi blazirtsága. A népek életében sokszor ismétlődik az, amit az egyének életében látunk, s a buddhismus a népek életében ugyanaz, ami a hitét vesztette szív önmagával való meghasonlása és kétségbeeső pessimismusa. Puoini, a híres olasz orientalista, hazájának egy tehetséges, de később önmagával meghasonlott költőjének eszme változatait hozza párhuzamba. Giacomo Leopardi ez a költő, ki fiatal korában, midőn még a hit tüze hevíté keblét így ír: «Isten oly szépnek teremté ezt a világot, s az emberek annyi szép dolgot műveltek benne, . . . hogy aki nem érzéketlen, látni és ismerni kívánja.» De midőn az élet keserű tapasztalatai és csalódásai romba döntötték az ifjukor ábrándjait, s midőn elvesztette az egyedüli irt, mely a sajtó szív fájdalmait enyhithette és gyógyíthatta volna, a hit vigaszát, akkor a kétségbeesés mélabus akkordjaiba csap át. «Minden titok, így szól, csak a mi fájdalmunk nem, — és: gyümölcstelen az élet, hiu nyomoruság.»¹

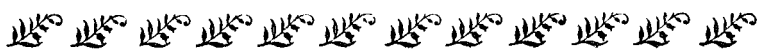
Ime ez a változás állott be India népének gondolkodásmódjában is. Az a nép, mely ifjukorában a vallásos költészet oly szép magaslatára emelkedett, minő a Rigveda több hymnusában, — és pedig a legrégiebbekben, — nyilatkozik, a pantheismus lejtőjéről a materialismus és epicuraeismus örvényébe zuhant, s miután a világ hiu örömei és gyönyörei szívét ki nem elégítették, üressé és sivárrá tet-

¹ — „arcano è tutto, fuor che il nostro dolor.“ — „Non ha la vita frutto, inutile miseria.“

ték, a buddhismus kétségbeejtő pessimismusának karjaiba veté magát.

Ennélfogva nem csodálkozhatunk azon, hogy a jelenkor ama bölcsekedése, mely a pantheismus, atheismus és materialismus phasisain keresztülment, a buddhismus iránt bizonyos rokonszenvet táplál. Csak azt nem tudjuk, minőnek képzeli Hartmann a jövő vallását (die künftige Weltreligion), melynek nézete szerint a buddhismus és kereszténység eszméinek összetételéből kell származnia, mert mint látuk, a két vallásrendszer uralkodó eszméi a legkiáltóbb elentétben állanak egymással.

S ha Schopenhauer azon reménynek ad kifejezést, hogy India ősi vallásának ismerete a zsidó mythológiától (a teremtsérről, a lélek halhatatlanságáról s a megváltásról szóló dogmák) Európát meg fogja tisztítani, — mi azt hisszük, hogy ez volna a legnagyobb csapás, mely földrészünket érhetné. De azért tanulságos lehet reánk nézve az a vallás is, melyet a világtól félrevonult hindu királyfi hirdetett. Azt a tanulságot vonhatjuk le belőle, hogy az epicuraeismus nem boldogíthatja a népeket. A természettől minden tekintetben megáldott India népe megutálta e világ gyönyöreit, mintegy mámoros apathiába esett, mert nem találta meg azt, amire az emberi sziv teremtve van, Isten szeretetét. Buddha nagy szellem volt és hősi lélek, — de ember volt és korának gyermeke, ki az atheismusban nevelkedett föl. Az emberiség egy részét a világtól elvezette, de mivel mást helyette adni nem tudott, szellemi narkosist adott neki. Adja Isten, hogy mámorából felocsudva, Krisztus tana által Istent megismerje, s ez által elérje azt, ami egyedül képes az emberi szivnek nyugalmat adni, Isten szeretetét.

„ISMERETLEN ISTENNEK.“

Irta HORVÁTH ZOLTÁN.

Már sz. Pál apostol idejében fönnállt az oltár Athénben ezen fölirattal és ez a fölirat bizonyára lehető legkényelmesebb volt. Nem kellett vizsgáldni, hanem minden bálvány-nak gyertyát gyujtani és még azonfölül az «Ismeretlen Istennek» is, — majd csak eltalálja az ember a sok ismerős és ismeretlen közül az igazit! Így tovább nem is kell vele törődni s nem kell kutatni, mit kíván tőlünk, hiszen ismeretlen. De föllépett sz. Pál apostol és épen ezen «Ismeretlen Istenről» beszélt az athéni népnek, ki «nincs messze egyikünkötől sem, mert Benne élünk, mozgunk és vagyunk.»

Az athéniek «Ismeretlen Istenét» hirdetik napjaink rationalistái is, csakhogy nem tartják szükségesnek számára az oltárt sem, mert hiszen annyira el van burkolva ismeretlen fönségébe, hogy méltatlan volna hozzá kezeinek csekély alkotmányára letekinteni.

A mit Jézus Krisztus apostola mondhatott a pogány görögöknek az «Ismeretlen Istenről» ugyanazon Isten kijelentései nyomán, — ama kijelentett tant röviden elővehetjük és napjaink új pogányai számára (a kik Isten létét elismerik) kimutathatjuk, hogy a kinyilatkoztatott Isten is «Ismeretlen Isten,» tehát a ker. hit arról beszél, a kit ők keresnek, pedig nincs messze tőlük. A kinyilatkoztatás hititkai Istenről oly mélyek és oly magasak, hogy el vannak rejtve az emberi fölfogás és megértés elől, hogy valamint emberi elme nem találhatta volna ki azokat, úgy meg sem értheti, miután nincsenek azon titkok megértésére fogalmi.

A mi pogányaink, a rationalisták azon indokból veszik elő az «Ismeretlen Istent,» mivel így illik Isten méltóságához, hogy ismeretlen, fölfoghatatlan legyen; mutassuk meg tehát nekik, hogy a keresztény kinyilatkoztatás szerint

a legbiztosabban meg van őrizve Istennek annyira féltett megközelíthetetlen méltósága, mert a keresztény hittitkok emberi észszel sem be nem bizonyíthatók, sem meg nem czáfolhatók, azért, mert meg nem érthetők, föl nem foghatók. És így mi is ugyanazon «Ismeretlen Istent» hirdetjük, de a ki közel van hozzánk és a kinek elérhetetlen méltóságát úgy magasztaljuk, hogy szavára elhiszszük azt, a mi érthetetlen és fölfoghatatlan, a mit Ő magáról kijelentett. És ezen magasztaló tényünk nem más, mint a mit e kifejezés rejt magában: «Obsequium fidei» «a hit hódolata.» Mivel pedig így az Ő végtelen tekintélye előtt hódolunk: ezen engedelmesség észszerű. «Rationabile sit obsequium fidei vestrae.»

Ime még a névben is mily közel esünk egymáshoz, valamint ugyancsak «Ismeretlen Istenről» beszélünk. Ők racionalisták, kik csak azt fogadják el, a mit az ész fölfogni képes, mi rationabilisták vagyunk, kik elfogadjuk azt, a minék elfogadása a tekintély miatt észszerű. A mik itt oly közel vannak egymáshoz, másutt mily mélységes örvény tátong a két tan között.

Vizsgáljuk először is a kijelentés «Ismeretlen Istenének» lényét. Egy az Isten három személyben. Egy az Ő lényege, de három a személy benne és e három egy elválaszthatatlan egészbe olvad össze. Dehogy olvad! nem jó kifejezés ez, hiszen mindegyik külön személy. Tehát a három egyenlő az egygyel? Nincs úgy! A három személy nem egy személy és az egy Isten nem három Isten!

Azon nagy elmék, kik ezen titkot föl akarták fogni, csak némi hasonlatot tudnak felhozni ezen titok megvilágítására. Öröktől fogva létezik Isten s az örök Atya az örök-kévalóságban nemzette az Igét s végre e kettőtől egyenlőképen öröktől fogva származott a Szent Lélek. Van ehhez hasonló az emberi lélekben is. Az értelem szüli a gondolatot s midőn megvan, akkor származik, akkor gerjed föl a szeretet a lélekben saját szülöttje iránt. Mily tökéletlen, mily hiányos kép, mily emberies fogalmak az isteni személyek eredetéről; és tökéletesebbel mégsem rendelkezünk, hiszen e tökéletlen is lángelmék szüleménye. — Ha megakarnók érteni a

Szentháromság titkát, úgy, hogy róla helyesen beszélhesünk, hogy bebizonyíthassuk vagy czáfolhassuk az emberi ész előtt, tudnunk kellene: Milyen Isten lényege? Milyen Isten személye? Mi az isteni nemzés? Mi az isteni származás? De mit felelhetünk mindezekre? Ezek szavak, melyek nem képesek magukba foglalni azon fogalmakat, melyeket ki akarunk velük fejezni, miután ezen szavakhoz emberi, véges fogalmak vannak kapcsolva s ha kimondjuk e szavakat, önkénytelenül is az emberi fogalmak nyomulnak előtérbe. Mit felelhetünk tehát ezen kérdésekre: Milyen Isten lényege? Milyen Isten személye? Mi az isteni nemzés? Mi az isteni származás? — Nem olyan mint az emberi, — nem olyan, mint a minőnek mi ismerjük, tehát nem tudjuk, nem ismerjük.

Itt az «Ismeretlen Istennek», a Szentháromságnak titokzatos fősége, kinek lényét az ember elme meg nem ismerheti!

De ha tulajdonságait akarjuk ismerni, akkor sem jutunk szavaknál tovább, sőt csakis nemleges kifejezések teszik világossá, mit akarunk mondani; tagadunk Istenről minden hiányt, minden tökéletlenséget, — vagy azt mondjuk, végtelen — ez is a végnek, határnak tagadása és nevében hordja a szó azt is, hogy fölfoghatatlan.

Vizsgáljuk most a kinyilatkoztatott Istent műveiben, nézzük mind a három Személyt. Emberileg szólva, vizsgáljuk őket sajátos működésükben. Isten működése egy, mint természetete is, de azért, midőn Isten külön működéséről beszélünk, a három Személynek egyenként tulajdonítunk valamit, pedig a működés mindig mind a három személyé.

A három között első az Atya. Nem méltóságra, — ha nem mivel egyszerre hármat kimondani nem képes az emberi ajak, egyszerre háromra gondolni gyöngé az emberi értelem. Neki tulajdonítjuk a teremtést, — mindannak létrehozását, a mi Istenen kívül létezik.

Midőn Isten saját lényén kívül valamit létrehozott; — más célja nem lehetett, mint saját maga dicsősége. Az Isten teremtő működésének indító oka a szeretet kiárasztása. A dicsőség pedig az Isten műveinek természetes betető-

zése, elmaradhatlan eredménye, zománcza, — melyet az Alkotó fönsége és a mű nagyszerűsége hoz magával, — Istennek külső dicsősége minden tulajdonságának nyilvánulása; mert Istenben nemcsak szeretet, hanem szentség, igazság stb. is van s e tulajdonságok összhangzó nyilvánulása lehet csak a műnek méltó végcélja. Isten végtelen tulajdonságai pedig, ha kívül is megjelennek, ha szemlélhetők az Ő művein: már maga ez a megjelenés külső dicsőséget szerez Istennek s így valóban Isten dicsősége a teremtés célja. E cél megvalósulási módja az észet messze felülmúlja s nagyságával elnyom minden gondolatot.

Teremtett világot vagy világokat, melyeknek törvényeit az emberi ész csak kis részben és hiányosan kutathatta ki oly sok százados vizsgálódás után! Teremtett vagyis semmiből hozott létre mindent a mi kivülről létezik. Semmiből hozni létre valamit, — mily erő, mily hatalom kell ehhez! Lehet-e erről fogalmunk?

Teremtett sok öntudatlan lényt, de teremtett öntudatosakat is; teremtett tisztán szellemieket, angyalokat, másoknál a szellemet testbe zárta s ezek vagyunk mi. E két nemű lényeket fölruházta észszel és szabadakarattal, és azt akarta, hogy ne szükségképen hódoljanak neki, mint a többi öntudatlan teremtmények, hanem mint nemesebbek az ész és szabadakarat hódolatával dicsőítsék Őt. S a Teremtő előre tudja, hogyan fognak akaratának megfelelni s e szerint előre elrendeli sorsukat. Mily örvénye a kifürkészhetetlen titkoknak! De az észszel és szabadakarattal megáldott kétféle teremtmények elbuknak próbaközben s most a Teremtő mit tesz velük? A tisztán szellemieket végképen elveti magától, az embert szintén súlyosan bünteti, de ezen büntetés, nem végleges, az ember számára még van menekülés? Miért tesz ily különbséget ugyanazon nemű bűn büntetésében? Talán mert az angyal fönségesebb, az ember gyöngébb? Lehet, de itt sem tudhatunk bizonyosat, mert nem ismerjük tisztán a bűn súlyát sem, de mégha ismernők is, képesek lennénk e felfogni, mi a valódi értelme a büntetésnek és ezen lények rendeltetésének?

Azt felelhetjük erre, hogy e lények rendeltetése: Istent szabadakarattal dicsőíteni — s ha ennek megfelelnek — Isten szeretete fog a jutalomban nyilvánulni, — ha meg nem felelnek — akkor a büntetésben Isten igazsága és szentsége nyer megdicsőülést. Tehát a teremtés közös célja: Isten dicsősége el van érve. De hát nem ellenkezik e Isten szeretetével, hogy létrehozzon oly lényeket, kikről előre tudja, hogy meg nem felelnek rendeltetésüknek s így büntetés várja őket? E kérdés Istent egyoldalulag fogja fel, mintha Ő pusztá szeretet volna. De tudjuk, hogy Istennek fölfoghatatlannak kell lennie s így végtelenül tökéletesnek vagyis minden tulajdonsága végtelen, nemcsak szeretete, de szentsége, igazsága is.

De hol ezen igazság, ha az is szeretetben részesül, a ki a jóra minden szükséges segítséggel ellátva saját akaratából a rosszat választja? Hol a szentség, ha Isten az ily — rendeltetését megvető, vakmerő teremtményt nem bünteti érdeme szerint? Tehát, — mondja valaki, mégis értünk valamit, a mit Isten tesz, mert itt meg van magyarázva! Fölfoghatatlan értelmű szavak vannak magyarázva — előre föltételezett és igaznak tartott szavakkal, melyeknek valódi értelmét nem tudjuk; — vagyis a kinyilatkoztatott igazságok *összefüggése* világos, de azok tökéletes *értelme* ismeretlen, fölfoghatatlan marad.

De nézzük az ember bűnét: az eredeti bünt. Az ősszüők vétkeznek és bennük minden — tőlök születő ivadék. Miért fogadja ezt úgy Isten s miért száll át a bűn büntetése azokra, kik személyesen nem követték el e bünt? Miért bünteti Isten az ősszüők bűneit a fiakban ezredizig is? Mondhatnók: mert igazságos, mert szent, mert gyűlöli a bűnt, de ezek pusztá szavak; helyesebben fejezzük ki magunkat így: Nincs a bűnről oly fogalmunk, mint Istennek; nincs a büntetésről és annak céljáról oly fogalmunk, milyen Isten értelmében van! Más szóval: ezt sem tudjuk, ezt sem értjük, mindezekben előtérbe lép az «Ismeretlen Isten» fölfoghatatlan, fönséges titkaival.

Második az Ige, a Fiu Isten. Ha leszámítjuk is azt a

kérdést, hogy mikép testesül meg a Fiu-Isten a másik két isteni személy nélkül — akkor is fönnmarad a fölfoghatatlan titkoknak egész sora.

Hogyan lett az Isten Fia emberré? Hogyan ment végbe a Szüzanya méhében az unio hypostatica, úgy hogy mégis külön maradt ezen egyesülés daczára az Isten-emberben a két természet! az isteni és emberi s ezzel együtt a két akarat is, melyek mégis elválaszthatatlanul egyesülve vannak. Egy a személy: Krisztus, az Isten-ember, de egy személynek mégis két természete és két akarata van. Oly fölfoghatatlan e hittitok, annyira elütő az emberi fogalmaktól, hogy ennek helytelen fölfogása millióknak százados tévedéseit okozta.

Hát azt hogy értjük meg: miképen illeszkedik a Szentháromság titokzatos körébe a Fiu-Istennek emberi lelke és teste?

De hol leljük magyarázatát azon mindent fölülmuló szeretetnek, mely arra birta az Istenembert, hogy a bünkiengeszteléséül önmagát hozza áldozatul? Emberi fogalmak szerint mennyire elütően kellett volna ennek történnie, mint a kinyilatkoztatásban elő van adva. Egy Homer, egy Virgil vagy bölcsész mily másképen fogta volna föl e pontot s ha hitregét akart volna alkotni: ragyogó, pompázó, fölséges Istent fest, ki megközelíthetlen fönséggel lép elő és úgy jár közbe; — de az alázatos Isten, ki emberi testet ölt — nem pusztá mythologiai szeszélyből, hanem szeretetből, — már ez maga is elüt az emberi fogalmaktól, hát még mennyire elüt a vérző, meggyilkolt, megfeszített Isten-ember! De éppen ezen emberi fogalmaktól való eltérés, ezen fölfoghatatlanság bizonyítja, hogy e titok sem született emberi képzelődésből, hanem az Istennek műve, kinek valamint egész lénye, úgy szeretete is fölfoghatatlan. — Hátra van még azon kérdés: Hogyan fogadta el az Atya a Fiúnak engesztelő áldozatát? Hogyan állította ez helyre a megzavart rendet? Miért kívánt az Atya ily nagy áldozatot a Fiutól? Miért ment egészen a vérontásig? Ez a hogyan? és ez a miért? oly kérdések, melyekre felelhetnénk a hitből egyes szavak-

kal, de hogy megérthessük a feleletet, szükséges volna ama szavak értelmét eszünkkel megvizsgálni, a mi jelen állapotunkban nem lehetséges. Mert ki tudná nekünk megmagyarázni: milyen az Isten igazságossága, szentsége? Ezeket csupán olyan tényekből ismerhetjük meg, melyek a kinyilatkoztatáshoz tartoznak, de a magán álló emberi ész előtt zárva van itt az ösvény további kutatásra, csupán e tények és a kinyilatkoztatott igazságok összefüggését, rendszerét vizsgálhatja. Fölfelé tehát nem hatolhat az ész, mert a mi ott van, az titok, az ismeretlen, mint maga Isten is, ki e titkok leplén keresztül mutatja magát az emberi észnek.

Ezen föláldozás után jött az anyaszentegyház megalakítása s abban az áldozatnak örökössé tétele: Jézus élete az anyaszentegyházban, mely az ő folytatását képezi, és az Ő titokzatosabb élete az oltáron. Hogyan fogjuk megérteni, fölfogni, miképen ruházza át az Ur hatalmát az emberekre, hogy ezek helyette az ő igazságait tévedés nélkül tanítsák, hogy ezek az Ő nevében kormányozzák, igazgassák művét az egyházat, hogy ezek egy csodálatos ítélőszéket tartsanak a bűnösök lelki meggyógyítására! Hogyan működik itt az Ő ereje? Isteni módon! — Ez minden, a mit mondhatunk, — de valamint e szó is fölfoghatatlan: úgy az is, a mit vele magyarázni akarunk.

Hát az Ő titokzatos élete a kenyér színében! Sem a szín, sem az íz, sem a szag, sem az alak nem változik meg, csak a lényeg lesz Krisztus teste s mivel lelke nincs elválva testétől s istensége sincs elválva emberségétől, azért ott az egész Krisztus. Azt ismerjük, a mi nem változik át Krisztus testévé, — de a mi átváltozik, arról többet nem tudunk e pusztá szónál: «lényeg.» — Hogyan van ott egyszerre annyi helyen, ahány helyen Oltáriszentség van a földön? Meddig marad ott? A színek föloszlásának mily fokán szűnik meg jelenléte? Hogyan távozik? Ki tud e kérdésekre felelni? Minek a kenyér és bor színe alatt végbemenő áldozat, miután Krisztus a Kálvárián teljesen kiengesztelt Istennel? Hogyan alkalmaztatnak ezen áldozat érdemei a szent mise-áldozatban?

E sok titok, e fölfoghatlan, ismeretlen értelmű kérdés fényesen bizonyítja, hogy a kinyilatkoztatott Isten második Személye «Ismeretlen Isten,» kinek lénye és működése — egész élete oly magasan, oly fonságban tűnik elő, hogy odáig hatolni nem képes emberi értelem.

Isten Fia, mielőtt mennybement, megalkotta az Ő egyházát, de annak csak csiráját ültette el, később kellett kifejlődni az egészben és az egyedekben, alapítója az Istenember tökéletes mintaképe után. Ezen kifejlődés ismét egy titkos erőnek műve, melyről Krisztus életében szólt: «Nem hagyok titeket árván.» «A vigasztaló Szentlélek pedig, kit az Atya az én nevemben küld, megtanít titeket mindenre és eszetekbe juttat mindent, a mit mondtam nektek. A Szentlélek ereje, melyet velünk közöl, «kegyelem = gratia» nevet visel. Ez tulajdonképeni értelemben belső ajándék, melynek többféle neve van. Van «megszentelő» kegyelem, mely által méltók vagyunk Isten szeretetére és akkor életünk megfelel rendeltetésünknek. Van «segítő» kegyelem, mely egyes jó tettek méltó végbevételére képesít. Van «elégéséges» és «hathatós» kegyelem, mely különbség Molina világos értelmezése szerint abban áll, hogy közreműködünk-e vele vagy nem? Ha igen — hathatós; ha nem — csak elégéséges, t. i. az lett volna, ha mi is megteszszük a magunkét. Ez tehát az eredményből ismerhető meg. Miért, mikor, hogyan, meddig tart a Szentlélek e behatása s mily föltétel alatt lesz belőle végleges állhatatosság a rendeltetés elérésére? E kérdésekre csakugy nem adhatunk választ, mint a kegyelem lényegét sem foghatjuk föl. Ezen alapszik a Szentlélek működése.

Csakis ezen isteni, tehát fölfoghatatlan, ismeretlen, titkos segítő erő magyarázza meg nekünk, hogy az előbb félnék és egyszerű apostolok oly bátran és oly biztossággal hirdették Krisztus tanait és e tanok oly nagy biztosító erővel voltak ellátva az emberi meggyőződés előtt, hogy e meggyőződést maga a halál sem törte meg! Ha e bámulandó művet, — mely méltán megragadja lelkesedésünket, — ismerni, érteni akarnók, tudni, miért és hogyan ment végbe:

tudnunk kellene, hogy miféle hatás nyilvánult az egyes emberek benső világában, mi rázta meg annyira a mindenfélébe merült világot, hogy kereszténynyé változott, vagyis oly dolgokat hitt el, a miket fölfogni nem képes és oly törvényeket vállalt el, a melyeknek megtartása nehezebbre esik a természetnek? Hát az mily erő, mely e vallást ily hit- és erkölcsi elvekkel nem egy századig, hanem 19 századon át föntartotta? Ugy hogy e vallás — ezen egyház nemzeteket, birodalmakat látott elenyészni, de ő maga változatlanul megmaradt azok határai között, legfőleg külső terjedelmében szenvedett ideiglenes fogyatkozást? Ezen erőről, e titkos hatalomról vallja a keresztény hit, hogy a Szent Lélek titkos ereje az, de a szónál többet alig ismer róla!

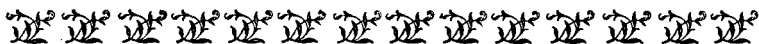
Ennél még bensőbb, még elrejtettebb, ismeretlenebb azon hatás, mely a szentségekben árad szét; ott valóban nem tudhatjuk, kinek lelkébe, mikor és mennyi ömlik át? Ezen kegyelmeknek alapja Krisztus, a mennyiben Ő rendelte el, hogy ilyen módon nyerhetünk kegyelmet; az a föltétel természetesen előre megkivántatik, hogy a szentségekhez járulónak lelkében ne legyen semmi akadály és hogy tudja az illető, mit tesz, — valamint akarja is azt tenni. Bár Jézus Krisztus nyitotta meg az égi kincstár ajtait, mégis a Szentlélek kegyelmei ömlenek ki azokon át a méltókra. Ki képes ezt egészében is fölfogni, hát még az egyesekben?

Van még ennél is rejtettebb módja a kegyelem közlésnek, melynek külső biztos jelei nincsenek, csupán a keresztény lélek öntudata bír róla tudomással, de az is hamarabb elmondhatja, hogy miben nem áll az érzett kegyelem, mint hogy mi képezi annak lényegét, miért és miképen nyerte azt meg? Mikor kezdődött s mily eredményeket hozott létre?

Minél tovább kutatnánk, annál közelebb érünk a benső kis világhoz, a mely tulajdonképeni központja a harmadik isteni Személy működésének. E kis világban hat fölvilágosítólag, buzdítólag, bátorítólag, segítőleg, de működésének

oka, ideje, minősége, módja és célja az egyesekben ismeretlen előttünk.

A racionalisták «Ismeretlen Istent» óhajtának, mert az ő fönségét féltik, ha azt az ember is megismerheti, fölfoghatja. Itt van a kinyilatkoztatott Isten, kinek lénye és egész megjelenése fölfoghatatlan, ismeretlen értelmünk előtt. Vizsgálják alaposabban, részletesebben, mélyebben: ismeretlen, fölfoghatatlan volta még jobban ki fog tűnni! Nem méltó e Istenhez ezen fölfoghatatlanság és nem arra vall-e, hogy a kinyilatkoztatás Tőle, a fölfoghatatlantól ered? Ez a keresztény értelem szava, mely méltán hódolólag hajol meg ott, hol minden emberi bizonyosság szerint maga az Ur nyilatkozott.

KULTURÁLLAPOTOK NÉMETORSZÁGBAN A REFORMÁCIÓ UTÁN.

Janssen nyomán összeállította: Dr. VARGHA DEZSŐ.

(Folytatás.)

A vallás-erkölcsi, társadalmi és állami élet hanyatlása mindig kedvez a satyrának. A satyricusok sorát Németországban a XV-ik század vége felé Sebastian Brant nyitja meg. Munkájában, melynek Narrenschiff nevet adott, nyiltan és élesen ostromozza a becsúszott visszaéléseket, de a mély vallásos komolyság még legyőzte a keserü gúnyt és a lobogó gyűlöletet, mely a reformáció korának satyrját jellemzi.

Elméssegre, eleven előadásra nézve Brantot felülmulta követője, a ferenczrendi Thomas Murner. Theológiát Párisban tanult, jogot Freiburgban, 1506-ban I. Miksa kezéből

mint humanista költői koszorút nyert, tudott görögül, héberül, a krakkói egyetemen logikát tanított, Bernben a ferenczrendiek lectora volt. Rendjének capituluma Rómába hívta őt; VIII. Henrik mint Luther ellenfelét Angliába édesgette, a nürnbergi birodalmi gyűlésen 1524-ben a strassburgi püspököt képviselte. Számos philosophiai, theologiai és jogi munkát adott ki. Legnagyobb tehetsége azonban a poezisre volt. Sajnos, a kor uralkodó áramlata a satyrára terelte őt. A «Narrenschiff» nem javította meg a világot; azért Murner meg élesebben akarta korbácsolni a bajokat «Narrenbeschwörung» (1512.) «Schelmenzunft» (1512.) és «Geuchmat» (1519.) című munkájában. Több mint ötven komoly tartalmu könyvet irt, de már a könyvnyomtatók nem akarnak olyanokat kiadni, mert nem veszi senki. Azt mondják, hogy:

«Es ist nicht gettlich, lieber Herr,
Die Welt will han ein schimpplich Ler.»
Die drucken als die Geucherigen
Und lond min ernstlich Bücher liegen . . .
Und lesend als uss meinem Schriben
Daruss sie Pfennig mögen triben.

Rettenthetlenül ostorozta már Luther fellépte előtt — épp úgy mint Brant is — az egyházban és államban lábra kapott visszaéléseket. A bajok egyik főforrását abban látja, hogy a fejedelmek és a főnemesek ifjabb gyermekeiket, nehogy az örökséget apróra részeljék, a legmagasabb egyházi hivatalokba és javadalmakba tolják be, és így hivatlan, világias érzelmű és romlott erkölcsű főpapok megrontják az egyház fegyelmét. Eme bajok orvoslására megvolt a jó akarat, Luther azonban nem reformálni, nem a meglevő alapokra építeni, hanem minden régít lerontani törekedett. Ezért kelt ki ellene Murner 1522-ben a «Von dem grossen lutherischen Narren» című satyrájában.

Mély megfigyeléssel, szellemesen és keserű hangon leplezi be az új népboldogítók üzelmeit, akik az «evangelium, szabadság és igazság» jelszava alatt mást nem akarnak, mint az egyházat és államot felforgatni, az egyházi javakat ma-

gukhoz ragadni és a parasztokat fellázítani. Hogy a népet elvakítsák: a leggaládabb rágalmakat terjesztik a pápa, a papság, a szerzetesek ellen, a népnek azt ígérik, hogy az egyházi javak elrablása után ők is részt fognak azokból nyerni; de vigyázzanak, mert úgy fognak járni mint a csehek Huss idejében.

Wenn si die Güter alle nemen
 Und auf ein Haufen legten zusemen,
 So wird dem Armen das darvon,
 Als sie in Böhm haben gethon,
 Da auch der Arm meint, das ihm
 Vom geraubten Gut ein ziemlich Bürd,
 Da nahm es der Reich und liess den Armen würd
 Sich im Elend gon erbarmen.

A protestans satyra főmatadora Ulrich von Hutten volt. Kipusztult nemesi családból származott, atyja őt korán a fuldai kolostorba adta nevelés végett. A szigorúság azonban nem tetszett neki, miért is megszökött és csavargó életet élt Cseh-, Morvaországban és Italiában. Különböző egyetemeken magasabb tanulmányokat végzett. Jelleme a lehető legaljasabb volt. Oly rendkívül kevély és henczegő volt, hogy barátainak legkisebb ellentmondó szava a dühöngésig méregbe hozta. A kicsapongásokat korán kezdette, úgy hogy már ifjúkorában, az új, ugynevezett francia betegségbe esett. Nagy nehezen kigyógyulván belőle, oly szemtelen volt, hogy betegségről könyvet irt «De guijaci medicina et morbo gallico liber unus» czim alatt. Betegsége alatt oly ocsmány formája volt, hogy barátja azt tanácsolta neki, hogy legjobb lenne ha felakasztaná magát. Jellemző vonása volt: mindent kigúnyolni; nem volt előtte semmi szent, semmi nemes, a mit be ne mocskított volna. Jóltevőjét Loetz polgármestert is, aki őt egy hajótörés után házába fogadta és hosszú ideig ápolta, nevetség tárgyává tette (in Wedogum Loetz et filium eius Henningum). Alaptermészete azonban az erőszakoskodás volt; ideálja Ziska és a rablólovagok. Ez utóbbiak védelmére könyvet is irt; ő maga pedig egyéb vitéz cselekedetek hiányában, a domonkosrendűek fülét vagdosta le.

Vallási meggyőződését korán elvesztette, sem Istenben, sem a lélek halhatatlanságában nem hitt. A pápák szerinte rablók és zsványok voltak, a szerzeteseket pedig a Crotus Rubianussal egyetemben szerkesztett «Epistolae obscurorum virorum» című fércelményben a legocsmányabb, legtrágárabb módon bántalmazta. Mindez azonban nem akadályozta őt, hogy a mainzi érsektől és más egyházi személyektől busás évi díjakat, mint aljas talpnyalásának jutalmát, zsebre ne vágjon. Mint olyan, akinek semmi veszíteni valója nem volt, már korán a felforgatás barátjaihoz csatlakozott. Legjobb barátja Franz von Sickingen a rablólovag volt. Midőn Wittenbergben Luther és Tetzl között a vita kiütött, nem sokat törődött vele, legfeljebb örült neki, hogy a barátok hogyan hadakoznak egymás ellen. «Csak faljátok fel egymást! — mondá — az ég adja, hogy elleneink a legdühösebben küzdjenek és pusztítsák el egymást!» Midőn azonban látta, hogy a mozgalom mind nagyobb mérvet ölt, alkalmas esz-köznek találta azt, felforgató terveinek kivitelére. Azonnal közeledett Lutherhez és ő Hutten volt az, aki őt a legvégső-
kig heccelte. Felhivta, hogy személyes biztonsága miatt Sickingenhez menjen, a ki a német nemesség virága. Elhitette Lutherrel, hogy a pápisták egy orvost küldtek ki az ő megmérgezésére, a ki magát valami csodaszerrerrel láthatatlanná tudja tenni. Ez által a szerencsétlen próféta félszét annyira fokozta, hogy az valóságos monomaniává fajult. Luther hajtott is rá és Sickingennel összeköttetésbe lépett. Ez a triumvirátus okozta nagy részben a Sickingen-féle rablóhadjáratot és az 1524-iki parasztlázadást. Hutten befolyása alatt írta Luther ismert lázító röpiratát «An den Christlichen Adel deutscher Nation.» Ez volt a triumviratusnak, a rablólovag, a próféta és a publicista triumviratusának hadi manifestuma. De Hutten nem sokáig szolgálhatta a «szent ügyet», mert már 36 éves korában meghalt *syphilisben*.

Mióta Hutten azt hitte, hogy Luther fellépésétől sokat várhat, azonnal köpenyeget cserélt, a farkasbőrt elvetette és a bárányét huzta fel. Azóta nem volt pogány, hanem hívő *keresztény*, művei, melyeket azóta adott ki, tele van-

nak spékelve szentirási idézetekkel. De azért nem sokkal tisztességebbek, mint az előbbiek.

Ez a szabadsághős volt az evangéliumi tábor fő satyristája. Szükséges volt vele kissé hosszasan foglalkozni, mert az «objectív» protestans irodalom őt a legelső szabadsághősök közé sorolta.

V. Károlyhoz intézett felhívásában így szól: «A pápa zsvány és ennek a zsványnak népségét egyháznak nevezik. Minek késlekedünk tovább? Nincs Németországnak semmi becsülete? Nincs Németországban elég tűz? Róma minden tisztátalanságnak tengere, minden büdösségnek mocsara, a gonoszságnak kiapadhatlan tócsája és az ő elpusztítására nem kell-e mindenhol gyülekezni, nem kell-e minden vitorlát kigöngyölni, nem kell-e minden lovat megnyergelni? nem kell-e tüzzel és vassal kirontani?»

Herzu ihr frummen Teutschen all,
 Mit Gottes Hülf, der Wahrheit Schall!
 Ihr Landsknecht, und ihr Reuter gut
 Und all die haben freien Mut!
 Den Aberglauben tilgen wir,
 Die Wahrheit wiederbringen hier.
 Und d'weil das nit mag sein in gut
 So muss es kosten aber Blut.

A gyalázó iratok kötött és kötetlen beszédben az irodalom legterjedelmesebb ágát képezték. Legtöbbször a gondolatszegénységet a vad ordításnak és a legvégső ocsmányságoknak kellett pótolniok. Főtörekvésük volt gúnynyal, rágalommal engesztelhetetlen gyűlöletet, megvetést és utálatot kelteni a katolikus vallás, isteni szolgálat, a pápa, a papság, a szerzetesek, egyszóval minden ellen, ami katolikus volt. Folytatták ugyanazon hangot, a melyet Luther számtalan iratában megadott.

Luther szerint a mise a pokol szüleménye, gyalázatos bálványozás; a papok tolvajok, rablók, káromkodók, kép-mutatók és az ördög papjai; a pápista irásokban és könyvekben nincs más, mint maga az ördög, sokkal jobb, ha valaki hóhér vagy gyilkos lesz, mint pap vagy barát, a fel-

szentelés a papnak homlokára az apocalypsis bestiájának jegyét nyomja. A pápa az ördög disznaja, a püspökök bálványok, keresztényellenesek, hitetlenek, tanulatlan majmok. Az egyetemek molochtemplomok és haramiabarlangok.

Hasonló nyelvezettel éltek a megszámlálhatatlan sokaságú gunyiratok többnyire névtelen szerzői. Mint Luthernál, úgy ezeknél is sokat szerepel az ördög. Némelyek szerint a pápa szolgája az ördögnek, mások szerint maga az ördög. Száz évig tartott ez a mocsoközön. Georg Nigrinus hesseni superintendens 1593-ban örvend neki és a kiolthatatlan gyűlölet ezen termékeit az evangelium angyalának tulajdonítja, teljes szívéből ujjong az evangeliumi angyal harczi kedvének. «An dem Papste — írja ő — lassen sie nichts Gutes bleiben, denn man findet auch nichts Gutes an ihm, dem Antichrist und Tyrannen über alle Tyrannei, dem Lügner über alle Ketzerei und Mörder über alle Mörderi. Nur gestrost wieder sie gangen und die Brände geschürt, dass ihnen frei recht heiss werde, das ist der Wille Gottes, dadurch wird Gott der Gerechte und Wahrhaftige gepreiset und seine Kirche erbauet. Verflucht sei, der des Herrn Werke nachlässig treibet, verflucht sei aller Friede in dieser Fehee zwischen des Weibes und der Schlange Samen.» Az Isten előtt legfőbb jócselekedet a pápistákat piszkolni és rágalmazni! A hirhedt Margaretha von der Salenak, Hesseni Fülöp ágyasának (*a kit az később Luther dispensációjával törvényes felesége mellé második feleségül vett*) házi káplánja Burchard Waldis, «Das Päpstisch Reich» című pamphetjében a katolikus vallást, a szentségeket, a kath. instituciókat a leggaládabb módon elferdítve igyekezett a nép előtt gyűlöletessé tenni. Okoskodásának eredménye:

Wo mans wollt gegenander legen
Was Türk und Bapst zu glauben pflegen,
So hat der Türk bessern Verstand
Von Gott, danns Bapstumt alle sambt.

Nem lehet csodálni, ha ily támadásokra a katolikusok sem maradtak adósok a felelettel. A lutheranusból lett ka-

tholikus Johannes Engerd ingolstadti egyetemi tanár 1576-ban Luther nevének betűit így magyarázza:

Was zeigt der erste Buchstab an?

L. Lotter, Lügner, Lumpenmann,
Leichtfertig, Lauter, Lehren Los
Das sei der erste Titul gross.

Sag was das U (V) bedeuten soll?

Verbanter, Unflat, Uebels Voll,
Verwüster Unsers Vaterlands
So ist der andre Buchstab ganz.

Was denn der dritt? bringst auch herfür:

T. Treulos, Trotzig, Teuflich Tier,
Tyrannisch, Tückisch, Tugendleer
Und was sonst sein der Laster mehr.

Sag was der viert bedeuten muss?

H. Halsstarrig, Häreticus,
Hoffärtig, Hadrisch, Hurisch, Hart,
Das ist der ketzer vierte Art.

Was steckt nun in dem fünften drin?

E. Eitel, Ehrgeiz, Eigensinn,
Eidbrüchig, Ehrlos, Ehrverletzer
Das ist die fünfte Art der ketzer.

Was ist der ketzer letzte kron?

R. Radbrecht, Rein Religion,
Ruhmsüchtig, Räubr, Rachgierig Rauch
Das ist der ketzer sechst Gebrauch.

A vallás felforgatása magával hozta a társadalmi felforgatást is. Maguk a protestánsok is panaszkodnak a köztük dúló viszályokról. Ringwalt protestáns prédikátor így szól:

Fürwar, es ist in allen Land
Der kirchen ein gewaltig Schand,
Dass ir Seelhirten itziger Zeit
So heftig widr einander seid,
Und wegen einer Hand voll Ehr
Mehr streitet als wol um die Lehr
Die Leidig Hoffart und der Neid
Macht auch, dass man zu unser Zeit

Gar selten Pfarr und Caplan find,
Die in kirchen einig sind
Sondern gar oftmals halter hart
In leichten Dingen Widerpart,
Und von der kanzel öffentlich
Gar ergerlich thun schelten sich.

Panaszkodik, hogy míg a pápisták idejében bőven volt gondoskodva a papokról és barátokról, addig most a prédikátorok alig bírnak megélni, özvegyeik, árváik pedig éhen vesznek. A régi időben hatalmas templomokat, iskolákat, paplakokat, kolostorokat építettek jámbor adományokból, most még a meglévőket sem javíttatják, úgy, hogy a gerendák rothadnak, a tető lyukad, az eső becsurog és az épületek összeomlanak.

Huszonnégyszáz évvel Luther halála után, midőn a lutherista táborban a legélesebb ellentétek voltak már kifejlődve, lépett fel a 20 éves Johann Fischart, Luther mellett korának legtevékenyebb írója. Korán ismerkedett meg a Rabelais-féle francia könyvekkel, melyek állandó befolyást gyakoroltak szellemi irányára. Teremtő erő nem igen lakott benne. Tárgyai többnyire kölcsönöztek, és azokat sem tudta mesterművékké domborítani. Minden tétovázás nélkül kirabolta az idegen munkákat; egyszer az általa kigunyolt «Grauer Bettelmönch zu Ingolstadt,» Johannes Nas-nak névtelenül megjelent könyvét plagizálta.

Anélkül, hogy jogi tanulmányait befejezte volna, anélkül, hogy theológiával valaha foglalkozott volna, egy könnyelmű deáknak éretlen merészségével a vallási polemikára adta magát és pedig oly szenvedélyességgel, mely Luther leghevesebb irataira emlékeztet. Gúnyversei, a két convertita, Jacob Rabe és Johannes Nas, a jezsuiták, ferencziek és domonkosiak, valamint az egész szerzetesi intézmény ellen vannak intézve. Égő gyűlölet érzik ki belőlük, a vallásos élet magasabb felfogását pedig sehohsem találhatni nála. Nem a férfias harag vezette tollát, hanem a közönséges düh, melynek főcélja: mások bepizkolása, rágalmazása, kigunyolása.

Amit a katolikus isteni szolgálat kigunyolásában tett,

abban senki sem érte őt utol. Mintául szolgált ő a későbbi lutherista apologetáknak nemcsak Németországban, hanem magyar földön is. A katolikus tanok szerinte a következők: a pápa látható Isten, ő a teremtményeket átváltoztatni is bírja, az angyalokat itéli, ő nagyobb mint sz. Pál és sz. Pétertől vétkezhetetlenséget nyert.

Mindez azonban nem akadályozta őt, hogy pénzszerzés céljából, a pápa tiszteletére rendezett könyvvállalatokban részt vegyen.

Munkái telve vannak piszokkal és trágárságokkal. Itt-ott találunk érdekes vallomásokat is. A szentírás már csak: «gauckelsack»

Damit sie treiben Affenspiel,
 Ein jeder legts aus, wie er will,
 Thuns also hin und wieder biegen,
 Und könnens, wo man wilb, hin fiegen,
 Machen der Sach ein guten Schein,
 Musz alls Gotts Wort und Wille sein,
 Was ihm ein jeder nimpt in Sinn,
 Und machen, das der gemein Man,
 Schier mit weisst, wo aus oder an.

A «tisza evangelium» behozatalával, a «pápista bálványimádás» lerontásával a német nép közé a legostobább babonáság furakodott be. Fischart könyvei is telve vannak mindenféle szörnyekkel és vad csodákkal. Ő volt az, aki a boszorkányok összefogdosását és elégetését külön munkával védelmezni és a hatóságokat arra bátorítani szükségesnek látta. Erről azonban később.

V.

Amint a népdalt, ép úgy tette tönkre a reformáció a vallásos drámát is.

Az egyházi ünnepekkel és liturgiával szoros kapcsolatban, a mysterium a XIV-ik században virágzása legmagasabb fokán állott. Ha művészi kerekdedség tekintetében nem

volt is oly tökéletes mint a spanyol auto vagy a görög tra-gaedia, a mély vallásos érzelem, a költői kedélyesség a né-pies tiszta humor által, mely átlengte, a nép erkölcsi neve-lésére nagy befolyással volt. A teremtés, a bünbeesés, a megváltás története igen alkalmas anyag volt Dantéhez és Miltonhoz méltó conceptiók megalkotására. Mily hatalmasan ragadhatta meg a mysterium a néző közönség kedélyét, megítélhetjük az oberammergaui passiojátékokból is. Német-ország majd minden városában adattak ily mysteriumok, melyekben néha 2—300 személy is szerepelt.

Midőn azonban a vallási forradalom kiütött, midőn Si-ckingen a birodalmi alkotmány felforgatását célzó terveit keresztül vinni iparkodott, midőn a socialis forradalom Né-metország nagy részét elárasztotta, természetesen nem le-hetett ily ünnepi játékokra gondolni, melyek nyugodt vidám hangulaton kívül sok pénzt és időt kívántak. Ahol a kép-rombolás dühöngött, ott a vallási fanatismus a képzőművé-szetekkel együtt a drámait is elpusztította. Ellenben másféle mysteriumokat insceniroztak. Amint összeromboltattak a vad zendülésben az oltárok és a képek, ugy hatalmukba keritet-ték az egyházi ruhákat is, és azokba bujva, körmeneteket rendezve, a leggaládabb gúnyt üzték a katholikus kultusz-ból. A söpredék durva lelkének tetszett, hogy a kath. isteni szolgálat fényéből farsangi bolondságot és gyalázatos ho-kuszpokuszt csinálhatott. Gyalázatos párbeszédék és komé-diák a leghatásosabb eszközök voltak a nép felizgatására, ép ugy mint a ronda irodalom (Schand- und Famoslibellen).

Amint az első vihar elmúlt, a mysteriumok ujra virá-gozni kezdettek, és pedig leghamarább a svajci katholikus kantonokban. Később Tyrolban és Bajorországban is felélesz-tették őket, de a mély és tiszta vallásosság, a költői, népies kedély már nagyon fogyatékos volt bennük. Ezt óriási pom-pával és hosszú deklamációkkal igyekeztek pótolni. Némely mysterium 3 napig is eltartott és 500 szereplő is vett benne részt. A népies humor, mely azelőtt a roszt szokásokat, visz-szaéléseket ostorozta; most közönséges, szellemtelen utczai élccé fajult. Egy 1568-ban Innsbruckban adott, a szent csa-

lád Egyiptomba való menekülését tárgyaló játékban, szent József így szól:

Weil wir soln geen und haben kain Wagn,
Will ich den Plunder alle tragen
Schüszi, Teller, Pfann, Leffl und Windl,
Die Latern, Kerzen, mach's in ain Pündl,
Nimb Brot und käs und füll das Flaschl.

Midőn Mária a flaskóról mitsem akar tudni így replikáz:

Bhüet Gott! lass dass Flaschl nit dahindn,
Und sollt ich gleich noch so schwer tragn.

Utközben a Bold. Szűznek egy kortyot kínál, mire ez így felel:

Es gebürt sich nit, steht auch nit wol,
Wenn sich Jungfrauen trinken vol,
Ich hab gelesen in der Schrift,
Den Weibern sei der Wein ein Gift.
Es ist auch weder Zucht noch Ehr,
Dass sich ein Frau mit Wein beschwer.
Es ist all Ehrbarkeit auch aus,
Wann ein Weib voll kumbt haim zu Haus.

Egészen más fajtából valók voltak a protestáns színjátékok. Luther maga a mysteriumokat sokra becsülte, de a passiojátékokat határozottan ellenezte, mert Krisztust nem szabad mint valami ártatlan embert sajnálni és megsiratni, miután vétkeinket hordozta. Inkább az ó-testamentomi történetet ajánlotta. Az ő buzdítása folytán óriási mennyiségű színjátékok keletkeztek, melyek ugyanazon betegségben szenvedtek mint a lutherista egyházi dal.

Tulnyomó elem volt benne a polemia, a catholicismus ellen való küzdelem, mely a drámai actiót, a költői hangulatot teljesen elfojtotta. Legtöbbnyire az ó-testamentomi eseményeket produkáltak; de mivel a régi egyházzal szakítottak, ez események elvesztették typicus jelentésüket, melylyel azok az egyházra, a papságra, a liturgiára vonatkoznak; elvesztették tehát a fővonást, mely a mysteriumokat oly kedvesekké tette: a titokszerű symbolismust. Pótolták

ezt a durva kifakadások a kath. papság, a liturgia ellen, és a hosszú okoskodások a sola fides, a servum arbitrium és egyéb kedves tanaik felett. Itt is mint az egyházi dalban lábrakapott a didacticai elem, mely fonák tudakosságával a dráma tönkre tételére igen alkalmas volt. Az angolok is észrevették ezt. «A németek azt hozzák színre — mondá Whetstone 1578-ban a History of Promus and Cassandra előbeszédében — amiről a prédikátornak a szószékről kelene szólnia.»

A trivialitás, trágárság, erkölcstelenség szintén nagy szerepet vitt a protestáns színjátékokban. Dávid és Bethsabe, Putifár felesége és József, valamint Zsuzsanna története voltak itt is, mint a képzőművészeteknél, legkedvesebb themáik. Paulus Prätorius protestans paedagogus, a nürnbergi St. Sebald-iskola igazgatója komolyan féltette az ifjúság amugy is laza erkölceit ezen veszedelmes játékoktól. Az egyes scenákat pirulás nélkül olvasni nem lehet. Ily módon az utszéli durvaság lőn terjesztve. Némely dialogok telve vannak komisz pszkolódásokkal, mint pl. midőn Putifár feleségével civakodik. Egy komédiában «Von dem Patriarchen Joseph» Józsefet testvérei jól elbotozzák, Putifárné az ő urát bolond dögnek nevezi, aki naponkint tele szivja magát borral, Levi hasfájásról panaszkodik, mert a sok bor és sör megártott neki, Simeon ugy be van rugva, hogy az ajtót sem birta megtalálni.

Egy másik darabban: «Das Gericht Salamonis,» melyet Magdeburgban hoztak színre 1561. „zu Nutz und Frommen der Jugend“ a két civakodó asszony és a hóhér oly piszkos gyalázkodásokat hoznak fel egymás ellen, hogy elretten az ember midőn a végén olvassa:

*Ein junger Hauf und junge Knaben
Junge Studenten das gespielet haben.*

Hogy mily fogalmakat oltottak be a katolikusokról a gyermekek zsenge szívébe ily iskolai színjátékok által, azt láthatjuk egyik ilynemű játékból, midőn az Isten a világ teremtése után az első embereket katekizmusra tanítja, és midőn Kain a feleletben ügyetlennek mutatja magát, Isten

igy feddi őt: «Du grober Esel, du Flegel, bist du nicht ein grober Rülz, Filz und Bauernbengel? Siehe, wie stehst du da, als eine Range, siehe, wie schlägst du den Kopf nieder als ein Dieb, laust die Hände, welche Klettenhast du in den Augen, Rotz in der Nase, Geifer am Mund . . . Ja du bist gar ein Romanist und verkehrter Christ, ein Pöpstler und Antichrist, ein Epicurer, gott- und heilloser Mensch, der weder Gott noch seinem Worte glaubt . . . Ja als ein rechter Romanist und Papist glaubst du auch noch nicht, ob ein ewiges Leben sei, du gottloser Bube, trolle dich aus, zum Galgen mit dir, Grund-Bösewicht.»

Mily fogalmat nyerhetett a tanuló ifjuság Istenről, akit így beszéltek? És mily fogalmat nyerhetett az ifjuság a katolikusokról, akikről így beszéltek? Valóban a kiolthatatlan gyűlölet, mely Németországban, Angolországban és Svédországban a «Römling»-ek, a «Finsterling»-ek, a «pöpery» ellen még most minduntalan nyilvánul; csak úgy magyarázható meg, *ha tudjuk*, hogy azon országokban már századok óta, a protestáns vallásos nevelés főcéljául tekintett: az *emberekbe már kis koruktól fogva, sajtó, iskola, élöszó, rajzok, szobrok, szóval minden lehető módon, a katholicismus iránt való gúnyt es megvetést beoltani.*

Lehetetlen hogy a mysteriumok ilyenén súlyedése mellett a köznépből álló publicum komoly és méltó magatartást tanusított. Majd a tudákosság untatta őt, majd meg a triviális viccek tették pajkossá. Egy jobbérzésű kortárs — Götze József gymnasiumi igazgató Halleban 1612-ben — beismeri, hogy a színjátékok nem mások, mint dulakodások, veszekedések, röhögések, közbekiáltások. Mindenki azt nézi, hogy törhetne össze egy padot, fordíthatna fel egy asztalt, hogy aztán minél többen leesvén nagyot röhögessen.

Egy «Joseph» (1593.) cz. komédiában a bolond így szól:

Es sind vil Narren ohne Kappen
Ihrer auch vil der jungen Lappen
Die rauschen, rucken, lachen, schwatzen,
Einander treten, drucken, fatzen,
Die greinen als St. Veits Hund,
Lachen mit den Augen, sehn mit dem Mund.

Egy másik darabban Lucifer így beszél:

Ich meint zwar nicht, dass in der Höll
 Wär ein solch Getös und Geschöll,
 Als wie diese Leute aufangen,
 Bin schier mit Schrecken hereingegangen,
 Sollen das wohlzogen Christen sein?
 O dem Teufel zu in d'Höll hinein!

Sátán fenyegetődzik, hogy a lármázóknak beköti a száját, vagy gombócot dug bele, vagy a nyelvüket varrja oda.

(Folytatása következik.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Pótlék a Besztercebánya egyházmegyei írók kimutatóához.

Berlicza Ferencz, sebenicói vál. püspök, nagyprépost, püspöki helynök, stb. szül. 1816. ápril 19-én Besztercebányán, fölszenteltetett 1839-ben. Theologiai tanulmányainak végeztével nevelő lett, majd elérvén a kánoni kort, áldozópappá lön, majd segédlelkész és papnevelőintézeti lelkiatya, 1850-ben szentszéki jegyző és reá három év múlva Bars-Szent-Kereszti plébános és szentszéki tanácsos, reá egy évre pedig már besztercebányai kanonok, 1877-ben nagyprépost és 1888. óta vál. püspök. Irt egy nagy munkát a következő czim alatt: *Das alte, christliche und heutige Aegypten. Geschildert von F. B.* Budapest. 1880. 781. lap. Athenaeum.

Kamaszy Mátyás-nál hozzáadandó: *Ipolyi Arnold* szivemléke, melyet a besztercebányai egyházmegye nevében mint felejthetetlen püspökének 1887. március 29-én emelt K. M. apátkanonok. Besztercebánya, 1887. Machold J. könyvnyomdája.

Szvacsina Tóbiás-hoz kiegészítésül: Praestantia Eccl. Christ. Catholicae. Hittudori értekezés. 1882. Besztercebánya.

Czebeczauer Antal, péterii esperes-plébános, szül. 1830. jun. 12-én Szvarinban. A napi sajtó több becses közleményét hozta.

Truchly András baczúri plébános, szül. 1841. nov. 9-én Szent-Antalon. Egy ideig «Orol» czimű lapot szerkesztett és élénk részt vett a szláv lapok irodalmi életében.

Plositz Gyula, felső-apáthyi plébános, szül. 1819. máj. 22-én Búcsón. Sok ideig buzgó munkása volt szláv lapoknak.

V. CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI PAPSÁG IRODALMI MŰKÖDÉSE.

Szent Gellért a *Sagredi* nemes család ivadéka, született Velenczében 993-ban. Alig végezte el tanulmányait, midőn atyja meghalt és ő a sz. Benedek rendbe lépett, hol annyira kitünt, hogy csakhamar apátnak választották. Azonban nem sokáig maradt díszes állásában, lemondott apátságáról és Jeruzsálembé akart menni, de az ellenkező szelek Zárába hajtották hajóját. Innen egyenesen Magyarországra, Pécsre ment. Itt találkozott *Sz. Mór* püspökkel, kivel egyenesen Fehérvárra *Sz. István* király elé ment. *Sz. Istvánnak* annyira megtetszett, hogy egyetlen fiának *Imre* herczegnek nevelését bizta reá. Midőn Imre herczeg nevelését bevégezte, csanádi püspöknek neveztetett ki, előbb azonban hét évet töltött a bakonybéli apátságban és csak azután foglalta el püspöki székét. 1046-ban szeptember 24-én Kelenföldén a lázadók kivégezték. Kelenföldét róla nevezte el a nép Szent-Gellérthegy-nek. Hátrahagyott munkáit «Sancti Gerardi Episcopi Chanadiensis scripta et Acta hactenus inedita cum serie Episcoporum Csanadiensum» czim alatt gr. *Batthyányi Ignác* erdélyi püspök adta ki Károlyfehérvárt 1790-ben.

Arieth Főzsef, topolyai plébános, született 1822-ben. 1867 és 1868-ban a «Kath. Lelekipásztor» néhány egyházi beszédét közölte.

Balázs Vincze, volt úrményházi plébános, szül. 1842. évben, Aradon. A «Havi Közlöny»-ben többször lehetett nevével találkozni. Jelenleg az ágostai hitvallásuk között van.

Berecz Imre, magyar-szent-mártoni plébános, született 1825. február 25-én Uj-Bessenyőn, Temesmegyében. Régóta szolgál az irodalmi téren. Ebbeli serénykedését lásd *Ferenczy* és *Danielik* I. 47. és *Vutkovich* 73. lap. Nevezetesebb elbeszélései: A fehér tollas levante, Balkán gyöngyei, Az izmaelita a «Családi Lapok»-ban, Kurialista szomszédok a «Képes Ujság»-ban. Dolgozott az említett két lapon kívül a *Delejtübe*; irt költeményeket is, még pedig a «Kath. Néplap»-ba és «Családi Lapok»-ba. Életrajzát l. *M. Sion*. 1866. 400. l.

Billmann Márton, gymnáziumi igazgató Lugoson, szül. 1832-ben Moraviczán, Krassó-Szörénymegyében. Mint pesti kispap 1852-ben a «Munkálatok»-ba fordítgatott és résztvett a «Tavaszhír» című imakönyv szerkesztésében.

Bobik Gusztáv, merczyfalvi plébános, szül. 1824-ben Bocsárdon, Torontálm. A «Fővárosi Lapok» 1884. évf. egy hosszabb tárczacikke jelent meg «A budavári ostrom küszöbén» címmel. «Az ember Commediája» című eposzi műve, noha a bírálatot kiállotta, napvilágot még mindig nem látott. A «Csanád»-ban több bölcséleti és tudományos cikke jelent meg.

Boleszny Antal, orsovai plébános, szül. 1828-ban Nagy-Becskerekén, Torontálmegyében. A délmagyarországi papság egyik első irodalmi férfia. Kiváló érdemeket szerzett a magyar állameszme terjesztése körül. Az Aradon megjelenő «Alföld» című napilapban 20 éven át képviselte a déli vidék anyagi és szellemi érdekeit. Százakra mennek cikkei, melyeket ez idő alatt irt. Vannak önálló munkái is: Kézikönyv az Al-Dunán, Szerb- és Bolgárországban utazók számára. Orsova-Pest. 1870. Németül is megjelent. — Széchenyi munkálatai az Al-Dunán. Tekintettel a dunagözhajózás és a Széchenyi ut történetére. 1878. Németül is megvan. — Die Donau-Katarakte, Veteranische Höhle und Festung Peth, zwischen Baziás, Orsova und Turn-Severin. — Irt végül

a «Havi Közlöny»-be és a magy. orv. és term. vizsgálók munkálatainak XVI. évfolyamába.

Csajághy Sándor, püspök, szül. 1810. ápril 6-án Báacson, meghalt 1860. febr. 2-án Temesvárt. Mint Kalocsa főszékesegyházi kanonok lett csanádi püspök. Mint író t. Kalocsa főmegye írói között, Uj M. Sion 1888. 296. lapon. Életrajzi és irodalmi működésének adatait azonban szükségesnek látjuk a következőkkel kiegészíteni. Irodalmi első kísérleteit mint pesti kispap tette meg. A «Munkálatok»-ba még akkor is dolgozott, mikor már a szemináriumot rég elhagyta. Megjelentek pedig a Munkálatokban következő czikkei: Aranyszáju sz. János III. homiliája sz. Pál dicséretéről. 1833. — Az utonálló és szabadelmű philosophus. 1836. — Egy philosophus és egy keresztény dáma. 1836. — Beszélgetés Voltaire és Lafayette közt. 1836. — Chateaubriand a hét szentségről. 1836. — Astrikus vagy Anastasius I. kalocsai püspök életrajza. 1836. — A gyónásról hiterkölcsei tekintetben. 1837. — Vischeringi báró Droste kölni érsek védelme. 1839. — Párbeszéd az inquisitióról. 1843. — Csiky Gergely 1870-ben külön kötetben adta ki «Költeményei»-t és «Püspöki körlevelei»-t Temesvártt. — Egyházi beszédei közül többet közöltek ugy a Pázmány Füzetekben, mint a Pátkai-féle gyűjteményes kiadásban. Életrajzát lásd Országos N. K. Naptár 1861. 356. l.

Csiky Gergely, a dráma irodalom egyik ünnevelt férfia, azelőtt theologia tanár Temesvárt, született 1842. decz. 8-án Pankotán, Aradmegyében. A gymnáziumi osztályokat Aradon, a theológiát Pesten végezte; majd felső kiképeztetés végett Bécsbe, az Augusztineumba küldötték, honnan már mint hittudor jött vissza Temesvárra. Egy pár hónapig káplán volt Tornyán, 1869—1870-ben gymnáziumi tanár Temesvárt, 1870. közepén az egyházjog és történet tanára lett és mint ilyen egész 1878-ig működött Temesvárt, ekkor püspöki engedéllyel Budapestre távozott, a hol 1881. novemberében az ágostai evangélikus vallásra tért át. Irodalmi első föllépése gymnáziumi tanuló korára esik, mint VIII. osztálybeli 12 költeménnyel lépett a «Zsenge Mutatványok»-

ban (Arad, 1859.) a világ elé; folytatta mint pesti kispap és azóta fokról fokra haladt hirben és dicsőségben fölfelé, (szomorú hir és dicsőség!) úgy annyira, hogy ma az ország első élő szinműirójává emelkedett. Munkáit könnyebb áttekintés végett három csoportra osztjuk, de megjegyezzük, hogy itt csak azokat említjük föl, melyeket mint egyházi férfiú irt. I. Egyházi tudományos művek: Katholikus egyházjogtan. I—III. kötet. Temesvár. 1873—5. több kiadásban jelent meg. — Katholikus házasságjogtan. Tekintettel a magyarországi jogviszonyokra és a gyakorlatra. Temesvár, 1874. — Egyház ügyekre vonatkozó magyarországi törvények és kormányrendeletek. IV-ik kiad. Temesvár, 1872—9. — II. Szépirodalmi művei: Két kis szinmű. Wiseman M. biboros-érsek után. Fordítás. Pest, 1864. — Athalia, Racine L. 5 felvonásos tragédiája. 2-ik kiad. Budapest, 1878. — Beszélyek. 1-ik kiad. Temesvár, 1876. 2-ik kiadás Budapest, 1880. — Az életből. Elbeszélések. Temesvár, 1872. — Fényképek. Elbeszélések. Temesvár, 1872. — A patak hidja. Elbeszélések. Temesvár, 1878. — Jóslat, 100 aranyat nyert vigjáték 5 felv. Budapest, 1875. II. kiad. 1879-ben. — Janus, 100 aranyat nyert tragédia 5 felv. Temesvár, 1877. — A magusz, tragédia egy felv. Temesvár, 1877. — Ellenállhatatlan. 400 aranyat nyert vigjáték 3 felv. Temesvár. 1878. — Bizalmatlan, 100 aranyat nyert szinmű. Budapest, 1879. — Proletárok, szinmű 4 felv. Bpest, 1880. — Mukányi, vigjáték 4 felv. Bpest, 1880. — Czfira nyomorúság, szinmű 5 felvonásban. Budapest, 1881. — Nem kis érdemeket szerzett Sophokles tragédiáinak fordításával. Ezek közül némelyek egyenkint is megjelentek; u. m. Antigone; Bpest, 1876. — A trachisi nők. Temesvár, 1876. — Oedipus Kolonósban. Budapest, 1877. — Sophokles összes tragédiái különben 3 kötetben jelentek meg. — Van egy drámai prologja is 1877-ből «Thália megváltása» czimmal. — III. Vegyes munkái: Lelkészek almanachja. I—II. évf. Budapest. 1875—6. — Három éven át szerkesztette a «Csanád» című egyházmegyei Közlönyt; fordította Molière néhány vigjátékát a Kisfaludy Társaság megbízásából; dolgozott a Havi Közlönybe és irt ugyszólván vala-

mennyi nevesebb fővárosi napilapba tárczákat. Mint papirót lásd az Irodalmi Szemle 1879. évi folyamának 15-ik lapján. Életrajzát és arczképét l. Magyarország. és a N. V. 1877. 16. — Vasárn. Ujs. — A Szinpad. 1878. 14. — Végül fölemlítjük még itt is, hogy *Csajághy* Sándor néhai csanádi püspök vegyes műveit 3 kötetben, 1872-ben, Temesvárt Csiky G. adta ki.

Dániel Marcell, hittudor, czimzetes kanonok és verseczi esperes-plébános, született 1782-ben. Tanulmányai végeztével szentszéki jegyző, majd 1807-ben theol. tanár és egyházmegyei ügyész; 1817-ben szakálházi plébános, 1822. évben Verseczre választották meg. Egy érdekes kis füzetkét állított össze: «Fasciculus Sententiarum e classicis, aliisque auctoribus excerptarum» czimmel. Megjelent Bécsben, 1862.

Dobó Miklós, kanonok, született 1823-ban Szegeden. Első alkalmazása a püspöki udvarban volt, majd segédlelkész és 1847-ben csókai plébános és mintegy 20 év mulva szülővárosának sz. rókusi plébánosa lön. Mint kerületi esperes 1877-ben székesegyházi kanonoknak neveztetett ki. Nevezetes szerepe volt Szeged ujjáépítésében. Ez érdemeiért ő Felségétől a Lipót-rend lovagkeresztjét kapta. A «Szegedi Hiradó» 1868-ban több cikket hozott tőle.

Dudith András csanádi püspök. L. Esztergom-főmegyeyé irói között. Uj Magyar Sion 1886. 103.

Eissinger Ferencz, fehértemplomi esperes-plébános és bölcsellettudor, szül. 1824-ben Verseczen, Temesmegyében. Sokáig szolgált a tanügyi téren; az egykor oly híres verseczi tanítóképző intézetnek igazgatója volt. Van egy programm-értekezése: *Beiträge zur Geschichte den k. Freistadt Werschetz*. 1859. az ottani realiskölai értesítőben.

Engels irói néven *Angyal Fános*, hittudor és németczernyai plébános, szül. 1842-ben Zsombolyán, Torontálm. A theológiát elvégezvén Bécsben, püspöki ceremoniárius és theol. tanár lön, mely állását később a jelenlegivel váltotta fel. Lefordította *Alighieri Dante, Divina Commediáját*, Isteni színjátékát és azt jegyzetekkel kísérte. Eddig két rész jelent meg belőle. I. r. A pokol. II. A tisztítóhely. Az I. r.

1878-ban, a II. rész 1884-ben jelent meg. Mindkét rész Budapesten jelent meg. A «Csanád»ban egy nagyobb terjedelmű és igen becses értekezése jelent meg: A szentírás olvasása anyanyelven.

Fábry Ignác, volt kassai püspök, szül. 1792. július 28-án Sátor-Alja-Ujhelyt. Mint monoki plébános Lonovics püspök titkárául hivatott meg, 1835—52-ig csanádi kanonok és bosoni vál. püspök. 1852-ben kassai püspök lett. Meghalt 1867. június 25-én. Írói működéséről Kassa egyházmegyénél bővebben szólunk.

Fényes Károly, mint pesti kispap az egyházirodalmi iskola faktora volt és az iskolai Munkálataiban megjelent «A kath. egyház proselytismusa» című tanulmány fordításában tevékeny részt vett.

Glasz József, segédlelkész, szül. 1857-ben, meghalt 1884. nov. 5-én Hidegkúton. Mint pesti kispap 1881-ben lefordította «A vasárnap megszentelésé»-t, megjelent az az évi Munkálatokban. — A Jánoslovagok Magyarországon 1241-ig. Ugyanott.

Grosz József, hittudor és lippai plébános, szül. 1843. évben Rékason, Temesmegyében. — Mint theologia tanár két szakművel lépett ki az irodalmi térre. *Introductio in libros sacros veteris testamenti.* Temesvár, 1879. — *Introductio in libros sacros novi testamenti.* Temesvár, 1880. — Kiadja és szerkeszti a «Der Landbote» című hetilapot és évenként megjelenő hasonczimű naptárt.

Hegedűs Pál, bölcelettudor és szentannai plébános, szül. 1807-ben Szegeden. Tanulmányait kitűnő sikerrel végzván szentszéki jegyző lett, 1831-ben theol. tanár és mint ilyen 12 évig a tételes hittant, 13 évig pedig az egyháztörténetet és egyházi jogot tanította, 1850-ben lett szentannai plébános. 1848-ban egy röpiratot adott ki Pesten: Van-e az egyháznak szüksége és mire?

Hemmen Ferencz, orodi főesperes, ujaradi plébános és Ferencz József-rend lovagja, szül. 1835. október 29-én Zádorlakon, Temesmegyében. Lelkészkedése előtt 22 évig a temesvári főgymnázium történettanára, majd igazgatója volt.

Megírta névtelenül Mária-Radna történetét 1883-ban, kiadták a radnai sz. Ferencziek. — 1874-ben megjelent Temesvárt tartott sz. István napi beszéde. — 1879-ben egy értekezést irt a temesvári főgymázium Értesítőjébe: «A történet alapeszméjé»-ről. — A «Csanád»-ban tőle vannak: A csanád-egyházmegyei elaggott papok segélynyugdíjalapja. — Ábránd és való.

Hopf János, kalocsai kanonok, szül. 1817-ben Szegeден. Lonovics József csanádi püspök Kalocsára lévén érsekké kinevezve, magával vitte. L. K a l o c s a f ő m e g y e i r ó i k ö z ö t t, Uj M. Sionban, 1886. (?) lapon.

Horovitz Lipót, világosi plébános, szül. 1845. május 21-én Petrisen, Aradmegyében. Tanulmányait Aradon és Nagy-Váradon végezte, hol azután a papi pályára lépett; de Nagy-Várad egyházmegyét ott hagyta és a csanádiba lépett át és eleinte Gyorokon, később pedig Világoson lett plébános. Irodalmi első dolgozatai aeszthetikai dolgozatok, műfordítások és színbirálatok voltak a nagyváradi «Bihar»-ban. Itt jelent meg Hemmerling «Ahasver Rómában» című költeményének első éneke. Mióta Csanád egyházmegyei plébános az «Alföld»-ben és «Arad és Vidéké»-ben, továbbá a «Magyarország és a Nagy Világ»-ban rajzokat, csevegéseket és önálló költeményeket közölt, mindenkor álnéven. Neve alatt eddigelé csak két műve van «Egy rózsza története» a Magyarország és a Nagy Világban és «Egy karácsony éj az első században» című drámai költemény az «Alföld»-ben. Az utóbbi önállólag is megjelent. Drámáiból több lap hozott mutatványt, ezekkel elég sikert aratott, kivált ha számba vesszük, hogy néhánynyal az Akadémián pályázva, habár díjat egy se nyert, de mindig az első vagy második helyen lett megdicsérve. Legnevezetesebb drámája a «Sophonise», mely Kolozsvárt repertoire-darab lett; továbbá «Izmaeliták», «Themistokles», mely Csikyvel pályázván a második helyet nyerte, Csiky söpörvén be az aranyokat. Jelenleg mint Aradmegye monografiájának munkatársa az Aradmegyében lakozó németajku polgárok szokásait, életmódját stb. írja.

(Folyt. köv.)

Szabó Mihály. A lélektan alapvonalai. Szeged, 1888. Engel. 8-rét. 126. l. Ára ?

Azon nagy mozgalom, melyet a dicsőségesen uralkodó római pápa «Aeterni Patris» encyklikája világszerte keltett, nem hagyta érintetlenül hazánkat sem.

A nagyszabású pápai irat behatóbb fejtegetések tárgyát képezte nálunk is. Kisebb-nagyobb terjedelmű czikkek ismertették annak fő tanait, sürgették az ott hirdetett elvek érvényesítését azon rideg, sivár irányzat ellenében, mely az újabb részint észelvi, részint anyagelvi tanokon épülő bölcséletet jellemzi.

Az elévülhetlen becsü encziklika hatása alatt és szellemében készült a jelen munka is, mely a lélektan alapvonalait fejtegeti, az igazi keresztény bölcsélet követelményeit ismerteti és erélyesen küzd a különféle bölcséleti méltely ellen.

Fejtegetései főleg azon kérdések körül forognak, amelyekre nézve az újabb bölcsélet leginkább eltér az igazi, helyes felfogástól és a kereszténység tanaival homlokegyenest ellenkező tételeket hirdetvén, végzetesen fenyegeti a hitet, vallást és erkölcsiséget. Kár, hogy a lélekről magáról nem szól a szerző és nem foglalkozik azon különféle téves elméletekkel, a melyek a lélek tulajdonságairól hirdetett keresztény tanok megdöntését célozzák s így leginkább veszélyeztetik az erkölcsiséget is, mely oly közeli oksági viszonyban áll a lélek halhatatlanságával.

Igen érdekes a «függelék», mely a magyar bölcséletnek a lélektani műszavakban található nyomait tárja elénk. Az egész művet egy igen szép fejezet zárja be, mely a «hit» szó lélektani jelentésének van szentelve.

Melegen ajánljuk a kis munkát minden művelt olvasónak, de hogy — legalább jelen alakjában — tankönyvnek czélszerű legyen — mint a t. szerző ugylátszik óhajtaná — nem igen hinnők. Ha azonban átdolgozná a t. szerző művét teljesen s jobban alkalmazkodná az iskola szükségleteihez, csak örülnénk, ha ily szellemű könyv jutna ifjaink kezei közé.

Dr. Waller Gyula.

Der Gottesbegriff in den heidnischen Religionen der Neuzeit. Eine Studie zur vergleichenden Religionswissenschaft, von Christian Pesch S. J. Freiburg im Breisgan. Herder'sche Verlagshandlung. 1888. VIII. 245. l. Ára ?

Azon szellemi harc, mely a korunk racionalizmusából fakadt összehasonlító vallástudomány irodalmában csak a legutóbbi évtizedek folyamán megindult, mindinkább növekvő tevékenységre ösztönzi mindkét tábor feleit. Katolikus részről és az ellentáborból mind sűrűbben jelennek meg e legujabb theologiai szakmának irodalmi termékei. S míg hazánk theologiai irodalmában csak most kezdenek elvétve fölszínre kerülni e tudományszakot tárgyaló aprólékos munkálatok, addig a művelt külföldön, hol az ellentábor féktelenebb szilajsággal küzd szent hitünk tanai ellen, már is gazdag könyvpiacza létezik az összehasonlító vallás-tudománynak.

E mű, mint a szerző előszavában írja, folytatását képezi egy néhány évvel ezelőtt megjelent ily föliratu művének: «Der Gottesbegriff in den heidnischen Religionen des Alterthums»; mely «ó-kori pogány népek» neve alatt a görög és római klasszikusok által ismert népeket érti. Most azon pogány népekkel foglalkozik, melyeknek vallási fogalmai és viszonyairól az ó-kornak nem volt tudomása.

S mi a mű célja?

Megmutatni azon nagy igazságot, hogy minden népnél megvan az istenség fogalma. E célból földrajzi fekvés szerint sorrendben bejárja: 1. Északi Európa és Ázsia országait, 2. Ausztráliát és szigeteit, 3. Afrika népeit, 4. Amerika őslakóit, vizsgálva e népek hitét, erkölcsseit, mondáit, történetét, társadalmi és műveltségi viszonyait; végszavában emelkedett hangon így tárja elénk bevitatott témáját: «Vándorlásunkat bevégeztük. Átkutattuk minden idők és égajlak népeinek hitét és vallását. Mindenütt e vallomás harsogott füleinkbe: Van Isten, a világ és emberek uralkodója és kormányzója, a jámborok oltalmazója és a gonoszság boszulója, van bíró a jó és rossz fölött . . . Világszerte visszhangzik az egész emberi nemnek e hitvallása: *Valóban létezik személyes Isten!*

A mű tartalmi becsére kíváncsi most már a t. olvasó közönség?

Az érvek dús repertóriumra az a raczionálisztikus irányú összehasonlító vallás-tudomány állításai ellenében. Mert míg egy részről számos liberális írónak műveiből gyűjt adatokat és argumentumokat, másrészt egy eddig még ki nem aknázott forráshoz fordul, honnét a munkája tárgyának tekintetében legmegbízhatóbb adatokat böngészi össze: értem a misszionáriusok tudósításait. S e figyelemre méltó momentum nagyban emeli Pesch művének értékét, mert a misszionáriusok a vad népekkel évek hosszú során át közvetlenül érintkezvén, bőséges alkalmuk vagyron megismerni azok vallását; mert a hittudományokban kiművelt papok a profán embereknel illetékesebb itélettel szólnak mindennemű vallási dolgokról; hozzájárul ehhez még azon körülmény is, hogy megtért hitbéli gyermekeiktől legbehatóbb és leghűbb tudomást szerezhettek azoknak volt pogány vallásáról.

A hittérítők tudósításaiból mutatja ki Sz. legfényesebben, hogy oly népek is, milyenek pl. a Melanesiák lakói, kikről a nyelvök és vallásuk ismeretét nem bíró utazók, (sőt még protestáns missionáriusok is) azt szeretik vitatni, mintha egy felsőbb lényről fogalmuk sem volna, birnak vallással, hisznek a világ teremtőjében és kormányzójában. (II. r. 17. l.) Különféle bálvány-szobrok találhatók náluk, melyek isteni-tiszteletüknek kiáltó bizonyosságaiul szolgálnak; hisznek a rossz szeltemben, ki minden bajnak s különösen a halálnak okozója. (II. r. 22. l.) Az Istennek tisztelete egész Ausztráliában föltalálható, bár a nyelvek különfélesége szerint változik. Uj-Dél-Wales-ban Koyan, délen Mahmanamurok (mindenek atyja), máshol Burambin nevet visel. (II. r. 26. l.) Hasonló sikerrel mutatja ki e misszio-tudósításokból a vallás létezését és az Istenben való hitet Afrika népeinel. Liberális írók szeretik e népekről vitatni, hogy közelebb állnak az Orang-Utangozhoz, mint Európa művelt lakóihoz s ezzel kapcsolatban náluk a vallás létezését is tagadják. — E téves és roszakaratu állítások megdöntésében ismét kitünő szolgálatot tesznek Peschnek a misszio-tudósítások. Az algiri mis-

sionáriusok határozottan megczáfolják azon véleményt, mintha a Tanganjika tó környékén lakó vad népek semmiféle vallással nem bírnának. Az Istent Kabezá-nak nevezik, ki a mennyekben lakik. Hisznek a lélek halhatatlanságában. (II. r. 68. 41. 60. l.) Egyéb afrikai néptörzsekre vonatkozó ily czélu bizonyításaiban vegyest profán kútfőkre és missziótudósításokra támaszkodik; miért is azokat kiemelni, fölöslegesnek tartom.

Pesch érveléseinek folyamán a monotheizmusnak a politeizmus fölött való kronologikus elsőbbségét is igyekszik kimutatni. A műben elhintett ez irányu egyéb argumentációkat mellőzve, térszüke miatt csak a chinai birodalom vallásának ismertetésében folytatott érvelését akarom itt izelítőül kitüntetni. «Kétségtelen, — ugymond — hogy az ős chinai birodalmi vallás a pogányság legdurvább tévelyeitől ment maradt, sőt mondható, hogy eredetileg az igazi egy-istenség eszméjén nyugszik.» Erre nézve hatalmas érvelő szolgál a császári udvarnak egy hivatalos nyilatkozata, melyben a katolikus hithirdetők emlékiratára vonatkozólag kijelenti, miszerint az áldozatok nem az égnek, hanem az ég és föld alkotójának mutattatnak be. «A mit önök irtak, teljesen jól van megírva», válaszolja a császár a hittérítőeknek. (I. r. 24. l.)

Midőn azonban kiemelem a missionáriusok tudósításait, melyek Peschnek előttünk fekvő művében igazi értékük szerint vannak méltatva, és annak e kútfők felhasználásából eredő különleges becsét hangsulyozom, korán sincs szándékomban kicsinyelni a profán kutatók tapasztalatait és csupán tudományos célból tett expedíciók fölfedezéseit. Ezt Pesch maga sem teszi. Sőt ellenkezőleg, a liberális táborból egész seregét szólaltatja meg az etnografiai íróknak, kutatóknak, felhasználja a legújabb kor tudományos kutatásainak vívmányait, a racionalisztikus irányu összehasonlító vallástudomány íróinak műveit s hitellenes támadásaikat saját fegyvereikkel veri tönkre. — Azon lázas tevékenység, melylyel korunkban a kutatások terén mindenütt találkozunk, kétségkívül rengeteg kincset hozott és hoz napfényre; a tudomá-

nyos buvárlatok, melyek manap világszerte eszközöltetnek, temérdek anyagot szolgáltatnak a keresztény apologiának szent hitünk igazságainak védelmezésében. Mennyi friss, mennyi új érv — halmaz az igazság mellett! — Pesch fölismeri a helyzet kedvező voltát, műve egész folyamán dúsul az új argumentumokban s a kutatások, buvárlatok és fölfedezések apologetikus értékű kincs-szerzeményeit roppant olvasottsággal rakja egy szerves egészbe.

Nagy számu kutforrásából szorgos gonddal gyűjti össze az új-kor összes pogány népeinek vallási fogalmait, mondáit, tradícióit, regéit, rítusait, vallási és társadalmi viszonyait. — Mindezt nem egy rendszertelen garmadában halmozza, hanem kritikai elmeéllel szedi össze és fáradságos gonddal rendezi együvé. A tárgy érdekes volta, az anyagnak remek feldolgozása és érveléseinek egyszerű könnyed menete oly kedvessé teszik a művet, hogy a theologiai tudományokkal behatóbban nem foglalkozó egyháziak, sőt még a világiak is haszonnal és élvezettel olvashatják.

Ép ez okból, és még azért is, mert — mint fönnebb emlitém — e tudományszak nagyon primitive van képviselve honi irodalmunkban, hasznos munkát végezne, a ki magyarra leforditaná. Mert e mű a szó szoros értelmében nagybecsű szakmunka az összehasonlító vallás-tudomány irodalmában.

Érdújhelyi Menyhért.

Geschichtslügen. Eine Widerlegung landläufiger Entstellungen auf dem Gebiete der Geschichte mit besonderer Berücksichtigung der Kirchengeschichte. Auf's Neue bearbeitet von drei Freunden der Wahrheit. Achte vielfach verbesserte Auflage. Paderborn, Schöning, 1889. XV—620. l. Ara 4 m. 50 fl. Az előbbi kiad. ism. l. 1886. 943. l.

Az okok között, melyek az embereket az igaz vallástól elidegenítik, nem utolsó a hazugságnak és rágalomnak azon sűrű hálózata, melylyel hitünk ellenségei az egyháztörténelmet századok óta bevonták. Ha ugyanis minden hitvédő joggal hozza fel mint motívum credibilitatist a keresztény kinyilatkoztatás mellett azon példátlan jótéteményeket, me-

lyekben Szentegyházunk az emberiséget részesíté: nem csoda, ha a történelmi hazugság által félrevezetett közönség mint «*motivum incredibilitatist*» tekinti azon iszonyatosságokat, melyeket az egyházzól hisz. Épen ezért a nemcsak a történelmi igazság nevében, hanem a halhatatlan lelkek örök üdvössége érdekében is kimondhatatlan vigasztalással töltheti el minden katolikus lelkét azon tudat, hogy a jelen mű, mely ezen történelmi ferdtések czáfolatával foglalkozik (mely pedig csak egyik a sok közül) öt év alatt immár a nyolczadik javított kiadásban lát napvilágot — világos jeléül annak, hogy sokan vannak, kik a történelmi apologetika végtelen fontosságát megértik. Örömünk még fokozódik, ha megtudjuk, hogy ezen mű franczia, angol, holland, lengyel és cseh fordításban már megjelent, hirneves tudósaink által készített függelékkel ellátott magyar kiadását pedig nemcsakára a Szent István Társulat fogja több ezer példányban forgalomba hozni. Legyen szabad ezen fordításra már előre is felhivnunk mt. olvasóink figyelmét.

A könyv négy részre osztja tárgyát, amennyiben az ó-korról, a középkorról, a «*reformatio*» korszakáról és az újabb-korról szól. Az ó-kori rész az új-szövetségi történetnek és általában a kereszténység eredetének rationalista és materialista magyarázatait taglalja; a második azon bizonyos hirhedt sötétséget nem is annyira a középkor állapotaiban, mint inkább annak ellenséges indulatú ismertetőinek fejében és lelkében fedezi fel; a harmadik néhány erélyes legyintéssel eloszlatja azon nimbust, melynek dicsőségével annyira szeretik körülvenni az ugynevezett reformatiót; a negyedik pedig a maga valóságában mutatja be az ujkori történethamisítást a Bertalanéjttől Gury erkölcsstanáig és az 1886. évi belga munkászavargásokig, melyek az egyház ellenségei kezében mindmegannyi fegyver gyanánt szerepelnek ennek működése és jóhírve ellen.

A könyv 59 fejezetből áll, melyeknek körülbelül mindegyike egy-egy hazugságot mutat be és czáfol meg. A tárgy megválasztása mesterei kezekre vall; épen a legelterjedtebb és a «*szépirodalom*» (*lucus a non lucendo* ezen esetben) ál-

tal is kolportált ferdítések részesültek kiváló figyelemben. Csak két helyen látnók igen szívesen a kimerítőbb czáfolatot: a Johanna papissa és a VII. Gergelyről szóló részekben — akár egynéhány más, esetleg megrövidítendő fejezet rovására is.

A mű előadása igen tárgyilagos és nyugodt; a gúnyt is ritkán alkalmazza. Sok helyen nagyon is az olvasó szívéből beszélne P. Lepsényi erőteljes gloszszáival: de ezeket az ember utóvégre maga is odagondolhatja.

Azon idealizmustól, hogy akár ezen mű, akár annak magyar fordítása sok új barátot szerezne az igazságnak, visszaadná a rágalmozott egyháznak az emberek becsülését és szeretetét és ezáltal társadalmunknak a hit kincsét, — attól nagyon távol állunk. Egy tekintet a kölcsönkönyvtárakba meggyőzhet mindenkit arról, hogy a történelmi hazugságok czáfolatának minden egyes olvasójára Sue Jenő regényeinek — mondjunk igen keveset — tiz olvasója fog jutni. A hazugság, különösen az erkölcstelenség társaságában, mindaddig «vonzóbb» lesz az igazságnál, míg be nem következik az igazság napjának végleges diadala, midőn eljő Isten Fia itélni az eleveneket és a holtakat. De ha az igazság védelme, és különösen a jó könyvek terjesztése által csak néhány lelket mentünk is meg, hogy ama nagy napon az elevenek között foglalhasson helyet, végtelen nagy lesz örömünk és jutalmunk a csekély fáradságért. *Dr. Fischer-Colbrie Agost.*

Jézus Szive tiszteletét a lefolyt Junius hóban ismét egy új kiadvány törekedett előmozdítani s kívánatos, hogy Kalocsa rónáiról a szélrózsa minden irányában hasson el városba-faluba. Czime: «Jézus szent szívének tiszteletére szolgáló néhány rövid elmélkedés.» Van benne 33 elmélkedés s egy kis függelék. 225 lapra terjed, (ára 45 kr.) kedves, szívhezszóló elmélkedések ezek, nem hiába a legkedvesebb szívről szólnak. A lelkészek többször keresnek Jézus szent Szivéről prédikációkat: ime itt rendelkezésükre áll gazdag, jól beosztott anyag. Ujra felemlítendőnek tartjuk a «Hirnök» által kiadott «Jézus édes Szive» című művecskét, melyről ugyanez áll. Kalocsa a Jézus Szive tiszteletének magyar központja, támogassuk e központ kiadványait.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

A sz. István-társulat okirat-vállalata megindult ; a három tudós szerkesztő megkezdte működését a reformatio és antireformatióra vonatkozó okmányok föl kutatásában. A vállalat ugyszólván beláthatlan s nagy utánjárást, de meg sok közreműködőt is kíván. Szükséges, hogy e vállalat iránt való érdeklődést a szorosán tudományos körök átvigyék a társadalomba és pedig azért, mert sokszor fontos adatok és okiratok vannak magánosok, plébániák birtokában vagy nem éppen tekintélyes családi levélgyűjteményekben. Ezeket a tudós szerkesztők sohasem fogják kézrekeríteni, hacsak az érdeklődés magánkörökben is nem teszi sokszor szóvá a vállalatot. Ez ügy nemcsak az egyház érdeke, hanem Magyarország kulturtörténetének követelménye ; — nem egyes nélkülözhető kicsinységek, de számottevő oszlopok és falak hiányoznak történelmünk épületéből addig, míg ez a tér föl kutatva nincs. Csak akkor léphet majd föl a történész, ki az anyagot hatalmába kerítve az igazságot földerítse ; csak akkor leszünk történetírásunk azon stadiumában, melyben a német történetírás most aratja sikereit, még pedig föltartóztathatlanul. Azért nagyon nagyon kívánatos, hogy ez ügyet minél szélesebb körök magukévé tegyék ; nagy szolgálatot tesznek ez által a vállalatnak s még nagyobbat az igazságnak.

Magyarország zöldséges kertjéből. A «Protestáns egyházi és iskolai lap» 24. számának vezércikkében olvasni : «A szabad olasz Róma — a pápista Róma nagy bosszúságára — pünkösdi örömnünnepet ült.» Ha egy szemétdombot választ ki magának a «szabad olasz Róma», hogy körülötte majálist üljön, s lélekben ott édeleg vele a pesti református párttöredék, úgy ez csak jellemzi, hogy miben lelik kedvüket a «szabad olasz Róma» s tisztos vendégei ; ha pedig egy protestáns lap ezt «pünkösdi örömnünnepnek»

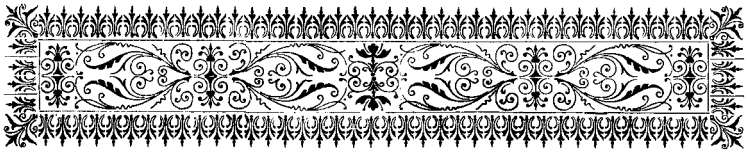
mondja, ugy leginkább ad bepillantást abba az «evangeliumi bensőségbe» és abba a «vallásos hitbe», mely Giordano Bruno ronda szellemét a Szentlélekkel hozza kapcsolatba. Tovább: «önkénytelenül is eszünkbe jut a máglya előtt álló Bruno ama prófétai szózata stb.»; Bruno a «szabad evangéliomnak» volt prófétája, de a máglya előtt nem állt s következõleg ott semmit sem mondott. Nincs egyetlen egy adat sem, mely bizonyítaná, hogy Brunot megégették, ezt a protestánsok fogták rá, aminthogy csak nekik köszönheti prófétai méltóságát. Tovább: «a világtörténelem itélõszékének évezredekre kiható nagy verdiktje lett a sok máglya és inquisitio Rómára nézve.» «Verdikt» és «Verschlog» szépen hangzó szópár! Ha a világtörténelem akar nagy «verdiktet» mondani, akkor azt a «szabad evangéliomra» mondhatja, mely kétszáz év alatt több máglyát gyújtogatott, mint az inquisitio, jóllehet az több nyarat látott. Ha a protestáns lap egyszer nem a hagyományos «verschlogokban» készen álló czifrázatot akarná Bruno nyakába akasztani, hanem az embert úgy odaállítani, amint az élt és irt: ez esetre olvassa át Th. Desouits «Légende tragique de Giordano Bruno» címü művét, Páris, Thorin. 7 rue Medicis. Talán tetszik ismerni Menczel Farkasnak szavait, melyek első sorban a protestáns tudomány középszerü osztályára vonatkoznak: «a történelemhamisítás háromszáz év óta nekünk véghetetlen sok kárt és szégyent okozott, s még most sem tudjuk biztosan, hogy a hazugságnak vajjon lesz-e valamikor vége.» (Kritik des modernen Zeitbewusstseins.) Tudvalevõleg Menczel protestáns volt.

Az irtó háboru a katholicizmus ellen Oroszországban még mindig tart. Márczius 13-án brutális eset adta magát elõ Lithuániában Kowno nevü városban. A tanfelügyelõ osztályról osztályra járt az iskolában s hirdeté, hogy e napon mint II. Sándor czár halálának évfordulóján az összes gyermekeket az orthodox templomba kell vezetni isteni tiszteletre. Midõn abba az osztályba jött, melyben a kath. pap éppen vallástani órát tartott, s ugyanazt sürgeté, a hit-tanár azt mondá a gyermekeknek: minden katholicus gyer-

mek a katolikus templomba megy isteni tiszteletre. Ugy is történt. A kath. gyermekek mindnyájan a katolikus templomba mentek; de a szegény katecheta kötelességének teljesítése miatt hivatalától megfosztatott. Ugyanaz nap a leányiskolában a tanfelügyelő azt rendelte, hogy a lányok párosával, egy kath. lány egy schismatikus lánynyal menjenek az orthodox templomba. Menetközben egy arra menő kath. férfi azt mondá a lányoknak: katolikus lányok, nincs nekünk katolikus templomunk? Erre a kath. lányok ott hagyták a párjaikat s a katolikus templomba szaladtak; a tanítónők ugyan utánuk iramodtak, de nem bírhatták rá, hogy a szakadár templomba menjenek. A leányiskolánál alkalmazott katechetát is elcsapták. Midőn a Kownoban székelő szamogicziai püspök ezen igazságtalan eljárás ellen óvást tett, a kownoi kormányzó 4000 rubelnyi pénzbírságra ítélte s a ministerium e brutális ítéletet nemcsak helybenhagyta, de megtoldotta azzal, hogy a derék katechákat északi Oroszországba deportáltatta. Így viselkedik az orosz kormány a kath. egyházzal szemben akkor, midőn XIII. Leo Pápával tárgyalásokat folytat. A leirt eset csak egy a sok közül. Az önkény nem ismer irgalmat a katolikusok iránt. Egyik kath. plébánia a másik után megszüntettetik, a papság legkisebb ellenszegülésre deportáltatik. Mult őszszel Lewkoier plébános, egy 62 éves férfiú vitetett számkivetésbe, mert egy cseh aszszonynak, ki nem akart többi földieinek példáját követve a schismára áttérni, a halotti szentségeket kiszolgáltatta. Köthet az oroszok Czárja a Pápával ezer konkordatutumot, ígérhet teljes szabadságot katolikus alattvalóinak, nem lehet neki hinni, mert képtelen arra, hogy zsarnok ne legyen.

Előfizetési díj egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

MAGYAR TÖRTÉNETCSINÁLÓK A PÁPA PRIMATUSÁRÓL.

Irta Dr. DUDEK JÁNOS.

II.

A „költőileg rajongó Eötvös és a prózailag józan Trefort“ a civilisatio első eleméről: a kereszténységről egyforma véleménynyel voltak; emberi műnek tartották s nem az Istenfia által kinyilatkoztatott tételes (positiv) vallásnak; nézetük sem a katholicizismushoz, sem a protestantismushoz nem hajlott, az köznapi rationalista nézet volt.

Ha a nézetek méltatásánál mindenkor előnyösen alkalmazott „conditio loquentis“-t e két férfiura alkalmazzuk, azt kell mondanunk, hogy sajátyszerű egyéniség volt mindakettő. Tevékeny a fáradhatlanságig; elméleti képzettségök — amint ma szokás mondani — európai színvonalon állott; ismerték az újabb tudományos és társadalmi mozgalmakat. De ha ezen elméleti képzettségöket igazi értéke szerint kell megítélni, az inkább irodalmi proletárságnak, mint érett, átszűrődött ismeretnek mondható, mely számottevő, nevére érdemes államférfiui alkotásokra képes. Szellemi irányuk a kozmopolitizmus, ilyen bölcsesétek, ilyen theológiájuk is, melyekből irataikban csakugy, mint intézkedéseikben ügyekeztek kivenni a magok részét.

Azért akik annak idején br. Eötvösről Deák Ferencz előtt oda nyilatkoztak, „hogy Eötvös poeta, philosophus, de nem gyakorlati államférfi, magyar államférfi pedig éppenséggel nem,“ azok — úgy tesszik — Eötvöst jól ismerték; „a XIX. század uralkodó eszméi“ műve alapján Eötvösben hamarább valamely franczia sentimentalistát, mint magyar államférfiut vélnél feltalálni.

Ha ő maga is egyszer arról panaszkodott: „azt tanácsolják nekem, csináljak verseket, irjak regényeket, de a politikába ne avatkozzam;“ úgy ezt a tanácsot egygyel meg lehetett volna toldani, azzal t. i., hogy ha többet és alaposabbat nem tud a theológiából, mint a mennyiről „a XIX. század uralkodó eszméről“ irt művében tesz tanuságot: abba ne avatkozzék; mert sokat elnézünk a költőknek, de a kulturtörténészeknek, különösen olyanoknak, a kik a theologus koturnusát szeretik viselni — nem.

Trefortról pedig kebelbarátja Falk Miksa ezt mondja: „Ő sohasem tűnt ki a gondolatok és érzelmek különös *mélysege* által. Az ő élénk szelleme inkább a dolgok felülete felett suhant el.“ A mi prózai nyelven annyit jelent, hogy Trefort: felületes ember volt.¹

E rövidke jellemzés alkalmas keretül szolgál arra, hogy a két férfinak a történelmi kereszténységgel szemben elfoglalt álláspontjára egészen megfelelő következtetést vonhassunk, amely a legvilágosabb logikai szabály szerint úgy hangzik: a kereszténységet emberi műnek dekretálni sem a költőkre, sem a felületes emberekre nem tartozik!

S ennek daczára a kereszténységről vallott nézetők számot tesz a közszellemben; mögöttök állott s utánok maradt egy egész iskola, melynek ők voltak a mesterei s a melyből a „gyakorlati ál-

¹ L. Magyar Salon 1888. okt. füzet első czikkét.

lamférjak“ bársonyszékü piedestáljára emeltettek, annak bebizonyítására, hogy a költőknek és a felületes embereknek is lehet államfentartó hivatásuk. *Tekintettel erre az iskolára, mely él és uralkodik, folytatólag tárgyalás alá kell vennünk br. Eötvösnek és Trefortnak a katholicizmusról vallott nézetét, mely az eredeti kereszténységről ápolt nézetöknek természetes folyománya s mesteröknek, a protestáns Guizotnak tanaitól nem idegen.*

A kereszténység, br. Eötvös és Trefort szerint egy definiálhatlan emberi mű, valamelyes bölcséleti rendszer. *Mi tehát szerintök a katholicizmus?*

Szerintök más valami az eredeti kereszténység és ismét más a katholicizmus. Az ősi kereszténység több századon keresztül létezett, de nem létezett a katholicizmus. S midőn idő folytán az emberek a kereszténységben érvényre emelték a tekintély elvét, a melynek alapján fejlett a hierarchia, behozatott a hitszabály dogmáival, meghatározottat a fegyelem, szóval létrejött a kath. egyház — a katholicizmus és ennek fogalma alá szorították azt az ősi kereszténységet. Trefort és Eötvös szerint már az ősi, az első kereszténység — emberi mű; a katholicizmus meg éppenséggel emberi alkotás, de az előbbinél jóval későbbi eredetű s a mennyiben az ősi kereszténységhez mint új, egész lényegét felforgató elem járult — körülbelül azon időben, midőn a kereszténység állami vallássá lett, — nem egyéb, mint az ősi kereszténység megrontása.

Ha az, a mit ezek a férfiak a katholicizmusról szemben az ősi kereszténységgel mondanak, nem volna egy merően légből kapott vélemény, melyet százan utánuk mondanak : akkor a kath. egyház, amely tanait, intézményeit isteni jogra, magára Jézus Krisztusra visszavezeti, — nagy felelősséget vállalna magára Isten és ember előtt; mert ezen esetben nem

a kinyilatkoztatott igazságnak, de egy rontott emberi műnek volna a képviselője.

Azért, miután az igazság iránt közömbösek nem vagyunk, azt mondjuk: vagy a Krisztus személyéhez kapcsolódó kereszténység és a katholicizmus *egy és ugyanaz a dolog*; vagy — miután a protestantismus semmit sem képvisel, legfőlebb több század haeretikusainak főbb tanait csoportosítja,¹ — a Krisztus alapította kereszténység az idők folyamán annyira elmosódott az emberi vélemények között, hogy azt eredeti alakjában felismerni többé nem vagyunk képesek.

A vagy-vagy-ot a legszigorubb alakjában kell felállítanunk.

Az átalakulás, ha történt, a történelmi téren folyt le; *a tudomány tiszte számot kérni minden történelmi állításról.* Ha az ősi kereszténység nem azonos a katholicizmussal, akkor kérdezzük: *ki, mikor és mely körülmények között végezte ezt az átalakítást, átalakítását annak a vallásnak, mely millió és millió embernek legszentebb tulajdonát képezte?*

Minden észszerű vitatkozásnak, a melynek célja az igazság kiderítése, első elve: az ellenfél álláspontjának felismerése. Az isteni eredetű kereszténység e három ellenfélnek álláspontja: *a teljes közömbösség* a kinyilatkoztatott vallás s annak alakja, tartalma iránt. A hang, melyen a kereszténység s a tőle megkülönböztetett katholicizmus különböző phasisait eléadják egészen olyan, mint midőn a történész pl. I. Napoleon történetét beszéli el; miként lett egyszerű katonából consullá, majd császárrá.

Hogy mennyire közömbös Eötvösre és Trefortra: vajjon azt a történelmi vallást kereszténységnek, katholicizmusnak, vagy protestantismusnak hijják-e s vajjon látnak-e ebben valami lényeges különbséget, azt néhány nyilatkozatukkal fogjuk megvilágítani. Eötvös álláspontja. «Ha a kath. egyház más keresztényen községekkel szemközt benső szervezetében

¹ Der Protestantismus und das Urchristenthum von Hefele. Tübing. Quartalschrift 1845. 177. s.

bámulatos szilárdságot mutat, nem azon merev mozdu-
latlanságnak kell azt tulajdonítani, melylyel a katholiciziz-
must általában vádolni szokták. *A mi lényegesnek ismerte-*
tett, szilárdul fenmaradt az a protestantismusban is s az
isteni nyilatkozat tiszta igéiben korlátot szabott a szellem
szabad kutatásának, melyen nem szabad tullépnie: úgy a
kath. egyház is bizonyos hitelveket állita fel s azokhoz vál-
tozhatlan következetességgel ragaszkodik; de ha szűkebbek
voltak is a korlátok: az egyház mindazonáltal szabadon (!)
fejlődött azok között Az ok, melynél fogva a kath.
egyház minden átalakulás (!) daczára megőrizheté legnagyobb
egységét, csupán kormányzói alakjában fekszik.» (I. 168. l.)
Tehát a mi lényeges kereszténységben t. i. *bizonyos korlát*
a szellem szabad kutatásával szemben, az fenmaradt a pro-
testantismusban is; a különbség csak az, hogy a protes-
tantismus az isteni nyilatkozat tiszta igéiben, a kath. egyház
pedig bizonyos hitelveiben állita fel azt a korlátot; ez a
korlát szűkebb, amaz tágasabb. Ez az egész különbség, me-
lyet Eötvös a katholicizmus és a protestantismus között
ismer. A mi a keresztyénség lényegét teszi, a szellem kor-
látozása, az megvan mindkettőben. No a keresztyénség lé-
nyegének, a katholicizmusnak és a protestantismusnak
ilyetén jellemzése mutatja, hogy van ezen a keresztyénség-
féle korlátozáson kívül a szellemnek egy más korlátozása
vagy korlátoltsága is, a melyet köznyelven: tudatlanságnak
neveznek s úgy tetszik előttem, hogy ez amannál a szel-
lemre sokkal veszélyesebb és lealacsonyítóbb!

Mivel Eötvös szemeiben a katholicizmus és a protes-
tantismus csak két tüneténye a szellemi fejlődésnek az
evolucio örök törvényében, azért nézete szerint «Luther
fellépéséből gyanithatni, hogy ha az egyénnek több szabad-
ságot adtak volna az egyház körében s a pápaságot illető-
leg kevésbbé korlátlan hatalmat vettek vala igénybe: a nagy
szakadást az egyház kebelében (!) hihetőleg ki lehetett
volna kerülni.» (U. ott.) Van ennek az embernek fogalma a
renaissance szülte szellemi állapotokról, a politikai viszo-
nyokról, a körülményekről, melyek a protestantismust létre-

hozták?! Ő nem tudja, hogy a protestantizmus a megigazulás (justificatio) tanán kezdve egy egész üdvrendszerrel különbözik a katholicizmustól; ő ezt nem tudja; mert hiszen hogy a mi lényeges a keresztyénségben, az megmaradt a protestantizmusban is!

Ilyen laikus kéz, melyet az indifferenzizmus szele is érintett, csak profanálhatja az isteni keresztyénséget. Nincs más mondani valónk Trefortról sem.

A ki azt hinné, hogy éppen oly határozott történelmi adatokkal igazolják be állításukat, mint a milyen határozottsággal tanítják a keresztyénség védelméit, majd a katholicizmussá való későbbi átalakulását, — az nagyban csalódnék.

Valamint a paläntológiában lehetetlen őseink Darwin-féle átmeneti alakjait megtalálni; ország-világnak hirdetik pl. a magyar egyetemen dr. Lenhossék, a berlini egyetemen dr. Virchow szaktanárok, hogy ők az eddig kiásott kőületekben, embermaradványokban ilyesmire nem akadtak: úgy lehetetlen a három férfiú utmutatása mellett a történelemben ráakadni a személyre, a ki a keresztyénség átalakítását végezte volna, vagy az időszakra, a melyben az megtörtént.

Trefort a keresztyénség átalakulásait ekként részletezi: „Az egyházban *győzött* az aristokratikus elv, — a püspök *nyerte meg* a hatalmat papjai s hívei felett, de a püspökök között *kimagaslott* a római püspök vagy pápa monarchikus hatalmával.“ (J. mű 99. lap.) Ez az egész.

Eötvös a keresztyénség fejlődésének részleteire is kiterjeszkedik; azért csupán az ő adatait vagyunk kénytelenek közelebbi tárgyalás alá venni, segítségére híván Rankét is, hogy a dolog annál hisztórikusabb legyen.

1. Eötvös a keresztyénségnek katholicizmussá fejlődésében kizárólagos súlyt fektet a *kormányformára*, a mely alá a keresztyénség idő folytán került;

a monarchiai kormányformában vagyis a pápaság felállításában találja ő a katholicizmus főelemét, amely az alája került keresztyénségre az egység bélyegét nyomta.

Azért nála a keresztyénségnek katholicizmussá való kifejlése egybeesik a pápaság létesülésével; a mint ez későbbi eredetű, a császároktól származik, — azonképen későbbi eredetű a katholicizmus is a keresztyénségben.

Lássuk, miként sikerül neki e tételt a történelemből beigazolni.

Nézete a keresztyénségnek a katholicizmushoz való viszonyáról általánosságban ez: „Ha a katholicismus egysége az első századokban, midőn a keresztyénség már elterjedve és a vallási érzelmek roppant hatással voltak a népre, kevésbbé szökik szembe mint később, ezt kivált azon körülménynek kell tulajdonítani, hogy a *pápaság csak utóbb fejlesztette ki tisztán monarchiai formáját.* Az egység fogalma az egyházban is együtt halad a korlátlan monarchiai hatalomával.“ (I. 149. 1.)

Hogy ezen az egyház egységét létesítő pápaságot ki és mikor hozta létre, azt ekként adja elő:

„Mihelyt a római birodalomnak államhitévé lett a keresztyénség: a római pápák azonnal igénybe vették az egyház felsőségét. Egy századdal később, miután Valentinián császár Leo pápát az összes egyház fejének nyilvánítá: I. Julius pápa — mint tudva van, már ugy intézkedett a szakadásra nézve, melyet Arius a keleti egyházban a sardikai zsinaton támasztott — mint az egyház feje. A római pápák ez igénye vagy követelése — melyhez a legsúlyosabb időkben is ragaszkodtak, midőn Justinián hódítása Róma püspökeit Byzancztól tette függökké — lényeges, s ugy hiszem, igen üdvös befolyással volt a nyugat polgárisodásának kifejlésére.“ (I. 162. 1.)

Egy más helyen ugyanezt kibővíti: „A pápa fel-

sősége az egyház körében ugyanazon eredményre vezetett, melyre a korlátlan királyság az állam körében. A kath. keresztyénség nézeteiben e tekintetben is (hát még más tekintetben is?) nevezetes módosítások keletkeztek.

S habár I. Julius sőt nagy Leo igényei nem voltak oly határozottsággal felállítva, mint később Joannes de Turrecremata „De potestate papali“ körülirta (Credendum est, quod romanus pontifex in iudicio eorum, quae fidei sunt, spiritu sancto regatur et per consequens non erret):¹ e felsőségi igénynyel soha sem hagytak fel; s a mely mértékben lett a római főpap hatalma egyre korlátlanabb, annál inkább megszerzé az egyház azon eszközt, mi által fejlődésének iránya, sőt mértéke is meghatározottatott.“ (I. 168—9. l.)

Ez tehát — Eötvös szerint — a pápaság keletkezése a kath. egyházban.

Csoportosítsuk ezeket a történeti tényekként eléadott részleteket.

a) A római püspök egyházi felsőségi igényével akkor lépett elő, a midőn a kereszténység a római birodalomnak államhitévé lett; tehát ez nem történt N. Konstantin előtt.

b) Valentinián volt az a császár, a ki a római püspököt — Leót — az összes egyház fejének nyilvánítá; tehát Leo az első pápa.

¹ Különös szálka volt Eötvös szemeiben a pápa tévmentessége, melyet e helyen is, jóllehet az olvasó azokra a pápai felsőségi igényekre éppenséggel alkalmasabb példát várna, — előhoz. Más helyen is, éppen oly ügyetlenül, ezt az összehasonlítást teszi: «Oly korszakban, midőn észszerűtlennek tartják a korlátlan királyi hatalmat s szánalommal tekintenek *azon századokra, mikor még hittek a pápa csalhatatlanságában; ugyanazon* mindenhatóságot (!) és csalhatatlanságot veszik igénybe az államhatalomra, vagyis miniszterre nézve (!), hivatalkodása ideje alatt.» (II. 261. l.) Tanult férfihoz nem illik félrebeszélni! Eötvös ebbeli nézeteihez az 1870. aug. 10-én nálunk életbeléptetett placetum; Jekelfalussy székesfehérvári püspöknek idézése ad audiendum verbum regium — adják a kommentárt.

c) I. Julius pápa egy századdal Leo után már úgy intézkedett, mint az egyház feje.

d) Intézkedett pedig I. Julius, mint az egyház feje azon szakadásra nézve, melyet Arius a keleti egyházban a sardikai zsinaton támasztott.

e) A római püspökök egyházi felsősége igény vagy követelés, de lényeges, a mely igénynyel vagy követeléssel a római pápák soha sem hagytak fel, a mi különben *igen üdvös* befolyással volt a nyugat polgárosodásának kifejlésére.

f) Ezen igényekben idővel nevezetes módosítások keletkeztek, a minek következménye, hogy a római főpap hatalma egyre korlátlanabb lett.

Ezen előadásában Valentinián császár és Leo, a római püspök, játszák a főszerepet olyképen, hogy Leónak igénye vagy követelése és Valentinián császárnak a megerősítése folytán lépett életbe a pápaság, mint államjogi institutio.

Mit mond ezekhez a történelem?

2. Általános történelmi szempontból Eötvös járatlannak bizonyul azon korszak történetében, amelyhez a pápaság keletkezését köti. Chronológiája elementáris hibákban szenved.

Vegyük először a szereplő személyeket. Miután Eötvös Leót Valentiniánnal hozza kapcsolatba, az előbbi alatt I. nagy Leót kell érteni, a ki pápa volt 440—61-ig, az utóbbi alatt III. Valentinánt. I. Julius pedig 327—52-ig, Constantius alatt ült sz. Péter székén.

Hogy már most „egy századdal később, miután Valentinián császár Leo pápát az összes egyház fejének *nyilvánítá*: I. Julius pápa . . . már úgy intézkedett a szakadásra nézve . . . mint az egyház feje“, — az teljesen lehetetlen. Lehetetlen, hogy I. Julius, a ki éppen egy századdal *megelőzte* N. Leót, egy zsinaton mint az egyház feje, tehát mint pápa intézkedhetett volna annak következtében, mert egy

századdal utána, a midőn ő már régen meghalt, III. Valentinián nagy Leót az összes egyház fejének nyilvánítá. Ha tehát I. Julius már úgy intézkedett, mint az egyház feje, Eötvösnek legalább is azt kellett volna állitania, hogy miután I. Julius pápát Konstanczius az összes egyház fejének nyilvánítá: Liberius, Damasus, I. Incze, I. Cölestin vagy akárki utódjai közül, kilenczen voltak nagy Leóig, már úgy intézkedett, mint az egyház feje. Ezek a keményfejű pápák soha sem hagytak fel a felsőségi igénynyel — Eötvös szerint, — tehát fel kell tételezni, hogy I. Julius óta gyakorolták is a jogokat, melyekhez jutottak. Gyakorolták bizony és pedig sz. Péter óta!

Ennélfogva III. Valentiniánnak azt a gyengeségét, hogy ő neki jutott volna osztályrészülni Leót az összes egyház fejének nyilvánítani, kétségbe kell vonnunk: mert Eötvös szerint *már egy századdal előbb* I. Julius pápai jogokat gyakorolt.

További szereplő személy: Arius a sardikai zsinaton. Arius ugyan elég magas kort élt 80 éves volt mikor meghalt, de a sardikai zsinatot meg nem élte. Ez a zsinat 343-ban tartatott, Arius pedig 336-ban meghalt s így a szóban levő zsinaton szakadást nem támaszthatott. Különben Arius szakadása és eretneksége felett az I. nicaei egyetemes zsinat döntött 325-ben a pápai követek előlülése mellett, a mi, mint látni fogjuk, arra mutat, hogy már I. Julius előtt I. Sylvesternek is voltak olyan I. Juliuséhoz vagy Leóéhoz hasonló igényei vagy követelései. A mi Justinian személyét illeti, az ugyan, mint későbbi császár, kérdésünkre alárendelt jelentőségű, de azt meg kell jegyeznünk, hogy a történelem nem tud arról, mintha Jusztinián *hódítása* Róma püspökeit valaha Byzancztól függökké tette volna.¹

¹ Justinian nejének Theodóranak fondorkodásai; Silverius és Vigilius pápák viszontagságai távol állanak Justinian hódításaitól, L. Rapaics I.

A kinek ilyen erős oldala a történelem, az mindenesetre utána nézett annak is, mi volt tulajdonképen III. Valentinián szerepe a kath. egyház történetében?

Bár a fennebb mondottak mutatják, hogy Eötvös vakmerő játékot üzött Valentinián nevével: a világ legszentebb s legáldásosabb intézményének, a pápaságnak rovására, melyet ilyen uton a római püspök jogbitorlására s egyszerű császári megerősítésre akart visszavezetni: mégis, miután III. Valentiniánt szóba hozta, ennek viszonyát a pápasághoz nem hagyjuk említettlenül.

III. Valentinián II. Theodóz császárral 445-ben törvényt adott, melyben a császárok elismerik és kijelentik, hogy „az apostoli szék *elsősége* mind Péter érdeme, ki a püspökök fejedelme, mind Róma város méltósága, mind a sz. zsinat¹ tekintélye által meg van erősítve: azért senki se merészeljen e szék tekintélye ellenére valami tiltott dolgot cselekedni; mert csak akkor leszen az egyházban mindenütt béke, ha a közönség elismeri kormányzóját.“²

Valentinián nyilatkozata Eötvös ellen kettőt bizonyít; azt 1. hogy nem ő, a császár, nyilvánította a római püspököt az összes egyház fejének, tehát nem ő a létesítője a pápai elsőségnek, hanem azt, *mint régen meglevőt feltételezi*; 2. maga a császár a pápai elsőségnek oly jogczimeit sorolja elő, melyek lényegesen különböznek a római püspök egyszerű igényétől, vagy követelésétől, a mi Eötvös tollában egyjelentőségű a jogbitorlással. „Péter érdeme, ki a

310—21. Justinián is hódolólag nyilatkozott a pápai elsőségről 533-ban II. János pápához intézett levelében. Cod. Justin. l. 1. t. 1. (Közölve Hurter I. 369.)

¹ Roskoványi szerint: a sardikai (Romanus Pontifex tamquam Primas ecclesiae et Princeps civilis. Nitriae 1867. I. 189.) Maassen, Hefele szerint: a nicaei zsinat értendő. L. Conciliengeschichte. Freiburg. 1870. I. 401. l.

² Roskoványinál i. helyen. — Rapaics I. mű 363. l.

püspökök fejedelme“, ez az a jogczim, melyre a pápai elsőség támaszkodik; Krisztus rendelése (Matth. 16, 18—19; János 21, 15) tette Pétert s jogutódait az egyház fejévé.

III. Valentinián a fennebbi rendeletével azt az intézményt, mely a vallási társulatban, az egyházban létezett, t. i. a pápai elsőséget: polgári törvény erejével ruházta fel.¹ A császárok ugyanis N. Konstantin óta felismerték az egyházban azt a szövetséges társat, a kitől ők állami társadalmuk javára erőt és hathatós támaszt vártak; de viszont ők is örködtek az egyház jóléte és nyugalma felett.

Innen N. Konstantin „külső püspöknek“ nevezte magát, a ki „karddal kezében a szentély ajtajánál áll, hanem abba bemenni óvakodik“, az az a valódi, belső püspökök joghatóságát érintetlenül hagyja. Utódai pedig letevén a Pontifex maximus czímet „advocati Ecclesiae“ nevet vettek fel s legtöbbje tényleg meg is felelt e czimnek.² A császároknak a kath. egyházhoz való ezen viszonyát mutatja Gratian, Valentinián és N. Theodóznak edictuma a kath. vallás érdekében.³

Ugyanezen okból származott III. Valentinián

¹ Hettinger : Apologie IV. 571. l.

² Nagy Konstantinról Eusebius Vita Const. Lib. IV. c. 24. V. ö. Phillips : Kirchenrecht, Regensburg 1850. III. 16.

³ 390-ik évről, Leg. 2. Cod. Theod. de fide cath. l. XVI. tit. 1. «Cunctos populos, quos clementiae nostrae regit temperamentum, in tali volumus religione versari, quam divinum Petrum Apostolum tradidisse romanis, religio usque ad nunc ab ipso insinuata declarat; quamque pontificem Damasum sequi claret, et Petrum Alexandriae episcopum, virum apostolicae sanctitatis: ut secundum apostolicam disciplinam evangelicamque doctrinam, Patris et Filii et Spiritus s. unam deitatem sub parili majestate et sub pia trinitate credamus. Hanc legem sequentes christianorum catholicorum nomen jubemus amplecti; reliquos vero dementes vesanosque judicantes, haeretici dogmatis infamiam sustinere, nec conciliabula eorum ecclesiarum nomen accipere.» Hurter I. 378. Philips i. mű 17 l.

rendelete; mert nagyon a szíven feküdt, hogy „legyen az egyházban mindenütt béke.“

Ép oly határozottak ugyanezen III. Valentinián egy másik iratának szavai, melyeket kevésel a chalcedoni zsinat előtt (451) Theodóz császárhoz intézett. „Kötelességünk, ugymond, a szent Péter apostol tekintélyét megillető tiszteletet. napjainkban is fentartani, melynélfogva Róma városa legtiszteletreméltóbb püspökének, kire a hajdankor az áldozási főnökséget valamennyi fölött ráruházta, joga van a hit dolgaiban és papi ügyekben itélni.“¹ A pápai elsőségnek ugyanazon jogcíme: az igénynek vagy követelésnek kizárása: az „Advocatus ecclesiae“-nek ugyanazon buzgalma nyilatkozik e szavakban, egyképen mint a fennebbieken.

Hasonló nyilatkozatok foglaltatnak Marcián császár levelében ugyancsak nagy sz. Leóhoz.²

A császároknak itten idézett nyilatkozatai egy egész korszakot képviselnek, éppen azt a korszakot, a melyben Eötvös a pápai elsőséget, mint követelést a császári hatalom közbejöttével létrejönni vélte. Mily más azonban a dolgok tényleges állapota! E császárok a pápaságot, mint „hajdankor“ intézményét találták; kötelességüknek tartják annak tiszteletét fentartani; alattvalóikat a pápához, mint a katolikus egység központjához való ragaszkodásra kötelezik; e ragaszkodást polgári kötelezettség erejével bírónak nyilvánítják. Konstanczius császár, a ki az erőszakoskodásban határt nem ismert, sz. Athanáz kárhoztatását nem látta befejezett ténynek, míg annak letételébe Liberius pápa bele nem egyezik. S azért minden módon a pápát akarta e beleegyezésre bírni, mint a pogány Ammianus Marcellinus

¹ Epist. 55. sz. Leo levelei között. Ballarini kiad. Rapaics I. 363 l.

² Epist. 110.

irja (Hist. XV. 7.) mert „az örök város püspökei tekintélyre nézve elsők.“¹ Ez — mint tudjuk — jóval III. Valentinián előtt történt.

Eötvös történelmi adata összes következtetéseivel tehát egy költött adat, melyhez a történelemnek semmi köze; ez az eset szomorú példája annak, hogy a „felvilágosodott“ emberek miként használják a tudományt a katholicizmus intézményeivel szemben!

3. A N. Konstantin és III. Valentinián közti időszakban a császárok a pápai elsőséget fenállónak ismerik, hódolnak neki és hatalmára az állam érdekében is nagy súlyt fektetnek. De nem is ezek a császári nyilatkozatok az egyedüli bizonyítékok a pápai elsőségre, a joghatósági primatusra a jelzett időszakban; fényes bizonyságul szolgál annak az egész egyházra kiterjedő gyakorlása, a mely egyrészt az egyetemes zsinatok megtartásában, másrészt a pápák által kiadott: a hitre, a hitviszályokra, a fegyelemre és az egyház, különösen a részletes egyházak kormányzására vonatkozó rendelkezéseiben nyilvánul. Mindenkinek a tekintete az isteni alapítású primatusra irányul; a császárok, a püspökök és az egyszerű hívők Rómára hallgatnak.

Bővebb tájékoztatás végett, tekintettel Eötvös szellemi ivadékaira, néhány erre vonatkozó adatot kell előadnunk.

Kezdjük III. Valentinián korán és az egyetemes zsinatokon.

Az efezusi rablózsinat után (449.) Leó pápa az

¹ «Id enim (damnationem scilicet Athanasii) licet impletum sciret (Constantius), tamen auctoritate quoque qua potioris aeternae urbis episcopi firmari desiderio nitentur ardenti.» Rapaics I. 373. l. Ha a pápai elsőség emberi és nem isteni eredetű lett volna, akkor egyrészt Konstanczius idejében és az arianizmus rendkívüli zavarai alatt igen fiatal volt volna arra, hogy ilyen tekintélyre tegyen szert, másrészt természeténél fogva mindig gyenge lett volna arra, hogy oly hatalommal szálljon szembe, a melynek létrejöttét köszöni vala.

egyház bajainak orvoslására II. Theodóztól egy egyetemes zsinat megtartását kívánta. Ezt a kérést ismételte III. Valentiniánál, annak nejeinél és anyjánál, hogy Theodózra hassanak. II. Theodóz halála után nővére Pulcheria és ennek férje Marciána léptek a trónra. E közben Leo elállott előbbi kívánsától; mert a püspökök, kik a rablózsinaton résztvettek, Leónak Flaviánhoz irt levelét (epistola dogmatica) aláírták, a mi által a béke helyreállott. Azonban Marcián a zsinat megtartását elrendelte s Leo a meghívásba beleegyezett; ekként jött létre a 4-ik egyetemes, *chalcedoni zsinat* (451), miként Leó az ott egybegyült püspököknek írta (Ep. 114): *ex praecepto christianorum principum et ex consensu apostolicae sedis.*

A császári részvét a zsinat külső, anyagi oldalára vonatkozott;¹ a zsinatnak, mint olyannak, mely a hit és a fegyelem ügyében határoz, Marciánnak a pápához intézett irata szerint is: „te auctore“ a pápa intézkedése, főnöksége alatt kellett megtartatnia. (Ep. 73.) Ezt mondták Mösia püspökei is, a byzanci császárhoz Leóhoz, a zsinat után nemskára irt levelükben, hogy „Chalcedonban sok püspök volt összegyülve: per jussionem Leonis romani pontificis, qui vere caput episcoporum.“ (Mansi T. VII. d. 546.)²

¹ Nemcsak a hitesség iránti érdeklődés, hanem a zsinatok megtartásának körülményei is szükségessé tették a császárok részvételét a zsinatok megtartásánál. Az uti költségek viselése, a hely megválasztása, a külső rend megőrzése és a zavargók elleni védelem, a hozott határozatoknak a makacsul ellenkezőkkel szemben való végrehajtása, mind a világi hatalom jóakaró részvételével állanak összefüggésben. Eusebii, Vita Const. IV. 6. 9. Hefele Conciliengeschichte I. 6 l.

² Hogy a zsinatok összehívása, vezetése és megerősítése pápai jog, s milyen viszonyban állottak a császárok az első 8 egyetemes zsinattal l. Blötzer; Der heilige Stuhl und die ökumenischen Synoden des Altertums. Innsbrucker Zeitschrift. 1886. I. 67—105. Hefele: Wer berief die ersten allgemeinen Synoden? Conciliengeschichte I. 5—15 l. Hurter I. 389—395. l.

Hogy milyen volt a pápa tekintélye az egész egyházban, kiviláglik a zsinat lefolyásából. Leó küldöttei elnököltek, „a hívő császárok pedig a rend végett elnököltek, hogy minden jó rendben történjék,“¹ a Leó levele alapján kidolgozott munkálatot (formula Chalcedonensis) mindnyájan egyhangulag elfogadták;² befejeztetvén pedig a zsinat, az atyák összes határozataikat megerősítés és jóváhagyás végett fellengző levél kíséretében átküldték a pápának.³ Leó a zsinat *hithatározatait* megerősíté; de a 28-ik kánont, mely a konstantinápolyi püspöki széket a római után első helyre helyezte, Marcian császár és Anatolius konstantinápolyi püspök minden kérése daczára, visszautasította. Tehát a mit 630 főből álló zsinat határozott, a mit a császár kívánt, azt Leó pápa semmisnek nyilvánította.⁴ Ilyen volt a pápai tekintély a chalcedoni zsinat idejében. Ez az az isteni eredetű joghatósági elsőség (primatus), melynek minden keresztény alá van vetve s a mely annyira nem viseli magán az állami institutio jellegét, hogy inkább maga a császár is vallja annak fensőbbiségét.

Ugyanilyen bizonyítékok vonhatók a pápai elsőség természetére az *éfezusi, a 3-ik egyetemes zsinat megtartásából* (431). Ezt a zsinatot III. Theodóz nyugati császártársával III. Valentiniánnal hívta össze I. Cölestin pápa beleegyezése mellett. II. Theodóz Candidiánt küldte a zsinatra maga helyett, a kinek kötelessége volt, mint azt a császár az atyákhoz intézett edictumában jelezi, a külső rendre felügyelni, de a zsinat tárgyalásaiba, a hitvitákba bocsátkoznia nem volt szabad.⁵ I. Cölestin pápa ellenben meg-

¹ Hefele i. mű II. 420—2 l.

² Hefele i. mű II. 465 l.

³ Hefele i. mű I. 442 l.

⁴ Hefele i. mű II. 528 s. k. l. Hurter I. 392 l.

⁵ Hefele I. 35 l.

hagyta követeinek, hogy az apostoli szék tekintélyét tartsák fenn, a vitákba ne bocsátkozzanak, hanem mint a püspökök nézeteinek *birái* legyenek jelen a zsinaton.¹ A zsinati atyáknak pedig, 431. május 8-ikáról keltezett levelében meghagyta a pápa, hogy Nestoriussal szemben az igaz tant őrizték meg, a Nestorius felett hozott ítéletéhez hozzájáruljanak, a mint különben követeinek is meghagyta, hogy ítéletét Efezusban érvényre juttassák. Ennek értelmében a zsinati atyák a Nestorius felett hozott kárhóztató ítéletükben oda nyilatkoztak, hogy „az apostoli szék irata (az alexandriai Cyrillhez, mely a zsinat elé terjesztetett) már ítéletet és szabályt hozott a nestori kérdés felett és ők, az egybegyűlt püspökök, ezen szabály szerint eljárva, azt végrehajtották.“² Kelet és nyugat egyformán hódol a pápa tekintélyének.

A Macedonius ellen tartott konstantinápolyi zsinat (381) eredetében a keleti egyház általános zsinatának tartandó (conc. generale) s csak később, miután a sz. szék s az egész egyház elismerte határozatait, ezen utólagos megerősítés következtében emeltetett a II. egyetemes zsinat rangjára. Ennek befolyásából tehát a pápai elsőségre érvet meríteni nem lehet. Már a következő 282. évben tartott konstantinápolyi synodus csakugyan Damasus pápa kívánatára jött össze.³

Az Arius ügyében tartott *nicaeai, I. egyetemes zsinat* (325.) a békéből szabadságra lépett kath. egyház történetében a legkihatóbb jelentőségű. Befolyása csak úgy, mint hozott határozatai a római sz. széknek legfőbb tanítói, kormányzói hatalmát az összes egyház felett feltüntetik s a mi addiglan a háromszázados harc alatt inkább rejtve az egyház

¹ Hefele I. 36 l.

² Hefele I. 10 l.

³ Hefele I. 9 l.

belsejében folyt le, azt az egyház államjogi elismerése következtében e zsinat egyetemes jellegéhez képest nyilvánosságra hozta. Kelet és nyugat, a pápa és a császár, az előbbi követői által; a tévtanító követői (ariánok) és Krisztus egyházának püspökei, sokan olyanok, kik még Maximinus és Licinus alatt vértanuságot szenvedvén „Krisztus sebhelyeit“ testökön viselték — találkoztak először, mint azelőtt soha.¹ E zsinat összes körülményeivel a pápai elsőség meglétének fényes bizonyítéka, pedig jóval megelőzte azt az időt, a melybe Eötvös a pápaság keletkezését helyezi.

A zsinatot N. Konstantin és I. Sylvester pápa hívták össze. Tudjuk ezt a Konstantinápolyban tartott 6-ik egyet. zsinat nyilatkozatából.² Elnökölt a pápa nevében cordubai Osius két áldozárral, amint azt Hefele a zsinat aktáinak aláírásaiból bebizonyítja.³ N. Konstantin, mint erről caesareai Özséb értesít, (Vita Const. I. III. 13.) miután beszédet tartott, átadta a szót a zsinat elnökeinek s ő csak tiszteletbeli elnökséget viselt. Az aktákat első helyen a római szentszék képviselői írták alá s hogy Sylvester pápa teljes jóváhagyását adta hozzájuk, ámbár a pápai megerősítő iratot nem is bírjuk, a felett kételkedni nem lehet, különösen I. Gyula pápa nyilatkozata után.⁴ N. Konstantin is a zsinat határozatait birodalmi törvényekké emelte s azok megtartását alattvalóitól kívánta;⁵ mert e határozatok,

¹ L. Hagemann: Die Römische Kirche und ihr Einfluss auf Disciplin und Dogma in den ersten drei Jahrhunderten. Freiburg. 1864. 550—491 l.

² Hefele I. 1 l.

³ J. mű I. 31—44 l. V. ö. Hagemann i. mű 564 s. k. l.

⁴ I. Gyula pápa szerint, ki 11 évvel a nicaei zsinat után lépett a pápai székre, egyházi szabály volt, hogy a zsinati határozatok pápailag megerősítettessenek: canon ecclesiasticus vetat, ne decreta absque sententia episcopi romani ecclesiis sanciantur. (Socrates II. 17.) l. Rapaics I. 257 l. Hefele I. 442—3 l.

⁵ Hefele I. 44 l.

mint egyik iratában mondja „isteni sugallat folytán jöttek létre.“

Ezen első egyetemes zsinat a pápai elsőséget oly körülmény keretében mutatja, mely a tanító-egyház működésének legünnepélyesebb módját képezi. De a dolog jogi oldalánál még talán fényesebben mutatják a római sz. szék, a *magistra gentium*, elsőségét magok e zsinaton hozott határozatok, azok tartalma, szelleme.

A megvitatott kérdések: a Fiu egylényegüése az Atyával (*homousios*); a husvét megtartásának kérdése, a fegyelmi határozatok azon tanokat fejezik ki, melyek a római egyház kifejtett tanát képezték kezdet óta s a melyeket a római pápa az egybenmásban tévedező részletes egyházakkal szemben már régen határozatilag kimondott.

Ez a pápaság szerepe a nicaenumon adminisztratív és tanítási szempontból. Kettő következik ebből: először az, hogy a pápaság a nicaei zsinat idején létezik, tanít és kormányoz; sőt a mi sokat jelent, tanít és kormányoz a zsinat által oly területről (Kis-Ázsia), a melyen három század alatt az eretnekek egész raja zsongott, melyet a tévtanok hatalmukba keríteni ügyekeztek, de a mely terület a szomszéd területekkel együtt Péter utódja előtt fejet hajt, tanát Krisztus igaz tanának vallja.

Következik másodsor, hogy az elsőség, melyet a pápa a nicaenum idején gyakorolt, *ugyanazon joghatósági elsőség* (*primatus*), mely Krisztus helytartóját a földön mindenkor megillette.¹

¹ Kérdés merült fel a tudósok között arra nézve: milyen viszonyban áll a nicaei zsinat 6-ik kánonja a katolikus tannal a pápai primatusról? Nem annyira maga a kánon, a mint a görög szövegben fennáll, szolgáltatott e kérdésre alkalmat, mint inkább annak latin fordításai s a kánonra történt tekintélyes hivatkozások, a melyek abban a primatus megerősítését találták. A kánon, a görög szöveg szerint, szól a patriarchai méltóságnak, mint olyan-
nak, a mely régen fennáll, megerősítéséről: «A régi szokás, mely Aegyptom-

A pápaság keletkezését későbbi időbe helyezni; a pápát holmi császári kreaturának dektarálni, mint ezt Eötvös et consortes teszik, ezek szerint nem egyéb, mint a történelemmel Don-Quixotei harczra kelni. Más a történelem lapjait tanulmányozni, más azokat kegytelen kézzel tépdelni!

A miről a zsinatok nagyban tanuskodnak, t. i. a pápaság létezéséről s jogainak gyakorlásáról, ugyanazt részleteiben tünteti fel a pápák uralkodása

ban, Libyában és Pentapolisban fennáll, továbbra is érvényben marad, hogy t. i. az alexandriai püspök ezen összes provinciák felett hatalommal bír, miután a római püspökre nézve is épen ilyen viszony áll fenn. Éppen ugy Antiochiában is. . . (Hefele CG. I. 380.) A kánon a keleti egyház tagozásánál a római püspököt tartja ugyan szemé előtt, csakhogy annak pusztán patriarchai méltóságát hozza szóba, mint a melyről a felvetett tárgynál szólni lehetett.

A nicaei határozatok régi latin fordításában, a Priscában, a 6-ik kánonban ez áll: *antiqui moris est, ut urbis Romae episcopus habeat principatum.* Más latin fordításokban ugyanez a kánon ekképen kezdődik: *ecclesia Romana semper habuit primatum.* III. Valentinián császár 445-iki edictumában azt mondja, hogy a sz. zsinat (a nicaei) az apostoli szék elsőségét megerősítette. A chalcedoni zsinaton Paschasius, a pápai követ, a 16-ik ülésben említett kánont ilyen alakban olvasta: *quod ecclesia semper habuit primatum.* (Hagemann i. m. 595. l.)

Ezek folytán Maassen (*Der Primat des Bischofs von Rom und die alten Patriarchalkirchen.* Bonn 1853. 140 s. f.) azt tartja, hogy a kérdéses kánon vonatkozásban áll a pápai primatusra, a mennyiben azt *feltételesi*; ellenben Phillips (*Kirchenrecht* II. 36. l.) azt mondja: «von dem Primate, der ohnehin gar nicht erst der Anerkennung durch das Concilium von Nicäa bedürfte, handelt er (der Kanon) überhaupt nicht.» Ugyanigy vélekedik Hefele is (CG. I. 397. l.)

Hagemann a két nézetet összeköti s azt mondja: a 6-ik kánon, közvetlen értelme szerint, sem a primatus mellett, sem az ellen nem bizonyít. Ha ellenben *az alapelvet* vesszük, a melyre a kánon alapítva van, hogy t. i. régiségök vagy apostoli eredetöknél fogva emeltettek egyes keleti egyházak patriarchái vagy metropolitai rangra, illetőleg abban megerősítettek, *ugy ebben oly alapelv elismerése található fel, a melynek ismét a primatus elismerése szolgált előfeltételül.* (J. mü. 594—8. l.)

Hagemann felfogása helyesnek látszik, a mennyiben számot vet a történelmi tényálladékkal. Tény ugyanis, hogy a régiek annak daczára, hogy a kánon betűszerint a pápai elsősegről nem szól, mégis e kánonra hivatkoztak mint olyanra, mely a római szék elsőségét zsinatilag megerősítette.

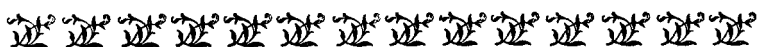
egyenkint a III. Valentinián és N. Konstantin közti korszakban.

A sok közül csak egy pár tényt hozunk fel; bőven találhatók azok Hefele, Roskoványi stb. e tárgyról irt műveiben.

N. Leó másodelődje *I. Cölestin* (422—32) mint legfőbb tanító és bíró szerepel a Nestor-féle hitvitában, mely az egész egyházat mozgásban tartotta. Alexandriai Cyrill és a konstantinápolyi Nestor, a vita két főszereplője, a pápához fordul s tőle várja az ügy eldöntését. Az efezusi zsinat Nestort kárhóztatja és Fülöp, a pápai követek egyike, köszönetet mond az atyáknak, hogy a sz. tagok a sz. Főhöz (Cölestin pápához) csatlakoztak, jól tudván, hogy Péter az összes hitnek és valamennyi apostolnak feje. (Roskoványi i. mű I. 149. l.) Ugyanez a pápa Illyricum püspökeihez intézett levelében (ep. 3.) ezt mondja: „A többi gondjaink és különböző ügyeink között, melyek az összes egyházakból mindig hozzánk érkeznek . . .” (Rapaics I. 364. l. Roskoványi I. 129. l.)

I. Inczéhez (402—17) fordulnak a Pelagius ügyében tartott karthágói és milevei zsinatok (Roskoványi I. 106—7.) és jóváhagyásáért esedeznek. Az ellenfelektől zaklatott aranyszájú sz. János konstantinápolyi püspök a pápához fordult segítségért. (Roskoványi I. 113. l.)

(Folyt. köv.)

HUMANISMUS VAGY CHARITAS?

(VÁRNAI R.)

Mindehhez sok pénz kellett; pedig az nem volt! A francia Akadémia értesülvén Roussel fönséges tetteiről, nemcsak az érdem arany tábláira akarta írni nevét, hanem neki ítélte oda a jutalmat, melyet kiváló érdemeknek szokott megszavazni.

Roussel 2500 frankot kapott az Akadémiától; volt pedig neki 290,000 fr. adóssága. E szorongattatásban a sokat és méltán megrótt hirlapok jöttek segítségére és pedig oly sikerrel, hogy e részben mindenki kalapot fog emelni a párisi sajtó előtt.

Villemaissant urnak, a «Figaro» igazgatójának, tudomására jutott, ki tudja mi uton, Roussel abbé szorult helyzete. Ő tapasztalt számoló létére azonnal felismerte a dilemmát: vagy meg kell fizetni az adósságot, melyet a csak hitével s bizalmával számoló irgalmasság tett, vagy világgá kell bocsátani és az elerkölcstelenedésnek odavetni a befogadott szegény fiúkat. Ezt nem engedheti a párisi jótékonyosság. A Figaro egy lelkes cikkben megbeszélte Roussel abbé vállalatát, az ő csodálatos odaadását, papi önfeláldozását, a szegény fiúk jövő sorsát, appellált a jótékony szivre s nyitott aláírást. Maga a Figaro 10,000 — Villemaissant ur 6000 — a lap szerkesztősege 1000 — Rothschild báróné 1000 — Dumas Sándor 500 fr. irtak alá. A hét végével berekesztetett az aláírás 331,157 fr. 35 cent. eredménnyel. Roussel abbé meg volt mentve, intézete biztosítva.

Maxime Du Camp olvasta az aláírási lajstromot. A fényes szalontól kezdve — mondja — egész a szegény mansardig mindenki sietett eleget tenni a felhívásnak. Szegény emberek néhány sőt küldtek levélbélyegben, a rokkant

katona meghozta obulusát, mely a nagybankár adománya mellé jegyeztetett, az iskolákban gyűjtések történtek, a közkatona is hozzájárult valamivel: atheista, protestans, zsidó tiszteli a kath. papot s megnyitja neki erszényét.

Roussel abbé átgondolt, czélirányos nevelő és tanrendszerrel bir. Az ő elve: a tanítást szórakoztatással mennél gyakrabban felváltani, azaz kevesebb tan — több mulatóóra. Ő jól tudja, hogy a gyermek, s különösen ez a kóborfiú, nem képes órahosszant a padon ülni s figyelni. Azonkívül Roussel abbé nem akar belőle tudóst, hanem munkást nevelni. Erre nézve pedig mi lehet czélirányosb, mint őt testileg edzeni, physicali erejét fokozni, ügyességet szerezni neki, amit az abbé a tornászat útján ér el. Ő a tornászatnál több czélt tart szemmel: a tornászat a fiúknak igen kedves multság s verseny egyszersmind; a tornászati gyakorlatokban izmosodik a test, ügyessé válik a gyermek; a tornászati gyakorlatok hatalmas erkölcsi óvszer egyszersmind: a korán ébredő ingerek ismételt s kifárasztó játékok által elnyomatnak, a kimerülés nem enged helyt kísértetnek, a kimerült test pihenni akar. De az egészségnek is üdvös a kifárasztó mozgás. Nyáron a tornászathoz hozzájárul még az úszás, a fiúk hetenkint háromszor küldetnek az uszodába, ami nevezetes költség ugyan, de megtakarítja az orvost és a gyógyszerért. Az öregebbek külön, az ujonczok is külön órákban mulatnak.

Ezek az ujonczok gyakran megszöknek, nehezökre esvén a rendezett élet, de éhes gyomruk és a rendőrtől való félelem rendesen vissza hozza őket. Mit tesz velök az abbé? Talán elzárja őket? Nem, házánál nincs is börtön. Ő a kis szökevényhez ezt mondja: »No hát itt vagy megint. Bizonyosan még éhgyomorral vagy, menj a konyhába s adass magadnak kenyeret és sajtot.« Miután jóllakott, ismét az iskolába jön. Másnap az abbé levéllel küldi őt a póstára. Ezt a bizalmat annyira becsüli a szökevény, hogy többé meg nem szökik, legalább nincs példa rá. Volt azonban egy fiú, kinek a szökés mániája volt: hatszor megszökött, de vagy maga visszajött vagy visszahozatott a rendőr által. Az abbé a ház-

rácshoz örnek állította őt fel, meghagyván neki, hogy senkit szökni ne engedjen. «Nyugodt lehet — felele a fiú — én ezt értem már.» Így tudja az abbé fogadott fiaiban az ő jobb érzelmükre appellálva, a becsületet felkelteni. Különben az ő házánál első elv ez: itt senkit sem tartunk erőszakkal. Ez jobban visszatartja a fiúkat, mint bármily gát vagy zár.

De kérdeni fogjuk, honnan kerül ide ez a sok kóborfiú? A szél mindenünnen összehordja őket, mint a szemetet. Párisba sok szegény ember jön szerencsét keresni, és itt eltávolít magától mindent, ami akadályára van, első sorban gyermekét. Ez nagy szivtelenség ugyan, de mindennapi valami. A fiúk nem tudják, hová lett apjuk anyjok. Találsz Roussel házánál belgát, brazilait, négert, orosz, és francziát az ország minden tartományából.

Népesíti az intézetet a rendőrség humanitása is. Ennek nincs máshová vinni az elfogott kóbort, mint a fenyítő bíró elé, a ki azt elítéli, elzárátja. Ez embertelenség. A rendőrség, de maga a fenyítő bíró is humanusabb a törvénynél, és ők számtalan esetben megkeresik az abbét, fogadná el a gyermeket, melyet különben el kell itélni, el kell záratni, nem mintha bünt követett volna el, hanem azért, mert lóczán, padon, vagy hid alatt töltötte az éjszakát. Az abbé levéltárában a közbiztonsági közegek emberségére valló sok ily megkeresés van.

Végre szülők is hoznak az intézetbe gyermekeket, melylyel ők maguk nem birnak többé elbánni. Ezeken, ha nem épen szegények, 16—30 fr. közt ingó havidíjt vesz meg az abbé, mert hová lenne intézete, ha ő még oly fiúkat is felvenne, kik szüleiknél vannak, tehát nem kóborok; Ő azonban a díjt, mely csak rekesz akar lenni, csakhamar beszünteti.

Az intézetben 1858—1885 közt hatezernél több elhagyott fiú talált felvételt, oktatást s kiképeztetést valamely mesterségben. Mihelyest az elemi oktatás be van fejezve, a fiú a műhelybe kerül. Du Camp egyik látogatása alkalmával talált husz fiút a kertészethél, melyre azok okszerűen oktattnak, husz volt a csizmadia, tizennégy a szabó, tiz

az asztalos, tizenkettő a lakatos, négy a szobrászműhelyben, négy a konyhában mint szakács, ötvenöt a könyvnyomdánál elfoglalva. A mesterségeket díjazott mestertanítók tanítják. Hogy a könyvnyomda szakadatlanul ellegyen foglalva: Roussel abbé a «France illustrée» és a «l'Ami des enfants» lapokat adja ki. De mivelhogy ezek csak erény- és erkölcsösségről beszélnek: azért be nem hozzák a költséget. A nyomda 1882-ki számadása kimutat 29,249 fr. kiadást s 27,294 fr. bevételt, tehát 2351 fr. deficitet. A többi műhely sem fődözi a költséget. Az 1882-iki számadás az intézet valamennyi ágában 87,183 fr. tulkiadást mutat. Ez roppant összeg, de a mely fődözve lett kegyes adományok, alalmaznagyüjtés, prédikációk, jótékonyági bazar útján. A párisiak Roussel intézetét socialis szükségnek nézvéen, nem engedik azt elsülyedni. Az irgalmasság folytonos csoda.

Ki hinné az idéztük számokkal szemben, hogy az önzetlen, az önmagát feláldozó abbé mégis gyanusittatik, és pedig azon részről, mely neki a legnagyobb hálával tartozik, a szegénység részéről? Ez azt kiáltja a világba, hogy az abbé a maga javára zsákmányolja ki az ifju erőket s tőkét ver azokból. S mit mond Roussel e vádra, e háladatlanságra? Hallgat. Mikor Baalam szamara beszélt, hallgatott a próféta. A lárma oly szüléktől ered, kik leráztván keresetképtelen gyermekeiket, most, miután munkaképesek már, visszaszeretnék azokat kapni, de az apai jogot nem merik érvényesíteni, miért? mert elhagyták, kilökték a világba gyermeköket, a bíró elütné őket keresetöktől, vagy még rosszul is járhatnának.

Az árvaháznál a Jézus gyermekségéről nevezett szüzek tartják rendben a ruhatárt, varrnak, kötnek, kijavítgatnak, a mi kárt a tornászat, a birkózás, a bukfencz tett a ruhában. Sisyphusmunka ez: még nincs kijavítva egy nadrág, már más kettőt hoznak rongyosat. Az intézet nem viselhetné ezt a ruharontást, ha nem segítették elviselt ruhával, fehér- és ágyneművel. Ünneplőre egyenruhát viselnek az intézet árvái.

Mondani is fölös, hogy a fiúk lelkére a legnagyobb

gond fordittatik, hiszen pap, buzgó pap az intézet lelke, ő tudja legjobban, lelkökre nézve is mennyire elhagyva jönnek házához a kóborfiúk. Van a háznál kápolna, hol a közös ima, az ájtatosságok végeztetnek.

Igy karolja fel, óvja a rossztól s képezi a társadalom hasznos tagjává az elhagyott kóborfiút a keresztény Charitas. Mit tesz érte az államhumanismus?

Említettük már, hogy az elfogott kóborfiú a bíró elé vitetik, ki őt elítéli és a törvénytörést bizonyos időre elzárhatja. Ha külön záratik el a fiú: úgy az magára van hagyva a maga rossz hajlamával, törli fejét a rosszban. Ha másokkal záratik el, úgy ezektől tanul rosszat, és a ki csak mint naplopó került a börtönbe, sok izben mint gonosztevő in spe hagyja azt el. Nem veszedelmes eljárás-e ez?

Párisban a gyermekek börtöne, a petite Roquette, szemben fekszik a grande Roquette-el, hol az elítélt gonosztevők tartatnak, míg a fegyházba átszállítatnak. Az egyik a másiknak előszobája. A petite Roquette egyik felügyelője jellemzően mondá: «Itt a petite Roquetteben vetünk és plántálunk, a grande Roquetteben aratunk.» Ennek a petite Roquettenek hü képét adja Du Camp: «Ismételve megnéztem én azt, benyitottam a czellákba s fecsegettem a szegény gyermekekkel, esedeztem is értök kegyelemért A betegszobákban megfigyeltem kora fejlődésüket, a templomban láttam őket az istentisztelet alatt ási-tozni, unatkozni, láttam, mily kedvetlenül dolgoznak, láttam őket a keskeny börtönudvaron fel és alá járni, s meggyőződtem róla, hogy ez az intézet erkölcsi úgy mint physikai tekintetben valóságos nyomoruság, mert falak közé zárja a gyermeket, anélkül, hogy tenne valamit érte.»

De nemcsak hogy nem tesz érte, hanem még positive is ront rajta. Ha a gyermekkel, a mely alig esik beszámítás alá és a mely nem tett más rosszat, csak hogy csavargott, úgy bánunk, mint tolvajjal: akkor tolvajjá képezzük őt. Megvan ugyanis a gyermekben is az igazságosság érzete, melyet ha megbántunk, fellázítjuk azt a kis keblet s oda-viszszük, a hová nem akartuk. Hogy mennyire érzékeny e

tekintetben a gyermek, arra szerzőnk egy eclatans példával szolgál. Ő jelen volt egy tárgyalásnál, hol a fenyítő bíró in tribunali ült egy párisi gamin fölött. A fiú tudván, hogy mi vár reá, így szólt a bírónak: «Én két hónapig káposzta-torzsából éltem, és a szabad ég alatt háltam, csak hogy ne lopjak, és ön mint egy tolvajt akar engem elítélni! Ez az önök igazságossága?» E kifakadás oly mély benyomást gyakorolt a bíróra, hogy az felfüggesztvén az ítéletet, kéz alatt keresett jóakarót, ki a munkára még fiatal fiút magához vennie.

A mi menhelyet tehát az állam nyit a kóborfiúnak, az börtön, vagy oly javítóintézet, melyben még jobban elromlik. Fájdalom, az állam nem látszik tudni, hogy ő a lelkekért felelős, mert ily veszélyekkel szemben tétlen marad s vesztegeti az időt üres szóvitával. Rousselről azt mondja a bureaucratismus, hogy ő árt a petite Roquette-nek, mire Du Camp megjegyzi: «ez csak szerencse, mert a mely nap örökre el fog pusztulni ez a siralmas börtön, szivből fog örvendeni mindenki, a ki azt látta.» Roussel elzárja a maga kóborfiai elől a börtön ajtaját s nyit nekik ajtót tisztességes életre — ez az előnye a keresztény Charitasnak.

A Sandvichszigetek csapása a bélpoklosság. A szerencsétlen betegek Molokaiba számkivettetnek és itt rakásra dobatnak. Egészséges ember közeledni se mer feléjük, csak a kath. szeretet nem irtózik tőlük s karolja fel az emberiség e szánandó kivetettjeit. Ki nem ismeri de Veussére Damián atya, a Pikpus-Congregatio missionáriusának hősiességét, ki már tizenegy év óta szenteli életét a bélpoklosok testi lelki gondozásának, köztük él, szolgálja őket, bekötözgeti fekélyes, bűzös sebeiket, tanítja őket istenbizalomra és egy jobb élet reményére? Hősiesség odaadása elismerésre, csodálásra ragadja az idegenhitűeket is. Egy protestans lap nem győzi magasztalni a fiatal áldozárt, «kiben megújul az első keresztények hősiességének elszántsága, sőt ő még többet is tesz — mondja a lap — mert vajjon nem jobb-e valamely

vadállatnak eledelül odadobadni, mintsem életét a bélpoklosok házában pestises légkörében tölteni?» Damián atya tizenegy évig épen maradt, de egyik közelebbi levelében már ezt írja magáról: «A bélpoklosság már most engem is félreismerhetetlenül elfogott . . . Bal lábam és fülem feloszlan kezdenek, a betegség csiráját már egész testemben érzem?» (St. Benedicts-Stimmen 1887. évf. «Der Apostel der Aussätzigen.»)

E hősies odaadáshoz hasonló a *Káldvriahegyről nevezett nőitársulat* műve Franciaországban. Az irgalmasságnak ezen amazonjai a rákfenebetegek, tehát oly gyógyíthatlan betegek ápolásával foglalkoznak, kik már eleven testben oszlanak fel.

E jótékony műnek is egyszerű az eredete: egy özvegyasszony búja adott létet neki. Tapasztalati tény az, hogy akik jótékony intézeteket létesítettek, mind a szenvedések iskoláján mentek keresztül.

Tu fais l' homme, ô douleur! oui l' homme tout entier. (Lamartine.)

Aki soha sebet nem viselt, az neveti a forradást.

Garnier Francziska (szül. 1811.) egy lyoni kalmár neje, elvesztvén két gyermekét s férjét, huszonhárom éves korában özvegyiségre jutott. Felhagyván üzletével, évi 1200 fr. jövedéssel visszahuzta magát a világtól, egyedül a válásban keresvén vigaszát, s szeretetét a szegényekre ruházván át. Fáradhatatlanul gyűjtött alamizsnát, ruházott gyermekeket, fölkereste a mansardok magasságában a szegényeket, kenyeret s alamizsnát hordván nekik.

Egy napon említettek neki egy elhagyott nőt, ki magára hagyatva fekszik gyógyíthatatlan bajban: bélpoklosságban. Garnier özvegy egy mansardban fekvé talált egy személyt, melynek teste tele volt fekélylyel. A beteget nézni borzasztó, büze elviselhetetlen volt. A beteg mi választ sem adott az irgalmas özvegynek, mogorván viselte magát. De Garnier asszony eljött másnap is, tovább is, rendbehozta, kiszellőztette a szobát, megvetette a beteg silány szalmaágyát, mosta, ápolta őt, miglen sikerült neki,

a beteget a kórházba felvétetni. Mikor a kórház lelkésze először jött annak ágyához, annyira visszaijedett látásától, hogy ott akarta hagyni. Ekkor Garnier asszony, bátorítandó a lelkészt, ráborult a betegre s karjaira emelte azt. Ez a nyomorult, csakhamar elhalt személy az első impulsust adta a rákbetegek házának létesítésére, és a jótékony mű a kath. Lyonban, s különösen Bonald bibornokérsek aegise alatt oly hő pártolásra talált, hogy 1845-ben már saját házába vonult.

Az intézet világi intézet: a társulatinők nem képeznek egyházi congregatiót, nem tesznek fogadalmakat, nem külböztetik meg magukat egyenöltöny által, csak ezüst keresztet viselnek mellökön, mikor szolgálatban vannak. Ők a világban, ők családjuknak élnek, nem idegenkednek a társas élettől, csak hogy szabad idejükben a kórházban szolgálnak, bekötözgetvén a rákbetegek sebeit, mosogatván a tovaharapódzó fekélyt. Mindezt önkényt teszik, merőben hitők, szeretetök ösztönzése után. *Charitas Christi urget nos.*

A társulat négy categoriára oszlik: 1. özvegyek, kik a kórházba jönnek gyógyíthatlan betegeket ápolni; 2. özvegyek, kik e célból a kórházban laknak; 3. özvegyek, kik a ház szükségeire adományokat gyűjtenek; 4. társulati tagok, kik legalább évi husz frkal segítik az intézetet. A társulatot bizvást lehetne «özvegyek rendjének» nevezni.

Párisba átültette azt Sousset könyvnyomdász özvegye 1874-ben. Itt a mű rendkívüli expansióval terjedett, mert mialatt kezdetben csak öt nő szövetkezett rá, egy év múlván már kétszáznegyvenhatan voltak. Az első helyiség is mely csak tizenkét ágyat fogadott be, azonnal elégtelennek mutatkozott. De miből venni nagyobb házat vagy telket? Ám a francia jótékonyosság sohasem vonakodik, ha igénybe vétetik, magát pedig mindig igénybe engedi vétetni. Mint az érett gyümölcs, úgy a lány sziv is oly alacsonyra hajlik, hogy mindenki hozzáfér s izelhet belőle.

«A hölgyek — így beszéli Du Camp ur — versenyeztek gyűjtésben s adakozásban. Egyikök odaadta számos értékes gyémántját, oly kikötéssel, hogy neve soha el ne

árultassék. Nem egy hölgy, kit ünnepel a párisi világ, főrangu nők, kik fényesen öltöznek, történelmi várakban laknak, kiknek elődjei amiensi Pétert követték, megtakarítottak ruháikon, fogataikon, csakhogy a gyűjtő hölgyeknek néhány ezeres bankjegyet adhassanak, s nem egy ékszer: gyűrű, karperecz vándorolt a perselybe. Ismerek egy fiatal szép hölgyet, ki csodálkozásomra két télen át csak gyapjuszövetbe öltözött. Ma tudom, hogy miért, s nem csodálkozom rajta, hanem csodálom ezt a kiapadhatlan jóságot!

Vásároltatott egy háromezer meternyi telek s azon diszes ház épült. A társulat a maga szerencsétlen ápoltságával 1880-ban foglalta azt el. A kórház egy kert végén fekszik, helyiségei czélszerűen beosztvák, szellősek, világosak. A háló — illetőleg a betegszobában husz elkülönített függönyös ágy van, két-három szoba beteg gyermekek számára van föntartva. A halotterembe külön lépcső szolgál. A holttest jobban respektáltatik, mint kórházaknál szokás: nem fektetik a kőpadolatra vagy puszta deszkára, hanem matráczos ágyra s imádkoznak mellette, míg a koporsó le nem záratik. A második emelet csak ideiglenesen van be rendezve: ez fön van tartva az intézet kibővítésére. Itt tartózkodnak nappal, illetve laknak állandóan a szolgálattevő hölgyek, kik az egész szolgálatot, az egész házkezelést, az irodai teendőket maguk végzik. A betegek mitsem fizetnek, csak a hölgyek fizetnek a jogért, hogy a betegeknel lakhatnak, hogy éjjel fölkelhetnek azokat szolgálni. A harmadik emeleten, a tető alatt, a segédleányok laknak, kik hasonlóan a hölgyekhez, önfeláldozásból, ingyen szolgálnak.

A hálótermet, melyben szenvednek, jajgatnak, hálnak a betegek s melyet inkább halóteremnek lehetne nevezni, szerző e színekben festi: Ezt a termet az utolsó kenet termének lehetne nevezni. A ki ebben fekszik le, az el nem hagyja, csak mikor egy más világba költözik, hol sajnó sebek s maró fekély ismeretlenek. A soha nem szünetelő kaszás nem kiméli e helyiségeket, de a szerencsétleneknek, kik itt eltorzítva, duzzadt testtel, sebekkel megrakva élnek, a halál csak óhajtott megsemmisítője egy gyötrelemmel sa-

turált testnek s felszabadítója a már repülni kész léleknek, ők azért mosolygó ajakkal fogadják a közeledő halált. A ház páratlanul gazdag klinikája a rákbetageknek . . . A természet kifogyhatlan a kinoknak feltalálásában, melyeket az emberre mér, a ki szerencsére halandó; s hinnünk kellene, hogy a természet mindent elkövet, miszerint eltántoritva, legyőzze az irgalmasságot. De erőlködése hasztalan: mert mennél borzasztóbb s visszajeszttőbb a beteg: annál nagyobb, tevékenyebb, elhatározottabb az irgalmasság, és a Kálváriahegy hölgyeinek egyike sem vesztette még el bátorságát a borzasztó munkánál.

Ha a betegségek e háznál nem is bélpoklosság: de nem maradnak messze tőle. Nem követhetjük a pathologust ágyról ágyra, csak annyit jegyezzünk meg, hogy mi nem is képzelhetjük el magunknak, mi szörnyet tesz a rák az emberi arczból, a tagokból, mily borzasztó formákban deformálja Isten mását, az embert. Visszajedünk, mint gyermek a kisértettől, látván a szánandó alakokat. Már az intensív carbolszag jelzi, hogy itt a sebek országába lépünk, oly betegek közé, kiken sem orvos, sem varázsló nem segíthet.

Nè giovar lor può medico, nè mago.

Itt egy beteg fekszik vagy jár, kinek a fél — ott egy másik, kinek már az egész arcját elemésztette a rák; testben járó halálkoponya. Egy harmadiknál most kezdi a szemén roncsoló munkáját. A negyediknek a melle egy fekélyvért, merő fekélyes kidomborodás. Amott egy leány fekszik, kinek teste, mivelhogy hiányzik csontjaiban a szén-savas mész, olyan mint a kocsonya: lágy csontjait csomóba lehetne kötni. Egy másik ágyban a beteg folyvást kölni vizet tart az orra alá, talán aléltság kerülgeti? Nem, hanem saját büzétől akar menekülni. Ez a személy esésnél lábát törte, amputatio után belevette magát a rák, mely most halálra kinozza a szegényt. Ott meg elephantiasisban sinylő monstrumot látunk. Ez a betegség oly deformációja a szöveteknek, hogy az emberi tagok hasonlóak az elefántéhoz. És így tovább. E siralomhelyre is ráillik a Dante-elnevezés:

«valle di abisso dolorosa che tuono accoglie d'infiniti guai.»
(Inferno 4.)

Az intézet napirendjéből csak ennyit: reggeli hétkor sz. mise. A betegek nem mehetvén templomba: a templom hozzájuk jön. Félretoltnak a hálótermet a kápolnától elválasztó, sinekben járó mesterséges falak, a kápolna meg van nyitva. A kórházban lakó hölgyek az első sorban térdepelnek le, mögöttük a segédleányok, csöngetyűjelre megkezdődik a sz. mise. A betegek az oltár felé fordulnak, kiterjesztik elhaló karjaikat az Ur után, urfelmutatásra lehajtják fejüket, a Pater nosterre szivök mélyéből ráfelelnek: sed libera nos a malo. Ennek a könyörgésnek itt mély értelme s hasonlíthatlan jogosultsága van: mert a testi rossz, a testi baj sehol sem súlyosabb, sehol sem kézzelfoghatóbb, sehol sem borzasztóbb, mint itt. «Hol is imádkozzanak az emberek ha nem itt, hol a beteg mitsem vár az emberi tudománytól, hol minden percz uj kint hoz számára, az est tele van aggodalommal, az éj mint hegy súlyosodik a mellre, és a lélek már csak egy reményben — a sirontúliban él.»

Kilencz órakor megjelenik az orvos, és most megkezdődik a szamaritán munka. A hölgyek leborulnak a teremben, s miután bizonyos imát hangosan végeztek volna, szétoszolnak a betegek ágaihoz, végezni az undorító, de érdemszerző munkát. És e munkánál nem dugják be orrukat, nem használnak illatszert: hanem érzékeikre mitsem gondolva végzik azt, úgy mint sz. Lajos, ki a pestis holtakat vállaira vette, mialatt papjai s katonái kendőt tartottak orruk elé. A hölgyek nemcsak sebeket mosnak s kötöznek be, hanem meg is fésülik a beteget, kinek feje fekélylyel, varral el van lepve. Sőt még utálatosabb munkát végeznek: különszedik, megszámlálják, csomagolják, kosárba rakják a genyes, véres kötőruhát, és ugy küldik mosásba. «Magyar sz. Erzsébet idejében ez a kosár rózsával megtelt volna.» Délutáni ötkor történik a második kötözgetés, mosás, tisztítás.

Nem bámulatos-e ez a szeretet oly hölgyeknél, kiket a világ piperebáboknak nevez, kik luxusban vagy legalább

jólétben élnek, kik gyöngé alkotásuak, idegesek elannyira, hogy pók, egér elől megfutnak? Mi adja nekik a csodálatos erőt, hogy természeti ösztönük, érzékeik legyőzésével ezt az undorító munkát végzik. Mi egyéb, mint a hit? Igen szépen mondja rájuk szerző: «Ha a hercegek, örgrófok és grófok, ha a magas rangu tiszttek, és hivatalnokok, ha a nagyiparosok láthatnák özvegyeiket munkájoknál: úgy boldogoknak kellene érezniök magukat, hogy nevök becsületét s fiaik nevelését ily kezekre bízták.»

Mig azt meg kell jegyeznünk, hogy a ház betegjein kívül vannak még külbetegek is, kiket a rák még nem kötött ágyhoz, kik egyelőre csak consultatióra járnak be. El lévén látva a kórházbetegek, a hölgyek most ezekkel foglalkoznak, kötözgetik, mossák, tisztítják, fésülik őket, mint a ház betegeit, és itt-ott még pénzt is dugnak a zsebökbe, hogy jobban táplálhassák magukat, mig ide jönnek lefeküdni, mert ezek mind a kórház jelöltjei.

És most nézzünk megint a profán humanismus házába.

Huszéves tanulókoromban sokszor kísétáltunk a megyei kórházhoz, mely zöld gyöpön, árnyas fák közelében magányosan feküdt, a városon kívül. Itt tavasszal a legtöbb ibolya volt; itt a komor tél után a mező smaragdos zöldjében, a nap melegítő sugárai alatt mi is újra föléledtünk, mint a bogarak. Kiváncsiságunk bevitt a kórház földszinti folyosójára. Erre egyes ajtók nyiltak, mindegyikén rácsozott nyílás volt, ugy, hogy be lehetett látni a czellába. Az egyikben egy elmebeteg pór volt elzárva. Ez szelid tébolyodott volt, többnyire zsoltárokat énekelt imakönyvből, protestans volt. Ha megszólítottuk őt, felénk jött, beszélgetett velünk, csak hogy beszédjében nem volt összefüggés. Senkisem ügyelt rája, senkisem nézett feléje, épen csak hogy meghozták neki az eledelt, mint a menazseria foglyának. Ő is fogoly volt itt, és nem kórházi beteg.

Egy izben, hogy ismét feléje néztünk, dögleletes büz ütötte meg orrunkat a szomszédból. A szomszéd czellában szalmakévény egy nő feküdt, kinek testét már egészen meg-

roncsolta volt a bujakór. A szerencsétlen nyögött, sopánkodott lázas álmaiban, de senkisé nem nézett feléje. Az elmebeteg szomszéd első kézből kapta a dögleletes büzt. E kép láttára eszünkbe jutott ama zsarnok, ki az elitétet feloszlásnak indult hullához kötöztette és így verembe dobatta. Ez az első kórház volt, melyet életemben láttam, képe felejtetetlenül vésődött lelkembe. Nagyon kétlem, hogy abba rendesen orvos járt volna, mert ha jár: ugy az sem a szerencsétlen betegeket nem hagyja így magukra, sem meg nem türi a háznál azt a pestises büzt. De kórház orvos nélkül micsoda? Itt az inkább megyei börtön volt. Későbbi éveimben, valahányszor megfordultam a megye székhelyén s elmentem a vármegyeház mellett, mindannyiszor megújult bennem emléke annak a kórháznak, és én kalapot emeltem a nemes Vármegyének, melynek Tekintetes Karai és Rendjei ugy látszik nem is tudták, hogy van a szomszéd városban kórházuk.

Igaz, hogy ennek negyven éve már, amely idő óta az általános haladással jobbra fordult a kórházak kezelése is: de az is igaz, hogy a keresztény irgalmasság házáinál negyven év előtt sem fordulhatott volna elő ily hajmeresztő embertelenség. Ismerni tanultam az ötvenes években az irgalmas testvérek budai, bécsi, prágai kórházait, bejártam velök valamennyi osztályt, de elzárt, magára hagyott beteget nem láttam itt, egyenlő gondozásban részesült valamennyi.

Tisztelet, becsület a közkórházaknak: de kezelés, ápolás dolgában el nem érték még s nem is érendik el soha a keresztény irgalmasság házait, aminek okát látni fogjuk. A bécsi általános kórház mintakórház hírének örvend, s mégis mily rendetlenségeket hozott itt napfényre a kormány által mult évben elrendelt vizsgálat, melyre okot szolgáltatott az egyik képviselő által (ha nem csalódom Pernerstorfer) a birodalmi tanácsban előhozott concret vádak! Az ápolónők gondatlansága, hűtlensége, pénzcsikarása be lett győzve, ugyszintén az élelmezés szüke, hiányossága is, amit különben megfejt már a mód is, mint adatik bérbe ez az élelmezés. Kiiratik a csőd, és az igazgatóság rendesen a legol-

csöbb ajánlatot fogadja el. A concurrenszek versenyeznek a csekély árakban, úgy hogy fejenkint csak 28, de sőt csak 25 krt számítanak. Ámde a szerződés megkötése után csakhamar azzal állnak elé, hogy ők ezen árak mellett ki nem jöhetnek, ami igaz is, és amit ők már előre is tudtak. Az igazgatóság belátván kérelmök igazságosságát, és hogy ne legyen kénytelen újra meg újra csődöt hirdetni: javít a kérelmezőn 5—10 százalékkal. De a bérlőknek még így is jól kell számítani és szűken kell mérnie, hogy kifussa a költség, megéljen maga és még nyerjen is valamit, mert hát csupa mulatságból nem élelmez 3—4000 embert hetenkint. A szűken kimért porczio azután több kézen jár, míg a beteg szájába kerül, pedig tudjuk, hogy ha a liszt több kézen fordul meg: abból mindegyikre valami ragad. És ki győzné végre, vagy ki volna képes a hűtlenséget ellenőrizni? A keresztény irgalmasság házáinál erre nincs is szükség, mert itt nincs hűtlenség. Itt senkinek sincs érdekében valamit félretenni, senkisé sem akar profitirozni a betegeken — ez az előnye a keresztény Charitasnak.

Valahol csak jártam, mindenütt azt tapasztaltam, hogy a nép nem mondom idegenkedik, hanem éppen irtózik a közkórházaktól elannyira, hogy az a szegény nap-számos is, ki egyik napról a másikra, kezéből a szájába él, inkább orvosi segély nélkül hal el, semhogy önkényt kórházba menjen. Én ezt az idegenkedést nem tudtam magamnak megfejteti s nem is tartom azt egészen és mindenütt indokoltnak: de hogy sokszor van ok reá, arról magamnak is volt alkalmam meggyőződni. Cselédem, mivelhogy az orvos diagnosisa ragályos bajra szól, amely esetben a házi gyógykezelés meg nem engedtetik, minden rimánkodása daczára a kórházba került. Midőn meglátogattam őt, kettőt kért tőlem: néhány tizezt borraivalóra az ápolónőnek, azután Zacherl-féle port a lapos-féreg ellen, melytől hemzsegett a betegszoba, ezek fényes nappal is tettek beteglátogatást. Ezzel szegény ember még csak megbarátkozik, de nem a borraivalóval. Miért is borraivalót adni az ápolónőnek? Azért, mert enélkül durván bánik, szitkozódik a beteggel, ott

hagyja, ha valamire szüksége van, megvexálja ezer módon. Ezt a vexát pénzen meg kell váltani. Ha a beteglátogató az ápolónőnek mindannyiszor kedveskedik valamivel, úgy ő is kedvez a betegnek, van gondja rá, de különben nincs. Ez a csikarás általános tapasztalat.

A női kéz a leggyöngédebb eszköz a beteg körül, de tud az durván is bánni, tud tépni, rángatni, sebeket fölszaggatni, ha nem a szeretet, hanem szenvedély vagy aljas érdek vezeti. Azért egészen más ápolónő az az irgalmas nővér, kinek szive az égben jár, kinek lelke Istent nézi, ki a betegben Krisztust szolgálja, amint azt Hettinger oly szépen kifejti: «Nur weil das Herz im Himmel wandelt, kann der Leib ohne Schauer zwischen Kranken und Sterbenden wohnen; nur weil die Seele Gott sieht, kann das Auge ohne Ekel die Wunde des armen Bettlers sehen, und der Mund die kostbaren Glieder Christi küssen.» — A közkórházi ápolónők nem szeretetből, nem Istenért tesznek, hanem bérért szolgálnak; ők fizetett cselédek, akiknek eszménye és mótorja mindenkor a borraivaló. Ez a piszkos érdek, az a pénzen megváltandó vexe nem fordul elé a keresztény irgalmasság hajlékában — ami ismét nagyobb előnye a szegény betegnek.

Az orvostudomány nagyra van a maga klinikai apparátusával, a betegeknek systematikus osztályozásával, specialisatiójával, és alto supercilio néz le a keresztény irgalmasság házára, hol a fekete öltöny még mindig a sötét középkorra vall. Az előhaladt tudomány már annyira elrugta a középkort, hogy el is felejtette, mit köszön neki. Ezt emlékébe hozza Du Camp, tudós akademikusunk. Könyvének egyik fejezetében tüzetesen foglalkozik Ciudad Jánossal, kit mi ma Istenes szent János nevéen oltárainkon tisztelünk. Ő e nagy férfiut, kinek érdemei a szenvedő emberiség körül megszámlálhatlanok, a kórházak reformátorának is nevezi «mert ő jóval az experimentalis tudomány előtt felismerte azt, hogy a betegeket categoriák és különféle betegségeik szerint kell elválasztani. Oly időben, melyben láz-, pestis-, himlő-betegek, amputáltak és tébolyodottak egy

epidemicus összevisszában laktak, nagy ujitás volt, szórványos betegségeket ragályosoktól különválasztani. Nem sokat mondunk tehát, ha azt állítjuk, hogy istenes szent János alkotója a modern methodikus, specialisált kórháznak és ez talán elnézést fog neki szerezni azon együgyü emberek részéről, kik neki a ruhát, melyet viselt, kik neki kath. hitét és canonisatióját nem tudják megbocsátani.» — Et haec meminissee iuvabit.

* * *

Tanulmányunk keretébe sokat belevonhatnánk még a párisi jótékonyosság műveiből; a görvélyes gyermekek, a mellbetegek, a sz. Pálról nevezett vakok intézetét, a munka menhelyét, az éjjeli menhelyeket, melyeknél épannyira csodálnók, mint a főnnebbieknél, ennek a jótékonyagnak kifogyhatlanságát és az odaadást meg az eszességet, melylyel a keresztény Charitas a szenvedő emberiség e menhelyeit intézi: de ennyire kiterjeszkednünk nem engedi a térszűke, és ami illeti célunkat: az meglehetősen el van érve már az eddigiek által is, a többit analogia útján könnyen hozzáképzelhetjük magunknak. Nem is szolgáltatnánk tételünknek újabb érveket, csak tovább is csodálkozásra ragadnók t. olvasóinkat.

A fölfordott tények, és a tények összeegyeztetése untig begyőzte azt, hogy a szenvedő emberiség előnye mennyivel nagyobb a keresztény irgalmasság, mint a merev administratív humanismus részén, ami azután önkényt adja a keresztény Charitasnak a nagyobb áldást. De adja még azt a folyományt is, hogy a szenvedő emberiségnek ugyancsak rossz szolgálatot tesznek a szabadgondolkodók, kik egyre agyarkodnak a keresztény irgalmasság ellen, proscibálják azt, kigyót, békát, secularisatiót kiáltanak — miért? csupán csak a vallásos jellegért, a fekete ruháért. Igen, csupán ezért. Mert kérdjük, ismerik-e a jó urak, vettek-e fáradságot maguknak, tanulmányozni a keresztény irgalmasság műveit? vontak-e párhuzamot köztük és a profán humanismus művei között? vizsgálták-e mindakét részen az eredményt? Ha ezt teszik, ha ezt őszintén, az igazság és az emberiség érdekében teszik: úgy lehetetlen föl nem ismer-

niök, miszerint a nagyobb előny, a nagyobb érdem a keresztény irgalmasság részén van. A nap fényét tagadni nem lehet. És ha azután, amint őszinte férfinhoz illik, nyomoznák az okot is: úgy erre is, parányi bölcsellettal, rájönnének. Ők jól tudják, hogyha az anya ápolja gyermekét, az egészen másképp van ápolva, mintha cseléd ápolja. Mi teszi ezt? A szeretet. Az anyja fel tudja magát áldozni gyermekéért, amit fizetett cseléd nem tesz. A keresztény Charitas ápolásánál is azt fogja észlelni a szabadgondolkozó, hogy ez is époly odaadással ápolja az emberi nyomort, mint az anya gyermekét, kell tehát, hogy neki is ép oly szeretete legyen. De honnan veszi ő ezt a szeretetet, miután ő nem anya, a beteg nem gyermeke? Az anyai szeretet természetes szeretet, annak az irgalmas nővérnek a szeretete nem az, milyen az tehát, és honnan veszi? Veheti valami eszménytől — fogja mondani a szabadgondolkozó, kinek a természetfölötti rend terra incognita. Amde az ember nem él csupa abstractióból, hanem él bizonyos meggyőződésekért, melyekben kimeríthetlen erőt talál a jóra. Most már csak egy lépés kell a nyomozónak: miféle meggyőződések ezek? Nézzen be a keresztény irgalmasság házaiba, és ha például a Kálváriahegy hölgyeit munkájuk előtt földre borulva erőért könyörögve fogja találni: úgy magától rájön, hogy ezek vallásos meggyőződések, és így rájön arra is, hogy a hit az, ami a keresztény irgalmasságnak azt a szeretetet, azt az áldozatkészséget, azt a hősiességet adja, melyet a profán humanismusban hiába keresünk.

Du Camp ur, a tudós akadémikus is jóformán speculatio útján jött nyomára s megismerésére a csodatevő hitnek, mert míg ő az előszóban mondja magáról: «én nyíltan bevallom, hogy én nem tartozom azokhoz, kiknek szívében él a hit», könyvének minden lapján fényes tanubizonytságot tesz e hitről, és tanúsága nem gyanus, nem tettetett: a benső meggyőződés hangzik ki abból. Azért mi nem is tudjuk megfejtetni magunknak föntebbi vallomását, melyet meghazudtol könyvének minden lapja. Különczkedés-e ez avagy captatio benevolentiae az ellenkező részen, ki tudja? Mi

épültünk theologusnak is beváló hitén s azért zárszónak is átvenni akarjuk saját szavait, melyekben ő a hit erejének praeg-nans kifejezést ad. A munka menhelyéről szólva, ezt a reflexiót teszi: «Vajjon képesek volnának-e a munka menhelyeit administratív módon kezelni a belügyminisztertől vagy a szajnapraefektustól függő személyek? Nem hiszem. Sohasem lesz képes fizetett nő, legyen bére még oly magas, arra, a mire képes önszántából egy nem fizetett szerzetesnő, ki csak azután eszik, mikor már valamennyien jóllaktak, csak azután fekszik le, mikor már valamennyien alusznak, és reggel az első hagyja el az ágyat. Hogy ilyen munkát keressünk, szeressünk, magunkat annak föltétlenül szenteljük, benne jutalmunkat föltaláljuk és más jutalmat ne is keressünk: erre az önfeláldozás hivatása kell, és a meggyőződés, hogy mi egy magasabb gondolatnak engedünk. Kétséget nem szenved, miszerint rend, takarékoság és a tulajdonság, másokat kormányozhatni, multhatatlanul szükségesek ily hivatalnál, de mit ér mindezen administratív tulajdon, ha azt át nem hatja, nem uralja a gyöngéd szeretet, mely a nyomort fölkarolja ama reményben, hogy azon enyhíteni fog, és mely megtalálja a lelket, hogy azt megmentse. Ép ez a természetfölötti a hitben, hogy az ily műveket visz véghez, melyeket természetfölöttieknek lehetne tartani, annyira nagyok, annyira áldásosak azok. Ha mi ezt a hitet, amely semmiről sem kételkedik, mivelhogy biztos magáról, hivatálnokokkal, burocratákkal akarnók helyettesíteni: csakhamar azt tapasztalnók, hogy azt semmisen pótolhatja, mert az abban nyilvánul tényleg, hogy minden nyomort, minden szerencsétlenséget a magáévá tesz A kik e földön jutalmat nem várnak, azoknak mi áldozat sem látszik nehéznek. Ők az életen túl egy ragyogó világosságot látnak, mely felé célzt nem tévesztve haladnak. És ez a világosság annál intensivebb lesz, mennél sulyosabb a munka s nagyobb az áldozat. A biztos remény, hogy ők e világosságba egykor el fognak jutni, tettekre ösztönözi őket, melyekből a nyomorultak, a szerencsétlenek népe hasznot húz. Azért vétek ezt a világosságot kioltani akarni.»

A MAGYAR KIRÁLY FŐKEGYURI JOGA.

— Harmadik közlemény. —

A főkegyuri jog gyakorlásának módja Árpádházi királyaink korában.

Irta Dr. SURÁNYI JÁNOS.

I.

Azon történeti s jogi emlékeink között, melyeknek tanúsága nyomán sz. István koronás utódai az Árpádházi királyok teljes tudatában voltak azon apostoli jogositványnak, mely szerint Magyarországon a főpapi székek betöltésének egész terjedelmében s bármily törvényes alakban (kinevezés, választás, kérelmezés, áthelyezés) való gyakorlása — mint elidegeníthetetlen korona-jog kizárólag csakis a koronás királyt illetheti: következésképp annak bárki által, vagy bármi módon való korlátolása egyesegyedül csak koronás királyaink engedélye (privilegium) s megegyezése (assensus) erejénél fogva emelkedhetik törvényes jogszokássá: a már felsorolt kir. kiváltságleveleken kívül III. István király diplomája kiváló helyet foglal el.

Ezen sokat vitatott okirat czime és szövege iránt maig sincsenek tisztában jog- és történetiróink, leginkább azon okból, mivel II. Gejza atyjának hasontartalmu diplomája, melyre István hivatkozik s melyet újból megerősít — teljesen ismeretlen.

A különben is homályos s egyes kifejezéseiben ingadozó oklevél megérthetése céljából keletkezésének az akkori politikai időviszonyokban rejlő indokait kell kutatni, melyek annak tartalmát kellő világításba fogják helyezni.

Hazai történetírásunk muzsája komor szinekkel ecseteli ama gyászos helyzetet, melybe a magyar egyház leginkább a főpapi székek betöltése s az egyházi javadalmak kezelése

tekintetében II. Gejza, főleg pedig fia, a jószívü de gyöngé király alatt hanyatlott. A dúló külháborúk, de még inkább az átkos belviszályok által zaklatva e fejedelmeink, hogy maguknak minél több párthivet szerezzenek, s azokat trónjuk támogatása végett minél szorosabban személyükhöz fűzzék: apostoli jogaik gyakorlásában a törvénszabta határokról megfélemedtek. Be sem várva a főpapi szék megüresedését, egyes főpapokat önhatalmilag fosztottak meg azoktól, vagy másra helyeztek át, hogy az így megüresedett főpapi székekre kegyeltjeiket ültethessék. E példát utánozták egyes püspökök a kisebb javadalmak betöltésénél. Az elfogyott nervus rerum gerendarum előteremtése végett a főpapi javadalmakat nem töltötték be, azok kezelésével világi férfiakat bíztak meg, kik a jövedelem egy részét a kir. kincstárba szolgáltatatták be, a másikat pedig zsebre tették. Nem csoda tehát, ha az egyházi fegyelem lazult, a szentegyházak gondozás hiányában pusztulásnak indultak, ha nem volt, ki az özvegyek s árvák könyűit letörölje.¹

Midőn már a baj tetőpontját éri, a Gondviselés hazánkban is egy második Becket Tamást támaszt, ki a magyar egyház romlásának ellenáll s azt sikeresen megfékezi. E férfiú a hőslélkü Bánfy Lukács esztergomi érsek. Az ország főpapjait 1169-iki zsinatra hívja,² tanácskozándó, mit tevő legyen ennyi vész és jogcsorbitással szemben? A zsinati atyák közmegegyezése- s megbizásából Lukács érsek a királyhoz megy, őt a lábrakapott bajok s azok következményeire figyelmezteti, s intve kéri, hogy a hibákat javítsa meg. A király a zsinat tekintélye és Lukács erélye előtt meghajol — a visszaélések javítását igéri. Midőn ebben késedelmeskedik, Lukács felir III. Sándor pápához, ki a zsinat és király közötti viszály kiegyenlítése végett Mora Albert bíborost s oldalkövetét küldi Magyarországba.

A pápai követnek hosszú tárgyalás után végre sikerül III. Istvánt reábirni, hogy az eddig üzött tulkapásokról a

¹ Fejér CD. II. 181.

² Péterffy S. Concilia P. I. 62. s 63. lap.

maga s utódjai nevében lemondjon; s az ország-tanács megegyezésével kir. okiratot tesz közzé, mely a főpapi székek betöltésére s egyházi javadalmak adminisztrációja tekintetében sok üdvös intézkedést tartalmaz, mintegy új korszakot alkot. E hires diploma idevonatkozó része ekkép hangzik: *Boldogemlékü atyánk tiszteletét, melyet a római szentegyház és Sándor pápa iránt minden módon kimutatni törekedett, utánozni akarván, atyánknak a püspökök letétele — áthelyezéséről szóló rendeletét (constitutionem super depositione et transmissione Episcoporum) t. i. hogy a pápa tekintélye és tanácsa nélkül (absque auctoritate & Consilio eius) a püspököket le nem teszi, nem helyezi át, sem ezt tenni másnak meg nem engedi, megerősítjük és úgy magunk, mint utódaink számára örökre sértetlenül fenmaradandónak tartjuk . . .*¹

Mit tartalmaz tehát a nevezetes okirat e helyen? Semmi egyebet, mint hogy István atyjához hasonlóan ünnepelesen kötelezi magát s utódait, hogy a püspököket sem letenni, sem egyik székről a másikra áthelyezni nem fogja a pápa közbejötte vagyis megerősítése nélkül, mely jog azon időkben már kizárólag neki volt föntartva.²

A főpapi székek újból való betöltéséről a diplomában nincs szó, maradt tehát még egyideig az eddigi módozás, t. i. királyi kinevezés, vagy káptalani választás a király engedélyéből s az érsek általi megerősítés és felszentelés. — Egyes szórványos eseteket kivéve (pl. III. Béla önhatálmilag fosztja meg István kalocsai érseket főpapi székétől,³ következő királyaink a püspöki székek nemcsak áthelyezés utján való betöltésénél III. István okiratához hiven kérik a pápa megerősítését, hanem ugyancsak a káptalan által megválasztottnak pápai megerősítését is kieszközölni el nem mulasztják.

Mindezeknél fogva a főpapi székeknek e korban divó

¹ Fejér CD. 180. Knauz Monum. Eccl. Strig. I. 119—120.

² Tit. VII. X. De Translation. Episcopi.

³ Chronic. Poseniense ad an. 1178. Stephanus Colocensis episcopus denonitur. 57. pag.

betöltési módozatát Péterffy következőképen írja le¹: Széküresedéskor királyaink jóvoltából megengedettett a kanonokoknak, hogy valakit kebelükből szabad választással vagy máshonnét kérelmezéssel (postulatum) az egyházmegye élére állítsanak. A megválasztottnak neve s érdemei a király tudomására hozattak: kit ha a király elfogadott (probaret) s a szent méltóságra képesnek talált, megegyezését és jóváhagyását adta; s a megejtett választáshoz követek és levelek által kérte a fölszenteltetést s a bullákat.

II.

Hazai történetírásunk följegyezte, hogy ezen időben Árpádházi királyaink tekintélye az örökös trónvillongások közepette folytonosan hanyatlik. Aggasztó helyzetükben a főpapi székek betöltése s az egyházi javadalmakra vonatkozó jogaikkal kapcsolatos kötelességeiket megszegik, mi a magyar egyházat is virulásának létfeltételeitől fosztja meg. A pápák, kik mint a keresztény társadalom hivatott őrei és védnökei a nehéz időviszonyok kényszerparancsa alatt — különösen VII. Gergely óta legfőbb egyetemes közvetlen egyházkormányzati hatalmukat érvényre emelni törekednek: nemcsak egyházi, de világi ügyekben is az akkor divó ker. népjog értelmében mindenütt döntő befolyást kezdenek gyakorolni. E kettős hatalom dicsfényétől övezve — a pápák világegyházi kormányzata III. Sándor és Cölestin, főleg pedig III. Incze uralkodása alatt aranykorát éli. Mi természetesebb tehát, minthogy az egyház fejei, kiknek Magyarország sz. István óta mindig édes gyermeke vala — politikai s egyházi zavarainak növekedésével gondoskodásukat is megkétszerezték. III. Incze az Imre király s Endre herczeg közti viszályokat kiegyenliti; annak halála után pedig a kiskoru László jogai fölött atyailag őrökodik.² A legnagyobb erélyvel intézkedik továbbá Incze, hogy az egyház jogait, jószá-

¹ Péterffy S. Concilia P. I. pag. 80.

² Fejér CD. II. 456—457.

gait a czudar pártvillongások alatt nagyobb kár ne érje. S mivel királyaink tekintélyét a magyar egyház védelmében már nem látja elég erősnek, ezt a püspöki székek betöltésénél s az egyházi javadalmak megvédésében saját legfőbb egyházkormányzati hatalmával pótolja; a leginkább általa alkotott egyházi törvények védszárnyai alá helyezvén azokat, ugymint melyek e korban a kánoni választást már teljesen szabályozták.¹

És valóban, történeti emlékeink tanúsága szerint III. Incze pápa óta a kánoni választások nálunk is úgy, mint az egész nyugoti egyházban, a király engedélyéből általános jogszokássá válnak: a káptalanok gyakorolják törvényes alakban a választási jogot, a király megegyezését (assensus) adja, s a pápánál a megerősítést szorgalmazza. Ha pedig a választásra jogosított káptalanban nem jön létre megegyezés, a pápa, legfőbb egyház kormányzati tekintélyénél fogva dönti el a vitát.

Ezen eljáráshoz csattanós példát szolgáltat Ugrin érseknek 1204-ben bekövetkezett korai halálával megüresedett esztergomi szék betöltésének története.

A főkáptalan egyhangulag János kalocsai érseket választotta illetve postulálta III. Imre királytól, ki beleegyezésével hozzá is járult. E választás ellen azonban az esztergomtartományi püspökök óvást tettek a királynál, kinél nem nyervén meghallgatást, az ügyet III. Incze pápához felebbeztek, azon okadatolással, hogy Magyarországon a kereszténység behozatalától kezdve a jelen időkig senkisémmel emelkedhetett az esztergomi székre, hanem csak a tartományi püspökök s a kanonokok közös választásából.²

A káptalan válaszában az eddigi érsek-választásokra való hivatkozással egyszerűen valótlannak mondja a felfo-

¹ Tit. 6. X. De Electione & Electi potestate.

² Fejér CD. II. 451. A prima Christianitatis institutione in regno Ungariae usque ad ista tempora nullus ad sedem Strigoniensem fuerat electus, nisi Suffraganeis una cum Canonicis eligentibus iuxta constitutionem canonicam & Consuetudinem approbatam.

lyamodó suffraganeusok okadatolását.¹ De ezen példa nélkül is tudva van, hogy hazánkban a kánoni választás legalább a 12-dik században s azon túl kizárólag a káptalanok által gyakoroltatott, amint ez az egyetemes egyházi törvények által elő volt szabva, s a miről még azon fölül maga III. Incze pápa tesz bizonyoságot a sutrii káptalanhoz irt leveleiben: Az egyházi szabványok szerint a püspökválasztások a székesegyházak papjaihoz tartoznak, hacsak valahol különös szokásnál fogva máskép nem történik.²

Sok viszontagságok után, melyeket hazai történelmünk e vizsály körül feljegyez,³ II. Endre végül 1205-ben kéri a pápát, hogy a káptalan által választott Jánost megerősitse. III. Incze ugyanazon év okt. 6. kelt bullájában, miután az egész választási eljárást szigoruan megvizsgálta, János kalocsai érsek megválasztását illetve áthelyezését az esztergomi érseki székre megerősítette.⁴

E példából látjuk, hogy a király megegyezése a káptalan választásánál nem pusztá formalitás, hanem hogy attól függ a választás érvényessége. A király a felsőbb forum, hová a választó-testületek egyenetlenség esetén ügyöket viszik. Csak az oly választott személy számíthat az apostoli szék megerősítésére, kit a király felterjeszt. A magyar király mindezen jogait elismerik a pápák. III. Incze az esztergomi káptalan felfolyamodására adott leiratában mondja: Senkit se merészjeltek választani, mint ki a király teljes kegyét bírja; és a kalocsai érseket, kiben már régen a fentemlített királylyal megegyeztetek — halaszthatatlanul megnevezni ne késedelmeskedjete.⁵

Ugyanily főtényezőként látjuk működni II. Endre ki-

¹ Fejér CD. II. 455.

² Thomassin, *Vetus et nova discipl. eccl. P. V. lib. II. c. 32. nr. III.:* secundum statuta canonica electiones Episcoporum ad Cathedralium Ecclesiarum Clericos regulariter pertinere noscuntur nisi alicubi secus obtineat de speciali consuetudine.

³ Dr. Balics m. k. Egyháztörténet II. kötet. 200. s köv. l.

⁴ Fejér CD. III/I. 23.

⁵ Fejér CD. III/I. 29.

rályt János áthelyezése folytán megüresedett kalocsa-érseki szék betöltésénél. A káptalan által Berthold bambergi prépostot, Gertrud neje alig 25 éves öcscsét választatja meg érsekké, s ennek megerősítését szorgalmazza III. Inczénél. A pápa megvizsgáltatja az ügyet a salzburgi érsek által, de nem találván ennek tudósítását Berthold kellő életkora- és tudományára nézve kielégítőnek, a megerősítést újra megtagadja.¹ A király ismételten sürgeti a megerősítést, míg a pápa 1207-ben «a sürgető kényszerűség s a megerősítésből kinalkozó haszon miatt» végre megerősíti Berthold áthelyezését az esztergomi székre, Gergely bitorost bővebb utasításokkal küldvén a kalocsai káptalanhoz.²

A pápai megerősítő levelek különös sulyt fektetnek a magyar királynak a püspök-választásokhoz szükséges meg egyezésére. III. Honorius az erdélyi püspök-választást megerősítő levelében 1117-ről előrebocsátja: . . . Electio . . . Illustris Regis Ungariae tanquam Patroni accedente assensu . . .³

E királyi megegyezés azonban nemcsak a már megtörtént választásra, hanem a még csak történendőre is vonatkozik, mint ilyen ez engedély-adás királyaink részéről, mely nélkül a káptalan nem is foghat választáshoz. Ime a példa. Mátyás esztergomi érseknek a Sajónál a tatárokkal vívott szerencsétlen ütközetben való hősiesség halála után az esztergomi káptalan, mivel az érsek-választáshoz IV. Béla távolléte miatt annak előleges beleegyezését ki nem kérhette, a választást elhalasztotta.⁴ Csak miután a király az engedélyt adja, választják meg Vancsai István váczai püspököt az érseki székre, kit IV. Incze pápa 1243. jul. 7. megerősít.⁵

¹ U. o. 49. Electionem, quam de te Colocenses Canonici fecerant, propter defectum aetatis, quem eo tempore amplius sustinebas, exigente iustitia non duximus confirmandam.

² U. o. 53. — Dr. Balics M. kath. egyháztörténet II. k. 202—203. 1.

³ Theiner Monum. Hist. Hung. I. 7.

⁴ Theiner Monum. Hung. I. 86. — Fejér CD. IV/I. 283. — Dr. Balics i. m. 332. lap.

⁵ U. o.

Miután Vancsai István, jeles érdemeiért biborossá és prenestei püspökké neveztetvén ki a pápa által, Rómába költözik, de onnét hazájába nemsokára visszajön —: IV. Incze 1253. jun. 9. kelt levelében arról értesíti a királyt s az esztergomi káptalant, hogy ő István biborost újból visszahelyezte az esztergomi érseki székre.¹ Erre IV. Béla, miután már előbb Benedek választásának István biboros általi egyoldalú, a király megegyezése nélkül való megerősítése, mint jogcsonkítás miatt panaszt emelt;² — most csak röviden, minden bevezetés nélkül felir a pápához, neki tudtul adván, hogy sem ő, sem a káptalan, sem az országnagyok mást el nem ismernek esztergomi érseknek, mint a megválasztott Benedeket, s azért ennek megerősítését kéri a pápától.³ A király kérelmét többszörös sürgetésre végül teljesíti a pápa; Benedeket 1254. febr. 25-én a kalocsai érseki székről az esztergomira áthelyezi, és nemsokára az érseki palliumot is megküldi neki.⁴

Mindazon püspök-választások ellen, melyek királyaink hozzájárulása nélkül jönnek létre, azok mindenkor óvást tesznek mint jogaik csorbitása ellen. Midőn a veszprémi káptalan egyik tagtársát Zelandot püspökké választja, s ennek megerősítését Vancsai István esztergomi érsek a király megegyezése nélkül Rómában kieszközli: IV. Béla e miatt panaszt emel IV. Incze pápánál, ki az ügy megvizsgálásával a ka-

¹ Theiner I. 122. Fejér IV/2. 193.

² Theiner I. 233. Confusione quippe ac rubore afficimur, quod tam legitime ac solemniter factio negotio, consensum Regium, sicut de iure debuit adhibentes . . . repellimur ut indigni . . . praesertim cum non solum e postulantium vota concurrentia sed et postulati merita . . . consensus noster debitus fuerit, et merito approbandus . . . et auctoritate vestra D. S. Cardinalis . . . quanquam nobis irrequisitis, eandem approbavit.

³ Theiner I. 230. Fejér IV/2. 145. Balics 359. lap.

⁴ Theiner Mon. I. 193. Fejér IV/I. 364 . . . Ex parte charissimi in Christo filii nostri Regis Hungariae illustris nobis est oblata quaerela, quod quum de antiqua et approbata regni consuetudine hactenus pacifice observata, in electionibus Pontificum assensus regius debeat postulari: Canonici Veszprimensis Ecclesiae contra consuetudinem hanc temere venientes, assensu eius sicut debuit minime requisita, qui commode requiri poterat, et de iure debebat, Magistrum Zelandum in V. E. elegerunt . . .!

locsai érseket bizza meg egy leiratában, melyben így szól: Krisztusban legkedvesebb fiunk a magyar király részéről panasz tétetett nálunk, hogy mivel az ország régi, helybenhagyott s eddig zavartalanul föntartott szokásánál fogva a főpapok választásánál a királyi megegyezés kikérendő: a veszprémi egyház kanonokjai ezen szokás ellen vakmerően cselekedvén, s nem kérvén ki beleegyezését a mit jogszerűen kellett és könnyen tehették volna, — Zeland mestert veszprémi püspökké választották . . . A király utólag beleegyezett Zeland megválasztásába, mivel ez már a pápa által meg volt erősítve, de büntetésül a veszprémi káptalant több birtokától egy időre megfosztotta.¹

Hogy nálunk nem egyházi köztörvényen, hanem koronás királyaink apostoli jogaiból folyó engedélyen, kiváltságon alapszik a káptalanok által e korszakban gyakorolt püspök-választás: ennek dönthetlen bizonyosága V. István kiváló szabadságlevele, melyet 1271-ben az eгри egyház részére kiadott. Ennek kiváltságait tartalmazó oklevelek ugyanis a tatárjárás alatt elveszvén — Lambert püspök arra kéri a királyt, hogy az eгри egyház jogait új oklevélben erősítse meg. Az egyház régi, a sz. királyoktól nyert jogait számos tanu jelenlétében s bizonyítása mellett így adta elő a püspök:

*Ha az eгри szék üresedésbe jön, csak nemes származásu és jogtudós választható meg püspökké. Azért a király által kijelölt három közül az élete- s tudományára, a többi közül kitünő választatik meg*²

III.

Történeti emlékeink tanúsága szerint árpádházi királyaink közül sem hiányoztak olyanok, kik részint személyi gyöngeségtől, részint pedig az aggasztó kül- és belhelyzet

¹ Róka Vita Veszpr. Praesulum 138. Fejér IV/III. 495.

² Fejér UD. V/I. 153 . . . quod vacante sede Agriensi, nullus alius possit eligi in Episcopum, nisi Nobilis genere et jure peritus. Unde de tribus praesentatis per dom. Regem, moribus Vita approbatus . . eligatur.

nyomása alatt, azon fényes s az országra fontos közjogi állás miatt, melyet főpapjaink a hazai alkotmányban kezdetről elfoglalnak — a főpapi székek betöltésénél őket megillető jogaikkal egyszer másszor visszaélnék. Ehhez leginkább II. Endre gyöngé uralkodása s a tatárjárás bő alkalmat szolgáltatott. Az elharapódzó bajok orvoslása végett az egyház fejei hozzánk is minél gyakrabban apostoli követeiket küldik, kik zsinatokat ülnek, a hitéletre, egyházkormányzatra, fegyelemre vonatkozó törvényeket hoznak. Természetes, hogy itt-ott a főpapi székek betöltésénél üzött visszaélések is szönyegre kerültek. Így a Guido biboros, IV. Kelemen pápa követe által Bécsben 1267-ben ült zsinaton magyar püspökök részvéte és tanácsa mellett hozott határozatok eme pontjai vonatkoznak tárgyunkra: *A római pápa engedélye nélkül kellő ok hiányában a püspökök egyik székéről a másikra át ne helyeztessenek.* 6. *A pápa beleegyezése nélkül püspököt letenni, elfogni, a hűtlenség bebizonyított vétségén kívül, nem szabad.*¹ E pontok megtartására egyébiránt királyaink III. István diplomájánál fogva amugyis kötelezve voltak, s azért ez új bizonyosság arra, hogy ama kötelezettséget gyakran megszegték. Mily erős gyökeret vert a nemzet meggyőződésében a király joga a püspökválasztásokra, mutatja egyébiránt Guido hű törekvése ama jog gyakorlásának kiküszöbölése céljából, melyet minden következő főpap-választásnál, úgy mint eddig, érvényesülni látunk.

Azon viszályok, melyek a főpapi székeknek káptalani választás és királyi jóváhagyás által való betöltésénél mindgyakrabban felmerülnek, alkalmat szolgáltatnak arra, hogy a pápák, kik a 13-ik században már az egész ker. egyházban a püspökök megerősítésének jogát önnönmagoknak tartották fön, legfőbb egyházkormányzati hatalmuknál fogva magok töltik be az illető püspöki székeket.

A magyar egyháztörténelem hálásan elismeri, hogy a pápák II. Szilveszter óta a m. ker. királyságot mint gondviselészerű védőbástyát a kelet felől fenyegető barbárság

¹ Endlicher Monumenta Arpadiana 515—517.

ellen — kiváló gondozásuk tárgyává tették mindenkoron. Ama szoros baráti viszonymál fogva, mely a pápák s árpádházi királyaink között fönállott, nagyon természetesnek látjuk, hogy az egyház fejei Magyarország nagy veszedelmének idejében, a tatárjárás és Kun László gyászos uralkodása alatt, gondozásukat telhetőleg fokozzák. Királyaink fényes egyházhatalmi jogaikkal nagy kötelmek is vannak összekapcsolva, csodálkozhatni-e tehát, ha e kötelezettségek elmulasztása, néha vétkes megszegése az apostoli szék beavatkozását vonja maga után, nem azért, hogy ama jogokat konfiskálja, hanem hogy a kötelesség mulasztással járó bajokat orvosolja. Ebben látjuk okát annak, hogy a pápák valahányszor a püspökválasztás nem vezet eredményre, vagy a megválasztottnak kánoni okokból a megerősítést meg kell tagadniok: apostoli teljhatalmuknál fogva ők magok töltik be az illető főpapi széket.

Ennek megvilágítására szolgál a következő példa: Fülöp esztergomi érsek halálával 1272-ben megüresedett érseki szék betöltésénél kitört viszály alkalmával az esztergomi káptalan két pártra szakadt, az egyik Miklóst, a másik Benedeket választotta meg egyszerre érsekké. Az ügy eldöntése a római szentszék elé vitetett. Miklós tudván azt, hogy kánonellenes megválasztásának megerősítését sohasem fogja kieszközölni a pápától, — az özvegy királyné által, ki fia a kiskoru László helyett vezette az ország ügyeit, megerősítve ül az érseki székre. De a királyné uralma megszünvén, ő sem képes magát föntartani.¹

A káptalan nagyobb része most a már előbb megválasztott Benedek jóváhagyását kérelmezi a királytól, mit azonban csak 1274-ben tud kieszközölni IV. Lászlótól;² de nem kapván meg a pápai megerősítést, mint választott érsek hal meg 1276-ban.³ Erre az esztergomi káptalan Péter veszprémi püspököt választja érsekké, s ennek jóváhagyását

¹ Knauz Monum. Eccles. Strig. IX. 15—19.

² Fejér CD. III/12. 221.

³ Knauz Monum. Eccles. Strig. II. 62.

szorgalmazza Lászlótól. De az felhasználván a római szent-szék üresedését, megerősíti Miklóst az érseki székben. Ennyi vizsály után végre maga III. Miklós pápa veszi kezébe az ügyet. Mindkét választott érseket Rómába idézi. A meg nem jelent Miklós választását, mint kánonellenest semmisnek nyilvánítja; Péter választását az adott viszonyok tekintetbevételével sem erősíti meg; hanem ezen s egyéb égetővé vált bajok orvoslása végett Fülöp fermói püspököt s apostoli követjét részletes utasításokkal küldi Magyarországra.¹ Kún László megtiltja neki az országbajövetelt. Hosszu alkudozások után visszavonja a tilalmat s az esztergomi érsekszékét jogilag megüresedettnek elismeri.² Erre a pápa 1279. június 13. kelt okiratában a király beleegyezésével Lodomér váradi püspököt az érseki székre áthelyezi;³ végül felhatalmazza követjét, hogy a kalocsai érsekségre megválasztott János mester erősítse meg és szentelje fel, ha kánoni akadály fen nem forog.⁴

Miután III. Miklós pápa csak azon esetben, midőn a főkáptalan választása kánonellenes, vagy pártoskodás miatt nem vezet eredményre, — de akkor is a király megegyezésével tölti be az esztergomi érseki székét: ebből még korai volna azon következtetés, hogy már e pápa az u. n. reservatio-jogot az egész magyar egyházra kiterjesztette volna. Hisz ugyancsak III. Miklós alatt 1279-ben a veszprémi, 1282-ben pedig a váradi püspöki szék az eddig rendes alakban töltettek be.

III. Miklós pápa látván a végveszélyt, melybe Kún László példátlan könyelműsége Magyarországot sodorta, — tekintélyének egész súlyát megmentése végett latba veti. S mivel maga személyesen nem jöhet az országba, Fülöp apostoli követét teljhatalommal ruházza fel, hogy a sokat zaklatott országnak intézkedéseivel békességet hozzon.⁵

¹ Fejér CD. V/2 408.

² U. o. 492.

³ Theiner monumenta I. 337.

⁴ U. o. L. Dr. Balics Egyháztörténet II. köt. 411. és köv. l.

⁵ Theiner Monum. I. 327.

Fülöp a tömérdek baj orvoslása céljából 1279. sept. 20-ra Budán zsinatot hirdet, melynek nagy horderejű határozatai közt az egyházi javadalmak betöltésére vonatkozóak legközelebb érdekelnek:

Szigoruan tiltja a zsinat, hogy valaki prépostságot, priorságot, plébániát, vagy káplánállomást a világiak kezéből fogadjon el . . . az érsekek, püspökök és mások, a kikhez tartozik, senkit egyházi hivatalba ne iktassanak, mielőtt az illetőnek az egyházi szabványok által előírt megválasztásáról biztosítva nincsenek. A valódi kegyuraknak az egyházi törvényekben gyökerező jogait a zsinat nem akarja sérteni. (15.) Az oly gyakori visszaélés, hogy a világiak erőszakkal foglalnak le kegyeltjeik számára egyházi javadalmakat s állásokat, a törvényes egyházi hatóság ellenére s az egyházi szabadság rovására, szigoruan tiltatik és semmisnek tekintetik. (23.)¹

Mint látni, e határozatok csak az egyházi hivatalok és javadalmak betöltésénél nálunk is már botrányosan üzött visszaélések s erőszakoskodások kiirtását célozzák.

Világi urak az illetékes egyházi hatóság törvényes közbejötté nélkül adományozták az egyházi javadalmakat, illetve erőszakosan helyezték azokba kegyeltjeiket az egyházi fegyelem és szabadság legnagyobb kárára. Ezért parancsolja a zsinat, hogy az érsekek, püspökök csak a kánonszerűleg megválasztottakat erősítsék meg, iktassák be egyházi hivatalokba, az egyetemes egyházjog szabványai értelmében, melyek a kegyurak jogait is biztosítják. A magyar királynak a főpapi székek betöltésénél eddig törvényesen gyakorolt jogairól e határozatokban nem történik különös említés; de hogy az apostoli követben meg volt a szándék, azokat Kún László viselkedése miatt korlátozni, vagy egészen felfüggeszteni, bizonyítja két püspök által neki adott tanács, hogy a pápai követnek szerintök eddig is már a király jogaiba avatkozó rendelkezései miatt állja utját, mert különben könnyen történhetik, hogy Róma a

¹ Péterffy S. Concilia I. Synod. Bud. XV. Ne quisbene ficium eule accipiat de manu Laicorum, XIII. De intru sis in beneticis.

főpapi székek betöltése körüli jogát, s egyéb kiváltságait a m. királynak, melyeket Szilveszter pápa sz. Istvánnak engedélyezett, vissza fogja vonni.¹

A saját jogaira féltékeny király a zsinatot erőszakosan feloszlatta.² Midőn pedig törvényes nejét Izabellát, a pápai követ védelme miatt elhagyta, s a kún leányok közül egyet feleségül választott,³ Fülöp a botrányhajhászó Lászlót egyházi átokkal sujtotta s az egész országot egyházi tilalom alá vetette.⁴ Mire László a követet elfogatta s a kúnoknak átszolgáltatta. S midőn ez a fogságból kiszabadulván több a király kegyurasága alá tartozó plébániajavadalmat betölt, László e miatt tiltakozását jelenti be a pápánál.⁵

Kún László az országot s egyházat a tönk szélére sodorván IV. Miklós és VIII. Bonifác azok megmentésére minden eszközt felhasználnak. S mivel VIII. Bonifác erre nem tartja elég erősnek Endrét az Árpádház ezen utolsó sarját, az Anjouk trónkövetelését pártolja, s azon elvből indulván ki, hogy a pápa van hivatva a királyok trónörökösödési viszályait eldönteni, Endrét nem ismeri el Magyarország törvényes királyának.⁶ De azért III. Endre megkoronáztatása után épügy gyakorolja egyházhatalmi jogosítványait, mint koronás elődei. Bizonyítja ezt a következő példa: Endre király ajánlatára az esztergomi káptalan egy része Gergelyt választja érsekké 1298-ban, a másik része felfolyamodik a pápához, hogy ne erősítse meg őt a székében. VIII. Bonifác nem dönti el mindjárt az ügyet, hanem 1299. Gergelyt határozatlan időre az érsekség adminisztratívá nevezi ki. Miután e közben Gergely a királytól elpártolt, sem ez, sem a főpapok választott érseknek el nem ismerik, az esztergomi érseki széket üresedettnek tekintik,

¹ Péterffy S. Conc. II. 101—102. Odoric. Raynald 1279. 39.

² Fejér CD. V/3. 29.

³ Pertz Mon. Germ. SS. IX. 105.

⁴ Theiner Monum. I. 341.

⁵ U. o. 350.

⁶ U. o. 392—394.

sőt Endre őt tényleg az érsekségtől meg is fosztja, s ezen-
tul kiadott kir. oklevelekben neve többé elő sem fordul.¹

* * *

Mindezen és még számos egyéb történeti adatok azt bizonyítják, hogy Magyarországon a kánoni választás, melynek nyomaira sz. István alatt akadunk, Árpád nemzetségbeli királyaink engedélye s megegyezése következtében emelkedett általános jogszokás erejére különösen a 13-dik századtól kezdve, midőn t. i. az a sz. kánonok által tüzetes szabályozást nyert. De mint Péterffy föntidézett szavaiból látni, a káptalani választásnál a főtényező mindig a király. S azért a főkegyuraság, ezen alakban való gyakorlásánál, elvben csonkítatlanul maradt; ezt az Árpád-vérből származott királyaink a vegyesházbelieknek a maga jogfolytonosságában áthagyományozták.

AZ ORLÉANSI SZŰZ EMLÉKE.

Irta Dr. KERESZTY GÉZA.

Aki az újabb, tudományos és komolyabb irányu francia irodalmat figyelemmel kíséri: azt tapasztalja, hogy egymásután, mind sűrűbben és sűrűbben jönnek kezeihez oly új könyvek, melyek Jeanne d'Arcnak, az orléansi szűznek személyével foglalkoznak.

Ez a kedves, szinte földöntúli, s azért mégis történeti alak, amelyet kortársai egyrésztől ugyan lelkesedve bámultak, de másrésztől irigykedve halálra üldöztek, — ez a szegény falusi pásztorleány, aki megfoghatatlan módon győzelemre vezetve honfitársait, hazáját megmentette, és jutalmul

¹ Fejér CD. VIII. 106. VI. 328 Knauz Monum. Strig. Eccles. II. 440. Balics Egyháztörténelem II, k. 492—493. lap.

ugyanezekről, mikor az ellenség hatalmába került, gyáván elhagyatott, — ez a rendkívüli tünemény, amelyet az utókornak egy-két költője itt-ott megénekelt, de amelylyel a letűnt századoknak számbavehetőbb írói, történetbuvárai, bölcselői vajmi keveset törődtek, szinte mintha a nevéhez fűződő csodálatos eseményeket a feledésnek akarnák átadni, — a hősiességnek és naiv ártatlanságnak ez a szokatlan együttes megjelenése, melyet egy Voltairenak piszkos tolla még bemocskolni is iparkodott: ez ma, mintha fölelevenedni akarna, mindig több és több író inspirál, kik vagy megható történetét írják meg a leghitelesebb kutfők nyomán, — vagy ama természetfölötti, vagy mondjuk egyelőre, rendkívüli jelenségeket kutatják, melyek történetében oly fontos szerepet játszanak, sőt azt egész sajátosan jellemzik, — vagy orvosi, bölcsészeti, theologiai szempontból veszik az ő életének eseményeit vizsgálódásaik tárgyává, — vagy, még jogi tekintetben is, mint a népjog legmagasztosabb képviselőjét állítják az olvasóközönség szemei elé, — vagy végre érveket gyűjtenek, hogy beatificatióját, s aztán canonizációját keresztülvihessék, amelyet mindig gyakrabban és gyakrabban kezdenek emlegetni: úgy hogy csak az utolsó öt-hat év óta is egész Jeanne-d’Arc-irodalom jött létre.

Mi az vajjon, ami ezt a feltűnő irodalmi jelenséget elfogadhatólag megmagyarázhatja? Talán a fényes győzelmek, melyekre egykoron az orléansi szűz a francziákat segítette, s melyeket a legutóbbi időben a még mindig dicsszomjas nemzet oly keservesen nélkülözött, adják ennek az okát? Vagy talán a jelen francia viszonyok szerencsétlen abnormitása utalja az írókat a régi dicsőség feltüntetésére, hogy abból merítsenek nemzetök számára vigaszt, buzdulást? Avagy abban leli tán magyarázatát a thémának ez a minden oldalról való feldolgozása, hogy eleddig még nem beszélték meg elég alaposan, mit kelljen gondolni ama semmi esetre nem közönséges, sőt határozottan földöntúli hatalomról, mely ez egyszerű pórleányt a szülei ház csendjéből, a község nyájától elszólítva, a francia sereg élére állította? — ki tudná megmondani?!

Tény az, hogy maguk a francziák is csodálkozva constatálják, miszerint az orléansi szűzről ujabban megjelent munkák egy egész kis érdekes könyvtárt alkotnának.¹

Minket e munkák közül első sorban természetesen azok érdekeltek leginkább, amelyek a domremyi pásztorleánynak életéhez füződő rendkívüli eseményeket a theologia szempontjából tekintik, s kimutatják, hogy azokat más forrásból, mint az isteni gondviselés különös beavatkozásából, megmagyarázni alig lehet.

Kétséget nem szenved ugyanis, hogy amint van a történelemnek bölcsészete, úgy van theológiája is. Lehet, sőt kell is az egész történelmet az Istenre vonatkoztatni, — lehet, sőt kell is a világ kezdetétől lezajlott századok nagy-szerű eseményeiben a Gondviselés kezét felismerni, szóval az összes világtörténetet mintegy a theologus szemével tekinteni²: de vannak egyes különös események a történet lapjain feljegyezve, melyeknél a természetfölötti befolyás szinte kiáltóan lép előtérbe, melyek a theologusnak figyelmét mintegy kierőszakolják.

Mert, tagadja bár a materialismus váltig, szinleljen közönyt a rationalismus bármennyire: az Isten, kinek egyik fő-attributuma a *gondviselés*, közreműködik e világ eseményeiben, más szóval, a történelemben, *creavit, conservat, et gubernat*, úgy, hogy a történelem, mint Lacordaire mondja, «nem rendező nélküli harctér, nem zürzavaros vegyítéke az időben s térben véletlenül keletkező tényeknek; — nem; hanem a történelem tartalmát képező eseményeknek kutforrása éppen az isteni gondviselésnek és az emberi szabadságnak

¹ Legujabban a hirneves Taxil Leo egy egészen Jeanne d'Arcnak szentelt heti folyóiratot ad ki, melyben nemcsak minden oldalról világítja meg a hősnő élettörténetét, hanem a reá vonatkozó irodalmat is ismerteti.

² Amint ezt nagyon szépen megvalósulva látjuk Bossuet «*Discours sur l'histoire universelle*» vagy Leroy «*la Philosophie cath. de l'histoire*» című munkáikban. (Ez utóbbi magyarul is megjelent «A történelem kath. bölcsészete» czimmal, a bpesti növ. papság m. e. iskolájának fordításában, 1872.)

³ Descartes méltán mondja: «Ha Isten nem működne közre a világ minden eseményénél, nem lenne többé Isten (Recueil des lettres de D. lettre 8.)

összemüködése.»¹ Ugy van, «a történelem», mint ismét egy másik jeles férfit és kitűnő publicista mondja, «magába foglalja az eseményeknek összegét, melyek a gondviselésnek az országok és nemzetek iránti szándékait tárják fel, s megmutatják, mint munkáltak közre ezen országok és nemzetek, tudtokon kívül, hogy az Istennek végzéseit teljesítsék.»² Valóban működik az isteni gondviselés, ha az emberek nem reflectálnak is reá, működik mindig és szünet nélkül; koronkint azonban működésének oly világos, oly szembeötlő jelenségeit mutatja fel, melyek megdöbbenetik a földiek szemléléséhez szokott, és mindent a természeti törvényekből magyarázni szerető embert is, és őt kényszerítik, hogy meg nem állapodva a «causae secundae» kutatásánál, mint amelyek őt itt amugy sem elégitik ki, a «causa primá»-ra, a földöntuli hatalomra gondoljon.

Egyike ezen jelenségeknek az orléansi szüz szereplése a történelemben. Mily egyszerűnek, mily csendes és békésnek ígérkezett az ő élettörténete, tekintve származását, családi körülményeit: és ime, ugyanaz mily változatossá, egyrészt mily dicsteljessé, másrészt mily tragikussá alakult, — hogyan? az isteni gondviselésnek közvetlen ésszembeszökő beavatkozása folytán! Az isteni beavatkozásnak egyes tüneteit Jeanne d'Arc életében, valamint e tüneteknek összbenyomását nem egy theologus vette elmélkedéseinek és komoly kutatásának tárgyául, s azt hisszük, nem nyujtunk t. olvasóinknak teljesen érdektelen olvasmányt, midőn emez elmélkedéseknek és kutatásoknak eredményei iránt őket néhány lapon át tájékoztatni akarjuk.

* * *

I.

Az orléansi szüz történetét mindenki ismeri, mindazonáltal nem lesz egészen fölösleges, annak kimagasló főpontjait

¹ Lacordaire Oevres complètes t. V. Discours sur la loi de l'histoire.

² Donoso-Cortès Oevres complètes, t. II, Esquisses p. 437.

— mintegy rövid történelmi ismétlődésben — átfutni, s emlékezetünkben felfrissíteni.¹

A XV. század első tizedeiben mozog tárgyunk. Ez időtájt az angolok meglehetősen elhatalmasodtak, s uralmokat a continensen is szerették volna kiterjeszteni. Franciaország nagy részét már is magukénak mondhatták, s napról napra iparkodtak előbbre nyomulni. VII. Károly, a jog szerinti francia király jóformán már csak a Loireon túli résznek volt ura, és Orleáns városa, amely e terület kulcsának méltán tekintetett, az angolok kitartó ostromának már-már alig birt ellenállani. Ugy álltak a dolgok, hogy, ha ez a város is az angolok birtokába megy át, a francia nemzet önállóságának elvesztése csupán közel idő kérdése lehet. A veszély tehát a tetőpontra hágott. Mily forrón óhajtott, mily égetően szükséges volt, hogy megvalósuljon a közmondás: ahol legnagyobb a veszély, ott van legközelebb az Isten segítsége. És — megvalósult! Már ekkor élt az, aki magát az «Isten küldötté»-nek nevezte, aki arra volt kiszemelve, hogy Franciaországot az ellenség nyomása alól felszabadítsa, — aki oly nevet és emléket hagyott maga után a történelemben, mely egyike a legszebbnek, legmeghatóbbaknak; — Jeanne d'Arc, az orléansi szüz.

Jeanne d'Arc 1412. jan. 6-án született Donremy-ben,² a Meuse-völgynek egy kisdud falujában, egyszerű, szegény, de mélyen vallásos pórszülőktől. Gyermekkorának lefolyása épen semmiben nem különbözött kis társnőjétől, kik közt legfőleg szorgalma, és igazi, benső jámborsága által tűnt ki. Egy nap sem mulasztotta el megjelenni a szentmisén, sőt igen közel lakván a templomhoz, napközben is többször be-benézett a szent hajlékba, a hol az Üdvözítő, vagy a sz. Szüz képe előtt buzgó imába merült. Ez volt az ő öröme, ez boldogsága, — szeretett imádkozni. Ha az esti harangszó a mezőn találta is, ott borult térdre, s végezte imáját. Szombatonként él-

¹ Ez életrajzi adatokban főleg *H. Wallon* francia akadémikusnak *Jeanne d'Arc* című, pályakoszoruzott munkáját tartjuk szem előtt.

² Dr. Weiss J. B. világtörténelmében tévesen 1410-et mond.

vezetet talált abban, ha társnőivel a kissé távolabb fekvő Mária-kápolnát látogathatta meg, hogy ott meggyújtva viaszgyertyáját, addig, míg az el nem ég, imádkozzék. S mindez nem volt külsőség, nem volt üres pietismus, hanem gyermeteg hit, és az Isten igazi szeretete, amely élt a leányka szívében, élt, mert hisz más jó cselekedetekben is nyilatkozott. Alamizsnát szegénysége daczára is mindig tudott osztogatni a szegénynek, meglátogatta és vigasztalta a betegeket, saját kis kamaráját átengedte a szegény, fáradt vándorutasnak. E mellett legkevésbé sem különítette el magát barátnőtől, részt vett ártatlan mezei mulatságaikban, velök énekelt, velök szedett virágokat. Szerette is őt mindenki, aki ismerte.

E csendes, szinte idylli életben azonban egyszerre fordulat állott be, egy teljesen rendkívüli esemény megváltoztatta e naiv falusi gyermek egész belvilágát, — ha külső életmódját egyelőre még nem is, — a hivatás, melyet Istentől kapott. És itt mindjárt előre jó lesz megjegyezni, hogy mindaz, amit a történet erről a hivatásról tud és elmond, nem származott a nép szájhagyományából, — hogy e történet, bármily csodálatosnak lássék is, nem sorolható a legendák közé [a milyenek egyébként itt-ott a történelemben feljegyezzék], — nem; mindezt maga Jeanne beszéli el, bírái előtt, ünnepélyesen, eskü alatt, a hivatalos ülésekben, ahol irnokok jegyzik fel minden szavát.

Tizenhárom éves volt. Egy szép nyári napon, déltájban, házi kertjökben hallotta először a hívó szózatot; s egyszersmind különös, erős fénytől látta magát körülveve. Ez a rendkívüli tünemény aztán többször ismétlődött. Az első alkalomkor a leányka nagyon megijedt, de lassankint megerősítette szívét; mert meggyőződött, hogy e szózatot az Isten küldi. Később azt is megtudta, hogy sz. Mihály arkangyalnak szava az, melyet hallott. — E szózat eleinte csak mintegy előkészítette őt a nagy munkára, mely reá volt bízandó, csupán arra intette őt, hogy jó legyen, hogy jámborságában, buzgóságában állhatatos maradjon, amihez Isten segítségét is megigérette neki. De nemsokára — a jelenések

ugyanis sűrűn ismétlődtek — megjelölte neki tulajdonképeni küldetését, hogy el kell majd utaznia a francia király segítségére. Hogyan és miképen kelljen e küldetését teljesítenie, még nem magyarázta meg neki, hanem új jelenéseket helyezett kilátásba. — Képzeltető a szegény, ártatlan falusi leányka meglepetése, sőt ijedelve! Mit tehetett ő egyebet, mint azzal felelni ez égi szövegnek, kedves szentjeinek, (szent Mihályon kívül, mint mondotta, sz. Margitot és sz. Katalint is látta), hogy egészen Istennek ajánlotta fel magát, szüzességét, minden tehetségét.

Senkinek nem szólt arról az óriási változásról, mely bensejében véghez ment, nem mintha kötelezve hitte volna magát a hallgatásra, hanem mivel félt, hogy ha közölné az ő látomásait valakivel, esetleg akadályokba ütközhetnék akkor, amikor majd a tettek ideje fog bekövetkezni.

Amíg ezek az elrejtett falucskában, s ott is egy igénytelen pásztorleánnyal történtek, künn, a hazában, a vesztély mind nagyobb és nagyobb mérveket öltött. Károly király, érezve gyöngeségét és tehetetlenségét, már arra gondolt, hogy a külföldre menekül, lemondva minden jogáról inkább, semhogy még szabadságát is elveszítse.

De másképp volt megírva az isteni gondviselés könyvében. Jeanne mind gyakrabban hallotta szövegait, melyek immár kétszer, háromszor is hetenkint nyíltan és határozottan értésére adták, hogy utra kell kelnie királya és hazája megmentésére; hogy először is Vaucouleursbe kell mennie, ahol a parancsnoktól kísérőket fog kapni a hosszabb utra, melynek célja lesz, hogy egyenesen a király elé jusson.

Mily nehéznek kelle e feladatnak feltűnnie Jeanne szemében! Ő, ki eddig még napokra sem távozott szüleitől, most utazzék el kised falujából, hagyja el szülőit, testvéreit, társnőit, csendes foglalkozásait, — s a nagy világ hullámaiba, mi több, a hadi élet esélyeibe vesse magát! Ez ideig — most már hónapokon át — küldetése még mindig csak homályos körvonalokban rajzolódott lelki szemei elé, s talán annak titokzatos volta is vonzó erőt gyakorolt reá; a «szöveg» oly hatással volt egész lényére, hogy szent hevében

szinte alig várta, hogy annak engedelmeskedni alkalma nyíl-
jék. De im, eljött az idő, amikor — lehullott a fátyol,
előtte volt a jelen, a maga egész, rideg valóságában, ami-
kor cselekednie kellett! Az egyszerű teremtés, mi tagadás
benne, elrémült óriási feladata láttára, felsóhajtott jelenései-
hez, hogy ő csak egy szegény leány, ki nem tud sem lóra
ülni, sem hadakozni. És mégis, meg kelle történnie, a ter-
mészetfölötti szózat erősebb volt, mint az ő természetes
belső ellenkezése, legyőzte ezt, úgy hogy Jeannenak egy
gondolata volt már csupán: az Isten akaratának teljesülé-
séhez egész erejéből hozzájárulni.

A gondolatot tett követte. Elment egy nagybátyjához,
ki nem messze lakott Vaucouleurstól, s addig ostromolta őt
kéréseivel, míg az őt elkísérte Baudricourt parancsnokhoz.
(1428.) Ezt Jeanne, anélkül hogy valaha látta volna, azonnal
felismerte az őt környezők között (a «szózat» — mondá —
megmutatta őt neki), s minden különös bevezetés nélkül el-
mondotta neki, hogy őt az Isten küldötte, aki segítséget
fog nyújtani a dauphinnek, és hogy ő maga fogja a dau-
phint Rheimsba vezetni, hogy ott királylyá kenessék és
megkoronáztassék.

A parancsnok nagyon röviden végzett az ilyeneket
beszélő pórleánynyal, egyszerűen örültnek nyilatkoztatta őt
ki, s meghagyta, hogy vezessék vissza atyjához. Ugy is lett.
«Szózata» különben ez első sikertelenséget megjósolta neki,
s azért Jeanne egész nyugalommal fogott ismét megszokott
munkáihoz, de szívében azzal a szilárd elhatározással, hogy
jelenéseinek, bármi történjék is, engedelmeskedni fog. Hasz-
talan követtek el hozzátartozói mindent, hogy elvonják ma-
gányos gondolataitól, hasztalan iparkodtak őt még férjhez
is adni, — ő tudta, hogy a «szózat»-nak engedelmeskednie
kell. Rövid idő múlva újra távozott hazulról, elhagyva mind-
azt, amit gyermek szívével szeretett, s ismét megjelent
Baudricourt parancsnok előtt. Ez semmivel sem fogadta őt
szívélyesebben, mint első alkalommal, — de Jeanne most
már nem hagyta magát elüzetni. Egy tisztességes iparos
nejénél szállást véve, három hétig maradt Vaucouleursben,

s küldetéséből most már épen nem csinálva titkot, hangosan kijelentette, hogy az egek Ura és Királya akarja, miszerint felkeresse a dauphinet, s hogy ő az Isten ezen akaratát teljesíteni fogja, még ha térden csúszva kellene is odáig eljutnia; — hogy ő ugyan sokkal szívesebben ülne otthon és segitene szegény anyjának, de mivel Isten így akarja, minden akadályt le fog küzdeni. Ez a bámulatós állhatatosság, — párosulva azon igazán erényes, jámbor életmóddal, mely e három hét alatt mindazoknak, kik Jeannet láthatták, épülésére szolgált — lassankint egy pártot gyűjtött köréje, mely, bár hosszú ostrom után, Baudricourt közönyét is megtörte. Nem tudta még ugyan, mit gondoljon Jeanne állítólagos jelenéseiről, de végre engedett a már-már általános véleménynek, s nem tett kifogást az ellen, hogy a leány a királyhoz vezettségéig.

Katonák közt menvén, Jeannenak női ruháit katonaruhával kelle felcserélnie, párthivei gondoskodtak róla, hogy minden szükséges ruhája, fegyvere meglegyen, lovat is kerestek neki. Így végre, miután még egy közeli bucsújáró helyen (Saint-Nicolas) elvégezte ájtatosságát, 1428. február 23-án¹ utnak indult hat fegyveres férfiú kíséretében, kik szintén már hivei voltak. Tekintve, hogy oly területen kelle átmenniök Chinonig, (hol ekkor az udvar tartózkodott) és *pedig tizenegy napon keresztül*, a mely már el volt lépve az angoloktól és párthiveiktől, ez a hat emberből álló kíséret, amely elégséges volt arra, hogy az ellenség figyelmét felköltse, ép oly kevés volt az esetleges védelemre; ámde Jeanne kijelentette, hogy utjuk egész a királyig szabad lesz, és semmi bántódásuk nem történhetik. Sőt e meggyőződésében annyira biztos volt, hogy szeretett volna egész utjában mindennap betérni a városokba, helységekbe, hogy szentmisét hallgasson, — de kísérői, kik azzal a biztosítékkal, melyből Jeanne az ő meggyőződését merítette, nem birtak, a veszélyre hivatkoztak, mely reájuk háramlanék, ha az

¹ A helyenkint feljegyzett datumokra súlyt akarunk fektetni, azoknak fontosságát az alábbiakban fogjuk látni.

ellenségtől észrevétnének, s az egész uton csakis kétszer teljesítették Jeanne óhaját, nevezetesen Auxerreben, és Fierboisban, hol sz. Katalin levén a templom védszentje, a ki egyike volt Jeanne égi védnökeinek, egészen átadta magát buzgalmának.

Itt már biztos helyen voltak, s ezért kísérői már nem is rejtegették utjuk célját. S ime, a rendkívüli dolognak villámgyorsan terjedt el hire az egész vidéken; eljutott Orléansba, a szorongatott városba is, mely e hírből új életet és erőt meritett, sőt még Chinonba, a király környezetéhez is eljutott. Ide Jeanne különben levelet is iratott, egyenesen a királynak, engedélyét kérve, hogy előtte megjelenhessen, mert — ugymond — ötven mérföldnyi utat tett, csak hogy segítségére lehessen, azután még több jó hirt is kell véle közölnie, stb. Egyszermind küldetése első bizonyítékaul azt jelölte meg, hogy meg fogja őt ismerni valamennyi jelenlévő között.

Mind a szárnyaló hir, mind e levél a legkülönbözőbb fogadtatásra talált Károly kised udvarában. Voltak a tanácsadók közt, kik a király méltóságán alul levő dolognak tartották, hogy szóba álljon egy örült rajongónak látszó pórleánynyal, de másrészt a király helyzete, Orléans fölött a Damokles-kard függvén, oly válságos volt, hogy semmit sem volt tanácsos kísérletlenül hagyni. Érthetjük tehát, hogy a márczius 6-án Chinonba megérkezett Jeannenak igen sok akadálylyal kelle megküzdnie, de hogy nem hiányoztak a mellette szóló érvek sem. Maga a hátragyott veszélyteljes út, a Baudricourt által a király számára mellékelt levél, egy azóta érkezett orléansi küldöttség, mely végső reményét e rendkívüli leány szavaiba helyezte, de tán leginkább külön kihallgatott kísérőinek hévteljes lelkesedése, melylyel róla, s immár saját meggyőződésökről szólottak: kedvezően döntötték el Jeanne ügyét. Két napi várakoztatás után bevezettetett a király elé, aki azonban, hogy őt próbára tegye, elvegyült a nálánál fényesebben öltözött urak közé; s midőn Jeanne, ki őt még sohasem látta, de még képét sem, egyenesen feléje tartott, s őt üdvözölte:

«Isten éltesse uram királyom,» — még el is tagadta magát s az egyik udvaronczt jelölte meg mint királyt. Jeanne azonban minden zavar nélkül felelte: «Isten nevében, uram, ön az, és senki más!» S aztán röviden és határozottan előadta küldetésének célját, hogy őt Isten küldötte a király segélyére; csak adjon neki embereket, ő felszabadítja Orléanst az ostrom alól, Rheimsba vezeti a királyt, hogy megkoronáztassék; mert ez az Isten akarata, hogy övé legyen a királyság, az angolok pedig térjenek hazájukba, különben baj éri őket. Ajánlja fel a király egész országát az Istennek, az egek Királyának, s Ő ezután vissza fogja azt helyezni régi dicsőségébe, mint volt Károly elődei alatt.

Mind e dolgok elég rendkívülieknek látszhattak a király és környezete előtt, de teljes hitelt Jeanne részére még nem szereztek. Megfigyelték életmódját, küldöttek által tudakozódtak szülőföldjén multja után; — mindez persze időbe is került s a napok így teltek egymásután, anélkül, hogy megállapodást hoztak volna létre.

Egy napon tehát Jeanne, ki e kételkedést látta és érezte, felkereste a királyt, s őt imígy szólította meg: «Kegyelmes dauphin! miért nem hisz nekem? Mondom, hogy az Ur megkönyörült Önön és országán és népén; mert szent Lajos és Nagy Károly térden állva könyörögnek Önért, s ha tetszik, én oly dolgot mondok Önnek, amelyből meg fogja tudni, hogy nekem hinnie kell.» És itt egy titkot közölt a királylyal, melyet soha senki sem tudott meg, amelyről Jeanne soha felvilágosítást adni nem akart, s melyről még birái legkegyetlenebb faggatásaira is legfőlebb allegorikus módon szólott, de amelynek közlése után, — látták — hogy a király egészen fel lett villanyozva, és arcza szinte sugárzott a boldogságtól. Mi lehetett e titok? Csak gyantani lehet¹ — annyi bizonyos, hogy e percztől fogva a király hitt a leányka küldetésében; sőt most már oda törekedett,

¹ És pedig, mint a történetírók mondják, meglehetősen valószínűséggel. A királynak kételyei voltak törvényes származásáról (anyjánál ily kételyek nem voltak alaptalanok). — s e töprengésében egykor, a házikápolnában, Isten színe előtt feltárta lelkét, hogy, ha csakugyan jogos

hogy senkinek joga ne legyen többé ez iránt kétségeket táplálni. Evégből elhatározta még egy ünnepélyes próbának Jeannet alávetni, Poitiersben, ahol a tanács egybe volt gyűlve, köztök a rheimsi érsek több püspökkel, s egynehány tudós egyházi férfival, hogy így hivatalos tekintély által lássa biztosítva az ő helyzetét. Az ezek által hivatását illetőleg feltett kérdésekre kelle Jeannének felelnie. Több mint két órán keresztül, egyenkint intéztek hozzá kérdéseket ez egyházi férfiak jelenéseit illetőleg, és nem rejtették el bámulatukat, hogy egy ily fiatal, egyszerű pásztorleány oly remek feleleteket képes adni. Itt, e gyülekezetben mondotta el Jeanne először bővebben hivatásának egész történetét, itt beszélte el látomásait; előadta, mikép mutatta meg neki a «szózat» hazájának szomorú állapotát, mikép parancsolta meg neki, hogy menjen, s segítsen a király helyzetén; mikép tette meg hosszú utját. Egyszerű alázatosságában elmondotta, hogy ő nem tud sem A-t, sem B-t, de hogy az egek Urától küldetve jő, hogy felszabadítsa Orléant az ostrom alól s a királyt a koronázásra Rheimsba vezesse. Az egyik theologiai doctor (Seguin) ellenvetéseket tett neki, hogy nem szabad hinnie biztos, csodás jelek nélkül, s hogy ő, a maga részéről, nem tanácsolná a királynak, hogy egy leány pusztá szavára katonákat adjon melléje, s ezeket veszedelemnek tegye ki. Jeanne így felelt: «Isten nevében! én nem jöttem csodákat tenni Poitiersba, de vezessenek engem Orléansba, ott fogok jelt mutatni, s mindenkint meggyőzni arról, hogy miért küldtettem, és adjanak bármily kevés embert mellém, én megyek!»

Ujra meg újra meghányták-vetették ez egyházi férfiak az ügyet, a leány látomásaiban az eddigi felvilágosítások után nem kételkedtek ugyan többé, csak arra nézve nem voltak még tisztában, vajjon az Istentől származnak-e azok, s nem-e az ördögtől? E czélból megfigyelték s megfigyeltették életmódját, szokásait, minden szavát; jól tudva, hogy ha a go-

örököse a trónnak, engedje azt neki békésen birnia, ha pedig nem, szabadítsa őt meg valami módon válságos helyzetéből. Jeanne tehát a királyt ezen egészen titkos ügyére nézve nyugtatta legyen meg, kijelentvén neki, hogy ő a francia trónnak jogos örököse.

nosz szellemnek része volna e dologban, azt Jeanne vagy valami hitellenes szóval, vagy valami illetlen cselekedettel elárulná; de utoljára is, három hét elteltével, kénytelenek voltak bevallani, hogy nem találtak benne mást, mint «jó-ságot, alázatot, szüzies tisztaságot, áhitatot és egyszerűséget.» A papok az ő élő hitét és erényeit dicsérték; a katonák bámulták, mikép beszél a harcyról; a nők magasztalták az egyszerű, kevésszavú leányt, ki oly nyájasan tud mindenkivel bánni; szóval megnyerte mindenkinek vonzalmát és rokonszenvét, úgy, hogy még azok is, kik eleinte kicsinylették, mint álmodozó rajongót, most bámulva és dicsőítve tudtak csak róla szólani. Az asszonyokat épenséggel könyekig indította meg, midőn velök azzal a kedves szelidséggel szólt, mely sajátja volt, kivált midőn pl. férfiruhái miatt mentegette magát. Valóban, ezeken a férfiruhákon, melyek később az őt gyűlölő angolok szemében, mint látni fogjuk, annyira szálka voltak, itt senki sem ütközött meg, még a püspökök és papok sem; sőt egész természetesnek találták, hogy az, aki férfiak között hadba indul, szintén férfiruhát viseljen.

A próbát tehát Jeanne fényesen kiállotta. Eljött a tettek ideje. Maga a király megajándékozta őt teljes fegyverzettel, lovat bocsátott rendelkezésére. A királytól kapott kard helyett azonban egy másikat viselt: azt t. i., melyet sz. Katalin templomában (Fierbois) az oltár mögött — az ő saját utasítása szerint keresve, találtak, melyet tehát mintegy égi patronájától nyertnek tekintett. Zászlót is készítettett magának, fehérét, egyik oldalán Jézus és Mária nevével, és képpel, mely az Atyaistent ábrázolta, amint felhőkön ülve a világ-gömböt tartja kezében, míg jobbról s balról angyalok liliumokat tartottak; a másikon Franciaország czimerével, melyet ugyancsak két angyal tartott. E zászlót nagyon szerette, ezzel kezében rohant az ellenségre, ezzel jelezte a győzelmet.

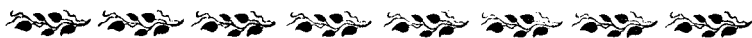
Eközben — az idő már nagyon előrehaladt, s ez idő alatt az angolok éppen nem pihentek, hanem ostromló erődöket készítettek Orléans körül, s azokat már-már befejezték. Nem volt szabad tovább késni, s most már a király sem tett semmi akadályt Jeanne utjába. Harczra kelle indul-

nia, de első cselekedete mégis a béke megkísérlése volt. Levelet intézett az angolok vezéreihez, melyben hivatkozva küldetésére, felszólítja őket, hogy adják át az általuk bitorlott városok kulcsait, s térjenek vissza hazájokba. Az angolok természetesen gunynyal fogadták e levelet, sőt minden népjog ellenére az azt átnyújtó követet is letartóztatták. Ekkor aztán Jeanne, miután még szent gyónáshoz küldötte katonáit, utnak indult 10—12000 emberrel (1428. apr. 28.) a «Veni Creator» hymnus verseit énekelve, Orléans felé, hová másnap estefelé megérkezett. A sereget künn hagyván a falakon kívül, maga, kisebb kísérettel, egy szabadon hagyott uton bevonult a városba, hol is a lakosok által, kik már jöttek hírére örömrában usztak, kitörő lelkesedéssel fogadtatott. És ime! jelenléte egészen megváltoztatta a helyzetet, és oly bátorságot öntött az orléansiakba, hogy ezek, harcvágytól égve, ostromlottakból egyszerre ostromlókká változtak át, s alig várhatták már az összeütközés óráját. Jeanne még egy kísérletet tön a vérontás elkerülésére, még egy levelet menesztett az angolokhoz, de ismét nem más eredménnyel, mint hogy ezek őt magát a legsértőbb gyalázó nevekkel és fenyegetésekkel illették. Ekkor aztán, egy-két napi előkészület, s az angolok erődítéseinek megszemlélése után egyesítette csapatait, megkezdte az ostromot (május 4.) ezen erődök ellen. Zászlajával kezében buzdította, lelkesítette embereit, és e lelkesítésnek oly csodás eredménye lett, hogy a francziák, kik az utóbbi időben az angoloktól mindig csak vereségeket szenvedtek, most, három órai küzdelem után győztesen vették be a főbb erődöket, sok angolt megöltek, és sokat foglyul ejtettek. Már ez az első győzelem a francziákat egész ittasakká tette, de Jeanne, ki még az elesett ellenségeket is megsiratta, mivelhogy gyónás nélkül kellett meghalniok, honfitársai diadalmamóráját is mérsékelni akarta, az Istenre emlékeztette őket, mint akitől a győzelem adatott, és bünbánatra intette őket, mert «a vétek» — ugymond — «az ő legveszedelmesebb ellenségek, s győzelmőknek legnagyobb akadályai.» Hozzátette egyszersmind, hogy öt nap letelte előtt teljesen felszabadítja a vá-

rost az ostrom alól, úgy, hogy egy angol sem lesz látható Orléans körül. Ugy is történt. A döntő ütközet napja elérkezett, az angolok életükért és szabadságukért, a francziák Orléans felszabadításaért harczoltak a legnagyobb erőfeszítéssel. A hős leány folyton köztük volt, lelkesítve őket; «ne féljetek» — ugymond — «e hely a tiétek!» s habár őt magát is, miként ezt előre megjósolta, egy nyíl megsebezte, ő nem törődve e kis testi fájdalommal, újból megragadta zászlaját, lóra kapott s felkiáltott: «Vigyázzatok! abban a perczen, mikor zászlóm a falat érinti, minden a tiétek.» Új hévvel folyt a harcz s rövid idő múlva a zászló a falat érte, — az angolok minden erőditménye a francziák hatalmába került. Az angolok maguk, mintegy megbénulva, nem álltak többé ellen, futásnak eredtek, de futásukban is az orléansiakkal találkoztak, kik már a Loire hidját lángba borították, úgy hogy a menekülők közül, kiket a fegyver megkimélt, sokan lelték halálukat a hullámokban. A francziák győzelme teljes, a lelkesedés, melylyel ezt ünnepelték, leirhatlan volt. A harangok zúgtak, a templomokban hálaimák mondattak, az utczákon processiók hullámzottak.¹ Az angolok maguk, akik oly régóta megszokták a győzelmeket, ezt a vereséget természetes uton nem birták maguknak megmagyarázni; meg voltak rémülve a rendkívüli események láttára, mindenkinek el kelle ismernie, még a francia sereg egy-két féltékenykedő előkelőbbjének is, hogy itt nem közönséges hadakozás folyt, hanem a Gondviselés avatkozott be közvetlenül . . .

(Folytatása következik.)

¹ E processió Orléans városában hála-emlékül századokon keresztül megtartatott.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Katholikus költők. Irodalomtörténeti anthologia. Összeállította dr. Körösy László. Esztergom, 1889. Buzárovits, 8°, 387 l. Ára füzve 2 frt, diszkötésben 3 frt, amateurkötésben 4 forint.

Ime egy tartalmára és alakjára nézve szép, nagyon szép könyv. Tartalmára nézve, mondjuk, mert ha már a költészet magában is szép, válogatott katolikus költőknek kiválogatott költeményei, és még hozzá oly költeményei, melyek azt a tárgyat ölelik fel, a mely a legszebb, a legnevesebb az ember lelkében, a vallás eszméit, hogy ne lennének szépek? De alakjára is nagyon szépnek mondottuk ez új könyvet, tudva, hogy egy költeményes könyvnél a külső kiállítás is sokkal inkább számba veendő, mint pl. egy száraz, tudományos munkánál, és im örömmel constatáljuk, hogy a Buzárovits-czég az ő újabb kiadványaival mindig több és több dicséretet és elismerést viv ki magának, s nevezetesen ez a kiadványa, főleg a diszkötéses, méltó helyet fog elfoglalni a katolikus családok salonsztalán.

De, nem mondva többet az alakról, szenteljünk egy kis figyelmet a tartalomnak. A költemények díszes sorozatát megelőzi Körösy dr.-nak egy értekezése, melynek célja a mi magyar vallásos költészetünknek rövid vázlatos történetét adni. Ezt az értekezést nagy épüléssel és igazi lelki örömmel olvastuk át, nemcsak, mivel valóban pompás, élvezetes áttekintést nyújt a magyar vallásos költészet mikénti fejlődéséről, nevezetesebb termékeiről, — kezdettől, a XII. századtól fogva egész napjainkig, — (ahol lehetetlen nem látni a legtisztább öröm érzetével, hogy a vallásos költészet a magyar irodalomban soha sem szünetelt, sőt a mi napjainkban egy Tárkányi, Mindszenti, Pály, stb. muzsájával a tökély magas fokára emelkedett): hanem azért

is, mert az értekezés szerzője maga is, fellelkesülve szép tárgyától, oly hangon írta meg ezt a comitívát, a mely mindenesetre több rokonérzést fog felkelteni az olvasóban, mint az ő, egy régibb alkalommal, ha jól emlékszünk, egy két-három év előtti reáliskolai értesítőben hasonló tárgyról tett észrevételei kelteni képesek voltak; — amely hang annál kellemesebben lepett meg benünket, mennél kevésbé voltunk arra elkészülve egy oly író részéről, kinek eddigi szépirodalmi működése inkább a nagyon is könnyed, *francziás* iránynak látszott hódolni. Igen örvendünk tehát, és szívünk mélyéből értünk vele egyet, midőn mindjárt értekezése elején kárhóztatja a rossz irányu könyveket, s ezekkel szemben oly könyvek szükségességét hangoztatja, «melyek a vallásos érzelmek szilárdításán, megóvásán, sőt gyarapodásán munkálkodnak.» (7. l.)

A 60. lapon kezdődik a költemények sorozata. Nem akarjuk vitatni, hogy az egyes darabok megválasztása a legszerencsésebb volt-e vagy nem, hanem elfogadjuk azt, ami nyujtva van, s ami, egészében véve, jó. Kor szerint következnek egymásra a régibb emlékekből vett darabok, azután mind sűrűbben a következő századok nevezetesebb termékei, legbövebben van képviselve természetesen a mi századunk. Egymásután jönnek a színre Baróthi Szabó, Virág, Egyed, Vörösmarty, Czuczor stb., majd Garay, Ney, Sujánszky, Pájer, Tárkányi, Mindszenty, Pály, Rosty stb. majd ismét a legujabb nemzedék, Rudnyánszky, Kálmán, Csicsáky, Kalocsay, és ki gyözné elsorolni mindazokat, a kik vallásos költészetünk épületéhez szebbnél szebb darabokkal járultak! Egyik több, másik kevesebb költeménnyel szerepel, úgy, hogy a könyv végére jutva, nem kevesebb, mint *százkilenczvenkét* szép, vallási tárgyú költeményt birunk jelesebb egyházi és világi költőinktől.

Az anthologia szorgalmas összeállítója nagyon érdemes munkát végzett, — alkalmat adott a magyar olvasó közönségnek, hogy megismerkedjék a vallásos költészet művelőivel, gyönyörködjék szebbnél szebb verseikben, mert hisz az egyes költők köteteit ugyanis vajmi kevesen szereznék, és

szerezhetnék meg maguknak. Őszintén szerencsét kívánunk a szerkesztőnek a sikerhez, de még azt is kívánjuk neki, hogy anthológiája minél szélesebb körben terjedjen el.

Dr. Kereszty Géza.

A szertartástan kézikönyve. Irta dr. Probst Nándor, a boroszlói egyetemen a hittudomány tanára. Fordította a csanádi növ. papság m. e. iskolája. Temesvár, 1889. 8°, 264 l. Ara?

A magyar nyelvű katolikus theologiai irodalom, lassan ugyan, de hála Istennek, mégis csak halad. A tudományok tudományának minden ága talál szorgalmas buzgó művelőkre, itt egy értekezés, amott egy tankönyv, sőt helylyel-közzel igazán nagyszabású, maradandó értékkel bíró tudományos kötet is lát napvilágot.

A liturgiában is, amely eleddig, ha az örökbecsű Lonovics-féle archaeológiától eltekintünk, inkább csak iskolakönyvekre szorítkozott, jelentékeny lépés történt előre, mióta a budapesti tudomány-egyetem hittani karának pályakérdése a «katolikus egyház kultuszá»-t és Németh János készülöben levő munkáját eredményezte. Ezen eredeti liturgikus munkák mellett azonban igen jól elfér még a jelen fordított munka is, tekintve különösen szerzőjének azt a tudományosságát és alaposságát, amelyet az ő mindenfelé elterjedt, pastoralis theológiába vágó műveiben minden kritika elismert.

Probst munkái között tulajdonképen ezzel a czimmal, melyet a fordítók tüztek a könyv homlokára, nem találunk egyet sem. Hanem ezen egy czim alatt egyesítették a fordítók az ő két kisebb munkáját: «die Lehre vom liturgischen Gebete,» és «Verwaltung des hohenpriesterlichen Amtes,» még pedig helyesen, mert hisz ez a kettő alkotja a liturgikát. Az így létrejött «szertartástan» birja mindazon tulajdonságokat, melyek egy liturgikánál mint előnyök szerepelnek, 1. röviden és velösen sok tanulságot nyujt, 2.

a most érvényes szabályokat történelmi fejtegetéssel hozva le a régi századokból, feltünteti egyrészt azok összefüggését és értelmét, másrészt meg tiszteletet szerez ama szertartásoknak és szent cselekményeknek, amelyek önmagukban, kellő magyarázat és levezetés nélkül sokak előtt értelmetlenek volnának.

A mű felosztása nagyjából a következő: I. a szent időkről (egyházi év, ünnepekörök, szentek), II. a szent helyekről (templom, oltár); III. a szertartásos imádságról (körmenetek, zsoltosma, szentelmények stb.); IV. a szentiségekről (általában és különösen); V. a szentmiséről. — Mindez úgy van tárgyalva, hogy nemcsak hittanhallgatóknak, hanem művelt laikusoknak is sok hasznot nyújthat: mert nem terjeszkedvén ki tulságos bőven, ezáltal nem riasztja vissza a világi olvasót, és mégis minden tudnivalót közöl vele. A könyvet mindenkinek bátran ajánlhatjuk.

Ami pedig az ifju fordítók munkáját illeti, amig helyeseljük eljárásukat, hogy nem fordítottak minden műszavat magyarra, hanem meghagyták a latint, (ily dologban jól teszük, ha másra bízzák az uttörést), addig másrésről lehetetlen, hogy ne kívánjuk, vajha magyarosabb lenne a fordításuk. Nem elég valamit magyarra fordítani, hanem jól magyarul, magyarosan kell azt kifejezni, amit az eredeti kifejezett. Ha tehát, amit remélni látszanak, egy második kiadásra kerülne a sor, vegyék figyelembe ezt a jóakaratú tanácsot is.

Dr. Kereszty Géza.

Geschichte des Instituts der Pfarrovisitation in Deutschland. Von Dr. Max Lingg, Domkapitular etc. Kgl. Lyceal-professor in Bamberg. Kempten. 1888.

Eddig a német jogtörténelemnek nincs oly munkája, mely az egyházlátogatásokat a történelem fonalán kellő terjedelemben a szokásos német Gründlichkeit-tal eléadná. Az e tárgyra vonatkozó anyagkészlet még legnagyobbbrészt a püspöki s egyéb levéltárakban lappang. Thomassin hires

munkájában (Nova et vetus disciplina) csak a frank birodalom egyházi viszonyait érinti. Dove (Zeitschrift für Kirchenrecht Bd. IV. stb.) és Philips Kirchenrecht Bd. VII. 123 . . . ll.) bővebben foglalkoztak ugyan az egyházi visitatiókkal, de csak egyes korszakokra s a visitationalis intézmény bizonyos alakjaira szorítkoznak. Szerzőnk a nagy úrt részint helyi s tárgyi monographiákból, részint levéltári — bár még mindig hiányos — nyomozások alapján iparkodik kitölteni. A visitatio canonica-nak három jogfejlődési időszakát különbözteti meg: I. szent Bonifácztól a 12. századig, II. innen a tridenti zsinatig végre III. ettől a legujabb korig. Az első időszakban nagyon virágzott az egyházlátogatási intézmény, s alakját a frank kapitularékból nyerte. Ekkor ez intézmény nem volt egészen egyházi természetű s valóságos birói vándorló széket képezett, s a püspök és a királyi küldöttekből állva, nemcsak egyházi személyeket és tárgyakat, hanem laikusokat is vont joghatósága körébe. A második időszakban a püspökök politikai elfoglaltsága folytán az intézmény hanyatlott, míg a trid. zsinat után ismét új virágzásnak indult s egyházasabb szellemben fejlődött.

A 75 lapra terjedő művecske nagy eruditioval s szorgalommal van megírva; kiket a particularis német egyházi viszonyok s az egyház ezen intézménye érdekelnek, azoknak ajánljuk.

H. F.

Beiträge zum Ausgleich zwischen alttestamentlicher Geschichtserzählung, Zeitrechnung und Prophetie einerseits und assyrischen nebst babilonischen Keilinschriften andererseits. Dargeboten zu Nutz der Gemeinde des Herrn durch Nikolaus Howard, Diener des göttlichen Worts, Gotha, Perthes, 1888. XXX—290 l.

A protestansok között a hívő keresztény theologus manapság már oly ritkaságot képez, hogy már ezen szempontból is érdemes néhány szóval a czimben említett mű-

ről megemlékezni. A szerző álláspontját mindjárt az előszó első szavai jellemzik, melyekben azt mondja, hogy ezen «Ausgleichet», összeegyeztetést, nem úgy kell érteni, mintha mindkét részből engedni kellene valamit, hogy a szentírás és az asszirologia között az összhangzás létrejöjjön: ő a szentírás védelmét érti alatta.

A könyv nagy tudománnyal van összeállítva, bár azt hiszszük, hogy éppen a legvitásabb kérdésben, Phul királyt illetően, tévedésben van, amennyiben Oppert nyomán azt vitatja, hogy az említett király Tiglat-Pileszárral nem azonos, és így az assír ugynevezett limmu-kánonban negyvenhat év szó nélkül mellőzve van. Bár minden nehézség eddig még nincs megoldva, mégis fölötte valószínű, hogy a két név egy királyt jelent.¹

Az előszót a szokott protestans szeretetreméltóság lengi át, midőn böszült haraggal az «apokrif» könyvek ellen dörög, azt mondja, hogy a tridenti zsinat «in frechster Empörung gegen Gott» az ószövetségi «apokrif» könyveket egyenlőkké tette a szentírással, csak hogy a római tévelyeket igazolja. De miután a hitetlen kritikát is így traktálja, mégis előnyösen különbözik azoktól, kik a pénteki kolbászévés czégére alatt egy kalap alá akarják bujztatni a «felvilágosult nemzedék» minden árnyalatát.

Dr. Fischer-Colbrie Ágost.

Geschichte der Hebräer von R. Kittel. 1. Halbband: Quellenkunde und Geschichte bis zum Tode Josuas. Gotha, Perthes, 1888. XII—281 l. Ára 6 márka.

Ezen mű ugyanazon sorozathoz tartozik, melyből Tiele asszir-babilonai történelmét már ismertettük. Felöleli a pentatenchus kritikáját (Wellhausen szellemében, valamivel enyhítve) és a történetet magát Abrahámtól Józsuaig. Az ellentmondások erőltetett felhalmozása, a történelmi

¹ Vigouroux. la Bible, IV. k. 95 és k. II., Giesswein, Mizraim II. k. 200 és k. II.

emlékek erőszakos bonczolása által előidézett szakadozott előadás a történelmi részt is oly élvezhetetlenné, mondhatni hasznavehetetlenné teszi, aminő a kritikai «forrástanulmány» de azt nem akarjuk tőle elvitatni, hogy egyes érdekes adatokkal gazdagította a szent történelmet és hogy az egyptologia adatait lelkiismeretesen felhasználta a pentateuchus egyes történelmi részei hitelességének bizonyítására.

Kittel könyve is nagyon jellemző az elfogulatlan és felekezeti szempontokon felülemelkedő tudományos eljárásra. A protestans theologusok könyveit, sőt apróbb értekezéseit is tuczatszámra idézi; de az egész kath. biblikus irodalom a tudós szerző számára csak a holdban létezik. Kegyelmet csak a kissé rationalistikus Simon Rikárd francia oratorianus talál, ki az egyetlen, akit érdemesnek tartott megemliteni s Reuss azon glosszájával megtisztelni: «Der gelehrte Oratorianer aus der letzten Glanzperiode katholischer Wissenschaft.» Letűnt tehát két század előtt a katolikus tudomány csillaga, és azóta mi szegény ultramontánok vágni-való sötétségben tapogatódzunk! Mondja ezt pedig a nagy történettudós dr. Kittel, ki úgy látszik, soha katolikus tudósnak a könyvét nem látta, és semmi esetre sem tartotta érdemesnek, szemügyre venni azon ellenvetéseket, melyekkel Kaulen, Vigouroux, Flunk, Selbst és mások a Wellhausen-féle légvárakat megdöntötték. De azért persze mindig csak a katolikus tudomány az elfogult!

Dr. Fischer-Colbric Ágost.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

A hősök azon jeles fajtájához, amelyhez a mult hónapban ünnepelt Giordano Bruno, a mindenütt kikopott lump, s egy személyben «a gondolatszabadságnak vértanuja» tar-

tozott, fűződik a kereszténységnek egy épp oly gyerekes, mint dühös megtámadtatása. Először égbe emelik e vadzenikét, fölkoszorozzák és megmuzsikáltatják az egyház rovására; de mivel a hős minden koszoru daczára büdös a pálinkától és a «francia betegségtől»: felsülésükben hőseik gyalázatát a kereszténységre háritják. E feneokos fogás már nem is monopoliuma Strauss Dávid nagymesternek, ki a kereszténység ellen legszisztematikusabban lépett föl, hanem közkincscsé kezd válni a «gondolatszabad» könyvcsinálók közt is. A kereszténység, s hogy félreértés nélkül szóljak, — a katholicismus az oka annak, hogy Giordano Brunóból földönfutó lump lett, mert nem engedett e nemes lélek indulatainak s durva követelményeinek; vaskezével belenyult Bruno természetes békéjének szentélyébe, s zavart és meghasonlást hintett bele. No ez valóban gyönyörűséges apologia, melyért minden gézengúz lókötbő és czéges lump köszönetet szavaz! Látni, mily ostobaságra vetemedik a gyűlölet. Különben ez a jelenség nem új! *Ebrard* megtámadja Janssent, bűnül róván fel a katholicizmusnak, hogy kebelében nevelt oly zseniális, de kicsapongó, ledér kalandort, milyen Benvenuto Cellini volt. *Vischer* aesthetikájában gondolkodóba esik a fölött, hogy mit tartson a kereszténységről, miután benne a frivolitás Wielandjai lehetségesek. *Strauss* nagyban okoskodik, hogy oly meghasonlott emberek, milyen Schubart, a kereszténység előtt nem létezhettek, s következőleg a kinyilatkoztatás lelkén száradnak. *Lecky* ur a «fölvilágosodás történetében» úgy tartja, hogy nem az a baj, hogy a nagy emberek lelkük lódulását követve a kereszténységtől emancipálódnak, hanem az, hogy a kereszténység természetellenes erőszakkal követeli, hogy művészetüket és tehetségeiket törvényei alá hajtsák. Ez az erőszak nyakára küldi a művésznek és a zseninek a meghasonlás furiáját. Valóban természetellenes erőszakot követ el mindenki, akár Strauss, akár Lecky, vagy Vischer legyen, aki józan eszét annyira megtagadja és a szenvedélylyel szemben a törvényt, a vadszelemmel szemben az erkölcsöt, a fegyelmezetlen szátyárkodással szemben a logikát okozza azért, mert a bűnösben

föltámad a lelkiismeret férgé s esetleg még egy másfajtájú féreg is. Ebrard urnak pedig azt feleljük, hogy a csacsit, ki az ösztön ellen rugdalózik, nem szokás gazdájával fölcserélni; Benvenuto Cellini, zseniális kalandor, verekedő, jeles aranyműves, szobrász és író egy személyben, amennyiben kicsapongó kalandor volt, annyiban bizonyára nem volt katólikus. Giordano Bruno plane kálvinista lett s így azokon mulik, hogy ki nem békéltették sorsával.

Kell-e a római püspöknek pápának lenni? A római kérdésnek dogmatikus úton való megoldását nem szokás keresni, pedig nem érdektelen figyelmünket a mostani bizonyodalmak közt e térre is irányozni. A kérdés a következő: Kell-e a római püspöknek pápának lenni? nem lehetne-e pápa más püspök, a kinek szuverenitását máshol könnyebben lehetne biztosítani? A tény mindenesetre az, hogy a római püspök volt eddig a pápa; de dogma csak az, hogy a ki sz. Péter utódja, az pápa is. Vajjon tartsuk-e dogmának azt is, hogy a római püspök *jure divino* sz. Péter utódja? az kétséges s ép azért nem dogma. A theologusok újabb időben azon véleményhez hajlanak, hogy a pápaság a római széktől elválaszthatlan; P. Mazzella ezen thesist állítja föl: *adstruitur sententia affirmans primatum esse romanae sedi jure divino adnexum*. Ezek szerint a pápaság a római püspökségtől elválaszthatlan, még azon esetre is, ha Róma elpusztulna, vagy elmosná a tenger, mert megmaradna a jogczim kormányozni a római dioecesiset. Ez okadatolás igen gyöngé lábön áll; az első feltevésben, t. i., hogy Róma elpusztulna, még csak alkalmazható, de a másodikban, t. i. hogy elmosná a tenger, nem állja meg helyét, mert ha a tenger valami száraz földet elmos, az illető continensdarab sehol sem létezik, s miféle jogczim maradna az ilyen területre? Inkább azt kell mondani, hogy épen azért, mert a római püspöknek *jure divino* kell pápának lennie, Róma városa és a római püspöki szék mindvégig fön fog állani: «*Roma urbs aeterna,*» mint a hogy a pogány költők sokféle variációban éneklik. Megmarad azonban érvényében az ellenkező vélemény is, melynél fogva nem alapul isteni jogon, hogy a

pápaság a római székhez van de facto csatolva, s ép azért a pápa más egyházmegye püspökévé lehetne, mint a hogy az egyik avignoni pápának ajánlották, hogy a gascogne-i Cahorsba tegye át székét úgy, hogy azontul a cahorsi püspök lenne a pápa. Ezen vélemény mellett sok hirneves theologust lehet felsorolni: Mendozát, Paludanust, Cajetanust s különösen a trienti zsinat kiváló theologusát Dominicus Sotot. Az evangelium semmit sem határoz arról, hogy ki legyen sz. Péter utódja; bizonyosan az lett, kit sz. Péter maga kiszemelt, hogy utódja legyen. Még azon esetben is, ha sz. Péter nem lett volna soha Rómában, ha nem lett volna Róma püspöke, s nem halt volna meg a Janikuluson, mint azt a protestánsok forrón óhajtják: a római püspök de facto pápa lehetne, mert sz. Péter őt határozhatta meg utódjául. De épen úgy, a mint sz. Péter határozhatott arról, hogy a római püspök legyen a pápa: éppugy határozhatna egy későbbi pápa arról, hogy esetleg átteszi székét vagy hogy nem lesz semminemű egyházmegyének püspöke, hanem az egész világnak; aminthogy az apostolok, mint apostolok az egész világ püspökei voltak, s aminthogy sz. Péter is, midőn Krisztus urunk által az egyház fejévé tétetett, nem bírt különös egyházmegyével. Nincs pedig ok arra, hogy halála által a primatust a római püspöki székhez csatoltnak tartsuk. Amiért is valamint ő előbb Antiochia püspöke volt hét éven át, és azután Rómába ment, úgy minden utódja áttehetné székhelyét s más egyháznak lehetne püspökévé; legalább nem látni, hogy honnan eredjen az a jus divinum, mely az ilyen székváltoztatást tiltson. Így okoskodnak az ellenkező vélemény követői. Ez ügyben minden rendelkezés a pápát illeti: őnála van a primatus hatalma, nála lesz a jog is dönteni a fölött, hogy melyik legyen püspöki széke.

Értesítők. *A kassai főgymnázium ez évi jelentésében* Takács Menyhért «az eleusisi mysteriumokról» értekezik. Általában du Prel véleményéhez csatlakozik, mely előttünk is legvalószínűbbnek látszik; s ez az, hogy a mysteriumok drámai előadások voltak, melyekben a magnetikus alvás és

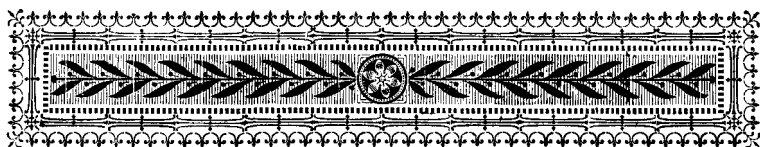
a szellemidézés szerepelt, A hypnotizmus jelenségeiről ki-elégítő ítéletet mondani lehetetlen, s azért egyes állításokon, mint például, hogy «a magnetismus az emberi kézből származó tulajdonság» mások meg fognak ütközni. Különben Takács jó uton jár s nem hajlandó mindent hypnotismusból magyarázni, mert, «hogy spiritistikus phaenomenák voltak és vannak, azt annyi tény és tanu bizonyítása után tagadni nem lehet.» Legjobb, ha különböztetünk közönséges hypnotikus tünetmények közt és olyan feltűnő, intelligenciát föltételező műveletek közt, melyekre semminemű eszköz nincs kéznél. Az előbbieket magyarázhatjuk némileg az idegek elzsibbadásából s ugyanakkor más idegszálak tulságos fölingerléséből, — az utóbbi jelenségek pedig figyelmeztetnek a IV. laterani zsinat tanítására: «diaboli et alii daemones a Deo quidem natura creati sunt boni, sed ipsi per se facti sunt mali.» A tárgy érdekességét emeli a folyékony, világos s adatokban gazdag kifejtés. — *A kalocsai főgymnasium értesítőjében* Rittli Vendel S. J. e kérdéssel foglalkozik: «állandó-e a nap melege, s ha igen, miért és meddig?» A kérdés megoldása megnyugtatólag hat a napból élő emberiségre. Ez idő szerint a nap melege állandónak mondható, mert daczára az óriási kisugárzásnak, van a honnan veszteségét pótolja. E pótlásra nézve R. Helmholtz elméletéhez hajlik, mely a nap rétegeinek összehuzódását jelöli meg a meleg pótlásának forrásául. Ez összehuzódást azonban mi észre nem vehetjük s körülbelül 22000 év kell ahhoz, hogy azt csillagászati eszközökkel észre lehessen venni. Addig tehát Helmholtz elmélete ez oldalról biztosítva van, ha ugyan másfelől nem támad valami kétség! — *A kőszegi gymnasium értesítőjében* Zanathy Bódog paedagogikus értekezésével találkozunk a tanuló-kor főbb hibáiról. E «kalászat» sikerült megvilágítása Császár Árpád szép szavának, melyet motto gyanánt tüzött a szerző értekezése homlokára: «erényeink és bűneink azon fának hajtásai, melyből bölcsönket faragták.» Az ifjuság barátjai szívesen fogják olvasni ez értekezést elejétől végeig. Találkozunk ez értesítőben még az igazgató ur beszédjével Trefort elhalálózása alkalmából, mely kegyeletnek szép, de

igaznak több pontban el nem fogadható. Az igazgató ur bizonyára paedagógikus szempontból indult ki. — *Köszönettel vettük a szatmári egyházmegye sematizmusát.* Az egyházmegye 85 év óta áll fön. Meszlényi Ö Méltósága a megye nyolczadik püspöke. Két elődje: Klobusiczky Péter és Hám János szentség hirében halt meg. Ö Méltósága kegyeletének az egyház iránt rójuk fel a pápák és a bibornoki kollegium névsorát. A szatmári dioecesis disze még az irgalmas nővérek anyaháza, Hám püspök irgalmas szeretetének folytonos kiáradása az egész országra. A hivek száma r. k.: 114,346, g. k.: 457,855.

Apró hírek. Angolországban, a minta-államban a közoktatásügyi bölcsesség nem a felekezeti iskolák elnyomásában s felekezetenélküli paloták építésében kulminál, mint nálunk a Trefort aera alatt; ott a keresztény adózók pénzén nem a modern államvallás — szabadkőmivesi naturalismus — követőinek emelnek csupán iskolákat, hanem segítelyeznek katolikus iskolákat is. A segélyosztásnál nem arra néznek, liberalis, protestáns, vagy katolikus-e az iskola, hanem arra, vajjon a nevelés- és oktatásban bir-e kellő eredményt felmutatni. Amely iskola leglátogatottabb, melyben a gyermekek legjobb vizsgát tesznek, az részesül — természetesen *relative* — legtöbb segélyben. Sok katolikus iskola 900, 1000 sőt 1200 forintot kap az államtól évenként. — Chillicothe cincinnatii érseki megyében Amerikában april 4. meghalt 87 éves korában a soproni születésű kapuczinus atya Lieb Ede, ki 1851. óta működött Amerikában. Utódja a plébánián, melynél alkalmazva volt, Winthorst Ernő, a porosz kath. centrum nagy vezérének unokaöcscse.

Előfizetési díj egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

MAGYAR TÖRTÉNETCSINÁLÓK A PÁPA PRIMATUSÁRÓL.

Irta Dr. DUDEK JÁNOS.

(Folytatás.)

Siricius pápa (384—98.) Himmer tarraconai püspökhöz irt első ügylevelében mondja: „Egyetemes nyilatkozatunkkal meghatározzuk, mit kelljen ezentúl az összes egyházaknak követniök, mit kerülniök.“ (Ep. I. c. 8. 15.) Szemrehányást tevén a történt visszaélésekért: a Spanyolországban szabálytalanul felszentelteknek megengedte a felvett rendekben való szolgálatot. (Rapais I. 365. lap. Roskoványi I. 95. l.) Milevei Optatus, hogy kimutassa (in litteris formatis), miszerint ő és övéi az összegyházzal közösségben állanak: Siricus pápával való közösségére hivatkozott. (De Smedt: Dissertationes 69. l.)

Damasus pápa (366—84.) idejére elég sz. Jeromos nyilatkozatát felhozni: „Midőn Damázt, Róma városa püspökét az egyházi levelezésben segítém, s a keleti és nyugati zsinatok kérdezősködéseire felegeték . . .“ (Ep. 123. ad Agerruchiam n. 10.) E pápáról Roskoványi I. 87—95. l.

Liberius (352—66.) védi sz. Athanázt, alexandriai püspököt s a többieket, a kik hozzá folyamodtak, Konstanczius császár és ariánok ellen. (Roskoványi I. 71—5. l.)

Elődje *I. Gyula* (337—52.) Szozomen történetíró
Magyar Sion. III. kötet. 8. füzet.

szerint az ariánok által székhelyeikről elűzött püspököket egyházaikba visszaállította: „És mivel püspöki székének méltóságánál fogva az egész egyház gondja rája tartozott, kinek-kinek visszaadta saját egyházát.“ (Hist. eccl. III. 8.) A nagy számmal látogatott sardikai zsinat (343.) az, melyen Eötvös szerint a már jó ideje sirban porladozó Arius szakadást támasztott, ezt írja a többi között a pápához irt levelében: „Nagyon jónak és czélszerűnek látszik, hogy a főt, az az Péter apostol székét, minden egyes tartományból értesítsék az Ur papjai.“ (Roskoványi I. 71. l.) Midőn az ariánok sz. Athanázt a pápánál, mint Theodorát Hist. eccl. I. 3. írja, — a pápa az egyházi szabályt követvén, mind a vádlókat, mind pedig a bevádolt Athanázt Rómába idézte. (Hefele I. 498. l.) Ez az eset mutatja, hogy magok az eretnekek sem ismerték félre Róma tekintélyét. (Hefele I. 491. l.)

I. Sylvester alatt (314—35.) a donatisták ügyében Arlesben tartott (314.) zsinat a pápához küldte határozatait, sajnálkozván, hogy a pápa maga személyesen nem vett részt a zsinaton; ámbár beismertik, hogy nem hagyhatta el a helyet, a melyről az apostolok (Péter és Pál) nap-nap után viszik a vezető szerepét (Harduin I. 262.) és csak arra kérik a pápát, hogy határozataikat hirdesse ki, miután az hozzá tartozik. (Hagemann i. mű 562. l.)

Tehát a tényeknek egész sorozata igazolja a római püspöknek *az egész egyház feletti* legfőbb tanítói, birói és törvényhozói hatalmát, szóval mindazt, a mi a joghatósági elsőség (primatus) fogalmában foglaltatik, mint *már régen* nagy sz. Leo és III. Valentinián kora előtt meglevőt. Tanuskodnak erről a kelet és a nyugat egyházai, zsinatok, püspökök, eretnekek és a császárok és *e tanuságokban egy és ugyanazon ok szerepel*, a melyért a római püspöknek legfőbb hatalmát elismerik: *mert Rómában van Péter*

széke; mert Péter az összes hitnek és valamennyi apostolnak a feje.

4. A felhozott bizonyítékok alkalmas keretül szolgálnak arra, hogy Rankénak a nézetét a pápaság keletkezéséről e helyen megvilágítsuk. Szakasztott mása ez Eötvös nézetének, vagy megfordítva ez amannak. Emberi körülmények, főképen a császári hatalom befolyása létesítette az egyház hierarchiáját s ebben a pápaságot. Ebben kulminál Ranke véleménye a pápaságról. Adjuk azt egész terjedelmében.

Bizonyos vizenyös ömlengések után, melyeket Krisztusnak és vallásának szemben a pogánysággal szán, a kereszténységnek számottevő faktorrá realizálását ekként kontemplálja: „Valamint Constantinus pénzein a labarumot látni Krisztus monogrammjával a legyőzött sárkány felett, ugy az elhanyaglott pogányság fölött Krisztus tisztelete és neve emelkedett.

Ez oldalról tekintve is (t. i. a kereszténységet tekintve), mily véghetetlen *a római birodalom jelentősége!* Emelkedése századaiban megtörte a függetlenséget, leigázta a népeket; amaz önállás érzetét, mely az elkülönzésben volt, megsemmisítette; ellenben a későbbi időkben *az igaz vallást kebeléből támasztotta elő,*¹ — egy közös öntudat legtisztább kifejezését, mely messze túlhág a határain, az egy igaz Istenben való közösség öntudatáét. Elmondhatjuk-e, hogy a birodalom e fejlődés által a saját szükségképeniségét eltörölte? Az emberi nem immár önnön magának tudatára ébredt: egységét a vallásban találta meg.

¹ Ez a római birodalom első véghetetlen jelentősége! Az igaz vallást támasztotta elő kebeléből! Azonban a nagy történész, Ranke, kettőt kifejejtett ez állításánál. Először, volt-e valami része annak az előbb általa magasztalt Krisztusnak e vallás előtámasztásában? Másodsor, miután minden történész források után dolgozik, nem jelölte meg, ki, mikor s mely körülmények közt támasztotta elő e vallást?

*Ennek a vallásnak azonfelül a római birodalom adta meg a külső alakját is.*¹

A pogány papságokat úgy osztogatták, mint polgári tisztségeket; a zsidóságban egy törzsökre volt bízva az egyházi kormány; a kereszténységet az különbözteti meg, hogy benne oly külön rend *adta magát* „az egyházi és isteni dolgokra,“ mely önelhatározásu tagokat számlált, mely a kéz rátételével szenteltetett föl, s minden földi foglalkozástól távol maradt. Eleinte *köztársasági formák* közt mozgott az egyház; de azok az új hit uralomra jutásával mindjobban elenyésztek. A klerus lassankint egészen szemközt állt a laikusokkal.²

Nem történt ez, úgy tartom, bizonyos belső szükségesség nélkül. A kereszténység fellendültében a vallásnak a politikai elemektől való megszabadulása rejlett. Evvel összefügg, hogy az állammal szemben egy különálló, saját alkotmányával bíró egyházi rend képződött.

Az egyháznak az államtól való ezen különszakadásában rejlik *talán* a keresztény korok legnagyobb s leghathatósabb sajátossága. Az egyházi és világi hatalom közel állhatnak egymáshoz, sőt a legszorosabb kapcsolatban lehetnek; egészen egybe esniök legfőlebb *kivételképen* s csak rövid időre lehet.³ Egy-máshoz való viszonyukon, különös állásukon nyugszik ezentul egyike minden történet legfontosabb momentumainak.

Ennek a rendnek azonban egyuttal *az alkotmányát* a birodalom mintája szerint kellett *létesítenie*. A

¹ A római birodalom második végzetetlen jelentősége. Ranke ezen külső alak alatt a hierarchiát érti.

² Ugy adja elé a dolgot, mint Guizot. Különben a történész annyit ér, a mennyit hiteles adatokkal bizonyít. A régi egyházat mi sem jellemzi jobban, mint ellenszegülés minden újítással szemben; quod traditum est, servetur.

³ Talán Poroszország miatt kellett a szabály alól ezt a kivételt alkotni?

polgári kormányzat fokozatának megfelelőleg *támadt* a püspökök, a metropolitánok s patriarkák papi urasága.¹ Nem sok idő múlva a római püspökök jutottak legfőbb rangra. *Híű képzelgés* ugyan, mintha az első századokban, vagy általában valaha, kelettől nyugatig elismert primatussal bírtak volna;² de mindenestre nagyhamar oly tekintélyre tettek szert, melynél fogva minden többi egyházi hatalmasságon túl emelkedtek. Sok összejött, ami őket ily tekintélyes rangra segítette. Ha már valamely tartományi főváros nagyobb jelentőségéből mindenütt különös túlsúly származott annak püspöke számára, mennyivel inkább megkellett lenni ezen esetnek az összes birodalom régi fővárosára nézve, melynek az nevét viselte!³ Róma egyike volt a legelőkelőbb püspöki székhelyeknek; itt vérezett vala a legtöbb mártír; az *üldöztetések* idejében a római püspökök leginkább kitettek magukért, s gyakran nem annyira a hivatal-

¹ Fennebb a niceai zsinat 6-ik kánonja tárgyalásánál láttuk, hogy az egyes keleti püspöki székeknek metropolitai vagy pátriarchai rangra emelésénél azok régi kora vagy apostoli alapítása szolgált zsinórmértékül. Azonfelül e zsinat csak azt, a mi «régi» volt — megerősítette. Tehát a papi uraságnak más az eredete, mint Ranke véli.

² A fennebb eléadott császári nyilatkozatok; egyetemes zsinatok, melyek keleten tartattak; az egyes pápák ténykedései, azt bizonyítják, hogy a pápa primatusa kelettől nyugatig el volt ismerve.

³ Casauboni Exercitationes ad annales ecclesiasticos Baronii p. 260. (Ranke jegyzete.) Ranke nem tudja, mi az a pápai primatus s mire vonatkozik? Ő azt úgy képzelte kialakulni, mint midőn I. Vilmosból lett a németek császára, a ki a meghódítottaknak nyakára katonaságot küldött, hogy meg legyen a német egység s Berlin annak központja. A pápai primatus a legfőbb tanítói, bírói és kormányzó hatalom *a hit és fegyelem* ügyében, az pedig az emberek legbensőbb lelkiismereti ügye, melyet nem befolyásolhat senki, csupán azért: mert ebben vagy abban a városban, tegyük fel: Rómában lakik, hanem annak oly jogczimre kell támaszkodnia, melyet a lelkiismeret maga felett állónak, isteninek ismer el. S más jogczim nem is elégséges a lelkiismeret feletti uralomra; mert az ember nagy arra, hogy egy embernek, mint ilyennek engedelmeskedjék. S ezt a jogczimet hangoztatják is a régiek, halottuk nyilatkozataikat, ők nem Róma városát, hanem «Péter székét» Róma városában nézik a pápai tekintély alapjának.

ban, mint a martiromságban s a halálban következtek egymásra. Azonfölül pedig a császárok is jónak látták, hogy egy nagy patriarchalis tekintély felemelkedését előmozdítsák. Egy törvényben, mely a kereszténység uralkodására döntővé lett, azt parancsolja nagy Theodosius, hogy mindazok a nemzetek, a melyek az ő kegyelmes urasága alatt állanak, *azt a hitet vallják*, melyet sz. Péter a rómaiknak hirdetett vala.¹ III. Valentinianus megtiltotta a Galliában s egyéb tartományokban lévő püspököknek, hogy az eddigi szokásoktól el ne térjenek, a tiszteletreméltó férfinak, a szent város pápájának jóváhagyása nélkül. A császárok oltalma alatt gyarapodott hát ezen túl a római püspökök hatalma. De éppen ezen politikai viszonyban rejlett egyszersmind e hatalomnak korlátozása is. Ha *egy* császár lett volna, az egyetemes primatus gyökeret verhetett volna: a birodalom feloszlása utját állotta. — A keleti császárok, a kik egyházi jogaikat² oly féltve őrizték, semmiképen sem mozdíthatták elő a nyugati patriarcha hatalmának terjedését az ő ország részükön. Az egyház alkotmánya itt is a birodalom alkotmányának felelt meg.³

A neves történésznek — Rankénak — ez az előadása csak egy nagy hibában szenved, melyet a bölcsész: *mutatio elenchi*-nek nevez. Másst bizonyít, mint a mit felállított tétele kíván. Beakarta bizonyítani, hogy a pápaság emberi intézmény s felhozott

¹ Codex Theodos. XVI. 1, 2: Cunctos populos, quos clementiae nostrae regit temperamentum, in tali volumus religione versari, quam divinum Petrum Apostolum tradidisse Romanis religio usque nunc ab ipso insinuata declarat. III. Valentinianus edictumáról említést tesz Planck is: Geschichte der christlich-kirchlichen Gesellschaftsverfassung I. 642. (Ranke jegyzete.)

² Melyek voltak azok a császári egyházi jogok? Kelet *keletrőbbi* idegenkedése Rómától nem a császárok egyházi jogaiban, hanem a konstantinápolyi patriarcha nagyravágásában s politikai viszonyokban keresendő.

³ Ranke Lipót: A római pápák az utolsó négy században. Ford. Lehr Albert. Budapest, 1886. I. 7—9. l.

érvei egészen mást, sőt tételének ellenkezőjét bizonyítják. Róma városa, mint birodalmi főváros és a császárok edictumai okai annak, hogy a római püspök pápai tekintélyéhez jutott — ezt véli Ranke.

Már pedig Róma városa és a pápai primatus között semmi okozati összefüggés nincs, a mint azt az imént kimutattam. Hogy éppen Rómában áll „Péter széke“, az legfelebb az isteni gondviselés nagy tervének következménye, a mely szerint, mint Hagemann mondja: „Das römische *Weltreich*, gleichsam der natürliche Typus für die christliche *Weltkirche*, bot ganz von selbst den aussern Rahmen für die sich bildende und in kleinem Kreisen sich organisirende Kirche“ (i. mü 592. l.); azért jutott Péter Rómába s azt a világegyház központjává tette. Egyházi tekintetben nem Róma adott tekintélyt a pápának, hanem a pápa adott tekintélyt Rómának. Hogy a dolog úgy van, maga Ranke volt szives az általa idézett császárok edictumaival bebizonyítani. Ugyanis N. Theodozius azt kívánja, hogy népei azt a hitet vallják, melyet sz. Péter a rómaiaknak hirdetett vala. Itt ugyan egyszerűen a hitről s nem a primátusról van szó; hanem ha ebből az ediktumból valamelyes tekintély a római püspökre visszasugárzik, úgy azt a császár: sz. Péterre, mint forrásra vezeti vissza. III. Valentinián pedig, midőn a püspököktől kívánja, hogy az eddigi szokásoktól el ne térjenek a sz. város pápájának jóváhagyása nélkül, régi okokra támaszkodik, amint azt másutt is hallottuk már, a hol Péter érdeméről beszélt. Péter által pedig a primatus visszavezetendő Krisztusra, mint isteni alapítójára. Ennyit Ranke pápaságáról.

Eötvös és Trefort katholicizmusát alaptalannak, nem tudományosnak kimutatván, feladatunk e részben be van fejezve.

Azonban magának a tételnek teljessége kedvéért tovább fűzzük a fonalat s a nicaenumban annyira

megdicsőült pápaságot előbbi korszakában is, t. i. N. Konstantin előtt vissza sz. Péterig, meglétét, joghatósági gyakorlatát jelző főbb tényeiben feltüntetjük, — a mi annál inkább szükségesnek látszik, mert maga az előbbieken *letárgyalt korszak*, melyhez Eötvös, Ranke stb. a pápaság keletkezését szerették volna kötni, a pápaságról szólóban folyton sz. Péterre utalt bennünket.

Miután az egyház N. Konstantin ideje óta közelebbi viszonyba lépett a megkeresztelt állammal s a kereszténységre tért császároknak, mint a kath. egyház fiainak hathatós közreműködése nagyban hozzájárult az egyház megizmosodásához, külső kifejléséhez, úgy, hogy e császároknak eljárásából az, a ki az események folyamát felületesen, avatatlan szemmel tekinti, — könnyen helytelen következtetésekre téved, a mint az Eötvössel, Rankéval stb. történt, a letárgyalt korszakra — N. Konstantin és III. Valentinián közti időre — még egyszer rövid visszapillantást vetünk: különösen az államnak a kath. egyházhoz való viszonyát tekintve,¹ s azután tovább kísérvük a pápaságra vonatkozó történeti tényeket.

A kath. egyház a 313-ban kiadott milanói rendelettel külső szabadságában biztosítva, kilépett működési terére, a melyt őt alapításánál fogva megillette; kilépett oly alakban és szervezetben, a minőben őt Konstantin edictuma találta. Mi jót is tett volna különben N. Konstantin a kereszténység érdekében, ha annak konstitúcióját megváltoztatja? A kereszténység, mint szellemi győző szembeállott vele és pedig, mint organizált egész, a mely, mint ilyen: a pápa vezetése alatt vívta harczeit s a római pápa nélkül darabokra bomlott,² régen elenyészett volna. Azért

¹ Bőven tárgyalja ezt Phillips Kirchenrecht III. kötetében.

² A pápaság, valamint az egyház első idejében, úgy mindenkor: az egység, az összetartás, a fennmaradás elve és forrása volt az egyháza; a ker. egyháznak leglényegesebb eleme. «Dass das Christenthum sich nicht als eine

Konstantin Edictumai a győzőnek joglétét elismerik s többet nem mondanak.

N. Konstantin egész működése az egyház elismerésére s oltalmára vonatkozik, de nem annak megváltoztatására. Ha ilyesmit szándékozott volna tenni, ugyanazt az egyházat találja magával szemben, a melyet császár-elődei győzhetlennek, kiirthatlannak ismertek.

Ellenkezőleg az államilag meglévő, államilag elismert kath. egyház érdekében a császárok *sámos törvényt* hoztak; N. Konstantin azon tette, hogy Rómát elhagyta s császári székhelyéül új várost választott, nagyban hozzájárult, hogy a pápa suverainitása még inkább előtérbe lépjen,¹ még másrészt N. Theodozius a pogányság halálos ítéletét aláírta.

A császárok továbbá nemcsak meghagyták az egyházat jogaiban, melyek őt alapításánál fogva megillették, a mint máskülönben tenni hatalmukban sem állott; de hozzá mintegy kötelezve érezték magukat ugyanazt az egyházat privilegiumokban is részesíteni, a mely privilegiumok az egyház vagyonyjogára, a

Secte in einem Winkel Asiens oder Afrika's zurückgezogen hat, noch in ein Chaos von philosophischen Meinungen zerbröckelte, noch wie die Religion der Hindus in Formen erstarrte, noch Europa's Kraft in den Wollüsten und der Slaverei des Morgenlandes erlahmte, ist einzig dem sittigenden, einigen, den wachenden Principe der Kirche zu verdanken, die als festgeschlossenes Ganze dastand *unter der Führung eines Hauptes*, dessen Auge das Ganze überschaute, dessen Worte Alle gehorchen, der der Vater ist und Lehrer der gesammten Christenheit, welchem im hl. Petrus von Jesus Christus die Vollgewalt übertragen wurde, die Gesamtkirche zu weiden, zu lenken und zu regieren.» Hettinger Apologie IV. 572 I.

¹ Midón a császári hatalom elhagyja székhelyét, hogy az egyedül a lelki hatalom lakhelye maradjon, mindenesetre hozzájárul, hogy ez a lelki hatalom annál jobban tűnjék ki. De a város azért nem ad a benne lakóknak ilyen hatalmat, ha az e hatalommal más oknál fogva nem bír. Azért már Gelasius pápa (492–6.) megjegyezte (Ep. 26, 10. ap. Thiel p. 405.): *Risimus, quod prae-rogativam volunt Acacio comparari, quia episcopus fuerit regiae civitatis... Alia potestas est regni saecularis, alia ecclesiasticarum distributio dignitatum.* V. ő. Hettinger i. mű. 555. l.

papi személyekre és az egyházi igazságszolgáltatásra vonatkoztak. A püspökök sok tekintetben a világi ügyek elintézésével megbizattak;¹ az egyház jelentékeny birtokhoz jutott, úgy, hogy az, a mit Jeromos (Ep. ad Demetr.) I. Anasztáz pápáról mond, hogy: *vir ditissimae paupertatis*, az egész római egyházzal volt mondható. De a változott viszonyok, az emberi segítség ekkor sem tette felesleggé annak a segélyét, a ki azt mondta egyházának: *ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi*. Mert ugyancsak a császárok részéről nem kis veszély fenyegette az egyházat;² a mire alkalmat különösen a *tévtanok* szolgáltattak. Azelőtt az egyház egyszerűen kizárta azokat, a kik valamely tévelyhez makacsul ragaszkodtak; most azonban a vallás a birodalom legfontosabb ügye lévén, minden tévtan a császárok figyelmét is kihívta, s a heretikusoknak nem egyszer sikerült a császárok közül egyiket-másikat pártjukra hódítani, a mi nem vált az egyház előnyére. Már N. Konstantin élete vége felé kedvezett az ariánoknak; fia Konstanczius az arianismus támogatása által majdnem veszélyesebb volt az egyházra, mint Julianus apostata. II. Theodóz részvétele az efezusi rablózsinaton szintén nem illett az egyház védőjéhez. A konstantinápolyi püspökök gögijének jó részben a császárok voltak az okai, a minek vége az egyházszakadás lett.

Ez volt az állam viszonya a kath. egyházhoz a ker. császárok alatt, külső, védői viszony, mely azonban az egyház tanait, intézményeit nem érintette, annál kevésbé változtatta. Hiszen N. Konstantin még azokat a személyi panaszokat sem akarta elintézni, melyeket a niceaei zsinat alkalmával előtte egyes püspökök egymás ellen emeltek és a patriarchai,

¹ Phillips. III. 26. 1.

² Phillips. III. 29. 1.

metropolitai egyházak megerősítése ugyanezen zsinaton a zsinati atyák által, hozzá „a régi szokások” alapján történt.

Az a kereszténység tehát, melylyel N. Konstantin eleinte küzdött, később pedig államilag elismert: maga a katholicismus, pápájával, püspökeivel, hitszabályával, szóval a teljes fogalmu katholika egyház, mint ma létezik; létezett N. Konstantin utódai alatt is, *létezett sz. Péter óta*; ennélfogva Eötvös, Ranke stb., midőn a kath. egyház keletkezését a N. Konstantin utáni császárokra vitték át, tudva, vagy öntudatlanul történethamisítást követtek el; mert a primatusnak valamelyik császár által ezen időszakban történt életbelépéséről mit sem tud a történelem.

6. A történelmi helyzetnek méltatása, vagyis az egyház és a római állam állapotának összehasonlítása azon időpontban, midőn az addig ellenséges állam Konstantin edictumával az egyháznak békejobbot nyújtott, szintén nem kis fényt vet felvetett kérdéseinkre: a primatus létezésére azon időben N. Konstantin mindenestre kedvező helyzetet biztosított a kath. egyház számára, de ez a kedvezés csak arra terjedt ki, hogy az üldözöttek megadta a szabadságát, s a felszabadultat jogi élvezetében támogatta; azért e kedvezést sem félreismerni, sem tulhajtani nem szabad.

A IV. század elején olyanok voltak a viszonyok, hogy az állam rászorult a kath. egyházra s ez viszont amarra.

Az egyház meglehetősen laza állapotban lépett a IV. századba; a sok külső és belső küzdelem megviselte. Megfosztva minden támogatástól, az üldözők által ereiben, működésében bénítva nagyszámu hivei s a mikre oszlott, a részletes egyházak között: nem fejthette ki ama külső társulati együvértartozás érzetét, melyet Krisztus egységes egyháza megkívánt. A nyugati rész vonzalma az egység központja iránt

tántoríthatlan volt, nem úgy a többi egyházakban. Afrika, Egyptom, Ázsia kezdet óta magában hordta a megoszlás magvait; temperamentuma egyes tani és fegyelmi dolgokban szélsőségre hajlott s a kereszténység szellemét soha sem tudta annyira magába fogadni, hogy a folyton felmerülő szakadások a közbékét és egyetértést meg ne zavarták volna.

Azonban a szabad társadalmi mozgás hiánya, az üldözések, a kereszténységgel szemben fennálló tilalmi törvények, melyek a keresztény vallás jogosultságát el nem ismerték: a három század alatt a felburjánzó ellentétek megszüntetését az egyház kebelében lehetetlenné tették. N. Konstantin edictuma tehát e tekintetben fontos forduló pontot képez az egyházra: ezen időben már életkérdéssé vált a kereszténységre nézve az *egység elvének* általános érvényesülése. Afrikában Tertullian, Cyprián óta a schismatikus szellem mély gyökereket vert; most a Donatus-féle szakadás alakjában kísértett; Egyptomban a Meletius-féle párt hívei háborogtak. Ázsiában a husvét ünneplése még mindig befejezetlen kérdést képezett. Az arianismus csirái már életre keltek. De a békőiből kiszabadult egyháznak most már módjában állott mindezeket leküzdeni s szoros egységet az egész testben létesíteni. Csak most, midőn az ellentétek nyilvános harcra kelhettek, vált lehetségessé ezen ellentétek kiegyenlítése is. A kérdések a három század folyama alatt megértek, tisztáztattak; az egyház előtt állott az egyetemes zsinatok megtarthatásának utja s evvel az egység elvének érvényesítése, a mint az a nemsokára megtartott nicäai első egyetemes zsinaton oly fényesen valósult. (325.)

Ebben áll N. Konstantin érdeme a kath. egyházzal szemben, a melynek nem *szervezetre* — mint azt az avatatlankok vélik — de *szabadságra* volt szüksége, hogy hivatását az orbis terrarum minden irányában teljesíthesse; az itt-ott keletkező vadhajtasó-

kat lenyeshesse s a fő és a tagok közötti organikus kapcsolatot fentartva a Krisztus által letett alapelvekhez, szervezethez képest az emberi nemet nagy keresztény családdá alakítsa.

Amiként azonban a háromszázados nyomasztó helyzet az egyháznak a felszabadulás pillanatában legelső érdekévé tette, hogy a szabad mozgást az egység érvényesítésére használja fel: ép oly módon kezdte érezni az állam is a maga körében az egységesítés szükségét. A 4-ik század elején az állam érdeke találkozott az egyház hasonló érdekeivel.

A roppant terjedelmű római államot a feloszlás veszélye fenyegette. A társcsászárok uralma inkább a feloszlás mint összetartás eszközének bizonyult. N. Konstantin felismerte a veszélyt s azért nemcsak a régi egységet visszaállítani, hanem éppen e célból az államot új, szilárdabb alapra fektetni törekedett. Figyelmét nem kerülte ki a vallás jelentősége az államra. A pogány vallás a multa tartozott: előtérben állott a kereszténység ifjú erejével, mint a jövő vallása. Ezt a vallást mint harczos és mint ember a harcz mezején és a magán életben hosszú időn át ismerni és tisztelni tanulta. Azonban a politikai szükség és a tényleges helyzet, a mely szerint alattvalóinak legnagyobb része e vallást sajátjának vallotta, arra tanította Konstantint, hogy mint császár is, mint a politikai állam feje e vallásban roskadozó államának támaszát keresse.¹

E célra pedig nem a szektákra oszlott, hanem tanában, fegyelmében egységes egyház látszott alkalmasnak. Innen magyarázható Konstantin előzékenysége, amelylyel az egyháznak a háromszázados harcz fakasz-

¹ E helyütt N. Konstantinnak, mint politikusnak álláspontját hangsúlyozzuk a kereszténységgel szemben, eltekintve attól, mi befolyással lehetett politikai nézeteire keresztény érzülete. Ez utóbbiról I. Grisar: Die vorgebllichen Beweise gegen die Christlichkeit Constantins des Grossen. Innsbrucker Zeitschrift für kath. Theologie 1882. IV. Heft.

totta sebei orvoslására segítő kezét felajánlotta. Politikai elvei őt minden tévtan, minden separatismus elleniségévé tették; mert belátta, hogy mindaz, a mi a kath. egyház egységét zavarja, egyuttal ártalmára van az államnak is.

Ezen törekvései között nem kerülhette ki figyelmét első sorban a római egyház jelentősége. Mindjárt 313-ban Melchiades pápához intézett iratában amint egyrészt mély hódolatát fejezi ki az isteni jogon alapuló kath. egyház iránt, ugy másrészt óhajának is adott kifejezést, hogy a pápa semmiféle schismát vagy haeresist ne tűrjön.¹ A hozzáfolyamodó Donatisták ügyét a római pápa kezeibe tette le.²

Ha N. Konstantin az egység utáni törekvéseiben Róma püspökére szegezte szemeit, az nem annyit jelentett, hogy általa kellett Rómának az egyház központjává válnia. Ennek háta mögött oly történeti mult állott, mely ilyen helyzetet követelt számára. Rómának viszonya s elsősége a többi egyházak felett, mint tényleg fennálló viszony tünt fel Konstantin szemeiben, úgy hogy Rómának fensőbbiségét N. Konstantin egyházpolitikai kombinációi eredményének tekinteni — történelemellenes álláspont.

Az alább felhozandó tények tanuságot teendők arról, hogy Róma régen vitte a vezérszerepet s hogy szava döntő erővel birt az összes kérdésekben.

Bámulatraméltó az az éberség, melylyel Róma a sokszor rejtett tévtanok első csiráit felismerte, s a világosság, egyszerűség, melylyel a legnehezebb kérdésekben is nyilatkozott. Ő benne egyesült mindaz, a mit az egyes részletes egyházakban mint jellemző sajátságot észlelünk.

Róma a kis-ázsiai egyházzal osztja a hagyomány elvének szigoruságát, de birja az alexandriai egyház-

¹ Hagemann i. mű 556. l.

² Rapaics Egyháztörténelem I. 245. l. — Hagemann i. mű 557. l.

zal a továbbfejlődés mozgékonyágát is. Feltalálható benne az afrikai egyház életszigora annak tulhajtásai híján. A tények szorgalmas megfigyelője csak arra az egy következtetésre jöhet, hogy a római egyház a Konstantin előtti 3 század folyamata alatt a Krisztus egyházának központját képezte.

Igy állott az egyház, így állott a római állam N. Konstantin milánói edictuma *idejében*; a kereszténységnek biztosított szabadság javára vált az egyháznak, javára az államnak; amannak, mert az egyház által keresztényé lett s az emberiség javára szilárd alapot, magasabb hivatást nyert. *Ezzel meg lön vetve a keret*, a melyben azok az egyház-állami viszonyok fejlődtek, melyeket a fennebbieken egész N. Leo és III. Valentinián koráig tárgyaltunk s a melyek egyformán föltételezik a római pápa primatusát, azt a régi primátust, melyet Péter apostolban Krisztus tekintélye alapított egyháza számára.

7. A letárgyalt korszak, melyet N. Konstantin nyitott meg, egészben alkalmas volt arra, hogy a pápaság eszméje előtérbe lépjen s a benne foglalt jogok sokoldalú alkalmazást nyerjenek.

Más azonban a történelem képe a N. Konstantin *előtti* korszakban, mely mint az üldözések kora van a kereszténység történetébe jegyezve. A pogány állam régi, korhadtt elveinél vesztegelt, ellenállott az életet és erőt kínáló kereszténységnek; az egyház elnyomva s a mennyiben jelentkezett, megrendszabályozva.

Mindent egybevetve: az egyház kezdetleges állapotota, a nyomasztó államtársadalmi viszonyok, a részletes egyházaknak a körülmények fejlesztette elszigeteltsége¹ azon korszakban (N. Konstantin előtt) kevesebb alkalmat és módot nyújtott a primátusban foglalt jogok gyakorlására, mint a későbbi idő. In-

¹ L. erről Hagemann i. mű 1—45. l.

nen a pápaság *gyakorlati* nyilvánulása kevésbé beszédkö; éltető és fentartó szelleme a kor eseményeibe véste nyomait; de azok nem oly számosak, mint a későbbiek; a katakombai élet eseményeit a nyilvánosságot kezében tartó idegen Clio nem igen jegyezte tábláira, a kiket pedig ez események érdekelték, azoktól is kevés történelmi jegyzék maradt reánk.²

Mindazonáltal a római egyház s benne a primatus a N. Konstantin előtti időből is annyi tanuval rendelkezik, a mennyit egy ősi intézménynek a kezdetleges s rá kedvezőtlen állapotokhoz mért ismerete kíván.

Csak azon főbb eseményeket emeljük itt ki, a melyek az ősi egyházban nagyobb mozgalmak előidézői voltak s a melyek a római püspök joghatósági elsőségének gyakorlásáról az összegyházra nyilvánvaló bizonytságot tesznek. A sorrendet visszafelé követjük.

a) A 3-ik század második felére esik samosatai Pál (260—9. l.) antiochiai püspök esete. Az ilyen eseteknek, amilyen az itt említett is, rendesen messze nyulnak szálaik.

(Folyt. köv.)

² Hagemann i. mű 46—9 l. *Különösen a hitviták- s rájuk vonatkozó iratokból tűnik ki a római egyház, illetőleg a római püspök részvéte azokban s ebből tekintélye.* Erre vonatkozólag mondja Hettinger: «Sie (die Päpste) erscheinen als die Meister der ganzen Kirche, nach allen Seiten hin mahrend und warnend, bindend und entbindend, verfügend und richtend. Man beklagt sich nicht selten über den Gebrauch, den sie in einzelnen Fällen von ihrer Gewalt machen; man widersteht, weil man den Papst für getäuscht hält; man appellirt an den besser zu Unterrichtenden, *aber man tastet ihre Befugnisse nicht an.* Victor I. tritt in der Frage über die Osterfeier entscheidend auf, und selbst Cyprian musste der Überlegenheit Roms sich fügen. Dionysius von Alexandrien hatte wegen des Verdachtes des Sabellianismus vor dem Papste Dionysius sich zu rechtfertigen; Paul von Samosata, Patriarch von Antiochien, wurde dagegen durch den römischen Papst wegen Iläresie seiner Würde entsetzt.» Apologie IV. 567. l.

A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ ÉNEKISKOLÁJA.

Irta : WALTER ANTAL.

A mi az egyházi zene iránt érdeklődök régi óhaja, hogy Magyarországon is legyen már székesegyház, melyben úgy adassék elő a liturgikus zene, mint azt a vonatkozó szabványok kívánják, az végre teljesedésbe ment. A pécsi Székesegyháznak van iskolája és megfelelő énekkara; és ezentul nem kell Regensburgba utaznia annak, ki hallani akarja, miként kell előadni a gregorianus karéneket, vagy miként hangzik a polyphon stylum egyházi ének.

Vissza levén ekként állitva a belviszonyok által régóta elsodort intézet, csak most van alkalmunk igazán, komolyan és behatólag összehasonlitást tenni a között a mink volt, és a mit őseink megfoghatlan közöny vagy ki tudja mi által félrevezetve elhanyagoltak, és a között a mink van, értem a széltiben divó, drámai hatásra készült, többnyire érték nélküli és általában nem az egyházba való hangszeres zenét. Az összehasonlitás a multba tekinteni késztet és szomorú reflexiókat kelt. Az evangeliumi példa valósult. Mig aludtak az illetők, jött az ellenség és elveté a konkoly és gyom magvait, mely kikelvén, csakhamar elfojtá a jó magot, oly gyökeresen, hogy a gyom kiirtása most a legnehezebb dolgok egyike.

A ki az irtó szerepére vállalkozik, annak számtalan akadályal kell megküzdenie. Csak a legnagyobbakat akarjuk megemliteni. Az egyik a divó zene által elromlott izlés. E részben még a legjobbak közül is sokan úgy járnak, mint Sz. Jeromos, ki a világtól elvonulva vezeklés közben sem akart megválni a pogány irodalom remekeitől, és csak nagy ellenkezés és önmegtagadással olvashatá a magábatérés pillanataiban a proféták csiszolatlan iratait; «mivel vak szememmel nem láttam a világosságot, azt hívém, hogy

ez a nap, és nem saját szemem hibája.»¹ A szenvedélyek jelzésére szánt, és egyéb behizelgő hangzatok teljes hiánya — fáj. A hangszeres csillogás nem szívesen nélkülöztetik a templomban sem. A ki csipős, fűszeres ételekhez szokott, némi megvetéssel nézi a kenyeret és tejet. «Nem szeretem a *tulzást*», mondá szemünkbe egy nagy tekintélyű ur a hegedüt és trombitát védelmezvén; «ha ez hiba volna, nem engedték volna az egyházba bevinni;» . . . «landate Dominum in sono tubae, in timpanis et choro, in chordis et organo»! — Szerény válaszuk az volt, hogy a hegedüt és trombitát soha sem *engedték* bevinni az egyházba, hanem azok becsempéztettek, és ott, a hol, *megettették*; a zoltár idézett szavai pedig nem mentik és annál kevésbé igazolják a hangszerekkel manap «elkövetett» zenét és annak kinövéseit: a liturgikus szabályok teljes mellőzését, a sz. szöveg megcsonkítását, a szavaknak kény és kedv szerinti ismétlését és számos más visszaélést.

A másik nehézséget okozza a zenét mesterséggként és napszámba üző templomzenészek és énekesek hiusága, kényelme, féltékenykedése, haszonlesése sat. És itt nem csak a másodhegedű mellett görnyedő cseh muzsikust, hanem a magasabb igényű zeneszerzés és zene kritikával foglalkozó karmestert és magánénekest is hozzá kell értenem. Ezek alarmirozzák a nem gondolkozó közönséget, inspirálják a közvéleményt. És habár egyelőre csak egy templomról, a székesegyházról van a szó, a sajtó is felhasználtatik oly hírek terjesztésére: hogy kizavarják a zenét a templomból, izléstelen mű érték nélküli, rég sutba dobott énekek miatt; «német» találmány miatt vége az egyházi zeneművészetnek.² A párisi «Figaro» azon hire, hogy a francia püspökök az

¹ «Miser ego, lecturus Tullium jejunabam, post noctium crebras vigiliis post lacrymas, quas mihi praeteritorum recordatio peccatorum ex imis visceribus eruebat, Plautus sumebatur in manus: si quando in memetipsum reversus, prophetas legere coepissem, horrebat sermo incultus: et quia lumen coecis oculis non videbam, non oculorum putabam culpam esse, sed solis.» Ep. ad Eustochium.

² Egy helyi lap ily hírrel szolgált közönségének.

egyházi zene reformjáról illetve reformatiójáról gondolkoznak, egy munkatársát megbizta, hogy ama valódi egyházi zene, melynek visszaállítása forog szóban, mibenléte és műértéke iránt tudakozódjék — Gounod-nál. A tiszteletre méltó mester úgy nyilatkozott, hogy a choralis és ennek polyphon feldolgozásából eredt vocalis zeneművek ugyan nagy értékű zene, de idejét multa, a mai embereknek már nem való. Holt muzsika az. A Figaróban megjelent cikk azután szókaása szerint ép oly szellemesen, mint felületesen kimondá itéletét, constatálván a nagy kárt, melyet az egyház vallana, ha a szívet lelket felvidító «Muzsát» kiüzné az egyházakból. A kérdéses cikk tavai július hóban jelent meg első helyen «La Muse» czimmel. Nincs kétségem az iránt, hogy a lár-mát egy vagy néhány egyházi zeneszerzeményein büszke karmester és a kereszményeiket féltő zenemesteremberek idézték elő. Mert ezen urak nem tudják elgondolni, hogy a zene az egyházban eszközként magasabb czélnak legyen alárendelve, hanem önczélnak nézik, meg lévén győződve, hogy a templom hajójában összegyűlt nép idejött — zenét hallgatni. Innen van, hogy a kiválóbb korzenész vagy énekes megköveteli, hogy egy-egy «Solo»-val tüntettség ki. a dilettans urak és hölgyek pedig csak ily kikötés mellett vállalkoznak a közreműködésre. A templomban ugyan nem aratnak tapsot, de templomon kívül elvárják a bókot vagy a lapokban való megemlést. Mily darázfészek — vagy hogy benn maradjak az evangéliumi hasonlatban — mily gyom!

A harmadik a kezdet nehézsége. A kar vezetésével megbizható papot, az énekes fiuk oktatására berendezett énekiskolát, és férfi karéneseket nem lehet rögtönözni. Pedig ezek feltétlenül szükségesek. Hogy a karigazgató pap, komoly és a szent zenéért lelkesülő pap legyen, oly követelmény, melytől elállni lehetetlenségnek tartjuk. Az énekes fiuk nevelésére, a papnövendékek zeneoktatása, a liturgikus nyelv bírása, a liturgikus szabványok ismerete, a fegyelem kellő fentartása az énekkaron és különösen az előadandó zeneszerzemények megválasztása és ellenőrzése, okvetlenül

papot tételeznek fel. A ki csak némileg ismeri a karénekesek fegyelmetlenségét, hiuságát, itt-ott követelő dölyfét, szavaimat kommentár nélkül meg fogja érteni. Papi karigazgató nélkül is lehet talán megkezdeni a reformot, de nem vetünk neki husz évet, — és Palestrina ismét kénytelen lesz átengedni helyét ujonnan felcseperedett, tetszetősben komponáló nagyságoknak, kik valószínűleg szükségeseknek fogják tartani a hangszereket is.

A classikus egyházi zeneszerzők a két magasabb fекvésű hang- a soprano és alto szerepre csak fiukat contemplálnak és azért műveik a 8—13 éves fiuk természetes, üde, hajlékony hangját követelik meg és énekes hölgyekkel alig adhatók elő. A misének némely részei, mint az introitus és postcommunio kivétel nélkül mindenkor csak a gradualeból gregorianus dallam szerint énekeltetnek; nagybőjti és adventi időben, kántorbőjti és vigilia- napokon az egész mise hasonlóan a gregorianus dallamok szerint adatik elő: ebből folyólag, de azért is, mert a classicus egyházi zeneművek alapja a gregorianus karének, feltétlenül szükséges oly intézet, melyben a fiuk a gregorianus karénekekben alapos oktatást nyerjenek. Elkerülhetlen dolog tehát az énekiskola felállítása — és nem kellemes, hogy annak berendezése meglehetősen költséges. A növendékpapoknak ugyancsak a gregorianus karénekekben való alapos oktatása nem rendkívüli vesződséggel és két nagy előnnyel jár: az egyik, hogy a mise és szent officiumok dallamait hibátlanul adják elő (mi által idővel meg fog szünni a széltiben divó és hozzáértő előtt kiállhatatlan — minek nevezzem? — provincialismus;) a másik, hogy az énekkar férfi hangjai, a tenore és basso tetszés szerint szaporíthatók, mi nagy ünnepek alkalmával és nagy művek előadásánál kívánatos.

A negyedik nehézséget, melylyel csak nagyon szörmentében lehet megküzdeni, szüli a liturgikus zene specialis jellege. Komoly, szent, az érzékiesség salakjától ment az mindig és minden ízében. A legtöbb zeneértő közönye, hogy ne mondjam ellenséges indulata — innen származik. Ismerni Mozart, Beethoven és az újabb remekírók műveit, és a

gregorianus karénekből semmit, a classicus polyphon zenéből alig valamit megérthetni — micsoda zene ez? A görög hangfajokról, a tonus, modus és ezek tulajdonságai és követelményeiről csak annak van sejtelme, ki valaha zenetörténetet forgatott; de ezekkel behatóan foglalkozni érdemes-e? egy, a megszokott rhytmus és harmóniát nélkülöző zenét élvezhetni-e? A tagadó válasz kényelmes és profán szempontból könnyen indokolható. De mivel nagy tekintélyű zenetörténészek és mesterek elismerő bámulattal nyilatkoznak, és egyenesen deklarálják, hogy csak ez a valódi egyházi zene, — azt kell mondani, mit fennebb állítólag Gounod mondott. E művészi renyheség ellen nehéz a küzdelem. Regensburgban annak idején ugynevezett történeti hangversenyeket rendezett Proske kanonok, és programjába izlettetőül felvett Palestrina, Orlando Lasso és mások műveiből is. A közreműködők és egyéb kiválóbb zenészekből azután alakult egy kis közönség, mely műértő hozzászólással védelmére kelt a liturgikus zenének megtámadtatás esetén. Bátisan szemébe mondhaták a támadónak: tessék a gregorianus karének rendszerét, tessék a katolikus liturgia mivoltát és szellemét tanulmányozni és a homály el fog oszolni. A dió kissé kemény, de magva annál édesebb.

E specialis jellegből származik végre az a veszélyes nehézség, melyet, bár szelidebb értelemben, «periculum in falsis fratribus»-nak szeretünk elnevezni. A templomban intéző papnak az idevágó szabványaiban való járatlansága, tájékozatlansága; az általa akár öntudatosan akár könnyelműen hangoztatott «nekem így tetszik,» «jól volt eddig úgy is» — elv, sok bajt és sokszor leküzdhetlen akadályt okoz a jó zenének és azoknak, kik annak gyakorlatba átvitelén fáradoznak.

Quorsum haec tam longo repetita principio? Mindezek szorosán hozzátartoznak a pécsi székesegyházi énekiskola állításához; és meg vagyunk győződve, hogy széles Magyarországon bárhol terveztessek ily irányu és ily hivatásu intézet, hasonló törekvésekkel és nehézségekkel fog szemközt állani az intéző püspök.

A pécsi székesegyház restaurációja befejezéséhez közeledik. Magyarországnak e «chiesa d'oro»-ja befejezett részeiben oly ragyogó pompát, megnyugtató stylegységet tüntet fel, hogy műértő és laikus egyaránt elragadtatással szemléli. Bevigyük-e e templomba az eddigi zenét? E kérdéssel foglalkozott a gondos püspök azon pillanattól kezdve, midőn sejteni engedtetett, hogy e templom lesz ismét az, mi hajdan volt «omnium regni basilicarum ornatissima.» (Koller.) Ha oly gondosan mellőztetik minden, mi nem szorosan egyházas, mi a stylegységet zavarhatná, mily ellentétet fog akkor képezni a modern operaszerű zene? A finom műérzékkel bíró püspök nem restelt Regensburgba utazni, meghallgatni azt az éneket, mely székesegyházunkból régóta kiszorított. Itt érett meg az elhatározás, hogy a pécsi székesegyházba visszaállítja az egyedül helyes, valódi liturgikus zenét.

Miután e zenének alapja a gregorianus karének, első gondja volt, a növendékpapságot ebben alaposan oktatni és elrendelni, hogy a székesegyház karénekesei az általuk előadatott choralist helyesen és lehetőleg mintaszerűleg énekeljék. A szentatya körlevele, melyben a sz. szertartások congregatiójának felügyelete mellett Pustet által kiadott karkönyveket (Graduale, Antiphonarium sat.) minden egyháznak ajánlá, alkalmul szolgált e könyvek beszerzésére és használatbavételére; az orgonakisérettel előadatni szokott részek ettől fogva Witt mintaszerű művéből kísértettek; a megszokott responsoriumok helyébe a Missale és Vesperale-ban előírottak léptek. Kitünő szoktató volt ez, — és mint minden szoktató, meglehetősen keserű legalább a karénekeseknek.

1887-ben egy fiatal áldozár küldetett Regensburgba, hogy ott a Haberl Ferencz által alapított és a legkiválóbb szakerők vezetése alatt álló egyházi zeneiskolában alapos oktatást nyerjen a kérdéses zene elemeiben és elsajátítsa a methodust, melylyel ily zenére nevelni s mely^{re} szerint azt előadni kell. A kellő előképzettséggel bíró fiatal papnak egy cursus elég volt (7 hó) a szükséges jártasság megszerzésére és visszatérése után azonnal hozzáfogott a szervező munkához.

Püspöki székvárosban, hol rendszeren mindenféle iskola van, könnyü énekes fiukat összetoborzani. A fiukban többnyire nagy a zenekedv, a szülők pedig szívesen kapnak az alkalmon gyermekeiket biztos nevelőre bizni, kitől még hozzá ingyen vagy majdnem ingyen zeneoktatást is nyernek.

Az énekiskolának még épülete nem levén, egyelőre béreltetett helyiség, melybe 15 fiu felvétetett, kik minden ellátásban részesülnek és rendes tanulmányaik mellett naponta az énekben oktattatnak. A most épülő és már tető alatt levő énekiskola 24 fiu számára lesz berendezve. Ezek fogják képezni az énekkar «stock»-ját, melyre mindenkor számíthatni.

Részint a tanmód kitünőségének, részint a magyar fiuk zeneképességének tulajdonítandó a siker, melyet ily rövid idő után képes felmutatni az énekkar. Tulajdonképeni hivatalos működése csak akkor fog kezdődni, ha székesegyházunk teljesen restaurálva, consecrálva s az isteni szolgálatra berendezve leendett. De a növendékpapok és énekesfiukból összeállított kar már eddig is jeleit adta életrevalósága és ügyességének. Hallottunk előadni műveket Palestrina, Orlando Lasso, Pitoni, Haller és Wittől. Palestrina «Improperiái» nagypénteken nem egy szembe könyeket csaltak. Az apostoli nuncius ő nmga Pécssett időzésekor meleg szavakban adott kifejezést meglepetettségének, és nagy meglegedésünkre odanyilatkozott, hogy ily éneket nem hallott, mióta Rómától távol van.

Az énekiskola legközelebbi célja a székesegyház énekkarán működni, hová az orgonán kívül más hangszer nem fog vitetni. Hogy távolabbi célja is van, ki tagadhatná?

Az egyházi irányú lapok olvasói ismerik a panaszokat, melyek mindig szélesebb körben emeltetnek az énekkarokon elkövetett liturgikus vétségek ellen. A karigazgatók éppen semmit sem törődnek a liturgia követelményeivel. Szerintök az oltár és az énekkar egymástól teljesen független két organuma az isteni tiszteletnek. Követelhet az ünnep bármit, előírhat a Missale rubrikája a mit akar, az a karigazgatót nem genirozza, tudomást sem vesz róla. E tekintetben a le-

hetetlent lehetségesnek tapasztaltuk. Idézhetnénk sokat, — de exempla sunt odiosa. Remélnünk szabad, hogy ily irányu énekiskolák hasonló vétségek megszüntét siettetni fogják. Az énekiskola növendéke az oltár és énekkar közötti correlatit megfogja ismerni, érteni és becsülni, és annak idején, ha hivatása magával hozza, érvényesíteni.

Az orgona kezelése városi és falusi templomokban egyaránt a hozzáértők panaszainak, vagy a mi rosszabb, el-ménczkedéseinek tárgya. Nem-e a legtöbb tanító úgy vélekedik, hogy az orgona csak abban különbözik a zongorától, hogy az egyik hurokkal, a másik sípokkal ellátott hangszer, de kezelése egy és ugyanaz?! E vélekedés nyomán azután keserves orgonálás jön létre! Az énekiskola e bajon is fog idővel segíteni. Az innen kikerült tanító, ki e fenséges hangszeret kellően, komolyan és egyházasan kezeli, egy egész vidéknek lehet oktatója.

Köztudomásu dolog, hogy a székesegyházi énekkarokhoz mily nehezen lehet férfikarénekest kapni — Magyarországból. Vannak püspöki városok, hol a karénekesek röviden «csehek»-nek neveztetnek, mert tényleg a legtöbb énekkar kénytelen Csehországból élödni. Ez nem éppen nagy baj; a latin szavak furcsa kiejtéséhez előbb-utóbb hozzászokik a fül. De hogy a szép, könnyü és néha tetemes jövedelemmel járó állásokra magyar emberek nem reflectálhatnak, az a magyar zeneoktatásra legalább is homályt vet. A székesegyházi énekiskolák növendékeiből idővel karénekesek is fognak kerülni.

Végül megemlítendönek tartjuk, hogy a székesegyházi énekiskola növendékei a karének (choral) rendszerével kezdik tanulni a zenét. E rendszer sokkal komplikáltabb, de sokkal gazdagabb is a modern, profán zene rendszerénél; e rendszernél nem választható el oly könnyen a zenetudomány a zeneművészettől; — vagyis a zenemű executiója, előadása minden egyes közreműködőben inkább feltételezi a technikai, műformai átértést, mint ez a profán zenénél történik. A növendéknek jókor meg kell ismerkedni a legkomplikáltabb műformákkal és az énekművészet legmagasb remekei-

vel. Közönséges vagy alacsony színvonalra soha sem bocsátatik. E zeneoktatásnak édes gyümölcsét fogja valaha élvezni a növendék. Bármily nemével álljon szemközt a profán zenének, annak titka csakhamar megnyílik előtte, mert értelme a legjobb iskolában képződött, és a homályt Palestrina fáklyája világítja meg.

Máskép áll a dolog a modern zenerendszerrel. Itt a növendék, hacsak különös talentum nem segít rajta — többnyire benreked a dal és táncz műformájában. A magasabb, komplikáltabb műformákat a legtöbb alig ismeri nevéből. Innen van, hogy egyes zongorász vagy hegedüs minden érzék vagy értelem nélkül hallgat végig egy symphoniát vagy csak egy magasabb igényű sonatát is, hogy a műformák legnehezebbikét, a fugát ne is említsem.

Csak annyit akartam e rövid párhuzammal jelezni, hogy általános zeneműveltség tekintetében is culturalis jelentősége van a székesegyházi énekiskolának.

Elvégeztem, mit a pécsi székesegyházi énekiskola felállításának alkalmából mondani akartam. Adja a jó Isten áldását a zsenge intézetre és arra, kinek gondja mellett létrejött.

KULTURÁLLAPOTOK NÉMETORSZÁGBAN A REFORMÁCIÓ UTÁN.

Janssen nyomán összeállította: Dr. VARGHA DEZSŐ.

Még mielőtt a protestáns írók bibliai történetek színrehozását megkezdték volna, már felütötte magát köztük a szorosán vett polemicus felekezeti dráma és nemsokára minden tért elfoglalt. Itt-ott katolikus is irt ily irányu munkákat, de csak elszórtan és elszigetelve; mégis, ők is hozzájárultak ahhoz, hogy a dramaturgia, mint minden, a gyülölködő polemia jellegét öltötte fel. Ha már a mysteriumokba

bevitték a polemiát, mit várhatunk oly daraboktól, melyek bevallott célja a katholicismus ostromlása volt. Nem volt az a csunyaság, trágárság, rágalmazás, amit a kath. intézmények gyalázására megengedettek nem hittek volna. Pamphilius Gegenbach és Niclaus Manuel a svajci festő remekeltek ebben. Az utóbbinak festményei ép oly ocsmányok, mint drámái. Egyik párbeszédjében a pápa azt a hirt hallja, hogy a mise, mint bálványozás vád alá van helyezve, és ennek következtében veszedelmesen megbetegedett. Hiába iparkodtak a haldoklót hatalmas római orditózással és a szent atyák és conciliumok erős szavával felébreszteni; nem használt semmit, a mise csak haldoklik. Lábai hidegülnék. A tisztító tüzet, melyen azokat fel akarnák melegíteni, a parasztek szentelt vízzel oltották ki. A bold. Szüz szobrához akarják most vinni a beteget, de a kápolnát és a szobrot a parasztek elpusztították; az utolsó kenetet sem veheti föl, mert az egyházi az olajjal csizmáit kente meg. «Barbali»-ban a legocsmányabb módon gúnyolja ki a női szerzeteket.

Hogy mily kedvelt volt a protestansoknál ez a modor, mutatja azt Manuel szennyiratainak kelendősege. A Barbali 8, a «Krankheit und Testament der Messe» 16 kiadást élt meg.

Mig a svajcziak nyílt sisakkal küzdöttek, addig Rigában Burchard Waldis szökött barát, az evangeliumot használta köpönyegnek támadásai eltakarására. «A tékozló fiu» című drámájában a katolikus tanítást a megigazulásról elcsavarja, azt állítja, hogy a pápisták azt tanítják, hogy a bünbocsánatra elég a böjt, az alamizsna, a gyónás, anélkül, hogy valaki Krisztus kereszthalálába vetné bizodalját. A tékozló fiú, aki bünbánatot tart és megigazul, képviseli a protestánsokat, az otthon maradt öregebbik, aki nem apja kegyelmére támaszkodik, hanem saját jóviseletére, a katolikusat. Az ifjabbik kikapja örökségét, 500,000 rajnai forintot, és azt bordély házakban eldorbéolja. Olvasóink elengedik az ocsmány jelenetek leírását, melyekben az ifjút minden pénztől, még utolsó ruhájától is megfosztják és az utcára kidobják. Az éhség magába téríti az ifjút. Nem úgy,

mint az evangélium bájos előadásában a kedves atyai ház, az atyai szeretet gyengéd emléke változtatja meg lelkületét, az éhség pedig csak másodsorban hat reá, itt a koplalás végez el mindent. Az ifju megtér, vele a bordélyos is, aki az evangéliumi vámos szerepét veszi fel, anélkül azonban, hogy összerabolt és csalt pénzét vissza kellene adnia. Elégtétel Luther szerint nem szükséges a megigazulásra. Az öregebbik fiu — aki a katholicizmust képviseli — az evangéliumi farizeus szerepét veszi fel és elkárhozik.

Katholikus részről is léptek fel írók, a kik a vallásos meggyőződésüket dráma alakjában védelmezték. Mily más hang üti itt meg fülünket.

O Herr Gott, thu dich erbarmen
Ueber uns Betrübtén, Elenden, Armen,
Gib uns zu erkennen unser Sünd,
Dadurch wir werdent dine Fründ!
Verderb uns nit in dem elenden Stat,
Wie es denn jetzt auf Erden gat,
Wiederfüer alle irrenden von irm Fal,
Gib uns ein Hirten und ein Stal.

Máshol a «sola fides» absurditását így gúnyolja ki:

Kann uns der glaub allein selig machen,
So sins Narren, die Gots Zorn gross achten.
Drumb wil ich nu nach min Willen leben
Und glauben, dass mirsGott werd vergeben.

Alig hogy Luther elszakadt az egyháztól, követői közt a legnagyobb ellenmondások törtek ki. Ismeretes a gyűlölet, melylyel Luther, Carlstadt és Zwingli egymás irányában viseltettek. Ezt a veszekedést és czivódást festi a protestáns Simon Lemnius, Melanchthon kegyeltje, Luthernak pedig személyes ellensége, az ő latin *Monachopornomachiájában*, melyben mindazon pikantériákat felülmulja, melyek Luther személye, házaselete és a reformatorok viselt dolgai ellen valaha napvilágot láttak. Az egész nem más mint ocsmány czivakodás Luther, Melanchthon, Justus Jonas, Spalatin Agricola, és az ő feleségeik: Kati, Prisca, Elsa, Gutta

és Mártha között. A munka megjelent német átdolgozásban valószínűleg magától a szerzőtől. Ebben Prisca, Melanchthon felesége, így apostrofálja a «Kättheheuts»: «Es ist ein üppiges Thier, darumb dass sie ein wenig edel ist» a többi asszonyokra pedig ezt mondja: «O der omechtigen Pälge, der Stinkenden Münch- und Pfaffenhuren wie halten sie so hoch und viel von ihnen selbst; ich allein hab mit Gott und Ehren einen rechten Ehemann unter ihnen allen und die hofertigen Schlepseck halten mich für die allengeringste unter ihnen.»

Későbbi időkben gyakran fordult elő, hogy a protestáns theologusok egymást komédiáikban kigunyolták. Egyik ilyen Zwingli ellen irányzott darabban, panaszkodik a szerző, hogy vallás dolgában most ahány a fej, annyi a vélemény, úgy hogy az ember már nem tudja, mihez tartsa magát.

A legtermékenyebb protestáns dramaturg Thomas Kirchmair thüringiai prédikátor volt, aki Naogeorgus név alatt öntötte latin nyelven irt drámáit, melyek csakhamar többféle német fordításban számtalan kiadásban jelentek meg. Az első volt «Pammachius.» A német fordító az előbeszédben beismeri, hogy iparkodott ecsetjét alkalmassá tenni, festékeit jókká, hogy a pápaságot méltóképen festhesse; de ki bírná az ördögi rablóbarlangot kellőképen vázolni? Hálát ad tehát az Istennek, hogy miután a német nép a pápaság rabságából kiszabadult, mely a lelkeket össze-vissza kimosta, nyúzta, öldökölte, egy Thomas Naogeorgus támadt, aki azt ebben a tragediában szépen, a keresztyén hivek lelki üdvösségére leírta. -

És csakugyan Tamás barátunk feladatának derekasan megfelelt. Nincs az a ráfogás, hazugság, ferdités, történelmi absurdum, amit fel ne használt volna, hogy a pápaságot a keresztyén hivek üdvösségére helyesen lepingálja.

A darabban Julian császár a kereszténységet felveszi, Pammachius pápa pedig megunván azt, az ördög szolgálatába áll. A sátán szívesen fogadja őt, hármassal koronát ad neki, miért a pápa hűségesküt tesz le kezébe. Szövetségre lépnek; a pápa megigéri, hogy a hiveket az igaz hittől eltávolítja,

pápistákká teszi, az ördög ellenben kilátásba helyezi, hogy szerez neki mindig pénzt, a mennyi csak kell. A pápai hit a következőkben áll: a szentségek minden büntől megtisztítják az embert, még ha semmit sem hisz is, földolog a pénz:

Wo Geld ist, löscht der Hölle Glut
Wo Geld ist, Fegfeuer gar nicht thut,
Wo Geld ist, scheid man die voneinander
Wo Geld ist, gibt man Geschwister einander
Wo Geld ist, mag man di Eltern morden.

Aki négy lovat lop, vagy az apját agyonüti, nem követ el oly nagy bünt, mint aki bőjti napon húst eszik.

A pápa lesz a földi isten, és azért teremti a kardinálisokat, kanonokokat, barátokat stb. A szenteket imádni kell.

A sátán igen örül a dolognak:

Haha, des muss ich wahrlich lachn,
Ich selbst het's nicht kund besser machn.

Az egyezés öröme, nagy lakomát rendeznek, melyen a pápa, kardinálisok, barátok stb. az asztal alá isszák magukat. Ekkor megjelenik sz. Pál és kijelenti, hogy Krisztus Wittenbergben egy nagy prófétát támasztott, aki ledönti e pápai bálványt. Erre mindnyájukat elviszik az ördögök.

Kirchmair második tragoediája a «Mercator» volt. Ebben egy haldokló kereskedőhöz papot hívnak az utolsó szentségek feladására. A haldokló óriási bűnöket gyónik: csalt, rabolt, gyilkolt és házasságtörést követett el, nem is számítva az apróságokat. A pap kérdi, hogy mi jót cselekedett? A bűnös felel:

Altar gebaut und zieret schön,
So hab ich auch zween Kelch geschenkt.
Viel Lichter an die Wand gehenkt.

Pap:

Das bringt dich in den Himmel hoch.

Erre a plébános meghagyja neki, hogy 100 zsoltárt mondjon el, pénzt adjon és 200 misét végeztessen.

Megjelenik sz. Pál és sz. Kozma, az utóbbi gyógyítja őt, sz. Pál pedig megtanítja, hogy minden jócselekedete hiába való, egyedül csak a Krisztusban való hit által szabadulhat meg bűneitől.

Jellemző az «Incendia» című dráma is, mely szintén megjelent németül is «Mordbrandt» néven. Midőn a Schmal-kaldeni szövetség 1540-ben a braunschweig-wolfenbütteli hercegségbe betörni készült, midőn a hesseni fejedelem és protestáns kartársai a francziákkal titkos szövetségben voltak és a francziák által a törökökkel is, midőn a protestánsok a német birodalom szétrobbantását tervezték, és a nyugati tartományrészeket segítség fejében a francziáknak eladták; akkor írta Kirchmair ezt a munkáját.

A pápa meghallja a wittenbergi próféta föllépését, ropantul megijed és tanácsot tart, mi módon lehetne Luthert és követőit tönkre tenni. A sátán segítségül hívása után:

Kom hellischer Geist, unser Gott,

elhatározzák, hogy gyujtogatókat fogadnak, akik elpusztítsák Szászországot és így tegyék tönkre Luther követőit. Mindent fel kell gyujtani, városokat, falukat, erdőket, vetéseket, hogy így teljesen kipusztuljanak. A pápa 80,000 forintot ad a költségekre, a többit a püspököknek és a barátoknak kell előteremteniök. Három gyujtogatót a tetten kapnak és bevallják, hogy a pápa és a püspökök fogadták meg őket e célra.

Végül fejedelmi tanácskozás tartatik, melyben a katolikus fejedelmeket összeesküvésük miatt a Cocytusra ítélik.

Ily színjátékok látása nevelte nagyra a híres protestáns türelmességet, mely nemsokára kézzel fogható jelét is adta evangéliumi szelidségének — a harmincz éves háboruban.

Nem érdekes a párhuzam, a tényleg összeesküvő protestáns fejedelmek és Kirchmair színműve közt?

Ily tonusban beszéltek a többi dráma írók is. Joachim Greff Susannájában az egyik személy elbeszéli Helkiának, Zsuzsanna atyjának, hogy az egyik templomból egy faszentet lopott és azt fogja imádni, mert a pápa, az a szent

ember Rómában, megparancsolta, hogy ezentúl Krisztus anyját, sz. Pált és más embereket is kell imádni.*

Luther fellépésének százéves fordulója 1617-ben, igen szép alkalom volt a lutheristáknak tárgyilagos ítéletük és gondolkozásmódjuk nyilvánítására. Az egyik ünnepi műben — Tetzelokramia — az ördög ráveszi a pápát, hogy bucsút engedélyezzen a keresztyének romlására. Németországban a búcsú hirdetése Tetzeltre bizatik, kinek a pápa hatalmat ad feloldani «a peccatis contritis, confessis et oblitis, ut etiam a non contritis et non confessis . . . item claudere portas Inferni, et aperire januas Paradisi.

Tetzel utra kel és a mondott értelemben hirdeti a bünbocsánatot.

Igy a Tetzelokramia szerzője.

Ezután egy ifiúr jön, aki 10 aranyon bucsút vásárol a jövőben elkövetendő bünökre. Midőn azt megkapta, jól elveri Tetzelt és pénzét is elveszi, mert hisz ezen bünének is megvette már előre a bocsánatát.

Ilyféle irányművek száma legió. Ezekből láthatjuk a nemes harczmódot, melyet a protestansok a pápisták ellen folytattak.

Mindezekből az ördög nem hiányozhatott. Amint a nagy wittenbergi prófétának folytonosan a Sátánnal volt baja, ugy tanítványai is folyton avval bibelődtek. Némely színjátékban az ördögök seregestől jelentek meg, vad ugrálást, börgést vivén végbe. Ha ez hiányzott, akkor a darab nem tetszett, nemcsak a nyers népnek, hanem a főranguaknak sem.

A XVI-ik század vége felé az ördöggaluzson kívül, egy más és sokkal veszedelmesebb izléstelenség kapott

* Ugyanezt állította, most, a felvilágosult XIX. században báró Vay, a felsőház jelenlegi kálvinista elnöke, midőn a sz. Istvánnapot nemzeti ünnepnappá akarták tenni. Nekik ugymond az nem kell, mert a protestansok nem imádják a szenteket. Mielőtt a nemes báró ily indirect csipést koczkáztatni kegyeskedett, jó lett volna ha a katholikus elemi kátét, melyet minden 7 éves kath. gyermek tud, kezébe vette volna, a hol ezt olvashatta volna: Nem ellenkezik-e Isten 1-ső parancsolatával a szentek tisztelete? Nem; mert *mi a szenteket nem imádjuk, hanem csak tiszteljük.*

lára, amely különösen a csavargó angol komédiások által lön felkeltve és terjesztve. Értjük a gyilkosságoktól és házasságtörésektől hemzsegeő drámát. Ezek az angol komédiások a vallási drámával igen kevés, a felekezeti polemicus drámával semmi összeköttetésben nem állottak.

A középkori népszinművek, melyeket a papok, nemesek, polgárok, iskolamesterek és földművesek adtak elő mindinkább háttérbe szorulnak a színészek előtt, kiknek kenyérkeresete és foglalkozása a szinművek előadása volt. Az angol színészeket megelőzték az olaszok és a francziák. Már 1560. körül találunk olasz színjátszókat a bécsi és a müncheni udvarnál, még előbb Nördlingen, Nürnberg és Strassburgban.

A frankfurti (a/M) tanács 1568-ban megengedte egy francia vándorszínész csapatnak egy francia «komédia» előadását. Nagy tekintélyben a nép előtt ezek a «welsch» színészek nem voltak, egy rubrikába helyezték őket, a csepürágókkal, kötél tánzosokkal és göklerekkel. Mindazonáltal kedves vendégek voltak nemcsak a népnél, hanem a fejedelmek udvaraiban is. Midőn Mátyás idejében a kincstár oly szorultságban volt, hogy a prágai udvari cselédséget sem birták kifizetni, és a testörök kénytelenek voltak a mészárszékekbe járni, akkor a francia, olasz és angol komédiásoknak ott jó fizetést adtak. Egy olasz komédiás csapat teljes ellátás mellett, 5300 frtot kapott egy évre. Egy olasz harlekint pedig Mátyás nemeségre emelt. A nagyobb városok bölcs atyái gondoskodtak arról, hogy vásárok alkalmával mindig legyenek városukban komédiások, kik azután óriási néptömeg jelenlétében adták elő bohózataikat. Így akarták a vásárokra édesgetni a népet.

Az idegen komédiások befolyása a népre igen káros volt, mert egyrészt a legalávalóbb szenvedélyeknek hizelegtek trágár darabjaik által, másrészt rémdrámáik, gyilkolási jeleneteik által növelték az ugy is erős vérengzési hajlamot. Az angol komédiások példájára irták a német drámairók is munkáikat, melyek tele vannak a legcynikusabban végrehajtott rémtettekkel. Igen érdekes Henrik Gyula braunschweigi herczeg «vom ungerathenen Sohn» című munkája.

Aesthetikai szempontból mitsem ér, de kulturtörténetileg fontos; mert bizonyítja, hogy az elvadulás és izléstelenség óriási lehetett, midőn a fejedelmek is ily szörnyűségekben találták kedvüket. A tartalom a következő:

Nero a császárságra törekszik, mely bátyját Probuszt illeti meg. Mivel pedig harcolni bátorsága nincs, azért tanácsosait kérdi meg, hogy mit tegyen. Ezek azt tanácsolják, hogy egyék szénen sült gyermekszívet és igyék hozzá gyermekvért, akkor majd megjön a merészség. Nero tehát megfogja saját törvénytelen fiát, kiviszi az erdőbe, nyakát térdére teszi, elmetshi azt és a kiömlő vért egy csuporba felfogja. Azután kiszakítja szívét, izzó szénre teszi és megsütvén, megeshi azt. Erre a vért megiszsza. Ettől megjön a bátorság, így hogy atyját, akit otthon a kertben alva talál, megöli, egy árt verve fejébe. Nem törődve semmit atyja jajgatásával «schlägt er immer zu, schlägt ihn in den Nacken, dass er liegen bleibt, und zeucht ihm den Pfriem aus dem Kopf, und spricht: Was hat der alte Schelm ein hart Leben.» Ezután megfojtja testvérét, anyjának a torkát metszi el és csendesen elmegy. Sógorasszonyát megmérgezi, bátyjának hasába tört szúr, úgy hogy az a földre rogy. Erre így szól: «Ich muss gehen, weil mir alle meine Sachen so gelungen, und ein Bankett bestellen und mit meiner Gesellschaft mich lustig und fröhlich machen, denn auf einen bösen Tag gehört ein guter Abend; wenn ich die Wahrheit sagen soll, habe ich mich alle müde gearbeitet.» Mielőtt a bankettet megkezdené, három tanácsosának leütteti a fejét. A tivornyázás megkezdődik, de midőn legvigabban mulatoznak, ime, a tálakból eltűnnek az eledelek, és helyüket a három leütött fej foglalja el. Ezen nagyon megrémülnek, az asztaltól felugrálnak, mire a fejek eltűnnek. A nagy ijedségben Nero két tanácsosa hasba szúrja egymást, az orvos pedig, aki Neronak a mérget szolgáltatta, magát is megmérgezi, rettenetesen ordít, kézzel-lábbal kapálódzik, végre kimulik az árnyékvilágból. Nero felizgatva le s feljár, lemegy a kertbe és elalszik. Alighogy elszunnyad, megjelenik megölt fia, felhasított, vézű kebellet, nyakában egy üveg lógg

tele vérrel, kezében fazék van, melyben szive áll. Nero erre felriad és segítségért kiabál. A szellem eltűnik, ő pedig ismét lefekszik és elalszik. Erre megjelenik atyja, fejében a szeggel, kezében bárdal, és — pandorán játszik. (!) Ezután megjelenik bátyja szelleme, habzó szájjal, a nyakán kötéllel. Ez is cziterázik. Anyjának és sógorának szelleme is megjelenik, ezek lantolnak. Nero reszket. Kimegy az erdőbe, ott látja a holtakat, akik félreccsavart szemekkel és tátongó szájjal felemelkednek és ismét elesnek. Nero haját tépi. Ismét megjelenik fia, átkot szórva rá: Büntessen meg az Isten, aki saját testedet etted és saját véredet ittrad. A többi szellemek is megjelennek kiabálva: «Rache, Zeter, mordio.» «Nero windet sich und krümmt sich, reisset das Wambs auf und brüllt greulich wie ein Ochse. Brüllet und schreit: o wehe mir, wehe mir.» Le akarja szúrni magát, de a tör eltörik. Hiába igyekszik magát felakasztani, hiába megmérgezni. Midőn mindez nem sikerül, ordít mint egy ökör és az ördögöket hívja segítségül. (A szentek segítsége nem kellett, helyét elfoglalja az ördögé.) Az ördögök óriási lármával jönnek és elviszik Nerót.

Ilyen dolgokat irtak a fejedelmek, ilyen színjátékokat adtak a fejedelmek udvaraiban a legelőbbkelő társaság előtt.

Az izlésnek ilyenén elvadulása mellett, nem csoda, ha az ölés és gyilkolás mellett a leggyalázatosabb szemérmelenség is lábrakapott.

Megfoghatatlannak látszik, mondja Devrient a protesztáns irodalomtörténész, hogy miként lehetett, hogy a nézők között leányok és asszonyok is voltak, hogy miként nézheték végig a határtalanul szemtelen jeleneteket, melyeket a Pickelhering és a Hanswurst feleségeikkel lejátszottak; az aljas beszédek és a szemtelen kézzelfoghatóságok mindent felülmulnak.

«Hogy az ifjuság erkölcstelenségbe és bujaságba sülyed, — írta az egykoru Aegidius Albertinus — annak nem legutolsó okai a komédiák, spectaculumok és színjátékok, melyek a fejedelmi udvarokban vagy nyilvános helyeken tartatnak. És mivel igaz, hogy a gonosz beszédek megront-

ják a jó erkölcsöket, mit fognak eszközölni a szemérmetlen dolgok, melyeket látunk, miután a látás érzéke sokkal éleesebb, mint a hallásé? Mert a szent Lélek is tiltja nekünk, hogy a könnyelmű, ugráló és tánczoló asszonyt megnézzük és hallgassuk, nehogy hálójába essünk, ki mer tehát oly vakmerő és gonosz lenni, hogy a szent Lélek parancsa ellen magát oly veszedelemnek tegye ki?

A közönség azonban nem úgy gondolkozott, mint a moralisták. Azt tartották, hogy a bujaság nyelvén beszélni az udvarias műveltséghez tartozik. Özönlöttek a színészeknek nem nevezhető komédiások bohózataihoz. Érdekes a majnai Frankfurtban 1597-ben játszó komédiások leírása Marx Mangold által.

Am Main da war ein sollich paucken blasen,
Ein menig Volck über die Massen:
Ein Hauffen Huren und Landknecht.
Gegen über ward abgemahlt
Ein Comedien, die man jetzt bald
Anfangen wird von der Susann,
Der keuschen Frawen lobesan:
Wie auch von Keyser Octavian
Dem Ritter Galmy wolgethan.

Mangold megnézi az előadást és tetszik is neki.

Ily gyalázatoságok mellett Hans Sachsnak, a becsületes csizmadiamesternek, józan, száraz, moralizáló darabjai semmi hatást sem tettek. Nincs is bennök semmi hősies, valóban tragikus, semmi megrázó vagy mély értelmű. Mindenütt a józan, száraz nyárspolgári erkölcsök. Követője Ayrrer már közeledik az angolok szemérmetlen irányához. A kíváncsiságot mindenféle csodálatos jelenségekkel iparkodik kielégíteni. Óriásokat, törpéket, tüzokádó sárkányokat, vadembereket, varázslást, tűzijátékokat, harsogó zenét, gyilkolásokat, dulakodásokat és egyéb nemes dolgokat hoz a színre.

Kulturtörténetileg nevezetesek azok a színjátékok, melyek a diák életet jellemzik.

Aki tanítani akar, írja az egyik, az Hercules legyen, mert Augias istállóját kell tisztogatnia. A tanulók ugyanis

vadak, engedetlenek, előadásokra nem járnak, hanem tivornyáznak, verekednek, a nőket megbecstelenítik, a polgárok éjjeli nyugalma zavarják, házaikba betörnek, stb.

Az iskoláknak ördögeik vannak, és a «Schulteufel» dicsekszik, hogy :

Den Schulmeistern mach ich's so sauer,
Dass einer solt lieber sein ein Bauer
Der Ochsen hüten oder Schwein
Denn in die Läng Schulmeister sein.

A tanító így panaszkodik :

Bin ich nicht ein unseelig Mann,
Muss so viel Müh und Arbeit han,
Hab weder Tag noch Nacht mein Ruh,
Verdien noch gringen Dank darzu,
Glaub nicht, dass meins Geleichen leb,
Der in so grossen Sorgen schweb,
Mit schwerer Arbeit so beladen
Die allen Leibskräften schaden.

A deákok életet jellemzi a Cornelius című színmű címképe. Cornelius lehorgasztott fejjel az asztal mellett ül, a földön sörös kancsók állanak, kártya, koczka és vivótörök heverésznek szerteszét; a bölcsőben egy gyermek nyugszik, egy másikat egy leány hoz be; a kályha be van döntve; a falon lant függ; a pedellus pedig az ajtóra krétával a a rector elé való citálást írja.

A középkor kedves mysteriumai eltűntek, a fejlődő drámát csirájában megfojtotta a protestáns polemia, az erkölcsök és az izlés általános eldurvulása.

VI.

Az általános erkölcstelenség és a romlott izlés megmértelyezte a mulattató olvasmányokat is. Szerencse, hogy a régi XV-ik századból származó népkönyvek nem mentek ki egészen a divatból, hanem nagy elterjedésnek örvendtek a XVI. és XVII. században is. Ezek közül legtöbbet olvasták a Till Eulenspiegel, a német népszellem legneveze-

tesebb termékét, mely mintaszerű stylusára, természete humorosságra felülmulthatatlan volt. Igen kedveltek voltak, különösen a nemesség körében, a román eredetű olvasmányok (regények), melyek egyszerű naivitásuk, mély érzelmességük és keresetlen előadásuk által még most is kedvelt olvasmányok. Ilyenek: «A szép Melusina» «Ritter vom Thurm,» «Pontus és Sidonia,» «Griseldis,» «Florio és Bianceffora,» «Tristán és Isolda,» «Octavian császár,» «A szép Magelona,» melyek abban az időben magyar fordításokban is közkézen forogtak hazánkban. Hogy mily kapósak voltak e könyvek a XVI-ik században is, mutatja az, hogy a frankfurti vásáron 1569-ben egyetlen könyvkereskedő a Melusinát 158, a Pontus és Sidoniát 147, Tristán és Isoldát 56 példányban adta el.

A megromlott izlés mindkét irányt tönkretette. A szépen megindult német nemzeti mulatságos irodalmat, melynek képviselője a Till Eulenspiegel volt, Rabelais-szerű trágárságok és ostobaságok váltották fel. Már Hans Clavert, aki pedig mint az Eulenspiegel utánczója lépett fel, teletömte könyvét lapos, szellemtelen trágár élczekkel. Később a mulattató könyvek egész özöne lepte el a német könyvpiacot, melyeket a leányok szobáikban, az utasok a kocsikban és hajókon, a gyermekek az iskolában, sőt imádságos könyv helyett a templomban is, mohón faltak fel. Ezekből tanulták az ifjak és a leányok a társalgást és nem is tartották azt művelt embernek, aki azok szerint nem tudott beszélni. Ilyenek voltak: Johannes Paulitól: Schimpf und Ernst, Jorg Wickramtól: Rollwagenbüchlein (Rollwagen = deligeance) Jacob Frey-től: Garten-gesellschaft. Ezekről mondotta Cyriacus Spangenter, hogy az ördög találta ki őket, hogy általuk az ifjúságot megmérgezze, a házasságot gyalázza, a nőket megbecstelenítse és óva intette az embereket illetően könyvek olvasásától.

Ezeknél még galádabbak voltak: a lipcsei Valentin Schumann és földije: Michael Lindener. Ez utóbbi az ő Rastbüchleinjében azt mondja, hogy szándéka minden párázsa beszédet rendbe szedni «einmal in eine Ordnung zu bringen, dass die guten Schlucker, die sonst gern nährische Possen hören, zu lachen hätten.»

Figyelemre méltó dolog, hogy ily olvasmányok nemcsak a nép között voltak elterjedve, hanem a műveltek és a főrangúak közt is. Csodálatos, hogy miként gyönyörködhetett oly előkelő társaság is, mint amely a német protestantizmus fejének, a szász választófejedelemnek udvarában élt, oly ostoba, lapos, trágár élczekben, mint a minők a Bütner prédikátor által irt és a választófejedelemnek ajánlott «Claus Narr» czimű munkában találhatók.

Az iratok egy jó részének tartalmát, már czimeik is mutatják. Pl.: «Kurzweiliger Discurs von der Löffelei» (Löffelei alatt a németek az eroticus szerelem legaljasabb fajtáját értették). Franz Veneris Berg (1614.) Venus-Schule (1618.) Die Hurenprobe stb. Ezekben Boccaccio, a Cento novelle, Ariosto és mások hasonirányu novelláit találhatjuk, még durvább, vadabb és teljesen szellemtelen formában. A trágárságra maga Luther adta meg a példát, az ő asztali beszédeiben (Tischreden), tanítványai pedig szorgalmasan utánozták őt. A pápát, papokat gyalázní fő dolog volt, mert más-ként nem keltek a könyvek

Pfaffen und Nonnen Schelten
Das bringt uns Ehr und Geld.

Kitűnt ebben az irányban a már említett Waldis. Aesopusában a mesék élet mindig a katholicizmus ellen irányozza; czélja a népet a rondaságból, melybe őt a pápaság lökte, kiszabadítani, mert:

Uns hat das Schändlich Papsts Geschwürm
Mit allem Gift wie bös Gewürm
So überschütt und gar ertränkt,
Und in ihren Teufelsdreck versenkt
Dass wir bald, Schand ists, dass man redt,
Ihren Stank und Unflat angebet.

A papokat sokkal jobban gyűlölték, mint a zsidókat. De az asszonyokat sem szerették sokkal jobban. Mig a katholicus középkor a női nemet bizonyos szent tisztelettel környezé, addig a protestáns korban a legnagyobb megvetés volt annak osztályrésze. «Von den Weibern kommt nichts

Gutes, eine ist so wie die andere; sie gehören nicht unter die vernünftigen Thiere; sind des Teufels kloben» mondja egyik író.

Kein böser Thier auf Erd nie war
Denn ein bös Weib, man findet klar.

Legjobb orvosság a gonosz asszony ellen: a verés. Amint a festők genreképeik számára szívesen választották a házi dulakodást tárgyul, úgy a könyvek is telve vannak ilyenekkel. Adam Schuman a «Hausteufel» című bohózatában (mindenütt az ördög!) nem egy ilyenén kedélyes családi jelenetet rajzol.

A katolikus intézmények ellen való gúnyolódással és piszkolódással vannak telítve Johann Sommer prédikátor «Malus mulier» és «Imperiosus Mulier» című szennyiratai, melyekben a női nemet a legtrágárabb módon gúnyolja ki.

Ilyféle támadásoknak tulajdonítandó a boszorkányokban való hit és a boszorkányégetések rettenetes terjedése. A buta középkor összes századaiban nem égettek el annyi boszorkányt, mint a «tisza evangelium» egyetlen századában.

Mivel az asszonyokat oly gonoszoknak festették, sokan arra a gondolatra vetemedtek, hogy a nők talán nem is emberek.¹ Wittenbergben 1595-ben ötvenegy tételt terjesztettek, melyben azt vitatták, hogy az asszonyok nem emberek. Ezek ellen jelent meg 1596-ban az asszonyok védelmére a Corona dignitatis muliebris, de az apologia úgy látszik nem sokat használt, mert 1597-ben egy sziléziai orvos új támadást intézett a védtelen szép nem ellen ily munkájában: Dissertatio nova, in qua mulieres non esse homines probatur.

¹ A régi magyar nyelvben is asszonyi állat volt a nők neve, ennek azonban nem volt az az értelme, mintha az asszonyok nem lettek volna észszel és akarattal, tehát emberi lélekkel megáldott teremtmények. Az állatnak régen az volt a jelentősége mint most a lénynek, vagy lényegnek (subsistentia, substantia), azért mondták az embert is lelkes állatnak. Az állat szót alkalmazták nemcsak élő, hanem élettelen dolgokra, fákra, virágokra, kövekre, stb. is.

Mindez az óriási mértékben elterjedt erkölcsstelenségben leli magyarázatát, mely a nőben nem látott mást, mint bujaságának eszközét.

Venus tisztelete mellett Bachusét sem hanyagolták el a németek. Már Dante nagy evésük és ivásuk miatt a seretésekhez hasonlította őket. Az éjszakibb klíma több táplálékot kíván, mint a déli, azért tünt fel talán az olaszok előtt a németek nagyevősége. De úgy látszik, hogy a német természetben a mértékletlenségre való hajlandóság is megvan. Maga Luther dicsekedett Wartburgból: Ich fresse wie ein Böhme, und saufe wie ein Deutscher. Annyi bizonyos, hogy a németek most is büszkék erre a nemes tulajdonságukra, mert a német hűség, német becsületesség, német vágások (deutsche Hiebe) mellett gyakran emlegetik a német kortyokat is. Kétségtelen, hogy a német iszákosság tetőpontját a XVI-ik században érte el. A rendszert kedvelő német szellem az ivást is tudományá fejlődte. Az 1537-ben megjelent «Von der Kunst zu trinken» így ajánlja magát:

Wer nit weiss wie man trinken soll,
Der findt hier Kunst, er les mich wol,
Mit Kunst macht man hohe Gebew,
Mit Kunst durchschiff man das Meer Frey,
Mit Kunst Dedalus fliegen that,
All Arbeit Kunst bezwungen hat,
Deshalb mit Kunst zu trinken ist,
Dass Bacchus nit zeyg sein Arglist.

Otthon berugni szabad, máshelyen minden istenfelő emberrel lehet inni, még pápistákkal is, szökött barátoktól azonban óvakodni jó.

Az iszákosság ellen számtalan könyv jelent meg, ezek azonban inkább előmozdították a bűn terjedését, mintsem hogy megakadályozták volna. Oly részletesen és bizonyos hősiséggel zománcozva irták le az ivást, hogy a nem ivók is megtanulhatták belőlök a részegeskedést. Némely könyvekben valóságos «Saufrecht» találatott. Ilyen volt a «Grobianus, von groben Sitten und unhöflichen Geberden.» Pa-

naszkodik szerzője, hogy a németeket csak ilyféle czimekkel tisztelik meg az idegen nemzetek: porco tedesco, inebriaco, comedones, bibones, teutsche volle Sau, grobe volle Teutschen stb.

Az ivás nemes művészete gondos ápolásban részesült. Némelyek a poharat fogáikkal emelték fel, mások egyszerre két üvegből öntötték szájukba az italt, voltak olyanok is, akik a poharat homlokukra állították és az orruk felett eresztették szájukba. Sokan abban találták gyönyörüségüket, ha piszkos fazekakból ittak, mások meg éppen a zsiros, ronda, állott cipőket használták kulacs gyanánt.

Az ivás hősei egy disznórendet (Sauorden) képeztek, melynek tagjai, (a Sau és Saufbruderek) hosszas próba után voltak szerencsések a rendbe juthatni. Undorító, étvágyrabló jelenetek adták elő magukat az ilyen próbákon. — —

A mulattató olvasmányok másik nemét, a lovagregényeket, melyek a nemzet felsőbb osztályainak lelki táplálékát képezték, szintén megrontotta a XVI-ik század elfajult izlése. Az egyszerű, naiv és sohasem erkölcsellenes Pontus és Sidoniákat, a nemes irányu Genovefákat, a regényes Melusinákat kiszorította egy másik regény, mely terjedelemre mindnyáját összevéve tiszszeresen is felülmulta, értékre nézve azonban legutolsóját sem érte fel: az Amadis.

Az Amadisan ugyanazon sorsa volt, mint számtalan más középkori mondának: a vándorlás. Eredetileg francia eredetű volt, ezt bizonyítja egy picard szójárásban írt Amadis kézirat a XIII. századból. Innét a sűrű érintkezés folytán, mely a francziák és a spanyolok közt a középkorban létezett, Spanyolországba jutott. Itt ősi jellegét elvesztette és hidalgo mezt öltött. A XVI. század elején ismét visszakerült hazájába, de ismét megváltozott karaktere, mivel az akkortájt Franciaországban uralkodó pásztorköltészet lapos és sikamlóságoktól kevert sentimentalismusától nem maradt érintetlen. Ilyen alakban ismerkedtek meg vele a nyugoti németek. Feyerabend frankfurti könyvkereskedő lefordította azt «wegen des erschliesslichen, fruchtbarlichen Nutzens derselben, auf dass alle ehrliebenden vom Adel, züchtige Frauen und Jungfrauen

darin nützlich lesen sollen zu ehrlicher kurzweil.» A munka 1569—1595-ig 25 kötetben 25,000 folio oldalon jelent meg. Roppant keletnek örvendett, Fickler beszéli, hogy egy első-rangu könyvkereskedőtől hallotta, hogy az Amadis többet hozott zsebébe, mint Luther postillája, mely pedig a legelterjedtebb könyvek közé tartozott.

A spanyol lovagregények tulhajtott fantastikussága, a francziák érzelgőssége eltűnt a fordító durva keze alatt; a groteszk, burleszk elnyomta őket, — csak a sikamlósság maradt meg benne, az is igazi német trágársággá fejlődve.

A minden valószínűséget nélkülöző ostoba elbeszélések mindazt tartalmazták, ami szerelmi kéjre ingerelhetett. A kéjelgés mint a lovagiasság igazi ismertető jele mutattatott.

Az Amadis erkölcstelen irányán kívül a német nyelvre is káros befolyással birt. Nevetséges, hogy mint magasztalták e könyvet kortársai. Benne mutatta meg, mondák, mire képes a német nyelv; pedig ez a könyv volt az, mely francziásságával a német nyelvet hosszú időre megmételezte. Kivonatok készültek belőle, melyből a nemes kisasszonyoknak és urfiaknak az udvari, ékes beszédet kellett tanulniok. A mélyebb értelműek és az igazi hazafiak azonban szomoruan keltek ki a külföldieskedés ragálya ellen, mely a német nyelvet végromlással fenyegette.

Míg a XV-ik század a legmélyebbet is találóan és a legelvontabbat is világosan ki tudta fejezni, került az idegen alakokat és fordulatokat, addig a XVI-ik században, zagyva nyelvkeveredés ütötte fel fejét és az idegen szavak száma úgy felhalmozódott, hogy már 1571-ben idegen szavak szótárára volt szükség. Fischart is keményen ostromolja a beszédkeverést, de maga legkevésbé sem ment tőle. Művei tele vannak extranisirt, narrirt, parlirt, arguirt, commendirt, tesaursiren, discipulus, tractiren, Antidotum, Preparativ, Ethici, Tractat, Medicament, Arrestirung, offeriren, Reputation, Conversion és más efféle szavakkal.

A bajnak okai mélyen feküdtek a korviszonyokban; a humanismus, a renaissance és a reformatio a középkor hagyományaival szakítván, a régi népelet alapjait rombolták

le, minden oldalról az idegen özönlött be a németek szellemi életébe, a képzőművészetekbe az «antikisch-welsche Manier,» az irodalomba Rabelais izléstelen satyrája, az angol rémdráma, az olasz pásztorjáték és az Amadis-féle elfajzott lovagromantika.

Luther a német nemzet felszabadítását írta zászlójára a pápista «welsch»-ek igája alól, és ime a gyűlölt romanismus minden oldalról leszoritja Németországban a germán szellemet. És ami a legszomorubb a dologban, hogy éppen a román népek rossz tulajdonságait fogadták el a németek és cserébe ősi germán-keresztény erényeiket adták fel.

(Folyt. köv.)

AZ ORLÉANSI SZŰZ EMLÉKE.

Írta Dr. KERESZTY GÉZA,

(Folytatás.)

Orléans felszabadítása mély benyomást tett mindenfelé. Jeanne, ki ekkor már az orléansi szűz nevét kapta (la Pucelle d'Orléans), fényes bizonysgot tett küldetésének igaz voltáról; mert hisz az angolok hat hónap óta erősítették magukat az ostromra, s Jeanne hét nap alatt elűzte őket helyükről.

A nép öt már valóban Isten küldöttének tartotta. Vajjon a király környezete is így vélekedett felöle?

Jeanne nem maradt Orléansban magát ünnepeletetni, hanem rövid nyugalom után mindjárt másnap a király udvarába ment, folytatandó feladatát. A király a hozzá érkező hösnöt a legnagyobb kitüntetésekkel fogadta. De Jeanne sürgette őt, hogy missiójának ez első pontjánál ne állapodjanak meg, hanem jöjjön vele a király mielőbb Rheimsba, magát megkoronáztatni, — s aztán, ami még hátra van küldetéséből, tisztítsák meg az or-

szágot az angoloktól. Ámde itt nehézségekre, ellenvéleményekre talált. A király tanácsosai, gyávaságból-e vagy kényelemszeretetből, fáztak e tervek keresztülvitelétől; hivatkoztak az angoloknak még mindig elég hatalmas posztóira, hivatkoztak a király szegénységére, melynél fogva nem leendő képes nagyobb sereget hosszabb utra ellátni, szóval egyik kifogást a másik után hozták elé. Látszik tehát, hogy még mindig nem hittek Jeanne természetfölötti missiójában; mert hisz ha Isten segíti és vezérli e leányt, nincs akkor akadály, mely leküzdhető ne lenne; amint ezt az embruni érsek, s vele mások is, a nép hitéhez csatlakozva, hangosan hirdették. Jeanne, látva ez akadékoskodásokat, melyek az ő legbiztosabb meggyőződése ellenére, az eredményt késleltették, leborult a király előtt, átkarolta térdeit, s kérve kérte őt, ne habozzék oly soká, jöjjön vele Rheimsba, hol el fogja venni az őt megillető koronát. Az égre emelt szemekkel, szent örömtől sugárzó arczczal hivatkozott «szózat»-ára, mely őt ez utra intette. E jelenet a királyt nagyon meghatotta; mindazáltal még mindig nehéznek látszott főleg az a kérdés, hogyan menjenek át az ellenségtől megszállott területen, és hogy minő stratégia lenne az, ugyanezt az ellenséget hátuk megett hagyva, utra kelni. Végre is úgy döntöttek el e kérdést, hogy igenis, követni fogják Jeanne hívását, de előbb az angolokat a Loire mentén birt posztiókból ki fogják üzni.

E vállalattal az alençoni herczeget bizták meg, úgy, hogy ő legyen a sereg vezére, de melléje adták Jeannet is, azon utasítással, hogy nélküle a herczeg semmit se kezdjen. Ezáltal tehát hivatalosan is elismertetett Jeanne fölénye, s most már senki nem vonta ki magát tekintélye alól.

Ezt a loirei campagnet, melynek főpontjai a Jargeau, Meun és Baugency melletti ütközetek voltak, nem fogjuk elmondani, kerülni akarva a hosszadalmasságot. Csupán azt jegyezzük meg róla, hogy ép oly bámulatos gyorsan és győzelmesen fejeztetett be, hét nap alatt (junius 11—17.), amily csudálatosan szabadult fel Orléans; s ami különös figyelmünket érdemli meg: az, hogy Jeanne a biztos győzelmet, az angolok vad futását előre megigérte, s így újból világosan

bebizonyította küldetését. Itt esélyről, hadi szerencséről szó nem lehetett. Az angolok prestige-e meg volt törve!

Most tehát már, egy-két ármányt leszámítva, melyeket azonban Jeanne, kéréseivel, könyeivel ép úgy legyőzött, mint az angolokat a fegyverrel: semmi sem állott útjában, hogy feladatának második fontos pontját megoldja, s a királyt Rheimsba vezesse.

Ismét késlekedtek egy kevéssé, de végre jun. 29-én mégis csak utnak indultak az ősi koronázási város felé. Ez az ut Károly királyra nézve valóságos diadalmenet volt. Az utjokban levő városok, melyek eddig az angolok uralma alatt állottak, egymásután meghódoltak a királynak. Jul. 16. érkeztek Rheimsba, ahol az eléjük kivonult nép általa legnagyobb lelkesedéssel fogadtattak, és másnap, vasárnap a rheimsi érsek, az előirt szertartásokkal, sz. Remigius ampolnájából felkente s Franciaország királyává koronázta az egyházi s világi főuraktól környezett, s meghatottan térdepelő Károlyt. Az őszentegyházban ez ünnepélyes órában komoly áhitattal vettek részt, és amennyire e rendkívüli viszonyok közt lehetséges volt, teljes számmal a ceremoniale által előirt s megjelenni tartozó mágnások. Kivülök azonban volt ott még valaki, akiről a régi ceremoniale semmit sem tudhatott: a hőszelkü Jeanne, fehér zászlajával kezében, boldogsággal szívében. Mikor a sz. kenetet és koronát megkapta a király, hangosan sirva borult le előtte, s tuláradó meghatottságában, mely az összes jelenvoltakra átszármazott, felkiáltott: «Uram! királyom! most teljesült az Isten akarata, Ő akarta, hogy ön Rheimsba jöjjön, s a sz. kenetet elvegye, mert ön Franciaországnak jogos és igazi királya!»

Mindaz, amit idáig elmondottunk, elvitázhatlan történeti tény. De a reflectáló elme előtt, ezek elgondolásánál önkénytelenül is felmerül az a kérdés, miképen lehet e tények pragmatismusát megállapítani, mikép kell vélekednünk erről a rendkívüli leányról, aki mindezt keresztülvitte? Orléanost rövid pár nap alatt felszabadítja a hosszú ostrom alól; — az angolokat egy hét alatt kiveri Loirementi posztóiókból; — a királyt, ellenséges területen át, kardcsapás nélkül el-

juttatja Rheimsba s ott megkoronáztatja, — lehet-e mind-
ezt, meggondolva a francziák addigi magatartását, termé-
szetes uton-módon megmagyarázni? Lehet-e azt a dolgok
rendje szerint megfejtetni, hogy ez a fiatal, tapasztalatlan
falusi leány oly ügyességet tanusított a hadviselésben, sőt
a csaták terveinek előkészítésében, mely meglepte a hadvi-
selésben megöregedett katonákat? Ő azt állította, hogy
mindez Istentől van, — de vajjon szavahihető-e ő ily fontos
tárgyban?

Jeanne szentéletű leány volt. Nemcsak mint jó kereszt-
tény tett eleget kötelességeinek, hanem ezeket a legnagyobb
buzgósággal végezte, és pedig sokszor a legnagyobb akadályok
daczára, mint aki valóságos lelki örömét találja azok-
ban; hisz imádság közben, leginkább ha szentmisén volt, az
urfelmutatás alatt, vagy mikor a szent áldozáshoz járult
— amit igen gyakran szokott volt megtenni — jámbor-
sága s buzgósága könyekben tört utat magának. Nem
elégedett meg továbbá azzal, hogy önmaga szolgált Isten-
nek; azt szerette volna, s amennyiben rajta állt, odáig vitte
is a dolgot, hogy környezői is mint jó keresztények élje-
nek; katonáit ütközet előtt sz. gyónáshoz küldötte; nem en-
gedte, hogy káromkodjanak vagy esküdözzenek, és ki is vitte,
hogy pusztá jelenléte elég legyen arra, hogy e rút szokást ne
gyakorolják. Amint az ő tiszta erényéhez a gyanunak még csak
árnyéka sem férközhetett, úgy rajta volt, hogy emberei is
kerüljék a bünt; nem türte, hogy könnyelmű nőszemélyek
találkozzanak a táborban, s egy alkalommal megtörtént,
hogy egy ilyenek a hátán eltörte kardját, azt a kardot,
melyet sz. Katalin oltára mögül vett, s melyet oly annyira
szeretett; de melynél a tisztaság erényét még sokkal job-
ban szerette; be is vallották, akik körülötte voltak, misze-
rint elég volt őt látni, hogy még a bünösökben is szere-
tetet keltsen a tisztaság iránt. — De talán a harcz izgal-
mai ártalmára lehettek életszentségének? Ő, Jeanne irtó-
zott a vérengzéstől. Ő maga sohasem ölt meg senkit, s az
ütközetben a kard helyett zászlaját tartotta kezében, nehogy
a küzdelem hevében elragadtatva, kísértetbe jöjjön valakit

megölni. Rablást soha sem engedett katonáinak. A sebesülteket, akár francziák, akár angolok lettek légyen, testvéri szeretettel és gonddal ápolta, az elesetteket megsiratta. Emellett oly egyszerű, szerény, alázatos volt, hogy kortársai nem tudták, ezt bámulják-e benne inkább, vagy azt a hősi bátorságot, melyet a harczmezőn kifejtett, vagy pedig azt a bölcs tapintatot, melylyel tapasztalt hadvezérként a csapatokat, ágyukat elrendezni szokta . . . Elhalmozták őt kitüntetésekkel, — ez mitsém változtatott alázatosságán; ajándékokkal, — ezeket rendszerint a szegényeknek juttatta; a koronázás megtörténte után reá bízták, hogy kérjen bármit, amit csak akar, — nem kért egyebet, mint hogy szülőfalujának engedjék el adóját. (Atyja, kivel Rheimsban találkozott, hazavihette a jó hirt.)

Ki volt, mi volt tehát ez a Jeanne? A nép hitt benne, mint Isten küldöttében, rajongott érte; a lelkesedés, melylyel őt körülvette, szinte a szentek tiszteletével volt határos, mert hisz kezeit, lábait csókolták, s boldogoknak tartották magukat, hacsak ruháinak szegélyét érinthették, — a költőiesebbek meg dicsénekeket zengettek neki, melyekben Józsúéhoz, Gedeonhoz, Estherhez, Judithhoz, Debborahhoz hasonlították, — úgy hogy ez az ünnepeltetés más, közönségesebb lelkeket megittasított volna, de Jeannenak, kinek védpaizsa az alázatosság volt, mit sem ártott. Vajjon az igazságot találta-e meg a népnek ez általános véleménye? Csakugyan Isten küldötte e leányt? Mi most még egyelőre e kérdést felelet nélkül hagyjuk, — és folytatjuk történetünket.

Az eddigi dicsteljes győzelmek s a király megkoronáztatása oly nagyszerű eredmények voltak, hogy azokban mindenki a haza jövő boldogságának, Franciaország teljes visszahódításának biztos zálogát látta. Ó ki is gondolt volna ekkor arra, hogy a rheimsi dómban egy dicső periodusnak szakadt vége, mely után egy másik, gyászos periodus veszi kezdetét, — az, a melynek végét a Rouenben felállított máglya jelzi . . .

Fel van jegyezve a krónikában, hogy midőn a koro-

názási actus után Jeanne, a király és a rheimsi érsek oldalán lovagolt a diszmenet élén, boldogságának érzetében e szavakat mondotta légyen: «Ó mily boldog lennék, ha most végezhetném be élttem napjait, és itt temetnének el, e jó nép között!» S midőn az érsek ez alkalomból azt a kérdést koczkaztatta, vajjon mit gondol, hol fog meghalni, így felelt: «Ahol az Istennek tetszeni fog; mert én azt a helyet, vagy azt az időt ép oly kevésbé ismerem, mint Ön. De vajha tetszenék az Istennek, hogy én most már, letéve a fegyvert, visszatérhessek atyámhoz és anyámhoz, nekik segíteni, s testvéreimmal együtt a nyáját őrizni, akik bizonyára örülnének, ha engem megint láthatnának.» Jeanne eme szavaiból időfolytával egy vélemény keletkezett, mely aztán meglehetősen el is terjedt, s mely szerint az ő missiója Rheimsban immár véget ért, és mindaz, amire isteni küldetését nyerte, bevégeztetett; úgy hogy ő már maga is hazakivánczozott; hogy «szózatai» és látomásai ez időtől megszűntek; hogy sirása is a rheimsi templomban nem a boldog meghatottságból, hanem a kínos jövő eldörzetéből magyarázandó stb. — ámde kénytelenített maradni, s most már a politika eszközeül szolgál.

Ez a vélemény minden igazi alapot nélkülöz, sőt határozottan ferditésekre támaszkodik.¹ A tényeket, és Jeanne egyéb nyilatkozatait kell szem előtt tartanunk. Ő nem egyszer, hanem számtalanszor hangoztatta, hogy az angolok teljes ki-

¹) Legujabban P. Duhr S. J., ki előszeretettel foglalkozik hősnőnk személyiségével, hasonló véleményt koczkaztat, azt állítván, hogy Jeanne, tévesen, tágabbnak fogta fel küldetését, mint amilyen valóban volt; míg azonban érvei egyrészt nem kielégítőek, másrészt, maga is észrevevén állításának veszélyes következményeit, hosszasan kénytelen bizonyítani, hogy azért, habár az orléansi szűz subjective tévedett is, nem lehet úgy fogni fel a dolgot, mintha e tévedésért az ő szentjeit, vagy szózatait lehetne felelősekké tenni. (L. Stimmen aus Maria-Laach 1889. 24. l.)

Vizsont Quicheratnak (kinek Jeanne d'Arcról irt ötkötetes munkája különben valóságos forrásmunka), álláspontja, mely szerint az orléansi szűz nem töltötte be egész hivatását, mennyiben az angolokat nem üzte ki az utolsó szál emberig, (Aperçus nouveaux sur l'histoire de J. d'A. 1850.): megint nem helyes; Jeanne meg lett gátolva, erőszakosan munkája közepette, s ezért nem tehetta meg mindazt, amit meg akart tenni.

küszöbölésére van küldetve, főnebb idézett szavai tehát már csak azért sem magyarázhatók az említett irányban, mivel e célpont még igen távol volt. Ellenkezőleg, meg fogunk róla győződni, hogy Jeanne még a halála előtti napon sem képzelte befejezettnek missióját, ámbár személyesen annak eleget már nem tehetett. Ha ő valóban haza akart volna térni, a király, ki még mindig oly tanácsosok gyámködása alatt állott, akik féltékenykedtek Jeanne esetleges befolyására, aligha gátolta volna őt szándékában. De meg — a tények elég világosan beszélnek.

Jeanne, a koronázás végbementé után, egyenesen azt óhajtotta, hogy a sereg most Páris alá menjen: ahol még az angol volt az ur, de tekintve a mostani helyzetet, s a nép lelkesedését, soha könnyebben kiűzhető nem leendett, mint éppen most. A legkitünőbb hadvezéri politika sem gondolkozhatott volna máskép. És mégis, a király s az ő drágalátos tanácsadói más véleményen voltak, azt hitték, hogy Párist alkudozásokkal is vissza lehet nyerni; álreményekben ringatták magukat, látva, hogy az egyes városok, melyeken utjuk átvezetett, egymásután hódolnak meg, s éltetik lelkesülten az ujonnan koronázott franczia királyt. Később persze kénytelenek voltak belátni, hogy Jeannenak igaza van, midőn azt mondja, hogy mindez Páris nélkül semmit sem jelent, és tartós nem lehet. Az ő tekintélyének és akaraterejének sikerült még e nehézkes elhatározású embereket is rábírní, hogy habár folyton késlekedve, Páris falai alá menjenek. Egész röviden szóljunk erről.

Szeptember elején értek céljokhoz. 8-án volt az első ostrom. Az angolok mindent megtettek a védelemre, nemcsak a falakat erősítették, hanem a párisi lakosságot is a végsőig keserítették azzal a közjök dobott hírrel, hogy a király szabad rablást fog engedni katonáinak, ha beveszi a várost. Az ostrom rendkívül heves volt, s estefelé már-már eredménynyel kecsegtetett, úgy hogy a párisiak kezdtek házaikba vonulni, s kiki magáról gondoskodni, — midőn Jeanne egy nyíl által megsebesült. Ő, a maga részéről a könnyü sebet fel sem vette, helyén maradt, s nem szűnt meg buzdítani embereit az ostromra, de

a vezérek hivatkozva kivált a reggeltől estig küzdő emberek kimerülésére, az ostromot felfüggesztették, s visszavonultak. Jeannet erőszakkal kelle elvinniök, ő folyton tiltakozott, folyton hangoztatta, hogy a várost bevették volna. — Másnap, korán reggel, az ő buzdítására, újra meg akarták kezdeni az ostromot; Jeanne kinyilatkoztatta, hogy nem is hagyja azt abba, amíg a várost be nem veszik. De ime, mi történik? Amint már a város falaihoz közelednek, a király hírnökei (a király st. Denis-ben vett szállást) visszavonulást parancsolnak nekik! S midőn hidat verve St. Denisnél a Szajrán, még egy kísérletet tennének az ostromra, ezt is megghusítja a király, éjnek idején lerontatva a hidat, s így véglegesen kijelentve, hogy semmikép sem akarja Párist megostromolni. Ugy látszik, teljes lehetetlennek tartotta Páris bevételét, daczára Jeanne biztatásainak. Visszatért előbbi terveihez, majdan diplomatiail uton, alkudozásokkal eljuthatni Párisba. Hiu ábránd! Meg nem gondolta sem ő, sem tanácsadói, hogy be nem fejezett ostrom után visszavonulni annyit tesz, mint megveretni; annyit tesz, mint az ellenséget elkevélyíteni, úgy, hogy még ha alkudozásokra kerülne is a sor, ő szabja a feltételeket; — és végre annyit is tesz, mint Jeanne tekintélyét csorbitani! Szegény Jeanne fájó szívvel követte a most már St. Denisből is távozó királyt; szomoruan vonult vissza ugyanazon helyeken keresztül a sereggel, amelyeken át dicsőségen indult csak nemrégiben Páris felé. Mily kínos lehetett reá nézve, ő reá nézve, aki «szózat»-aira támaszkodva, rég megmondotta, világosan körvonalozta, hogy hivatása Orléanst felszabadítani, a királyt Rheimsba vezetni, és az angolokat kiküszöbölni az országból: most, midőn a két első feladat már dicsőségesen meg volt oldva, meggátoltatni a harmadik legfontosabbnak kivételében! Gyávák vagy talán inkább kényelemszeretők voltak a király emberei; nem akartak egy ily esetleg hosszantartó vállalatba bocsátkozni. Pedig talán nem is lett volna oly hosszantartó e háboru. Nem volt-e elég biztositék Jeanne eddigi gyors tevékenysége? Avagy azt várták, hogy maguktól omoljanak le Páris falai, mint egykor Jerikóéi? Jeanne ismételtén kijelentette, hogy Párist bevették volna, ha kitartóan

küzdenek, aminthogy Orléansnál is megmutatta, hogy a kitartás célhoz vezet, pedig a vezérek ott is kezdtek már kicsinyhitűek lenni. E kudarczért semmiesetre sem Jeanne, hanem egyedül az udvar a felelős.

Az oktalan lépésnek következményei csakhamar kezdtek mutatkozni. A vezérek széteszlottak, Jeanne ugyszólván egymaga maradt a király oldalán, szomorkodva a tétlenség fölött; viszont az angolok vérszemet kaptak, portyázó csapatokat indítottak ama városok ellen, melyek Károlynak meghódoltak, s féktelen rablással, pusztítással büntették meg a «hütlenséget,» melylyel tőlök elpártolva, oly királyhoz csatlakoztak, aki nem képes őket megvédeni.

Ez állapot türhetetlen, s a helyzet újból fenyegető volt. Valamit kellett tenni. Jeanne megbizatást kapott, hogy hódítsa vissza a Loire-menti városokat, — s ime ő még egyszer győzelmesen vitte végig fegyvereit e vidéken, egyik várost a másik után szerezve vissza (1429 őszén). Jutalmul új kitüntetésekkel halmozták el, nemessé tették egész családját, «elismerésül azon dicséretes és hasznos szolgálatokért, melyeket Jeanne a királyságnak tett és még tenni fog,» s avval a záradékkal, hogy e nemesség ne csak a fi-, hanem a női ágon is leszármazzék; czimert adtak családjának, melyen a francia lilium volt rajzolva (miért is fivérei ezután a «Du Lis» nevet vették fel, míg Jeanne a magáét megtartotta).

De mit Jeannenak ezek a kitüntetések? Másra vágyott ő, tevékenységre az angolok, hazájának ez ellenségei ellen; ez a folytonos tétlen ünneplés nyomasztó volt reá nézve. Alig nyílt ki a tavasz (1430.) ismét a harczmezőre indult, nem is sokat búcsúztatva a királytól, ki őt nagyon valószínűleg visszatartotta volna. Lagny-nál s egyebütt kisebb ütközeteket vívott, mindannyiszor győzelmesen, úgy, hogy a francziák szívébe visszatért a reménység; míg az angolok, kik már-már elfelejtették azt a félelmes hatást, melyet reájuk Jeanne látása, sőt pusztja neve gyakorolt, s mely mint a történelmi actákban is fel van jegyezve, megbénította karjaikat, s képtelenné tette őket a védekezésre: tapasztalni voltak kénytelenek, hogy e feledés még nagyon korai volna.

Azonban, husvét táján Jeanne bensejében olyasmi történt, ami fontos kihatásu leendett ez év hadjáratára. A «szózat» azt jövendölte neki, hogy még ker. szent János ünnepe előtt foglyul fog esni az ellenségnek. E baljóslat azután napról napra ismétlődött. Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy e tudat Jeannet csak a legkisebb mértékben is visszatartotta, vagy elkedvetlenítette volna. Az ő lelkében e szózat nem úgy hangzott, mintha őt feladatának teljesítésében megállítani, vagy gátolni akarta volna, ellenkezőleg, úgy tünt fel Jeannenak ez a megjövendölt fogság, mint valami kikerülhetetlen és békésen elviselendő dolog, habár egyéni természete inkább a halált választotta volna is, — és ezért félelem nélkül folytatta megkezdett útját, annál is inkább, mert közelebbről ezen balesetnek időpontja nem volt meghatározva.

Fájdalom, ez az időpont nagyon is hamar bekövetkezett! Az angolok Compiègne városát ostromolták, — és Jeanne sietve jött a szorongatott hü városbeliek segítségére. A városba szerencsésen bejutott, s még azon este öt-hatszáz emberrel kirohanást intézett az angolok ellen, s igen heves küzdelem fejlődött ki a két ellenséges csapat között. Egyszerre azonban, a harcban járatlan városbeliek azon vették észre magukat, hogy nem biztosították maguknak a visszavonulást s nehogy a várostól teljesen elvágattassanak, futni kezdtek visszafelé. Ez által azonban éppen felidézték azt a veszedelmet, melyet kikerülni iparkodtak. Az angolok ugyanis üldözöbe vették őket, s éppen akkor kerítették körül az utolsó sorokban küzdve hátráló s csupán egynéhány lovas-tól környezett Jeannet, midőn már a csapat legnagyobb része a városba visszaért, s a parancsnok tulzott félelmében a hidat is felvonatta. (Vannak, kik ezt árulásra magyarázzák, amely magyarázat mindenestre téves; hanem másrészt az is bizonyos, hogy ha a parancsnok még egy kirohanást intéz a városból, Jeannet megmenti és visszavonulását biztosítja.) A szegény, magára hagyott Jeanne hősiezen küzdött, de mindhiába, itt csoda kellett volna megmenekülésére, hisz öten-hatan rohantak reá, vérszemet kapva a nem is

remélt alkalomtól, s orditva; «add meg magadat». — Hasztalan volt minden ellenállás, ruháinál fogva lerántották a hős leányt lováról és pár hü emberével együtt foglyul ejtették. (1430. május 24.)

Igy esett az ellenség hatalmába az orléansi szűz, annak a városnak kapuja előtt, amelyet megmenteni akart; elhagyatva azoktól, kiknek felszabadítására jött! Tudta ő, az ő «szózat»-aiból, hogy ennek be kell következnie, de hol és mikor, az ismeretlen volt előtte. Annál keserűbb volt szenvedése, amely itt elkezdődve, meg nem szűnt többé élte fogytáig.

Vajjon azonban Jeannenak ezen elfogatása megczáfolja-e az ő missióját? Legkevésbé sem. Avagy tekintheti-e bárki a vértanuságot az Isten ítéletének, malasztja elvonásának? Jeanne az ő hivatásának volt vértanuja, vértanuja a szó szoros értelmében: mert élte ezen szakában bizonyította be még sokkal fényesebben, mint eddigi dicső tetteivel, hogy rendkívüli dolgokra szemelte őt ki a Gondviselés. Az ő alakja ama gyalázatosságok között, melyekkel a pöriratok bizonyosága szerint illették, oly tisztán ragyog, mint ragyog a szenteké az egyházban szokásos «kánoni pör» tiszteletteljes nyilatkozatai közt, — s ha valamikor megvalósulna sokaknak az a reménye, hogy Jeanne d'Arcot az egyház szentjei közé igtatandja, e pöriratok az ügy kivitelénél a leglényegesebb szerepet fogják játszani.

Jeanne elfogatásával megszűnik az ő activ élete, de, mint mondók, missiója éppen nem. S mivel mi éppen véleményt, ítéletet szeretnénk formálni magunknak ezen missiójának eredete, forrása fölött: nemcsak nem hagyhatjuk e határpontonál abban élettörténetének vázolását, hanem, mint a mi tárgyunkra nézve legszükségesebbet, Jeannenak éppen ezen életszakát vagyunk kénytelenek figyelmesebb vizsgálat tárgyává tenni. — —

Jeanne elfogva! Képzeltető az az örömujjongás, melyel az angolok vezérei ezt a hirt fogadták. Azonnal értesítették az angol királyt, tulajdonkép ennek, mint kiskorúnak gyámját e becses fogásról; de szinte összevesztek azon,

hogy ki tegye reá kezét. Mivel a Compiègne-nél működő csapat Luxemburg János csapatai közül való volt, — ezé lett a dicsőség, amelyet meg is akart tartani. Első dolga volt tehát, a drága foglyot jó messzire eltávolítani Compiègne-től, nehogy őt a városbeliek valami vakmerő kísérlettel megszabadítsák; s elvitette Beaulieube, saját kastélyába.

És most aztán mozgásba hoztak az angolok minden eszközt, amely csak alkalmasnak látszott, e veszélyes ellenségeknek teljesen ártalmatlanná tételére, tulajdonkép pedig boszújoknak kielégítésére, — minden eszközt, mondjuk; mert még a legszentebbet is eszközzé alacsonyították le, az egyház tekintélyét, — pokoli képmutatással, ördögi ügyességgel oda működvén, hogy úgy az «inquisitor haereticae pravitatis,» mint a párisi egyetem követelje a maga foruma elé Jeanne d'Arcot, a «bűbájos varázslót,» «bálványimádót.» Igenis, ez kellett nekik: az egész világ legyen szemtanuja annak a bűnhődésnek, amely egy ily vakmerő ellenfélt megillet.

Mindenekelőtt egy püspökre volt szükségök, aki állásánál fogva legalább külső tekintélyt kölcsönözzön annak a törvényszéknek, amely — mint ők azt már előre elképzelték — itélni fog Jeanne fölött, s amely így legalább egyesek szemeiben fogja letörölni róla a «szent»-nek nimbusát; mert azt úgy is tudták, hogy az egész nép közvéleményét eziránt félre nem vezethetik. És akadt volna egy ilyen ember, aki püspöki méltóságával, sőt lelkiismeretével meg tudta egyeztetni az ily megbízatás elvállalását? Igen, akadt egy ilyen ember! És ne csodáljuk, hogy akadt. Az egyháztörténelem szomorú bizonyítékokat szolgáltat arról az erkölcsi sülyedésről, mely a XV. és XVI. században még egyházi férfiakat is jellemzett; mennyivel kevésbé lephet meg minket e sülyedésnek egy személyesítője, az akkori francia politikai viszonyok ziláltságában! Cauchon Péter beauvaisi püspök az a férfiú, aki Jeanne d'Arc pörében oly gyászosan örökitette meg nevét. Ő az angoloknak volt párthive már jó időtől fogva, s egészen az ő szolgálataikra ajánlotta fel magát, annyival inkább, mert a Károly királyhoz hű beauvaisiak ellenszenvénél fogva püspöki széken sem maradhatva, sőt száműzetve, haragot táplált a ki-

rályhü francziák ellen, és az angolok kegyeitől várt anyagi előnyöket, nevezetesen egy másik püspökséget, a rouenit. Benne tehát az angolok éppen emberökre találtak; ilyen ember volt az, akit kerestek, akit egyrészt az ambíció, másrészt a bosszuvágy tüzelt a cselekvésre. Választásukhoz még az a nekik kedvező körülmény is járult, hogy Jeanne a beauvaisi egyházmegye területén fogatott el (Compiègne oda tartozván), s így a *jurisdictio* titulusa is megvolt. Csakhogy ezt a jogczimet kissé gyanussá tette Cauchon uramnak az az ajánlata, melylyel az angol király nevében 10000 arany frankot¹ helyezett kilátásba Luxenburgi Jánosnak, ha a foglyot az ő hatalmába szolgáltatja át. Egy püspök, ha jogos alapon áll, nem ajánl fel pénzt, hogy valamely az ő joghatósága alá tartozó egyén fölött ítélhessen. —

De hát VII. Károly, s az ő emberei éppen semmit sem tettek Jeanne megszabadítására? Valóban éppen semmit; gyávák voltak, hideg közönnyel hagyták történni azt, aminek szerintök meg kelle történnie. Vagy talán hitök, bizalmuk is oly hamar megingott Jeanne küldetését illetőleg?

Bezzeg nem ingott meg magának a hőslékü leánynak bizalma, nem fogyatkozott meg az ő hite! Bátran, erősen viselte el a rá mért csapást, hiszen «szentjei» előre megjövendölték azt neki, — és, mi a fő, e helyzetében sem hagyták őt el, fogságában is megjelentek neki, s vigasztalták őt. Lemondással türt tehát, s ez állapotot csak mint ideiglenest tekintette, meg lévén győződve arról, hogy eljő még az idő, és pedig nemsokára, mikor megkezdett munkáját még folytatni fogja. Ez a meggyőződés foglalta el egészen elméjét, még akkor is, midőn Beaulieuből, a harc szinterétől jó távol fekvő Beaurevoirba, egy jó magas donjonba vitetett; (september elején). Itt is mindig csak a harcz folytatására gondolt, s ez a folytonos gondolkozás szinte türelmének és lemondásának rovására történt. Kivált, ha lelke előtt megjelent a szorongatott Compiègne városának képe, futni szeretett volna; azt hitte, nem állhatja meg, hogy mindent meg ne kísértsen a menekülésre.

¹ A mi értékünkben körülbelül 30.000 frt.

Egy izben tett is egy ily szökési kísérletet. Azt halotta, hogy Compiègne többé nem képes ellenállni, s másnap be fog vétetni, amikor is az angolok véres boszút fognak állani az őket oly soká feltartóztatott lakosokon. Ekkor elhagyta őt türelme, — és bár «szózatai» kárhoztatták heveségét, bár sz. Katalin — mint ő később elmondotta — megígérte neki, hogy az Isten meg fogja őt is, meg a compiégneieket is segíteni: mintegy vitatkozni kezdett «szózataival» melyeknek eddig oly hiven engedelmeskedett; s nem birván többé magával, Istennek s a bold. Szűznek ajánlta magát, s kötelek segélyével le akart bocsátkozni a 60' magas toronyból! A kötelek elszakadtak, és szegény Jeanne önkivületben feküdt a torony alján. Lassacskán tért csak ismét magához, nem is tudva, mit cselekedett, s több napra volt szüksége, míg egészen meggyógyult. «Sz. Katalin erősített meg» — mondá később — «az gyógyított meg.» Ugyanezen szeliden szemrehányásokat is tett neki oktalan tetteiért; meghagyta neki, hogy gyónják és kérjen bocsánatot az Istentől, — meg is vigasztalta őt azzal a hírrel, hogy sz. Márton ünnepe előtt Compiègne fel leend szabadítva. (Ez meg is történt oct. 26. — Ez epizódot feljegyeztük Jeanne életrajzában, mert akadtak, akik azt öngyilkosságra akarták magyarázni; persze minden alap nélkül. Jeanne maga ekkép adja elő az eseményt.)

Ez az esemény azért is fölemlítendő, mert ez a még netán habozó Luxemburg Jánost rábirta a püspök ajánlatának elfogadására, s a fogoly átadására. Ő különben is szegény ember volt, s az arany csillogása nem költött benne ellenszenvet. A vásár tehát megtörtént, (1430. november) Jeanne átadatott a tulajdonképeni angoloknak. Ezek mindezek előtt női ruhákkal kínálták őt meg, a még mindig hordott férföltöny helyett, — de Jeanne már eddigi tapasztalásából tudta, hogy a fogságban, csupa férfi között, sokkal nagyobb szüksége van e férfiruhákra, szemérme megvédése végett, mint volt a táborban. Akadtak ugyanis durva katonák, sőt egyes uracsok is, kik illetlenül közelítették hozzá. S épen ezért, bármily nagy bünt is láttak e férfiruhák állandó

viselésében képmutató ellenségei, — ő nem akart azoktól megválni. És mint különöset kell feljegyezniünk, hogy soha és sehol azok a hölgyek, kik őt a fogságban itt-ott meglátogatták, ezen nem is botránkoztak meg; csupán az ő ellenségei találtak ebben a pontban mindvégig bő ürügyet a vádaskodásra.

Most tehát már a hatalmas ellenség egészen körmei között tartotta áldozatát. Boszút, kegyetlen boszút akart venni rajta az eddigi szégyenteljes vereségekért. Mint bábajost, mint boszorkányt fogja őt nyilvánosan, ünnepélyesen elítélni. Csak még a helyet kelle megválasztani, hol állítsa fel a törvényszéket. Beauvaisban, a püspökelnök tulajdonképi székhelyén nem lehetett, ott Károly király volt az ur. Páris, hová az egyetem óhajtotta a foglyot, szintén nem látszott alkalmasnak, ott is voltak királyhü polgárok, akik őt esetleg valamikép kiszabadíthatnák. Rouenra esett tehát a választás, hol a püspöki szék éppen üresedésben volt, (ezt ambiálta t. i. Cauchon) s hol az angol hatalom parancsolt. Ide hurczolták tehát Jeannet. Utközben egyik-másik hevesebbvérü angol azzal az indítvánnyal lépett föl, hogy legjobb volna őt egyszerűen eltenni láb alól, s a Szajnába vetni, mivelhogy amíg ez a teremtés életben van, úgy sem sikerülhet semmi az angoloknak: de mily keményen utasítottatott vissza ezen indítványuk! Szó sincs róla! Nem elég Jeannet megölni, meg kell őt bélyegezni! Ő azt merete mondani, hogy őt az Isten küldötte az angolok kiüzésére, és győzött is, amíg őt követték, mindenütt, — vajjon tehát az Isten az angolok ellen foglalna állást? Ezt meg kell czáfolniok; be kell győzniök, hogy Jeanne nem az Isten küldöttje, hanem ellenkezőleg ördögös boszorkány, varázslónő, akit meg kell égetni, nyilvánosan, szégyenteljesen. Az angolok tekintélye függött ettől.

És ez az elv lett is a kiinduló pont a teendőkre nézve. A bíró vagy elnök megvolt, még az ítélőszéket, a tanácsot kelle összeállítani. A roueni káptalan nem vállalkozott, elég izetlenül s csak az angol hatalom sürgetésére adta beleegyezését abba is, hogy területükön idegen püspök végezzen ilyes

functiót. De ott volt a püspöknek saját hü vikáriusa, d'Estivet János, ez lett a promotor; ott volt a párisi egyetemnek egy-néhány doctora s egyéb meghívott egyházi férfiak, akik közül ugyan akárhány nem meggyőződésből, sem ambícióból, hanem csakis az angoloktól való félelemből vállalkozott a gyászos szerepre, de mégis vállalkozott. S hogy e félelmök éppen nem volt alaptalan, kitetszik abból a bánásmódból, melyben egyike e meghívottaknak (Houpeville), aki függetlenségét megóvni akarta, részesült. Ez kifogásokat próbált emelni a pör törvényessége, s főleg a forum illetékessége ellen, pl. hogy a beauvaisi püspök, mint a vádlottal ellenkező politikai párt hive, nem ítélheti őt meg; és hogy maga a vádlott küldetésére nézve már kiállott egy vizsgálatot Poitiersben, s ebben kedvező ítéletet nyert, még pedig a rheimsi érsektől, tehát a beauvaisi püspök metropolitájától stb. Bezzeg volt ezért mit hallania! A püspök dühösen kizárta őt a gyülekezetből, börtönbe csukatta az angolok által, száműzetni akarta őt, sőt kevés hija volt, hogy a vízbe nem dobatta őt. Az ily eljárás aztán persze nem volt a legalkalmasabb arra, hogy a többiek, függetlenségök és önállóságuk megőrzésére még kísérletekre bátorittassanak. Világos tehát, hogy e gyülekezetben mandatumot vállalni annyit tett, mint majdan annak tetszése szerint szavazni, akitől a mandatumra meghívtak. E papok és doctorok francziák voltak ugyan egytől-egyig, angol egy sem volt köztök, — de nem is volt egy sem, aki teljesen az angolok kezei között ne lett volna; hisz fenmaradtak napjainkig a számlák, a nyugták az átvett Judás-bérről, amit ez emberek elfogadtak! Nem volt-e tehát Jeanne már is elítélve, mikor egy ily törvényszék ült össze ügye fölötti ítéletre?

Ez az első nagy törvénytelenység aztán a többit szülte. Az angol király ama levelében, mely a beauvaisi püspöknek adja át a foglyot, meg volt írva, hogy, ha a pör netán fölmentéssel végződnék, azt azonnal újból kell kezdeni. Nem világos-e itt a cél? A szegény Jeanne, ahelyett hogy egyházi bíróságnak őrizetére bízott volna, a roueni kastélyban, tehát az angolok hatalmában volt letartóztatva, nehéz lán-

czokkal lábain, négy-öt durva katonától őriztetve folyton, az egész hosszú idő alatt. Hát ilyen hol látott az ember az egyházi bíraskodás egész történetében? — A pör folyamán a szükséges formalitások elhanyagoltattak, de kell-e ezt még külön emlitenünk, miután az eddig mondottakból is világos előttünk, milyen lehetett az az igazságosság, mely e tárgyalásokon uralkodott? A pörben, a tárgyalásokban előfordult kérdéseket és feleleteket birjuk, feljegyezték azokat a kirendelt irnokok, s így documentumát hagyták hátra a sok törvénytelenységnek az utókor számára, de ugyanezen documentum belső érveiből azt a törvénytelenséget is kiolvassuk, hogy nem minden szava a bírónak s a vádlottnak lön feljegyezve, úgy hogy ez actáknak őszintesége megbizható ugyan arra nézve, a mi bennök foglaltatik, de nem teljes, amennyiben bennök nem mindaz foglaltatik ami szóvá lett téve.

(Folytatása következik.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Necrologium sacerdotum archi-dioecesis strigoniensis ab anno 1737—1889. jussu et sumptu eminentissimi ac reverendissimi domini Joannis Cardinalis Simor, principis primatis, archiepiscopi strigoniensis, etc. etc. publicatum. Strigonii, 1889. 4-rét, 4 számozatlan lap, 179 hasáb és XVIII. lap.

A «Monumenta Eccl. Strigoniensis» 1874-ben megkezdett kiadásával Ő Eminentiája az egyház-történeti tudomány legnagyobb Maecenásaihoz sorakozik s e kiváló publikáción kívül ugyanazon irányban folyton új meg új műveknek ad létet.

Már mint győri püspöknek nagylelkű maecenáskodása mellett jöttek létre 1861-ben a «Győri Füzetek,» eme kin-

csehbányái a legbecsesebb adatoknak. E vállalat adott eszmét 1862-ben a «Tudományos Értesítő» létesítésére, melyből a «Magyar Sion» fejlődött. Sőt a «Századok» is sok tekintetben a «Győri füzetek» eszméjéből nyertek 1867-ik évben létet.

Meg nem feledkezhetünk több vaskos kötetre terjedő főpásztori körleveleinek egyetemes kiadásáról sem, melyben az időszerű egyházi kérdések fejtegetései egy sommában nemcsak az érseki főmegyének, hanem az egész kath. egyháznak közbirtokává lettek. De különben is övé az érdem, hogy mint győri püspök az egyházi körleveleket, melyek addig mindenütt csak kéziratban köröztettek, nyomtatásban kezdette közrebocsátani.

E monumentalis publicatiókat követi a legujabban megjelent *Necrologium*.

Ennek első tervezője boldog emlékü *Szabó Fózsef* felszentelt püspök és érseki helynök volt, ki sajátkezüleg 1830-tól 1873-ig a főmegye elhalt papjainak neveit összeírta. E munkát a jelenlegi szatmári püspök, *Meszlényi Gyula* ő méltósága tetemesen bővítette a meglevő directoriumokból. A közben levő hézagok a directoriumok hiányában az esztergomi és nagyszombati érseki levéltárak kézírataiból ő Eminentiaja kegyelmes parancsára pótolttak, s így a mű a publicatióra alkalmassá vált.

Mennyire indokolt e műnek közzététele, azt a tudós főpap által irt előszó indokolja, amelyet a következőkben átveszünk.

«Bizonyos az, hogy a róm. kath. egyház már keletkezése óta meg nem feledkezett halottairól, hanem körülményeihez képest azoknak emlékét megőrizni törekedett, róluk a szent misékben is megemlékezett. Tanuskodnak erről szent Cyprián,¹ Tertullian,² szent Epiphanius³ és sz. Ágoston⁴ is. Valamint az élőknek, ugy a holtaknak nevei is diptychákba

¹ Leveleiben.

² De corona. De monog.

³ De haeres. 75.

⁴ Hist. Agl. l. 4. c. 14.

irattak és az évfordulók alkalmával felolvastattak. A diptychákat kivált a szerzetes házakban a necrologiumok követék, azaz, a halottak lajstromai, catalogi mortuorum, amely kifejezést tiszteletreméltó Béda is használta. Ezek obitoria és calendariáknak neveztettek. «Ama férfiunak nevét, ki haldokolva tőlünk a szerzetesi ruhát átvette, ha fel is avatott, — halálozási napját jelentsétek, hogy kalendariu-munkba beirattassék.» Mily gonddal irattak és őriztettek a mindkét nembeli szerzetesek házaiban a necrologiumok, abból is látható, hogy újabb időben több ily necrologium vagy obitorium a megszüntetett zárdák és rendházak még létező, de máshová áthelyezett levéltáraiból tudományos férfiak által a nyomda közvetítésével közöltetnek. Az esztergomi érseki főmegye elhalt papjainak nevei, mielőtt a directoriumok évenként közzététettek, az ugynevezett currendák által kéziratban hozattak köztudomásra, melyek itt-ott a levéltárakban még manap is fellelhetők. Mióta azonban a zsolozsma és szent mise rendje évenként nyomtatott directoriumok által minden egyes plébániának megküldetik, azóta az évenként elhalt papok névsora is ahhoz csatoltatik. Ha a plébániáknak küldött directoriumok megőriztettek volna, a lelkészek emléke, a directoriumok kiadása óta szintén el nem enyészett volna. Mivel azonban a directoriumok többnyire elvesztek, az elhalt testvérek sem ismertetnek többé. He-lyesnek bizonyult tehát, hogy ezek nevei egybegyűjtessenek, halálozásuk éve és napja feljegyeztessék és sajtó által közzététessék, részint azért, hogy akinek tetszik róluk a szent misében megemlékezhessék, részint pedig, hogy e necrologium azoknak is szolgáljon, kik az érseki megye történetét megírni és közzétenni kívánják.»

Már ezekből is elegendőleg kitetszik e vállalat evidens haszna, de még feltűnőbb leend az, ha magával a művel részletesebben foglalkozunk.

A necrologium 1737—1889-ig, összesen 152 éven át közli az esztergomi érseki főmegyében elhalt 3591 papnak vezeték- és keresztnévét, halálozási évét és napját, akkor viselt hivatalát, legtöbbször korát; valamint a rendkívüli

halálozások eseteit is. — Az érseki megye elhalt papjainak neveit az 1737-ik évet megelőző időből is tetemes számban lehetett volna közzétenni, de mivel eme év előtt való korból az elhaltak névsora teljesen nincs meg, inkább csak ama évvel kezdetett meg azok közlése, melytől fogva a lajstromot teljesen adni lehetett. A megelőző korból szorgalommal összeállított névlajstromot, mint kéziratot, az egyházmegyei levéltár őrzi.

A necrologium másfél századon át a főegyházmegye személyzetét tünteti fel. 1737—1775-ig felsorolja Rozsnyó és Gömör vidék papjait, míg a rozsnyói püspökség fel nem állított. 1737—1776-ig magában foglalja a Szepesség papjait is. Ez utóbbi évben állítottatott ugyanis fel a szepesi püspöki megye. Benfoglaltatnak a kiváltságolt plébániák lelkészei is, mindaddig, míg e plébániák rendezésében a végmegállapodás megtörtént.

1773-tól és 1782-től fogva néhány éven át a nekrologiumban rendkívüli hullámozás mutatkozik. Ez években kebelezettek be a saecularisált Jézus-társaságiak és utóbb a többi megszüntetett szerzetes rendek tagjai az érseki főmegye személyzetébe. Így történt, hogy míg 1773 előtt alig emelkedett fel 30-ig az elhaltak száma, ekkor meghaladta a 40-et.

Kegyelettel emlékezett meg az érseki főmegye mindig az idegen megyékbeli áldozárokról és a különféle szerzetes rendek tagjairól is, kik a főmegye szolgálatában fejezték be életük pályáját. Ezek nevei a szent misékben való részesítés céljából mindég közöltettek a directoriumokban, méltányos volt tehát, hogy a necrologiumban is felvételtek.

Fellette érdekes a rendkívüli halálozások bejegyzése, amely tanuságot tesz, hogy a jó pásztornak életét is kell adni övéért. Az 1737. évet megelőző időben, kivált a török uralom korában, gyakorta előfordul a lelkészeknek a törökök által történt erőszakos kivégzése, vagy haereticusok által végrehajtott meggyilkoltatása, aminő esetekről az 1737-ik évet követő időszakban, ugyan már többé nincs szó, de ekkor a borzasztó ragályok pusztítják a lelkészek sorait. 1739.

évben nem kevesebben mint tizenegyen lettek áldozatává a pestisnek, hiveik szolgálatában. 1831-ben a cholera járvány a halálozás számát 34-ről 51-re emelte.

A halálozás a következő fokozatot mutat :

- 11 — 1874.
 12 — 1867.
 13 — 1744, 1786, 1815, 1854, 1869.
 14 — 1780, 1797, 1838, 1839.
 15 — 1803, 1813, 1820, 1833, 1851, 1860, 1882.
 16 — 1777, 1821, 1858, 1859, 1872, 1885.
 17 — 1790, 1816, 1853, 1865, 1875, 1877, 1883.
 18 — 1785, 1822, 1835, 1837, 1852, 1861, 1880.
 19 — 1743, 1746, 1796, 1807, 1824, 1847, 1857, 1862,
 1863.
 20 — 1778, 1781, 1788, 1789, 1793, 1876.
 21 — 1740, 1752, 1753, 1787, 1818, 1827, 1832, 1834,
 1844, 1846, 1871, 1881.
 22 — 1756, 1804, 1823, 1840, 1841, 1855, 1886.
 23 — 1741, 1783, 1784, 1791, 1794, 1795, 1809, 1887,
 1888.
 24 — 1742, 1765, 1766, 1771, 1803, 1817, 1819, 1845,
 1850, 1866, 1868, 1873, 1878, 1884.
 25 — 1745, 1750, 1767, 1779, 1814, 1870, 1879.
 26 — 1764, 1782, 1798, 1800, 1805, 1808, 1828, 1856.
 27 — 1738, 1749, 1768, 1811.
 28 — 1769, 1826, 1827, 1842.
 29 — 1755, 1759, 1792, 1843.
 30 — 1772, 1776, 1799, 1810, 1812, 1848.
 31 — 1739, 1754, 1762, 1770, 1864.
 32 — 1737, 1829.
 33 — 1747, 1836.
 35 — 1758, 1774.
 36 — 1751, 1760, 1761, 1763.
 38 — 1748, 1757.
 40 — 1806, 1849.
 41 — 1775.
 42 — 1773. — 51 — 1831.

1831-ben a felette nagy számot (51) a cholera járvány, 1773-ban (42) és 1775-ben (41) a saecularizált és a főmegyébe felvett jézus-társaságiak, 1806- és 1849-ben a hadjáratok indokolják. Feltűnően kevesen haltak el 1743- és 1744-ben, 19 és 13. Amidőn a közvetlen megelőző és követő években az igen kiterjedett főmegyében az elhalt papok száma rendszeren jóval meghaladta a 20-at. Ujabb időben legszerencsésebb évek valának 1867, 1869, mert 12 és 13, valamint 1874, mert ekkor csak 11 halt el.

Igen érdekesek az adatok, melyek statistikailag egybeállítva a főegyházmegye papjainak hivatalát, vagy foglalkozását tüntetik fel, melyben pályájukat az érseki főegyházmegye szolgálatában befejezték. A 3591 pap közül volt:

Felszentelt theologiai hallgató (alumnus)	10 = 0.3 %
Tanárok, hittanítók, nevelők, igazgatók	73 = 2. %
Káplánok, táborig káplánok, capellani locales	296 = 8.2 %
Plébánosok	2154 = 60. %
Administrátorok, helyettes plébánosok	120 = 3.3 %
Nyugalmazottak és kiérdemültek	410 = 11.4 %
Kanonokok	286 = 7.9 %
Püspökök (kik nem voltak káptalanokban)	5 = 0.1 %
Érsekek (hercegprimások)	7 = 0.2 %
Érseki irodabeliek, táborig főpapok, könyvtárosok, csillagászok és hittérítők	15 = 0.4 %
Hivatalnélküliek	215 = 5.2 %

Összesen 3591

Legérdekesebb látnunk, miként kívánta a halál áldozatait a papságból az életkor szerint. A bejegyzett életkor 1016 esetben fordul elő. Ezek közül

23 évtől 30-dikig elhalt	66 = 6.5 %
31 » 50-ig »	208 = 20.5 %
51 » 60-ig »	189 = 18.6 %
61 » 72-ig »	306 = 30.1 %
73 » feljebb »	247 = 24.3 %

Összesen 1016

E kimutatás igen kedvező a papság élet-korára nézve. Kilátszik belőle, hogy a legtöbb túléli a 60-adik évet, sőt

száz elhalt között majdnem a negyedrésze (24.3%) jubiláns pap. Sajnos, hogy minden száz között, 6 vagy 7 (6.5%) ifju áldozárt is kíván a kérlelhetlen halál.

A három nyelvű főmegyében a magyar, német és tót nevek váltják fel egymást, azonban sajtáságos az, hogy a mult században rácz nevek tulnyomó nagy számban fordulnak elő, ami ama tény mellett bizonyít, hogy akkor még a török időkben bevándorlott ráczok igen el valának terjedve és a főmegyében nemcsak a hiveknek, de a papságnak is nagy részét képezték. Azonban nem hiányzanak a görög, olasz, francia, sőt spanyol nevek sem.

Figyelmet érdemelnek a koronként szokásban volt címek és méltóságok is. Ilyen például a protonotarius apostolicus cím, mely a mult század derekán igen gyakori volt, de II. József idejében tünedezett, azután azonban ismét feltűnt egész a hatvanas évekig. Még sajtáságosabb a vármegyei táblabirói cím (assessor tabulae judicariae inclyti comitatus). Ez a jelen század második tizedében veszi kezdetét és tart 1848-ig. A pápai kápláni, kamarási és praelatusi címekkel először e század hatvanas éveiben találkozunk.

A főmegyének egyházi személyzetében a főnemesség több tagja foglalt helyet a lefolyt 152 év alatt és hunyt el a főmegye szolgálatában. A *grófok* közül: Barkóczy Ferencz, Batthyányi József, Berényi Antal, két Csáky Miklós, Desseffy László, Eszterházy Imre, Forgách Pál, Forgách Ágost, Keglevich Zsigmond, Trautmannsdorf Ferencz és Zichy Pál. A *bárák* közül: Dujardin Károly, Gabelkhoven Antal, Geramb Antal, Kemény László, Luzenszky László, Majthényi Ádám, Metzburg József, Perényi Károly, Révay László, Rudnyánszky Sámuel és Zobek Elek.

Fokozza e munkálatnak haszonvehetőségét a hozzácsatolt betürendbeli névmutató, nomenclator is.

Akár a történelem céljából, akár a kegyelet megőrzésére publicáltattak legyen a főmegye elhalt papjainak nevei, mindkét esetben teljesíti e publicatio Jézus Sirák fiának eme szavait: «Corpora ipsorum in pace sepulta sunt et nomen eorum vivit in generationem et generationem.» Eccl. 44. c. 14. v.

Apologie des Christenthums. Von Paul Schanz, o. ö. Professor der Theologie an der Universität Tübingen, der Philosophie und Theologie Doctor. Dritter Theil: Christus und die Kirche. Mit Approbation des hochw. Herrn Bischofs von Rottenburg. Freiburg in Breisgau. Herder 1888.

Megjelent gyors egymásutánban a jeles tekintélyes munka harmadik kötete is. Felvéve az előző kötet ismertetésének (mult évi jun. füz. 468. l.) fonalát, bemutatjuk általános áttekintésben e kötet 423 lapra terjedő tartalmát, a munka jelességéről egy árva szót sem koczkrátatva, ugymint melyet az előző kötet tudós és illetékes ismertetője máris constalált. Mi csak meghajolni tudunk a nagy készütség és a fényes apparatus előtt, melylyel a munka írva van. Gazdag repertoriuma az az összes theologiai tudománynak, hangeszorgalommal összehordva.

A könyv tizenöt fejezetben a következő tételeket tárgyalja :

1. «Die christliche Offenbarung und kirchliche Lehrentwicklung.» Kiemeltetik a keresztény kinyilatkoztatás egyetemese jellege, ugy tartalmát, mint rendeltetését illetőleg; e kinyilatkoztatást befejezettnek kell tekinteni. Ujat azon az alapon várni, hogy a sz. Lélek övéit még sokra fogja tanítani, amit a tanítványok még el nem viselhettek : ez tév-tan, mely itt kellő megczáfoltatást lel.

2. «Das Reich Gottes.» Egy új ország, a messiási ország, már a próféták által volt megjósolva, a zsidók is egy új országot reméltek. Máté evangéliumában először fordul elő a «mennyország» szó. Szerző értelmezi ezt s megkülönbözteti a földi mennyországot a földöntulitól. Az új ország célja az ember benső átalakulása, megújulása. Mikép kelljen ezt érteni, az mintegy programmba van foglalva Jézus hegyi prédikációjában a nyolcz boldogságról. Kell, hogy ez új országnak küliismertető jelei legyenek. Ezek : Jézus nevének vallása, a keresztség, az asztalközösség, az ige hirdetése. Amit a mester megalapított, azt a tanítványok buzgón folytatták : kiindultak hirdetni Isten országát. A tanítványok

szorosb és tágabb értelemben. A tizenkettőnek megválasztása. Jézus a jó pásztor.

3. *Die Kirche in der heiligen Schrift.*» A Máté evangéliumában kétszer előforduló «egyház» szó mindakét ízben vonatkozással a hierarchiára használtatik. A többi evangelistáknál egyház helyett «Isten országa» fordul elő, és ez az egyházban levő közösséget jelenti. A kereszt háromnyelvű felirata az egyház egyetemességét jelzi. Jézus anyja a keresztfa alatt, a lándzsadöfés szintén az egyház jelképei. Az apostolok cselekedeteinek könyve legjobb betekintést enged az új község megalakulásába, az egyház gyarapodásába, alkotmányának kifejlesztésébe, az egyház csodálatos szellemi erejébe. A pünkösdi ünnep után az «egyház» szó már gyakran fordul elő, úgy az egyetemes, mint az egyes egyházak jelölésére. Az egyház a megváltás művének közvetítője.

A szent-Lélek által eszközölt külszervezet szükséges volt az egyház fennállhatására.

4. *«Die Merkmale der wahren Kirche.»* Mivelhogy az egy, igaz egyház mellett secták, eretnokségek tenyésznek: azért kül-ismertető jelekre van szükség. Ezek: a szentség, az egység, az apostoli eredet és az egyetemesség. Ezen ismertető jelek úgy a szentírásban mint az Atyáknál már jókor érvényesültek. A számos atyák bizonyításai mellett a nicäa-konstantinápolyi symbolum is szól, úgy a vatikáni zsinat is. A kereszténység hitelességének motivumai tanuskodnak egyszermind az egyház mellett is. Az egyház kellékei viszonyban vannak az ismertető jelekkel, és ezek viszonyban vannak egymás között.

5. *«Die apostolische Kirche.»* Az apostolok Jézus tanúi, helytartói s titkainak sáfárai, az ő szellemök s hivataluk kell hogy az egyházban folyton éljen. Erre nézve vették el a sz. Lélek s kapták Urunktól a felhatalmazást és hatalmat. Az apostolság egyházi hivatal és nem missiói szolgálat. Az apostoli oktatás korlátlan. Az apostolok magok rendelkeztek s intézkedtek, az írás nem pótolta volna eléggé a személyes intézkedést. Az egyház tehát apostoli, amennyiben az apostolok alapján épült, és az apostoli hivatal benne

folyton él. Az egyházak kora. A secták később támadtak. A római egyház. A püspökök összeköttetése az apostoli székkel. A protestánsok az apostolok utáni egyházat szakadásról vádolják. A particularis egyházak egyenjogúsága.

6. «Die Einheit der Kirche.» A kereszténység tanítja az Isten, az igazság, az egyház egységét. Ez az egység nyilvánul e hitben, az egyházi életben, az alkotmányban. A keresztiség az egység eszköze. A kenyértörés közössége is az egységre vall. A hit egy az egész egyházban. Az egyház ellenségei kedveznek a szakadásnak. Julián. Az eretnek-ségek az egyház kettős egysége: a hitben és a püspöki alkotmányban való egysége mellett tanuskodnak. Ők fiatalab-bak az egyháznál s homlokukon viselik a tévedés, az ujtás bélyegét. A sectákban folytonos a szakadás, a szétforgácso-lás. Szerző terjedelmesebben foglalkozik a görög schismával, a nyugati schismákkal, a reformatióval.

7. «Die katholische Kirche.» Az egység magával hozza az egyetemességet. Ez által az egyház egysége szemlélhető-séget, evidentiát nyer. Jézus maga megjövendölte az egyház elterjedését az egész földön, a mustármag meg a vendég-ségről szóló példabeszédekben, tanítványainak pedig meg-hagyta, hogy tanítsanak minden nemzeteket. A «katholika» elnevezés először sz. Ignácznál fordul elő. Az apostoli sym-bolum korán vette fel a cikket: «hiszek egy, szent, katho-lika egyházat,» a nicäai symbolum megtartotta azt. Az egye-temességet az általános elterjedés, az általános tan, az ál-talános istentisztelet adják. A szakadások s eretnekek nem merik a maguk conventiculumait katolikusoknak nevezni, mert csak a kath. igazság ugyanaz mindenütt. A katholici-tás egyuttal az egyház láthatóságát bizonyítja. Szerző bő-vebben foglalkozik az egyház terjedésével. A secták, kü-lönbőség nélkül, nem pogányokból toborzódnak, hanem ke-resztényeket csábítanak el. Nem úgy az egyház, mely soha-sem feledkezett meg azokról, kik a sötétségben és a halál árnyékában ülnek. Szerző pillanatokot vet az egyház missiójára Ázsia, Amerika, Afrikában, azután a protestánsok missióira is, melyeket azok csak a 18-ik század elején kezdtetek.

Eredményökről nem lehet szólni, a statisztikai anyag elégtelensége miatt, annyi mégis bizonyos, hogy azok a Propagandával nem mérközhetnek.

8. «Die Unfehlbarkeit der Kirche.» Csalatkozhatlan tekintély nélkül nincs általános kinyilatkoztatás minden emberekre s minden időkre nézve. Ez a csalatkozhatlanság a kath. egyházban van. Jézus megigérte apostolainak, ezek követelték azt a maguk számára, amit szerző terjedelmesebben bizonyít az apostolok, az atyák, a zsinatok enunciatióival. A zsinat csalatkozhatlansága azonos az egyház csalatkozhatlanságával. A reformátorok, míg az egyház csalatkozhatlanságát megtámadták, azt a maguk számára annál inkább követelték. Calvin és Luther elítéltek mindenkit, aki az ő tanaiakon változtatni merne. A csalatkozhatlanság bizonyítéka az írásban s hagyományban és nem csupán a szükségességben található. Magok a protestánsok kénytelenek annak bölcseleti megállapítását elismerni, amint ők egy csalatkozhatlan tekintély szükségességét csakugyan be is ismerik. A csalatkozhatlanság lényege. A sz. Lélek örködése.

9. «Die alleinseligmachende Kirche.» Csak Krisztusban van üdvözülés. A benne való hit és az ő követése feltételei az örök élet elnyerésének. A mennyország, a vendégség, a szőlőhegyről szóló példabeszédek ugyanezt a gondolatot fejezik ki. A Jézusban való hit, a keresztség, az Eucharistia alapfeltételei az örök életnek. Szent Pál a maga leveleit «szentekre» — «megszenteltekre» czimezi, ami által azt jelezi, hogy a keresztyények ki vannak választva a sokaságból s hivatva Istenhez. Az egyháznak az egyedül üdvözítő intézménynek kell lenni, mert az Istentől alapítva, az igazságot és az üdvösség eszközeit kezeli; a sz. Lélektől vezéreltetve, a hivek üdvösségét eszközli. A secták előmozdították az egyedül üdvözítő egyházzól szóló tannak kifejtését, amennyiben a katolikusokkal csak inkább megbecsültették az egység, az igazság kincsét. Noe bárkája az egyház typusa. Csak aki ebben van, üdvözül. Az egyházhoz való tartozandóság különféle fokai. Eleven és holt tagok, lélek és test. Az eretnekek, mint az igaz tan hamisítói el-

ítéltetnek. Itt azután szerző megbeszéli a kiközösítést, az inquisitiót, a vallásvérengzést, a tolerantiát.

10. «Die Heiligkeit der Kirche.» Az egyház azért szent, mert benne az igaz tan és a malaszt eszközei vannak: a szentségek, a sz. miseáldozat. Senkisémet tagadhatja, miszerint megszenteltetésünk a bölcsőtől egész a sirig, kapcsolatban Isten kultiszteletével, szellemi életünkre nagy befolyást gyakorol. A szent életet a keresztényeknél Krisztus és az apostolok követelik, az egyház is mindig követelte. A szent Atyák bőven rajzolják a keresztény erényéletet. A hívők szentsége az egyház szentsége mellett tanuskodik, a kettőt elválasztani nem lehet. A keresztény tökéletesség, mely az evangéliumi tanácsokban lel kifejezést, mindenha az egyház szentsége legszebb bizonyítékának tartatott. A középkor a szerzetes rendekkel bő méltatást talál szerzőnél. Az egyház tul nem éli a 16. századbéli reformatiót, ha az csakugyan annyira elerkölcstelenedve lett volna, amint azt szemére hányják. VIII. Henrik, hesseni Fülöp. A kath. egyház a trienti zsinaton beszűntetvén a visszaéléseket, újra megvetette a szentség alapját. Benső és külszentség. A küzdő, a diadal-maskodó, a szenvedő egyház.

11. «Schrift und Tradition.» E fejezetben szerző azt a tételt fejtegeti terjedelmesen, hogy a hit alapját nemcsak a szentírás, hanem a hagyomány is képezi. Jézus prédikált, írásban mitsem hagyott hátra. Az élő szó jobban hat a szívre és akaratra. Semmiféle vallás nem lett írás utján alapítva. Az apostolok is kiküldettek élő szóval terjeszteni a hitet. Az apostolok levelei csak alkalmi iratok, az evangelisták sem irták meg tökéletesen Jézus életét. Ma kétségen kívül van, hogy a szent iratok későbbi eredetűek, mint a szóbeli hagyomány, hogy az egyház nem a szentírás által, hanem élő szóval lett alapítva s terjesztve. A hagyomány obiectiv és subiectiv értelemben. A hagyomány az első századokban, a középkorban. Vele szemben a reformátorok. A hagyomány mindig egyforma tekintélynek örvendett. A hagyományelvnek megállapítása a trienti zsinat óta. A katakombák. A vatikáni zsinat.

12. «Der Primat des heil. Petrus.» Ezt szent Péter meghívása, az ő személyes viselkedése, az apostolok elismerése, Jézus megigérése eléggé győzik be. A primatus sz. Péter egész apostoli tevékenységére terjesztendő ki. A pokol kapui. A mennyország kulcsai, a pásztori hatalommal való felruházás. Az atyák mindannyian ebben találják szent Péter primatusát, melyet még a keleti egyházban sem vont senki kétségbe. A primatus nem tiszteletbeli elsőség, milyennek azt a protestánsok mondják, hanem valóságos hatalom.

13. «Der Primat des Papstes.» A pápa primatusa gyökerezik azon intézkedésekben, melyeket Urunk a maga egyházában minden időkre tett. A primatus az apostolok utáni időben még szükségesebb volt mint az apostoliban. Szent Péter Rómában huszonöt éven át működött s ott meg is halt. Az apostolicitás mellett a római egyházban a primatus is Péter utódaira szállt. A protestáns történettudomány is beismeri aényt. A pápai katalogusokban kimutattatik a successio. Rómának gondviselészerű szerepe s jelentősége. Az eretnekek a római székhez fordulnak. A római szék méltánylása a protestánsoknál. A szent atyák bizonyítékain kívül szerző sorban felhossa a zsinatokat, egész a Vaticanumig.

14. «Die Unfehlbarkeit des Papstes.» A pápa csalatkozhatlansága az ő tanítói s pásztori tisztjének folyománya. Urunk imádsága: Ego rogabo pro te, Péter egész tevékenységére és utódjaira is kiterjed. A dogma kifejlődésének három időszaka. A pápák meg is követelték maguk számára a csalatkozhatlanságot a hitre vonatkozó döntvényeikben. De azért az általános zsinatok nem fölöslegesek. A pápa hivatalos csalatkozhatlansága a középkorban. Bonaventura, Duns Scotus, a párisi iskola, a Vaticanum.

15. «Das Christenthum und die Cultur.» Szerző egy nagyszerű, ragyogó csoportképben állítja az olvasó elé a kereszténység befolyását a szellemi, az erkölcsi téren, a társadalmi életben. Begyözzvén azt, hogy csak a kereszténység képes beható javulást eszközölni, kimutatja részletekben, mit mivel a kereszténység, az apostoli időktől kezdve a jelenig;

mily átalakulást eszközölt a társadalmi életben, a világ nézetben. Elősorolja a keresztény szeretet, a humanismus számtalan művét. Kiderítvén továbbá a pogány bölcsészet s vallás képtelenségét, elősorolja a kereszténység érdemeit a tudományok minden ága és a művészetek körül. Méltóbban és szebben nem fejezhette volna be szerző jeles apologiáját. E fejezetben az oly hön megvédett hitnek diadalát énekli. Finis coronat opus.

A jeles munka maga magát ajánlván, igénytelenségünk ajánlására éppen nem szorul. Legyen mégis szabad praktikus irányban ajánlani azt kivált azon köröknek, melyek a theologiai tudományokkal ex professo foglalkoznak.

Benne ugy az exegeta, mint a dogmatikus és canonicista, de a historikus is (az eretnekségek és a zsinatok története) bő anyagot s kívánatos kalauzt fog találni. Nem mintha az egyes tárgyak kimerítve előadva volnának, sőt ellenkezőleg: hanem azért, mert csaknem minden pontnál kutfő idéztetik, mely után az illető a maga tárgyát bővebben kifejtheti. Nagy segítség, ha tudjuk, hol kell tárgyunkat keresni. Említettük már, hogy a könyv valóságos repertorium, és e repertorium használásában nagyon elősegít a szorgalmasan összeállított tárgy- és névmutató. X.

V. CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI PAPSÁG IRODALMI MŰKÖDÉSE.

(Folytatás.)

Horváth Mihály, kinevezett csanádi püspök, majd valás- és közoktatásügyi miniszter és történetírásunk elsőrendű fénye, született 1809. október 20-án Szentesen, Csongrád-megyében. Eredetileg Vác egyházmegyei pap volt. Politikai és irodalmi szereplésének első évei ez egyházmegyéhez kötik. 1848. június 25-én Ferdinánd király báró Eötvös miniszter előterjesztésére Horváth Mihály, ekkortájt hatvani prépost-plébánost csanádi püspöknek nevezte ki. 1849. máj. 2-án a Kossuth-miniszteriumban a vallás- és közoktatásügyi

tárczát vállalta. A szabadság harcz lezajlása után külföldre menekült és ott írta meg korszakos műveit. Ferenczy és Danielik Magyar Irók I. 204—206. lapján elősorolják egész 1849-ig terjedő irodalmi munkásságát, az ezutáni munkásságát pedig a következőkben adjuk: Magyar történelmi okmánytár, a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. (1441—1652.) I—IV. kötet. 1857—1859. Hatvani név alatt. — Huszonöt év Magyarország történelméből. Az első kiadás Genfben, a második kiadás Pesten 1868-ban jelent meg. — Magyarország függetlenségi harczának története. Három kötet. Az első kiadás Genfben, a második, harmadik Budapesten jelent meg 1871-ben. — Magyarország történelme. I—VIII. kötet. Második kiadás. Budapest. Az első kiadás szintén Budapesten jelent meg, de csak 6 kötetből állott. (1860—1863.) — Párhuzam az Európába költöző magyarság és az akkori Európa polgári és erkölcsi műveltsége között. — Magyar regesták a bécsi cs. levéltárból 1111—1605-ig. — Magyar regesták a szepesi káptalan, jászói és leleszi konvent levéltáraiból 1228—1643. I. és II. közlés. Pest, 1861. — Kismártoni regesták 1617—1645. Pest, 1861. — Történelmi zsebkönyv. Rajzok a magyar történelemből. Új kiadás. Pest, 1865. Williams Roger «a szabad egyház a szabad államban» elv első megteremtője és megtestesítője. Életrajzi vázlat. II. kiadás. Pest, 1874. — Kossuth újabb levelei. III. kiadás. Pest, 1868. — Zrinyi Ilona életrajza. Bpest, 1869. — Utjeszenich Fráter György (Martinuzzi bibornok) élete. Pest, 1872. 1882-ben füzetes kiadásban is megjelent. — Kisebb történelmi munkái. I—IV. kötet. Pest, 1867. A kereszténység első százada Magyarországon. II. kiadás. Budapest, 1878. — Az iskolák számára írt történelmi tankönyvei közül «A magyarok története» 1873. évben kilenczedik-, a «Magyar története rövid elbeszélésben» 1873-ban negyedik kiadásban jelent meg Pesten. Vaszary Kolos, jelenlegi pannonhalmi főapát ugyancsak átdolgozta történelmi tankönyvét és abból is több kiadás forog közkezen. Történelmi tankönyvei németül is megjelentek. — 1850. óta a hirlapokban és folyóiratokban következő cikkei je-

lentek meg. Pesti Naplóban: Adalékok a magyar irodalom történetéhez. 1850. — A vármegyék szereplése nemzetünk életében. 1868. — Budapesti Szemlében: Hedvig királyné. 1859. — Rubens. 1860. Williams Roger. 1864. — Kazinczy Ferencz születésének százados ünnepe. 1869. — Századokban: Megnyitó beszéd a történelmi társulat első közgyűlésén. 1867. — Az első esztergomi érsek. 1868. — Vasárnapi Ujságban: Rossz szomszéd és jó barát. (1246. IV. Béla király korából.) 1860. — Hazánkban: A vezérek kora. 1853. — A kereszténység és az alkotmányos rend megszilárdulásának kora. 1858. — Az olygarchia harcza az alkotmány ellen. 1858. — Reformban: A magyar egyház függetlensége szent István alatt. 1870. — A «Kisf. Társ. Évk.»-ben: Zrinyi Ilona képe. 1869. Megnyitó beszéd. 1871. — Győri Közlönyben: Horváth Mihály levele a «szegedi szabadelvű kör»-höz. 1868. — A «Monum. Dipl.»-ban: A brüsszeli országos levéltár. 1857. — Mint író, államférfit lásd Vasárnapi Ujság 1861. 32. és 1867. 11. és ugyancsak 1878. 34. számát, mindhárom helyt arcképpel. — Magyarország és a N. V. 1866. 10. és 1878. 34. — Budap. Közl. 1872. 170. — Fővárosi Lapok. 1878. 191. — Pesti Napló: 1878. 201. — M. Hirlap. 1851. 379. — Mint életrajzi adatot főlemlítjük még, hogy a Csanádegyházmegyei Névtár egyáltalában nem hozza őt az egyházmegyei püspökök sorában.¹ Végül megemlítendőnek tartjuk, hogy francziául is írt. Lásd Kertbeny: A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvészete XCVIII. lapon.

Hödel Fodkim, egyideig Jézus-társasági tag, később verseczi plébános tizennégy alkalmi költeménye van, melyek 1790. és 1800. között Budán, Pesten, Sopronban és Temesváron jelentek meg. L. Stöger J. N. Scriptorum Societatis Jesu 144—145. l.

Ivánkovits János, szeged-rókusvárosi plébános, szül. 1846-ban Szegeden. Egy év előtt lett szülőföldjén plébános,

¹ Természetesen, mert soha a szentszék által meg nem erősített az ő kinevezetése, — miért? ismeretes. — Szerk.

addig ugyanott mint hittanár, hitoktató és ipariskolai igazgató működött. Van egy hittani tankönyve: A római kath. egyház szertartásainak és ünnepeinek rövid értelmezése. Szeged, 1880. — A «Havi Közlöny»-ben több cikke jelent meg.

Jaeger Adám, kanonok, szül. 1833-ban Hidegkúton. Temesmegyében. A theológiát Pesten végezte, majd lyceumi tanár lett Temesvárt, később irodaigazgató és 1878. év óta kanonok. Mint kispap 1857—1858-ban a «Munkálatok» számára fordított; később pedig a «Csanád»-ba dolgozott, cikkei: A papság szemben az 1868. évi XL-ik a véderőről szóló törvénycikkkel. 1869. — Egyházmegyénk története érdekében. U. ott. — Valami az egyházi szóoklatról. U. o. — Műveltség történelmi levelek. U. o.

Kálmány Lajos, segédlelkész, szül. 1852-ben. Szegeden. A népdalok és népmesék szerencsés gyűjtője és kiadója. Eddigi gyűjtésének eredménye: Koszoruk az Alföld vad virágaiból. I. k. Pécskáról való. Arad, 1877. II. k. 1879. — Szeged és népe. I. k. 1881. II. k. 1882. — Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. Budapest, 1885. Akadémia kiadása. — «Havi Közlöny»-be is irt.

Kikindai azelőtt *Ströbl Miklós*, vingai esperes-plébános, szül. 1819-ben Nagy-Kikindán. A «Havi Közlöny» munkatársa.

Kiss János, hittudor és theol. tanár Temesvárt, szül. 1857-ben Szegeden. A theológiát Budapesten hallgatta, első irodalmi szereplését a «Munkálatok»-ban mutatta be. Itt jelent meg: «A bold. Szűz szeplő nélkül való fogantatása és a kihirdetés korszerűsége» című cikke. 1880. — Azóta következő önálló műveivel lépett föl: Systema morale doctoris Ecclesiae zelantissimi S. Alphonsi M. de Ligurio, expositum a J. K. Temesvár, 1882. — Pázmány Péter beszédeit németre fordította és kiadta: Predigten auf die Sonn- und Festtage. Két kötet. Temesvár. 1884. Jelenleg a sz. István-társulat igazgatója s a «Bölcsel. folyóirat» szerkesztője.

Kornis Géza, volt reáliskolai hittanár, Temesvárt, szül. 1848-ban Budapesten. Mielőtt 1876-ban az egyházi ruhát

világival cserélte volna föl, egy hittani tankönyvet irt, czime: Kath. egyház istentisztelete és szertartásai. Temesvár, 1875.

Kornis József, aradszentmártoni plébános, szül. 1819. decz. 12-én Aradon. 1843—1850-ig tanulmányi felügyelő volt Temesvártt. 1850—1865-ig gyoroki, azután arad-szentmártoni plébános. A czermói templom fölszentelése alkalomával mondott egyházi beszéde Aradon jelent meg 1854. évben. Meghalt 1868. november 16-án Budán.

Kovács János, segédlelkész, szül. Szegeden 1852-ben. Nagy-Becskereken tartott szent István napi beszédét tette közzé 1883-ban. A «Havi Közlöny» munkatársa.

Köszeghy László, püspök, szül. 1745. június 25-én Szegeden; meghalt 1828. január 4-én Temesvárt. A feloszlott Jézus-társaság e tagja Pécs-egyházmegyei pap lőn és egy ideig pécsi tanár volt, majd 1778-ban Csanád egyházmegyébe lépett át és 1779-ben kanonok, 1800-ban pedig püspök. 1777-ben Grácban egy «Örömdal»-t adott ki Christovich Imre csanádi püspök tiszteletére. Életrajzát lásd Tud. Gyűjt. 1828. I. 124. l. és Stöger J. N. *Scriptores Societatis Jesu.* 190. l.

Kramp János, bölcselettudor, theol. tanár Temesvárt, szül. 1845-ben. A theológiát Rómában tanulta. Hazajövet, 1871-ben megírta a «Csanád» számára «A Rómában létező német-magyar collegiumból kikerült magyarországi érsekek és püspökök névsorá»-t.

Kremsperger György, 1854-ben Pesten végezvén a theológiát, a «Munkálatok»-ba fordított.

Krimitzky Ferencz, gimnáziumi tanár Temesvárt. Szül. 1842-ben Facseten, Krassómegyében. A temesvári gimnáziumi értesítő egy cikket közölt tőle: Tanulmány a klassikai tudományok újra fejlesztési idejéből. 1876—1877.

Kristófczak Gyula, grabácsi plébános, szül. Budapesten, 1838-ban. A «Munkálatok» 1862-ben egy fordított cikkét hozták.

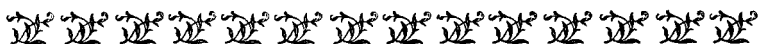
Kuhn Lajos, nagyszentmiklósi plébános, szül. 1844. márczius 12-én Kis-Tószegen, Torontálmegyében. Temesvári gimnáziumi tanár korában két programmértekezést irt: Né-

hány szó a háromszögtanról. Megjelent a temesvári gymn. értesítőjében. 1873. — A polynom vagy a sok tagu tétel. 1875. U. o. — Irt egy Felhívást ornithologiai megfigyelések érdekében. 1885. Délmagyarországi természet-társasági közlönyben.

Kún László, hittudor, főesperes és Makó város lelkésze, szül. 1840. A theológiát elvégezvén Bécsben, az Augustineumba küldetett magasabb kiképezés végett. Hazajövén 1863-ban Temesvártt lett segédlelkész, majd az az évi novemberben tanulmányi felügyelő és theol. tanár, 1876-ban a tanári széket az apátfalvai plébániával cserélte föl. 1884-ik évben Makó város plébánosa és 1885-ben Maroson tuli főesperes. Az 50-es évek végén és a 60-as évek elején a Religióba, a volt Idők Tanujába és német tudományos lapokba dolgozott. 1869-ben «Csanád» egyházmegyei közlöny szerkesztője volt. Itt jelentek meg: Az újabb apologetikai irodalom áttekintete és egy magyar nyelven kiadandó ilyenmű szükségessége. — Lehet-e hívő keresztény szabadkőműves? Vezérczikkek.

(Folyt. köv.)

Helyreigazítás. Mult füzetünk 551. lapján, a Probst-féle szertartástan-fordításnak ismertetésébe egy kis értelemzavaró hiba csúszott be, melyet ezennel ekkép igazítunk helyre: «a katolikus egyház kultuszát, Németh János jó készütségről tanuskodó munkáját eredményezte» stb. (K. G.)

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

Augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén, nyilatkoz meg és adattak át közel másfél évi szünet után újra az isztentiszteletnek az esztergomi bazilika szent csarnokai. Ő emnentiája, kegyes Főpásztorunk, valóban fejedelmi bőkezűséggel diszitette fel e most már igazán remek szentegyházat. Három évvel ezelőtt az óriási kupola lön gazdagon arannyal diszitve, most a szentély és a hajó ragyognak hasonló fényben. Óriási az a munka, amely itt végeztetett; de bá-

mulatos az eredmény is, mely a gyönyörködve szemlélő elé tárul. A főoltárkép, ez a nagyszerű és egyszersmind bájosan szép «assumptio,» remek új keretet kapott; egészen új a carrarai márványból készült érseki trón, újak a mellékol-tárképek foglalatai, melyek körül a lazurkömezők, arany guirlandokkal közepükben, a legszebb szinpompat nyújtják. A szinharmonia változatosságához még sok különféle színű márványmező, aranyozás járul az oldalfalakon, míg a főhajó menyezete a kehelylyél, nemkülönben Ő Emja czimerével és monogrammjával, mint főalakokkal, — ezek körül ismét gazdagon aranyozott koszorúkkal, babérgallyakkal s egyéb dekorációkkal ékeskedik. — Hirdetni fogják e szent falak az Istennek dicsőségét, századokról századokra, — de hirdetni fogják a biboros herczegprimásnak szinte határt nem ismerő áldozatkészségét is az Isten házának disze és szépsége körül.

Fiumében nem régiben négy pánszláv úr, és pedig az intelligens osztályból, tehát teljes tudatában tettök horderejének, apostatált, és katolikusból görögszakadárá vedlett át. Szerintök a szláv nemzetek egyesülését meg kell előznie a vallási egyesülésnek. Ezt jó lesz megjegyezni az idők intő jele gyanánt. — Hanem igazán nehéz satyram non scribere, mikor csaknem ugyanaz napon a tudós Wirchow, az anthropologusok bécsi gyűlésén kimutatja, hogy az egész nationalismus, amely az európai népeket egymás halálos ellenségeivé teszi, csalódáson, humbugon alapszik.

A fiumei aposztatálások mindenféle nagy visszatetszést szülnék; kárhoztatják a négy intelligens férfit, kik a katholicizmust a schismával felcserélték. De miért e visszatetszés és kárhoztatás az indifferens és liberális részről? volt már annyi aposztazia, s nem hogy kárhoztatták volna a botrányt, hanem dicsérték? Most az aposztazia egyszerre botrány lett — a liberálisok közt is. Pedig hát az urak quittek!! Hogyan? a visszatetszés oka és az aposztazia elve egy és ugyanaz. Az egyik fél aposztatál, mert a nép, a nemzet, a haza fogalmait isteniti, — a másik fél kárhoztatja az aposztatát, mert a nép, a nemzet, a haza istenített fogalmait,

már t. i. a magáéit, veszélyben látja. Ez alapon a kárhóztatott aposztaták a kárhóztató hitvédők szemébe nevetheknek. A baj nagyon mély, s a baj oka a hitetlenség, szebben mondva a liberalismus, mely a nép, a nemzet, a haza fogalmait a vallás fölé emelte. A patriotismus nevében kárhóztatta az egyházat, nevette parancsait, csukatta el papjait, — s teszi mindezt most is s tenni fogja, mig nyakát nem szegi. Legfőbb eszmének nem a keresztény igazságot, hanem a nemzetet kiáltotta ki, s most látja az új kaput. A patriotismust nem szabad vallássá emelni, mert a patriotismus kizárólagos s mindenütt más, s az emberiséget szétszakítani képes, de egyesíteni képtelen. Ezt már a socialdemokraták is kürtölik, s a fenálló nemzetiségek helyébe az emberiséget emlegetik. Hogy ha a nemzetiséget emeljük a legfőbb eszme magaslatára, hol adunk akkor helyet a keresztény igazságnak, mely az egész világnak? S nem teheti-e ezt minden nemzet külön-külön? s ha megtette, mily joggal fogja ezt a másik szemére hányni? tán a nemzetiségi elv alapján, melyet maga is vall? vagy a vallás szentségének alapján, melyet maga is megvet? A panszlavizmust csak a kath. elvek alapján lehet sikeresen és logice kárhóztatni. Mi a panszlavizmusban, amint azt öntudatos párthivei vallják, aposztaziát látunk, s az aposztaziát a legnagyobb bűnnek tartjuk, mert a hitetlenség a legnagyobb bűn. Az aposztaziát csak úgy kell elítélni a házassági válópörben, mint a fumei orthodoxokban; csak az az államférfiu gondolkozik logice, aki mindkettőt ugyanazon elv szerint itéli meg. No ettől ugyan messze estünk s a fumeieknek pártján van a liberális elvet alkalmazó — következetesség. Kereszténység nélkül az emberek fölfalják egymást; nagyobb hazugságot soha se mondtak, mint mikor a kereszténység nélkül testvériséget kezdtek emlegetni.

A bolgár missio. A bolgár fejedelemségben 2.900.000 bolgár lakik; ha ehhez hozzá adjuk a szomszéd maczedoniai bolgárokat, számukat 5 millióra tehetjük. 1834-ik évben a Propaganda Congregacziója a redemptorista atyáknak adta át a bolgár missiot. Ezek nagy buzgósággal művelték az

Urnak rájuk bizott szöllőjét. E buzgóság ellenségeket szerzett nekik, a kik bevádolák őket Rómában. Az ügy megvizsgálásával megbizott egyházi dignitarius felozlatta missiójukat, daczára annak, hogy később Rómában correktségük kimondatott s nekik elégtétel szolgáltatott. A redemptoristák Generalisát nem lehetett többé rábirni a missio újból való elvállalására, s így történt, hogy annak élén jelenleg (1841. óta) kapuczinus atyák állnak. A katolikusok (latin szertartásuak) száma eddigelé csak *pusillus grex*, mintegy 12000, de a missio szervezete olyan, hogy a legszebb eredményekre jogosít. Főnöke 1880. óta Menini Róbert apostoli helynök s czimzetes érsek. Van a missiónak kis szemináriumuma St.-Stephanoban, nagy szemináriumuma Philippopolisban, hol az apostoli helynök székel, és Szófiában. Missiói állomások vannak: Philippopolisban, Sophia-Baltagia, Kalascia Gherere, Duanlia, Amberlia, Salalia, Daugiov, Selgikov, Burgas és Jamboliban. A missiói személyzet áll az érsekből, 19 hitküldérből, 10 laikus testvérből és 4 bennszülött papból, s ezen kívül van ott még 4 ágostoni atya is. Minden állomáson van kath. iskola is. Szófiában a fiu-iskolákban az iskola-testvérek tanítanak, a nő-iskolákban a Szent Józsefről nevezett nővérek.

Az **oberammergaui** híres passiojátékok színházát ujonnan építik és rendezni fogják belülről. Jövő 1890-ik év nyarán fognak ott ismét a passiojátékok megtartatni, ez időre tehát az építkezéssel is készen kell tenniök. A munka vezetését Lautenschlägerre, a müncheni udvari színház főgépészmérnökére bizták, a ki kiváló figyelemmel lesz a régi színház hagyományaira is. Az összes költségek nyolczvan-ezer márkára irányozvák elő.

Előfizetési díj egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

MAGYAR TÖRTÉNETCSINÁLÓK A PÁPA PRIMATUSÁRÓL.

Irta Dr. DUDEK JÁNOS.

(Folytatás.)

Samosatai Pál fellépése okozati összefüggésben áll alexandriai Dionysius ügyével (sabellianismusról vádolták), amely Róma ítélőszéke előtt tárgyalatott s Dionysius javára döntetett el. A hasonló nevű pápa Dionysius (260—9), a ki előtt az alexandriabeliek püspöküket, Dionysiuszt bevádolták, miután az utóbbi igazoló iratot nyújtott át a pápának, Dionysiuszt az eretnekségtől (sabellianismus) mentnek nyilvánította, de ugyanazon alkalommal megbélyegezte a tritheismust (három istent imádók), amelynek némelyek az alexandriai theologusok közül (Origenes) hódoltak. Pál püspök alkalmasnak találta azt az időt, hogy ő is a tritheisták ellen és az isteni monarchia mellett nyilatkozzék, de oly értelemben, a mint azt egykoron Artemon eretnek tanította (megtagadta a három személyt), akinek a magyarázatához is csatlakozott, mely szerint az Istenről szóló tan Zephirin és Calixt pápák óta a római egyházban meg lett hamisítva, s hogy az Artemon-féle tan tulajdonképen a római egyház ősi tana. Pál ezen tana tulajdonképen az alexandriaiak ellen fordult, hol a kath. tan a sz. Háromságról Dionysius püspökkel diadalt aratott, de éle indirecte Dionysius pápa ellen is volt fordítva.

Az ezen ügyben tartott antiochiai zsinatok (három) Pált kárhóztatták és püspökségétől megfosztották. Helyébe Domnus választatott püspökké. Az atyák a végzést Dionysius pápának küldték, a ki azonban 269. decemberben elhalálozván, a zsinat iratát nem vehette már kezeihez, hanem utódja I. Felix, aki Maximus püspökhöz és az alexandriai klerushoz intézett válasziratában Pál tévelyeit szintén kárhóztatta s a kath. tant hangsúlyozta.

Pál az ítélet daczára püspöki lakát elhagyni nem akarta, valószínűleg Zenobia császárné támogatása folytán. De 272-ben *Aurelián császár* Antiochiát elfoglalván, kinyilvánította, hogy „az bírhatja csak az antiochiai püspök lakát, a kivel az itáliai püspökök és a római szék egyetértésben állnak“, és Pálnak szégyennel ki kellett vonulnia, mint erről Eusebius értesít. (Hist. eccl. VII. 30.)

A következtetés a pápa primatusára ezen esetből nyilvánvaló. Nemcsak a római egyház tana győzött, hanem a pápa tekintélye is a joghatósági primatus birlalójához illő módon érvényesült ezen esetben.¹

b) Az antiochiai eset a már említett alexandriai Déneshez vezet (247—62). A mozgalom, mely ezen püspöknek a nevéhez fűződve, a pápai tekintélyről tesz tanuságot, a következőkben állott: A harmadik század közepén, különösen Origenes halála után (254.) az alexandriai püspök főnnhatósága alá tartozó Pentapolisban a sabellianismus, a Rómában támadt s Calixt pápa által (219) elítélt eretnekség (a sz. Háromságról) erősen hódított. Dionysius erélyesen fellépett a tévely ellen, Euphranor és Ammonius püspökökhöz egy dogmatikai iratot intézett, a melyben Sabellius ellen az Atya és a Fiú közötti különbséget kifejtette. De egy harmadik párt Dionysius püspök iratával nem

¹ Hefele Conciliengeschichte I. 135 - 43. l. — Hagemann i. m. 453 - 82. l. — De Smedt Dissertationes 70. l.

volt megelégedve,¹ hanem Dionysius pápához folyamodott és kérte őt, hogy úgy a sabellianismus, mint Dionysius irata s egyáltalán az alexandriai katechetikai iskola tana felől nyilatkozzék. A pápa ezt meg is tette s egy másik iratban Dionysius püspököt *önigazolásra szólította föl*. A püspök meg is írta apológiáját 4 könyvben, a melylyel *a pápa tökéletesen meg volt elégedve*.

A mi azt a harmadik pártot illeti, mely püspökét Rómában bevádolta, az volt a kath. párt, mely Egyiptomban Origenes vitái óta a római tant a sz. Háromságról fenntartotta. Origenes ugyanis a tan fejtegetésében tévedett s a római egyházzal meghasonlásba jött. Bizonyos értelemben annak az iránynak volt ő képviselője Egyiptomban, mint Tertullian Afrikában, melyet Hippolyt Calixt pápa alatt képviselt Rómában az orthodox tanokkal szemben. A három férfiú között szellemi rokonság létezett s tanaik pragmatice Hippolytus tanaiban bírják eredetüket.

Origenes ellen „Róma összehívta szenátusát“, mint maga Origenes elpanaszolja, tévelyeit egyenkint kárhoztatta, a határozatot közölte az alexandriai egyházakkal s ennek hive volt a harmadik párt, mely Dionysius esetében szerepel.

Dionysius pápa tana ismétlése volt Calixt nyilatkozatainak a sz. Háromságról, alapja a későbbi nicäai dekretumnak.

Maga az eset pedig világosan bizonyítja a római szék tekintélyét, mely ítélt és kárhoztat, amely körül forog minden; amely ellen támadnak az eretnekek s amelyet vezéröknek tekintenek a hívők.²

¹ A párt előtt az tünt fel s képezte a gyanu okát, hogy Dionysius püspök iratában a homousios szót nem használta.

² Hefele CG. I. 255. sk. 1. — Hagemann i. m. 411—53. l.

c) Dionysius másodoldjje I. István pápa (253—7) alatt indította meg¹ Cyprián karthágói püspök az eretnek-keresztelésről a vitát, mely java részében tételünkhöz tartozik. Miután e vita, Cypriánnak a pápával szemben tanusított heves ellenállása miatt, a primátus ellenfeleinek egyik vesszőparipáját képezi, azt részletesebben szóvá kell tenni. A vita 254—6 között történt.

A tényálladék ez: Először a harmadik század elején vetették fel némely afrikaiak² a kérdést az eretnekek által kiszolgáltatott kereszttség érvényességéről. Ugyane század közepe táján 18 numidiai püspök fordult e kérdésben Cyprián karthágói püspökhöz felvilágosításért. Ez 31 püspökkel Karthágóban zsinatot tartott s azt a feleletet adta a kérdezősködőknek, hogy az egyházon kívül érvényesen senki sem keresztelhet, vagyis hogy az eretnekek által történő keresztelés érvénytelen. Ugyanígy felelt Quintus mauretániai püspöknek is. Cyprián ezt a két levelet megküldte I. István pápának is,³ a ki azonban a zsinat tanát helytelenítette s követni megtiltotta. István pápa válaszirata, sajnos, nem maradt fenn s azt csakis ellenfelei idézeteiből ismerjük.

Cyprián, amint a pápa levelét megkapta, heves czáfolatot írt reá, s ezt több püspöknek, a többi között Firmiliánnak, Caesarea püspökének Cappadociában is megküldte, a ki a vitában nála talán még hevesebb

¹ Bár nem ő volt az első, a ki az eretnekek által kiszolgáltatott kereszttség érvényességét kétségbe vonta; ebben ázsiaiabeliek (Firmilianus) és Agrippinus karthágói püspök megelőzték. L. De Smedt: *Dissertationes* 223. l.

² Az eretnek-keresztelés már Cálixt pápa alatt is szóba jött Rómában. Hagemann i. mű 50—2. l.

³ «Haec ad conscientiam tuam, frater carissime, et pro honore communi et pro simplici dilectione pertulimus, credentes etiam tibi pro religionis tuae et fidei veritate placere quae et religiosa pariter et vera sunt.» Ep. 72. ad Stephanum Papam.

társa lett. Majd megtartotta a 3-ik karthágói zsinatot 87 püspökkel, akik az előbbi zsinatok értelmében, tehát a pápa ellen szavaztak.

Mi történt ez után, nem tudjuk. Valószínűleg a vita abbanmaradt, miután nemsokára kitört a Valerián-féle üldözés, a melyben I. István 257-ben, Cyprián pedig a következő évben vértanuságot szenvedett. Hogy Cyprián visszavonta volna véleményét, nem valószínű.

E vita, mint látjuk, Róma ellen irányult és pedig nem oly módon, mint az a nézetek eltérésénél a püspökök között történni szokott; akit Cyprián, Firmilián megtámadnak, az az ő szemeikben igen fontos személy, mint Firmilián Cypriánhoz írt levelében mondja: „qui de episcopatus sui loco gloriatur et se successionem Petri tenere contendit, super quem fundamenta ecclesiae collocata sunt . . . qui per successionem cathedram Petri habere se praedicat.“ (Ep. ad Cypr. n. 17.)

Nem is veszi tagadásba Istvánnak ebbeli állítását, hogy Péter utódjának, az egyház fejének vallja magát, hanem azt kifogásolja benne Firmilián, hogy mint az egyház feje nem helyesen jár el — természetesen Firmilián egyéni nézete szerint —, a midőn az eretnek-keresztelést érvényesnek mondja.

Maga Cyprián is mind de „Unitate Ecclesiae“ írt művében, (n. 3.) mind leveleiben (Epist. 52. ad Antonianum n. 8.) Péter joghatósági elsőségét, a római pápát, mint Péter utódját vallja s azért helytelen a protestánsok következtetése, mintha Cyprián és Firmilián I. Istvánnak, mint pápának, joghatósági elsőségét tagadták volna. Hiszen maga Cyprián hívta fel I. István pápát, hogy a novatián érzelmű Marcián arleszi püspököt tegye le (ap. 67.) s egy másik levélben, hogy Basilides és Martialis ügyében intézkedjék. (ep. 68.) Tehát mind István magatartásából, mind az ellenfelek nyilatkozataiból kitetszik, hogy a primátus

ez időben igen is létezett s jogait érvényesítette, különben maga a vita sem vet vala oly nagy hullámokat.

Mit kelljen Cyprián magatartásában gáncsolni, mert erre megy ki az egész eset, — nehéz volna határozottan megmondani és pedig azon ellentét miatt, a melyben Cypriánnak a keresztségi ügyben tanúsított eljárása azon kijelentéseivel áll, amelyeket műveiben a római pápa elsőségére — s az azon alapuló egyházi egységre vonatkozólag tett. Ez az oka, hogy némelyek, mint pl. Tizzani, az egész esetet a későbbi Donatisták által kigondolt koholmánynak tartották. Tény ugyanis, hogy a római egyház, melyet Cyprián az említett kérdésben oly erősen ostromolt, őt magát kezdet óta, mint szentet, kiváló tiszteletben részesítette, másrészt pedig István pápa tana a keresztségről az egész egyházban általános elismerésben részesült. A 314-ben tartott arlesi zsinat kimondotta, hogy az eretnekek által faladott keresztség érvényes, ha a teljes Szentháromság nevében szolgáltatott ki.

Az ellentétek kiegyenlítésére legelfogadhatóbbnak látszik az a nézet, mely szerint Cyprián tévedett, tévedése az egyház fejének tani tévmentességére vonatkozik, de a tévedés nem volt neki betudható, miután a kérdés összes részleteiben akkor még nem volt annyira kifejtve s az egyház által előadva, mint az éppen ilyen viták eredményeképen történni szokott.¹

¹ Jónak látjuk ide írni De Smedt resolútióját, mely a kérdésre vonatkozó kutatásokat ekként összegzi: «Restat, ut explicetur quomodo factum hoc (antiquitatis consensus de Petri et ejus in ecclesia Romana successorum primatu et praerogativis) conciliari possit cum facto non minus certo resistentiae Cypriani et ceterorum omnium, ut videtur, episcoporum Afrorum, itemque Firmiliani et episcoporum provinciae suae, decreto alicui summi Pontificis, quod utique ex una parte *peremptorium* agnoscebant, ex alia vero partemansifeste erroneum ac Scripturae divinae et apostolicae traditioni contradicere magna vi asserebant. In qua re, ne cogamur dicere omnes illos episcopos *in forma*

Bennünket most csak a primatus nyilatkozása érdekel, mely eminenter az egész esetnek háttérét képezi.¹

d) A római egyház viszonyairól a 3-ik század elején megbecsülhetlen felvilágosításokat nyújt a „Philosophumena“ codex, mely ezen egyháznak az első három századból fennmaradt kevés irodalmi terméke között egy nagy hézagot tölt be, sok történelmi fejleményhez támaszpontot nyújt.

A 137 levélből álló kodexet Mynoïdes Mynas találta meg Görögországban 1842-ben. Szerzője Hippo-

lem haeresim incidisse et pertinaciter eidem inhaesisse, haec una videtur superesse ratio. Nimirum altera haec veritas, quae jamdudum consensu theologorum et catholicae plebis admissa, nuper a SS. DD. Pio IX., de sententia Concilii oecumenici Vaticani solemniter definita est, *singulos* scilicet Romanos Pontifices in *singulis* decretis quae in re fidei aut morum *peremptorie* sen *ex cathedra* edunt, privilegio inerrantiae gaudere: haec veritas, inquam, ex priori, exordio hujus numeri enunciata, tam facili et necessaria consecutione eruitur (effatis nempe Patrum) ut mirum videri debeat, id aliquem unquam latere potuisse. Attamen hanc posteriorem veritatem *sub illa distincta formula* antiquis iis temporibus propositam non videmus, ac proinde forte judicandum est eam tunc «usu et praxi magis quam theoretica et distincta propositione ac instanti praedicatione» (Franzelin: De divina Tradit. et Script. Evit. 3. 285. p.) fuisse admissam. Hoc autem statu rerum non ita difficile fieri potuit ut quorum mentibus praedictum de certitudine alicujus suae sententiae alte insedisset, ii, ubi eam sententiam deinde a Romano Pontifice refutatam viderent, jam *in aestu* controversiae, non quidem explicite et theoretice, sed practice contradicerent capiti doctrinae quod alias sincero et magno animo defenderant. Cujus rei exemplum aliquod ex documentis nostris proferre licet, quod scilicet. Cyprianus, qui adeo diserte et vehementer praedicaverat quaecumque ad unitatem ecclesiae tuendam conferunt, in hac controversia ea principia protulit, quae maxime unitati ac hierarchiae omni in ecclesia destruende essent, ubi scilicet satis distincte enuntiavit unicuique episcopo plenam esse potestatem in sua dioecesi ovibus suis proponendi quicquid ad earum salutem. opportunius judicaverit ac soli Deo de hujus potestatis exercitio rationem illi esse reddendam. Haec certe *mente quieta* nunquam protulisset Cyprianus, sed potius, si fuissent proposita, vehementer impugnasset.» J. mű 273—5.

¹ Az egész kérdést alaposan tárgyalja De Smedt Dissert. selectae in primam aetatem Hist. eccl. Dissert. V. «De controversia S. Stephani R. P. cum S. Cypriano et aliis circa validitatem Baptismi ab haereticis collati.» 219—275. I.

lytus római áldozár, Calixt pápának ellenfele. A szerző 10 könyvre osztotta művét; az első négyben előadja a pogány, különösen a görög bölcselekednek tanait az Istenről és a mindenség keletkezéséről; a következő ötben a haeresiseket, körülbelül 30-at, a melyek koráig felmerültek; a 10-ik könyv összegezése a mondottnaknak.

A 9-ik könyv az, mely tárgyunkra tartozik; kemény vádakat tartalmaz Calixt pápa ellen, mintha az ősi ker. hitet s a régi fegyelmet megrontotta volna s minthogy a szerző Zephyrin (202—18) és I. Calixt (218—23) kortársának vallja magát, a ki könyvét kevéssel Calixt halála után írta: e vádak a szakadár Hippolytus szájába fölötte fontos adatokat nyujtanak az ősi ker. hit s a római pápa akkori helyzetének megvilágítására.

Ezek az adatok a következőkben csoportosíthatók:

1. Ami a tant illeti, a 3-ik század elején Rómában vitatott sz. Háromság tana az, a melyből Hippolit Calixt ellen vádat emel, hogy Noetus, majd Sabellius tévelyébe esett. A mit azonban Calixt tanaként felhoz, (IX. k. 12. fej.) az határozott katolikus tan, a mint azt ma is tanítjuk.¹

2. Hippolitus állítja (IX. k. 13. fej.), hogy Calixt tana az egész világon el van terjedve. Evvel, ha panaszképen is, de kitünő bizonyítékot szolgáltat a pápa tekintélye mellett a hithatározatokat illetőleg. Mert hogy a kereszténységben annyi tévtan mellett Calixt tana a sz. Háromságról terjedt el, annak oka csak a pápa legfőbb tanítói tekintélye s ennek megfelelően a hívek azon odaadása lehetett, melylyel

¹ Hagemann nem tudja eléggé csodálni Calixt éleselműségét, ki annyi sokféle tévtan között, amelyek akkoron Rómában terjesztettek s a melyek egy Hippolytot, Tertulliant, Origenest tévedésbe ejtettek, — képes volt a theológiának oly határozott kifejezést adni. I. mű 90—133. l.

Péter tanszékéhez ragaszkodtak, Hippolytussal meg-
egyezik Tertullian, aki Praxeasban ugyanazt a tant-
ostromolja, a melyet Hippolyt Calixtban s ugyanazt
mondja, hogy ez a tan, (monarchianismus) Rómából
az egyház minden részébe elterjedt. Hagemann be-
bizonyította, hogy Praxeas nem más mint Calixt s
így a két elvtárs: Hippolyt és Tertullian egyformán
tanuskodik arról, hogy a pápa a 3-ik század elején
az egyház legfőbb tanítójaként szerepelt.

3. Hippolytus azon vádjából, melyet Calixt ellen
emelt azért, mert elrendelte, hogy a püspököket még
akkor sem szabad letenni, ha halálra vétkeznének, —
következik, hogy már a 3-ik század elején el volt
ismerve a pápa azon joga, mely szerint ő ítélte a
püspökök ügyei felett, azoknak felfolyamodásait elfo-
gadta, a méltóságuktól megfosztottakat abba vissza
helyezhette.

4. Bemutatja továbbá Hippolyt Calixt pápát,
mint olyat, a ki tekintélylyel intézkedik az egyházi
fegyelem különféle ágaiban: előkelő nőknek megen-
gedte, hogy a római jog szabványai ellenére alacsony
származásu férfúval léphessenek házasságra, intézke-
dett a papi nőtlenséget illetőleg a klerus alsóbb fo-
kozataira, valamint arra az esetre, ha nős ember
akart a papi rendbe lépni.¹

Még több adatot lehetne felhozni a Philosophu-
mena codexből, de a felhozottak is eléggé bizonyít-
ják a pápa primatusát a 3-ik század elején. Ha te-
kintetbe vesszük, hogy e mozgalmakban résztvett
Afrika Tertulliannal, Alexandria Origenessel — a
mint azt Hagemann bőven kimutatja — s hogy e
mozgalmak között Calixt áll, akit ellenfelei erősen
ostromolnak, de kénytelenek bevallani, hogy a ke-
reszténység reá hallgat: ő tanít, törvényt hoz és ítél

¹ L. IX, cap. 12. Értelmezését l. Hagemann i. mű 63—5. l.

mint az egyház feje: úgy Hagemann csak az igazságnak szolgálat, midőn hosszú kutatásai eredményeként a Zephyrin és Calixt alatti vitákat „geschichtliche Thatsachen ersten Ranges“ nevezi a pápai primatus mellett.¹

e) A húsvéti vita² ugyanilyen jelentőségű a primatus történetében. Megörökítette Eusebius Hist. Eccl. lib. V. cap. 23—35. A főszerepet vitte benne a kis-ázsiai egyház, élén Polykrateszel efezusi metropolitával, a mely erősen ragaszkodott ahhoz a szokásához, hogy a húsvétot a zsidókkal egy napon, vagyis Nizán 14-ik napján megünnepelje. A nyugatiak pedig s ebben, mint Eusebius értesít,³ Palestina és Syria is velök tartott, sürgették, hogy a húsvét ne más napon, hanem mindig vasárnap ülessék meg. Polykrates nézete mellett Fülöp és János apostolokra, a nyugat pedig az apostolfejedelmek: Péter és Pál hagyományára hivatkozott.⁴

¹ J. mű 276. l.

² Leírását I. Rapaics Egyháztörténelem I. 192—6. l.

³ De Smedt. i. mű 56. l.

⁴ Dogmatikusokra fontos De Smedt erre vonatkozó megjegyzése. «Ex his ostendere conantur adversarii Catholicae veritatis, quam parum tribuendum sit illi regulae fidei, quam Catholici in apostolica traditione reponunt: etenim in praesenti controversia, aiunt, utraque pars aequo jure apostolicam traditionem praetendebat, Occidentales scilicet traditionem a Petro et Paulo acceptam, Asiam vero a Joanne et Phillippo. Sed facile R. Hoc verbum *Traditio Apostolica* multiplici sensu usurpari potest. Scilicet 1. Strictiori sensu complectitur ea quae in Scripturis non consignata, ab apostolis tamquam a Deo revelata et fide divina credenda fidelibus proposita sunt: et haec sola est regula fidei. 2. Latiori sensu indicat ea quae apostoli nomine suo et Spiritu Sancto quidem assistente, non tamen tamquam a Deo revelata, constituerunt et fidelibus proposuerunt vi auctoritatis peculiaris, quam ex missione sua apostolica habebant. Quale videtur illud Pauli I. Cor. VII. 12. sq. «Ceteris ego dico, non Dominus. Si quis frater uxorem habeat infidelem, et haec consentit habitare cum illo, non dimittat illum . . . Quod si infidelis discedit, discedat.» 3. Tandem latissimo sensu dici possunt ex apostolica traditione haberi ea, quae ab apostolis observata vel etiam commendata aut laudata sunt. — Hujus ultimi generis erat traditio, quam obtendebant Asiani, quidquid sit de illa,

A kérdés már I. Pius (142—57) alatt, valamint utódai: Anicet, Soter, Eleuther alatt is felmerült.¹ Az utolsó t. i. Eleuther alatt bizonyos Blastus nevű eretnek magában Rómában vitát támasztott a husvét ünneplése miatt. Ily körülmények között Eleuther utódja I. Viktor (192—203) elérkezettnek vélte az időt: a különbözeteknek véget vetni. Ugy látszik, hogy a magában Ázsiában kitört viszály is siettette elhatározását.

Viktor eljárásában az okosság szabályait követte. Zsinatokat tartatott² s maga is Rómában tartott egyet. S midőn ezekből értesült, hogy az ázsiabelieken kívül a többi egyházak a római usust követik, akkor intézte decretumát az ázsiabeliekhez, hogy ők is ezen szabályhoz ragaszkodjanak. Midőn ezek mégis ellenszegültek, nemcsak a római pápa, de az egész egyház tekintélyét sértették; miután a husvét ünneplésének római módja kevésbé helyesen nevezetik: nyugatinak, azt a történelmi adatok alapján általánosnak kell nevezni (*communis*), mondja Hefele.³ Ez a husvétí vita bizonyítja, hogy Viktor joghatósági elsőséget (*primatus*) gyakorolt az egész egyház felett.

Viktor az egész egyházban zsinatok tartását rendelte el s meghagyta a püspököknek, hogy az eredményt eléje terjesszék. Ebből következik, hogy azon időben az egész egyházat érdeklő u. n. nagyobb ügyek (*causae majores*) elintézése a római püspökre tartozott.

A püspökök engedelmeskedve Viktor rendeletének, kimutatták, hogy neki alá vannak rendelve.

Midőn Viktor az ellenszegülő ázsiabeliekkel a

qua nitebantur Occidentales, quam magis proprie, nempe secundo sensu, traditionem apostolicam dici debere aliqui (inter quos Nat. Alexander) contendunt.» J. mű 56—57. l.

¹ De Smedt i. mű 56—61. l.

² De Smedt i. mű 62. l.

³ CG. I. 100. l.

közlekedést megszakította, a püspökök, jóllehet a pápát szelid bánásmódra kérték, a közlekedést szintén megszakították.

Magának Polykratesnek, az ellenszegülők fejének magatartása is a pápa primátusa mellett bizonyít. Mert egyrészt Viktor rendeletére ő is zsinatot tartott, másrészt ellenszegülésének igazolására nem vonta kétségbe a római püspök intézkedési jogát, hanem csak annyit mondott, inkább kell Istennek engedelmeskedni, mint embereknek. Így beszél az alattvaló előljárójával, a kinek tekintélyét maga felett elismeri ugyan, de azt véli, hogy az előljáró a kérdéses esetben valamit, a mi Isten törvényével ellenkezik, parancsolt s azért inkább Istennek kell engedelmeskedni. A mi ebben az esetben Polykratesnél annál inkább előfordulhatott; mert nem hitbéli, hanem egyszerű fegyelmi (disciplinaris) dolgról volt szó.¹

8. Az egyház tehát a 2-ik század végén élénk tudatában volt a primatusnak, mely a római püspököt megillette. Tanuskodik erről a husvéti vita, nemkülönben sz. Irén lyoni püspöknek, Polykarp tanítványának, a gnostikusok ellen folytatott vitája (180 körül K. u.), a melyben mindazokat, a kik a ker. igazságot felismerni akarják, az apostoli hagyományra utalja; ennek felismerésére pedig a Péter és Pál apostoloktól alapított és szervezett legnagyobb, legrégibb és mindenki által ismert *római egyházat* hozza fel és pedig azért, mert ez egyházzal annak kiválóbb elsőbbsége miatt (propter potentiorem principalitatem) valamennyi egyháznak, azaz valamennyi vidék hiveinek összhangban kell lenniök.²

¹ L. Hefele CG. I. 86—101. l. De Smedt Ditsert. II.: De controversia circa celebrationem Paschatis. J. mű 49—82. l. Hagemann i. mű 75—6. l.

² Adv. haer. I. 3. c. 3. n. 2. E klasszikus helynek, mely a pápa-ostromlók keresztségének neveztetik, magyarázatát adja Hagemann i. mű 598—627. l. V. ö. Wieser: Die Unfehlbarkeit des Papstes. Graz, 1870. 16—19.

Irenaeus a primatus gyakorlását bizonyító történelmi érvek között *az utolsót* szolgáltatja; vele azon történelmi bizonyítékok sora, mely a bizonyosság fokán áll, megszakad; *testem antiquiorem non proferimus*, mondanunk kell De Smedttel.¹

Ennek a tüneménynek az oka pedig abban áll, hogy épen abból az egyházból, a melyben kezdet óta legélénkebb volt a vallásos élet; a melyben, mint a 3-ik század elején írt Philosophoumena feltételezi, a tani és a fegyelmi kérdések egész sora meg lett vitatva s a mely egyház köré a tévtanítók raja sereglett: éppen a római egyházból, az első 3 század folyamából, alig néhány irodalmi töredék maradt ránk.

Péter apostol halálától Irénig egy század mult el s hogy mi volt ezen idő alatt a római püspöki szék az összegyházra: azt — leszámítva a római Kelemennek a korinthusbeliekhez, s antióchiai Ignácznak a rómaiakhoz írt levelét, a melyekben egyes vonatkozások a primatusra felismerhetők — nem ezen század szorosán vett történeti, egykori emlékeiből, miután ilyenekkel nem rendelkezünk, *mint inkább az összegyház azon köztudatából kell megítélni*, a mely köztudat alapján a primatus a 2-ik század vége óta ismert joghatósági tényekben nyilvánult s számos írott emlékekben fenntartatott.

E tudat, ezen általános elismerés a 2-ik század végén egy kifejtett, lényegében praktikus, az egész keresztény világra kiterjedő joghatósági intézményre vonatkozik, a melynek, mint ilyennek, kell, hogy multja legyen; mert ez minden intézménynek természeti törvénye.

Az előbbieken felhozott, s a második század óta egymást felváltó tények, melyek mindegyike egy-

¹ J. mű 28. l.

egy nagy mozgalommal áll kapcsolatban, arra mutatnak, hogy az egész egyházban a római püspök tekintélye volt irányadó: ez pedig csak onnan magyarázható, mert ilyen volt a római püspök tekintélye kezdet óta, vagy mint az emlékek mondják — Péter óta. Másrészt, amint az új civilisatio kezdő korának tárgyalásánál láttuk, bármilyen hypothesis gondoltak is ki eddig a pápaság ellenfelei azon czélból, hogy a pápai primátusnak egyrészt későbbi, másrészt pusztán emberi eredetét beigazolják, e hypothesisek egyike sem illik be a történelem keretébe, mindegyik a megdönthetetlen történelmi fejleményekkel áll ellenmondásban; e fejleményeknek — melyek a fennebbieken bőven elő voltak adva — *csak egy alaptény* nyújthat kielégítő magyarázatot: a primatus isteni alapítása Péterben, az első római püspökben. — Ha tehát a pápaság létezésének első századából nem rendelkezünk is annak gyakorlását bizonyító történelmi okmányokkal, abból nem az következik, hogy a pápaság azon időben nem létezett, hanem egyszerűen csak az, hogy a történelmi emlékek nem maradtak ránk, amint ez akárhány történelmi tény egykoru emlékeiről mondható.

9. A császárok és a zsinatok nyilatkozatai, az egyetemes egyház köztudata, magoknak a római püspököknek hivatkozása, a midőn joghatóságukat gyakorolták, mindig egy és ugyanazon alapokban állapodott meg, abban t. i. hogy *a római püspök pápa*, az egyetemes egyház feje, és pedig azért, mert sz. Péter apostolnak törvényes utódja.

Tehát ama körülmény, hogy az egyház feletti joghatósági elsőség a római s nem más püspöki székhöz kötve van: arra a *történelmi tényre* vezetendő vissza, hogy Péter apostol Rómában volt, ott mint püspök működött s mint ilyen, Rómában halt meg; éppen azért a teljes jogkör, melynek ő volt a bir-

tokosa az egyház javára, nem másra, hanem a római püspöki széken jogutódjára szállott át.¹

Már a mi a római pápa primatusának ezen jog-alapját illeti: az ellenfelek s első sorban a protestánsok azt minden módon megdönteni iparkodtak. Három nézet körül csoportosultak, a melyek azonban egy és ugyanazon nézet természetes tovafejlesztésének tekinthetők.

A protestánsok magának Péter apostolnak joghatósági elsőségét tagadják, vagy pedig oly személyes kiváltságnak tekintik, mely halálával megszűnt; mind az első, mind a második esetben természetesen Péter jogutódjáról szó sem lehet. Ez legegyszerűbb módja megtagadni a római pápa primátusát; mert ha Péter nem bírt olyannal, akkor a római pápának primatust tulajdonítani merő fikció. Ezekről külön lesz szó.

A pápaság legrégebb ellenfelei más alakban ugyanerre az eredményre jöttek. Egyszerűen kétségbevonták, hogy Péter apostol valaha Rómában volt volna. Ha nem volt Rómában, akkor a római püspök nem jogutódja Péternek, nincs primatus. Így tanítottak egykoron a waldiak, páduai Marsilius bajor Lajos védelmében, Velenus a lutheranizmus első idejében, ifjabb Spanheim (1029), s az utolsó évtizedekben Baur és Lipsius.

Azonban a protestánsok legnagyobb része, különösen a régiebbek,² ámbár Péter primatusát vagy egyszerűen tagadták, vagy bizonyos tiszteleti jogokra szorítva, csak mint Péter személyes kiváltságát ismerték el: Péter római tartózkodását, mint *biztos*

¹ A joghatósági elsőség (primatus) képezi az alapot, melyen az egyház egész szervezete áll. (Schulte: System des Kirchenrechtes. S. 178. — Hin-schius: Kirchenrecht I. S. 195.

² H. Grotius, Blondellus, Scaliger, Is. Newton, Wieseler, Bleeck, Olshausen, Gieseler stb. L. De Smedt Dissert. I. 3 p.

történeti tényt elismerték. Ujabban Baur iskolája folytán ismét szaporodik azok száma, a kik Péter római tartózkodását tagadják.

1882. Febr. 9. és 10-én Rómában nyilvános vita tartatott sz. Péter római útjáról, katolikus részről Fabiani, Cipolla és Guidi, — protestans részről Sciarelli, Ribetti és Gavazzi között, a mely természetesen eredményre nem vezetett.¹

a) Hogy Péter Rómában hirdette az evangéliumot, nagy valószínűséggel kitetszik két apostoli atya: római Kelemen (korinthusi) és antióchiai Ignác (római) leveleiből. Határozott bizonyóságot pedig tesznek róla: Papias, korintheta Dénes, Irén, alexandriai Kelemen stb.

b) Hogy Péter alapította a római egyházat s azért a római püspökök sorát vele kell kezdeni, állítják Irén, Tertullian, Cajus, Hippolyt, Cyprián, Firmilián.

c) Hogy Péter Rómában vértanui halált szenvedett, tanuskodnak Origenes, Tertullian, Cajus. Ugyanez kiviláglik a római Kelemen és korintheta Dénes szavaiból is.

Ez a három első századnak tanuságtétele, a melyhez a katakombai emlékek is csatlakoznak.²

Jóllehet a felhozott bizonyítékok nem Péter apostol korából valók, hanem a közvetlen következő időből származnak, mégis a tény fontossága s a bizonyítás egyetemességénél fogva oly horderővel bírnak, hogy az általuk bizonyított tény valódisága, vagyis Péter római tartózkodása felől minden valamire való kételyt kizárnak. Azért Schmid I. „Petrus

¹ Jungmann i. mű 32 l.

² A három első század iróinak Péter római tartózkodására vonatkozó nyilatkozatai összeállítva, magyarázva, az ellenvételek ellen megvédve Jungmannál i. mű 38—64. l. — Cyprianus epist. 51 ad Antonianum.

³ L. Dr. Czobor Béla: A ker. műarcheologia encylop. 1880. 1. füzet.

in Rom“ (Luzern 1879.) című füzetében ezen bizonyítékokat kifejtván, tekintettel a történelemben rendszeren érvényesülő bizonyítási módra, azokat oly erejűeknek találja, hogy mottóul Cicero szavait használta: „Aut hoc testium satis est, aut nescio, quid satis est.“

A mi a protestánsok által használt ellenbizonyítékokat illeti: azok kivétel nélkül tagadólagos (negatív) természetűek. Ujból felsorolták őket a római dispután Sciarelli és Gavazzi. A sz. írásban Péter római tartózkodásáról nincs említés téve, sem az apostoli cselekedetekben, sem Pálnak a rómaiakhoz írt levelében, sem azokban, melyeket ez utóbbi római fogsága alatt az egyes egyházakhoz írt, — tehát Péter nem volt Rómában, mondják ők.

Bajos valamely iratnak hallgatásából érdemleges érvet alkotni, ennek így kellett volna írnia, annak amúgy kellett volna beszélnie; arra csak az lehet a felelet: Pál legjobban tudta, mit kell írnia, mit kell elhallgatnia, — e fölött disputálni nem lehet. Különben a protestánsok a felhozott sz. írási helyekre megkapták az érdemleges feleletet.¹

A ker. ó-kor íróinak bizonyosságait pedig egyszerű mondásra visszavezetni, mint ezt Baur, Lipsius s utánok a római disputátorok tették: állításnak állítás, de bizonyítás nélkül vakmerő állítás, melyet maga a protestáns Olshausen leszállított a maga értékére.²

Az ilyen üres okoskodásokkal szemben áll a régi írók pozitív tanuskodása; szemben áll a római szék primatusa³ nagy terjedelmű jogok birtokában, melyek

¹ L. Stimmen aus Maria-Laach i. cikk 473—480. l.

² Stimmen 482. l. V. ö. Hagemenn i. mű 627—75. l.

³ Velenns, Spanheim egykoron a római klerus családságának tulajdonították a primatus keletkezését; ma a protestánsok szégyenkeznek ilyesmit állítani; hanem a család helyébe mondatokat állítanak.

a püspökökre csakúgy mind az egyszerű hivekre kiterjednek, már pedig velejár az emberi természettel, hogy holmi mese alapján nem enged maga felett uralkodni. Különbözn fogalma sincs annak az első keresztények éberségéről, eleven hitéről és a hagyományokhoz való tántoríthatlan ragaszkodásáról, a ki a primatust s vele az egyház szervezetét holmi monda alapján kifejlődöttnek gondolja.¹

A tudomány postulatuma tehát, hogy a mint Péter római püspöksége történeti tény, úgy a római püspök az egyház feje, mert Péter apostolnak törvényes jogutódja.

10. A római püspöki székhez vannak a primatus jogai kötve. Péter apostol választása s elhalálózása mutatja, hol kelljen törvényes utódait keresni.² S evvel a primatus kérdésében az első pápához: sz. Péter apostolhoz érkeztünk. Mindazon kiváltságokkal, melyek a római püspököt megilletik, Krisztus, az egyház alapítója, ruházta fel Péter apostolt, a kiről törvényes utódaira átszármaztak s fenn kell maradniok mindaddig, míg az egyház áll, a melynek fennállása e kiváltságokkal szerves összefüggésben van.

Hogy milyen szerepet jelölt ki Krisztus Péternek az egyházban s ehhez képest milyen jogokkal ruházta fel: arról a sz. iratok értesítenek, ha azokat az élöszóval eléadott ker. tan hagyományosainak, a sz. atyáknak értelmezése szerint olvassuk. A sz. írás pedig világosan tanítja azt, hogy Krisztus Péter apostolt megalakulandó egyházának fejévé tette s e czélból őt joghatósági elsőséggel ruházta fel.

(Folyt. köv.)

¹ Stimmen aus M. Laach i, czikk. 481. l.

² Palmieri: De Rom. Pontifice p. 330.

ÁZSIAI TÜNETEK — FIUMÉBAN.

Irta PETHŐ R.

Fiumében négy intelligens férfiú a szláv nemzeti eszme érdekében megtagadta hitét és szakadárá lett.

Ez a négy ember bizonyára nemcsak, hogy nem volt jó katolikus, hanem még kevésbé volt művelt katolikus, aminthogy nem lesz hívő orthodox ; erre fogadhatnánk akár a világba : azért a hit mint meggyőződés itt szóba sem jön ; de aposztaziájuk egy óriás rákfenének praktikus nyilvánulása, melyet a liberalismus ültetett Európa népei közé, s ez az, hogy a kereszténységet ledegradálták vezérállásából s a civilizáció élére a «nemzetiséget,» a «hazafiságot» állították. Ezt az 1864-iki Encyclica nationalismusnak hívja. Most ezé a vezényszó.

A nationalismus a legfönségesebb érdekekben, a hitben és az igazságban csak hitvány szolgáját látja a nemzeti aspirációknak. Ezek nem azért aposztatálnak, hogy az igazságot kövessék, melyet a catholicismusban nem kerestek, hanem az igazságra való tekintet nélkül, aposztatálnak azért, mert a schisma orosz államvallás, — az orosz nemzetiségnek, mint most van — egyik gyászos kiegészítő vonása.

Ebben látjuk a keresztény gondolat hajótörését, az egységes, egyetemes, általános kereszténységnek, a kath. egyháznak tagadását ; ignorálását azon közkincsnek, mely az embereket a nemzetiségek korlátain túl egyesíti, ignorálását az Isten művének. Az egyház individuális catholicitásában mint az Isten műve, mint az ég szülöttje népeknek és nemzeteknek szól, eltekint a nemzeti válfalaktól ; egy Isten, egy igazság minden nép és nemzet számára, mely azt követeli, hogy a lelkek e legmagasabb egységében a népek testvériesen s egyetértően találkozzanak. Az igazságban való catholicitás biztosítja a nemzeti érdekek és különlegességek fölött az ember legfőbb javait :

a szabadságot, az értelmi és erkölcsi haladást, a jogot, a tekintélyt, szóval a létfontartó elveket.

A liberalismus szétrontja a népek ezen legmagasabb egységének dómját; szatócs lélekkel a nemzetiségért lelkesül, melyet első eszmének emleget.

Első eszme ma már a «nemzet,» «a haza,» — nem az Isten és a kereszténység, s következőleg a nemzetnek és hazának alárendeltetett a kereszténység. Kereszténység, vallás, egyház — előttem mind korrelat fogalmak — eszközöké aljasítottak azon föléjük kerekedett eszmék szolgálataiban. A törvényhozások derekasan hozzáálltak, hogy e fölfordulást az eszmék világában paragrafusokkal támogassák, — az állami hatalmat ezen megváltozott rend értelmében a kereszténység rovására növelték; az általános egyházzal szemben töredékes egyházaknak kedveztek s tulzott lelkiismereti és vallási szabadság hirdetése által egyre feszegették az ősi egyház romlatlan falait. A ki a syllabust figyelmesen olvassa, folyton találkozik e túlkapásokat hirdető tévelyekkel; különféle alakjukban egyre ismétlik a thesist, hogy nem a keresztény egyház tartja már manapság a hegemoniát a gondolat világában, hanem más elvek kerekedtek feje fölé.

Tagadhatatlan, hogy ez a fölfogás uralkodik politikusaink fejében s már évek hosszú során át egyre pusztít a gondolat világában az a törekvés, mely a kereszténység fölé a nemzetet és hazát emeli. Az állami hatalom részéről e században is többféle merényletet sorolhatnánk föl, melyek célja volt «nemzeti egyházakat» állítani, más szóval az individuális s általános egyházból kiszakított darabokat a nemzet, a haza, az állam rabszolgájává tenni, s ezáltal eo ipso tönkretenni. Legutóbb a vatikáni zsinat idejében virradt föl ez eszmékre a vénasszonyok tavasza; Bismarck akart «nemzeti egyházat,» no meg Eötvös báró is akart «nemzeti egyházat,» Danielik vagy más gyászpapocska kajmós botja alá gyűjteni. De e törekvések főleg Németországban a katolikusok öntudatos fogalmán arról, hogy mi a kereszténység s a Krisztus egyháza, nem közönséges, hanem kövér csü-

törtököt mondtak s aki akart, az tájékozhatta magát az iránt, hogy mit gondol Krisztus egyháza magamagáról, szuverenitásáról s elsőségeről a szellemi világban.

Ily előzmények után, mint kell már most itélnünk a fiumei botrányokról, melyek ismétlődhetnek, sőt divattá fajulhatnak?

A liberálisok bővelkednek nemes méltatlankodásban s a pápa talárisába kapaszkodnak, mint a megijesztett gyerekek anyjuk szoknyájába. Megerősítik őt bölcs elhatározásában, hogy nem engedett szláv liturgiát, duzzognak Strossmayer úrra és sok okos reflexióra vetemednek. De ha a logika után nézünk, abból nincs egy gyűszűnyire való.

Nem tesznek-e a horvát hazafiak liberálisan, midőn a hazának a kereszténységet alárendelik? csak azt teszik, amit ti tesztek. Igen ám, de a magyar korona törvényes egysége tiltja ezen aspirációkat! ugy ám; ha a nemzet és a haza az első elv és a legmagasabb eszme, akkor belőle folyik a tilos és a szabad meghatározása. A mi a nemzetet emeli, az jó; ami nyomoritja vagy fejlődésében, melyhez függetlensége is tartozik, gátolja, az rossz; az előbbit szabad, sőt kell tenni; az utóbbit nem szabad!

Ez merő logika; e logikában nincs hiba; a hiba az elvben van; az elvet pedig a liberalismus helyesnek, fontosnak, modernnek hirdeti, mit tehetnek róla a horvátok, csehek és tótok; ha ők is alkalmazni kezdik.

Nem kívánok az aposztaziának fegyvereket kovácsolni, de azt ki kell mondanom, hogy a logika az ő részükön van. Mindent, amit ellenük a lapok fölhoztak, oly vizenyős és tarthatatlan, hogy bátran kiállhat mind a négy aposztata ez érveknek, hajuk szála sem fog tőlük meggörbülni.

A liberalismus és a nemzeti elv fönségének hangoztatói ez alkalommal eklatans fiaszkóval vonulhatnak vissza s ha az egész szlávtság aposztatálna, akkor még eklatansabb volna a kudarcz, melyet a liberalismus mindenütt szenved saját elveinek, tehát saját fegyvereinek éle által.

A «Sion» mult füzetének egyik «vegyese» említi már, hogy a mely állam megengedi az aposztaziát házasság miatt,

az nem rosszallhatja nemzeti aspirációk miatt sem. Valóban nem látom, mit vethetnének liberális részről ez okoskodás ellen; mindig csak olyasmit, ami a liberális elvekkel össze nem fér. Talán azt, hogy a házassági aposztázia nem veszélyezteti az állam nyugalmát, míg a különleges nemzeti aspirációk érdekében elkövetett hittagadás veszélyezteti az államot?! a ki a hittagadást jónak vagy a rosznak államérdékek szerint itéli és fensőbb elveknek az ítéletben döntő voksot nem ad, annak kiindulási pontja, álláspontja s egész elmélete egy «rettenetes lyukas mogyoró»; mert az államérdék az egyik félnél ilyen, a másiknál más.

De hát mit tegyünk, fogják mondani, tiltsuk-e meg a szabad vallás-változtatást? Hisz evvel a katolikusok sem volnának megalégedve, mert az egyházba való térést mindig szabadnak akarnák. Erre azt mondjuk: a házasságok miatt történni szokott aposztáziákat az állam is bátran eltilthatná, mert ezek komédiák, melyeket kabátos csöcselék űz az emberiség legfőbb kincseivel. Azonban tegyük fel, hogy a tilalmat a liberális állam nem hozhatja, mi következik abból? ismét csak az, hogy a liberalismus oly fölületes, hitvány elmélet vagy elméletlenség, hogy kudarczokra és fiaszkókra termett s el nem kerülheti szégyenét, ha majd megérik gyümölcse. Az Isten malmai tudjuk lassan őrlnek, mert az emberiség történetének óriási folyamán állnak, hol nem napok, és évek, hanem századok és ezredek löknek a kerekek lapátjain. A liberalismus elvei is csak lassan járnak át az embereket és az eseményeket s folyton ellenkezésre bukkannak a kereszténységben, aminthogy a féreg is, mely rothasztja a testet, folyton ellenkezésre talál az egészséges vérben: de ha majd az emberek és az események merőben a liberális elvek szülöttei lesznek, akkor aztán kezdődik s be is fejeződik a hátrálás, visszavonulás, késő bánat s végleges fölfordulás.

Természetesen föltételezem, hogy a kereszténységnek az a megvallása, mely a szellemi világban neki adja az első helyet s nem türi, hogy azt bármi másnak alárendeljék, nincs az igazi hazafiság ellen; de sőt csak a keresztény

gondolat független és teljes megvalósulása emelheti a hazát virágzásra. Nincs nagyobb szolgaság, mint a szolgálai egyházban; nincs nagyobb elmaradás sehol a szellemi élet minden ágában mint ott, ahol az egyház szorosán államegyház; példa rá a keleti egyház, álljon akár a csár, akár a szultán pártfogása alatt.

S már ott is derül az ég. 1884-ben Szolowjow a szepérvári akadémia egyháztörténeti tanárja a «Russi»-ban ezeket írja: *«Ha mi nemzetiségünket istenítjük, ha hazafiságunkat vallássá emeljük, nem szolgálhatunk annak az Istennek, kit a hazafiság nevében akartak megölni. Ha a nemzetiséget a legfőbb eszme magaslatára emeljük, — hol akarunk akkor helyet adni a keresztény igazságnak, mely az egész világnak szól? Annak a keresztény egységnek és egyetértésnek helyreállítása, ez a mi legfőbb s legsürgősebb szükségünk, sokkal sürgősebb érdekünk, mint az, mely Rjurik és Oleg korában állami hatalmat s Nagy Péter idejében műveltséget és sociális reformokat sürgetett. S valamint ezeket csak úgy létesíthettük, hogy lemondunk nemzeti elzárkozottságunkról s idegen erőket hívtunk, melyek a műveket létesítsék, úgy kell lemondanunk most egyházi elzárkozottságunkról, s nem szabad késnünk a nyugat szellemi erőivel érintkezésbe lépni. A nyugat, a román-germán Európa rothad: mondják a szlavophilok, Európának le kell lépni a történet szinpadjáról és a szláv világnak kell helyet adnia, a szlávokból jö a segítség! De melyik Európa rothad, keresztény vagy a kereszténység-ellenes? A kereszténység pozitív elveit még meg nem döntötték Európában; ez elvek hordozója a kath. egyház, csak állami befolyását, előjogait vesztesse el, de semmi esetre sem indult bomlásnak. Ha a román-germán népek, miután a pozitív keresztény elv bennük elhalaványult, tönkre mennének: akkor hát a szlávok fogja föl ezt a pozitív kereszténységet, amint azt most a nyugat örzi. S ez semmiképp sem mond ellent a dolog lényegének. A nyugati egyház sohasem tagadta meg az orthodoxyát és a keleti egyház sohasem vetette el magától a catholicizmust. Az elválasztó jellegek, melyeket a néptörzsek antagonizmusa éle-*

sebbre hegyezett, ellenséges állást foglalnak el egymással szemben: de valamikor nagyon jól megfértek aminthogy egyszer ismét megférnek az általános egyház teljességében.»

Ily szavak valóban becsületére válnak a pétérvári egyháztörténeti tanárnak; de csak kötelességét teljesíti, mert ha másképp beszélne, nem ismerné azt az egyháztörténetet, melyet tanítania kell. Szavaiban fölragyog az ősegyház képe avval az ő hajthatlanságával, avval az ő öntudatos isteni fölényével, melynek erejében szedte is a népektől, melyek még akkor el nem csenevésztek az eszményinek járó önkényes hódolatot és elismerést. Azóta azonban sokszor fordult a világ, s fordult a gondolat verőfényéből sötét éjszakákba is, midőn a sasok aludtak, a baglyok s denevérek pedig öntelten elhitték, hogy amit ők látnak, az a fölvilágosodás.

A nationalismus fattyúhajtása az egyházban már csak rövid napokat élhet. Negyven év előtt az oxfordi tudósok méltatlankodva kezdték észrevenni a nationalis egyház törpeségét s érdeklődéssel, tisztelettel sőt szeretettel tekintettek arra az általános egyházra, melyet nem emberek alkottak, angolok vagy oroszok — saját honfitársaiknak — hanem az emberfia omni creaturae in salutem! Némelyek visszatértek a katolikus egyházba, mások legalább elálltak az aktív ellenzékeskedéstől Róma jogigényei ellen.

Newmann írja: „A „Times“-nak szánt cikkeket halálos ellenszenv jellemezte minden ellen, amit az utolsó századokban Erastianismusként vagy Cäsarismusként hívtak. A cikkek írói az egyházat isteni intézménynek tartják, ... mentő bárkának, az igazság orakulumának, Krisztus jegyének nézik, melyet Isten küldött minden emberhez, fölhatalmazta őt, hogy szeretetükre és engedelmességükre jogot formáljon, az államhatalommal szemben pedig hordozója legyen a próféták régi ígéréteinek, mely szerint, az egyház az Isten szent jele, mely előtt királyok és királynők porba omoljanak.

Oxford egyik tanítványa Frederik William Faber sz. Wilfried püspök életében következőket írja: «*Wilfried el-*

árulta a nemzeti egyház szabadságát, így szokás ezt mondani modern nyelven, ha pedig a katolikus phraseológiába tesszük át ugyanezt, akkor azt mondjuk: *Wilfried már a hetedik században megszabadította Angliát a nacionalismus nyomoruságos és lealacsonyító formalismusától.*⁴

Minden bölcsele, történetiró és józaneszü politikus a nemzeti egyházakban paródiáját látja Krisztus istenemberi intézetének, melyek midőn a «nemzet» javára kívánják lefoglalni a hitben nyilvánuló legmagasztosabb szellemi erőt, eltörpítik azt, satnyává s tehetetlenné teszik. Ha az ember paródiája a majom: ugy az egyház paródiája a nacionalismus, mely abból a hősies egyházból, melyről a zoltáros írja: loquebar de testimoniis tuis in conspectu regum et non confundebam, egy császári királyi vagy magyar-, olasz-, angol-királyi kenyér- és papirfogyasztó intézetet csinál, ahol az engedékenység puhább mint a vaj és az éberség laposakat pislant. Aki ezen irányba akarja terelni magát vagy mást, az korlátoltságának és gyámoltalanságának legrikítóbb czégért tűz ki, melyért senkinek sincs oka őt megirigyelni.

A M. KIR. KEGYURI JOG ALAKJA VEGYES HÁZI KIRÁLYAINAK URALKODÁSA ALATT ZSIGMOND KIRÁLYIG.

I.

Főnlövő s általam hivatolt történeti emlékeink nyomán, bizonyosra vehetjük, hogy az Árpád-nemzetségből származott királyaink dicsőséges országglása alatt, tehát három századon keresztül Magyarországon is ugy, mint az egész ker. nyugoton, a kánoni választás volt a főpapi székek betöltésének törvényes alakja.¹ Apostoli királyaink főkegyuri

¹ Lásd Theiner Monum. Hung. I. 54. 63. 148. 158. 172. 186. 187. 206. 225. 229. 243. 245. 291. 322. 338. 350. 383.

joga — sz. István első püspökkinevezéseitől eltekintve — csakis, a kánoni választásnak minden egyes konkrét esetben való engedélyezésében és jóváhagyásában, valamint a főpapi javadalom adományozásában talált praegnans kifejezést.

Ámde ugyanazon okoknál fogva, melyek miatt a római pápák a 15-ik század óta a rendkívüli körülmények közt megüresedett főpapi hivatalokra való kinevezést közvetlenül önmagoknak tartották fön: e föntartás jogát (ius reservationis) hazánkra is mindjobban kiterjesztették. Az ily pápai föntartás első példajaként egyháztörténeti emlékeink azon esetet közlik, midőn III. Honorius 1225-ben érvénytelennek nyilvánítja az esztergomi főkáptalan érsekválasztását, azt irván neki, hogyha jövőre a törvényes határidőben a kánoni választást meg nem ejti, az érseki széket ő fogja betölteni, amint azt jelen esetben a káptalan négy bizalmi férfiának meghallgatása után be is tölti.¹

Hazai történetünk hálával jegyzi fel az apostoli szentszék hagyományos gondoskodását hazánk balsorsáról, midőn azt Kún László botrányai az örvény szélére sodorták. A ledér király eltaszítja magától törvényes nejét, Izabellát, a kún leányokkal való dözsöléseihez pénzt szerzendő, a megüresedett püspökségeket betöltetlenül hagyja s azok jövedelmeit lefoglalja; nevezetesen Fülöp esztergomi érsek 1272-ben bekövetkezett elhalálózásával az érseki szék hat éven keresztül árván marad, végül pedig arra egyik kegyencz papját Benedeket választatja meg, anélkül, hogy a pápai megerősítést szorgalmazná.² E példát csakhamar követi a veszprémi káptalan, elüzvén törvényes püspökét, Pétert, helyébe Miklóst erdélyi prépostot választván. III. Miklós a rendetlenségről értesülvén 1278-ban teljhatalmu apostoli követjét, Fülöp fermói püspököt küldi Magyarországra. Ez mindenekelőtt megsemmisíti az esztergomi érsek és a veszprémi püspök kánonellenes megválasztását, s a pápa nevében Lodomér váradi püspököt helyezi át s emeli az esz-

¹ U. o. 172: . . . Alioquin noveritis, quod cum mora in talibus sit damnosa, extunc eidem providemus ecclesiae per nos ipsos.

² Nic. Schmidt Archieppi Strigon. III.

tergomi érseki székre. Ugyanezen Lodomér érsek a következõ 1279-ik évben Budán a pápai követ elnöklete alatt ült nemzeti zsinaton, a pápa akaratából, s a király helyeslésével, Magyarország s a magyar egyház primásának neveztetett.¹

A budai zsinat 69 határozatai között a 15-dik és 51-dik az egyházi javadalmaknak kánoni választás által való betöltését szentesíti. A kegyuri jog azon egyházakra nézve, melyekben az megszerzetett a sz. kánonok szerint meghagyandó és gyakorlandó az illetõ püspökök egyetértésével.² Az egyházi javadalmak adományozásánál üzött rengeteg visszaélésekrõl, az egyházi javak elidegenítésérõl, jövedelmeik lefoglalásáról sötét képet nyújtanak a 23, 36, 49, 50-dik határozatok, melyek a törvényszegõket a legsúlyosabb büntetésekkel sujtják; de a kegyuraknak a sz. kánonok által engedélyezett jogositványaikat ezekben is megerõsítve találjuk.³

II.

Az árpádházi királyok dynastiája, mely nagy szentekkel gazdagította az egyházat, utolsó sarjával III. Endrével sirba hanyatlott. A szabad királyválasztás õsi joga a nemzetre visszazállt. A megeredt pártviszályok közt a pápák különös tekintettel a magyar király apostoli jogaira — atyai intelmekkel szolgálnak a nemzetnek. VIII. Bonifác a legtöbb jogigénnyel dicsekvõ Róbert Károly megválasztását diadalra segitendõ, Miklóst, ostiai püspököt mint rendkívüli követjét küldi Magyarországba. Törekvéseit nem koronázta

¹ Péterffy S. Conc. I. 90. Synod. Bud. sub. Ladisl. IV. His in comitiis, Lodomerius ex voluntate Pontificis et probante Rege, Primas Regni, Ecclesiaeque Hungaricae nominatus . . .

² U. o. pag. 180. XV. Nequis beneficium ecclesiasticum accipiat de manna laicorum. LI. De jure patronatus.

³ U. o. XXIII. De intrusis in beneficia, XXXXI. Ut bona decedentum clericorum a laicis non occupentur. LI. De jure patronatus.

siker. V. Kelemen Gentilis biborost, teljhatalmu követ gyanánt küldi, ki 1308. nov. 27-ére Rákoson királyválasztó országgyűlést hirdet. Lelkes szónoklatára Róbert Károly közfelkiáltással királylyá választatik s a sz. korona Apor László erdélyi vajda kezében levén, egy erre készült s az apostoli követ által megáldott koronával koronáztatik meg 1309-ben.¹

Gentilis ugyanezen évben Pozsonyban nemzeti zsinatot ül az újra meglazult egyházi fegyelem helyreállítása végett. Kilencz határozata között a 3-dik miként czime is mutatja, egészen hasonló a budai zsinat 15-dikéhez, csakhogy itt a határozat az érsekségek és püspökségek betöltésére is kiterjed. Valamint tehát a 15-dik határozat a kánoni választást szabja meg az egyházi javadalmak betöltésének törvényes alakjául; ugy e 3-dik határozat is ezt tételézi fel az érsekségek és püspökségek betöltésénél. S mivel a budai zsinat III. Sándor által szabályozott magán kegyuraságot egészen jogkörében meghagyja; azért a pozsonyi zsinat 3-dik határozata² sem vonatkozhatik a m. kir. főkegyuri jog lényegére lévén ez azon törzs, melyen minden magánkegyuraság szilárdan nyugszik.

Gentilis apostoli követ, a pozsonyi zsinat után is Magyarországon időz, rendkívüli tevékenységet fejtván ki Róbert Károly trónjának szilárdítása érdekében, miről az általa hozott többnemű határozatok is fényes bizonyóságot tesznek.³ Ezek közt tárgyunkra nézve különös figyelemreméltó az, mely a kánoni választás hármas nemeit s ünnepélyes szer-tartásait tüzetesen megszabja.⁴

V. Kelemen pápa Szép Fülöp francia király cselszövényeitől körülhálózva — 1308-ban Avignonban tette át székhelyét. Ezzel az okok, melyek miatt a pápák a világ-

¹ Monum. Vaticana Hung. Gentilis követségi okiratai 1307—1311.

² Péterfy Com. I. 139. III. Nequis recipiat Ecclesiasticum beneficium de Manu Laici.

³ U. o. I. 148. Constitutiones Pro Rege Hungariae, F. Gentilis S. R. E. Card. s. Apost. S. Legati. Monum. Vatic. Hung. Gentilis okiratai.

⁴ De ordinatione vacantis Ecclesiae per provisionem, electionem au postulationem.

egyházkormányzat költségének beszerzése végett rendkívüli eszközöket igénybe venni kényszerültek egy ujjal felszaporodott. A pápai tekintély hanyatlásával a sz. kánonok rendeletei, különösen a főpapi székek betöltésénél figyelmen kívül hagyattak. Mindezeknél fogva a pápák a már eddig is gyakorolt föntartás jogát mind több esetekre kiterjesztik, míg végül XXII. János azokat rendszeresítve az apostoli kancellária szabályai közé iktatja.¹

A föntartás jogát a pápák ez időtől fogva hazánkban is gyakran veszik igénybe, de csak a törvényszabta esetekben, midőn t. i. valamely püspöknek a kuriánál bekövetkezett halála által üresedett meg püspöksége (propter vacantiam in Curia) vagy a kánoni választásnál felmerült egyenetlenség miatt az a törvényes záridőn túl marad betöltetlen.

Az első esetre több példánk vannak. Így 1316-ban XXII. János Demeter érsek megválasztását érvénytelennek nyilvánítja, hivatkozással a kuriánál való széküresedésre, s a föntartás jogánál fogva Lászlót nevezi érsekké.² De hozzáteszi, kit a király levelében ajánlott.³ Ugyancsak a kuriánál elhunyt András erdélyi püspök helyébe a reservatio jogánál fogva Lukács Pált nevezi ki XXII. János.⁴

Ezen a ker. világra nézve gyászos korszakban oly esetekre is akadunk, midőn a pápák már az illető főpap életében tartják fön magoknak a püspöki szék adományozását (az exspectativák egy neme) annak elhalálózása vagy áttétele esetében.⁵ Az első esetre példa a szyrmiai püspökség-

¹ Rigati Comentariorum in R. C. Romae 1744. Bouix Institut. Can. I, 213.

² . . . diu ante cassationem hujusmodi provisiones omnium Ecclesiarum tam Cathedralium, quam aliarum, tunc apud Apost. Sedem quocunque modo vacantium et in antea vacaturarum, dispositioni suae eiusdem Sedis specialiter reservando . . . Theiner Mon Hung. I. 390.

³ . . . quem Rex per suas litteras commendavit. U. o.

⁴ U. o. I. 409 – 459.

⁵ . . . Hanc spem — ad electionem can. — ademit post biennium Papa Joannes Capitulo Quinque-ecl. dum vivo Praesule ipsorum Ladislao collationem Ecclesiae huius, cum vacare illam contigerit, Apostolicae Sedi reservavit. Szvorényi Amoen. VI. 32. 33. Hasonlag . . . diu ante vacationem Ecclesiae Zagradiensis.

nek XXII. János által 1334-ben György püspök életében való adományozása.¹ A másikra példa Kobol László zágrábi püspök áthelyezése Kalocsára, kinek helyébe VI. Kelemen Piacenzai Jakabot nevezte ki.² De az erről tanuskodó okmányok minden egyes esetben a magyar király megkérdezésére, ajánlatára, bemutatására utalnak: jeléül annak, hogy a föntartás jogánál fogva történt pápai kinevezésnek csak úgy volt foganatja, ha a király épp úgy, mint a kánoni választásnál, beleegyezésével, jóváhagyásával hozzájárult. Innét van, hogy néha a pápa által kinevezett két püspökre is akadunk, mivel t. i. az egyik a király jóváhagyása nélkül nem foglalhatta el a püspöki széket, a kitől végre is a javadalom adományozása függött.

Mindezekből látni, hogy a pápai rezervációk nem annyira a kir. kegyuraság, mint inkább a kánoni választás korlátozásai. Egyébiránt nálunk is mint egyebütt csak a fönt jelzett kivételes esetekben fordulnak azok elő.

A főpapi székek betöltésének rendes alakja most is a kánoni választás királyi jóváhagyással, és pápai megerősítéssel; e jogot az avignoni pápák nevében több ízben az esztergomi érsekek is gyakorolják. Márton, egri püspök halála után 1323-ban a káptalan Csanádi urat váradi prépostot választja püspökké, kinek megerősítését Boleslav esztergomi érsektől kéri. Ez Theophilus prépostot bizza meg, hogy a megválasztotton a kánoni vizsgálatot ejtse meg és ha a kánoni kellékekkel bir, erősítse meg. Mindez megtörténvén, az Benedek csanádi püspök által felszenteltetik.³ 1325-ben Róbert Károly a zágrábi, 1337-ben a györi káptalant utasítja, hogy püspököt válasszanak, mi annyit tesz, hogy ő adja hozzá az engedélyt.

Nagy Lajos dicső országlása számos oly tényt mutat fel, melyek szerint e valóban nagy király az elődeitől öröklött apostoli jogokat közvetlenül személyesen gyakorolja.

¹ U. o. Ecclesiam Sirmiensem iuxta reservationem vivente Georgio Praesule factam . . .

² U. o.

³ Péterfy Conc. I. 72—73. az egész okiratot közli.

Mindjárt uralkodása kezdetén a szepesi prépostságot püspökségre óhajtván emelni, saját és hitvese Erzsébet nevében 1347-ben kelt VI. Kelemen pápához irt levelében felsorolja az indokokat, és beleegyezését kéri. A pápa ugyan ezen évben kelt apostoli brevében Miklós pécsi püspököt továbbá a Garam melletti sz. Benedek és Visegrád melletti sz. András monostorainak apátjait bizza meg az érdekeltek meghallgatásával, kik az ügyről jelentést adnak. Eszerint az esztergomi érsek, kinek joghatóságához a Szepesföld tartozott, ellenezte a terv valóítását. A király pedig Endre testvérének galád meggyilkoltatását megboszulandó, nápolyi hadjáratot indítván, nem sürgette többé az ügyet. 1355-ben Ó-Buda megszűnván várerőd lenni, vele megszűnt a járandóság is, melyet a várkapitány a budai prépostnak fizetett. Ó-Buda nagyobb része a prépostságtól elvétellett, és más birtok adományozással kárpótoltatott. Számára a király monumentális templomot emelt, s Erzsébet hitvesével sz. Klára szüzeinek kolostort és szentegyházat épített.

E király alatt már akadunk oly egyes esetekre, midőn ugyanő a kánoni választás mellőzésével tölti be a főpapi székeket. 1363-ban Mihályt nevezi ki egri püspökké. 1375-ben Ulászló lengyel kir. vérből származó rokonát, benedekrendi szerzetest, a pannonhalmi sz. Márton monostor apátjává nevezi. E tette azonban nem nyerte meg XI. Gergely pápa tetszését és jóváhagyását, mivel az a monostornak sz. István által adott kiváltságával — szabad apátválasztás — ellenkezett. Mindezek miatt panaszt emel a pápa az anyakirálynéhoz 1375-ben irt levelében, egyuttal kérvén őt, hogy indítsa fiát az egyház iránt eddig tanusított szeretetre, ki hatalmával az egyház ellenségeinek oly nagy félelmére van.¹ Volt-e sikere a pápa e levelének, nem tudni. Annyi bizonyos, hogy Zsigmond király uralkodása elején 1397-ben IX. Bonifác pápa Lukács csánadi püspöknek Váradra való áthelyezése után Gergelyt emelte a püspöki székre és pedig a reservatio czimén.

¹ L. Oderin, Raynald Cont. Annal. Baron. ad annum 1375. Theiner Monum. Hung. II.

III.

A m. kir. kegyuri jog megerősítése a konstanci zsinaton.

Zsigmond királylyal a főkegyuri jog történetének új korszaka nyílik, mely annak terjedelmére és gyakorlási módzatára, nagy változást jelez. Ehhez a legközelebbi alkalmat szolgáltatotta a nagy pápai schisma, mely alatt sokszor két vagy három pápa is egy s ugyanazon püspökségre a föntartás jogánál fogva főpapot nevezett. Így hat évi időközben t. i. 1402—1408-ig VII. Incze Jánost, Jeremiást, Chrysogonust, XIII. Benedek pedig Miklóst, Istvánt, Andrászt emelte a kalocsai érseki székre. Zsigmond egyiket sem ismerte el, s az érsekséget üresedettnek tekintette; 1408—1411-ig Miklóstra akadunk az érseki széken; 1418-ban pedig Andrásra, kiknek pápai kineveztetését később jóváhagyta a király, András, Kanizsay János esztergomi érsekkel a konstanci zsinaton nagy tevékenységet fejtettek ki.¹

A káptalanok püspökválasztásai szintén alkalmat szolgáltatottak Zsigmond királynak, hogy kegyuri jogát nagyobb fokban érvényesítse. A veszprémi káptalan 1417-ben 15 évi vacantia után végül püspökválasztáshoz fog, és Rozgonyi Pétert választja püspökké; daczára annak, hogy a választási jogot már 1265-ben Zeland esete miatt IV. Béla király tőle megvonta; amint erre a választási okmányban hivatkozik is a káptalan² Zsigmond tehát megsemmisíti e választást, s a következő 1418-dik évben ugyanazon Rozgonyi Pétert nevezi ki püspökké.

A nyugati schisma más tekintetben is a legnagyobb zavarba ejtette a ker. népek lelkiismeretét. Mindegyik pápa más és más bullákat, sokszor ellenkező tartalommal, küldötték az országokba; mi a többi fejedelmekkel egyetemben Zsigmond királyt is arra kényszerítette, hogy szigorú vizsgálat alá vesse a bullákat, annak kipuhatólása végett, melyik származik a törvényes pápától. Ezen, mint látni való,

¹ Pray Annales Ecclesiastici P. II. pag. 248.

² . . . licet pastoris et praesulis eiusdem electio de iure dudum de nostris manibus dilapsa existat. Szvorényi Amoen. I. 28.

egészen abnormis okból államjogászaink a kir. tetszvény történeti jogalapját származtatják — egészen helytelenül.

E nagy szakadás alatt különösen a főpapi székek betöltésénél felidézett zavarok elhárítása czéljából Zsigmond királynak legalkalmasb eszközül tünt fel a főkegyuri jog egész terjedelmében való visszaállítása, annak közvetlen személyes, a kinevezés alakjában való gyakorlása. S mivel ennek történeti jogczime a századokon át elmosódott, néha kétségbe is vonatott: azért Zsigmond kir. kegyuraságának különösen a főpapi székek betöltésére vonatkozó jogait az ő fővédnöksége alatt egybegyült konstanci zsinat által megerősítette. V. Márton pápa pedig erről bullát állított ki.¹ Midőn Verböczy e helyen azt mondja: «Mivel az ország ezen szabadalma, a javadalmak adományozásaira nézve, . . . erősített meg»: ezalatt a kir. kegyuraságnak a főpapi székek betöltésére vonatkozó jogok teljessége értendő, a mint ezt már az 1. §. alatt részletezte,² úgyhogy a pápát egyedül csak a megerősítés illeti.

Miután tehát eddigelé a kánoni választás s a pápai reservatiók alakjában töltettek be a főpapi székek, a konstanci zsinat megerősítvén a kir. kegyuraságot, az ország ezen szabadalmát, azok helyébe a főpapi székeknek kinevezés, kérvényezés, adományozás alakjában való betöltése lép; és pedig oly joghatálylyal, hogy a kinevezett főpap, mihelyt a kinevezési okmányt (*litterae collationales*) kezébe veszi: az adományozott javadalom s ezzel járó minden jogok teljes élvezetébe lép, már a pápai megerősítés előtt.

Midőn Verböczy ugyanezen szakaszban mondja, hogy e zsinaton az ország több szabadalmi is megerősítést nyertek (*una cum compluribus libertatibus huius regni*), különö-

¹ Verböczy Hármaskönyve I. R. II. czim. 58. . . quia ista libertas Regni, quantum ad beneficiorum collationes olim tempore D. Sigismundi Imperatoris et Regis Nostri, una cum compluribus libertatibus huius Regni, in generali ac celebri concilio Constantiensi corroborata, iurisque iurandi religione firmata fuit, prout in Bulla superinde confecta, clare continetur.

² . . . omnes facultatem iuris patronatus nominationis, electionis, ac collationis beneficiorum . . .

sen azon kiváltsága értendő az országnak, mely szerint mindennemű peres ügy az ország rendes birái előtt intézendő el, nem pedig az országon kívül levő bíróság elé viendő, következésképp az apostoli szentszék elé sem, kivéve a törvényes felebbezéseket.¹

A konstanczi zsinattól fogva hazánkban a kánoni választások végleg megszűntek; de a pápai reservatióknak akadni még később is néhány példájára. (L. Concordatum art. XXII.)

Zsigmond király teljes tudatában van a kir. kegyuraság fényes jogaival járó kötelességeknek is. Bizonyossága annak azon törvénye, melyben szigoruan meghagyja a világ főuraknak, hogy az egyházi javadalmak semminemű birtokait, u. m. melyek a kir. kegyuraság intézkedései alá tartoznak, elfoglalni ne merészeljék.²

A kir. kegyuraság őseredeti jellege, melynél fogva az tisztán személyi kiváltság, s mint ilyen senkire másra át nem ruházható, különös megvilágítást nyer a következő esetben: Zsigmond 1412-ben a 13 szepesi várost minden birtokaikkal, joghatóságaikkal . . . Ulászló lengyel királynak adta zálogba, de a kegyuraságot magának visszatartja, u. m. mely egyedül csak a koronás magyar királyt illeti, vagy a szabad kir. városokat, ha azoknak, mint jelen esetben, a király e jogot adományozta, de csak addig, ameddig a király főnhatósága alá tartoznak.

E főkegyuri jognál fogva a magyar király dönt a magánkegyuraság körül felmerült jogvitákban, s a kisebb egyházi javadalmak betöltési jogát is ő adományozza. Így Zsigmond 1435-ben Stok János szepesi prépost, s érseke Kanizsay János közt a Szepesföldön levő javadalmak ügyében

¹ L. Uladislai II. Decret. III. 1498. art. 63. Causae ad Sedem Apostolicam per appellationem tantum, et non querimoniam deducantur.

² Sigismundi Decret VI. sive Majus 1495. art. 21. . . . Ecclesias Episcopales, archiepiscopales, Abbatiales, Praepositurales, et alias quascunque Regio Jure Patronatus disponendas; earundemque tenuta, pertinentias, decimas et possessiones . . . absque speciali mandato Regio occupare, aut se de eisdem partialiter, v. totaliter ingerere ne praesumat.

dönt, ezeknek betöltési jogát a prépost adományozván.¹ E jogát a prépostnak Mátyás király 1458-ban kiadott oklevelében és II. Pius 1459-ben kelt bullájában is megerősítette.² Erdödy Bakócz Tamás érsek folyamodására X. Leo pápa 1513-ban a préposttól vissza akarta vonni ama jogot, de a király nem egyezett bele; végül Oláh Miklós s a szepesi prépost közt I. Ferdinánd király közbenjárására egyezmény jött létre, melynél fogva a szepesi prépostság alá tartozó javadalmakat királyaink engedélyével az esztergomi érsekek adományozták.³

A magyar nemzetnek azon hagyományos jogi meggyö-ződése, hogy a kir. kegyuraság az ország egyik szabadalma, elidegeníthetlen korona-jog, tehát a pápai reservatiók Magyarországra ki nem terjeszthetők, — nemsokára, t. i. már Hunyady János kormányzósága idejében összekoczczanásba jön a római szentszék azon felfogásával, hogy a királyi kegyuraság, jelesen a konstanci zsínat által megerősített főpap-kinevezési jog alakjában, kizárólag csak a magyar királyt illeti: következképp az interregnum alatt a pápai reservatio jogczimén töltendők be a főpapi székek.

Hős Hunyady János az ország s az egyház e legérdemesebb fia 1446. június 5-én Rákoson közakarattal Magyarország főkormányzójává választatik, majdnem királyi hatalommal. Ez csak három pontban szorított meg az országgyűlésen. A megszorítás 3-dik pontja ekkép hangzik: Az érseki és püspöki székeket csak az országtanács tudtával töltheti be.⁴ E hatalomnál fogva a kormányzó az országta-

¹ . . . *authoritate Juris Patronatus Praeposito scephusienſi, Joanni Stok, privilegium contulit, ſingula beneficia, et quaſlibet dignitates, Lectoratum, Cantoratum, Custodiatum, Canonicatus, praebendas, aliaque beneficia vacantia in benemeritis dispensandi . . .* Péterfy Com. Hung. I. 185.

² U. o.

³ Péterfy Com. Hung. I. 187—188.

⁴ *Gubernator Ecclesias vacantes tempore debito cum Conſiliariis deputatis perſonis idoneis iuxta traditam ſibi potestatem conferat.* Kovachich Codex Jur. Decretal. Ecclesiae. Hung. Pestini 1815. 209. §. III. Szalay László III. 95.

nács megegyezésével csakhamar Zrednay Vitéz Jánost a váradi és nem sokára 1447-ben Héderváry Lászlót az egri püspöki székre emeli, kiknek számára ki is nyerte a pápai megerősítést.¹

Hunyady főpap-kinevezései azonban nem sokára Rómában nehézségekre akadtak. Bizonyosága ennek a már 1433. óta üresedett zágrábi püspökség betöltésének ügye. A főkormányzó az országtanács meghallgatásával Csupor Demetert, tinnini püspököt nevezte ki s ennek megerősítését kérte az apostoli szentszéktől. IV. Jenő s V. Miklós ezt nem adták meg. Hunyady az ország szabadalmára való hivatkozással azt ujolag sürgeti² és végül ki is eszközli. Az ország kormányzója 1449-ben Mátyást, erdélyi püspököt kalocsai érsekké, Miklós dékánt pedig erdélyi püspökké nevezte ki. Mindkettőnek megerősítését ismételten szorgalmazta V. Miklós pápánál.³ S mivel a pápa az ügyet egyre halasztotta, egy más, junius 25-én kelt levelében nemcsak a nagy lelki s anyagi károokra figyelmezteti a római szentszékét, melyek a hosszú huza-vonából az illető egyházakra háramlanak, hanem élesen hangsulyozza a magyar egyház ezen szabadalmát is.⁴ Időközben Miklós dékán a pápa által a boroszlói püspöki székre emeltetett, minek folytán Hunyady azt írja V. Miklósnak, hogy Pétert váczai püspököt és kancellárját

¹ L. Joan, Georg. Schwandtner *Scriptores Rerum Hung.* Tom. II. P. I. Epist. IX. XII. XIII. XIV.

² . . . Ut Demetrii electi iura et Regni Hungariae libertas offensa non videatur Schwandtner Epist. 70. 71.

³ U. o. Epist. 45 . . . finaliter tamen ex consiliis Dominorum Praelatorum et Baronum in eo remansi, ut iuxta priora scripta mea Rev. Dmns Mathias Epus Transilvanus ad ipsam Metrop. Ecclesiam Colocensem transferatur, eo translato . . . Nicolaus Decanus eidem in ipsa Transilvano Ecclesia succedat . . . Quocirca supplico B. V. hac iterata vice, omni diligentia et maiori qua possum, quatenus non differat, praemisso modo et ordine, non dico personis, sed potius Ecclesiis providere . . .

⁴ U. o. Epist. 46 . . . quamobrem B. V. humiliter supplico, dignetur S. V. de personis praetactis contenta stare, eosque modo, quo praemittitur promovere ita, ut alterum transferendo, alterum vero creando velit in Eppos praeficere . . . opus sit, libertatem Ecclesiae tueri prius, quam custodire . . .

az erdélyi-, Vinczét váradi kanonokot pedig a váczai püspökségre nevezte ki, kérvén ezek számára a megerősítést.¹ De Mátyás a nyugodtabb erdélyi püspökséget a háborúk által zaklatott kalocsa-bácsi érsekségért elhagyni vonakodván, — Hunyady az említett Pétert sok könyörgés után végül reábirja, hogy az érsekséget elfogadja, s annak megerősítését kéri a pápától.² A váczai püspökségre pedig Vinczét váradi kanonokot nevezte ki.³

E püspök kinevezések megerősítését sürgeti az 1450. évi országgyűlés is V. Miklós pápától.⁴ S ámbár Hunyady ugyan ezen ügyben a bibornoki testülethez és saját követjéhez is ir,⁵ a pápai megerősítést nem volt képes kieszközölni.

Mi okból kifogásolta az apostoli szentszék Hunyady János püspökkinevezéseit, azt nem mondják ki nyíltan történeti emlékeink. Biztosra vehetjük mindazonáltal, hogy V. Miklós pápa a konstanci zsinat s V. Márton bulája értelmében vélt eljárni, mely a kir. kegyuraság legdiszesebb jogát, a püspökkinevezést mint tisztán személyi kiváltságot kizárólag csak a magyar király számára erősítette meg, mely tehát az ország kormányzóját nem illeti, következésképp az interregnum alatt a püspökkinevezés a reservatio címén a pápához tartozik.

Az apostoli szentszék e jognézete tükröződik vissza a dömösi prépostság ügyében felmerült hosszas vitában is. E prépostságot Álmos herceg, II. Gejza fia, a 12-dik század elején alapította szűz sz. Margit tiszteletére a pilisi hegyekben közel Esztergomhoz.⁶ A tatárjárás alatt az teljesen elpusztult. Zsigmond azt újra felelevenítette, de szerzetesi apátsággá alakítván át, azt az olajfák hegyéről nevezett szerzetesrendnek adományozta. Az oliveták eltávozása után

¹ U. o. Epist. 49.

² Schwandtner Script. Rer. Hung. Epist. 51.

³ . . . de consensu Dom. Praelatorum et Baronum electum et nominatum S. V. praesento promovendum . . . u. o. Epist. 52.

⁴ Epist. 53.

⁵ Epist. 54. 55.

⁶ Thuróczy Chronicon Ungar. II, 60.

Hunyady az országtanács megegyezésével azt ismét az eredeti prépostság állapotába helyezte vissza, s azt István, szent Tamásról nevezett esztergomi prépostnak adományozta. A kormányzó ezen intézkedéseit nem ismerte el V. Miklós pápa, hanem a prépostságot pálosrendi perjelséggé alakítván át, erre Bálintot, pálosrendi atyát, előbbi követjét Magyarországon, nevezte ki. Emiatt mind Hunyady, mind az ország rendjei felirtak a pápához. A kormányzó az ország jogaira, szokásaira, szabadalmaira hivatkozván, a kir. kegyuraság czimén tett intézkedéseinek megerősítését szorgalmazza a kuriánál.¹ Az országos rendek pedig kéri a pápát, hogy a prépostságnak — a kegyes alapító szándékához hiven — eredeti állapotába való visszahelyezését, továbbá a budai várkápolnához való bekebelezését s István mesternek való adományozását jóváhagyni kegyeskedjék. Felpanaszolják, hogy Bálint atya egyházi büntetésekkel fenyegeti mindazokat, kik őt az átalakított perjelségben elismerni vonakodnak; mi ellenkezően az ország jogaival, panaszai orvoslását kéri az apostoli szentszéktől, melynek "érdekében fekszik hű országainak jogait inkább oltalmazni, mintsem kisebbiteni.² Határozottan kijelentik, hogy az ország minden javadalmi fölötti intézkedés s adományozás jogához, a királyi kegyurasághoz, az ország szabadalmához, s az emberi emlékezetet meghaladó törvényhez körömszakadtig ragaszkodni fognak.³ Hivatkoznak a szokásra, melyet az előbbi

¹ Schwandtner Epist. 57 . . . ut ius, mos, libertasque patriae in tuto forent . . . perfunctus officio, quod mihi in ea re ex iure patronatus regio incumbat . . . praeterea ius patronatus regium ac libertatem regni anteferri . . .

² Epist. 58 . . . indemnitati, iuribusque eius (praepositurae) utilius providere cupientes simul ut favoribus regiis propinquior, digniorque exurgeret, deliberatum fuit, ut cuidam Capellae Regiae, quae apud Castrum Budense, decora structuris, verum dote vacua consistit, pro Dei et regni nostri honore adnecteretur, ac sic demum honorabili Magistro Stephano . . . conferatur . . . quaerelas super inde refugiaque nostra ad s. apost. Sedem referimus, cui praecipue interest ut subjectorum Sibi regnorum iura conservet prius, quam moderetur . . .

³ U. o. . . praetendentes palam, proponentesque ac etiam manu usque

pápák folytonos jóakarattal elismertek.¹ — Mindezekből látni, hogy a kir. kegyuraság alanyát tekintve — Hunyady János s az országrendek közt más felfogás uralkodott, mint a római szentszéknél. Melyik volt a helyes, csak akkor lehetne elég biztonsággal eldönteni, ha a konstanci zsinat megerősítő határozatának, vagy V. Márton bullájának szövegét ismernők. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a konstanci zsinat a kir. kegyuraságnak — amint már a neve is mutatja — legkitünőbb jogát, t. i. a főpapi székeknek kinevezés alakjában való betöltését, csak Zsigmond és törvényes utódai, a koronás magyar királyok számára erősítette meg. De mivel a kir. kegyuraság egyszersmind az ország eredeti, elidegeníthetetlen szabadalma, azt az ország főkormányzója legalább a kijelölés és bemutatás (praesentatio) alakjában a pápa engedélyével gyakorolhatta, a mint azt későbbben is más nem koronás fők gyakorolták a római szentszék megegyezésével.

* * *

A magyar nemzetnek tehát az volt hagyományos jogi meggyőződése, hogy a kir. kegyuraság az ország ősrégi szabadalma, elidegeníthetetlen korona-jog; következésképp a főpapi székek betöltésének joga minden időben koronás királyainkat illeti, olyannyira, hogy annak ebbeli jellegét sem a kánoni választások, sem a pápai reservatiók meg nem másíthatják; annál kevésbé, mivel az ország e kiváltsága a konstanci zsinaton ünnepélyes megerősítést nyert. A nemzet e jogi meggyőződésének erélyes védelmezőjeül Mátyás királyt, Hunyady nagy fiát, tünteti fel hazai történelmünk.

Ehhez a legkinálkozóbb alkalmat szolgáltatta a modrusi püspöknek, Antalnak, 1483-ban a római kuriánál bekö-

tenentes circa omnēs huius regni beneficiorum dispositionem et collationem, Jus Patron. Reg. libertatem, regni ac privilegia legemque ut ita dicamus super hominum memoriam probatam.

¹ . . . Accedit et consuetudo, cui superiorum Pontificum temporibus incorrupto hactenus favore delatum novimus. U. o.

vetkezett elhalálózása. IV. Sixtus pápa a *revertatio* czimén Ragusai Christophot nevezte ki modrusi püspökké, kit Ferdinánd nápolyi király Mátyásnak különös pártfogásába ajánlott.¹ Mátyás válaszáat a pápa kinevezésére és Ferdinánd ajánló levelére ama hires irata képezi, melyet Arragoniai János bi-boroshoz intézett, s melyben a király saját püspöknevezési jogának a pápa által való megszorítása ellen a legerélyesebben tiltakozik: «. . . reánk nézve az is sérelmes volt, hogy Ő Szentsége jogbirtoklásunkat, mely országunk főpapjainak kiválasztásában elődeinktől reánk szállott, háborgatni akarta, másoknak óhajtván a modrusi püspökséggel kedveskedni, melynek betöltése mindig hozzánk tartozott, és tartozik. Nem is veszi tekintetbe mennyi jogsérelmet okoz ezzel nekünk, és hogy lehetetlen e dologban részünkről Ő Szentségének engedni, s ezt eltűrni.»²

Az után így folytatja: «Azt hiszszük, Ő Szentsége ilyesmit nem tenne, ha tudná, mily nagy sulyt fektetnek ama dologra a magyarok: ami e napokban is nyilvánvaló lett, midőn némely országrészek rendjeit magunk köré gyűjtöttük, kik oly nagy zajt csaptak amiatt, hogy mi jogainkat elhanyagoljuk, úgy hogy már attól kellett tartanunk, misze-

¹ . . . annis superioribus, cum Modrusensis Ecclesia, obitu Episcopi, qui in Curia Romana vita functus est, vacasset, Summus Pontifex . . . Christophoro Ragusiensi . . . ipsam Ecclesiam contulit . . . Et cum ipsum Rv. Episcopum opinione virtutis et probitatis, nostra benevolentia et commendatione dignum putemus, aequumque sit, quod justissimum est, a justissimo impetrare, Majestatem vestram rogamus et hortamur, ut in adsequenda ipsius Ecclesiae possessione, ipsum Rv. Episcopum et aequitate et nostra gratia commendatum habeat ut ipsam tandem possessionem V. M. beneficentia consequatur. 18. Sept. 1483. Szvorényi Amoenitates. I. 51.

² . . . fuit et hoc nobis grave, quod Sua Sanctitas ius nostrum, quod in electionibus Praelatorum Regni nostri a Praedecessoribus nostris Regibus devotum est ad nos, turbare voluit, cupiens aliis, cum nostro praejudicio ac iuris nostri detrimento, de Episcopatu Modrusiensi, qui ad nostram electionem semper pertinebat et pertinet, complacere. Nec considerat, quantum ea res nobis praejudicii inferat, et quam impossibile sit nobis in ae re Sanctitati Suae morem gerere et id tolerare» . . . De S. Corona Centuria V. Schwandtner Script. Rer. Hung. F. II. P. II. p. 677.

rint az egész nép föllázad.»¹ Végül így fejezi be: «S hogy az egész ügy iránt tisztában legyen, tudja meg a pápa, hogy a magyar nemzet ama kettős keresztet, mely országunk címere, inkább hármassá teszi, mintsem beleegyezzék abba, hogy a javadalmak és főpapiszékek, melyek a korona jogához tartoznak, az apostoli széknél adományoztassanak.»²

Ez erélyes szavakkal Mátyás király a főpapi székekre való kinevezési jogát védelmezi a pápai reservatiók ellenében, melyekre már nem is akadni ezentul Magyarországon.

Ám sajnós! hogy a különben igazságos Mátyás a főpapkinevezési jogot személyi hajlamainak és politikai terveinek eszközéül tekintvén, — azt merő önkénnyel gyakorolja. Ugyanis Vitéz Jánost, esztergomi érseket s unokaöcscsét Cesinge Jánost, pécsi püspököt az összeesküvés gyanuja miatt főpapi székeiktől elmozdítja; s a magyar főpapok iránt bizalmatlansággal eltelve, idegeneknek adományozza azokat, kiket háza politikájának kész szolgálói gyanánt ismer.

A morva Beckensloer Jánost esztergomi érsekké, a német Ernuszt Jánost pécsi, az olasz Rangoni Gábort erdélyi, a morva Pruisz Jánost váradi püspökké nevezi ki. Midőn pedig a hűtlen Bekensloer rútul megcsalta a királyt s az országot, négy éven át (1476—1480.) üresedésben hagyta az érseki széket, aztán ismét idegennek, Arragoniai János biborosnak, hitvese, Beatrix testvérenek, a nápolyi király fiának adományozta. E különben jeles férfiú nem jól érezvén magát az idegen országban, 1485-ben Mátyás beleegyezésé-

¹ Credimus talia Sanctitas Sua non faceret si sciret, quanti momenti ea res apud nos Hungaros reputatur. Quod quidem in his diebus patuit, cum certos Regnicolas harum partium fecerimus convenire a quibus tanti clamores sunt contra nos habiti, quod nos jura nostra negligamus, ut profecto veriti simus ne populus omnis in seditionem verteretur. U. o.

² Et ut aperte cognoscat, certo scire Pontifex debet, duplicatam illam crucem, quae regni Nostri est insigne, gentem Hungaricam libentius triplicare quam in id consentire, ut beneficia et praelaturae, ad ius coronae spectantes, apud sedem apostolicam conferantur. U. o. Bárcsak más tekintetben is ily fényes tanujelét adta volna Mátyás király alkotmányos érzületének, s a nemzet szabadságai előtt ily nagy tisztelettel hajolt volna meg.

vel a hazájában dülő belviszályok kiegyenlítése végett, Nápolyba visszament. Mindezeket nem okulva Mátyás ahelyett, hogy a prímási székre kipróbált honfit emelne, ki válságos időben a trón s ország támasza lehessen, — Beatrix hitvese besugására, ennek unoka öcscsét, Eleonora ferrarai herczegnő fiát, Esztei Hippolit herczeget, az alig 5 éves gyermeket, nevezi ki esztergomi érsekké, s ennek megerősítése végett két főpapot küld Rómába 1486. tavaszán.¹ De VIII. Incze pápa ezt egyszerűen megtagadta, komoly hangon figyelmeztetvén Mátyást tettének botrányos voltára: « . . . Valóban — írja a többi között — igen nagy képtelenség, és semmiféle szabadkozással nem védelmezhető dolog, ezen egyházat, vagy bármely másikat is, gyermekre, sőt csecsemőre bízni, holott azok csak oly férfiakra ruházandók, kik minden kifogáson felül állanak.»² Mindennek daczára Mátyás oly erélyesen követelte Hippolit megerősítését, hogy a pápa végtére is kénytelen volt engedni. Hippolit 1487-ben Esztergomba jött és Ranzani tudós olasz püspök felügyelete alatt neveltetett, az érseki szék helytartójául pedig Ibfalvi Tamás sz. György mezei prépost neveztetett.³

Mindezekből kitetszik, hogy Mátyás király a főpapi székek betöltésének jogát a kinevezés alakjában gyakorolja. Bizonyítják ezt az adományozási oklevelekben használt jellemző kifejezések. Például szolgáljon Dóczy Orbán egri püspökké való kineveztetési okmánya: « . . . királyi kegyuri jogunk erejénél fogva áthelyezzük, kinevezzük, neki adományozzuk a püspökséget minden várakkal, városokkal, birtokokkal . . . adjuk és adományozzuk.»⁴

¹ Schmidt. Hist. Archiepporum Strig. 1752. p. 8773.

² . . . nimis quippe absurdum est, nec ulla potest tergiversatione defendi, Ecclesiam huiusmodi, v. etiam quamcunque aliam puero et quasi infanti committere, cum viris omni exceptione majoribus sint committendae. Si itaque aliquem probum et sufficientem virum sive in Regno, sive extra Regnum, prout tuae Majestati libuerit, nobis praesentandum duxerit curabimus tuae Majestati complacere. Dat. Romae die 6. jun. 1486. Péterfy Com. I. 200.

³ U. o. pag. 201.

⁴ « . . . auctoritate Juris Patronatus nostri regalis duximus transferen-

Ezen jogát a magyar királyoknak elismerik a pápák, kik már ezentul a reservatiókra Magyarországon nem tartanak jogigényt. II. Gyula 1506-ban II. Ulászlóhoz irt leveleiben egyebek közt így szól: « . . . ezen királyi kegyuri jogod szilárdul megmaradjon saját teljességében.»¹ biztosítván egyszersmind a királyt, hogy az erdélyi püspökséget még azon esetben sem töltené be, ha ez a kuriánál jönne üreseedésbe.

Innét van, hogy minden jövendőbeli királyaink a püspöknevezést minden megszorítás nélkül gyakorolják. De hogy a Mátyás által üzött visszaélések többé elő ne kerülhessenek, az ország rendei üdvös törvényeket hoznak. Így mindjárt II. Ulászló alatt 1495-ben ült pozsonyi országgyűlés azt határozza: Idegeneknek egyházi javadalmak ne adományoztassanak, az adományozottak vétessenek el tőlük, ha a helyben lakásra felszólítva, nem jönnének.²

Az előadottak után világos, hogy a magyar királyi kegyúri jogra nézve annyiban korszakalkotó a konstanci zsinat, amennyiben azt egész terjedelmében megerősítette; úgy, hogy Zsigmondtól kezdve királyaink a főpapi székek betöltésének minden jogát — a pápai megerősítés kivételével — gyakorolják; és pedig történeti és jogi emlékeink tanúsága szerint a kinevezés, kérvényezés, adományozás alakjában.

Ennélfogva tehát már Verböczy éles jogász-elméjének is úgy tünt fel a magyar király kegyúri joga, mint teljesen befejezett különleges magyar egyházjogi intézmény, melynek ő a nemzet nevében egyszersmind közjogi kifejezést adott.

dum, eligendum, et nominandum ipsique Episcopatum simul cum castris, civitatibus, oppidis . . . eidem dandum et conferendum. Imo transferimus, eligimus, nominamus, et conferimus praesentium vigore. Szvorényi Amoerit. I. 55.

¹ Theiner Mon, Hung. II. 570 . . . regium huiusmodi ius Patronatus tuum firmum et in Suo robore permaneat.

² Uladislai II, Regis Decret II, art. 30. Externis beneficia Ecclesiastica non conferantur: Collata auferantur; si ad residentiam vocati non venerint Item art. 31 et 32.

AZ ORLÉANSI SZŰZ EMLÉKE.

Irta Dr. KERESZTY GÉZA.

(Folytatás.)

Kezdetét vette tehát, miután Jeanne már több mint fél éve rab volt, a hirhedt pör. 1431. január és február havában gyűjtötte össze a beauvaisi püspök, mint elnök, az ülnököket a legelső ülésekbe, s eljök adta az ügyet: Egy nő, ki férfiruhákban jár, s ez által megbecsteleníti nemét, (?) ki azonfelül megvetette s mások megvetésének is kitette a hitet (!), a háboruban elfogatott és pedig az ő egyházmegyéje területén. A párisi egyetem ép úgy, mint az inquisitio kiadatni követelte e nőt, hasonlókép az angol király is, aki, midön a fogoly az ő hatalmába átadatott, azonnal a saját püspöki ítélete alá vetette ugyanőt.

Mindenek előtt tehát információk szükségesek e nő előéletére vonatkozólag; — ezeket ő már részben össze is gyűjtötte, csupán még csak ki kell azokat egészíteni. Fel is olvasta azokat, artikulusokba szedve, — szerinte, hogy így világosabbak legyenek, valójában pedig, hogy amaz artikulusokban a saját gondolatainak adhasson kifejezést; — ugyanez artikulusok voltak alapul szolgálandók a vallatásnak.

Hasonlókép hivatalosan megállapította az ülnökök névsorát. Az inquisitor távollevén, meghívta a vice-inquisitort, aki eleinte megköszönte a megbízatást, hivatkozva arra, hogy ő roueni és nem beauvaisi ügyekre bir küldetéssel, de később mégis csak elvállalta azt.

Ezen előzetes ülések után végre febr. 21. a törvényszék elé idézték Jeannet. Az igazságszolgáltatást mindjárt azzal kezdték, hogy két teljesen méltányos kérését megtagadták, hogy t. i. szent misét hallgathasson, mielőtt a törvényszékben megjelenék, — és hogy az ülnökök közt egyenlő számmal legyenek a francia-párti papok az angol-pártiakkal.

Az elsőre azt mondták neki, hogy méltatlan a sz. helyen megjeleneni, a másíkról nem is tartották érdemesnek említést tenni.

Megjelenvén tehát Jeanne a gyülekezet előtt, miután a püspök még egyszer röviden elmondotta, mikép lett ő a fogoly bírāja, s beszélt a közvéleményről, mely a foglyot sok mindenféléről vádolja, aztán a király rendeletéről, stb. felszóllította Jeannet, hogy egész őszintén valljon, s hogy esküdjék meg, miszerint minden felteendő kérdésére igazat fog válaszolni.

És ekkor kezdetét vette a vallatás, egy oly vallatás, melynek párja nincs a történelemben, s a melynek modorát jellemezni az ember valóban alig talál szavakat. Azt hiszszük, hogy nem végzünk fölösleges, s olvasóinkra nézve közönyös dolgot, ha azon üléseknek lefolyását, melyek az orléanski szűz jogtalan elítéléséhez a lépcsőt készítették, a pöriratok alapján feljegyezzük, s legalább a főbb kérdéseket és az ártatlanul elkínzott hösnőnek feleleteit bemutatjuk. S ha netán az életrajzi vázlat e részében valamivel szélesebben látszanának kiterjeszkedni, türelmünknek meglesz az a gyümölcse, hogy Jeanne jelleméről, küldetéséről, jelenéseiről annál alaposabb véleményt fogunk magunknak alkothatni, magának Jeannenak vallomásaiból.¹

¹ Mondottuk, hogy a pöriratok, a Gondviselés különös intézkedése folytán, nem csak hogy el nem veszték, hanem több példányban is megvannak. A ravasz Cauchon Péter még az utókort is meg akarta csinálni, s azzal a szándékkal íratta le Courcelles és Manchon irnokok által több példányban ez okmányokat, hogy kimutassa, mily bűnös nőt ítélte ő a tűzhalálra. Vakságában nem látta előre, hogy a dolog ellenkezőleg is üthet ki, s ugyanez okmányok majd őt fogják valódi mivoltában az utókornak bemutatni. Párisban három példányban vannak meg Jeanne d'Arc pöriratai, az egyik a Palais-Bourbon könyvtárában (No. B. 105. g.), a másik kettő a Bibliothéque Nationaleban (n. 5965 és 5966). — Igaz, hogy egykoru tanuk állítása szerint egy-két, Jeannera nézve kedvező vallomás ki van hagyva ez okmányokból, — de ez a körülmény csak nagyon keveset vesz el azoknak becséből.

Azt is említettük fönnebb, hogy ezen drágalátos bírák megvesztegethetőségének kézzelfogható bizonyítékai is reánk maradtak. Ugyancsak a Bibliothéque Nationaleban őriztetnek Cauchon úr nyugtái, nem kevesebb mint 4230 livres-ről (több mint 100,000 frc.), nemkülönben a többieknek, nevezetesen a párisi egyetemi doktoroknak számlái, utalványai stb. melyeket az angoloknak készpénzfizetés mellett bemutattak. V. ö. Taxil «Jeanne d'Arc» című folyóiratát 1. sz. 6. l.

Midőn a püspök Jeannetól a fennebb említett esküt követelte, az egyszerű leány ezt a feleletet adta: „*Én nem tudom, mit fog Ön tőlem kérdezni, lehet, hogy oly dolgokat is, melyeket nem fogok Önnek megmondani.*“ Nevezetesen kijelentette, hogy arról, mit nyilatkoztattak ki neki az ő jelenései, nem fog addig szólni egy szóval sem, amíg azoktól arra fel nem hatalmaztatik. A többire nézve hosszas sürgetésre, térdenállva, s kezeit az evangéliumra téve, letette az esküt. Az előzetes kérdések, nevét, születését illetőleg, tud-e s mit tud imádkozni, stb. megtörténvén, áttértek a lényegre. El kelle mondania, miként történt első jelenése, hogy jutott el Vaucouleursbe, majd Chinonba, a hol felismerte a királyt stb. Önszántából elmondta azt is, hogy azóta számtalanszor hallotta szózatait, sőt hogy újabban nincs nap, melyen ne hallaná őket, amire nagy szüksége is van, — s hogy ő tőlük nem kér egyebet, mint lelke üdvösségét. Arra a kérdésre, hogy mily jelt adott ő a királynak, amelynél fogva ez hinni kezdett neki, határozottan megtagadta a választ.

S midőn úgy erre, mint egyéb, jelenéseit illető leleplezésekre akarták kényszeríteni, kifáradva e gyötrő faggatásoktól, felkiáltott: „*Én Istentől küldettem, s tulajdonképen itt semmi teendőm nincs, küldjenek engem vissza Istenemhez!*“ De birái nem szüntek meg őt tovább faggatni. Tovább kérdezték, nevezetesen arról, mikor hallotta utólszor »szózatait.«? „*Tegnap is, ma is*“, volt a felelet. »Tegnap mikor?« „*Reggel, délután, s esti harangszókor, s más alkalmakkor még többször is hallottam őket.*“ »S mit tettél, mikor a «szózat» megszólalt? — „*Épen aludtam s az felébresztett.*“ »Vajjon érintés által?« „*Nem, anélkül.*“ »Üdvözölted őt, térdet hajtottál előtte?« „*Üdvözöltem, s ágyamban lévén felültem, kezeimet összetettem, s segítségért esedeztem az Istennél, hogy e feleleteimben megvilágosítson.*“ »S mit mondott a szózat?« „*Azt mondotta, hogy bátran feleljek, s hogy az Isten meg fog segíteni.*“ S a püspökhöz fordulva, hozzátevé: „*Őn azt mondja, hogy az én bírám; jól meggondolja, mit cselekszik: mert én igazán Istentől vagyok küldve, s Őn nagy veszélynek teszi ki magát.*“ (Mintha bizony lehetett

volna e figyelmeztetésnek haszna oly embereknél, akik nem az igazságot akarták felderíteni, hanem inkább az előre megállapított vádat beigazolni!)

Majd egy párisi tudor (Beaupére) vette át a fonalat, s fűzte tovább a kérdéseket, melyekkel Jeanne jelenéseinek forrását kutatta. Nem alapulnak-e azok Jeanne valamely csalódásán, nem hazudtak-e vagy mondtak ellen önmaguknak egyszer vagy másszor? „Soha“, felelé Jeanne.

«Eltiltotta-e a szózat, hogy mindenre felelj, ami tőled kérdeztek? » — „Erre nem felelek, vannak kinyilatkoztatásaim, melyek a királyra vonatkoznak s melyeket meg nem fogok Önöknek mondani soha. De erősen hiszem, oly erősen, mint hiszem a keresztény hitet, s hogy Isten megváltott minket a pokol örök szenvedéseitől, hogy e szózat Istentől jöj!“

A püspök újból átvette a szót, azt kérdezve, vajjon e szózat közvetlenül Istentől jö-e, vagy egy angyaltól avagy szenttől? „Isten küldi e szózatot“, — felelé Jeanne — „de nem mondom meg mindazt, amit tudok; mert inkább félek attól, hogy tán többet beszélnek olyast, ami nem tetszenék e „szózat“-oknak, mintsem Önöktől.“ «De hát azt hiszed, hogy nem tetszik az Istennek, ha az igazat megmondod?» — „A „szózat“ azt parancsolta némely dolgokra nézve, hogy azokat a királynak mondjam el, nem pedig Önöknek.“ «Miért nem nyilatkozik hát a szózat magának a királynak, nem kérdezted-e ezt tőle?» — „Nem tudom, hogy az Isten akarata lenne-e ez, én nem fogok semmit sem tenni Isten malasztja nélkül!“

Ez utolsó mondasban kapaszkodott meg a bíró, most fog ő valamit a fogolytól kérdezni, amiből nagyon sokat fog megtudni. — Azt kérde tőle, tudja-e, vajjon a malaszt állapotában van-e, vagy sem? Mily fogárd kérdés! Midőn a szentírás nyomán az anyaszentegyház azt tanítja, hogy senki se tudja, vajjon szeretetre, vagy gyűlöletre méltó-e (Eccl. 9. 1.), ily kérdéssel akar egy püspök egy szegény, tudatlan pásztorleányt megfogni! A jelenlevők, az ülnökök maguk morogni, zúgolódni kezdettek, sőt az egyik ki is jelentette Jeannenak, hogy e kérdésre nem tartozik felelni. A püspök mérgesen

rendreutasította ezt: «Ön jobban cselekednék,» úgymond, «ha hallgatna!»; — mert hisz e kérdésével, azt hitte, döntő csapást mért zsákmányára: ha igennel felel, mily gögös válasz lesz az, ha tagadóan, mily fontos és becses vallomás! Jeanne felelete azonban a lehető legszebb vala: „*Ha nem vagyok a malaszt állapotában, vajha helyezne abba az Isten, s ha benne vagyok, vajha tartson is meg benne!*“ S hozzátette, hogy ha tudná azt, hogy nincs a kegyelem állapotában, ez jobban szomorítaná őt, mint bármi a világon; de azt hiszi, hogy a szózat nem keresné őt fel, ha bűnben volna.

A megszégyenült vallatóbíró más tárgyra tért át. Tudakozódott Jeanne gyermekkoráról, kutatta, nem magyarázhatók-e jelenései valamely, már a gyermekkorban beszített pártgyűlölségből az angolok iránt, kérdezősködött a Domremy környékén divó tündérmesékről, melyekből, ha azoknak Jeanne valaha hitelt adott volna, esetleg babonáságot akart kihozni, — mindhiába. Áttért tehát a férfiruhára, miért nem cseréli fel azt női öltözettel; — ebben állandó botránkövet talált, ebben vétkes makacsságról vádolhatta foglyát; mert ez kijelentette, hogy csak azon esetre venne női ruhákat fel, ha őt szabadon bocsátanák. (Okait már eléggé ismerjük.)

És így folyt a dolog, egyik ülésen úgy, mint a másikon, alig egy-két napi szünettel az ülések között; — mindannyiszor újra megeskették őt, hogy igazat fog mondani, s mindazt legalább bevallani, ami a pörhöz tartozik; százszor is kérdezték őt egy és ugyanazon dolog felől, hogy esetleg ellenmondásokba keverjék, — s kiterjeszkedtek a legapróbb körülményekre, kifárasztották, kimerítették őt.

Különösen azonban a «szózat»-okról, a jelenésekről szerettek volna többet hallani. Ujból meg újból faggatták őt, mondaná meg, vajjon ama «szózatok», melyeket most is hall fogságában, angyaltól jönnek-e, vagy valamely szenttől? Végre megfelelt erre is: „*Szent Katalin és sz. Margit szavai azok.*“

«Honnan tudod, hogy ép ez a kettő, s megkülönböztetted-e őket egymástól?» — „*Tudom hogy ők, s meg tudom őket egymástól különböztetni.*“ — «Miből?» — „*Ama módból,*

melylyel engem üdvözölnek.“ S hozzátette, hogy hat-hét év óta igazgatják őt, s hogy ismeri őket, mert megnevezték magukat neki. Szólt sz. Mihály arkangyalról is, hogy őt látta legelőször, tizenhárom éves korában, saját szemeivel, és hogy a szent nem volt egyedül, hanem angyaloktól volt környezve. «Valósággal, testi szemeiddel láttad őket? — *„Igen, szememmel láttam őket, úgy mint most Önöket látom, s mikor távoztak tőlem, sirtam, s szerettem volna, ha magukkal visznek.*“ S ismét bővebben kezdett szólni e neki oly kedves tárgyról, s küldetéséről, melyről, hogy Istentől-jő, annyira meg volt győződve, hogy nem átalotta kijelenteni, miszerint inkább négy ló által akart volna halálra hurczoltatni, mint Isten akarata nélkül Franciaország segítségére jönni.

Majd, midőn megint csak a ruházat kérdésére tértek, melyet oly roppant fontosnak szerettek feltüntetni, azt felelte, hogy ez a legcsekélyebb valami, hogy ő nem vette fel a férfi-öltönyt ok nélkül, hanem az Isten parancsára (t. i. suggestatára, hogy így védje meg szemérmét). Hivatkozott a poitiersi papság bizonyosságára is, amely három heti vizsgálat után általában csak jót talált benne, és névszerint a férfiruhák viselését is ily kivételes körülmények között jóváhagyta.

Majd ismét bűbájosságot akartak rá bizonyítani, kivált azt a mindig győzelmes s ezáltal gyanus kardot emlegetve, amelyet Jeanne sz. Katalin fierboisi templomában talált. Elmondatták vele az egész tényállást, mit Jeanne meg is tett, megjegyezve, hogy «szózatai» által tudta, miszerint ott, az oltár megett, van e kard elrejtve. «Nem adattál-e arra valami különös áldást?» *„Nem, csak azért szerettem ezt a kardot, mert sz. Katalin templomában találtatott, akit nagyon szerettem.*“

Aztán a zászlóra tértek át, megkérdezték, ezt szerette-e jobban, vagy kardját? *„Negyvenszer jobban szerettem a zászlót, azt hordoztam, mikor az ellenségre rohantunk, nehogy valakit megöljek, s nem is öltem meg senkit.*“

Ez a válasz átmenetre nyujtott alkalmat a hadjáratra magára. Arra kelle felelnie, nem bátorította-e Orléans ostro-

Magyar Sion. III. kötet. 9. füzet.

mánál embereit azzal, hogy ne féljenek, minden kilőtt nyíl, minden feldobott kő az ő testét fogja keresni? „Nem — felelé — *s ezt mutatja az is, hogy többen mint százan sebesültek meg ottan; de megmondtam nekik, hogy ne kételkedjenek, fel fogják szabadítani a várost. Magam is megsebesültem, de sz. Katalin megerősített s meggyógyított.*“

«Tudtad, hogy meg fogsz sebesülni?» „*Igenis, s meg is mondtam a királynak, nehogy megakaszsa a működést, — tudtam szentjeimtől.*“

Minde kérdések és feleletek nem adták meg azt az eredményt, amelyet Jeanne birái reméltek. Nem találtak semmit, épen semmit, ami vagy hite tisztaságára, vagy erkölcsi ártatlanságára, vagy ítélete helyességére nézve kételyt támaszthatott volna bennük. Egyetlen rendkívüli dolgot láttak csupán, az ő jelenéseit és szózatait, melyekről mondotta, hogy neki osztályrészül jutottak, s még most is jutnak. Hogy ily jelenések lehetségesek, nem tagadhatták, — de szerették volna, ha azokat hamisaknak, vagy az ördögtől származóknak bizonyíthaták volna be; csakhogy minden törekvésük, azokban valami ellentmondást vagy hazugságot felfedezni, sikertelen maradt.

De azért nem adták fel minden reményöket, hogy valamikép azt, amit óhajtottak, kihozhatják. Avagy mit akartak még azzal a ravasz kérdéssel is, hogy mondaná meg, melyik pápát ismeri el az igazinak az ép akkor dúló gyászos nyugati schismában? Mennyire meg kelle szégyenülniök, mikor az az egyszerű, jámbor leányka felelet helyett azt kérdezte a tudósoktól: „*Vajjon hát két pápa van-e?*“ és hozzátette „*én azt hiszem, hogy a Rómában székelő pápának, a mi urunknak tartozunk engedelmeskedni.*“

Majd áttértek — a martius 1. tartott ülésben — arra a levélre, melyet Orléans felszabadítása előtt az angolokhoz intézett, s melyben állítólag nagyon vakmerő, s gögös kifejezések foglaltattak. Jeanne tudvalevőleg megígjolta abban a levélben az angolok vesztét, s e jóslatát most is fenntartotta, sőt újból kijelentette itt, a törvényszék előtt, hogy hét év letelte előtt pusztulni fognak egész Franciaországból, sokkal

nagyobb veszteségekkel, mint az orléansi volt. (A történelem bizonyítja, hogy Jeanne jóslata beteljesült, 1436-ban, tehát öt év múlva, elvesztették az angolok Párist, s csakhamar összes hódításait). «S honnan tudod ezt?» kérdezték tőle. „*Kinyilatkoztatásból*“ felelte, „*s eléggé fájlalom, hogy ez még oly messze van.*“ Nem is gondolta meg, mennyire magára zúditja ellenségeinek dühét e mondásával, sőt megerősítette szavait, oly bizonyosnak állítva azok igaz voltát, mint ahogy valóban előttük áll.

Megint jelenéseire tértek tehát, azt a kérdést intézve hozzá, vajjon szent. Gábor arkangyal nem volt-e szent. Mihálylyal, mikor ez neki megjelent. „*Nem emlékszem rád*“, volt a felelet.

«Mikor társalogtál újból sz. Katalinnal és sz. Margittal?»

„*Tegnap, ma, — nincs nap, hogy ne hallanám őket.*“

«S mindig ugyanazon alakban látod őket? — „*Mindig.*“

«S hogy tudod, hogy nő, s nem férfi az, aki neked megjelenik?»

„*Hangjáról, s mert kinyilatkoztatta nekem. Amit tudok, csak kinyilatkoztatásból, s Isten rendeléséből tudom.*“

Még sok kérdéssel faggatták szentjeit illetőleg, meg kelle mondania, mily szép, mily szelid és alázatos az a szózat, hogy francziául szól hozzá stb. «Hát angolul nem beszél?» hangzott újból a rosszakaratu kérdés. „*Miért beszélne angolul,*“ felelé Jeanne „*mikor nincs az angolok pártján.*“ Fontos nyilatkozat! jó vád lesz majd belőle: szentek, akik nem beszélnek angolul!

«Milyen ígéretet tettek neked azok a szentek?» „*Ez nem tartozik ugyan az Önök pöréhez, de azt mondták, hogy az én uram (a király) vissza fog helyezettetni uralmába, akár akarják ellenségei, akár nem; nekem pedig megígérték, hogy a paradicsomba vezérelnek.*“

«Hát mást nem ígért neked a «szózat»? — „*De igen, hanem ezt most nem fogom elmondani, ez nem tartozik az Önök pöréhez. Három hónap letelle előtt különben majd megmondom azt is.*“

«Talán azt mondta a szózat, hogy meg fogsz szabadulni e három hónapon belül?» „*Ez sem tartozik az Önök*

pöréhez; egyébiránt én nem tudom, mikor fogok megszabadulni; csakhogy akik engem e világról el akarnak távolítani, könnyen előttem távozhattak.“

«Megmonda-e a szózat neked, hogy e fogságból meg fogsz szabadulni?» „Kérdezzenek három hónap mulva, s meg fogok felelni.“ (E kérdések, mint mondók, martius 1. tétetek, — három hónap mulva, csaknem napról napra számítva, megszabadult Jeanne kinzóitól a halál által.)

«De hát eltiltja az a «szózat», hogy az igazat bevalljad? kérdi újból a püspök. — „Azt mondjam meg, ami Franciaország királyát illeti? Sok oly dolog van, ami nem való e pörbe. De azt tudom, hogy a király megkapja a királyságot, oly bizonyosan tudom, mint ahogy tudom, hogy Önök itt vannak előttem, törvényt ülven. Meg is haltam volna már e tudat nélkül, amely engem napról napra megerősít.“

Ime ily bátor s öntudatos feleleteket adott a szegény tanulatlan Jeanne az egymást érő, kényesnél kényesebb kérdésekre, melyek egy készült férfit is megzavarhattak volna. Sőt válaszaiban néha annyi bölcsesség, annyi tapintat rejlik, hogy csodálatra ragadja a gondolkodót. Midőn pl. bírása még arra a jellemezhetlen kérdésre is vetemedett, hogy vajjon midőn sz. Mihály megjelent Jeannenak, meztelen volt-e, oly talpraesett és rendreutasító választ nyert, mely őt magát is zavarba hozta. „Azt gondolja Ön — így szólott Jeanne, — hogy az Istennek nincs módja őt ruházni?“

Arról is volt szó, hogy Jeanne néha szentjeinek tanácsára is szokott volt szent gyónást végezni. Gyónni annyi, mint bűneit bevallani, gondolá a bíró, s itt is alkalmat keresve a vádra, azt kérdezte a vádlottól, vajjon gondolta-e gyónásakor, hogy halálos bűnben van. „Nem tudom, voltam-e“ volt a válasz, „nem hiszem, hogy olyasmit követtem volna el s adja Isten, hogy soha ne lettem légyen abban az állapotban, óvjon is meg, nehogy olyasmit tegyek, ami lelkemet terhelné!“

Mindezeknél azonban sokkal jobban szerették volna tudni a bírák azt, mi lehetett az a titkos jel, amelyet Jeanne a királynak mutatott, s amely neki a király előtt oly hitelt,

magának a királynak pedig oly örömet szerzett. Mert ez örömnök sok tanuja volt, azt is sokan látták, hogy ezt Jeanne-nak valamely szava idézte elő; csakhogy ebből Jeanne mit sem akart elárulni; mert hisz azzal hatalmas fegyvert adott volna a király esküdt ellenségeinek kezébe, az ő legkényesebb jogai ellen. Most is kijelentette, hogy „*az ő szájából erre nézve ugyan semmit meg nem fognak tudni soha.*“ Ezuttal kénytelenek voltak beelégedni e válaszszal, s a már amugy is tulhosszura nyúlt ülést bezárni.

A legközelebbi ülésben (márcz 3.) újból csak visszatértek Jeanne jelenéseire, erre a legkényesebb pontra, előhozakodva a már unalomig ismételt kérdésekkel. Jeanne eddigi feleletei kizárták azt a lehetőséget, mintha itt csalódásról, képzelődésről szó lehetne. Más módot kelle tehát kitalálniok, amelylyel e jelenések vagy szózatok hitelét, vagy tekintélyét aláássák.

Ilyen szándékból eredtek tehát a következő kérdések:

«Mondtak-e neked olyas valamit szózataid, hogy menekülj a fogságból? — *„Ez nem érinti e pört. Valóban, nem tudom sem a napot, sem az órát, melyben menekülni fogok.“*

«Nem mondtak tehát semmit eziránt szózataid, általánosságban sem?» — *„Csakugyan, mondták nekem, hogy meg fogok szabadulni, (nem tudom ugyan sem napját, sem óráját) és hogy nyugodt legyek.“*

Ebből megint mit sem lehetett kihozni, ami tisztátlan céljokhoz közelebb hozta volna őket. Megkísérlették tehát a dolgot más formában, hátha az a körülmény, hogy férfiruhát vett fel, szintén jelenéseiben birja forrását, s akkor, miután ez, magában véve, illetlen dolog, meg lehetne támadni ama jelenések jellegét. Jeanne azonban épen nem állította, hogy ezt az ő jelenései parancsolták neki, — aminthogy a dolog önmagában is oly egyszerű és természetes okokra vezethető vissza, hogy igazságos, jó indulatu embernek eszébe sem jut annak magyarázatát természetfölötti jelenésekben, nyilvánkoztatásokban keresni, — hivatkozott továbbá ismételten a poitiersi vizsgálatra, mely őt eziránt teljesen nyugton hagyta.

Új kudarcz, mely azonban nem hogy elhallgattatta

volna a birót, hanem inkább uj, más oldalról teendő kísérletekre tüzelte. Hátha a zászlóban vagy a paizsban lehetne fölfödözni valami babonát vagy magiát! «Nem készítettetek a te embereid a tiedhez hasonló paizsokat maguknak» — hangzott fel a gyanakvó kérdés, — «nem mondtad-e nekik, hogy az ily paizsok szerencsések lesznek?» — *„Én azt mondtam embereimnek: előre, bátran, az angolok közé, s magam is mentem.“*

«Nem irták-e társaidd pajzsaikra Jézus és Mária neveit?» (mintha bizony e szent nevek felírása is bűn lett volna!) — *„Erről semmit sem tudok.“* Ez sem vezetett hát célhoz!

Mit lehetne még felhasználni ellene? Mert őt bűnösnek találni, mint ilyent megfenyíteni okvetlenül kellett! Eszökbe jutott az a tisztelet, az az ünneplés, melylyel a győztes hősnőt a nép körülvette. Talán ez leend az alkalmas eszköz az ő vesztére. Megkérdezték tehát, nem csináltatta-e meg képmását? Nem. — Van-e tudomása róla, hogy tiszteletére misék és imák végeztek? Nincs, s ha ilyesmit tettek, neki nincs része benne. — Hitték-e az ő pártján erősen, hogy Istentől van küldve? *„Nem tudom, hitték-e“*, feleli Jeanne *„de ha nem hitték volna is, azért én mégis Istentől vagyok küldve.“*

«Nem érintették-e az asszonyok a városokban gyűrűikkel a te gyűrűdet?» *„Némelyek érintették kezeimet vagy gyűrűmet, de nem tudom, micsoda szándékkal tették ezt.“*

«Járultál-e gyakran a szt. gyónáshoz s áldozáshoz, mikor a vidékeken jártál-keltél?» — *„Igen.“*

«Férfi-ruhában?» *„Igen, de nem fegyverben.“*

Ez már valamelyes eredménynek látszott, szentségtörésnek lehetett ezt az ő álláspontjukon minősíteni, hogy egy nő férfi ruhában áldozzék.

Még egy eseményt hoztak szőnyegre. Lagnyban történt, hogy egy beteg, sőt holtak látszó gyermekért az ép ott időző Jeanne imáját kérték. Hogy, mikép volt az a dolog? kérdezték tőle. Egész egyszerűen elmondotta, hogy azt a gyermeket a sz. Szűz képéhez vitték, ott több fiatal leány imádkozott, s őt is megkérték, imádkozzék a gyer-

mekért a többiekkel együtt Istenhez s a sz. Szűzhöz. Ő ezt megtette, és nemsokára a gyermek életjelt adott, amennyiben háromszor ásított. A kis gyermek három napos volt s még meg sem volt keresztelve. Azonnal megkereszteltették, s a szent ténykedés megtörténte után mindjárt meghalt. «Nem beszéltek erről a városban olyanformán, mintha a te imádságodnak kellene az eredményt tulajdonítani?» — „*Nem hallottam erről semmit.*“

Mit kutassanak még? Felhozták a beaurevoiri szökési kísérletet, amelyet persze öngyilkossági kísérletté fujtak fel, arra hivatkozva, hogy egyszer mondotta, miszerint inkább szeretne meghalni, mintsem az angolok kezei közé jutni. Arról is vádolták, hogy mikor magához tért, káromolta az Istent. De a tiszta öntudatu leány, midőn egyrésztől, nem is álmodva vallomásának esetleg hamis fölfogásáról, elősmerte, hogy azt igenis mondotta, miszerint inkább Isten kezeibe adná lelkét, mint hogy az angolok hatalmába essék, másrészt a többi vádat szilárdan visszautasította.

Vége is, be kelle már egyszer végezni az ülést, — mely ismét már is túlhosszura nyúlt, és mégis, daczára a szívós s minden felé kiterjedő faggatásoknak, oly kevés eredményre vezetett.

Jeannet visszavezették czellájába, — a tudós ülnökök pedig, az ő tiszta, szilárd, egyenes feleleteinek benyomása alatt, közönyösen hallgatták Cauchon elnöknek nyilatkozatát, amely szerint ő az eddig hallottakat kivonatolni fogja, de az ülnököket tovább fárasztani nem szándékozik nyilvános ülésekkel, hanem majd ő maga, egy-néhány tudós doktort s most már a vice-inquisitort is (Lemaître) véve maga mellé, a fogságban fogja meglátogatni a vádlottat, s ott folytatni a vallatást. Ezt meg is tette, egy álló héten át (márcz. 10—17.) csaknem félbeszakítás nélkül.

De ne gondoljuk, hogy itt talán méltányosabb, vagy jobb akaratu eljárást követett. Ugyanaz a szándék, a vádlottat bűnösnek találni, ugyanazok a témák szerepeltek itt is, de egyszersmind ugyanaz a nyugodt, öntudatos szilárdság nyilvánult Jeanne feleleteiben. Leginkább fúrta a püspöknek

fejét az a titokzatos jel, melyet Jeanne a királynak adott, — s habár ő eddig már ismételtén kijelentette, hogy ezt megmondani nem fogja, meg nem mondhatja, mert megesküdünt Istennek, hogy erről halgatni fog; a püspök nem szünt meg reménykedni, hogy makacs faggatásaival sikerülni fog e különös dolognak nyitjára jutnia. Végre sehogy sem bírván szabadulni a leggyötrőbb ostromlástól, Jeanne allegorikus alakban mondott egyet-mást, hogy vallatóit valamiképen elhallgattassa. Azt mondotta, hogy Isten egy angyalt küldött a királynak ama jellel, egy koronával, mely értékesebb és gazdagabb minden egyéb kincsnél. «És a te érdemedért küldte Isten ez angyalt?» „*Ugy tetszett Istennek, hogy egy egyszerű leány által szégyenüljenek meg a király ellenségei.*“

«De hol vette az angyal azt a koronát?» — „*Istentől hozta ő azt, és nincs a világnak az az aranyművese, aki oly szépet és gazdagot tudna készíteni. Hogy hol vette, nem tudhatom, s Istenre bízom.*“

Miután a kérdezők az allegoriát nem fogták fel, nem is értették e feleleteket. Ezt a dolgot is Jeanne jelenéseihez sorolták gondolataikban, — melyekkel még mindig nem voltak tisztában. Valódi, égi jelenéseknek nem akarták azokat elismerni; fictiv csalfaságnak az eddigiek után már nem ítélték ugyanazokat: csak az lehetett még hátra, amit legjobban is szerettek volna, amire egyenesen törekedtek: a *gonosz szellemtől* származtatni ama jelenéseket.

Ezekre vitték tehát át a fonalat. Arról volt szó, hogy Jeannet az ő szentjei minden eddigi nagyobb vállalatában megsegítették, s ime, mintha a szegény leány behatolt volna legtitkosabb gondolataik rejtekébe, — mikor ezt a tényt vallomásával megerősítette, hozzátevé, hogy ez annak a jele, hogy ők csakugyan jó szellemek.

Meg is ragadták ezt a nyilatkozatát, s Cauchon mindjárt belevágott kérdésével, vajjon más bizonyítéka nincs-e a vádlotnak arra nézve, hogy csakugyan jó szellemek szóltak hozzá? Erre is volt Jeannenak felelete: «*sz. Mihály*» — ugymond — „*biztosított eziránt, még mielőtt a szózatokat hallottam volna.*»

«De hátha a gonosz is angyal formáját venné magára, megismernéd-e, meg tudnád-e különböztetni, vajjon az jó-vagy rossz szellem-e?» A válasz igenlő volt, de azt is megvallotta az egyszerű, őszinte leány, hogy az első jelenés alkalmával nagyon félt, sőt kétkedett is, vajjon valóban szent Mihály-e az, akit lát, mert hisz akkor még gyermek volt; de hogy azután annyi szép dolgot tanult tőle, hogy eziránt való hite egészen megszilárdult.

«Mire tanított tehát ez az angyal?» — *„Mindenekelőtt, hogy jó gyermek legyek, s hogy akkor az Isten meg fog segíteni, azután egyebek közt, hogy a király segítségére menjek; mert az ország nagy veszedelemben van.»*

«De hát ebből az következnek, hogy az Isten gyűlöli az angolokat?» (Mily ravasz kérdés!) — *«Vajjon szereti-e vagy gyűlöli az Isten az angolokat, arról semmit sem tudok, de azt tudom, hogy Isten győzelmet fog adni a francziáknak, s hogy az angolok kénytelenek lesznek kivonulni az országból.»*

«Vajjon hát akkor, mikor a szerencse az angoloknak kedvezett, az Isten is mellettök volt-e?» — *«Nem tudom, de azt hiszem, hogy Isten megengedte a francziák vereségét, büntetésül az ő esetleges bűneikért.»* (Mily remek válasz!)

Az ilyen szózatok, az ilyen jelenések, melyek éppen nem látszanak az angoloknak kedvezni akarni, nagyon gyanusoknak tünnek fel e tudós urak előtt. Már ők meglehetősen el voltak határozva, ezeket rossz szellemeknek nyilvánítani, s a következő kérdéseik ezt a szándékot hiven tükrözik vissza. Avagy mi mást akartak volna kifejezni az ily kérdések: tisztelgett-e, meghajlott-e a vádlott ezen jelenések előtt, mint a szentek előtt kellene, ajánlott-e nekik felgyertyákat? S mikor Jeanne igenlőleg felelt, hangsúlyozva kérdezték újból, vajjon a tisztelet eme jeleivel ugyanazt akarta-e illetni, aki neki megjelent? S ő újra igennel felelt, hozzátevén, hogy éppen semmi különbséget sem tesz pl. az égben levő sz. Katalin és azon sz. Katalin közt, aki neki megjelent. Ez kellett a püspöknek. Jeanne szentek gyanánt tisztelte jelenéseit, — ha bebizonyítható, hogy ezek a gonosztól erednek, el lehet őt itélni, mint bálványimádót. Igen

ám, de hogyan bebizonyítani ezt? Meg kell kísérteni. Ime mindjárt az a körülmény, hogy Jeanne oly sokáig nem szólt jelenéseiről senkinek, sem szüleinek, sem a domremyi plébánosnak, s hogy ezt talán ama szellemek akarták így, mintha kedvezni látszott volna a püspök céljainak, mert hisz a szülőket és előljárókat tisztelni kell, s őket ily fontos dolgokban mellőzni, kevélységre, tehát a Sátán művére magyarázható. De Jeanne nyugodtan megfelelt e gyanúsításra, kijelentvén, hogy nem «szózatainak» parancsából hallgatott ő arról, amit tud, hanem önkényt, nehogy esetleg valaki által megakadályoztassék munkájában, s hogy, habár távozott szüleitől, mivelhogy okvetlenül távoznia kellett, tőlök ezért később bocsánatot kért. Tovább ment tehát a vallató püspök, s tömérdek új kérdéssel ostromolta áldozatát, abban a reményben, hogy talán mégis csak akad valami olyas cselekedetre, amit, ha egy kis rosszakarattal is, hazugságra, vagy kevélységre, vagy kétségbeesésre, szóval a sátán közremunkálására lehetne visszavezetni. Főlemlítette Jeanne zászlaját, a reáfestett angyal-alakokat, benne helyezett reményét, stb. Mindhiába, Jeanne feleletei oly egyszerűek, s amellet oly biztosak voltak, hogy a vallatót egy lépéssel sem hozták közelebb undok céljához. Tiszta erényét még kevésbé támadhatta meg, nagyon is jól tudta, hogy e dologban vádlottja megközelíthetetlen. Tehetetlenségében a régi themához tért tehát vissza, a férfiruha kérdéséhez. Ez legalább tagadhatatlan tény volt, a melybe, mikor másképp semmire sem ment, mindig belekapaszkodhatott. «Miért akarod oly makacsul ezt a ruhát hordani,» — kérdé újra meg újra — «vársz valamit tán ezért az Istentől?» *«Én sem ezzel, sem más cselekedeteimmel nem akarok mást elérni, mint lelkemnek üdvösségét.»*

«De hát látod, magad is fogoly vagy, nem hagytak-e tehát cserben azok a te «szózataid»? — *Sőt maguk sz. Katalin és sz. Margit megmondták nekem előre, hogy el fogok fogatni még sz. János napja előtt, s hogy, miután ennek így kell lenni, vegyem a dolgot nyugodtan, mert Isten meg fog segíteni.*

De ime, megint csak eszébe jutott a püspöknek, hogy volt

idő, amikor foglya épen nem vette nyugodtan fogságát, mikor t. i. Beurevoirból életveszélylyel is menekülni akart. Már most így okoskodott: Vagy szózatának befolyásából tette azt a szökési kísérletet Jeanne, vagy azok ellenére; mindkét esetben kárhóztató ítéletet hozhat, az elsőben «szózatait» ítélheti el, mint akik Jeanne életét a legnagyobb veszélynek tették ki, a másodikban magát Jeannet, mert akkor ő maga játszott életével. De ez sem sikerült; mert Jeanne nyíltan bevallotta, hogy ő azt a kísérletet egyenesen szózatának tanácsa ellen vitte véghez, amiért szent Katalin meg is dorgálta őt, s meghagyta, hogy e tettét bánja és gyónja meg, s ő hiszi is, hogy az Uristen neki ezt már megbocsátotta; — viszont hogy ami őt magát illeti, ő éppen nem akarta magát megölni, hanem csak elfutni, hogy segítségére siessen a szorongatott Compiègne-belieknek, akik, mint hallotta, tovább már nem bírtak ellenállni.

«Nagy bánatot éreztél magadban e cselekedeted fölött?» — *«Igen, és eléggé meg is bűnhődtem a nagy esés folytán.»*

«Halálos bűn volt-e ez?» — *«Azt az Ur Istenre bízom.»*

Tehát ismét nem érte el a bíró az ő célját, nem bélyegezhette meg Jeanne jelenéseit, mint az ördögtől származókat; mert hisz azok lebeszélték védenczöket a veszélyes kísérletről, s mikor azt mégis megtette, bánatra és gyónásra intették őket. Szóval a legkörmönfontabb vádak elenyésztek, megsemmisültek annak a tiszta léleknek világossága előtt, amely Jeanne feleleteiben visszatükröződött; ördögi praktikák helyett alázatosságot, tiszta öntudatot, Istenbe helyezett bizalmat lehetett csak benne találni. Ugy látszik, eddig még nem is gyanította biráinak roszakaratát, oly nyíltan, oly szeliden felelt a folytonosan megújuló kérdésekre, mintha épp oly nyílt, épp oly tiszta szándéku emberekkel lett volna dolga, minő ő maga volt.

Csalódnánk mindazonáltal, ha azt hinnők, hogy a bíró törekvéseinek eddigi sikertelensége őt azoknak félbenszakítására bírta volna. Nem, ez az ember egészen el volt szánva,

nem nyugodni addig, amig oly eredményt nem ér el, foglyának egyes feleleteiből, amelynek alapján a már előre elhatározott ítéletet reá, mint babonásra, mint ördögösre ki fogja mondhatni.

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

V. CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI PAPSÁG IRODALMI MŰKÖDÉSE.

(Folytatás.)

Lonovics József, Csanád-egyházmegye örök disze és fénye, szül. 1793. január 31-én Miskolczon, meghalt 1867. márczius 13-án mint kalocsai érsek. Irodalmi működését és életrajzát illető adatokat lásd Kalocsa-főmegye íróinál, Uj M. Sion. 1886.

Lözsándt Nándor, nákovályi plébános, szül. Temesvárt, 1838. évben. Van egy könyomatu értekezése: Die neuen Colonien in den banater Grenz-Rieden, ihre Entstehung, bisherigen Schicksale und kulturhistorische Bedeutung. 1872. — Francovilla és Francohorion. 1873. Az «Adatok Csanád-egyh. hajdanához és jelenéhez» cz. folyóiratban. — Mint pesti kispap 1862-ben társfordítókép szerepelt a «Munkálatok»-ban.

Ludwigh Miklós, gymnáziumi tanár Temesvárt, szül. 1844-ben Lovrinban, Torontálm. — A «Havi Közlöny»-be dolgozik.

Magyary Alajos, hittudor, Pankota mezőváros apát-plébánosa, szül. 1817-ben Szent-Annán, Arad megyében. A theológiát Pesten hallgatta. Hazajövet egy évig a püspöki udvarban kapott alkalmazást, majd theologiai tanár lett; az 1850-es évek óta pankotai plébános. Mint pesti kispap egy

czikket irt a «Religió tárgyban indifferentismus»-ról. 1839. — Az Aradon megjelenő «Alföld»-be «A pankotai ásatásokról» írt. 1883.

Mikosevits József, kevermesi esperes-plébános. szül. Baján, 1805-ben. A Társalkodóban ismertette «Csanádi püspökmegyé»-t 1841-ben.

Oltványi Pál, prépost, földéaki lelkész, Ferencz-József és a Szent-Sír lovagrendek lovagja, pápai kamarás, az apácza-iskolák igazgatója Szegeden, szül. 1823. augusztus 1-én Szegeden. A Csanád egyházmegye legtermékenyebb írói közé tartozik. I. Önálló művei: Észrevétel a temesvári gymnasiumnak 1851. évre kiadott tanügyi értesítője fölött. Temesvár. 1851. — Vegyes házasságok és az új polgári törvénykönyv. Ugyanott. 1854. — Privilegium fori és az új polgári s büntető kodex. Ugyanott. 1854. — Salve Regina, menyországnak királynéja. Szeged. 1857. — Vegyes házasságok. Temesvár. 1857. — Acta synodalia. Temesvár. 1859. — A csanádi püspöki megye birtokviszonyainak rövid története. Szeged. 1867. — A cath. egyház s parlament Magyarországon. Ugyanott. 1871. — Tájékoztató utasítás a jövedelmi adó iránt. Ugyanott. 1876. — Tájékoztató utasítás a különféle egyenes adók bevallása, tárgyalása s föllebbezése iránt. Ugyanott. I. kiadása 1876-ban, II-ik 1877-ben jelent meg. Németül ugyanazon évben Temesvártt jelent meg. — Egyházi beszéd Dr. Kreminger Antal 50 éves áldozári ünnepén. Szeged. 1875. — Egyházi beszéd a földéaki apácza iskolákról. Ugyanott. 1881. — Tájékoztató utmutatás a bélyegilleték s egyenértéki adó iránt. Ugyanott. 1881. — A jeruzsálemi Szent-Sír s Lovag-rendének története. Ugyanott. 1882. — Egyházi beszéd a szegedi új vas hídnak beszentelésénél. Ugyanott. 1883. — A népoktatás-ügy Magyarországon a múlt és jelen időben. Ugyanott. 1884. — Játék s szavalmányok tanulók számára. Ugyanott 1885. — Emlékbeszéd Dr. Kreminger Antal temetése alkalmával. Ugyanott. 1885. — Szeged a nagy kath. város egyik nyílt sebe. Ugyanott 1885. — Tájékoztató a kegyuri jog iránt. Ugyanott. 1885. — Javaslat az alsó clerus párbér, s congrua

rendezése ügyében. Ugyanott. 1885. — Tanügyi Értesítő a szegedi apácza iskolából. Szeged. I. 1878. II. 1882. III. 1883. IV. 1884. V. 1885. — II. Folyóiratokban és lapokban megjelent nevezetesebb cikkei és értekezései: Vojwodinai levelek. Religióban. — Licentiatius és a plébánia földekről. Ugyanott 1859. — Papi párberről. Ugyanott. 1860. — Őseink bölcsességéről. Ugyanott. 1863. — A papi nyugdíjintézetek adómentességéről. Ugyanott. 1879. Az egyházi és alapítványi pénztárakról. Ugyanott. 1880. — Lesz-e congressus? Idők Tanujában. 1860. — Maros vidéki levelek a falusi notáriusok mint Viceministerekéről. Ugyanott. 1860. — A concordatum és burocracia. Ugyanott. 1861. — Alföldi levelek. Magyar Államban. 1865—1868. — Irodalmi párbaj a Religióval. Ugyanott. 1869. — Mikép választjuk jövőre a képviselőket? Ugyanott. 1869. — Csanád-megye történelmi emlékei. Magyar Sionban. 1863—1864. — Földeáki plébánia története. Ugyanott. 1866. — Szegedi régi emlékek. Szegedi Híradóban. 1860. — Az apácza iskola ellen megindított harcz és háboru. Ugyanott. 1872. 1873. és 1875-ben. — Életrajzát és irodalmi működését l. Danielik és Ferenczy I. 345. és Vutkovich 217. lapon. A «M. Állam», «Havi Közlöny» és a «Jó Pásztor» munkatársa.

Ortvay, azelőtt *Orthmayer Tivadar*, bölcsészettudor és jogakadémiai tanár Pozsonyban. Született 1843-ban, november 18-án Csiklovabányán Krassó-Szörény megyében. 1871—1874-ben Szentkláraival együtt szerkesztették és kiadták a történelmi «Adattár»-t Temesvárt. Az egyházmegye elsőrendű íróinak egyike. Önálló munkái: A horvát-slavon-magyar határörvidék kifejlődésének logikája, területi szervezeti alakulásának története, mult s jelen fennállásának jogalapja. Temesvár. 1871. — Dacia feliratos emlékei és térképei Mommsen kiadásában. Budapest. 1874. — A magyar nemz. múzeum érem- és régiség-gyűjteménye 1874-ben. Budapest. 1875. — Dacia és Moesia területén. Budapest. 1875. — Tájékoztató Szt.-Gellért, másképp Sz. Bernát, valamint a boldogságos szűz állítólagos csanádi apátságai iránt,

tekintettel a csanádi régi nyomokra s a szándékolt ásatásokra. Budapest. 1875. — A Kund-kapitányság. Temesvár. 1875. — Irodalmi tanulmányok a hazai és külföldi történelem és régészet terén. Budapest. 1875. — Margum és Contra-Margum helyfekvése. Budapest. 1876. — Kritikai adalékok Margum történetéhez. Budapest. 1877. — A magyarországi Duna-szigetek földirati csoportosulása s képződésük tényezői. Budapest. 1878. — A magyarországi Dunaszigetek alakja és iránya, területnagysága és partmagassági viszonya. Budapest. — A magyarországi Dunaszigetek földirati csoportosulása és képződésük tényezői. Budapest. 1880. — Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. I—II. kötet. Budapest. 1882. — Száz év egy hazai főiskola életéből. Budapest. 1884. — Egy állítólagos római mediterrán út Pannoniában. Budapest. 1884. — Összehasonlító vizsgálatok a hazai és észak-európai (dán, svéd, norvég) praehistorikus kőszeközök eredete és régisége körül. Budapest. 1885. — 1875 óta az Akadémia tagja. Életrajzát és irodalmi működését l. *Vutkovich* 356. lapon.

Patzner, írói néven *Perényi István*, theol. tanár Temesvártt. A «Havi Közlöny» társszerkesztője. Költeményei ugyancsak itt jelentek meg.

Pontelly István, azelőtt a pannonhalmi Sz. Benedek rendi főapátság tagja, most gimnáziumi tanár Temesvárt, szül. 1840. február 29-én Esztergomban. A délmagyarországi tört. és régészeti társulat által kiadott «Értesítő» szerkesztője. 1878-ban Szegeden jelent meg egy szent István napi egyházi beszéde. Zöméry István álnév alatt a «Havi Közlöny» munkatársa.

Riesz Gáspár, fakerti plébános, szül. 1845-ben Csátádon, Torontálmegyében. A hitbuzgalmi és egyházszónoklati irodalom szorgalmas művelője. A gimnáziumi osztályokat Szegeden és Temesvártt végezte, a theológiát is ugyanitt végezte. Az irodalmi téren mint kispap tette az első próbálkozást 1864-ben, a midőn is egy alkai ódájával pályadíjat nyert; azóta hol költészettel, hol apróbb cikkek és közlemények írásával foglalkozik. Segédlelkész korában a

«Csanád» főmunkatársa volt, mely egyházmegyei közlönybe részint névtelenül, részint Philaletes név alatt számos hosszabb-rövidebb értekezést és cikket írt. Költeményei az Összetartásban és Magyar Katholikusban jelentek meg. Önálló kiadványai: Tükördarabok. 1876. — A katolikus sajtó kötelességszerű pártolása. Budapest. 1881. — Majdnem valamennyi kath. egyházi folyóirat munkatársa. Egyházi beszédeit a «Jó Pásztor» közli.

Rózsa József bánhegyesi plébános, szül. 1848-ban Szegeden. A hirlapokba írt cikkein kívül egy igen érdemes munkával ajándékozta meg a kath. irodalmat, ez Dr. Beuven O. munkája: *A szabadkőművesség célja és rendszerei.* Budapest. 1885. — Van egy kisebb elbeszélése, Zetter Károly; «Tatárok Magyarországon.» Fordítás.

Sári Mihály, papnövendék. Az egyházirodalmi pesti iskolának legrégebb tagja, két értekezlettel szerepel a «Munkálatok»-ban: *Az isteni szolgálatbeli nyelv.* 1842. — *A zsolozsma.* 1843.

(Folyt. köv.)

A forradalom a XVI. század óta. A legújabb kutatások nyomán írta Hohoff Vilmos. A javított és bővített német eredeli után fordították Makra Imre és Rózsa József. Szeged, 1889. Két kötet VI. 780 l. Ára mindakét kötetnek 4 frt 50 kr.

Ismét egy munka fekszik előttünk, mely a német vérenek munkára termettségéről, szívósságáról, hangyaszorgalmáról fényesen tanuskodik.

Hogy a mű az irodalmi világban feltűnést keltett, az senkit sem fog meglepni, aki azt átolvasta. Avagy valamely fényes győzelem nem kell-e, hogy feltűnést s érdekeltséget keltsen, kivált az érdeklött körökben? Ilyennek nevezhető pedig a jelen munka.

Az irányzatos történelemhamítás, tudjuk, mennyi előítéletet szült, mennyi odiumot hozott már és hoz egyre a katolikus egyházra! E hamisítás ellenében teljesen meg-

bizható, semmi kifogás alá nem eshetõ bizonyítékokat mintegy csatarendben állítani föl s semmivétetni velök az álnokul számitó ellent, nem gyõzelem-e? Mennyire fényes pedig az, azt látni fogjuk.

Hogy mi adott légyen alkalmat és ösztönt a könyv megírására, az röviden elmondatik az elõszóban. Szentséges Atyánk XIII. Leo pápa ismételten, de különösen 1881-kı június 29-én kelt encyklikájában a modern forradalmak okozójának a XVI. századbeli reformatiót mondotta. Emiatt a protestáns lapok a pápát tudatlanságról vádolták (XIII. Leót!!) s ajánlották neki, hogy történelmi tanulmányait mélyítse. Sõt Dr. Tschackert, a kõnigsbergi egyetemen a történelem tanára, elég vakmerõ volt azt állítani, hogy az evangélikus egyházat még senki gyalázatosabban nem rágalmazta, mint XIII. Leo, a jezsuiták tanítványa.

Ez a vád indította szerzõt arra, hogy bővebben kimutassa, hogy a tudatlanság és rágalom tulajdonképen kinek a részén van.

Igaz, hogy szerzõnek elég lett volna csak Janssen Jánosra utalni, ki a reformatio korának remek ecsetelésében a tényeket bõséges forrástanulmány után kimerítõen összeállította: ámde vannak, akik a tények erejét azzal vélik meggyõngíthetni, ha elhitetik másokkal is, miszerint Janssen, mint kath. pap, természetesen elfogult és irányzatos.

Szerzõ ezzel az ellenvetéssel szembeszáll s mintegy igazolja Janssen mûvét, melyet egyuttal ki is egészít annyiban, amennyiben Janssen csak az egykoru forrásokat s tényeket szólaltatta meg, õ pedig (szerzõ) a legujabb történelembuvárok és tudósok közül a legtekintélyesebbeket hozza ki a homoksíkra, és a reformatio lefolyásáról s mûveirõl azoknak ítéleteit állítja össze s kiterjeszkedik egész a jelen századig.

Abban tetõzik pedig a munka fénye, becse és érdeme, hogy szerzõ magukkal a legtekintélyesebb protestáns írókkal, tehát klasszikus tanukkal gyõzi be tételét, azt t. i. hogy csakugyan a XVI. századbeli reformatio okozója a modern forradalmaknak. Nagyszerü ítéletet tart szerzõ s elítéli, sem-

művészi a vakmerőt saját tanuinak vallomásai által. *Ex ore tuo te iudico . . .*

A munka három főrésze oszlik: A német nagy forradalom a XVI. században — Az angol nagy forradalom a XVII. században — A francia nagy forradalom a XVIII. században. — Ez az anyag két kötetben tárgyalatik, de a melyek voltaképen csak egyet tesznek, a lapszámok ugyanis folytatólag át vannak vite a második kötetbe is.

A bevezetésben szerző megvilágítja kiindulási pontját, megbeszélvén részletesebben a történelemhamisítást. — A renaissance művei. — Reformatio és forradalom. — A protestáns és szabadelvű történelemhamisítás.

A munka össztartalmát illetve, nyert benyomásainkat abban pontosítjuk össze, hogy az említett nagy forradalmak drámája oly remekül összeállított s oly élénk rakművekben tárul elénk, hogy olvasva a könyvet, nem holt betűket nézünk, hanem új meg új, megkapónál megkapóbb képeket szemlélünk. A könyv él, mozog és a régi események szemünkláttára zajlanak le. Ha van пластика az irodalomban: úgy ez a munka valóban plastikai mű. Semmiféle monographia, semmiféle tanár nem fogja elérni azt a hatást, amit elért szerző eme mozaik-munkájával. És nem ok nélkül mondjuk azt mozaiknak, ugyanis roppant olvasottságra valló tömördek anyag van itt összehordva, és szerző ezt az anyagot, a százakra menő idézeteket oly ügyesen, oly mesterségesen illeszti egymás mellé, hogy azok összeállítva, egy tökéletes, eleven, szingazdag képet szolgáltatnak. — Szerző maga nem beszél, vagy csak igen keveset a könyvben, hanem beszélteti az írókat. Ezek elbeszélik az eseményeket, ezek megadják az események okait s le is vonják mindjárt a következtetéseket. Mennél többen teszik pedig ezt s mennél több oldalról világítják meg az eseményeket s azoknak consequentiáit: annál inkább kidomborítva, annál gazdagabb színekben tűnnek elé, s annál változatosabbak a képek. És ez a változatoság teszi azt, hogy a komoly olvasmány nemcsak nem unatkoztat, hanem inkább tovább ingerel, s egyre lekötve gyönyörködteti az olvasót.

A tér szüke nem engedi, hogy a részletekbe bocsátkozzunk. De hogy mégis lássuk, mily elfogulatlanul ítélnek a reformatióról s annak műveiről maguk a legtekintélyesebb protestáns írók is, s mennyire támogatják azok a mi álláspontunkat; legalább némely enunciatióikat írunk ide.

Igen érdekes a «Luther és Kálvin s a protestantismusnak kezdetei» című fejezet. Ebben a két reformátor minden tartózkodás nélkül igen hűen jellemeztetik. Lutherről helyes ítéletet hozni mindeddig nem lehetett, mert az már legendabeli emberré lett. De mióta Menczel K. A. a reformatio történelmét megírta, azóta a protestánsok közül azoknak száma, kik a XVI. század forradalmáról helyesebb nézetre jutottak, folytonosan növekedett. Scherr, Kolb, Henne, Hellwald, protestáns művelődés-történetírók a reformátorokról s azok műveiről mind elfogulatlanabbul és találóan nyilatkoznak. Mindanégy hitetlen és egyházellenes állást foglal el, de a hagyományos reformatio-legendától emancipálták magukat. Különösen Kolb, az ismert statisztikus kél sikra a Luther-legendára ellen. Mondhatjuk, hogy sok kath. író kiméletesebben bánik el a két reformátorral, mint ezen hiveik. Mint a szellem legnagyobb zsarnokait tüntetik fel őket, «kik pedig a szellemet Róma igája alól felszabadították.» — Igaz, hogy előbb fölláztatották a szellemeket, fölszabadítván az egyedet minden tekintély alól, és azért igen helyesen mondja szerző, hogy «a reformatio az egyedi észhez való föllebbezés a hagyomány tekintélye ellen. Azóta aztán nyitva áll az ut a forradalom és az ellenzékeskedés számára.» Ugyanezt mondja Lauren F. genti szabadelvű tanár: «A protestantismus az egyediség vallása, az egyedi észnek föllázadása a tekintély ellen. Az egyediségnek kihágásait neki rótták föl bűnül, s tényleg a hitszabályokat az írásra helyezi, melyet minden egyes egyed a saját esze szerint magyaráz.»

A szellemek föllázadása szükségképen sok forradalomra vezetett. Ruge Arnold mondja: «A XVI. század német reformátorai fölláztak a hierarchia és annak feje, a pápa ellen. A szellemi hierarchia helyére a szellemi fejet-

lenséget helyezték. A szellemi élet terén kitört forradalmat és anarchiát pedig a politikai és társadalmi élet forradalmának s anarchiájának kellett követnie. Mert amit az emberi szellem és a szív magában rejteget, az csakhamar tettekben nyilvánul.»

«A reformatio nem egyéb mint forradalom — mondja Raumer — és minden forradalommal számtalan szerencsétlenség és baj jár. A reformatiót több vérontás és pusztulás kísérte, mint minden más forradalmat: Franciaországban a polgárháborúk és a Bertalanéj, Angolországban a győzők által a legyőzettek számára mindig készen tartott nyaktiló, Németországban a harminczéves háboru, mely polgárosoadását száz évig visszatartotta, s mindenütt a szakadás és gyűlölség, melyek a kereszténységet széttépték, s még ma is folyton tartanak. E borzasztó veszedelmeket látva nem lett volna-e jobb megkímélni ezektől az emberiséget?»

Petersen E. F. Luther életirója, így ír: «Ha Luther nem jogosult reformátor, akkor szükségképen igaztalan forradalmárnak kellett lennie, még pedig az ilyeneknek legrosszabb s legmegvetendőbb fajtájából.»

Maurenbrecher tanár Luthert az újabb kor legerősze-
kosabb forradalmárának mondja.

Treitschke Henrik tanár bevallja, hogy «Luther tette bizonyára forradalom volt, és minthogy a hit a nép kedélyében legmélyebben gyökerezik, annál fogva az a létező állapotokba mélyebben vágott, mintsem az újabb történelemnek bármely politikai átalakulása. Valóban, a legkevésbé sem mutat evangéliumi bátorságra az a körülmény, hogy ezt sok jóhiszemű protestans tagadni vagy legalább takargatni törekszik. Oly vakmerőségre csak oly ember vetemedhetett, akinek ereiben a német dacznak fékezetlen ösereje forrott. Egy csapásra összeomlott az erkölcsi világ egész régi rendje, melyet egy évezred szentnek tartott, a tiszteletreméltó hagyományok hosszú láncolata, mely a kereszténység életét összefűzte.»

Hansen K. magas állásu protestáns lelkész: «A meglevő intézmények fölforgatását s örökölt viszonyoknak föl-

bomlasztását forradalomnak nevezik. Tehát nem kevésbé forradalom az, ami a XVI. század első felében végbement minden körülményei- és következményeivel együtt, mint az, ami a XVIII. század végén történt.»

És tovább: «Luther tehát nem volt reformátor, hanem a szó legszorosabb értelmében forradalmár, és a forradalom benne született. S mint minden forradalmár, a szellemi téren ő is époly zsarnok volt, mint azok, akik ellen föllázadt?»

Holst, freiburgi tanár, megvallja: «A reformatio hozta a világra az egyéni szabadság nagy elvét s ezzel a forradalmat.»

Kirchmann Gyula, jogtudós és bölcselő mondja: «Hajzugság, Luther művét reformatiónak mondani, őt magát pedig, daczára jó szándékának, nem tekinthetjük reformátornak, hanem inkább a hit és az egyház lerombolójának.»

Igen helyes Pückler-Muskau herczeg megjegyzése: «A néptől kitalált s népszerűvé vált «protestáns» elnevezés nagyon is jellemző. Ettől fogva lassan — lassan, de egész következetesen a csaknem minden létező ellen való protestálás, az egyéni ítéletnek minden tekintély fölé helyezése, s ennek következtében a láthatóan terjedő önzés lőn a korak valódi szelleme.»

A reformatio forradalmat előidézett, különösen Angliában, az agrar-, az ipar- és munkásviszonyokban is; a mai socialismus, a mai munkáskérdés is a reformatióra visszavezetendők.

Dr. Uhlhorn Gellért, hannoveri udvari prédikátor, magasztalólag szól a keresztény elvekről s intézményekről, melyek a középkorban a munkát uralták. Ez kötelességnek tekintetett és nem nyereszkedésnek. Dicséri a czéheket, az egyházi birtokot és a kolostorokat, mint a szegénység menhelyeit. Azután mondja: «Századunk gazdasági kifejlődése a reformatiónak gyümölcse . . . Korunknak ismertető jele a legszélsőbb individualismus. Azért épen nem csodálkozhatunk, ha látjuk, hogy a legszélsőbb individualismussal szemben mint ellenhatás a legszélsőbb socialismus lép föl . . .

A nép életét soha annyira át nem hatották a keresztény eszmék mint a középkorban. A középkornak virágzásideje népünk történelmének gazdaságilag egyik legboldogabb korszakát képezi.»

Egy másik író, Coquille, ezeket mondja: «Az egyház uzsoratana a jog és a politikai gazdaság legbiztosabb elveire támaszkodik, a keresztény századok alatt a jogtudomány alapjául szolgált. Azonban a népek az egyháztól elszakadtak s az uzsora ujjalag uralomra jutott. A kamatuzsora, a régi pogányságnak eme sebe, a renaissance és a reformáció kedvezése mellett újra föléledt. A keresztény nép ismét visszaesett az uzsora igája alá . . . Az uzsoraszabadság protestans tan, s legelső védője Kálvin volt. A pauperismus szintén protestáns eredetű, a protestáns industrialismus hajtása.»

«Luther — mondja Dr. Martensen H. protestáns püspök — a saját személyét illetőleg, nemzetgazdasági dolgokban szilárdan ragaszkodott a kath. egyház alapelveihez s határozottan lépett föl az uzsora ellen. Mindennek daczára a reformatio volt az, mely a tőke hatalmának fejlődését előmozdította, amennyiben segített a középkori korlátokat lerombolni.»

És az elzüllött socialis viszonyokon, az elszegényedésen mikép akartak segíteni Angliában? Behozták az igen terhelő szegényadót, építettek szegényházakat, de amelyekben a szegények eltartása sokkal rosszabb volt mint a fegyházakban, úgy hogy sokan elkövettek valamit, csakhogy fegyházba kerüljenek.

Mások máskép, szörnyüségesebbnél szörnyüségesebb módon akartak segíteni a bajon. Malthus, a főegyház papja, a túlnépesedésben látván minden bajt, azt akarta, hogy szegényebb sorsuak ne házasodjanak, vagy a házasságban megtartózkodva éljenek, hogy gyermekeket ne nemzzenek. Alalmazna, jótékonyság a legnagyobb ostobaság, mert ez csak lehetségessé teszi a szegénynek a házasulást.

Malthust jóval túlhaladta Markus. Ez szövetkezetet akart alapítani, mely a szegény esaládapákat arra kötelezze,

hogy minden harmadik gyermeköket megfojtsák. Később ezt a nemzetgazdász a könyörületnek némi érzete hatja át, és a gyermekeket mindjárt első álmukban gáz belélegzése által akarja elpusztítani!

Ezek a tanok egész rendszerré fejlődtek ki s igen kapcsolások voltak. Markus szemérmertlensége s aljassága annyira ment, hogy «A túlnépesedés megakadályozásának lehetőségéről s a fájdalom nélküli magzatelhajtásról» könyvet írt. A tanítványok a mester művéből a legszemérmertlenebb és az előzmények után elkerülhetetlen következményeket vontak. a Malthus-féle «népesedés-elmélet» a gyakorlatban borzasztó erkölcsi aljasságot teremtett.

Ebben a tekintetben nagyon jó és találó megjegyzést tesz Cobben: «Ez az ember (Malthus) nemcsak protestans, hanem egyházunknak pásztorja is. A munkásnép egy részének a házasságot megakarja tiltani . . . Malthus az ő szándékolt javaslatát nem coelibatusnak, hanem csak «erkölcsi megszorításnak» nevezi. De hát mi más a coelibatus, mint erkölcsi megszorítás? Ime, ezek az emberek gyalázzák a kath. egyházat, mert az azoktól, kik papok vagy apácák akarnak lenni, a tisztaság fogalmát követeli, s ők ugyanakkor indítványozzák, hogy a munkás osztály egy részét nötlenségre kell kényszeríteni, vagy ama veszélynek kitenni, hogy gyermekeivel együtt éhen haljon. Vajjon ez pusztaszemtelenység vagy örültség is egyuttal? Mindenesetre egyik a kettő közül, és pedig sokkal nagyobb fokban, mint azt valaha halandónak szájából lehetett hallani. Úgy tesznek, mintha hinnék, hogy a papok tisztaságfogadalma esztelenység, mert a természet folytonosan igyekszik e fölött győzedelmeskedni! Ha ez áll a művelt emberekre nézve, akiknek a vallás megtartózkodást, böjtölést, majdnem folytonos imádkozást s különféle vezeklést ajánl; ha ez oly férfiakra nézve áll, akiket ünnepélyes fogadalom kötelez, melynek megszegése, ha nyilvánosságra kerül, örök szégyenükre válik; ha ez ily emberekre nézve áll, és ha azért kegyetlenség, jól megjegyezzük, őket nemcsak kényszeríteni, hanem csak megis engedni, hogy azt szabadon tehessék: akkor mi lehet az, ha a munkás-

osztályhoz tartozó fiatal férfiakat és nőket arra kényszerítik, hogy nőtlen állapotban éljenek, vagy pedig éhen halásnak tegyék ki magukat? Erre nagyon könnyű a felelet: ez a legnagyobb következtelenség, vagy megfontolt gazság. Azonban ezt, valamint a szegényekre vonatkozó többi vakmerő javaslatokat és kegyetlen indítványokat a reformatióra, a szegénység és nyomoruságnak, s az egész birodalomban lakó néptömeg lealázásának e forrására, visszszük vissza.»

Az angol forradalomra nézve, melynek I. Károly áldozatul esett, Treitschke ekképen nyilatkozik: «Az új egyháznak a passzív engedelmességről szóló lutheránus tana alapján lehetetlen volt sok időre megnyugodni. Aki az egyháznak Isten által rendelt főpásztorait többé nem ismerte el, az utóvégre kénytelen volt az Isten kegyelméből való királyok ellen is küzdeni. A kálvinistáké az az érdem, hogy a protestantismusból az első politikai következtetéseket levonták.»

A tekintélyes Macaulaynél ezt olvassuk: «A puritánság a reformatiónak természetes következménye, a protestáns biblia-tannak s az egyháztekintély és a csalatkozhatlan tanító hivatal elvetésének kifolyása, melyet a reformátorok az egyéni ítélettel helyettesítettek. Ily módon a különböző kérdések elkerülhetők nem voltak: itt a lanyhaság, ott a szigorúság kapott lábra, ami vagy féktelen anarchiává, vagy zsarnok kényuralommá fajult.»

Találón nyilatkozik Grün Károly socialista: «Valóban igaz az, amit Görres óta az ujkatholikus iskola mondott, hogy a reformatió volt minden következő forradalmaknak az anyja... Az emberiség a német parasztháború és az angol forradalom nélkül sohasem tudta volna meg, hogy a reformatio mit viselt méhében.»

Még határozottabban s találóbban beszél Buckle: «A reformatio az emberi szellem felmagasztalása volt, tehát lényegében lázító mozgalom. Azért ingerlé fel az embereket az alárendeltség ellen s a XVI. században elhínté ama politikai forradalmak magvát, melyek a XVII. században Európának minden részében kitörtek. Gondoljon bár a saját elő-

ítélete alapján azt, amit akar; mégis minden pártatlan bíró meg fogja engedni, hogy a protestans reformatio sem több, sem kevesebb nem volt, mint nyilvános lázadás.»

De elég ennyi is a szemelvényből, miszerint a t. olvasó kellő fogalmat nyerjen a mű minőségéről s érdekeltessék iránta. Mi nem épen a legcsattanósb helyeket szemeltük ki, hogy talán így édesgessük az olvasót: nem, ez nem is volna lehetséges, mert a bizonyító erő és a praegnans nyelvezet valamennyi idézetben egyaránt megkapó, és ha van is fokozás, de hiány nincsen. A protestans történelemhamisítás itt egész a meztelenségig van leálczázva, és a leálczázott ellenség épen tehetetlen a tömérdek s czáfolatot nem engedő bizonyítékokkal szemben. Szerző valóban tökéletes győzelmet vivott ki.

Végül még csak azt akarjuk megjegyezni, hogy a munka a három nagy forradalomról nem elszórt vázlatokat, nem kiszakasztott részleteket, hanem egész, kimerítő képet nyújt, minélfogva az nemcsak bölcséleti, hanem történelmi tekintetben is fölöttébb érdekes és becses.

Janssen világhírű műve csak a szerencse fiának hozzáférhető, megszerzése olvasóink nagyobb részének módját meghaladja. Itt van helyette Hohoff hasonnemű, igényeinket bőven kielégítő munkája, aránylag igen jutányos árért.

A fordító Dioscurusok máris dicséretesen ismereteseek az irodalom egén. E munka megválasztásában újra bebizonyították épen a nagyot felkaroló főnkelt szellemüket, lefordításában pedig már is elismert ügyességüket és szorgalmukat. A fordítás egyöntetű, az irány folyékony, kellemes. A magyar irodalmat, az egyházit értjük, alig gazdagíthatták volna ez idő szerint ennél jelesebb munkával, amit érdemül kell nekik betudnunk. Kivánunk szerencsét szép sikerükhöz, feleljen csak meg nemes szándékuknak s buzgó fáradozásuknak az anyagi eredmény is, mert a befektetés nevezetes.

Az itt-ott előforduló értelmetlenséget, mint péld. a 19. lapon 18—22 — és az 55. lap 23—25 sorokban, és a nyomtatási hibákat, amilyen az a szembeszökő az 550. lapon, hol a fejezet czimén 1789 helyett 1879-ki forradalom

tétetik,*) a corrector figyelmetlenségének tudjuk be. Teszszük ezt csak azért, hogy catoi oldalunkat is egy kissé kimutassuk.

Várnai.

Apologie des Christenthums auf dem Boden der empirischen Forschung. Von F. Duilhé de Saint Projet. In Vorträgen, mit Zusätzen u. einer Einführung von K. Braig. Freiburg. Herder. 1889. 8. r. LXXXVIII. és 680. lap. Ára 6. m. kötve. 8.

A francia irodalom bővelkedik apologiai művekben. A konferenciák mind, melyek elsőrendű képviselői a Notre dame szószékjáról valók, apologiai téren mozognak. Ujabb időben, ugyanaz a törekvés és mondjuk szükséglet, mely a konferenciáknak adott létet, a rendszeres apologia művelésére ösztönözte a hithű tehetségeket.

Különböző szempontokból ereszkednek az apologéták tárgyukba; némelyek a kinyilatkoztatás belső kriteriumait használják föl a kinyilatkoztatás észszerűségének bizonyítására, — s ebben nagy elővigyázatra van szükség, nehogy az észszerűséget annyira fokozzák, hogy a hittitok elpárolog s marad a merő észbeli belátás; mások a kinyilatkoztatás külső viszonyait más tudományokhoz veszik vizsgálat alá, s kimutatják, hogy semmi sincs, ami a kinyilatkoztatással méltán ellenkezne. Ez a tulajdonképeni hasznos módszer, melyre szükségünk van.

Duilhé de Saint-Projet műve kizárólagosan a természettudományokkal foglalkozik. A tapasztalás szerint filozófálni lehet sine fine; folyton ki lehet bújni az argumentumok szorosaiból: de a természettudományban a tények, a valóság hajthatlansága, mely csak egy ösvényt jelöl ki a tárgyilagosságnak, száműzi a sentenciák kapkodását s ennyiben határozottan biztosabb alapot ad az ismeretnek s méltán biztosabb értéket és tekintélyt a tudománynak. A természettudományok ezen tekintélyénél fogva a csapás is,

*) Ami különben a könyv véglapján kiigazítva van.

melyet a kinyilatkoztatásra zürzavaros művelők mérhetnének, habár csak efemer volna is, mégis veszélyessé válhatnék: azért méltán ez a főtekintet, mely az apologia taktikáját az újabb korban kell, hogy vezesse.

Dr. Braig fordította és bővítette ki a francia apologiát; beletalálta magát szellemébe és a francia előadás szin-pompájába. Első tekintetre meglátszik a német betükön, hogy nem német gondolkozásnak szolgálnak; az élénkség, közlékenység, közvetlenség melege önkénytelenül figyelmeztetnek arra, hogy most nem Schanz szellemrokonságából való gondolatokat szolgálnak.

Az apologia 4 részre oszlik: Methodologia, Kosmologia, Biologia, Anthropologia a címük. E művet LXXXVIII. oldal előzi meg, és 89 követi, melyek Braig tollából folynak. A LXXXVIII oldalon egy jeles bevezetéssel találkozunk, mely az általános apologia és a tusakodó, hitetlen szellem állapotából átvezet a részleges apologiába; így hívom a természettudományos szempontból kiinduló hitvédelmet. Braig nem száraz, német tudós; tolla szárnyal, sokszor költői magaslatoakra emelkedik, néha pedig a német filozofia ködös, határozatlan csúcsai körül tévedezik. Oda nem követjük.

Az apologia 4 része mindenütt helyes elveket tüntet föl; nem nagyon liberális s nem nagyon konservatív. Nem mondja, hogy a mi nem bizonyos, azt eo ipso föl lehet adni; hanem úgy tesz, hogy ami bizonyos, azt tartja; abban pedig, ami kétes, törekszik lehetőleg a tévedés veszélyét kerülni. Különben igen korrekt az elveket illetőleg; konstatálja minden pontban, hogy mit tanít a hit s mit bizonyít a természettudomány, s következőleg, hogy hol van s merre terjed a szabad kutatás tere. Kell-e azt valóban hinni, — úgy hogy aki nem hiszi, az häretikus, — hogy a tárgyi rendben a lények úgy álltak elő, mint ahogy azt Mózes előadja? hogy az Isten az állatok különböző fajait kezdetben teremtette? hogy az ember testét közvetlenül formálta? hogy a vizözön általános volt? hogy a mostani emberválfajok mind Noétól származtak? stb. Létezik-e erről valóságos kinyilatkoztatás vagy csakugy gondoltuk, hogy létezik, s valóban

nem léteznek? — Igaz, van sok apologia; de az bizonyos, hogy e kérdések oly főbenjárók a kosmologia, biologia és anthropologia terén, hogy élesebb, tüzetesebb, találóbb megvilágításukban még korántsem bővelkedünk.

A természettudományos előadások háttérében jótevő árnyalatokat fest a fensőbb filozófiai elmélyedés. Az apologéta ha még úgy merül is be a természettudomány pozitív methodusába, sohasem felejtí otthon az emberi ész veleszületett metafizikai hajlamát és szükségletét, hogy ahol alkalmat talál, a természetes valóság talajáról átvessze lábát a túlsó, époly való, de csak az ész által elérhető régiók honába. Ezt az apologiát fegyelmezett, bölcselő ész irta; szorosán ragaszkodik a kipróbált scola tanaihoz s ügyesen betetalálja magát a feladatba, melyre szent Tamás ráismert volna, ha napjainkban él.

A methodologia kérdéseit nem emlitem, csak a többi három részről akarok átnézetet adni, azért röviden felsorolom tartalmukat; a kosmológiában négy előadásra szorítkozik: I. Világeredés, II. Világalakulás, III. Világeredés, világalakulás — hamis tudomány, IV. Világföntartás. A biológiai tárgyakat öt előadásban beszéli meg: I. az élet eredése; II. az élet eredéséről való sejtelmek; III. az élet kifejlődése; IV. hypothesisek az élet kifejlődéséről; V. sejtelmek az élet kifejlődéséről. Következik az anthropológiára vonatkozó hat előadás az ember lényegéről és eredetéről, az ember őstörténetéről, koráról, rendeltetéséről; végül a kereszt lábánál állunk meg, mely symboluma egy örök gondolatnak s végtelen szép költeménye a szeretetnek, — ennek hódol szív és ész miután a monismus, criticismus, materialismus, modernismus hányatásaiból fölemelkedett magához, — mindenki, kiről mondhatni, hogy «sedebit solitarius et tacebit, quia levavit super se.»

A francia esprit szikrázik e műben; szép, remek, mérész gondolatok inkább az intuitio önkénytelen hatalmával, mint az öntudatos bizonyítás erejével emelik az előadások érdekességét. Ez az esprit, mely szikrázik, s az argumentatio ad hominem, melynek menetét nem értjük meg min-

dig, néha homályt öntenek az előadásokra; ezekről az argumentációkról mondta valaki, hogy az embert üstökénél fogva ragadják s viszik mint Habakukot az angyal, — s nem győzik meg a belátás és a szétszedés és összetevés nyugodt műveleteivel.

De ez csak halvány árny a lelkes, mély érzéssel és finom tapintattal kidolgozott apologián, melynek daczára az érvek élesen kiemelkednek s az argumentatio rendes világozottságát nem fátyolozzák a tárgyilagosság rovására; ajánlom a könyvet mindenkinek, Nendtvich Károly urnak is, ki a «Budapesti Szemle» 153 számában hektikus, vén eszméket melegít föl aközben, mikor arról értesít, hogy «hogyan lett a világ.»

Pethő R.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

(A vizözön általánosságáról.) Különösen újabb időben mind hathatósabban lép föl azon vélemény, hogy a vizözön nem volt általános sem a föld területét, sem ez állatvilágot, sem az emberi nemet illetőleg. Az elsőre vonatkozó állítás szinte magától értetődik, a másik bizonyos, a harmadik kétes. Újabban két jeles Apologia, Schanz és Duillhié de Saint Projet nyilatkoznak kedvezően a harmadik kétes felfogás előnyére. Abbé Montais már jóval azelőtt püspöki jóváhagyással védte ezt a két thesist; az első volt: «Semmi sem akadályozza az exegétát azon föltevésben, hogy a vizözön az emberi nemnek csak egy részét pusztította el»; a második ez: «a bibliai vizözön csak a patriarkák nemzetségeire, Seth utódaira terjedt ki, nem pedig az egész emberi nemre.» Igaz, hogy a nagyobb dogmatikus bizonyosság azok pártján van, kik a sz. irás szövegét a vizözönnek általános voltáról, az egész emberi nemre kiterjedő pusztításáról ér-

telmezik; de azért az újabb magyarázat nem ütközik az egyház tana ellen. Franciaországban és Belgiumban éles vitát provokált a vizözön általánosságának tagadása. A szabadabb irányu Brüsseli «Revue» szemére lobbantja az előbb szintén szabadabb irányu «Controverse»-nek, hogy e részben türelmetlen; a «Controverse» evvel szemben a hit elveire hivatkozik és exegetizálja az «omnis homo»-t; azonban sikertelenül. Dogmát nem támad meg az új vélemény; az eredeti bűn és a megváltás tanai biztos alapon nyugosznak, melyekhez a kétes vélemény nem férközik. Az exegesis pedig az «omnis homo»-val semmire sem mehet, ha ellentétben állnak vele a palaeontologia, ethnologia, és a nyelvészet fölfödőzései. Nem mintha e vajudó tudományok állításaira valami különös súlyt fektetnénk, de csakis az okos tartózkodás tapintatánál fogva és a hit fölösleges nehézségeinek mellőzéséből állítjuk, hogy az exegesis a természettudományba vágó elbeszéléseknél lehető legnagyobb óvakodást tanusítson. Fölösleges a sz. irás elbeszéléseiből kiindulni akár a természet törvényeinek, akár természettudományos események megállapítására. Mindezen dolgokról a sz. irás nem beszél a természettudomány, hanem az akkori zsidók tudományának szempontjából. Mit akarunk már most következtetni a szövegből? Lehetséges-e, hogy ez a két szempont kivétel nélkül s mindenben egymást földje? Ami pedig az állatvilágra kiterjedő általános vizözön tagadását illeti, reménylem, hogy nincs auktor, ki a természettudományhoz valamit is konyítson s mégis az állatvilág általános pusztulását a vizözönben állítsa. A genesis ugyan azt mondja c. 7. v. 22. hogy «mindenek, mikben életnek lélekezete vala a földön, meghalának.» Ime «mindenek», s mégis e «mindenek»-ből kihagyandók a hüllők, halak és a vízben élő állatok töménytelen sokasága! Ha ezeket természetszerűleg kihagytuk a «mindenek»-ből, miért nem hagyhatnók ki azon «mindeneket», melyeket Noé és övéi nem ismertek? Nem tartja-e a «mindenek» értelmét, ha alatta azon állatokat értjük, melyekhez az embert a szükség, a haszon, az élvezet, a nyereség csatolta? Tehát exegetikus és dogmatikus szempontból nem

szükség fölvennünk, hogy a vizözön általános volt. De más részt az is igaz, hogy nem szükséges föltétlenül a részletes vizözön elméletéhez — értem az emberi nemre nézve — csatlakoznunk. — Elég az hozzá, hogy a vélemények szabadok, s amit különösen kell hangoztatnunk, az azon meggyöződésünk, hogy az exegeták, kik a természettudományokat nem művelik, a hit ügyének érdekében bölcs tartózkodásukból ki ne lépjenek.

(**Pachtler Mihály S. J.** †) A jézus társaság, de az egész tudományos világ is nagy veszteséget szenvedett, midőn a nagynevű Pachtler atya augusztus 12-ikén hosszas szenvedés után elhunyt. Pachtler 1825. szeptember 14-én született. Tanulmányainak végeztével a tanári pályára lépett és Würtemberg egyik gimnáziumában tanárkodott. Néhány év mulva 1856. szept. 27-én a jézus-társaságba lépett, a melynek kebelében különféle hivatalokat viselt s kitünő hirnevet szerzett, melyet leginkább sokoldalú s nagy jelentőségű irodalmi tevékenységének köszönhetett. Uttörő s belbecsére a többi hason irányu munkát messze felülmuló művei a szabadkőművesség ellen irányulnak, Ilyenek: «Der stille Krieg der Freimaurerei gegen Thron und Altar.» — «Der Götze der Humanität, oder das Positive der Freimaurerei.» Jelentékeny mű a vatikáni zsinat tárgyalásainak s határozatainak kiadása is, mely e czim alatt jelent meg: «Acta et decreta s. et oecumenici Concilii Vaticani.» Nagy feltűnést keltett s széleskörű elterjedést nyert a következő munkája: «Das göttliche Recht der Familie und der Kirche auf die Schule.» Koronája azonban irodalmi tevékenységének azon nagyszabású munka, melyben a jézustársaság tanügyét szándékozta ismertetni és egy részét képezendette a Berlinben megjelenő «Monumenta Germaniae Paedagogica» című gyűjteményes munkának. Pachtler öt kötetre tervezte munkáját. Valószínű azonban, hogy — mint ő maga is a II. kötet előszavában sejteti — még bővebb lett volna. Sajnos, hogy e monumentális művét be nem fejezhette. Meghalt a hollandi Exaetenben (Roermund mellett). Érdemei nem fognak elenyészni. Legyen áldott a nagy munkásságu férfiú emlékezete!

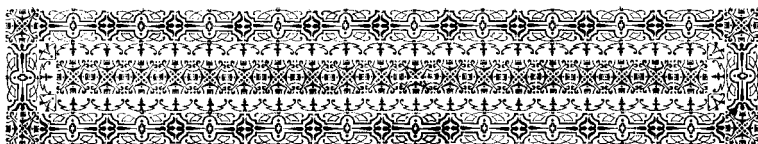
Az új münsteri püspök. Az egyház ujabbkori történetében a legritkább esetek egyike azon választás, mely augusztus 15-én Münsterben folyt le és a melyben Dr. Dingelstad gimnáziumi hittanár Vechtában, egy oldenburgi kis városban, nyerte el a münsteri püspöki széket. A münsteri püspökség egyike a legtekintélyesebbeknek Németországban. Birtokosai e század elején még az uralkodó fejedelmek közé számíttattak. Ha anyagi hatalma megszűnt is, erkölcsi tekintélye sok tekintetben változatlanul megmaradt és a nép még ma is oly tisztelettel környezi püspökét, mint azon boldogabb időkben, midőn a nevezetesebb eseményeket is a püspökök uralkodása szerint határozta meg. Az új püspök a legjobb hírnévnek örvend. Dicsérettel szólnak szigoru egyházi érzületéről; szilárd, szennytelen jelleméről; alapos, sokoldalú képzettségéről és minden nemes iránt tanúsított lelkes érdeklődéséről. Mint szegény szülők gyermeke született a negyvenes évek elején. Felszenteltetése után először a Gaesdonekban levő püspöki tanintézetben működött. Néhány év mulva Vechtába a kath. gimnáziumhoz hivatott, a honnan most egyszerű tanári állását a püspökséggel cseréli fel.

A lübecki sz. Jakab templomban sok régi falfestmény fedezettetett fel, a legjelentékenyebbek közöttük: szent Kristóf, a feltámadt Üdvözítő alakja és egy szent-Háromság kép. Az erőteljes vonások nem közönséges művészre vallanak. Az egyes alakok háromszoros életnagysággal bírnak.

II. Lajos bajor király imakönyvét, melynek művészi része Fleschütz Ferencz munkája 37000 márkáért vásárolta meg nemrég a londoni britt-muzeum.

Előfizetési díj egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

A SZENTIRÁS ÉS A MAGYAR TÖRTÉNET- CSINÁLÓK.

Irta Dr. DUDEK JÁNOS.

A kath. egyháznak s első sorban a pápaságnak ellenségei, akiknek nehéz volt szembezállni a történelemmel, s kitörülni belőle azt a primatust, melyet a római püspök kezdet óta a világ-egyház felett gyakorolt: a sz. írásban, Krisztus nyilatkozataiban (Máté 16, 13—19. Lukács 22, 31—2. János 21, 15—17.) keresték véleményeik számára a bevehetlen sánczokat s csodálatos, mindegyik ellenfél, pedig a 14-ik században szerepelt páduai Marsilius óta a protestánsok, jansenisták, regalisták sorából sokan kerültek ki, — ott találta kifejezve a maga „tévmentes“ tanát.

Tudni kell, hogy e vélemények soha sem keletkeztek Krisztus egyháza érdekében, hanem a túlhajtott királyi hatalom védelmére, vagy az apostasia igazolására. Ennek köszöni létét az a több száz sekta Krisztus keresztyénsége alapján.

Lássuk azonban Krisztusnak hármias nyilatkozatát közelebbről.

a) *Az első* Máté evangéliumában foglaltatik. „Jöve pedig Jézus Filep Cesareájának környékére és kérdé tanítványait, mondván: Kinek tartják az emberek az ember fiát? Ők pedig mondák: Némelyek

keresztelő Jánosnak, némelyek Illésnek, némelyek pedig Jeremiásnak, vagy egynek a próféták közül. Mondá nekik Jézus: Ti pedig kinek tartotok engem? Felelvén Simon Péter, mondá: Te vagy Krisztus, az élő Isten Fia. Felelvén pedig Jézus, mondá neki: Boldog vagy Simon, Jónás fia! mert a test és vér nem jelentette ki ezt neked; hanem Atyám, ki mennyekben vagyon. Én is mondom neked, hogy te Péter vagy és e köszálon fogom építeni anyaszentegyházamat és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta. És neked adom a mennyek országa kulcsait. És a mit megkötendesz a földön, meg lesz kötve mennyekben is; és a mit feloldandasz a földön, fel lesz oldozva mennyekben is.“ (16, 13—19.)

Ezen első érdemleges nyilatkozatával Jézus Krisztus alapítandó egyházában Péternek a joghatósági elsőséget (primatus jurisdictionis) megígérte.

A tételhez képest két kérdést kell megoldanunk a) hogy Krisztus e szavait egyenes és közvetlenül Péterhez, mint egyes személyhez intézte — az apostolok kizárásával, b) hogy Krisztus e szavaival a joghatósági elsőséget ígérte Péternek.

1. A szöveg világosan jelzi, hogy Krisztus nyilatkozatát, melyben egyházáról beszél, Péterhez intézte; mondá neki: Boldog vagy; mondom neked stb. Az ellenfelek, hogy ennek dacára is, a nyilatkozatot a többi apostolokra is vonatkoztassák, fogással élnek s azt mondják: hogy Krisztus nyilatkozata ugyan Péternek szól, de Péter személyében vonatkozik a többi apostolra is, a mennyiben Péter valóságát apostol-társai nevében tette és pedig némelyek szerint Péter meg volt bizva a felelettel, mások szerint egyszerűen apostol-társai nézetét tolmácsolta vagy élénk természeténél fogva ő nyilatkozott elsőnek.

E magyarázatok közül egyik sem felel meg a sz. írási szövegnek. Hogy Péter apostoltársaitól meg lett volna bizva a felelettel, arról a szöveg mit sem

mond, ezt a nézetet legfőlebb be kellene olvasni a szövegbe et hoc est divinare, non interpretari, — mondja Palmieri. Hogy ismét csak apostoltársainak nézetét tolmácsolta, annak ellentmond maga Krisztus, a ki a mennyei Atya kinyilatkoztatására vezeti vissza Péter vallomását „mert a test és vér (azaz a pusztá emberi ész v. ö. I. Kor. 1, 26.) nem jelentette ki ezt neked, hanem Atyám.“ Mert az isteni kinyilatkoztatás adta Péter szájába e vallomást, azért boldognak mondja őt Krisztus. (A ker. érzület Krisztus e megszólítása alapján sz. Péter utódját „Beatisime Pater“ czimen nevezi.)

Ezzel egy magasabb okra vezeti vissza Krisztus Péter vallomását s a vallomásban dicséri Péter hitét, amely kettős oknál fogva ki van zárva a nézet, mintha Péter apostoltársainak véleményét tolmácsolta volna. Ugyanezért nem áll a harmadik magyarázat sem, a mely Péter élénk természetében keresi okát annak, miért felelt ő s nem a többiek. Különben is az első kérdésnél, melyet Krisztus tett az apostoloknak: kinek tartják az emberek az ember fiát? — Péternek természete nem gátolta az apostolokat, hogy egyenkint feleljenek.

Más ok is van, miért kell Krisztus e nyilatkozatát kizárólag Péterre vonatkoztatni.

Midőn András testvérét Simont először vezette Jézushoz, az rátekintvén mondá: „Te Simon vagy, Jónás fia, te Kéfásnak fogsz hivatni, mi Péternek értelmeztetik.“ (János 1, 42.)

A mit akkor Krisztus kilátásba helyezett, hogy Simonnak nevét meg fogja változtatni, azt a jelen nyilatkozatával megtette: „Simon, Jónás fia... te Péter vagy,“ s további szavai ezen új névnek jelentését fejtik ki. A mint csak az egy Simon kapta a Péter nevet, úgy Krisztus magyarázó szavai csak az egy Péterre vonatkoznak.

Ezekből tehát következik, hogy a mint Péter

függetlenül apostoltársaitól s azok képviselőjében tette vallomását: úgy *Krisztus szavai is egyenesen és közvetlenül csak az egy Péterre vonatkoznak* s nem az apostolok testületére.

2. Fontosak Krisztus szavai, a melyekkel okát adja annak, miért változtatta Simon nevét Péterre: te Péter vagy és e kőszálon fogom építeni anyaszentegyházamat. — E szavakban egészen az idézett szöveg végeig annak megigérése foglaltatik, a mit egy rendszeres társulatban joghatósági elsőségnek nevezünk.

Kire vagy mire vonatkoznak e szavak: „e kőszálon“ „super hanc petram aedificabo“? Az ellenfelek nézetei nagyban eltérnek egymástól. Némelyek a „Pétert“ és a „kőszálat“ két különböző subjectumnak veszik és a kőszál „petra“ alatt majd Krisztus személyét, majd Péter alanyi hitét, melylyel Krisztust Isten fiának vallotta, majd Krisztus tanát értik, a mely az egyháznak alapját képezi, majd valamely apostolra magyarázzák. Mások Pétert és a kőszálat egynek veszik (tu es Petrus et super hanc Petram aedificabo) és a petra alatt, amelyre épülni fog az egyház, Péter azon kiváltságát értik, a mely szerint ő kezdte Krisztus tanának hirdetését s ő nyitotta meg az egyházat a zsidóknak és a pogányoknak.

Hogy azonban a „super hanc petram“ kizárólag Péter személyére vonatkozik, kitűnik a) abból, hogy Krisztus syro-chald nyelven mindkét esetben ugyanazt az egy szót használta: „tu es Kepha, et super hanc Kepha aedificabo.“ Ha a görögben az első esetben Petros, a másokban petra áll, az onnan van, mert a fordító a himnemű végzetet megfelelőbbnek találta a személynév jelölésére, mit szabadon tehetett, miután petros úgy mint petra egyformán kősziklát jelent.

Tehát a petros úgy mint petra az egy Simonra vonatkozik. b) A mutató névmás „hanc“ jelenlévő

tárgyra vonatkozik, jelenlévő pedig Simon, a kihez Krisztus beszél. c) A szavakból „et super hanc petram aedificabo“ kitűnik, hogy azok nem tartalmaznak egyebet, mint magyarázatát annak: miért nevezte el Krisztus Simont — Péternek? Mert Isten nem szokott hiábavaló neveket osztogatni. (Genes. XVII. 5, 15. — XXXII. 27. — Matth. I. 21. — Luk. I. 13.) Ha e szavak „et super hanc petram“ nem vonatkoznak Simonra, nem tudjuk, hogy hát miért is nevezte el Krisztus Simont — Péternek? d) Különösen venné ki magát Krisztus szájában az ilyen beszéd: te köszikla (Petros) vagy, de nem rád, hanem magamra építendem egyházamat. (Némely protestánsok ezt az állítást avval is akarták igazolni, hogy Krisztus midőn e szavakat mondta, önmagára mutatott, de ennek a szövegben semmi nyoma.) Vajjon az ilyen nyilatkozat szerint mi jutalmat adott volna Krisztus Simonnak? pedig vallomását megakarta jutalmazni: et ego dico tibi (ego vicissim dico). e) Nézetünk mellett bizonyít az ige alakja is: aedificabo. Itt jövőről van szó. Ha Krisztus magára értette volna szavait, akkor azt kellett mondania: aedifico, mert Krisztus már megkezdte művét.

Ebből következik, hogy a szavak „et super hanc petram aedificabo“ sem Krisztusra, sem az apostolok testületére, hanem kizárólag Péter személyére vonatkoznak.

Mit foglal magában a nyilatkozat Péterre nézve?
Eléadja Péternek állását az alapítandó egyházban.

Krisztus, midőn ebbeli akaratát kinyilvánította, metaphorikus beszéddel: egyházát épületnek, Pétert ez épület alapjának, önmagát pedig építőmesternek nevezte Krisztus erős, tartós épületet akart emelni, a melyet semmiféle ellenséges hatalom nem lesz képes megdönteni; azért erős, szikla-alapról gondoskodott s az Isten Péter.

Péter viszonya az alapítandó egyházhoz tehát

olyan, a milyen az *alap* (fundamendum) viszonya az épülethez. Már pedig az alap 1) az épületnek leg-szükségesebb része, a mely 2) erősséget és tartós-ságot kölcsönöz az épületnek, 3) a melyen kívül az épület egy része sem állhat, s éppen azért 4) az alap az, mely az épület egyes részeit egyesíti, a melynek folytán az épület egy. Ha az alap ezen fo-galmát Péterre alkalmazzuk, következik, hogy 1) Péter az egyháznak legszükségesebb része, melynek 2) az egyház erősségét és tartósságát köszöni, 3) mely az egyházat egygyé teszi és 4) a melyre kell támaszkodnia mindannak, a mi az egyház fogalma alá tartozik. Már pedig a mi egy társulatban (s ilyen az egyház, erkölcsi épület) a legszükségesebb, a mi a társulat erősségének s fenmaradásának alapelve, az, a minek mindenki köteles magát alávetni, a ki a társulathoz tartozik: az a *tekintély*, a társulat egysé-gének s fennállhatásának hatékony oka. A személy tehát, akinek a társulatban az a szerepe, ami az alapnak az épületnél, a legfőbb tekintélyvel van felruházva. De ezt a szerepet szánta Krisztus Péter-nek alapítandó egyházában; tehát Krisztus e nyilat-kozatában Péternek a legfőbb hatalmat ígérte. Ezt nevezzük: elsőségnek, primatusnak.

Ezen elsőség nem lehet pusztán tiszteletbeli, ha-nem *joghatósági elsőség*, olyan, mely törvényhozói, birói és büntető hatalommal van felruházva, a mint azt az egyház fenmaradása kívánja. E hatalomnak mind-arra ki kell terjednie, a mi az egyház fogalma alá esik; de ez alá tartoztak az apostolok is, tehát ezek felett is a legfőbb hatalom Péternek lett megígérve.

A Péternek ígért hatalom természetét Krisztus nyilatkozatának folytatólagos szavai jelzik. „És a pokol kapui nem vesznek erőt rajta.“ A pokol (ha-des) a bukott angyalok székhelye, (Math. 25, 41. Apoca 12, 7.) mely mint birodalom állittatik elé, melynek van fejedelme; ennek szolgálói az istentele-

lenek is. (2. Péter 2, 9.) A kapuk e birodalom hatalmát jelentik; mert keleten a város kapuinál gyakorolták az igazságszolgáltatást, a hatalmat. (Deutern. 21, 19. Ruth. 4. 1. Prov. 22, 22. Isai. 29, 21.) Innen a „fényes porta“ kifejezés a török hatalomról még ma is használatos.

Erről a hatalomról, a pokol hatalmáról mondja Krisztus, hogy egyháza ellen fog küzdeni, de diadalmaskodni nem fog soha. „Rajta“, „adversus eam“ vonatkozhatik az egyházra, vonatkozhatik a sziklára, tulajdonképpen pedig mindkettőre oly értelemben, hogy a pokol hatalmassága a szolgálatában álló gonosz emberekkel egyetemben soha sem fogja legyőzni az egyházat; mert az sziklaerős alapra van emelve. (V. ö. Math. VII, 24 sk.) Az egyház emberekből álló társulat, mily hatalommal kell rendelkeznie annak, ki mint e társulat feje, azt az ellenségek minden incselkedéseivel szemben megvédi és fentartja?

A Péternek ígért hatalom telje a következő szavakban van kifejezve: „És neked adom a mennyek országának kulcsait. És a mit megkötöndesz a földön, meg lesz kötve mennyekben is; és a mit feloldasz a földön, fel lesz oldozva mennyekben is.“

A mi a nyilatkozatban foglalt egyes terminusokat illeti: *a mennyek országa* (regnum coelorum) az evangéliumi beszédmód szerint annyit jelent, mint Krisztus egyháza, ugyanaz, a melyről fennebbi szavaiban beszélt. *A kulcsok átadása* jelenti a hatalmat, melyet az nyer, a kinek a kulcsok átadatnak és pedig ház, templom, stb. felett, a melynek kulcsait kapja (Isai. 22, 22. Apocal. 1, 18.).

Midőn Krisztus Péternek egyháza kulcsait igéri, valamelyes hatalmat igér neki; milyen legyen e hatalom: az következik a tárgyból, melynek kulcsairól van szó, következik a személyből, a ki kapja (az egyház sziklaerős alapja) s függ attól, aki a kulcsokat, azaz a hatalmat adja.

A tárgy, melynek kulcsairól van szó: Krisztus egyháza, tehát Péter az egész egyház felett nyer hatalmat, és pedig a társulat természetéhez képest: a legfőbb joghatósági hatalmat. A kinek igéri a kulcsokat Jézus, az Péter, kit előbb az egyház alapjául rendelt, hogy legyen az egyház egységének és állandóságának elve. Olyannak pedig a legfőbb joghatósági hatalom felel meg. A kulcsok átadója pedig Krisztus, az egyház alapítója, a kinek adatott minden hatalom az égen és a földön. Átadván Péternek a kulcsokat, közli vele hatalmát egyháza felett, helyettesévé teszi (vicarius). Teszi pedig ezt függetlenül, közvetlenül közölve hatalmát Péterrel, úgy hogy Péter hatalma az egyház felett ugyanaz, a mely a Krisztusé, azon különbséggel, hogy Krisztus az, a kinek sajátja a kulcsok, Péter pedig kapja azokat Krisztustól; a mint tehát minden alá van vetve az egyházban Krisztus hatalmának, azonképen Péter kulcsának is minden alá van vetve az egyházban.

„*Kötni és oldani*“. Krisztus nyilatkozatában csakis az erkölcsi rendre vonatkozhatik. Az erkölcsi rendben hármias kötelék van, melylyel kötni s melyet feloldani lehet: a törvény, a bűn és a büntetés köteléke. Ilyen kötő és oldó hatalmat ígér Krisztus Péternek és pedig akként, hogy az érvényes a menyekben, a mi mutatja e hatalom hatékonyságát, másrészt függetlenségét minden más hatalomtól; mert ha az Isten megkötöttnek veszi azt, a mit Péter megköt, mely teremtmény nyilváníthatná ugyanazt feloldottnak? E kötő és oldó hatalom tehát magában foglalja a legfőbb törvényhozói, birói és büntető hatalmat, ez pedig királyi hatalom, mely országra terjed, a legfőbb joghatósági hatalom, mely mindazon jogokkal van felruházva, a melyek egy ország kormányzására szükségesek.

A hatalom, melyet Krisztus Péternek ígér: leg-

főbb, általános és független hatalom mind a felett, a mi az egyházra tartozik.

3. Krisztus nyilatkozata, melyet Filep Cesareája környékén Péternek tett, két részből áll: az első, a melyben Pétert egyháza sziklaerős alapjának nyilvánítja és a második, amelyben Péternek az egyház kulcsait, azaz a legfőbb hatalmat igéri. E két rész szoros kapcsolatban áll egymással, mutatja ezt a kapcsoló: és; mutatja azonossága a beszélőnek és annak, akihez szavait intézi, valamint a tárgy is, a melyre az adandó hatalom kiterjed, mindkét részben az egyház. A különbség a két részben az, hogy az elsőben Krisztus az egyházat épülethez, Pétert az épület alapjához, önmagát építészhez hasonlítja, a másodikban az egyházat országnak, Pétert ez ország fejedelmének, önmagát legfőbb urának mondja. A két rész tehát összefüggő egészet képez, úgy azonban, hogy a második részben részletesebben vannak előadva annak a jogai és hivatása, a ki az egyház szikla-alapját fogja képezni.

b) *A második* nyilatkozat, a melyben elsősegi kiváltságról van szó, Lukács evangéliumában található. „Simon, Simon! ime a sátán megkivánt titeket, hogy megrostáljon, mint a buzát; én pedig könyörögtem éretted, hogy el ne fogyatkozzék a te hited; és te egykoron megtérvén, erősítsd meg atyádfiait.“ 22, 31—2.

Híres szavak a hetvenes években, melyekre Dörlinger, Langen stb. annyi tintát pazaroltak!

E szövegnél is két kérdésre kell felelnünk: vajjon Krisztus e szavai kizárólag Péterre vonatkoznak-e? és vajjon foglaltatik-e bennük valamely kiváltság s miben áll az?

1. A megszólítás: Simon, Simon! s a többi kifejezések: éretted, a te hited, te erősítsd.... határozottan jelezik, hogy az egy Péter az, a kinek a nyilatkozat szólt. Sőt egyenesen meg van különböz-

tetve a többi apostoltól: a megerősítő a megerősítendőktől: *te erősítsd meg atyádfiait* (fratres tuos). Azért a mi a nyilatkozatban foglaltatik: kizárólag Péterre vonatkozik.

2. A mi a nyilatkozat tartalmát illeti: kísértésről van szó, melynek eleibe mennek az apostolok, kiket a sátán elveszíteni akar, megtámadván hitőket, mint Krisztussal való egyességök kapcsát. Nincs meghatározva e kísértés ideje, az sem, vajjon egyszer vagy többször fog-e az történni; Krisztus általánosságban beszél. Azonban a bekövetkezendő veszélyekkel szemben készen áll a segély: én pedig könyörögtem érted, hogy el ne fogyatkozzék a *te* hited. Krisztus *egyért* könyörgött, hogy annak a hite szilárd megvesztegethetlen legyen; biztos támasza a testvérek hitének.

A hit alatt, melynek megfogyatkozhatlanságáról szó van, az új szövetségi beszéd mód szerint az ész azon ténye értendő, a melylyel az magát a kinyilatkoztatott igazságoknak aláveti s azokhoz, mint igazsághoz, rendületlenül ragaszkodik. Ettől a hittől Krisztus Péterben minden fogyatkozást, tehát nemcsak annak elvesztését, de a tévedést is kizárja; mert csak ilyen hit lehet mások hitének biztos támasza.

A legújabb keletű protestansok, az ó-katholikusok s köztük dr. Langen Krisztus e nyilatkozatát a közel álló elfogatási és szenvedési időre vonatkoztatták, mely erős próbának tette ki az apostolokat, Péter megtagadta Krisztust, a többiek szétszéledtek. Állításuk igazolására hivatkoztak. Math. 26, 31—5, Márk 14, 27—31. mint Lukács fennebbi szövegével párhuzamos helyekre, a hol Krisztus azt mondja tanítványainak, hogy az éjjel mindnyájan megbotránkoznak benne s Péter megtagadja. Ez az ó-katholikusok szerint — az a megrostálás, melyet a sátán végbeviend az apostolokon s a melyről Krisztus Lu-

kácsnál beszél; ebből pedig következik, hogy Péter bátorító, erősítő szerepe az apostolokkal szemben is csak erre a rövid időre vonatkozik, ennél fogva a Lukácsnál olvasható nyilatkozat semmi különös kiváltságot nem foglal magában Péterre nézve.

Nem így áll a dolog. Krisztus nyilatkozata Lukácsnál nem vonatkozik a közel álló szenvedési időre; Máthé és Lukács említett szövegeinek összehasonlítása mutatja, hogy *más esetre* vonatkoznak Máté szavai s *másra* ismét Lukácsé, e helyek nem parallel helyek. Máténál azt mondja Krisztus, hogy tanítványai mind megbotránkoznak benne, széjjelszélednek, s különösen Péter, a ki még ehhez meg is fogja őt tagadni, ha tehát ezt az esetet a sátán kísértésének kell betudni, oly kísértés volt az, a melyben mindnyájan elestek s különösen Péter. Lukácsnál ellenben oly kísértésről van szó, a melyben a sátán nem fog győzedelmeskedni az apostolokon, s nem különösen Péteren, a kinek megfogyatkozhatlan hite az apostolok biztos ótalma leszen. De maga az elfogatási eset körülményeivel is mutatja, hogy Krisztus szavai Lukácsnál egészen más időre és más körülményekre vonatkoznak. Az apostolok elhagyták Jézust, de vajjon azért elveszítették-e hitüket? Az elfogatás elől menekülni s hitet veszíteni — két nagyon különböző dolog. Továbbá Péter éppen az esetnél a leggyengébbnek bizonyult; míg a többiek nem tagadták meg Krisztust, ő a szolgáló kérdésére megtagadta; szóval Péter legalkalmatlanabb volt arra, hogy Krisztus elfogatása idejében testvéreit megerősitse. Legerősebb volt János, ki Mesterét egész a keresztfá alá követte.

Tehát a Krisztus által Lukácsnál Péternek kijelölt szerep más időre és más kísértésekre vonatkozik. Ezeknél fogva Lukács XXII. fejezetének értelmezésénél a 31-ik és 33-ik versszak közé kell illeszteni Máté XXVI. 31—32 szövegét, Krisztus további

beszédét, melyet Lukács kihagyott, de amely megelőzte Péter feleletét, a mint ez Luk. XXII. 33 versszakában következik.

Mily feladatot kellend teljesíteni Péternek e szavak szerint: és te egykoron megtérvén, erősítsd meg atyádfiait?

Erősíteni (firmare) erkölcsi értelemben annyit jelent, mint másoknak támaszul szolgálni, nehogy elessenek s őket a befolyások ellen megvédeni. Ez lesz tehát Péternek kötelessége testvéreivel szemben. De mikor? És valjon egyszer vagy többször kellend-e ezt teljesítenie? A felelet függ: „te egykoron megtérvén“ kifejezés értelmétől. „Megtérvén“ (conversus, *ἐπιστροφας*) némelyek szerint: Péternek bukása utáni megtérését jelenti; ez a magyarázat azonban el nem fogadható és pedig azért, mert Krisztus ez előtt Péter bukásáról még nem szólt, nem valószínű tehát, hogy a megtérést említette volna, mielőtt a bukásról beszélt volna; azután „egykoron“ (*ποτέ*) távoli időről használtatik, még Péter bűnbánata alig egy pár óra után következett be. Azért a szövegnek megfelelőbb az a magyarázat, mely a „conversus“ kifejezést igehatározóilag veszi: viszont, ismét, jóakaratulag. Tehát: és te egykoron viszont, vagy jóakaratulag erősítsd meg atyádfiait. Hányszor? — *ποτέ*, aliquando, a hányszor arra szükség lesz. Természetesen akkor kellett Péter e hivatásának *kezdődnie*, midőn az reá lett ruházva, a mi a feltámadás után történt (Ján. 21, 15.) s Krisztus e földről eltávozott.

A mire Péter megerősítő hatalma kiterjedt, az volt az atyafiak (apostolok) hite; mert csak erre vonatkozhatik megfogynakozhatlansága a hitben. A hit az egyház alapja, első kötelék, mely az embereket Krisztushoz csatolja; tehát a tévmentesen tanító Péter lesz az okelv, mely a testvérek hitének szilárdóságát és megfogynakozhatlanságát fogja eszközölni.

— A milyen tartós a sátán incselkedése, hogy a hitet megingassa, ép oly állandó lesz Péter tiszte örködni a hit tisztasága felett; mindenkor, míg az egyház állani fog, míg lesznek a hitben megerősítendő atyafiak; mert Krisztus imája eredmény nélkül nem lehet.

Egy szóval: amit Krisztus e szavaival Péternek ígér, az a tanítási tévmentesség.

Az „atyafiak“ alatt első sorban az apostolok értendők; mert ők voltak első sorban Péternek testvérei, mint a kik egy és ugyanazon apostoli testülethez tartoztak; másrészt azok, a kikről Krisztus szól: a sátán megkívánt *titeket*, az apostolok. Jóllehet pedig az egyes apostolok a tévmentesség rendkívüli adományával voltak felruházva, mégis a mennyben itt ugyanaz a megerősítő, a ki Máténál (16, 18.) a szikla, a melyre építendő lesz Krisztus egyháza, amelynek fogalma alá az apostolok is tartoztak, s a mennyben Krisztus egyházának állandó szervezetéről intézkedett, amelyhez az apostolok utódjai tartoznak: Péter e kiváltsága az apostolokra vonatkozott.

Amit tehát Krisztus e nyilatkozatával Péternek ígért: az a tanítási, tévmentes tekintély, melynek mindenki alá vetve, a ki az egyházhoz tartozik s a mely amint kizárólag Pétert illeti, úgy részét képezi a joghatósági elsőségnek, melyet Mátéból 16, 13—9. ismerünk.

c) A mit Jézus Krisztus ismételten ígért Péternek, azt feltámadása után teljesítette is: a joghatósági elsőséget egész egyháza felett tényleg reá ruházta. Az esetet elbeszéli János evangelista. Jézus harmadszor jelent meg tanítványainak, most Tiberiás tengerénél. „Midőn megebédelték, mondá Jézus Simon Péternek: Simon, János fia! szeretsz-e engem jobban ezeknél? Mondá neki: Ugy van, Uram! te tudod, hogy szeretlek téged. Mondá neki: Legeltesd

az én bárányaimat. Mondá ismét neki: Simon, János fia! szeretsz-e engem? Mondá neki: Ugy van, Uram! tudod, hogy szeretlek téged. Mondá neki: Legeltesd az én bárányaimat. Mondá neki háromszor: Simon, János fia! Szeretsz-e engem? Elszomorodék Péter, hogy harmadszor mondá neki: Szeretsz-e engem? és mondá neki: Uram! te mindent tudsz, te tudod, hogy szeretlek téged. Mondá neki: Legeltesd az én juhaimat.“ 21, 15—17.

1. Közvetlenül Péterre vonatkoznak Krisztus e szavai. Krisztus ugyanis előbb a jelenlevő tanítványokhoz szólt, most pedig Simonhoz fordult, nevén szólítja, sőt még atyja nevét is hozzáteszi; kérdésében pedig iránta való szeretetéről tudakozódik, Péter szeretetéről, melynek különböznie kell a többiekétől: szeretsz-e engem jobban ezeknél? t. i. a többi apostolnál. A mit tehát Jézus mond, az kizárólag Péterre vonatkozik.

2. Már pedig e nyilatkozatával az egész egyházra kiterjedő joghatósági elsőséget (primatus) ruházta Péterre.

„Bárányok és juhok“ Jézus nyilatkozatában metaphorice a hiveket jelentik. Ez egészen az evangéliumi beszédmódhoz van mérve. Az ó-szövetség ismételtén Krisztust, mint pásztort állítja elé, (Ezech. 34, 27 sq. — Mich. 5, 2.) s maga Krisztus is önmagáról, mint jó pásztorról beszélt, (Ján. 10, 10—6.) a kinek juhái vannak, a melyek ismerik őt s a melyekért életét adja. Ugyanazért sz. Pál a hívők „nyájáról“ tesz említést, a melyen a Szentlélek püspökké tette azokat, a kiktől Miletusban, mint az efezusi egyház „véneitől“ búcsút vesz. (Ap. cselek. 20, 17, 28.) — A bárányok és juhok, a melyeket Péternek legeltetnie kell: mind a Krisztus juhái és bárányai (agnos meos, oves meas) vagyis valamennyi hívő; mert Krisztushoz, a pásztorhoz viszonyítva, mindenki vagy bárány vagy juh, a melyeket Krisz-

tus legeltet. (A katakombai festészetnek igen gyakori alakja: a jó pásztor.)

Ennélfogva a „bárányok és juhok“ egyjelentésű az egyetemes egyházzal. Ha mégis Krisztus a bárányokat a juhoktól megkülönbözteti, úgy az arra mutat, hogy az egyház egyenlőtlenek társasága; amint a juhok nemzödi a bárányoknak: úgy az egyházban is — a társulat természetéhez képest — kell ilyenén különbségnek lennie s ez a lekipásztorok s az egyszerű hivek közötti különbség; mindkét osztály azonban Péternek, a pásztornak, alá lett vetve.

Ha Péter az egyetemes egyház pásztora, úgy hivatása ugyancsak metaphoricé: a legeltetés (*βοσκειν, ποιμαίνειν*). Ez az ige, midőn a legeltetés az emberekre vonatkozik, azoknak a ténykedéseit foglalja magában, a kik tanítói tekintélyvel vannak felruházva (Jerem. 3, 15.) mind pedig azokét, akik a nép felett joghatósággal rendelkeznek, úgy hogy a pásztor elnevezés egyjelentésű a királylyal. (Isai. 44, 28. Ezech. 37, 24. Máté 2, 6: *exiet dux, qui regat* (*ποιμαίνει* i. e. pascet) *populum*.) A miből következik, hogy legeltetni (*pascere*) annyi, mint királyi tekintélyvel uralkodni. Ilyen hatalommal ruházta fel Krisztus Pétert.

Már előbb (Ján. 20, 21.) Pétert a többi apostollal egyetemben látta el Krisztus apostoli küldetés-sel, itt pedig az egy Péterre bizza nyájának legeltetését, (Ján. 21, 16.) tehát oly kiváltsággal ruházta fel, amely fölötte áll a valamennyi apostollal közös missió felett, az pedig a joghatósági elsőség. E hatalom terjedelme s a benne foglalt jogok összelete kitünik a tárgy terjedelméből, a melyre vonatkozik; legeltesd bárányaimat és juhaimat, azaz összes hiveimet; mert az egyházban a juhokon és bárányokon kívül más nincs; ez tehát más szóval ugyanaz, a mi Máténál: egyházamat. Kitünik a legeltetni igéből, mely jelen értelmében: *a legfőbb tanítói, megszentelő és a kormányzó hatalmat jelenti*. Kitünik Krisz-

tus személyéből, ki mint legfőbb pásztor (Ján. 10, 11.) Pétert maga helyett pásztornak állítja (legeltesd juhaimat), vagyis *saját hatalmát* reá ruházza.

Igy lett sz. Péter vicarius Christi, az egyházi hatalom központja és forrása, azon szikla-erős alap, melyre épült az egyház; s a mint az egyháznak az idők végeig fenn kell állnia, egynek, erősnek s egyetememesnek kell lennie: úgy ezen erejét és tartósságát a sziklából meríti, melyen áll, s ez Péter — utódjainak személyében, a kiknek helyét Rómában ő jelölte meg. A ker. egyház s a ker. civilisatio fejlődésének szálai azért futnak össze Rómában; mert a római pápa sz. Péter utódja, Péter pedig Krisztusé.

* * *

Érdekes most, előttünk állván a pápaság történelmi alapja, Eötvösre és Rankéra még egyszer visszatekinteni. Idéztem multkor véleményeiket. Mondva-csinált egy-két adatuk, melynek a pápaság pusztán emberi, történelmi számítás szerint 5—6 században való keletkezését kellene bizonyítania, komoly, nevére tartó férfiú tollára méltatlan. A történelmi bizonyítás ismerője és a logika barátja kételkedve kell hogy kérdezze: lehetséges-e, hogy oly férfiak, mint Eötvös és Ranke oly banális alapra támaszkodva mondjanak véleményt olyan történelmi multtal dicsekvő intézményről, amilyen a pápaság? Lehetséges, mert könyveikben olvasható.

Az ilyen alapon keletkeztetett pápasággal kapcsolatba hozzák az egyház társadalmi formáját, a tan-tekintély keletkezését, szóval az eredeti kereszténységnek katholicizmuszá vedlését. A következtetésekben kifogyhatlanok. No, urak, ha ilyen alapon csináljátok a történelmet; ha olyan adatokra alapítjátok véleményeiteket, mint a két korifeus: Eötvös és Ranke, és azt nevezitek a tudomány világosságának, akkor e világosságtok sötétebb, mint a közép-

kor kezdetén a legsötétebb század. Eltérők lehetnek a vélemények azon emberekről, a kik a katholicizmus intézményeinek hordnokai voltak: de magoknak az intézményeknek, a katholicizmusnak eredetéről csak egy nézetet vall a történelem, t. i. hogy azok Krisztusban birják alapítójukat.

Tegyük meg a végső következtetést. Két alapkérdés képezte fejtegetésünk tárgyát: *a kereszténység eredeti alakja, a melyben az a világba lépett és a katholicizmus állítólagos fejlődése a kereszténységből.* B. Eötvös és Trefort mindkét kérdést a megfelelő történelmi térről letépte, s a már előre képezett bölceleti nézeteihez mérte, e mérték pedig tudva vagy öntudatlanul a pantheismus fájáról volt metszve. Innen az eredeti kereszténységben nem láttak egyebet, mint egyszerű bölceleti rendszert, amely természetesen: isteni tekintélyt, föltétlen hitet nem igényelhet; a kath. egyházat pedig, mely a pápaságra van alapítva, oly intézménynek nézték, mely a kedvező körülményeknek s ezek között a császári hatalomnak köszöni eredetét. Isteni eredetről, isteni jogról a katholicizmusban ők semmit sem akartak tudni, szemekben csak egy naturalizált keresztényiség létezett. Ezen álláspont mellett egyre megy, vajjon az ilyen keresztényiséget: katholicizmusnak vagy protestantizmusnak s ebben ismét kalvinizmusnak, lutheranizmusnak vagy nazarenizmusnak hijják; mindegyik egyképen jogosult, a mint valamely bölceleti rendszernek elágazásai, mert emberi művek, egyformán tarthatnak igényt emberi elismerésre.

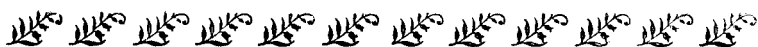
A történelmi kereszténységgel szemben az ilyen álláspont *indifferentizmusnak* nevezetik, amely indifferentizmus, hatalmas történelmi tényről lévén szó, csak azon ember előtt birhat jogosultsággal, aki a scepticismusba merülve, meggyengült lelki erejével az igazság és tévely között különbséget tenni többé nem képes. Ilyen volt a mi két férfiunk; képviselője azon

szellemi konfuzizmusnak, mely újabb hazai korszellemünket jellemzi s a mely az ősi magyar virtus és határozottság rovására a tudomány színe alatt külföldről hazánkba importáltatott. — Indifferentismus a történelem tényeivel szemben — az ész és az akaratörő halála, nem embernek való dolog.

Ily nézetek, ily szellemi betegségek folytán jutott nálunk az: *avita, hereditaria religio* azon sorsra, hogy a német szüleményekkel egy sorba állítják, sőt alájok helyezik!

Hazai korszellemünk alapvonása tehát: az *isteni eredetű kereszténység* megtagadása. Ebből kell magyarázni nálunk azon különféle beteges szellemi mozgalmat, a katholicizmus intézményeinek fitymálását, hátraszorítását s az ebből fejlődött életviszonyokat, a melyek között besötétül a láthatár, bomlik az erkölcsi rend, vész a jellem, sülyed a társadalom s mint a kérdések megoldója szerepel — a golyó.

Ebbe a rothadt korszellembe kell erős kézzel be nyulniok a katolikusoknak; mert ők vannak az isteni igazság birtokában; széjjel kell verniök a konfuzizmust, mely oly mélyen belevette magát összes viszonyainkba; hadd tudjunk, a mit tudnunk lehet s higyjünk, a mit hinnünk kell — ez ad erőt, irányt az életnek. A katholicizmus soha sem hizeleg az alacsony szenvedélyeknek, de ha vannak, *a kik lelkesen képviselik*, először imponál, azután becsülést szerez, végre hódít. Van-e erre mód Magyarországon is? Volna, s ha ma még nincsen, az csak onnan van, mert minden szónál szebben szól a tett!

NENDTWICH KÁROLY ÚRNAK.

Ajánlja PETHŐ R.

A «Budapesti Szemle» szeptemberi számában Nendtwich Károly ur arról értesít, hogy «hogyan lett a világ.» Miután maga nem volt akkor és ott jelen, a mikor és ahol a világ lett, azért csak annyit fogadhatunk el e részben tőle, amennyit tudományos alapon elfogadni lehet. Ez ellen természetesen neki sem lehet kifogása, sőt az exakt tudomány egészen úgy kívánja.

Lássuk tehát Nendtwich ur tudományos expozéját.

Az előadás ekkép kezdődik: «a világ véghetetlen és azért nem is lehet se kezdete, se vége. De éppen azért a világ nem is teremtett, az öröktől fogva van és örökké tart.»

Honnan tudja ezeket Nendtwich ur? a természettudományokból tán? Nem; mert ezeknek az anyagi világ tényével kezdődik csak létök s azontul nem mehetnek; és pedig egyszerűen csakis azért, mert az észleleten és tapasztalaton tul nem terjeszkedhetnek. Már most megengedem, hogy a természettudományok kombinált ereje fölér az ősködig, melyből ez a világ alakult, de azontul de facto nem megy. Hogy honnan lett az az ősköd, vajjon mindig volt-e vagy egy más fölbomlott világból származott-e, arról a természettudományok, elveik erejében, szigoruan hallgatnak.

Tehát honnan tudja ezt mégis Nendtwich ur? ha nem az induktív tudományokból, tehát az okoskodásból. S mikép okoskodott Nendtwich ur? Ekkép: a mostani naprendszer az ősködből alakult; de az ősköd honnan lett? az vagy teremtett vagy pedig örök és végtelen; már pedig nem teremtett, mert ez gyerekes hit s nem tudomány: tehát az ősköd örök és végtelen.

Nendtwich ur azt ki nem írta, hogy a teremtés tana gyerekes hit, ő azt egyszerűen ignorálta, mint valamit, ami

említést nem érdemel. Virchow erészen is már meghaladta a magyar tudományt, mert ő nyíltan kimondja, hogy pl. az élet kezdetének megfejtéseül vagy azt kell elfogadni, *hogy az élő alakok az Istentől teremtettek vagy hogy van ősnemzés v. i. hogy élettelenből előállhat élő lény.* Nendtwich ur azonban még nem tartja annyira kijózanodottnak a magyar intelligenciát, hogy a teremtés tanában rejlő fönséget és észszerűséget legalább mint hypothesis megizlelje. Ahhoz ugye még kell idő s főleg kell szolidabb tudományosság? Ennyit e beteges tünetről, mely ugyan nem bizonyít ész és gondolat mellett, hanem bizonyítja az undort és csömört mind-avval szemben, ami a személyes, végtelen ősökra vezethetne. *Anyagi, végtelen ősök,* ó, ez világos mint a nap; de *személyes, végtelen ősök,* ah ez gyerekes hypothezis; mintha bizony valamit tudnának arról az anyagról, s arról az erőről. Legalább annyit, hogy kimutatnák, hogy az anyag lehet ősök! De erre nézve nem találnak egyetlen árva érvecskét sem. Konstatálják a tényeket, formulázzák azt amit érzékelnek, de a lényegekről, az erő mibenlétéről semmit sem tudnak; semmit a nehézkedésről, semmit az aether természetéről, a villanyosság- és delejességről, a parányok vonzása és taszításáról, semmit a ruganyosságról. Azt se tudják tehát, hogy az anyag lehet-e ősök, — s mégis kimondják, Mohamed szakállára. S az a matematikai analysis, az művel csak csodákat, ugy-e? «Három testnek mozgásán» még ugy a hogy eligazodik; de négy test mozgása a kölcsönös vonzások behatása alatt, az már messze tul van minden képességén. S ha abstrahálunk ezektől az erőktől, melyeket nem értünk, ugyan mi marad érteni való ez erők hordozóján, az anyagon? hatványozott semmiség! S mégis ez az anyag, sőt honoris causa az az ősananyag, az természetesen mindennek ősoka. *Az anyagról tehát semmit sem tudnak, — létéről csak annyit, hogy mint ősköd létezett:* s mégis a következménybe belecsúsztatják, hogy az anyag mindig létezett, még pedig mint *ősök.*

De persze valaminek kell ősöknek lenni, s más nem lehet ősök, mint épen az anyag. S miért nem lehetne egy

személyes, végtelen és örök lény az anyagnak ősoka? Mert ez a hithez tartozik s nem a tudományhoz. Ezek azután a tudományos frázisok! Minden észszerű, elvekből és tapasztalati tényekből vont következtetés tudományos, akár Istenre, akár anyagra vonatkozzék. Ki lesz oly vakmerő, hogy csak az anyagra utalja a tudományt, mintha az ész és az anyag egymásnak teljesen megfelelne s nem volna észszerűség, az anyag terjedelmén túl. Tessék ezt bebizonyítani, hogy észszerű és anyagi, — anyag és valóság teljesen födi egymást; — s következésképp, hogy nem lehet valami észszerű és való igaz, ami nem anyagi. S mégis a modern tudomány egy része önként nyújtja nyakát ez oktalán dogmának jármába s elakarja hitetni a világgal, hogy a dogmától fölszabadítja az észt.

S ha senki sem bizonyíthatja be, hogy csak az az észszerű, ami anyagi s hogy csak az való igaz, ami anyagi: hogy állíthatja akkor valaki azt, hogy a következtetés Istenre mint ősokra, nem észszerű és nem tudományos?

Nendtwich úrnak tehát észszerűen így kellett volna gondolkoznia: vagy az ősköd végtelen és örök, vagy ha az anyag végtelen és örök nem lehet, kell valami szelleminek lenni, ami végtelen és örök s ami az ősködöt teremtette; már pedig az ősköd végtelen és örök: tehát . . . tehát mi? más nem, mint: tehát egyelőre nem kell más örök és végtelennel törődnünk. Ez volna a logikus lehozás: lehet talán két végtelen és örök ősoka, de az a másik nem tartozik a tudományhoz.

Most meg én okoskodom: de ha az ősköd nem végtelen s nem örök, mi lesz akkor? akkor világos, hogy a mindenség teremtett; már pedig az ősköd nem végtelen s nem örök.

Először nem végtelen; mert minden anyagot mérni lehet, lehet a mérték bizonyos egységét pl. ölet, fontot reá alkalmazni, s mivel lehet a részre, lehet az egészre; a mindenség anyagát ki lehet tehát fejezni ölben vagy fontban. Ha a mindenség anyaga végtelen, akkor az ölek és fontok száma is végtelen: már pedig metafizikai lehetetlenség egy

végtelen szám: tehát metafizikai lehetetlenség egy ilyen szám substratuma is, v. i. végtelen anyag valóságos ellentmondás, non ens.

Miért lehetetlen a végtelen szám? mert a végtelen szám oly számot mond, melyhez hozzáadni semmit sem lehet, már pedig minden szám lényegében fekszik, hogy kisebb is nagyobb is lehet, hozzáadás vagy kivonás által.

Másodszor az anyag nemcsak nem végtelen, hanem nem is örök: mert vagy mozgásban gondoljuk ezt az örök anyagot; ha nyugalomban, akkor a mechanika törvényei szerint sohasem jönne mozgásba; nincs az a lehetőség, amelybe belekóthetnének; hogy az öröktől fogva nyugvó anyag valamikor mozgásba jönne. Mert az anyag és a mozgás két különálló valóság; az anyag közönyös mozgás és nyugalom iránt; bontsd fel, elemezd fogalmát, lényegét, nem találsz pontot kiterjedésében és pillanatot létében, melyből lehozhatnád a mozgás okát. Ha tehát öröktől fogva nem volt mozgásban: örökkön-örökké nem mozdul meg. Csak valamit lehet itt kockáztatni: vagy azt, hogy mondjuk: megmozdult egykor, mert akart, — vagy pedig Nendtwich úrral azt, hogy „*e véghetetlen nagy ködgolyó . . . már mily erőnél vagy tényezőnél fogva, nem tudjuk, tengelye körül mozgott.*“ (328 l.)

Ez valóban remek eljárás: tehát az ősköd már mily erőnél fogva, nem tudjuk, tengelye körül mozgott. Így minden nehézséget el lehet kerülni, csak ott kell kezdeni a magyarázatot, ahol a nehézségen már túl vagyunk. Az ősköd mozgott! de várjunk csak; nem mozgott-e előbb vagy mozgott-e mindig? erről van szó, mert hogy a ködgolyó mozgott valamikor a fejlődés elején, s anyaga mozog most is, azt jól tudjuk. Ha előbb nem mozgott, honnan a mozgás? bizonyára nem az anyagból, azt a monizmus is vallja Du Bois Reymonddal élén: tehát kívülről jött bele a mozgás, v. i. az Istentől; — ha pedig örökké mozgott, mi lesz akkor?

Akkor Nendtwich ur győzött. Mozgott-e tehát mindig az anyag?

Nem; mert ha öröktől fogva való a mozgás, már öröktől fogva nyugalomba és egyensúlyba helyezkedett volna min-

den. A mozgás ugyanis átmenet egy állapotból a másikba; a százezer év előtti világ nem a mostani; de ha örök idő állt a mozgás rendelkezésére, nincs ok rá, hogy miért nem ért már mindennek végére még pedig öröktől fogva. Minden phasisnak, fejlődésnek, átmenetnek, legyen bár számuk még oly nagy, már rég meg kellett volna történnie, épen azért, mert öröktől fogva volt idejük rá.

Visszafelé haladva a mai naptól, a csillagok mai állásától, a világ energiájának mai állapotától szükségképen kell elérkeznünk a mozgás kezdetéhez; mert ha nem érkeznénk el innen a kezdethez, azon föltevésben t. i. hogy a mozgás örök: épugy nem érkeznénk az örök mozgástól a mai naphoz, s épugy nem adhatnánk hozzá az örök mozgáshoz folyton új meg új mozgásokat és átmeneteket; már pedig tény az, hogy a mai naphoz ért a mindenség: következőleg van is mindennek abszolút kezdete.

Igy argumentál N. ur is; megengedi, hogy az öröktől fogva való mozgásnak már régen egyensúlyba v. i. nyugalomba kellett volna terelődnie. Azt írja ugyanis, hogy a világtestek egyre hűlnek, az által, hogy a világűrbe sugározzák ki melegüket, és hogy «ha ez a végtelenig ekként folytatódna, az egész világrendszernek egyes világtestei végképen kihülnének, melyek ugyan utjokat a középpontjuk körül folytatnák, de mint kihalt világtestek, mint valóságos élettelen tetemei a világnak.»

«Ez azonban nem lehet a világrend tervében (?), ez nem történhetik, (honnan tudja?) és ha történnie kellene, már régen megtörtént volna, és a világ már örök időktől fogva nem volna egyéb, mint holt testektől megtelt mindenség.»

Tehát «ha ez a végtelenig ekként folytatódna, . . . már régen megtörtént volna» az, hogy «a világtestek valóságos élettelen tetemei volnának a világnak.» Pedig a végtelenig folytatódott volna már, ha a világ örök; — de nem folytatódott: tehát nem örök.

Ekkép kell logice végeznünk az örök mozgással. Van

azonban még egy hypothezisük, melylyel az örök mozgást meg akarják menteni a lehetetlenség örvényétől.

Az argumentacio ezen stadiumában az örök anyag és mozgásnak nincs mása, mint egy derengő reménycsilláma, mely a «tudományt» orránál fogva vezetheti s ez a *mozgás örök körforgása*.

A kibuvó ez: igaz, hogy a mozgásnak végtelenig folytatódnia nem lehet, ha nem tér vissza önmagába, ami által megújulhatna; igen ám de a mozgás visszatér önmagába, az által folyton megújul s e körben a végtelenig folytatódhatik.

Nézzünk szemébe először ez állítás logikájának; azután majd a természettudományok nevében mondjuk el róla, hogy mily tárgyilagos és alapos.

Egy körnek, mikor már kész, a vonal irányában valóban nincs kezdete s nincs vége; de leirt-e már N. ur egy kört, melyet valahol meg nem kezdett s eo ipso be nem fejezett volna? s minő kör az, mit a világ-mindenség forgása leir, egy kész, teljes kör vagy egy nyilt, folyton készülő kör? hiszen szerinte a mi világunk összeesik s ismét köddé bomlik s újra világ készül belőle; a kör tehát nem teljes; ha pedig nem teljes: akkor még az az elvont vonal sem segíti N. urat.

Ennyit a körfogás logikájáról. — Vegyük most az állítást a természettudományok szempontjából. N. ur így fejti ki a természettudományos lefolyást.

Hogy ujul meg a világ? «A kiszórt világtestek folytatják azon irányban és azon sebességgel körutjokat a végtetlen mindenségben, melylyel azok a főnaptól kiszóratnak; de minthogy kiindulási pontjuk oly irányt vett, hogy utjoknak vissza kellett vezetni oda, a honnan kiindultak, a részben már kihült napok mindinkább közelednek a főnaphoz. Minél közelebb jönnek, annál inkább nő sebességök és pedig annál nagyobb mértékben, minél nagyobb a különbség nagyságra nézve a főnap és a visszatérő napok között, mig végre iszonyu sebességgel beleesnek a főnapba, hol mozgásukban rögtön megakasztatván, a fehér izzásig hevülnek, *visszaadván a főnapnak a hő azon részét, melyet ki-*

szórásuk alkalmával töle elvittek... «És így folyik e körjárat öröktől örökre, soha véget nem érven, és az élő erőt a természetben folyvást élve föntartván.»

Ez a világ megújulásának terve! Legyen szives N. ur reflektálni az elvekre és tényekre, melyeket itt állit. Ezekre nézve mondom:

a) És ha e körjárat öröktől örökre folyni fog, következik-e abból, hogy a multban is öröktől örökre folyt? Ha az erő, az indítás megvan, következik-e abból, hogy mindig megvolt? Ha a világ jövőben egyre újra meg is ujulna, de honnan van maga ez a megújuló világ?

b) N. ur föltételezi, hogy a csillagok mozgása olyan, hogy szükségkép vissza kell térniök a főnapba; ez nem természettudományos állítás; ezt csak N. ur kívánja, hogy úgy legyen. A mechanika törvényei szerint a világtesteknek ki kell hűlniök s megszünik rajtuk minden mozgás, világtetemekké válnak; de miután ily gyászos sorsra jutottak, fogják-e folytatni a dupla mozgást: tengelyük körül és a térben haladó mozgásukat, azt senki se tudja. A tudomány arról mélyen hallgat. Hiszen idővel megszünhetik a gravitatio is; ha például a gravitatio az aetherparányok lökésén alapul, akkor el kellene jönni az időnek, amikor a parányok a világűrben szétszóródnak s akkor aztán a világtestek is a röperő irányában mehetnének a végtelenbe. Honnan szedi tehát N. ur a világ-megújulás gondolatait? Nem a tudományból.

c) N. ur állitja, hogy «az nem lehet a világrénd tervében» és «az nem történhetik,» hogy a világ meg ne ujuljon. Honnan tudja N. ur ezeket? A tudomány efféle tervek-ről egy kukkot sem szól. A természettudomány nem kutatja a «causa finalist,» s következőleg az ilyen kifejezések: «ez nem lehet a világrénd terve,» «ez nem történhetik,» *nem természettudományosak*. A természet törvényeiben nincs meg a tendencia, hogy az életnek kedvezzenek; élet, nem élet, az a természetnek mindegy; addig kedveznek, míg az élet lehetősége megfér velük, azután megsemmisítik az életet. Tehát az efféle «az nem történhetik» nem a természettudós-

nak följajdulása, hanem az érzelgős emberé, aki szereti a bőrét s azt az anyagba temetkezett életet. Mikor a természet megfenyegeti avval a biztos kilátással, hogy valamikor mindennek vége lesz a természettudományok szerint: akkor aztán «az nem lehet» s «az nem történhetik» képezi vigasztát . . . de nem tudományát. A természettudományok biztosan állítják: minden életnek és minden mozgásnak véget kell érnie a világtesteken; amennyire a tudomány, az alapos indukció, a természeti törvények állandósága kihat, mindenütt elmaradhatlan gyászos véget látunk. Ezen a gyászos kilátáson nem a természettudósok, mert azoknak szigoruan az indukcióhoz kell ragaszkodni, hanem mások úgy segítenek, hogy ami itt biztos és természeti szükség: arról azt mondják, hogy bizonyos határon túl tán nincs ugy. A melegben a test tágul, a hidegben összehúzódik, de meglehet, mondják ők, hogy egy nagyon nagy hidegben a test majd köddé válik, stb. Csakhogy ezen eljárásnak neve nem tudomány.

d) N. ur állítja, hogy «igy folyik a körjárat öröktől örökre,» föltételezi tehát, hogy van a természetben oly körjárat, melyben az erő csonkítatlanul szállhat vissza oda, a honnan kiindult. Már most azt kérdezem: természettudományos fogalom-e ez? A természetben van körjárat, de az mind látszólagos körjárat, abszolút körjárat milyen N. urnak kell, olyan sehol sincs. Milyenek a természet körjáratai? Látjuk, hogy a víz a tengerből páraalakban fölszáll, a felhők szárnyain mindenfelé vitetik, leesik eső alakjában, termékenyít, szivárog, folyókban egyesül, lefolyik a tengerbe s onnan újra kezdí forgását. A víz, mely a malmot hajtja, lefolyik, — felhőbe száll, újra a magaslatokra kerül s ismét a malmot hajtja. A hő beleveszi magát a növénybe, ott közreműködik a levegő szén-savának kiválasztásában, mint energia bele van fektetve a növény alkatrészeit képező kombinációkba, a növényt megeszi az állat, az állati szervezetben «elégnek» a növény tápláló részei, az energia ismét mint hő nyilvánul. Ime a természet körjáratai. De miféle körjárat ez? Tán bizony ugy történik, hogy mindig ugyanaz

az erő jár ott körbe? ugyanaz a nap melege, mely a vizet a tengerből a felhőkbe emelte, emeli-e újra megint, miután a folyók ágyában a tengerbe visszatért? bizony nem, hanem a napnak ujonnan kisugárzott melege fogja most a munkát végezni. Tehát a víz körben jár, de folyton új meg új erőt kell a napnak kisugározni; ha nem áradna a napból folyton új meg új erő, új meg új hő, bizony csakhamar megszűnnék minden körjárat. Meddig folytatódhatik tehát ez a körjárat? Addig míg a nap melege tart. S mi lett az előbbi hővel, az előbbi hajtó, emelő erővel? Elveszett? Nem, az erő nemvész el, de nem használható, eloszlik, egyensúlyba helyezkedik: in specie a hő a világűrbe való kisugárzás által folyton alacsonyabb fokra száll, s nem emelhető fel eo ipso magasabbra. Nem lehet az alacsonyfoku hőt munkává átváltoztatni, s így reánk nézve és a mozgásra nézve absolute elveszett.

A tapasztalati világban tehát absolut körjárat nincs, minden körjárat a nap kontójára történik s addig tart, míg a nap birja, ami hál' Istennek még millió évekig tarthat.

Ilyen körjárat a mindenségre nézve nincs, mert nincs egy kivüle fekvő erőforrás, honnan tehát az absolut körjárat, a perpetuum mobile gondolata? ez nem természettudományos gondolat; sőt a természettudomány szerint a fontebb említett elveknél fogva az absolut körjárat lehetetlen, mert a hő folyton sugárzik a mindenségbe, ott alacsony hőfokra száll s mint ilyen okvetlenül örökre használhatatlan. De valami talán képes lesz ezt az elszállinkózott hőt újra fölemelni magasabb fokra? a természettudomány minden erre vonatkozó elméletnek eddig az álmok sorában jelölt ki szerény helyet, s ha a természet törvénye nem nadrágszj, melyet szűkebbre és tágabbra lehet ereszteni, ezentul is ott fognak e jeles elméletek feledésre várni.

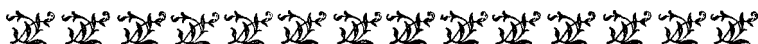
A természettudomány elvei és tényei szerint tehát igaz: a) a mindenségben a mozgásnak nincs absolut körjárata; b) a mozgásnak a mechanika szerint szükségképen az erők egyensúlya a vége: következőleg az örök mozgás egy fizi-

kai lehetetlenség, s ilyen lesz a világok körjárata; egy non-ens, képzelődés.

Már most bizvást ideirjuk az exakt tudós dicsőségére azt, amit N. ur dolgozata végére függeszt:

«Az előadottakból tehát világosan látható, hogy a világnak, mint összeségnek soha kezdete nem volt, de nem is lehetett és azért vége sem lehet.» Hogy mi látható világosan, arról mindenki számot adhat magamagának, aki e sorokat olvasta!

Készakarva nem reflektáltam N. ur nyilatkozatára, melyet Mózes kozmogoniájáról kockáztat, egyszerűen azon okból, mert kilátszik belőle, hogy N. ur a Hexaameronról nem olvasott s nem tud többet, mint a mennyit a kis bibliából hajdanában kiolvasott. Ez alapon nem lehet tudományos fejtegetésekbe bocsátkoznom; Lenormant és Vigouroux jó szolgálatokat tehetnének N. urnak. Komolyan hiszi-e azt Nendtwich úr, hogy az egyház tana szerint Isten a világot hat csillagászati nap alatt teremtette, s hogy a negyedik napon jöttek létre a nap, hold és csillagok, stb.? Akkor Ön e részben nincs tovább, mint mennyire a második normálisban volt s következőleg nincs joga e hiányos ismereteket a művelt keresztényeknek imputálni. A keresztény fölfogás teljesen egyezik a természettudomány tételeivel.

AZ ORLÉANSI SZŰZ EMLÉKE.

Irta Dr. KERESZTY GÉZA.

(Folytatás.)

Jeanne, pöre lefolyása alatt egypárszor említést tett arról is, hogy szózatai, őt bátorítván, az örök üdvösséget helyezték neki kilátásba, mint szenvedéseinek jutalmát. Most ezen saját mondását akarta a bíró ellene fordítani, azt a ravasz kérdést intézve hozzá, vajjon egészen biztosítva érzi-e

magát arra nézve, hogy üdvözülni fog? Jeanne így felelt: „*Én erősen hiszem mindazt, amit szózataim nekem mondanak, tehát azt is, hogy üdvözülni fogok.*“ «Ez a felelet nagyon fontos ám,» jegyzé meg a bíró. — «*Én is nagy kincsnek tekintem e tudatot,*» felelé Jeanne.

«Tehát e kinyilatkoztatás után te már azt hiszed, hogy nem is vétkezhetel halálosan?! — *„Erről mit sem tudok, s az Istenre bízom azt.*“ Mit gondolsz, talán neked már nem is kell gyónáshoz járulnod, miután szózataid szerint üdvözülni fogsz?» — *„Soha sem lehet az embernek lelkiismeretét eléggé megtisztítani.“*

Ez tehát, ugy látszott a püspöknek, ismét nem volt az az út, amelyen célhoz juthatna. Máskorra kelle halasztania a folytatást. Pedig az idő mult, s a tömérdek faggatás daczára egyéb, kézzelfogható eredmény, amelyből igazi vádat lehessen kovácsolni, idáig nem mutatkozott, mint a férfiruha kérdése; ezért magáért pedig még nem lehet valakit a máglyára ítélni. Már-már kétségbe kezdett esni, nem tudta, mihez kezdjen még.

Végre egy gonosz gondolata támadt, amely őt sikerrel látszott kecsegtetni: a hitről, az egyházzól fog ő majd nehezebb kérdéseket a szönyegre hozni, amelyeknek megoldására már egy kis tudomány is szükséges, a melyek tárgyalásánál vajmi könnyen mondhat a tudatlan leány olyasvalamit, amit eretnekségre lehet magyarázni. S hogy annál biztosabb legyen, mást küldött ki maga helyett a kérdések megtételére, (La Fontaine-t) mert félt, nehogy saját hevesége által a vádlottat megfélemlitse, vagy bizalmatlanná tegye. Érdemes e kérdések lényegesebbjeit feljegyezni.

Egy napon tehát megjelent a kiküldött Jeanne czellájában, és egész szeliden, barátságos hangon elkezdte feladatát: hogy, ha Jeanne netán valamit mondott vagy tett volna, ami a hittel nem egészen volna megegyeztethető, vesse magát alá az anyaszentegyház határozatának. Jeanne hivatkozott eddigi feleleteire, melyek feljegyeztettek, vizsgálják azokat át, s ha volna bennök valami kétes kifejezés,

ő majd, «szózatai» segélyével, megmondja, mikép kelljen azt érteni; ha pedig valóban a hitbe ütköző szó fordulna ott elő, ő azt bizonyynyal nem akarja fentartani. Lehet-e ily körülmények közt bárkitől helyesebb feleletet várni?

Határozottabb alakot adtak tehát a kérdésnek: aláveti-e magát az egyháznak, minden mondását és minden cselekedetét illetőleg, akár jók legyenek azok, akár roszak? (Ha igen, majd ítélnék ők az ő egész küldetéséről, ha nem, akkor már is eretnekségről gyanusithatják.) A szegény, egyszerű falusi leány nem fogta fel egészen a kérdést, ő az «egyház» alatt a szentegyházat, a templomot értette, ahol oly szívesen szokta volt ájtatosságát végezni; s imigy felelt: *«Én nagyon szeretem a szentegyházat, s minden tehetőségemmel védeném azt, keresztény hitünk kedvéért, — ami pedig cselekedeteimet illeti, az Ur Istenre kell biznom azokat, aki engem Károly királyhoz küldött. És meg fogják látni, hogy az Isten nemsokára meg fogja segíteni a francziákat. Ezt pedig azért mondom meg, hogy, ha majd bekövetkezik, emlékezzenek rá, hogy megmondottam.»*

Megmagyarázták most Jeannenak, hogy van győzedelmes egyház, amelyhez a szentek, az angyalok, az üdvözült lelkek tartoznak, — és van viaskodó egyház, amely áll a pápából, bibornokokból, főpapokból, papokból s az összes jó katolikus keresztényekből, s hogy ez az egyház, együttvéve, nem tévedhet, mert a Szentlélek által vezéreltetik. Aztán feltették a kérdést, aláveti-e magát ennek a viaskodó egyháznak. *«Én»* — felelé a dologgal még most sem egész tisztában volt leány — *«Istennek, a bold. Szüz Máriának, s a szenteknek parancsából mentem a franczia királyhoz, és ezen egyháznak minden cselekedetemet, vagy amit még tennem kelleni fog, alávetem; a viaskodó egyházat illetőleg most még mást nem szólok.»* — Ezt megjegyezték maguknak. Ő nem akar a tulajdonképeni tárgyról nyilatkozni. «Hát a pápának nem felelnél-e teljesebben? válaszolnál-e ő előtte, az Isten helyettese előtt, mindenre, amit a hitre s lelkiismeretedre nézve tőled kérdezne?» — *«Vezessenek eléje, s én mindenre, amire kell, felelni fogok.»* A vallató azt hitte, hogy Jeanne erre a kér-

désre is vagy hallgatni, vagy kitérő választ fog adni, — és ime, megszégyenülve látta, hogy igenis határozott feleletet kapott.

A legközelebbi alkalommal maga a püspök, egypár ülnököt véve maga mellé, ment Jeanne czellájába, s újból felvetette a kérdést, vajjon aláveti e minden szavát és cselekedetét, s mindazt ami a pör folyamán előfordult, az egyháznak, amely itt a földön van. A sokat faggatott leány így válaszolt: *«Alávetem mindazt, amit tőlem kérdeznek, a viaskodó egyháznak, föltéve, hogy nem kíván tőlem valami lehetetlent.»*

«Mit értesz a lehetetlen alatt?» *«Azt, hogy amit jelenéseimre, kinyilatkoztatásaimra nézve mondtam, miután azokat Istentől kaptam, nem fogom visszavonni semmi áron, — és hogy amit az Isten parancsolt, vagy még parancsolni fog, hogy cselekedjem, azt nem fogom elmulasztani senkinek a kedvéért.»*

«De hátha a viaskodó egyház azt mondja neked, hogy a te jelenéseid csalfák, az ördögtől származnak, babonaságon, gonoszságon alapulnak, aláveted-e magadat akkor az egyháznak, reá bizod-e magad?» kérdé a püspök, nem bírván tovább palástolni gondolatát. — *«Én az Ur Istenre bízom magamat, akinek parancsát mindig teljesíteni fogom. Én legjobban tudom, hogy mindazt, amiről a pörben szó van, Isten parancsából tettem, s lehetetlen volna nekem az ellenkezőt megtennem.»*

«Tehát azt hiszed, te nem vagy alávétve az anyaszentegyháznak, azaz a pápának, püspököknek, s az egyház egyéb főpapjainak.» — *«De igen, hanem mindenekelőtt az Istennek kell szolgálni.»*

«Talán a te szózataid parancsolják neked, hogy ne vesd magad alá az egyháznak és itéletének?» — *Sohasem parancsolták nekem, hogy ne engedelmeskedjem ez egyháznak, hanem igenis, hogy szolgáljak az Istennek.»*

Még egypár lényegtelenebb kérdést téve, a püspök embereivel együtt láthatólag elégedetten távozott.

Nem heteken, hanem immár hónapokon át tartottak

ezek a vallatások, amelyeket az eddigiekben, bár kivonatban, de a pöriratok alapján közöltünk. Eme kivonatos közlésekből is láthattuk, mennyi nehézséget, mennyi csapdát készítettek a vallatók a szegény, tanulatlan falusi leánynak; mennyire igyekeztek felhasználni tudatlanságát, hogy azzal visszaéljenek; mikép halmoztak kérdést kérdésre, többen is beszélve egyszerre, úgy hogy maga a vádlott nem egyszer kényszerült felszólalni: «Uraim, kérem egyiket a másik után szólani.» Láttuk azt is, mily ravasz taktikával éltek ugyanez urak, a tárgyat folyton változtatva, egyik themáról a másikra ugorva, s megint visszaugorva az előbbire, csakhogy ellenmondásba keverhessék áldozatukat, — jóformán szünet nélkül folytatva a tárgyalásokat, hogy így kifáraszszák, kimerítsék a vádlott testi-lelki erejét, habár emellett maguk is kifáradnának. De azt is látnunk kellett, mily remek feleleteket adott az egyszerű falusi leány oly fogárd kérdésekre, melyekre jól megfelelni, még ügyes, tudós férfiaknak is dolgot adott volna; — valamint azt is, hogy e feleleteket mily nyílt bátorsággal adta, biztos jeléül tiszta öntudatának, tiszta szándékainak! Csoda-e, ha — a bírák minden ellenkező törekvése daczára — a közvélemény még most is ő mellette foglalt állást? Csoda-e, ha még az angolok is nem egyszer meghatva távoztak az ülésteremből, s egyikök-másikok nem habozott azt a véleményt kockáztatni, hogy Jeanne az Istentől van inspirálva? Hiszen még maguk az ülnökök közt is egyszer-másszor hangos nyilatkozatokban tört ki a rokonszenv és csodálat érzelme; mert hiába, bármint iparkodott is a hatalmaskodó Cauchon püspök elnyomni e nyilatkozatokat, az emberiesség érzelme még ezekben a férfiakban sem tagadhatta meg magát teljesen.

Vegyük még ezek után figyelembe, hogy Jeanne egészen egyedül állott e tudós vallatókkal szemben! Nem volt egyetlen támasza, egyetlen tanácsadója, aki a tárgyalásban előforduló kérdések veszélyeire őt figyelmeztette volna; pedig a törvény értelmében joga lett volna egy védőre, már csak azért is, mivel husz éven alul volt még; a törvény egyenes megszegése, és leggonoszabb szándéku megszegése

volt az, hogy nem adtak melléje senkit, hanem azt mondták neki, feleljen ő maga úgy, ahogy akar!

De talán mégis tévedünk? Csakugyan — volt valami tanácsadója mégis. Loyseleurnak hívták azt a roueni kanonokot, aki nem átalotta képmutatással és hazugsággal becsempészni magát Jeanne czellájába, s ott, földijének s különös jóakarójának adván ki magát, egy-két ravasz tanácscsal félre akarta őt vezetni, iparkodván egyszersmind belőle esetleg oly bizalmas valomásokat kicsikarni, amelyeket aztán a szomszéd szobában hallgatózó püspök és társai majd felhasználhatnának a vád megtételére. Persze sem ő, sem ezek semmi olyast nem hallhattak, ami Jeannera nézve compromittáló lehetett volna, — de jellemző ezen emberekre, hogy még ilyen ocsmányságra is képesek voltak, csak hogy céljukat elérhessék. Nemcsak, hogy védőt nem adtak melléje, hanem szándékosan félre akarták őt vezetni! — De még ez se volt nekik elég. Még a vallás vigasztaló erejétől is szerették volna foglyukat megfosztani, nem engedték őt szentmisét hallgatni, nem engedték meg neki azt sem, hogy börtönéből az ülésterembe menve, a közbeeső kápolna ajtaja előtt pár perczre letérdelhessen és imádkozhassék. Azt hitték talán, hogy még az Isten segítségétől, egyetlen támaszától és reményétől is megfoszthatják áldozatukat?

És ezek — szomorú dolog! — papok voltak, papok, kiknek az igazság szerint kell vala szorosán eljárniok mindenben, az utolsó jotáig! Bemocskolták szent ruhájokat az igazságtalanság, a törvénytíprás, a ravaszság szennyével Istennek ezen méltatlan szolgái, — hisz az apostolok között is akadt egy Judás! — mert részben meg voltak vesztegetve, részben a megvesztegetettek részéről megfélemlítve.

Igy érte a pénzvágy és az emberi tekintetek folytán egyik jogtalanság a másikat, így halmoztatott törvénytelenység törvényteleniségre. A püspöknek, úgy látszik, nem is maradt egész nyugodtan a lelkiismerete; legalább erre enged következtetni egy körülmény, melyet nem hagyhatunk egészen említetlenül. Történt, hogy azon időben egy igen tudós Lohier nevű férfit időzött keresztülmenőben Rouenban. Cauchon

nem akarta elmulasztani ez alkalmat, közölte vele a pörnek eddigi lefolyását az okiratok szerint, és véleményét kérte az egész ügyet illetőleg. Nagyon szerette volna, ha e vélemény kedvező lett volna reá és álláspontjára nézve. De ebben ugyancsak megcsalódott. Lohier kijelentette, hogy az egész pör semmis és érvénytelen, mert 1) az ülések zárt helyen tartattak, ahol tehát a jelenlevők nem rendelkeztek avval a teljes szabadsággal, mely független véleményök kimondhatására szükséges lett volna, — 2) mert senki nem volt jelen a francia király részéről, akiről pedig a pör folyamán sokszor volt szó, — 3) mert az ifju vádlottnak, ily fontos tárgyban, annyi tudós doktorral szemben nem volt ügyvéde, nem volt egyetlen tanácsadója. Magán emberek előtt pedig akkép nyilatkozott, hogy ezen egész pörben nem az igazságosság, hanem a gyűlölet működik, s hozzátette, hogy ez oly undorral tölti el őt, hogy nem is akar tovább Rouenban időzni. S valóban eltávozott, — amit különben jól is tett, mert a felbőszült Cauchon boszuját aligha kerülhette volna ki.

Mit törődött ő mások véleményével! Mit saját lelkiismeretének fenyegető szavával! Ő tudta, mit akar tenni, és semmi által sem zavartatva magát, folytatta gonosz munkáját.

A vallatások be voltak fejezve, az ítélet kimondására kelle immár előkészülni. Márczius 24. ujra elővezették Jeanet, és felolvasták előtte az összes eddigi kérdéseket és feleleteket, ki is csupán egy pontra nézve akart helyreigazítást, kijelentvén, hogy ő szívesen cseréli fel férfiruháit női öltönnyel, ha őt szabadon bocsájtják, s így nem igaz, hogy ő minden áron, és megátalkodva ragaszkodik a férfiruhához. (Tudjuk, hogy ez a pont számtalanszor ismétlődött a vallatás folyamán, mert hisz más igazi vádat nem találtak ellene, s így ez volt a fő botránykő a bírák szemében. Férfiruhái miatt nem engedték szentmisét hallgatni, amit pedig oly forrón óhajtott; férfiruhái miatt nem engedték a szent áldozáshoz járulni, pedig a husvétii idő már elkezdődött volt.)

Egy pár nap mulva, — amelyeket a bírák arra hasz-

náltak, hogy a kérdések- és feleletekből hetven cikkelyt készítsenek, — újra megidéztek a vádlottat, s újra felolvasták előtte a most már új formába öntött anyagot. Ez a lépés már előkészület volt az ítélet kimondására. De mennyire bámult szegény Jeanne, midőn azt volt kénytelen látni, hogy ez az új forma valóságos meghamisítása az ő tulajdonképeni feleleteinek! A cikkelyek tartalma hemzsegett a sok ferditéstől, félremagyarázástól, rágalmazó föltevéstől s az ezekből lehozott hamis vádaktól.¹ Tudta ő most már, hogy bírában ellenségeit kell látnia. A vallatáskor legalább még az a színe volt a dolognak, mint ha mégis az igazságot keresnék, most azonban, e cikkelyek hangjából, tartalmából kirítt a roszakarat. Mit tegyen ő, a szegény magárahagyott leány? Hallgatott a legtöbb cikkely hallatára, legfőlebb hivatkozott az ő előbbi feleleteire, de, — bár ilyenkor szava az igazság fényével világítja meg a hamis vádak sötét tömkelegét, — eredményre nem számíthatott.

Mit használt, hogy visszautasította az eretnekség vádját, kijelentvén, hogy ő soha el nem tért s nem akar eltérni az igaz hittől; mit használt, hogy tiltakozott a babonáság, az istenkáromlás, stb. efféle vád ellen; — hogy tagadta, miszerint magát szent gyanánt tiszteltette, — hogy szerényen, de amellet erélyesen mutatta ki a többi, szinte a képtelenségig hamis imputatiók alaptalan voltát? — Mindez hasztalan volt; a bírák nem akarták, hogy ők idáig hiába fáradtak légyen, sőt mindent elkövettek, hogy ezen és más hasonló vádjait, melyekkel e cikkelyek telve voltak, fentartsák. Szemére hányták a vádlottnak, hogy állítólagos missiója nem egyéb mint vérontás, hogy az angolokhoz irt leveleinek hangja csupa kevélység, hogy ekkép az ő jelenései csak az ördögtől származhatnak, aminthogy egy ily tudatlan, együgyü teremtésnek az Isten nem is nyilatkozhatik (!) stb. Jeanne mindezekre a szemre-

¹ Amint az ma is látható, ha ez a 70. artikulus összehasonlítottatik a kérdések- s feleletekkel, melyek, daczára, hogy az artikulusok alapjául szolgáltak, nem egyszer azoknak világos démentiját képezik!

hányásokra újból szépen megfelelt, — de, látva birái gonosz szándékát, elvégre is az Istenre bizta ügyét.

Igy álltak a dolgok, midőn a husvéti szent ünnepek rövid szünetet kényszerítettek a bírákra. Szomoru husvéti ünnepek a szegény fogolyra nézve, ki nem vehetett részt az istentiszteletben, hanem lánczokra verve sinlett börtönében! De a bírák számára sem igen lehettek derültek; mert most már minden gondolatuk és törekvésük a végső lépések megtételére volt irányozva, — s erre nézve még elég dolguk akadt.

A párisi egyetem doctoraihoz kellett most már, véleményadás végett a pört áttenni, részint, mert ezek tekintélyök miatt mellőzhetők nem voltak, részint, hogy ne látszasanak bármily formáságot elmulasztani. A párisi tudósok úgy találták, hogy abban a hetven cikkelyben sok a fölösleges ismétlés, miért is az egész ügyet, annak lényegét könnyebb áttekintés végett tizenkét új cikkelybe mondták foglalandónak. Új munka állott tehát a törvényszék előtt, de buzgalmuk ezt is csakhamar meggyőzte.

A tizenkét cikkely létrejött, és nagyon fontos stadiumot jelez az orléansi szűz pörének tárgyalásában; mert ez a 12 cikkely volt alapul szolgáló a végtárgyalásnak és ítélethozatalnak. Hogy ki volt mesterök és szerzőjük, soha nem tudódott ki, de hogy egy ravasz, gonosz s amellet igen ügyes embernek kelle lennie, az bizonyos. Igazságtalanok irányzatosak voltak már az első vallatások is, a gyűlölet rítt ki az egyes kérdésekből: de ott voltak Jeanne tiszta, öntudatos feleletei, melyek megszégyenítették a vallatók roszakaratát. Határozottan hamis vádakkal volt telítve aztán a hetven cikkely: de ezek is legalább felolvastattak a vádlott előtt, ki azokra újból megfelelt, hol helyreigazitva a félremagyarázást, hol tagadva a rágalmakat. De ez a gonosz tizenkét cikkely Jeannenak hire és tudta nélkül készült, vele utólag sem közöltetett formászerűen; e cikkelyekre nézve tehát semmi megjegyzése, semmi észrevétele meg sem is hallgattatott soha; itt meg van semmisítve az ő vallo-másainak legcsekélyebb vonása is, egyszóval itt ő maga már

egészen ki van hagyva, s egyesegyedül az elfogult, roszkarakatu, mindenképen csak büntetni és kárhozzatni akaró önkény van bennök kifejezve. Az eddigi tömérdek szabálytalanság a legégbekiáltóbb törvénytelenséggel lön így betetőzve. És im! ez a tizenkét cikkely, melyekben tények gyanánt voltak a legnagyobb perfidiával oly dolgok felhozva, amik soha nem voltak azok; melyekben oly dolgok állittatnak, miket Jeanne állhatatosan tagadott; vagy egész más értelemben állittatnak, mint azokat ő állította: ez a tizenkét cikkely ment a roueni törvényszéktől egyenesen a párisi egyetem színe elé, hogy az az ügyre nézve véleményt adjon! Lehetett-e hát más, mint kárhozzható véleményt várni e cikkelyek alapján a párisiaktól még az esetre is, ha ott csupa jóakarat uralkodott volna? Hisz e cikkelyek már úgy voltak fogalmazva, hogy belőlök csak rosztat lehetett érteni!

Lássuk csak ezt a 12 cikkelyt egy kissé közelebből. Lényegök a következő:

I. Jeanne jelenései, melyek az ő szülőföldjének babonáival vannak összeköttetésben, megparancsolták neki, hogy szülői tudta nélkül távozzék az apai házból (ő ép az ellenkezőt állította).

II. A királynak mutatott jel csupa hazugság és ellenmondás.

III. A vádlott ép úgy hisz az ő jelenéseiben, mint a megváltásban.

IV. Kinyilatkoztatásai nem egyebek mint gyanus divinatio.

V. Férfiruhájával szentségtörőn megveti az ó- és újszövetség minden parancsát. (!)

VI. Leveleit a kereszt jelével szokta megjelölni, ez rút profanatio.

VII. Küldetése nem fér össze a szülői tekintély tiszteletével.

VIII. Szökési kísérlete tulajdonkép öngyilkossági kísérlet.

IX. Tisztasága se más mint gőg és kevélység.

X. Istentől való állítólagos kiszemeltetése nagy vakmerőség.

XI. A tisztelet, melylyel szózatai iránt viseltetik, bálványimádás.

XII. Tiltakozása, midőn birái a szózatokat, s azoknak forrását kétségbevonni akarták, az egyház iránti köteles engedelmességnek daczos megtagadása.

A tizenkét czikkelynek eme felsorolása, azt hiszszük, eléggé szemeink elé állítja a ferdítés gyalázatosságát, s nem szükség egyenkint kimutatnunk, hogy pl. a jelenéseket illetőleg nagyon jól tudhatta a tizenkét czikkely gyártója, miszerint vannak Istentől származó jelenések is; vagy hogy ép oly jól tudhatta, miért nem akar megválni Jeanne a sokat hánytorgatott férfiruháktól, ő, aki ez ügyben a poitiersi papság által különben is megvizsgáltatva, nyugton hagyatott, s egyszerűségében csakugyan nem birta felfogni, hogy az, amit a rheimsi érsek jóváhagyott, oly rossz dolog legyen, minőnek azt a beauvaisi püspök feltüntette; — és így tovább.

Egyszóval, a tizenkét czikkely aljas rágalmakból van összehordva, oly vakmerőséggel és alávalósággal, melyet csak az a körülmény fejt meg, hogy nem tarthattak a szegény áldozat czáfolatától, akinek e rágalmakról tudomása sem volt, — valamint arról sem, hogy ez iratban mély hallgatással van mellőzve mindaz, ami az ő vallomásaiból reá nézve kedvezően lett volna magyarázható.

Ezt a perfid okiratot menesztette tehát Cauchon a párisi tudósokhoz, egy kíséző levéllel együtt, amelyben kéri őket, nyilatkozzanak mihamarabb, vajjon az abban foglaltak nem látszanak-e nekik «hitellenes,» «botrányos,» «vakmerő,» «a közjó megrontására való,» «erkölcstelen» dolgoknak; s így ezen kánonjogi jelzőkkel szinte a szájukba rágja, a ravasz, hogy ime ezekkel a minősítvényekkel, ezekkel a censurákkal óhajtja a vádlottnak cselekedeteit megbélyegezve látni.

Természetes, hogy a párisi tudósok, — kiknek egyrésze amugy is részt vett a roueni ülésekben — nemsokára egészen a püspök óhaja szerint nyilatkoztak, kivéve mégis

egy pontot, azt a megjegyzést tevén t. i. hogy a férfiruhák viselete általán véve illetlen ugyan és kárhoztatandó, hacsak a vádlott ezt nem tette szemérmének holmi erőszakoskodások ellen való megvédése czéljából, (mily jól eltalálták az igazi okot! csak az ártatlan Cauchon nem tudott erről semmit) — s hogy nagyobb biztosság és a lelkiismeretek megnyugtatósa kedvéért jó lenne e pontot a pápa elé terjeszteni; no meg még azt a záradékot is hozzátették, (magukat az utókor előtt nagy «okossággal» tisztázandók, ha esetleg erre szükség lenne), hogy e véleményadásukat függővé teszik a vádak valóságától. Eme clausulákra azonban eszeágában sem volt a püspöknek tekintettel lenni.

Igy tehát minden rendben volt, s most már közel volt az idő, melyben a püspök az angoloknak megszerezheti azt az örömet, hogy áldozatukat megsemmisítve láthassák.

De im, mi történik? Jeanne hirtelen megbetegszik, erős forrolázba esik. Képzhető az angolok ijedelmé; mert hátha természetes halállal találna meghalni, mielőtt a máglyára czipeltetik! Ennek a világerő sem volt szabad megtörténnie. Pedig a veszély elég nagynak látszott. Jeanne maga is halálát vélte közeledni, s gyónni és áldozni kívánt, azt a kérését is hangoztatva, hogy majdan szentelt földbe temessék őt. (Környezői még ebből a kérésből is új sértéseket kovácsoltak.) Tüstént a legjobb nevű orvosokat szalasztották hozzá, hogy őt bármi áron megmentseék, mert — mondák — az angol király igen drága áron vásárolta meg ezt a nevezetes foglyot, s nem akarja, hogy az számára elveszzen. Az orvosok meg is tettek mindent, amit tehetek, eret vágtak a betegnek, s az lassankint fel is gyógyult, ifjúi ereje legyőzte a bajt.

De ez a betegség hangos figyelmeztetés volt mindazok számára, kik Jeannet elveszteni akarták, hogy siessenek, s ne tegyék ki magukat még egyszer annak a veszedelemnek, hogy drága foglyuk a rég előre megállapított boszu elől valamiképp megmenekedjék.

Alig gyógyult fel tehát Jeanne, május elején megkezdtek az utolsó, már a halálítéletre előkészítő formalitásokat,

az u. n. «szeretetteljes intelmeket.» Részint új ülésekbe idézve őt, részint börtönében meglátogatva, eléje állították ugynevezett vétkeiket, a tizenkét cikkely alapján; sokat beszéltek neki, hogy térjen meg, nemcsak lelkének megmentésére, hanem hogy testét is megóvja a veszedelemtől, — hallgasson reájuk, egyházi férfiakra, kik vele egész kegyesen és szelíden akarnak bánni, de kik, ha megátalkodnék, ha nem akarná beismerni büneit, kénytelenek lennének őt a világi hatalomnak átadni, (azaz: tüzhálálra ítélni). Mindenekfölött azt a formulát emlegették neki szüntelen, hogy vesse magát alá az egyháznak, persze ezen «egyház» alatt önmagukat, az ellenséges indulatu birákat értvén. Ezek a gonosz akaratu emberek nem akarták belátni, hogy Jeanne teljesen aláveti magát az egyháznak, midőn ismételten kijelenti, hogy ő a pápa elé akarja ügyét vitetni; nem akarták belátni, hogy épen ők vetik meg az egyház tekintélyét, midőn ezt a valóságos appellálást egészen kihagyják a játékból! Nem! Ők minden áron azt a nyilatkozatot akarták a vádlottból kicsikarni, hogy ő az ő értelmökben vett «egyháznak» vesse alá magát, minden szavával, miden cselekedetével együtt. És ezt sehogy sem bírták elérni.

Csakis természetesnek mondható, hogy a szegény Jeanne, ennyi igazságtalanság, ennyi roszakarat láttára, immár egészen meggyőződött arról, hogy akik biráinak nevezik magukat, nem egyebek, mint az ő vértszomjazó ellenségei, — igen, egészen természetesnek találja mindenki, ha Jeanne elvesztette bizalmát az emberekben és emez az egyháznak való alávetést sürgető felszólításokban is cselt látva, nem adott egyenes választ, hanem a folyton megújított kérdésekre mindig csak azzal felelt, hogy ő jó keresztény, egyházát szereti, cselekedeteit pedig az Istenre bizza, s mást nem fog szólni soha, még ha szemei előtt látná is a máglyát.

Ekkor azután, hogy az ítéletet reá, mint teljesen megátalkodottra, végre kimondhassák, felolvasták előtte a hírhedt tizenkét cikkelyt. Említve volt, hogy erről az ocsmány rágalmakkal telt iratról neki eleddig tudomása sem volt. De csalódnánk, ha azt hinnők, hogy most legalább

azért történt ez a felolvasás, hogy a vádlott az ott elősorolt vádakát megczáfolhassa. Ellenkezöleg, ezt a felolvasást is ép oly gyalázatos, törvénytelen módon végezték, mint az egész pört. Ahelyett, hogy pontról-pontra menve, megkérdézték volna, vajjon ezt meg ezt elismeri-e, mint vallomását, s megmarad-e mellette; egy lélekzetre elszavalták neki az egészet, ezzel a bevezetéssel: «te ezt mondtad, ezt mondtad stb.,» úgy hogy a szegény Jeanne alig fogta fel a felolvasottaknak értelmét, annál kevésbé horderejét, s végre szóhoz jutva, csak annyit mondhatott, hogy hivatkozik mindarra, amit a vallatások alkalmával mondott, s hogy annál mindvégig meg is fog maradni.

Ime tehát, a «megátalkodottságot» ki lehetett mondani, s e kimondással nem is késtek. A roueni káptalan, mely eleinte oly tartózkodó volt, most maga is hozzájárult az ítélethez, szintugy a párizsi facultás is, mely — ó nevettség! — még bókokkal is halmozta el a beauvaisi püspököt, kisérő levelében, a hit körüli buzgalméért, aki megint nem is mulasztotta el az összes ülnökök tudomására hozni e szerencse-kivánatokat.

És — ki hinné — ezek az emberek még most is késlekedtek a halál-ítélet kimondásával. Vajjon mi tartotta őket még vissza, hogy gyűlöletöknek, boszuvágyuknak szabad folyást még most se engedjenek? Hiszen, amire törekedtek, jóformán már egészen hatalmukban, kezeik között volt. Mit haboztak tehát, mitől féltek?

A közvélemény volt az, amitől féltek. A közvélemény, daczára az ő hónapokon keresztül huzódott kinzásaiknak, hangos rágalmaiknak, még mindig Jeanne pártját fogta, előtte Jeanne még mindig tisztán állott; s tudták azt a bírák jól, hogy ezt a közvéleményt nem áll hatalmukban megváltoztatni, — s hogy, még ha végre is hajtanák véres szándékukat, őket fogja az utókor mint zsarnokokat kárhoztatni, mig Jeanne emlékét örökké tiszteletben fogja tartani. Csupán egy módot ismertek, hogy e kényelmetlen helyzetökből kimenekülhessenek, s ez az leendett, ha Jeanne maga valamiképen meghazudtolja, visszavonja állításait, s magát bünösnek ismeri el. Ezt,

ezt kell valamiképp lehetővé tenni, idáig kell hozni a dolgot! Ó mily megbecsülhetlen eredmény is lesz az, ha Jeanne beismerésben lesz, s magamagát kárhóztatván, irgalomért fog esdekelni! De hogyan ezt csak reményleni is, mikor mind-
eddig sem a börtön gyötrelmei, sem az egymást érő valla-
tások izgalmai, sem az a sok lelki kín, melyen a szegény
leányt keresztülhurczolták, őt meg nem birták tántorítani,
aki még csak legutóbb is kijelentette, hogy nem tágit attól,
amit a vallatáskor mondott, habár a hóhért készen állva
látná is maga mellett?!

És mégis, a püspök remélt. Hátha az utcza nyilvános-
sága, a néptömeg zajongása, a máglyának szemlélése meg
fogja rémiteni a vádlottat? Terve hamar kész volt. Május
24-én, a sz. Quen czimü apátság cintermében két emelvényt
állíttatott fel, az egyiket a bírák, a másikat a vádlott szá-
mára. Azután elküldte az álnok Loyseleurt s még egy doc-
tort ez utóbbihoz, kik elmondva neki, hogy most az ítélet
meghallgatására viszik, egyszersmind a rábeszélés minden esz-
közével ajánlották neki, hogy csak vesse magát alá az egyház
rendelkezéseinek, s akkor semmi baja sem leend. Majd elő-
vezettette a szerencsétlen áldozatot, s a neki szánt emel-
vényre vitette fel. Ugyanitt már egy szónok (Érard Vilmos)
várakozott, ki azonnal egy beszédet kezdett meg, sz. János
evangeliumának eme szövegéből indulva ki: «A szőlővessző
nem hozhat gyümölcsöt önmagától, ha nem marad a szőlő-
tőn,» (15, 4.) s hosszasan bizonyítva, miként kell minden-
kinek mindenben hiven ragaszkodni az egyház tanaihoz és ren-
deléseikhez, eléadta, miképp szakadt el Jeanne az egyháztól, és mi-
kép botránkozott meg ezerféle módon az Isten népét, babona,
varázslat, eretnekség stb. által. Sőt még a francia királyt is
szidalmazta ez a szónok, mint aki, hitelt adván e leánynak, ha-
sonlóan eretnekségbe esett. Jeanne, ki türelmesen viselte el a
reászórt rágalmat, nem állhatta meg, hogy királya védel-
mére ne keljen, és félbeszakította a szónokot, úgy hogy ez
iparkodott beszédét befejezni. S ekkor a hőslélekű leány, itt,
az összegyűlt nép előtt kijelentette, hogy ő megfelelt már
biráinak, megmondotta nekik, hogy szavai és tettei terjesz-

tessenek fel a római pápa elé; mert erre, és mindenekfölött az Istenre bizza az ő cselekedeteit, akinek parancsára azokat véghezvitte, s amelyekért senki más felelőssé tenni nem enged.

A bírák megszégyenültek, megzavarodtak, s ha mormoltak is egyet-mást arra nézve, hogy «bajos a távolban levő pápához fordulni, hogy a püspök is ítélhet saját területén, hogy őneki is tartoznak a hivek engedelmességgel,» nagyon jól érezték, hogy e merész lépésüknek eredménye egészen más lett, mint amit ők vártak. — Ekkor a legvégsőhöz folyamodtak. Öten-hatan vették körül a szegény leányt, kérték, ostromolták, kényszerítették, hogy vonja vissza állításait, hogy ne adja maga magát a hóhér kezeibe, hogy kimélje ifju életét, hogy csak annyit mondjon: «alávetem magam az egyháznak,» — és meg fogja menteni magát a legborzasztóbb haláltól, bírait pedig a kényszerüségűl, a halálítéletet kimondani; sőt még azzal is kecsegtették, hogy szabadlábra fog helyezettetni.

És e kétségbeesett erőlködésöknek sikere kezdett mutatkozni! A szegény Jeanne kimerülve ennyi erkölcsi preszió alatt, teljesen magára hagyatva, csoda-e, ha elveszítette lélekjelenlétét, s mintegy öntudatát vesztve, hosszas hallgatás után kimondotta a nagy szót, melyet annyian lestek ajkairól: «Alávetem magamat az egyháznak!» Rögtön szavánál fogták, a legnagyobb sietséggel rendelték melléje az irnokot, hogy az abjuratio formuláját neki felolvassa, amelyet ő maga aztán egész gépiesen, alig értve, hogy mit mond, utána mondott.

Megtörtént tehát ez is! A bírák ujjongva constatálták, hogy ime Jeanne bevallotta, miszerint hamisak az ő kinyilatkoztatásai; babonáság volt, amit mondott és amit cselekedett; a gonosszal volt szövetségben stb. stb. amint azok a «tizenkét cikkely»-ben foglaltatnak

Ki ne látná, hogy itt szabad elhatározásu, öntudatos abjuratióról szó sem lehet?! Ha valaha, mióta a világ áll, kényszer, fenyegetés, igazságtalan megfélemlítés által sajtoltak ki valamely vallomást valakiből, ugy az a jelen esetben történt; — ha valaha öntudatlanul, be nem számítható mó-

don nyilatkozott valaki, úgy Jeanne d'Arc volt az, midőn a sz. Queni emelvényen a felolvasott formulát utánmondotta.

De még többet mondunk. Az a formula, amely a pöriratokban szerepel, s amely a tizenkét cikkely vádjait foglalja magában, nem azonos avval, amelyet Jeanne előtt felolvastak, s a melyet ő utánmondott! Itt ravasz csalás, okmányhamisítás történt. Szem- és fültanúk, sőt maga a felolvasó irnok (Massieu) állítják és bizonyítják, hogy a tulajdonkép felolvasott formula rövid hét-nyolcz sorból állott, míg az, amely maig is a pörhöz van csatolva, lapokra terjed. Igen alapos tehát a gyanu, hogy még az a formula is, amelyet Jeanne, (bár mint láttuk, a legnagyobb mérvben kényszerítette, sőt öntudatlanul), magáévá tett: olyas tartalmu lehetett, hogy az ő gyöngéd lelkiismeretével valamiképen meg volt egyeztethető. Szégyen, gyalázat az ily jellemtelenség; de vajjon meglephet-e bárkit is ez a jellemtelenség oly emberek részéről, akikről, ha eddigi szereplésüket figyelemmel kísértük, már rég kárhóztató ítéletet kellett magunknak alkotnunk? Vagy megfordítva, akik ily elvetemültségre képesek voltak, nem számoltak-e már le lelkiismeretökkel annyira, hogy akármily bünre képeseknek tartasuk őket?

Cauchon Péterről immár nem szükség újra mondanunk, hogy ravasz ember volt. Ő ezt a czélt, Jeanne abjuratióját, a közvélemény miatt, minden áron el akarta érni, ha máskép nem lehetne, még a megkegyelmezés ígérete árán is. S habár az angolok, kik babonás félelmökben, addig, míg Jeanne az élők közt van, semminemű vállalatba nem mertek fogni, dühöngtek, hogy még mindig nem láthatják áldozatukat a máglyán: a beauvaisi püspök nagyon jól tudta, mit csinál; tudta, hogy nincs könnyebb dolog, mint a megkegyelmezést visszavonni, Jeanneból visszaeső bünöst csinálni, és akkor — nincs hatalom, mely őt a haláltól megmenthetné! Hiszen, ha semmi egyébbel el nem vesztethi Jeanne, hát ott a sokszor hánytorgatott férfiruha, (amelynek mellözését Jeanne szintén megígérte volt) kiviszi ő, hogy azt még egyszer felöltse, ha máskép nem, egyszerűen nem ad mást neki a börtönben, s — kész a visszaesés! Legye-

nek az angolok nyugodtan, kivánságuk nemsokára be fog tölteni!

Most, egyelőre, ünnepélyes arczot öltve, hivatkozott az imént történt bűnbánó abjuratióra, és feloldozta a vádlottat a kiközösítéstől, üdvös penitenciául azonban életfogytiglan tartó fogságra ítélte őt, hogy ne legyen többé alkalmja megsiratott bűneit újból elkövetni. (!) Persze mindenki, Jeanne maga is azt hitte, hogy egyházi fogságot kell érteni e fogság alatt, melyről az egyházi bíró ítéletében szó volt, — mit sem tesz, csalódott mindenki, s a legkeserűbben maga Jeanne: visszavezettetett az angolok fogságába, az ő körmeik közé; hisz a beauvaisi püspök mint egyházi bíró csak szerepet «játszott,» ő tulajdonkép az angolok zsoldosa, szolgálja volt.

Ismerve ezeknek hő vágyát, most már nem is várokozhatta őket sokáig. A legközelebbi napok eseményei megmutatták, mily értéke volt annak a feloldozásnak és megkegyelmezésnek. S hogy még maga a «megkegyelmezett» vádlott se legyen nagyon meglepve valamely esetleges változás által: mindjárt a szt. Queni jelenet napján, délután, meglátogatta a püspök néhány ülnökkel együtt őt a börtönben, s fölhíva figyelmét arra a nagy kegyességre, amelyet az egyházi törvényszék vele szemben gyakorolt, óva intette, nehogy valamikép visszaessék hibáiba; mert akkor nem számíthat többé kegyelemre. Tegye le a férfiruhát egyszer mindenkorra, s öltse fel az ezennel átadott női öltözetet. Jeanne mindenben engedelmisséget fogadott, s végre a női ruhát is felvette. — Azonban, alig telt bele két három nap, egyszer csak hire terjedt, hogy Jeanne már megint férfiruhát hord. Szinte rohantak a börtönbe, hogy meggyőződjenek ez állítás valóságáról. És meggyőződtek. Hogyan történt ez? Egyszerűen úgy, hogy az örök — aligha saját jószántokból — éjszakának idején elrejtették Jeanne női ruháit s helyettök régi férfiruháit készítették a szegény fogoly fekhelyéhez, úgy, hogy ha akarta volna is ígéretét megtartani, nem tehetette azt. Ha ehhez még meggondoljuk, hogy ezek a durva angol katonák, (hármán őrizték az össze-vissza

lánczolt drága foglyot magában a szobában, ketten az ajtó előtt) a legaljasabb támadásokkal nyugtalanították a szegény védtelen leányt, nagyon könnyen megértjük, hogy egyéb oka is lett volna, újra a férfiruha ótalmát igénybe venni.

Ezekről a támadásokról persze a pöriatok hallgatnak, — s csupán Jeannenak azt a védekezését találjuk bennök, hogy «illőbb csupa férfiak közt férfi-, mint női-ruhát hordani,» de az ő egyéb keserű panaszaiából tudjuk, mily értelem rejlik e látszólag mást kifejező mondásában.

A püspök, titokban ujjongva, képmutatóan szemrehányásokat tett neki, emlékeztette néhány nap előtt tett ígéreteire. — Ekkor aztán kitört a szegény agyonkínzott leányból a halálfélelem által elnyomott, elfojtott igazság szava; most, midőn ama nap óta még a mennyei vigasztalást is nélkülöznie kellett, visszatért bátorsága; visszavonta mindazt, amit a sz. Queni emelvényen kényszerítve mondott és ígért; kijelentette, hogy föntartja régi vallomásait, hogy még mindig hallja az ő szózatait, akik neki szemére hányták multkori gyöngeségét; — újra és újra állította, hogy nem mondana igazat, ha tagadná, miszerint az Isten küldötte őt, s hogy a multkor csak a máglyától való rettegés sajtolta ki belőle a hamis abjuratiót, melynek szavait voltaképp nem is értette, — de most inkább meghal, hogysen a kínos fogtságot tovább töltsen.

A püspök ámulva hallgatta e hősi nyilatkozatokat, maga sem merete hinni, hogy ily hamar meglesz a teljes visszaesés. Megvolt tehát, — most már nincs Jeanne számára menekvés, vesznie kell! Ő, a püspök, a magáét megtette, a formáságokat megtartotta (vajjon hogy állhatott a dolog ezen urnak lelkiismeretével? . . .); — most felveheti pénzét, s egyszersmind kielégítheti saját gyűlöletét.

Május 29-én, ötödnapra a megkegyelmezés után, összegyűjtötte az ülnököket, doctorokat, s közölte velök a vádlott visszaesését. Általános csend és bámulás. Sehonnan egy védelmező, vagy csak mentető szócska nem hangzott. Egyhangulag kimondatott miképp itt az ideje, hogy a bűnös adassék át a világi hatalomnak, azaz — a hóhérnak.

Közeledünk a tragédia végéhez. Felviradt május 30-a, az utolsó nap Jeanne számára! Egy pap jelent meg mindjárt reggel czellájában, hogy hirül adja neki, miszerint meg kell halnia, és hogy őt mindjárt elő is készítse a halálra. Midőn pár nap előtt Jeanne visszavonta kieroszakolt abjura-tióját, mint olyat, melyet csak a haláltól való félelem mon-datott vele, tudta, hogy ezzel biztos veszélynek teszi ki életét, s ezáltal azt is kijelentette, hogy már nem fél többé a haláltól. És mégis, most, midőn egész bizonyos lett előtte, hogy még ugyanaz nap szembe kell néznie a legkinosabb halállal, újra felébredt lelkében a természetnek szava, a haláltól való borzalom. Csoda-e ez, egy fiatal, erős, egész-séges leánynál? Csoda-e, ha a sok szenvedés, gyötörtetés közben néha a szabadulás reményével kecsegtetve magát, most pedig ehelyett egyszerre az égő máglyát s a hóhért látva maga előtt, feljajdult, és sirva kiáltozott: «Ó jaj nekem, ki-vel oly borzasztó kegyetlenül bántak! Tehát még ma a lán-gok martalékává és hamuvá lesz az én tiszta testem, mely eddig érintetlen volt! Inkább hétszer fejeznének le, mintsem clégessenek. Ó ha egyházi fogságban lehettem volna, amely-nek pedig alávettem magamat, nem pedig esküdt ellen-ségeim hatalmában: ez az iszonyu szerencsétlenség nem történt volna meg! Hivatkozom az Istenre, aki bíró lesz ezen és a többi ellenem elkövetett igazságtalanságok felett!»

Ép ekkor lépett be a püspök a czellába, s láttára uj elkeseredés vett erőt a leányon. Félretéve minden tekin-tetet, reá kiáltott: «Püspök! én miattad és általad halok meg, — de az Isten ítélőszéke elé idéztek érte.»

De ez az éles fájdalom csak az első benyomások ál-tal lőn előidézve, — s csakhamar nyugodt önmegadásnak adott helyet.

Jeanne tiszta lelke, mint a sötét felhők közül előtörő nap, csakhamar megtalálta biztos irányát. Gyónni kívánt, és az oltári szentséget magához venni, amelytől oly régóta meg volt fosztva. S midőn a pap nem tudta, mit tevő legyen, s a püspökhöz fordult utasításokért: ez fényes bizonyságául rosz lelkiismeretének, büntudatának, nem merte a szent-

ségeket megtagadni attól, kit mint eretneket, mint a gonosz-szal szövetkezőt excommunicált, tűzhalálra ítelt. Nem vette észre ez a nagy theologus, hogy mikor egy eretneknek, babonával vétkesnek a papi feloldozást megadatja, sőt ugyanazt az Ur testével ellátatja; ugyanazon bünöktől oldja fel, melyek miatt a máglyára viszi, — s így magamagát itéli el? Vere mentita est iniquitas sibi!

Jeanne tehát meggyónt. Aztán elhozták az oltári szent-séget, és pedig — úgy látszik az angoloktól való félelmökben — minden egyházi fény nélkül, gyertyák, karing és stola nélkül. Ő de mennyire kipótolta ezek hiányát a szegény, halálra kinzott ártatlan Jeannenak élő hite, buzgó áhitata, könnyeinek bő árja, melyekkel Istenét magához vette!

Kilencz óra felé Jeanne — most már női ruhákban, fején egy főveggel, melyre e szavak voltak írva: eretnek, visszaeső apostata, bálványimádó (!); — kivezettetett Rouen főterére (Place du Vieux-marché), 800 fegyveres, és rop-pant néptömeg kíséretében. Aki látta, mily buzgón imádkozik ez ártatlan gyermek, mily áhitattal ajánlja magát Istennek és szentjeinek, nem tartóztathatta magát a sirástól. Ő maga is sirt, nem törekedett elfojtani fájdalmát, sirt, hiszen gyöngé nő volt! Az az erő tehát, mely őt missiójában vezérelte, mely az ő egész szereplését, amíg a francziák élén állott, jellemezte; másutt és nem az ő saját egyéniségében birta forrását!

A főtéren sötétlett a máglya. Egy szónok lépett az emelvényre (Nicole Midy) s a szentírás eme szavai fölött: «ha az egyik tag szenved, együtt szenvednek minden tagok» (I. Kor. 12, 26.) prédikációt tartott, melyet Jeannenak végig kellett hallgatnia, egészen a végkövetkeztetésig: hogy ő is egy ártalmas tag az egyház testén, melyet, hogy a többiek megóvassanak, le kell vágni! — egészen a befejező rettenetes szavakig: «Jeanne! távozzál békével, az egyház nem védhet meg többé, hanem átad a világi karhatalomnak.»

Jeanne térdeire borulva, hangosan hívta Istent és a szenteket, főleg az ő kedves szentjeit, segítségül utolsó órájában, aztán, igaz keresztényhez illően, bocsánatot kért ugy

barátaitól a francziáktól, mint ellenségeitől az angoloktól: aminthogy ő is megbocsátott minden, minden igazságtalanságot, amit ellene elkövettek. Kérte a jelenlevőket, hogy imádkozzanak érte, főleg a papokat, hogy róla szentmiséjükben megemlékezzenek; — kérte mindnyájokat, hogy azért, amit ő tett, ne kárhoztassák a francia királyt (még most is reá gondolt, aki őt oly gyáván cserben hagyta). Mindenki meg volt hatva, nem maradt szem szárazon, még a birák is hangoosan sirtak. — És ez volt legszebb győzelme az orléansi szüznek, szebb, mint volt a csatatéren: hogy nem volt az ő szívében harag és gyűlölet, hanem csak a szeretet és megbocsátás szavait hangoztatta.

Mily rikitó, utálatos ellentétet képezett ez igazán keresztényi végbúcsúval a püspök ítélete, mely most felhangzott, s melyben Jeannet, mint megátalkodott, javíthatlan eretneket, mint kiközösített, rothadt tagot az egyház testéről ezenel eltávolítandónak, s a világi hatalom kezébe átadandónak jelentette ki, el nem mulasztván még most is képmutatóan megjegyezni, — közvetlenül szemei előtt emelkedett a máglya — hogy e világi hatalom kegyesen bánják az elítélttel!¹

¹ Az itt nyújtott, szorosan történeti adatokon alapuló életrajz után már szinte fölöslegesnek látszik megjegyezni, mennyi valótlanosság foglaltatik a németek nagy költőjének *Schiller*nek «Jungfrau v. Orleans» című színművében, amely után pedig az «intelligentia» legnagyobb része képzeli ismerni az orléansi szüz történetét. Hogy sokat, aminek van némi alapja, költőiesen dolgoz fel, még elnézhetné az ember: de, hogy az ébredő szerelmet is belehozza Jeanne tetteinek vagy sorsának motívumai közé; hogy halálát nem a máglyán, hanem a csatatéren, hívei között jeleníti meg, akik aztán holttestét a zászlókkal takarják be, — hogy ezt a tiszta lelket, ezt az angyali teremtetést Sorel Ágnessel, Károly király maitresse-ével találkozva ecseteli, — mindez oly történeti valótlanosság, melyet még a «multa licent... poetis» mondás sem menthet ki. Ami névszerint a legutóbb említett pontot illeti, Károly akkor, mikor az orléansi szüz szerepelt, még igen erkölcsös életű volt, — s Sorel Ágnessel való viszonya sokkal későbbi időbe tartozik. V. ö. G. du Fresne de Beaucourt, Histoire de Charles VII. Paris, 1882. II. 183. sq. — Legyen szabad itt Shakespearét is megemlitenünk, aki Jeannet szintén szerepelteti, «VI. Henrik» című drámájában. Ez a szerepeltetés olyan, hogy szégyenfoltot vet a nagy brit költőre; mert igazságszeretetét nagyon is kétes világításban mutatja be az utókornak.

Jeanne fellépett a máglyára s egy feszületet kért, s azt megcsókolva, keblébe rejtette. Kérte, hogy egy nagyobbat tartsanak magasra emelve szemei előtt, mindaddig, míg halála be nem következik. S midőn e kérését is teljesítették, a hóhér meggyújtotta a máglyát, — a lángok nyaldosni kezdték a fahasábokat, — mind magasabban és magasabban lobogtak. Most emlékezett igazán a szegény áldozat az ő szentjeinek szavára: «Végy mindent nyugodtan, ne irtózzál vértanúságotól, mert általa fogsz eljutni a paradicsomba.» Igen, ő tudta s még utolsó órájában is hirdette: hogy az ő szózatai az Istentől voltak neki küldve, hogy, amit tett, azt Isten akaratából tette. Szívében mennyei vigasz áradt szét, a lángok közepette meg nem szűnt Jézus nevét, s az ő kedves szentjeiét hangoztatni, — legutolsó szava is «Jézus» volt, az örök szeretetnek ez az édes neve; azután lehajtá fejét, és imádságát az égben végezte be . . .¹ (Folytatása következik.)

KULTURÁLLAPOTOK NÉMETORSZÁGBAN A REFORMÁCIÓ UTÁN.

Janssen nyomán összeállította: Dr. VARGHA DEZSŐ.

VI.

Az Amadis-regény roppant elterjedését a conventionalis galanteriákon, az érzékies szerelmi kalandokon, a lovag élet regényes bizarr leírásán és a trágárságokon kívül, leginkább a benne előforduló csodáknak, varázslásoknak és bűbájosságoknak köszönheti.

¹ A történelem azt is feljegyezte, hogy ezután a bírák széthuzatták az égő hasábokat, hogy mindenki lássa az ő megszenesedett holttestét, s ne féljen egy angol sem attól, hogy tán megszökött a halál elől. De azt is szemtanúk állítják és esküvel erősítik, hogy a kiszenvedettnek szíve, bármennyire elősegítették annak égését kénnel, olajjal stb., semmiképen nem bírt megégni, hanem ép, vérrel teli maradt. A hóhér parancsot kapott úgy a szívet, mint a hamvakat a Szajnába szórni.

A reformatio a csodálatos, a rémséges, iszonyatos iránt való kedvet óriási mértékben fokozta.

Midőn a katolikusok Luthertől isteni küldetésének bebizonyítására csodát kértek, úgy okoskodván, hogy az Isten Mózes, a próféták és az apostolok küldetését csodákkal bizonyította be; sőt az Üdvözítő is az általa végbevitt jelekre hivatkozott, hogy azok indítsák az embereket a hitre; ha tehát Luther Istentől rendkívüli küldetést nyert, bizonyítsa azt rendkívüli jelekkel is: a wittenbergi Gottesmann arra hivatkozott, hogy nem elég nagy csoda-e, midőn annyi barát és apácza szökött meg a jól őrzött klastromokból, csakhogy tanítását követve megházasodhassanak. Végre maga is belátta, hogy ily fajta csodák bizony nem eléggé alkalmasak egy vallás isteni eredetének bebizonyítására. Azért komolyan körülnézett valami okosabb csoda után. Sikerült is neki Melancthonnal együtt, nem is egy, hanem egyszerre két hatalmas csodára akadni, melyeket Isten a tiszta evangelium kedvéért cselekedett. Az egyik egy rettenetes utálatos állat, melyet Rómában a Tiberis vetett ki, fején a pápaitiarával. Isten ebben a szörnyetegben, melynek Papstesel a neve, a pápaság utálatosságait akarta nyilvánvalóvá tenni. A másik, a «Mönchskalb» egy freibergi tehénnek csodaszülötte a jámbor keresztyén nép előtt a szerzetes intézmény veszedelmes, kárhozatos voltát volt hivatva kimutatni.

Ezzel megindult a csodák özöne. Mig a középkor naiv legendáiban a csodák mindig az Isten hatalmát és az emberek iránt való jóságos szeretetét hirdették, addig a protestantismus csodái igazi szörnyszülöttek, logikai képtelenségek, aesthetikai otrombaságok. A katolikus egyház tanítása, hogy az Isten a keresztyén hit igazságát és szenteinek jámborságát csodákkal szokta igazolni; de azért roppant elővigyázattal járt el mindig az egyes csodák approbálásában, nem approbált csodák hirdetését pedig szigoruan megtiltotta. Így Ninquarda Felician müncheni nuntius 1582-ben elrendelte, hogy az oly könyvek, melyekben nem approbált csodák meséltetnek, kellő oktatás után elkoboztassanak.

A protestánsok ellenben, akik a katolikusok csodáit

gúnynyal és megvetéssel lenézték, ezerszámra koholták a csodákat, melyek sem az Isten felségével, sem a vallás méltóságával nem egyeztek meg. A könyvpiaczon is csak azok a könyvek voltak kelendők, melyekben a lehető legabszurdabb, legnevetségesebb csodák foglaltattak.

Mindezen csodáknak az új, tiszta evangelium mellett kellett tanuskodniok.

A «Titkos jelenések» könyvének egyik magyarázója 1589-ben a csodák tengeréről beszél, melyek vagy ötvenhatvan év óta az evangelium fényeskedő világossága mellett történtek. A csodák főbb fajai szerinte a következők: tengeri csodák, amilyenek még semmiféle könyvben sem voltak leírva; halak pápafejjel, barátcsuklyával, jezsuitakalappal; újdonszületett gyermekek két-három fejjel; asszonyok, akik kis sertéseket vagy szamarakat szültek; gyermekek aranyfoggal; tűzijelek, véreső, véres üstökösök; Krisztus vérezve az égbolton; angyalok és több efféle, amiről mindenkinek van tudomása.

A protestans kinyilatkoztatás főargumentumai mégis a szörnyszülöttek voltak. Egyik prédikátor szerint például egy asszony egyszerre hét gyermeket szült, harminczkét kézzel, kilencz fejjel, de csak két lábbal, mindegyik fején jezsuitakalap volt. Egy augsburgi nő egy emberfejet hozott a világra minden tag nélkül, egy kétlábu kigyót és egy tökéletes disznót. Doctor Schenk 1610. egész munkát adott ki: «Missgeburten von unvernünftigen Gethier,» melyben kilenczven állati szörnyszülöttről tesz említést. Egy másik könyv: «Elucidarius von allerhandt Geschöpfen Gottes» kutyafejű, félig férfi, félig nő emberekről, nagyfülü (akik füleikkel takaróznak), varjúfejű és egyéb csodálatos emberekről beszél. Christoph Irenäus prédikátor 700 oldalos könyvet irt a szörnyszülöttek eredetéről és jelentőségéről. Ezek szerinte a kereszténység nyomoruságos állapotát a papismus alatt és ujjászületését a tiszta evangelium korában jelentik. A kétfejű gyermekek Melanchthon kétnyelvűségét, és Jacob Andreas concordia formuláját jelentik.

Már 1557-ben adta ki Jobus Fincelius a csodajelek

gyűjteményét, melyek Németországban történtek, midőn az Isten igéje feltámadt. Ilyenek: Hessenben egy magzat anyja méhében úgy kiabált, hogy mindenki meghallotta, Csehországban egy feszület formájú gyermek jött a világra, Sziléziában barátságos sáskák pusztítottak el mindent.

Fincelius három kötetes munkájából egyetlen könyvkereskedő a frankfurti vásáron 170 példányt adott el, Feyrabend pedig 233-at.

Fincelius követői Johann Herold és Conrad Lycosthenes prédikátorok voltak. Munkáikban az ökrök, kigyók, kutyák beszéltek; tölgyfán buza termett, zabon szőlőfürtök, asszonyból férfi lett, stb. Az utóbbi munkáját a következő tudósok közreműködésével adta ki: Conrad Gessner, Heinrich Bullinger, Huldreich Merian, Johannes Grell, Johannes Oporinus, Rudolf Lavater és mások. Szerintük Magyarországon az emberek testéből kigyók, békák és nadályok nőttek ki, a dán tengerből halakat fogtak ki, melyek szerzetes alakkal birtak.

A «csodakönyvek» száma igen nagy volt. Igen érdekes volt köztük Nicolaus Medler braunschweigi superintendens munkája, melyben különösen égi jelekről tesz említést. Két polgár szerinte pünkösdkor tüzes oroszlányt látott az égen, kétfejű sast, a szász választó fejedelem arcát, keresztre feszített Üdvözítőt a két lator között és egy ijesztő embert óriási karddal. Mindez — ugymond — az Isten haragját jelenti az ördögtől megszállott pápisták ellen, kik a Szent Léleknek makacsul ellene szegülnek.

Az égi jelek közé tartozott Lambert Floridus Plieninger csillagvizsgáló szerint az is, midőn a hold elfátyolozott nő alakjában a földre szállott és siró hangon Weh, Weh-t kiáltott. Ez a fájdalomkiáltás intette, óvta a protestánsokat az új Gergely-féle javított naptár elfogadásától, melyet «eben zu der Zeit, der römische Beerwolf und Antichrist Gregorius zu Mord und Blutvergiessen der armen evangelischen Christen publicirte.» Más helyen a hold így sóhajtozott: Weh, Weh, Blut, Blut, Papst und Jesuiten!

Sok helyen kén esett, másutt vér, kő, szurok és tüzes

golyók. Ezeknél sokkal öröndetesebb jelek voltak, hogy Villach mellett buza hullott le az égből; máshol tej, sőt kész kenyerek és husdarabok is.

A legközönségesebb természeti jelenséget is csodáknak nézték. A darmstadti superintendens Leuchter szerint, a szivárvány az Isten haragjának a jele. A nagy szelek, villám-lások drágaságot, pestist és háborut jelentenek. A pápisták azonban, mint vad bestiák, mindevel mintsem törődve, megmaradnak régi istentelenségükben és bálványimádásukban.

A legnagyobb rémülést a csodacsillagok és üstökösök okozták. Az 1572-ik évben oly fényes csillag tűnt fel, hogy azt nappal is lehetett látni. Tycho de Brahe is megfigyelte e csillagot, mely fényességével testvéreit homályba borította. A tiszta evangelium hirdetői Isten fenyegetését látták benne a Bertalan-éj és a németalföldi mozgalmak miatt. Az 1604—1606-ig fényeskedő új csillag Paulus Nagelius szerint, a papok, különösen pedig a jezsuiták kiüzetését jelenti; Albinus Mollerus szerint változást a vallásban, hallatlan szerencsétlenséget, törökháborut, lázadást, gyujtogatást és a kálvinistákra várakozó óriási szenvedést. A pfalzi udvari orvos, Helisäus Röslin szerint az üstökösök Isten sujtó büntetésének hirnökei. Könyvet is irt az 1600-tól látott üstökösök nyomán ily czimen: «Historischer, astronomischer und politischer Discurs von heutiger Zeit Beschaffenheit, Wesen und Stand der Christenheit und wie es inskünftig derselben ergehen werde.»

Mig a buta középkorban oly férfiak, mint Heinrich Langenstein a mathesis és theologia tanára a bécsi egyetemen, és Regiomontanus elszántan küzdöttek a csillagjóslás ellen: addig a tiszta evangelium felvilágosult idejében prédikátorok, csillagászok, orvosok, tanárok és minden rendű és rangú férfiak üzték a csillagjóslást. Különösen a prédikátorok kerítették hatalmukba az égi jeleket. Janssen egész légióját idézi az evangelicus prédikációknak, melyekben a ritka csillagok, mint a tiszta evangelium tanúi és a pápisták megrontói szerepelnek.

A jövendölés igen felkapott mesterség volt, örege, apraja gyakorolta. Grebner 1574-ben ily munkát adott ki: «Sericum mundi filum seu vaticinium, quo nuntiatur subita et plus quam miraculosa orbis terrarum mutatio, hoc est antichristi Pontificis occidentalis et Mahometi orientalis horribilis interitus.» A könyvet Ágost szász választó fejedelemnek nyújtotta át, és először neki, azután pedig I. Keresztélynek jövendölte meg a császári koronát.

A pápisták veszedelmén kívül divatban volt a világ végét is jóslgatni. Mióta Luther az utolsó ítélet közeledését oly nyomatékosan hangsúlyozta, azóta a protestáns prédikátorok folyton a világ végének közeledését hirdették. «Was Luther, der neue Elias und Paulus geprophezeit hat, kann unmöglich fehl gehen, mondá egyik 1562-ben, und sind es ungläubige, gottlose Papisten, Epicurer, Sodomiten und Schwarmgeister, welche darob zweifeln wollen. Ist nicht alles mit Gotteslästern, Fluchen, Schwören, Unzucht und Ehebruch, Wuchern, Unterdrückung der Armen und allen anderen Lastern so erschrecklich und viehisch worden, dass man meinen sollte, die letzten Trompeter schon zu hören, so zum Gerichte blasen? Was sollen die unzählig vorher nie erhörten Wunderzeichen und Gesichte anders andeuten, denn dass Christus kommen will in allererster Zeit zu richten und zu strafen?» Agricola, Seydel, Holtheuser tankölteményekben énekelték meg a közeledő világ végét. A hesseni superintendens 1582-ben jelentette a népnek, hogy már megjelentek az angyalok az égen, kivont kardokkal, ő maga is látott az égen tüzes gerendákat, nyársakat és puskákat. Mästlin heidelbergi tanár, annyira hitte az utolsó ítélet közelségét, hogy XIII. Gergely pápát megtámadta azért, mert javított kalendáriumában meg sem említi a világ végét, valószínűleg azért, mert nem is hisz benne. Természetesen az olyan epicureus, mint a pápa, nem szívesen gondol a világ végére. Füger szász prédikátor felvilágosította a parasztokat, hogy a pápa azért csináltatott új naptárt, mert fél az utolsó ítélettől, és hogy Krisztus ne ismerje ki magát az új időszámításban, hogy ő annál tovább üzhesse istenkáromlásait, gázságait és nyúzásait.

Katholikus részről, már 1536-ban kikelt a világ végének jövendölgetése ellen, Georg Wizel. Azért mert a Tiberis kiáradt, vagy mert a tengeren nagy viharok voltak, mert Sileziában erősen villámlott, mert itt-ott nagy jégeső volt, vagy mert az éjszaki szél néhol a tetőket lefujta, még nem következik, hogy a világ vége közelednék. Ezek rendes természeti tünemények, melyek rendesen előadják magukat. Az egész csak Luther találmánya, hogy az embereket megijesztsze, azok fejüket veszítsék és annál hamarabb hálójába kerüljenek. Így Wizel.

Mivel pedig ezek a jövendölések nem teljesedtek be, az emberek egyáltalán nem akartak hinni az utolsó ítéletben. Hiába ijesztgették vele a predikátorok a szószeréről híveiket, legfeljebb nevettek rajtuk. «Viele Leute spotten des jüngsten Tages und allerderer, die davon predigen, und sagen: man habe so oft und viel vom jüngsten Tag gesagt, es sei dennoch nichts daraus geworden, wo bleibt der Tag des Herrn?» Egy 1594-ben megjelent röpirat szerint «viele geben das jüngste Gericht, für ein von den alten Weibern erdichtetes Fabelwerk aus.» Így ölték ki a keresztény hitet híveik szivéből ostoba jövendölgetéseikkel.

Még a holtaknak sem irgalmaztak. Azokat is felidéztek nyugalmukból, hogy érdekükben tanuskodjanak. A világ tele volt kóborló szellemekkel, kiknek egyéb dolguk nem volt, mint az élőket háborgatni.

A protestantizmus oly szerencsés volt, hogy még az angyalok felett is rendelkezett, és pedig nem valami ostoba pápista módon, akik könyörögnek közbenjárásukért; a protestansok rendelkeznek felettük, és alkalmazzák őket mint — kolportőröket. Jacob Weber superintendens az ő történelmi predikációiban említi, hogy az angyalok Luther első iratait négy hét alatt az egész kereszténységben elterjesztették. A szász választó fejedelemnek, a dán királynak és az angol királynak is angyalok jelentek meg. (Hogy miként, azt nem említi, valószínűleg vagy Boleyn Anna vagy Seymour Janka vagy a többi öt felesége közül valamelyiknek képében.) A dresdai prédikátor kipapolta, hogy három an-

gyal jelent meg in der Stadt Cassaw in Ungerland. (Erről mi semmit sem tudtunk eddig, jó lesz ha Thaly és Salamon ezt figyelembe veszik.)

Midőn mindenki jövendölgetett, nem csoda ha néhányan annyira belejöttek a prófétálásba, hogy magukkal is elhitették, hogy őket a szent Lélek szállotta meg és kiadták magukat prófétáknak. Janssen nem kevesebb mint hat ilyenről beszél, akik többnyire olyan leydeni János-féle existenciák voltak. Megjegyzendő, hogy e derék férfiak mindnyájan protestans területen termettek. (Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

V. CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI PAPSÁG IRODALMI MŰKÖDÉSE.

(Folytatás.)

Schlauch Lőrincz, Nagyvárad jelenlegi püspöke, született 1824-ben márczius 27-én Uj-Aradon, Temesmegyében. Édes atyja építőmester volt. Merczyfalván és Gyarmathán öreg napjaiban magánál tartotta s gyermeki hálás szeretettel támogatta, ápolta haláláig a hatvanas évek végén. Középiskolai tanulmányaiból négy évet Aradon a Minorita-atyák, négy évet Szegeden a Kegyes-tanítórend vezetése alatt végzett oly szép ajánló sikerrel, hogy az akkori időben az egyházi pályára nagy számmal jelentkező jelöltek közül nemcsak fölvétetett az ifjabb egyházmegyei clerus soraiba, hanem jeles tehetségeinek bővebb kifejtése végett a budapesti központi papnöveldebe is küldetett, a hol saját nyilatkozata szerint azt az alapot, azt a tudományszomjat nyerte, mely e napig benne ki nem apadt. Theologiai tanulmányainak végeztével a törvény szerint előirt kor a fölszentelésre

hiányozván, a püspöki udvarban alkalmaztatott se mellett 1846-ban kezdette meg Temesvárott a jogakadémiát mint magán hallgató látogatni ssorgalommal és kitartással és két évfolyamból a vizsgálatot jelesen megállotta; a harmadik év vizsgálatát 1850-ben Budapesten tette le, a hol ugyanezen évben kezdé meg a jogtudományi szigorlatokat, a kánoni jogtudorságot azonban csak 1867-ben nyerte el. Fölszenteltetett 1847. ápril 3-án a nagynevü Lonovics József püspök által és mint segédlelkész 1847⁷/₈-ban Nagy-Szent-Miklóson, 1849-ben Oraviczán, 1849⁹/₅₀-ben Pécskán, 1851-ben Temesvárott a Belvárosban nyert alkalmazást. Utóbbi állomásán egyuttal helyettes hittanár volt a papnöveldeben, 1852-ben pedig rendes nyilvános tanár lett ama két szakmában, a melyre összes tanulmányai eddiglen is mint góczpontban összeponatosultak, t. i. az egyháztörténetben és egyházjogban. A kik tanítványai voltak, lelkesedéssel hallgatták a világos, érdekesítő, könnyen érthető, a gyakorlati életre folyton figyelmet tartó előadásokat, melyeket kedves modora, szerencsés organuma, szónoki tehetsége igézőkké tettek. Kedvence volt a boldogemlékü Csajághy Sándor püspöknek, aki már a papnöveldeben előljárója — praefectusa s rövid ideig helyettes tanára volt s már ott fölismerte a nagyratörő ifju szép tehetségeit, ugy hogy mint püspöke nem engedte őt oly korán megválni a tanári pályától, a mint szándéka volt és reá birta, hogy a már neki adományozott nagyöszü javadalomról lemondjon. Mint szentszéki ügyész ugy egyházi, mint házassági ügyi fontos pereket kezelt, a melyek a mint alapos jogi és jogbölcseleti tanulmányairól tanuskodnak, ugy sokára e hivatalbeli utódainak mintául és tanulmányul szolgálnak. — Plébános és esperesi állásában, alig hogy az alkotmányos élet helyreállott, kiváló szerepet játszott a politikai téren is Temesmegyében. Az egyháziak közül első tekintélyü megyebizottsági tag, az állandó választmányban, a nagy gyűléseken, az iskolai tanácsban, stb. döntő szerepe volt. Szép előadása, alapos és tiszta érvelése, megnyerő jelensége által álláspontját rendesen érvényesíteni tudta. Sok fontos, irányadó megyei s politikai

ügy nyert alakot, eldöntést a gyarmathai esperes-plébániai lakban, ahol a főispántól kezdve a megyében döntő befolyást gyakorló egyének gyakran megfordultak, tanácskoztak és határoztak. — Tudományos képzettsége, baráti nyájas magaviselete az egyházmegyei papságnál is általános becsülést, szeretetet, tiszteletet vívtak ki számára, a miről az autonómiai választás tett tanuságot, mert majdnem egyhangulag küldetett e gyűlésre, a melyen első föllépése azonnal megszerezte neki a főpapok rokonszenvét, nevezetesen az ország primása ez időtől fogva nagy jóakarattal s hajlammal viseltetett iránta, az ő kívánságára hivatott meg Schlauch 1872-ben, hogy a sz. Istvánnapi szónoklatot Mátyás templomában ő tartsa. A szent-beszéd nyomtatásban jelent meg s olvasója bámulni és dicsőíteni fogja a cultur-történelmi s bölcsészeti ismereteket. Ezen módon megérlelődött a meggyőződés, hogy a világító fény nem rejthető véka alá, hanem a gyertyatartóra helyezendő, hogy világítson mindnyájoknak, kik a házban — a házban vannak; — annyival inkább mellőzhetetlenné vált előmozdítása, mert ez időbe esik irodalmi munkásságának két fontos nyilvánulása, t. i. 1871-ben önálló füzetben jelent meg: «Válasz az «Észrevételek a kath. Congressus bizottságának Király Ő Felségéhez 1871. esztendei június 12-én benyújtott kérvényére» (Ghiczy Kálmán röpirata). — 1872-ben pedig az «Uj Magyar Sion»-ban: «Eszmetöredékek. Culturbölcészeti tanulmány»; mindkettő nemcsak alapos tanulmányt, bő ismereteket hirdet; hanem egyszersmind irányadó eszméket fejteget. — 1872-ben csanádi kanonok, 1873-ban szathmári püspök lett. Mint ilyen nemcsak egyházmegyéjének atyai gondos ápolása által vált halhatatlanná, hanem az irodalmi téren sem maradt tétlen. «A kath. egyházi javak birtokczime Magyarországon» 1876-ban jelent meg a Religióban. Püspöki tevékenysége idejébe esik hirlapi czikke: «A középtanodák ügyében a kath. álláspontról.» Legfényesebb tevékenységi tere a parlament felső háza, a melynek egyik fénylő csillaga. A középtanodai törvényjavaslat tárgyalása alkalmával — a zsidóházasság ügyében mondott beszédei oly tág ismer-

retü jogtudóست tüntetnek föl, hogy hozzáfoghatót nehezen találhatni. — Sz. László társulati beszéde 1884-ből oly prononcirozott egyházjogi correct álláspontot részletezett, hogy általános figyelmet keltett, parlamenti interpellációra s tárgyalásra szolgáltatott alkalmat; de az intézett interpellatio, miniszteri válasz, hirlapi támadások az elfogulatlan olvasót arról győzték meg, hogy megdönthetetlen érvelésével szemben ellenfelei szélmalom-harczot vívtak. — Ritka jelenség és tehetség, hogy bárhol lép fel nyilvánosan, legyen az országos vagy magán-ügy, (pl. a Vörös-Kereszt-egylet Erzsébet kórháza megnyitása alkalmával a király üdvözlétére mondott alkalmi beszéde vagy esketési oktató beszédei) — válogatott szép nyelve, meglepő s elragadó új eszméi, minden szövevényt nélkülöző, természetes folyású, szép gondolatfűzése kimondhatatlan élvezetet, tanulságos olvasmányt nyújtanak s mély gondolkozóra, alapos tanulmányú bölcsre s mégis melegen érző szívvvel az emberiség jólétére törekvő férfura engednek következtetni. — Életrajzi adatokat lásd Magyarország s a N. V. 1873. 18. Arczképpel. — Vas. Ujság. 1873. 20. Arczképpel. — Nemzeti Nagy Képes Napt. 1874. 99. és 104. l.

Sterne Nándor, fehértemplomi plébános. 1846-ban Bécsben tartott sz. István napi egyházi beszédét adta ki.

Szabados Főzsef, bölcsellettudor, t. kanonok és Pécska mezőváros esperes-plébánosa, szül. 1818. márczius 17-én Szegeden. A theológiát Bécsben tanulta, hol mint negyed éves theologus megalapította a magyar egyházirodalmi iskolát, mely oly virágzásnak indult, hogy több jeles munka mellett Goffine Lénárt könyvét is leforditá; Bécsből hazajövéen, 9 hónapig a püspöki irodában volt, 1841-ben fölszenteltetvén, 6 hétig Pécskán, 6 hónapig Makón és 5 hónapig Szeged-Belvárosban segédlelkész, azután Temesvárt tanulmányi felügyelő, mint ilyen nyerte el a bölcséleti tudorságot. 1848-ban Szegedre ment és 1849. márczius 15-én tizezer fegyverben álló nemzetőr és tömérdek nép előtt a Marstéren tartott az 1848. márczius 15-ének első évfordulója alkalmából egy oly hatásos egyházi beszédet, hogy a fel-

függesztett Kreminger prépost-plébános helyébe a szegedi tanács őt alkalmazta. Ezen beszédét Körösy József előkelő szegedi polgár nyomatta ki, annak tanujelül, hogy noha Szeged ez időtájban az ellenség által minden oldalról el volt zárva az országtól, csakis a Tiszán, Tápé mellett lehetett Makó felé közeledni, mégis találkozott egyházi szónok, ki a haláltól nem ijedt meg. De meg is szenvedett érte, mert a mellett, hogy bújdokolni kellett, 1851-ben e beszéd miatt szeptember 23-án Temesvárt a haditörvényszék elé állíttatott. 1853-ban Battonyára, 1864-ben Apátfalvára, 1876-ban pedig Pécskára választatott meg lelkészül. 1872-ben egy röpiratot irt: «Őszinte szózat Magyarország katholikusaihoz,» melyet gróf Apponyi György két kiadásban 8000 példányban nyomtatott ki és küldött szét az országban. Megírta Apátfalva történetét is 1871-ben, megjelent a «Csanád-egyházmegyei Adattár»-ban.

Szabó Ferencz, eleméri plébános, szül. 1843-ban Nagy-Becskereken. Egy igen becses műve van. Átdolgozta Menzel Farkas négy kötetből álló két művét: Európa története a francia forradalomtól I. Napoleon bukásáig 1789—1816-ig. (Temesvár, 1879.) — Az utolsó negyven év története. (Temesvár, 1879.)

Székényi Lajos, hittanár Szegeden, szül. 1858-ban Hód-Mező-Vásárhelyt, Csongrád megyében. — «Ányási L. Gyula» írói név alatt költeményeket adott ki, továbbá saját neve alatt adta ki Marriot Emil nagy port felvert művét, «Pap halál» czimű francia regényt, magyar fordításban. Budapest, 1885. — E regény először a «Koszoru»-ban jelent meg. (Bátran el is maradhatott volna. — *Szerk.*)

Szentkláray Jenő, a M. T. Akadémia tagja és törökbecsei plébános, szül. 1843-ban január 21-én Török-Becsen. A csanádi egyházmegyének első rendű és legkiválóbb írója, ki az egyházi és tudományos irodalmi téren kifejtett rendkívül gazdag tevékenysége és szerencsés felfedezései által nemcsak egyházmegyéjének hirt és dicsőséget, de egyáltalában a nemzeti irodalomnak számos babért szerzett. Több mint husz évi sikeres irodalmi munkálkodása és az európai

legnevezetesebb levéltárakban tett szorgalmas buvárkodásai folytán feltárta s egészen új világitásba helyezte a csanádi egyházmegye és Délmagyarország történeti multjának számos részletét, a kutatásnak új irányokat jelölt ki műveiben és a társadalmi életben, főleg a magyar nemzeti érzésnek és nyelvnek a hazafias szellemnek a délvidéki idegen ajku lakosság közötti terjesztése s ápolása által is oly magas színvonalu eredményeket vivott ki, hogy őt Magyarország kath. Clerusának első tekintélyei közé méltán sorolhatjuk. Mint fönnebb mondók, Szentkláray Török-Becsén született. Atyja ugyanott középsorsu gabonakereskedő volt, ki egész vagyonának feláldozásával a leggondosabb neveltetésben részesítette fiát. Anyja, Szalay Zsófia, a balaton-henyeyi nemes Szalay sarjnak tagja, ősi ágon rokonságban lévén nagyemlékü Szalay László történetírónkkal, már jó korán buzdította fiát a jeles történetbuvár nyomdokainak követésére és munkáinak beható tanulmányozására. Elemi iskoláit szülőhelyén, a gymnáziumi tanfolyamot Nagy-Becske-reken, Szegeden és Temesvárott, a theológiát ugyancsak Temesvárott kitűnő előmenetellel végezte. Legnagyobb, háttározó hatással volt reá Szeged. Itt tanítának ekkor Csaplár Benedek, dr. Horváth Czirill, Cserkúthy József, dr. Való József, dr. Somhegyi József, Rohrer Antal, jelesnél jelesebb kegyesrendiek, kiknek vezetése mellett először gyönyörködött Szentkláraynak fogékony lelke és már korán fejledező zseniálitása a magyar Parnassus alakjain. Több derék társával megalapította a szegedi főgymnáziumi ifjuság irodalmi képzésére a «Reményvirág» társaságot, melynek ő volt titkára és intéző tényezője. Szegedről Temesvárra megy Szentkláray, hol 1860-ban papnövendék lesz és megalapítója a papnevelő «Magyar gyakorló iskolá»-jának. Itt ő jár elől társai buzdító vezére gyanánt s már mint papnövendék kiadja Balmes spanyol bölcsésznek «Levelek egy kétkedőhöz» címü művét. (1865.) Elvégezve a theológiát (1866.) rövid ideig Stájerlakon és Temesvárott káplánkodott. Káplánkodása alatt jelennek meg tőle a Szent István-Társulat kiadásában «Tanulmányok a délmagyaror-

szági hegyvidék népéletéből» című illusztrált utirajzai és egyháztörténelmi értekezései az Idők Tanujában, Magyar Sionban és másnemű cikkei a Csanádban; 1868-ban kinevezi a miniszterium Nagy-Kikindára, az akkor fennállott németnyelvű, ugynevezett minta-elemi főtanodához igazgatónak s a reáliskolához a magyar nyelv és földrajz tanárának. Itt bevezeti iskoláiba a magyar nyelvet, s a mint a papnevelőben iskolát alapított, úgy most itt életbelépteti kartársainál a magyar tanügyi havi tanácskozmányokat s a magyar közoktatást odaemeli, hogy a Tanodai Lapok mintaképpül állítják fel a nagykikindai főelemi tanodát az ország előtt. Azok közül a tanítók közül, kik vezetése alatt működtek s kiket szellemi munkára buzditott, ma az egyik Torontálban kintanfelügyelő, a másik Temesben másodtanfelügyelő, a harmadik Lippán a polgári iskola igazgatója s a magyar tanítási ügy irodalmának sikerrel működő férfiai. 1869-ben Temesvárott találjuk Szentklárayt a főgymnáziumban, mint a latin classica philologia és a bölcsélet tanárát. Itt megindítja kebelbarátjával Ortvay Tivadarral 1871-ben a Történelmi Adattárt, melyből eddigelé 4 kötet jelent meg. Létrehozza Ormos Zsigmond főispán társaságában a Délmagyarországi történelmi és régiségtudományi társulatot, melynek titkárává lesz s közlönyét s kiadványait szerkeszti. Ebben az időben, mintha ereje megsokszorosodott volna, egymásután jelennek meg tőle: «M. T. Cicerónak Manilius törvényjavaslata melletti beszéde» magyar nyelven, kritikai, történelmi, régiségtani és nyelv-magyarázó igen értékes jegyzetekkel. (1870.) — «Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarosításához történelmi és régészeti alapon. (1872.) — «Emlékkönyve» (1873.); — azonkívül ideigl. szerkesztője a Temesi Lapoknak, Temesvár utczáit magyarosítja és hogy ismereteit gyarapítsa, meglátogatja a continens nevezetesebb városait. 1873-ban Szentklárayt Török-Becsére nevezi ki püspöke plébánosnak. A ki működését figyelemmel kísérte, meg volt lepetve, hogy itt egyszerre, mintha elhagyná a történelmi tért, bölcséleti művet irt: A tér és idő philosophiáját (1875.) jeles sikerrel leteszi a budapesti egyetemen a

szigorlatokat és elnyeri a bölcsészettudori koszorút. 1877-ben felfedezi a Tisza mentén a praehistorikus helyeket és «torontáli őstelepek a Tisza mentén» című értekezésében bemutatja, majd kiadja a «Vonások Nagy-Becskerek város és vidéke történetéből» című művét (1878.) és átveszi a «Torontál» szerkesztését, hat a befolyásos emberekre s keresztül viszi Nagy-Becskereken is az utczák és terek neveinek történeti alapon való megmagyarosítását. 1879-ben, mikor Délmagyarország vármegyéi az anyahazához történt visszakapcsolásuk százados évfordulóját készültek ünnepelni, Szentklárayt kérték föl, hogy az ünnep emlékére az említett ország rész újabbkori történetét megírja. A műből: «Száz év Délmagyarország újabb történetéből,» melyet az érdekelt törvényhatóságok 300 darab arannyal jutalmaztak, eddigelé 3 rész jelent meg, a negyedik sajtókészen áll. — A magyar Tudományos Akadémia méltányolva Szentkláray sikeres tudományirodalmi munkásságát s érdemeit, őt 1882-ben tagjává választotta. Székét az akadémiában «A királynaszádósok» című értekezésével foglalta el, mely egyik fejezetét képezi «A dunai hajóhadak története» című nagyszabású művének, mely az összes hazai sajtó applauzusa által üdvözöltetve, a jelen év elején jelent meg az akadémia történeti bizottságának kiadásában. Szentkláray 1873-ban kitűnő eredménnyel tette le az egyetemi tanári képesítő szigorlatot és azóta a budapesti m. kir. tudományegyetemen mint Magyarország ujkori történetének magántanára működik. Sokoldalú tevékenységének újabb bizonyítéka Torontálmegye helyneveinek történeti magyarosítása, melyet a törvényhatóságok megkeresése folytán az idén készített el. Ugyancsak most került ki sajtó alól «A becskerei vár» című munkája az akadémia kiadásában, mely állást foglalva a történetírók eddigi téves conjecturáival szemben, döntő érvekkel mutatja ki a hajdani becskerei vár keletkezésének korát s összes viszontagságait 1701-ig. Egyéb irodalmi termékei a következők: Almanzina. Keleti elbeszélés. Pesti Hölgydivatlap. 1864. — Páпамondák: a) Joanna nőpápa. Egyháztörténelmi tanulmány. Idők Tanujában. — 1865. — b) Cyriacus pápa

és a tizenegyezer Orsolyaszüz. Egyh. tört. tanulmány. Magyar Sionban és Kath. Közlönyben. 1868. — Oltványi István élete. Kath. Néplap. 1868. — A Bibich-alapítvány. Adatok Csanád-egyházmegye közmívelődési történetéhez. Csanád. 1869. — A katholicismus és a civilisatio. Jogtörténeti tanulmány Siquier után. U. ott. — Tanulságos reminiscenciák a multból. U. ott. — Ezmék a kath. néptanodáról. Tanodai Lapok. 1868. — A «Történelmi Adattár»-ban: Bachovár, Bárdány, Battonya, Becse, Kis-Becskekerek, Bencsek, Beodra, Ó-Bessenyő, Uj-Bessenyő, Billét, Blumenthal, Bocsár, Bogáros, Bogsán, Bóka, Bosovics, Bresztovác (Temes), Bresztovác (Határ-Örvidék), Bruckenau (Piski), Bulcs, Bököny, Buziás, Carlsdorf, Csákvár, Csetád, Csávós, Csermő, Csiklova, Csesztreg, Czernya (Német), Czernya (Magyar), Czernya (Rác), Daruvár, Detta, Denta és Déschánfalva községek helytörténete. (1871—1874.) Továbbá: 1) Hová tartozott a XIII. és XIV. században a pankotai apátság és főesperesség? 2) A csanádi püspökök joghatósága Szeged városában. 3) Zaránd, Békés Csanád, Külső-Szolnok, Csongrád és Arad vármegyék helységei 1561-ben. 4) Engel csanádi püspök tudósítása egyházmegyéje állapotáról 1766-ban. 5) Stanislavich csanádi püspök egyházmegyéje papságához intézett körlevele 1733-ban. 7) Az 1733-dik évi egyházi látogatás naplója. 1871. I. évfolyamban. — 1) I. Ferencz József m. király utazása Délmagyarországon. 1) Barkóczy Ferencz bevonulása Egerbe 1745-ben. 3) Szegedi bűnügyek. 4) A temesvári püspöki székesegyház sirboltjának halottjai. 5) A csanádi káptalan egy 1430. évi okmánya. 6) Vuko de Branco Pál történelmi följegyzéseiről. 7) Hagyományaink és népmeséink érdekében. 8) Műemlékek és régi épületmaradványok a csanádi egyházmegye területén. 9) A temesvári kir. kormányshék crimínális eljárása a mult században. 10) A magyarországi municipiumok kikerekítésének kérdése Délmagyarországon. — 11) I. Napoleon császárnak 1809. évi kiáltványa a magyar nemzethez. 12) Hertelendy Gábor hadi éneke. — A magyar helynevek magyarosításáról. 1872. II. évfolyamban. — «Kelet Magyar Sion. III. kötet. 10. füzet.

Né p é»-ben: Egy magyar Diogenes tartózkodása Párisban a huszas években. 1876. — «T o r o n t á l»-ban: 1) Torontáli sváb szokások. 1876. — 2) Magyar nőknek a szegedi országos kiállításról. U. ott. — 3) A megyei közbiztonság s a statárium kérdéséhez. U. ott. — 4) Emlékezzünk régiekről. U. ott. 5) A hazatelepített csángók helyzete az aldu-nai rétekben. 1883. — 6) A «Kis Oroszi» helynév történeti jogosultsága. 1886. — «S z á z a d o k»-ban: 1) A Cserneki és Tarkeői Dessewffy-család margonyai levéltára. 1881. — 2) Hecht L.: «Les colonies Lorraines et Alsaciennes en Hongrie» czimű művének ismertetése, 1882. — 3) A karlóczai patriarchális és a frusca-górai monostori szerb levéltárakról. 1883. — 4) Ortway Tivadar: «Száz év egy hazai főiskola életéből» cz. művének bírálata. 1884. — 5) Pesti Frigyes: «Száz politikai levél Horvátországról» czimű művének bírálata. 1886. — «E g y e t é r t é s»-ben: Ős-Csanád romjain. 1882. — «P e s t i N a p l ó»-ban: Karlóczán és a Frusca-Góra szerb kolostoraiban. Uti rajz. 1882. — «D é l - m a g y a r o r s z á g i L a p o k»-ban: 1) Pesti Frigyes: «Az eltűnt régi vármegyék» cz. művének ismertetése. 1880. 2) Pesti Frigyes: «A magyarországi várispánságok története» cz. művének ismertetése. 1882. — «M a g y a r Á l l a m»-ban: Az apostoli szentszék térítési kísérletei Bolgárországban az Asaidák alatt. Egyháztörténelmi tanulmány 1882. — Uti-képek a művelt Nyugatról (Páris, London.) 1889. — «A r c h a e o l o g i a i É r t e s i t ő»-ben: 1) A kumándi ősi sirtemetőről. — 2) A török-becsei római éremleletről. 1885. — «N e m z e t»-ben: 1) Egy sorsüldözte vármegye. 1883. — 2) A szerbgyházi kérdés. — 3) A szegedi Somogyi-könyvtárról. 1884. 4) A Hertelendyek Torontálban. — «T ö r t é n e l m i T á r»-ban: Levelek Csernoevics Nenád Iván cár a fekete ember történetéhez. 1885. — Egyházi beszéd a török-becsei iparostársulat két zászlajának szentelése alkal-mából. 1883. Önálló füzetben. — Gróf Niczky Kristóf élete. Pozsony. 1885. Önálló füzetben. — Azonkívül számos apró cikk és közlemény a napi sajtóban szétszórtan.

Telekessy István, püspök, szül. 1633. aug. 20-án Csö-

metén, Vasm. — Eleinte győri pap volt, majd 1675-ben győri kanonok és tihanyi apát, 1689—1699-ig csanádi-, 1699—1715-ig egri püspök. Meghalt 1715. márczius 3-án. L. Eger főmegye írói között, Uj M. Sion. 1886.

Tokody Ödön, ujpécsi plébános, szül. 1844-ben Nagy-Váradon. Az egyházmegye egyik legtekintélyesebb írója. Saját neve és «Kiss Ottó» írói álnév alatt következő munkái jelentek meg: Lelkészi irattár. Az egyházi irály elméleti és gyakorlati kézikönyve. Temesvár. 1878. — A magyarországi római és görög katolikus papság egyetemes névtára 1880-ra. Temesvár, 1880. — Függelék az 1880-diki egyetemes egyházi névtárhoz. Temesvár, 1881. — Egyházügyekre vonatkozó magyar törvények, királyi és kormányrendeletek 1741—1881. Temesvár. 1882. II. kiadás. 1884. — Az Isten dicsérete az ártatlanság ajakán. Ima és énekeskönyv. Temesvár, 1882. — Diarium. Kath. lelkészek naptára. Temesvár, 1882. — 1878. óta a «Havi Közlöny» szerkesztője.

Varga Ferencz, kisteleki plébános, szül. 1836-ban Szegeden. Szülővárosának monographistája. Eddig egy kötet jelent meg «Szegedváros történetéből.» 1877-ben Szegeden.

Várady Ferencz, németsághi plébános, szül. 1845-ben Aradon. Az egykor fennállott Idők Tanujába, Tanodai Lapokba és Landboteba irogott.

Verancz Fausztusz, püspök, szül. Sebenicoban, Dalmáciában, a XVI. században; meghalt 1617-ben Velenczében. Mint csanádi püspök a leleszi és sághi prépostságokat is birta. 1598—1608-ig ült sz. Gellért utódai székén. 1608-ban lemondott püspöki székéről es Rómába költözött. Egyebekben l. Dánielik és Ferenczy I. 610. l.

Wolajka Nándor, volt tanulmányi felügyelő a budapesti közp. papnöveldeben, most osztálytanácsos, szül. 1852. Temesvárt. Igen szorgalmas író. Egy bölcsészeti tanulmányt adott ki: Reflexiók XIII. Leo pápa 1879. aug. hó 4-én kibocsátott «Aeterni patris» apostoli körlevelére. Budapest, 1882. — Apróbb dolgozatai: A hazafiság erénye a kath. egyházban kiváló tekintettel aquinói sz. Tamásra. 1883. Kath. Theol. Folyóiratban. — A probabilitismusról. 1884. U. o. — Dante Pur-

gatorioja magyar nyelven 1885. M. Koronában. — Azonkívül vannak könyvismertetései a Kath. Theol. Folyóiratban, Havi Közlönyben és a Tájékozóban. — A «Jó Pásztor» 1885-ben egyházi beszédet közölt tőle. — 1878-ig a Temesvárt megjelenő «Der Landbote» cz. hetilapot adta ki és szerkesztette.

*Wujja Ignác*z, pápai tisztt. káplán és bogárosi plébános, szül. 1827-ben. A «Csanád» több igen jeles czikket hozott tőle.

Zányi Fózsef, párdányi esperes-plébános, szül. 1835-ben. Ugyancsak a «Csanád» kiváló munkatársa volt.

Az eddig ismert forrásokon kívül életrajzok tekintetében *Hemmen Ferencz, dr. Kún László, Ross Emil, dr. Szabados Ferencz* és *Várady Ferencz* urak szivességének köszönhetek mindent.

Szöllösy K.

Supplementa ad collectiones Monumentorum et Litteraturae de matrimonio in Ecclesia cath. potestati ecclesiasticae subjecto; matrimoniis mixtis; coelibatu et breviario; independentia potestatis ecclesiasticae ab imperio civili; Rom. Pontifice; BVM. in suo conceptu immaculata. Collegit et edidit Augustinus de Roskovány, episcopus Nitriensis. Tom. I—VI. Nitriae, typis Schempek et Huszár. 1889.

A magas Szerző, kinek neve első rangú csillagzatként ragyog a kath. tudomány és irodalom egén, ezen legujabb nagybecsű kiadványaival, melyek a világhírű «Monumenták» kiegészítését s folytatását képezik, új hálára kötelezte a kath. tudósokat és irodalmi férfiakat. Nagy és felette hasznos munkát végzett ő Nagyméltósága ismét Isten dicsőségére, az egyház, s ennek tanai és intézményei védelmére tetemesen gyarapítván az általa már régebben megalkotott fegyvertárt, és pedig daczára a sok és sokféle főpásztori gondoknak s azon magas életkornak, melyben nemcsak a munka, de még a nyugalom is terhére szokott már lenni a szegény halandónak. Valóban el nem titkolhatjuk bámulatunkat, melylyel a magas Szerző irodalmi munkásságára tekintünk.

A hat vaskos kötet azért bírja a «Supplementa» címet, mert a gyűjteményes munka eddigi kötetei már bő tárgymutatóval vannak ellátva, s így a következő kötetek nem sorakozhattak egyszerű folytatásként hozzájuk. A «Supplementák» nemcsak hiányait pótolják a Monumentáknak, de azok folytatását is képezik.

Az I. kötet V. kötetét képezi a Monumentáknak, s szól «de matrimonio in Ecclesia cath. potestati ecclesiasticae subiecto.» Megjelent már 1887. Az előbbi négy kötetben közölt okmányok sora felér 1881. évig; ugyanezen időből az V. kötet pótlólag hoz számra tizenkettőt, azután folytatja azon okmányok közlését, melyek 1882—1886. időközből valók. Ugyanezen tervet szemléljük a tárgyra vonatkozó irodalmi termékek méltatásánál is, amennyiben itt is előbb azon munkák és dolgozatok idéztetnek hosszabb-rövidebb méltatással, melyek 1881. évig jelentek ugyan meg, de a magas Szerző figyelmét eddig elkerülték vala, azután pedig az 1882—1886. évekből valók.

Ezen I. kötetben adja ki a magas Szerző másodsor «De indissolubilitate Matrimonii» című tudományos munkáját, mely 1840. évben látott először napvilágot Augsburgban. A házasság felbonthatlanságát, a szent frigynek isteni akaraton nyugvó ezen lényeges tulajdonságát maiglan is csak igen kevés könyvben lehet oly döntő bizonyítékokkal bevitatva találni, oly kimerítően tárgyalva tán sehol. Csak az egy sz. Máté evangeliumának (V. 31, 32. és XIX. 3—12.) két helye 494—558. lapokon nyer magyarázatot. Az egész tudós traktatus 457—742. lapra terjed.

A II. kötet «de matrimoniis mixtis» a vegyes házasságokra vonatkozó okiratokat s irodalmat közli s a Monumenták e tárgy gyűjteményének a VIII. kötetét képezi. Megjelent szintén 1887. A vegyes házasságokra vonatkozó a magas Szerző által eddig közölt összes okiratok száma 1655; ezek részint az egyetemes egyházra, részint magyar hazánkra, részint pedig Austriára vonatkoznak, s terjednek, ugy mint az I. kötetbeli okmányok, 1886. évig. Az irodalmi rész 1887. évig terjed s felöleli nemcsak ez ideig e tárgy-

ban megjelent műveket, hanem a számos honi és külföldi folyóiratok- és napi lapokban közölt cikkeket is.

A III. és IV. kötet «De coelibatu et breviario» képezi a Monumenták XII. és XIII. kötetét. Mindkét kötet megjelent 1888. évben; az előbbi 1056, az utóbbi 898 lapra terjed. A *kiegészítő* monumenták a papi nőtlenségről szóló kötetben a VIII. század és 1880. év közötti időből valók, a folytatásképen felhozottak 1881—1887. évekből. A magas Szerző által a coelibatusról eddig közölt összes okiratok száma 3152. Az utolsónak czime: Episcopi Neosoliensis primus pastoralis sermo ad clerum.» Az irodalmi rész is igen gazdag; *pótlólag* közöltetnek tartalmuk ismertetésével művek a XV. XVI. XVII. XVIII. és XIX. századból 1880. évig, s *folytatólag* 1880—1887. évekből. A breviariumra vonatkozó (IV. köt.) *pótlólag* felsorolt monumenták a XIV. XVI. XVII. XIII. és XIX. századból valók 1879. évig, *folytatásképen* felhozottak 1880—1887. évekből. A breviariumra vonatkozólag eddig közölt összes monumenták száma 1245. Az irodalmi részletek is azon időkből valók, melyekből a monumenták. Hogy néhányat említsünk, a XV. századból felhozottnak: Compendium scriptum psalterii; Henrici de Hassia tractatus. A XVI. századból Joannis Eck Enchiridion, Jodochus Loricus de Horis Can. A XVII-ikből Alphonsus de Torres, de Horis Can., Horstius de div. off., Sfortia Pallavicinus in opere «de Soc. Jesu.» Georgius Gobat, Ferdinandus Hauck stb. stb.

Az V. és VI. kötet képezi a monumenták XIV. és XV. kötetét, s azon okmányok gyűjteményét foglalja magában, melyek a kath. egyháznak az államtól való függetlenségére vonatkoznak; azért e két kötet ily czímet visel: «Monumenta catholica pro independentia potestatis ecclesiae ab imperio civili.» Mindkét kötet megjelent 1889. Csak monumentákat tartalmaz; az idevágó irodalmat úgy látszik később fogja közölni a magas Szerző, ha drága életének Isten kedvezni fog. Az okmányok részint pápai iratok, részint zsinati határozatok részint pedig hol egyenkinti hol collectiv püspöki felszólalások vagy pásztorlevelek. Mindegyik kötet elején I—XLVI és X—LXV. lapokon könnyebb áttekintés

végezt adja a magas Szerző a monumenták rövid foglalatját; azután *kiegészítésképen* közöl okmányokat XII. (Becker Tamás) XIII. XIV. XVI. XVII. XVIII. és XIX. századokból egészen 1877. évig, a mely évi monumentákkal végződik a XIII. kötet. A *folytatólag* közölt monumenták 1878—1888. évekből valók. Az egyház függetlenségének védelmére s bizonyítékául közölt a magas Szerző 3156 okmányt. Bő aratása volt a magas Szerzőnek IX. Pius és XIII. Leo pápaságának idejében, amikor pápák s püspökök oly sokszor s oly sokféle alkalommal emelték fel szavukat az egyháznak Isten előtt oly kedves szabadsága és függetlensége érdekében.

H. F.

Hol késik a kath. autonomia? Irta Veridicus. Ára a 48 lapra terjedő röpiratnak 30 kr. Nyomatott Budapesten a «Hunyady Mátyás» intézetben. 1889.

A röpiratok rendszeresen igen érdekesek szoktak lenni, részint mert mindenkit érdeklő aktualis kérdésekkel foglalkoznak, részint pedig, mert a kulisszák mögől rántván elő egyet-mást, leleplezésekkel szolgálnak olvasóiknak. A jelen röpiratka az előbbi oknál fogva érdekes. Ujat nem mond, de nagy fontosságú s közérdekű dologról élénken fejtegeti elveit és eszméit. Írója katolikus ember és pedig a legjavából, telve tisztelettel főpásztoraink s lelkesedéssel az egyház szent ügye iránt; az egyházi dolgokban jártas akár egy pap, az állami apparatusról, a kormány és parlament irányáról, szelleméről, hangulatáról, a magyar társadalomnak mozgó erőiről oly színezéssel ír, ahogy az csak közvetlen megfigyelés s a politikai és társadalmi élet fő faktoraival való közvetlen érintkezés alapján lehetséges.

A röpirat tartalma a következő tíz fejezetre oszlik: 1. Az 1847/8 évi országgyűlés alatt tartott püspöki tanácskozmányok. — 2. Az 1866/71 autonomikus mozgalom tekintettel az elaboratumra. — 3. Kivánatos-e újból felszínre hozni a kath. autonómiát s mily alapon történjék ez. — 4. Az apostoli király kegyuri jogai. — 5. A Tisza-kormány és a parlament hangulata. — 7. A világi elem törekvései. —

8. Az alsó klerus állás foglalása. — 9. A sajtó és a kath. közvélemény. — 10. Zárszó.

Az autonómiai mozgalmak történetéből kimutatja «mily tévesen vélekednek azok, a kik egyre gáncoskodnak a püspöki karban, mintha egyedül a püspökök volnának okai annak, hogy az autonomia létre nem jött,» s beigazolja, hogy valamint 1848. úgy 1871. évben is egyedül a kormány s ennek parlamenti többsége akaratán mult, hogy a katolikusoknak valamint egyéb, úgy az autonomiára vonatkozó jogos követelései máig sincsenek kielégítve.

Olynemű autonomiát, amilyen a katolikus kongresszus által 1871. elfogadtatott, szerző szerint manap is szabad szervezni, s az autonomikus mozgalmat nemcsak szabad de *köteleesség* újból megindítani. Ezt követeli a kath. öntudat felébresztésének s a katolikus erők tömörülésének szükségége, a protestantizmus fenyegető állásával, az indifferentizmus terjeszkedésével, s a zsidók és szabadkőművesek befolyásával szemben. A katolikus érdekek megmentéséről, az elveszett positio visszafoglalásáról van szó: erre alkalmas eszköz szerző szerint az autonomia. Mindazáltal úgy véli Sz., hogy az autonomiával előhuzakodni ma még nem tanácsos, előbb fel kell segíteni a kath. sajtót s epurálni a parlamentet. «Várjunk, — ugymond — «mig a Gondviselés egyikét férfit kijelöl a nagy missióra, kik a kath., vagy konzervatív pártot szervezni és vezetni fogják.»

A kath. autonomiát mi szintén alkalmas eszköznek tartjuk a kath. egyház függetlenségének kivívására, mert az autonomia eszméje Magyarországon népszerű s a kath. világi elemre nézve több oknál fogva vonzó; de fogja-e az autonomia a hit-életet emelni, a jogos érdekeket az egyházon belül kielégíteni, nem-e lesz kétélű kard, mely nemcsak kifelé, de befelé az egyház testébe is fog vágni, arról kivált most nem érezzük magukat hivatva nyilatkozni. Most a földolog lomtárba vinni a liberalizmust, hogy szűnjék meg terjedni a corruptio és pauperizmus. Ha a kath. autonomia eszméje képes lesz a jövő választási campagne-ban a kath.

vagy legalább a jó, szabadságszerető és igazságos férfiakat egy zászló köré gyűjteni; akkor a szerző röpiratával jó munkát végzett.

Dr. Horváth.

Historia Sacra Antiqui Testamenti cum introductione in ejusdem Testamenti libros ss. Auctore Joan. Mally E. M. S. Canonico Theologo, ss. theol. doctore. Sumtibus Auctoris. Strigonii. Buzdóvits. VIII° 148. l.

Egy új theologiai tankönyv, magyar szerzőtől? Igenis, és pedig egy olyan tankönyv, amelynek története van.

Ő Emja, kegyelmes Főpásztorunk, már rég foglalkozott azon eszmével, hogy az érseki papnöveldejében a theologiai disciplinák tanítására nézve eddig divott «váltakozó» rendszert megmátsítsa, s négy tanár helyett hat tanár vezesse a növendékeket az egyes tudományszakokon keresztül. Ez eszmét, részben a múlt, részben a most folyó tanévben meg is testesítette, úgy hogy az esztergomi papnöveldejében most már nem fordulhat elé az az anomalia, hogy a növendék elébb hallgassa az új szövetséget, mint az őt, elébb a pastoralist, mint a moralist.

Az ó-szövetségi szentírás tanításával ő Emja Mally kanonok urat bizta meg, akit olvasóinknak egy jó része a bécsi egyetemről, hol ő egykor a felsőbb exegesis s a keleti nyelvek tanszékét töltötte be, előnyösen ismer. Nos tehát, a kanonok-tanár ur, aki éveken keresztül foglalkozott a bibliai tudományokkal, most, hogy hallgatóinak könnyebbséget szerezzen, saját előadásait jelen működésének mindjárt második évében ki is nyomatta, és így jött létre a könyv, melynek címét főnebb adtuk.

A könyvnek ezt a történetét elmondani szükségesnek véltük, mert e nélkül az, aki a könyvet kezeibe veszi, sokat nem fog magának megfejtetni. Nem fogja tudni miért nincs egy árva szócska sem, mint praefatio előrebocsátva; miért nincs a műnek valamely könnyen áttekinthető felosztása, systemája; miért tárgyal némely dolgot oly tulróviden, míg egyebeknél, ahol az ember nem várná, hosszasabban időz, stb. — Ellenben, ha tudja, hogy e füzetben semmi egyebet nem kell keres-

nie, mint magukat az egyes előadásokat, amint azok egymás után előszóval elmondattak, épen semmi egyebet, mint a kezdő theologusok számára tartott előadásokat: az tisztában lesz magával az előtte levő könyv iránt.

Ez különben még csak egy része a teljes munkának, csakis az első félévi anyagot öleli fel, 59 paragraphusban, a teremtéstől egész Job könyveig bezárólag. A második, befejező füzet a jövő év első hónapjában fog napvilágot látni. A teremtésre öt paragraphus van szánva, a bünbeesésre ismét öt, azután a többi események leírása következik, a szentírás nyújtotta sorrendben. A főszöveget szerző a szent történetre magára helyezi, melynek egyes momentumait igen érdekesen állítja össze. Viszont bővebb magyarázat látszanék szükségesnek főleg a messiánus jóslatoknál.

Egyébiránt olvasóinkat kérjük, hogy e helyütt ne várják tőlünk e könyvnek szorosán vett ismertetését vagy kritikáját. Ez annyit tenne, — épen mivel e könyv az előadásokat tartalmazza — mint egyik tisztelt kartársunknak előadási rendszerét, vagy tanmódját akár szemtől-szembe dicsérgetni, akár pedig bírálgatni, — s folyóiratunk tisztelt közönsége érteni fogja, hogy sem az egyikre, sem a másikra nem vállalkozunk. Ez a pár sor tulajdonkép nem akart mást, mint egy új magyar szerző tollából eredő theologiai tankönyvnek megjelenéséről, mint örvendetes eseményről, jelentést tenni.

Dr. Kereszty Géza.

Das hohe Lied. Ausgelegt für Theologiestudierende und Theologen von P. Fr. Tiefenthal O. S. B. Prof. Theol. im Stift Einsiedeln. Kempten, Kösel 1889. 8° 362. l.

Nem könnyű feladatra vállalkozik, aki az Énekek Énekét akarja magyarázni. Sok exegeta, főleg a protestánsok táborában, ugyancsak belebukott e vállalkozásba; ki drámát, ki meg szerelmi költeményt fődőzött fel eme szent könyvben. (Stäudlein, Delitzsch, Zöckler, Umbreit, Graetz, no meg természetesen a drágalátos Renan.) A régi mopsuesti Theodort, akit az V. egyetemes zsinat kárhoztatott, mert betűszerint értelmezte a Canticumot, nem is említjük. Mások

ismét a házasság mysteriumát, vagy a monogamia dicsőítését akarják benne látni. (Jahn, Stähelin, Hitzig) Origenes és sz. Jeromos állítják, hogy a zsidóknak — épen a rejtett értelem miatt — 30 éves korukig nem volt szabad e könyvet olvasniok. A nagy Aquinás csak utolsó napjaiban, ugyszólván halálos ágyán, mert hozzáfogni ennek commentálásához, és igaza van Calmetnek, hogy: *rarissimi Cantici C. penetralia pervadunt.*

Két szerető szívnek egymás utáni vágya, s az ő végleges, bár néhány akadály által hátrált egyesülésök van eme könyvben, és pedig a legszebb költészet alkalmazásával, ecsetelve: mindez azonban sem nem értendő historice, sem nem typice, hanem egyesegyedül allegorice. Eziránt a katolikus exegeták közt kétség többé nincs. Isten véghetetlen szeretete e megváltott emberiség iránt, — maga az Isten Fiának megtestesülése, a hypostatica unio, — az Ur Jézust és Szüz Anyját egymáshoz kapcsoló tiszta szeretet, — az isteni szeretetnek a malasztokban nyilvánuló tuláradása az egyházban, — a malasztoknak működése a tiszta lelkekben: ime, mindmegannyi különböző, és mégis egybetartozó kifejtése annak az allegoriának, amelyet Salamon szerelme Sulamithoz az Énekek Énekében magában foglal.

Emez általános eszmékben, mondjuk, a katolikus exegeták megegyeznek, — de azért azoknak az egyes helyeknél való keresztülvitelében, következetes megőrzésében nem kis nehézségeket kénytelenek tapasztalni.

Azért mondtuk, hogy a fönnemlített szerző nem könnyű feladatra vállalkozott. Annál dicséretesebb, hogy a feladatnak jól megfelelt; meglátszik rajta, hogy az einsiedelni nagy benzéskolostornak nemcsak szép könyvtárát használta fel szorgos kutatásra, hanem annak magasztos csendjét is hosszas, beható elmélkedésre.

Munkáját nagy apparatussal állította össze. Még mielőtt magához az exegesishez fogna, megállapítja és bebizonyítja először a héber szöveg teljes integritását, figyelembe veszi azután a zsinagóga magyarázatát, majd hosszasan értekezik a Canticum használatáról az egyházban, kezdve az első százdától egész napjainkig, miként használták fel azt részben,

részben meg miként értelmezték Hermas, Tertullian, Origenes, Cyprián stb. stb. egész a legujabb exegetákig. — Következnek a könyv kánoni jellegéről, szerzőjéről, koráról, tartalmáról, dogmatikus értékéről szóló paragraphusok. Mindez 85 oldalt vesz igénybe. Ezután tér csak át Sz. a részletes exegesisre, amely igazán kimerítő, és minden tekintetben kielégítő.

Ha mégis valami kifogást lehetne tennünk, ez az, hogy nem jól veszi ki magát a «felvonások»-ra és «jelenetek»-re való felosztás (Act, Scene); mert, bár tudjuk, hogy Sz. is velünk együtt elítéli azokat, akik drámai költeményt látnak a Canticumban, — hisz a héber költészet egyáltalában nem ismerte a drámát, s még ha ismerte volna is, a Canticum már csak azért se lehetne az, mert a dráma főkelléke, a *cselekvény* hiányzik belőle, — mégis, ez a fölosztás, vagy mondjuk inkább, a részleteknek ilyen elnevezése, mintha sértené a szent könyv iránti kegyeletet. Megemlítésreméltó, hogy még nagyobb munkákban is ritka az oly tökéletes és sokféle index, mint amelyet e műben találunk. Elöl van a tartalom, hátul még a következő indexek: 1) a megmagyarázott héber szók jegyzéke, 2) az idézett szentirási helyek lajstroma, 3) az írók névjegyzéke, kikre a műben hivatkozás történik, 4) általános betürendes tárgymutató. *Dr. Kereszty.*

Hélyreigazítás. Mult füzetünkben a harmadik czikk folytatását képezi egy összefüggő tanulmánynak, amelynek ezt az általános, közös czímet adja a szerző: «A m. kir. kegyuri jog története. — Irta Dr. Surányi János.» A mult füzetben a dolgozat negyedik közleménye (i. az előbbi füzeteket) csak a részletes czímet viseli.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

Október 15-én Haynald Lajos Ő Eminenciája a művelt, keresztény világ ovációját fogadta. Aranymiséjének e napja szintén oly rendkívüli volt, mint Magyarország e kiemelkedő alakjának egész élete és sikere. Öröm és bánat, remény és félelem mélyesztette a szívek bensőségébe az ünnep jelentőségét, mert abban a bibordiszben nem a rózsá-

újjú hajnal, hanem a búcsúzó nap pirosló sugarát vélték jelképezve. Méltán mondhatjuk, az egész világ azt kívánja Haynaldnak «serus in coelum redeas.» Az ő tevékenységét, lankadni nem tudó, nagy szellemének áldásait első sorban és tüzetesen ugyan Magyarország dicsőíti: de egész Európa egyházi, politikai, tudományos, művészeti köreiben is tisztelet és rokonszenv környezi Haynald Lajos nevét. Szellemének sokoldalúsága, a közügyek iránt való meleg érdeklődése, a természettudományok iránt való hajlama, a művészetek lelkes pártolása oly körökben is szereztek neki lelkes pártbíveket, hol különben egy római bibornok csak mély meghasonlást talált volna mindavval szemben, mi szívének legdrágább kincse és meggyőződésének legerősebb oldala volt. A volt karthágói érsek híres elődjének Cypriánnak lelkesülésével birt, s amellet mindig őszinte odaadással viseltetett a Szentszék iránt. IX. Pius Monsignore Haynaldot római tartózkodása alatt igen megszerette. Egyházas érzületére jellemző fényt vet a kalocsai Jézus-társaságiaknak határozó pártolása — minden áldozat árán! Ily mecenásokat adjon az Isten a katolikus ügynek. Egyházmegyéjének vallási, nevelési és humanitárius ügyei, valamint az ország közügyei Haynaldban legbuzgóbb gondozójukat s legszorgosabb intézőjüket birták. A növények titokzatos élete, a csillagok járása ezeket kívánt tőle a tudomány oltárára, de ezek csak maradékaik voltak azon százezreknek és millióknak, melyeket a hit, a könyörület és áhítat foglaltak le magok számára. Ezek áldása biztosítsa a kalocsai bibornoknak az Isten irgalmát, aminthogy a köztisztelet és örök hírnév fölmagasztalta az ő nevét.

A jeles botanikusnak és magyar bibornoknak, Haynald Lajosnak félszázados papsága ünnepén a kalocsai jezsuita collegium a magyar egyház virágos kertjének gyönyörű füzérét ajánlja föl „*Jézus szentséges Szívének virágos kertje hazánkban. Magyar Szentek Legendái*“ czimmal *Rosty Kálmántól*, 36 magyar szentnek életét ecseteli a szent szívből áradó kenettel, mint a püspöki «imprimatur» mondja «ékes irányú s nagy lelki gyönyörrel olvasható tanulságos

életrajzokban.» E publikációban a finom, találékony érzék az Ünnepelel tetszése iránt, versenyez az elfeledett, kedves magyar szentek iránt való odaadással. A szent Sziv, a magyar bibornok, a jeles botanikus benne megéli örömét. A kiállítás eleganciáján csak akkor szüntünk meg csodálkozni, midőn a czimlap alján olvastuk «Franklin-Társulat nyomdája Budapesten.» (Folio, 149. l.) — Hasonlóképen a Jézus-társasági érseki gymnásium és nevelő intézet „*Hódás hódolat*“ czimmel verses folio-kötetben siet az Ünnepelel nevét és tetteit dicsőíteni. Rosty Kálmán lantja s az ő lelkes körében ébredező ifju költői erők zengik az Ünnepelel életét. (Folio, 71. l.) — A „*Magyar Sion Örei*“ czimü, *Közhalmi Klimstein*, nagszombati tanár szerkesztésében megjelenő vállalatnak a legszébb alkalom kínálkozott eddig megjelent életrajzait Haynald Lajos életével koronázni. A 157 lapra terjedő, számos illusztrációkkal ékesített kötet a legalkalmasabb erők közreműködésével létesült. *Ompolyi Ernő*, *Veszely Károly*, *Városi Gyula*, *Kanitz Ágoston* tolla gazdag részletezéssel s meleg szárnyalással tárja eléink a nagy bibornok fáradhatlan s viszontagságdús életét. A bibornok két kitűnően sikerült arcképe igen emeli az életrajz értékét. — A kalocsai Seminárium sz. Ágostonról és a gyulafehérvári növ. papok Sal. sz. Ferenczről nevezett egyházirodalmi iskolái egymással versenyeztek az ifju hév s a lelkes tisztelet adójának föltüntetésében, a nagy nap emelésére szánt akadémiájukon.

Kneipp Sebestyén. Amily ritkaság napjainkban, épp oly örvendetes jelenség, hogy elleneink elismerésben részesítik a valódi érdemet akkor is, ha az érdemek tulajdonosa — kath. pap! Ily elismerés és kitüntetés lőn Kneipp osztályrésze, midőn nagy tekintélyü, de a katolikusokkal nem sokat törődő külföldi lapok Wörishofen egyszerű lelkészének arcz- és egyszerű helységének látképét mutatják be olvasóiknak igen meleg hangú életrajzok kíséretében. «Kneipp — lángész, született orvos és az emberiség nagy jótévedője, mondja egy ily életrajzban Dr. Bilfinger. Az uj vizgyógyomód tagadhatlanul nagy eredményei kívánatossá teszik, hogy a tudomány beható vizsgálat alá vegye Kneipp eszméit és belőlök

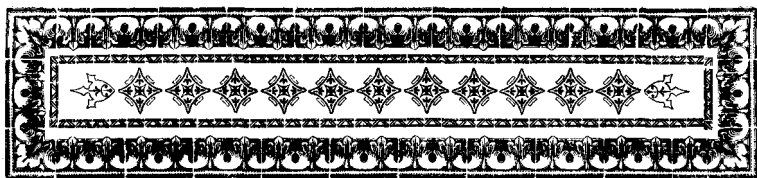
azt, ami használható, a beteg és egészséges emberiség javára sajátjává tegye.» Érdekes e rendkívüli férfiú egész élete is. Született 1821. május 17. Stefansriedben, szegény szülőktől. Élete 21-ig évéig atyjának oldala mellett mint takács dolgozott. Azonban ellenállhatlan vonzalmat érezvén magában a papi hivatás iránt, odahagyta szövőszékét és addig járt faluról falura, míg *Merkle* grönenbachi lelkész házába be nem fogadta. Merkle felismerte a fiatal ember nagy tehetségeit, iskoláztatta őt. Már-már elérte Kneipp vágyainak netovábbját, midőn a túlfeszített szellemi munkásság következtében oly komolyan betegedett meg, hogy orvosai lemondtak minden reményről élete iránt. Ily állapotban jutott kezei közé Dr. *Hahn* György, a vizgyógyomód atyjának idevonatkozó kis munkája. Ennek tanulmányozása után ráfanyalodott a dunai fürdésre és azt oly sikerrel használta, hogy kiépülvén mellbajából felvehette az egyházirendet. Folytatván a vizkurát, mind világosabb lett előtte ez elem ereje s mind szilárdabb ama meggyőződése, hogy ez minden gyógyulásnak egyik legbiztosabb forrása. Harmincz évi tapasztalatának gyümölcse gyanánt kiadta hires munkáját: «*Meine Wasserkur,*» mely 2 év alatt 9 kiadást ért és több nyelvre, egyebek között magyarra is lefordított. Ez idő óta egész népvándorlás keletkezett Wörishofen (nem messze Augsburgtól) felé! Rendszerének legfigyelemreméltóbb eredetisége — mint Dr. Bilfinger hangsúlyozza — az hogy a fürdés stb. után nem szabad törülközni. «E megnem szárításnak — folytatja — a rákövetkező kellemes meleg és egyenletes vérelosztás folytán *tagadhatlan előnyei vannak.*» Most Kneipp — mert az október első napjaiban költött halálhír teljesen alaptalan — egy másik nagy munkán dolgozik, melynek czime: «*So sollt ihr leben.*». Adja az ég, hogy azt is szerencsésen befejezhesse és rendszere fényes sikereinek még igen sokáig örvendhessen!

(Wundt Vilmos a Darwinismusról.) «Darwin szerint a fajok változása és tökéletesítése az által eszközöltetik, hogy az, ami a létért való küzdelemben hasznos és megállja a helyét, kiválik; amennyiben rendesen azon alakoknak van

kilátásuk a fönmaradáshoz, melyek a környezet életföltételeihez legjobban vannak alkalmazva. Így például azon állatok kerülnek ki legkönnyebben üldözőiket, melyek színe és rajza a környezethez leghasonlóbb úgy, hogy nehéz legyen a megkülönböztetés. Hasonlóképen a virágokra szálló és járó rovarok közül azok vannak előnyben, melyeknek szívó nyelve a legczélszerűbb a méznek a virágokból való kiszívására; a virágok közül pedig ismét azok vannak előnyben, melyek színük és illatuk által leginkább képesek a rovarokat magukhoz vonzani, amiáltal a himpor egyik virágról a másikra átvitetik s ekkép termelés sikeresebbé válik, stb. Az alkalmazkodás ezen befolyásaitól el nem tagadhatni, hogy fön tartják és megerősítik a jó tulajdonságokat, melyek bizonyos fokban már léteznek. De hogy mi hozza létre azokat a tulajdonságokat, melyek a létért való küzdelemben hasznosak, arról nem nyerünk felvilágosítást. S így a hasznosnak és életerősnek kiválasztása mindenestre hathatós segédeszköze a fajok kifejlődésének, de sohasem azok feltétele. Lemondanak e problema megfejtéséről azok, kik a változásra való hajlamot, a munka felosztásra és tökéletesedésre való törekvést a szervezetek alapsajátságának mondják. Mert ezáltal magát a tényt, melyet magyarázni kellene, általános fogalomná változtatják, melynek oksági jelentőséget tulajdonítanak, (mintha valaki a gyógyfüvek erejét és a testek nehézkedését így magyarázná: a gyógyfüvek azért gyógyítanak, mert van bennük gyógyerő, s a testek azért vonzzák egymást, mert van az anyagban vonzerő. De hisz épen arról van szó, hogy mi az a gyógyerő, vagy a vonzerő? arról van szó, hogy mért variálnak a szervezetek?) Ha valaki azt feleli, hogy a variáló képesség a szervezetek alapsajátsága; ez semmit sem magyaráz; mert ugyanazt mondja, hogy a szervezetek variálnak, csak hogy elvont alakban; a tényt általános, elvont fogalomba öltözteti. (Philosophische Studien. V. Band. 3. 4. 1889.)

Előfizetési díj egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

A „M. SION“ KÖZÖNSÉGÉHEZ !

Harmadik évfolyamunk vége felé közeledik, s mi ezennel bátorságot veszünk magunknak, m. t. közönségünk pártolását a jövőre is kikérni.

Mint halat száлка nélkül: úgy nehéz új évet találni új lap, új folyóirat nélkül. S ez mind hézagot pótol, vagy pedig a szaktudomány megmentésére siet. S bár pótolná a főhézagot, ... az előfizetők hézagát; de ezen még a „horror vacui“ sem bír kifogni. Ehelyett fölfegyverkeznek bizalommal, a m. t. közönség kétségbevonhatlan áldozatkészsége iránt, — jósigéket röpitenek, — s a munkatársak neveinek három, négy rőfnyire terjedő koszorújával illatoztatják be szárnyrakelésük hajnalát.

Az illatos hajnal után természetesen fölragyog a „szent ügy“ vagy a „szaktudomány“ napja; a zászló győzelmesen lobog, Janus-arczok behorpasztatnak, Judás csókok tenyérrel viszonoztatnak; tudományos értekezések váltakoznak élénk apercúek-vel, a vállalat túl van a próbálkozás kétségein és...! és a folyóirat fölvágatlanul hever.

Kétségtelenül örvendetes állapotok! de az elmélet meg van mentve, föl lehet venni a kimutatásba, hogy x y. tudománynak is van szakközlőnye. És van-e a szaktudománynak közönsége is? a közönség azok, kik az írók. Mindenki átolvassa a saját maga

dolgozatát; minden író a saját cikkének olvasója s szive úgy telik meg vele, mint a kotkodácsoló tyúké, midőn meghozza a világra a tojást; gondolja, széles körökben is méltányolják, és tudomást vesznek róla. De ezek a széles körök legfőlebb csak hogy megnézik s gondolják, ilyen is van. A theologiai liceumok tanárai érdeklődhetnek leginkább! Van-e azonkívül is a szaktudománynak közönsége? Ha van, ugyan parányi lehet. Legalább a szorosán vett egyházi téren úgy vagyunk vele, hogy nincs. Hol van az alapvető hittudományt, vagy az ágazatos hittant szakszerűen művelő közönség? Hol van az erkölcsstan szakszerű művelése, amely szakközlönyt igényel? A kath. theologia mezeje nálunk jóformán — temető.

Ha valaki tisztába akar jutni az iránt, hogy a theologiai szaktudományok hogy állnak nálunk, az vegye kezébe a könyvkiadók katalógusait s számitsa össze, az alapvető, az ágazatos hittanokat, theologiai monografiákat, erkölcsstani munkákat; s ha néhányat talált, menjen el jeles kiadójukhoz, aki maga az író lesz, — mert kiadót ugyan nem talál, ha önmagától eltekint, — kérdezze meg in camera sinceritatis, hogy hány példányt adott el, s különösen hangsúlyozva kérdezősködjék az iránt is, hogy hányat adott el „intenciokra“: akkor aztán pythagorási világossággal megtudja, hogy mit tartson a theologia szakszerű műveléséről.

Hanem igen evvel ellentétben mindenfelől hangzik a jelszó: tömöríteni, csoportosítani s ne szétforgácsolni! Legyen a kath. tudományos törekvéseknek közlönyük, de sokat ne „szakgassunk“ rajtuk, mert nem „szakok“, hanem „szakított“ rongyokká lesznek.

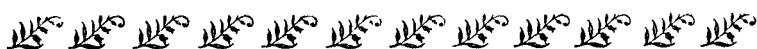
A „M. Sion“ ez álláspontot foglalja el; irányát, programját eddigi olvasói jól ismerik, törekvéseit az ország minden részéből méltányolták! Főadata volt s lesz: az alapos hittudományi dolgozatoknak előnyt adni, melyek nem az elmélet szürke

mezébe burkolóznak, hanem az élet, az ellentétek, a modern, a nemzeti tévtanok által nyújtott körülményekből indulnak ki.

Azonkívül a theológiának s általában az egyházi tudománynak az életben megtestesülései vannak. Maga az egyház élete, törekvései, küzdelmei, vágyai a múltban és a jelenben — történeti theológiának mondatnak. Az egyháznak érdekei vannak az ember-élet egész vonalán; a tudományban, a művészetben, a művelődésben praktice szerepel. Ezen praktikus irány elől a „Sion“ amint eddig el nem zárkózott, úgy el nem zárkozhatik ezután sem. Tehát nem lehet s nem is akar kizárólagosan tudományos folyóirat lenni, mely a theológiát csak mint absztrakt tudományt művelje; hanem szívesen ereszkedik le a theológiának a hitnek, az egyháznak az életben föllelhető konkrét megvalósulásaihoz. A „M. Sion“ tehát a ker. elvek, törekvések, az egyházi kérdések és tervek, szóval a tudomány és az időszerű kereszténység fölelevenítésére nyit tért s legfőbb célja, hogy eziránt sokoldalú, meleg érdeklődést keltsen.

Ez alapon lépünk az új évfolyamba, melyhez a t. közönségnek pártoló támogatását újra kérjük.

A „M. Sion“ szerkesztői.

A FRANCZIA FORRADALOM SZÁZADOS ÉV- FORDULÓJA.

(1789—1889.)

Irta: SZENTIMREY M.

II.

Egy megelőző cikkünkben,¹ miután a francia forradalom válságos és szomorú politikai és állami eredményeit rajzoltuk, Franciaország népességének lassu szaporodásából, sőt a születési többlet általi gyarapodás folytonos fogyásából a forradalom erkölcsi és társadalmi hatásaira mentünk át.

A mi a népesedést illeti, Franciaországnak 1589-ben volt 12 millió lakosa; száz évvel később 1689-ben volt 20 millió; ismét egy század múlva 1789-ben 27 millió; 1889-ben pedig lesz körülbelül 38 milliója.

Franciaország tehát eszerint kétszáz év alatt 125 százalékkal gyarapodott népességben. Tehát gyarapodnia kellett volna 1789-től 1889-ig körülbelül az előbbi gyarapodás felével, mondjuk 62 százalékkal, vagyis birnia kellene 1889-ben 43 millió lakossal, nem pedig 38 millióval. Tehát a népesedésben észrevehető gyarapodási hanyatlás történt. E hanyatlás évről évre növekszik.

XIII. Lajos alatt az országnak volt közel 16 millió lakója. Az évi születések száma 530,000, az évi halálozásoké 493,000, innen évi gyarapodás 37,000. XVI. Lajos alatt a lakosság 27 millió, évi születések 1 millió, évi halálozások 818,000, évi gyarapodás 182,000. Ma, 37½ millió lakosságra kellene esni 1,300,000 évi születésnek. De esik csak 936,000,

¹ L. 321. lapon.

halálozás 860,000, a gyarapodás tehát hanyatlik. A születési többlet általi gyarapodás évről-évre fogy, így 1873-ban volt 172,000, 1874-ben 105,000, 1878-ban 98,000, 1881-ben 76,000, 1886-ban 51,440.

Az „*Économiste Francais*“ 1884. jan. 27-éről ezt írta: „E század elejétől fogva a francia nép évenkénti gyarapodása átlag 38 volt 10000 lakosra, de az utolsó évtizedben leszállt 26-ra. Eszerint 271 évre volna szükség a népesség megkettőzésére, holott más országokban sokkal kevesebb, Németországban például csak 50 évre van e tekintetben szükség.“

Lényegileg, a francia nemzet 45 év alatt ily lefelé menő arányokban gyarapodott:

1821-től	1830-ig	8,89 %	évenként
1831-től	1840-ig	5,07 %	évenként
1841-től	1850-ig	4,49 %	évenként
1851-től	1860-ig	2,59 %	évenként
1861-től	1866-ig	1,82 %	évenként
1880-ban		1,8 %	

Ennyit a statisztikából.

Nem lehet tagadni, hogy a francia forradalom elvei, tanai, intézményei és tendenciái között vannak olyanok, melyeknek egyenes részük van az említett szomorú statisztikai eredményben. Hogy a forradalom létrehozta a polgári házasságot; hogy pártfogója a házasság szétválászatóságának; hogy szószólója az ugynevezett szabad egyesüléseknek; hogy egy színvonalra helyezi a természetes szülöttet a törvényessel; hogy különösen örökösödési törvényeivel meggyöngítette a családot; hogy az általa mindig háttérbe tolt vidéki népességet a forradalmakra hajlandóbb s így általa előszeretettel részesített városok felé hajtja s így ezek bűneit a vidékre is kiterjeszti; hogy már lényegénél fogva terjeszti a valálástalanságot és evvel az erkölcstelenséget s így előmozdítja a két gyermek-rendszernek és angyalcsi-

nálásnak valamint a fogamzások mesterséges meg-
hiúsítása számos undok büneinek; utolsó sorban pe-
dig de nem legkisebb mértékben, hogy a forradalom
az ő nemzetgazdasági elveivel a szegényebb munkás-
osztályokat végső nyomorba dönti: ezen tények
kelleténél bővebben mutatják, mi része van a forra-
dalom elveinek az említettük szomorú statisztikai je-
lenség körül Franciaországban.

De hatoljunk a forradalom erkölcsi és társas-
dalmi eredményeibe közelebről.

A jelen idők és erkölcsi állapotok dicsőítői Fran-
ciaországban, köztök tekintélyes tudósok, sőt az
Institut tagjai, Moreau de Jonnés, Reinach és mások,
nem találnak elég sötét színeket a forradalom előtti
idők erkölcsi állapotainak rajzolásában.* Nem lehet
immár tagadni, hogy Franciaországban azon idők-
ben az udvari élet romlottsága, az erkölcsi elfajulás
és különösen a criminalitás sajnálatos állapotokat tün-
tet föl; de csak azon mértékben, a mint ez az ud-
vari életet kivéve, európaszerte történt. Azonkívül
tekintetbe veendő itt az állami hatalomnak, a köz-
igazgatásnak és igazságszolgáltatásnak a maihoz ké-
pest sokkal szervezetelebb volta azon időkben; te-
kintetbe veendők az akkori vadabb és szilajabb er-
kölcök, szokások, felfogás- és gondolkozásmód álta-
lában; tekintetbe veendő végre különösen, hogy
azon kor az ő büntető eljárásában és törvényeiben
hasonlíthatatlanul szigorubb volt a mienknél.

Ez utóbbi igen fontos körülmény. Egy francia
író „France et France“ cz. művében ezeket mondja:
A törvények, melyek valamely korban uralkodnak,
szabatossággal jelzik az illető nemzet erkölceinek
és criminalitásának színvonalát. Ha a törvények igen
szigoruak, a bűnök és vétségek ritkák; ha a törvé-

* Az elsőnek műve «État social de la France sous Henri IV.» a má-
sodiké «Les Récidivistes.»

nyek egyszerűen szigorúak lesznek, a bűnesetek szaporodnak és a mily mértékben a büntetések enyhébbek lesznek, azon mértékben a bűnesetek szaporodnak. És ez természetes. Midőn valamely nemzet még romlatlan, a bűnesetek megrémítik, minden újabb iszonyodást kelt benne s szigorú büntetések hozására készíti. Mihelyt a bűnesetek szaporodnak, jele, hogy az erkölcsök meglazultak, az emberek már kevésbé iszonyodnak az egyes bűnöktől, megszokják azokat és büntetésüket tulságos szigorúnak találják, tehát enyhítik azt. Ez enyhítés maga fölbátorítja a gonosztevőket, a bűnesetek mindinkább szaporodnak és a büntetések mindinkább enyhülnek.

A forradalom előtti időkhöz immár Franciaországban névszerint a 15 és 16-ik században a büntetések sokszor kegyetlenül szigorúak, a 17-ikben igen szigorúak voltak s csak a 18-ik vége felé kezdtek enyhülni, azon mértékben a mint az erkölcsromlás növekedett. Azelőtt halálos büntetés szabott következő bűnökre: királygyilkosság, hamispénzverés, gyilkosság, lázadás, nőrablás, mérgezés, házilopás, közirat-hamisítás, csalárd üzleti bukás, utonállás, sodomia, vérfertőzés, gyujtogatás, gyermekelhajtás, templomrablás és még vagy öt más bűnre. Ily fokozatosan szigorúak voltak a büntetések más bűnökre is, mint alább még látni fogjuk. De a mily mértékben közeledünk a forradalom kora felé, oly mértékben enyhülnek a büntetések, de egyszersmind szaporodnak a bűnesetek és terjed az általános corruptio. Már 1783. körül Mercier „Tableau de Paris“ cz. művében így panaszkozhatott: „Franciaországban 10,000 utonálló, rabló és csavargó van és a 3700 embernyi rendőrség örökös harcban van velük, mely harc több milliónyi költséget okoz évenként az államnak . . .“ Ez akkor panasz tárgyát képezte, tehát a criminalitás növekedését mutatja mult időkhöz képest. Mit szólna Mercier ma, ha látná,

hogy Franciaországban ma 80,000 utonálló, rabló és csavargó van, és a körülbelül 90,000 embernyi mindennemű rendőrség örökös harczban van ellenök, mely harcz 100 milliónyi költséget okoz évenként az államnak. Ez összehasonlítás mutatja, hogy, ha a criminalitás nagy volt 1789 körül a megelőző századokéhoz képest, az vajmi gyöngye volt a mi napjainkéhoz képest Franciaországban.

Lássuk a gyarapodási arányt más bűnesetekben a forradalom óta napjainkig :

	1826-ban	1878-ban
Erőszak felnőtteken	163	94
Erőszak gyermekeken	142	802
Apagyilkosság	14	9
Mérgezés	26	17
Gyilkosság	312	216
Gyermekgyilkosság	132	209
Emberölés	298	264
Verekedés	14,309	24,467
Rágalmazás	3,599	3,633
Erkölcstelenség	581	3,800
Hiv. közegeknek való ellenállás	3,418	12,685
Lázadás	1,282	3,144
Vagyonbukás	123	1,039
Bizalommal való visszaélés	510	3,603
Csalás, lopás	16,805	42,831
Házasságtörés	86	815
Végösszeg	36,810	97,678*

Első tekintetre látható, hogy a több külső erőt, külső energiát föltételező bűnök, mint a felnőtteken való erőszak, az apagyilkosság, gyilkosság, ember-

* E stat. táblát, valamint e cikkünk egyéb adatait a párisi «Rev. du Monde cath.» egyik 1887-diki füzetéből vettük.

ölés megfogytak, ellenben a cynismust és nagyobb erkölcsi elfajulást, elaljasodást mutató bűnök, mint a gyermekeken való erőszak, a gyermekgyilkosság, csalás, lopás, házasságtörés és a fönne elősoroltak második fele mind megszaporohtak. A gyilkosságok és ölések mindenesetre nagy bűnök, de igen gyakran tulságos erőttől duzzadó társadalmak tünetei, míg a második fajta bűnök megrohtadt és elaljasodott társadalom jelenségei.

De azért nem kell hinni, hogy ez utóbbi elaljasodott, elpuhult, erélytelen társadalom teljesen ment nagy és véres büntettektől. Soha társadalom nem volt elpuhultabb és romlottabb, mint Rómáé a császárok alatt. Azt hihetné az ember, hogy ezen fényüzésben és külső pompában, mázas finomságban, jólétben és kicsapongásban elpuhult társadalom irtóztott a vértől. Pedig nem úgy volt. A gyönyörök közé mint új gyönyör a vérontás élvezete vegyített, látni mint esnek el a gladiátorok egymás fegyvere által s mint tépik szét a keresztényeket a vadállatok legnagyobb öröme volt az ekkori társadalomnak, egyes fölkelések és forradalmak alkalmával pedig a vérpatkokban ontatott. Épp így a forradalom előtti romlott és elfajult francia társadalom is, mely csak Gessner idilljeiben, Vanloo érzéki rajzaiban, Crébillon regényeiben látszék gyönyörködni, nem irtóztott alkalomadtán a vértől sem, mint ezt 1789, 92 és 93 irtóztatós vérontásai, 1830. 48, 52 és 71 rémtettei bizonyítják. Éppen a forradalom főintézői voltak a kicsapongás főfészkének, a kéjleányok, uri naplopók, kávéházi hősök seregeitől hemzsegő Palais-Royal rendes látogatói.

A forradalmi iskola tehát hiába vájkál a forradalom előtti időkben s rajzolja oly feketének az akkori udvari életet, hiába támasztja föl IV. Henrik kalandjait, XIV. Lajos és utódja ágyasait, a regensherczeg kicsapongásait: mindez valóban csekélység

korunk francia erkölcsihez képest. Bizonyos, hogy a forradalom előtti idők udvari élete sajnálatraméltó volt, de nem kell felejteni, hogy a kor nagy egyházi szónokai Bossuet, Bourdaloue, Fenelon, Massillon folyton óvták, intették, figyelmeztették a nagyokat s harczoltak a rossz erkölcsök ellen. Nem szabad felejteni, hogy a nagyokból sokat a jó utra visszatértettek; hogy e megromlott társaságban igen sok dicséretes kivételt is találunk, milyenek voltak XIII. és XVI. Lajos királyok, XIV. Lajos neje Mária Terézia és XV. Lajos neje Lesczinski Mária királynék, XV. Lajos leányai, Erzsébet királykisasszony és egy sereg herceg és hercegnő, valamint más nagyok, kik az udvar romlottságának közepette erkölcsös életet éltek és minden erényben jó példát adtak.

Ha XIV. Lajos alatt külső fénymázás illendőség leple alatt egyes főurak rossz példát adtak, a baj csak helyet cserélt, bár intensivitásban is gyarapodott; a színhely nem annyira az udvar volt, hanem Páris, de ennek is csak egy része, a bölcsészek köre, azon romlott társaság köre, mely írókból, művészekből, színészek- és színésznőkből, kereskedőkből és pénzemberekből és kitartott nőkből állott. Ezen világban találjuk a forradalom előtt Voltaire-t, Rousseau-t, Diderot-t, d'Alembert-t, Helvetius-t, Grimm-et, Duclos-t, Boufflers-t, Beaumarchais-t; a Franclieu-keket, Lecouvreur-öket, Épinay-keket; de Bernières, du Chatelet, Graffigny asszonyokat. És Madame de Pompadour volt e szép társaságnak bálványa, azon elvetemült kegyencznő és nőkerítő, kit a társaság XV. Lajos mellé küldött, hogy azt körmei közé kerítse és megrontsa s ezen nő által uralkodott azután a bölcsészek köre, ezen vérig romlott, de az erény álarcát hordó társaság a királyon és az egész országon.

De ezen szűk körön kívül, a vidéken, sőt magában a fővárosban az erkölcsök nem voltak rosszak. De manap nem egy udvarra, egy kis városra, a

nemzet egy kis töredékére, hanem az egész országra, az egész nemzetre terjed ki az általános romlás. Ha össze akarjuk hasonlítani a két kor, a forradalom előtti két század és az azutáni század erkölcsseit, figyeljük meg ezt. Két híres courtesán, Marion Delorme és később Ninon de Lenclos az illendőség bizonyos nemét szem előtt tartják és a társadalom megtűri őket; de mihelyt egy különös rendkívüli kaland után az emberek beszélni kezdenek rólok, azonnal bezáratnak vagy kolostorba küldetnek. Manap az ily fajta nőktől hemzseg a francia társadalom. Külön saját palotáik, fogataik, szolgaseregeik vannak és senkisémm gondol rá, őket nyugtalanítani. XIV, XV, XVI. Lajos királyok alatt néhány színésznő anyagilag tönkretesz néhány fiatalembert, bezáratnak Saint-Lazare-ban. Manap az ilyfajta nők száma légió, és senkisémm gondol rájuk vagy törődik velök. A büntetések milyenek voltak a forradalom előtti korban?

A 15 és 16-ik században a nőnek házasságtörése örökös fogsággal, a természet elleni bűnök és vérfertőzés halállal büntetettek. A 16 és 17-ik században a gyermekgyilkosságra és magzatelhajtásra akasztás várt. Az öngyilkos hullája dögtestek helyére vették, javai elkoboztattak. Erőszak és nőrablás bitóval büntetettek, természet elleni bűnök tüzhallal. Házasságtörő nő nyilvánosan megvesszőztetett és két évre kolostorba került, ha pedig a férj vissza nem követelte, élethossziglan ott maradt. Házasságtörő férj pénzbírságot fizetett, egyes esetekben azonban bitófára került. Ez utóbbi büntetéssel sujtatott a nőkerítés is. Mindeme büntetések szigorúsága ismételjük, az illető bűnesetek ritkaságát mutatja s az iszonyodást, melyet e bűnesetek keltettek. De mily büntetések sujtják e bűnöket manap?

A gyermekgyilkosság legfőlebb néhány évi fogsággal büntetetik, a magzatelhajtás néhány hónapi-

val s az utóbbiról el lehet mondani, hogy száz eset közt csak egyben üldöztetik. Az öngyilkosság nem is képez bünesetet, azért e bűn, mely oly ritka volt azelőtt, manap a leggyakoribbak egyike, évenként átlag 6000 esik Franciaországra. Az erőszak és természet elleni bűnök kényszer-munka vagy fogság büntetését vonják magok után. A házasságtörés néhány heti fogságot von maga után és soha hivatalból nem üldöztetik, hanem csak az egyik hitvestárs panaszára. A nőkerítés végre legfőlebb kétévi, de gyakran csak néhány hónapos fogságot von maga után. Mindeme büntetések nagy enyhésége magyarázza a megfelelő bűnök nagy gyakoriságát és rettenetes számát manap az országban.

Ha valaki példát akar, annyi ezerből csak egyet, az erkölcsök relativ tisztaságáról és ártatlanságáról, mint ezek magának a forradalomnak első éveiben uralkodtak, szemben a mai erkölcsökkel, az olvassa el a „Gazette des Nouveaux Tribunaux“ czimű lap e helyét 1791-ből.

«Bertrand Mária Lujza, kit csábításról vádoltak és egy 13 éves fiatal leány prostitutiójáról. . . . A párisi harmadik törvényszék által arra ítéltetett, hogy a bakó által a város utczáin átvezettessék, számaron ülve, arczczal az állat farka felé, hátán ezen fölirattal: Fiatalság megrontója! Végre megvesszőztetvén izzó vassal megbélyegeztessék és három évre bezárassék . . . Ha tekintetbe vesszük *ily bűnnek* természetét, és a reá szabott büntetést, ezt a bűnnel semmi arányban nem találjuk. Az utonálló vagy a házi tolvaj *halálra vagy örökös gályarabságra ítéltetnek*, pedig e nőnek büne sokkal nagyobb és kegyetlenebb, melyet az áldozaton, annak szülein, sőt magán a társadalmon elkövetett...» (1791. mars p. 148.)

Nyilvánvaló, hogy ily büntetés manap rendkívülinek és kétségtelenül tulságos szigorunak látszanék, és mégis, mint az idézett helyből látható, 1791-ben az nagyon enyhének találtatott! De kíváncsi most

valaki tudni, mily színvonalra szállott alá Franciaország manap? Üsse föl a büntető codexet:

334 törvénycikk. — «Ki az erkölcsök ellen merényletet követ el, a bármelyik nemü, huszonegyéven alóli ifjúság megrontását, elcsábítását vagy kicsapongását előmozdítván, megkönnyítvén vagy eszközölvén: *hat hónaptól két évig terjedhető fogsággal* és 50—500 franc pénzbírsággal büntetetik.»

És hogyan hajtatik végre e törvény? 1885-ben 278 eset közt, hol e törvénycikk alapján hozatott ítélet, 47 esetben egy éven fölüli, 213 esetben egy évi vagy azon aluli fogságbüntetés, 18 esetben végre csak pénzbírság mondatott ki.

A büntetés ez enyhésege biztos mérőként jelzi az erkölcsiség színvonalát.

El lehet mondani, hogy a bün manap *népszerűsítette* magát; a 18-ik század óta néhány kevés központból leszállott a társadalom minden rétegébe és uralkodik mindenütt. Párisnak 1789-ben 2000 kéjleánya volt, manap a rendőrség nem tudja többé azok számát, nagyobb e szám 100,000-nél, és bátran tehető 200,000-re, ha a mindennemű munkásnőket ideszámítjuk, kiknek mellékkeresetük is van.

A 17-ik században a francia szinpad aránylag tisztességes volt és erényes, a 18-ikban a forradalmi és erkölcstelen Beaumarchais darabjaival kicsapongó lett, de magának ezen írónak művei tisztességesek és erényesek a mai francia szinpadí művekkel szemben. E mai szinpad botrányok és szabadalmazott meztelenségek színhelye, de a maga részéről még ez is tisztességes, hasonlítva azon kávéházi concert-helyiségekhez, melyeket a mai köztársasági kormány úgy látszik kedvezményekben részesít és Páris kellő közepén játszani enged.

A 17-ik században az irodalom tisztességes. Egyedül Lafontaine képviseli a pornografiát; az ő kéjelgő elbeszélései kézről-kézre adatnak titkon. Még

a 18-ik században is oly erkölcstelen művek, mint Laclos, Voltaire, Diderot, de Sade, Piron és másokéi csak kéz alatt voltak nyomtathatók és terjeszthetők. Az „Encyclopaedia“-nak, a vallástalan bölcsészek művének titkos pártolói, aláírói és előfizetői szintén összeállottak ugyan, hogy érzéki ocsmány képekkel ékesített különös pornografiai kiadványokat létesítsenek, de mindezt megtenni csak a külföldön volt lehetséges s úgy kellett azután Franciaországba becsempészni; csak nagy ritkán sikerült a dolgot Párisban eszközölni, legnagyobb óvatossággal történt a nyomtatás, s a rendőrségtől jó távol az eladás.

Mily változás ehhez képest manap! A legerkölcstelenebb nyomtatványok manap Franciaországban nyilvánosan, minden akadály nélkül, százezernyi példányokban adatnak el és forognak közkézen. Csak a „Journal de la librairie“ cz. könyvészeti catalogust kell fölütni, hogy láthassuk, miszerint nem mulik el hét, hogy a 18-ik század irodalmi ocsmányságaiból valami újra ki ne adatnék Párisban, óriási kelendőséggel. Minél erkölcstelenebb valamely regény — ezen műfaj örvend legnagyobb kelendőségnek, — annál inkább talál vevőket, és megtörténik az, hogy ezen gyalázatos nyomtatványok kiadói nem merik a kiadások mesés magas számát e művekre kinyomni s 60-dik kiadást mondanak ott, hol 200-dikat kellene mondaniok, vagy pedig a kiadás-számot teljesen elhagyják. Sőt az alávalóság azon neme is elkövettek, hogy a 18-ik század oly undok irodalmi termékei, melyeket akkor a bakónak kellett elégetni, nem tartalmuk miatt, hanem ocsmányságaik miatt, ezek a mai köztársasági lapok tárcza-czikkei gyanánt közölnetnek. Az utóbbi években e lapok az ő legnagyobb részt nem igen művelt közönségüknek Voltaire egyik legerkölcstelenebb és legundorítóbb művét nyújtották olvasmányul, hasonlókép Casanova emlékiratait és Diderot legriszkosabb regényeit. Ilyen azon ör-

vény, melybe Franciaországot a forradalmi propaganda rántotta, melynek mindig meg volt azon ketős célja: megrontani az elméket és megrontani az erkölcsöket; megrontva a nemzedékeket, azokat Istentől eltávolítani.

Ime, a forradalom elveinek erkölcsi és társadalmi eredményei Franciaországban! Ne mondja senki, hogy ez máshol is csak így van Európában, ha nem is ily arányokban; mert erre csak azt lehetne felelnünk, hogy Európa igen sok országának igen sok intézménye és állapota forradalmi magvakból kelt ki s forradalmi alapokra van építve. Így szomorú adatokat közöl e téren Paul Bellet a „Revue du Monde cath.” említettük füzetében.

Miután tehát a forradalom dicsőítői által hangoztatott vívmányokat és javulást sem a politikai és államéleti, sem az erkölcsi és társadalmi téren meg nem találtuk, hátra van még, hogy azokat az anyagi és nemzetgazdasági téren keressük.

A MAGYAR KATHOLICISMUS LESZORITTA- TÁSÁNAK KÉT OKMÁNYA.

(Függelékül Dr. DUDEK J. «Guizot, b. Eötvös, Trefort stb.» c. cikksorozatához.)

1887. Decz. 18-án jelent meg a veszprém-egyházmegye b. szombathelyi esperesi kerület papságának «Egy kis tiltakozása» a Magyar Államban, a mely tiltakozásban az ország kath. papságát arra hívják fel, hogy a jövő tavaszi koronáikon abbeli indítványukhoz csatlakozzanak, amely szerint ők «az 1868. LIII. és az 1879. XL. t. cikk 53. §. vagyis az ugynevezett «interkonfesszionális» törvénynek a katolikusokra való erőszakolása ellen határozottan tiltakoznak», és pedig azon az alapon, mert ama törvények bennünket

katholikusokat nem kötelezhetnek, miután mi nem vagyunk felekezeti.

Erre az «Egy kis tiltakozásra», amelytől — mint Lonkay másnap írta lapjában — «a P. Lloyd jobban megijedt, mint a «Ruszkij Invalid» graeca fides-szel irt háborus czikkétől», — rögtönzött Trefort egy levelet,¹ melyet Decz. 28-án a püspöki kar tagjainak azon meghagyással küldött meg, hogy észrevételeit alattas papságának tudomására hozza hogy az a fent idézett czikknek értelmében való további nyilatkozatok illetve izgatásoktól saját érdekében tartózkodjék. Trefort szerint ugyanis az «Egy kis tiltakozásban» «egy szakavatatlan helyről származó merőben téves törvénytárgyarázat forog fenn,» miután minden törvénytudó tudja, hogy a «recepta religiók» közt a róm. kath. vallás is értetik.

Trefort egész életében ujságra törekedett, szeretett ujat mondani és tenni, — ebben a levelében pedig ugyancsak ujat mondott, mert előtte semmiféle hatalmi faktor oly határozott szavakkal ki nem jelentette, hogy a kath. vallás a «recepta religiók» közé tartozik Magyarországon, mint Trefort e levelében.

Abbeli törekvését azonban, hogy mindig ujat szeretett mondani, jellemének egy gyenge vonása kísérte egész életében, melyet Falk Miksa, a P. Lloyd szerkesztője és Trefortnak kebelbarátja, így körvonalozott: «Ő (t. i. Trefort) soha sem tűnt ki a gondolatok és érzelmek különös mélysége által. Az ő élénk szelleme inkább *a dolgok felülete felett* suhant el.» Midőn Falk Miksa e sorokat a Magyar Salonba írta, bizonyára Trefortnak e levele is lebegett szemei előtt; de ha e levél Falk szemeiben kivételt képezett volna is, mert lapja az «Egy kis tiltakozásra» szörnyű haragra fakadt, annyi tény, hogy Trefortot szokott felületessége nem hagyta cserbe, midőn e nevezetes levelét kiállította. Eltekintve attól, hogy Trefort korszakában mit mondhatott és tehetett egy vallásügyi miniszter Magyarországon a catholicizmussal szemben a szunnyadó katolikus lelkület miatt: Trefortnak, mint törvénytudónak, e levelében egy-

¹ Közölte a M. Állam 1888. Febr. 18-án.

szerűen — nem volt igaza. És mégis mily feltűnő animozitás nyilatkozik az egész levélben a kath. vallással szemben?

Ez az animozitás arra vezetett, hogy Trefortot közelebbről tanulmányozzam; mert valamint e levele, amelyben mint törvénytudó az általa idézett törvénycikkekbe oly feltűnő furcsaságokat beleolvasott: úgy a vallásról, a kereszténységről tett egyéb nyilatkozatai is azt bizonyították, hogy Trefortban a miniszter nyilatkozataira és tetteire valami sajtászerű «keresztény» lelkület gyakorol befolyást, olyan mely alapvető hittanunk tanaival homlokegyenest ellenkezik.

Elővettem könyvét, amelyben beszédei és tanulmányai össze vannak gyűjtve; e könyve egyenesen ráutalt br. Eötvös a «XIX. század uralkodó eszméire,» Eötvös műve vezetett Guizot «Az európai polgárosodás történetére» s e protestáns racionalista mesterben megtaláltam újabb korszakunk két miniszterének kereszttyénségét, azt az öncsinálta kereszttyénséget, mely a rideg racionalismust — a mai érdek-politika divatja szerint — bujtatta a történelmi kereszténység helyébe.

Miután az említett «kis» incidens indított tanulmányom megírására mind a két okmányt idecsatoltam: a bakony-szombathelyi kerület papságát emlékül, Trefort levélét pedig a tanulmány folyamán eléadtak mellé — még egy kis tanulságul.

A b. szombathelyi esperesi kerület papságának «Egy kis tiltakozása»:

Ntdő Paptársak!

Folyó évi okt. 5-én Koppányban tartott őszi gyűlésünkben elhatároztuk, hogy az 1868. LIII. és az 1879. XL. t. cz. 53. §., vagyis az ugynevezett «interkonfesszionális» törvénynek a katolikusokra való erőszakolása ellen határozottan tiltakozunk. E tiltakozásunk bővebb megokolásába itt nem bocsátkozunk, megtette ezt dr. Lauran Ágoston nagyváradi g. kath. kanonok ur a «Korszerű egyházpolitikai kérdések» czimű könyvecskéjében a tudomány oly készletével, az érvelés oly élével, a lelkesültség oly melegével és a nyelvezet oly alakja és erejével, hogy érvei előtt le-

hetetlen meg nem hajolni. Itt csak annyit a mély észjárásu kanonok ur nyomán: miszerint maga a szándék és gyakorlat még nem alapít törvényt, kivált akkor, ha ez sz. örökségünket támadja és változtatja meg, hanem a szöveg és annak észszerü értelmezése. Melyek szerint «ama törvények» bennünket katolikusokat csakugyan nem kötelezhetnek; mert mi nem vagyunk felekezet. Teljesen egyetértünk dr. Laurannak abbeli indokolt felfogásával, hogy miután az 1791. XXVI., 1844. III. 1848. XX. törvényczikkek a kath. vallás és a bevett felekezetek közötti viszonyt szabályozva, előírták azon formaságokat is, amelyek mellett valaki katolikusból nemkatolikus lehet, valamint a kath. és nemkatolikus közötti vegyes házasságból születő gyermekek mely vallásbani neveltetéséről is gondoskodtak: az 1868. LIII. törvényczikk annak, a törvény minden egyes §-ára kiható félremagyarázhatlan *czime* szerint, kizárólag csak a bevett felekezeteknek előbbi törvényekkel *még nem szabályozott* egymásközi viszonyát kívánván szabályozni, nemcsak hogy előírja azon formaságokat, amelyek mellett valaki egy *nemkath. felekezetről* más, ugyancsak *nemkath. felekezetre* áttérhet, hanem egyszersmind az olyan vegyesházasságokból származott gyermekek mely felekezetbeni neveltetésével is foglalkozik, amelyek különböző nemkath. felekezetü egyének között köttettek meg, *anélkül azonban, hogy a kath. vallás és a bevett felekezetek között fennállott, mert már előbb szabályozott viszonyt csak egy szóval is érintené.*

Mi csak arra kérünk titeket, az igazi hazafiság szent nevében is, hogy tiltakozásunkhoz csatlakozni méltóztassatok: mert e tiltakozásban való tömörülést szükségesnek kell tartani akkor, midőn a láthatár nemhogy tisztulna, hanem sötét felhők gomolygása erős küzdelemre enged következtetni, amely küzdelemben csakúgy remélhetünk sikert, ha egy szívvel lélekkel azon álláspontra helyezkedünk, hogy az említett törvények csakis a felekezetekre, nem pedig az «avita, haereditaria et constitutionalis» egyházra is vonatkoznak. Csak így remélhetjük, hogy a világi katolikusok is, különösen parlamentünk tagjai önérzettel kelnek fel és áll-

nak sorainkba. Érvényesüljön ne csak tiszteletadáskor, hanem a küzdelemre híváskor is: «Ecclesia praecedat.»

Ha *német testvéreink* az egyenesen reájok hozott törvények ellen is sikeresen küzdöttek, vajjon mi egyesült erővel nem volnánk képesek odahatni, hogy «a katolikusok nyakába oly törvények ne oktrojáltassanak, a melyek velök nem is foglalkoznak?» Végtelen rosszul állana a magyar katolikusok ügye, ha a kath. alapon konstituált Magyarországon még valamely törvény helytelen, mert annak betűjével ellenkező értelmezése ellenében sem lehetne sikeresen megküzdeni. A siker azonban a tömörülésben áll. Fel kedves testvérek! járuljatok tavaszi koronáitokban e tiltakozásunkhoz és ebbeli határozatokat akár nyílt lapok, akár magán értesítés útján velünk közölni sziveskedjete. Kik egyébként testvéri jó indulatotok és imáitokba ajánlva maradunk

Koppányban, 1887. okt. 5.

veszprém-egyházmegyei b. szombathelyi

esperesi kerület

tagjai.

Ez a hazai jogtörténelem adatain alapuló s a férfias ker. érzülettől áthatott okmány némi kis fényt derít a magyar kath. egyház 19-ik századbeli famózus két évtizedére (1867—1887), amelyről a jövő történésze el fogja dönteni: mik vagy kik voltak okai a katolikusok szégyenteljes mámorának ezen időszakban?

A lelkes felhívásra következett egy pár cikk a napisajtóban; két-három esperesi kerület jelentette csatlakozását a Magyar Államban: mert időközben nyilvánosságra került Trefort levele, melyet a püspökökhöz intézett s beállott — a csend, azaz hogy az «avitam, haereditarium et constitutionalem religionem» tovább is traktálják a «recepta religio» — összes hátrányai szerint.

Trefort «szakavatott» levele, mely a b. szombathelyiek szakavatatlan helyről származó «merőben téves» törvénymagyarozatára következett, ez:

A vallás- és közoktatási magy. kir. minisztertől.

2435. eln. sz. A «Magyar Állam» folyó évi 331. számában «egy kis tiltakozás» czim alatt oly czikk jelent meg, mely amily téves felfogásban és érvelésében, ép oly veszedelmes következményeket vonhatna maga után nem csak az ország belbékéjére, mint azt ily módon felzavarni szándékozókra nézve is.

Nem kétlem ugyan, hogy bárki, aki az idézett cikket csak némi figyelemre méltatta, tisztában lehetett magával aziránt, hogy itt egy szakavatatlan helyről származó merőben téves törvényt magyarázat forog fenn. Mindazonáltal nehogy ezen tévedés nagyobb körökben terjedvén, a fent érintett kellemetlen következményeket vonja maga után, az alábbi észrevételeket van szerencsém azon tiszteltteljes kérelemmel nagybecsű figyelmébe ajánlani, hogy azokat a legjobban tetsző módon alattas papságának azon sürgős figyelmeztetéssel tudomására hozni méltóztassék, hogy a fent idézett cikknek értelmében való további nyilatkozatok illetve igazításoktól¹ saját érdekében tartózkodjék.

¹ *Izgatás?*! Nagy szó a magy. kath. papsággal szemben! A mily visszataszító e szó magában s a miniszter levelében, ép úgy egy lélekemelő dologra van e helyütt fonákul használva: a magy. kath. papság egyik méltóságteljes fellépésének jellemzésére, amelyet az Eötvös-Trefort-féle két évtizedes korszak négyet se látott. Miről van szó? A hirhedt «csapda»-törvényről, a famozus 53. §-ról, mely ellenkezik az isteni joggal, a melyet a bíróságok nem alkalmaznak, a melynek alapján a protestánsok nem jogot, csak zsörtölődést keresnek s a mely — ez volt a fő — a katolikusokra nem is vonatkoztatható. Ezen paragrafus ellen élt a b. szombathelyi papság az alkotmányos polgárokat megillető tiltakozási jogával — a megyék is élnek vele — s az ország összes egyházkerületeit megkereste, hogy vele e tiltakozásban egyesülve sikra szálljanak, *ha netán* kedves «atyánkfiai» a «csapda» reánk való *erőszakolásával* és inzultáló türelmetlenségökkel felhagyni nem akarnának.

Azon hirhedt 53. §-ról volt szó, a melynek «felvesz» igéjét az igazságügyminiszter (Pauer) sem értette, hanem valódi értelményének megalapítását a bíróságokra bízta, úgy azonban, hogy a bíróságok többszöri felmentő ítéletei mellett mi sem tudjuk igazán, mit jelentsen a «felvesz» ige; mert Magyarországon a jogászvilág — pedig jó nagy része katolikusokból áll — a kereszttség szentségének helyes ismeretét elvesztette!

A czéltévesztett vagy épen káros törvények megváltoztatását vagy egyszerű eltörlését kérelmezni, esetleg ilyenek ellen tiltakozni a törvényesség ha-

Mindenekelőtt tisztába kell jönni a «bevett» szó közjogi értelmével; a «bevett vallás, vagyis recepta religio» a vallásnak a törvény oltalma alá helyezését, annak jogai törvényes védelmét, biztosítását jelenti nemcsak, hanem a vallás bevételeivel az illető hitsorsosok mindenkor bizonyos vallási vagy politikai jogok élvezetében is részesítették. Midőn tehát törvényeinkben valamely vallás bevételeéről van szó, ezen intézkedés a kérdéses vallás jogainak nem kisebbitését, hanem azok törvényes elismerését is jelenti.¹

tárai között: nem izgatás, hanem polgári jog; az isteni törvénnyel ellenkező emberi törvény ellen tiltakozni: kötelesség. Ezt tette a b. szombathelyi kerület papsága, a mihez neki különben a törvény szövege is kellő alapot nyújtott — s ebben nem is czáfolta meg a miniszter; — e papság tehát nem izgatott, hanem kötelességét teljesítette.

Lássunk a káros törvények körüli eljárásra egy-két analóg példát.

Kovács Gyula: «A házasságkötés Magyarországon» czimű művében (271—2 t.) ezeket írja: . . . házassági jogállapotaink legnagyobb baja . . . hogy egy ugyanazon házassági viszonyra két egymással ellenkező jogi rend az irányadó. *A baj*, melyet *orvosolni kellene*, nem is oly régi. Az 1868. évi 48. törvényczikk *az okosója*, mihez még az 1868. évi 52. t. cz. azon rendelkezése járul, mely az áttértnek az áttérés pillanata óta, minden cselekvényét, tehát az áttérés előtt való házasságkötését is az új egyház elvei szerint rendeli megítélendőnek.» S e törvénnyel szemben megteszi a maga indítványát.

P. Inkey Sándor (M. Állam 1888. márcz. 29.) az 1848. évi V. t. cz.-nek «kiérdemelt nyugalomba helyezését» kívánja, s e kívánatát ekkép okadatulja: «Kevesen tudják, de köztük Trefort miniszter ur, a ki azidőben városi követ volt a pozsonyi országgyűlésen, mint szemtanu, tudhatja és kollégáit informálhatja, milyen körülmények nyomása alatt keletkeztek, kompilláltattak rögtönözve és szentesítették ezen törvények (1848.) melyek közt az V. t. cz. maiglan is kiválólag szerepel.» Midőn tehát Inkey az 1848-iki törvények genesisére figyelmeztet s revisiót követel — vajjon izgat-e, vagy polgári kötelességét teljesíti-e? Azt hiszem ez utóbbi áll. Tehát egy kis igazságot — a kath. papságnak is!

¹ E ponttal kezdi Trefort annak bebizonyítását, hogy a kath. vallás Magyarországon olyan «bevett vallás», mint a többi. Kezdi a «bevett vallás» fogalmának kifejtésén. Trefort élénk szelleme is mindjárt a dolgok felülete felett suhan el — és szofizmába esik. A «bevett vallás» a vallásnak a törvény oltalma alá helyezését jelenti; tehát a kath. vallás, mely a törvény oltalma alatt áll — bevett vallás. Ez szofizma s kegyetlen arczulsapása annak a keresztyén és a keresztyén előtt egyformán nyitott könyvnek, melyet történelemnek nevezünk. A kath. vallás alkotmányos állami életünknek ezredéves létalapját képezi, egykorú a magyar állammal; tehát a jogczim, a melyen őt az állami

A «keresztény vallásfelekezetek» egyenjogúságát már a bécsi békekötés megállapította, midőn mindenkinek a szabad vallásgyakorlatot biztosította: ezt megerősítette az 1608. 1. t. cz. és a linczi béke; megújította az 1681. 25. tüzetesebben körülírta az 179°/₁ 26. és végre az 1848. 20. t. cz. mely e hazában törvényesen bevett minden (keresztény) vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot állapított meg¹.

törvény oltalma megilleti, egészen más, mint a «bevett vallásoké»; ő róla beszélt sz. István törvénykönyve, Imre fiához intézett intelmei; beszéltek mint államfentartó oszlopról hazánk évkönyvei régen, mielőtt a «bevett vallás» fogalmának s azoknak a vallásoknak, a melyek miatt e szó készült, csak nyoma is létezett volna Magyarországon. Alapos-e tehát a catholicizmus és a «bevett vallások» jogi megkülönböztetése Magyarországon? Igen, ez a legmegdönthetlenebb valami, különösen ha azt tesszük még hozzá, hogy Trefort definíciójából kihagyott valamit, azt t. i., hogy a «bevett vallás» fogalma *először: bizonyos vallásnak az országba való későbbi behozatalát* és azután a törvény oltalma alá helyezését jelenti. Nem is nevezte ám soha senki se törvény, sem miniszter nálunk a kath. vallást «recepta religiónak», mert Verbóczy Tripartitumával szemben szégyenkezett volna ilyen baklövést elkövetni.

¹ Törvényeket idéz, a melyekből annak kellene következnie, hogy a kath. vallás olyan «recepta religio», mint a többi tényleg «bevett vallás.» Azonban későbbi soraiban maga Trefort megingatja e törvénczikkes «argumentumot;» mert azt mondja: «...ha a szoros értelemben vett Magyarországon a kath. vallás kivételes voltáról lehetett is addig szó, míg az itt «uralkodó vallásnak» neveztetett, de az 1848. 20. t. cz. meghozatala óta ezen vallás is . . . a «bevett keresztény felekezetek» között értendő . . .» Tehát a kath. vallás csak 1848 óta volna bevett vallás; ennélfogva az előbbi törvények mellett Trefort szerint a catholicizmus uralkodó vallás volt s így az 1848 előtti és utáni idők között Trefort szakavatott értelmezése szerint különbséget kell tenni. És valóban. Trefort egész mondatát javítva, a dolog úgy áll, hogy: az 1608. 1. t. cz. és a linczi béke «megerősítette;» az 1681. 25. t. cz. «megújította;» az 179°/₁ 26. t. cz. «tüzetesebben körülírta» a bécsi békekötés által a bevett felekezeteknek biztosított «szabad vallásgyakorlatot.» Ezen egész időn át az «avita, haereditaria et constitutionalis religio,» azaz a kath. vallás «közjogi minősége» egy cseppet sem változott, sőt ellenkezőleg mindig ki lett emelve: hangsúlyozva mondatik: «absque tamen praejudicio Catholicae Romanae Religionis.» Az 179°/₁ 26. t. cz. pedig a kath. vallás imént hangsúlyozott közjogi minőségének épen hatalmas védbástyájául tekinthető. Tehát a kath. vallás 1848 előtt uralkodó vallás volt Magyarországon. De ha ez áll: melyik törvény törülte is el hát ezt az 1848-ig az «ural-

Ezen egyenjogúságot és viszonyosságot a most említett t. cz. tüzetesebben nem szabályozván, ez által vált szükségessé az 1868. 53. t. cz. meghozatala. Hogy ezen törvény minden bevett keresztény felekezetre kiterjed s hogy ennél fogva ezen bevett keresztény vallásfelekezetek közt a mindkét szertartású katolikus, a gör. keleti, a két evangélika felekezet s végre az unitarius vallás értetik, az kitetszik a most idézett törvény 1. §-ából, melynél fogva a törvény minden keresztény hitfelekezetekre s illetőleg vallásra kiterjed, tehát a «vallás» s «hitfelekezet» szavak különböztetéséből azon következtetésre jönni, hogy a katolikus vallás ezen törvény által nem érintetik, egyáltalában nem lehet.¹

kodó vallás» és a «bevett felekezetek» között létezett és a miniszter által is elismert különbséget? Talán az 1848. évi 20. t. cz.? Trefort erre hivatkozik.

Ez a törvényzikk kimondja ugyan, hogy «tökéletes egyenlőség és viszonyosság legyen a hazában,» — de ismét csak a «törvényesen bevett» vallásfelekezetekre nézve. Míg tehát valamennyi törvényesen bevett vallásfelekezet egyenjogósított: a közjogi minőségének sz. István óta örvendő kath. vallásról egy szóval sem mondatik az, hogy eddigi helyzetéből «bevett vallássá» degradáltatott.

A 48-iki rögtönzések sok gyarlóságban leledzenek, de azt az egyet, — bárki is olvashatja e törvényzikkeket, — nem lehet rájuk fogni, hogy a kath. vallást törvényes formában «bevett vallássá» degradálták volna. Pedig tudnak ők arról, hogyan kell a közjogi minőségben beállott változásnak kifejezést adni; így mindjárt az 1. §-sa az említett t. cz.-nek azt mondja: «Az unitaria vallás törvényesen bevett vallásnak nyilváníttatik.» Ilyen módon a másik irányban is kellett volna hangsúlyozni a kath. egyház helyzetének változását: mert a kath. vallásnak «bevett vallássá» való degradációja annak *közjogi minőségében rengeteg változást jelentette volna, a mit Magyarországon süttymban végezni nem lehet.* Miután ennek a törvényben nyoma nincs: a k. h. vallás nálunk az 1848. 20. t. cz. értelmében «bevett vallásnak nem mondható.

Más az, hogy mit szándékoltak akkoron az irányadó férfiak a kath. vallással szemben. Mi a törvényre támaszkodunk. S ha 1848 óta, de különösen az Eötvös-Trefort aera alatt e gyakorlatban a kath. vallást a «bevett vallás» módjára traktálják; a dekatholizáló rendszert lépten-nyomon ravaszul érvényesítik: nem támaszkodnak törvényes alapra, hanem kizsákmányolják a katolikusok megfoghatatlan érzéktelenségét, mely a nagy elődök dicső hagyatékát nem fentartani és ápolni, de veszni engedí.

¹ Az 1868. 53. t. cz. a «törvényesen bevett keresztény» vallásfelekezetek viszonyosságával foglalkozik; tehát a «bevett vallások» viszonyát szabályozza; ezek közül pedig a kath. vallást 1868-ig semmiféle törvény nem deg-

De hogy ezen törvény a katolikus vallásra nézve is intézkedik¹ s hogy ennél fogva «a bevett keresztény vallásfelekezetek» közt a kath. vallás is értetik, az kitetszik a törvény további §§-ainak intézkedéseiből is, jelesül: a 3. §. «bármely egyház» tagjáról szól, tehát ezen §. az általános szövegezésnél fogva a kath. vallásra nézve kivételt nem tesz, hanem ezt is a bevett keresztény vallásból, mely a törvény meghozatala előtt kötött vegyes házasságokból született vagy születendő gyermekek vallásos neveléséről intézkedvén, e tekintetben a korábbi törvényre hivatkozik, ezen törvény pedig az 1848. 3. t. cz., melynek 3. §-a a róm. kath. s az evangélika vallás bármelyikéhez tartozó felek közti házasságról is intézkedik: tehát midőn az 1868. 53. t. cz. a bevett keresztény vallásfelekezetek egyenjogúsága és viszonyossága iránt intézkedik, akkor ezek közt a róm. kath. vallást is érti; kitetszik a törvény 21. §-ából, midőn a hadseregnek az állami közintézetekben «minden vallásfelekezet

vadálta, ennél fogva e törvény sem vonatkozik a kath. vallásra; annál kevésbé mert mi *kereszténynek* soha sem voltunk s nem vagyunk. A ravasz szándék persze a gyakorlatban folyton ilyen értelemben kísért; de mi a törvény nyilatkozataira támaszkodunk, s a kísérletező gyakorlat ellen tiltakozunk. A Trefort alatt létesült 1883. 30. t. cz. a középiskolákról a kath. jellegű és a felekezetek által fenntartott iskolák között különbséget tesz s ilyen értelemben intézkedik; mert az a törvényes alap, a melyen még Trefort sem tehetett túl magát.

¹ Erről már előbbi törvények intézkedtek. A b. szombathelyi «egy kis tiltakozásban» ez áll: «Miután az 1791. XVI. 1844. III. 1848. XX. törvény-czikk a kath. vallás és a bevett felekezetek közötti viszonyt szabályozva, előírták azon formásokat is, amelyek mellett valaki katolikusból nem katolikus lehet, valamint a kath. és nemkatolikus közötti vegyes házasságból születő gyermekek mely vallásbani neveltetéséről is gondoskodtak: az 1868. LIII. t. cz. annak, a törvény minden egyes §-ára kiható félremagyarázatlan czime szerint, kizárólag csak a bevett felekezeteknek *előbbi törvényekkel még nem szabályozott* egymásközi viszonyát kívánván szabályozni, nemcsak hogy előírja azon formásokat, a melyek mellett valaki egy nem kath. felekezetről (ez az a keresztény!) más, ugyancsak nem katolikus felekezetre áttérhet, hanem egyszersmind az olyan vegyes házasságokból származott gyermekek mely felekezetbeni neveltetésével is foglalkozik, a melyek különböző nem kath. felekezetű egyének között köttetnek meg, *anélkül azonban, hogy a kath. val-*

tagjait» saját lelkészeik által rendeli a vallásos tanításban részesíteni; kitetszik a kérdéses törvény indokolásából; a 20 év óta történt értelmezésből¹ kitetszik a 22. §. által megengedett közös temetkezésből és kitetszik végre az idézett törvény egész szelleméből és szövegezéséből, mert ha a kath. vallást a bevett keresztény felekezetek közt nem értette volna, azt mint kivételt világosan megemlíti vala.

Még szembeötlőbben megvilágítja 'ez értelmezés helyes voltát az 1868. 43. t. cz. 14. §., mely Erdélynek mindazon törvényeit, melyek az erdélyi területen és a korábban ugynevezett magyarországi részekben a «bevett vallásfelekezetek» jogegyenlőségét, egymásközi viszonyait stb. biztosítják, fentartani rendeli, hogy pedig a «recepta religiók» közt a róm. kath. is értetett, azt minden törvénytudó tudja.²

Mindezekből pedig az tetszik ki, hogy ha a szoros értelemben vett Magyarországon a kath. vallás kivételes voltáról lehetett is addig szó, míg az itt «uralkodó vallás»-nak nevezett, de az 1848. 20. t. cz. meghozatala óta ezen vallás is a többi keresztény vallásfelekezetekkel, jogi egyenlősítés s illetőleg egyenjogusítás folytán³ a szoros értelemben vett Magyarországon is a «bevett keresztény felekezetek» között értendő s minden ellenkező következtetés ellenkezik újabb törvényeinkkel; nincs is egyetlen újabbkori közjogi kommentátorunk, ki a fentebbiekről eltérő nézetben volna. Fogadja stb.

Budapesten 1887. évi deczember hó 28-án.

Trefort.

lás és a bevett felekezetek között fennállott, mert már előbb szabályozott viszonyt csak egy szóval is érintené.»

¹ Eötvös-Trefort-féle korszak, a melyből a katolikusok megtanulhatták hogy: *vigilantibus jura.*

² Ez aztán érv a kath. vallás, mint «recepta religio» mellett! Mert Erdélyben a protestáns fejedelmek korában kiüldözött kath. vallás később végig kinozva s kifosztva visszatért s a «recepta religiók» közé soroltatott: tehát Magyarországon is csak «bevett vallás»?

³ A jogtudós, a ki praecise tanult beszélni, itten a «jogfosztás» szót használná.

E levél szerint Magyarország elvesztette kath. jellegét, ennél fogva ki van törülve a kath. államok sorából s azért midőn az osztrák-magyar monarchiáról mint kath. nagyhatalmasságról van szó, azt csak a monarchia lajtántúli felére lehet érteni. Ne neked államalkotó sz. István, ne neked dicső örökség, mi többé nem ismerünk!

Magyarország a IX. Pius által a Syllabusban kárhozott tétel szerint éli napjait. «Aetate hac nostra non amplius expedit, religionem catholicam haberi tamquam unicum status religionem, ceteris quibuscunque cultibus exclusis. Enimvero falsum est, civilem cujusque cultus libertatem itemque plenam potestatem omnibus attributam quaslibet opiniones cogitationesque palam publiceque manifestandi conducere ad populorum mores animosque facilius corrumpendos ac indifferentismi pestem propagandam» (77, 78, 79.)

* * *

Szolgáljon e mű mindazok okulására, a kik az igazság s a nagy történelmi tradíciók iránti fogékonyságukat el nem veszítették és a kik a katholicizmus örökké szép tainain elmélkedni szeretnek.

A PAPSÁG EGY-KÉT BIBÉJÉRŐL.

Irta LICENTIATUS.

I. Nyilvánvaló, hogy a papnak mint Krisztus szolgájának és az Üdvösség műve folytatójának nem lehet elzárkózni és elszigetelni magát a világtól, hanem benne kell munkálkodnia és az embereket az üdvösség útjára terelnie.

Azonban ennek a világgal való érintkezésnek olyannak kell lennie, amely egyrésztől távol tartva magától a kevélységet, másrésztől magán viselje a tanító anyaszentegyház fenségét,

megtartsa a sz. hivatás nimbuszát. Míg a kath. vallás Magyarországon uralkodó volt, addig az egyházi rend elsőséggel birt más statusok felett, ez elsőbbség és a kitüntető tisztelet a közélet terén az egyháziaknak önként megadatott; — ha 48 óta a dolog változott, a kath. papságnak magának kell a kellő tekintélyt megóvnia, amire természetesen teljesen jogosult.

Az egyháziak hivatása s a letörülhetetlen papi jelleg szükségképen bizonyos választó falat húz az egyháziak mint tanító és a világiak mint tanuló egyház tagjai között; noha tehát a papnak érintkeznie kell a világgal, a tudósokkal és a tanulatlanokkal, az előkelőkkel és az alsóbbakkal, mégis ez érintkezésnek még a választott körök irányában sem szabad a bizalmasság azon határáig menni, hol szenved s megszűnik a tekintély és helyt ad a túlságos barátkozásnak; hol nem létezik különbség pap és nem pap között. Az az intim barátság a világiakkal, melyben némelyek oly bőkezűek és kevésbé válogatósak, — bizonyára nincs előnyére az egyház tekintélyének, mert ha egyéb nem, hát szenved általa a lelki hatalom beható ereje a laikusokra.

Nem üdvös az a túlzott simulás a világi elemekhez, mely főleg fiatalabb paptársainknál észlelhető — az öltözetben sem.

Az nem kívánatos, hogy a pap közmegütkezésre a már rég elavult divat szerinti főveget és felöltöt viseljen; legjobb, ha a világi ruházatban alkalmazkodik azon szokáshoz, melyet komoly világi férfiak követnek; de ha egynémely fiatal papjaink és szerzetesrendi tanáraink alig különböztethetők meg a legfessebb dandyktól, s ha náluk a világi viselet a rendes, a tiszteletet parancsoló talárisban pedig csak kivételképen láthatók: ezen túlságos utánzás a világias gavallérságnak bizony egy részre sem előnyös, s keveset ismeri az a vallással bíró akár köz- akár uri népet, ki azt véli, hogy őket ily alkalmazkodó czifrálkodással könnyebben meg lehessen hódítani az egyház- és a vallásnak.

Van ugyan nekünk egyháziaknak szükségünk a simulás- és bizalmasságra, de nem a világhoz, melynek buzgó vallásosságunk és példás erkölcsiségünkkel jobban imponál-

hatunk, hanem egymás között, mert a közlékenység, a testvéri szeretet, az összetartás ha nem is hiányzik egészen, de bizony laza az közöttünk, ezt tehát ápolni és növelni törekedjünk, hogy így vállvetve, egymást szeretve és támogatva mindinkább több siker és eredménnyel működhessünk az Isten országának terjesztésében.

II. Hozzászólunk még azon érintkezéshez is, melyben országos papképviselőink választóikkal és a t. házzal állanak.

Mint különböző politikai pártokhoz tartozóknak a program-beszédök is, melyet választóik előtt elmondanak, különböző szokott lenni; de hogy azontúl tesznek-e előttük valamennyien ígéreteket vallási és egyházi érdekeink tekintetében, erre tüzetesen nem emlékszünk; hanem hogy átlépve a parlament küszöbét arról, mikép nekik nem egyedül az ország dolgaihoz s a törvényjavaslatokhoz hozzá szólni, azokra szavazni van joguk, hanem a mennyiben a t. házban vallási kérdések is szóba jöhetnek, papi hivatásuknál fogva az egyház jogait védeni, a sérelmek orvoslását sürgetni elengedhetlen kötelességük, — erről kevés kivétellel többnyire megfelelnek.

Ha azzal mentegetődznek, hogy nem akarnak lenni Cicero pro domo sua, vagy hogy a világi képviselők e nemű felszólalásai több eredményt szülnének, ez nem elegendő mentség és fel sem oldozza őket az alól, hogy az Isten igazságát és az ő törvényeit, az Irás szavaival élve, a királyok és fejedelmek előtt is védeni kötelesek.

Szent Isten! egy Dupanloup s egy Freppel püspöknek, kik csak elvétve jutottak a francia parlamentbe, mily eseményt képezett képviselői fellépésük, mily hatása volt beszédjüknek az egész országban sőt a francia határon túl? A mi számos papképviselőnk pedig legnagyobb részt hallgatnak akkor, vagy megfutamodnak, midőn a kath. szempontot a házban megvilágítani, vagy a kath. érdekeket, feltüntetni és megvédeni alkalmuk volna.

III. Végre nem esik tárgyunkon kívül, ha e helyen még megemlékezünk a papnak vérszerinti rokonaival való érintkezéséről.

Helyesen tartja a közmondás, hogy «a vért megtagadni nem lehet,» azért bizvást kedvelhetik s ragaszkodhatnak véreikhez az egyháziak is; és vannak oly szerencsések, kik azt nagyobb baj és hátrány nélkül tehetik, de nem kerülhetik ki a bajt és hátrányt azon egyháziak, kiknek terjedelmes és vagyontalan az atyafiságuk.

Hogy az egyházi javadalom felesleges jövedelmei hová fordíttassanak, ezt szabályozzák a kánonok és az egyházmegyei rendeletek, melyeknek szellemével ellenkezik, hogy azokból a javadalmasok rokonai gazdagíttassanak, egyedül az engedtetvén meg, hogy a rokonok, ha szegények, e czímen segíyezhetők legyenek. De előfordulnak esetek, hogy a rokonok oly igen számosak, szükségük illetve praetensióik, főkép a dúsabb praebendával bíró paprokon irányában oly sürűek és tartósak, hogy a jószívü egyházi rokon, ki nem szokta megvonni tőlük segedelmét, olykor igazi martíromságot áll ki tőlük az évek hosszú során, s míg a családőt leginkább csak családjának gondozása terheli, a távolabbi rokonok nála számba sem jöven: addig a paprokont az atyafiság egész legiója közel- és távolról veszi ostrom alá, mely minden igaz és költött bajaiban segélyért hozzá fordulván sokszor megkeseríti napjait, és akadályul szolgál magasztos papi hivatalának buzgó s nyugodt kedélylyel való betöltésében, úgy hogy nem csoda, ha szíve gyötrelmében igazat ad az elég drasztikus kifejezéssel élő költőnek, midőn mondja:

«Dum Factor rerum privasset semine Clerum,

Ad Satanae votum successit turba nepotum.»

A ki pappá lesz, az lemond a világ gyönyöreiről, hanem arra nem vállal kötelezettséget, hogy hordnoka és gondozója legyen rokonai ügyes bajainak; papi hivatala mind-ezeken felülemelkedik s első vonalban a hívők lelki üdvét kell gondoznia, ha még is azon kívül rokonainak anyagi gondjaiban is részesülni óhajt, ez csak másodrendü foglalkozása lehet neki.

S nehogy rokonai rá szokjanak és őt segélyért minduntalan zaklassák, a velők való érintkezésben kezdettől

fogva óvatos és már jókorán tartózkodó legyen; ne szoktassa őket arra, hogy vérmes reményeik, gyakori kiváncsiságuk mindjárt azon módon kielégíttessenek, hanem adakozásaiban s a jótékonyság gyakorlatában mindig szem előtt tartsa az egyház törvényeit, s ne feledje azt sem, amit az Üdvözítő felelt azon hallgatóinak, kik őt rokonai jelenlétére emlékeztették, miszerint t. i. legfőképen azok tekintendők az ő atyafiai és rokonainak, akik áhitattal hallgatják az ő igéjét s sziveikben hiven meg is őrzik.

KULTURÁLLAPOTOK NÉMETORSZÁGBAN A REFORMÁCIÓ UTÁN.

Janssen nyomán összeállította: Dr. VARGHA DEZSŐ.

VII.

Az izlés romlottságát tanusítják a nagyszámu rabló-történetek, melyekben óriási büntettek, a bűnösök kinzása és kivégzése a legapróbb részletekig voltak leírva. «Als ich noch jung war, írja egy prédikátor 1591-ben, vor vierzig oder fünfzig Jahren, da wusst man nit so viel von den aller greulichsten Mordthaten, so jetzund in allerhandt Zeitungen mit jedem Jahre mehr kund gemacht werden. Es sind nicht Christen, aber viel eher Teufel in menschlicher Gestalt, so solche Mordthaten in ihren eigenen Bekenntnissen aussagen, und dafür zu gerechter Strafe mit glühenden Zangen gezwickt, gerädert, verbrannt, geviertheilt, oder sonst von christlicher Obrigkeit mit Augen-ausstechen, Nase-, Hände- und Ohrenabhauen gerechtfertigt werden.» Mindezt a keresztyén nép intésére, oktatására irták le. Különösen a jezsuitákra tudtak mindenféle gaztetteket beszélni. Bartholomäus Rulich augsburgi prédikátor 1604-ben egy «Jesuite-rische neue Zeitungot» adott ki, melyben elbeszéli, hogy a

müncheni jezsuiták templomukban szüzeket gyilkolnak le, miért az odavaló tanács hátukból szijjakat vágatott, és tüzes fogókkal tépette szét őket. A müncheni tanács a város pecsétjével ellátott iratban az egészet szándékos hazugságnak bélyegezte. Legdühösebbek voltak Bellarminra, aki hatalmas munkáiban Luther rendszerét tönkre silányította. Ezt a híres jezsuitát sodomiáról, gyilkosságról és méregkeverésről vádolták, úgy hogy nagy vétkei következtében kétségbeesésben halt meg. (Notabene ez az irat 1614-ben jelent meg, Bellarmin pedig csak 1621-ben halt meg!) Még most is lehet látni őt — mondja az irás — tüzes szárnyas lovon járni, palotájában pedig oly jajgatást visz végbe, hogy akik hallják, pár óra mulva meghalnak.

Legkedveltebbek voltak az apa- anya- testvér- és gyermekgyilkosokról szóló iratok. Mennél rémesebb dolgokat tudtak elbeszélni, annál keresettebbek voltak. Egyik «erschreckliche Zeitung» meséli, hogy Ausztriában egy korcsmáros 185 személyt gyilkolt le, és húsukat vendégeinek adta fel. Szerették a kivégzésekről szóló jelentéseket is. Ezeknél nagy tömeg szokott jelen lenni, sőt sok helyen az iskolás gyermekeket is kiveztették, hogy a borzasztó kínzások által rettentésék el őket.

Ily szcénák, és ily leírások készítették elő a német népet azokra a hallatlan kegyetlenségekre, amilyenek a 30 éves háboruban történtek. Soha keresztény népek oly kegyetlen és pusztító háborút nem viseltek egymás között, mint a milyen a «tiszta szent evangélium» nevében viselt harmincz éves háboru volt.

VIII.

A protestantismus hypermysticismusa hozta létre azt az óriási babonáságot, mely a XVI-ik században uralkodott. Oly vallás, melyben az ember semmi, mely az észet arisztoteliszi ringyónak, (Aristotelische Hure), a szabad akaratot pedig az ördög találmányának tartja; oly vallás, mely azt

tanítja, hogy az ember semmi jóra sem képes, hanem olyan mint a fatuskó; mely azt tanítja, hogy az ember olyan mint az öszvér, melyre ha Isten ül, akkor mennyországba nyargal, ha pedig az ördög, akkor a pokolba rohan: igen alkalmas volt a titkos, láthatatlan hatalmakban való hitet az emberekben nagyraelevelni. Luther ultrasupranaturalismusa, a végletekig vitt természetfelettség dajkálta a XVI-ik század babonását.

Babonáság volt elég a középkorban is, de az egyház azt mindig szigorúan üldözte, megtiltotta; babonás emberek voltak mindig; de a középkorban sehohsem látjuk, hogy éppen azok, akik hivatva lettek volna a babona ellen küzdeni, lettek volna annak legfőbb terjesztői. A XVI-ik században a babona, kuruzslás, ráolvasás, szellemidézés, ördög-gel való cimboráskodás ezer faja divott, és főmatadorai a prédikátorok, orvosok, egyetemi tanárok, magas tisztviselők és fejedelmek voltak. Óriási irodalom keletkezett, mely a babona minden ágát tárgyalta, és ez az irodalom majdnem egészen protestáns eredetű volt.

Az orvostudomány reformatora a svájci Philippus Theophrastus Bombastus Paracelsus Eremita volt. Baselsen az egyetemen orvostant adott elő. Luther példájára az orvosi tudomány reformját Galenus és Avicenna műveinek elégetésével kezdte meg; szerinte mindezek semmit sem tudtak, az ő csizmatalpa többet tud, mint mindnyájan összevéve, az ő szakálla többet tapasztalt mint az összes főiskolák. Számos ellensége elől Baseltől menekülni kényszerülvén, majd mint orvos, majd mint theologus, majd mint boszorkánymester és aranycsináló egész Európát bejárta. Spanyolországban megtanulta a szellem-idézést; Konstantinápolyban egy görög apát a bölcsesség kövét adta neki. Erkölcei lazák voltak, különösen szerette az italt, úgy hogy akárhányszor részegen feküdt le. Dicsekedett, hogy felfedezte a titkot, mely által 600 évre lehet az ember életét meghosszabbítani, de biz ő már 47 éves korában meghalt. Kabbalisztikus munkáit többnyire német nyelven írta.

Szerinte a természetes gyógymód nem ér semmit,

mert a betegségek nem természetes okok következményei, hanem magikus behatások folytán jönnek létre, azért csakis a magia által gyógyíthatók. Hogy mi a magia, azt szerinte a biblia mondja meg. Mózes, Illés, Enok, Dávid, Salamon, Daniél és a többi próféták mind mágusok voltak.

Paracelsus tana gyorsan terjedt az orvosok között, a természetes gyógymód senkinek sem kellett, mindenki titkos varázsszerekkel akart csodákat tenni. Ilyen volt Georg. Am von Wald, aki egy általános gyógyszert talált ki, Panacea Ambaldina néven, melylyel minden betegséget lehet gyógyítani. Midőn egy jeles orvos követelte tőle, hogy csodaszerének készítését fődözze fel, azt felelé, hogy hétszeres okból nem fogja soha megtudni tőle a panacea készítésének módját: először is ő megveti az Isten ígését, mert nem hiszi, hogy a panacea készítésének módja befoglaltatik a szentírásban, daczára annak, hogy Lutherus az ő colloquiumában azt mondja, hogy a biblia minden tudományok császárnéja; másodsor mert nem akarja elhinni, hogy Isten oly hatalmas és nagykegyelmi, hogy egy általános gyógyszert rendelt volna; harmadsor, mert maga bevallja, hogy Hermes, Hamuel, Theophrastus és egyéb bölcsek tanítását a bölcsesség kövéről nem érti stb.

Sperber és Croll udvari orvosok talismanok, bizonyos időben és módon készített titkos irások által, Bovius pedig iható arany által akart minden betegséget gyógyítani.

Mások a betegségeket a csillagok befolyásának tulajdonították. «Freue dich, teutsches Volk — kiált fel egy egykoru író — dass solches alles mit dem herfür brechenden lieben Evangelium und bessern Kenntniss und Wissenschaft zu tiefer Ergründung gekommen ist.»

Igen veszedelmes volt a számos tudományos mázu könyvben hirdetett meggyőződés, hogy a betegségek megbüvölés által származnak, és csak ellenvarázslat által gyógyíthatók. Paracelsus szerint a varázslók viaszból vagy másból azon emberek alakjait készítik, akit meg akarnak rontani, azután szeget vernek a «báb lábába, ez által az illető

ember megsántul. Ha most ilyen embert ki akarunk gyógyítani, szintén viaszbábot kell készítenünk, szeget verni a lábába, azt megbabonázni és a szeget kihúzni a sérült tagból. Ezáltal elmúlik sántasága. Ezen eljárás nemcsak a babonának nyitott tág kaput, hanem mindenféle gyanúsításokra is alkalmat adott, úgy hogy számosakat a varázslás gyanuja miatt vérpadra is hurczoltak.

Az orvostudományban — ugymond egy orvos — nem kell sokat adni a főiskolák sophistáira, mert a medicus az egyetemen igen keveset tanulhat, hanem a vén asszonyokat, cigányokat, bűbájosokat és vén parasztokat kell meglesnünk és művészetöket tőlük eltanulnunk.

Igen kedvelt mesterség volt az aranycsinálás is. Mindenki mohón kapott a hireken, hogy aranyat és ezüstöt lehet a nemtelen fémekből készíteni; szabók, csizmadiák, asszonyok és lányok is alchymista könyveket olvastak az evangelium helyett. Az alchymista könyvek száma óriási volt. Leonhard Thurn von Thurneissen brandenburgi udvari orvos Berlinben egész könyvkiadó vállalatot alapított alchymista könyveinek kiadására, melyben néha több mint 200 munkást foglalkoztatott. Főbb munkái: «Quinta Essentia» és «Archidoxa.» Az utóbbiban 108 «Kunststück» foglaltatott, pl.: Blei zu mutiren in Silber; aus Blei Gold zu machen; Gold in Oel zu verwandeln stb.

Hasonló ápolásnak örült a jóslás is. «Es ist jetzunder — mondá a zürichi mathematicus Conrad Holtzhalbius — eine solche hochbegnadete wunderbarliche Welt worden seit dem Aufkommen des heiligen Evangeliums, dass den Mathematicis, Physicis, Philosophis und anderen Gelehrten der reformirten und reinen Religion mehr prophetische und die zukunfft weissagende Kunste offenbaret worden, als sonst in vielen tausend Jahren.»

A jövendőmondók között előkelő helyet foglaltak el az asztrologusok. Majd minden fejedelem, minden város tartott egy csillagjóst «mathematicust» kinek tanácsa nélkül semmi fontosabb dologba sem kezdettek. Kepler is csak úgy tudott megélni, hogy pénzért jósolgatott. Fabri-

cius jeles csillagász aki nevét a napfoltok felfedezése által örököltette meg, erősen hitt a csillagjóslásban, melynek népszerűségét mi sem bizonyítja jobban mint az, hogy a már többször említett Feyerabend egyetlen vásáron 1568-ban 400 plánétás könyvet adott el.

Kapósak voltak az álmos könyvek és a varázskönyvek is. Ezeket leginkább az utazó deákok árulgatták. Ezek a garabonciás deákok avval dicsekedtek, hogy a Venus hegyén voltak, ott mindenféle csodadolgokat láttak, fel tudják leplezni a jövőt, a tolvajt és elveszett tárgyakat megtalálják, akit ők oltalmukba vesznek az meg van védve a megboszorkányozástól és hirtelen veszedelemtől.

Igen kedveltek voltak a golyó ellen védő talismánok is. Midőn a német protestánsok 1587-ben a francia huguenottáknak 15,000 embernyi segítséget küldöttek és ezek leveretvén elfogattak, majd mindegyikénél találtak golyómentő talismanokat és bűvös czédulákat.

Az egészség, jólét és szerencse hatalmas védelmezői voltak az alrunok. Az alrunok vagy föld-emberkéek, a néphit szerint a felakasztott rablók kifolyott kinkönyeiből támadnak az akasztófa alatt. A hóhéroknak nagy keresetük volt ezeknek árulgatásából.

Hatalmasan virágzott a chiromantia, és a kéz vonásaiból való jóslás is, melyet az olasz Cardanus szedett rendszerbe.

Az összes titkos tudományok közt leginkább kedvelték az ördög befolyásáról irt könyveket. Már a középkor irodalmában is nagy szerepet játszott az ördög, különösen a szentek legendáiban, de bármily csalárd és erőszakos is volt fellépése, mégis a szentek által rendszerint legyőzött és csak arra szolgált, hogy az emberek erényét próbára tegye, az Istenbe vetett bizodalmat erősítse, a keresztény szeretetet tisztítsa. Amily általános volt a hit, hogy a gonosz szellem az emberek cselekedeit befolyásolni törekszik, ép oly erős volt a meggyőződés is, hogy csak azokat győzheti meg, akik vele egyetértenek. Rendületlen volt a bizodalom,

hogy az ember az egyház kegyszereivel erősítve, ellene állhat az ördög incselkedéseinek.

Az ördög hatalmában való hit a reformáció fellépésével óriási kiterjedést nyert. A középkorban az ördög mindig mint legyőzött ostoba manó szerepelt; a reformáció után mint okos és győzedelmes. Azelőtt az emberek az egyház védelmében kerestek vigasztalást, most magát az egyházat is az ördög fundációjának kiáltották ki. Míg az egyház dogmáit ostromolták, és a keresztény hit alapjait rombolták, addig a szellemek mindinkább a satanismus felé üzettek! Az ijedtség és rettegés a sátán hatalmától annál inkább növekedett, minél zordabbá tevék az életet az elkeseredett pártharczok. A régi isteni félelem ördögfélelemmé vált, és a lutheri tan az ember teljes romlottságáról, akarátának tehetetlenségéről, legkevésbé sem volt alkalmas annak enyhítésére.

Óriási irodalom fejlődött az ördögről, mely csaknem kizárólag protestáns eredetű volt és mely teljesen meg-egyezett Luther nézeteivel.

Luther az ördögnek oly hatáskört tulajdonított, mely az eddigi fogalmakat nagyban felülmulta. Annál inkább hitt ő az ördög befolyásában, mivel magának is — mint mondá — sok baja volt vele. Az ördög — írja az ő postillájában — sokszor lárvát húz, amint én is láttam, úgy hogy a sertéshez, égő szalmacsutakhoz és más ilyenekhez hasonlít. Myconius barátjának beszélt, hogy Wartburgban az ördög kétszer járt nála kutya alakjában, hogy őt megölje; kertjében fekete vaddisznó alakjában látta őt, Coburgban pedig csillag alakjában. Folytonosan ördögök környezték őt, akikkel gyakran kellett disputálnia a miséről, búcsuról és egyéb ördögfundálta pápista dolgokról. Számtalan esetet tudott elmondani, melyek másokkal történtek. Sessenben az ördög három legényt vitt el, másutt egy vendéglősnek a nyakát tekerte ki és egy landsknechtet a levegőben vitt el; Mühlbergben egy sipost szállott meg az ördög és daczára hogy Justus Menius és más prédikátorok örködtek mellette éjjel-nappal és minden ajtót és ablakot őriztek

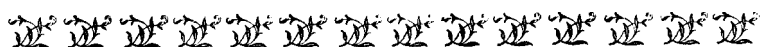
mégis elvitte őt is. «Das sind wahrlich — mondá Luther — nicht unnütze und vergebliche Historien und Geschichtchen, die Leute damit furchtsam zu machen; sie sind schrecklich und gar kein Kinderwerk, wie die Klüglinge meinen.»

A legyőzött ördögökből — szerinte — kopogó szellemek lesznek, mert ezek megromlott ördögök. Éppen így a majmok is hiábavaló ördögök. Még sok ország van ahol ördögök laknak, például Lappföldön sok az ördög és varázsló. Svájcban, nem messze Luczerntől, egy igen magas hegyen, van egy tó, melyet Pilátus tavának hívnak, itt üzi az ördög az ő mesterségét. Szászországban a Poltersbergnek nevezett hegyen van egy tó, ha követ vetnek bele, akkor óriási zivatar támad és az egész vidék mozgásba jön. Ezek az ördögök lakásai, akik ott fogva vannak.

Számtalan történetet tudott Luther elbeszélni, melyekben az ördög kutya, bak, stb. képében jelent meg. Az ellene megjelent katolikus iratokat, szerinte az ördög inspirálta, összes ellenségeit mint I. Joachim és György választó fejedelmeket, valamint Carlstadt-ot az ördögtől megszállottnak tartotta.

Az ördög hatalmának legrettenetesebb jelét, Luther tanítása szerint, akkor adta, midőn sikerült neki a papistust behozni, és az egész keleti és nyugoti kereszténységet a pápista cerimoniákkal megrontani. A püspököket az ördög szolgálóinak tartotta, a pápáról nem tudta, vajjon maga a megtestesült sátán-e, vagy pedig csak a sátánnak alkotása. Az alamizsna, a bűjt, a búcsuk, a szerzetesi fogadalmak, a mise, mind az ördög találmányai.

(Vége köv.)

AZ ORLÉANSI SZÜZ EMLÉKE.

Irta Dr. KERESZTY GÉZA.

(Folytatás.)

II.

Ime ez az orléansi szűznek élettörténete főbb vonásai-
ban. És legyen szabad e helyütt újra megjegyeznünk, hogy
az elősorolt adatok a legbiztosabb történeti okmányokon
alapszanak, amelyeknek hitelességéhez kétség nem fér; ame-
lyekre nézve mindenki, legyen az akár francia, akár angol;
akár physiologus, akár történetbuvár; akár hívő, akár hitet-
len, megegyezni kénytelen.

Van-e oly hősköltemény, — kérjük most — amely, nagy-
szerűségét tekintve, csak távolról is hasonlítana ezen való
történethez? Létezik-e oly dráma a világirodalomban, mint ami-
lyet a valóságban élénk tár az orléansi szűznek élete és halála?

Ennyi csodás, ennyi rendkívüli jelenség méltán felidézi
most már a kérdést: milyen véleményt kelljen alkotnunk
magunknak erről a különös leányról? Hogy neki missiója
volt már-már leigázott, csaknem agyontiport hazáját, Orléans
felszabadítása s a király megkoronázása által újra felegye-
nesíteni, s a hatalmas ellenség tovább terjeszkedésének ha-
tárt szabni: az kétségtelen; de mi a forrása ennek a missi-
ónak? Mi a magyarázata, mi az eredete és természete ama
rendkívüli jelenségek egész láncolatának, melyekből az ő
élettörténete összeáll? Nevezetesen mit kell gondolnunk
azokról az *égi jelenségekről* melyeket ő állítólag látott, mit
szent Margitnak és szt. Katalinnak szavairól, melyeket, mint
számtalanszor erősíti, hallott, s melyeknek — szerinte —
egyenes parancsára tette mindazt, a mit tett!...

Hogy az egyszerű, istenfélő, sőt szentéletű, szegényes
gunyhóban felnevelkedett falusi pásztorleányka *roszhiszemű-
leg* akarta volna a világot félrevezetni: teljes lehetetlenség;

nem is akadt soha számbavehető ember, aki ezt állította volna, még a legprofánabb, a legirányzatosabb történetírók is elismerik az ő tiszta meggyőződését. Csakis két ut áll tehát nyitva a magyarázat számára: vagy egy szegény képzelődő, hallucinációkban szenvedő, beteglelkű leány volt ez a Jeanne d'Arc, aki hat álló esztendőn át (13. éves korától haláláig) maga magát áltatta hamis, képzelt látomásokkal;¹ — vagy pedig csakugyan az Isten küldöttje, felsőbb hatalmaktól segélyezett, égi jelenésekre méltatott, választott edénye a Gondviselésnek, mely az egyes embereknek úgy, mint az országoknak és nemzeteknek sorsát intézi.

Melyiket kell a két ut közül választanunk?

Annak, a ki figyelemmel kísérte Jeanne élettörténetét és aki előtt még nem absurdum az, hogy a Gondviselés befoly az egyes embernek úgy, mint a nemzeteknek sorsába: a választás, azt hisszük, nem lehet nehéz.

Az orléansi szüz nem volt beteg képzelgő. Lássuk csak.

¹ A racionalismus, már a priori elvetvén minden természetfölötti befolyásnak lehetőségét, természetesen csakis egy módon tudja magát megnyugtítani e kérdésre nézve, és öntse bármily cifra alakba feleletét, használjon bármily hangzatos phrasist, az értelem mindig csak egy: hogy itt valamely lelki aberrációval állunk szemben. Akadtak ugyan olyan «naiv» emberek is, kik Jeanneban egy «igen szellemdús leányt» akarnak látni, aki «ismerve korának hiszékenységét, azt felhasználta, s kitalálta azt a szép mesét az ő jelenéseiről, miután másképp, mint gyöngé nő, nem léphetett volna fel Franciaország megszabadására.» No de ezek a legritkábbak, s még a hitetlenek előtt is nevetség tárgyai. Marad tehát a hallucináció elmélete. Az egyik író (H. Martin) azt mondja, hogy Gallia nemtője (!), a másik, (Lingard) hogy a «lelkessedés» vezérelte az orléansi szüzet; a harmadik (Dr. Calmeil) kimondja, hogy ez semmi más, mint vagy physiologikus vagy pathologikus hallucináció, sőt delirium, s hozzáteszi: «ime, ha valamely nagy jellem, valamely lángész enged az ilyen lelkesültségnek, exaltationak, deliriumpnak, mily nagy dolgokat vihet véghez!» Sőt olyan ember is találkozott, aki (Rosière) nem röstellte Jeanne rendkívüli életének azt a magyarázatot adni, hogy «Lotharingiában az idegesség szinte járványos, s a delirium egészen otthonos,» s miután Jeanne ily környezetben született és nőtt fel, semmi csoda, ha ez egyszer Franciaország egy ily idegbetegségnek köszönhetette megszabadulását! Gyönyörű magyarázat! Csak az a különös, hogy sem Jeanne előtt, sem utána nem akadt abból a szerencsés járványos Lotharingiából több hősnő, aki a világ színpadán megjelenve, csak távolról is hasonló csodadolgokat vitt volna végbe, mit épen ez az egy.

Ami mindenekelőtt az ő életének, hogy úgy mondjuk, külső körülményeit illeti, azok az alapföltételek, amelyekből az ilyes beteges képzelgéseket magyarázgatni szokták, nála teljességgel hiányoztak. Nem volt ő valamely, a gyakorlati élettől elzárt, — szobában és a jó ég tudja, milyen tündérregéken felnevelkedett, regényes természetű leánya; egész ellenkezőleg, egyszerű, falusi családi körben nőtt ő fel, ahol ugyancsak meg kelle fognia a dolog végét, és anyjának a házi foglalatosságokban segítenie; künn a szabadban tartózkodott legtöbbször, a nyáját legeltetve. Testi constitúciójára nézve nem volt ő valami vézna, satnya, beteges teremtés, akinél ez alapon lehetne valami praedispositióról beszélni holmi hallucinációkra; számos egykorú bizonyosságunk van reá, hogy ő «egészséges, erőteljes,» «szépen kifejlett,» sőt «nagy»-nak, feltűnő erősnek volt mondható, aki amellet, hogy minden izében a nőieséget fejezte ki: erejét, kitartását tekintve, férfiúhoz volt hasonlítható. Csakis így érthetjük, amit a történet feljegyzett róla, hogy képes volt reggeltől napestig lóháton ülni, hogy midőn táborozva kelle az éjt töltenie, több napon keresztül le sem tette nehéz fegyverzetét, hanem teljesen felöltözve pihent egy-két órát, s másnap mégis teljes erőben vezette csapatait az ütközetre.

Ez a kérdés azonban inkább mellékes. Hogy meggyőződünk, miszerint Jeanne nem hallucinált, az ő tetteit, az ő egész tevékenységét kell tekintenünk. Mit mivelte ez a különös leány? Mit? Nem egész husz év alatt — hiszen az ő élete jóformán egy gyermek élete, — még jobban mondva — rövid néhány hét alatt bámulatraméltó dolgokat mivelte.

A száz év óta vérző, a romlás szélén álló Franciaország, mely a győztes angoloktól már-már a végső kegyelem-dőfést várta, az ő szavára egyszerre erőteljesen emelkedik fel. Emlékezzünk az életrajz folyamán itt-ott feljegyzett datumokra, szükségünk van most reájok. 1429. május 1. támadja meg az angolokat Orléans alatt, — 7-én a város fel van szabadítva. Junius 11. kezdi meg a loirei harcokat, s három győzelmes ütközet után 18-án az angolok kivervék a városokból. Tíz nap mulva már Rheims

felé vezeti a királyt, akinek a városok egymásután hódolnak, s jul. 17. fejére téteti az első fellépésekor megígért koronát! Hol van ennek a gyorsaságnak, tekintve különösen a tömérdek és Jeanne megjelenése előtt valóban legyőzhetlen akadályt, hol van, mondjuk, ennek a gyorsaságnak párja a történelemben? És mindezt egy fiatal pórleány eszközli, ki soha hadakozást nem tanult, nem látott; ki egyebet, mint varrni, fonni, s a nyáját őrizni nem tudott! Lehetséges-e, hogy mindez eredményeknek hallucinálás legyen az alapja?

Tudjuk, hogy ezeket az eredményeket ő nem tulajdonítja önmagának, nem tulajdonítja senki másnak, hanem egyedül a Gondviselés természetfölötti beavatkozásának, az Istennek, aki őt küldötte, az égi szózatoknak, melyek őt a szülői házból a harczterre szólították. Minden cselekedete előtt tanácsot tart az ő «szózat»-aival. Számtalanszor állítja, hogy angyalok és szentek jelennek meg neki; hogy szent Mihály arkangyal, szent Katalin és sz. Margit szólunk hozzá; hogy ezek tizenhárom éves kora óta az ő hű társai, akiket hetenkint többször lát, hall, érint, érzi koszoruiknak illatárját...

Szilárdul meg van győződve eme jelenéseknek ugy valóságáról, mint természetfölötti voltáról; bírának semmiféle fenyegetése, összes ravaszsága nem bírja e meggyőződését megingatni; oly bizonyos ő e pontra nézve, mint amily bizonyosan látja, tapintja az érzékei alá eső dolgokat, sőt mint amily bizonyosan hisz a vallás tanításaiban. És épen ezért, anélkül, hogy a szerénységről, az alázatosságról megfeledkeznek, nem habozik kijelenteni a poitiersi vizsgálóbizottság előtt: *«Én nem tudok sem a-t, sem b-t, hanem az egek királyától küldetve jövök, hogy felszabadítsam Orléanost az ostrom alól, s a királyt Rheimsba vezessem, hogy ott felkenessék és megkoronáztassék.»* És egy más alkalommal: *«Senki más e világon nem segíthet Franciaországon, mint csak én, s bár én szivesebben fonnék otthon az én jó anyám oldalán; kell mennem, kell így cselekednem, mert az Ur Isten akarja így.»* Egybevetve a nyilatkozatokat a fönnebb vázolt eredményekkel, kérdjük újra: *hallucinatio mindez?*

Menjünk tovább, Jeanne föltétlenül hisz az ő «szózatainak»

— és méltán: megmutatják ezek neki nem egyszer a jövőt másszor meg valóban titkos dolgokat hoznak tudomására. Említettük, hogy ő egy izben megmondotta a királynak azt az imáját, amelyet ez egyedül az Istennel közölt; hogy másszor megtalálta a fierboisi szentélyben az elrejtett kardot; — azt is említettük, hogy megjövendölte Orléans szabadulását, a király megkoronáztatását; előre megmondotta miszerint meg fog sebesülni; máskor, hogy el fog fogatni, hogy halálra fog hurczoltatni; azt is kijelentette bírái előtt, hogy az angolok pusztulni fognak Párisból hét évnek letelte előtt. Igazán, azt lehetne mondani, hogy próféta szellem lakozott benne, mert, hogy mindaz, amit megjövendölt be is teljesült: csak nem mondható esetlegességnek? Nem, valóban nem. Itt megszűnik a természetes magyarázat, — s a kutató elme megint csak Jeannenak kénytelen átengedni a szót, aki rendithetlen bizalommal mondá: *«Az én szózataim soha sem csaltak meg engem.»*¹

És egy rövid pillantást vetve nyilvános életének három szakára, újból azt fog kelleni mondanunk, hogy Jeanne-nak e szilárd hite indokolt volt.

1. Hadakozási módja, győzelmei egytől egyig oly kö-

¹ Jeannenak minden jóslata, melyet szózataira hivatkozva mondott, be-teljesült. Egy izben azt is mondotta bírának, hogy ha ők azt, amivel fenyegetik, ki is viszik, kárt fognak vallani testi jólétökben. S valóban, kettő kivételével (Courcelles és Beaupère, akik némileg jóvá is tették vétköket azzal, hogy a rehabilitáció pörében tanuskodtak Jeanne ártatlansága mellett), e férfiak mind szörnyű véget értek. Cauchont a szél ütötte meg; Nicole Midy, egyike a legrosszabb akaratu bírának, az ítélet végrehajtása előtti szónok bélpoklosságban halt meg már egy-két hét mulva; az áruló Loyseleur hirtelen halt meg gutaütés következtében, Lemaitre, a vice-inquisitor úgy eltűnt nyom nélkül a martyriumot követő napon, hogy a legbuzgóbb kereséssel sem bírták őt megtalálni; d'Estivet Jánost, a promotort, egy reggelen halva találták egy büzös árokban, hova úgy látszik, ittas fővel esett. Vajjon mindez pusztá véletlen?

Még egy rövid megjegyzés. Azt mondják némelyek, hogy Jeanne egyik másik jóslata nem teljesedett. Így, hogy ő beveendi Párist s beszélni fog az angol királylyal. Erre az a felelet, hogy Jeanne ezt nem ünnepélyesen, és semmi esetre nem «szózatai» alapján, hanem minden valószínűség szerint abból a czélból mondotta, és pedig magától, hogy embereibe bátorságot öntsön. Nem szükség Jeanne minden egyes szavában az ő szentjeinek szavát látni.

rülmények között mennek végbe, melyeket természetes módon nem lehet megérteni. A katonák, a vezérek hallva az ő terveit, itt-ott haboznak is, nem bírják felérni ésszel, hogyan lehessen így vagy amugy támadni, ezt vagy azt a taktikát követni, erről vagy arról az oldalról indulni: de midőn az ő lelkesítő szavának, főleg abbeli biztatásának, hogy az ő «szózatai» megigérték neki a sikert, engednek: győznek, s maga az ellenség, mintegy titkos hatalmától elbűvölten, vagy tétlenül hagyja őket győzni, vagy hasztalan védekezik, bár tulnyomó erővel rendelkezik.

2. És midőn a rheimsi ünnepélyek után a dolgok állása oly gyászosan megváltozik, s a király gyávasága folytán egyik csapás a másikat éri: vajjon el van-e az orléansi szüz hagyatva az ő szózataitól? Legkevesébé sem. Hallja őket, társalog velök, megtudja tőlök — s ezt közli is környezőivel, — hogy «szt. János ünnepe előtt fogságba fogják őt az angolok ejteni, de — meghagyták neki, — hogy ő ezt is nyugodtan vegye, s Isten meg fogja őt segíteni.» S ha ezen időszakban az ő szentjei nem is adnak már neki a hadviselésre vonatkozó tanácsokat, kétségkívül figyelmeztetik őt saját érdekeire, vigasztalják, örködnek fölötte. Azért midőn birái kérdőre vonják őt, hogy mikép magyarázza azokat a balsikereket, melyek a francia csapatokat Párisnál, La Chariténál, Compiègnenél érték, határozottan kijelenti előttök, hogy ő ezen helyekre «nem az ő szózatainak parancsára, hanem a katonák megkeresése folytán ment.»

3. Következett nyilvános szereplésének harmadik időszaka, az egy évnél tovább tartott rabság. A szegény falusi gyermek, ki mint maga mondotta, alig tudott egyebet, mint a Miatyánkot, Üdvözlégyet s a Hiszekegyet, egészen egyedül, minden emberi tanácsadó nélkül, magára hagyatva, volt kénytelen védekezni finoman különböztető theologusok, ravasz törvénytudók ezerféle támadásai ellen. Volt alkalmunk a fönnebbiekben meggyőződni arról, hogy az a hosszúra nyújtott roueni pör nem egyéb, mint lánczolata a folytonos gyalázatos perfidiának, a gyűlölettel párosult ravaszságnak. Jeanne a naiv pásztorleány, sokáig nem vette azt

észre, öt hosszú időre félrevezette a bírának méltósága, tettett jóakarata. Mily természetes lett volna, ha az annyi ügyességgel kivetett hálóba belekeveredett volna! De nem ez történt, hanem az ellenkező. Egyszerű, öntudatos feleletei halomra döntötték a legügyesebben szőtt hosszú és ravasz fontolgatással kiszámított fogárd kérdések tömkelegét, megszegyenítették a hamis bírák tervezgetéseit, — és pedig ami itt mireánk nézve igen fontos, anélkül, hogy Jeannek magának biztos öntudata lett volna arra nézve, hogy az általa adott felelet mily helyén van éppen itt vagy amott; hogy eme vagy ama feleletével mennyire tönkre teszi a támadóknak biztosra számított előkészületeit, — úgy, hogy e nyilatkozatait éppen nem tekinthetjük saját leleményességéből eredteknek, hanem csakis az ő mennyei segítői befolyásának tulajdoníthatjuk, mint akik védenczöket élte ezen szomorú szakában sem hagyták magára, hanem vele voltak, segélyére jöttek tanácsaikkal, sugalmazásaikkal, úgy a börtönben mint a törvényteremben.

Nem akarunk ismétlésekbe esni, de ezen legutóbb felhozott észleletnek megvilágítására, lehetetlen, hogy ne utaljunk Jeanne egy-két ily természetű nyilatkozatára. Emlékezzünk reá, mily ravaszsággal intézték egy alkalommal bírái azt a kérdést hozzá, vajjon az ő szentjei gyűlölik-e az angolokat. (Mert hogy a vádlott forrón szeretett hazája ellenségeit nem tekinti egykedvűen, — amit természetesen a morális is megenged — azzal tisztában voltak, céljuk tehát nem volt más, mint a vádlott igenlő feleletéből ellene fegyvert kovácsolni, miután a szentek nem gyűlölhetik Isten teremtményeit.) De im, mily bölcsen felel az a tudatlan, tanulatlan leány: *«Ők (szentjei) szeretik azt, amit az Uristen szeret és gyűlölik azt, amit az Uristen gyűlöl.»* De hát Isten gyűlöli-e az angolokat? — hangzik tovább a kérdés. *«Gyűlöli-e, vagy szereti-e Isten az angolokat, arról én mitsem tudok,»* — ugymond Jeanne — *«de tudom azt jól, hogy ki fognak menni Franciaországból, kivéve azokat, kik itt meghalnak, és hogy az Isten győzelmet fog adni a francziáknak.»* Még egy veszedelmes, finom kérdés: Hát akkor,

mikor szerencsések voltak fegyvereikkel az angolok, az Isten velök volt-e? *«Nem tudom, de azt hiszem, hogy Isten megengedte a francziák vereségét, büntetésül az ő esetleges bűneikért.»* Adhatna-e egy theologus helyesebb, találóbb választ, mint amilyet ez a tapasztalatlan egyszerű gyermek adott, megszegyenítve vallatóinak alattomos terveit?

Vagy vegyük a kérdések ama sorozatát, melyek Jeanne zászlajára vonatkoznak, s melyekkel a bírák, világos, hogy a babonáság vádját akarták megállapítani. A győzelem reményét a zászlóba helyezted-e vagy tenmagadba? — *«Csakis az Istenbe volt vetve reményem és semmi másba.»* — «Ha más valaki hordozta volna a zászlót, szintoly szerencsés lett volna?» *Erről nem tudok semmit, s az Uristenre bízom a dolgot.* — «Ha más zászlót adtak volna kezébe párt-hiveid, abban is oly bizalmad lett volna, mint a tiédben volt?» *«Szívesebben hordtam azt, amelyet az Uristen rendelt számomra, egyébiránt mindezt az Uristenre bízom.»* — «Miért vitték a te zászlódat a rheimsi templomba, a koronázáshoz, inkább mint más vezérékét?» *«Ez a zászló ott volt a küzdelemben, illő és helyes volt, hogy ott legyen a megtiszteltetésnél is.»* Ismét mily remek válaszok, helyesebbeket a legműveltebb, legkészsültebb embertől sem lehetett várni.

Vagy emlékezzünk vissza arra a gonosz, fogárd kérdésre, midőn arra nézve kértek tőle választ, vajjon tudja-e, hogy a kegyelem állapotában van vagy nincs. Jellemeztük az életrajzban e kérdés aljas szándékát, — láttuk azt is, hogy Jeanne erre is oly feleletet adott, mely minden naivsága mellett, míg egyrészt teljesen megszegyenítette a ravasz bírák szándékait, másrészt a lehető legjobb volt: *«Ha nem vagyok a malaszt állapotában, vajha Isten beléhelyezne, s ha benne vagyok, vajha tartson is meg benne.»*

Honnan meritette volna Jeanne, az egyszerű, falusi gyermek azt a bölcseséget, mely eme és más feleleteiben rejlik, ha nem onnan felülről, az ő «szózat»-aitól, az ő szentjeitől, kik őt nem hagyták el szenvedéseiben sem, amint vele voltak harcaiban és győzelmeiben? De ehez a belső érvhez járul még magának Jeannenak kifejezett vallomása is.

A pöriratoknak csaknem minden lapján ott látjuk az ő nyilatkozatait, melyek szerint sz. Katalin és sz. Margit neki megmondják, mit feleljen, mit tegyen; őt értesítik, mi fog vele történni. Előfordul az is, hogy feleleteit elodázza, akkorra, amidőn «szózat»-aival e vagy ama tárgy felett értekezett. Már akár lett légyen ez subjectiv tünemény, akár tényleges mennyei segítség, maga az a tény, hogy Jeanne bölcs feleleteivel számtalanszor megszegyenitette, zavarba hozta tudós, ügyes ravasz bírát, vita tárgya nem lehet.

Valóban indokoltnak látszik tehát az ő szilárd meggyőződése, mely szerint magát az Isten küldöttének tartotta.

Mi következik mindebből? Az, hogy a felállított alternatívából *nem választhatjuk józan észszel a hallucinálás általi magyarázatot*. Az, aki oly kézzelfogható, történeti bizonyosságú eredményeket ér el a harcban, — az, aki előre ismeri és kijelenti a maga és mások jövőjét, — az, aki bár soha nem tanult semmit, bölcs feleleteivel zavarba hozza tudós vallatóit: *nem hallucinál*, nem leledzik egy üres csalódás ábrándjában.

De folytassuk még tovább kutatásunkat. Jeanne vallo-másaiban nem egyszer olvassuk ezeket a nagyfontosságú szavakat: *«Mindazon jót, amit tettem, az Uristen parancsából tettem,»* amely állítását ő mindhalálig fön is tartotta. Szózatai, szentjei voltak az ő vezetői, az ő világossága, az ő ereje egész életében. Ezt azonban épen nem kell úgy érteniünk, mintha ő a felsőbb hatalom kezében csupán vak eszköz lett volna, mintha az ő egész szereplése, hogy ugy mondjuk, csakis szenvedőleges lett volna. Ő nem vesztette el ezen természetfölötti befolyás alatt *saját értelmét, saját szabadakarátát*, — hiszen, hogy öntudatosan beszélt és öntudatosan cselekedett, kitetszik magukból szavaiból és cselekedeteiből. Ő mindig tudta, mit cselekszik, — sőt tudjuk, hogy egyszer-másszor «szózatai»-nak ellenére is cselekedett. Például mikor elfogott, azt mondta, hogy nem ment volna

Compiègnebe, ha ezt a csapást előre tudja, — holott «szózatái» megmondották neki, hogy el fog fogatni. Vagy, mikor Beaurevoirból menekülni akart, — vagy ismét, mikor kimerülve a sok gyötörtetéstől, szózatainak ellenére, a kényszernek engedett, s visszavonta állításait. Ő maga sokszor «tanács»-*ának, tanácsadójának* («mon conseil») nevezi ezeket a szózatokat, s ez elnevezéssel bizonyára a legjobban fejezi ki annak a befolyásnak természetét, mely alatt magát állani hiszi. A «tanács» soha sem kényszerítő, a tanács csak ajánló, irányt mutató valami, — Jeanneé *az érdem*, hogy azt megértette, és szerinte cselekedett.

Nincs azonban érdem sem malaszt nélkül, isteni adomány nélkül. A Gondviselés oly lelki tulajdonságokkal ajándékozta meg e leányt, melyeket ritkán találunk egyesítve egy emberben, s melyeknek együttes működése s az isteni segítséggel való közreműködése csak szép eredményeket hozhatott létre. Nem is szólva igazi *nőiességeről*, mely a szerény alázatot a szüzsies szeméremmel s azzal a bizonyos gyöngéd érzékenységgel oly vonzón tudta egybekötni, — emellett oly *hősies bátorság* lakott az ő lelkében, mely mindenkit, ki őt a harcztéren látta, bámulatra ragadott. Ugyanaz, aki oly könnyen tudott sirni, (sirt, mikor őt az angolok insultálták; sirt, mikor a király fején a koronát látta; sirt, még magának az ellenségnek eleste fölött is) ugyanaz, nem ismerve veszélyt, nem félve a halált, bátran száguld ide-oda a csatatéren, úgy hogy lovának patkói szikrákat hánynak! E bátorsággal ismét bámulatos *ügyesség* párosít a harcz előkészítésében, a csapatok rendezésében, amelyet magát ugyan, már mint kész eredményt, nem lehet — egy tizenhétéves pórleányról van szó — természetesen magyarázni: de amely eredménynek alappal is kell birnia, alappal a leány lelkében, s ez alap egy bizonyos képesség, tehetség, melyet aztán a természetfölötti befolyás nem lassankint és fokozatosan fejlesztett, hanem adott alkalommal egyszerre, ragyogón felmagasított, érvényesített. Habár tehát magát ezt az eredményt, a bölcs rendezést, vagy inkább annak tervét a természetfölötti befolyásnak

kell tulajdonitanunk: a terv kiviteléhez szükséges képességnek, alkalmasságnak alapja, — ugyancsak Isten adományaként — az ezen missióra kiszemelt teremtménynek volt lelkébe letéve.

Világos dolog tehát, hogy Jeanne mindvégig bírta értelmének tisztaságát, függetlenségét és akaratának szabadságát,¹ ő *öntudatosan, önelhatározással cselekedett*, s ezért míg egyrészt neki magának dicső része van hazája megmentésében; másrészt már csak ezáltal is ő maga új érvet szolgáltat azon állítás mellett: hogy mindaz, amit ő, mint mondotta, Isten és a szentek parancsából mivel: *nem alap-szik subjectív csalódáson, hallucináláson.*

Azonban, ne elégedjünk meg az eddigiekkel, s tekintsük magát a hallucinatiót, a lélek működésének ezt a beteges, abnormis tünetét, — s akkor napnál világosabban fogjuk látni, hogy azt Jeannera ráfogni, abból megmagyarázni akarni az ő egész szereplését a történelemben: lehetetlenség.

Mi tulajdonképen a hallucinatio? Különböző psychologok és psychiaterek különbözőkép határozzák meg azt a fogalmat, amelyet e szó által ki akarnak fejezni; legelfogadhatóbbnak látszik ez a meghatározás: «a hallucinatio az érzékeknek valamely érzése, amely külső tárgyak közreműködése nélkül jő létre.» P. o. valaki egy bizonyos alakot lát maga előtt, amely tényleg nem létezik ott, egy másik bizonyos hangokat vél hallani, amelyek a valóságban nem hangzanak; egy

¹ És ezt különösen kiemelendőnek, megjegyzendőnek tartjuk; mert épen az öntudat függetlensége, és a cselekvés szabadsága, mely érintetlenül megmarad dacára a természetfölötti befolyásnak: ez ismérve annak, hogy ez a befolyás az Istentől származik. Az Isten ugyanis nem mellőzheti, nem hanyagolhatja el azon adományokat, melyeket önmaga adott teremtményeinek, — nem kényszerít, nem tesz vak eszközzé soha senkit. Nem voltak vak eszköz az ő kezében a próféták, midőn extasisukban a jövőt lefestették Izrael népe előtt; nem az apostolok, kik megtérítették az egész világot; nem a szentek, — nem lehetett semmiféle oly teremtmény az, amely által Isten az ő világ-kormányzó terveit kivitte.

harmadik esetleg az izlés, vagy a szaglás érzését illetőleg szenved ily képzelődésekben, stb.

Kötetek írvák össze az emberi lélek működésének ilyes aberratióiról, továbbá a hallucinatio székhelyéről, eredetéről, orvosi, bölcsészeti stb. szempontból,¹ — melyeknek tartalmára, bármily érdekes is legyen az, mi itt ki nem terjeszkehdhetünk. Amennyiben azonban tárgyunk és célunk megkivánja, szükséges egyet-mást a lehető legrövidebben megéríntenünk.

Mindenekelőtt vissza kell utasítanunk azt a megkülömböztetést, melyet némely rationalista írók, több irányzatossággal, mint tudományossággal tenni szeretnének az u. n. pathologikus és physiologikus hallucinálás között. Nem szenved kétséget, hogy ezek egyenesen azért találták ki a «physiologikus hallucinatio» elnevezést, hogy azt ráhuzzassák egynémely tagadhatlan, történetileg bizonyos tényekre, amelyekben ők szeretnének hallucinatiót látni: de amelyeknél a teljesen ép ész befolyását, vagy szereplését sehogysen tagadhatják, sem pedig a szereplő személyeket örülteknek nem nyilváníthatják. Teszem, egy szent Teréziát, egy loyolai sz. Ignácot, — s az egyház egyéb szentjeit, akiknek látomásaik voltak, — vagy magát a mi hősnönket Jeanne d'Arcot, ők maguk sem merik «beteglelkűeknek,» örülteknek elnevezni; de miután az ő látomásaikat, — nekik maguknak hitők nem lévén — csakis hallucinálásból birják magyarázni: kitalálták a «physiologikus hallucinatiót,» azaz az olyat, mely megfér az ép észszel, az egészséges lélekkel.

Valóban szánandó és nevetséges ellenmondás. A physiologia, (élettan) csakis az élet rendes, normalis functióival foglalkozik, — a hallucinatio pedig minden inkább, mint rendes és normalis functió. A hallucinatio mindig pathologikus, mindig beteges állapot, — az oly ember, aki hallucinál már nem lehet egészen egészséges lelkű és eszű.

¹ A jeles és tudós francia jezsuita, P. Bonriot, nem egy hasonló themákkal foglalkozó, alapos tudománnyal megírt könyvet bocsátott közre, kivált «le miracle et les sciences médicales» című előttünk levő munkáját kell megemlítenünk, amelyből mi is meritettünk ez értekezésnél.

Azért ezekkel a kétszínű okoskodókkal nem is foglalkozva tovább, annál szivesebben állunk szembe — akkor is, midőn hősnőnkéről van szó, — azokkal, akik bár hitetlenek, de a hallucinációra nézve velünk ugyanazon álláspontot foglalják el, hogy az t. i. mindig beteg állapot, s az örültségnek egy bizonyos, kisebb vagy nagyobb foka; — és miután ezt kimondották, egész következetesen a gyakorlatba is átviszik állításukat és például az említett szenteket, vagy nevezetesen az orléansi szűzet is az ily értelemben vett, tehát pathologice hallucinálók közé sorolják; — mert ezekkel szemben aztán kimutathatjuk, hogy Jeannenak nem voltak s miért nem voltak hallucinációi.

Fenn kell tehát tartani az elvet: a hallucinálás mindig beteges állapot, ha nem is még maga az örültség, ha nem is gátolja általában az ítélet helyességét: mégis nagyon könnyen örültségre vezet, vagy annak már kísérője. Halljuk Maury Alfredet,¹ akivel az összes orvosok egy véleményen lesznek: «A hallucinálás előfordulhat oly embereknél is, akiknek szelleme egészséges, vagy legalább nem szenvedett oly alteratiót, amely teljes vagy részleges örültségnek lenne mondható. Mindazonáltal, ha a hallucinációk igen gyakoriak, vagy pedig egészen megmagyarázhatlan természetűek: bizonyosan a lélek már meglévő betegségének jelei, vagy annak legalább is biztos előhírnökei.»

Már most tekintsük Jeannet, vajjon alkalmazhatjuk-e e szabályt öreá? Az ő látomásai nemcsak «gyakoriak» voltak, hanem teljes hat éven át folyton tartottak, hetenkint többször, sőt bizonyos időkben mindennap. Ámde e látomások mellett, Jeanne értelmének tisztasága soha egy percze meg nem lett zavarva, — sőt ellenkezőleg ő e látomásokból oly praktikus eredményeket meritett, amelyekre saját erejéből soha nem jutott volna. Nehéz haditervek problémáit oldotta meg ezek segítségével, fontos politikai kérdésekben nyert felvilágosítást ugyanazokból, bírának bonyolult theologiai kérdéseire tudott a legjobban válaszolni ugyanazok befolyása

¹ Encyclopédie moderne (art. Hallucination) idézve Bonniotnál i. m. 165. l.

alatt. Jelleme tiszta, egyenes; cselekvése öntudatos, hite az ő missiójában megingathatlanul szilárd: s ítélete mégis mindig nyugodt, világos. Ami pedig lelki erejét illeti, az valóban oly hősi, hogy bámulatra ragadna bárkit még egy férfiuban is. És mindezekhez még különösen meg kell jegyeznünk azt, hogy ámbár egy izgalmakkal oly teljes, dicsőségben és gyötrelmekben oly gazdag élettörténet, minő az övé volt, vajmi könnyen megzavarhatott volna bármily erős fejet: soha Jeanne életében az észbeli tehetségek csökkenését, soha a lélek megzavarodásának legcsekélyebb körjelét fel nem fedezhetjük.

De meg a hallucinálás fogalmához tartozik az is, hogy azok a hamis, csalóka képek, melyeket az ezen lelki betegségben szenvedő látni vél, — eltekintve attól, hogy nincs valóságosan létező tárgyuk — voltaképen torzképek, amelyek a külső világgal örökös ellenmondásban vannak, amelyek a physikai világ törvényeivel, tényeivel semmikép sem egyeztetetők össze és, mi a fő, hogy ugyanazon képek kétségbeejtő megátalkodottsággal ismétlődnek a szenvedő képzelete előtt, folyton ugyanazon alakban, ugyanazon módon, bármint küzdjön is ellenök ő maga, vagy bármint érveljen ugyancsak ellenök más valaki.

Jeanne történetében a hallucinatio eme jelenségeit hiába keresnök. Látomásai mindig méltóságteljesek, mondjuk inkább, megfelelők annak a forrásnak, amelyből ő maga azokat származtatja; — ő látja az angyalokat és szenteket, hallja őket, társalog velök, mint barátaival. *«Láttam őket»* — ugymond birái előtt — *testi szemeimmel, úgy mint Önöket látom, és mikor eltávoztak tőlem, sirtam, és szerettem volna, ha magukkal visznek.»* Nem oly képek ezek az ő lelke előtt, mint a hallucinatio képei, nem ismétlik mindig ugyanazt a benyomást. Ellenkezőleg, ezek a jelenések élő személyek, akik egyenesen befolyanak a változatos külső eseményekbe, azokat igazgatják, javallják vagy roszalják, az illető nap vagy óra szükségletei szerint adnak tanácsot, vagy a közel jövőre nézve felvilágosítást! Hiszen láttuk, bámulva láttuk, — s most ehelyütt nem hangsúlyozhatjuk

ujból eléggé, hogy, amig Jeanne a harcztéren mozgott, az ő szellemi segítői, mintegy haditanácsot alkottak mellette, amely a háboru különböző fejleményeit a legéberebb figyelemmel kíséri; — ugyanezek a szellemi segítők később mikor Jeanne már el van fogva, s birái előtt a legkényesebb természetü kérdésekre kénytelen felelni: az ő jogtanácsadóivá válnak, (ha már így kell magunkat kifejeznünk,) akik ép oly gondos, szeretetteljes figyelemmel kísérik annak a bonyolódott pernek phasisait, amilyennel örködtek a hadviselés lefolyása fölött: elsimitják a szegény vádlott előtt felmerülő nehézségeket, szájába adják a leghelyesebb feleleteket, egyszóval a legodaadóbb és legügyesebb ügyvédnek helyét pótolják; mert hisz emberi tanácsadót, ügyvédet a szegény gyermek mellé ugy sem adtak.

Már most, lehet-e mindezt a bölcseséget, mindezt a szeretetteljes odaadást, amelynek eredményei Jeanne élet-történetében oly szembeszökők, csak egy napon említeni is egy hallucináló képzelődéseivel, az elmezavar szeszélyes ábrándképeivel? Soha, — oly nagy a különbség a kettő között, amilyen a tiszta ész és az örültség között, amilyen az öntudatos rend és a chaos között felforgó különbség.

Azt mondtuk, hogy a hallucinálónak ábrándképe egy torzkép, — egy képzelt világból merített alak, amelynek a reális, külsőleg létező világhoz semmi köze sincs. Hozzátehetjük most, hogy ugyanez az ábrándkép viszont a létező világnak benyomásait nem engedi helyesen az illető betegnek lelkébe eljutni, s mintegy elzárja az ő érzékeit ama szabályos behatások elől, melyeket a normalis ember tapasztal. Innen: nem is ítélhet helyesen a dolgokról, ő nem azt látja, amit más ember, vagy legalább rosszul látja azt, nem úgy, mint más ember. Egyszóval: A hallucinatio már önmagában megzavarodása az érzéseknek, ez a zavar pedig megbénítja a lelki tehetségeket, nem hogy azokat hatványozná, és gyszerü eredmények elérésére képesitené.

Vajjon hol van az orléansi szüz activ életében csak egy oly pillanat is, melyben az ő érzékei meg lettek volna zavarva? Ilyet senki sem fog ott találni. Hogy is vehetett

volna ő akkor oly élénk részt mindenben, hogyan vihette volna a vezérszerepet? Hogyan győzött volna annyiszor és oly fényesen? hogyan ítelt volna e dolgok állásáról mindig a leghelyesebben, zavart érzékekkel?

Jeanne d'Arc nem hallucinált, az ő lelke, értelme nem volt megzavarva, szavai, cselekedetei soha és sehol nem tüntetik föl annak a beteges állapotnak, annak a «cerebrális rendellenesség»-nek csak legkisebb tünetét sem; — az ő életét, tevékenységét, a személyéhez fűződő rendkívüli jelenségeket ilyesmitől magyarázgatni akarni: képtelenség!

* * *

Ha tehát így áll a dolog: az alternatívának másik része jut érvényre; ha Jeanne nem volt beteg képzelgő: akkor csakugyan hitelt érdemel, mikor azt mondja, hogy égi jelenései voltak, hogy angyalok és szentek szólították őt el a szülői ház csendjéből a nyilvános élet, a harcztér zajába; hogy ezek az angyalok és szentek sugalmazták őt, s mondták meg neki, mit tegyen, és mit szóljon, — s hogy ő az Isten küldöttje.

Ne késsünk tehát kimondani, hogy minden jel odamutat, miszerint Jeanne d'Arc csakugyan az emberek sorsát intéző Gondviselésnek választott eszköze volt, egy felsőbb hatalomtól különösen vezérelt teremtés, egy csodás jelenség a profán történelemben. Midőn ezt mondjuk, nagyon világos dolog, hogy legkevésbé sincs szándékunkban a római Szentszék ítélete elé vágni, — és az orléansi szüzet abban a véleményben «szent»-nek nevezni, amely értelemben ez a szó az egyházban a *canonizáltak* jelölésére használta-tik. Ép azért, ha szentéletűnek többször mondtuk is őt, készakarva kerültük a «szent» jelzőnek alkalmazását hősnőnkre, egész tanulmányunkon át. — Sokan, nagyon sokan erősen reménylik, hogy az orléansi szüznek canonizálási pöre, melyet Dupanloup orléansi püspök 1874-ben kezdett megyejében, s 1875-ben tett át a római Szentszékhez, ott valóban ezen szentéletű leánynak canonizációjával fog végződni. De akár helyeztessék majd Jeanne d'Arc az oltárra, és állit-

tassék minden keresztény elé, mint követésre méltó példa, akár nem¹: az ő erényei, az ő működése mindig méltó tárgya lesznek a tiszteletnek és bámulatnak; — az ő szereplése a történelemben mindig a természetfölöttit fogja az emberek eszébe juttatni; habár «csodának» a szó theologikus értelemben még nem is akarjuk azt minősíteni, szem előtt tartván az egyház és különösen VIII. Orbán pápa idevágó decretumait. Hanem azt ki merjük mondani, amit ez értekezésünk elején is mondtunk: hogy az isteni Gondviselés, mely szünet nélkül működik e világ kormányzásában, koronkint e működésének fényes, szembeszökő bizonyítékait nyújtja: s hogy ez állításunk imitt, Jeanne d'Arc történetében is egy concret eset által bizonyul be.

Nem az ő személyes tehetségei adják neki a bámulatos győzelmeket, — hanem egy felsőbb, természetfölötti hatalom, egy láthatlan kéz vezérli őt biztosan azokra; — nem az ő saját theologiai képzettsége mondatja vele a bírák fogárd kérdéseire adott remek válaszait, — hanem ugyanaz a láthatatlan, biztos kéz vezeti őt itt is, a sok csapda és gonoszul kifeszített háló között, nehogy beléjök keveredjék. Hisz a theologia nem valamely aprioristikus tudomány, — positiv tudomány az, amelyet a legjobb lehetőség is csak mester segítségével szerezhet meg magának, nem pedig combinatiók által. Hát még ez a szegény pórleány, aki csak egypár imádságot tudott, hogy birt volna megfelelni a maga erejéből a theologiába vágó kérdésekre! Nem; más szól ő belőle, más lát ő helyette, miként másnak, a vezetőknek kell látnia a vak helyett, aki először van valamely ismeretlen nagy városban. És végre, ismét nem az ő saját lelki tehetségei folytán ismerte ő a jövőt, amelyet, mint láttuk, többször előre megmondott és pedig egész határozottsággal, — hanem ezt is az a felsőbb értelem, az a termé-

¹ Ismeretes, mily megfontolással szokott a Szentszék egy beatificatiónál vagy canonizatiónál eljárni s mennyi föltételtől teszi ezt függővé. Nem volt szabad az így szentté avatandónak soha azelőtt egyházi «cultus publicus»-ban részesülnie; bizonyos számú csodák kívántatnak, melyek halála után történtek stb. stb. Néha még politikai okok is megakaszthatják valakinek szentté avatását, ha a föltételek mind meglennének is.

szetfölötti hatalom, amelyről ép az imént szólottunk, hozta az ő tudomására. Emberileg, természet rendje szerint Jeanne d'Arc életének eseményei sehogy sem magyarázhatók meg; itt vagy azt kell mondanunk: ez az egész dolog lehetetlen; vagy azt, hogy isteni. Ki fogna hát habozni, hogy a lehetetlen és az isteni közül melyiket válassza?!

De hát lehetséges-e egyáltalán, kérdezhetné valaki, aki, nem mondjuk, a mystica theológiában, hanem a szentírásban és a szentek életében nem a legjártasabb, — hogy az Isten, miután megalkotta a természet rendes törvényeit, s kinyilatkoztatást is adott, ezeken felül még rendkívüli módon is befolyjon a népek történetébe, és nevezetesen, még egyes embereket külön jelenésekben is részesítsen, nekik megengedje, hogy testi szemeikkel láthassák az angyalokat és szenteket, hallhassák ezeknek szavát? — Miért ne lehetne ez lehetséges? Avagy korlátozhatja valaki az Isten mindenhatóságát, az ő végtelen bölcsességét és jóságát? De meg «*ab esse ad posse datur argumentatio.*» A szentírás telve van theophaniákkal és angelophaniákkal, melyekben épen a szentírás isteni tekintélye folytán perczig sem lehet kételkedni; — a szentek életében száz meg száz példát találunk arra, hogy ezeknek az Istentől kiválasztott lelkeknek, mikor már a tökélynek magas fokára jutottak, vigasztalásképp, bátoritásképp az Istentől égi jelenések jutottak osztályrészül, melyek szintén oly fényes bizonyítékokkal vannak ellátva, hogy azokat tagadásba venni, vagy bennök kételkedni józanul nem lehet.¹

Jeanne d'Arc — újra mondjuk, nehogy félreértessünk, — az egyház tévmentes nyilatkozata által nincs ugyan még a boldogok vagy szentek sorába igtatva, tehát látomásai sincsenek az egyház szava által approbálva — bár, mint szintén

¹ Nem lehet czélunk itt egy mystica-theologiai digressiót adnunk, sem azon szentek, vagy szentség hírében kimultak névsorát mellékelnünk, akiknek bebizonyított visióik voltak. Voltak köztük ártatlan gyermekek (hisz La Salette, Lourdes is visiókon alapulnak), voltak jámbor világiak, voltak szentéletű papok, önsanyargató szerzetesek és szerzetesnők, — akik ekstasisban, vagy a nélkül mennyei jelenéseket láttak, akiknek életök telve van csodákkal. Görres az ő nagyszerű munkájában (die christl. Mystik) elsorolja őket, s leírja a lelki életnek titokteljes phasisait.

említve volt, az erre vonatkozó kánoni pör már folyamatban van: mindazonáltal ismerjük az ő élettörténetét annyira, hogy állítani merjük, miszerint az ő tiszta, ártatlan lelke kedves volt az Isten előtt, és hogy az ő buzgó jámborsága, gyermeki élő hite képesítették őt arra, hogy az Ur Isten őt csodálatos módon kiválassza, s általa csodás dolgokat műveljen. És hogy ő maga a saját küldetéséről minden kétséget kizáróan meg legyen győződve, hogy e meggyőződésében meg legyen szilárdulva olyannyira, hogy semmi a világon őt ne legyen képes visszariasztani a cselekvéstől: ezért az Ur égi jelenésekkel látogatta meg őt.

Mondottuk már, és mindaz, amit eddig az ő életéből elbeszélünk, önkényt is bizonyítja már, hogy Jeanne szent életű leány volt. Egyesítette önmagában a legszebb erényeket: a szüzi tisztaságot, melyet tizenhárom éves korában már fogadalommal ajánlott fel az Urnak; az alázatosságot, melyet nem birt megingatni bármily hódolás, bármily ünnepelés az emberek részéről; az igazi szeretetet Isten és embertársai iránt. Buzgó volt az imádságban, melyben boldogságát találta; buzgó az Isten szolgálatában, hisz a szentmise, az ol-táriszentség, melyet töredelmes gyónás után, bűneit megsíratva — noha senki sem tudott benne hibát találni, — igen gyakran és az áhitat könyei között szokott volt magához venni, az Isten háza, az ott egybegyűlt hívek buzgó éneke voltak az ő öröme és boldogsága; kevésbeszédű volt, mindenben mértékletes, sőt önmegtágadó. Az Istentől vett nagy kegyelmek annál nagyobb buzgalomra indították őt, s mégis a maga számára soha sem kért szentjeitől egyebet, mint hogy az Isten az ő lelkének irgalmazzon. A szegények iránt bőkezű volt, minden fölöslegét kiosztotta közöttük. Isten iránti lángoló szeretetében másokat is életszentségre buzdított; nem egy, hanem számtalan lovagot térített a jó utra, a penitencziatartásra kérései, intései és példája által. Kortársai bevallották, hogy az ő puszta jelenléte bizonyos szent félelemmel töltötte el és szinte jókká tette őket.

Egy ilyen lélek bizonynyal kedves volt az Isten előtt, egy ilyen lélekben mindenesetre megvolt az alap arra, hogy

az Isten, ha őt nagy dolgok kivételére választotta ki, ezekre rendkívüli módon, égi szózatokkal, mennyei jelenésekkel hívja őt meg. És miután ezt maga az orléansi szüz, ez a tiszta lélek, maga az egyszerűség és alázat, kihez a csalárdágnak árnyéka sem férközött soha, számtalanszor állítja, sőt esküvel erősíti, daczára minden emiatt reá mért szenvedésnek és fenyegetésnek, és meghal, a máglya lángjai közt is föntartva ezen állítását: kétkelkedhetik-e valaki azon, — figyelembevéve még az ő viselt dolgait, — hogy ő csakugyan égi jelenésekben részesült, és az Isten által különös természetfölötti módon vezéreltetett? ¹

Amint az Ur egykoron egy Debborah és Jahel által tette tönkre az ő választott népének ellenségét; vagy egy Judith, egy Esther által mentette meg a veszedelemtől Izraelt: ugy választhatott az ujjab időben is egy gyöngé nőt az ő kifürkészhetlen terveinek megvalósítására, ahogy az Apostol mondja: «Infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia . . . ut non gloriatur omnis caro in conspectu ejus.» (I. Cor. 1. 27. 29.) A pálya, amelyet e gyöngé nőnek megfutnia kellett, oly nehéz, oly tövises volt, oly elszánt hősi lelket tételezett fel, — mely egyrészt a gúnyt s a visszautasítatást elviselje, másrészt oroszlánként, halált megvetően tudjon megállni a harcz közepette: — hogy

¹ Ha valakinek az jutna eszébe, hogy a sátán is elkápráztathat valakit, hamis látomásokat állítva szemei elé, «transformans se in angelum lucis» mint az Irás mondja: jegyezze meg magának, hogy akkor a végeredményben, sőt sokszor vajmi hamar ki is tűnik ez ily káprázatnak következménye: a gőg, vagy tisztátalanság, visszavonás, kétségbeesés, vagy bármi más rosz. Az így a sátántól kísértett kevélykedik, dicsekszik, s végre elesik. Ellenben, aki az Istentől kapja a látomásokat, az eleinte retteg, — nem tartja magát méltónak ily kegyelemre, ép úgy, mint Jeanne eleinte rettegett; azután pedig oly abszolút bizonyossággal győződik meg róla, hogy csakugyan Istentől jönnek e látomások, hogy semmi a világon őt e meggyőződésében meg nem ingathatja, ép úgy, mint azt Jeannenál tapasztaljuk; végül. mi a földolog, az ily Istentől eredő látomások csak megerősítik az illető lelket az erényben, — mint Jeanne megerősítették; — jót művelnek, az emberek megtérését, az Isten dicsőségét mozdítják elő az illető visionarius egész környezetében, — amint ez eredményeket Jeanne környezetében látjuk.

egy egyszerű, tapasztalatlan, falusi pásztorleányka ezt a pályát csak az Istenség közvetlen beavatkozása mellett futhatta be.

Azonban, mintha egy nehézség látszanék felhozhatónak nem annyira a Jeanne jelenéseinek égi forrása, mint inkább az ő szentjeinek vezérlése, örködése ellen. Hogyan lehetséges, gondolhatják némelyek, hogy Jeannet az ő égi segítői úgy magára hagyták, hogy a rheimsi koronázás után már alig nyert egy-két kisebb győzelmet, sőt azután Compiègnenél egészen az ő ádáz ellenségeinek körmei közé került? Ezt az ellenvetést, miként a roueni pör leírásában említettük is, már Cauchon püspök is felhasználta Jeannal szemben. S mit felelt Jeanne? Azt, hogy az ő szentjei legkevésbé sem hagyták őt cserben; — hogy azon ütközeteket, melyekben nem győzött, nem az ő szentjeinek meghagyásából, hanem az emberek megkeresésére vivta; — hogy szentjei neki előre megjövendölték fogságát, szenvedéseit s vigasztalták őt, hogy mindezeket nyugodt megadással viselje el. Tehát mindezt nem földi szempontokból kell felfogni. Az Isten az ő választottjait nem a kényelem, nem a folytonos dicsőség ösvényén vezeti a végcélhoz: hanem a szenvedések, a megaláztatások kínos keresztútján. Eme hosszú, hosszú szenvedések közepette Jeanne mindig birta az Istennek különös segítségét, mindig hallotta az ő kedves szentjeinek szózatát. Nem volt ő magára hagyatva, sőt a legnagyobb kegyelemben részesült, a martyrium kegyelmében, melyet nem ugyan a keresztény hitért, hanem az ő hivatásaért, ártatlanul kelle elviselnie. Az ő hivatása, missiója, mint már sokszor volt mondva, az volt: hogy felszabadítsa Orléanost, amelynek elvesztése a francia nemzet enyészetét jelentette volna; hogy továbbá megkoronázza a törvényes királyt, s ezáltal a pártokra szakadt francziákat az ő hűségében egyesítse; végül, hogy kiüzze, vagy legalább kiüzni megkezdje az elkevélyedett zsarnok angolokat. Az Isten megmutatta, és csodálatos módon megmutatta e leány által az ő hatalmát; magát a leányt az ő kifürkészhetlen bölcseségének tetszett a szenvedés tisztító tüzén keresztül vezetni a hiven teljesi-

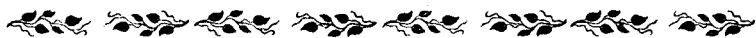
tett küldetés jutalmához. Quis enim cognovit sensum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit? . . . (Rom. 11, 34.)

Mi inkább azt mondjuk, hogy Jeanne alakja Rouenban még sokkal nemesebb, mint Orléansban és Rheimsban. Orléans és Rheims dicsővé teszik az ő emlékét, Rouen halhatatlanná! Emberi szemekkel, a földhöz tapadt gondolkodásmóddal elhagyottnak látszik tehát az orléansi szüz, de magasabb szempontból tekintve, s a mystica theologia álláspontjára emelkedve, csak annál nagyobb dicsőségben fogjuk őt tündökölni látni.

A tudós Wallon Jeanne hivatására nézve ezeket mondja:

Az ő missiójának célja az angolok kiűzetése volt, a jel, melylyel missióját be kelle bizonyítania, Orléans felszabadítása. Ő e jelt megadta, a célzt részben megközelítette (nem érthette teljesen el, mert a francia király nem fogadott szót neki); részben el is érte, mert megjövendölte pontosan az időt, mikor fognak kiűzetni az angolok, és e kiűzést a francziák csakugyan még mindig Jeanne fellépésének befolyása alatt hajtották végre. Maga az ő szenvedése is az Isten kifürkészhetlen terveiben volt megírva, hogy így, az ő ellenségeinek foruma előtt, tegyen hivatalos, hiteles nyilatkozatokat az ő missiójáról,¹ az egész utókor hallatára.

*
(Vége köv.)

A K Á T É - I R Á S .

Irta Dr. WALTER GYULA.

«A katolikus vallás a hiten, a hit
az egyház tekintélyén alapszik.»

*Probst.*²

Aki a hitoktatás nagy szükségességéről, fontosságáról élénken meg van győződve; a ki a hitelemzés jelentőségét és horderejét kellőleg méltányolni tudja: örömmel fog üd-

¹ V. ö. Wallon id. m. 285. 1.

² Dr. Ferd. Probst. Katechese und Predigt. Breslau. 1884. Goerlich. 7. 1.

vözölni minden oly mozzanatot, kísérletet, kezdeményezést, mely vagy e magasztos ügy előbbre vitelét, fejlesztését, tökéletesítését czélozza, vagy oda irányul, hogy a hitelemzés kezelése által gyakorlott egyház-tanítói tevékenység minél sikeresebb, eredménydusabb legyen.

Míg azonban emelkedő kebellet tekint az egyház minden hű fia s főleg szolgálja a jelzett irányu kezdeményezésre: lehetetlen elmulasztania azt, hogy annak értéke felől elmélkedjék, annak nemcsak becsére, de bizonyos szempontból még jogosultságára nézve is megfelelő ítéletet alkosson magának.

Azon mozgalmak között, melyek a hitoktatás terén annak emelése tekintetéből újabban észlelhetők, mindenestre a legfigyelemreméltóbb azon törekvés, amely a *hitoktatási tankönyvek tökéletesítésére* vonatkozik.

Altalánosan vallott nézet az, hogy a jelenlegi káték sok oly hiányban szenvednek, amelyek következtében nemcsak nem segítik elő a tanítás sikerét, hanem inkább annak akadályára szolgálnak. Mily természetűek azonban e hiányok, vajjon érintik-e azok a káték tartalmának lényegét, avagy kizárólag csak alakjára vonatkoznak-e: arra nézve a vélemények meglehetősen szétágaznak.

Nem szándékunk ugyan ez alkalommal a káték fogyatkozásait tenni vizsgálatunk tárgyává, mindazáltal nem habozhatunk megjegyezni, hogy azon vélemény, mely jelenlegi kátéinkat mint teljesen hasznavethetlen, sőt bizonyos tekintetben a tanítás sikerét határozottan kockáztató tankönyveket — egészen elítéli, nem kis mértékben túlzott.

Azon kifogások, melyek kátéink ellen *alaposan* hozhatók fel: csakis azoknak — alakját érinthetik. Deharbe műve azonban tartalmilag oly munka, mely minden részre hajlatlan bíráló által, kell, hogy a legkitünőbb e nemű termékek közé soroztassék. Miután azonban semmi sincs tökéletes az ég alatt, úgy Deharbe művének is meg vannak a maga hibái, fogyatkozásai, anélkül mégis, hogy azok miatt azt a *«kimondhatatlan fáradtsággal és megfontolással írt munkát»* elítélni vagy attól a nagy szereptől, melyet hitoktatásunk életében több évtized óta európaszerte játszik, megfosztani merészelhessük.

Nem mondjuk, hogy *lehetetlen*, de bátran állítjuk, hogy *igen nehéz* feladat volna bárki részére is, Deharbe művénél jobbat alkotni! Hiszen magában véve is, a káté-írás egyike a legnehezebb munkáknak! A legalaposabb theologiai képzettség mellett oly nagy mérvű paedagogiai és didaktikai jártasság kívántatik ahhoz, aminővel a legördült századok szellemóriásai között is csak kevesen dicsekedhettek. Innét van az, hogy a terjedelmöknél és tartalmuknál fogva *látványosan* oly kis hittani kézikönyvek szerkesztésén a különböző századok legnagyobb elméi: Canisius, Colbert, Fleury, Bossuet, Bellarmin stb. fáradoztak.

Mily munkának kelljen az oly szerény káté megírását tekintenünk, legmeggyőzőbben mutatják azon szavak, melyeket a káté jelentőségéről és azok íróira vonatkozólag *I. Ferdinánd* loyolai sz. Ignácshoz intézett 1554. január 15. kelt figyelemreméltó levelében mondott.

«Értésünkre jutott — írja a császár — hogy azon eretnek tanok és vészteljes dogmák, a melyeket e században az egész keresztény társadalomba becsempésztek és elhintettek, nagyon elterjedtek már Németországban is és mély gyökereket vertek a lelkekben Gondosan elmélkedvén azon óvszerek felett, melyek segítségével e mótely terjedését meg lehetne akadályozni, úgy tetszik nekünk, nincs hathatósabb szer, mint hogy *püspökeink és igazhitű theologusaink készítsenek a hittudományból oly rövid foglalatot*, mely zsinórmértékül szolgáljon mindenki, úgy az egyháziak, mint a világiak számára....El is határoztuk, hogy e munkát rendjének *néhány oly tudósára* és tagjára bizzuk, kik bécsi akademiánkon működnek Nem kételkedvén a felett, hogy nagy számban vannak önnök Rómában oly *igen tudós* férfiai («un grand nombre d'hommes très-doctes»), kikre ez oly jámbor és olyannyira szükséges munkát bizhatja, nem annyira az irántunk való tekintetből, mint az egész kereszténység javának és üdvének szempontjából, sürgetőleg kérjük önt, adja át e munkát *néhány tudós férfinak.*»¹

¹ Daurignac. Histoire du bienheureux Pierre Canisius. Paris. 1866. Douniol. 112—115. lap.

Sz. Ignác választása Canisiusra esett, «jugeant que le Père Canisius est plus à même que tout autre de répondre aux vœux du roi des Romains.»¹ E választás akkor, midőn a Jézus-társaság kebelében nemcsak koruk-, de a későbbi századoknak is legkiválóbb tudósai éltek, bizonyára világosan mutatja, mily tulajdonok kívántatnak — a szerény káté írásához.

Nemcsak azon nehézségek veendőek azonban a káté írásánál tekintetbe, amelyek e feladat megoldása elé gördülnek, hanem különös figyelmet kell fordítanunk azon körülményre is, hogy a káté mint rövid foglalata a legfőbb és legszükségesebb hitigazságoknak, egyúttal ama zsinórmértéket is képezi, a mely a hívők egész, hit-erkölcsi életét irányozza.

A káté ezen elvitázhatlan szerepéből önként következik, hogy annak az egyház azon tanítói hivatalából kell erednie, a melynek kizárólagos feladata és kötelessége a hiveket tanítani; azon tanítói hivataltól kell származnia, mely az isteni kinyilatkoztatásnak nemcsak hiteles eszközét és közeget, hanem csalhatlan örét is képezi.² A káté írásának joga tehát egyedül a tanító egyházat illetheti. Eltérni e szabálytól nemcsak tilos, de veszélyes is. Megtörténhetnék, hogy az esetleges zavarban úgy kellene tennünk, mint azt Luther jelezte, midőn Zwingli ellen e szavakat írta: «Si diutius steterit mundus, iterum erit necessarium, ut propter diversas scripturae interpretationes ... ad conservandam fidei unitatem conciliorum decreta recipiamus atque ad ea confugiamus.»³

Bizonyítja a hitoktatás története is, hogy az ezen tanításnál használt vezérfonalak, kézikönyvek — mindig az egyház tanítói hivatala által készítették. Valamint az apostolok, mielőtt a rájuk ruházott tanítói tevékenységet megkezdették volna, közösen állapították meg azon vázlatot, a melyhez oktatásaikat alkalmazandók valának: úgy látjuk később is, hogy a kath. hit és erkölcsi élet zsinórmértéke mindig az egyháztanítói hivatal által lőn meghatározva.

¹ U. o. 115. lap. «Meg lévén győződve, hogy Canisius atya képesebb mint bárki más, megfelelni a római császár ohajának.»

² Hurter. Theologiae dogmaticae compendium. Tom. I. 98—114. lap.

³ U. o. 102. lap.

Ha nem is megdönthetlen történeti tény, hogy volt eredménye a toledói *zsínatnak* és már 1323-ban jelent meg az első hittani rövid kézikönyv: annyit mégis láthatunk e *zsínat* magatartásából, mint vélekedett azon kérdésre vonatkozólag, — *kitől* származzék a katekizmus. Száz évvel később 1429-ben, *ismét egy zsínat* — a tortosai — foglalkozik a káté eszméjével és annak szerkesztését egyenesen az egyház tanítói hivatalára ruházza. «*Praelatis mandamus, mondja az idevonatkozó kánon, ut per viros literatos et probos dictari et scribi faciant aliquod breve compendium, in quo omnia, quantum populares est scire necesse, districte comprehendantur et clare.*»¹

Gerson, kitől talán nem vitathatjuk el a képességet egy káté megírásához, 1440-ben, «*De reformatione theologiae*» irt leveleiben, a *parisi egyetem theol. karához* fordul és kéri, hogy alkalmas hittani kézikönyv szerkesztéséről gondoskodjék.²

Canisius felsőbb meghagyásra fogott kátéjának megírásához, de az csak akkor jelent meg, midőn előzőleg Rómában a legbehatóbb vizsgálat alá vettetett és azon módosításokkal, a melyeket munkáján az örök városban, a legfőbb egyháztanítói hivatal részéről eszközöltek.³

A nagy Bellarmin VIII. Kelemen pápa határozott fel szólítására irta katekizmusát és csak a legfelsőbb egyházi jóváhagyással ellátva adta ki. «*Miután mi — mondja VIII. Kelemen «Pastoralis Romani Pontificis sollicitudo» kezdetű, Ferrarában, 1598. jul 15. kelt brevejében — a kath. tanról szóló ezen új könyvet, melyet tudós fiunk, Bellarmin Róbert jézustársasági atya, meghagyásunk alapján irt szorgalmas vizsgálat alá vetettük ezennel engedélyt adunk arra, hogy a nevezett könyvecske nevünkben kinyomassék Figyelmeztetjük azonban a tőb patriarchákat, érsekeket, püspököket hogy egyházmegyéik összes templomaiban és plébániáiban ezen általunk helybenhagyott*

¹ Probst. Geschichte der kath. Katechese. Breslau. 1886. 131. 132. lap.

² Opp. Tom. I. 124. lap.

³ Fl. Riess, Der sel. P. Canisius, Freiburg im B. 1865. 120. lap.

és *parancsunkra* kinyomatott könyvecskét fogadják el és tartásák meg.»¹

Mennyire tekintette azonban az egyház a saját tanítói hivatalának köréhez tartozó feladat gyanánt a káték szerkesztését, legvilágosabban mutatja azon tény, hogy ő maga gondoskodott a tridenti sz. zsinaton a «római káté» összeállításáról és azt akarta, hogy valamint e káté az eddigi hason irányu könyvek betetőzését képezte, akként legyen az ezentúl az egész hitoktatás fő vezérfonala.

«Quum — írja e kátéről XIII. Kelemen — non possit vulgus ascendere² in montem, in quem gloria Domini descendit et transscendens terminos ad videndum peribit, termini sunt figendi populo . . . ut ultra ea, quae sunt ad salutem necessaria aut summopere utilia, sermo non divagetur . . . idcirco (Rom. Pontifices, Praedecessores nostri) quae ad salutem tantummodo essent necessaria et maxime utilia, clare in Romano Catechismo et dilucide explanata, Christiano populo tradenda proposuerunt.»³

Azért hangsúlyozzák mindig a püspökök egyrészt azt, hogy a katekizmusok csak jóváhagyás mellett használtassanak, másrészt pedig, hogy lehetőleg öszhangban álljanak a római kátéval. Nézzük csak hazánkat!

Midőn Mária Terézia az Ausztriában divott «normalis katekizmust» hazánkba is be akarta hozni, a könyv 1774. novemb. 8. kelt. átíratá kíséretében előzetesen megküldetett Magyarország püspökeinek azon megkereséssel, hogy a szóban forgó katekizmusra nézve véleményt adjanak.

A püspökök mind beható vizsgálat alá vették a normalis katekizmust és annak értékére, használhatóságára vonatkozólag erélyes hangú felterjesztésekben nyilatkoztak.

Nevezeten az akkori nagyváradi püspök, 1775. mártius 7. kelt iratában a jóváhagyásra nézve ezeket írja: «Velit Exc. Consilium Locumtenentiale Regium apud suam Ma-

¹ Dr. Krawutzky. Des ehrw. Card. Rob. Bellarmins Kleiner Katech. Breslau. 1873. 19. 20. lap.

² Exod. XIX. 12.

³ XIII. Kelemen. «In Dominico agro.» 1761. jun. 14.

jestatem agere et efficere, ne praedictus Catechismus in Ditiones sacrae Coronae introducatur. Si enim auctoritate Regia, *de consensu etiam Episcoporum quorundam lege communi imponetur, illico existimaturi erunt omnes, librum hunc esse Symbolicum, ex quo Auctoritates ipsaque doctrinae Capita tutissime possint desumere, tam concionatores ac catechistae, quam doctores in suis cathedris et poenitentarii in sacro tribunali. . . .* Etsi enim scripta alterius generis errores aliquos minoris attentionis in se contentia, in gratiam coeterarum rerum bene traditarum facile admittantur atque probentur, cum in usum potissimum adultiorum et peritorum ac triticum a paleis secernere valentium edantur, in populari tamen Catechismo, quo ceu quibusdam uberibus lactantur omnes parvuli et eousque nutriuntur, dum escoe — juxta Apostolum — solidioris capaces reddantur, non modo aberrare non licere, sed nec remotissimam quidem errandi occasionem proebendam.»¹

Hasonló értelemben nyilatkozik e tárgyra nézve a többi püspök, és a legtöbb hangsúlyozza egyuttal azt is, hogy a káténak a rómaihoz kell alkalmazkodnia. Így írja a nyitrai püspök 1775. május 4., hogy az ő megyéjében a római káté alapján történik a hitoktatás, a mely «*in tota Ecclesia pro Norma est propositus.*» A kalocsai érsek (1775. máj. 4.) kifogásolva a «normalis katekizmust,» egyebek között megjegyzi, hogy az ő megyéje számára annál fölöslegesebb volna az, mivel már létezik nála oly katekizmus, mely «*Romano Catechismo magis conformis*» és «*diversitati aetatis et capacitati discentium gradatim est accommodatus.*»²

Mily uton jutott Deharbe az iskolába, ugy külföldön, mint nálunk, az sokkal ismeretesebb, hogysem bővebben emlitenünk kellene.

Hogy a jelenlegi káték fogyatkozásainak javítása, hiányainak pótlása nagyon kívánatos és hogy a *tökéletesítés a bibliai kézikönyvekre nézve is ohajtandó*, az szintén oly kérdés, a mely felett alig kell vitatkozni.

¹ Kovachich, Dissertatio de Religione. Appendix. 33. 35. lap.

² U. o. 64. 66. lap.

Tökéletesen igazak a szavak, amelyeket Deharbe ká-téinak behozatala alkalmából a bambergi főpásztor 1853. máj. 10. kelt körlevelében mondott: «A katolikus egyház tanítása örök és változhatlan igazság. Tekintve ez igazságok tartalmát, a réginek megváltoztatásáról, vagy valami újnak behozataláról szó nem lehet. Ami az isteni ígét illetőleg változás alá eshetik, az csak — a közlés módja, a tanítás módszere. Mert jóllehet az egyház tanítása mindig és változatlannal ugyanaz, mindazáltal azok, a kiket a vallás igazságaiba be kell avatnunk, a különböző időben és különböző helyeken képzettségök fokára nézve különbözők.»

Gondoskodni azonban az ilyenmü változtatásról — az egyház tanítói hivatalának feladata. Addig, míg e helyről intézkedés nem történik, *kötelessége* minden hitoktatónak az előirt könyvekhez ragaszkodni, még akkor is, ha fogyatkozásaik vannak. Ily helyzetben vagyunk most mi is!

Hazánk nagyméltóságú püspöki karának bölcsesége azonban elég nagy biztosíték arra nézve, hogy ez olyannyira fontos tárgy legüdvösebb elintézését bizton remélhetjük anélkül, hogy a saját egyéni belátás és akarat önkényes, minden jogosultságot nélkülöző elhatározásainak ellenkezésbe kellene jönniök azon magatartással, a melylyel az egyház tanítói főhivatala iránt annak minden megbizottja tartozik.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

A plebániái anyakönyvekről. Irta Aschenbrier Antal hittudor, esztergom főmegyei áldozár, kir. magyar tudományegyetemi ny. r. tanár. Budapest. Pallas részvénytársaság nyomdája. 1890. 151. lap.

A t. tanár-szerző 1888/9 tanév második felében nyilvános előadásokat tartott a budapesti egyetemen az anyakönyvekről. Ezen előadásait könyv alakjában most a nyil-

vánosság elé bocsátja « azon reményben, hogy vele a lelkészkedő papságnak egyben másban szolgálatára lehet.» Azon nemes szándék vezette tehát könyve kiadásában, hogy az anyakönyvek vezetésével megbizott paptársainak segítségére, hasznára legyen. És valóban mindjárt ismertetésünk elején sietünk kijelenteni, hogy a jelen munka az anyakönyvekre vonatkozó törvények, és a számos szétszórt püspöki és miniszteri rendeletek tömkelegében gyakran eligazodni nem tudó anyakönyvvezetőre oly hasznos, sőt szükséges, hogy az anyakönyvvezetés nagy fontosságánál fogva egy plébánián sem szabad hiányoznia. Benne az anyakönyvekre vonatkozó országos törvények s a püspöki utasítások, s a püspöki körlevelekben kihirdetett miniszteri rendeletek idézve, magyarázva, s feldolgozva lévén, felmentetik a hosszadalmas keresés sokszor sikertelen fáradságától s biztos és gyors utbaigazítást kap az e könyvhöz forduló anyakönyvvezető. E mellett kellemes és instruktív olvasmányt is nyújt a t. szerző műve, különösen ama részében, melynek «történelmi visszapillantás» a címe s melyben az anyakönyvek eredetéről szépen és tudományos alapossággal értekezik a t. szerző.

Az egész munka négy fejezetre oszlik. Az első fejezet bevezetésképen az anyakönyvek keletkezésének, az egyháznak s az államnak rájuk vonatkozó törvényhozásának s intézkedéseinek történetét adja. A II. fejezetben szó van az anyakönyvekről általában, a III. fejezetben ugyanazokról részletesen, végre a IV. fejezetben az anyakönyvi kivonatokról és bizonyítványokról. E felosztás, mint kiki látja, a tárgy természetének teljesen megfelel.

Az anyakönyvek *eredetére* nézve a t. szerző eltér azoktól, kik a régi dyptichákban vagy a Tertulliónál előforduló «tabulae nuptiales»-ekben már matrikákat látnak, mert ez előbbiek nem egyháztársadalmi célra irattak, csak istentiszteletnél használtattak, s nem is foglalták magukban az összes hiveket; az utóbbiak pedig házassági szerződések voltak. Szerző szerint Jusztinián császár volt az első aki a mai anyakönyvekhez valami hasonlót hozott be, midőn elrendelé, hogy azok, kik írásbeli szerződést kötni nem akar-

tak, jelenjenek meg valamely templomban, s ennek gondnoka házasságuk megkötéséről «publicum testimonium»-ot írjon s azt levéltárában őrizze. A középkorban még ezen korlátolt terjedelemben sem vezették a matrikákat, azért az ember életkorát nem okmányokból, hanem a hiteles helyek és személyek által látélet alapján «prout visu considerari poterat» kiállított *korbizonyítványok*-ból lehetett megtudni hitelesen. Ilyen «revisiones aetatis» még a XVII. század második feléből is láthatók az országos levéltárban. A házassági bizonyítványt a középkorban a városi előljáró szokta volt kiállítani, ugyszinte a gyermek törvényességéről szólót is. A honnan szétáradt az igazi reformáció fénye, onnan terjedt világgá az anyakönyvek behozatalának oly hasznos reformja is: a *tridenti szent zsinatból*, amely a prágai érsek indítványára elrendelte, hogy a lelkészek a *házasultak* és *keresztettek*-ről névjegyzéket irjanak, hogy az alattomoság és a szellemi rokonság akadályai evidentiában tartathassanak. V. Pál pápa az 1614. évben kiadott római ritualében elrendelte az *elhaltak* és *bérmáltak* névjegyzékét is valamint a «status animarum» feljegyzéseit. A rovatok szerinti anyakönyvezést szerző 1800. évről keltezi. Így keletkeztek az anyakönyvek az egyház fegyelmi talaján, egyházi czélokból; azért az egyház kizárólagos *tulajdonát* képezik, melyre az állam semmi jogos igényt nem formálhat. Mindazáltal figyelmessé levén az állam az anyakönyvek köz- és magánjogi fontosságára, azokat *polgári közhitelességgel* ruházta fel (II. József 1781. máj. 1.) s a rovatokat saját czéljainak szempontjából hozott rendeletekkel is szabályozta. Legujabb korban az állam az anyakönyveket több helyütt egyszerűen elkobozta, másutt az egyház elveivel ellenkező bejegyzéseket is követel az anyakönyv vezetőitől. Ezek jogtalan állami tulajdonságok.

Az *anyakönyvekről általában* szóló fejezetben a t. szerző kimutatja, hogy az anyakönyvek vezetéseért a plébános *felelős*, eléadja milyen legyen azok *alakja, berendezése* és *írásának módja*, minő *időben* teendők meg a feljegyzések; szól az anyakönyvek *örzéséről*, felhozván az 1770. 1778. és 1826.

kir. rendeleteket, melyek szerint az anyakönyvek senkinek ki nem adhatók, zár alatt őrzendők (sub clavi custodiant) s másolatban az egyházmegyei hivatalhoz küldendők; végre idézi az 1827. 23. tcz. mely szerint azok minden év végén egy példányban a megyei illetve városi hatósághoz adandók be. E fejezetben a t. szerző elmondja még, kik jegyzendők be az anyakönyvbe, miként kell eljárni az anyakönyvek *kiigazításánál*. Itt helyesen helyreigazítja Szeredit és Kazalyt, kik e kiigazításnál a polgári hatóság közreműködését is szükségesnek tartják. Miután eléadta még az anyakönyvek meghamisításának büntényét és kánoni valamint polgári törvények szerinti büntetését s szólt volna az anyakönyvek vezetésére szóló felügyeletről, mely állami törvényeink szerint is a püspököt illeti meg, áttér a III. fejezetre, melyben részletesen szól a kereszteltek, házasultak és meghaltak anyakönyveinek egyes rovatairól, valamint a megbérmáltak, megtértek, hitehagyottak és felekezetenküliek névjegyzékeiről. E fejezetnek ama része köti le leginkább figyelmünket s tünteti fel legjobban a t. szerző jogi képzettségét, melyben a keresztelteknek «*törvényes*» vagy «*törvénytelen*» bejegyzése megmagyaráztatik, s bizonyítottatik, hogy a magyar állami törvények szempontjából az, ki egyházilag törvénytelen, államilag is az.

A IV. fejezet az anyakönyvi kivonatoknak van szentelve, s áll összesen 3 §-ból u. m. 1. az anyakönyvi kivonatok 2. a kivonatok bélyegzése 3. anyakönyvi bizonyítványok 130—142. lapon. Az anyakönyvekkel még egészen meg nem barátkozott lelkészre nézve legfontosabb itt a kivonatok *bélyegzéséről* szóló §. mert e tekintetben még mindig sok a hiba és panasz a felek károsítása miatt.

Ezzel a sok szépet és hasznosat tartalmazó munka ismertetésének végére értünk.

Észrevételeink ezek: A kivonatokról szóló részben különösen a családi értesítőről tán körülményesebben kellett volna értekezni. Továbbá t. szerzőt több helyen annyira lefoglalta tárgya, hogy előadásának nyelvi szerkezetére nem volt kellő figyelemmel.

Ami a 45. lapon olvasható, hogy «a lelkészek nem hiva-

talból, minden megkeresés nélkül, hanem csak az akath. lelkész felszólítására, megkeresésére tartoznak az illető kivonatot kiadni» azzal nem értünk egyet. Nincs sem törvény sem püspöki körlevélben kihirdetett miniszteri rendelet, mely a kath. lelkészt kötelezné a kivonatkiadására azon esetben is, ha az akath. lelkész erre ex offo felszólítja.

Dr. Horváth F.

Historicae & criticae Introductionis in U. T. Libros sacros Compendium, SS. theol. auditoribus accommodatum, auctore Rudolpho Cornely S. J. Cum approb. superiorum. Parisiis, Lethielleux. — VIII° 646 lap. — ára 9 franc.

Ismét egy biblikus könyvet és pedig egy remeket mutatunk be olvasóközönségünknek jelen füzetünkben. Ismeretes, hogy egypár évvel ezelőtt három jeles jezsuita, P. Cornely, P. Knabenbauer, és P. Hummelauer, vállalkoztak arra, hogy az egész szentíráshoz egy kimerítő, tudományos introductiót és commentárt készítsenek. E nagy munkából már több vaskos kötet látott napvilágot, a biblikus irodalom iránt érdeklődőknek nagy örömére. P. Cornely, aki sok évig volt az exegesisnek a római Collegiumban tanára, most, a reá eső kötetekből, melyek épen az introductiót foglalták magukban, több tudós barátjának felszólítására egy compendiumot készített, amely főleg seminariumi használatra legyen alkalmas; mert ama másik nagy munka, óriási terjedelménél fogva, inkább a tanár és a tudós buvárkodására van szánva. Ez a compendium az, amelyről itt szólunk.

És ne mondja senki, hogy ilyes tárgy latin kézikönyvekben bővelkedünk, s hogy így ez az új compendium fölösleges. Igaz, van egy-két közkézen forgó latin introductiónk, de az egyiknél ez, a másiknál az a kívánivaló, s így, az újabb kísérletek még mindig nemcsak jogosultak, hanem nagyon is kívánatosak.

Cornely munkájának két nagy előnye van: a rövidség és a világosság. Relative akarom érteni a rövidséget; mert bizony magában véve elég nagy tömeg az, amit nyújt,

— de tekintve, hogy nálunk a bibliai tanulmányok két éven át végeztetnek, szépen meggyőzhető ez a tömeg.

A könyv felosztása tiszta képet fog nyújtani magáról a műről. Három főrésze van: *Introductio generalis*, — *specialis in V. T.*, — *specialis in N. T.* Az első a kánontörténetet, a szövegnek és fordításoknak történetét, s a hermeneutikát öleli fel 176 lapon keresztül. A második ismerteti az egyes ószövetségi könyveket a Pentateuchustól Malachiásig, a 177. laptól a 448-ig, (mert Sz. nem a kánoni sorrendet, hanem a történeti, tan- és prófétaí könyvekre való felosztást tartja szem előtt.) A harmadik főrész az új szövetségi sz. könyveket mutatja be egyenkint a 449. laptól a 620-ig. Mindenütt minden szükséges észrevétel meg van téve.

Aztán következnek a függelékek, számra nézve nem kevesebb, mint tizenkettő. Ezek: a *fragmentum Muratorianum*, a sémi abc-ék, hét különböző codexből adott mutatványok, Juda és Izrael királyainak *chronologiája*, szintugy a *Ptolemaeidák és Seleucidáknak*, végül az apostoli kornak *chronologiája*.

P. Cornelynek e legujabb munkájában egy kitünő *introductiót* kapott az érdeklődő közönség, és hiszszük, hogy a munkának kitünősége, ha nem is minálunk, de a külföldön csakhamar utat fog annak nyitni igen sok *theologiai intézetbe*, amikor is használhatóságát a gyakorlatban fogja megmutatni.

Dr. Kereszty Géza.

«A Karthausiak Magyarországnban.» A magyar tudományos Akadémia által Oltványi-díjjal jutalmazott pályamű. Irta Dedek Crescens Lajos, előszóval ellátta Fraknói Vilmos. Telegdy László és Nagy László eredeti rajzaival. Szerző saját kiadása. Budapest 1889. Nagy 8 r. III. 254. Ára 2 frt.

A «karthausi» név nem egészen ismeretlen a magyar olvasó közönség előtt. Egyik legköltőiebb kedélyű írónk veszedelmesen szép munkája a «karthausi» címet viseli, s

e munkát ott találjuk — fájdalom, minden műveltebb magyar család olvasó asztalán. Olvassa boldog boldogtalan — s azután nagyszerű képet alkot magának a karthausiról. Természetesen az az első amit feltesz róla, hogy szerencsétlen szerelmes; ez már ugy odatartozik a dologhoz, mint a kámzsa a barátához. Egyik a másik nélkül nem is képzelhető. A másik kellék, hogy megutálja a világot, de nem gonoszsága miatt, hanem talán mert csalódott az emberekben, vagy talán mert a világ kereke nem forgott az ő tetszése szerint, mert a szenvedélyek tüze kiégette szívének érzelmeit, mert lelke kifáradt a gyönyörök folytonos élvezetében. Staffageul e képhez ott áll a félig megásott sir, melyből naponkint kiemel egypár ásó földet az az előbb festett alak, a kinek nem szabad ajkait beszédre nyitni, legfeljebb hogy elmondja komor, mogorva hangon a «memento morit.» Ilyen szokott lenni a képzelt karthausi. Egy ember, a ki megundorodott magától, a ki már nem képes nemesen érezni, erősen akarni a jót, a ki már nem sóvárog más után, mint hogy mielőbb szabadulhasson önmagától.

Dedek munkája megismertet bennünket az igazi karthausival. — Könyvének elején, a bevezetésben, kifejti a szerzetesség eszméjét, s kimutatja, hogy az emberek nem kétségbeesést viznek a zárdába, hanem erős akaratot az öntökélyesedésre. Nem pihenni mennek oda, hanem imádkozni és dolgozni. S nem is mindenki előtt nyilik meg az ajtó. — «Ha valaki megjelent a kolostor kapuja előtt, s megzörgeté azt, szerényen bebocsátást esdve, menhelyet az időjárás mostohasága ellen, pihenést kifáradt tagjainak szíves örömet nyerhetett; de állandó lakóhelyet csak hosszas kérés, szigorú vizsgálat, gyakran évekig tartó próbaidő letelte után» (17. l.). S a próba, különösen a karthausiaknál sokszor ugyancsak kemény volt. Dénes, a lipitói comes fia a 13. század végén a magyar karthausi rend tagjai közé kívánt felvétetni. A perjel figyelmeztette őt, hogy a kényelemhez szokott gazdag nemesnek terhére lesz a lemondás s nem fog tudni hozzászokni a rend sanyaru életmódjához. Az ifju nem tágitott, s a perjel felvevé őt az ujonczok közé,

s mint ilyen, a gazdag s főrendü származásu Dénes, a próbaév alatt a rend juhnyáját őrizé. (91. l.) S a mily gazdag volt a próbaév a megaláztatásban, az önsanyargatásban és munkában, olyan volt az egész zárda-élet is. Az étkezésben a minimumra szoritkoztak. Napjában csak egyszer ettek; húst kezdetben csak nagyritkán, később sohasem. Hétfőn, szerdán és pénteken csak kenyeret s vizet kaptak. Télen nyáron reggel 2 órakor keltek, s 8-kor feküdtek. Fehér posztóból készült soutant viseltek, s ez alatt ciliciumot. Czellájukban melyet csak meghatározott időben volt szabad elhagyniok, irtak, olvastak, dolgoztak. A zsolozsmák nagyobb részét egyidőben, de néma csendben, magányos czelláikban végezték. Egyes részeket ők is a templomban összegyűlve mondtak el, de az éneklést lehetőleg kerülték. A beszéd-ről lemondván, örökös csendet fogadtak, de mese a «memento mori» féle köszöntés, ugy szintén az is, hogy sirjaikat napról-napra önmaguk ásták volna. Eltávoztak a világtól — mondja szerző, de nem veték meg a világot. Az Istent keresték, de nem veték meg teremtményeit. Ők megneemesíték önmagukban az embert, s annak érzéseit.

E szigoru rendet sz. Brúno alapította 1084-ben a Grenoble mellett fekvő Chartreuxi hegyek között, és az csakhamar elterjedt egész Európában. — Hazánkba IV. Béla hozta be először a «néma barátokat,» mint őket a nép nevezé, 1238-ban Erchiben telepítvén le őket. A tatárjárás azonban az ő kolostorukat is elpusztítá, minek következtében az országot elhagyák. De a magyar nép ekkor már sokkal jobban megkedvelte őket, mintsem hogy ne tett volna új kísérletet visszahozatalukra. A tatárdulás megszűnte után csakugyan vissza is jöttek, s ettől fogva a karthausiak állandó lakói lettek bérczes hazánknak. Az erchivel együtt összesen hat kolostorral bírtak; a látókövit vagy menedékszirtit Szepesben, a lechniczit vagy a dunajeczit ugyanott, a tárkányit Eger tájékán, a lövöldit Veszprémben, és végre a váradelőhegyit. Ezek közül Lövöld a világ egyik legnagyobb zárdája volt.

A rend a legrövidebb idő alatt megnyerte a társada-

lom minden rétegeinek csodálatát, tiszteletét, becsülését, s ezt nemcsak erényeinek köszönheté, hanem azon könnyűségnek is, melylyel, szabályaik feladása nélkül, az ország viszonyaihoz alkalmazkodni tudtak. Így pl. kezdettől fogva kiváló gonddal művelték a magyar nyelvet, magyarul végezték gyónásaikat, már 1426-tól kezdve nyilvánosan megültek sz. István király ünnepét stb. «A nép szemében Isten választott férfiai, valódi szentek gyanánt tüntek fel.»

«Királyok és királynők, főpapok és főurak versenyezve esengtek közbenjáró imáikért. Mint a vallásosság, a hithűség mintaképei, jó példájukkal erkölcsösséget s birtokaik okszerű házias kezelésével, a határt nem ismerő alamizsnálkodással, környezetükben, mely főleg szepességi zárdáik körül, az ország legszegényebb, legelhagyatottabb népéből állott, valódi jólétet terjesztettek. Kolostoruk a Giskra-féle rablóvilágban a közönséges utonállók garázdálkodásai ellen biztos menedéket, az eltévedt utasoknak szállást, az elhagyott betegeknek ápolást nyújtott mindaddig, míg magok is a birvagy telhetetlen molochjának áldozatává nem lettek.» (239. l.)

Mert hát bizony nekik is kijutott nem csak a szeretetből, hanem a zaklatásokból és szenvedésekből is. A huszsziták rabló hadai a 15. század közepén a Szepességben elpusztították zárdáikat, s krónikánk szavai szerint a karthausiak elhagyott zárdáinak romjain gyökeret vertek a fali cserjék, s fű és moha lepte el a megszentelt falakat. Azután jött a reformatio, a török, s ezeknek édes gyermeke — a fejtelenség, s ezek azután befejezték a rombolás munkáját. A szegény «néma barátok» kolostorai és birtokai egymásután estek áldozatul a kapzsiságnak, s a 16. század végén már nem volt más Magyarországon a rendből mint nevüknek és erényeiknek emléke. — A 17. században történtek ugyan Rákóczy Pál részéről, kinek II. Ferdinand a lechniczi kolostor birtokait 1625-ben 35000 forintra elzálogosítá, a rend visszahozatalára nézve kísérletek, azonban a karthausiaknak nem lévén pénzüik, hogy javaikat visszaválthassák, a visszatérésükhöz fűzött, s pillanatra feltűnő remény, ismét és végleg eltűnt.

Mindezt szépen és részletesen írta meg Dedek ur könyvében. Munkája valóban megérdemli a dicséretet, melyben az akadémia bírálata részesíté. Igazán «alaposan és helyes itélettel dolgozott s könyve absolut tudományos munkának tekinthető.» Fraknoi szerint pedig «a magyar monasterologiai munkák sorában ez az első, mely a történetírás mai igényeinek megfelel.» Mi még csak azzal toldjuk meg mindezeket, hogy a könyv, a mi a kiállítást illeti, valószínűs typpographiai remekmű, a minő hazai könyvpiacunkon ritkán látható. Ezen körülmény, valamint igazán vonzó tartalma és irálya kiválóan alkalmassá teszik arra is, hogy műveltebbjeinknek karácsonyi asztalára minél több példányban kerüljön. Örömmel szavazunk dicséretet a Szent-István-műintézetnek is, mint a mű kiállítójának; ezzel a kath. műintézet megmutatta, hogy tud is és akar is sikerrel versenyezni e téren minden akatholikus vállalattal. A papir, nyomás, initiálék és homlokdiszitmények a legkényesebb igényeknek is megfelelnek. De nem hagyhatjuk említés nélkül a Telegdy László és Nagy Lázár által készített képeket sem, melyek külön ezen mű számára készülvén, a tartalomnak is mindenben megfelelnek. Egyszóval őszintén óhajtjuk, bár felfordult viszonyaink közt nem remélhetjük egyhamar óhajunk teljesülését, hogy legalább annyi magyar olvassa a «Karthausiakat» mint a mennyi olvassa a «karthausit.»

Kollányi Ferencz.

Appendix ad Officia votiva per annum concessa, continens lectiones scripturae occurrentis festorum simplicium ac vigiliarum, orationes sanctorum, necnon vespas dominicarum et festorum semiduplicium, quae concurrere possunt. Desclée, Lefebore et Cie. Tournay. Belgium. 280 l. 18. r.

Az evangélista sz. Jánostól nevezett tournayi cég (Société de S. Jean l'évang. Desclée. Lefebore et Cie) kiadott ismét egy kis könyvet, melyet a tiszt. papság figyelmébe ajánlunk.

Az év folyamán végezhető votiv officiumok recitálása azokra nézve, kiknek nincs új kiadású breviáriumuk, annyiban nehézkes, hogy a votiv officiumokat tartalmazó könyvecsken kívül szükségük van a breviarium megfelelő részére, sokszor csak egy lectio v. commemoratio miatt is; ami ugyan nem valami praktikus állapot.

A société de S. Jean segít e bajon ezen kis könyvecske által, melynek tartalmát a cím közli: minden van benne, ami a votiv officiumokhoz kell. Ára füzve 2 frank. vászonba kötve 3 frank, a votiv officiumokkal egybe kötve 4 frank. Most készül a 12-rétű kiadás.

Vitae D. N. S. C. Monotessaron Evangelicum ed. G. Hesper. S. J. Desclée, Lefebvre et Cie. Tournay. Belgium 16. r. 946 l.

Az áhíthatnak e műből és erőteljes tápot nyújt, s a papok kézikönyvül használhatják a mindennapi meditációhoz.

P. Hesper német jezsuita adta ki e művet 1657-ben, azóta a sok kiadás begyőzte használhatóságát. Tartalmát képezi a 365 meditációra osztott Evangelium. Minden elmélkedés három-négy pontot foglal magában.

P. Hesper művét P. Brucker tökéletesítette az által, hogy a pontokhoz illő sentenciákat fűzött a sz. atyákból. Legvégen utasítást ad, mint kell elmélkednünk az Ur titkairól először általában, azután különösen a példázatokról, tanításokról, tanácsokról, Krisztus szenvedéséről és föltámadásáról.

A kiállítás igen csinos; különben ezt fölösleges is említenünk a société de S. Jean dicséretére. Ára a könyvnek füzve 2,75 frank, vörös kerettel 3,50 frank. Azt azonban jó lesz említenem, hogy jóllehet «a mű erőteljes és bő tápot nyújt» a léleknek: csak azok használhatják, kik az elmélkedésben jártasak. Ugyis folyton az a panasz, hogy «nem tudunk meditálni,» nem tudunk mit csinálni avval a «ponttal;» tőlünk ugyan lehetne ott akár tiz ilyen pont; nem tudjuk megragadni. Már most ezen bajon a «Monotessaron» ugyan nem segít, s az ily bajban szenvedőknek az nem is való.

Az ilyenek sokkal nagyobb haszonnal fogják elmélkedéseiket előkészíteni Schlör három kötetes meditációiból vagy Schoupe S. J. két kötetéből, melynek czime: *Meditationes Sacerdotales*. Schlör művét most újra kiadja a «Styria» Grácban; igen olcsó épen a papságra való tekintetből.

De aki ért a meditációhoz: annak a Monotessaron jó szolgálatot tehet épen az által, hogy az egész evangéliumi történetet folytatólag s kiegészítve a négy evangéliumból, minden ismétlés nélkül adja.

Pethő R.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

A helyes természettudományi rendszer legnagyobb képviselőjének, Newtonnak műveiből adunk néhány idézetet, mely világosan mutatja, hogy a józan természetmagyarázat a legexaktabb módszer útján is mennyire észleli meg a szemlélőben a keresztény hit első cikkelyét: hiszek egy személyes ősookban, minek neve «Isten.» «Elegantissima haecce Solis, Planetarum, Cometarum et stellarum fixarum compages nonnisi consilio et dominio Entis intelligentis et potentis oriri potuit.» «Hic omnia regit, non űt anima mundi sed ut universorum Dominus, et propter dominium suum Dominus Deus παντοκρατωs dici solet.» «Aeternus est Infinitus, Omnipotens, idest durat ab aeterno in aeternum et adest ab infinito in infinitum, omnia regit et omnia cognoscit, quae fiunt aut sciri possunt. Non est aeternitas vel infinitas sed aeternus et infinitus, non est duratio vel spatium sed durat et adest. Durat semper et adest ubique et existendo semper et ubique durationem et spatium, aeternitatem et infinitatem constituit.» «Ut caecus ideam non habet colorum, sic nos ideam non habemus modorum quibus Deus sapientissimus sentit et intelligit omnia. Hunc cognoscimus

solummodo per proprietates suas et attributa, et per sapientissimas et optimas rerum structuras, et causas finales; veneramur autem et colimus ob dominium.» (Principia philosophiae naturalis. L. III. Scol. gen.)

Különös! midőn Pauer a kath. pap «uj etikát» keres, akkor Kis Mihály, a szolgabíró Rousseau, Kant, Hegel, Comte stb. tévelyei ellen száll sikra. «Gegen den Naturalismus in der Gesellschafts wissenschaft.» Dr. M. Kisch (!) Stuhlrichter in Bars-Szt.-Kereszt. Tübingen, 1889. Separatabdruck aus der Zeitschrift für Staatswissenschaft. Heft III. 1889. (383—419). Ilyen cikket találtunk e tud. folyóiratban. Unicum a magyar tisztviselők közt e férfit nem azért, mert bölcsészeti munkával gazdagítja a német irodalmat, (azt megtette a bácskai hivatalnok is;) hanem azért, mert 70 márkányi tiszteletdíját, mint irodalmi működése zengéjét az Ur oltárára tevő: elküldötte szülőhelyére — Garam-Szőllőstre ez összeget, hogy a lourdesi Szűz szobrát rajta a templomnak beszerezhesék.

Mivel foglalkozik a mű, mutatja czime. Ámbár Darwint ismételve megtisztelően említi, a Darwinismust alaposan megczáfolja. Folyton ismétli, hogy a társadalom nem fejlődhetik, Hauser Gáspár ámbár erős, ép testalkattal birt, nélkülölvén a tekintélyt és hagyományt (Auctorität und Tradition) az emberi értelem semmi nyomát sem árulta el, egyenesen állni sem tudott; midőn megtalálták. Minden mythológiának van Prometheusa, ki az égi szikrát a földre hozta. Nem beszél nyíltan *isteni* tekintélyről, *isteni* hagyományról; csak egyszer említi «transcedental. Auctorität und Tradition-t; sőt egy helyen a Tradition = «nationale Ideal,» mindazáltal ha következetes akar maradni, a tekintélynek és hagyománynak isteni eredetet kell tulajdonítania. Mit fel is tételez, midőn a tekintély hiányát érző Platót idézi: Istennek kell a mennyből leszállnia és az embereket az igazságra tanítania.

Az anyagi haladást sokra becsüli; de az erkölcsit elengedhetetlen kelléknek tartja: «Wo und bis wohin das Bewusstsein der gemeinsamen Bestimmung, das Bewusstsein

der hieraus fließenden gemeinsamen Pflichten der *Nächstenliebe* reichen, dort ist und bis dorthin reicht die Idee der Menschheit!»

Minden állítását a szerzőnek alá nem írom, érte kezeséget nem vállalok. Jóslásának hitelt nem adok, mintha közelednék az idő, midőn nem lesz ellenség, fegyver, háború. Nem akkor érjük el a társadalom ideális egységét és emberiségét, ha a természet törvényeit szolgálóinkká tesszük; hanem ha a társadalom *meghódol* az Isten törvényei előtt. (Sp. Gy.)

Egy publicista böleselő ekkép csodálkozik: «Én előttem a sok csuda között egy kérdés a csudálatos: az t. hogy lehet az, hogy annyi száz és száz csuda közt nincs egy kálvinista csuda sem.» Annak az az oka, hogy csudát nem lehet szájjal véghezvinni, a mit a kálvinisták győznek, hanem isteni erővel, mely csak az igazság privilegiuma. Különb en ily csudálkozásba eshetik a török, chinai, hottentott, a budhista és tűzimádó is Krisztussal szemben, a ki csodákat művelt, holott Mohamed, Zoroaster nem művelt. Vagy helyesen okoskodnék-e a hottentott ekkép: nálunk senki sem művel csodákat: tehát Krisztus sem művelt?! Azonban soh' se mondja, hogy a protestantizmusnak nincsenek csodái; vannak, ezek a «Pabstesel,» a «Mönchskalb;» halak pápafejjel, barátcsuklyával; ujdonszületett gyerekek jezsuitakalappal, mint ezt Herold és Lycosthenes prédikátorok könyveiben olvasni; azután csoda a hold nyafogása is; ez «Weh»-t kiáltott a földre: Weh, Weh, Weh, Pabst u. Jesuiten.» Lásd «Kulturállapotok Németországban a reformácziá után» VI.

„Mikor azt olvasom, hogy csak egy városban is hány ember nem feleségesedik meg Isten dicsőségére, nem tudom érteni, hogy a szegény mormonokat mért üldözik a sok feleségtartás miatt? Mert hát a természetrendje az, hogy a mi egy helyen elmulasztódik, az a másikon kipótolódjék.» Mutatvány egy reform. lelkész evangéliumi gondolataiból; a ki az «írást» forgatja és nem tudja érteni, hogy . . . ; ez sokat érthet abból az írásból! De ha valóban

a mormonokat pótléknak nézi; akkkor foglalja le őket első sorban a kálvinisták számára, kikre ráfér, mert *«egy-két gyermeket még szívesen fogad a család, de birtokügyi szempontból óhajtja hogy több ne legyen. És rajta is vannak, hogy több ne szülessék....»* Protestans egyh. és I. lap. 1889. 1218. l.

Szász Károly ostromozta a nép ama *«névtelen rút bűnét, mely pusztulással fenyegeti szeretett egyházunkat s kedves hazánkat.»* U. o. 803. l. *«Meggyőző logikával bizonyítja be az egy gyermekrendszer átkos voltát.»* U. o. 805. l. Tán itt pótolnak a mormonok?

«Unam Sanctam» kezdetű híres bullának Denifle atya kiadta fac similéjét. Hogy a regesták írásával s annak 1198 — 1370 évek közötti fejlődési változataival közvetlen szemlélés alapján kiki megismerkedhessék, a tudós palaeographus és történész *«Archivii pontificii Conlegium»* czim alatt kiadott lefényképezett táblás gyűjteményt, melynek 46-ik darabja a VIII. Bonifác pápa sokat ostromolt bullájának hiteles fényképi reprodukciója. 1878. évben Vitali Lajos olasz tanár a *«Rivista universalében»* a bullának kánonjogi fontosságát s tekintélyét tagadta, azt vitatván, hogy az nem hivatalosan kiadott s törvény erejével felruházott okirat, hanem a pápának mint magánembernek holmi értekezése. Egy franczia, Pant. Mury — tovább megy, s hitelességét is tagadja (*Revue des Quest-Hist.*) daczára annak, hogy az V. Later.-zsinat tartalmát megerősíté s XIII. Gergely pápa a Corpus Jurisba is felvette. A Denifle atya által közölt eredeti szövegü bullának a registrator így jelzi tartalmát: *«Declaratio quod subesse Romano Pontifici est omni humane creaturae de necessitate salutis.»*

Dr. Dankó József, p. praelátus, az új pozsonyi prépost, kinek egyházi és tudományos érdemeit az egész sajtó már többször, s e promotió alkalmából is elismerte, vegye szívesen a Magyar Sion tiszteletteljes gratulációit is, amelyek lapjain oly becses közleményeket publikált.

Előfizetési díj egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA

A FRANCZIA FORRADALOM SZÁZADOS ÉV- FORDULÓJA.

(1789—1889.)

Irta SZENTIMREY M.

III.

Miután két megelőző cikkben a francia forradalom politikai és államéleti, valamint erkölcsi és társadalmi eredményeiben hiába kerestük a forradalom dicsőítői által hangoztatott vívmányokat és javulást, hátra van még, hogy az anyagi és nemzetgazdasági téren keressük azokat.

Habár Taine, Sismondi és hasonló írók műveinek megjelenése óta rég legyőzött álláspontot képeznek a forradalmi iskola íróinak azon irányzatos nagyításai és ferdítései, melyek a francia nép forradalom előtti állítólag oly szomorú anyagi állapotaira vonatkoznak: mégis megengedhetjük, hogy az illető korban az anyagi jólét állapotai nem voltak oly mértékűek, arányuk és minőségük, mint amilyenek napjainkban. De a mily természetes ez, épp oly bizonyos az is, hogy ez nemcsak Franciaországban volt így, hanem Európaszerte. A művelés alá vett területek korlátoltabbak voltak, a nemzetgazdasági ismeretek fogyatékosága, a forgalmi és közlekedési eszközök hiánya és tökéletlensége, magának az állami hatalomnak szervezetlenebb volta és hasonló okok előidézhatték, hogy rossz termékek vagy éhség idején sanyarú sors vá-

rakozott a népekre. E téren természetes, hogy az újabb kor tudományos vívmányai, a művelés alávetett újabb óriási területek, a nemzetgazdaság páratlan haladása, a közlekedési eszközök hallatlan tökéletesedése és hasonlók érthetően kedvező változást idéztek elő.

De kérdehetjük ennek daczára, amit az emberiség nyert ez által a réven, a tudományos haladás révén, nem vesztette-e el a vámon, a forradalom „vívmányai”-nak vámján? Az újvilág annyi milliárd hectárnnyi szüz termőföldjének rengeteg áldása, melyet az évenként Európára önt, gyarapította-e az anyagi közjólétet? A capitalismus, a forradalomnak e közvetett szülőltje, a javaknak aránytalan fölosztásával nem okozta-e, hogy a munkások milliói manap oly nyomorban sínlődnek, minőt a jobbágyok nem ismeretek? A nemzetgazdasági ismeretek óriási mértékben fejlődtek s emelték az anyagi gyarapodást. De nem fejlődött-e épp oly mértékben a militarismus, a forradalomnak egy második közvetett gyermeke, mely a népek vérét és életvelejét ujolag fölemészti? A közlekedési eszközök bámulatos tökéletesedése arányosan szétosztja a földön a közjólét gazdag áldásait. De nem viszi-e Európa lakóinak ezreit is évenként az új-világ boldogabb virányaira, kiket földrészünk nem képes táplálni? Az állami hatalom, igaz, ma jobban van szervezve, mint a középkorban volt, midőn közinséget nem tudott megakadályozni; de nincs-e ma talán kelleténél jobban szervezve s nem ismét a forradalom „vívmányai” folytán van-e az a rettentő költséges volta, mely a népek jólétét emészti?

A jobbágyok sorsa a forradalom előtt! Rousseau „Les Confessions” cz. művében mondja, (IV. k. I. r.) hogy egy alkalommal napi kirándulása után a vidéken kifáradva és kiéhezve egy paraszt kunyhójába tért be megpihenni. A paraszt savanyu-tejet és árpakenyeret tett elébe, melyeket R. nagy élvezettel

fogyasztott el, de anélkül hogy jóllakott volna. „Az ember sokáig vizsgálgatott s miután jó benyomást tehettem reá, s nem félt tőlem, hogy elárulom, rövid idő múlva a pinczéből izletes kenyeret, finom sonkát s oly bort tett asztalomra, melynek pusztá megpillantása megörvendeztette szívemet. Ritkán étkeztem ily jóízűen. De midőn fizetni akartam, emberem nyugtalansága megújult; csak azt nem tudtam eltalálni, mitől fél. Végre, miután pénzt sehogyansem akart elfogadni tőlem, megértettem tőle, hogy a vámostól és adószedőtől fél, mert jaj volna neki, ha megtudnák, *hogy ő nem hal éhen!*...“ Csodálatos, hogy R., kitől éppen ellenkező adatokat várnánk, hozza fel ez esetet. Csodálatos, hogy ő ez esetben egyszerűen az állami és urasági tiszték lelketlensége helyett a jobbágyok elnyomott, sanyaru helyzetét látja.

De vannak e sanyaru helyzet megvilágítására más adataink is. Eltekintve attól, hogy a jobbágy-ság már az ancien regime alatt töröltetett el, a francia társadalmi osztályok oly szépen összeolvadtak s a nép oly jólétnek kezdett örvendeni, hogy Young Arthur már 1789-ben írhatta: „A kisbirtokosok száma oly nagy Franciaországban, hogy azt hiszem, az országnak egyharmadrészét teszik.“ „Az ország manap sem foglal magában többet,“ teszi hozzá a ma élő Leonce de Lavergne. S ugyanő megmagyarázza, mit kell tartanunk a nemesség és papság zsarolásairól és a nép nyomoráról. „A papság“ ugymond „Economie rurale“ cz. művében, „1789. előtt bére adta“ földjeit s hogy nem nyomta bérlőit s hogy ezeknek szép jövedelmeik voltak, onnan látszik, hogy *ugyan ezen bérlők voltak azok, kik később a forradalom által dobra vert papi javakat legnagyobb részét megvették.* A nemesek 1789-ben legtöbben koldusok voltak. Névleg ők birták a föld egy ötödét, de ez ugy meg volt terhelve, annyira rosszul művelve és eladó-

sodva, hogy jövedelme ugyyszólván semmisem volt. E nemesek legtöbbször igaza volt, midőn azt mondták, hogy éhen halnak, ha megfosztatnak földesúri jövedelmeiktől, vadászati és halászati jogaiktól. A trónus, így szólt Mirabeau 1789-ben tönkrement nemesek által vétetik körül. S valóban a nemesség javainak legnagyobb részét elidegenítette. A forradalom szabadította ki a francia földet a nagybirtokosság kezeiből és adta vissza a parasztságnak? Ennél nagyobb hazugság nem is képzelhető. Éppen megfordítva. Mig manap a kisbirtokosok az ország művelt földjének egy nyolczadát birják, a forradalom előtt annak felét birták.

Nemde sajtóságos neme a nép nyomorának, mely nép másfél száz év alatt módot talált meggazdagodni annyira, hogy megveszi urainak földjeit s azokat magokat koldusokká teszi?

Ilyenek ime a forradalmi iskola íróinak tulzásai a francia nép forradalomelőtti anyagi állapotaira vonatkozólag. És mily képet mutatnak a forradalomnak e téren való vívmányai és javításai, ahol tekintetbe veendő, hogy a modern nemzetgazdaság haladása, a tudományok segédeszközei, az általános szellemi élet kifejlése, a művelés alá vett óriás új területek, a közlekedés bámulatos lendülete, gyorsasága és olcsósága csakugyan nagy anyagi jólétnek lehettek volna szülőivé?

Moreau de Jonnés, egyik nagy ellensége az ancien regime-nek, írja, hogy IV. Henrik alatt nem kevesebb mint 257 fajta adót fizettek a francziák. Azt kérdezzük az ezt boszankodva említő francia írótól: a forradalom talán leszállította ez adókat, vagy megfogyasztotta azok nemeit? Lássuk. IV. Henrik alatt Franciaországban az állam összes földjөvedelme tett 900 millió francot, ipari jөvedelme volt 300 millió, ez együtt 1200 millió; az adók tet-

tek 182 milliót, tehát az összes jövedelmeknek körülbelül *egy hetede* mint adó fizettetett.

XVI. Lajos alatt, 1789-ben, az állam összes földjövödelme tett Levoisin szerint 2750 milliót, ipari jövedelme volt 930 millió, ez együtt 3680 millió; az adók tettek 350 milliót, tehát az összes jövedelmeknek *egy tizedrésze* fizettetett mint adó.

1887-ben, az államnak összes föld- és iparjövödelme nem éri el a 20 milliárdot, az adó pedig körülbelül 4 milliárd, vagyis az adó az összes jövedelmeknek *egy ötödrésze!* Így könnyebbültek az adóterhek IV. Henriktől a forradalomig és a forradalom óta!

A forradalom előtti összes adónemek a forradalom után mind megmaradtak, legfőlebb nevet cseréltek, azonkívül önmagok megnagyobbodtak és más ujjabbakkal megszorodtak. A robotok, dézsmák, személyi és természetbeni szolgálmányok, vadászati és halászati földesuri jogok, a földesurak jogai jobbágyaik adás-vevésekor, — mindezek megvannak most is, egy különbséggel: hogy e terheket nem kizárólag egy osztály viseli, hanem mindenki, s ez előnyöket nem egy kiváltságos osztály élvezi, hanem az állam. De ez nem változtat azon, hogy a terhek óriási nagyok az idők válságosan szomorúak, vagyis hogy a forradalom e téren javulást nem hozott. A robotot ma közmunkáknak nevezik; a dézsmát mint földadót, nem természetben hanem pénzben, minden földbirtok fizeti; vadászni és halászni ma is csak váltság mellett lehet; az adás-vevés körüli földesuri jogok manap örökségi és átruházási illetékek, 1789-ben ez tett 38 milliót, ma tesz 300 milliót.

Általában pedig van-e a modern államéletben élettevékenység, mely nem volna megadóztatva? Lehet-e manap járni, kelni, enni, inni, vagy bármit élvezni, adófizetés nélkül? Csak egy eltérés van a mai adófizetésben a régittől. A modern

törvényhozók tekintetbe veszik ügyesen, hogy az egyenes adók, melyek egyszerre és nagy mennyiségben fizetendők, igen terhesek azért egész sereg közvetett, indirekt adót teremtettek, melyek napról-napra és kis összegben fizetendők, tehát a közönség nem igen veszi észre a terhet. Mig a rendes egyenes adók rendszeren igen nagyok s így terhesek, ki veszi észre a vasuti vagy színházi jegyért, egy ujságlapért, egy szivarért vagy hasonlókért bár minden nap többször fizetett adót? A csirke fájdalom nélkül koppasztódik, de azért mégis csak elveszti tollait.

Mindezen apróbb terhek azonban együttvéve egy rengeteg adóterhet képeznek, mely súlyával minden anyagi jólétet agyonnyom. Soha Franciaország annyi adót nem fizetett, mint a forradalom óta való korszakban, tizenöt év óta pedig a világ egyetlen országa sem fizet annyi adót, kivéve Olaszországot. Mig Angol-, Német-, Ausztria-Magyar- és Spanyolországban az évenkénti és fejenkénti adófizetésben az 57, 44, 30—40 és 33 számok szerepelnek, Franciaországé 104!

Mily rettenetes módon nyomja ott az iszonyu adóteher más okokkal egyetemben a földmivelést, ipart és kereskedelmet, következő számokból látható. Mig hazánk és Austria minden hektár termőföldből átlag 16 hectoliter gabonát nyer, Belgium 20-at, Holland 22-öt, Németország 23-at, Angolország 32-öt, addig Francia- és Olaszország csak 15-öt és 11-et. Mig 1875-ben az országnak összes mezőgazdasági kivitele 1147 millió volt franc-értékben, 1883-ban csak 899 millió volt, vagyis 148 millióval kevesebb; viszont, mig 1875-ben az összes mezőgazdasági bevétel csak 861 millió volt, 1883-ban 1815 millióra rugott, vagyis 954 millióval többre! És e fogyási és gyarapodási arány a következő években is folytatódott. Ugyane szomorú jelenség áll előttünk az ipar terén. Statisztikai kimutatások szerint, ha összehason-

litjuk az 1875-diki ipari kivitelt az 1883-dikival, 200 milliónyi fogyás van előttünk az utóbbi évnél, viszont 300 milliónyi szaporodás a bevitelnél.

Mit mondjunk Franciaország állami adósságairól s azok fejlődési történetéről a forradalom előtt és után? A forradalmi iskola írói szüntelen kiemelik ez adósságok nagyságát a két utóbbi században a forradalom előtt s Moreau de Jonnés szerint e terhek már IV. Henrik alatt 300 milliót képeztek tőkében. Lássuk a következőkben ez adósságok fokozatos emelkedését napjainkig, és pedig nem a kölcsönzött tőkékben, hanem a kamatokban, melyek az állam által évenként fizetendők:

IV. Henrik alatt	(1590)	15,000,000 fr.
XVI. Lajos alatt	(1789)	127,000,000 fr.
I. Napoleon alatt	(1815)	65,000,000 fr.
X. Károly alatt	(1830)	164,000,000 fr.
Lajos Fülöp alatt	(1848)	176,000,000 fr.
A 2-ik köztársaság alatt	(1852)	230,000,000 fr.
A 2-ik császárság alatt	(1870)	363,600,000 fr.
1874-ben		743,590,000 fr.
1888-ban		1,337,275,000 fr.

IV. Henrik alatt az államadósság 15 millió volt, 1200 millió állami jövedelemmel szemben, ez e jövedelem kamatainak egy *negyede*. XVI. Lajos alatt az államadósság 127 millió volt, 3680 millió jövedelemmel szemben, melynek kamata lehetett 184 millió, az adósság tehát ennek *két harmada*. 1888-ban az adósság 1337 millió, 20 milliárd jövedelemmel szemben, melynek kamata 1 milliárd, az adósság tehát ezt *337 millióval* felülmulja! Ez iszonyu teherhez képest, Franciaországnak 1337 millió államadóssági kamat- és amortizatiói terhéhez képest Oroszországé csak 1044, Angolorszagé 737, Monarchiánké 597, Olaszországé 532, Németországé csak 378 millió!

Ha a forradalmi iskola íróira hallgatunk, a köznyomor igen nagy volt az ancien regime alatt. Ez

igaz. De mi ez a megfelelő mai állapotokhoz képest! Mercier szerint Franciaországnak 1789-ben 10,000 koldusa, csavargója és keresetnélküli egyéne volt; ma 80,000 van. Szegénység mindig volt és lesz a földön, ez átmeneti, eshetőleges és gyógyítható állapot. De van a szegénységnek egy neme, mely állandó, lényegi és gyógyíthatatlan állapot, ez a pauperismus, a proletariátus, a mai társadalmak egyik legrettenetesebb sebe, és ez a mai Franciaország egyik főjelensége. 2,200,000 szegénye és nyomorultja van az országnak, kiket a nyilvános, hivatalos jótékonyosság segítyez, és ugyanannyi a magán jótékonyosság segítségét veszi igénybe. Vagyis Franciaországban *minden hetedik emberre egy nyomorult esik*, a mi a mult századok összes nyomorát és inségét fölülmulja.

Valóban, *miseros facit populos peccatum!* A mondottakból látható, hogy a mi anyagi és nemzetgazdasági jólét korunk tudományos haladásából és szellemi vívmányaiból az emberiségre és névszerint Franciaországra bekövetkezett, illetőleg bekövetkezhetett volna, az a forradalom elveinek, intézményeinek és általában következményeinek révén ismét elveszett. Mit ér a tökéletesített nemzetgazdaság óriási szapora és gazdag termelése, mit érnek a tökéletesített közlekedés és forgalom bámulatos eszközei, mi hasznunk az újvilág feltört rengeteg területeiből, ha a militarismus, a capitalismus, a modern államnak drága, költséges volta és a forradalomnak számos más hasonló közvetett vagy közvetlen szülőttei a főlhalmazott kincseket falánkan ismét fölemésztik, sőt az emberiséget azelőtt ismeretlen bajok örvényeibe döntik? És e tekintetben a jelen évi párisi világtárlat sem fog senkitsem megtéveszteni, mintha az a francia nép nagy anyagi jólétét s az anyagi érdeknek ottani nagy virágzását jelentené. E világtárlat nem bizonyít mást, mint a francia nemzetnek

még manap is gazdag tőkét anyagi tehetőségben, melyet a forradalom elveinek minden mérge nem tudott megsemmisíteni és a mely tőke még mennyivel jóval nagyobb lehetne, ha ahhoz az említettük mérge éppenséggel nem férhetett volna. Különben a modern világtárlatokra, az anyagi jólét szempontjából éppen nem tanácsos hivatkozni, mert ezek mesterséges csillogó fényükkel éppen a „deposedáltak“ millióinak nyomorát világítják meg. A munkát ők végezték, a haszon másé.

Vagyis a francia forradalom sem önmagában, sem következményeiben nem volt áldás a francia nép anyagi és nemzetgazdasági érdekeire nézve. A forradalmat megelőző időkben a fejedelmek XIII. Lajostól XVI. Lajosig egy harmaddal megnagyobbitották Franciaország területét, alkottak nagy hadsereget, építettek várakat, kikötőket, viseltek nagy háborukat és másfél évszázad alatt a kiadások másfél milliárddal haladták túl a rendes bevételeket. A forradalom hét év alatt a költségvetésbe fölvelt összegben kívül közel hét milliárdot a lefoglalt javakból, 1 milliárd kényszerkölcsönt, a nemzet aranyát, ezüstjét és több mint 40 milliárd assignátát költött el. A forradalom előtti királyok másfél századon át sokkal kevesebbet költöttek Franciaország nagyhatalmának megalapítására, mint a forradalom nem egészen tíz év alatt költött az ország elszegényedésére, elnéptelenítésére. Ez volt a forradalom önmagában; elveiben és elveinek következményeiben főlebb láttuk, a nemzet anyagi és nemzetgazdasági érdekeinek szempontjából.

A francia forradalomról szóló cikksorozatunk I-jében ezeket mondtuk: „Száz év keltetésénél több idő megítélésére annak, hogy új elvek és intézmények mily eredményeket létesítettek, mily gyümölcsöket teremttek valamely nemzetnél. Lássuk tehát, mily állapotokat létesítettek, mily gyümölcsöket ér-

léltek a forradalom elvei és intézményei Franciaországban, valjon politikai, vagy erkölcsi és társadalmi vagy anyagi és gazdasági-e azon javulás, melynek magvait les glorieux péres de la revolution elvetették, s 1789. oly év-e Franciaország történetében, melynek emlékéért 1889-ben méltó megünnepelni?...“

Czikkeinkben immár e kérdésekre megfeleltünk s láttuk, hogy a forradalom mindhárom említettük téren nem áldásnak és üdvös fejlődésnek, hanem romlásnak és válságos hanyatlásnak lett alapvetője; hogy a mi kívánatot megvalósított, az nélküle is és sokkal helyesebben valósított volna meg; hogy ígéretei az egyenlőségre, szabadságra, testvériségre egy általános jobb és dicsőbb jövő hajnalpirjára vonatkozólag mindmegannyi hazugságokká lettek ajkain; hogy de Maistre-nek igaza volt midőn állította, miszerint „a forradalomnak egy bizonyos ördögi jellege van (un caractère satanique), mely azt minden a történelemben eddig látott vagy még látandó eseménytől megkülönbözteti“ mint e jelleg különösen a forradalomnak az egyház iránti magatartásában látható, bár mi azt czikkeinkben nem méltattuk különösen; hogy végre a francia forradalom glorieux péres-jei, az alkotmányhozó gyűlés nem volt más, mint a XVIII-ik század vallástalan bölcsészete és a Contract Social sophismái által tökéletesen megrontott, minden törvényhozói tulajdonságot nélkülöző, ideolog, ábrándos, doctrinair, fanatikus férfiak gyülekezete, kiknek fogalmuk sem volt arról, érzékük sem volt az iránt, az országnak mire van szüksége, annyi vérontásnak, fölforgatásnak és mindennemű zavarnak vetvén azt áldozatul, melynek oktan doctrinák, theorémák és abstractiók nem képesek pótolni, a mit csak honi és nemzeti sajátosság, történet, hagyomány és fejlődés adhat meg.

Nemcsak kath. írók, nemcsak Bonald és de Maistre, nemcsak a józanabb liberális történelmi iskola

követői, mint Taine, hanem magának a legszélsőbb forradalmi iránynak hívei, mint Proudhon és Quinet Edgár kezdték és kezdik látni és belátni, hogy 1789. nem azon esztendő, melyet 1889-ben méltó megünnepegni. Az utóbbi azt mondja: „Hetvenöt éve, hogy a francia forradalom a szabadságot és az ember jogait kihirdette. Vértapok folytak e vívmányokért; semmi sem hiányzott sikerökhöz: szónokok, katonák, államférfiak; mindazok, kik megtámadták e forradalmat, elvesztek, anélkül, hogy megrendítették volna. És ezen sok győzelem után, miután e gyülekezetek a hatalom, a lángész, a dicsőség zajával szétesztettek, egy rombadülő és egy fölemelkedő új társadalom ezen zaja után, ha szétekintek, hogy lássam az eredményt . . . a toll kiesik kezemből!”

És evvel mi is leteszszük tollunkat a francia forradalomról irt rajzunk után, melyben e világtörténelmi események kivált politikai, társadalmi és anyagi oldalait méltattuk, mellőzvé a vallásit, miután evvel bővebben e folyóirat 1883. májusi füzetében foglalkoztunk. Az érdeklődő olvasót különben Taine „Les Orig. de la France Contemp.” című legujabb nagy művére (magyarul Toldy Lászlótól, az akadémia kiadásában) és Freppel püspökére utaljuk.

BOLDOG ÚJ ÉVET A MAGYAR THEOLOGIANAK!

Kivánja PETHŐ R.

Ha sokat mozgatjuk, végre csak megindul; így vigasztalódunk mi a bölcsészet behozatalának problémája fölött. Addig meg bajlódunk a szerényen rejtőző dogmatikával. Kivánunk neki boldogabb új évet s eldaloljuk az ősrégi magyar éneket:

«Legyen neki bundácskája»

«Piros piczi csizmácskája»

«Fázik az ő lábácskája.»

Énekelte ezt már a «Magyar Sion,» nyomósította a «Religió.» Itt ott némely Semináriumban hozzá is láttak, hogy elmondhassák, hogy tettek valamit s azt a valamit megtisztelték egy dicsőséges czimmel «szent Tamás filozofiája»: de azért az a dogmatika még mindig bundácska és csizmácska nélkül futkos a Duna és Tisza virányain; s a zimankós télben, a részvétlenség telében bekukucsál a magyar semináriumok ablakain, s keres magának valamire való emberséges helyet.

Mig azt meg nem kapja: addig nem marad más hátra mint hirdetni és konstatálni, hogy így nem boldogul, s hogy meg kell neki adni, ami őt megilleti.

A theoretikus érvelés, mely a filozofia behozatalát sürgeti, sokszor elhangzott — sikertelenül. Azonban, hogy miért hangzik folyton sikertelenül, annak oka nem az ügy abstrus volta, — hanem a nemtörődés! Mert ha csak a theoria — úgy mondják, hogy — szürke föntségéből derengne a belátás távoli villámlása: az ügy végzetét okozók s «pech»-nek mondanók, hogy nem lehet markolhatóbb kifejezést adni követelése jogosultságának; de mikor ezt a theoretikus érvelést, ezt az akademikus dissertációt «de consolatione et necessitate philosophiae» annyi empirikus tény nyomósítja: nem lehet mást gondolnunk mint azt, hogy ez az empiria még nem hatolt el s nem vétetett kellő méltatásba illetékes helyeken!

Mit tegyünk tehát? ismételgessük, az érvelést, mig czélt érünk.

Ismételgessük első sorban, hogy mindenütt, a hol egy jóra való tanár csak némileg is fölébresztette a theologia öntudatos studiumát s a gymnáziumi magolás pólyáiból ki-kiemelte az ifju theologusok gondolatát: ezek a theologusok maguk kívánják legjobban s legsürgetőbben a filozofia tanítását. Egyik-másik hozat bölcseleti tankönyvet, kér utasítást; amit ha az ember méltán dicsér is, mégis csak ott

kisért a dicséret és utasítás háttérében az a gondolat: öcsém megunod te ezt; támogatás, rendszeres előadás nélkül abba fogod hagyni!

A közkívánat eme ténye legvilágosabban bizonyítja a bölcselet szükségességét; bizonyítja azt, hogy oly világos ez a szükségesség, hogy aki csak belefog a theologiába, rögtön érzi, mi kellene neki. Az ösztön természetességével, az evidencia közvetlenségével, a folytonos fennakadás boszankodásával azt hajtogatja: mi ebben semmi becsületeset nem tanulhatunk; sorsunk a kontárkodás!

Bocsánat a nyílt szóért, de ha meg nem értjük egymást, hiába beszélünk!

A tanulók részéről a dolog világos, — annyira, hogy azt is mondhatnám: rendezzünk egy plebiscitet vagy modern nyelven szólva «anket»-et: s meglátjuk, hogy mi a közkivánság!

Azonban nemcsak az ifju buzdulás, melyre könnyen vetődik a megfontolatlanág árnyéka, szól a filozofia szükségessége mellett; hanem egy más, megint empirikus tény, melyet a világban működő papságban szemlélhetni.

Mihelyt dogmatikus vagy általában tudományos kérdéstről van valahol szó, mindjárt avval állnak elő, hogy ebben csak nagyon nehézkesen mozoghatnak; «mi nem tanulunk filozofiát,» «mi az észből és természettudományokból vett nehézségeket ügyesen nem parirozhatjuk.» Tisztelet a szerénységnek, de nincs tagadás benne. Értsük meg egymást; ezt nem szemrehányáskép említem; csak azt mondom, hogy tény! Nem lehet egy természettudományos nehézségre azt felelni, hogy szép, szép, de azért az is igaz, hogy «én is oda való vagyok, ahol az a csillag ragyog.» Az ily parirozáshoz még egy kis kvaterka is kell, hogy adjon erőt neki, s barátságos koccintással másfelé fordítsa a szóbeszéd rúdját.

Praktikus, adminisztratív ügyekben, a köznapi életben nagyon szívesen megengedjük azt, amit sokan közmondássá szeretnének tenni, hogy többet ér egy rőf kolbász, mint sok filozofia; de azon az egész téren, melyen az

emberi tudás épít, akár közvetve, akár közvetlenül: döntő szerepe van a filozofiának!

Egy tudomány sem lehet meg filozofia nélkül; nélküle nem lehetnek meg a természettudományok, s ha ezek nem, vajjon boldogul-e nélküle a theologia? Az ellenkező állítás szomorú világitásba helyezi a tudományról való fogalmat. Minden tudomány egy-egy remekmű, melyen századok dolgoznak; az anyagot nem szolgáltatja a bölcselet; a bölcselet csak a szerkesztés általános reguláit adja; nem emelgeti a téglákat, nem faragja a köveket, de azt aki emelgeti s faragja azokat, lépten-nyomon ellenőrzi, a behelyezésnél utasítja, zsinórmértékkel, mérő ónnal, szögmérővel kutatja, nem tértek-e el az empirikus munkások az elvektől, helyesen kötik-e össze a tényeket fogalmakká és törvényekké?

A bölcselet azonkívül, hogy minden tudománynak kezébe adja a mértéket és regulát, — fölépíti nekik még az állványokat, melyeken belül dolgozhatnak. A bölcselet nyújtja a spekulációt; spekuláció nélkül nincs hypothesis; s e nélkül nincs tudományos előhaladás. Tehát az elveket, — az irányt, — a formát minden tudományban a bölcselet adja s az ellenőrzi is! *Scientia est universalium*, — de ezt csak a filozofia által érjük el, mert előmenetelünket a gondolkozás elemei a fogalom, itélet, következtetés, valamint azok további kifejtése meghatározással, bizonyítással és rendszerré teszik lehetségessé, melyek míg egyrészt a korlátot s a próbakövet képezik, másrészt ép arra képesítenek, hogy a különöst az általános alá foglalhassuk s hogy a sokfélét és az esetlegest az egység és a törvény által legyőzhessük; így emelkedünk «ad universalia, de quibus est scientia.»

Azonban ez már nem empiria, pedig én ez esetben, csak tényekkel akartam illusztrálni a filozofia szükségességét. Térjünk tehát ezekre!

Tény az, hogy már a természettudósok közt is kezdik érezni a filozofia hiányát. Még az olyan megrögzött Darwinista is, milyen Haeckel, azt veti szemére a legujabb természettudománynak, hogy «egyoldalú, korlátolt, eszme és gondolat nélküli empirismussá» fajult, «mióta a természetkutatás

vezérelveit egészen elhanyagolja és azt a büszke czimet «tudományos növény- és állattan» jogtalanul bitorolja.»

A tényt, hogy a filozofia hitelvesztett lett, s hogy a tudományok elszakadtak tőle, az értelmi haladás kudarczai és kárvallásai jelezték. E természetellenes divortiumnak, mint mindennek a nap alatt, megvoltak okai, s ez okok közt első helyre a filozofia elfajulását, bizonyos túltengését, jogtalan elhatalmazását állíthatjuk. De ha jogos is volt a reakció, annak is mértéket kellett volna tartani. A filozofia ellen támadt reakciónak meg kellett volna gondolni, hogy ha a spekuláció oktalan terjengését visszaveti is, de a logikát és methodológiát sohasem nélkülözheti; ha pedig ezeket elhanyagolja: kárt vall. S e kár eltagadhatlanul beütött!

Hogy egy oly szemfényvesztő, «quid pro quo»-val lépten-nyomon manipuláló természetmagyarázat, milyen a Darwinismus, lehetséges volt s most is tartja magát: az csak a logika és methodologia teljes hiányát bizonyítja. Későbbi korok kritikussai a Darwinismus uralkodó állásából fognak következtetni a XIX-ik század logikájának fagy-pontjára.

S ebből az apathiából ragadt a theológiára is. A mult század alkonyának vizenyőssége, mely a theológiából kihagyta a bölcséletet, ugy látszik a modern semináriumok és egyetemek öröklő jellegévé szilárdult. Jó volna már visszaesni a még régiebb jellegbe. Keressük fel a vizenyősség korszakát megelőző magyar egyház tradícióit; érvényesítsük ezeket a papi nevelés mezején, mind a szellemet mind a tudományt illetőleg! Akkor aztán ismét kellene tanulnunk logikát; mert a régiek ugyancsak tanulták. Hogy van az tehát, hogy az egyház, mely egyre hangoztatja a régi iskolák, az ész iskoláztatása dicséretét, semmi érdemlegest nem tesz a régi rendszer meghonosítására, — legalább ott, a hol teheti, — semináriumokban?

Talán, hogy anélkül is vannak jeles tudósai? Ha ezek a jeles tudósok bölcsészetet nem tanultak: ugy azt kell mondanunk, hogy a propaedeutikus műveltség hiányában ösztönszerűleg tartották fel magukat a normalis

uton. Ha pedig később sem lettek pártolói a bölcseleti tanulmányoknak: úgy ez csak azt bizonyítja, hogy mindenki a nevelés befolyása alatt áll s hogy amit a latin költő mondott: «recens testa servabit odorem» s amit a német úgy fordított «was Hänschen nicht gelernt, wird Hans auch nicht wissen», mindenütt megvalósul. Különcz gondolatok, furcsa egyoldalúságok, következetlen nézetek ellen a tudomány nem óvszer; a nagynevű Keppler, a ki a bolygók pályáinak törvényeit megállapította, az astrologiát is művelte, a földet élő állatnak kontemplálta: miért ne lássanak más tudósok is valamit, ami nincs!

Még furcsább világitásba helyezi a filozofia behozatalának késedelmezését az a körülmény, hogy midőn a sz. István társulat intéző körei annyira érzik a középiskolák felcseperedett nemzedékében a filozofiai űrt, hogy a régi scholasztika irányában s elvei szerint kidolgozott tankönyv létesítésén fáradnak: addig a semináriumokban a filozofiai űr még nem keltegeti az erőteljesebb indulatokat, legalább is a híres «vacui horror»-t. Tény tehát, hogy érezni a logika és methodologia hiányát széles ez országban, — nos? és a szemináriumokban nem érezni? Vagy talán nincs költség rá? hát akkor hol van?

Ő Eminenciája a herczeg primás ez idén a semináriumi tanrendet illetőleg azt határozta, hogy az ó szövegség az első évben, az ujszövegség a másodikban, a morális a harmadikban, a pastoralis a negyedik évben legyen fix tantárgy; a dogmatikára, a jogra és egyháztörténetre pedig két-két év összevonassék. Az évek ezen részleges elválasztása bizonyára csak kezdete a reformnak, mely nem maradhat üszögében, hanem fejlesztést kíván. Maradjunk meg a négy év keretében, mert öt év több költséggel jár, ami természetesen nincs. A tanrenden áttekintve első pillanatra feltűnik a nagylelkű időpazarlás, melynél fogva az ó- és ujszövegség studiuma két egész évvel van dotálva. Ez sok a joból! A délutánokat elnyeli az exegesis diktálása; sok kaparás és mellrontás után az eredmény néhány kiszakított sz. írási résznek parafrá-

risa. Mire való ott két év a sz. írásra, hol a kritikának alig van szerepe? Jeles tanárok nyiltan kimondják, hogy ők a két szövetséget egy év alatt képesek lennének előadni.

Ezen fölösleges idővesztegetés helyett tehát inkább így kellene a tantárgyakat beosztani;

Első évben: propaedeutica, ó- és új-szövetség.

Második évben: dogmatica, egyháztörténelem.

Harmadik évben: dogmatica, moralis.

Negyedik évben: egyházjog, pastoralis.

Ez a tanrend könnyü szerrel nagyot lendítene a klerus műveltségén, tudományán, szellemén. Kezébe adná a fegyvert, melyre most szükség van, s mely nélkül nem boldogul. Most midőn a hitetlenség miasmaival van teli a levegő; midőn mindenki, a ki sacco nadrágban jár, a materialismus tehetetlenségein okoskodik s avval áll elő a vacsora közben, hogy az állatnak is van esze, mert az is tanul, például: apportirozni; most midőn a porciunkula ebédnél a poculum caritatis táján már azt hallani, hogy «minden a mi van, térben és időben van; már pedig az Isten térben és időben nincs: tehát Isten nincs; most midőn a 14 éves gymnazista oly nehézséget hoz az unio hypostatica ellen, hogy a tanár nem tud mozdulni, ami a fiatal közönségre észrevehetően kellemetlenül hat: most — s ilyen példákat saját tapasztalatából bárki is hozhatna — szükség van filozofiára!

Minden késedelmezés e téren kárunkkal jár!

KULTURÁLLAPOTOK NÉMETORSZÁGBAN A REFORMÁCIÓ UTÁN.

Janssen nyomán összeállította: Dr. VARGHA DEZSŐ.

(Vége.)

Amit már a legrégebbi zsinatok, mint manichaeusi tantételek, azt Luther ismét felújította. «Keine Krankheit — mondá ő — kommt von Gott, als der gut ist und Jedermann alles Gute thut, sondern vom Teufel, der alles Un-

glück stiftet, scheusset aus Pestilenz, Franzosen, Fieber und so weiter. Der Teufel ist ein solcher Meister der aus einem Baublättlein kann den Tod machen. Er hat mehr Gefäss und Büchsen voller Gift, damit er die Leute tödtet, denn alle Apotheker in der ganzen Welt.» Az ördög megmérgezi a levegőt, erdőkben, vizekben, mocsaras helyeken lakik, sűrű fekete felhőkben tartózkodik, honnét vihart, jégesőt, villámlást bocsát az emberekre. A pestist ő fújja szét a világba, a vakokat, süketeket, sántákat ő bénítja meg, ő rontja meg a mezőkön a vetéseket. Az örülséget az ördög okozza, aki az ilyen szerencsétlenekben lakik. Az orvosok, midőn a betegségeket természetes okoknak tulajdonítják rettenetesen tévednek, minden betegség az ördögtől van, azért nem is ér semmit az ő természetes gyógyításuk. Midőn egyszer azt jelentették Luthernek, hogy valaki egy harapás kenyéren megfulladt, más valaki pedig a háztetőről leesvén szörnyet halt, ezeket mondá: «Dieses thut Alles der Teufel, der ist so nahe hinter uns her; aber die Welt glaubt's nicht, dass es der Teufel sei, sie meint, es geschehe durch Zufall.»

Legborzasztóbb következései voltak azon tanainak, melyeket az emberi akaratról hirdetett. De halljuk őt magát: «Des Menschen Wille ist in Mitte zwischen Gott und dem Satan, und lässt sich führen, leiten und treiben, wie ein Pferd oder ander Thier. Nimmt ihn Gott ein und besitzt ihn, so geht er, wohin und wie Gott will. Nimmt ihn der Teufel ein und besitzt ihn, so will er und geht, wie und wohin der Teufel will. Und ist der menschliche Wille darin nicht frei oder sein mächtig, zu welchem unter den zweien er laufen und sich halten wolle, sondern die zween Starken fechten und streiten darum, wer ihn einnehme.»

Luther tehát az emberi akarat szabadságát teljesen lerontotta és azt a felsőbb befolyásoknak áldozta fel. Az óriási tekintélynél fogva, melylyel ő párthiveinél birt, nem csoda, ha a protestánsok mindenben az ördög befolyását látták.

Az ég Luther szerint az Istené, a föld pedig az ördögé.

Ezen nézetek alapján óriási irodalom jött létre az ördögről, mely leginkább a *prédikátorok* tollából eredett. Könyvek jelentek meg ily czimmel: Hosenteufel, Fluchteufel, Eheteufel, Musculus superintendenstől; Saufteufel Friedrich-től; Jagdteufel Spangenberg-től; Geiz- und Wucherteufel Blanckenberg-től; Faulteufel, Hoffartsteufel Westphaltól; Zauberteufel, Schrapteufel, da heisst Finanzteufel Milichiuától; Tanzteufel Dauletől; Hurenteufel Hoppenrodtól; Der Teufel selbst Hockertól. Számtalan ilyen irat látott napvilágot. Huszat ezekből összegyűjtöttek és 1569-ben egy folio kötetben adtak ki «Theatrum Diabolorum» czimmel Frankfurtban. Hat évvel később ugyanezen könyv második kiadása is megjelent «mit vier neuen Teufeln gemehrt» tiz év mulva harmadszor ismét tiz egészen új ördöggel bővített kiadásban.

Az uralkodó babona mellett az ilyennemű irodalom óriási pártolásra talál. Feyerabend 1568-ban majd *kétezer* ilyen könyvet adott el; Harder pedig egyetlen vásáron 452 példányt.

Nagy ellensége volt ennek a sátán-litteraturának a már említett ferenczrendi Johannes Nas, V. Albert bajor herczeg pedig országából teljesen kitiltotta azt.

Sokat irtak az ördögtől való megszállásról is. Számtalan vadabbnál vadabb esetet jegyeztek fel, midőn az ördög az embereket megszállotta; ilyenkor a pápista és a kálvinista exorcizálás mitsem ért, csak lutheranus prédikátor tudta kiüzni az ördögöt. Valamint Krisztus idejében számosan voltak az ördögtől megszállva, hogy az Isten fia mellett tanuságot tegyenek, ugy Luther után is megengedte az Isten ugyanazt, hogy az igaz evangelium annál inkább fényeskedjék. (!)

Az ilyen ördögüzésekről badarabbnál badarabb tudósításokat hoztak forgalomba. Midőn Schremberg lutheranus pásztor, egy nemes hölgyből az ördögöt kiüzte, a gonosz szellem iszonyatosan kezdett ordítani, ugy hogy senki sem

maradhatott ott, fejét a testtől ölnyire ide-oda dobálta, mintha nem is tartozott volna a testhez, végre nagy nehezen sikerült őt tőle megmenteni.

Egy előkelő cseh tanulót — írja a dohnai prédikátor 1606-ban — az ördög a levegőben ide-oda hurczolt, nyelvét kitépte és más szörnyű módon kinzotta őt. Ennek az ördögnek az a különös tulajdonsága volt; hogy egyszer kálvinista, máskor meg pápista módon beszélt, csak lutheranus nem akart lenni. Midőn a prédikátor az ifjut exorcisálni kezdte, az ördög így szólott: «Pfaff, wenn ich ausfahre, so will ich in dich fahren.» A prédikátor azonban bátran felelt: Teufel! ich bin Gottes Creatur, Geschöpf und Eigenthum, an mir hast du keinen Theil; fahre in den Papst zu Rom, der ist deine schöne Creatur. Az ördög azonban ezt viszonzá neki: Freilich ist der Papst meine schöne Creatur, ich habe aber noch eine schöne Creatur, Gottlieb zu Prag.» Midőn tudakoztak Prágában, hogy ki az a Gottlieb, tudtukra adták, hogy a jezsuiták rectora. A szerencsétlen tanuló felett először egy kálvinista prédikátor imádkozott, de akkor még rosszabbul lett, azt kérdezték tehát tőle, hogy jezsuita vagy kapucinus által akarja-e magát exorcisáltatni, mire azt mondá, hogy egyik ördögöt nem hagyja a másik által kiüzetni. Amint lutheranus földre vitték, azonnal jobban érezte magát, és a lutheranus prédikátoroknak sikerült is belőle kiüzni a gonosz szellemet. A sátán ennek nem a szívében lakott «sondern im männlichen Gliede mit Gunst zu melden. Wenn der Student habe Urin lassen sollen, habe er grausame Marter empfunden und sei ihm wie einem Weibe in Kindesnöthen. Und ist ein Wunder, welches wol in Acht zu nehmen: ich rede die Wahrheit in Christo und lüge nicht, des mir mein Gewissen Zeugniß gibt, als er das Meissnerland nur berührte, hat der Teufel seine Gewalt über den Besessenen zum Theil verloren.»

Az ördög különös működésének tulajdonították, hogy a kedves, szent evangéliumnak Luther által történt felélesztése óta a keresztyényeket sokkal több szellem, kísértet stb. gyötri, mintha csak utolsó ostromra készülne az ördög,

mert jól tudja, hogy az utolsó nap közeledik és az ő országának nemsokára vége lesz. A pápaság idejében számos «Rumpel- és Poltergeist» volt, panaszkodik Celichius superintendens, most azok helyett a pokol mélységeiből a leggonoszabb kinzószelemek szállottak fel, hogy kinozzák az embereket.

Az emberek mindenütt kopogó, zörgő, sóhajtozó szellemeket láttak. Sokszor az ördög emberi testben is megjelent, és mint Witekind a jámbor és tudós Melanchthontól hallotta, ilyenkor leginkább az akasztófára húzott emberek tetemeit szerette igénybe venni. Sokszor láttak megholt embereket járni-kelni, akikből ha a gonosz szellemet kiűzték összerogytak, mert már csak élettelen hullák voltak.

Az ördöggel czimboráskodni, vele gyűrük, üvegek és kristályok által összeköttetésben lenni, vele szerződésre lépni igen közönséges dolog, mondja egy 1563-ból származó irat, mindenki az ördög segítségével akart gazdag, hatalmas és boldog lenni.

Divatosak voltak az asztaltánczoltatások és szellemidézések is.

Mindezen ördögi mesterségeknek typicus képviselője: Doctor Faust.

Faust mesebeli alak, a varázsmondák és a nép képzelő tehetségének kedvelt alakja. Az egész mondakör határozottan protestáns irányú. Faust a lutheranismustól elpártolt és az ördög hatalmába került embert képviseli, a jó *keresztvénynek* elrettentésére. A monda szerint wittenbergi születésű, de a mágiát oly helyen tanulja, ahol még a tiszta evangelium napja nem ragyog: Krakkóban vagy Ingolstadtban. Elhagyva az igaz hitet, az ördöggel lép czimboraságba és menthetlenül elvész. Neve Paracelsusé mellett a boszorkány mesterségekben leghiresebb. Már 1575-ben jelent meg neve alatt egy könyv, a «Höllenzwang,» melyben elbádatik, hogy miként lehet a gonosz szellemeket különböző szolgálatokra kényszeríteni.

Az első könyv, mely Faustnak életét tárgyalja, 1587-ben jelent meg Frankfurtban Johann Spiess-nél, kinek egész

könyvkiadói működése a szigorú lutheránus iránynak szolgált. A katolikus intézmények a leggaládabb módon vannak benne meggyalázva. Faust láthatatlan módon három napig tartózkodik Rómában és ott az istentelen pápának üzelmeit tanulmányozza. «Ezek a római hizott disznók mást sem tesznek, mint sütnék-főznek.» Azután Konstantinápolyba megy, tiszteleg a szultánnál, és a haremi életet tanulmányozza. Az iszlam a könyv szerzője szerint sokkal különb vallás, mint a pápistaság.

Az első Faust-könyvben található vallás-erkölcsi vonások teljesen hiányzanak a másodikban, mely 1599-ben jelent meg Hamburgban és amely nemsokára teljesen kiszorította az elsőt. Ez nem tartalmaz egyebet mint botorabbnál-botorabb varázslásokat, regényes kalandokat, trágár tréfákat, és a katholicizmus elleni lehető legdühösebb kitöréseket.

Az első Faust-könyv nem volt elég pápa-ellenes, azért gondoskodni kellett egy másikról, mely által a jámbor keresztyén nép a pápistaság gonoszságát megismerhesse. Szerinte nemcsak a boszorkányokat kellene elégetni, hanem a férfi varázslókat is, már pedig a pápismus tele van varázslásokkal, mert mi a szentelés, az áldás, a kenés, ha nem bűbájosság? A legfelsőbb varázslók pedig maguk a pápák. VII. Gergely például rövid idő alatt hat pápát küldött a másvilágra a velencei leves által, u. m.: II. Kelement, II. Damasust, IX. Leót, II. Victort, IX. Istvánt és II. Miklóst, daczára, hogy ezek maguk is varázslók voltak; így tehát egyik ördög üzte ki a másikat. Keresztény gyermekeket adott ő át a zsidóknak, akik a nyert vér felét neki visszaadták, és evvel ölte meg a praelatusokat. Ha fekete csuhájának bő ujjait megrázta, akkor szikrák és lángok törtek onnét elő. IX. Gergely is nagy varázsló volt, még a levegőben is tudott repülni. II. Pál pedig az ördöggel szerződésben állott.

A második Faust-könyv fő célja volt, a protestáns népet a katolikusok ellen felizgatni.

Hasonló hangon beszéltek a komoly tudósok is. Gödel-

mann, rostocki jogtanár szerint, az igazi, buzgó pápisták, különösen pedig a papi rendbeliek, jobban az ördög hatalmában vannak, mint a varázslók. A sónak, viznek stb. megszentelése nem más, mint gonosz, istenkáromló varázslás, mint azt a jámbor tübingai theologus Heerbrand «joggal» mondja.

Az ördög megjelenéséről való számtalan tudósítás a népet valóságos rémületbe ejtette. «Es vergeht schier nicht ein einzig Jahr mehr — mondja egy 1563-ból való irás — ohne dass man die allererschrocklichsten Zeitungen aus vielen Fürstenthumben, Dörfern und Städten hört, wie unverschämt und grausam der Höllenfürst zur Auslöschung des neu scheinenden Lichtes des heiligen Evangelii sichtbar sich gebehrdet und in allen Gestalten in diesen unseligen letzten Zeiten die arme Christenheit zermartert und zerplagt.»

Egyik superintendens jelenté hallgatónak, hogy az ágostai országgyűlésen hat ördög jelent meg barátok képében, miért is az ördögöt joggal festik barátcsuklyában.

Az ördögöt sokszor szerepeltették a szinpadon is, de ő úgy látszik nem volt megelekedve a szereplőkkel, mert gyakran ő maga személyesen jött a szinpadra és adta a neki szánt szerepet.

Legtöbb baja volt az ördögnek az egymással vitatkozó theologusokkal. Midőn Osiander meghalt, ellenségei azt hirtelték róla, hogy az ördög a nyakát kitekerte, testét pedig széttépte. Carlstadtról maga Luther mondotta, hogy az ördög szállotta meg. Steinbachról, a dresdai udvari prédikátorról, aki barátja Krell kancellár miatt a börtönbe került, egy hivatalos irat jelenté, hogy az ördög meg akarta szabadítani fogságából, az örökön keresztül bement börtönébe, mosdójában fürdött és könyveiben lapozgatott; Musculus superintendenst az ördög testében kinozta, Hoe udvari prédikátor panaszkodott, hogy az ördög tanuló szobájában a lámpát elfujta, zörgéseket okozott és könyveit feldöntötte.

Borzasztó következései voltak a meggyőződésnek, hogy sokan az ördöggel szövetségre lépnek. Számosakat gyanu-

sitottak, hogy a gonosz szellemmel czimboráskodnak és ezeket sokszor a legválogatottabb kinzásokkal végezték ki. Így járt Brabant jogtudós, braunschweigi városkapitány is. A gonosz szellemekkel való czimboráskodásról gyanusítván, háromszor huzták kinpadra és mindannyiszor több órán át kinozták őt. Végre a gyötrelmek közt igennel felelt a feltett kérdésekre. A kinpadon rémitően összeszaggattatván a vesztőhelyre vitték. Először is két ujját vágták le, azután karjait és mellét tüzes fogókkal csipdesték, azután a kinpadra fektették és megférhatlanították. Hogy pedig erejét el ne veszítse és így a kinokat érezze, erősítő italt adtak neki. Erre a hóhér bordáit egy fakalapáccsal összezuzta, testét felvágta és még lüktető szivét kivette és a haldoklónak arczához vágta. Testét öt felé vágták és a város kapuira szegezték.

Az erkölcsök ily elvadulása, az óriási babona, varázslat, és a vallás-erkölcsi élet rettenetes hanyatlása mellett volt csak lehetséges, hogy oly dolog fejlődjék ki, mint a boszorkányüldözés, mely az emberiség történetének leggyalázatosabb lapja, a XVI-ik századnak pedig lecsufosabb bélyege.

IX.

A katolikus egyház engesztelhetetlen ellensége, a katolikus hit és kultusz legmocskosabb száju gyalázója volt a boszorkányégetés legbuzgóbb előharcosa. Fischart ugyanis, midőn Weyer orvos az ártatlanul üldözött öreg asszonyok védelmére kelt, czáfiratot adott ki ellene, melyben a bíróságokat a legrettenetesebb rendszabályokra hívta fel a boszorkányok ellen ily című könyvében: «Vom ausgelassenen wütigen Teufelsheer, der besessenen, unsinnigen Hexen und Hexenmeister, Unholden, Teufelsbeschwörer, Wahrsager, Schwarzkünstler, Vergifter, Veruntreuer, Nachtschädiger, Augenverblender und aller anderen Zauberer Geschlecht, sammt ihren ungeheueren Händeln:

wie sie vermöge der Rechte erkannt, eingetrieben, gehindert, erkundigt, erforscht peinlich ersucht und gestraft sollen werden» Strassburg 1581.

A munkát szerzője nem csak theologusoknak, jogászoknak, bírának és tisztviselőknek ajánlotta, hanem a népnek is, hogy okuljon belőle és tanulja meg a boszorkányok gonoszságát és a velök való bánásmódot. Német nyelven eddig nem jelent meg oly munka, mely a boszorkánymondákat oly bátran bebizonyított tényeknek állította volna és a szerencsétlenek üldözését oly merészen követelte volna.

Hogy a vénasszonyok rossz kedve és zárkozottsága melankoliából eredne, mint azt Weyer állítja, az hazugság — mondja Fischart; a boszorkányság gyökere az asszonyok nyakasságában és rossz indulatában keresendő. Már Plátó is azt állította, hogy az asszony félig barom és roppant hajlandó a varázslásokra, azért Weyer örült fantaszta.

Weyer istentelenségének jele az is, hogy a boszorkányokról beszélt dolgokat, melyeket pedig maguk is bevalloztak, nem akarja elhinni, mert lehetetlenségeknek tartja azokat, pedig az ördög hatalma által a varázslóknak minden lehetséges.

Fischart a legcsodálatosabb dolgokat mint bizonyosakat és megtörténeteket beszéli el a boszorkányokról. Hogyan tudnak átváltozni farkasokká, hogyan hoznak jégesőt, vihart, villámlást a határra; szárazságot, férgeket, egereket, üszögöt, rozsdát a vetésekre; hogyan hoznak mételyt a birkák közé; dögöt a gulyákba, ménesekbe; hogyan rontják meg a kisdedeket szűrő tekintetükkal stb. Legnagyobb bűneik azonban még sem ezek. Mert ők az Istent tagadják, helyette az ördögöt imádják, akivel testileg közöszülnek és kinek magzataikat felajánlják; az embereket ölik, pusztítják és gyermekhust esznek.

Ime — kérdi a megrettent olvasót — nem elég iszonyatos gonoszságok ezek, hogy a legkisebb is közöszül a legkínosabb halált vonja fejükre?

Mig Weyer higgadságot és szelidséget ajánl a bírának

nak, addig Fischart a legszélsőbb szigorúságra és irgalmatlanságra hívja fel őket. A bírót, aki a boszorkányok büntetését mérsékli — szerinte — számüzni kellene, javait pedig lefoglalni. A törvényes birói eljárást a boszorkányokkal szemben megtartani nem szabad, mert akkor százezer közül egyet sem lehetne elítélni. A vádat bebizonyítani nem szükséges, elég a valószínű praesumptio is. Ilyen valószínű praesumptio az, ha például egy boszorkány hírében álló személyt látnak ellensége istállójából kijönni és utána a marha hirtelen eldöglik. Itt bizonyítás nem szükséges, hanem a praesumptio alapján az illetőt meg lehet büntetni.

Biztosokat kell kiküldeni, akik a boszorkányokat felkutassák. Mivel pedig a boszorkányság leginkább falukon és elővárosokban divik, és a szegény falusiak félnek a gonoszokat feladni, nehogy őket is megbabonázzák, azért a templomok előtt perzselylyel ellátott dúczokat — Hexenstock — kell felállítani, hogy oda mindenki czédulára írva bedobhassa vádait.

Be kell hatolni a családba is, a leányokat anyjuk, nénjük ellen kell tanuskodásra birni. Ha pedig ezek restellenének a bírák előtt vallani, akkor a bírákat valami szőnyeg mögé lehetne rejteni. A rendes birói eljárást, hogy a testvér nem köteles testvére, a gyermek szülői ellen vallani, a boszorkányokra nézve fel kell függeszteni; másként az emberiség sohasem szabadulhatna meg a pokoli fajzattól.

Ilyen könyvel akart Fischart «a hazának és a közjó-
nak» használni!

A könyv megjelenése után való évben Strassburgban négy nap alatt 134, mondd: százharmincnégy boszorkányt égettek el. Százharmincnégy boszorkányt egyetlen városban négy nap alatt!

A „buta, sötét, vad és babonás“ középkor összes tiz századában, Európa összes katolikus államaiban nem égettek el annyi boszorkányt és eretneket, mint a felvilágosult ujkor egyetlen századában a renaissance, humanismus és a reformatio hirhedt XVI-ik századában, az egyetlen Németországban.

De Fischartnak nem volt elég annyi áldozat, könyvét 1586-ban újra kiadta, halála után pedig 1591-ben és 1598-ban ismét megjelent.

Fischart nemcsak e korának babonáját osztotta, hanem a legbrutalisabb, és minden emberi jogérzetet mélyen sértő eljárásra hívta fel a bírákat.

A szinművek, népkönyvek telve vannak boszorkányokkal, Thomas Birck külön szindarabot — Hexenspiegel — irt, hogy a nép a gonosz intézményt a maga valójában megismerhesse. A boszorkányok égetését tárgyaló iratok igen kedveltek voltak. Egy ilyen férczmű megéneкли mint égettek el Aschenbrückben, Westfaliában, egyszerre 180 vénasszonyt; máskor meg Osnabrückben 133-at.

Ilyenekben gyönyörködött a német nép a XVI-ik században!

Janssen, könyvének előttünk fekvő kötetében, a boszorkányságról csak annyiban tárgyal, amennyiben az az irodalomban fellépett; bővebben ez ügyet a következő kötetben fogja megbeszélni. El lehetünk tehát készülve, hogy igen érdekes dolgokat fog közölni, melyeket eddig az «ob-jectiv» történetírók jónak láttak elhallgatni.

AZ ORLÉANSI SZŰZ EMLÉKE.

Irtá Dr. KERESZTY GÉZA

(Vége.)

Az isteni gondviselés vezérelte tehát a domremyi pásztorleányt, csodálatos módon, az ő egész életén keresztül: erre a meggyőződésre kell jutnunk, ha az ő szereplését a történelemben a lélektan s a theologia szempontjából vizsgáljuk. Nem mi vagyunk az elsők, akik, az ő élettörténete fölött elmélkedve, ezt az eredményt vagyunk kénytelenek kihozni. Azóta, hogy a roueni főtéren annak a máglyának lángja pi-

roslott, amelyen az a szentéletű, hőselkü leány kiszenvedett, ötödfél évszázad tünt le az emberiség fölött, — és ezen hosszú idő alatt igen sokan tették komoly kutatásuk tárgyává az ő megható élettörténetét, — százan meg százan nyilvánítottak véleményt ama csodás jelenségek fölött, amelyek Jeanne d'Arc személyiségével elválhatlanul vannak összekötve. Elöttünk vannak az egykoruak tanubizonyságai, előttünk nagytekintélyű egyházi férfiak, komolyan kutató történészek megfontolt nyilatkozatai,¹ melyek mindannyian az ő erényeit magasztalják, mindannyian az ő missiójának természetfölötti jellegét erősítik. — És ez a meggyőződés az évszázadok lezajlása után nem homályosult el, sőt mondhatni, mind szélesebb és szélesebb tért hódít magának épen az újabb történészek soraiban, úgy hogy csaknem azt kell mondanunk: a mi századunk látszik hivatva lenni arra, hogy az orléansi szüz történetét az igazi világításba helyezze, amint hivatva volt sok más, idáig kétes történelmi momentumot tisztába hozni. Aktuális, napi kérdéssé lett a mi napjainkban az ő élettörténete, az abban előforduló rendkívüliségeknek mivolta; és lehetetlen saját füleinkkel nem hallanunk a lelkesedésnek zaját, mely az ő neve említésénél felhangzik.

Tanulmányunk ugyan legkevésbé sem tart igényt valami kimerítő, minden tekintetben tökéletes monographia címére, mindazonáltal még a tanulmány nevét sem érdemelné meg, ha ezen, hogy úgy mondjuk, *külső* érveket az orléansi szüz természetfölötti eredetű missiója mellett, a már bemutatott *belső érvek* után, említetlenül hagynók.

Hiszen már maguk a bírák, azok a Judások, akik megkínzott áldozatukat a halálba küldték, kénytelenek voltak önmagukat meghazudtolni, és pedig mindjárt az ítélet végrehajtása után. Még füstölögtek a máglya megszenesedett hasábjai, még nem voltak a kiszenvedettnek hamvai a Szajnába szórva, — az ő háborgó lelkiismeretök már is kényszerítette

¹ A Jeanne d'Arcról író regényköltőket, bölcsészeket, jogászokat, politikusokat, heraldikusokat, szónokokat stb. stb. nem is említjük, számuk legio. Lásd *Görres Guido* munkáját: die Jungfrau v. O. Regensburg, 1883. 350 laptól — végig.

őket felkiáltani, hogy «az, akit ők megégettek, egy szent, egy vértanu!» (Tressart, az angol király titkárának szavai). Manchon, a főjegyző, sirt, mint a gyermek, és egész életében szemrehányásokat tett magának gyávaságaért; d'Espée roueni kanonok széltében hirdette, hogy «legforróbb óhaj-tása, miszerint lelke egykoron azon a helyen legyen, ahol ezé a szent leányé»; maga a hóhér, iszonyu lelkifurdalástól gyötörtetve, kétségbeesetten futott, még ugyanaz nap, melyen az ártatlan Jeanne meghalt, a paphoz, hogy «az Istenért, segítsen rajta, mert fél, hogy az Isten azt a bűnét, amelyet ma elkövetett, hogy egy ily szentéletű szüzet megégetett, soha nem bocsátja meg neki.»

A nép pedig, mely Jeannet már életében, (miként életrajzában látni alkalmunk volt), rajongó tisztelettel vette körül, s meg volt győződve az ő küldetésének természetfölötti eredetéről, mely azonban Jeanne egész fogsága alatt tétlenségre volt kárhoztatva, s nem tehetett egy lépést sem kiszabadítására: most, hogy ő már feláldoztatott az angolok dühének, hangosan szentnek hirdette őt. A roueni lakosság, mely pedig az angolok igája alatt nyögött, s a vallatások tartama alatt nem merte véleményét nyilvánítani: most valóssággal fel volt háborodva; ujjal mutatott azokra, akiknek részök volt Jeanne igazságtalan elítélésében, úgy hogy ezek s valamennyi közt első sorban Cauchon, biztonsági levelekért könyörögtek az angol királyhoz, melyek őket a nép igazságos haragjától megvédjék.¹

De azért mindenki tudta, mit gondoljon ezen embe-kről; míg az orléansi szüznek emléke csakugyan «áldásban volt» az egész ország, sőt az egész világ közvéleménye előtt. Azért nem is lehet meglepő, sőt szinte szükségképi következménye volt az erőszakos előzményeknek, hogy mind hangosabban nyilatkozott az az általános óhaj, miszerint az orléansi

¹ Ezeket meg is kapták; az angolok nem kimélték a papirt és tintát, s még egyéb nyílt leveleket is bocsátottak világgá, melyekben hazug, képmutató phrasisokkal akarták igazolni az összes királyok, herczegek és fejedelmek előtt gaz eljárásukat. Hasonlóan mosakodott a párisi egyetem is a pápa s a bibornoki testület előtt.

szüz emlékét, amely a szivekben amugy is szent és sértetlen volt, külsőképen, nyíltan, az egész világ előtt is visszaállítsák.

És ugy is lett. Alig 25 év mult el ama szerencsétlen nap óta, — és az egykori roueni biráknak minden csalfasága, minden erőszakoskodása napfényre hozatott, az ő hamis ítéletök megsemmisítettett, Jeanne emléke rehabilitáltatott.

Hogy miként történt ez? Az orléansi szüz jóslata az angolok kipusztulásáról már rég teljesezésbe ment, 1449-ben még Rouenből is, hol csaknem legtovább tartották magukat, kitakarodtak. VII. Károly király, ugyanaz, akiért a hazáját oly forrón szerető leány annyit tudott áldozni, mert őbenne, a monarchában Franciaországot látta személyesítvé, s akitől, mikor az angolok hatalmába esett, csak közönyt, és hálátlanságot volt kénytelen tapasztalni, ugyanaz, most férfiuvá érve, szégyenelte önmaga előtt ifjúkori gyávaságát s nem akart nyugodni addig, amig az ő egykori dicső védszellemének nevét a reádobott gyalázattól meg nem tisztítja, s azt az egész világ előtt azzal a fénynyel körül nem veszi, amely azt igazság szerint megilleti. Érintkezésbe tette magát mindenekelőtt a jeles Estouteville bibornokkal, pápai követtel és roueni érsekkel, és vele egyértelműleg meghagyta, hogy tudós és lelkiismeretes egyházi férfiak bizottságba összeülve, az egész roueni pört átvizsgálják, s arról alapos, részrehajlatlan véleményt adjanak. Mi lehetett ez a vélemény más, mint az, hogy *az orléansi szűznek jelenései és kinyilatkoztatásai a valószínűségnek és hitelességnek minden ismérvét bírják, a roueni pör maga pedig ugy anyagára, mint alakjára nézve nem egy, hanem számtalan okból teljességgel törvénytelen, igazságtalan és semmis.*

A roueniek, kik közt még igen sokan találtattak, akik tanui voltak a hősnőn elkövetett égbekiáltó igazságtalanságnak, örömmel vették ezt tudomásul, de még inkább azt, hogy e nyilatkozattal még nincs vége az ügynek, hanem hogy új tanukihallgatás fog történni, s annak alapján maga a római Szentszék, az igazságnak forrása, fogja az ügyet kezébe venni, s az ártatlan áldozatnak igazságot szolgáltatni.

1455-ben III. Calixt pápa brevét bocsátott ki, mely-

nek értelmében a rheimsi érsek, a párisi és coutancesi püspökök, s az inquisitor megbizatnak, hogy ők is átvizsgálják az orléansi szüz pörét, s kihallgatván a mindkét pártbeli tanukat, igazságos ítéletet mondjanak. — És ez meg is történt. Óriási számmal jelentkeztek a tanuk; első sorban Jeannenak legközelebbi rokonai, saját édes anyja, (atyja már meghalt volt), fivérei, — aztán a többiek. Mily szivrepesztő jelenet lehetett az, mikor a gyermekét oly gyászosan elveszített anya zokogva kért igazságot e tisztos gyülekezetben az ő ártatlanul halálra hurczolt gyermeke számára, akit ő vallásosan nevelt, s akiből csakugyan a legjámborabb, legvallásosabb leányka lett, és akit mégis, mint a hit ellen vétkezőt, csupa hamis vádakkal terheltén ítélték halálra! A tanuk, miután nyilvános felhívással az egész országban figyelmeztetve lőnek, nemcsak Rouenban, hanem Párisban, Lyonban, Orléansban és Domremyben is kihallgattattak, kiki arról tevén esküvel erősített bizonyosságot, amit látott s amit tudott, kezdve az egyszerű domremyi póremberek-től, akik a gyermeknek otthoni jámborságát, példás magaviseletét bizonyították, fel Franciaország első hercegei és lovagjaiig, akik Jeannet a harcztéren, s nyilvánosan életében ismerték, összesen száztizenketten.¹ Sőt még a roueni ülnökök és irnokok sorából is élt még egynéhány, s megjelent tanuskodni. Így Manchon, hivatkozva Jeanne bölcs feleleteire, őt egyenesen inspiráltnak nevezte; Groucher baccalaureus tanuskodott a fogárd, gonosz szándéku kérdésekről s az ezekre adott bölcs feleletekről; Tiphaine, az orvos, bizonyosságot tett a borzasztó kegyetlenségről, melyet a szegény áldozatnak a börtönben kelle elviselnie; és így tovább Massieu, Ladvenu, (ez az a pap, ki utolszor gyóntatta Jeannet,) Isambart de la Pierre (aki mellette állt a halálban) stb. stb. lelkesebbnél lelkesebb vallomásokat tettek az orléansi szüz ártatlanságáról és erényeiről.²

¹ Mások szerint száznegyvennégyen. Köztök gr. Dunois, az alençonni herceg, Gaucourt lovag, Pasquerel, Jeanne gyóntatója stb.

² Az összes, közbe-közbe igazán megható tanubizonyosságok olvashatók Taxil már említett folyóiratában 14—20 számokban.

Napnál világosabban tűnt ki eme tanubizonyságok alapján, mily jogtalan, mily gonosz volt a roueni bírák egész eljárása, mennyi alattomosággal gyötrötték áldozatukat a törvényteremben, mennyi kinzással és nélkülözéssel a börtönben. E vizsgálatot vezető főpapok előtt ki volt most tárva szálanként a gázságnak amaz egész szövevénye, különösen annak a nyomorult tizenkét cikkelynek, a melynek alapján az ítélet tulajdonképen kimondatott, csalfasága; ugy, hogy nem késtek kimondani véleményöket, hogy egyrészt az egész roueni pör a legnagyobb fokban igazságtalan és semmis, — másrészt, hogy Jeanne d'Arc egész élete kezeskedik az ő ártatlansága mellett, hogy az ő látomásai minden módon hiteleseknek látszanak, s hogy mindama vádak, melyek ellene felhozattak, nélkülöznek minden alapot. E véleményt azután, mint a pápa által külön e célból kiküldött bírák, ünnepélyes ítélet alakjában, 1456. jul. 7., a roueni érseki lakban, Jeanne d'Arc édes anyjának, fivéreinek, rokonainak, ezek ügyvédeinek és tizennégy tanunak jelenlétében ki is hirdették,¹ gondoskodván egyszersmind arról, hogy ez az ítélet az egész ország s innen az egész világ tudomására jusson. Magában Rouenban két helyen hirdette-tett ki ez az ítélet, a szt. Quen-temetőben, a hol először gyalázták meg Jeannet, és a főtéren (place du vieux-marché), ahol őt megégezték. Az ítéletnek ez ünnepélyes felolvasása s a régi igazságtalan ítélet egy példányának szégyenteljes megégetése után mindkét helyen «expiatoria» processió és szentbeszéd tartatott; az utóbbin pedig egy kereszt is emeltetett az orléansi szűz örök emlékére, hogy az a szent jel, amely előtt a jámbor gyermek annyiszor imádkozott, amelyre a

¹ Ezen rehabilitató aktái, az összes tanubizonyságokkal együtt, valamint maga az ítélet is természetesen szintén reánk maradtak, s szövegök tanuskodik azon szinte aggályos lelkiismeretességről, melylyel e főpapok megbízatásukban eljárak. Pontról pontra mutatják ki a roueni pörnek jogtalanságait, főleg a tizenkét cikkelynek hazugságait egyenkint, s végül kimondják, hogy «egyedül Istent tartva szemeik előtt, azt a pört semmisnek, Jeannet pedig tisztának, minden gyaláztatól mentnek declarálják,» — s elrendelik, hogy ez ítélet az ország nagyobb városaiban felolvastassék.

vértanu megtört szemeinek utolsó pillantása esett, hirdesse az utókornak az ő teljes rehabilitációját is.

De igazságot szolgáltatott Jeanne d'Arcnak a történelem is. Ismeretes dolog, hogy újabb időben a történelem kutatására mindenütt a legnagyobb gond fordítottatik, s hogy ma már a történetírás fogalma nincs kimerítve valamely factum egyszerű elmondásával, hanem lehetőleg eredeti okmányok kutatását, mély buvárlatot, indokolt véleményeket igényel. Épen azért a mai történelmi munkák kritikával irvák, s megbizhatóságuk, kivált ahol tudjuk, hogy szerzőik vallási vagy politikai okok által befolyásolva nem voltak, nem támadható meg egykönnyen. Nem lesz tehát fölösleges, egy futó pillantást vetni oly történelmi szakmunkákba, amelyek ezt a nevet valóban megérdemlik, s megtudni, mily állást foglalnak Jeanne d'Arc-kal, ezzel a különös, de tagadhatatlan jelenséggel szemben a történettudósok.

Nevesebb munkákat, melyeknek tárgya az orléansi szüz szereplése, az angol, francia és német történetirodalomban találunk.

S vajjon mit mondanak Jeanneról az angol történetírók, az áldozat hóhérainak unokái? Azt mondják, hogy «az ő elítélése vétek volt a religió ellen, az erény ellen, az emberiség és a népjog ellen;»¹ — azt mondják, hogy «az újabb történelem nem mutat fel tisztább, nemesebb jellemet sehol, amely alázatos tudott maradni képzelt (!) látomásai és kétségbevonhatlan győzelmei daczára, az önzés legcsekélyebb árnyéka nélkül, s legközelebb áll a régi idők hőseihez és vértanuihoz,» s hogy, «ezt csak a méltányosság és az igazságszeretet mondatja» velök²; — azt mondják, hogy «nem szenved kétséget, miszerint Jeanne egész szereplése az Isten műve volt; és ha az Istennek tetszett, az ő szándékait oly

¹ *Ireland*, Memoirs of Jeanne d'Arc with the history of her times, London, 1824. II. 199. idézve Stimmen aus M. Laach, 1888. 151. l.

² *Lord Mahon*, Joan of Arc, London, 1853. pg. 85. id. u. o.

titokteljes módon, amely felülmulja ugyan eszünket, de nincs az ész ellen, egy alázatos, egyszerű teremtésnek ki nyilatkoztatni, s őt választani azok kivételére: ki fog az ellen valamit felhozhatni?»¹

Ha így irnak az angol történetírók Jeanne d'Arcról, képzelhető, mily lelkesedéssel, mily szeretettel festik őt a francziák, kik benne hazájuk megmentőjét látják, aki nélkül a francia név kitörültetett volna a nemzetek sorából. Quicherat óta, kit már volt alkalmunk megnevezni, legio a száma azon francia füzeteknek, könyveknek, melyek az orléansi szűzzel foglalkoznak.² Ezek a munkák szorosan a roueni pör actáinak tanulmányozásával készültek, a jelenések forrását kétségtelenül a természetfölötti rendből származtatják; szerzőik nem találnak szavakat bámulatok, rajongó tiszteletök kellő kifejezésére az angyali tisztaságu hősnő iránt.³ Ha pedig liberalisok, vagy hitetlenek, akkor is fentartják a csodálatost, a nem közönségest Jeanne szereplésében, csakhogy, az Isten nevét kerülni lévén kénytelenek, «inspiratiót,» «rajongó, szinte örületes honszeretetet» s más efféle hangzatos szövegeket emlegetnek, mint annak a szereplésnek forrását,⁴ és hálás csodálatlaltal adóznak a hősnő emlékének.⁵

¹ K. Bray Joan of Arc and the times of Carl VII. etc. London, 1874. id. u. o. — És így megy ez tovább. A legtöbb angol történész azonban megakad Jeanne csodás jelenéseinél, mert természetesen fogalmuk sincs a mysticáról, — de elég becsületesek bevallani, hogy ezek reájok nézve: megfejtetlen problema. Az egy Lingard képez kivételt, aki míg egyrészt őrült rajongót lát Jeanneban, másrészt még kivégeztetésének elmondásánál is mosogatni akarja az angolokat.

² Körülbelül félezerre megy a hősnőkről irt könyvek száma, ebből a legtöbb persze francia. Ki van adva a «Bibliographie des ouvrages relatifs à J. d'Arc», 1888-ban, — és csak ez a könyvlejstrom 259 lapra terjed.

³ Ilyenek főleg Wallon, Du Fresne de Beaucourt, és Marius Sepet remek munkái, és első sorban Walloné, egy igazi keresztény tudósé, (valamikor cultusminister, később a párisi egyetemen a történelem tanára, s az Akadémia örökös secretáriusa), melyet olvasni a legnemesebb élvezet.

⁴ Ilyenek Martin, Vallet de Viriville, stb.

⁵ Egyetlenegy francia akadt, épen e napokban, valami *Lesigne* nevű, aki arra a nyomorúságos szerepre vállalkozott, hogy azt a kultuszt, amelyben összes honfitársai részesítik az orléansi szűzet, ellensúlyozza a maga skeptikus,

Nehogy azonban valaki a francia történeszek dicsőítéssel teljes munkáit az ő tulhajtott enthusiasmusuknak tulajdonítsa saját nemzeti hősnőjük iránt, vegyen kezébe német történelmi munkákat is, amelyek hideg kritikával, és mikor Franciaországról van szó, bizonyára nem sok rokonszenvvel szoktak megírva lenni, s az egyikben azt fogja olvasni, hogy Jeanne élettörténete «tettűs és nagyszerű, mint a leghősiesebb lovagé, s emellett bájos és megható, mint egy szentéletű, Istennek szentelt szüzé, de amely egyszersmind egészen át meg át van hatva az Isten lehelletétől, kinek csodái ezen élettörténeten keresztül csillámlanak, miként a csillagok ezrei csöndes, nyári éjjeleken az égbolton;»¹ — a másokban, hogy «a közönséges, emberi erők határának ily túlhaladása, mely semmiképen sem tagadható ez esetben, nem is veendő könnyedén, — és a rehabilitáció ki is mutatta, hogy az orléansi szüz egyike ama legkritikább és legnemesebb alakoknak, melyek a történelmi igazság teljes világitásában nem hogy veszítenének, hanem mindenképen csak nyerhetnek;»² — és így tovább a harmadikban, a negyedikben stb., mindenütt, ahol objectiv, igazságszerető kritikával van kutatva a történelem, csak dicsőítő nyilatkozatokat fog találni az orléansi szüznek Isten ujját világosan feltüntető szerepléséről.

mindent profanáló álláspontjával. Irt egy könyvet, amelynek ezt a címet adta: *A legenda vége*. Ebben a könyvben a következő állításokat koczkáztatja: Jeanne d'Arc korántsem játszott oly szerepet az angolok elleni háborúban, hogy őt Franciaország felszabadítójának lehetne tartani; — nem volt ő más, mint egy hystericus leány, kit a király és vezérei (!) fölhasználtak a köznép fanatizálására, és egyes rendezetlen csapatok vezetésére; (?) — különösen Orléanst sem ő szabadította fel, mert már maguk az orléansiak kiűzték volt az angolokat! Nos, — az ilyen állítások szerencsre oly túlságosan vakmerők, és amellett oly együgyűek, hogy azok czáfolása igen is nagy megtiszteltetés lenne szerzőjökre. — És a liberális lapok mégis azzal a commentárral bocsátották világgá ez új könyvről szóló híreket, hogy Lesigne «történetíró» «sok eddig ismeretlenlé kziratot» gyűjtött! Vajjon miféle «kéziratok» lehetnek azok?

¹ *Guido Görres* die Jungfrau v. O. etc. Regensburg, 1883. — E remek, igen vonzóan megírt könyvet mindenkinek merjük ajánlani.

² *Raumer* Historisches Taschenbuch 1845. pg. 489. id. Stimmen aus M. L. 1887. 228.

(Megengedjük, hogy más német művekben, természetesen erősen protestans szerzőknél, olvashatni sok szép mesét is a hallucinatióról, benső szükségességről, előérzetekről,¹ s a legjobb esetben bizonyos megfajthatlan talányokról a történelemben, — amely szép mesék azonban a komolyan gondolkozót ki nem elégítik.)²

Ez a történelem ítélete Jeanne d'Arcról.

És, ha a legeslegujabb időkre, szorosán a mi napjainkra irányozzuk figyelmünket, ha egy kissé mintegy hallgatózunk, hogy az irodalmi világ mindennapi zajában mily nevek hangzanak lehangosabban, főleg Franciaországban, de más nemzeteknél is: mindenütt csak Jeanne d'Arcnak magasztalt nevével találkozunk. Hasonlókép a művészet terén is léptenyomon Jeanne neve ötlík szemünkbe; költők, szobrászok, festőművészek, zeneszerzők iparkodnak egymást felülmulni, hogy műveikkel minél inkább megközelítsék az ideált, melyet képzelő tehetségökben maguknak az orléansi szüzzől alkottak.

Ez értekezésünk elején már kifejezést adtunk abbéli tehetetlenségünknek, hogy ezt az általános lelkesedést éppen most, különösen azt az irodalmi túltermelést, amely az orléansi szüzzől irt könyvek özönével, a művészet termékeinek nagy számával éppen napjainkat jellemzi, indokoljuk és megmagyarázzuk. És most újból bevalljuk, hogy alig tudnánk kielégítő feleletet adni arra a kérdésre, miért lett éppen a mi korunkban actualis Jeanne d'Arcnak történetéről beszélni, jelenéseit kutatni? Nem voltak-e azok kezdetől fogva méltó tárgyai a bámulatnak? nem kellett-e azokban mindig a Gondviselés rendkívüli beavatkozását látni? — Avagy talán a kor, melyben élünk a XIX. század még sincs annyira megmételyezve a scepticismus s a materialismus által mint azt, sokszor sóhajtva mondjuk, és még bir fogékonysággal a nemesebb eszmék iránt?

¹ Hase, Neue Propheten, Lipcse, 1851.

² Reinhold Pauli, Geschichte von England, Gotha 1859., Eysell Johanna d'Arc etc. Regensburg, 1864. stb. stb., — de ezek a szerzők is ott, ahol a tényekről van szó, nem győzik magasztalni a hősnő jellemét, jámborságát, önzetlenségét, hazaszeretetét. V. ö. Stimmen a. M. L. id. h. 227 s kk. II.

Bármint legyen, elégedjünk meg azzal, hogy láthatjuk, mint törekszik az utókor elégtételt szolgáltatni az orléansi szűznek, akit az ocsmány emberi szenvedély feláldozott az ő czéljainak. Az ő hálás honfitársai meg nem állapodva ott, hogy emlékét rehabilitálva tudják, többre, sokkal többre törekszenek. Minden követ megmozdítanak, hogy neki a legnagyobb tiszteletet megszerezhessék, amely egy embernek emlékét itt e földön érheti: a szentnek aureolájával akarják őt körülvenni; s hogy nemes alakját az oltár fölött is tisztelhessek, hogy hősi erényeit az egész keresztény világnak követendő példa gyanánt hirdethessék: a francia clerus és buzgó katolikus világiak vállvetve sürgetik Rómában Jeanne d'Arc beatificatióját. Erre vonatkozó reményeiknek biztos zálogát látják a fönmaradt actákban, a Ritus-Congregationak már is folyamatban levő előmunkálataiban, (és jegyezzük meg újból, hogy azok az acták nagyon megkönnyítik ez előmunkálatokat), — nemkülönben a bold. emlékü IX. Pius pápa egy, bár magánjellegű nyilatkozatában. Ő ugyanis egy a tudós Wallonhoz irt brevéjében,¹ miután megérdemlett dicsérettel tüntette ki «Jeanne d'Arc» czimű munkáját, az orléansi szűzet «egy az Istentől arra kiválasztott hősnőnek nevezi, hogy megmentse Franciaországot, visszahelyezze uralmába a jogszerinti királyt, s megmutassa, mint győzi le a gyöngye az erőset»; egyszersmind sok figyelmes olvasót kíván Wallon művének, akik «a szűznek engedelmességéből, tetteiből és szenvedéseiből tanulják meg, hogy mindig kell az Isten akaratát teljesíteni s a hazát szolgálni, de a jutalmat is tőle, nem pedig az emberektől várni.» A most dicsőségesen uralkodó XIII. Leo pápa is, bár positive nem nyilatkozott, mégis, meghallgatván egy magán-audientia alkalmával (1887. jun. 24.) a hirneves Taxil Leotól, (kinél buzgóbb tisztelője az orléansi szűznek kevés van), az ő megterésének történetét,² atyailag fogadta az ő kérését Jeanne

¹ Azon alkalomból, hogy ez az általunk is használt s már többször idézett remek történelmi munkáját a pápa lábaihoz letette. A breve kelte 1875. october 25.

² Ugyanez a Taxil Leo, a beatificatio eszméjének egy heti folyóiratot

d'Arc boldoggá vagy szenttéavatására nézve, és semmi el-
lenvetést nem tett e kérés érdeme ellen. Hasonlókép ke-
gyesen fogadta a csak tavaly is, a Dupanloup-emlékszobor
leleplezésére Orléansban összegyűlt francia bibornokok, ér-
sekek, püspökök (számra nézve 32) adressét is, amelyben
a boldogult orléansi főpásztornak azt a forró vágyát, hogy
Jeanne d'Arc boldoggá vagy szentté avattassék, e főpász-
torok mindnyájan magokévé teszik.¹ Franciaországban e
canonisatióról, mint a közel jövő biztosan várható esemé-
nyéről beszélnek.²

Tudós és jámbor papok, akik tehát épen tudományos
kritikájok és lelkiismeretességök folytán nagyon meg szok-
ták válogatni szavaikat, mielőtt azokat a nyilvánosság előtt
kimondanák, Jeanne d'Arcról szóló munkáikban szinte elra-
gadtatva dicsőítik az ő erényeit, s minden habozás nélkül
természetfölöttinek minősítik az ő küldetését. Nagyon sok
ily munka jelent meg, csak az újabb időkben is, egyenesen
azzal a célzattal, hogy Jeanne beatificációját előmozdítsa,
s mi azokat itt egyenkint be nem mutathatjuk.

How azonban a sok közül csak egyet említsünk, im
itt van a p. Ayroles jezsuitáié,³ mely általánós feltűnést kel-

szentelt, melyet már nem egyszer fölemlítettünk. Ő ugyanis, kiről a magyar olvasó-
közönség is tudja, hogy szabadgondolkodó, s igen gonosz irányú író volt: e
mostani munkásságával egy szent kötelességet akar leróni. Ő valamikor egy gúny-
íratot akart írni Jeanne d'Arcról, s ime, amint e czélből az actákat tanulmányozta,
nemcsak elállott rosz szándékától, hanem meghatva e dicső szűz történeté-
től, magába szállott, s megtalálta a megtéréshez vezető utat. Azóta egyike a
legbuzgóbb katolikus íróknak, aki tényleg jóváteszi az okozott botránnyokat.
Jeanne d'Arcnak köszönnén megtérését, lelke békéjét: egy nagy munkát is
igér Jeanne d'Arcról, mely bizonyára kimerítő leend.

1 «Fidèles à l'un des vœux les plus chers de Mgr. Dupanloup, ils re-
nouvellement leurs supplications, pour que Jeanne d'Arc soit bientôt placée sur
les autels.

2 Abbé Mourot: Pourquoi la France catholique demande à l'Église
rom. la canonisation de J. d'Arc.

3 Jeanne d'Arc sur les autels et la régénération de la France, par le
R. P. Ayrole, S. J. Paris, 1887. Gaume. — Sok püspök, sok kath. lap elhal-
mozta szerencsekívánataival a szerzőt, maga XIII. Leo pápa apostoli áldását
küldte neki, s a munkát kegyesen fogadta.

tett mindenfelé, éppen az által, hogy benne az ügyért való lelkesedésnek oly tüzes eruptiói vannak letéve, hogy az olvasó szinte csodálkoznék a dicsőítés ezen tuláradásán, egy még nem canonizált hősnővel szemben: ha a szerző nem hangsúlyozná előre, hogy a Szentszék rendelte restrictiókat fiui hódolattal akarja tisztelni. Egész könyvén keresztülvonul az orléansi szüznek, mint az Isten küldöttjének, dicsőítése, az ő személyes erényeinek úgy, mint az életében főszerepet vivő természetfölötti jelenségeknek magasztalása. Sőt egyik fejezetében nem riad vissza attól, hogy összehasonlítást tegyen az ő életének és szenvedésének momentumai, és a Megváltó Istenember életének és kinszenvedésének momentumai között, s meg kell vallani, hogy ez összehasonlítást annyi ügyességgel szövi, hogy valóban meglepi vele az olvasót. Ajánlja, kéri, sürgeti, jóformán minden lapján a beatificatiót, melytől Franciaországra nézve igen sok jót vár: a pártviszályok által szétszakított elemeknek egyesülését, az erkölcsök általános javulását, a forradalmi elvek bukását.

Egy másik munkában, Cabrières montpellier-i püspök dicsbeszédében,¹ a szerző Jeanne d'Arc iránti lelkesedése annyira van fokozva, hogy nem habozik a szentírás szavait, az egész XVI. zsoltárt ő reá alkalmazni, sőt az ő psalmusának nevezni, annak verseit az ő szájába adni: probasti cor meum et visitasti nocte, igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas stb.

És így tovább, — nem érnök végét, ha a hasonló tartalmú munkákat el akarnók sorolni.

De nemcsak az irodalomban vet mind nagyobb és nagyobb hullámokat az orléansi szüz tiszteletének, magasztalásának árja, — magába a közéletbe is átcsapott az, és már régibb idő óta.

Több városban emeltek már szobrot neki; — Orléansban, a városnak általa történt felszabadítása emléknapján (május 8.) évről-évre fényes hála-istentiszteletet, körmenetet

¹ Elmondattott az orléansi székesegyházban 1889. május 8., a város Jeanne általi felszabadulásának emlékünnepe.

tartanak, a szomszéd püspökök, az egész helybeli papság, a hivatalnoki testület és katonaság részvételével, amikor is mindig egy püspök tartja a székesegyházban az őt dicsőítő beszédet, s a várost mind a nagy napnak előestéjén, mind magán az ünnep estéjén kivilágítják; hasonlóképp Rouenban, hol a jámbor szüz kiszzenvedett, szintén századok óta ünneplik az ő emlékét úgy a székestemplomban, mint künn a városban. És egész Franciaországban kedves, általánosan tisztelt az ő neve, az ő emléke.

Még protestánsok is, akiknek elődei egykoron (1567.) Jeanne első orléansi szobrát ledöntötték, — sőt még azok is, kik a vallásos érzelmekről rég megfélemedezve, magukat szabadgondolkozóknak, hitetleneknek nevezik, tisztelni akarják Jeanne emlékét, polgári cultust akarnak számára hazájukban biztosítani, a július 14-i nemzeti ünnephez hasonlóan neki is egy napot szentelni, amelyen az ő nevében találkozzanak a különben pártokra oszlott, politikai nézetekben oly ellentétes francziák mindnyájan. Pedig ők Jeanneban semmi egyebet nem akarnak látni, mint egy hazáját forrón szerető, önzetlenül szolgáló honleányt; — a csodálatost, a természetfölöttit az ő küldetésében agyon kell nekik az ő elveikhez képest hallgatniok; vagy pedig hallucinációval megmagyarázniok. És itt ki fog ríni az ő ünneplésöknek természetellenes oldala; mert egyrészt bajos dolog lesz nekik a jámbor leányka «szózatait» és látomásait hallgatással mellőzni, másrészt meg kénytelenek lesznek vele, hacsak egy hallucinálót nem akarnak tisztelni. És mégis, inkább megfélemedeznek a logikáról, semhogy az orléansi szüzet egészen a katolikusoknak engedjék át, s magukat az ő ünnepléséből kizárják. Minden ajk akarja őt dicsőíteni, minden kéz dicskoszorút akar fejére tűzni.¹

¹ Erre igazán érdekes adatokat tudnánk felhozni. Álljon itt egy-kettő. Voltairenak, annak a pizkos jellemű írónak, aki «la Pucelle» című ocsmány költeményével még Jeanne d'Arcot is képes volt kigúnyolni, szobra van Párisban. A szobor talapzatán összes munkáinak címei vannak felsorolva, — egynek kivételével: a «la Pucelle» nincs ott megemlítve, hanem csupán a betűknek megfelelő kilencz ponttal van jelezve. Pedig ezt a szobrot Voltaire bámulói, a minden szentet és jót gyűlölő szabadkőmivesek, szabadgondolkozók

Vonzó alakja mindenkinek kedves, akár tekintse valaki azt, még mint az engedelmes, jámbor gyermekét ott-hon, az egyszerű póremberek között, akár mint a hőst a csatamezőn; akár szemlélje azt valaki a dicsőség napjaiban, Orléansban, Rheimsban, mint az alázat példányképét, akár a szenvedés iskolájában, a börtönben és hóhérai előtt, ahol csupa türelem, szeretet és hűség az ő királya és hazája iránt; az élet minden változatában mint a legvonzóbb alak tűnik fel ő minden oly ember előtt, akiben még van fogékony-ság a szép, a nemes iránt.

De legkedvesebb, legnemesebb az ő alakja a hívő ka-tholikusok előtt; mert csak ezek tudják igazán méltányolni teljes valóságában az ő egész működését, az ő egész tevé-kenységét, amelynek motivuma nem földi dicsvágy, hanem egyes egyedül az Isten iránti szeretet, a gyengéd lelkiismer-et szava iránti engedelmisség, az Isten akaratába való teljes önmegadás volt; csak ezek tudják fölfogni az Isten-nek azt a csodás beavatkozását a jámbor leányka életébe, melylyel neki égi jelenéseket juttatott, hogy terveit általa megvalósítsa. Ezeknek, a hívő katolikusoknak elmékedése az orléansi szűz viselt dolgai fölött nem is lesz meddő, ha-nem gazdagon gyümölcsöző, mert le fogják vonni maguknak azokból a gyakorlati tanulságokat, amelyeket saját gondol-kozásmódjukban, saját életökben alkalmazhatni is fognak.

Igen, Jeanne d'Arc élettörténete telve van a legszebb

emelték mesteröknek, — és ime még ezek is szégyenlették, hogy az egy ily könyvet is irt; nem merték kitenni annak a gyalázatos poémának czimét. Nemde jellemző?

Egy másik adat: Két évvel ezelőtt Jeanne valamely tisztelőjének eszébe jutott egy albumot köröztetni a francia akadémikusok között, hogy a negy-ven «halhatatlanok» mindegyike írna abba valami eszmét az orléansi szűzről. Szébbnél szebb gondolatok, aphorismák találtak az albumban Hervé, Du-camp Maxime, Pailleron, Marmier, Legouv, Dumasé stb. tollából; Coppée plane egy egész költemnyét irt az albumba. — És ime, még sincs negyven aphorisma az albumban, csak harminczkilencz! Az egyik «halhatatlan» nem akart beleírni semmit, s ez — John Lemoinne, aki angol származású levén, talán azonosítja magát Jeanne hóhéraival? (L. Taxil már idézett folyóiratát 6. sz. 84. s kk. ll.) Erre is azt mondjuk, hogy: jellemző!

tanulásokkal. Minden lapján az isteni Gondviselést tünteti szemünk elé, mely amint az egyes embereket, úgy a nemzeteket is kormányozza az ő véghetetlen bölcsesége szerint, — és így *hitünket, reményünket* erősíti, *szeretetre* gyulasztja szívünket, ugyanazon Gondviselés iránt; önzetlen *hazaszeretetre* tanít bennünket, nem olyanra, amilyen napról-napra hangzik sok embernek ajkain, akik pedig tetteikkel éppen nem bizonyítják be, hogy hazájukat szeretik, hanem arra a hazaszeretetre, amely tettekben, a kötelességnek teljesítésében, s ha kell, önfeláldozásban nyilvánul; emlékezetünkbe hozza, ha néha talán a földhöz tapadva, egy perczre elfelednők, azt: hogy ezen a földi, anyagi életen kívül létezik még *természetfölötti élet* is, a léleknek élete, amelynek igazgatnia kell egész működésünket, még anyagi gondjainkat és földi ügyeinkben való eljárásunkat is.

És ez a történelemnek az a theológiája, amelyről e lapok elején említést tettünk. Az emberiségnek egész története, komoly figyelemmel vizsgálva, az isteni Gondviselés folytonos működésének megismerésére vezet minket, annak egyes epizódjai pedig a napnál világosabban bizonyítják be nekünk, hogy ugyanaz az isteni gondviselés a világtörténet eseményeit az ő véghetetlen bölcseségének és jóságának előre meghatározott tervei szerint, az erkölcsi világ szükségéhez képest intézi, közvetlenül befolyva az egyes nemzetek, sőt az egyes emberek sorsába.

Talán merészen hangzik, de lehet mondani, hogy a történelem egy módja, egy útja az Isten kinyilatkoztatásának, mert a benne előforduló természetfölötti beavatkozás oly hangosan szól az ember eszéhez, hogy azt meg kell hallania, hacsak erővel be nem dugja füleit! «Irjuk le az alphabet betűit akár milliószor» — mondja egy nemrég elhunyt magyar tudós, — «s bocsássuk aztán a betűket szélnek, s ez hányja vesse azokat bármédig s bármily irányban: soha azokból egy Ilias vagy Odyssea keletkezni nem fog; . . . csak egy nagysezü ember gondolkozhatott ily felségesen, és szedhette a néma jegyeket oly jelentésszerű rendbe, hogy gondolatait ily értelmes

szépen tolmácsolja.»¹ Ép így a történelem is, mely remek eposzként az emberek, a nemzetek egyes cselekedeteiből, viszontagságaiból áll össze, — és pedig olyképen, hogy abban a tervet, a czélszerűséget, a bölcsen kiszámított, előre meghatározott eredményt látnunk kell: szükségképen arra a következtetésre vezet bennünket, hogy eme cselekedeteket, eme viszontagságokat egy, az embereknél sokkal magasabban álló, végtelenül bölcs rendező intézi. — Az egyesek, vagy a nemzetek, lehet, hogy nem is sejtik, hogy e vagy ama vállalatuk, mely saját földi érdekeknek látszik, tulajdonképen eszköz az Istenség kezében, az ő céljainak elérésére; épp úgy, mint a közkatona vagy alantás tiszt nem tudja mindig a hadvezértől reáparancsolt műveletnek célját és rendeltetését; de amint a hadvezér vajmi jól tudja, miért parancsolta alárendeltjeinek éppen ezt vagy azt a mozdulatot: úgy az Isten is öröktől fogva tudta, miért van ez vagy az a teremtménye éppen arra a működésre hivatva, mely őt a történelemben jellemzi; miért kell ennek vagy annak a népnek éppen azokon a viszontagságokon átmennie, amelyeket a történelem róla az utókor számára feljegyzett.

És amint magában a szép természetben, minden egyes lény, minden egyes tárgy a Teremtő egy-egy gondolatát fejezi ki, és eme miriádnyi egyes gondolatok, összevéve, annak az egy, nagy gondolatnak kifejezésére valók, amely az egész teremtés főcéljának felel meg, hogy hirdessék az Istennek dicsőségét, mindenhatóságát, végtelen bölcsességét, jóságát: ép úgy az emberiség története is azt mutatja meg nekünk, hogy az egésznek végcélja az Istennek dicsősége, az emberiségnek őhöz való visszavezérlése által; és hogy a történelemnek egyes eseményei külön véve is, az egyes népeknek, sőt az egyes embereknek működése, szereplése is az Isten által intéztetnek, aki a néha disharmonikusnak látszó részleteket is a legszebb harmoniába tudja összekötni, a végcél elérésére.²

¹ Danielik J. A történet szelleme, Pest, 1857. 5. l.

² V. ö. ugyanazon mű 9. l.

LEHET-E ELLENTÉTBE ÁLLITANI A „KERESZTÉNY ERKÖLCSÖT“ ÉS AZ „ÖNÖK DOGMÁIT“?

Irta HORVÁTH ZOLTÁN.

«Én igenis nagy védője vagyok a tiszta keresztény erkölcsöknek, ha tiszták. Mert ez teszi a keresztény vallást minden más vallás felett becsessé és örökké, nem pedig az önök dogmái.» Így ír egy magyar akadémikus egy magyar paphoz!

Pedig farkánál kezdi kantározni a lovat, mert a keresztény erkölcs legtisztább, legörökkévalóbb lendülete az «önök dogmái» körül forgó hit!

A hit leglendületesebb Istenhez emelkedés és az Isten részéről a legkegyelmesebb leereszkedés. A kereszténység első erénye; benne rejlik a legfőbb erkölcsi érték. Mily eszkimói törpeséget állít lelkünk elé az a jéghideg, tehetetlen fogalom a hitről, mely abban az ellentétben: a «Keresztény erkölcs» és az «önök dogmái» mutatja be magát. Ez az a hideg rationalista fogalom, melyet Hermes hozott be az általa elnyomított theológiába, s mely a megvénült s kiélt világ üres fejeiben, ha akadémikusok is — mindenféle kísért.

Evvel szemben a vatikáni zsinat a hitnek erkölcsi értékét hirdeti a «Constitutio dogmatica de fide catholica» III. fejezetében, mely így kezdődik: «Quum homo a Deo tamquam Creatore et Domino suo totus dependeat, et ratio creata increatae Veritati penitus subjecta sit, plenum revelanti Deo intellectus et voluntatis obsequium fide praestare tenemur. Hanc vero fidem, quae humanae salutis initium est, Ecclesia catholica profitetur *virtutem esse supernaturalem*»

Sokféle helytelen vélemény van a hitről. Az egyik

vélemény — a protestantizmus ösatyáink tévedése — a hitet bizalomnak tartja s szerintük e hit eszközli azt, amit hiszünk, pl. hiszszük, hogy üdvözülünk, tehát elnyerjük azt; hiszszük, hogy a kenyérben Krisztus teste van, tehát e hit eszközli, hogy jelen lesz. E zavaros ellenmondásokhoz közel áll a pietisták vélekedése, kik a hitet valami fölismerhetlen belső érzelemnek gondolják. Mások ismét egészen természetes dolognak tartják a hitet olyanformán, hogy kizárólag azért hiszünk, mert a bizonyítékok meggyőznek a hit tárgyának belső igazságáról. Mennyivel igazabb, tisztább és fenségesebb ezen vélekedéseknél azon szilárd állítás, melyet a kath. theologia tanít a hit lényegéről és pedig a kinyilatkoztatás forrásai nyomán.

A hit sem nem bizalom, sem nem érzelem, sem pedig természetes meggyőződés, hanem a hit hódolat.

Ezen hódolat egyrészt kötelesség, másrészt legfőbb erény. A hit első sorban az értelem aktusa, de az értelem oly aktusa, mely erkölcsi alapon emelkedik azért, mert az akarattól függ, mert legyen bármily világosság értelmében, mégis ellenszegülhetek, megtagadhatom az engedelmességet, a hódolatot. De az akaratnak ezen ellenszegülését törli meg az isteni kegyelem, mely nélkül nincs érdem, nincs erény, t. i. olyan, mely Isten előtt is az volna.

A hit valóban kötelesség és pedig kötelesség azon általános oknál fogva, mely szerint a teremtmények célja Istent dicsőíteni. Ezen dicsőítés olyan, a milyenek az egyes teremtmények. Másképen dicsőítik Istent az óriás égitestek, másképen az öntudatlan élőlények, másképen az ember. — Mindegyik úgy dicsőíti Istent, a mint az Istentől alkotott lényének, természetének megfelel. A nagy égi testek hatalmát hirdetik, a földi élőlények: növények, állatok az ő bölcsességét és jóságát tüntetik föl. Ezek — mint öntudatlan lények — szükségképen dicsőítik Teremtőjüket. De az ember lényét más képezi; az embert emberré értelem és szabadakarat teszi s így mint öntudatos lény öntudatosan: értelemmel és szabadakarral kell hódolnia az Urnak. Ezt

a «kell» szót nyomatékosan ejthetjük ki, ez itt nem fizikai szükségét, hanem morális szükségét, köteleességet jelent és magában foglalja a hódolat valódi fogalmát: az öntudatos aktust. De igazán nyomatékos ezen «kell,» ezen köteleesség azért is, mert az embernek mindene, egész lénye Istentől van s ha nem hódol Istennek azzal, a mit Istentől kapott, jogtalan lázadóvá, bűnössé lesz, ki méltó a büntetésre

Mily fönséges a katolikus hitnek tana saját magáról, mert a hitet egyuttal erénynek, isteni erénynek nevezni. A hit nem száraz okoskodás, hanem lendületes Istenhez való emelkedés! Ezt a fogalmat a rationalista theologia nélkülözi; a hitben ez a theologia nem kontemplálja a lélek fölhatolását és a szabad akarat erkölcsi lendületét, — csak az ész jéghideg, mechanikus operatióját látja benne. A fönséges, erkölcsi érték, mely a hitben feszik, ezen hermesi fölfogás mellett végleg elvész! A mi hitünk nemcsak az észnek, hanem a szívnek hite is! Köteleesség és erény! Erény, mely igazán jóvá, erkölcsileg erőteljessé tesz! — Midőn elmém hódol a kinyilatkoztató Isten tekintélye előtt, akkor érdemesebb, kedvesebb is vagyok Istennél. A hiten kívül nincs más összeköttetésem Istennel ha csak nem akarjuk ide állítani a merő fizikai összeköttetést, mely az állatokéval közös. De én magasabbrendű lény vagyok és öntudatosan hódolok az Urnak, mint a *legfőbb értelemnek*, mint a *tekintélyek forrásának* s ezzel nemcsak köteleességet róttam le, de maga ezen hit közelebb hozott Istenhez, bensőbb, magasztosabb viszonyba jutottam vele. Ha «hit nélkül lehetetlen Isten előtt kedvesnek lenni,» akkor a hit kedvessé tesz Isten előtt.

Ezen erény hatalmában közelebb is jutottam rendeltetésem elérésében? A legközvetlenebbül! Azzal, hogy Istennek megadom értelmem részéről a hódolatot, rendeltetésemnek egy részét már be is töltöttem. Rendeltetésem Istent dicsőíteni és pedig azzal dicsőíteni, a mi engem emberré tesz. De az, a mi engem emberré tesz: az értelem és a szabadakarat tehát lényemnek legnemesebb, legkiválóbb része, — az, a mi bennem Isten képmását teszi, a mi leg-

közelebb áll Istenhez. A hitben teljes az értelem hódolata. Nem keresem, hogy megértem-e a titkot, nem bánom, ha föl nem fogja is elmém: mégis hiszem azon tekintély miatt, melyre támaszkodik. Ezen tekintély fölülmúl minden más tekintélyt. Hiszünk a tudományban is, sok fölfoghatatlant, részint a nagy föltaláló elmék tekintélye miatt, részint mint némely tudományos «postulatum»-ot, vagy mint ideiglenes, könnyen kezelhető kifejezését a konkrét történészeknek. Például elfogadjuk a parányelméletet, mely pedig igazán fölfoghatatlan; mert például senki sem fogja föl, hogy lehet az a parány vagy ha tetszik, azon túl az utolsó anyagrészecs rugalmas de oszthatatlan. Értem, hogyan lehet valami rugalmas, a mi osztható, a mi részekből áll, — ott ugyanis a részecsek közt lévő hézagok összeszorulhatnak és kitágulhatnak, de miféle rugalmasság lehet egy oszthatatlan parányban, mely nem áll részekből? Ezt nem értem, de mégis elfogadom, hiszen másképen nincs alapja a mai természet-tudomány sok részének. De ezen tudományos elmélet csak addig tartja magát, míg alaptalansága ki nem tűnik, míg helyesebbet nem gondolnak ki.

Egészen másként áll a dolog a hit tételeiről. Azokat egy nem tévedhető tekintély miatt hiszem. E tekintély minden mást fölülmúl, mert az értelem is végtelen: Isten tekintélye! Mi ez előtt az ember? Isten tekintélye részünkről minden időben hódolatot, engedelmességet kíván és magunk is belátjuk, hogy erre kötelesek vagyunk. Belátjuk, hogy ha Isten szól, akkor az értelemnek józanon nem lehet ellenmondania. Ez a hit lényege: az emberi értelem teljesen hódol a kinyilatkoztató Isten előtt. S az értelem részéről ezzel lényegileg meg van adva Istennek a dicsőítés, tehát rendeltetésünk egyik részét betöltjük, ha hiszünk. S így a hit ezen szempontból tekintve is erény.

Mit hozunk még föl ezen hódolat fönségének kiemelésére? Hasonlitsuk össze mindazon áldozatokkal, melyekre az ember képes, hogy fognak azok mind eltörpülni a hit hódolata előtt! Mik a megölt állatok, vagy mik a máglyára rakott nemes termények ezen hódolat mellett? Itt az Isten

képmása: az öntudatos lélek áldozza föl értelmét, hogy dicsőítse a legtekintélyesebb értelmet: Istenét; — másrészt az ember állatot öl le, gyümölcsöt hamvaszt el, hogy dicsőítse az Urnak hatalmát. Melyik a tökéletesebb? A melyik felsőbbrendű dicsőítés! Könnyű eltalálni!

Nemcsak észszerű tehát a hit hódolata, hanem fönséges és megtisztelő is az emberre nézve, ha értelmét aláveti a legfőbb értelemnek: a kinyilatkoztató Isten szavának.

S amily észszerű és fönséges, oly szigoruan kötelező is egyszersmind. A kitünő Scheeben szavai szerint: «egy merően fakultatív isteni hit,» hogy modern nyelven szóljak, az ész és a kereszténység szempontjából egyaránt ostobaság. Az Isten, aki csak bölcs mesternek ajánlkoznék, ahelyett, hogy mint az *értelmek királya* kinyilatkoztatásának elfogadását követelje, nem volna Isten többé; és a hit, melylyel nem akarnánk mást, mint kiaknázni s hasznunkra fordítani az isteni bölcseséget, ahelyett hogy a hit által neki mint a *lelkek királynéjának* hódoljunk, ha mindjárt Istenre s nem emberre vonatkoznék is, — nem volna már isteni hit, hanem igenis emberi hit, melyet ha Istenre vonatkoztatunk, Őt nem tiszteljük, hanem inkább becsmételjük.» (Erläuterungen zu der dogm. Constitution de fide catholica. Das Ökumenische Concil vom Jahre 1869. I. k. 242. l.)

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Pannonia őskeresztény emlékei. Régészeti tanulmány. Irta Gyárfás István Tihamér. főgymn. tanár. Budapest, 1889. VIII. 104 l. Megrendelhető a szerzőnél Nszombatban. Ara 1 frt.

Pannonia ó-kori műemlékekben gazdagnak egyáltalán nem mondható, az országnak nagy és többször ismétlődött

viszontagságai a népvándorlás, különösen pedig a majd kétszázados török uralom mindent megsemmisített, ami talán még fenmaradhatott volna. Jóformán összes adatainkat a római íróknak egyes idevágó megjegyzései s a régészeti kutatások, főképen pedig véletlen felfedezések, s egyes feliratos emlékek szolgáltatják. Áll ez leginkább a keresztény műemlékekre nézve. Igen kevés az, amit e részben teljes bizonyossággal tudunk és állíthatunk. Épen azért nem teljes a fentebbi tanulmány, de nem is lehet az, mely a két érsekességnek, Sirmiumnak és Lauriacumnak alapítását, s az ezeknek alárendelt püspökségek és nevezetesebb egyházak jogkörét és történetét vázolja. Hálás thema, de sok nehézséggel jár épen az adatok hiányossága miatt. Sok helyütt pusztán egyes írók odavetett mondataiból vagy egy-egy sírfeliratból kellett következtetést vonnia a szerzőnek; mindennek daczára figyelemreméltó annyival is inkább, mert fölkarolja mindazt amit e téren fölkarolhatott, s a miben adatai némi támpontul szolgálhattak. S ha e tanulmány, mint szerző előszavában jelzi, folytatása mintegy ama munkájának, mely két év előtt «öskeresztény műemléki tanulmányok» cz. alatt megjelent, reméljük, hogy szerzőnk munkásságát e téren nyugtatni nem fogja, hanem, bár igen sok fáradsággal és kutatóssal jár, az e munkájában észlelhető hézagokat is, a mennyire lehetséges, pótolni fogja. A magyar kereszténység történetének így is nagy szolgálatot tett.

H. K.

A női erény és méltóság irányelvei. Irta Laky Demeter. Győr. 1889. Fischer István könyvnyomdája 8-rét 369 lap. Ára 1 frt 50 kr.

Az újabb nemzedék előtt nem lesz ismeretlen azon érdemes férfiú, kinek neve az érintett munka czimlapját díszíti. Hiszen az iskola falai között ismerkedett meg már nevével és bizonyára szívesen emlékszik a tőle származó azon kedves munkára, a melyekből a magyar nyelvre vonatkozó behatóbb ismereteket merítette. Persze a kor és «a hala-

dási vágy» rádiktálta az ő műveire is a régi mondást: «Migrate veteres.»

Megszokott munkakedve azonban a régi maradt. Ennek szép gyümölcsként nyújtotta a jelen munkát, melyben a legfontosabb társadalmi kérdések egyikével — a nőneveléssel foglalkozik.

Ismervén a «nagyyszerű feladatot, melyet az Istenség végtelen irgalma a jó nőnek szánt, hogy betöltse az ember életében a hézagot, melyet a paradicsom örömeinek nem sikerült betölteni» (25. lap) és tudván, hogy e nagy és magasztos feladat megoldásához meg van ugyan a nőben a képesség, de hiányzik — főleg ma — «e képesség hivatászerű fokozása»: meg akarta ismertetni e módot és eszközöket a női elme és szív hivatászerű fokozatos fejlesztésére, olyképen, hogy ez együttesen és párhuzamosan mindig a tiszta erény ösvényén történjék.» (33. lap.)

Elő akarta mozdítani azon időnek elérékezését, «melyben a hölgyvilág minden szép és üdvös értelmi sajátsággal teljesen felszerelve, birtokába jutand azon szent befolyásnak, a mely végett alkottatott.» (66. lap.)

A nő hivatásának és természetének bővebb kifejtése után, áttér a t. szerző a nőnevelés azon irányára, szellemére és eszközeire, a melyek segítségével mind közelebb juthatna a társadalom azon állapotához, a melyben a nő csakugyan annak javára fejthetné ki üdvös munkásságát, felemeltetnék társadalmi helyzetének azon magaslatára, hova tisztelettel kellene mindenkinek feltekintenie.

Műve e részében először a testi nevelésről szól, azután az értelem fejlesztéséről értekezik és végül az erkölcsi nevelésre vonatkozó nézeteit tárja az olvasó elé.

A munka minden sorában a tárgy iránti legmelegebb lelkesedéssel, a kérdés alapos ismeretével és a bajok orvoslására vezethető eszközök feletti beható elmélkedés nyomaival találkozunk. Lelkes ügyszeretete annyira eltölti a szerzőt, hogy nem ritkán megfedkezni látszik a kellő mértékről és kissé terjengőssé válik fejtegetéseiben. Különös érdeket kölcsönöz a munkának azon körülmény, hogy

a legnyomósabb érvek a mindennapi életből meritvék és így nemcsak könnyen érthetők de hódítók is. Egyes helyeken kikerülték ugyan figyelmét a «közelebb» fekvő példák, de általában véve leginkább az eléggé ismeretes esetekkel ügyekszik bevitatni állításait.

Mig azonban ekként szívesen ismerjük el a munka érdemét, nem hallgatjuk el abbeli megjegyzésünket, hogy tulajdonképi céljára nézve nem tudtunk eléggé tisztába jönni.

Vagy u. i. a nevelés vezetői, vagy a nevelés alanyai számára írhatta a t. szerző művét. Az első esetben felesleges a túlhosszú első rész, a másodikban pedig nem eléggé megfelelő a második rész. Ha továbbá a nőnevelés mai állását ohajtotta volna vagy javítani, vagy más irányba terelni bővebben és komolyabban kellett volna az egész oktatás menetével — a mi pedig kívánatos is — foglalkoznia;

Talán nem tévedek, ha azt hiszem, hogy Dupanloup és Landriot hirneves munkái lebegtek a t. szerző szemei előtt és a «La femme forte» vagy a «Conférences aux mères chrétiennes» munkákat akarta *szabadon* átültetni irodalmunkba! Nagy nyereség volna *ily* munka irodalmunkra, nagy nyereség a hölgyvilágra nézve és büszkének vallhatná magát, ki azok utánzását szerencsésen megvalósította.

A jeles munka — szép kezdeményezés a jelzett irányban. Nem is szándékunk távolról sem levonni valamit értékéből, sőt inkább meg levén győződve arról, hogy nemes önértetre keltheti a hölgyeket, mélyen kívánjuk, hogy minél nagyobb elterjedést nyerve, megérlelje e nővilágban azon üdvös elhatározást, hogy «akarja, a mire képes és értsen ahhoz, a mit akar.»

Dr. Walter Gyula.

Pótlék a csanád-egyházmegyei papság irod. munkásságának kimutatásához.

Balaton János csanád-apáczai plébános és Felső-Arad-egyházkerületi esperes, született 1832-ik év január 15-én Doroszlón Bács megyében. Iskoláit Kalocsán, Pécsen, és Temesvárott kitűnő sikerrel elvégezvén, a csanád-egyház-

megyei papneveldebe lépett. Régóta szolgál az irodalmi téren. Már az ötvenes években mint segédlelkész az akkori «Tanodai lapokban,» «Idők Tanujában» és a «Kathol. Néplapban» több cikket irt részint saját neve, részint álnevek alatt, vagy névtelenül, melyek között nevezetesebbek az akkori «Kathol. Néplapban» megjelent ily című közleménye: «Csajághy Sándor püspök élete.» A hatvanas években egy terjedelmes röpiratban saját neve alatt hatalmasan védelmezte a szegedi közkórházban működött, de az álliberalizmus által agyonrágalmazott és elűzött irgalmas nénéket. «Orsovai hangok» czime alatt irt több cikket a szegedi legényegylet ügyében; később pedig mint szegedi segédlelkész «Igazoló válasz» című szintén terjedelmes és saját neve alatt megjelent röpiratában sikra szállott azok ellen, kik a szegedi legényegylet «kath.» jellegét megtámadták. Megjelent még tőle kis füzetekben «Szegedi Rozália kápolna» és a Szeged-alsóvárosi «Havi boldogasszony» képének rövid története imákkal és bucsujárási szabályokkal. Nem kis tevékenységet fejtett ki a hatvanas években a szabadságolt katonák nősülését nehezítő sok és költséges okmányok megszüntetése tekintetében. Miért is az időszaki sajtóban saját neve alatt hat rendbeli cikket irt, melyek a magas kormány figyelmét is magukra vonták ugyannyira, hogy az okmányok megszüntetése felsőbb-hatóságilag elrendeltetett. A szegedi és más vidéki lapokban irt cikkeket a cselédügyről, az értékpapirokról, biztosítási intézetekről, a felekezeti iskolák előnyeiről a közös iskolák fölött szellemi és anyagi szempontból vitatva. Irt továbbá igen magvas cikkeket saját neve alatt az «Idők Tanujában» Renán munkája ellen, melyekben igen alaposan előadta a legjobb tiltakozási módok között a sajtót. Az olvasó közönség általános helyesléssel olvasta a hetvenes években és 80-ban a «Magyar Állam» hasábjain megjelent sok közérdekű leveleit és cikkeit, melyek között az «Ellen nézetek» című hármasközleménye leginkább kitűnt. E cikkeiben az «Emberbaráti részvétadó» javaslat ellen kelt ki és alapos érvekkel bebizonyította, hogy a kötelező emberbaráti

részvétadó» veszélyes lenne az egyházra és lelkek üdvére nézve csakugy, mint az államra. Kimutatta, hogy az úgynevezett humán philantrópia soha sem képes a keresztény szeretetet pótolni. Megczáfolta továbbá és visszautasította Mocsárynak az egri érsek ellen intézett goromba támadásait, védte a vallás és tanulmányi alapok kath. jellegét, az egyházi birtokokat jogi szempontból. Megjelent még tőle «Római zarándok utam» című legújabb műve, melyben a népnyelvén leírja az 1887. évi római zarándokok útját, Róma, Nápoly, Flórencz és Velence nevezetességeit, műrégiségeit tanulságos alkalmazásokkal, hogy így a népben is ébreszsze a műérzéklet a szép és nemes dolgok iránt. E műve is általános tetszésben részesült az olvasó közönség előtt.

N. N.

Pázmány válogatott egyházi beszédei. Bevezetéssel és szótárral. Szerkesztette Bellaugh Aladár, középiskolai tanító. Budapest Franklin-Társulat 1889. XX—204 l. 8-rétben. Ára 60 kr.

Sajnálattal és szégyenkezéssel kell megvallanunk a kiadóval, hogy Pázmány is azon írók közé tartozik, kiket sokan dicsérnek, de kevesen olvasnak: bár dicsérnék kevesebben és olvasnák többen.

Pázmány összes műveinek kiadása, a magyar katolicismus ezen becsületbeli kötelességének lerovása, még talán sokáig várat magára! Sőt örökbecsű beszédeit a magyar biboros Cicerónak is véka alá rejtett világosságként nélkülözzük, mert azok is csak régi kodexekben lappanganak, melyekhez nem lehet mindenkinek, ki ezt szívesen tenné, hozzáférni.

Más nemzetek jobban megbecsülik nagy íróikat. Egy olasz paptársam, kivel több évet töltöttem együtt, nem engedett napot elmúlni a nélkül, hogy néhány lapot ne olvasott volna az olasz Pázmányból, Segneriből. Lengyel

kollégáimban mindenkor csodáltam a lengyel Pázmánynak, Skargának ismeretét. Juan de Avila imádságai az oltáriszent-séghez négy századon át szájról szájra szállanak déli Spanyolország népénél, mely így őrzi Andalúzia apostolának áldott emlékét: és mi mit teszünk Pázmánynyal?

Jól esik lelkünknek a legkisebb jel, mely Pázmány szellemi kincseinek megbecsülésére és terjesztésére vall: s ily jel a többi között a jelen kis beszédgyűjtemény is, mely a nagy hitszónok tizennégy beszédét közli — teljesen az eredeti nyelven, sőt igen lényegtelen változással az eredeti helyesírással is. A nyelvi sajátságokat a mű végén a 32 lapra terjedő szótár foglalja össze.

Sziből óhajtjuk, hogy a kik Pázmány beszédeinek valamely teljes kiadásához hozzá nem férhetnek, legalább ezen gyűjteményből tanulmányozzák a magyar katolikus egyház nagy restaurátorának magasröptü gondolatait.

Dr. F. C.

*A szellemekben való újabb hit. Dr. Schneider Vilmos.
8. r. 527. l. Ára 2 frt 50 kr.*

Hosszas bevezetéssel fogadja a szerző az olvasót, hogy bevezesse a szellemekben való hit titkaiba. Már itt halmazát találjuk sok olyannak, mivel később még eleget találko-zunk: többet érne a bevezetésben rövideen, határozottan meg-jelölni a tárgy mibenlétét. A mű folyamán át ugyis alig ju-tunk világos tudatára annak, hogy szorosán csakis a szellem-idézésről szól. Figyelmeztet ugyan Sz. későbbben, már a mű folyamán, hogy a mesmerismus már tárgyán kívül esik, pedig elég hosszasan, úgy hogy már zavarólag is hat: de nem mondja meg határozottan, mi a lényeges különbség a mesmerismus meg az ő tárgya közt, ezt a bevezetésben megtehetné. A mű leve-zeti tárgyat a történet századain át, le egész a modern korig. Ki-mutatja, hogy a spiritismus egyenlő koru és elterjedésü ma-gával az emberiséggel, lévén a spiritismus forrása nem egyéb, mint az emberi természetnek veleszületett vágya a titokszerű

után, s a holtakat illető tudványa, mint azt a szerző helyesen kimutatja. Eljutunk azután a spiritismus modern történetéhez és mibenlétéhez. — Bemutatja azt a szerző négy fejezeten át kiváló jelenségeivel együtt. Szembeállítja tanait a kereszténységgel. Reámutat ellenséges irányára. Egyes tanait méltatja; következményeit kimutatja. A nyilatkozó szellemek sajátos erkölcsiségére utal. Azoknak hiú reményeit méltatja, kik a spiritismusban a tudományok új megbecsülhetlen forrását látták. Végre végső ítéletet mond. Új fejezetet szentel a kérdésnek, vajjon hozhat-e ítéletet a tudomány a feltűnő spiritisticus jelenségek felett; hosszú disceptatio után végre eldől a kérdés. Erre azon elméletek következnek, ismét túl hosszasan, melyek a spiritismus mibenlétének kifejtésére vállalkoznak. Számuk nem kevesebb nyolcznál. Az utolsóban adja a szerző az ő elméletét, mint a melyet a kereszténynek kell tartania. Nagyon helyesen int itt a szerző, mint másutt is, tartózkodásra, nehogy feltűnőbb tünemények megfejtésére azonnal természetenkivüli erőt keressünk; de az oly nagy tartózkodás, mit a szerző a végítélet megadásában tanusit, szintén tulzásnak látszik.

A szerző mindenben igen hosszas, így a mű igen homályos. Hiába keresi az ember itt a rövid határozottságot. Akárcsak forrásgyűjteményt akarna nyújtani a szerző rendszeres tan helyett; teli van műve tények és idézetek halmozásával, de ezekből alig vonja le határozott ítéletét, s ez az olvasót csak kételyben tartja. Már különösen az elméletek méltatásánál, melyek a spiritismust magyarázni hivatvák, minek annyit időzni, minek annyi tény, annyi idézet! Akárcsak arra törekednék a szerző, hogy lapokat töltsön. A sok elmélet méltatása ugyanis elvon a tulajdonképi tárgytól.

A műnek bizony az igen sok titokzatos eseményen kívül, melyet felhoz, nincsen vonzó hatása. Tanulságosabb is volna, ha határozottabb volna az ítéletben.

A fordító urak is sok nehézséggel küzdöttek, meglátszik az sok helyütt. Kár a bölcsészeti terminus technicusokat egyszerűen magyarrá fordítani, legalább zárjelben kellene a

latinokat is adni. Nem szabad a német szójárásokat szórólszóra fordítani: «a tudomány gyermekcipőiben» stb.

Dr. Krammer György.

Hitszónoklati Folyóirat. I. Szerkesztik Karkecz J. és Urbán V. sz. f. r. atyák. Szeged. Ára ?

A folyóirat első füzete a következő beszédeket tartalmazza:

Urjövét I. Vasárnapja. A szerző ur célja, szólni «azon kétségbeejtő zavarról, mely a bűnöst az utolsó ítélet napján elszáritja.» Kezdi 5 idézet csoportosításával, melyeknek benső összeköttetését és célját bizony nehezen érteni. Végre a 3. lap közepén kezdi bizonyítani a bűnös kétségbeejtő zavarát. Szereti a sz. ur az idézeteket és történetkéket tárgya bizonyítására. Igen helyes. De ott kell azokat alkalmazni, hol bizonyitanak. Boger története, Kempis idézete ott, hol azokat használja, nem bizonyitanak. Ha pedig használjuk a történetkéket, azokat ne halmozzuk egymásra, hanem mértékkel; és fejtsük ki, mutassuk meg erejüket. Nero történetkéje után keveset mond: «mennyivel rettenetesebb lesz a bűnös leleplezése,» — miértje fejtsék ki, és lesz hatása. Ugyanigy Augusztus császár példája. Nagyobb világosságot is kívánnék. Ugyancsak keresni kell, mit jelentsen pl. a 4. lapon: «Mindezek tetejébe» stb. Ha háromszor elolvasom és keresem, megértem; de ez nem világosság. Tehát, hogy az Ur előtt is feltárul a bűnös egészen, ez fog benne nagy zavart okozni, ezt akarja mondani a szerző ur. Majd ismét példákat hoz fel, melyeknek egyike azonban teljesen elég volna, ha kifejtené erejét. S ismét részletezni kezdi a bűnös belső állapotát: nem értem miért? Az sincs jól, hogy a a Birónak nyelvére adott szavak roppant tágak, sivárak, kopottak, kevés átérzést mutatnak, keveset is kelthetnek a hallgatókban. A szerző ur az Itélő utolsó szaván akad meg «örökre» s megelégszik ily qualificációval: «Rettentes szó ám ez.» Igy semmit sem hat, ki kell azt fejteni,

hisz e szóban igenis nagy erő fekszik. Nem rossz a kereszténynek a pogánynyal való összehasonlítása, kivéve a dogmatikai hibát: a pogány «talán legjobb indulata mellett sem juthatott el a kegyelem és az örök élet forrásához.» «Vonjátok le ebből az erkölcsi tanulságot» nem elég befejezésnek, a szerző ur vonja azt le a hallgatóság számára!

Beigatási ünnepélyre. Fellengző, lelkes, elismerést érdemlő beszéd, de nem templomba, nem szószékre való: Praedicate Evangelium Marc. 16. 15.

Mária szeplőtelen fogantatásának ünnepére. Kik, mik a sz. Atyák? Mi az Egyház? Ki érti e kifejezéseket, úgy mint itt érteni kellene azokat, nem mondom a nép közül, hanem a művelt osztályokból is! Mi, melyik az az Egyház, melytől a sz. Atyák is tanulhattak?! S ha azt nem érti a hallgató, mit ér az egész érv? A dogmatica szólhat így, de nem a népnek szóló szónok. Hogy kikerüljük a mindig nehéz magyarázatot, mely csak homályt okozhatna, legjobb ilyenkor azt mondani, így hittek mindig a keresztények, mert lám így meg így irtak — és most idézni. Ennyit a beszéd első részéről! A másodikról pedig annyit, hogy nem második rész az, hanem teljesen új beszéd, melyben semmi, de semmi vonatkozás nincsen az első részre. A szerző ur teljesen megfejtkezik arról, hogy ép az első rész tárgyából akar érvelni a boldogságos Szűz tisztelete mellett.

Halotti beszéd. Nem rossz, sőt csinos kis rögtönzet.

Urjövet III. Vasárnapja. Igen szép vonást fedez fel szent Jánosban, ennek nyomán azt igéri a bevezetésben: «lássuk meg van-e bennünk az alázatosság.» Ezt fogja tehát bizonyítani, azt várjuk; kezdi is, de rövid kezdet után már is kitér — «sokan így okoskodnak» — ez rosszul hat. Sőt épen séggel elfelejtja a szerző ur, amit ígért és már a nagyravágyás káros következményeiről beszél. Részletezi e bűn káros kifelőzéseit, és ime egyike e kifolyásoknak figyelmezteti csak ismét a szerző urat, hogy hát még nem mutatta meg, amit ígért: — «van-e bennünk alázatosság» — és erre ismét ezt kezdi megmutatni. De hát ez nem rend a szónoki beszédben! A szónoki beszédben, mint egynemű, egységes egészben a logica

és rhetorica rakja egymás mellé a gondolatokat, nem pedig az associatio idearum. A befejezés maga is mutatja, hogy a szerző ur maga sincs tisztában czéljával, nem tudja, mit akar elérni! Különben hatás tekintetében is az ily befejezés: «Beláthattátok ebből, hogy az ördög szítja a nagyravágyást, ne engedjétek tehát a gonosz lelket belopódzni szivetekbe» — keveset vagy semmit sem ér, ez nyom nélkül elhangzik. Különben semmiképen nem tagadom, hogy a beszéd egyik-másik része, külön-külön magában véve elismerést érdemel.

Urjövet IV. Vasárnapja. Parate viam Domini gyónás és áldozással. Kis Katekezés. — «A ki készületlen megy oda — jobb lett volna, ha távol marad» — helyes in theoria, nem in praxi. Nem jó ezt mondani. Nagy gondja van a szerző urnak a gyónás teljességére, nagyobb gondjának kellene lennie a bánatkeltésre. Nem helyes ily határozatlanul mondani: «mert ha egyet is elhagynál a gyónásból, gyónásod érvénytelen» — határozottan kell a hallgatóságot figyelmeztetni: «ha egyet is akarva, készakarva elhagynál.» Elég lett volna továbbá a gyónással magával foglal kozni, az áldozásról pedig külön, úgy is kevés, ha csak egyszer beszélünk róla.

Karácsonyra. «Jézus az isteni kisdied által uj teremtményekké lettünk.» — Száraz, keveset ért meg belőle a nem-theologus. — «Nem csak uj teremtményekké de sőt Isten fiaivá is lettünk» — nem sokkal jobb. Megjegyzem még, — «az angyaloknak az Isten ura és királya» — igen, de nekem embernek nem kevésbé, hasonlóképen: «nekem Istenem, atyám» — igen, de az angyaloknak nem kevésbé. Valamivel jobb, mert melegebb: «a mennyei kincsek örökösivé is lettünk.» A beszéd másik részével meg lehet elégedni, csak a gyakorlati haszon, melyet a beszéd gyümölcse gyanánt hoz le, nagyon általános — «kerüljétek a bűnt, éljétek jámborul.» — Az egész a rendezett beszéd jó behatását teszi, csak az I. rész lenne jól kidolgozva.

Szent István első vértanu napjára. Az aránylag rop-pant bevezetés más berendezés mellett inkább dicsbeszéd

számba mehetne. Célja: — «az állhatatosságnak e dicső erényét tárom elétek:» — teszi is keveset, de abba hagyja és inkább hallgatói állhatatlanságának bajait vázolja. Továbbá miért hagyja a dicső szentnek példáját teljesen háttérben, említés nélkül? Csak a végén veszi ismét fel a mármár feledett tárgyat. Nem tagadhatni el különben e beszéd-től a szónoki eret.

Karácsony után való vasárnapra. Az fáj, hogy oly kevés gonddal fut át oly gyönyörű és gyakorlati tárgyán az I. részben. Mért nem elemezi szerző ur az Ur Jézus oly új és feltűnő bánásmódját a gyermekekkel szemben? Így mintegy odavetve nem hat. Így hiába tételezi fel a II. részben, hogy a hallgatók meggyőződhettek arról. A II. részen is csak átrohan szerző ur. Nagyon igaz, mindaz kell, mit ott elsorol; de nem sorolhatjuk mindazt úgy odavetve el, így elmosódik minden, és végre a hallgatóság fejében nem marad más, mint mit a szerző ur e szavakkal fejez ki a végén: «neveljétek gyermekeiteket, mint azt a kereszténység szelleme megkívánja», — azaz valami határozatlan, mit előbb is tudtak.

Dr. Krammer György.

Biblia Sacra, iuxta Vulgatae exemplaria et correctoria Romana denuo edidit, divisionibus logicis analysique continua sensum illustrantibus ornavit Al. Claudius Filion, presbyter s. Sulpitii. Parisiis. Sumpt. Letouzey et Ané, editorum.

A biblikus tanulmányok terén kiváló érdemeket szerzett Szulpiczianusok egy hirneves tagjának kezéből került ki azon mű, melyet röviden ismertetni szándékozom.

Fillion érintett szentíráskiadásában eltért az 1548 óta divatos módtól. Nem fejezetek és versek szerint, hanem a tartalom szerint osztotta fel a szent szöveget. Nem tekintve a néhány könyv természetéből folyó prologus- és epilógusokat, a könyvek «Pars»-okra, ezek «Sectio»-kra, a sectiók pedig paragrafusokra vannak felosztva. Az egyes §-ok több

bekezdésből állanak a szerint, a mint a tartalom kívánja. A bekezdéseknek mintegy czimül szolgáló tartalma a margóra van nyomva, a nagyobb felosztásoké a szöveg elé.

Ez új befolyásnak előnye főleg az, hogy az eddigi kiadások fejezetek és versekre való felosztása és minden versnek «a linea» nyomása igen szétaprózta a sz. szöveget, minek következtében a figyelem nem volt oly osztatlan, mint oly szövegek olvasásánál, melyeknek mondatai, sőt félmondatai nem mindig új bekezdések is egyszersmind. Mellesleg megemlítjük még, hogy az eddig szokásos felosztás több helyen hibás és sokszor megnehezíti a sz. szöveg kellő megértését is.

A jelen kiadás egyéb sajátosságait illetőleg megjegyzendő, hogy a szentírás költői részletei úgy vannak nyomtatva, hogy azonnal szembe tűnik a zsidó verselés fő tulajdonsága: a parallelismus. E mellett azonban ott, a hol lehetett, a többi felosztást is megtartotta a kiadó. Továbbá a párhuzamos helyeket nem a margón, hanem a lapok alján adja, nehogy a margóra nyomás által a marginális tartalmak áttekintését, vagy a szöveg közé nyomás által az összefüggést zavarják.

Hogy idézésnél is könnyen lehessen a kiadást használni, a szövegben mindig megjelölte Fillion, hol kezdődik egy új fejezet vagy vers az eddigi kiadásokban, s ez a nyomtatásban oly jól sikerült, hogy a számok legkevésbé sem zavarják sem az összefüggést, sem az olvasót.

Szöveg tekintetében a legjobb római kiadásokat követte és különös gondot fordított a sajtóhibák elkerülésére.

Összefoglalva e kiadás előnyeit, mondhatjuk, hogy a könyv igen hasznos szolgálatokat fog tenni.

O. S. B.

Die hl. Elisabeth. Geistliches Festspiel in 7 Bildern, für Soli und gemischten Chor, mit Clavierbegleitung, comp. von Heinrich Fidel Müller, Dechant in Cassel. 5 Mk. Dazu die Texte 40 Pf. Fulda, Majer, 1889.

Die hl. Dreikönige. Ein geistl. Weihnachtsspiel, Dichtung von Gust. Schwab, zur Aufführung mit lebenden Bildern eingerichtet. — Musik von Heinrich Fidel Müller, Dechant in Cassel. 5 Mk. Fulda, Majer, 1883.

Egész röviden akarjuk az érdeklődők figyelmét, ha netán ilyenek folyóiratunk t. olvasói között akadnának, felhívni e két zeneműre. — Az első árpádházi szent Erzsébetnek dicséretét zengi, hét szakaszban, melyeket igen szépen lehet élőképek bemutatásával kísérve, előadni, (amely képekhez a kiadó igen szívesen szolgál másfél márkáért azon fametszetekkel, melyek a Wartburg gyönyörű frescói után készültek); — a másik, karácsonyi játéknak igen alkalmas. A művek önmagukat ajánlják, könnyű és mégis tartalmas zenéjük, szép szövegük s hatásteljes összeállításuk által.

Hogy a szakaszokról némi fogalmat nyujtsunk, ime közöljük azok czimeit: A «hl. Elisabeth» szakaszai: szent Erzsébet szeretete az Isten iránt, a rózsacsoda, a szentnek jótékonyága, búcsúzása férjétől, elüzetése Wartburgból, az őrgróf temetése, szent Erzsébet megdicsőülése. — A «Dreikönige» pedig eme szakaszokra oszlik: angyalok kara, a csillag megjelenése, a napkeleti bölcsek utazása, ugyanők Heródes előtt, további utjuk Bethlehembe, az isteni kisdednek bemutatott imádó hódolatuk, hazatérésök.

A német irodalmi lapok nem gyözik magasztalni a sikereket, melyek e művek előadását koronázták. A szöveg magyar fordítása nem lenne herkulesi föladat, — s akkor nálunk is, fi- és leánynöveldekben különösen, nagyon szép eredménnyel lennének előadhatók.

Főleg a sz. Erzsébetről szóló munkát merjük ajánlani; mert a karácsonyra van nekünk is, egy derék magyar paptársunktól, Stark Lajos szathmári képezdei tanártól és székesegyházi orgonamestertől szerzett igen csinos, könnyű és kedves karácsonyi énekünk. (Megrendelhető ő nála Szathmártt 1 frtért.)

K. G.

Megjelent «*Schematismus Religiosorum Ordinis S. Benedicti de Sacro Monte Pannoniae*» ad annum 1889—90.

A világhírű «Archiabbatia S. Martini Ep.» Mélt. és főt. Vaszary Kolos kormánya alatt 198 tagot számlál. 81 tanít, 32 lelkipásztorkodásban van elfoglalva; alumnus 46. A rend vezetése alatt virágzik 1 Lyceum, három fő- és három al-gymnasium, 25 plébánia 76 filiálissal. A hivek száma 34,772. A főapátságához 4 ősrégi apátság tartozik; Bakonybél, Tihany, Zalavár, Dömölk.

Paul Féval — souvenirs d'un ami. Par Charles Buel. Deuxième édition. Paris, Letouzey et Ané. 1887. 384. l. Ara 3 frank 50 ct.

Aki arra van hivatva, hogy embertársait, kik Istentől eltávolodtak, Hozzá visszavezesse, hogy a lelkekben, melyekben a hit világa kialudt, ezt ismét meggyújtsa: szent hivatásának teljesítésére sok gyakorlati utmutatást talál a megtértek életrajzaiban. Ilyenekre pedig annyival több szüksége van, minél nehezebb osztályrész jut neki a bünösök megtérítésében, mert ha ez az isteni kegyelem műve is, mégis igen sokszor éppen ezen isteni kegyelemnek eszköze nem más, mint egy buzgó ember önfeláldozó és tapintatos fáradozása.

Hogy pedig ezen fáradozás igazán tapintatos legyen, a térítőnek ismernie kell nemcsak hitünk eredetének ismeretű jeleit, (mert ezek a hitetlent, ha nem is tudja őket megczáfolni, többnyire hidegen hagyják,) hanem ismernie különösen hitünk azon tanait, melyek még a hithideg szivre is képesek hatni, képesek benne legalább a vallás iránt való érdeklődést fölkelteni; ismernie kell továbbá az emberi lélek azon hangulatait, melyekben ez leginkább alkalmas valamely vallásos benyomás elfogadására.

Az emberi szív ezen ismeretét elméletileg elsajátítani igen nehéz, sőt mondjuk ki kereken: lehetetlen. Inscrutable est cor hominis et quis cognoscet illud, nisi Deus, scrutans corda et renes? Némi kis bepillantást a lélek mély titkaiba mégis leginkább saját lelkünknek folytonos megfigyelése és más

lelkek története enged. A hitvédőre és hittérítőre nézve természetesen azon lelkek benső történelme lesz legtanulmányosabb, melyek az igaz hit és valódi vallásosság kincsét kínos küzdelem árán vívták ki, vagy szerezték vissza. Ez tehát a konvertiták életrajza, mint az apologéta egyik fontos tanulmánya.

Féval Pál, az uj-kor egyik legnagyobb regényírója is konvertita. Nem oly értelemben, mint pl. Newman, ki a protestantismusban születvén, hosszú tanulmány és nagy lelki küzdelmek által jutott a katolikus igazság birtokába; nem mint Daumer, ki előbb a tudomány és főleg a fantázia minden fegyverével a kereszténység lerontására tört, míg őt az isteni kegyelem sugara a megtérés világosságában részesíté; nem mint Taxil, ki a konverzió előtt gyűlöletében a kereszténység ellen határt nem ismerve a rágalom minden eszközét felhasználta annak kiirtására: Féval a megtérés előtt olyan volt, mint mi nálunk a művelt katolikusoknak nagyrésze; katolikusnak vallotta magát, de hitét nem gyakorolta; az egyházat és a vallást mint ilyet soha meg nem támadta, de iratait néha mégis nem a hit szelleme lengte át; megtérése nem a «damaskusi uton» történt, mint Taxilé, mert ő nem ment Damaskusba, nem is intézte hozzá a Megváltó eme szavakat: «Saule, Saule, quid me persequeris,» mert ő a Megváltót nem üldözte.

És mégis távol volt Tőle, lelkét nem ékesíté a megszentelő malaszt menyegzői öltönye, sőt a hit fénye is sokáig kialvó félben volt nála, talán csak jámbor neje imádságának és tapintatos apostolkodásának köszönhető, hogy a pislogó mécs évek hosszú során ki nem aludt.

A megtérés talán éppen azért méltó a mi figyelmünkre, mivel nem a vak ellenségeskedést, hanem a hideg közönyt bírja kiinduló pontul; nálunk ugyanis a jelenlegi viszonyok között sokkal nagyobb a közöny a vallás iránt, mint a határozott ellenségeskedés, és így igen fontos ismerünk egy megtérő lélek fázisait, a közönytől a legszentebb buzgóságig. Féval megtette ezen utat, sőt le is írta azt «Étappes d'une conversion» czimű négykötetes munkájában.

De az előttünk fekvő életrajzszerű emlékek is élénk ecsettel festik korunk egy kiváló szellemének eme lelki zárandoklatát, amelyet sok embertársunkkal kellene megtétnünk, hogy hazánk ismét katolikus ország legyen — nem névleg, az anyakönyvek szerint, hanem tényleg, katolikus meggyőződés és közszellem által.

Féval lelki története röviden a következő: előkelő katolikus családból származván a francia legitimisták hagyományos vallásos szellemében neveltetett. Tanulmányainak elvégzése után Párisba ment és a császárság fénykorában a francia nemzet egyik első regényírójaként szerepelt. Politikai tekintetben hű maradt családja legitimista tradícióhoz, ami már magában véve is elég volt sokaknak szemében, hogy őt klerikálisnak tartsák; de ettől ő igen távol állott. A dicsőség mámorá, az anyagi jólét által elkapatva, megfeledkezett a vallás igazi gyakorlatáról, és mint már érintők, csak példás buzgóságu neje gyengéd tapintatának köszönhető, hogy mégis megőrizte a tiszteletet a vallás iránt és soha egy szóval sem támadta meg műveiben a katholicizmus tanait és intézményeit.

Harmincz évig fáradozott a buzgó nő férje megtérítésén. A női sziv biztos tapintatával nem hamarkodott el semmit, nem idézett fel meddő vitákat, melyek a hitközönyt esetleg csak öntudatosabbá tehetnék volna, hanem tudott várni, tudott imádkozni, tudott a szeretet ékesen szóló tetteivel hatni. Midőn pedig a török állam inszolvenciája Féval megtakarított kincseit egy csapásra tönkretévé, a nő e szerencsétlenségben oly lelki nagyságot tanusított, hogy férje nem volt képes ellentállni azon vallás hívó szózatának, mely egy gyenge nőnek ily erős támaszt tud nyújtani. Féval ugyanis napokon át nem merte elmondani nejének, hogy öreg napjaikra, gyermekeik neveltetésére félretett fil-léreik elvesztek, hogy hosszú fáradságuk gyümölcsét mások aratják le s ők újra kezdenek a munkát, — midőn végre erőt vett magán, hogy elmondja nejének, hogy szegényekké lettek, ezen erős lélek minden panasz helyett nyugodtan é szavakkal felelt: «Annál jobb, legalább nem fog téged sem-

misem elválasztani Istentől.» A jámbor nő jóslatszerű mondanása teljeseedett Féval, ki eddig az egyház lanyha hive volt, ezentúl buzgó harczosa lett. Semmi áldozattól nem riadt vissza, hogy amit eddig elmulasztott, azt pótolja, amit hibázott, azt jóvátegye. Nem törődött volt barátainak szánalmas gúnymosolyaival, nem a katolikus tábor embereinek bizalmatlanságával, melylyel az elaggott ujonczot fogadták, visszavonult a város zajától a Montmartre-hegy tövébe, és a szentséges Sziv bazilikájának árnyékában töltötte el szentül életének végső éveit utolsó munkáinak megírásával, melyekben mintegy fölülmulta önmagát s melyek által a katolikus szépirodalmat örökbecsű remekművekkel gazdagította.

Dr. Fischer-Colbrie Ágost.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

A bíboros hercegprimás Ő Eminenciája az 1889. év folyamán több mint százhatvanezer forintot adott jótékony célra. Ez óriási összegből az esztergom-szentgyörgy-mezei leányárvaház maga 100,000 frt tökét képvisel. A fenmaradó ötvenezer forint következőleg oszlik meg: a sz. István társulat irodalmi osztálya kapott 10,000 frtot, a soproni káptalannál letett alapítvány 20,000 frtra rúg, az egyházmegye segédlelkészei segélyezésére 10,000 frt, templomokra 2413 frt, elemi iskolákra 2912 frt, egyéb tanintézetekre 2633 frt, missiókra 1000 frt, a hátralévő, körülbelül 11,000 frtra menő összeg magán segélyzésekre, egyletekre s egyéb jótékony célokra esik. Ezenfelül a közelmúltban a selmeczbányái kath. hiveknek a célból, hogy nagy gymnasiumuk főgymnasiummá kiegészíttessék, 50,000 frtot adományozott.

Quid ergo?... A Magyar Sion februári füzetében (139. l.) volt egy czikk, amelyben, Rudolf trónörökös gyá-
Magyar Sion. III. kötet. 12. füzet.

szos halála alkalmából szó volt a többi közt az ő nevelőiről, s egy tekintélyes német lap nyomán Rónay Jácinról is. Az, ami ott az utóbbiról mondva volt, Pór Antal kanonok urnak alkalmat nyújtott egy «válasz»-ra, mely a M. Sion márciusi számában (219. l.) látott napvilágot. Mi loyálisan tért engedünk e cikknek, és az abban felhozott érvek elbírálását minden reflexió nélkül olvasóinkra bízuk; részünkről egy-szersmind véget is vetve az ily kellemetlen vitatkozásnak.

Ámde nem került ki figyelmünket az a tény, hogy a vita, mely a mi folyóiratunkban oly hirtelen bevégeződött, a kath. sajtó egyéb közegeinek hasábjain tovább folyik, sőt kezd elmérgesedni. Rónay nevét a bécsi Vaterland plane a szabadkőmivességgel kezdte kapcsolatba hozni, — s ime ismét a már megnevezett kanonok ur lépett a sorompóba, ismételten és oly energikus hangon utasítva vissza az elhunyt pozsonyi prépostnak és a szabadkőmivességnek egy lapon való említését (az Egyh. Közlönyben), mintha az érvek egész sorával rendelkeznék, úgy hogy e hangnak hatása alatt az Egyh. Közlöny is diadalmasan kimondhatni vélte, (okt. 4-i számában) hogy az utolsó szó ez ügyben elhangzott.

Pedig, fájdalom, nem hangzott el. A Vaterland nov. 19-i számában egyenesen szóról-szóra idézi a «Freimaurer» czimű lapot (és nem a Freimaurer-Zeitungot) s ez idézetből az látszik kitünni, hogy bizony a Vaterland álláspontja van közelebb a valósághoz.

Eszünk ágában sincs ennek örülni, nagyon is szomorú dolog ez arra; sem pedig a satisfactió bizonyos érzetével dicsekedni, hogy ime, a mi régen mondott szavunknak az idő igazat látszik szolgáltatni (hisz mi a szabadkőmivességről egy szót sem szóltunk); sőt még a «Freimaurer»-nek sem adunk föltétlen hitelt: de a védelem részéről szeretnénk *döntő érveket* hallani, hogy e sokat össze-vissza hurczolt themára nézve ne kelljen még mindig tépelődve kérdeznünk önmagunktól: Quid ergo? . . .

Ebers György megint egy új regénynyel lepte meg a világot, persze megint ó-kori és ezuttal bibliai tárgyat vá-

lasztva hozzá. Tagadhatatlan, hogy nagyon érdekesen tud irni, hanem az is bizonyos, hogy keresztényellenes racionalismusa mind kirívóbban tűnik elő a sorok közül, s a tendencia annál rútabban vigyorog elő sok helyütt a szép körmondatok reddőiből, mennél jobban iparkodik elbújni éppen e mesterileg szőtt reddők mögé. Még „*Ouarda*“ hagyján, annak tárgya is régibb, hogysem a kereszténységet bántani alkalma lehetne, de a „*Homo sum*“ már semmi egyebet nem akar mondani, mint azt: hogy hasztalan iparkodik még az anachoréta is, hosszú évek sanyarú bőjtje, magánya, imája által legyőzni a szenvedélyt, az végre még is csak kitör. Ez a most napvilágot látott regény pedig, „*Fosua*“ czimmal, épenséggel rationalistikus meghamisítása a bibliának! Józsue Ebers szerint már Egyiptomban szerepel, és pedig mint Mózes politikájának ellenlábasa, (!) aki még az Egyiptomból való kivonulást is ellenzi, — de később mégis megszelidül, s ő is átkél a zsidókkal a vörös tengeren. Ez ám az átkelés! Persze semmi természetfölötti tünemény nem játszik közbe ez átkelésnél, csupán egy orkánszerű vihar tereli el a hullámokat, s a zsidók nagynehezen bár, de mégis szépecskén a tulpartra jutnak. Mózes tulajdonkép nem is a főszemély, hanem Józsue, mindazonáltal úgy, hogy ahol a történelem szerint Józsuének voltaképi szerepe kezdődik, Chanaán meghódításánál, — ott már az Ebers munkája bevégeződött. Hogy a kettőt mégis egymáshoz közelebb hozza, szerelmi viszonyt létesít Józsue és Mózes nővére, Mirjam között (!), amely ugyan megszakadt, mert Mirjam egy rajongó, költői próféta nővé lesz, — mire Józsue is megelégszik hadi babéraival. — Hát már így is lehet magyarázni a «*multa licent poëtis*»-t?

Ujabb és legujabb szobrok. Az igaz, hogy furcsa világot élünk! A minap Rómában, a keresztény világ közép-pontjában, az ezernyi vértanuk kiöntött vére által megszentelt városban Giordano Brunónak, a szökött dömésbarátnak, piszkos tollú irónak, erkölcstelen életü embernek emeltek szobrot, — most pedig Prágában, a katolikus Csehország egészen katolikus jellegű fővárosában Husz Jánosnak ké-

szülnek szobrot állítani! (Mily szép, hogy nálunk Budapesten, legfőlebb holmi «jótékony» zsidóasszonyok részesülnek ebben a dicsőségben, — és nem olyan történelmi alakok, amelyeknek nevéhez csak szellemi és anyagi rombolás emléke fűződik! Az igaz, hogy még legnagyobb hőseinknek, múltunk legjelesebb férfainak sem siettünk emlékeket állítani fővárosunkban. . . .)

Valóban, a jövő század vándora, ha majd akár Rómában, egyik szentélyt a másik után meglátogatva, egyszerre csak a Campo di fiorén Brunó szobrába ütközik; akár a prágai székesegyházból, hol elvégezte ájtatosságát Nep. sz. Jánosnak hamvainál, kiindulva, átmegy a Károlyhidon, s lelki épüléssel látja ezen a sok szent tárgyú szoborművet, s végig nézi a tuloldalón is a szebbnél szebb templomokat, míg egyszer csak Husz szobra állja útját: nem fogja tudni, hogy mit gondoljon ezen contrastról, és az ő elődeinek — hogy enyhén fejezzük ki magunkat — szellemi zavarodottságáról. — Mert egészen más az, ha Wormsban meg Drezdában Luther szobrokat találunk, az sem lep meg, ha a berlini «Nationalgalerie»-ban Husz Jánost átszellemült, lelkes arczkifejezéssel látjuk a máglyára lépni egy nagy olajfestményen: de, ha egy oly katolikus városban, milyen Prága, jut hely Husz János szobrának a liberális, pánszláv tanács-többség határozatából, az már aztán egyrészt durva arczul-ütése lesz a katolikus lakosság vallásos érzületének, másrészt kiáltó bizonyítéka annak az örült rajongásnak, amelylyel a mai csehek saját vallásos meggyőződésüket is a nacionalismusba fojtják. Mert az egész «uj huszitismus» nem egyéb ám, mint nationalismus és panslavismus. A «cseh író» kap szobrot, nem az egyház tana ellen fellázadó agitátor, csak-hogy nem volna szabad feledniök a katolikus cseheknek, hogy sokkal kevesebb van Huszban a «cseh íróból», mint az egyház ellen lázadó tévtanítóból; nem volna szabad feledniök, hogy Husz egy példátlanul gögös, az önmegrontásig hajlithatatlan, konokul megátalkodott ellensége volt annak az egyháznak, melyben ők üdvüket keresik, — hogy értelmi szerzője volt azoknak az évtizedeken át dúló véres

háboruknak, melyek virágzó országokat tettek a pusztulás színhelyévé. — Hanem persze, a nemzetiségi eszme előtt meg kell hajolnia minden egyéb eszmének, habár ezáltal a barbarismusra térnék is vissza!

A római kérdés a berlini congressuson. Nincs fenhéjazóbb, kérkedőbb s éppen azért nyilatkozataiban kevésbé őszinte kormány egész világon mint az olasz. Minden trónbeszéd a legrózsásabb színekben tünteti fel az egységes Olaszország kül- és belügyeinek képét; mintha csak érezné mondója és sugalmazója, mily nehéz elhithetni bárkivel, hogy az egygyé rabolt kiszitt s kifosztott ország kifelé erős befelé boldog. Nem teszünk említést Olaszország belügyeiről: a folyton terjedő anarchismus, — socialismus, irredentismus és pauperismusról sem pénzügyi s közgazdasági miseriáiról, csak arra akarunk egy adattal szolgálni, mily erős ez egységes ország kifelé.

A berlini congressuson Cairolí gróf, Olaszország meghatalmazottja, a nyert megbízás szerint azon volt, hogy Róma a hatalmak által ismertessék el hivatalosan Olaszország fővárosának. Az olasz diplomatának sikerült megnyernie Bismarkot, a congressus legbefolyásosabb tagját, s akkor még telivér kulturharczost. Bismark nemcsak azért mivel a pápasággal háborúja volt, hanem azért is, mivel Olaszországra szüksége volt (és van) készségesen ígéré s nyujtá támogatását Cairolinak s a congressus egyik ülésén elő is terjeszté a római kérdést s *ajánlá* a hatalmak képviselőinek, hogy Rómát hivatalosan ismerjék el Olaszország fővárosának. Senki sem sietett Bismarknak opponálni. A kath. hatalmak képviselői némaságukkal teljesíteni látszottak Olaszország leghőbb óhaját. Bismark kimondotta volna Európa örök gyalázatára a congressus egyhangu határozatát, ha fel nem kél egy *protestans térfu*, a francia köztársaság megbizottja *Waddington*, s ki nem jelenti, hogy az oly fontos kérdéssel nem lehet oly hamarosan, minden előkészület nélkül végezni s azt alapos discussio nélkül mintegy csempészve elintézni. Kérelmére a congressus a római kérdés tárgyalását más napra halasztotta, hogy tárgyalásához a hatalmak képviselői

lői kellőleg elkészülve s instruálva jöhessenek. Ezen ülés után, melybe Bismark a római kérdést becsempészte, Waddington az osztrák-magyar és a spanyol hatalmak képviselőihez ment, szemökre lobbantá némaságukat, s kéré őket sürgönyöznék meg kormányaiknak, hogy ő azonnal Párisba utazik s Berlinbe többé vissza nem tér, ha a római kérdés szönyegre kerül, s kérjenek e kérdésben számukra utasítást. Az illető hatalmak a francia meghatalmazott erélyes fellépése folytán neki bátorodva utasíták képviselőiket, hogy ezen ügy minden pontjára nézve csatlakozzanak Franciaországhoz. Waddington érdeme hogy a berlini congressuson eltemtetett örök időkre nem a római kérdés mint ezt a carbonarik szerették volna, hanem az olasz forradalom rablásainak nemzetközi hivatalos szentesítése. Örök időkre, mondjuk, mert ha e szentesítést a legkedvezőbb külügyi viszonyai mellett sem birta elnyerni Olaszország, ha nem birta elnyerni akkor, midőn a letiport kath. Franciaországban a szabadkőművesek uralkodtak, Poroszországban a kulturharcz dühöngött, midőn Anglia és Austria-Magyarország, amaz Cyprust kapván emez Boszniát és Hercegovinát, sarkalva voltak viszont-szolgálatra, ha mondom ily kedvező viszonyok közt sem sikerült a rablás szentesítését elnyerni, akkor az soha többé sikerülni nem fog.

Ezek után arczátlan hazugság azt állítani hogy nem létezik római kérdés, nevetséges dolog olasz részről Rómát érinthetlenné (intangibile) proklamálni vagy mint Crispi teszi, a római kérdést Olaszország belügyének declarálni. Belügyeiket a hatalmak nem viszik Európa areopágja elé hivatalos szentesítés végett. Ha sikerül is az önámitás, de nem használ semmit, ha a forradalmi szekta szócsövei egész világon hirdetik is, hogy az olasz egység szilárd s ingathatlan alapra van fektetve, a római kérdés Crispiék minden declamatiója daczára **nyílt sebe** marad Olaszországnak, mely gyengévé teszi kifelé, mert ellenségévé teszi a katholicus világot, gyengévé befelé, mert kénytelen üldözni a vallást, szaporítani a vallástalanok számát, hogy a pápa hivei felül ne kerekedjenek, a vallástalanság pedig ama féreg,

mely minden állam és társadalom életfájának gyökerét megrágja.

A brazíliai forradalom és a jezsuiták. Liberalis lapjaink állásfoglalása a brazíliai forradalommal szemben szinte megdöbbentő. Nem találkozott egy is, mely csak árva szóval is kárhoztatta volna egy trónnak romba döntését. Sajnálkozni sajnálkoztak ugyan a szabad szellemű Don Pedro sorsa felett, de annyi hűsége a monarchikus elvekhez, annyi jogtisztelete s igazságszeretete egynek se volt, hogy elítélte volna a szabadkőmivesi merénylet gonoszságát. Ily taktikával ugyan ápolni nem, de kiólni igen is lehet a dynasztikus érzelmeket! Ami a jezsuitákat illeti, az a hir keringett róluk, hogy áldástalan befolyást gyakoroltak Izabella trónörökös nő interimális kormányára, s hogy főleg e miatt kiáltatott ki a köztársaság, melynek első dolga is volt száműzni a jezsuitákat az országból. Igaz, hogy a jezsuitáknak volt befolyásuk a vallásos lelkű Izabellára, de ezen befolyásukat sem más vallásuak üldözésére, sem a szabad polgárok elnyomására, hanem az elnyomottak felszabadítására a *rabszolgaság eltörlésére* használták fel. Üldözze őket ezért a szabadkőmivesség, de azután szünjék meg kérkedni humanizmusával, s vallja be hogy nem a népek szabadsága hanem saját átkos türelmetlen zsarnoki uralma az, amelyért hűtlen lett fejedelméhez. Nihil novi sub sole. A jezsuiták a mult századokban is latba vetették összes befolyásukat a liszszaboni udvarnál, hogy a brazíliai benszülötteknek visszazerezzék elrablott szabadságukat. A rabszolgaság eltörléseért senki sem tett többet, a szenvedő embertársak ügyét senki sem védé ékesebben mint Brazília apostola Vieyra Antal atya. S midőn a jezsuiták hosszas küzdelme folytán végre 1755. évben eltörltetett a rabszolgaság Braziliában, már négy évre reá 400 jezsuitát dobott börtönbe Pombal, a gyalázatos emlékü vakoló miniszter. A jezsuiták eltörltettek, de a rabszolgaság visszaállított, s Brazília ős lakóinak sorsa még szomorubb lett. A szabadkőmives uralom szabadságszeretetését ugy látszik ismét a rabszolgák lánczcsörgetései fogják hirdetni.

Kolumbus-ünnepély. 1892. évi októberben lesz 400 esz-

tendeje, hogy Kolumbusz Kristóf Amerikát felfedezte. 450 püspök, érsek és praelatus a világ minden részéből azt az alázatos kérelmet intézte a Szentszékhez, hogy az új világ felfedezőjét «Venerabilis» czimmal diszitse fel, s hogy az erre vonatkozó dekretumot 1892. évben, mint az új világ felfedezésének négy százados évfordulóján hirdesse ki. A szent atya Roselly de Lorgues grófot már hivatalosan meg is bizta az ügy postulatíójával.

Washington Irving az Egyesült-Államok cadixi konzulja volt az első, ki a nagy felfedezőnek életét számbavehető műben írta meg 1829; de a protestáns író nem fogta fel a kath. férfiú nagy tetteinek szándékát, a *jó cselekedetek* érdemének főfeltételét, a nemes a szent motivumot, mely őt annyi veszély közé ragadá: a kereszt dicsőségét új népek közé vinni, az evangelium ígéinek új mezőt nyitni, a felfedezendő kincseket a Szentföld visszaszerzésére fordítani. Irving az olasz kormányok egyikét sem ismerte, Kolumbusz utolsó expedíciójának sok körülménye figyelmét elkerülte könyve mindazáltal kedvező fogadtatásban részesült a közönségnél. 1844. évben Roselly de Lorgues gróf 100 lapra terjedő könyvecskével újra feleleveníté Kolumbusz emlékezetét különösen a vallás szempontjából vetve világot jellemére. E könyvecske czime vala: «A kereszt mind a két világban.» Károly Albert király olvasta e könyvecskét, megparancsolta egy Kolumbusz-emlék felállítását Genuában. IX. Pius, az első pápa ki Amerikában is megfordult, Roselly grófot megbizta Kolumbusz Kristóf élettörténetének minél ki-merítőbb megírásával, mit az 1856. évben teljesített. Roselly később még több művet is írt Kolumbuszról, ő a nagy férfiú életének legjobb ismerője; művei csodálatra s hálára ragadták Kolumbusz iránt az egész világot. Amerika és Spanyolország már készülnek a négyszázados évforduló méltó megünneplésére, az előbbi okt. 12-ikét törvényes ünneppé akarja tenni az utóbbi pedig főbb városaiban nagyszerű ünnepeleket rendezni, s mindkettő együttesen a civilizált népek segélyét is igénybe véve a hősnek nagyszerű emléket akar állítani.

Máriaimádás. Ludwig Wengemann, *Biblische Geschichte* 2. Theil. 9. Auflage Leipzig 1887. czimlapu könyvben olvassuk: «Noha Mária minden női szívnek példányképe, még sem tekinthetjük egyébnek szegény halandónál. Így akarja ezt Krisztus Urunk is, ki szigoruan rendre utasítá, midőn működését befolyásolni akará. Ennek daczára megparancsolá a Pápa, a legfőbb pap Rómában ki magát szent Péter apostol utódjának nevezi, hogy Máriát mint *istennőt imádják.*» Nem haeretica pravitas-e ez? Hazudozásaik mutatják, mily távol áll még a művelt Európa a valódi műveltségtől, nem lévén lelki ereje a természeti törvény ez alapdogmáját sem megtartani «quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris.

Manning bíboros és az árvák. Mily óriási mérveket ölt a fővárosokban a testi lelki nyomor, arról csak azoknak van némi fogalmuk, kik az ottani nép alsóbb rétegeivel érintkezésbe jönnek. London e tekintetben köztudomás szerint tul tesz valamennyin; benne nemcsak a dugsgazdagok száma a legnagyobb, de a nyomorultak, inségesek és elhagyottaké is a legijesztőbb. A testi lelki nyomoron lehetőleg segíteni Britannia fővárosában: ez Westminster érsekének egyik fő gondja, életfeladata, melyet lelkesen oszt meg vele s karol fel a papság is. Ez irányban szépen jellemzi e főpapot egyik nyilatkozata, melyet tett, midőn Londonban telket ajándékoztak neki, hogy a jelenleginél méltóbb és fényesebb *székesegyházat* építhessen rajta. Midőn a nagy lelkü telekadományozó kéré őt, hogy kezdje meg azonnal a pénzgyűjtést az új katedralisra, azt felelé, hogy addig katedralisra nem gondolhat, reá pénzt nem gyűjthet s ki nem adhat, mig Londonban egy kath. árva gyermek van, kinek vallásos neveléséről gondoskodva nincs. Hogy e néhány szóval kifejezett főpásztori programhoz a hirneves érsek hű maradt, bizonyítja a számos katolikus jótekonysági s nevelő intézet, mely kormányja alatt az ő buzdítására, Londonban keletkezett. Ezen intézetek között legujabb a Szt József árvaház London keleti negyedében. Mily fontos ez árvaház s mily bő aratás van ott az árvákban, kitünik

abból, hogy a protestáns árvaház direktora a katolikus árvaház megnyitása után a biboros főpaphoz jött és kétszáz árvát, kiknek szülői katolikusok voltak, mindjárt rendelkezésére bocsátott. A biboros 150-et szívesen felvett új árvaházába, mert tudta, hogy a protestáns árvaházban csak protestáns oktatást nyernének. — Az egyháznak bizony *végtelen missiója van a fővárosokban*, hol az inséges alakok kétségbeeső tömege folyton nő. A liberális rendszer folytán ezer és ezer existenzia semmisül meg a vidéken évenként, ezek mind a fővárosba tódulnak kenyeret keresni. Messis multa, operarii pauci!

Apróhírek. Ceylon szigetén Alvarez portugál pap a három év előtt Indiában felállított hierarchiai renddel elégedetlen, portugálhoz szító elemekből szakadár egyházat alapított. Püspökké a jakobiták szentelték fel; s mint felszentelt püspök Mar Gyula név alatt jött Ceylon szigetére. — Paray-le-Monial, honnan Jézus legszentebb szívének kultusza elterjedt, megható ünnepélynek volt tanuja. A trappista rend összes apátjai és priorjai: Chinából, Afrikából, (Natal) Amerikából, Anglia, Bosznia, Belgiumból stb. magukat és rendtársaikat ünnepélyesen Jézus legszentebb szívének oltalma alá helyezték. — Az olasz kormány megerősítette azon forradalmi kör (circolo rivoluzionario) alapszabályait, mely Krisztusnak, mint forradalmárnak akar szobrot állítani. Isten meg fogja verni a gyalázatos istenkáromlókat.

Előfizetési díj egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

A szerkesztésért felelősek: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

TARTALOM.

I. Értekezések.

- Afrikába . . .! *Dr. Pethőtől.* 4. 113.
- Azsiai tünetek Fiumében. *Dr. Pethőtől.* 659.
- Boldog új évet a magyar katolikus theológiának. *Dr. Pethőtől.* 891.
- Buddhizmus és kereszténység. *Dr. Giesswein Sándortól.* 334. 421.
- Dr. Nilles és a «Foi'a.» ???-tól. 35.
- Francia forradalom százados évfordulója. *Szentimrey M.-tól.* 321. 804. 881.
- Guizot, b. Eötvös, Trefort és a kereszténység. *Dr. Dudek Jánostól.* 81. 171.
- Hogy exeketizál Vernes M.? *Dr. Fischer-Colbrie Ágostól.* 199.
- Hosius Szaniszló bibornok és életrajzirói. (Arczképpel) *Dr. Dankó Józseftől.* 241.
- Humanizmus vagy Charitas? *Várnaitól.* 401. 502.
- «Ismeretlen Istennek.» *Horváth Zoltántól.* 441.
- Katé-írás. *Dr. Walter Gyulától.* 859.
- Ki a jó gazda? *Rusticustól.* 41.
- Kulturállapotok Németországban a reformáció után. *Dr. Vargha Dezsőtől.* 281. 360. 450. 585. 770. 830. 897.
- Lehet-e ellentétbe állítani a «keresztény erkölcsöt» és az «önök dogmáit»? *Horváth Zoltántól.* 924.
- Magyar katolicizmus leszorításának két okmánya. 815.
- Magyar király főkegyuri joga. *Dr. Surányi Jánostól.* 520. 665.
- «Magyar Sion» közönségéhez. *A szerkesztőség.* 801.
- Magyar történetcsinálók a pápa primatusáról. *Dr. Dudek Jánostól.* 481. 561. 641.

- Nendtwich Károly urnak. *Dr. Pethőtől.* 739.
 Orléansi szűz emléke. *Dr. Kereszty Gézától.* 534. 603. 674.
 748. 838. 907.
 Papi nyugdíj. *V. K.-tól.* 377.
 Papság egy-két bibéjéről. *Libentiatustól.* 826.
 Pécsi székesegyház énekiskolája. *Valter Antaltól.* 577.
 Ronay Jácint és a trónörökös. *Pór Antaltól.* 219.
 Rudolf trónörökös a modern nevelés áldozata. 139.
 Sajnovits János élete és Demonstratiója. *Hám Sándortól.*
 20. 124. 205. 273.
Simor János bib. hgprimás megnyitó beszéde a sz. István-
 társulat 1889. évi közgyűlésén. 161.
 Szentírás és a magy. történetcsinálók. *Dr. Dudek János-*
tól. 721.
 Trefort keresztény méltatása. 214.

II. Irodalom és művészet.

- Ambrus István dr.* A Socialismus. Ismertette *Dr. Kereszty Géza.* 147. lap.
 Appendix ad off. votiva etc. Ism. *Dr. Pethő.* 875.
Aranyossy Czelesztin. Sziv és lant. Ism. *Horváth Zoltán.* 395.
Aschenbrier Antal dr. A plébániai anyakönyvekről. Ism.
Dr. Horváth Ferencz. 866.
 Beszterczebánya-egyházmegyei papság irod. működése. *Szöllösy Károlytól.* 71.
 Beszterczebánya-egyházmegyei papság irod. működéséhez
 pótlék. *U. a.-tól.* 463.
Buel-Paul Féval, souvenirs d'un ami. Ism. *Fischer-Colbrie*
Agost. 942.
Cornely S. J. Histor. et crit. Introductionus in U. T. U.
 ss. Compendium. Ism. *Dr. Kereszty Gézától.* 870.
 Csanád-egyházmegyei papság irod. működése. *Szöllösy Ká-*
rolytól. 464, 632. 700. 777.
 Csanád-egyházmegyei papság irod. működéséhez pótlék.
Szöllösy Károlytól. 931.

- Dedek Cr. L.* A karthausiak Magyarországbán. Ism. *Kolányi Ferencz.* 871.
- De la Salle J. B. Kurze Vorträge für Lehrpersonen. Ism. *Dr. Walter Gyula.* 315.
- Demkó Gy. dr.* Jus ecclesiasticum peculiari respectu habito ad Hungariam. Ism. *Dr. Horváth Ferencz.* 47.
- Drei Freunde der Wahrheit.* Geschichtslügen. Ism. *Dr. Fischer-Colbrrie Agost.* 475.
- Duilhé de S. Projet.* Apologie des Christenthums auf dem Boden der empirischen Forschung. Ism. *Dr. Pethő.* 714.
- Einig Petrus.* Tractatus de SS. Eucharistiae Mysterio in auditorum usum exaratus. Ism. *Dr. Pethő.* 56.
- Fillion.* Biblia sacra denuo edita. Ism. *O. S. B.* 939.
- Frassinetti,* fordította *Fischer Agoston.* Jézus Krisztus a papok példaképe. Ism. *Krizsán Mihály.* 142.
- Freppel,* fordította *Csápori.* Az 1789. francia forradalom századik évfordulója. Ism. *Dr. Pethő.* 392.
- Gyárfás J.* Pannonia őskeresztény emlékei. Ism. *H. K.* 928.
- Hausherr-Raile.* Berchmanns sz. János. Ism. *Horváth Gy. Z.* 147.
- Heser S. J.* Vitae D. N. J. Chr. Monotessaron Evangelicum. Ism. *Dr. Pethő.* 876.
- Hohoff.* A forradalom a XVI. század óta. Ism. *Várnai.* 704.
- Howard.* Beiträge zum Ausgleich zwischen alttestamentlicher Geschichtserzählung, Zeitrechnung und Prophetie einerseits und assyrischen nebst babilonischen Keilenschriften andererseits. Ism. *Dr. Fischer-Colbrrie Agost.* 553.
- Jézus szent Szívének hirnöke — Szűz Mária virágos kertje. (*Ióth Mike jt.*) — Hitvédelmi Folyóirat. (*Lepsényi Miklós O. S. J.*) Ism. *Dr. Pethő.* 309.
- Kánter K.* A budapesti katolikus kör és társadalmi jelentősége. Ism. *Dr. Pethő.* 387.
- Karkecz-Urbán.* Hitszónoklati Folyóirat. Ism. *Dr. Krammer Gy.* 936.
- Kiss János.* Bölceseleti folyóirat. Ism. *Dr. Pethő.* 391.
- Kittel.* Geschichte der Hebräer. Ism. *Fischer-Colbrrie A.* 554.
- Körösi László.* Katholikus költők. Ism. *Dr. Kereszty Géza.* 549.

- Laky Dem.* A női erény és méltóság irányelvei. Ism. Dr. *Walter Gyula.* 929.
- Lingg.* Geschichte des Instituts der Pfarrvisitation in Deutschland. Ism. *H. J.* 551.
- Mally J. dr.* Historia Sacra Antiqui Testamenti cum introductione in ejusdem Testamenti libros sacros. Ism. Dr. *Kereszty Géza.* 793.
- Munkay J.* Viribus unitis coelestibus. Ism. *C.* 51.
- Müller Gusztáv Adolf.* Pontius Pilatus, der Fünfte Procurator v. Judea etc. Ism. Dr. *Kereszty Géza.*
- Müller Heinr.* Fidel. Die hl. Elisabeth. — Die hl. Festspiele etc. Ism. *K. G.* 941.
- Necrologium sacerdotum ADioc. Strig. ab anno 1737—1889. etc. 619.
- Nicolas fordította gr. Bethlen Emil.* Krisztus. Ism. Dr. *Walter Gyula.* 145.
- Pázmány* válogatott egyházi beszédei, kiadta *Bellaagh A.* Ism. Dr. *F. C.* 933.
- Pesch Christian S. J.* der Gottesbegriff in den heidn. Religionen der Neuzeit. Ism. *Érdujhelyi Menyhért.* 472.
- Probst.* A szertartástan kézikönyve. Ismertette Dr. *Kereszty Géza.* 531.
- Probst.* Geschichte der kath. Katechese. Ism. *Spuller.* 65.
- Reflexio a «Viribus unitis coel.» művem bírálatára *Munkay Jánostól.* 224.
- (Válasz e reflexiókra *C-től.*) 312.
- Ricker A.* Pastoralpsychiatrie. Ism. Dr. *Walter Gy.* 150.
- Roskoványi.* Supplementa ad Collectiones Monumentorum et Litteraturae etc. Ism. *H. I.* 788.
- Rütter,* fordította *Héricis.* A növényvilág az isteni tisztelet szolgálatában. Ism. Dr. *Sándorffy Nándor.* 57.
- Sander.* Lexicon der Paedagogik. Ismertette Dr. *Walter Gyula.* 314.
- Schanz. Apologie des Christenthums. Dritter Theil. Ism. *X.* 626.
- Schneider Vilmos.* A szellemekben való újabb hit. Ism. Dr. *Kraumer György.* 934.

- Szabó Mihály.* A lélektan alapvonalai. Ism. Dr. *Walter Gyula.* 471.
- Tiefenthal.* das hohe Lied. Ism. Dr. *Kereszty Géza.* 794.
- Timon A.* A városi kegyuraság Magyarországon. Ismertette *Horváth Ferencz.* 299.
- Veridicus.* Hol késik a kath. autonomia. Ism. Dr. *Horváth.* 791.
- Veszely K.* Vasárnapi és ünnepi egyházi beszédek. Ism. *Ferenczy György.* 306.
- Zschokke Herm. dr.* Historia Sacra. A. T. III. ed. Ism. Dr. *Kereszty Géza.* 55.
- Zschokke Herm. dr.* Dogmatisch-ethische Lehrgehalt der alttestamentlichen Weisheitsbücher. Ism. Dr. *Kereszty Géza.* 304.

III. Rövid közlemények.

- Vegyesek.* 76. 156. 237. 316. 396. 478. 555. 637. 717. 796
877. 945.

